LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

ZENONAS IVINSKIS

RINKTINIAI RAŠTAI

IV

KRIKŠČIONYBĖ LIETUVOJE

1987
Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija
Piazza della Pilotta 4
ROMA

THE LITHUANIAN CATHOLIC ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ZENONAS IVINSKIS

SELECTED WRITINGS

IV

CHRISTIANITY IN LITHUANIA

Roma 1987

Redagavo Paulius Jatulis

Spaustuvės išlaidos apmokėtos iš K. Motušio palikimo

Spausdino « Pliniana », Selci Umbro (Perugia)

KAZIMIERAS MOTUŠIS, *šios knygos mecenatas, gimė 1902 m. sausio 31 d. Razmų kaime, Švėkšnos vls., Tauragės aps., prasilavinusio ūkininko šeimoje. Mokėsi Švėkšnoje, Rietave ir Telšiuose, kur 1924 m. baigė « Saulės » gimnaziją. Studijavo Kauno universiteto humanitariniam fakultete, ruošdamasis mokytojo profesijai. Kaip pedagogas dirbo Švėkšnos progimnazijoje ir Tauragės aukštesnioje komercijos gimnazijoje. Dar gimnazijoje būdamas, suorganizavo šaulių būrį. Apdovanotas Klaipėdos atvadavimo ir Lietuvos nepriklausomybės 10-mečio medaliais. 1931 m. įstojo į teisių fakultetą ir jį baigė, gaudamas diplomą. Kaune su kitais tautiečiais suorganizavo prekybos bendrovę, kuri vėliau sovietų buvo suvalstybinta ir vokiečių nusavinta. 1944 m. jis vokiečių Gestapo buvo suimtas ir kalinamas Rygoje, paskui pristatytas apkasų kasti. Pasitraukęs į Vokietiją, gyveno prie Leipcigo, Goslare ir Goettingene. 1952 m. emigravęs į Kanadą, Toronte suorganizavo importo bendrovę ir jai sėkmingai vadovavo.* 1969 *m. persikėlė į Los Angeles, kur baigęs atitinkamus kursus, dirbo socialinės apsaugos srityje. Būdamas švelnaus būdo, jis visuomet buvo patriotiškai nusiteikęs, sielojosi lietuvybės išlaikymu ir lietuviškos spaudos reikalais. Po ilgos ir sunkios ligos K. Motušis mirė Los Angeles mieste 1985 m. rugsėjo 30 d. Jo palikimu rūpinasi brolis Kostas Motušis.*

TURINYS

ĮŽANGOS ŽODIS

Vargu ar kita kuri tauta, kaip lietuvių, yra tiek daug ir taip ilgai kentėjusi dėl savo tikėjimo: pirma pagonybės šešėlyje, paskui katalikybės šviesoje. Mūsų tautos praeitis yra todėl marga savo įvykiais per visus šimtmečius iki šių dienų. Ilgai besitęsę bandymai priimti krikštą, paskui Katalikų Bažnyčios prieglobstyje su mūsų nepamirštamais katalikybės ir lietuvybės puoselėtojais vyskupais Merkeliu Giedraičiu ir Motiejum Valančium, visus mūsų religinio gyvenimo tarpsnius rūpestingai ir su gilia įžvalga yra aprašęs prof. Zenonas Ivinskis. Įvairiais laikais buvo rašyti jo proginiai ar moksliniai straipsniai; vienur trumpiau, kitur plačiau arba iš kito taško žiūrint aprašomi paskiri įvykiai, ir tai sudaro pilną praeities vaizdą. Ypač šiais 1987 Lietuvos krikšto jubiliejiniais metais tie straipsniai mums padės labiau pamilti ir branginti mūsų tautos nueitus žingsnius ir iš jų mokytis ateičiai. — Kartu jau yra paruoštas spaudai ir Z. Ivinskio Raštų III tomas « Lietuvių kovos su vokiečių riteriais XIII-XV amžiais », kuris bus tikra dokumentacija lietuvių tautos kovų ir galutinės pergalės.

SANTRUMPOS

a., amž. = amžius, amžiuje
aps. = apskritis
bžn. = bažnyčia
d. = diena
deš. = dešinysis, dešinės
D.L.K. = Didysis Lietuvos kunigaikštis (-čiai)
D.L.K-ja = Didžioji Lietuvos kunigaikštija
dv. = dvaras
egz. = egzempliorius
ež. = ežeras
gyv. = gyventojai
gub. = gubernija
išsp. = išspausdino (-dintas)
k. = kaimas
kair. = kairysis, kairės
k-ja = kunigaikštija
kng. = kunigaikštis
kt. = kiti, kitų
m. = metai
mst. = miestas
mstl. = miestelis
p. = puslapis
str. = straipsnis
t.y. = tai yra
univ. = universitetas
V. = Vakarų
vad. = vadinamas
vls. = valsčius

KNYGŲ SANTRUMPOS

AM = Altpreussische Monatschrift, Königsberg i. Pr. 1864 sqq.

ArPh = Archivum Philologicum. Kaunas 1930 sqq.

AVK = Akty Izdavajemyje Vilenskoju archeografičeskoju Komissijeju dlia razbora drevnich aktov, tom III, tom XIV (inventari imenij 16-go stoletija) 1887; tom XX (Akty kasajuščichsia goroda Vil'ny) 1891; XXIV, XXXV.

AW = Ateneum Wileńskie. Vilnius 1923 sqq.

CDPr = Codex diplomaticus Prussicus, ed. *J. Voigt*, V (1857), VI (1861), Königsberg i. Pr.

CDV = Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis, ed. *J. Fijalek* et *Wl. Semkowicz*, t. I (1387-1507), sąsiuv. 1, 2 ir 3 (nebaigta). Cracoviae 1932, 1948.

CeXV = Codex epistolaris saeculi XV, ed. *Sokolowski, Szujski, Lewicki.* (Monum. medii aevi res gestas Poloniae illustrantia), t. II (CeXV, 1); t. XI (CeXV, 2); t. XIV (CeXV, 3).

CEV = Codex Epistolaristoldi (1376-1430), išl. *A. Prochaska* (Monumenta medii aevi res gestas Poloniae illustrantia, VI t.) Krokuva 1882. (Čia naudota Johnson Reprint Corporation 1965 m. New Yorke-Londone (Lenkijos mokslinės valstybinės leidyklos Varšuvoje pavedimu) naujai fotografiniu būdu perspausdintas leidimas, kuriame CEV yra išleistas dviejose dalyse (VI t. 1 dalis 490 psl., VI t. 2 dalis 491-1114 psl.).

Dlug. = Długosz Joannis Senioris, can. Cracoviensis Opera Omnia, cura et impensis Alexandri Przezdziecki edita. Ed. *J. P. Zegota*, t. XII (libri 9, 10) 1876; t. XIII (libri 11, 12) 1877; t. XIV (libri 13, 14) 1878 Cracoviae.

JabJA = Istorijos Archyvas, I tomas: XVI-jo amžiaus inventoriai. Surinko *K. Jablonskis.* Vytauto D. univ. bibliotekos leidinys Nr. 2. Kaunas 1934.

KH = Kwartalnik Historyczny. Lwów 1887 sqq.

KurczKZ = *Kurczewski Jan*: Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska, I (1908), II (1910), III (1916) Wilno.

KurczBW = *Kurczewski J.*: Biskupstwo Wileńskie. Wilno 1912.

LE = Lietuvių Enciklopedija, I-XXXVI, Boston, Mass. 1953-69.

Liet-ji Enc. = Lietuviškoji Enciklopedija, I-IX. Kaunas 1931-44.

Lites = Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum, ed. *Celichowski*, t. II (1892), t. III (1932).

Litt. Ann. = Litterae Annuae Societatis Jesu. Yra išsp. 1581-1614 m.

Liub. Sejm = *Liubavskij M.*: Litovsko-Russkij sejm. Moskva 1901 (CJObč 1900, t. 195, Nr. 4 1901, t. 197, Nr. 2 ir t. 199, Nr. 4) (= Čtenija ... 1859 sqq.).

Liub. Obl. = *Liubavskij M.*: Oblastnoje delenije i mestnoje upravlenije Litovsko-Russkago gosudarstva ko vremeni izdanija pervago litovskago Statuta. Moskva 1893 (CJObč, tt. 162, 163 (Nr. 3 ir 4) 1892; tt. 166, 167 (Nr. 3 ir 4) 1893).

Low. Stud. = Łowmiański H.: Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, I-II, Wilno 1932.

LPr. = Lietuvos Praeitis, I, sąs. 1 ir 2. Kaunas 1940-41.

LUB = Liv-, Esth-und Curländisches Urkundenbuch, išl. *G. Bunge*, *Hildebrand* ir kiti. V t. (1414-1423) 1867; VI t. (Ergänzungen) 1873; VII-XII t. (1429-1472) 1881-1910, Ryga.

MPV = Monumenta Poloniae Vaticana, t. IV, V, VI, VII, 1915-1951, Roma.

MRefPL = Monumenta Reformationis Poloniae et Lithuaniae. Wilno 1911-1926.

PiL = Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Kraków 1914.

Rost. Lit. = *Rostowski St.*: Lithuanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem. Recognoscente *J. Martinov*. Paris-Bruxelles 1877.

SrL = Scriptores rerum Livonicarum, t. II. Riga-Leipzig 1853.

SrPol = Scriptores rerum Polonicarum, PAU (Polska Akademja Umiejętności), t. XI, 1887; t. XVIII, 1901; t. XX, 1907.

SrPr ir SRP = Scriptores rerum Prussicarum, I-V t., išl. *Th. Hirsch, M. Toeppen* ir *E. Strehlke*. Leipzig 1861-1874 (naudota fotografiniu būdu 1965 m. Frankfurt a.M. perspausdintas leidimas); VI t., išl. *W. Hubatsch* ir *U. Arnold*, Frankfurt a.M. (Minerva) 1968.

TMPL = *Theiner Aug.*: Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, I-III, Romae 1860-1863.

TK = Tiesos Kelias, Kaunas 1925 sqq.

TRUMPAS ŽVILGSNIS Į LIETUVOS ISTORIJĄ NUO SENIAUSIŲ LAIKŲ

Per aštuonis Lietuvos istorijos amžius rytiniame Baltijos krašte, daugiausia Nemuno baseino plotuose gyvenančiai lietuvių tautai yra tekę išgyventi eilę reikšmingų dešimtmečių ir dramatiškų momentų. Įsidėmėtinas buvo faktas, kad iš visos baltų tautų grupės, kuriai dar priklausė senieji prūsai, jotvingiai ir latviai, tik vieninteliems lietuviams tepavyko XIII-jo amž. pradžioje įkurti savo valstybę, pajėgusią ant « ribos germanų ir rusų pasaulio » išsilaikyti 600 metų.

Didžiai nepalankių politinių aplinkybių pasėkoje toji naujoji lietuvių valstybė, kurios gyventojų dalį sudarė ir rytų slavų kilmės stačiatikiai, teįsijungė į vėlybųjų vidurinių amžių Romos klausiųsių Europos valstybių šeimų tarpą gana vėlai. Kai pirmasis Lietuvos karalius Mindaugas 1251 m. Livonijos ordino magistro pagalba priėmęs krikštą ir įkūręs « Lietuvos vyskupiją », už dvylikos metų (1263) buvo nužudytas, iki pat 1385 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos (« Magnus Ducatus Lithuaniae ») sostinėje Vilniuje vis sėdėjo Gedimino giminės pagonys valdovai. Mat įtemptose kovose prieš kryžiuočių ordiną, kuris, sukeitęs misijų tikslus, pirmiausia iš visų jėgų per beveik du šimtu metų (iki 1422) stengėsi Lietuvą ar bent jos dalį (Žemaičius) *užkariauti*, lietuviai iš visų jėgų *gynė savo žemę ir laisvę*. Oficialiai Lietuvos valdovui priimti krikštą ir galutinai įvesti krikščionybę lietuvių tautoje, kurioje nuo anksčiau jau veikė vienuoliai, buvo rastas *taikingas* būdas, kada žymiojo Lietuvos valdovo Algirdo (miręs 1377) sūnus, didysis Lietuvos kunigaikštis Jogaila (miręs 1434) tapo Lenkijos karaliumi. 1387 buvo įkurta Vilniaus vyskupija. Bažnytinės organizacijos darbas Lietuvoje buvo užbaigtas, kai 1417 m. bažnytinė Konstancos koncilija įkūrė Medininkų arba Žemaičių vyskupiją toje žemėje, kurią nuo Mindaugo laikų vokiečių ordinas, kaip jam reikalingą « tiltą » tarp plačių valdų Prūsuose ir Livonijoje, vis siekė užimti. Bet žymiausias Lietuvos valdovas Vytautas Didysis (1392-1430) su savo pusbroliu karaliumi Jogaila Tannenbergo kautynių pergale (1410) taip sutramdė ordiną, kad jis turėjo atsisakyti nuo kėslų pavergti Žemaičius. Buvo gana paradoksalinis, bet vokiečių ordinui Prūsuose

gana charakteringas reiškinys, kad didysis tų kryžiuočių magistras, kurie tiek ilgai ant kardo galo Lietuvai buvo piršę kryžių, kai tik pasirodė Liuteris su savo mokslu, tuojau atsimetė nuo Romos. Ordinas Prūsuose maža tebuvo padaręs vietinių sukrikščioninimo labui. Naujasis Prūsų žemės hercogas Albrechtas von Hohenzollern ne tik jėga pavertė savo pavaldinius protestantais, bet ir uoliai palaikė su Lietuvos didikais santykius, siekdamas ir Lietuvą padaryti protestantišku kraštu. Lietuva tačiau, nors ir išgyveno stiprią protestantizmo bangą, pasiliko ištikima Romai, per amžius toliau tapdama *tolimiausia katalikybės tvirtove* rytų Europoje, nežiūrint stačiatikių rusų pastangų.

Dideliu uolumu Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio (1576-1609) ir jėzuitų, kurių tarpe atsirado ir iš pačių lietuvių žymių vyrų, katalikybė Lietuvoje XVII-me amžiuje atgijo ir suklestėjo. Jie rašė lietuviškas religines knygas (J. Jaknavičius, Pr. Šrubauskis) ir žodynus (K. Širvydas),ar net tapo Indijos misijonieriais (A. Rudaminas). Nežiūrint sunkių karo metų su švedais (1655-60) ir Maskvos valstybe (1654-67), nepaisant per Lietuvos okupaciją priešų įvykdytų skaudžių teriojimų, tame šimtmetyje katalikybėn sugrįžę (atvirtę) Lietuvos kilmingieji statė pačias gražiausias baroko bažnyčias Vilniuje ir kitur Lietuvoje.

Jau Vytauto Didžiojo laikais, kurio valstybė siekė nuo Baltijos jūros iki Juodosios, Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos rytinėje dalyje gyveno daug stačiatikių. Lietuvos vyskupų iniciatyva gražiai pradėta 1596 Lietuvos Brastoje stačiatikių vienybė su Roma, vad. *bažnytinė unija*, negalėjo Lietuvos valstybėje visuotinai beprigyti dėl Maskvos intrygų ir kiršinimų. Maskva pasidarė oficialia graikų tikėjimo gyventojų globėja. Vad. « dizunitų », t. y. bažnytinę uniją neigiančių ir jos nepripažįstančių stačiatikių klausimas vis būdavo keliamas nuo XVII-jo amžiaus galo Lietuvos-Lenkijos valstybės seimuose ir stiprėjančiai Maskvos valstybei davė progos sukelti baisius kazokų maištus. Šie taip labai susilpnino XVII-me amž. bendrąją federatyvinę Lietuvos-Lenkijos respubliką (« Rzeczpospolitą »), kuri prieš pat mirtį paskutiniojo Gediminaičio Žygimanto Augusto susijungė tampresniais unijos ryšiais.

Bet ir unija nebegalėjo išgelbėti tos respublikos, kurios vadovaujančiąją visuomenę tesudarė bajorija, išsikovojusi daugiausia teisių, o mažiausia pareigų. Didikams tarp savęs besivaidijant, ir karaliais buvo išrenkami svetimų valstybių kandidatai: prancūzas (Henrikas Valois), vengras (Steponas Bathory), švedas (Žygimantas Vaza). Paskutiniojo dinastiniai planai įtraukė respubliką nuo 1600 į nesibaigiančius karus su švedais. Daugiausia valstybę nugyveno Saksonijos (Wettinų dinastijos) du rinktieji karaliai (1697-1763),

ypač Augustas II (1697-1733), įvėlęs Lietuvą-Lenkiją į milžiniškus nuteriojimus atnešusį didįjį šiaurės karą (1700-21), kurio metu Lietuvą ištikęs badas (1709) ir didžiulis maras (1710) pareikalavo vieno trečdalio jos gyventojų.

Kai nuo XVII-jo amž. galo valstybė neberado kelio iš luominės valstybės į absoliučiai valdomą, kaip buvo kaimynuose, ėmė Rusija nuo caro Petro I (Didžiojo) laikų vis pastoviau kištis į respublikos vidaus reikalus po dizunitų teisių gynimo priedanga. Pagaliau trys susitarę kaimynai (Rusija, Prūsija ir Austrija), t. y. trys valdovai, kurių imperijos ir jų sostai per I pasaulinį karą žlugo, išsidalino Lietuvą-Lenkiją. Per tris padalinimus (1772, 1793, 1795) didžioji Lietuvos dalis pateko Rusijos okupacijon. Po Vienos kongreso, už Napoleono nugalėjimą, dar buvo Rusijos imperijai iš « Varšuvos hercogijos » priskirti dideli plotai su likusia Lietuvos dalimi kairėje Nemuno pusėje, iš kurios buvo vėliau padaryta Suvalkų gubernija.

Pertvarkius ne tik politinį, bet ir bažnytinį katalikų gyvenimą, 1798 buvo įkurta Mogiliavo arkivyskupija, kuriai buvo pajungtos Vilniaus ir Žemaičių vyskupijos, anksčiau priklausiusios Gniezno arkivyskupijai. O Prūsų valdžios per paskutinį padalinimą (1795) gautose kairiosios Nemuno pusės žemėse, kur lietuviai katalikai sudarė gyventojų masę, 1798 buvo įkurta Vygrių vyskupija, 1818 galutinai perkelta į Seinus. Iš buvusios Vilniuje garsiosios jėzuitų Akademijos, kuri, tą ordiną uždarius, buvo tapusi « Vyriausioji Lietuvos Mokykla », 1803 buvo įkurtas Vilniaus universitetas.

Lietuva-Lenkija jokiu būdu nenorėjo sutikti su ištikusia tragedija, su prarasta nepriklausomybe. Kai pirmasis bandymas ginkluotu sukilimu nuversti rusų jungą ir atstatyti senąją respubliką nepasisekė (1830-31), rusai tuojau uždarė Vilniaus universitetą. Tik teologijos fakultetas, gavęs Dvasinės Akademijos formą, geresnei kontrolei buvo perkeltas į Petrapilį. Po šio sukilimo rusai pradėjo bažnytinių žemių atiminėjimą, uždarė daugybę vienuolynų, kurie XVII-XVIII šimtmečiuose taip reikšmingai buvo prisidėję prie vėlai krikštą tegavusios Lietuvos sukrikščioninimo. Labiausia rusams rūpėjo išnaikinti unitus, kurie 1839 buvo paskelbti schizmatikais, dar labiau juos imti spausti ir persekioti negu carienės Kotrynos II laikais.

Nors 1847 caro Nikalojaus I su Apaštalų sostu sudarytas konkordatas reiškė trumpą atoslūgį, nes buvo paskirti ir vakuojančiose Lietuvos diecezijose nauji vyskupai (jų tarpe Žemaičių milijoninei katalikų vyskupijai *M. Valančius* 1849-75). Po antrojo taip pat nesėkmingo sukilimo prieš rusus (1863) prasidėjo Lietuvoje iki tol *negirdėti suvaržymai*, kurie reiškė lietuvių religinį ir kultūrinį persekiojimą tikslu lietuvių tautą supravoslavinti ir surusinti.

Ne tik buvo ištremti Vilniaus ir Seinų vyskupai į Rusijos gilumą (Seinų vyskupas — gal nuodų pagalba — deportacijos metu mirė), bet 1864 buvo uždraustos spausdinti lietuviškos knygos lotynų raidėmis. Visos — ir religinės knygos bei maldaknygės — begalėjo būti spausdinamos tik rusiškomis (kirilinėmis) raidėmis. Buvo uždraustos statyti naujos ir taisyti senos bažnyčios. Baudžiami buvo ir kunigai už važinėjimą į gretimų parapijų atlaidus, kurie taip buvo išsiplatinę katalikiškoje Lietuvoje. Pakelėse buvo uždrausti statyti ir kryžiai, kuriais Lietuva, gavusi « Šventosios Lietuvos » vardą nuo seniau buvo garsi kaip « kryžių šalis ».

Vyskupas M. Valančius nurodė tautai kelius, kaip priešintis pravoslavinimo ir rusifikacijos užuomačioms. Jis pats rašė knygas lietuviškai ir po 1865 spausdino jas slapta Tilžėje (Prūsuose), 9-se knygutėse aiškiai išdėstydamas lietuvių programą savo religijai ir kalbai apginti. Vyskupo Valančiaus nurodytu keliu lietuvių tauta priešinosi iš visų jėgų. Plačiai pasaulyje nuskambėjo herojiškas žygis — energingas pasipriešinimas, kai Kražiuose 1893 rusai, net išsikvietę kazokus — bandė uždaryti bažnyčią. Lietuviško žodžio lotyniškomis raidėmis taip pat nebuvo galima užgniaužti, ir per 40 metų (1864-1904) buvo lietuviškos knygos — be jokios rusų cenzūros — religinė ir pasaulinė literatūra ir laikraščiai spausdinami Prūsuose Lietuvos pasienyje (Tilžė, Ragainė) ir kaip kontrabanda — ne be pavojų — gabenama per budriai saugojamą sieną.

Šitaip Prūsuose pasirodė Lietuvai pirmasis laikraštis « Aušra » (1883). Paskui ten slapta kunigai leido « Šviesą » (1886-90), « Apžvalgą » (1890-96), « Tėvynės Sargą » (1896-1904). Pasauliniai inteligentai — taip pat Prūsuose — leido pozityvizmo dvasioje « Varpą » (1889-1905). Tautiniame atgimime, šalia trijų gydytojų žymių patrijotų (Kudirka, Basanavičius, Šliūpas) atsistoja trys didieji kunigai veikėjai: « atgimimo dainius » Maironis — J. Mačiulis (+ 1932), publicistas rašytojas Vaižgantas — J. Tumas (+ 1933) ir universalaus tipo mokslininkas Jakštas — A. Dambrauskas (+ 1938).

Lietuvių tautos kova dėl lotyniškų raidžių, įgijusi daug platesnį pobūdį ir įtraukusi net liaudies sluoksnius, *tautą užgrūdino* jos antirusiškame nusistatyme. Kai spaudos laisvė pagaliau 1904 buvo laimėta, lietuvių šviesuomenė jau buvo išsidiferencijavusi. Didelis procentas pasaulinių šviesuolių, kurie mokėsi Rusijos universitetuose, ypač Maskvoje ir Petrapilyje, buvo nukatalikėję. Šalia Lietuvos socialdemokratų savo programą paskelbusių 1896 (geguž. 1), Kudirkos tipo pozityvistų demokratų (vad. vėlesnių « valstiečių liaudininkų »), buvo gana stipri krikščionių demokratų srovė, kurios formali programa paskelbta 1907.

Kadangi tuo metu katalikų pasauliečių šviesuolių buvo labai

maža, tai krikščionių demokratų, kurių įtaka tada viešajame gyvenime buvo labai didelė, veikėjų absoliutinę daugumą *sudarė kunigai*. Kunigai tada įkūrė tris švietimo draugijas (« Saulė », « Rytas » ir Žiburys »), kurios jau sėkmingai prieš I pasaulinį karą veikė Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gubernijose, kurios buvo lietuvių apgyventos. Tos draugijos daug prisidėjo prie švietimo organizavimo ir vėliau, jau nepriklausomoje Lietuvoje, nes kūrė aukštesnes mokyklas.

Jau 1905 vad. didžiajame Vilniaus seime 2000 lietuvių delegatų buvo pareikalavę Lietuvai autonomijos. Kai tik I pasaulinio karo metu susidarė sąlygos, lietuvių konferencijos Vilniuje išrinktoji 20-ties asmenų Lietuvos Taryba, dar neprasidėjus vakarų fronte didžiajai vokiečių ofenzyvai, 1918 m. vasario 16 išdrįso paskelbti Lietuvą *nepriklausoma valstybe*. Tai reiškė Lietuvos valstybės atstatymą, įkūrimą *antrosios* Lietuvos valstybės jau grynai etnografinėse, tik lietuvių gyvenamose žemėse.

Krikščionių demokratų blokui Steigiamajame Seime (1920-22) turint daugumą (iš 112 atstovų-59), buvo priimta konstitucija, įvesta sava valiuta (« litas »), įkurtas universitetas ir pravesta sveika žemės reforma, kurią energingai vykdė kun. (vėliau prelatas) M. Krupavičius. 1926 m. pavasario rinkimus laimėjus valstiečiams liaudininkams ir socialdemokratams, 1926 m. gruodžio 17 d. karinio perversmo pasėkoje prie valdžios vairo atsistojo negausi grupė — tautininkai, kurie, A. Smetonai iki pat bolševikų okupacijos esant valstybės prezidentu, buvo įvedę autoritatyvinį režimą. Blogėjanti tarptautinė padėtis, kai nacionalsocialistinė Vokietija vis labiau ėmė kaimynams reikšti savo pretenzijas, nepriklausomos Lietuvos neapsaugojo nuo smūgių. Tuojau po Austrijos « Anschlusso » Lenkija, kuri 1920 jėga buvo užgrobusi Lietuvos sostinę, privertė ją skubaus *ultimatumo* keliu užmegzti diplomatinius santykius (1938 m. kovo 19). Kitais metais (1939.III.22) ultimatumu vokiečių Reichas išreikalavo Lietuvą atiduoti jam Klaipėdą, tą jaunai valstybei taip reikalingą ir vienintelį uostą su visu Klaipėdos kraštu, kurį Lietuva 1923 m. sukilimo pasėkoje iš keturių signatarų valstybių kaip autonominį vienetą buvo gavusi valdyti. Vos tik Hitleriui užbaigus Lenkijos žygį, 1939 m. rugsėjo gale atėjo ir trečias ultimatyvus reikalavimas, jau iš Kremliaus. Jis reiškė, kad Lietuva, kaip ir kitos dvi Pabaltijo valstybės (Estija, Latvija) turėjo prisiimti iš Maskvos malonės « savitarpinės pagalbos » paktus, kurių pasėkoje į tas tris valstybes įvairiose, Sovietų Rusijai strategiškai svarbiose vietose, buvo įvesta įvairių ginklų rūšių po keliasdešimt tūkstančių kariuomenės.

Nepriklausomos Lietuvos metais, kurie reiškė kultūrinį ir ekonominį lietuvių tautos atgimimą, buvo pertvarkytas iš pagrindų ir bažnytinis gyvenimas. Popiežiaus Pijaus XI bule « Lituanorum gente » 1926 m. balandžio 4 d. buvo įkurta Lietuvos (Kauno) bažnytinė provincija su 5 vyskupijomis ir vyskupais sufraganais. Iš Vilniaus vyskupijos (nuo 1925 m. arkivyskupijos) Lietuvos pusėje pasilikusių parapijų buvo įkurta — pati mažiausia Lietuvoje — Kaišiadorių vyskupija. Iš Seinų vyskupijos Lietuvos valdomos dalies (patys Seinai jau 1919-20 m. buvo lenkų užimti), kair. Nemuno pusėje buvo padaryta Vilkaviškio vyskupija. Didžiulė Žemaičių vyskupija buvo suskaldyta į tris diecezijas: Telšių, Panevėžio ir Kauno. Lietuvoje aukštai pakilo religinis gyvenimas. Joje sėkmingai veikė trys kunigų seminarijos (Kauno, Vilkaviškio, Telšių). Savo veikimą išvystė ir vienuoliai: jėzuitai (laikė gimnaziją), marijonai (knygų leidykla, spaustuvė, gimnazija etc.), pranciškonai (gimnazija), kapucinai, domininkonai ir kt. Gerą dirvą buvo radusios Šv. Kazimiero seserys (gimnazija), Pilkosios seserys, Seserys Nekalto Prasidėjimo, benediktinės ir kt. Prieš tai rūpestingai pasidarbavus buv. Vilniaus vysk. (arkiv., marijonų generolui) Jurgiui Matulevičiui (+ 1927), kuris buvo buvęs popiežiškasis vizitatorius kuriant Lietuvos bažnytinę provinciją, 1927 Lietuvos valdžios sudarytas su Šv. Sostu konkordatas buvo gana palankus Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje. Tik savo vidaus politikos sumetimais tautininkų valdžia nerodė reikiamo apdairumo jį vykdant. Tik paskutiniais Lietuvos laisvės metais (1940) vėl užsimezgė normalūs santykiai tarp Vatikano ir Lietuvos, kai čia atvyko nuncijus L. Centoz. Konkordatu Lietuvoje buvo numatyta, panašiai kaip 1925 m. konkordatu Lenkijoje, visiška bažnytinio kulto, bažnytinės jurisdikcijos ir valdymosi laisvė. Klierikai buvo atleisti nuo karinės prievolės, religijos mokymas buvo privalomas, bažnytinė metrikacija obligatoriška, seminarijų, vienuolynų ir bažnyčių turtai atleidžiami nuo valstybinių mokesčių. Valdžia turėjo mokėti algas vyskupams, kunigams ir tt. Nors su valdžia dėl katalikų organizacijų veikimo (buvo 1930 uždaryti moksleiviai ateitininkai) ir dėl teisių Teologijos-Filosofijos fakulteto filosofijos skyriaus turėjo diferencijų (1932 sutrukdyta įkurti katalikų universitetą), tačiau nepriklausomoje Lietuvoje labiausiai išsiskleidė religinis gyvenimas. Buvo suorganizuota eilė eucharistinių kongresų. 1934.VI.28-29 Kaune įvykusiame Eucharistiniame kongrese visa Lietuva, jos dvasinė ir pasaulinė vyriausybė pasiaukojo Šv. Jėzaus Širdžiai. Labai išpopuliarėjo Lietuvoje Šv. Mergelės kultas, kurios šventovėmis Lietuva nuo seno buvo garsi.

Gausi katalikų spauda ir jų įvairios organizacijos, apjungtos

« Katalikų Akcijos », paliko gilius pėdsakus katalikiškoje lietuvių tautoje. Katalikų akcijos darbe iš pasauliečių labiausiai pasižymėjo du Teologijos-Filosofijos fakulteto profesoriai: Pranas Dovydaitis (miręs Sibire deportuotas) ir Juozas Eretas (kilme šveicaras), savo drąsias laicistinės valdžios politikos kritikas turėję net trumpalaikėmis kalėjimo bausmėmis apmokėti.

Ir moksle Lietuvoje katalikų svoris buvo žymus. Šalia eilės žymių teologų, kurių prof. Būčys (nuo 1930 vysk.) buvo 1924 m. Lietuvos universiteto rektoriumi, didelio populiarumo buvo įgijęs filosofas St. Šalkauskis (1939-40 rektorius, + 1941).

Vokiečiams sėkmingai triuškinant Prancūziją, Sovietų Rusija skubėjo įvykdyti savo su Hitlerio Vokietija dviem sutartimis (1939.VIII.23 ir IX.28) numatytus planus, ir tą dieną, kai vokiečių daliniai žygiavo per « Arc de Triomphe » Paryžiuje, raudonieji daliniai užliejo katalikiškosios Lietuvos laukus. Tai buvo 1940 metų birželio 15 d.

Jau pirmoji, metus trukusi bolševikinė okupacija (iki 1941.VI.22) labai stipriai pargriovė taip gražiai sužydusį katalikų gyvenimą Lietuvoje. Buvo uždarytos visos katalikų organizacijos ir jų turtas nusavintas (Katalikų Akcijos Centras buvo turėjęs dvejus namus, Ateitininkų (katal. moksleivių, studentų ir filisterių) organizacija gražius rūmus ir t.t.) Atimti taip pat buvo ir bažnyčių bei vienuolynų visi turtai ir jų patalpos. Dvi kunigų seminarijos buvo uždarytos, o Kauno archidiecezinė seminarija begalėjo veikti tik pusiau slapta. 15 kunigų buvo nužudyta, o tarp ca. 36.000 (1941. VI 15-22) deportuotų lietuvių daug buvo katalikų veikėjų, jų tarpe ir antrasis Lietuvos prezidentas Al. Stulginskis.

Ir kieta vokiečių okupacija (1941.VI-1944.VII) visaip varžė bažnytinį ir religinį gyvenimą, tačiau lietuvių tautos istorijoje negirdėtu žiaurumu ir klastingumu prasidėjo antroji bolševikų okupacija 1944.

Bonn. 1965.VI. 6-7 d.

KRIKŠČIONYBĖS KELIAS LIETUVON

I. *Nesėkmingos krikšto pastangos XIII amž.*

Šimtmečių bėgyje Evangelijos šviesa plito Europoje iš pietų ir vakarų šiaurės ir rytų link. Dar didžiojo tautų kraustymosi metu slinkdamos į Romos imperijos ribas, su ja susidūrė ir greitai ją priėmė, nors ir sektantiškame pavidale, kai kurios germanų

tautos. 496 m. priėmė krikštą Klodvigo frankai, lygiai už šimto metų Britanijos — anglosaksai. Už juos anksčiau dar pasikrikštijo airiai, kurie į krikščionybę atvertė škotus. Iš persiėmusių Kristaus mokslu tautų (airių, škotų, anglosaksų) savo ruožtu atsirado apaštalai, kurie krikščionybę nešė vis tolyn į šiaurę ir į rytus. Šitokiu būdu sėkmingai Evangeliją platino ir Bažnyčią organizavo Vokietijoje VIII amž. pirmoje pusėje šv. Bonifacas Vinfrydas († 754). IX amžiuje Naujasis Mokslas išplito dar toliau į rytus tarp bulgarų, moravų, čekų, vis dar misionierių (Kirilas, Metodijus) taikingu būdu skelbiamas. Dar už šimtmečio jau iš čekų krikščionybė pateko Lenkijon (966 m.) ir per bulgarus bizantiniškame pavidale ji buvo priimta senosios rusų Kijevo valstybės (988 m.). Vadinasi, beveik prieš tūkstantį metų buvo pakrikštyti rytiniai slavai. Kol Kristaus mokslas pasiekė ir įsigyveno jų kaimynuose lietuviuose turėjo dar praeiti ištisi penki amžiai, t. y. toks laiko tarpas, koks mus šiandien skiria nuo Vytauto laikų.

Kadangi tame nepaprastame krikščionybės suvėlavime lietuvių tautai glūdi, kaip matysime, skaudūs jos istorinio likimo padariniai, reikia pabandyti apžvelgti tą nesėkmingų krikšto mėginimų laikotarpį ir išsiaiškinti, kodėl Lietuva tapo paskutinioji pagonybės salelė net rytų Europoje. Juk visą tą tikrąjį vidurinių amžių laikotarpį, ištisus šimtmečius, kai Vakaruose Bažnyčios globojama augo krikščioniškoji kultūra, vystėsi mokslas, steigėsi mokyklos, kūrėsi šimtais vienuolynai — ano meto kultūrinio ir religinio gyvenimo celės, — Lietuvos plotus vis dar dengė ne tik istoriškos nežinios, bet ir p a g o n y b ė s ūkai.

Tiesa, vakarų kultūra, su jos įvairiausiomis formomis, per Elbę, kuri ilgą laiką buvo krikštytų germanų ir pagonių slavų skiriamoji siena, pamažu sklido į rytus. Otono I (Didžiojo) įsteigtoji Magdeburgo arkivyskupija (968) su jai priklausančiomis trimis vyskupijomis turėjo pasiimti uždavinį krikščionybę nešti dar tolyn į rytus. Tačiau iš vidurio Europos neofitų germanų neatsirado anų airių ir skotų vienuolių pavyzdžiu, tikrų Evangelijos platintojų tokiomis priemonėmis, kaip reikalavo pats jos mokslas. Tiesa, atskirų christianizatorių ir misijonierių buvo. Dar IX amž. Hamburgo pamaldusis vyskupas šv. Ansgaras, kurio vyskupija turėjo būti centru visos šiaurės misijoms, skleidė Kristaus mokslą Holšteine — Šlezvige ir Švedijoje. Yra populiariai tariama, kad jis buvęs Kurše ir ten įsteigęs Pilteno vyskupiją [1]. Bet tam « šiaurės apaštalui » neteko atlikti Vokietijos Bonifaco vaidmens. Kontempliatyvi jo krikščionybė neužimponavo šiauriečiams. Tik viena bažnyčia Švedijoje (Birkoje) ir dvi Danijoje (Haithabu, Ribe) buvo pirmojo šv. Ansgaro († 865) darbo vaisius. Bet iš artimos Švedijos

pakraščių priešingam Baltijos pakraščiui Evangelija ir vėliau nebuvo nešama. Baltų tautos, ypač prūsai, kuršiai, žemgaliai, pirmoje eilėje Skandinavijos tautose pažino ne krikštytojus, o energingus ir drąsius normanus — jūrininkus, tikrus ano meto prekybininkus. Bet ir vėliau (XIII — XIV amž.) Skandinavijos misijos mūsų Pabaltijyje, išskyrus danų sporadiškas pastangas Estijoje, užkariavus tą kraštą, yra nežinomos istorijai. Tokiu būdu, kai šiaurės kaimynai nesiuntė misijonierių, o lenkai ir rusai nebuvo dar iš pagrindų su krikščionybe suaugę, kad galėtų duoti pasiaukojusių evangelizatorių, baltų tautos vis dar skendėjo savo senajame tikėjime.

Tiesa, prūsų ir latvių tautose jau X—XII a. buvo tikėjimo skelbėjų. Kankiniais mirė Prūsuose Pragos arkivyskupas Adalbertas († 997) ir Kverfurto vienuolis Bruno († 1009) [2]. Sėkmingiau tas darbas sekėsi Meinhardui ir Bertoldui, pirmiesiems Livonijos vyskupams XII amž. gale.

Ir didelės vieno asmens pastangos, ar koki kilni idėja, jei nėra tinkamų pagalbininkų, turi užslopti. Kaip, galima sakyti, unikumas buvo didelis šv. Ansgaro užsimojimas, taip ir taikiosios prūsų misijos Adalberto ir Bruno asmenyje nebesulaukė tinkamų įpėdinių.

Lygiai du šimtu metų toliau nieko nebegirdėti apie misijas. Vakarų Europos visas dėmesys ir energija ėmė krypti į kovą tarp Bažnyčios ir valstybės (Henriko IV-jo laikai — Kanosa), paskui prasidėjo kryžiaus karai, kurie Vakarų Europą vėl veidu nukreipė į Palestiną. Lenkų istorikai dabar bando nurodyti, kad iš Lenkijos buvusios prasidėjusios Prūsuose christianizacijos pastangos [3]. Tačiau jos galėjo būti labai ribotos, ir prūsų tautoje žymių pėdsakų nepaliko. Tiesa, dar bandė XIII amž. pradžioje su ne mažu pasisekimu prūsuose misijonieriauti vienuolis Kristijonas, kuris 1215 m. vadinasi « prūsų giminės vyskupu »; bet jo darbą pasisavino greit kryžiuočių Ordinas.

Tik paprasčiausios kolonizacijos formoje, ar vokiečių imperatoriams laikas nuo laiko kariaujant sritis tarp Elbės ir Oderio, su naujais ateiviais — kolonistais ir nukariautojais, sklido ir Evangelija į rytus. Tikrų misijų baltų tautose būta labai maža. Lietuvoje iš viso, kiek žinoma, nė vienas misijonierius nebuvo įkėlęs kojos. Kad Bruno su savo 18-ka draugų buvęs nužudytas Šešupės ir Širvintos krantuose yra taip pat tik nepagrįsti Narbuto spėjimai [4].

Nauji, paprastai žinomi veiksniai, apie kuriuos čia neturime vietos kalbėti, atvedė XIII amž. pradžioje į Prūsus (1230) Palestinoje įsikūrusį kryžiuočių Ordiną, kai jau prieš trisdešimt metų Rygoje Livonijai christijanizuoti buvo įkurtas kalavijuočių Ordinas, greit į Prūsų naująją instituciją įjungtas (1237). Prūsų Ordi-

nas, kurio tikslas buvo ginti apkrikštytuosius, greit perėjo iš defensyvos ofensyvon, nes geriausias apsigynimas yra pačiam puolant. Iš viso tie santykiai susipynė taip, kad Prūsuose ir Livonijoje prievarta įvedamą krikščionybę lydėjo neofitų pavergimas. Ir kryžiaus karuose Palestinoje, kurie pagimdė vokiečių Ordiną, matyti daug pasiaukojimo, girdėti gražių šūkių tikėjimui ginti, silpnesniems užtarti; bet šalia jų prisiplakė žmonių egoistinių reikalų, nesveiko avantiurizmo; taip pat ir kryžiuočių Ordiną charakterizuoja tas viduriniams amžiams įprastas priešingumas, kontrastingumas. Toks mišinys kilnių idėjų ir žiaurumu persunktos egoistinės politikos yra vokiečių ordino institucija, tiek daug svėrusi Lietuvos istorijoje. Daugiau kaip 200 metų, per ištisas aštuonias generacijas, kova su šituo Ordinu buvo Lietuvai gyvybės ar mirties klausimas, būti ar nebūti valstybe. Bet per tą ilgą laiką, kardu pripratęs veikti vienuolis — kryžiuotis, pasirodė nebetinkantis misijos darbui. Jis visai atprato nuo tikrosios Evangelijos dvasios ir per ištisus du amžiu savo nuolatiniuose karuose su pagonimis lietuviais — o karas visados gimdo neapykantą ir žiaurumą, — neberado priemonių ir formų lietuviams pakrikštyti. Pagaliau ir pats prūsų krikštas išėjo toks žiaurus, kad jie visai išnyko baisiose kovose ir priespaudoje.

Bažnyčia laikėsi teisingo nusistatymo pagonių atžvilgiu [5], nors gyvenimo praktikos nei Prūsuose nei Livonijoje negalėjo pakeisti. Bažnyčios atstovai, resp. popiežiai, skelbė, kad kryžiuočiai turi tiktai ginti krikščionis nuo pagonių užpuldinėjimų, taigi užtikrinti jiems tikybos laisvę. Popiežius draudė iš neofitų atiminėti turtus, kad pasikrikštiję nebūtų sunkesnėje būklėje kaip prieš krikštą. Jau Honorijus III-sis rašė: « Visi neofitai, tik naudodamiesi p i l n a l a i s v e, turi priklausyti Bažnyčiai ». Dar 1218 m. jis priminė tam prūsų vyskupui Kristijonui: « Jūs turite stengtis pagonis ne jūsų vergovei paglemžti, bet atvesti prie Išganytojo » [6]. Tarp dešimtimis prie Honorijaus III įpėdinių iš Kūrijos einančių bulių, vis raginančių į kryžiaus karą prieš pagonis prūsus jų sukilimų metu (1242—49 m'; 1260—74 m.), o paskui ir prieš lietuvius bei žemaičius, ne kartą vis dar užtinkame priminimą švelniai elgtis su naujai pakrikštytais pagonimis, nespausti jų bažnytine dešimtine, neuždėti sunkių duoklių. Tai buvo kryžiuočiams tik teoretiški samprotavimai, rašomi iš tolimos Romos, kai gyvenimo praktikoje jie, tų raginimų nepaisydami, ėjo visai kitu keliu.

E. Caspar'as savo labai instruktyvioje knygoje [7] yra aiškiai pabrėžęs skirtumą tarp popiežiaus misijų teorijos ir imperatoriaus misijų nusistatymo, kurį perėmė Ordinas. Jei popiežius ragino, kiek galima, švelniau krikštyti pagonis, atverčiant juos be ekonominių sunkenybių (išskyrus dešimtinę) tik Evangelijos mokslui,

tai pagal imperatoriaus (Fridricho II-jo) mintį, kuris Ordino magistrui suteikė imperijos kunigaikščio titulą, kryžiuočiai vaizdavosi pirma turį teisės užimti kraštą. Šitas popiežiaus ir Ordino bei imperatoriaus nusistatymo dualizmas, tas nesutikimas pačiuose pagrindiniuose klausimuose, tiksluose, dėl kurių pati institucija tapo atkelta į pagonių žemių pakraštį, yra aiškiai jaučiamas nuo pat Prūsų Ordino įsikūrimo Pabaltijyje. Šitą skirtingą misijų supratimą yra toliau nustatęs E. Maschke [8]. Šiaip ar taip gyvenimo praktikoje pagonių krašto užkariavimas, resp. jo gyventojų išnaikinimas, buvo pastatytas prieš jų atvertimą. Įsitraukus kryžiuočiams į nuolatinę aktyvią kovą faktiškai ginkluotų misijų darbas rutuliojos taip, kad riteriai ar kryžiaus žygio dalyviai, savo ekspedicijose sutikę pagonių būrius, be abejo, niekados neturėjo patogios progos jų paklausti, ar jie nori krikštytis. Čia ir glūdi didžioji Ordino darbo ir jo kryžiaus karų Lietuvon tragedija. Ordinas buvo perdėm *kariškais pagrindais* organizuota institucija. Todėl jis ir tepripažino karą kaip misijų priemonę. Šitaip pagrindiniams christianizacijos bei misijų principams susikeitus gyvenimo žiaurioje praktikoje nuo XIII a. antros pusės kryžiuotis ir pagonis lietuvis suėjo į permanentišką ir niekad nesibaigiantį karą, besitęsiantį tomis pačiomis formomis iš generacijos į generaciją. Didžiuliai žygiai su atvykusiais svečiais iš vakarų, paprastieji metiniai kryžiuočių puolimai savo sąjungininkų jėgomis, renkamomis iš vietinių tautų, partizaniški pasienių « plėšikų » (« latrunculi ») puldinėjimai vakarines Lietuvos sritis pavertė (XIV amž.) nuolatinio karo stovykla. Pagonis lietuvis buvo kasdien išstatytas pavojui, nes bet kada galėjo ateiti šarvuotas riteris deginti jo trobų, mantos, pasiimti jo gyvojo inventoriaus (naminių gyvulių), paimti vergovėn moterų ir vaikų, o jį patį nužudyti. Tokios ekspedicijos XIV amž., kuriose vis dar ilgai (iki pat XV a. pradžios) dalyvaudavo neišsenkančios Vakarų Europos riterių jėgos, ėmė netekti savo pirmykštės religinės dvasios. Į tokias, Europoje jau vardą įgijusias « Litauerreisen » susiburdavo ne tik savo nuodėmių atpirkimo siekią, bet ir nuotykių ieškotojai, « knapai », ištroškę garbės greit tapti riteriais. Ir to meto šaltiniai atvaizduoja mums jau visai sekuliarizuotą ir supasaulėjusią dalyvių ir kryžiaus žygio riterių dvasią, tolimą nuo pirmykščių Ordino tikslų. Algirdo mirties metais (1377) įvykusį didžiulį Austrijos hercogo žygį apdainuodamas, poetas Petras Suchenvirtas mums uoliai paduoda su detalėmis, kur kokiose Žemaičių srityse už deginimus ir naikinimus buvo pakelti dalyviai riteriais (visur tikslūs skaičiai), kokie vynai per puotas gerta ir t. t. [9].

Tokiu būdu, norint spręsti Lietuvos krikšto nuostabiai ilgo suvėlavimo problemą, reikia pirmiausia susipažinti su Ordino struk-

tūra ir jo nusistatymu pagonių atžvilgiu, ypač kai tas « misijų vienuolynas », savo išorine organizacija ir gerai pastatyta administracija, valstybė su visais jos atributais, ėmė sekuliarizėti, nes ir jis, kaip ir visos valstybės, buvo atremtas į tuos pačius *žemiškuosius* reikalus. O vakarų Europoje ilgai dar, iki pat Jogailos ir Vytauto laikų, buvo žiūrima į kryžiuočių ordiną kaip į vienintelį krikščionybės nešėją ir jos reprezentantą kovose su pagonimis lietuviais. Ordinas pats sau natūraliai buvo tvirtai pasisavinęs Lietuvos krikštytojo vardą ir, kaip matysime, bet kokias kitas pastangas kliudydavo ir stengdavosi likviduoti[10]. O kiekvienas naujas ordino magistras XIV a. vis gyveno nauja viltimi, kad jam pasiseks paklupdyti pagonis arba bent užimti vakarinę Lietuvos dalį — Žemaičius, taip reikalingą abiem ordino šakom (Prūsams ir Livonijai) sujungti. Kad ir paviršutiniškai atliktas nukariautų pagonių krikštas, kaip kad jis buvo įvestas Prūsuose, būtų galėjęs legalizuoti tolimesnei vokiečių ekspansijai užimti naujus plotus. Todėl ir Ordino vadovybė ir jo riteriai — kariautojai buvo visiškai susigyvenę su mintimi, kad lietuvių krikštijimas yra jų monopolis, kurio niekas kitas negalės sau pasisavinti.

Šitaip politiškai ir teritorijališkai suprasta krikščionybė lietuvių kunigaikščių galėjo būti taip pat tik *politinėms* aplinkybėms verčiant priimama. Didelės koalicijos spaudžiamas rado kelią Rygon į Livonijos Ordiną ir Lietuvos vienytojas Mindaugas. Nematydamas kitos išeities, Ordino magistro skatinamas, jis krikštijosi, t. y. ėjo tuo pačiu keliu, kurį jam buvo nurodęs pavojingas konkurentas į Lietuvos sostą, broliavaikis Tautvila. Skirtumas tarp jų buvo tik tas, kad Tautvila buvo pasikrikštijęs Rygos arkivyskupo globoje. Kai tik kilo Lietuvos krikšto klausimas, jau išbujojęs antagonizmas tarp Ordino ir Rygos arkivyskupo, įgijo tik naujas formas. Bet jau beveik kartu su Vokiečių Ordino kandidatu į Lietuvos vyskupus — Kristijonu, buvo iš lenkų pusės įšventintas pietinės Lietuvos vyskupu Vitas, apie kurio vyskupiją ir darbą, galima sakyti, nieko nežinome. Mindaugas, pirmasis ir paskutinis Lietuvos karalius, sugebėjo išsivaduoti iš Ordino aiškių pastangų paimti per krikštą Lietuvą ir jos vyskupiją savo įtakon. Naujoji vyskupija, į kurią kartu pretenzijas reiškė ir Ordinas ir arkivyskupas, buvo *tiesioginėje* Apaštalų sosto globoje[11]. Inocentas IV tvirtai palaikė Mindaugą ir pats tvarkė Lietuvos vyskupijos reikalus, apsaugodamas ją nuo abiejų pretendentų. Bet šitai vyskupijai, nors ji formaliai ir ant gero pagrindo buvo įkurta, nebuvo lemta ilgai išsilaikyti. Pasikrikštijęs buvo tik pats karalius, jo šeima ir dvaras. Iš popiežiaus Inocento IV-jo bulės žodžių, kad Mindaugas krikštą priėmė su dideliu pagonių būriu (« cum nume-

rosa multitudine paganorum») [12] galime išvesti, kad krikštyti buvo tik Mindaugo šalininkai. Tuo tarpu pagoniškoji reakcija, besijungdama su prieš karalių kovojančiais separatistais kunigaikščiais, vertė Mindaugą nutraukti jo santykius su Ordinu. Atsimesdamas nuo kryžiuočių, tur būt, Mindaugas atsisakė ir nuo jų krikščionybės. Bet jei Mindaugas ir nebūtų apostatavęs, jo ir visos jo šeimos išžudymas, politinių priešų įvykdytas, reiškė krikščionybės žlugimą lietuvių tautoje visam šimtui metų su viršum. Išmintingai pradėtas darbas, įkūrimas tik Romai priklausančios Lietuvos vyskupijos, žlugo. Jis buvo pradėtas sąjungoje su Lietuvos laisvės politiniais priešais, kuriems rūpėjo Lietuva pirma užkariauti, o tik paskui ją krikštyti. Todėl šitoks politinių interesų lydimas krikštas, lietuvių kunigaikščių (Mindaugo priešų) akims atrodė perdaug pavojingas. Lietuviai matė krikščionybėje, kurią atstovavo Ordinas, tik pavergiančią galybę, kurią jiems prievarta kryžiaus karais ir politinėmis priemonėmis buvo stengiamasi užmesti. Todėl ji čia susidūrė su tokiu griežtu pasipriešinimu ir neprietelingumu.

Didelė buvo Lietuvos nelaimė, kad Mindaugo pradėtoji krikščionybė neprigijo ir neišsilaikė. Priešingu atveju, žinoma, ir lietuvių tautos istorija būtų nuėjusi kitais keliais. Ordinas būtų anksti nustojęs savo racijos, kai Prūsuose bebuvo likę prūsų sukilimo metu jo vos kelios pilys. Senprūsių tauta nebūtų buvusi pasmerkta išnykimui. Lietuvių santykiai su kitais krikštytais kaimynais (Lenkija) būtų nuėję taip pat kitu keliu. O pasukimas Lietuvos visu frontu į Vakarų Europos pusę būtų, palyginti, anksti išugdęs kunigaikštijoje savą kultūrą (raštą, mokyklas etc.).

II. *Vytenio ir Gedimino laikų krikšto bandymai*

Vertinant 1387 metais įvykusį Lietuvos oficialaus, pačių valdovų antru kart pradėto krikšto faktą, reikia vis dėlto nepamiršti, kad per visą amžių, nuo Mindaugo įvestos krikščionybės žlugimo, buvo bandymų ir pastangų atversti Lietuvą Kristaus mokslui. Prie krikštyto karaliaus vėlesnių įpėdinių Vytenio (1293—1315), Gedimino (1315-41), Algirdo (1345-77) netrūko raginimų ir pasiūlymų Lietuvai krikštyti. Tie bandymai būdavo nesėkmingi, t. y. oficialaus kunigaikščių pritarimo nerasdavo, nors Lietuvos valdovai asmeniškai ir buvo valstybėje gyvenantiems krikščionims tolerantingi. Bet kodėl jis nesirealizavo ir taip nepaprastai ilgai suvėlino Lietuvos krikštą, paaiškins mums vėl pagoniškos Lietuvos santykiai su Ordinu.

Trumpai suminint keletą XIV amžiaus mėginimų Lietuvą atversti krikščionybei, reikia pažymėti, kad tuoj po Mindaugo mir-

ties popiežius Urbonas IV (1263 m.) ir popiežius Klemensas IV (1268 m.) bandė toliau Lietuvoje palaikyti žlungančią krikščionybę. Pirmasis rašė Krokuvos vyskupui, kad Lietuvai evangelizuoti siųstų tinkančių žmonių ir ten pagonims pastatytų bažnyčių [13]. Bet pagoniškosios reakcijos laikais, kuriai atstovavo karingas ir veiklus Traidenis (1270-82), jokių krikščionybės pėdsakų Lietuvoje šaltiniai nepaduoda. Kaip labai įdomų faktą, randamą Dusburgo kronikoje, reikia pažymėti, kad 1285 m. į Lietuvą buvo atvykęs misijonierius-kunigas Konradas iš Vokietijos (Conradus sacerdos de Alemania), kuris, po dviejų metų pastangų pagonis atversti, buvo užmuštas [14]. Daug arčiau realios tikrovės padaryti Lietuvą krikščioniška buvo Rygos arkivyskupo ir jo miesto bandymas Vytenio laikais.

Prie nuo seno pasireiškusios tarp Ordino ir arkivyskupo rivalizacijos, prisidėjęs Rygos miestas, palaikydamas aktyvius prekybinius santykius su Kunigaikštija, ėmė taip pat rūpintis ir jos pagonių krikštu. Ypač kai Ordino kova su Ryga ir jos arkivyskupu įgijo vis aštresnes formas, lietuvių krikšto klausimas vis labiau realėja, nes lietuviai — pagonys pasidarė natūralūs rygiečių ir arkivyskupo sąjungininkai prieš Livonijos kryžiuočius. Pakrikštydami Lietuvą rygiečiai tikėjosi labiau išplėsti savo prekybinę, arkivyskupas — bažnytinę įtaką pagonių Kunigaikštijoje. Lietuvių krikštas būtų buvęs skaudus smūgis rygiečių ir arkivyskupo priešo-Ordino egzistencijai. Pakrikštydami Lietuvą abu juodu būtų nusivalę nuo priekaišto, kad susideda su p a g o n i m i s. Šitokio Livonijos vidaus santykių antagonizmo akivaizdoje iškilo Lietuvos krikšto projektas Vytenio ir Gedimino laikais. Bet jeigu jis buvo paremtas krikščioniškų institucijų nesutikimais ir vaidais savo tarpe — (pagonių krikštas čia bebuvo likęs lyg kokia priemonė prieš savo priešus) — tai šitoks projektas negalėjo būti įgyvendintas, ir jis žlugo kaip Ordino intrigų auka.

XIII amž. gale Rygos arkivyskupas darė bandymų su krikščionybe įsiskverbti Lietuvon. Šaltiniuose skaitome apie Rygos arkivyskupo pasiuntinius jau 1282 m. Lietuvon [15]. Vytenio lietuviai, kaip aiškėja iš Rygos miesto dokumento, buvo 1298 m. palankiai nusistatę krikščionybės atžvilgiu [16]. Bet iš Vytenio palankumo ir tolerancijos dar nieko neišėjo. Kai Ordinas ir arkivyskupas buvo tapę nesutaikomi priešai, kurių paskutiniajam ginklais talkindavo lietuviai (kurį laiką Rygoje jie sudarė net garnizoną !), kryžiuočiai kliudė arkivyskupui su pagonimis susisiekti. Tai buvo jau nebe pirmas kartas, kad kryžiuočiai kliudė krikštą [17]. Jau visa generacija vėliau, (1366 m.) Rygos arkivyskupas skundėsi, kad nuo Ordino valios priklausęs išsiuntimas Lietuvon misi-

jonierių[18]. Vytenio laikais Livonijos kryžiuočiai bus neabejotinai visaip trukdę arkivyskupo kunigams vykti į jo sąjungininkų žemę christijanizuoti, t. y. vykdyti tos pareigos, kurią jie tik sau savinosi ir ypač nenorėjo jos užleisti įkyriam savo konkurentui. Štai kokias formas buvo įgijęs krikščionybės platinimas ir neofitų apgynimas nuo pagonių puolimų — tas pirmykštis vokiečių Ordino tikslas Prūsuose — kai jo nariai nuolat siekė pirma Lietuvą užkariauti, o tik paskui krikštyti. To tikslo siekdami jie Lietuvą laikė tik savo misijos sritimi ir todėl niekam kitam, nė pačiam Rygos arkivyskupui, jos nenorėjo užleisti.

Dar 1312 metais Vytenis, kai Rygon atvyko popiežiaus legatas Franciscus de Moliano, kreipėsi į jį ir į Rygos arkivyskupą — taip rašo Gediminas savo laiške popiežiui Jonui XXII[19] — prašydamas atsiųsti du pranciškonu, kuriedviem nori atiduoti pastatytą bažnyčią. Ta bažnyčia, kaip rodo tas pats laiškas, lietuvių ir kryžiuočių kovose vokiečių riterių buvo sudeginta, bet vėliau, jau Gedimino valdymo pradžioje, pranciškonai ir domininkonai turėjo Vilniuje savas bažnyčias[20], o Naugarduke buvo dar viena pranciškonų bažnyčia. Atskirame laiške (1323. V. 26) Gediminas kreipėsi į saksų provincijos pranciškonus ir prašė keturių vienuolių aptarnauti dviem pranciškonų bažnyčiom (Vilniuje ir Naugarduke)[21].

Šitaip Gediminas rašė eilę savo garsiųjų laiškų, kuriais jis kvietė Lietuvon ne tik amatininkus, ūkininkus, pirklius, bet ir vyskupus, kunigus ir vienuolius, žadėdamas globoti bažnyčias, gerbti dvasiškius ir pats apsikrikštyti. Šitie laiškai, greičiausiai Gedimino ir Rygos miesto artimo bendradarbiavimo vaisius prieš abiejų nekenčiamą Livonijos Ordiną, turėjo parodyti didžiojo kunigaikščio gerą valią. Rygiečiams jie buvo naudingi prieš kryžiuočius. O pagaliau, jei jų raginamas Gediminas būtų tapęs krikščionimi, rygiečiams prieš Ordiną būtų atkritęs svarbiausias priekaištas, kad jie dedasi sąjungon su pagonimis ir su jais palaiko pelningą prekybą. Tačiau pačioje Lietuvoje buvo per daug lotyniškam krikštui priešingų jėgų (Žemaičiai, stačiatikiai), ir laiko bėgyje pats krikšto klausimas Lietuvos santykiuose su Ordinu buvo jau perdaug susikomplikavęs, kad būtų buvę galima jį greit laiškais išspręsti. Ne greit Gediminas sulaukė iš Avignone reziduojančio Jono XXII atsakymo, kuris, vos tapęs popiežiumi buvo kreipęsis (1317 m.) laišku į Gediminą, ragindanas jį priimti krikštą[22]. Kai į Gedimino laiškus atvyko pasiuntiniai, aplinkybės jau buvo pakitėjusios, ir pats Gediminas dėjosi nieko nebežinąs apie pažadą krikštytis. Galimas daiktas, kad šitokiu būdu užmegsdami santykius su krikščionimis, ir ypač su popiežiumi, Lietuvos kunigaikščiai norėjo palengvinti kryžiuočių spaudimą, kuris XIV amž. vis darėsi intensyvesnis ir

didesnis. Priimti krikščionybės lietuvių kunigaikščiai nenorėjo ne dėl ypatingo priešingumo krikščionybei ir ne dėl jų fanatiško užkietėjimo pagonybėje. Ordino siūlomos krikščionybės jie kratėsi, nes, kaip kiekvienas savarankiškas valstybinis organizmas, bijojo netekti politinės nepriklausomybės, o iš kitur krikštas realiai sunkiai buvo įmanomas. Tad visi tie raginimai iš Avignono ar iš kur kitur dėl Ordino veiklos nerado sau reikiamos dirvos. Juk kaip nepaprastai kryžiuočiai susijaudino patyrę kad lietuviai nesikrato krikščionybės, tik ne iš Ordino einančios. Sumaniai išugdęs savo propagandą, Ordinas ėmė skelbti, kad Gedimino pažadai krikštytis yra tik prasimanymai. Apie pačius Gedimino laiškus buvo paskleista žinios, kad jie esą rygiečių sufalsifikuoti ir Vakaruose išplatinti. Pagaliau kryžiuočiai, neleisdami misijonierių Lietuvon, buvo kaltinami vėliau, kad jie kurstę Žemaičius ir rusus sukilti, jeigu Gediminas bandytų krikštytis [23]. Į šitokią akciją kryžiuočiai buvo išvertę savo tikruosius tikslus.

Bet pamažu Lietuvoje iš apačios krikščionybė plito, arba bent buvo pagonims progos ją iš arti pažinti. Dideliais būriais patekdavo Lietuvon iš krikščioniškų žemių belaisvių. Padarydami tolimus ir dažnus žygius Lenkijon lietuviai atsivesdavo daug krikščionių belaisvių. Pasiremdami Gedimino vienu laišku, lenkų istorikai yra linkę akcentuoti, kad XIV a. pradžioje lenkai jau turėję Lietuvoje savų bažnyčių ir dvasiškių [24]. Jei tai priimti teisingu samprotavimu, tai, reikia manyti, kad tokie kunigai, nelaisvėje išmokę vietinės kalbos, galėjo būti sėkmingais misijonieriais tarp pagonių, kai atėjo oficialaus krikšto valanda. Bet jie galėjo ir anksčiau parodyti savo iniciatyvą. Todėl iš krikščionių belaisvių ir iš jų kunigų lietuviai galėjo vienur kitur pažinti Kristaus mokslą, bet to negalėjo užtekti — reikėjo visos tautos oficialaus krikšto. Krikštydavosi kartais lietuviai perbėgėliai [25]. Vykstant nuolatiniams karams, pasitaikydavo tėvynėje nuskriaustų ar kerštautojų, kurie perbėgdavo priešo stovyklon ir ten, žinoma, tapdavo krikščionimis, nes su pagonimi kryžiuotis iš viso negalėjo (ir jam buvo draudžiama) ką nors bendra turėti. Bet galimas daiktas, kad vakarinėse srityse, kur siausdavo priešai, kada kova ėjo už tautinius ir laisvės idealus, pasikrikštyti reiškė būti išdaviku. Ne vienas pagonis bėga į Ordiną ir ten pasikrikštija. Dusburgas vis stengiasi pažymėti, kad jie bėgę, tik norėdami tapti krikščionimis. Pasitaikydavo, kad ir patys kryžiuočiai kartais pakrikštydavo vietoje paimtuosius belaisvius. Dusburgas mums pasakoja, kad 1329 metų ekspedicijoje, kurioje be daugybės didikų dalyvavo ir karalius Jonas Liuksemburgietis, Medvėgalio pilį paėmus buvę 6000 žmonių pakrikštyta; « sed non longe post apostaverunt », prideda kronikininkas. Lygiai tą patį įvykį pažy-

mėjo, apdainuodamas Jono Liuksemburgiečio žygį prancūziškai poetas Guillaume de Machaut[26]. Tokių pagonių pakrikštijimų čia pat po pasisekusios kovos galėjo, žinoma, būti ir daugiau. Bet tokie bandymai negalėjo būti labai sėkmingi ir jie apsirubežiuodavo tik trumpu ir laikinu vietiniu pasisekimu. Krikštą priimdavo kartais ir kunigaikščiai. Nepilnai yra išaiškinta, kodėl Kęstučio sūnus Butautas 1365 m. išbėgęs pas Kryžiuočius pasikrikštijo, darė žygį Lietuvon norėdamas padaryti perversmą, o paskui klajojo Vakarų Europoje kaip «Henricus dux Lithuaniae»[27]; 1383 m., politinių aplinkybių verčiamas, kryžiuočiuose krikštijosi ir pats Vytautas. Politiniais sumetimais lietuviai kunigaikščiai, gaudami sritis rusiškose Kunigaikštijos dalyse, priimdavo stačiatikių krikštą. Tokių faktų jau žinome nuo XIII amž. antros pusės. Gedimino laikais Lietuvos Kunigaikštija apsisupo dar platesniu rusų žemių ruožu, kur gyveno kompaktinė stačiatikių masė. O jo sūnaus Algirdo abi žmonos buvo jau stačiatikės, o pirmosios ir vaikai krikštyti bizantinišku krikštu. Bet tokie kunigaikščių pasikrikštijimai, tiek lotyniška, tiek bizantiniška forma, atitiko tik politikos reikalus, buvo momento pasisekimai ir Lietuvoje likdavo be platesnio atgarsio. Ir lietuvaitės kunigaikštytės ištekėdavo už rusų arba už lotyniškai krikštytų kunigaikščių. Stipri giminystė rišo lietuvius su mozūrų kunigaikščiais. Gaudemunda Traidenaitė (1279 m.), dvi Gediminaitės (Elžbieta ir Eufemija) ištekėjo už tų mozūrų kunigaikščių ir krikštijosi lotyniškai. Ir Kęstutaitė Danutė ten pat nutekėjo. O trečioji Gedimino duktė Aldona ištekėjo už Lenkijos karaliaus Kazimiero. Bet tie giminystės ryšiai su Romos krikšto kunigaikščiais, lygiai kaip ir su stačiatikiais, didelės įtakos į Lietuvos krikšto reikalus nedarė. Į tokį ar kitokį krikštą buvo žiūrima politiškai. Vilniaus dvare turėjo įtakos daugiau stačiatikybė, bet ir ji platesnių sluoksnių nepalietė. Apskritai gausus stačiatikių elementas Kunigaikštijoje pagoniškosios ir etnografinės Lietuvos atžvilgiu laikėsi gana pasyviai, ir stačiatikių bažnyčia per visą XIV amžių, neišeidama iš savo jau tada sustingusių formų, neparodė jokio veiklumo. O kadangi lietuviai jau nuo Mindaugo laikų turėjo tradicijų užmegsti santykius su lotyniškąja Bažnyčia, be didelių sunkumų buvo galima 1387 m. vėl pasukti veidu į Vakarus kaip prieš šimtą metų buvo daręs Mindaugas.

Iš viso to, kas čia pasakyta, aiškėja, kad XIV amžiaus Lietuva nebuvo visai izoliuota nuo Vakarų Europos pasaulio ir krikščionybės. Įvairiais pavidalais turėjo progos pagonys vienur-kitur nors iš paviršiaus, susidurti su naujuoju tikėjimu, kurio vardan kryžiuočiai vis tęsė savo puolimus. Gedimino ir Kęstučio laikai (1316-82), tas 66-rių metų laikotarpis, dviejų generacijų amžius,

yra Prūsų Ordino didžiausios stiprybės ir geriausio jo žydėjimo laikai. Du energingiausi jo magistrai Ditrikas (Teodorikas) von Altenburg ir Vinrichas von Kniprodė († 1382) padarė iš Ordino besitęsiančią valstybę nuo Vyslos krantų iki Narvos (su pavojingu pagonių kyliu Žemaičiuose !). Tas Ordinas skaitėsi ano laiko Europoje geriausias administratorius, pavyzdingiausias finansininkas, kurio proporcingai joks Vakarų Europos kraštas negalėjo pralenkti. Taip pat ir savo žemių prekybą Ordinas buvo suėmęs į savo rankas ir išplėtojęs plačius ryšius. Šitoji grynai militariškai organizuota valstybė, nors jos nariai ant savo apsiaustų nuolat nešiojo kryžių, išvirto į jėgą, kuri tik rūpinosi Ordino valstybei taip reikalingos teritorijos — Žemaičių krašto užėmimu. Ir Ordinas vis tęsė savo puolimus ir metai iš metų ruošė naujus žygius. Iš generacijos į generaciją lietuviai paveldėdavo vis tą patį liūdną palikimą — kovą su kryžiuočiais. Dvi karo stovyklos vis tais pačiais žudymų, teriojimų, naikinimų ir plėšimų metodais kovojo nuolat su viena antra. Pagonys gynė savo laisvę, gyvybę ir nepriklausomybę, o kryžiuočiai laikė savo pareiga pagonių plotus prijungti prie savos krikščioniškos valstybės. Tie abiejų nesutaikomų priešų reikalai taip susimezgė, jog kokie nors teoretiški pasiūlymai nieko daug nereiškė, nes Ordinas Romoje skaitėsi oficialus krikštytojas. Nuostabu yra, kad per tiek daug laiko Vokiečių Ordino kunigai (tiesa, to paties Ordino nariai), nesiėmė ar nebandė ieškoti naujų būdų krikštyti pagonis, ne vien tik kryžių siūlant ant kardo galo. Šitoks Ordino dvasiškijos nesugebėjimas ar nepaslankumas teisingai vėliau buvo pastebėtas. Anuo metu, matyti, kryžiuočių dvasiškiai krikštu rimtai negalėjo rūpintis ir užsiimti ten, kur jie savo įstaigai nematė realios naudos. Ordino misijos turėjo savo politinius išskaičiavimus. Pagaliau Ordino narys prie lietuvio, kryžiuotį savo didžiausiu priešu laikančio, sunkiai negalėjo prieiti. Šitaip ir laukė Ordinas metai iš metų kad jam pasiseks Lietuvą greit užimti ir ją savaip krikščioninti. Kad šitą savo tikslą Ordinas Gedimino laikais jau arti vaizdavosi, parodo vienas įdomus faktas, kuris mums vėl iš kitos pusės nušviečia kryžiuočių santykius su pagonimis ir Rygos arkivyskupu.

1336 metai vokiečių Ordino istorijoje buvo labai laimingi. Energingasis magistras Ditrikas von Altenburg, nutiesęs Lietuvos link per Prūsų ir Užnemunės dykrą (girias) du vieškelius, ant Nemuno ėmė statyti prie Mituvos žiočių Jurgenborgą, prie Seredžiaus (Dubysos įtakoje) Marienburgą ir į vakarus nuo lietuvių pilies Veliuonos 2 km., prie Gistaus upelio Bajerburgą. Šitaip sėkmingai kryžiuočiai ėjo pirmyn panemuniais ir artėjo Kauno link. Iš Bajerburgo, kuris buvo pavadintas tuo vardu Žemutinės Bavarijos kunigaikščio Henriko garbei, Ordinas svajojo greit užkariauti visą Lietuvą. Tai parodo

imperatoriaus Liudviko Bavariečio dovanojimai, kuriais jis Lietuvą, Žemaičius ir rusų kraštus priskyrė didžiajam Ordino magistrui. Tiesa, tas aktas neturėjo praktiškos reikšmės, bet jis parodo kryžiuočių politiškus planus. Nebuvo pasitenkinta vien tik paprasta deklaracija apie pagonių žemių dovanojimą. Bajerburgas buvo numatytas Ordino valdomos Lietuvos sostine. Buvo suplanuota ir Lietuvos B a ž n y t i n ė organizacija. Bajerburgas, kuriam imperatorius Liudvikas padovanojo ir Bavarijos vėliavą, turėjo tapti Lietuvos bažnytiniu centru, kai Ordinas lietuvius ginklu pakrikštys. Bajerburge turėjo reziduoti Lietuvos arkivyskupas-metropolitas [28], o jo valdžiai turėjo būti subordinuoti visi būsimo neofitų krašto vyskupai. Šitaip konkrečiai Ordinas sau vaizdavosi netolimos ateities planus. O imperatoriui Liudvikui Bavariečiui suėjus į aštrią kovą su popiežiumi Jonu XXII-ju, kryžiuočių Ordinas buvo Bavariečio šalininkas ir todėl dabar gudriai naudojosi imperatoriaus pagalba. Kai šis patvirtino Ordino nuosavybės teises į Rygos miestą, dėl kurios rygiečiai aktyviai buvo ir Gediminą įtraukę, kryžiuočiai pajuto iš karto imperatoriaus palankumą. O jie sugebėdavo sumaniai laviruoti tarp abiejų galybių ir mielai priimdavo, savo teisėms į pagonių žemę paremti, tiek popiežiaus, tiek imperatoriaus dovanojimus.

Savaime aišku, kad 1337 m. aktas, didelis Ordino laimėjimas teorijoje, buvo nukreiptas prieš Rygos arkivyskupą, kuris skaitėsi visų Ordino žemių metropolitas. Bet ordinas ryžosi įkurti a t s k i r ą Lietuvos arkivyskupiją, kad tik būtų ji išskirta iš metropolitiškos Rygos arkivyskupo valdžios, ypač kai tuo metu tas arkivyskupas pas popiežių vedė bylą prieš Ordiną, o Ordinas labai rūpinosi, kad būsimoji Lietuvos Bažnyčia nepriklausytų Rygos arkivyskupui. Juk jis, esant Gediminui sąjungoje su rygiečiais, rūpinosi Lietuvos krikštu. Gal būt, jei toji sąjunga nebūtų iširusi staigiu Ordinu laimėjimu (1330 m. kryžiuočiai paėmė Rygą), rygiečių misijonierių skatinami, lietuviai būtų pasikrikštiję. Todėl Ordinas, kaip įmanydamas, ne tik stengėsi išardyti lietuvių ir rygiečių sąjungą, bet ypač rūpinosi, kad kam nors kitam netektų krikštyti, t. y. savo valdžion paimti, lietuvių. Rygą pagrobęs, Ordinas galėjo apie tai galvoti, nes jau buvo žlugęs jo pavojingiausias konkurentas — Rygos arkivyskupas [29]. Sulikvidavę rygiečių ir jų arkivyskupo pastangas, kryžiuočiai patys norėjo atsistoti jo vietoje. Jie norėjo ir ateityje visokiems konkurentams užkirsti kelią. Šitas Ordino nepriklausomos Lietuvos metropolijos projektas vėl įdomiai parodo kryžiuočių sumanymus. Bet Lietuva dar 40 su viršum metų paliko pagoniška ir Gedimino įpėdinių vadovaujama tęsė įtemptas kovas su kryžiuočiais dėl laisvės ir nepriklausomybės, o garsusis Bajerbur-

gas, kuriam buvo skirta suvaidinti Lietuvos okupacijoje ir christianizacijoje tokį vaidmenį, koks buvo tekęs XIII amž. Rygai, yra šiandien į vakarus (2 km.) nuo Veliuonos tik dvi iš garlaivio gerai matomos panemunės kalvos buvusioje saloje ar pusiasalyje. Erškėčių liekanos ten liudija apie ano meto spygliuotus krūmus, supusius aplink tokiai svarbiai paskirčiai pastatytą pilį...

III. *Kęstučio ir Algirdo laikų projektai pakrikštyti Lietuvą*

Nesunku buvo Lietuvos kunigaikščiams įžvelgti tikruosius Ordino politikos tikslus. Jiems buvo visai aišku, kad, krikščionybė iš kryžiuočių yra nepriimtina. Tiesa, Vakarų Europoje Ordino propagandos dėka paprastai buvo manoma, kad Lietuvos krikštu rūpinasi Ordinas; o kadangi pasiaukojusių rytams misijonierių buvo labai maža, tai nė kiti kaimynai Lietuvos krikštijimo iškylantiems sumanymams nesugebėjo duoti realaus turinio. O ir Kęstučio ir Algirdo valdymo metu atvejų atvejais buvo pajudinamas, iškeliamas Lietuvos krikšto klausimas, nors jam realizuoti ypatingų pastangų nedaroma. Ir Lietuvos valdovai pasitaikius progai nesikratydavo svarstyti pasiūlymus ir sumanymus, einančius ne iš Ordino [30]. Pirmasis projektas Kęstučiui krikštytis buvo pasiūlytas, kaip matyti iš Klemenso VI-jo laiškų [31], Lenkijos karaliaus Kazimiero Didžiojo, kuriam teko su Kunigaikštija ir Liubartu Gediminaičiu kovoti dėl Volinijos — Haličo žemių. Popiežius, sužinojęs per Lenkijos karalių, kad Lietuvos kunigaikštis sutinka krikštytis, prašė Kazimiero išsiųsti Lietuvon misijonierių. O kreipdamasis į Gniezno arkivyskupą skatino siųsti Lietuvon įvairių vienuolynų ir regulų vienuolių ir kunigų, dievotų ir dorų vyrų, kurie kunigaikštį, jo brolius ir tautą išmokytų naujojo tikėjimo, vestų į gera ir vadovautų. Bet dabar jau yra bandoma nustatyti [32], kad Lenkijos karaliaus krikšto pasiūlymą lydėjo taip pat politiniai interesai. Įgydamas popiežiaus palankumo dėl lietuvių pakrikštijimo ir tuo pačiu tikėdamasis laimėti Ordino taiką, Kazimieras norėjo susidaryti sau patogią būklę tolimesnei kovai Volinijoje, dėl kurios jis su Lietuvos kunigaikščiais ilgai kovojo. Kęstučio į krikščionybę, kai jo krikštas buvo iškeltas politiniais motyvais, nepatraukė nė dideli pažadai.

Už dviejų metų (1351 m.) Vengrijos karaliaus Liudviko žygio metu Lietuvon iškilo naujas projektas. Pradėjęs su Kęstučiu derybas karalius gavo iš didžiojo kunigaikščio pažadą krikštytis. Kęstutis sutiko su savo valdiniais priimti krikštą, sudarė su Liudviku sutartį, pagal kurią jis pažadėjo Vengrijai talkininkauti, jei ši ir Lenkija priverstų Ordiną grąžinti iš Lietuvos atimtas žemes ir jas gintų

nuo kryžiuočių ir totorių. Nors abi pusi sutartį patvirtino priesaikomis (čia Kęstutis atliko savotiškas aukojimo apeigas!), tačiau Kęstutis, sulaužęs sutartį, pabėgo. Pažadą krikštytis ir taiką bus daręs Kęstutis norėdamas atitolinti nuo savo žemių priešą.

Naujas Lietuvos krikšto projektas iškilo vėl už kelerių metų (1357) taip pat Lenkijos karaliaus iniciatyva. Kazimierui rūpėjo pasiteisinti prieš Ordino priekaištus, radusius atgarsio Avignono kūrijoje, kad jis palaikąs santykius su pagoniška Lietuva. 1357 m. pabaigoje Kazimieras rašė Avignonan, kad Lietuvos kunigaikščiai sutinką krikštytis ir prašė Inocento VI-tojo rašyti tuo reikalu imperatoriui Karoliui IV ir Vengrijos karaliui Liudvikui. Įdomu, kad Kazimieras pageidavo, jog neofitų lietuvių bažnyčios ir visi vienuolynai būtų subordinuoti Gniezno arkivyskupui [33]. Iš tiesų Karolis IV parašė Lietuvos kunigaikščiams laišką, ragino krikštytis ir žadėjo pagalbą (1358) [34]. Bet nerealus ano meto aplinkybėmis pasirodė ir imperatoriaus bandymas. Jo delegacijai, atvykusiai į Lietuvą, buvo pareikšta, kad Lietuva tegalėtų tada krikštytis, jei Ordinas kunigaikštijai g r ą ž i n t ų atimtas žemes tarp Prėgliaus ir Dauguvos; patys kryžiuočiai turėtų i š s i k e l t i į Rusijos dykumas ir ten krikščionis ginti nuo totorių [35]. Ano meto lietuvių nuolatinio karo santykiuose su kryžiuočiais tos sąlygos buvo suprantamos, ir jos ėjo iš noro Ordiną atitolinti nuo Lietuvos ribų. Tačiau Ordinui tos sąlygos turėjo atrodyti perdaug sunkios ir negyvenimiškos, kad būtų buvę galima jas įvykdyti. Juk tas Ordinas, prisistatęs Prūsuose iki to laiko daugybę mūro pilių, išugdęs keletą žydinčių miestų, išrutuliojęs plačią ir pelningą prekybą, jokiu būdu nebūtų norėjęs keltis į kaž kokius tolimus plotus ir vėl viską pradėti kurti iš naujo. Perdaug kryžiuočių vadovybė ir jų nariai buvo jau suaugę su savo turtais Prūsuose ir buvo persiėmę kolektyviniu savo institucijos egoizmu, kad dėl lietuvių pasiūlymų būtų galėję laisvai apleisti jėga užimtus plotus.

Vėl praėjo keliolika metų kryžiuočių nuolatinių deginimų ir naikinimų Lietuvos gyventojų sodybų, žmonių žudymų ar išvesdinėjimų nelaisvėn. Ir antroji XIV-jo amž. pusė žino tik dar intensyvesnes kryžiuočių ekspedicijas iš Prūsų ir iš Livonijos su šimtais ir tūkstančiais išvežtų žmonių nelaisvėn, dideliais skaičiais išžudytų vyrų, kaimenėmis išvarytų galvijų, arklių ir t.t. Todėl visi, gerais noriais pagrįsti krikšto bandymai, atsimušdavo į Ordino politiką. Lietuviai kunigaikščiai reikalaudavo tam tikrų garantijų, o Ordino karių žiaurumai su negailestingais lietuvių žemių plėšimais, profanavo pagonių akyse ir pačią krikščionybės idėją, kurią kryžiuočiai oficialiai gynė ir in partibus infidelium atstovavo.

Ordinas vis brovėsi tolyn Lietuvon, šeimininkavo panemunėmis,

1362 m. išgriovė Kauną [36], ėmė stiprintis Nevėžio ir Neries žiočių rajonuose, kol 1373 m. vėl neiškilo paskutinis Algirdo ir Kęstučio laikų Lietuvos krikšto bandymas. Popiežius Grigalius XI laišku kreipėsi į abu kunigaikštijos valdovus, jų brolį Liubartą, siūlė baigti baisius karus tarp lietuvių ir kryžiuočių ir žadėjo atsiųsti dievobaimingų ir Kristaus mokslą pažįstančių vyrų [37]. Šito pasiūlymo iniciatorius buvo mozūrų kunigaikštis (Ziemovitas III), kuriam Lietuva kaip Ordino priešas, buvo pageidaujama sąjungininkė. Įdomu, kad Dobrogostas, vėlesnis Poznaniaus vyskupas ir Gniezno arkivyskupas, tada tik Krokuvos kanauninkas ir Mozūrijos kunigaikščio kancleris, popiežiaus buvo skirtas krikšto tarpininku. Galimas daiktas, kad iš jo išėjo Ziemovitui ir paraginimas [38]. Bet ir šį kartą Lietuvą varginanti krikšto problema buvo palikta tolimesniam politinių įvykių likimui. Už 14-kos metų pagaliau buvo rasta būdų pakrikštyti Lietuvą.

Anie keli bandymai neturėjo praktiškų pasėkų. O juk XIV-tojo amžiaus Lietuvoje buvo krikščionių vienuolių ir bažnyčių. Tyliai savo darbą dirbo pranciškonai ir domininkonai, apie kurių veikimą nedaug kas tėra žinoma [39]. Nuo XIV amž. pradžios, vėliausiai Gedimino valdymo pradžioje, tie vienuoliai buvo jau įsikūrę Lietuvoje. Ypač pranciškonų vaidmuo yra iškeltinas. Specialioje literatūroje, net Chodynickio disertacijoje, tai yra paprastai praleidžiama [40]. Iš kitos pusės klaidinga yra, kai kalbama, esą jau Algirdo laikais Petras Goštautas (Gaštoldas) buvęs įkūręs net 14 pranciškonų Vilniuje, ir jie vieną dieną buvę išžudyti [41]. Tas pats K. Chodynickis įrodė, kad toji Bychovco kronikos žinia (pats metraštis, berods, XIX amž. falsifikatas) yra atsiradusi XVI amž. pusėje įtakoje duosnios Goštautų fundacijos Lietuvos pranciškonams. O šiems ta versija apie seną Goštautų įkūrimą, norint sudaryti savo atskirą vienetą, galėjo būti naudinga [42]. Iš tikrųjų XIV amž. žinome apie du pranciškonus Lietuvoje Gedimino laikais. Laikas jau būtų šitą 14-kos pranciškonų kankinių legendą nebepriskirti faktų istorijos sritin [43]. Lygiai taip pat klaidingai vėlybi Maskvos šaltiniai buvo paskelbę apie trijų stačiatikių kankinių mirtį Vilniuje. Ir čia Chodynickis kritiškai įrodė to dažnai rusų minėto fakto vėlybą atsiradimą [44]. Lietuviams pagonims tolerancijos idėja nebuvo svetima. Tur būt, jau glūdėjo lietuvių pagonybės esmėje, kad jie burtuose, prietaruose ir gamtos reiškinių kulte paskendusios savo religijos niekam neprimetė. Tai buvo jų religijos žymė. Jie laikėsi jos savyje užkietėję ir svetimiems neprieinami, bet ir kitų nepersekiodami. Tur būt, teisingai apie Gediminą yra parašę popiežiaus legatai savo pranešime apie didžiojo kunigaikščio krikšto reikalą: krikščionys tegu garbina savo Dievą pagal savo paprotį, rusai pagal

savąjį, lenkai irgi taip pat savuoju papročiu. Todėl ir lietuviai garbiną Dievą savu papročiu [45]. Tai buvo tolerantingi žodžiai, iš kurių A. Aleknos nuomone [46], ėjo indiferentizmas, nes visi tikėjimai Gediminui atrodė lygiai geri. Iš čia būtų galima, berods, daryti išvadą, kad Lietuvos valdovai laikėsi senosios religijos ne tiek iš prisirišimo prie savojo gamtos ir dvasių kulto [47], kiek dėl baimės netekti nepriklausomybės. Žinoma, tokiais įtempto nuolatinio karo metais reikėjo skaitytis ir su pagoniška reakcija, kuriai krikščionis ir visokio pikto nešėjas kryžiuotis buvo du sinonimai.

Vilniuje, kur buvo susibūręs didokas pirklių (daugiausia iš Rygos) centras, turėjo būti katalikams sava bažnytėlė. Kaip matyti iš pačių kryžiuočių vėlesnių skundų, Lietuvoje turėjo būti ir daugiau bažnyčių pagoniškais laikais [48]. Kad krikščionybė Lietuvoje XIV amžiuje būtų turėjusi daug šalininkų, to pasakyti negalima. Ji buvo tik toleruojama. Visa tautos masė tebeskendėjo dar senojo kulto įsišaknijusiuose burtuose ir prietaruose. Reikia manyti, kad Kunigaikštijoje tada mažai buvo arba visai trūko l i a u d i e s misijų, trūko keliaujančių ir naująjį tikėjimą skelbiančių misijonierių. Iš tikrųjų, nors XIV-tajam amžiui turime nepalyginamai geriau išsilaikiusius šaltinius negu ankstybesniems laikams, tačiau neteko užtikti, kad iki 1387 m. būtų kur nors kalba apie šv. Adalberto ar šv. Bruno tipo misijonierius. Nė patys vokiečių kronikininkai nėra užrašę nė vieno fakto, kad jų Ordino kunigai XIV amž. būtų bandę skelbti Evangeliją. O jei kur toks misijonierius būtų buvęs pagonių užmuštas, neabejotinai Ordino metraštininkai būtų užfiksavę. Ir todėl labai teisingai iš paties kryžiuočių Ordino buvo pasigirdęs priekaištas, kad jų dvasiškija mažai stengiasi plėsti Lietuvoje krikščionybę. O kai krikštijimosi projektai ateidavo iš aukšto, kaimyninių valstybių (Lenkijos, Vengrijos, Mozūrijos) valdovų inspiruojami, visai su pagrindu Lietuvos kunigaikščiai reikalaudavo tam tikrų garantijų, prieš krikštą priimant.

Baigiant apie krikšto projektus reikia pastebėti, kad visi tie Gedimino, Kęstučio ir Algirdo laikų nenusisekę bandymai Lietuvą atversti kryžiui, n i e k o b e n d r a neturėjo su Ordinu. Tur būt, reikia daryti išvadą, kad kryžiuočiai iš viso nė mažiausių pastangų nedarė taikiu būdu labiau įžiebti Lietuvoje jau šiek tiek rūsenančią krikščionybės šviesele. Laisvas pagonio krikštas Ordinui buvo nenaudingas, nes jis užkirto jam kelią į neofito žemę. Todėl gyvenimo praktikoje, statydamas politinę ekspansiją aukščiausiu tikslu, Ordinas buvo linkęs jai paaukoti ir pačią neofitų christianizaciją ir prieš atvertimą pastatyti išnaikinimą ar pavergimą. Toje p r i v e r s t i n o j e ir išsigimusiais metodais varomoje christianizacijoje glūdi tas liūdnas prūsų tautos likimas. Joje

reikia ieškoti taip pat atsakymo, kodėl lietuvių tautoje taip buvo suvėluotas krikštas.

Tokia jau buvo gyvenimo ironija ir paradoksas, kad toji institucija, kurios pareiga buvo skleisti tarp pagonių krikščionybę, pasidarė jos stabdžiu. Ir Lietuvos krikštijimo darbas atiteko ne tiems, kurie du amžiu Vakarų Europoje dėjosi pagonių christianizatoriais. Lenkų padedami, kai į jų sostą karaliumi atsisėdo lietuvis kunigaikštis, Algirdo sūnus Jogaila, pagaliau lietuviai ir oficialiai priėmė lotynišką krikštą.

Pereinant prie to akto vertinimo reikia pažymėti vieną paties Ordino bandymą Lietuvą apkrikštyti 1382 m., kai jos tikrojo krikšto valanda atėjo už kelerių metų. Užmezgęs diplomatinius santykius su kryžiuočiais ir atvirame naminiame kare su Ordino pagalba nugalėjęs Kęstutį († 1382. VIII. 15), Jogaila turėjo realizuoti Ordinui duotus pažadus. 1382 m. spalių 31 d. su Ordino aukštaisiais valdininkais susivažiavęs Dubysos žiočių saloje (prie Seredžiaus), didysis Lietuvos kunigaikštis padarė su kryžiuočiais sąjungą, atidavė jiems Žemaičius iki Dubysos (ko kryžiuočiai seniai troško) ir atskira trečia sutartimi pasižadėjo per ketverius metus su savaisiais («mit allen den unsern») pasikrikštyti[49]. Dokumente trumpai kalbama apie krikštą, nenurodant plačiau aplinkybių. Atrodo, kad krikštytis turi Jogaila ir jo žmonės savom jėgom. Kad kryžiuočiai teiktų kokią pagalbą, nepasakyta. Be abejo, Ordinui buvo labai nepatogu sueiti į diplomatinius santykius su pagonimis, ir todėl oficialiai susivažiuojant, reikėjo pastatyti Jogailai ir tokią sąlygą, kuri ėjo iš kryžiuočių uždavinių esmės. Bet svarbiausias Dubysos sutarčių punktas kryžiuočiams buvo, be abejo, tas Žemaičių perleidimas iki Dubysos. Tačiau gyvenimo ironijos nebuvo lemta nė šitokiam iš kryžiuočių einančiam pageidavimui įgyti kokį nors konkretesnį pavidalą. Tas provizoriškas susitarimas, kuriame nebuvo dalyvavęs nė pats vyriausias Ordino magistras, 1383 m. vasarą buvo nutarta ratifikuoti ir vėl susivažiuoti Dubysos saloje. Didysis magistras vyko su daugybe komtūrų laivu, bet pasiekęs Skirsnemunę dėl vandens seklumo Nemune nebegalėjo toliau plaukti. Buvo pasiėmęs kartu jis ir du vyskupu. Judviejų uždavinys, tur būt, buvo imti organizuoti pagonių krikštijimą. Bet Jogailai atsisakius vykti kur kitur, negu buvo sutarta, kryžiuočiai grįžo atgal ir paskelbė Lietuvai karą. Tur būt prieš tai (1383 m. pavasarį) Jogaila jau buvo sužinojęs apie projektus kviesti jį Lenkijos karaliumi ir apvesdinti su Jadvyga. Ryšium su tuo ir Jogailos politika turėjo įgauti naują kryptį, jei jis taip savarankiškai elgėsi 1383 m. liepos mėn. atsisakydamas vykti pas magistrą Skirsnemunėn. Tie neaiškūs 1383 m. naujieji projektai už poros metų paga-

liau tapo realybe ir jų pagalba Lietuva, paskutinioji pagonybės sala Pabaltijyje, buvo pagaliau laimėta Kristaus kryžiui.

IV. *Lietuvių krikštas Vilniuje* 1387 *m.* [50]

Pagoniškos Lietuvos kunigaikščiui Algirdaičiui Jogailai teko didelė garbė tapti kaimyninės katalikiškos valstybės karaliumi. Iš Krėvos akto teksto (1385. VIII. 15) negalima verbališkai išskaityti, tačiau ir vienoje ir kitoje pusėje veikė realūs ir politiškai apgalvoti išskaičiavimai. Kiekviena pusė tikėjosi, iš dviejų didelių valstybių sujungimo po vienu skeptru, savo valstybei naudos. Nesvarbu buvo būsimam karaliui Jogailai, katrą valstybę prie kurios jis prijungs, nes jam tada buvo aišku, kad jis vis tiek galės valdyti abi valstybes [51].

Krėvos aktas sudaro Rytų Europos istorijoje labai svarbų faktorių ne tik politiniu, bet ir kultūriniu bei religiniu atžvilgiu. Šitokiu reikšmingu momentu, kada Kunigaikštija savo veidą nukreipė į Vakarus, atsirado patogi proga pagaliau ramiu būdu, tos kaimyninės ir sąjungininkės valstybės pagalba apsikrikštyti. Nors pagonybė dar tebebuvo tvirtai įsikerojusi tautos masėse, tačiau ir Jogailai ir Vytautui buvo aišku, kaip politinio gyvenimo faktai rodė, kad ji buvo tapusi jau tikras a n a c h r o n i z m a s. Lietuvių tauta buvo jau perdaug pavėlavusi priimti krikščionių tikėjimą. Prieš jį, krikštytų kaimynų, rusų ir lenkų akivaizdoje, nebebuvo pagrindo spirtis. Be abejo, įtempta kova su Ordinu buvo iš dalies kovojama dėl tikėjimo. Bet pačios kunigaikščių šeimos šiuo atžvilgiu išgyvendavo krizę. Tiesa, Kęstutis ir Algirdas tebetikėjo į senuosius dievus, ir abu mirė pagonimis (su atitinkamais papročiais sudeginti ant laužo) [52]; tačiau naujoji karta jau turėjo kitaip galvoti, nes naujasis tikėjimas veržėsi pro visus plyšius. Jai turėjo ne kartą kilti abejojimas, matant aplink save visur tik krikščioniškas tautas, ar beišsilaikys pagonybė, ar ne pats laikas priimti tą visų kitų tautų išpažįstamą Evangeliją. Apie Jogailą žinoma, kad jam tapus didžiuoju kunigaikščiu tuoj buvo žiūrėta dvaro archyvas, vartyta popiežių, Vokietijos imperatorių ir krikščionių kunigaikščių atsišaukimai, kuriais lietuvių tauta buvo raginama priimti krikščionių tikėjimą. Jogailai reikėjo išsivaduoti iš tos susidariusios būklės, iš nuolatinio pavojaus dėl pagoniškos tikybos. Siųsdamas savo brolį Skirgailą pas Ordino magistrą, imperatorių ir galiausiai pas patį popiežių [53], Jogaila turėjo tikslą apkrikštyti Lietuvą ir suartinti su Vakarais. Galimas daiktas, kad Jogaila į krikštą žiūrėjo kaip į politinę būtenybę, kaip į tinkamiausią priemonę Vakaruose laimėti draugų, popie-

žiaus ir imperatoriaus palankumą. Kad Jogaila ieškojo naujų kelių, išeities iš Lietuvą labai varginančių karų su kryžiuočiais, rodo ir minėtoji 1382 metų sutartis, kuria didysis kunigaikštis pasižadėjo krikštytis, užleisdamas Ordinui Žemaičių kraštą iki Dubysos. Tačiau Žemaičių Jogaila kryžiuočiams neatidavė, ir krikštui priimti rado kitokį, ne taip pavojingą, būdą.

Toji su politine unija surišta proga priimti Evangeliją per lenkus Lietuvos jaunosios generacijos kunigaikščiams negalėjo nebūti patogi, juo labiau, kad ji buvo to meto aplinkybėmis vienintelė, o krikštas buvo būtinas. Juk kryžius, Ordino kardu nešamas, būtų reiškęs jei ne galą valstybinei nepriklausomybei tai bent vakarinės Lietuvos atitekimą kryžiuočiams. Jau pačioje Lietuvos valstybės pradžioje, kai Mindaugas priėmė krikštą iš vokiečių ordino, kryžiuočiai buvo iš karaliaus iškaulije atskiras Žemaičių sritis; o paskui, radę kelią į neofito Mindaugo dvarą — mums nežinomomis priemonėmis ir būdais — teorizuodami ar ką žadėdami, išviliojo dar daugiau [54]. Žodžiu, kryžiuočių rankose atsirado Mindaugo vardu duoti dokumentai ne tik į Žemaičius, bet į visą jo valstybę [55]. Per šimtą metų nuo Mindaugo mirties teritorijalinė kryžiuočių politika Lietuvos link buvo dar labiau sustiprėjusi. Ir iš kryžiuočių priimtu Lietuvos kunigaikščių krikštu abi Ordino dalys (Prūsuose, Livonijoje) būtų įvykdžiusios senus troškimus ir susijungusios plačios Žemaičių teritorijos tiltu. Galinga Ordino valstybė Baltijos pakraštyje būtų įsiskverbusi tolyn į Lietuvos rytus. Ir ne kryžiuočių pagalba lietuviams priėmus krikštą buvo daug vargo iki pat Melno taikos (1422), kol karo ir diplomatinėmis priemonėmis šiaip taip Žemaičiai iš vokiečių buvo atkovoti [56]. O ir pats Vytautas keliais atvejais buvo juos, savo politiniais sumetimais, turėjęs Ordinui paaukoti. 1404-09 m. kryžiuočiai buvo jau pasistatę Žemaičiuose keleta pilių, ėmę ten tvarkytis ir šeimininkauti, tik labai maža tesirūpindami gyventojų krikštu. Šiaip ar taip iš kryžiuočių imamas krikštas buvo labai pavojingas Kunigaikštijai.

Buvo dar labai artimas kelias į rytus. Rusų — stačiatikių Kunigaikštijoje buvo daug daugiau negu pagonių lietuvių Nuo Gedimino laikų kunigaikščių vaikai dažnai būdavo graikiškai krikštijami, stačiatikės atvedamos į valdovų dvarą ir t. t. Tiesa, pačios lietuvių tautos masės, ypač Žemaičių, stačiatikybė nė kiek nebuvo palietusi. Tačiau įvesti ją oficialiai iš aukšto nebūtų buvę, berods, sunku. Tačiau rytų Bažnyčios apeigų krikštas, neišlaisvindamas būsimų lietuvių — schizmatikų nuo kryžiuočių tolimesnės propagandos ir įkyrių politinių pretenzijų, būtų, be to, ateityje palengvinęs rusiškojo elemento visiškai persvarai valstybėje. Tada Lietuva ne tik būtų nutraukusi ryšius su Vakarų kul-

tūra, kurios svarbiausia ir jungiančia grandimi galėjo būti ir buvo krikštas, bet ir visiškai pamažu surusėjusi. Ypač tai galima teigti retrospektyviai žvelgiant iš XIX-jo amžiaus antrosios pusės. Reikia atsiminti, kad Muravjovo gadynėje lietuvių liaudies mases nuo visom priemonėm vedamos ir pigiai ir patogiai brukamos rusifikacijos daugiausia gelbėjo Romos krikštas.

Nei Ordinas nei stačiatikiai negalėjo būti pašaukti Lietuvos misijonieriais. Skandinavijos kraštų krikščioniškosios valstybės, nekalbant apie kitus tolimesnius kaimynus, kaip gyvenimo faktai rodė, nedavė jokių realių vilčių, nors lietuvių tautos krikštas buvo taip skaudžiai suvėluotas. Bet Jogailai išeinant užkuriais Lenkijon, kad ir politinių aplinkybių būtinumo dėka, tapo nenumatytai greitai išpręsta Lietuvos krikšto problema, su kuria buvo susitikęs pirmasis jos valdovas, ir dėl kurios, akivaizdoje vis labiau intensyvėjančių kryžiuočių puolimų, derybas buvo vedę beveik visi didieji Lietuvos kunigaikščiai.

1386 m. vasario 14 d. Jogaila pradėjo konkrečiai vykdyti Krėvos akto pažadus. Šv. Stanislovo katedroje Krokuvoje jis pasikrikštijo su savo broliais, daugybe lydėjusių bajorų ir kunigaikščių. Viešai prie lotynišku krikštu krikštytų prisijungė tada ir Vytautas, kuris 1383 m. vokiečių Ordino krikštytas, berods, kurį laiką irgi laikėsi stačiatikybės [57]. Iškilmingas kunigaikščių ir palydovų krikštas Krokuvoje buvo lyg įžengiamasis Lietuvos krikšto aktas. Daug svarbesnis ir labai didelės istorinės reikšmės aktas įvyko lygiai už metų Vilniuje. Pagal 1385 metų Krėvos dokumentą, tapusį kertiniu akmeniu tolimesniems Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio santykiams, visa lietuvių tauta bent oficialiai tuoj turėjo priimti krikščionybę. Juk kryžiuočiai ne tik stengėsi pagreitintais « reizais » Lietuvon [58] sutrukdyti Jogailos išvažiavimą į Lenkiją, bet taip pat urbi et orbi skelbė, kad krikščioniška valstybė susideda su pagonimis. Ano meto pažiūromis, kai bendravimas su pagonimi, (visokių nedorybių šaltiniu ir velnio karalystės atstovu ir tik dėl savo blogos valios ir nedoro noro pasilikusiu stabmeldybėje), buvo laikoma tiesiog sakrilegija, šitokie kryžiuočių argumentai buvo efektyvūs. Prieš juos buvo galima sėkmingai kovoti tik pagonių pakrikštijimu. Todėl nedelsiant, dar tik metai tapęs krikščionimi, 1387 m. pradžioje atvyko Jogaila Vilniun su Lenkijos dvasiškių ir didikų būriu pagonių krikštyti. Tai buvo antras Lietuvos krikšto etapas ir pats svarbiausias. Jei 1386 m. vasario mėn. 14 d. buvo krikštyti kunigaikščiai ir didikai, tai Vilniuje turėjo būti pakrikštyta ir paprastoji bajorija.

Patys lenkai tam nepaprastam lietuvių tautos gyvenimo įvykiui, matyti, labai didelės reikšmės nepridavė, nes per patį krikš-

tą Vilniuje nedalyvavo nei Krokuvos vyskupas Jonas Radlica, prieš metus krikštijęs Krokuvoje lietuvių kunigaikščius, nei karalienė Jadvyga [59]. Paprastai ne kartą yra klaidingai aiškinama, kad jiedu buvę krikšto metu Lietuvoje. Nedalyvavo 1387 m. vasario mėn. iškilmėse Vilniuje nė arkivyskupas Bodzanta [60]; nė Poznanės vysk. Dobrogostas toje istoriškoje misijoje nedalyvavo, nors jis jau Algirdo laikais rūpinosi lietuvių krikštu. 1388 m. jis buvo išsiųstas Jogailos pas popiežių Urboną VI pranešti apie Lietuvos krikštą. Yra duomenų, kad Lietuvos misijomis nė vienas iš Lenkijos vyskupų, išskyrus pirmąjį Vilniaus vyskupą Andrių Vasilą (Wasillo) arčiau neužsiėmė [61].. Tas Lenkijos aukštųjų dignitorių nerūpestingumas, galima sakyti, buvo simboliškas tolimesnei lietuvių christianizacijai per lenkus. Su tam tikru nerūpestingumu, atvykę Lietuvon vėliau išeiviai kunigai iš Mozūrijos ir Lenkijos, nesirūpino pramokti lietuvių kalbos ir daugel kur tapo «nebyliais apaštalais». Jei dar prieš 1387 m. lenkai nebuvo ėmęsi Lietuvoje plačios krikšto akcijos, kol jis netapo viena iš sąlygų realiais išskaičiavimais toje politinėje sutartyje, tai tas abejingas domėjimasis nauju misijų kraštu pasiliko ir toliau, nors Lietuva oficialiai ir reikėjo padaryti krikščioniška. Šiaip ar taip 1387 m. lietuvių krikštas buvo Pabaltijyje naujas ir nepaprastas vėlybųjų vidurinių amžių dalykas, nes jis vyko taikiai be k r a u j o p r a l i e j i m o.

Apie Lietuvos krikštą, kad ir taip svarbų to meto faktą, teturime labai nedaug žinių. Vokiečių Ordinui tas krikštas buvo labai nemalonus ir skaudus dalykas, nes jis vyko be jų pagalbos. Per du amžiu pretendavę į lietuvių krikštijimo monopolį, dabar kryžiuočiai turėjo piktai iš šalies stebėti, kaip lietuviai nusigręžė nuo vokiečių misijų. Todėl ir vokiečių metraščiai patį krikšto faktą, pavydo vedami, kaip labai nemalonų, nutyli, arba išsireiškia trumpai: lietuviams buvę nesunku krikštytis, nes jie buvę pripratę prie pirčių, arba dar 1401 m. ironiškai: Jogaila dėl karalystės ir gražios moters leido sau ant galvos užpilti truputį vandens [62]. Šiaip jau platūs ir išsamūs kryžiuočių metraščiai nėra mums joks šaltinis krikšto reikalu. Negalima prileisti, kad jie patį krikšto faktą laikė nereikšmingu. Iš jų kronikų galima tik gauti įspūdį, kokia smarki propaganda buvo vedama prieš Jogailą ir lietuvius, kad jie esą netikri ir apgaulingi krikščionys, kaip jie esą buvę per šimtmetį nuo Mindaugo laikų. Kryžiuočiai padėjo ir Habsburgų šmeižtams prieš Jogailą, kad jis paviliojęs ir neteisingai užgrobęs Vilhelmo Habsburgo žmoną. Byla buvo užvesta net Romos Kūrijoje. Koki sėkminga dar buvo Ordino propaganda prieš Jogailą rodo ir tas faktas, kad jo krikšte ir karūnacijoje nedalyvavo dar joks popiežiaus legatas [63].

Tokiu būdu suprantama, kodėl kryžiuočių šaltiniai mums, galima sakyti, nieko krikšto klausimu nepasako. Vienintelis platesnis šaltinis, jei neskaityti trijų Jogailos duotų dokumentų, yra Krokuvos kanauninko Dlugošo kronika. Teturėdami tiek maža žinių, turime paprastai pasitikėti vienu Dlugošu, kuris yra ne be tendencijos [64]. Jau patys lenkų istorikai yra kritiškai įvertinę Dlugošo kroniką ir radę daug klaidingų dalykų. Taip, pav., Dlugošas (rašęs 80 metų vėliau nuo krikšto), yra paskelbęs, kad Lietuvon atvykęs Jogaila Jadvygos ir arkivyskupo Bodzantos lydimas Tuo tarpu dokumentai, lygiai kaip ir lenkų skundas Konstancoje (Cod. ep. Vit. 1006 p) rodo, kad jųdviejų nebuvo. Iš jų galima nustatyti, kad be vienintelio vyskupo Andriaus ir dvasiškių, dalyvavo Mozūrijos kunigaikščiai, pasauliečiai Lenkijos didikai, palydovai. Dalyvavo, žinoma, visi žymesnieji Lietuvos kunigaikščiai, keli Jogailos broliai (Skirgaila, Vladimiras, Kaributas), Vytautas, kunigaikštijos didikai. Krikšto iškilmėms į Vilnių buvo iš anksto sukviesta Lietuvos bajorija į susirinkimą. Jei kalbama apie lietuvių krikštą, tai, be abejo, turima galvoje pirmoje eilėje bajorų pakrikštijimas, nes jie sudarė anuo metu tikrąją visuomenę. Krikštytiems bajorams buvo duotos ir pirmosios privilegijos, apie kurias vėliau kalbėsime. Prastų žmonių, baudžiauninkų krikštu tada nesirūpinta. Iš čia suprantama, kodėl tikrojoje liaudyje tiek ilgai dar galėjo keroti pagonybė.

Mūsų vienintelis šaltinis Dlugošas pasakoja, kaip Vilniuje pirmiausia buvo sunaikinti svarbiausieji senojo kulto dalykai: užgesinta amžinoji ugnis, iškirsti šventieji miškai, išmušti lietuvių garbinami žalčiai ir gyvatės [65]. Visos ankstyvesnės misijų pastangos turėjo nublankti prieš 1387 metų didįjį užsimojimą. Bet pats krikščionybės įvedimas reikalavo tautą nors kiek prie naujojo mokslo prirengti, o atvykusieji su Jogaila lenkai kunigai nemokėjo lietuviškai. Dlugošas pasakoja, kad atvykusių misijonierių tarpe buvo ir čekų. Visiems jiems teko kalbėtis per vertėjus, kur jie nebuvo šiek tiek suprantami mokančių gudiškai. Tiesa, lenkų istorijos tyrinėtojai darė prielaidą, kad XIV amž. per dažnus lietuvių puolimus Lenkijon tarp belaisvių išvedami kunigai, išmokę vietinės kalbos, galėję būti sėkmingais misijonieriais, kai atėjusi oficialiai priimamo krikšto valanda [66]. Bet šitai aplinkybei nereikia priduoti daug reikšmės. Šiaip ar taip Vilniuje 1387 m. turėta labai netobulos naujojo tikėjimo mokymo priemonės. Todėl pats neofitas Jogaila, kurio ankstybesnis pasikrikštijimas su kitais kunigaikščiais turėjo būti reikšmingu pavyzdžiu, ėmė aiškinti svarbiausias krikščionių tikėjimo tiesas. Šitą faktą mums pabrėžia pamoksle po Jogailos mirties (1434) magistras Kozlovskis [67], mini jį taip pat ir Dlugošas. Kozlovs-

kis sako, kad Jogaila išvertęs lietuvių kalbon « Tėve mūsų », « Tikiu į Dievą Tėvą » ir aiškinęs tas maldas. Čia, be abejo, daugiau reiškė ne tiek pats aiškinimo turinys, kiek didžiojo kunigaikščio ir karaliaus autoritetas. Panašiai vėliau elgėsi Žemaičiuose jis kartu su Vytautu. Ne svetimų ir nežinomų ateivių nesuprantamos formulės, o valdovo svarus žodis turėjo valdiniams daryti įspūdį. Šitokiu būdu reikia interpretuoti didžiojo kunigaikščio tiesų aiškinimą. Gal čia dar buvo ir kita priežastis. Kada kryžiuočiai iki pat XV a. pradžios skelbė, jog Jogaila krikštijęsis tik gindamas Lietuvos interesus, kad galėtų ją prieš Ordiną stiprinti [68], o iš tikrųjų tebėsąs pagoniškų įstikinimų, Dlugošas ypač pabrėžia jo uolumą krikščionių tikėjimą platinant. Kronikininkas, kuris šiaip nemėgsta Jogailos giminės, sako kad karalius užtarnautai galįs vadintis lietuvių krikštytoju ir apaštalu [69]. O imperatorius Zigmantas lygino kartą Jogailą su Konstantinu Didžiuoju, nuo kurio mirties (337) suėjo lygiai 1650 metų. Apskritai christianizuodamas Lietuvą Jogaila parodė didelį uolumą ne tik žodžiu; jis statė parapines bažnyčias, joms ir įvairioms bažnytinėms įstaigoms darė gausių fundacijų, aprūpindavo Lietuvos bažnyčias brangiais rūbais, indais, varpais. Kozlovskis nurodo, kad ne tik lietuvius krikštijo, bet rūpinosi atversti ir totorius, kurie kunigaikštijoje gyveno. « Skaitykite kronikas, istorijas ir senas knygas, pereikite visą imperiją — ir nuo apaštalų laikų nerasite nė vieno dvasinio ar pasaulinio kunigaikščio, kuris tokią didelę tautą būtų atvedęs prie katalikų Bažnyčios ... » [70]. Šituose Kozlovskio, lygiai kaip aukščiau minėtuose Dlugošo ir imperatoriaus pasakymuose yra gana daug perdėjimo, bet vis dėlto jie rodo, kaip Jogailos amžininkų jo christianizacijos darbai Lietuvoje buvo pastebėti.

Dlugošo kronika mums pasakoja ir apie patį krikštijimo būdą. Kadangi einančių krikštytis buvę labai daug, tai vyrai ir moterys buvę suskirstomi į atskirus būrelius ir pašlakstomi užtenkamai (« sufficienter ») vandeniu. Tada kiekvienam būriui buvęs duodamas atskiras vardas, vyrų, pav., vienam būriui — Petras, kitam Paulius, trečiam — Jonas, ketvirtam — Jokūbas, penktam Stanislovas. Moterims buvę panašiai duodami vardai Kotrynos, Margaritos, Daratos etc. [71]. Dlugošas pabrėžia tą aplinkybę, kad lietuviai per kelias dienas buvę tiesų mokomi. Berods, tai buvo daroma dar ir dėl to, kad būtų galima atremti vokiečių Ordino skleidžiamas paskalas, jog lietuvių tauta buvusi pakrikštyta labai paviršutiniškai, be jokio prirengimo. Kai kurie tyrinėtojai [72] yra iškėlę klausimą, kad lietuviai galėjo būti krikštyti rytiečių būdu — paneriant į vandenį. Juk ir Ordino kronikininkas ta prasme išsireiškęs, kad lietuviams krikštas pripratusiems prie pirčių, buvęs lengvas. Tačiau

dėl tokio krikštijimo būdo reikia rimtai suabejoti. Krikštas buvo pradėtas šaltu vasario mėnesio laiku, kada, kiek žinoma, visuomet Lietuvoje jau būna užšalusios visos upės. Ar buvo kur nors tas (iki šiol išlikęs) rytų bažnyčios krikštas — panėrimas į vandenį ir simboliškas apiplovimas žmogaus nuo visų nusikaltimų tikra maudykle — kur nors Lietuvoje praktikuotas kaip krikštijimo būdas, grynomis spekuliacijomis be faktų, nieko negalima išspręsti. Vakarų Bažnyčioje toks krikštijimo būdas tada, berods, nebuvo praktikuojamas, todėl jis labai abejotinas. Kai kas abejoja dėl Dlugošo krikštijimo būdo aprašymo. Jei kronikininkas sakąs, kad kunigai turėjo laiko per kelias dienas pamokinti žmones, tai jiems galėję užtekti laiko ir palieti vandeniu kiekvieną skyrium. Tačiau ir lenkų skunde Konstancos susirinkime (1416) tik apie masinį krikštijimo būdą būriais tekalbama (Cod. ep. Vit. 1006).

Pakrikštytiems Jogaila dovanodavo baltų vilnonių rūbų. Tai buvo išpildymas krikšto apeigos: naujai pakrikštytas, atgautos nekaltybės ženklan, apvelkamas baltu rūbu. Lietuviams ta dovana galėjo būti ypač brangi, nes jie tada vartojo daugiausia lininius rūbus, bet vilnonės medžiagos jiems taip pat žinomos. Čia Dlugošas yra taip pat perdėjęs. Jis yra paskleidęs nuomonę, kad ypač dėl tų dovanų buvę daug susirinkę krikštytis. O vokiečiai kryžiuočiai, stengdamiesi lietuvių krikšto vertę mažinti, vėliau skleidė, kad lietuviai dėl tų rūbų po kelis kart ėję prie krikšto. Kiek daug pirmu atveju (1387 m. gavėnios metu) buvo pakrikštyta, negalima tiksliai pasakyti. Dlugošas nepaduoda tikslių skaičių, o kalba apie « pusę Vilniaus ». Kita miesto gyventojų pusė, tur būt, ten buvo stačiatikiai ir svetimtaučiai, pirmoje eilėje pirkliai vokiečiai. Bet 1387 m. krikštytų skaičius negalėjo siekti dar tada nė kelių dešimtų tūkstančių. M. Strijkovskis savo kronikoje (II, 1848, 78 p.) pastebi, kad buvo pakrikštyti visi pagonys, kurie tik dalyvavo tame 1387 m. Vilniaus suvažiavime. Nekalbant jau apie Žemaičius, būtų klaidinga manyti, kad 1387 m. buvo pakrikštyti visi Aukštaičių krašto pagonys. Su 1387 m. oficialiu ir skubotu krikšto darbu, kurį reikėjo nedelsiant dėl politinių aplinkybių atlikti, misijos Lietuvoje nesibaigė. Paprastai yra manoma kartais, kad christianizacija, po pirmo staigaus impulso, apmirė. Neturime daug duomenų, tačiau yra pagrindo manyti, kad krikštijimas, ypač tyliu pranciškonų rūpesčiu, nesibaigė ir toliau. Popiežius Grigalius XII-sis vienoje savo bulėje 1410 m. kalba apie pranciškoną Joną de Polonia [73]. Iš jo veikimo sužinome, kad dar 1410 m. negalėjo būti Lietuvoje daugiau krikščionių kaip 20.000. Vėlybesnėm žiniom 1387 m. buvę pakrikštyta 30.000. Bet tas skaičius bus padidintas, jei ir turėti galvoje, kad, atlikus krikšto apeigas Vilniuje, paskui Jogaila krikš-

tijo įvairiose vietose. Jis važinėjo su palydovais po žymesnius centrus, Aukštaičiuose panašiu būdu įvesdamas katalikų tikėjimą. Šitokiu būdu buvo įsteigtos ir pirmosios parapijos Ukmergėje, Maišiogaloje, Nemenčine, Vilniaus krašto Medininkuose, Krėvoje, Ainoje ir Obalčiuose [74]. Nuostabu, kad pirmųjų bažnyčių tarpe nėra Trakų ir Kauno. Gavėnia, kai žmonės neturi jokių lauko ir namų darbų, buvo geras krikštui parinktas laikas. Nepakrikštytas liko 1387 metų christianizacijoje tik Žemaičių kraštas. Dar beveik trisdešimts metų praėjo, kol Žemaičiuose buvo įvesta oficialiai krikščionybė. Tiesa, per tą laiką netrūko Žemaičiuose misijonierių. Čia dirbo pranciškonai, čia veikė su savo misijomis apie 1401-04 metus Jeronimas Pragietis [75]. Tai buvo tylios misijos, kokių ir prieš 1387 m. buvo kunigaikštijoje. Bet patys kunigaikščiai (Vytautas ir Jogaila) Žemaičiuose pasirodė krikšto reikalais tik 1413 m. rudenį ir labai trumpai išbuvę negalėjo pakrikštydinti didelio gyventojų skaičiaus [76]. Svarbesnė Žemaičių christianizacijos darbo dalis buvo padaryta 1416-17 m. atsiųstų Konstancos susirinkimo delegatų, dviejų vyskupų. Ad. Šapoka yra iškėlęs mintį, kad 1387 m. reikia laikyti ir Žemaičių pakrikštijimo metais, nes toks Lietuvos krikšto paskirstymas į Aukštaičių (1387 m.) ir Žemaičių (1413 resp. 1417) esąs nesusipratimas, iššauktas ano meto politinių manevrų [77]. Tik teoretiškai šitokiam klausimo pastatymui tegalima pritarti. 1387 m. skubotas krikštas sostinėje ir Aukštaičiuose turėjo simboliškai reikšti visų Kunigaikštijos pagonių krikštą oficialų valstybės atsisakymą nuo pagonybės. Ta iš viršaus, pačių valdovų vedama christianizacija, kurioje jie patys aktyviai dalyvavo, turėjo parodyti, kad visa Lietuva turės tapti krikščioniška. Atskiroms sritims buvo tik laiko klausimas, kada jos bus pakrikštytos. Šitokia plotme galima būtų teigti, kad ir Žemaičių krikštas, bent simboliškai, yra laikytinas 1387-tieji metai. Tačiau p r a k t i š k a i Žemaičiuose oficialiai krikščionybė buvo įvesta jau po Tannenbergo kautynių, ir tą faktą vargu bus galima kitaip interpretuoti. Jei 1387 m. buvo Aukštaičiuose įkurta, palyginti, nedaug parapijų, nebebuvo laiko plačiau užsiimti christianizacija, tai už Nevėžio (į Žemaičius) tuo sunkiau bebuvo galima įkelti koją. Pagaliau Žemaičių krašto reikalai buvo taip susipainioję, kad tik paaiškėjus to krašto, nors ir laikinai priklausomybei, Lietuvos kunigaikščiai ėmėsi jo christianizacijos. Iš jos jie padarė tada ir naudingą ginklą prieš kryžiuočius, per savo valdymo laiką Žemaičiuose (1404-09) pamiršusius rimtai susirūpinti Žemaičių krikštu.

Paprasto gyventojų krikšto, žinoma, negalėjo pakakti. Visur Bažnyčia rūpinasi sukurti atitinkamas institucijas gyvam tikėjimui palaikyti. Ir Lietuvai, be abejo, reikėjo bažnytinės organizacijos.

V. *Bažnytinė organizacija ir jos vaidmuo Lietuvoje*

Jogaila kartu su krikšto įvedimu, įkūrė Vilniuje ir pirmąją Lietuvos vyskupiją. Istoriškai imant ji nebebuvo pirmoji, bet Mindaugo laikų tiesioginiai Apaštalų Sostui subordinuotoji Kristijono vyskupija buvo be pėdsakų žlugusi. Mūsų kronikininko liudijimu net katedros bažnyčia 1387 m. buvusi pastatyta toje pačioje vietoje, kur pirma kūrenosi šventoji ugnis. 1387 m. vasario mėn 17 d., sekmadienį prieš Užgavėnes, buvo išduotas vyskupijos įkūrimo dokumentas. Įdomi yra to dokumento įžanga. Ten Jogailos vardu pasakyta, kad jis, dažnai galvodamas ir proto svarstymu lygindamas dangaus ir šio pasaulio daiktus, įsitikinęs, kad šį pasaulį paniekinus, reikia protu kilti prie dangaus gėrybių, pirmiau ieškoti Dievo nesimainančios dangaus karalystės. Ją turint, laimingai vyksta visi žmogaus darbai. Be to, atsimindamas, kad dažnai esąs nusidėjęs, o nusidėjusiems reikia dažnai ir atgailą daryti, Jogaila aprūpina Vilniaus pilyje pastatytą ir pašvęstą bažnyčią. Vilniaus vyskupui pragyventi Jogaila užrašė Tauragnų pilį, Labanoro ir Malėtų kaimus, Verkų ir Bokštų sritis, Vilniaus miesto dalį su jų namais ir gyventojais, pačioje pilyje vienerius mūro namus ir ketverius medinius su kai kuriomis kitomis vietomis [78]. Dovanotose žemėse didysis kunigaikštis resp. karalius visas savo teises perleido vyskupui ir kitiems dvasiškiams. Bažnytinės žemės ir jų valstiečiai buvo atleisti nuo darbų ir pareigų, atliekamų kunigaikščiui. Jogaila sakosi sau nepasilieką́s tose žemėse nieko, jokios valdžios. Su atitinkamom žemėm ir valstiečių duoklėm bei pareigom buvo aprūpintos ir parapijinės bažnyčios. Tų donacijų vis daugėjo ir daugėjo dar Jogailos ir Vytauto laikotarpyje [79]. Čia nėra galimybės plačiau kalbėti apie parapijinių bažnyčių nuosavybės susidarymą ir ekonominius Lietuvos Bažnyčios pagrindus, tačiau reikia pasakyti, kad anuo metu, prie pusiau natūralaus ūkio laipsnio, visur, ir Vakaruose, kiekviena naujai steigiama bažnyčia ar vienuolynas turėjo būti aprūpinama ž e m ė m i s . Šitokiu būdu, ano meto sąlygomis, galėjo išsilaikyti atitinkamos institucijos. Religingas vidurinių amžių žmogus buvo kartu ir homo oeconomicus, tvirtai atsirėmęs į šią žemę, kad galėtų siekti dangaus. Tokiu būdu ir Lietuvoje buvo duota bažnytinės žemės nuosavybei gera pradžia. Be kovų Lietuvos Bažnyčia gavo pirmąsias savo privilegijas [80].

Atskiru dokumentu (1387. II. 20, Pelenų dieną) Jogaila fiksavo (pirmą kartą) Lietuvos bajorų teises ir jų privilegijas. Bajorams buvo suteikta teisė laisvai ir paveldimai valdyti savo turtą, laisvai išleisti už vyro savo dukteris. Atsisakyta jų asmenikųš patarnavimų didžiajam kunigaikščiui, išskyrus karo tarnybą, nau-

jų pilių statymą ir senųjų taisymą. Bet tomis privilegijomis galėjo naudotis tik lotyniškai krikštyti bajorai. Iš to rašto, lygiai kaip ir iš kitų dviejų, aiškiai matyti, kad Romos katalikybė buvo paskelbta kunigaikštijos valstybiniu tikėjimu, kuris buvo privalomas visiems naujai besikrikštijantiems[81]. Bet to dar neužteko. Naujai įvestą ir jauną katalikų tikėjimą Lietuvoje reikėjo apsaugoti nuo žymiai senesnės, įsigalėjusios ir kunigaikštijoje tradicijas turinčios stačiatikybės. Todėl Jogaila 1387 m. vasario 22 d. dokumentu (jau trečiu iš eilės) nustatė, kad lietuviai nevestų rusių ir nekatalikių, kol rusiškoji pusė nepriims katalikų tikėjimo. Jeigu kas būtų anksčiau vedęs (ar ištekėjęs) už ruso (rusės), tai turi grįžti katalikybėn. Prie to gali būti verčiama net kūno bausmėmis. Jogaila dokumente pabrėžia, kad savo broliams kunigaikščiams ir visai bajorijai sutinkant, jis nutaręs atversti į katalikų tikėjimą visus lietuvių tautos žmones, vis viena, kokioje jie bebūtų sektoje.

Lotynišką krikštą darydamas privalomu, privilegijuodamas katalikus bajorus, drausdamas mišrias moterystes, vėliau Horodlėje suteikdamas herbų tik katalikams didikams (1413 m.), Jogaila, žinoma, Lenkijos aukštųjų dignitorių inspiruojamas, stengėsi ištraukti lietuvius iš rusų stačiatikių įtakos. Šitokia linkme einant, kunigaikštijoje įvyko laikui bėgant ryškus etnografinis padalinimas tarp lietuvių ir rusų, buvo užkertamas kelias stačiatikybei ir, žinoma, rusifikacijai. Savaime turėjo kilti antagonizmas tarp katalikų ir stačiatikių, respektyviai tarp lietuvių ir rusų. Ta kova buvo neišvengiama, nes Lietuvą reikėjo nukreipti nuo Rytų įtakos ir labiau surišti su vakarais, o krikštas buvo pirmoji jungianti grandis. Tuo būdu naujasis karalius, vienašališkai remdamas tik neofitus katalikus, savaime stiprimo lietuvių elementą stačiatikių sąskaiton, nors vėliau tai išėjo iš dalies lenkų naudai. Nes, kaip krikštas iš Ordino būtų buvęs susijęs su dideliais pavojais lietuvių tautai iš vokiečių pusės, taip su krikštu iš lenkų, įvykusiu naujos politinės konjunktūros akivaizdoje, būtinai turėjo ateiti ir tos valstybės kultūrinė įtaka. Tiesa, 1387 metų krikšte tautybės klausimas mūsiška prasme negalėjo figūruoti. Ir uždraudime moterysčių su rusais stačiatikiais tiesiog bausmėmis arba reikalavime, kad stačiatikiškoji pusė priimtų katalikybę, faktiškai negalima įžiūrėti tautiškų intencijų. Bet toji privilegija nieko nesakė apie lenkus-katalikus, t. y. su jais moterystės galėjo būti daromos. Be abejo, čia dominavo ne noras sąmoningai polonizuoti, bet katalikybės stiprinimas. Tik vėltau ėmė aiškėti vaisiai... Pirmoji Vilniaus kapitula taip pat buvo sudėta iš lenkų, čekų ir vokiečių. Iš Lietuvos kilęs sėdėjo joje tik Motiejus iš Trakų, vėlesnis Žemaičių vyskupas. Ilgai dar trūko lietuvių dvasininkų. Tiesa, karalienė Jadvyga prie

Pragos universiteto įsteigė atskirą kolegiją — bendrabutį lietuvių klierikams. Bet pradžioje lietuviai juo nepasinaudojo, o paskui atėjęs husitizmas jau nebeleido išnaudoti šito patogumo.

Jogailos christianizacijos darbai Lietuvoje buvo reikalingi aukščiausios Bažnyčios valdžios patvirtinimo. Bet prasidėjo trukdymai. Didžiausias kliūtis statė kryžiuočiai, kurie nuo 1386 m. nuolat ir intensyviai užpuldinėjo Lietuvą. Norėdami sunaikinti Jogailos darbą, kaip vėliau buvo kaltinama, jie plėšė ir naikino bažnyčias, net žudė kunigus. O kartą, Vilniaus apgulimo metu, buvusi užpulta iš katedros einanti procesija. Buvę daug sužeistų ir užmuštų (jų tarpe vienas pranciškonas)[82]. Kai 1388 m. Vytautas antrukart nubėgo pas kryžiuočius, buvo ruošiamos Lietuvon didelės karo ekspedicijos. 1390 m. žygyje, kurio metu ištisas šešias savaites buvo apgultas Vilnius, dalyvavo daug piligrimų, jų tarpe Henrikas Derby (vėliau Anglijos karalius Henrikas IV). Ordinui padėjo prieš Jogailą Habsburgai, iškeldami bylą dėl suardytos Jadvygos moterystės su jos pirmuoju sužadėtiniu Vilhelmu. Vienas Jogailos pasiuntinys buvo sulaikytas Habsburgų žemėse, o kitam, minėtam Poznaniaus vyskupui Dobrogostui buvo duota Romoje tik atsargūs įgaliojimai: patvirtinti vyskupijos įsteigimą ir dovanojimus jai tada, jei visa tai pasirodysią tikra. Ištyręs būklę, iš Vilniaus vyskupo Andriaus, jis turėjo paimti popiežiaus vardu priesaiką. Matyti, Romos Kūrija, turėdama jau nuo Mindaugo laikų seną patyrimą su lietuviais, akivaizdoje kryžiuočių tendencingos ir melagingos propagandos, iš karto Lietuvos christianizacija nepasitikėjo, pasiliko laukimo stadijoje.

Padaręs visa, kaip buvo nurodyta, Dobrogostas įkūrė Vilniuje kapitulą (su 10-čia kanauninkų). Pagaliau 1389 m. balandžio m. 19 d. ir pats popiežius Urbonas VI-sis karštais žodžiais pareiškė savo pripažinimą, pastebėdamas, jog iki tol Jogailai nerašęs todėl, kad nebuvę atsiųsta oficialaus pasiuntinio, kuris apie visą 1387 m. christianizacijos darbą Lietuvoje būtų pranešęs.

1387 metų Lietuvos krikštas buvo atliktas daugiausia Jogailos. pastangomis. Bet tas darbas nebuvo išvestas iki galo. Per maža buvo įkurta bažnyčių. O paskui jau parapijinių bažnyčių organizavimas ėjo, palyginti, labai lėtais žingsniais. Dideliame pagonių plote 1387 m. tebuvo įsteigta tik viena vyskupija, o ištisos šiaurės Lietuvos ir vakarinės Žemaičių sritys tik už šimto ir daugiau metų tesusilaukė savų bažnyčių. Bet dar ilgai bažnyčių tinklas Lietuvoje buvo labai retas. 1387 m. nebuvo įvesta krikščionybės Žemaičiuose ir nesudaryta Lietuvos bažnytinės provincijos, nes Vilniaus vyskupija buvo subordinuota Gnieznui. Pasirodo, Mindaugas geriau buvo supratęs bažnytinę politiką.

Trumpai čia pažymint lotyniško krikšto vaidmenį, reikia pasakyti, kad su Bažnyčia Lietuvon atėjo ir tampriai su ja surištos vakarų Europos kultūros formos. Juk ilgus šimtmečius viduriniais amžiais Bažnyčios ir kultūros sąvokos buvo beveik identiškos. Ilgą laiką vienuolynai buvo vieninteliai mokslo židiniai, kur buvo ne tik vedamos kronikos, surašoma ar kantriai nurašinėjama šventųjų gyvenimai ir kitos religinio pobūdžio knygos. Vienuolynuose gimė ano laiko poezija, literatūra, iš ten ėjo visa apšvieta. Prie vienuolynų ir bažnyčių būdavo organizuojamos mokyklos; o raštingi žmonės paprastai būdavo vienuoliai — dvasiškiai. Vienuolynuose ir bažnyčiose, kurios buvo viso to laiko žmogaus religinio gyvenimo ašis, kaupėsi meno turtai. Toji krikščionybė, vidurinių amžių civilizacijos tikroji nešėja, turėjo su krikšto priėmimu tapti ir Lietuvoje naujas krikščioniškosios kultūros veiksnys. Tiesa, lietuviai ir anksčiau, dar pagoniškajame laikotarpyje, šiek tiek bendravo su Vakarais, daugiau negu paprastai manoma, tačiau lotyniškas krikštas turėjo tautą labiau surišti su Vakarais, neduodamas išbujoti bizantiniškai — stačiatikiško stiliaus rusiškajai kultūrai. Nors jos vaidmuo kalbant apie Lietuvos kryžkelę (prieš 1387 metus) paprastai mėgstama perdaug įkainoti, tačiau ji buvo pradėjusi leisti šaknis. Tiesa, lietuviai ir anksčiau gyveno savitu kultūros gyvenimu. Bet pagoniškajame laikotarpyje, ištisoms kartoms vedant egzistencijos kovą su kryžiuočiais, toji lietuvių kultūra buvo pasinešusi perdėm militarine kryptimi, nes ją išoriniai reprezentavo sumaniai ir gerai įrengtos pilys, kulgrindos, geras apsiginklavimas ir t. t. Kraštui virtus nuolatinio karo stovykla, nė tie energingi valdovai, kaip Gediminas, Algirdas, Kęstutis nebegalėjo atsidėti ramiam kultūros darbui.

Su krikščionybe Lietuvon atėjo pirmosios mokyklos. Apie pirmą jų, suorganizuotą prie Vilniaus katedros, turime jau žinių iš XV amž. Nuo XV a. pradžios ėmė rodytis ir pirmieji lietuviai Europos universitetuose, pradžioj daugiausia Krokuvoje ir Prago-je. O kada Lietuvoje protestantai (XVI a.) ėmė skleisti savo mokslą ir kūrė savo mokyklą Kėdainiuose, Vilniaus vyskupui Protasevičiui besirūpinant, jėzuitai įkūrė Lietuvoje Liublino unijos metais pirmąją gimnaziją (kolegiją), o už dešimties metų ir pirmąją aukštąją Lietuvos mokyklą — Vilniaus Akademiją, išgyvenusią 185-rius metus ir išauklėjusią Lietuvai ne maža intelektualinių jėgų. Po kai kurių atmainų ant tos jėzuitiškos Akademijos pagrindo buvo 1803 m. įkurtas Vilniaus universitetas.

Lietuvoje taip pat Bažnyčia pasireiškė daug kur kaip kultūros nešėja, žinoma ir architektūrinio meno srityje. Religinis žmogaus nusiteikimas aukoti Dievo garbei žemiškųjų gėrybių, įgalino, pav.,

pastatyti gražių bažnyčių. Net XVII-me amžiuje, kada Lietuvos kraštas buvo tiek išvargęs ir sunykęs po Maskvos ir švedų karų, buvo pastatytos pačios gražiosios Lietuvos bažnyčios, pav., Vilniuje šv. Petro ir Povilo (1668-82), šv. Kazimiero, šv. Teresės, Aušros Vartų, šv. Ignoto, šv. Kotrynos, Visų šventųjų. Tiesa, tos kitos, išskyrus šv. Petro-Povilo ir Kazimiero bažnyčias, nėra ypatingai brangūs meno paminklai, bet vis dėlto gana didelės ir gražios bažnyčios. Tuo pačiu laiku atsiranda ir gražiosios Kauno bažnyčios, pav. Karmelitų arba tikrojo italų baroko stiliuje Pažaislio bažnyčia. XVII amž. buvo pastatytos mūrinės bažnyčios ir tolimesnėse periferijose (pav., Kretingoje, Telšiuose ir t. t.). XVII-sis amžius Lietuvoje yra katalikybės pražydimo šimtmetis. Ne maža nuo krikšto įvedimo turėjo praeiti laiko, kol liaudyje pagonybės liekanos, kad ir deformuotame pavidale besislapstydamos, sunyko. Dar visą XVI-tąjį amžių su įvairiom pagoniškom reminiscencijom žmonėse reikėjo ilgai kovoti. Iš tų vėlybų ir labai skaitlingų pagonybės liekanų aprašymų mes ir galime nujausti lietuviškosios pagonybės tikrąjį turinį.

Lietuvoje Bažnyčia, tiesa, nebegalėjo visoje platumoje kultūros dirvoje pasireikšti. Vienuolynai, nors jų atsirado ne maža, nebeišugdė savo veikimo taip, kaip buvo, pav., Vak. Europoje savo laiku pražydėję benediktinai, kurie rūpinosi drauge ir mokslu ir žemės ūkio kultūros kėlimu. Lietuvoje benediktinai įsikūrė jau Vytauto laikais, bet jau tikrasis jų entuziazmo ir klestėjimo laikotarpis buvo praėjęs. Beveik tas pat galima pasakyti ir apie kitus vienuolynus, pasižymėjusius labiau pastoracijoje, liaudies misijose. Išimtį čia sudaro jėzuitai, pijorai ir iš dalies domininkonai, kurie į savo rankas nuo XVII amž. suėmė visą Lietuvos švietimą, įkurdami savo, kad ir nedidelį skaičių, bet po visą Lietuvą išmėtytų, mokyklų. Tiems ano meto švietėjams kartais yra daromas priekaištas, kad jie, atvykdami Lietuvon, kartu atsivežę ir polonizacijos idėją. Tačiau jėzuitai savo mokyklose mokė daugiau lotyniškai nei lenkiškai; o jei šios kalbos buvo mokoma, tai todėl, kad to norėjo net žemesnioji vietinė bajorija. Lietuvos šlėktoms lenkų kalba buvo tapusi viena iš žymių, kuri juos rodė esant bajorais ir skyrė nuo valstiečių.

Žečpospolitoje kalbos prievartos nebuvo. Jei būtų norėjusios atskiros savivaldybės (pavietai), būtų galėjusios vartoti ir raštuose bei įstaigose vietos žmonių kalbą. Tačiau teturime iš kunigaikščio kanceliarijos ar vietinių įstaigų išėjusių labai nedaug, ant pirštų suskaitomų, lietuviškai rašytų dokumentų. Vadinasi, pačių kunigaikštijos įstaigų vietinė liaudies kalba buvo nepaisoma. Tačiau Bažnyčia elgėsi kitaip. Kad ir skirta visoms tautoms ir kosmopoli-

tiška savo pobūdžiu [83], bet vykdydama principą skelbti Evangeliją visoms tautoms, pirmoji Didžiojoje Lietuvoje prabilo lietuviškai. Kad liaudis suprastų naująjį tikėjimą, reikėjo į ją kalbėti jos pačios kalba. Jau Vytautas ir Jogaila, nors savo dokumentus rašė rusų bažn. kalba, vokiškai ir lotyniškai, žmones mokė tikėjimo lietuvių kalba. Bažnyčia ir toliau laikas nuo laiko susirūpindavo, žinoma, pastoracijos sumetimais, lietuvių kalba, nes toji kalba buvo priemone tikėjimą dėstyti liaudžiai. Bet iš kitos pusės, trūkstant Lietuvoje paruoštų ir vietinių žmonių, ypač Vilniaus vyskupijoje, kur klebonų ir aukštąsias bažnytines vietas ėmė užiminėti ateiviai iš Lenkijos; « lenkų kalba » ir « katalikų viera » pasidarė tarsi du sinonimai. Per Bažnyčią tie ateiviai ėmė skleisti ir lenkybės įtaką.

Atsirado jau XVI a. gale žmonių, kaip kanauninkas M. Daukša, kurie pakėlė protestą prieš liaudies kalbos niekinimą. Nedaug kas to balso tepaklausė. Bet ir toliau vis dar matyti, ypač Žemaičiuose, bažnytinėje pastoracijoje pastangų taikytis prie žemųjų sluoksnių, jiems sakomi lietuviški pamokslai.

Tiesa, kalbos atžvilgiu lietuvių tauta, galima sakyti susiskaldė, lygiai taip kaip ji buvo suskilusi socialiniu atžvilgiu į du nieko bendra nebeturinčiu luomu, tačiau ji išliko v i e n i n g a konfesiniu atžvilgiu. Lotyniškasis krikštas todėl išsaugojo tautą nuo suskaldymo XIX a. rusifikacijoje. Šitas tikėjimas padėjo liaudyje išsaugoti tautiškumą, kuris tik vėliau jai sąmonėn grįžo.

Smarkiai kovodami su polonizmu Lietuvoje, rusai nukreipė savo ginklą ir prieš katalikų tikėjimą. Kol rusai permušė Lietuvoje lenkų įtaką — priešingos jėgos iš dalies neutralizavosi — lietuvių tautos kūnas, kad ir gerokai apgriaužtas rytiniame šone, vis dėl to buvo išsaugotas.

MINDAUGO KRIKŠTAS IR LIETUVOS BAŽNYTINĖS PROVINCIJOS ĮSTEIGIMAS (1251-1951)

« Lietuvių tautai, Dievui padedant, po Didžiojo karo atgavus laisvę, mes, kurie savo akimis esame regėję lietuvių tikėjimą bei religingumą, taip uoliai ir ilgai jų išlaikytą įvairiuose varguose bei nelaimėse ir būdami įsitikinę, kad tinkamesnis bažnytinių reikalų sutvarkymas bus labai naudingas ne tik Katalikybės reikalui, bet ir pačiai valstybei, laikome labai tinkama ir reikalinga padidinti skaičių vyskupijų ir iš jų sudaryti bažnytinę provinciją». (Tiesos Kelias 1926, 8 nr., 24 p.).

Šiais įžanginiais žodžiais popiežius Pijus XI savo apaštališkoje konstitucijoje « Lituanorum gente » nurodė to akto reikšmę lietuvių tautai. Per pačias Velykas, 1926 m. balandžio 4 d., iš pagrindų tada buvo pertvarkyta Lietuvos bažnytinio gyvenimo organizacija. Nepriklausomoji Lietuva, tapusi metropolija su keturiais sufraganais, ir bažnytiniu atžvilgiu įgijo nepriklausomą pobūdį.

1926 metų pavasarį Apaštališkas Sostas sugrąžino Lietuvai bažnytinį ryšį, kuris buvo su ja sumegztas prieš septynis šimtus metų — dar tada, kai vos tik lukštenosi Mindaugo valstybė. Inocentas IV anuomet naujai įkurtą « Lietuvos vyskupiją » išėmė iš lietuvių kaimynų priklausomybės ir priskyrė tiesiai prie Šv. Sosto. Tuo būdu Lietuvos valstybės pradžia, jos septynių šimtų metų tradicijos, sutampa su reikšmingu faktu : pirmas tikru vardu pažįstamas Lietuvos valdovas nepriklausomai apsisprendė priimti Kristaus mokslą ir užmezgė betarpiškus ryšius su Apaštalų Sostu.

1. *Mindaugo kelias į krikščionybę*

Lietuvos valstybės pradžia vis dar yra dengiama nežinios, įvairių prielaidų ir samprotavimų. Naujausi Lietuvos praeities tyrinėjimai teikia rimtą pagrindą nukelti ją į XII ir XIII amžių sąvartą arba keliomis dešimtimis metų anksčiau, negu pasireiškęs *Mindaugas*, vadinamos Lietuvos valstybės kūrėju. Iš praeities ūkanų jis prasikiša tarsi kokia tvirta uola, kuri nuolat traukė ir tebetraukia tyrinėtojų dėmesį. Palyginus su Vytautu Didžiuoju, vienu iš žymiausių Lietuvos valstybės vyrų, jis užima gana stambią vietą istorijos studijose. Mindaugo laikus tyrinėja net šešios disertacijos šalia daugelio mokslinių veikalų ir straipsnių.

Pirmas buvo Julius Latkovskis, kuris dar 1892 m. moksliškai apibrėžė šį laikotarpį. Paskui sekė J. Totoraitis, K. Skirmuntaitė, St. Zajączkowskis, gana originaliai rašęs Pilypas Klymenko, plataus žvilgsnio J. Stakauskas, A. Steponaitis, A. Juška. Visa ši gausi mokslinė literatūra galėjo remtis, deja, negausiais šaltiniais. Yra tik dvi pagrindinės kronikos : Ipatjevo arba Volinijos metraštis ir geri du tūkstančiai eilučių gražiai sueiliuotam poezijos rinkinyje, vadinamam « Livonijos kronika ». Čia dar reikia pridėti Mindaugui rašytus oficialius popiežiaus laiškus bei bules. Tai ir visos pagrindinės versmės.

Visai aišku, kodėl tyrinėtojams dar nepasisekė sutarti dėl visos eilės svarbių ano meto klausimų : kas vadovavo žymioms Saulės ir Durbės kautynėms, kuriose buvo sprendžiama lietuvių tautos laisvė ; kur buvo Mindaugo sostinė, kurie yra tikri jo dokumentai, užra-

šantieji žemių Livonijos ordinui; pagaliau, ar apsikrikštijęs Mindaugas yra atkritęs nuo Bažnyčios, ar ne. Visi šie klausimai yra kėlę ir tebekelia daug ginčų, nesutarimų, galvosūkių.

Tačiau pats Mindaugo krikšto faktas yra palikęs tokius žymius pėdsakus, kad skirtingos nuomonės gali susidaryti tiktai dėl pačių tyrinėtojų skirtingos pasaulėžiūros, o ne dėl istorijos šaltinių. Taip yra atsitikę su sovietiniu ukrainiečių istoriku P. Klymenko.

Kas Mindaugą yra atvedęs prie krikšto, geriausiai mums pasako pats Lietuvos valstybės kūrimas. Tai neatsitiko viena diena. Tai nebuvo vieno kurio apdairesnio Lietuvos kunigaikščio nelauktas žingsnis ar sąmoningas jo valios apsisprendimas: « Štai, aš įkuriu lietuvių tautai valstybę ! » Vienos valstybės mintis pamažu brendo stambesnių ir nuolat kylančių kunigaikščių įgeidžiuose, kaip tai esti ir paprastam žmonių gyvenime, kai kas įsinori turėti vis daugiau turtų ir galios. Lygiai tokiu pat būdu paskiri Lietuvos kunigaikščiai siekė turėti daugiau galios ir palenkti savo valdžiai kitus. Nėra abejonės, kad reikėjo neklausančius iš jų žemių išvarinėti, vartoti prievartą, gudrybę ir net klastą.

Tokiu keliu jaunose valstybėse paprastai nueina kuris žymesnis kunigaikštis, kaip Lietuvoje Mindaugas, su kurio vardu ir rišama politinės istorijos pradžia. Prancūzijoje, pavyzdžiui, tokiu jungėju laikomas Klodvigas. Viduramžių istorikas Papée ir teigia, kad Lietuvos vienijimas, kurį yra atlikęs Mindaugas, primena Merovingų laikus Frankuose.

Lietuvą jungiant, atskirų sričių kunigaikščiai, tarp kurių Žemaičių didikai vaidino dar svarbią rolę, sudarė stiprią opoziciją. Jauno valdovo padėtis pasidarė dar kritiškesnė, kai prieš jį susidarė stipri koalicija iš Žemaičių kunigaikščių, nenuoramų jotvingių, Volinijos valdovų ir Livonijos ordino. Ką Mindaugas turėjo daryti ir ko griebtis ?

Jis griebėsi pastangų koaliciją suskaldyti. Jo konkurentas, kunigaikštis Tautvilas, jau buvo Rygoje pasikrikštijęs, bet pas vyskupą. Buvo gi žinia, kad Rygos vyskupas (vėliau arkivyskupas) ir Livonijos ordinas nebesutaria ir darosi priešai. Tuo priešingumu vėliau yra rėmęsis Vytenis (1293-1316), kuris Rygos mieste yra laikęs savo karinę įgulą ir nuo Livonijos ordino riterių gynęs patį arkivyskupą. O jo brolis Gediminas (1316-1341) tą sąjungą su Rygos arkivyskupu buvo dar labiau išplėtęs.

Mindaugas buvo pirmasis, kuris pasirėmė ta prasidėjusia Livonijoje nesantaika. Kadangi jo konkurentas Tautvilas prisiglaudė pas Rygos vyskupą ir iš jo priėmė krikštą, tai Mindaugas nusuko pas Livonijos ordiną. Jis pareiškė norįs taip pat krikštytis. O jo krikš-

tas, bent simboliškai, turėjo reikšti krikštą ir visos jo valdomos tautos.

2. *Mindaugo krikštas ir karūnacija*

Krikštijant visą tautą, nebuvo galima apsieiti be tiesioginio ryšio su pačiu popiežium. Deja, Vatikano archyve yra dingę originalai raštų siųstų popiežiams ano meto valdovų. Žuvę yra ir Mindaugo laiškai. Tačiau turime nuorašus visų popiežiaus atsakymų. Jie yra atspausdinti Theinerio ir Bungės dokumentų rinkiniuose. Iš popiežiaus Inocento IV laiško matyti, kad 1251 m. pradžioje Mindaugas krikštijosi « su didele pagonių daugybe » (cum numerosa multitudine paganorum) [1].

Kunigų Lietuvon buvo atsiųsta iš Livonijos. Manoma, kad čia pirmą kartą turėjo progos pasireikšti domininkonai ir pranciškonai, kurių veikla nuo Gedimino laikų yra jau žymiai aiškiau paliudyta.

Siekdamas užmegzti betarpiškus ryšius su Apaštalų Sostu, Mindaugas 1251 m. išsiuntė Italijon savo pasiuntinius. Eilėtoji Livonijos kronika pamini, kad tai delegacijai vadovavęs lietuvis Parnus [2]. Inocentas IV apie tą delegaciją taip pat užsimena savo laiške Mindaugui: « Nusižeminęs prašei mus per ypatingus ir nepaprastus pasiuntinius ... » (Quia vero per solemnes ac speciales nuntios nobis humiliter supplicasti ...) [3].

Lietuvos valdovo pasiuntiniai, kuriuos popiežius priėmė Milane, pataikė į rūpesčių sukrėstą metą. Tai buvo tas laikas, kai Hohenštaufenų kova su popiežiais buvo pasiekusi aukščiausios įtampos. Ekskomunikuotas imperatorius Fridrikas II, tiesa, buvo ką tik miręs Palerme, bet jo šalininkai tvirtai laikėsi. Popiežius turėjo su jais nemaža rūpesčio, tačiau nuo Baltijos kraštų atvykusiems pasiuntiniams ir jų valdovui parodė didelio dėmesio ir palankumo. Tai liudijo net šeši popiežiaus Kūrijos laiškai, rašyti Mindaugui 1251 m. vidurvasaryje.

Tuose popiežiaus laiškuose aptariami įvairūs Lietuvos krikštijimo reikalai. Pavyzdžiui, naujai steigiamos Lietuvos diecezijos vyskupas, prelatai ir bažnyčių rektoriai įspėjami, kad jie žmonėms būtų švelnūs. Turėta galvoje Livonijos ordino dvasiškiai. Jie laikinai buvo priėmę Lietuvos krikštijimą ir, be abejo, norėjo tai atlikti pagal ordino interesus. Įkurdamas atskirą Lietuvos vyskupiją (diecesis Lethoviensis), popiežius 1251 metų liepos 17 d. suteikė Apaštalų Sosto globą bei apsaugą.

Gudrus politikas, koks visu savo valdymu pasirodė Mindaugas, ordinu nepasitikėjo. Livonijos ordino noras prisijungti Lietuvą jau buvo išryškėjęs. Krikštas galėjo duoti jam dar daugiau pagrindo

to siekti. Mindaugas dėlto ir paprašė, kad apkrikštyta Lietuva priklausytų nuo Apaštalų Sosto.

Popiežius Inocentas IV savo ruožtu dar kreipėsi į kaimyninius vyskupus (Ezelio, Rygos, Kuršo, Dorpato), kad jie paremtų lietuvių pastangas krikštytis. Lietuvos krikštas, kaip popiežiui atrodė, galės būti gera paspirtimi Apaštalų Sostui visoje Rytų Europoje. Volinijos Danielius, tiesa, buvo prisijungęs prie Romos Bažnyčios ir teikė ateičiai vilčių, bet jis greitai vėl atkrito. Lietuva turėjo sudaryti atramą katalikybės skleidimuisi toliau į rytus.

Kaip Romos Bažnyčios sūnus (filius specialis Sanctae Romanae Ecclesiae), Mindaugas buvo pagerbtas *karaliaus* vainiku. Tik krikštytam valdovui popiežiai galėjo suteikti karaliaus titulą — pakelti į aukštesnį valdovų laipsnį. Ir ne Rygos, o Prūsų Kulmo vyskupas Heidenreich buvo įgaliotas Apaštalų Sosto vardu Mindaugą vainikuoti karalium. Tačiau užtruko ištisi treji metai, kol Mindaugas išsipainiojo iš kitų pretendentų. Siekdami savo interesų, Livonijos ordinas ir Rygos arkivyskupas taip pat kliudė Mindaugui pasidaryti visiškai nepriklausomam. Tik 1253 m. Mindaugas tapo Lietuvos karalium. Popiežius Aleksandras IV po poros metų suteikė karaliaus vainiką ir Mindaugo sūnui.

Savotiški buvo tolimesni Lietuvos gyvenimo keliai ! Nors ji vėliau sukūrė didelę Rytų imperiją ir gana plačiai išgarsėjo, bet atsitiko taip, kad Mindaugas paliko istorijoje pirmuoju ir paskutiniu vainikuotu Lietuvos karaliumi. Vytautui pasiekti tos garbės 1430 metais sukliudė smurtas, o 1918 m. numatytas kviesti karalium Wuerttembergo hercogas von Urach, kuris turėjo ir vadintis Mindaugu II, veltui tik buvo užkalbintas. Pirmojo pasaulinio karo pabaiga nušlavė politinių sąlygų padiktuotą sumanymą Lietuvoj monarchiją atstatyti. Mindaugas taip ir liko vienintelis valdovas, vainikuotas savu Lietuvos vainiku.

3. *Pirmoji Lietuvos vyskupija*

Mindaugo valstybė bažnytiniu atžvilgiu buvo padaryta priklausoma tik nuo Romos. Tai reiškia, kad ji sudarė užuomazgą atskirai bažnytinei provincijai. Bet ir čia kelias nebuvo lengvas ! Livonijos ordinas, siekdamas įsiviešpatauti ir Lietuvoje, sąmoningai kliudė steigti atskirą Lietuvos vyskupiją. Mindaugas net trečiu atveju kreipėsi į Romą [4], kol įveikė Livonijos vyskupų ir ordino pastangas pagauti į savo priklausomybę. Popiežiui įsakius, Rygos arkivyskupas Albertas turėjo « Lietuvos diecezijos » vyskupu įšventinti ordino kunigą Kristijoną. Bet čia ir vėl susidarė painiava,

nes buvo peržengti įgaliojimai. Lietuvos vyskupija buvo prijungta prie Livonijos bei Prūsijos arkivyskupijos ir priesaika iš Kristijono buvo priimta Rygos arkivyskupo vardu. Specialiu raštu popiežius turėjo panaikinti Rygos arkivyskupo jurisdikciją Lietuvai. 1254 metų rugsėjo 3 d. jis įgaliojo Neunburgo vyskupą iš Kristijono priimti priesaiką popiežiaus ir Romos vyskupo vardu [5]. Pačiam Mindaugui Inocentas IV pranešė apie Lietuvos vyskupijos išskirtį (egzempciją). Tat tik po trijų metų Mindaugas nugalėjo visas kliūtis.

Tuo pat metu pietinėje Lietuvos dalyje įsikūrė ir lenkų domininkono Vito vyskupija. Bet apie jos dviejų metų gyvavimą mažai ką žinome.

Lietuvos vyskupui Kristijonui priklausė visa Mindaugo valstybė. Jis buvo įsikūręs Mindaugo dovanotose Žemaičių srityse, iš visų pusių apsuptose pagonių. Pirmasis Lietuvos vyskupas sunkiai besilaikė. 1259 metais jis jau buvo priverstas palikti savo vyskupiją. Mirė 1270 metais kaip Mainzo (Vokietijoje) sufraganas.

Po jo mirties « Lietuvos vyskupu » dar buvo įšvęstas vokiečių ordino kunigas Jonas. Tokiu titulu jis vadinosi būdamas Konstancos vyskupo koadiutorium. Iš tos jo veiklos (Šveicarijoje) yra naujai paskelbti septyni dokumentai, kuriuose Jonas vis tituluojamas « Lietuvos vyskupu » [6]. Tačiau jam nebuvo lemta savo vyskupijos nė pamatyti.

4. *Mindaugo apostazijos klausimas*

Istorikai yra iškėlę daug diskusijų berašydami ir begvildendami, ar Mindaugas atkrito nuo krikščionybės, ar mirė už ją kankiniu, kaip samprotauja J. Latkovskis [7]. Bet ligi šiol nepavyko galutinai to išaiškinti. Žinių šykštumas ir kaikurie jų prieštaravimai neleidžia klausimo išlukštenti visai įtikinamu būdu. Vargu taip pat galima tikėti, kad atsirastų kurių naujų žinių šiam klausimui praskaidrinti.

1934 metais šį klausimą plačiai išdėstė Dr. J. Stakauskas. Savo disertacijoje « Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje » jis bandė įrodyti, kad Mindaugas išliko krikščionis. Savo teigimui, kaip ir kiti, galėjo pasiremti vieninteliu ir dažnai cituojamu laišku, kurį popiežius Klemensas IV rašė Čekijos karaliui Otokarui II. Patys svarbieji to laiško žodžiai yra šie :

« ... vadovaujant šviesaus prisiminimo Mindaugui, kuris, priėmus jam krikšto sakramentą, buvo apaštališkojo autoriteto vainikuotas karalium, tačiau nuožmiai nužudytas piktos valios sūnų ... » (presidente illi *clare memorie* Mindota, qui post receptum bapti-

smatis sacramentum auctoritate apostolica coronatus in Regem fuit, tandem a quibusdam perditionis filiis crudeliter interfectus...)[8].

Iš tiesų, Mindaugo darbui pačioje Lietuvoje dar buvo priešingų veiksnių, ir jis krito kaip sritinių (partikuliarinių) pagoniškų jėgų auka. Karalius Mindaugas su dviem savo sūnumis buvo dviejų sritinių kunigaikščių nužudytas (1263). Jau buvo praėję penkeri metai nuo šios tragedijos, ir Romos Kūrija galėjo būti tiksliai painformuota, kas tolimam Baltijos pakrašty ištiko naujai apsikrikštijusį karalių, į kurį buvo sudėta tiek daug vilčių. Galvojama, kad popiežius, Mindaugui atkritus nuo krikščionybės, jokiu būdu nebūtų jo pavadinęs « clare memorie Mindota ». Šalia šių žodžių dar yra ir popiežiaus liudijimas apie Mindaugo uolumą Lietuvą krikštijant [9].

5. *Lietuvos Bažnyčios kelias po Mindaugo*

Mindaugo pastangos ne tiktai lietuvių tautą apkrikštyti, bet ir įkurti atskirą Lietuvos bažnytinę provinciją pasiliko kelrodžiu ir tolimesnėms kartoms. Jo vykdytas krikščioninimo darbas joms švietė kaip didelis užsimojimas, pradėtas dar *tuo metu*, kai Lietuvos valstybė dar tiktai kilo iš nežinios ūkanų. Visiškai suprantama, kad tokiu metu jis sutiko daug kliūčių ir jam nepavyko savo užsimojimų pilnai įgyvendinti. Tačiau ir jam žuvus, krikščionybė Lietuvoje išsilaikė.

Juk gerai žinoma, kad dar prieš Mindaugą rytiniuose Lietuvos valstybės plotuose, kurie nuolat augo, jau buvo stačiatikių. Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės valdovai laikėsi plačios tolerancijos. Tolerantiška Gedimino politika leido ir Romos apeigų vienuoliams Lietuvoje statydintis savas bažnyčias. Patys didieji kunigaikščiai (Gediminas, Kęstutis, Algirdas) nuolat vedė derybas dėl krikšto. Gimdavo įvairių projektų, bet vokiečių ordino užmačios, iš kurių Mindaugas tik su Romos pagalba galėjo išsisukti, vis stodavo skersai kelio. Vienas iš tų projektų buvo įvykdyta, kai Jogaila tapo Lenkijos karalium (1386). Jisai su Vytautu pasekė pirmojo Lietuvos karaliaus pėdomis: abu patys krikštijosi ir *įsakė* visai tautai krikštytis (1387). Abu kūrė ir pirmąsias bažnyčias. Jie ir tapo tikrieji Lietuvos Bažnyčios organizatoriai.

Tačiau pradėjus vykdyti Krėvos susitarimus (1385), kurie politiškai suglaudė Lietuvą ir Lenkiją, su Lietuvos Bažnyčios savarankiškumu padaryta tai, ko siekė Mindaugo laikais Rygos arkivyskupas. Tiktai šiuo atveju abi Lietuvos vyskupijos (Vilniaus ir Medininkų) pateko į valdžią kito kaimyno — Gniezno arkivyskupo. Vytauto Didžiojo pastangos sudaryti atskirą Lietuvos metropoliją nebuvo sėkmingos. Lietuvos Bažnyčia paliko priklausoma nuo lenkų

dvasinės vyresnybės iki XVIII amžiaus pabaigos. Būtų atskiras klausimas kalbėti apie tos priklausomybės žalą lietuvių tautai. Čia iškalbingus liudijimus duoda XVI-XVIII amžiaus dokumentai, kaip Komulejaus vizitacijos Vilniuje, Tarkvinijaus Pekulo — Žemaičiuose ir vienuolių jėzuitų metiniai pranešimai iš Lietuvos ir Lenkijos (Annuae litterae).

Kai Lietuva ir Lenkija XVIII amžiaus gale kaimynų buvo pasidalyta, tai baigėsi ir Lietuvos Bažnyčios priklausomybė Gnieznui. Paskutinis respublikos nuncijus Litta, carui neprieštaraujant, Rusijos katalikams įsteigė Mohilevo arkivyskupiją (1798) su sostine Petrapilyje. Savo jurisdikcijos plotu ji buvo tada pati didžiausia visame pasaulyje: apėmė tris ketvirtadalius europinės ir beveik visą azijinę Rusiją. Mohilevo arkivyskupijai priklausė ir Žemaičių bei Vilniaus diecezijos. Dėl autokratiškos Rusijos carų politikos Mohilevo arkivyskupo vieta buvo tuščia net keliais atvejais.

Pirmas Didysis karas atnešė naujus politinius santykius. Paskutinis Mohilevo arkivyskupas Edardas von Ropp, paskirtas 1917 m., po dviejų metų bolševikų buvo suimtas ir ištremtas, o administratorius Cieplak išvengė mirties tik įsikišus Romai ir kai kurioms valstybėms. Bet jo generalvikaras K. Butkevičius 1923 metais (Didįjį Penktadienį) buvo žiauriu būdu sušaudytas. Nekaltos aukos kraujuje Mohilevo arkivyskupija užbaigė savo dienas, prasidėjus su carų priespauda Lietuvoje.

Mohilevo arkivyskupijai nepriklausė tik ta dalis Lietuvos, *Sūduva*, kuri po padalinimų kartu su dalimi Lenkijos (net Varšuva) buvo atitekusi Prūsijai. Šios srities katalikams buvo įsteigta Vygrių vyskupija 1798 m. Tačiau po Vienos kongreso, sudarius Lenkijos karalystę, sujungtą su Rusija, 1818 metais įkurta *Varšuvos* arkivyskupija ir prie jos prijungtos 7 pertvarkytos vyskupijos. Jų skaičiuje buvo ir Augustavo-Seinų vyskupija, kuriai priklausė ir Lomžos plotai. Tokia tvarka čia paliko iki Lietuvos nepriklausomybės laikų.

Nepriklausomybės kovų metu lenkams Seinus užgrobus, vyskupas A. Karosas laikinai įsikūrė Marijampolėje. Smurtu lenkams užėmus dar Vilnių, demarkacijos linija buvo atkirsta ir vakarinė dalis Vilniaus vyskupijos. Lietuvos katalikai jau nebegalėjo toliau priklausyti nei Varšuvos nei Mohilevo arkivyskupijoms. Tai buvo jau praeities dalykas.

6. *Opūs bažnytiniai reikalai, Lietuvos valstybę atstačius*

Per nepriklausomybės kovas naujoji Lietuva buvo atstatyta tik didelėmis aukomis. Bet tai dar nebuvo visa. Reikėjo sutvarkyti

ir dvasinius jos reikalus, kad prisikėlusios tautos nepriklausomybė taptų vispusiška. O čia būta opių rūpesčių ir nemažos painiavos.

Visų trijų Lietuvos vyskupijų dalys buvo užgrobtos Lenkijos, su kuria nebuvo jokių diplomatinių ryšių. Iš Vilniaus vyskupijos Lietuvos pusėje liko tik 215,000 katalikų su 82 kunigais. Tą vyskupijos dalį administravo iš Vilniaus ištremtas kan. J. Kukta. Seinų vyskupas A. Karosas, įsikūręs Vilkaviškyje ir netekęs dalies parapijų, turėjo savo valdžioje 320,000 katalikų su 193 kunigais. Didžiausią Nepriklausomosios Lietuvos dalį apėmė istoriškoji Žemaičių vyskupija, kurią valdė vysk. Pr. Karevičius. Ji turėjo 1,215,000 katalikų su 346 bažnyčiom ir 662 kunigais. Bet ir tos vyskupijos viena dalis buvo Lenkijos okupuota, o kita — Latvijos valstybei atitekusi. Keturios parapijos Klaipėdos krašte su 8000 katalikų buvo Varmijos vyskupo valdžioje. Tad Lietuvos Bažnyčia apėmė sukapotas dalis net keturių skirtingų jurisdikcijų. Ji buvo ir be jokio vienijančio centro.

Dar karui tebeinant, Roma domėjosi iškylančiais naujais santykiais Baltijos kraštuose ir Rytų Europoje. 1918 metų balandžio mėnesyje popiežius Benediktas XV paskyrė Achiles Ratti (vėliau pop. Pijų XI) vizitatorium Lenkijai ir Lietuvai. Po metų jis tapo jau Lenkijai nuncijum, o Lietuvai ir toliau paliko vizitatorium. Roma dėl stokos objektyvių informacijų, buvo gana atsargi ir santūri. Juk gerai žinoma, kad Lenkijos politikai ir generolai, niekindami jų vadinamą « Litwa Kowienską », siekė pirmojo padalinimo sienų arba 1772 metų bendros su Lietuva valstybės. Tokiu atveju būtų užtekę ir vieno nuncijaus, kaip tai yra buvę praeityje per 250 metų.

Geriau lietuvius suprasti dar sunkino Vilniaus klausimas, ir, apskritai, visi santykiai su lenkais. Čia klaidingas pažiūras į Lietuvą turėjo Antonio Zechini, kuris keturius metus buvo vizitatorium atseit, apaštališkuoju delegatu Lietuvoje. Kaunan jis atvyko 1921 metų pabaigoje. Tai buvo Steigiamojo Seimo laikai. Vizitatorius pamatė karo ir okupacijų nualintą kraštą, suskurdusį anuometinį Kauną. Krokuvoje noviciatą ėjęs vienuolis vaizdavosi, kaip ne vienas lenkas, kad negali būti Lietuvos be Lenkijos. O Kauno gatvėse jis girdėdavo gana dažnai kalbant dar nelietuviškai. Visuomenės susiskirstymas į smulkias partijas vizitatoriui taip pat nedarė gero įspūdžio, nors katalikai Seime turėjo aiškią didžiumą, o bažnyčios buvo pilnos tikinčiųjų.

Vizitatorius Antonio Zechini neapčiuopė lietuvių tautos gyvojo pulso bei siekimų ir neslepiamai reiškė nuomonę, kad Nepriklausomoji Lietuva negalėsianti savarankiškai gyventi. Jam buvo skaudu matyti, kai du katalikiški kraštai tarp savęs nesutinka. Jis buvo

aiškiai atsistojęs pusėje lenkų, kurių istoriją gerai pažino. Ta istorija dengdamiesi, lenkai Lietuvą skriaudė ir vienos valstybės siekė. Zechini taip pat ragino lietuvius susijungti su lenkais, kaip tai buvo senovėje. Šališkų savo pažiūrų jis neatsisakė nei tapęs arkivyskupu ir paskirtas pilnateisiu delegatu visoms trims Baltijos valstybėms.

Naujojo popiežiaus, Pijaus XI, delegatui asmeniškai atrodė, kad dar nėra pribrendęs reikalas steigti atskirą Lietuvos bažnytinę provinciją. Žemaičių vyskupas Pr. Karevičius ir jo generalvikaras vysk. J. Skvireckas jau buvo apsvarstę tą reikalą ir delegatui plačiai išdėstė nenormalią padėtį. Prašė jį tuos reikalus padėti Romoje sutvarkyti, ko Zechini nesiėmė. Tuo tarpu 1925 m. vasario 10 d. buvo sudaryta su Roma atsikūrusios Lenkijos konkordatas. Juo buvo įsteigtos 5 bažnytinės provincijos su 15 vyskupijų. Pirmą kartą istorijoje ir Vilniaus sritis pakilo į arkivyskupiją. Jai dar buvo pridėtos Pinsko ir Lomžos vyskupijos. Kadangi Vilniaus klausimas lietuviams buvo labai jautrus, — aišku buvo ir kurioje pusėje teisybė ir kas čia kaltas, — tai nors Vilniaus sritis tik bažnytiškai buvo patvarkyta, visoje lietuvių visuomenėje sukėlė didelio nepasitenkinimo. Neapsiėjo ir be apgailėtinų incidentų. Lietuvoj· tada ir mūsų diplomatams atrodė, kad užgaunami lietuvių tautos jausmai ir didinama skriauda. Nors Lenkijos konkordatas nesprendė politinių sienų klausimo ir turėjo nuostatus apie galimą bažnytinių provincijų pakeitimą. Visa tai sudarė tokią padėtį, kad 1925 m. gegužės mėn. arkivysk. Zechini išvyko Rygon ir nebegavo leidimo sugrįžti. Jo vietoje paliko sekretorius monsg. Aloyzas Faidutti — šviesus ir labai apdairus vyras.

Nerimą Lietuvoje dar padidino žinia, kad Vilniaus vysk. Jurgis Matulevičius, lenkų verčiamas, atsisakė nuo savo vyskupijos ir išvyko į Romą. Visuomenei apraminti Lietuvos vyskupai išleido ganytojišką laišką, o savo ruožtu kreipėsi į Romą. kad Lietuvos Bažnyčios reikalai būtų paskubinta tvarkyti. Vyskupas Pr. Karevičius 1925 m. spalių 13 d. prašė iš Žemaičių vyskupijos padaryti dvi diecezijas. Po poros savaičių Aukštoje Panemunėje pas prel. J. Staugaitį susirinko vysk. A. Karosas, vysk. J. Skvireckas, kan. J. Kukta ir monsg. A. Faidutti. Po šio posėdžio, 1925 m. lapkričio 2 d., buvo pasiųstas Romai raštas (Karoso, Karevičiaus ir Kuktos), kuriame buvo prašoma sudaryti bažnytinę Lietuvos provinciją ir naujai pertvarkyti vyskupijų ribas.

7. *Arkivyskupo J. Matulevičiaus misija Nepriklausomoje Lietuvoje*

Vienintelis popiežius, kuris yra buvęs Kaune ir Vilniuje, buvo Pijus XI, išsivežęs savo įspūdžius, patyrimus ir pažintis. Tai jam

labai pravertė, į Apaštalų Sostą įsėdus. Nelaimingoji arkiv. A. Zechini misija popiežių gal būt dar labiau palenkė pavesti jautrius ir komplikuotus Lietuvos bažnytinius reikalus aptvarkyti patiems lietuviams, o ne svetimiems. Popiežius parinko ir asmenį, kurį nepaprastai vertino. Tai buvo Jurgis Matulevičius, jau pasiekęs Romą ir pakeltas į tituliarinius arkivyskupus. Jis buvo ėmęsis vadovauti marijonų kongregacijai, bet Dievo Apvaizda, matyti, buvo jam lėmusi aptvarkyti painius Lietuvos Bažnyčios reikalus. Pijus XI paskyrė jį Lietuvai apaštališkuoju vizitatorium su labai plačiais įgaliojimais.

Jurgis Matulevičius atvyko Kaunan 1925 m. gruodžio 13 d. Kaip ir ark. A. Zechiniui, atstatoma Lietuvos valstybė jam rodėsi silpnu kūdikiu, tačiau jis ėmėsi tėviškai jį globoti ir stiprinti. Čia ir buvo didelis skirtumas tarp išvykusio delegato ir atvykusio vizitatoriaus. Jurgis Matulevičius daug geriau negu Zechini pažino lenkus, su jais ilgai gyveno ir mokėsi, jų tarpe ir draugų turėjo, tačiau Luginės kaimo (nuo Marijampolės) sūnus Lietuvos klausimu toli skyrėsi nuo buvusio delegato. Ark. Zechini nebuvo matęs reikalo skubėti steigti atskirą Lietuvos bažnytinę provinciją, o ark. Matulevičius laikė tai lietuvių tautos nepriklausomumui būtina sąlyga. Tam pasiekti jis skyrė visą savo sveikatą ir jėgas.

Kliūčių savo uždaviniui jis rado daug, net tarp pačių katalikų. Reikėjo išklausyti daug priekaištų, išlyginti daug priešingų nuomonių. Didele kantrybe vizitatorius įveikė visas kliūtis. Ir visa tai atliko nuostabiu uolumu, sumaniai ir nedelsdamas. Nuo 1925 metų pabaigos nedaug buvo ir laiko tokiam dideliam darbui. O jau 1926 metų balandžio 4 d. buvo paskelbta apaštališkoji konstitucija « Lituanorum gente ».

Buvo taip pat didelis darbas sutvarkyti seminarijų, Teologijos - Filosofijos fakulteto, ordinų ir kongregacijų, lenkų kalbos ir jų pamaldų reikalus ir t. t. Tačiau pats didžiausias darbas buvo suprojektuoti naujas vyskupijas. Čia nuolat talkininkavo generalvikaras vysk. J. Skvireckas, kuris apibrėžė parapijas ir dekanatus naujoms vyskupijoms. Atskirais klausimais padėjo prof. Pr. Būčys. Daug naudingo darbo atliko didelio išsilavinimo juristas msgr. A. Faidutti.

Visa tai buvo daroma gana kruopščiai, bet ir nedelsiant. Uždelsus, būtų ir visas tas svarbus darbas užkliuvęs. Kaip vizitatorius buvo pramatęs, 1926 metų gegužės rinkimuose katalikiškųjų partijų dauguma į Seimą nebepraėjo. Susidariusi nauja vyriausybė, remiama liaudininkų, socialdemokratų ir tautinių mažumų, Jurgio Matulevičiaus darbo nepripažino, nors visa jau buvo atlikta, Apaštalų Sosto užtvirtinta ir tai lietė grynai bažnytinius reikalus. Tiktai

1927 m. rugsėjo 27 d. Romoje buvo pasirašytas Lietuvos ir Vatikano konkordatas, ratifikuotas tų pačių metų spalio 12 dieną.

8. *Bažnytinės Lietuvos provincijos įsteigimas*

Bažnytinės provincijos įsteigimas Nepriklausomoje Lietuvoje yra vienas iš reikšminigausių faktų visoje Lietuvos Bažnyčios istorijoje. Lietuvos bažnytinė santvarka nuo to meto visai pasikeitė. *Kauno metropoliją* sudarė viena arkidiecezija ir keturios sufraganinės vyskupijos. Suskirstymas buvo padarytas gerai apgalvojus.

Iš šiapus demarkacijos linijos esančių Vilniaus vyskupijos parapijų (su mažom išimtim) buvo įkurta *Kaišiadorių vyskupija* (5 dekanatai). Jos vyskupu įšvęstas kan. Juozapas Kukta.

Iš Lietuvos pusėje esančios Seinų diecezijos dalies buvo sudaryta *Vilkaviškio vyskupija* (11 dekanatų). Vyskupu ir paliko Antanas Karosas, o jo koadjutorium įšvęstas prof. kun. Mečislovas Reinys.

Iš senosios Medininkų-Žemaičių vyskupijos, kuri buvo pati didžiausia, sudarytos Telšių ir Panevėžio vyskupijos ir Kauno arkivyskupija. *Telšių vyskupijai* su 13 dekanatų buvo išvęstas vyskupu prel. Justinas Staugaitis. *Panevėžio* vyskupijai (su 10 dekanatų) — prof. kan. Kazimieras Paltarokas. Kauno arkidiecezijai liko 9 dekanatai (apie 400,000 katalikų). Jos valdytoju ir Kauno metropolitu, pirmuoju Lietuvos istorijoje, tapo generalvikaras vysk. Juozapas Skvireckas, didysis Šv. Rašto lietuvintojas. Buvęs paskutinis Žemaičių diecezijos ganytojas, vysk. Pranciškus Karevičius, pasitraukė į nuošalę, įstodamas į marijonų vienuolyną.

Nors Žemaičių vyskupija buvo išskirstyta, tačiau paskutinis jos generalvikaras, tapes Kauno arkivyskupu ir metropolitu, Juozapas Skvireckas kai rašė savo pirmuosius ganytojiškus laiškus kapitulai ir tikintiesiems, atsirėmė į Žemaičių vyskupijos garbingas tradicijas. Jis prisiminė: « didįjį liaudies švietėją ir blaivybės apaštalą Motiejų (Valančių) drąsų tikėjimo gynėją Mečislovą (Paliulionį), geraširdį visų mylimą Gasparą (Cirtautą) ir nenuilstamo uolumo Dievo garbei Pranciškų (Karevičių) ... ».

1926 m. gegužės 13 d. (Kristaus Dangun Žengimo šventėje) Lietuvos metropolitas atliko savo istorišką ingresą į Kauno Baziliką, dalyvaujant vizitatoriui arkiv. J. Matulevičiui, seniems ir naujiems vyskupams, Lietuvos vyriausybei, Seimo nariams, užsienio diplomatams, organizacijoms ir didelei miniai tikinčiųjų.

Ta proga, steigiant Lietuvos bažnytinę provinciją, dail. P. Rimša nuliedino atminimui medalį, kurio vienoje pusėje yra profiliai Inocento IV ir Pijaus XI, o antroje — vysk. Kristijono ir ark. Juo-

zapo. Taip prasmingai buvo atsiremta į Mindaugo laikų pirmąją Lietuvos vyskupiją.

Septyni amžiai ir šimtmečio ketvirtis mums primena šiandien tas reikšmingas sukaktis tokiu metu, kai mūsų tėvynė kenčia Jobo kančias. Bet Lietuvos, kaip ir visos Katalikų Bažnyčios, istorija rodo, kad statomi namai ant Dievo pagrindų turi tvirtą atramą ir po ilgų laikų atgimsta dvasia ir dar sustiprėja. Ir lietuvių tauta atgims savo laisve, nes ji stovi ant tvirtos Petro uolos.

Roma, 1951. V. 11.

P o p i e ž i u s I n o c e n t a s I V i r L i e t u v a. Remdamas vokiečių ordino kovas Pabaltijy, Inocentas pavedė 1243 -45 domininkonams vid. Europoje skelbti kryžiaus žygius prieš Livonijos ir Prūsų pagonis. Labiausiai jo vardas yra surištas su Mindaugo karūna ir bažnytinės Lietuvos provincijos įkūrimu. Kada Inocentas jau buvo Volinijos Danieliui suteikęs karaliaus karūną ir jo valstybę paėmęs Apaštalų Sosto globon, o Mindaugo konkurentas Tautvilas jau buvo Rygos arkivyskupo pakrikštytas, Lietuvos valdovas nesunkiai davėsi Livonijos ordino magistro prikalbinamas priimti krikštą. Mindaugas siuntė pas Inocentą savo pasiuntinius, kuriuos popiežius 1251 Milane priėmė. Šeši jo laiškai Mindaugo karūnos reikalu rodė popiežiaus palankumą naujakrikštui valdovui. Inocentas priėmė Mindaugą, kaip 'ypatingą Romos Bažnyčios sūnų', Apaštalų Sosto globon (1251 VII 17), drauge jam suteikdamas karaliaus vainiką. Tik popiežiai ar jų delegatai turėjo tada teisę karūnuoti valdovus. Inocentas įkūrė Mindaugo valstybei atskirą vyskupiją, išskirdamas ją iš bet kokios priklausomybės kitoms arkivyskupijoms (egzempcijos teisė). Kaimynų vyskupus ir Livonijos dvasininkus jis ragino padėti krikštyti Mindaugo valstybės pagonis. Įšventinant Lietuvai vyskupu Kristijoną, popiežiaus įgaliojimai buvo peržengti, nes iš naujo Lietuvos vyskupo priesaika paimta Rygos arkiv. vardu, kuris savinosi teisę į Lietuvą. Inocentas tada specialia bule panaikino Rygos arkiv. jurisdikciją Lietuvai. Tik 1254 IX 3 tegalėjo būti įkurta nepriklausoma Lietuvos vyskupija, kaip apie tai pats popiežius pranešė Mindaugui. Tuo pačiu laiku (1252-53), Inocentui raginant, buvo rengiami kryžiaus žygiai prieš pagonis Žemaičius. Su kryžininkų pagalba magistras Eberhardas von Sayn prieš Žemaičius įkūrė Klaipėdos pilį. — Inocento palankumas jaunai Mindaugo valstybei įgalino Lietuvos valdovą tapti karaliumi su nepriklausoma bažnytine Lietuvos provincija. Abu tie faktai liko per tolimesnius 7 amžius kaip šviesus atsiminimas.

Kristijonas, pirmasis Lietuvos vyskupas. Kristijonas kryžiuočių ordino kunigas Livonijoje XIII a. viduryje, pirmasis Lietuvos vyskupas Mindaugui priėmus krikštą. Apie jo gyvenimą nieko nežinoma. Pagal šaltinius galima spręsti, jog Livonijos ordino atsiųstas jis yra paruošęs Mindaugą krikštui. Savo atsivertimo metu jis (Mindaugas) 'Kristijoną su savimi turėjo' (Livl. Urkundenbuch I 337). Reikia daryti išvadą, jog patį Mindaugą ir jo dvariškius 1251 krikštijo Kristijonas. Lietuvos karaliaus prašymu Inocentas IV leido jį išvęsti ir Lietuvos vyskupu. Pats įkūrimas Lietuvos vyskupijos, kurią Kristijonas turėjo valdyti, nusitęsė iki 1254. Yra iškeliamos įvairios nudelsimo priežastys. Esą buvę karai, ir ilgai nebuvusi pastatyta katedra (H. Łowmiański). Labiausiai yra įtikima, kad peržengiant popiežiaus įgaliojimus, iš Kristijono pradžioj priesaika buvo paimta Rygos arkiv. Alberto vardu (Kętrzyński). Palaikydamas Livonijos vyskupų hierarchinius interesus Lietuvoje, Kulmo vyskupas Henrikas Heidenreich, kuris turėjo Kristijoną konsekruoti, ilgai delsė. Matydamas, kad toliau konsekracijos atidėlioti jau nebegalima, Rygos arkivysk. Albertas 1253 vidurvasarį išventino Kristijoną Lietuvos vyskupu, bet priėmė priesaiką — priešingai popiežiaus norui — savo ir savo bažnyčios vardu. Iš Mindaugo laiško Inocentas IV sužinojo, kad ark. Albertas Kristijoną ir jo būsimą vyskupiją pajungė savo priklausomybei. O XIII a. popiežiaus nusistatymas Pabaltijyje buvo vyskupus laikyti betarpiškai sau priklausomus. Inocentas IV įgaliojo 1254 IX 3 Neuenburgo vyskupą panaikinti Kristijono priesaiką Rygos arkivysk. Albertui ir priimti iš jo naują priesaiką popiežiaus vardu. Tad Kristijonas ir jo vyskupija buvo padaryta tik Romos priklausoma. Galima kalbėti, kad Kristijonas buvo pirmosios Lietuvos bažnytinės provincijos galva. Kuriant 1926 naują Lietuvos bžn. provinciją, iškaltame medalyje vienoje pusėje buvo Kristijonas ir arkiv. Skvireckas, tuo būdu atsimenant Kristijono vyskupiją. Bet pačioje Lietuvoje jo padėtis buvo labai sunki. Nesijausdamas stiprus savo žemėse, Mindaugas užrašė Kristijonui Žemaičiuose pusę tų sričių, kurių kitą pusę atidavė Livonijos ordinui. Vyskupas gavo pusę žemių: Raseinių, Betygalos, Ariogalos ir Laukuvos. Tik su Ordino pagalba jis galėjo tikėtis gautose srityse įsistiprinti, ir todėl jau 1254 jis atidavė jam dešimtinę 'visų tų žemių, kurias gavo nuosavybėn iš ... Lietuvos karaliaus Mindaugo'. Su kryžiuočių pagalba bandydamas įsistiprinti, Kristijonas tikėjos, kad jie apsaugos jį ir nuo ' priešų užpuolimų'. Bet Livonijos ordinas į Žemaičius sunkiai galėjo koją įkelti, ir Kristijoną tegalėjo jis ginti tik krašto pasienyje. Jeigu jis bandė tada ieškoti globos Aukštaičiuose pas Mindaugą, karalius, užimtas su priešiškais sritiniais kunigaikščiais, negalėjo

skirti didesnio dėmesio jam ir vyskupijai. Greičiausiai Kristijonas kreipėsi į Romą, nes tik taip gali būti aiškinama Aleksandro IV 1255 III 7 bulė, kurioje popiežius reikalavo iš Mindaugo, kad jis gintų ir saugotų iš visų pusių puolamą Kristijono dieceziją ir sudarytų jam sąlygas vyskupo pareigoms eiti (Livl. Urk. III nr. 279a). Apie patį jo vyskupavimą nieko nežinoma. Keista, kad jis net jokiame Mindaugo dokumente nefigūruoja kaip liudytojas. Spėjama, kad su jo pagalba Livonijos kryžiuočiai organizavo Mindaugo kanceliariją, jo lotyniškų dokumentų rašymą. Dėl savo sunkios padėties, apie kurią nuo 1255 nebėra skundų, Kristijonas nesugebėjo Lietuvoje išvystyti jokių žymesnių misijų. Jo bažnytinei jurisdikcijai priklausė ne visa Lietuva, nes tuo pat laiku į vyskupus buvo įšventintas lenkų domininkonas Vitas, kurio vyskupija Lietuvos pietinėje dalyje po metų žlugo. Ir Kristijonas Lietuvoje laikėsi trumpai. Po poros metų (1258-59), matyti, jo padėtis tiek pablogėjo, kad jis iš savo vyskupijos pasitraukė. 1259 IX 7 jis jau Vokietijoje (Scr. rer. Pruss. II 43). Jo įpėdiniu buvo įšvęstas Lietuvai vysk. Jonas, taip pat Livonijos ordino kunigas. Bet ir jis gyveno Vokietijoje, kur yra žinomas nuo 1273. Tituluodamasis vis Lietuvos vyskupu, jau tapęs Konstancos vysk. Rudolfo sufraganu (1287-8), jis šventino eilę bažnyčių.

PO KRYŽIAUS ŽENKLU

Lietuvos krikšto sukakčiai (1387-1937) *atminti*

1. — Rytų Europos misijos ir vokiečių Ordinas. Mindaugas.
2. — XIV-jo amž. bandymai krikščioninti Lietuvą.
3. — Senosios lietuvių religijos bruožai.
4. — Lietuvos 1387 m. krikšto politinės aplinkybės.
5. — Lietuvių krikštijimas.
6. — Bažnytinės organizacijos įvedimas. Privilegijos.
7. — Krikščionybės vaidmuo.

1. — Praeityje paskendusius, nuo mūsų gyvenamojo amžiaus archyvų dulkėmis ir nežinia uždengtus tolimųjų šimtmečių įvykius beprimena ir su kasdieniniu gyvenimu šiek tiek besuriša tik įvairių jubiliejų progos. Prieš 7-nerius metus iškilmingai buvo paminėtas Vytauto D. mirties jubiliejus, 1932 m. — Kęstučio mirties 550 metų sukaktis, pernai — Saulės-Šiaulių kautynių 700 metų laimėjimas. Šiemet sukanka jau pusšešto šimtmečio kaip buvo pra-

dėta krikštyti Lietuva ir išleistos buvo tuo reikalu pirmosios privilegijos.

Lietuvos krikšto jubiliejus turi ypatingos reikšmės. Jei su ankstyvesniais minėjimais buvo rišama didžiųjų Lietuvos kunigaikščių mirtis ar koks stambus kautynių laimėjimas, žodžiu, sukakties centre ten stovėjo tik vienas ryškesnis istorijos faktas, tai Lietuvos krikšto jubiliejus jungia savyje visą eilę su vienu momentu nesurištų elementų. Ne tik pats pagonių pakrikštijimas, bet ir ištraukimas Kunigaikštijos iš stačiatikiškos sferos, surišimas jos arčiau su Vakarų kultūra, nusistatymas naujų političkų santykių su vokiečių Ordinu, yra reikšmingi šios sukakties komponentai.

Buvo tikras gyvenimo anachronizmas, už kurį reikėjo skaudžiai užmokėti, kad lietuvių ir jų giminių (prūsų-jotvingių, latvių) plotas sudarė dar XIII amž. pradžioje paskutinę pagonybės salelę Rytų Europoje. Ištisi penki amžiai, — toks pat laikotarpis, kokis šiandien mus skiria nuo Vytauto epochos, — turėjo praeiti nuo kaimynų lenkų ir rusų oficialaus krikšto, kol Lietuva tapo krikščioniška. Lenkai, tapę oficialiai krikščionimis dar X-jame amžiuje (966 m.), Mieškos I-jo valdymo metu, kelis šimtus metų nebandė įkelti kojos į savo pagoniškus kaimynus. Tik XIII-jo amž. pradžioje jie darė kiek pastangų nukreipti savo misijas į prūsus, pasibaigusias betgi be jokių rezultatų. Rusų stačiatikiškoji krikščionybė, kurios pradžia siejama su 988 metais, išsiliejusi į sustingusias rytietiškas kulto formas, visą laiką pasiliko pasyvi. Istorijai nėra užsilikę jokio fakto, kad stačiatikių bažnyčia būtų bandžiusi misijomis laimėti sau Vakarų kaimynus.

Vėlybai Lietuvos christianizacijai ir apskritai jos santykiams su krikščionimis, ypač iš Vakarų, reikšminga buvo ta aplinkybė, kad mūsų tauta ilgai gyveno nuošaliai savitu gyvenimu, be pastovių santykių su kitomis tautomis. Vakaruose Baltijos jūra, o rytuose ežerų linija, besitraukianti nuo Mozūrijos pasienio ligi Peipuso ežero, sudarė natūralinę sieną. Pagaliau, tuos miškingus ir vandenimis gausius plotus saugojo nuo kitų tautų klampios pelkės pietuose. Šitokiu būdu izoliuotos baltų aisčių tautos, ypač lietuviai, ilgai išlaikė savo senoviškas formas ne vien tik kalboje, bet papročiuose ir savo tikyboje. Todėl tie plotai Vakarų Europos ir jos krikščionių, palyginti, vėlai tebuvo atrasti. Visą tikrojo vidurinių amžių laikotarpį, kai airių ir škotų vienuoliai tikrosios Evangelijos dvasios pagauti, skleidė Pietų Vokietijoje Kristaus mokslą, kūrė bažnyčias, jas organizavo, tai lietuvių tautos plotą dar dengia nepraskleidžiamų rūkų skraistė.

Tik vėlybasis viduramžis, tas vidurinių amžių « ruduo », priartino labiau tuos Rytų plotus prie Vakarų. Bet tada jau buvo

atėjęs laikas, kad iš tos vėlybųjų vidurinių amžių dvasios išaugo, po keletos nesėkmingų bandymų Prūsuose ir Livonijoje taikiu būdu skleisti krikščionybę, ginklu vedamos misijos. Du ordinai kalavijuočių — Livonijoje, kryžiuočių — Prūsuose, XIII amž. pradžioje čia įkurti apsaugoti neofitams nuo netikinčiųjų puldinėjimų, perėjo greitai iš defensyvos į ofensyvą ir ėmė ginklu pastoviai kariauti pagoniškas tautas. Gaudamu iš aukštesnių instancijų « ius acquisitionis » ėmė jiedu, nuo 1237 m. susijungę, pamažu artėti į Lietuvos ribas nuo Vyslos ir Dauguvos krantų. Pagal popiežiaus misijų teoriją, kuri atsispindi jo bulėse bei laiškuose į kryžiuočius, Ordino uždavinys buvo pirma christianizuoti, bet nepavergti. Bet Ordinas savo gyvenimo praktikoje atstovavo imperatoriaus misijų kryptį. Jam christianizacija tuo pačiu reiškė krašto okupaciją. Šitoji aplinkybė vertė vokiečių Ordiną vien kardu brautis į pagonių teritoriją. Iš to išeidamas, per du su viršum šimtmečiu Ordinas pastoviai ir uoliai atlikinėjo plėšimų, žudymų ir deginimų ekspedicijas Lietuvon vis tuo pačiu tikslu, t. y. norėdamas, kad ir aukščiausia kaina sujungti savo Žemaičių plotu perdalytą ir teritorijališkai nesusisiekiančią valstybę. Popiežiai gi, iš vienos pusės pripažindami reikalą christijanizuoti Pabaltijo kraštus, iš kitos — neišleisdami iš akių tikrojo misijų tikslo (kas liečia vietinius gyventojus), greitai turėjo sueiti į konfliktą su tuo pseudomisijonieriumi — kryžiuočių Ordinu.

Jau Honorijus III-sis rašė: « Visi neofitai, tik naudodamiesi pilna laisve, turi priklausyti Bažnyčiai ». 1218 metais jis priminė prūsų vyskupui Kristijonui: « Jūs turite stengtis pagonis ne jūsų vergovei paglemžti, bet atvesti prie Išganytojo ». Tarp dešimtimis prie Honorijaus III įpėdinių iš Kūrijos einančių bulių, raginančių į kryžiaus karą prieš pagonis prūsus, o paskui ir lietuvius, ne kartą vis dar užtinkame priminimą švelniai elgtis su naujai pakrikštytais pagonimis, jų nespausti bažnytine dešimtine, neuždėti sunkių duoklių.

Tačiau gyvenimo praktikoje kryžiuočiai, tų raginimų nepaisydami, sukeitė tikruosius kryžiaus karo tikslus. Toje praktikoje pagonių išnaikinimas buvo pastatytas prieš jų atvertimą. Koks nors riteris ar kryžiaus karo dalyvis, sutikęs savo ekspedicijoje pagonį, be abejo, niekados jo neturėjo progos paklausti, ar jis nori krikštytis. Čia ir glūdi didžioji Ordino žygių ir kryžiaus karų Lietuvon tragedija. Toks pagrindinių principų sukeitimas nuo XIII amž, pabaigos suvedė kryžiuotį su lietuviu į permanentišką kelių generacijų karą, kuris pavertė visą Lietuvą karo stovykla. Lietuvis pagonis buvo išstatytas kasdien pavojui, nes bet kada galėjo ateiti šarvuo-

tas riteris deginti jo trobų, turtų, išsivesti jo moterų, gyvojo inventoriaus ir žudyti jo paties.

Tos ekspedicijos XIV amž., kuriose dalyvaudavo vis neišsenkančios Vakarų Europos riterių jėgos, neteko savo pirmykštės religinės dvasios. Į « Litauerreisen » susiburdavo nuotykių ieškotojai, « knapai », ištroškę garbės tapti riteriais. Ir to meto šaltiniai mums atvaizduoja tą jų sekuliarizuotą dvasią paduodami detaliai, kur kiek buvo dalyvių pakelti riteriais, kokie vynai gerta ir t. t.

Šitokiu būdu Vokiečių Ordinas, tas misijų vienuolynas, savo išorine organizacija ir administracija tikra valstybė su visais jos atributais, ėmė sekuliarėti. Jis buvo, kaip ir visos valstybės, atremtas į tuos pačius žemiškus reikalus: rūpestingai ir sumaniai vedė savo ūkį, buvo geriausias ano laiko Europoje administratorius, pavyzdingiausias finansininkas, kurio joks Vakarų Europos kraštas negalėjo pralenkti. Ir visą savo žemių prekybą jis buvo suėmęs į savo rankas ir išplėtojęs plačius ryšius.

Tokiu būdu šitokios institucijos atstovaujamoje christianizacijoje susikryžiavo popiežių atstovaujamos misijos siekimai su politine bei ekonomine vokiečių ekspansija. Ordino vedama christianizacija reiškė germanizaciją. Prūsai buvo tokiu būdu krikštijami, kad jie visai išnyko, nors biologiškai ir užsilaikė rytprūsio tipe. Liūdni taip pat buvo tos christianizacijos padariniai latvių ir lietuvių tautoms. Tos aplinkybės paaiškina, kodėl taip nepaprastai vėlai lietuvių tauta tebuvo apkrikštyta, ir tai ne oficialiųjų « krikštytojų » kardu, bet taikingai kaimyninės lenkų valstybės pagalba.

Prieš tokią politišką vokiečių Ordino krikščionybę lietuvių tauta spyrėsi iš visų jėgų, nes kiekvieną Ordino pasisekimą paprastai lydėdavo politiški išskaičiavimai, interesai, žemių dalybos. Su tokia politika Ordinas pradėjo veikti ir Mindaugą, pirmą ir paskutinį Lietuvos karalių. Jis turėjo visus Livonijos Ordino žygius jo naudai kompensuoti gausiomis donacijomis. Nieko nuostabaus, jei ir paties Mindaugo krikščionybė, priimta politinėms aplinkybėms verčiant, buvo grynai politinė. Pasikrikštijęs buvo ne tik jis pats, bet visa jo šeima ir dvaras (1251). Bet pagoniškoji reakcija, besijungdama su separatistinėmis — partikuliaristinėmis jėgomis, prieš kurias Mindaugas turėjo gudriai kovoti, vertė jį nutraukti santykius su Ordinu. Karo prasidėjimas su oficialiais krikštytojais (1261) turėjo, žinoma, reikšti paties Mindaugo apostaziją. Bet jei karalius ir nebūtų atkritęs nuo krikščionybės, jo ir jo šeimos mirtis, jo politinių reakcijos priešų įvykdyta, reiškė krikščionybės žlugimą Lietuvoje visam šimtui su viršum metų. Sumaniai pradėtas darbas, įkūrimas tik popiežiui priklausančios Lietuvos vyskupijos, žlugo. Jis buvo pradėtas Lietuvos laisvės politinių priešų ir todėl kai kurių kunigaikščių akims

atrodė perdaug pavojingas. Jeigu Mindaugo pradėtoji krikščionybė būtų Lietuvoje prigijusi ir išsilaikiusi, tai ir Lietuvos istorija, žinoma, būtų nuėjusi kitais keliais.

2. — Ir XIV-me amžiuje matome tai iš Lietuvos, tai iš užsieno ateinančių bandymų pakrikštyti vis dar Ordino ir pas jį gausiai atvykstančių svečių nuolat kariaujamą Lietuvą.

Istorijoje daug kalbama apie Gedimino laiškus, kuriais jis kviečia Lietuvon vyskupus, kunigus ir vienuolius, žadėdamas globoti bažnyčias, gerbti dvasiškius ir pats apsikrikštyti. Šitie laiškai, greičiausiai Gedimino ir Rygos miesto bendradarbiavimo vaisius prieš abiejų nekenčiamą Livonijos Ordiną, turėjo parodyti didž. kunigaikščio gerą valią; tačiau pačioje Lietuvoje perdaug buvo krikštui priešingų jėgų, ir laiko bėgyje pats krikšto klausimas buvo jau per daug susikomplikavęs, kad būtų buvę galima jį greit laiškais išspręsti. Ne greit Gediminas sulaukė iš Avinjone sėdinčio Jono XXII-jo atsakymo. Kai atvyko pasiuntiniai, aplinkybės buvo jau pakitėjusios, o pats Gediminas dėjosi nieko nebežinąs apie pažadą krikštytis.

Kęstučio ir Algirdo valdymo metu kartas nuo karto pajudinamas Lietuvos krikšto klausimas. Tiesa, jis tik iškeliamas, paminimas, bet ypatingų pastangų nedaroma. Vakarų Europa žinojo, kad Lietuvos krikštu rūpinosi Ordinas, pasiaukojusių Rytams misijonierių tada nebebuvo, o kiti kaimynai Lietuvos krikštui nesugebėjo priduoti realaus turinio. 1349 metais Kęstutis per taikos derybas su Lenkijos karaliumi Kazimieru Didžiuoju dėl Volinijos, kaip matyti iš Klemenso VI-jo laiškų, buvo pasižadėjęs tapti krikščionimi. Viename iš jų, kreipdamasis į Gniezno arkivyskupą, popiežius skatina siųsti Lietuvon įvairių vienuolynų ir regulų maldingų vienuolių ir kunigų. Jie turį krikštyti Lietuvos kunigaikščius ir kitus lietuvius, juos mokyti naujojo tikėjimo, vesti į gera ir vadovauti. Bet Lenkijos karaliaus projektą lydėjo taip pat interesai, jis Kęstučio krikštą buvo iškėlęs politiniais motyvais. Kazimieras, įgydamas popiežiaus palankumo dėl lietuvių pakrikštijimo ir tuo pačiu tikėdamasis laimėti Ordino taiką, norėjo sau susidaryti patogią būklę tolimesnei kovai Volinijoje, dėl kurios jis su Lietuvos kunigaikščiais kovojo. Kęstučio į krikščionybę todėl nepatraukė nė dideli pažadai. Už dviejų metų iškilo (1351) Vengrijos karaliaus Liudviko žygio metu Lietuvon naujas projektas. Pradėjęs su Kęstučiu derybas, karalius išgavo ir jo krikšto pažadą. Bet Lietuvos kunigaikštis tai bus daręs, norėdamas atitolinti priešą nuo savų žemių [1]. Nerealus ano meto aplinkybėmis pasirodė iš 1358 metų imperatoriaus Karolio IV-jo bandymas. Jo delegacijai, atvykusiai į Lietuvą buvo pareikšta, kad Lietuva tegalėtų tada krikštytis, jei Ordinas grą-

žintų Kunigaikštijai žemes tarp Prėgliaus ir Dauguvos, patsai išsikeltų į Rusijos dykumas ir ten gintų krikščionis nuo totorių. Sąlygos buvo perdaug sunkios ir negyvenimiškos, kad būtų buvę galima jas įvykdyti. Juk tas Ordinas, prisistatęs Prūsuose daugybę mūro pilių, išugdęs miestus, išvystęs pelningą prekybą etc, jokiu būdu nebūtų norėjęs keltis į kaž kokius beribius tyrus.

Paskutinis Algirdo ir Kęstučio laikų Lietuvos krikšto bandymas yra rišamas su 1373 m. data, kai Grigalius XI kreipėsi laišku į abu kunigaikščius ir jų brolį Liubartą. Popiežius siūlė baigti baisius karus tarp lietuvių ir kryžiuočių, žadėdamas atsiųsti dievobaimingų ir Kristaus mokslą pažįstančių vyrų. Bet ir šį kartą Lietuvą varginanti krikšto problema buvo palikta aklam likimui.

Šitie keli bandymai neturėjo praktiškų pasėkų. O juk Lietuvoje XIV-jame amžiuje buvo krikščionių vienuolių ir bažnyčių. Buvo krikštytų lietuvių. Lietuvos kunigaikščiai, ypač tas didelis valstybininkas ir politikas Algirdas, pasižymėjo didele tolerancija. Ir katalikai ir stačiatikiai, kurių ypač daug buvo rusiškose Kunigaikštijos žemėse, turėjo pilną laisvę. O visa eilė kun-ščio šeimos narių, politinėms aplinkybėms reikalaujant, priimdavo Rytų krikščionybę. Paties Algirdo dvi žmonos buvo stačiatikės rusės, o pirmosios vaikai, užaugę rusiškose Kunigaikštijos dalyse, krikštyti graikiškai.

Tačiau oficialiai krikščionybė nebuvo dar įvesta, ir visa tauta dar tebeskendėjo pagoniškuose burtuose ir prietaruose.

Charakteringa, kad visi tie Kęstučio ir Algirdo laikų bandymai Lietuvą atversti kryžiui nieko bendra neturėjo su Ordinu. Matyti, kryžiuočiai nedarė nė mažiausių pastangų taikiu būdu labiau įžiebti berusenančią krikščionybės švieselę. Ir antroji XIV-jo amž. pusė žino tik dar intensyvesnes kryžiuočių ekspedicijas iš Prūsų ir iš Livonijos su šimtais ir tūkstančiais išvestų žmonių nelaisvėn, dideliais skaičiais išžudytų vyrų, kaimenėmis išvarytų galvijų ir t. t. Todėl visi, gerais norais pagrįsti krikšto bandymai, atsimušdavo į Ordino politiką. Lietuviai kunigaikščiai visai pamatuotai reikalavo sąlygų, kurios garantuotų valstybės saugumą. Ordino karių žiaurumai su negailestingais lietuvių žemių plėšimais profanavo pagonių akyse ir pačią krikščionybės idėją, kurią kryžiuočiai oficialiai gynė ir in partibus infidelium jai atstovavo.

Tokia jau buvo gyvenimo ironija, kad toji institucija, kurios pareiga buvo skleisti tarp pagonių krikščionybę, pasidarė jos stabdžiu. Ordino perdaug politiniais interesais paremta politika neleido lietuviams XIV-jame amžiuje nuoširdžiai atsidėti iš šalies einančioms krikšto pastangoms.

Karti gyvenimo ironija buvo ir tai, kad pats Lietuvos krikštijimo darbas atiteko ne tiems, kurie du šimtmečiu Vakarų Euro-

poje dėjosi pagonių christianizatoriais, bet lenkams, į kurių sostą karaliumi atsisėdo lietuvis kunigaikštis, Algirdo sūnus Jogaila.

3. — Bet pereinant prie paties Lietuvos krikšto akto, reikia padaryti keletą pastabų apie senąjį lietuvių kultą.

Labai suvėlintas Lietuvos krikštas buvo suvestas į nelemtas politines aplinkybes, į jos Vakarų kaimyno politiką. Bet, gal būt, pačioje lietuvių religijoje buvo stiprių jėgų, kurios tvirtai rišo tautą prie pagonybės. Tad pravartu pažiūrėti, kokia buvo pagoniškosios lietuvių religijos koncepcija.

Reikia pasakyti, kad, nors lietuviai buvo paskutinieji pagonys, taip ilgai ir anachronistiškai išlikę pagonybėje, tačiau, kas buvo jų religija pilnai atpažinti dabar negalima. Skuboti keliautojai, svetimi, dažnai krašto nematę kronikininkai, pagonių didžiausieji priešai krikščionys-riteriai, negalėjo gerai pažinti tokio subtilaus žmogaus dvasios dalyko kaip religija. Vidurinių amžių krikščionį ir pagonį, be to, skyrė šiandien vargu beįsivaizduojamas nepereinamas griovys.

Kaip krikščionių kronikininkų skurdžios žinios yra su labai dideliais trūkumais, taip humanistų — rašytojų platūs išvedžiojimai labai nepatikimi. O vėlybos iš XVI, XVII, net XVIII-jo amž. pripuolamos žinios religinio turinio knygelėse (katekizmuose, postilėse), nors ir pačių lietuvių kunigų rašytos, buvo fiksuotos tada, kai nekenčiamas senasis kultas buvo jau iš pirmykščios savo stadijos gerokai deformavęsis ir slapstėsi įvairiuose pakampiuose. Tada jis, matyti, dar buvo giliai įleidęs šaknis žemuosiuose tautos sluoksniuose. Gyvos to kulto reminiscencijos, kaip galime patirti iš vyskupų laiškų kunigams ir iš visos eilės Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų sinodų nutarimų, gana ilgai išliko burtuose, prietaruose, savotiškuose papročiuose. Iš tų visokių žinių-žinelių įvairiaspalvės mozaikos, išbarstytos pripuolamai po įvairiausius šaltinius, nevienodas savo kiekybe ir kokybe, galime apytikriai nujausti, kas sudarė lietuvių kulto esmę.

Visi žinomi šaltiniai kalba, kad tas kultas buvo gamtos objektų, jos jėgų ir reiškinių garbinimas. Gamta supo kasdien iš visų pusių lietuvį. Jis buvo į ją labai įsigyvenęs, jautė tos gamtos, ypač miško, visas apraiškas ir pasikeitimus. Todėl toji gamta kėlė jame vaidinius ir sukūrė jo fantazijoje egzistuojančias religines sąvokas. Kronikininkas Dusburgas suėmė prūsų gamtos kultą šiais žodžiais: «... per klaidą visus sutvėrimus Dievo vietoje garbino, būtent, saulę, mėnulį ir žvaigždes, perkūną, paukščius, net keturkojus iki rupūžės. Taip pat turėjo jie šventų miškų, laukų ir vandenų. Juose malkų kirsti, žemę dirbti arba žuvų gaudyti nedrįso ...» Tokio savo-

tiško sudievinimo susilaukė ir Aušrinė ir Vakarinė, ir Audra, ir pati Žemė, ir upės, ir ežerai, ir namų židinys, ir gryčios kampas. Gamta ir paties žmogaus kasdieninis gyvenimas buvo apipintas nesuskaitoma daugybe daiktinių dievybių, kurioms trūko atskiros asmeniškos būtybės kaip ir tikro vardo. Tų dar netapusių apipavidalintomis antropomorfiškomis žemesniųjų dievybių vardais, dažnai užrašytų sugadinta forma, rodo, kad buvo įdvasinami, šalia atskirų gamtos objektų, jos reiškinių, atskirų šventų vietovių (alkupės, alkakalniai, alkakmeniai), ir kasdieninio gyvenimo veiksmai. Įvairūs tų dievybių vardai, pav., Žvėrinė. Medeinė, Upinė, Ežerinis, « Diveriks » (« Dievo rykštė » — laumės juosta), Aspelenė (namų peleno dievybė), Žeminė, Lauksargis, Kaukas, Žempatis, Aitvaras ir tt., rodo, kad lietuviai nebuvo tų savo dievybių dar antropomorfiškai suasmeninę ir nuo pačios gamtos aiškiai, pav., atskiru vardu, atskyrę. Bet toji daugybė laukų, miškų, pievų ir namų aplinkos dievybių, kurios lietuvių sieloje nuo seniausių laikų buvo įsigyvenusios ir įsišaknijusios, išgyveno ilgai juose ir sukrikščionėjus.

Todėl kalbant apie lietuvių krikštą, reikia atsiminti, kad pačioje tautoje, kuri izoliuotai gyvendama buvo išlaikiusi senoviškas formas, ne vien tik kalboje, buvo stipri pagonybė. Kaip politiškai, didžiųjų Lietuvos kunigaikščių akimis, kaip matėme, krikščionybės priešu faktinai turėjo būti pats Ordinas, taip viduje reikėjo skaitytis su didele pagoniška reakcija, kurią pergalėti tebuvo galima ramesniu momentu, panaudojant kunigaikštiškos valdžios autoritetą. Pats lietuvių užsidarymas ir užkietėjimas pagoniškoje religijoje yra irgi viena iš pavėluoto krikšto priežasčių.

Katalikų ir protestantų lietuvių dvasiškiai, kaip Bretkūnas, Daukša, vysk. Giedraitis, Mažvydas, nuncijai savo reliacijose, kiti, vardais nebežinomi katekizmų (Ledesmos) ir postilių (Wolffenbüttelio) vertėjai, dar XVI-XVII amž., kalbėjo apie senąjį lietuvių kultą, minėjo jų įvairias dievybes, kurios viešpatavo tik apribotose savo (gamtos pasaulio) sferose vienu ar kitokiu būdu garbinamos. Tokio kulto liekanos ilgai gyveno žmonių vaizduotėj, kad ir jau žymiai silpnesnėje formoje, liaudies pasakojimuose, burtuose, prietaruose. Dar ne taip seniai mūsų senyvo kaimo žmogaus fantazija pindavo įvairiausius vaizdus, kaip, pav., tvartuose naktimis dirbą aitvarai, žmones ir gyvulius nakties glūdumoje smaugią slogučiai, kluonuose ir jaujų pirtyse besisukinėją velniūkščiai, dažnai vaizduojami vokietukais, apie šulinius, šaltinius ir balas vakarais besirenkančios ir kleginčios laumės ir t. t.

S. Daukantas įdomiai, bet vargu teisingai, yra pastebėjęs, kad lietuviams toji visur gamtoje apsireiškianti dievybė buvo vienas Dievas, tik jo daug vardų. Gal būt, tas atskirų antropomorfinių

būtybių nesudarančias dievybes reikia palyginti su graikų ir romėnų žemesniaisiais dievais, vadinamais «indigitamenta». Kiekvienu atveju tokioms gamtos apraiškų dievybėms buvo duodamas bet koks būdingas pavadinimas. Tokios tai dievybės, įvairūs žmogaus globėjai, jo bičių, sodo, namų, kluono, miško, vandes etc. saugotojai, praėjus beveik dviems šimtmečiams nuo krikščionybės įvedimo, kai pirmykštės pagonybės charakteris buvo išnykęs, Lasicijaus buvo pavadinta tikrais dievais, imta personifikuoti. Ir jiems, visai nesuprantant lietuvių kalbos žodžių prasmės, buvo duoti atitinkami pavadinimai. Šitoks lietuvių mitologijos suskirstymas pagal tariamą dievų daugybę, XIX-me amžiuje Narbuto ir kitų nekritiškų romantikų, buvo priimtas kaip pirmykštė lietuvių religijos fazė.

Suprantama, kad tokio dievų Olimpo, kokis seniau pas lietuvius buvo vaizduojamas, ar kokios religinės sistemos su dievų gradacija ir laipsniais, visai nėra buvę. Dar ryškiau šis teigimas pasitvirtina latviuose. Tiesa, prūsai kad ir nesudarę stipraus politinio organizmo, turėjo aukštai išvystytą kultą. Ten, berods, buvo trys jau antropomorfiškus pavidalus įgiję, dievai (Perkūnas, « Patollu » ir « Patrimpe »), kurie yra pirmą kartą minimi 1418 m. Lietuviai, tur būt, tik Perkūną (dangaus ugnį), vyriausią dangaus ir žemės valdovą, buvo antropomorfiškai apipavidalinę. Labai išsiplėtojęs buvo Lietuvoje (žemės) ugnies kultas, kuris nevienam kitataučiui krito į akį. Bet labiausiai, jei spręsti iš šaltiniuose sutinkamų žinių, buvo žinomas gamtos kultas, atliekamas miškuose, po medžiais, prie šaltinių, upių, ežerų. Todėl tiek daug kronikos mini šventų miškų. Daug reminiscencijų yra išlikę žemės vardyne.

Gamtos kulto svarbiausias elementas buvo medžiai, ypač ąžuolai, liepos. Ypatingesnės išvaizdos, nenatūraliai išsišakoję ir gumbuoti medžiai buvo laikomi dievybės vieta. Galėjo būti, žinoma, tam tikros kultui skirtos vietovės-šventovės, medžio pastatai apsaugai nuo darganų, kur degė žmonių nuolat įvairiais reikalais lankoma ugnelė. Yra žinoma, kad būdavo deginamos aukos. Patikimi XIII-jo amž. šaltiniai mini net kraujo aukas, trečdalio grobio aukojimą, priešų karių deginimą. Atskiros žmonių bendruomenės aukodavusios juodus jaučius, juodus ožius ir vištas. Kraują ir riebalus paaukojus, likusioji mėsa kepsnio pavidale, užsigeriant midumi ar naminiu alumi, būdavusi suvalgoma.

Reikia pasakyti, nei lietuviuose nei latviuose, atskiras hierarchiškas dvasiškių luomas nėra žinomas. Žinoma, iš gabesnių ir sumanesnių žmonių tarpo visada galėjo atsirasti žynių, burtininkų, kurie, tardamiesi turį pranašavimo galios, galėjo burti, tarpininkauti aukotojais paprastam žmogeliui, gydyti žolių galia ir t.t.

Tokia buvo pačiuose bendriausiuose bruožuose lietuvių mitologija

be krivių-krivaičio, be daugybės suasmenintų dievų, be tokio dievų Olimpo, kokį mums davė Narbutas, Kraševskis ir kiti.

Senovės lietuvių religijoje, šalia gamtos kulto, antras svarbus elementas buvo vėlių kultas. Vienas mitas reikalavo kūnus deginti. Tik lavoną sudeginus mirusysis ilsisi, nes paslėptą medžių vuoksose kankintų bitės ir vabzdžiai, o žemėje — graužtų ir ėstų kirminai. Ir prūsai, ir latviai, ir lietuviai degindavo lavonus. Vėlės galėjo pereiti į pomirtinį pasaulį, į kurį lietuviai taip stipriai tikėjo, tik sudegus kūnams. Dar Algirdas ir Kęstutis buvo sudeginti : su Kęstučiu kartu 18 žirgų, su Algirdu daug žirgų, šunų, sakalų ir t. t.

Vėlių kultas yra charakteringa lietuvių religijos žymė. Bet į tas vėles reikia žiūrėti apskritai kaip į kito pasaulio dvasias, o ne vien tik kaip į mirusiųjų sielas. Prosenių dvasia buvo įasmeninta visuotiname, labai įsišaknijusiame, žalčių kulte. Jį mums mini daug XVI—XVII amž. šaltinių. Žaltys saugojo namų židinį ir laidavo šeimai gerovę. Protėvių dvasios — vėlės būdavo maitinamos. Po šventu ąžuolu vyrams, po šventa liepa moterims būdavo tam tikru laiku dedama mėsos, sūrio, midaus. Turėjo lietuviai įvairių pusiau agrarinio pobūdžio, bet surištų su kultu, švenčių pavasarį, rudenį. Per jas, lygiai kaip ir per laidotuves, vad. šermenis, būdavo daug valgoma, o dar daugiau išgeriama. Prūsų valdžia savo valdiniams lietuviams ėmė aplinkraščiuose nustatinėti (XVI—XVII amž.), kad per šermenis nebūtų daugiau išgerta, kaip viena bačkutė alaus.

Tokį giliai lietuvių tautos sąmonėje įsišaknėjusį ir įsigyvenusį kultą, išsiliejusį į įvairiausius burtus ir prietarus, reikėjo ieškoti progos pakeisti Evangelijos šviesa. O tokia proga atsirado.

4. — Lietuvos kunigaikščiui Jogailai teko didelė garbė tapti kaimyninės katalikiškos valstybės karaliumi. Ir vienoje ir kitoje pusėje veikė realūs ir politiškai apgalvoti išskaičiavimai. Kiekviena pusė tikėjosi, iš dviejų didelių valstybių sujungimo po vienu skeptru savo valstybei naudos. Nesvarbu buvo būsimam karaliui, katrą valstybę prie kurios jis prijungs, nes buvo aišku, kad jis vis tiek valdys abi valstybes.

Šitokiu Rytų Europos istorijoje svarbiu momentu atsirado patogi proga pagaliau ramiu būdu, tos kaimyninės valstybės pagalba apsikrikštyti. Nors pagonybė dar tebebuvo tvirtai įsikerėjusi tautoje, tačiau ir Jogailai, ir Vytautui buvo aišku, kaip politinio gyvenimo faktai rodė, kad ji buvo tapusi jau tikras anachronizmas. Tik su krikštyta, krikščioniška Lietuva Lenkijos politinė sąjunga tebuvo įmanoma. Lotynišku Lietuvos krikštu reikėjo iš Ordino burių atimti vėją, sulaikyti jam pagalbą iš Vakarų. Tik Lietuvai tapus

krikščioniška, Ordinas turėjo netekti popiežiaus simpatijų ir didelių, niekad neišsibaigiančių Vakarų Europos jėgų.

Toji politinė proga priimti Evangeliją per lenkus atrodė patogi. Bet ji buvo būtina ir vienintelė. Juk krikštas, ant Ordino kardo siūlomas, būtų reiškęs galą valstybinei nepriklausomybei. Abi Ordino dalys (Prūsuose, Livonijoje) būtų įvykdžiusios senus troškimus ir susijungusios plačios Žemaičių teritorijos tiltu. Galinga Ordino Pabaltijo valstybė būtų įsiskverbusi tolyn į Lietuvos rytus. Buvo dar labai artimas kelias į rytus. Stačiatikių-rusų Kunigaikštijoje buvo daugiau negu pagonių lietuvių, kunigaikščių šeimose jau buvo graikiškai krikštytų etc. Bet rytų Bažnyčios krikštas, nenukreipdamas kryžiuočių tolimesnės propagandos nuo būsimų lietuvių-schizmatikų, būtų, be to, palengvinęs rusiškojo elemento visiškai persvarai valstybėje. Tada Lietuva ne tik būtų nutraukusi ryšius su Vakarų kultūra, bet ir visiškai surusėjusi. Reikia atsiminti, kad, pav., ir XIX-me amž. lietuvius nuo rusifikacijos daugiausia gelbėjo Romos krikštas.

Šitaip, kad ir politinių aplinkybių būtinumo dėka, tapo nenumatytai išspręsta Lietuvos problema, kuri buvo bandyta spręsti dar senais Mindaugo laikais, dėl kurios derybas buvo vedę ir Gediminas, ir Algirdas su Kęstučiu.

Tapęs Lenkijos karaliumi (1386), Jogaila pradėjo vykdyti Krėvoje 1385 m. pasirašytus pasižadėjimus. Visa tauta bent oficialiai tuoj turėjo priimti krikščionybę. Todėl Jogaila su didoku Lenkijos dvasiškių ir didikų būriu 1387 m. pradžioje atvyko Vilniun lietuvių krikštyti. Patys lenkai nepaprastam lietuvių tautos gyvenime įvykiui labai didelės reikšmės, matyti, nepridavė, nes per krikštą Vilniuje nedalyvavo nei Lenkijos arkivyskupas, nei karalienė Jadvyga. Atvykusių tarpe be dvasiškių buvo Mozūrijos kunigaikščiai, keletas pasaulinių didikų. Susirinko, žnoma, visi žymesnieji Lietuvos kunigaikščiai, buvo sukviesti Vilniun Lietuvos bajorai. Kaip mums Dlugošas, Krokuvos kanauninkas, pasakoja, kuris vienintelis savo kronikoje Lietuvos krikštą yra plačiai aprašęs, pirmiausia buvo sunaikinti svarbiausieji senojo kulto dalykai: užgesinta amžinoji ugnis, iškirsti šventieji miškai, išmušti lietuvių garbinami žalčiai ir gyvatės.

5. — Krikščionybės įvedimas reikalavo tautą nors kiek prie naujo Mokslo prirengti, o atvykusieji su Jogaila lenkai kunigai, lyg nebyliai apaštalai nemokėjo lietuviškai. Jiems teko kalbėti per vertėjus. Šiek tiek lenkų kunigai galėjo susikalbėti gudiškai. Bet tai buvo labai netobulos naujojo tikėjimo mokymo priemonės. Todėl pats neofitas Jogaila turėjo imtis aiškinti svarbiausias krikščionių tikėjimo tiesas. Čia, be abejo, daugiau reiškė ne tiek pats aiškinimo turinys, kiek didž. kunigaikščio ir karaliaus autoritetas. Panašiai vėliau elgėsi

Žemaičiuose Vytautas. Ne svetimų ir nežinomų ateivių nesuprantamos formulės, o valdovo svarus žodis valdiniams darė įspūdį. Šitokiu būdu reikia interpretuoti didž. kunigaikščio tikėjimo tiesų aiškinimą. Dlugošas, kuris šiaip nemėgsta Jogailos giminės, sako, kad jis užtarnautai galįs vadintis lietuvių krikštytoju ir apaštalu. O imperatorius Zigmantas lygino kartą Jogailą su Konstantinu Didžiuoju, nuo kurio mirties šiemet sueina lygiai 1600 metų (337-1937).

Dlugošo kronika mums pasakoja ir apie patį krikštijimo būdą. Kadangi einančių krikštytis buvę labai daug, tai vyrai ir moterys buvę suskirstomi į atskirus būrelius ir pašlakstomi vandeniu («... benedicta aqua sufficienter conspersis ... »). Tada kiekvienam būriui buvo duodamas vienas atskiras vardas, pav., Stanislovas, Antanas, Margarita. Kai kurie tyrinėtojai kelia klausimą (J. Fijałek), kad lietuviai galėję būti krikštyti rytietišku būdu—paneriant į vandenį. Ir Ordino kronistas yra tarp kitko išsireiškęs, girdį, lietuviams buvę nesunku krikštytis, nes jie buvę pripratę prie pirčių. Tačiau dėl tokio krikštijimo būdo reikia rimtai suabejoti. Krikštas buvo pradėtas šaltu vasario mėnesio laiku, kada visuomet Lietuvoje jau yra užšalusios visos upės.

Kas liečia vokiečių Ordiną, jis dar ilgai Vakarų Europoje raštais ir bažnytinių susirinkimų progomis skelbė, kad lietuviai esą dar netikri krikščionys. Ir Romoje Jogaila susitiko su Ordino pinklėmis ir intrygomis, kai reikėjo 1387 m. žygiui gauti sutikimą. Toks jau buvo gyvenimo paradoksas, kad oficialusis krikšto gynėjas tarp pagonių, jo įvedimą trukdė [2].

Pakrikštytiems Jogaila dovanodavo baltų vilnonių rūbų. Tai buvo krikšto apeigos išpildymas. Naujai pakrikštytas, atgautos nekaltybės ženklan, apvelkamas baltu rūbu. Lietuviams ta dovana galėjo būti ypač brangi, nes jie tada vartojo daugiausia lininius rūbus. Dlugošas yra paskleidęs nuomonę, kad ypač dėl tų dovanų buvę daug susirinkę krikštytis.

Kiek daug pirmu atveju buvo pakrikštyta, negalima tiksliai pasakyti. Dlugošas kalba apie «pusę Vilniaus». Kita gyventojų pusė, tur būt, ten buvo stačiatikiai ir svetimtaučiai. Atlikus krikšto apeigas Vilniuje, paskui Jogaila su palydovais važinėjo po kitas žymesnes Lietuvos vietas Aukštaičiuose panašiu būdu įvesdamas katalikų tikėjimą. Nekrikštyti liko tik Žemaičiai.

6. — Bet nepakako paprasto gyventojų krikšto. Tikėjimui platinti ir palaikyti reikėjo duoti Lietuvai bažnytinę organizaciją. Todėl Jogaila pasirūpino Vilniuje įkurti pirmąją Lietuvos vyskupiją. Mūsų kronikininko liudijimu net katedros bažnyčia buvusi pastatyta toje pačioje vietoje, kur pirma buvusi kūrenama šventoji lietuvių ugnis. 1387 m. vasario mėn. 17 d. Jogaila išdavė vyskupijos

įkūrimo dokumentus. Buvo įsteigtos ir pirmosios parapijos Ukmergėje, Maišiogaloje, Vilniaus Medininkuose, Krėvoje, Nemenčine, Ainoje ir Obalčiuose. Vilniaus vyskupui pragyventi Jogaila užrašė Tauragnų dvarą, Labanorą, Malėtus, Verkus, Bokštus, dalį Vilniaus miesto su namais ir jų gyventojais, pačioje pilyje vienus mūro namus ir ketverius medinius su kai kuriomis kitomis vietomis. Dovanotose žemėse did. kunigaikštis visas savo teises perleido vyskupui ir kitiems dvasiškiams. Bažnytinės žemės ir jų valstiečiai buvo atleisti nuo darbų ir pareigų, atliekamų kunigaikščiui. Tokiu būdu Lietuvoje buvo duota bažnytinės žemės nuosavybei pradžia. Lietuvoje Bažnyčia labai lengvai įgijo pirmąsias privilegijas, dėl kurių jai Vakarų Europoje buvo reikėję ilgai kovoti.

Atskiru dokumentu (1387. II. 20) karalius fiksavo Lietuvos bajorų teises ir jų privilegijas, bet jomis galėjo naudotis tik lotyniškai krikštyti bajorai. Jiems buvo suteikta teisė laisvai ir paveldimai valdyti savo turtą, laisvai — išleisti už vyro savo dukteris ; atsisakyta jų asmeniškų patarnavimų didž. kunigaikščiui, išskyrus karo tarnybą, naujų pilių statymą ir senųjų taisymą. Tai buvo pirmieji Lietuvos bajorų rašyti įstatymai.

Naujai įvestą ir jauną katalikų tikėjimą Lietuvoje reikėjo apsaugoti nuo žymiai senesnės, labiau įsigalėjusios Kunigaikštijoje stačiatikybės. Todėl Jogaila 1387 m. vasario 22 d. (iš eilės trečiu dokumentu) nustatė, kad lietuviai nevestų rusių ir nekatalikių, kol rusiškoji pusė nepriims katalikų tikėjimo. Jeigu kas būtų anksčiau vedęs (ar ištekėjęs) už ruso(ės), tai turi grįžti katalikybėn. Prie to gali būti verčiama net kūno bausmėmis.

Lotynišku krikštu ir priėmusių jį bajorų privilegijavimu, draudimu mišrių moterysčių, vėliau Horodlėje suteikimu herbų tik katalikų didikams (1413), Jogaila ištraukė lietuvius iš rusų stačiatikių įtakos. Kunigaikštijoje įvyko ryškus etnografinis padalinimas tarp lietuvių ir rusų, buvo užkirstas kelias linkimui stačiatikybėn, ir žinoma, rusifikacijai. Savaime turėjo kilti dviejų tautų kova, antagonizmas tarp katalikų ir stačiatikių. Ta kova buvo neišvengiama, nes Lietuvą reikėjo nukreipti nuo Rytų įtakos ir labiau surišti su Vakarais, o krikštas buvo pirmoji jungianti grandis.

Tuo būdu did. kunigaikštis, vienašališkai remdamas tik neofitus katalikus, savaime stiprino lietuvių elementą stačiatikių sąskaiton, nors vėliau tai išėjo iš dalies lenkų naudai. Nes, kaip krikštas iš Ordino būtų buvęs susijęs su dideliais pavojais lietuvių tautai iš vokiečių pusės, taip su krikštu iš lenkų įvykusiu naujos politinės konjunktūros akivaizdoje, būtinai turėjo ateiti ir tos valstybės kultūrinė įtaka.

Jogailos christianizacijos darbai Lietuvoje buvo reikalingi aukščiausios Bažnyčios valdžios patvirtinimo. Bet prasidėjo trukdymai.

Romos Kūrijoje Habsburgai iškėlė bylą dėl suardytos Jadvygos moterystės su jos pirmuoju sužadėtiniu Vilhelmu. Vienas Jogailos pasiuntinys buvo sulaikytas Habsburgų žemėse, o kitam (Poznaniaus vysk. Dobrogostui) buvo duota tik atsargūs įgaliojimai: patvirtinti Vilniaus vyskupijos įsteigimą, jai dovanojimus tada, jei visa tai pasirodysią tikra. Ištyręs būklę, iš Vilniaus vyskupo Andriaus Jastrębiec, jis turėjo paimti priesaiką popiežiaus vardu. Matyti, Romos Kūrija, turėdama jau nuo Mindaugo laikų seną patyrimą su lietuviais, iš karto Lietuvos christianizacija nepasitikėjo. Padaręs visa, kaip buvo nurodyta, Dobrogostas įkūrė Vilniuje kapitulą (su 10-čia kanauninkų). Pagaliau 1389 m. balandžio mėn. 19 d. ir pats popiežius Urbonas VI-sis karštais žodžiais pareiškė savo pripažinimą, pastebėdamas, kad iki tol Jogailai nerašęs todėl, kad nebuvę atsiųsta oficialaus pasiuntinio, kuris apie visą 1387 m. christianizacijos darbą Lietuvoje būtų pranešęs.

1387 m. Aukštaičių krikštas buvo atliktas daugiausia Jogailos pastangomis. Bet tas darbas nebuvo išvestas iki galo. Per maža buvo įkurta bažnyčių, įsteigta tik viena vyskupija, neįvesta krikščionių tikėjimo Žemaičiuose, nesudaryta Lietuvos bažnytinės provincijos. Pasirodo, Mindaugas geriau buvo supratęs bažnytinę politiką.

Nors lietuviai ir anksčiau, dar pagoniškajame laikotarpyje, šiek tiek bendravo su Vakarais, tačiau lotyniškas krikštas tapo nauju kultūros veiksniu. Jei ikitolinę lietuvių kultūrą, vedant ištisoms generacijoms egzistencijos kovą su kryžiuočiais, charakterizavo sumaniai įrengtos pilys, geri ginklai etc., tai dabar turėjo ateiti ramus kultūros darbas, kuriam iki tol atsidėti, kraštui virtus nuolatinio karo stovykla, visai nebuvo laiko. Su krikščionybe, kuri viduriniais amžiais Vakaruose buvo tikroji kultūros nešėja, atėjo pirmosios mokyklos. Nuo XV-tojo amž. pradžios ėmė rodytis ir pirmieji lietuviai Europos universitetuose, daugiausia Krokuvoje ir Pragoje. Tiesa, nemaža dar praėjo laiko, kol liaudyje pagonybės liekanos buvo išnaikintos. Dar XVI ir XVII amž. reikėjo intensyviai su įvairiomis pagoniškomis reminiscencijomis tamsioje liaudyje kovoti.

LIETUVOS KRIKŠTO PROBLEMA

Kada lietuvių tauta buvo pakrikštyta?

1. *Kelios įvadinės ir metodologinės pastabos*

Besižvalgydami iš svetimos žemės į savo gimtojo krašto praeitį, bandome joje surasti mūsų nusitęsusios tremties ir emigracijos die-

noms originalių interpretacijų ir naujų duomenų. Ypač senojoje Lietuvos istorijoje, kurios didybe prieš 70-90 metų po rusų jungu taip guodėsi mūsų romantikai patriotai, ir mes ieškome lig šiol nežinomų ar stebinančių dalykų. Mūsų periodikoje ne kartą įrodinėta, pvz., kad ir XIV amžiaus didieji kunigaikščiai buvo karaliai, kad Magnus Ducatus Lithuaniae reikia vadinti karalyste. O aną žinomąjį pažadų dokumentą, kuriuo Jogaila, išeidamas karaliauti Lenkijon ir vesdamas Jadvygą, Kriavo pilyje 1385.VIII.14 surašė savo įsipareigojimus, kai kas mūsų spaudoje bando sensacingai skelbti tik gana vėlyvu falsifikatu, kada jau nė unijinės valstybės nebebuvo.

Rimtai keliamas klausimas, jog pagaliau reikia susirasti aiškią datą, tikslius metus, Lietuvos valstybės pradžiai. Tokia data turėtų pasauliui akivaizdžiai parodyti pirmosios Lietuvos valstybės seną gimimo metriką. Jau turime iniciatorių, kurie Lietuvos valstybės pradžią, remdamiesi kai kuriomis ir į Lietuvos istorijos vadovėlius patekusiomis užuominomis, tiksliai skaičiuoja nuo 1236 metų ir taip perteikia svetimiesiems.

Palikdami šituos ir kitus mūsų periodikoje iškilusius iš Lietuvos istorijos klausimus nuošaliai, čia tebandysime sustoti ties mums gana aktualia pasidariusia Lietuvos krikšto problema, tiksliau — krikštijimo data. Nuo kada lietuvių tautą reikia laikyti pakrikštytą? Ar Mindaugo ir jo šalininkų krikštas (1250-51) gali reikšti lietuvių tautos krikštą, vad. pirmąjį Lietuvos krikštą? Kaip vertinti visą 1387 m. krikštijimo akciją, Vilniaus vyskupijos įsteigimą, privilegijas Bažnyčiai ir lotyniškai krikštytiems bajorams Lietuvoje?

Lietuvos krikšto datos klausimas pasidarė gyvas prieš penkiolika metų (1951). Tada, ypač JAV lietuvių minėjimuose, iškilmingai buvo užakcentuota 700 metų sukaktis ne tik nuo pirmojo Lietuvos karaliaus Mindaugo asmeniško pasikrikštijimo, bet ir apskritai nuo lietuvių tautos krikšto pradžios. Toks tos ankstyvosios pirmojo Lietuvos krikšto datos išpopuliarinimas, manoma, turėtų nustelbti vis dar *perdėtai* lenkų tebekeliamus savus nuopelnus, kai neofitas karalius Jogaila 1387 m. pradžioje iš Krokuvos atvyko Lietuvos sostinėn ten pradėti savo tautos krikštą.

Šitas klausimas dar labiau suaktualėjo šiemet dėl vienos reikšmingos sukaktuvinės datos. Laisvajame pasaulyje ir tėvynėje lenkai uoliai švenčia vieną tūkstantį metų nuo savo tautos krikšto ir, žinoma, vėl visur prisistato kaip lietuvių tautos krikštytojai. Tai matyti iš jų gausios periodikos ir iš tai sukakčiai atžymėti skirto eilės storulių tomų leidinio « Sacrum Poloniae Millennium » (jau per 5000 puslapių). Tai iš dalies parodė ir žinomojo lenkų istoriko O. Haleckio paskaita, kurią jis pateikė per iškilmingą Lenkijos krikšto tūkstantmečio jubiliejaus atidarymą Romoje (1966.I.15).

Toje oficialioje paskaitoje, į kurią atvykti leidimo iš Varšuvos valdžios negavo kardinolas Wyszynski, dalyvavo pats popiežius Paulius VI, 20 kardinolų, daug kitų dignitorių ir diplomatų. Plačioje paskaitoje, kuri išspausdinta ir Vatikano organe (L'Osservatore Romano, 1966 nr. 11, p. 3), nė žodžio nebuvo užsiminta apie anksytvesnį Mindaugo ir jo lietuvių krikštą XIII a., bet gana stipriai iškelti karalienės Jadvygos nuopelnai.

Tai jau ne tik siauram Lietuvos praeities klausimais besidominčiųjų rateliui, bet ir šiaipjau kiekvienam sąmoningam lietuviui svarbu turėti savo istorijos duomenimis pagrįstą nusistatymą, kaip reikia žiūrėti į Lietuvos krikšto klausimą.

Paprastai istorijoje « akcentai » naujai perstatomi pagal gyvenamojo momento reikalavimus. Tačiau istorikas, viską vertindamas iš to paties istorinio laikotarpio pasiimtu mastu, savo kritiškame nusistatyme negali vadovautis naujųjų generacijų polėkiais anos praeities atžvilgiu, kokiais nors iš savo laikotarpio išplaukiančiais norais, savo laiko diktuojamom sugestijomis ar emocijomis. Kiek tik žmogiškasis netobulumas įgalina ir leidžia, objektyvumo siekiąs istorikas negali ieškoti kompromisų su faktais. Kartais yra tai ypatingai sunku, kai toji praeitis yra kitų *politiškai suinteresuotųjų skaudžiai* žalojama. Tai dar ne maža pasitaiko ir lietuvių - lenkų santykių vertinime šimtmečių bėgyje. Tačiau kitų klaidos neatpalaiduoja mūsų nuo pastangų siekti objektyvios tiesos.

Istorijoje, žinoma, nebegalima išrasti naujų faktų. Kas yra įvykę, tas yra atsitikę jau niekuomet nebepakeičiamai, nebeatmainomai. Praeities faktų nebegalima *pakeisti*. Tačiau galima iš praeities iškasti, surasti dabar nebežinomų ar užmirštų faktų. Yra galima pateikti naujų aiškinimų ir įvertinimų. Tad šituo atžvilgiu istorija negali stovėti vietoje. Iš čia galima suprasti, kodėl kiekviena nauja generacija nori turėti savo *naujai* parašytą tautos žygių istoriją.

Suglaustai čia bandysime pateikti šaltinių ir tyrinėjimų duomenis. Tarp įvairių klaustukų ir neaiškumų, kurie ypač liečia XIII amžių, atsakytini yra keli pagrindiniai klausimai: 1) Kaip ilgai Lietuvoje truko Mindaugo pradėtasis krikštas? 2) Kaip XIV a. į lietuvius žiūrėjo Apaštalų Sostas ir Vakarų Europa? 3) Kodėl per tą šimtmetį buvo skelbiami kryžiaus žygiai prieš lietuvius (vad. « Litauerreisen »)? 4) Ar patys lietuviai save tebelaikė tada pagonimis? 5) Kaip suprasti pagonių lietuvių valdovų, sėdinčių Lietuvos sostinėje, daug kartų vestas ir neužbaigtas derybas dėl krikšto? 6) Kuo skyrėsi 1387 m. Lietuvos krikštijimas nuo prieš 136 metus įvykusio Mindaugo krikšto?

Palikus nuošaliai 12-kos metų laikotarpyje (997, 1009) dviejų misininkų (šv. Vaitiekaus ir šv. Brunono) kankinių mirtimi pasi-

baigusias kristianizacijos pastangas, kurios buvo išplaukusios iš tikros Evangelijos dvasios, vėlyvojo viduramžio lietuvių sąlytis su krikščionybe buvo dramatiškas, jis nebegalėjo atsipalaiduoti nuo įvairių *politinių* išskaičiavimų, kurie buvo vėlyvųjų vidurinių amžių dvasiai charakteringi.

2. *Mindaugo krikšto likimas ir XIII a. Lietuvos plotui skirtųjų vyskupų dalia*

Nieko nuostabaus, kad daugelio Europos tautų valdovų pasikrikštijime (ypač sunykus airių-skotų vienuoliams būdingai misijinei dvasiai) politinis momentas yra buvęs gana reikšmingas. Ne kitai galėjo būti ir su Mindaugu. Jo apsisprendimas šauktis Livonijos ordino magistro ir su jo pagalba priimti krikštą išaugo iš jo įtemptų kovų su savo priešais krašto viduje. Energingas varžovas, Mindaugo brolėnas Tautvilas Dausprungaitis, sugebėjęs prieš dėdę sutelkti stiprią sąjungą ir labiausiai kovojęs už savo teises Lietuvoje, jau buvo spėjęs pasikrikštyti pas Rygos arkivyskupą (PSRL II, 816). Mindaugui beliko išeitis kreiptis tuo pat reikalu į kryžiuočius Livonijoje ir prašyti prieš savo priešus jų pagalbos. Gi Ordino magistras jam atsakė: « Negalėsi būti išgelbėtas (« ne možeši izbavlen byti »), jeigu nepasiųsi pasiuntinių pas popiežių ir nepriimsi krikšto; kitaip neįveiksi priešų; esu tau draugas ... » (t. p., 817).

Su kun. dr. J. Stakausku, kuris įžvalgiai išryškino tada jau prasidėjusį antagonizmą tarp Rygos arkivyskupo ir Ordino (juo vėliau naudojosi Vytenis ir Gediminas), reikia pastebėti: « Mindaugo buvo didelė laimė, kad Tautvilas pirma kreipėsi į arkivyskupą Albertą, o ne į Ordiną. Nes, jeigu jis būtų atvirkščiai padaręs, tai Mindaugo viešpatavimas būtų greit pasibaigęs » (p. 68). Mindaugas pasikrikštijo su savo šeima, dvariškiais ir « didele daugybe pagonių. kurie buvo jam pasidavę » (TMPL I, nr. 101). Kaip ir Volinijos - Haličo Danielius, gavęs karališką karūną ir tapęs « ypatinguoju Romos Bažnyčios sūnumi », Mindaugas turėjo nemaža vargo, kol išpainiojo 1254 m. formaliai įkurtą « Lietuvos vyskupiją » iš kaimyninių vyskupų jurisdikcinių užmačių ir nemalonių pretenzijų.

Pirmajam Lietuvos vyskupui, kuriuo tapo Livonijos kryžiuočių kunigas Kristijonas, Mindaugas užrašė žemių tik jam tiesiogiai nenusilenkusiuose Žemaičiuose. Ar spėjo Lietuvos pirmasis karalius savo vyskupui pastatyti katedrą, tikro atsakymo nėra. Dar nė metams nepraėjus nuo Lietuvos diecezijos įkūrimo, 1255.III.7 popiežius Aleksandras IV įspėjo Mindaugą, kad saugotų vysk. Kristijoną « nuo puldinėjimų pagonių ir kitų teriotojų » (PUB I, 230). Už

ketverių metų (1259) Lietuvos vyskupas jau pasitraukė Vokietijon ir iki mirties (1271) savo diecezijon daugiau nebesugrįžo.

Nėra jokių duomenų paneigti ar patvirtinti, ar Vilniaus Gedimino kalno papėdėje surastas originalus mūrinio namo fragmentas, gali būti laikomas mindauginės vyskupo katedros likučiu. Šitas klausimas nuo praeitų metų (1965) galo diskutuojamas ir pačioje Lietuvoje. Jeigu ir sutiktume, kad Mindaugas spėjo vysk. Kristijonui išmūryti katedrą, tai šis ja naudojosi tik gana trumpą laiką.

1255, t. y., tais pačiais metais, kai popiežius Aleksandras IV leido vieną Mindaugo sūnų karūnuoti jo įpėdiniu, nuo Lietuvos (« Litovie ») diecezijoje gyvenimo *atsisakė* lenkų domininkonas vysk. Vitas. Jis buvo įšvęstas tuo pačiu laiku, kaip ir Kristijonas Mindaugo valdoms, nes Gniezno arkivyskupas Pelka (Fulko) siekė lietuvių plotais padidinti savo bažnytinę jurisdikciją. Dar prieš popiežiaus Inocento IV mirtį (1254) tas Kristijono konfratras spėjo parašyti Romos Kurijai pranešimą « Apie apverktiną krikščionių padėtį Lietuvoje ». Ar jo minimoji tuometinė « Littovia » apėmė ir mindauginę vyskupiją, palieka atviras klausimas. Tikslios XIII amžiaus vidurio tikrosios Lietuvos ribos, kurias atsidėjęs bandė ištyrinėti H. Lowmianski ir iš dalies V. T. Pašuto, negalimos nustatyti.

Vyskupas Vitas jo paties prašymu jau buvo 1255.III.1 atleistas nuo pareigos reziduoti savo vyskupijoje pas lietuvius (MPV III, 39). Daugiau formalus jo tapimas vyskupu Lietuvai pasiliko tik vos dviejų metų epizodu, nes dar keliolika metų iki savo mirties (apie 1269) jis besireiškė tik Silezijoje, Čekijoje (Moravijoje). Kiek matyti iš 1257-69 m. laikotarpyje atsitiktinai surašytų kronikinių žinučių ir autentiškų dokumentų (PRL 68-99), tas buvęs Lietuvos vyskupas (« episcopus quondam Lithoviensis ») toli už jos ribų šventino altorius, teikė koplyčioms bei bažnyčių altoriams atlaidus ar juos praplėtė.

Dar mažiau pėdsakų paliko trečiasis pietų Lietuvai (sūduviams arba jotvingiams) skirtasis vyskupas Henrikas, kurio iki šiol daugelis XIII a. Lietuvos istorijos tyrinėtojų net neminėjo. Jis šaltiniuose keliais atvejais 1258-62 m. įsakmiai paliudytas. Gal būt, vysk. Henriką galima laikyti tikru Vito įpėdiniu, nes nauju vyskupu « pagonims jotvingiams » jau prieš 1257 metus rūpinosi lenkai (MPV III, 464), ir juo buvo paskirtas — vėl domininkonas — Henrikas. Bet ir jis tapo tik tituliniu vyskupu, kuris žinomas kaip « episcopus de Jatwesia » ar « episcopus Witsaciensis in Littovia », važinėjo Frankfurte ir kitur Vokietijos imperijoje. Kaip ir apie Vitą, taip ir apie jo įpėdinį Henriką nėra jokios žinutės, kad jis būtų atvykęs į lietuvių plotus ir ten misijomis užsiėmęs. Priešingai, iš Romos Pragos arkivyskupą 1261 m. pasiekė vyskupui Henrikui

labai nepalankios žinios, kad jis dėl pagonių baimės « visai nesirūpino savo vyskupijon kojos įkelti, bet verčiau kaip klajoklis keliavo po Vokietiją, Čekiją (Bohemiją), Lenkiją ir Moraviją, vyskupo darbus atlikdamas pasipiktinimui (« in scandalum ») brangiųjų sūnų, brolių domininkonų ... » (MPV III, 465).

Šitaip visi trys mindauginio laikotarpio vyskupai (Kristijonas, Vitas, Henrikas) nuo 1255-59 m. virto vyskupais « in partibus infidelium » (LE 8,536), kurie arba negalėjo lietuvių srityse išsilaikyti (Kristijonas), arba visai į jas nė kojos nekėlė (Henrikas). Tie titularai važinėjo tik po Vakarų Europą, o iš jų vyskupas Henrikas sukėlė Romos Kurijoje net kartaus nepasitenkinimo — buvo kalbama ir apie to vyskupo suspendavimą.

Daugiausia duomenų yra apie Vokietijon pabėgusį Mindaugo vyskupą Kristijoną, kurį žinomasis ordino istorikas K. Forstreuteris yra pavadinęs aplamai *pirmuoju* Lietuvos emigrantu (DP) Vokietijoje (Deutschl. und Lit., p. 7), bet jis buvo jau kelerių metų laikotarpyje trečiasis « išvietintas » Lietuvos vyskupas. Nuo 1259 m. iki savo mirties (1271 m. gale) Kristijonas Lietuvos (« Lettowie », « Licovie ») vyskupo titulu veikė tik Vokietijoje, Münsterio, Mainco srityse (SRP II, 42). Jis daug kartų minimas, kai šventino altorius ar teikė atlaidus (PRL 72-100, 179).

Įdomu, kad Livonijos kryžiuočiams rūpėjo Lietuvos vyskupo (« episcopus Lettoviensis ») titulą ir toliau išlaikyti, nes Kristijono įpėdiniu buvo paskirtas vysk. Jonas (SRP II, 43, 802-803). Iš jo dvidešimt metų vyskupinės veiklos (1271-1291) Vokietijoje, daugiausia Konstancos ir Freiburgo i. Br. srityse, spausdintuose šaltiniuose iki šiol yra surinktos 39 dokumentų ištraukos (PRL 101-143, 180).

Šitas iš eilės jau ketvirtasis Lietuvos vyskupas, kuris ir savo diecezijos niekada nematė, buvo paskutinis « episcopus Lethoviensis » vardą nešiojęs titularas. Beveik visą šimtmetį (96 m.) Lietuva ir tokių titulinių vyskupų jau nebeturėjo, kol buvo pagaliau įsteigta Vilniaus vyskupija 1387 m. ir Medininkų (Žemaičių) vyskupija 1417 (1421) m.

Žiauriai numalšinę didįjį prūsų sukilimą (1260-74 m.) ir pavergę sūduvių, nadruvių ir skalvių plotus Nemuno žemupyje, iš Prūsų žemės kryžiuočiai nuo 1283 m. pradėjo smarkius puolimus prieš lietuvius, kurie buvo « labai patvarūs (kieto sprando) ir kariauti įgudę » (SRP I, 146). Bet vis tiek, matyti, kryžiuočiai turėjo vilties narsių lietuvių plotą greitai užkariauti. Negausiems pabėgėliams iš Lietuvos į Prūsus užrašomuose tekstuose Ordinas žadėdavo jų tėviškes *sugrąžinti*, « kai Dievo valia lietuvių žemė (« terra Littwy-

norum ») bus mūsų brolių (— kryžiuočių) užimta » (PUB IV, 118; plg. t. p. I, 333, 489-9; IV, 505, 553).

Beveik 40 metų du kryžiuočių ordino kunigai buvo nešioję « Lietuvos vyskupo » titulą, bet Ordinas savo pagonių « misijų teritorijoje » vis labiau perėjo į kietą nusistatymą, jog pirma reikia pagonių žemę *užkariauti*. Buvo tikima, kad sukrikščioninti paskui bus galima, kaip ir prūsų žemėje buvo įvykę, tik tai, kas bus, kraštą okupavus, gyvųjų likę. Čia ir glūdi atsakymas, kodėl lietuviai, prieš pagonių atvertimą pirma pastačius jų pavergimą, taip herojiškai gynėsi.

Pačiam Mindaugui, kurio drąsiu apsisprendimu už Romos krikščionybę per amžius jo palikuonys stebisi, kontaktas su Ordinu, kuris rūpinosi jo karališka karūna ir davė Lietuvai vysk. Kristijoną, vėliau sudarė daug rūpesčio. K. Forstreuteris teisingai pripažįsta, jog Ordinas bus (jei eilė Mindaugo dovanojimų kryžiuočiams yra tikri dokumentai) savo draugystę su tuo neofitu karaliumi « be saiko išnaudojęs » (p. 7). Suprantama, kodėl Mindaugo bičiuliavimasis su kryžiuočiais, kurie vis kaulijo naujų žemių užrašymo, per visą XIV amž. (nuo Gedimino laikų) buvo primenamas kaip pavyzdys, kokiu būdu Ordinas tapo kliūtimi lietuviams priimti krikštą. Iš tikrųjų moksliniuose tyrinėjimuose ne nuo dabar yra keliamas klausimas, jog Ordinas, kuris XIV a. oficialiai Romoj ir Vakaruose savinosi pagonių lietuvių atvertimo monopolį, tapo pačia *didžiąja kliūtimi* lietuviams priimti lotynišką krikštą. Tai platus klausimas, kuriam analizuoti reikėtų atskiros studijos (žr. J. Jakšto strp. LKMA Suvažiavimo Darbai VI). Tarp eilės europinės istorijos paradoksų šitas, kurio auka tapo lietuviai, buvo vienas iš didžiausių.

Mums čia labiau rūpi Mindaugo laikų Lietuvos krikščionybė. Ar tas pirmojo ir paskutinio (iki šiol!) Lietuvos karaliaus žygis davė ką nors patvaraus? Teturima tik vienintelį popiežiaus liudijimą 1268 m., kur apie « Mindotą » kalbama, kaip apie « šviesaus atminimo » vyrą. Ar iš šitos, gal būt, suinteresuoto Ordino Romos Kurijai perteiktos informacijos galima daryti plačias išvadas apie paties Mindaugo išlikimą krikščionimi, reikia abejoti. Daug kam sunkiai įtikima, kad pats Mindaugas, nutraukęs politinę sąjungą su kryžiuočiais, būtų dar laikęsis jų Lietuvon atneštosios krikščionybės (plačiau žr. LKMA Metraštis I, 92-3).

Trys šaltiniai, kuriais šiaipjau plačiai remiamasi Lietuvos istorijoje, būtent Ipatijaus metraštis, Eiliuotinė Livonijos kronika ir Hermano de Wartberge kronika teikia įrodymus tik Mindaugo apostazijai. Turbūt, Ipatijaus kronika perdėtai vaizduoja, kaip Mindaugas visą laiką laikęsis savo pagoniškų prietarų ir burtų (PSRL

II, 817). Eiliuotinė Livonijos kronika pasakoja net įvairių smulkmenų iš Mindaugo atkritimo. Jeigu visa tai ir būtų galima paneigti vienu popiežiaus Klemenso IV posakiu « clare memorie Mindota » (TMPL I, 79), vis tiek reikėtų būtinai ieškoti atsakymo, kodėl jau 1259 m. Mindaugo vysk. Kristijonas atsidūrė Vokietijoje ir daugiau Lietuvon nebegrįžo? Kodėl kiti du vyskupai (Vitas, Henrikas) negyveno Lietuvoje? Kodėl jau 1255 ir 1257 m. prieš pagonis lietuvius ir sūduvius buvo skelbiamas kryžiaus karas (MPV III, 40, 44)? Kas tiki, jog Mindaugas pasiliko iki mirties krikščioniu, turėtų išaiškinti, kodėl popiežius Jonas XXII po 60 metų (1324) iš Avignono šitaip rašė: « Mindaugas su visa savo karalyste buvo atvirtęs į Kristaus tikėjimą, bet dėl žiaurių ir nedraugiškų skriaudų, kurias padarė mylimi vokiečių ordino sūnūs, nuo tikėjimo atsimetė ir grįžo į pirmykštę klaidą » (TMPL I nr. 293).

Mindaugą nužudžius, išskyrus trumpą stačiatikio Mindaugaičio Vaišvilko ir jo svainio Švarno epizodą, Lietuvoje sekė vienas po kito *pagoniškai* nusistatę valdovai. Narsusis Traidenis (1270-82) iš šaltinių atrodo krikščionybės priešu ir krikščionių persekiotoju, nors jo keturi broliai, pagal Ipatijaus kroniką, buvę pavyzdingi stačiatikiai ir geri vyrai (PSRL II, 869). Pagonys valdovai sėdėjo Lietuvos *sostinėje* iki 1385 m., o kas sėdėjo sostinėje (Vilniuje), tas buvo vyriausias ir reprezentavo visą kraštą. Įdomus tuo atžvilgiu buvo didysis valstybininkas Algirdas. Kai jis atsisėdo *didžiuoju* kunigaikščiu Vilniuje, jis ir savo žinomuosius septynis sūnus iš antrosios žmonos Julijonos Tveriškės paliko pagonimis. Ir taip nuo Mindaugo pasidarė per 120 metų *pagonių valdovų tarpas*, kai, tam karaliui mirus, « buvo išrauti ir pirmieji krikščionybės daigai » (V. Gidžiūnas, Lux Christi, 1964 nr. 3, p. 45).

Viduriniais amžiais paprastai valdovo krikštijimasis drauge reiškė ir tautos krikštą, nes dar ir XVI amžiuje galiojo principas « kieno kraštas, to ir tikėjimas ». Taip buvo su lenkų Mieško krikštu, taip buvo ir su rusų krikštijimu Kijevo didžiojo kunigaikščio Vladimiro laikais. Tik jo naująjį tikėjimą priėmęs pavaldinys tebuvo laikomas *paklusniu*, lojaliu savo valdovui. Taip būtų galėję atsitikti ir su Mindaugo ir jo įpėdiniais, jeigu krikščionybė Lietuvoje būtų išsilaikiusi bent vieną ar dvi generacijas *krikščionio* valdovo globoje.

Iš įvairių Europos tautų misijų bei krikšto istorijos yra žinomi atkritimai, pagoniškos reakcijos. Tai suprantama! Pvz., vėlesnis prūsų apaštalas šv. Vaitiekus anksčiau sėkmingai veikė vengruose ir daug įtakos turėjo Steponui (m. 1038), bet paskui atėjo reakcija, kada misininkai buvo ir žudomi. Bet *greitai*, 40 metų po mirties šv. Stepono, kuriam teikiamas Vengrijos apaštalo vardas, buvo naujas šventasis karalius Vladislovas I (1077-95), kuris galutinai įtvirtino

krikščionybę. Jai hierarchinę struktūrą buvo spėjęs duoti jau Steponas, įkurdamas dvi arkivyskupijas, 8 vyskupijas, išplėsdamas vienuolynų tinklą.

Ir Danijoje žinoma trumpalaikė pagonybės reakcija. Haraldas Mėlyndantis (Blatand), nusilenkdamas Vokietijos imperatoriaus Otono I reikalavimui, krikštijosi pats (965) ir įkūrė tris vyskupijas. Sūnus Svend Gabelbart, paveržęs iš tėvo sostą išvarė « vokiečių » tikėjimo vyskupus ir kunigus. Ne iš karto krikščionybė prigijo ir norveguose, kur karalius Olavas Tryggvasonas (m. 1000) pats krikštijosi ir palaikė anglosaksų misijas krašte. Tačiau valdovų nusistatymas buvo svarbiausias, ir jau Olavas Haraldsonas (1016-28), populiarus norvegų šventasis, su anglų ir vokiečių kunigų pagalba tautą apkrikštijo.

Ir Lenkijoje yra žinoma stipri pagoniškoji reakcija *bekaralmečio metu* (1034-1038), t. y. 68 metai nuo Mieško priimtos krikščionybės, kurios *millennium* dabar patogiai švenčiamas. Suirutės metu buvo žudomi kunigai, plėšiamos bažnyčios. Reaguodami prieš Boleslovo Narsiojo (m. 1025) įvestą tvarką, *atvirtę pogonybėn gyventojai* drauge skelbė kovą ir krikščionių Bažnyčiai. Bet krizė *greitai* buvo nugalėta, nes reikšmingas buvo valdovo Kazimiero, vad. « Atnaujintojo » (Odnowiciel) nusistatymas. Jis per 20 metų (1038-58) atstatė pilis ir bažnyčias, įvedė kunigų ir valdininkų hierarchiją.

Lietuvoje iki XIV amžiaus galo tokio krikščionio valdovo nebebuvo. Mindaugo krikščioniškasis dešimtmetis pasiliko šviesiu, bet, deja, labai trumpalaikiu epizodu. Apie Mindaugą žinome, kad jis su savo šalininkais krikštijosi ir įsteigė vyskupiją, vyskupui užrašydamas žemių tik pagoniškų Žemaičių srityje. *Parapijų* steigimas, kuris sudaro pagrindą kiekvienos tautos sukrikščioninimo, težinomas Lietuvoje nuo Jogailos ir Vytauto laikų.

Tad kyla pagrindinis klausimas, ar yra galima ne vien lietuvių gheto svetur pasitenkinimui, bet ir tarptautiniame forume įpilietinti Mindaugo krikštą ir jo (Lietuvos) vyskupijos trumpą egzistenciją, kaip lietuvių tautos krikštą? Deja, duoti teigiamą atsakymą neleidžia eilė sunkinančių aplinkybių ir faktų, ar žvelgsime Romon ir Avignonan, ar į Ordiną ir į Vakarų Europą, ar pagaliau ir į *pačią* Lietuvą bei jos valdovus.

3. *Penkių pagonių pomindauginių Lietuvos valdovų sąlytis su krikščionybe*

Kai karalius Mindaugas žuvo, į jo tautą dar nebuvo spėję įsispausti ryškesnių krikščionybės ženklų. Ne tik pačioje Lietuvoje

nebebuvo likę nė vieno vyskupo, bet ir kaimynų (kryžiuočių ordino ir Livonijos žemių) vyskupai, turėdami savų interesų bei rūpesčių ir didelių pavojų iš pagonių baltų pusės, nepadėjo Lietuvai išlaikyti nors iš paviršiaus krikščionišką veidą. Pvz., Kulmo vyskupas Henrikas Heidenreich (m. 1270) jau pačioje pradžioje Lietuvos ir Mindaugo atžvilgiu nebuvo parodęs apaštalinio dėmesio. Kai popiežius Inocentas IV jį įgaliojo įšventinti Lietuvos vyskupu Kristijoną, jis dėl savo išskaičiavimų nuvilkino konsekraciją porą metų. O Rygos arkivyskupas, įšventindamas Kristijoną, iš jo paėmė ne Inocento IV, o savo vardu priesaiką, kurią popiežius turėjo atskiru raštu panaikinti. Ir apie Kuršo (anksčiau Žiemgalos) vyskupą Henriką iš Lützelburgo (m. 1273), kuris Mindaugo karūnavimo metais su Ordinu išsidalijo Minijos žemių plotus, neturime žinių. kad būtų misijomis rūpinęsis. O kai po didžiosios Durbės pergalės sukilimas prasidėjo ir Kurše, jis pasitraukė Vokietijon ir mirė Chiemsee (Bavarijoje).

Jau nuo 1260 m. Pabaltijyje prasidėjo politiškai netikri ir žiaurūs dešimtmečiai. Prieš svetimus įsibrovėlius ėmė ginklu priešintis ir šiauriniai lietuvių kaimynai. Kai jau 1274 m. didysis prūsų sukilimas intensyvių kryžiaus karo žygių dėka buvo užgniaužtas, dar šešiolika metų (iki 1290) žiemgaliai, artimiausi lietuvių giminės, vis nepasidavė Ordinui.

Aplinkinių tautų sukilimų žiaurus malšinimas nesudarė palankių sąlygų sėkmingai *iš apačios* plėstis krikščionybei ir, žinoma, stipriai apsunkino, tur būt, šen ten pasirodančių vienuolių (pranciškonų ir domininkonų) darbą. Bet ir apie jų misijinę veiklą šaltinių žinučių reikia su stipriu žiburiu ieškoti, kai, pvz., Eiliuotinė Livonijos kronika težino apie « barvuzen » (pranciškonų) ir « predigere » (domininkonų) dalyvavimą Ordino karo žygyje į Žemaičius (L. Meyer, Livl. Reimchr., 1963, p. 97-98). O Petras Dusburgietis temini Vokietijos kunigą Konradą, kuris 1285 m. atvykęs į pagonių lietuvių žemę jų atversti ir ten po dviejų metų buvęs jų užmuštas (SRP I, 205). Nieko nežinome, ar darė kokios nors įtakos belaisviai iš krikščioniškų kraštų, kurių lietuviai gausiais būriais atsivesdavo, pvz., iš Lenkijos, savo tolimuose žygiuose.

Šen ten, ypač svarbiuose prekybiniuose punktuose, kur atvykdavo ir vokiečių pirklių iš Rygos, nuo Vytenio laikų žinomi krikščionybės ženklai. Tada pranciškonai jau turėjo savo bažnyčią Naugarduke. O iš garsiųjų Gedimino laiškų (1323) žinoma pranciškonų bažnyčia ir Vilniuje. Čia palieka atviras klausimas, ar tokios pilių ir miestų bažnyčios tada pirmoje eilėje netarnavo pastoraciniam aprūpinimui iš kitur atvykstančių pirklių, ypač vokiečių. Vokiečiai, pvz., ir vėliau prie kelio į Trakus turėjo savo kapines

ir žemes (P. Reklaitis, Comment. Balticae VI-VII, 1959, 215). Iš įvairių šaltinių nuotrupų susidaro įdomus mozaikinis vaizdas, kad XIV amžiuje Ryga buvo pasidariusi svarbiausias punktas, per kurį, kryžiuočiams negailestingai užgulus Nemuno liniją, lietuviai palaikydavo intensyvius prekybinius ryšius, gaudavo ne tik geležies, druskos, bet ir įvairių kitų reikalingų Vakarų prekių.

Žinoma, labai atsitiktiniai to meto šaltiniai mums negali duoti pilno vaizdo, kur pagonių lietuvių žemėje jau tada žybčiojo lotyniškosios krikščionybės liepsnelės. Nėra argumentų paneigti, kad jau ir kitur žymesnių gyvenviečių-pilių punktuose jos nebūtų rusenusios. Lietuvos valstybėje buvo taip pat ir Rytų (graikų) tikėjimo krikščionių, nes nuo priešmindauginių laikų Lietuvos valstybės sudėtyje pastoviai vis didėjo rytinių slavų plotai. Bet apie Aukštaičiuose ir Žemaičiuose gyvenančią lietuvių tautos masę, kuri pakėlė visą nuolatinių ir kruvinų Ordino puolimų smūgį, tegalima kalbėti kaip apie dar vis pagonišką. Tuo atžvilgiu gana reikšmingas buvo faktas, kad Lietuvos valdovai nuo Traidenio iki šio provaikaičių, per ištisas keturias generacijas, vis dar buvo *nekrikštyti*. Viduriniais amžiais negalima kalbėti apie krikštytą tautą (ypač vėlyvajame viduramžyje), jeigu tos tautos vyriausias valdovas dar laikosi pagonybės. Kronikos aiškiai paliudija dar dviejų didžiųjų Vilniaus ir Trakų valdovų, 1386 metais krikštytų žymiųjų pusbrolių (Jogailos ir Vytauto) tėvų, ceremoningus pagoniškus sudeginimus. Su Algirdu 1377 m., kaip kronikininkas Wartberge pažymi, tarp kitko buvo sudeginta « pagal jų (pagonių) paprotį 18 kovos žirgų » (SRP II 113). Panašiai Vygandas rašo apie Kęstutį: jo lavoną 1382 m. iš Kriavo į Vilnių atgabenus, drauge ugniai buvo paaukota jo arkliai, drabužiai, ginklai, medžiokliniai šunys bei paukščiai (sakalai) ir kiti dalykai (t. p., II 620).

Pagal savo plačios valstybės charakterį, kurioje ir religiniu ir etniniu atžvilgiu buvo pagrindinio dvylipumo, Lietuvos valdovai vykdė anais laikais retai sutinkamą ir imponuojančią *toleranciją*. Popiežius Jonas XXII įsakmiai 1324 XI 12 paminėjo, jog Lietuvoje pranciškonams esančios pastatytos dvi bažnyčios (MPV III, 235). Keli Gedimino sūnūs (Narimantas, Karijotas ir Liubartas), gaudami iš tėvo savo dalis rusų žemėse, priėmė stačiatikių tikėjimą. Bet dvi Lenkijon nutekėjusios Gedimino dukterys (Elzbieta 1321 m. ir Aldona-Ona 1325 m.) krikštijosi lotyniškai. Suprantama, ir tokiais atvejais, kaip skaitome apie 1360 m. vėl Lenkijon ištekėjusią Joaną Algirdaitę, tokia nuotaka tada buvo « atversta iš netikėjimo klaidos » (MPV III, 371).

Didelį susidomėjimą sukėlę Gedimino laiškai atskleidžia mums, kaip Rygos arkivyskupo ir to miesto paaštrėjęs konfliktas su Ordinu

Lietuvos atvertimo klausimą nuvilkino vėlesnėms kartoms. Kai Ordinas Lietuvos pakrikštijimą tematė tik kraštą pirma ginklu *užėmus*, tai Rygos arkivyskupas (Fridrichas von Pernstein) tenorėjo Lietuvą bažnytiniu atžvilgiu turėti savo metropolijos jurisdikcijoje. Yra ženklų spręsti, jog Rygoje jau buvo suprojektuota « Lietuvos (bažnytinė) provincija » (L. Arbusow, Acta Univers. Latviensis 1928, 386). Norėdamas Lietuvos krikšto reikalą pastūmėti pirmyn, Rygos arkivyskupas Fridrichas siuntinėjo iš Rygos dvasininkus skelbti Evangelijos (SRP II, 155). Jau atrodė, kad galutino apsisprendimo kelias Lietuvai buvo visai arti. Gedimino ryšiai su Ryga ir arkivyskupu, kuriuos sėkmingai ištyrinėjo J. Jakštas ir V. Gidžiūnas, galėjo tapti reikšmingu posūkiu, juo labiau, kad rygiečiai būtų nusiplovę nuolat tada kartojamą priekaištą, jog jie turį bendrų reikalų su *nekrikštais*. Žinoma, išnykus ankstyvojo viduramžio misijinei dvasiai, priimdama krikštą iš Rygos arkivyskupo, Lietuva būtų buvusi įtraukta vokiečių kultūros sferon, kaip vėliau (1386) oficialus krikštas atvėrė duris lenkų kultūros įtakai. Bet ir šį kartą iš Livonijos nešamas krikštas — tik ne, kaip Mindaugo laikais, kryžiuočių ordino, o jo kieto priešo — neturėjo pasisekimo. Užsisklendę savo siauruose teritoriniuose ir kolonizaciniuose siekimuose, kurie tegali būti aiškinami tik tada gana sunykusio kryžiaus karų idealizmo rėmuose, kryžiuočiai priešinosi ir visaip trukdė, kad Lietuvos krikštijimo iniciatyvos į savo rankas galutinai neperimtų Rygos arkivyskupas. Šis gi, 1325 m. iš Avignono sugrįžęs, Ordinui už Lietuvos krikšto sutrukdymą metė interdiktą. Lietuvos valdovams savo tautai pakrikštyti beliko laukti kitos *politiškai* palankesnės progos.

24 metų laikotarpyje (1349-1373) iš to pat laiko šaltinių yra žinomi penki atvejai, kai ar Lietuvos kaimynai (1349, 1351, 1360) ar imperatorius (Karolis IV, 1358), ar net pats popiežius (Grigalius XI, 1373) siūlė Lietuvos valdovams pakrikštyti savo tautą. Kalbėti apie vi sus tuos sumanymus (kaip ir apie priežastis nepasisekusių derybų dėl krikšto) būtų atskira tema. Šitoje vietoje svarbi tik tokia išvada: jeigu patys Lietuvos valdovai beveik per visą XIV amžių vedė derybas ar priiminėjo pasiūlymus lietuvių tautai pakrikštyti, tai tos tautos jie dar nelaikė krikščioniška, kaip ir jie patys nebuvo dar krikštyti.

Jeigu jau patys Lietuvos valdovai tebelaikė savo tautą pagoniška, tai juo labiau tai darė Ordinas, kuris dar ir XV amžiaus pradžioje ne kartą vakarų Europoje įspėdavo nepasitikėti « netikru » lietuvių krikštu. Pagonimis, žinoma, XIV amžiuje lietuvius laikė Vakarų Europa ir pats Apaštalų Sostas. Jeigu anais dešimtmečiais visiems lietuviai buvo pagonys, neišskiriant ir to meto lietuvių val-

dovų nusistatymo, ar galima po daug generacijų vėliau bandyti įtikinėti, kad lietuviai jau tada buvę pakrikštyti? ... Tokiais atvejais reikia kalbėti ne apie atskiras išimtis (buvo bėglių iš Lietuvos, kurie svetur krikštijosi, pvz. Butautas Kęstutaitis, šio sūnus Vaidutis, broliai Survilos ir kt.), o apie pagrindinį tautos kamieną, jos masę.

Lietuviams susidarė tragiška padėtis. Kaip dabar dar ryškiau ir tiksliau atidengia du naujai (1960-61) išleistieji tomai vokiečių ordino generalinių prokuratorių pranešimų iš Romos ir Avignono, tik kryžiuočiai tada buvo laikomi *patikimais ir vieninteliais* krikščionybės gynėjais tolimajame rytų Pabaltijyje. Ir « Preussisches Urkundenbuch » naujai išleistieji tomai (III-IV), kurie liečia XIV amžiaus vidurį, patvirtina vis tą patį faktą, kad lietuviai ir toliau popiežiaus akyse buvo pagonys netikėliai, o kryžiuočiai atrodė (popiežiaus Klemenso VI žodžiais) « Kristaus kovotojai » (athlete) ir baimės neturį kariautojai (PUB III, 534-535). Panašių posakių apie ordiną ir apie lietuvių pagonybę galima surankioti daugybę iš kiekvieno to laiko šaltinių (dokumentų) rinkinio. Kitaip tada ir negalėjo būti, kai Ordinas vis ir visur vaizdavo lietuvius kaip « Kristaus kryžiaus priešus » (PUB IV, 224). Šitoks nusistatymas buvo Ordinui pagrindas sėkmingai organizuoti vakarų Europoje « žygius į Lietuvą » (Litauerreisen), kurie jau Algirdo - Kęstučio dešimtmetyje pagrindinai išsigimė į Europos riterių nuotykių ieškojimo ir « knappų » (ginklanešių) pakėlimo į riterius kruvinas progas. Vygandas, Suchenwirtas ir kiti XIV amžiaus autentiški tokių žygių į lietuvių žemę liudininkai piešia mums šiurpius tos rūšies vaizdus. Visos Europos riteriai, išskyrus savo ilgametę kovą su arabais ir maurais turinčius ispanus, dalyvaudavo tokiuose « žygiuose į Lietuvą ». Dar 1403 m., kai jau 15 metų buvo praėję nuo oficialaus Lietuvos krikšto Vilniuje, vienas aukštas pietų Italijos pareigūnas iš garsios Orsini giminės teiravosi, ar dar Lietuvon esą kryžiaus karo žygių, kurių viename jis savo jaunystėje dalyvavęs (Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens I 378). Į tokius « žygius », kai Lietuva vis dar visur buvo laikoma pagonių kraštu, neišskiriant nė pačių Vilniaus valdovų nusistatymo, XIV amžiuje buvo atvykę keli karaliai, daug kunigaikščių, grafų ir žymių riterių. Didelę daugumą tų dalyvių į pagonių lietuvių žemę rūpestingai išskaičiavo Ingrid Baltin savo darbe (Zur Geschichte der sogenannten « Litauerreisen » des Deutschen Ordens, 1960).

Kas tada darydavo kokią sąjungą su pagonimis lietuviais, kaip, pvz., buvo bandęs 1325 m. lenkų Vladislovas Lokietka su Gediminu, tuo pačiu kompromitavosi krikščionių akyse. Ta prasme Lokietka 1331 m. buvo ir popiežiaus įspėtas. O Lokietkos sūnus

Kazimieras, pats ne kartą rašęs popiežiui apie lietuvius kaip apie pagonis, stengėsi, politinei progai atėjus, apsisaugoti nuo aniems laikams tokio didelio priekaišto. Jis iškėlė Lietuvos krikšto projektą.

Šitaip iš kartos į kartą einantis XIII amžiaus palikimas — amžinas ir vis pabaigos neturintis su Ordinu karas, pavertęs lietuvių žemę nuolatinio budėjimo stovykla, — *vilkino* ir paties krikšto klausimo išsprendimą. Lietuvių tauta toliau laikėsi pagonybės, ir, deja, neturime nė vienos rimtos šaltinių užuominos, kuri verstų šitokias išvadas reviduoti. Sostinėje ir kitose žymesnėse gyvenvietėse veikiantiems vienuoliams buvo išryškėję, jog vokiečių ordinas Lietuvos krikšto reikalą, vis gindamas toje srityje savo *monopolišką* teisę, apsaugotą gausiais imperatorių ir popiežių dokumentais, yra taip nelaimingai įvairavęs į neišbrendamą balą, iš kurios jis pats savo jėgomis jau nebegalėjo ištempti. Dėl to darosi labiau suprantama, kodėl Lietuvoje veikią pranciškonai ir Vilniuje įsikūrę rygiečiai vokiečiai pirkliai, kurių priešakyje atsistojo gabus Jogailos diplomatas Hanulo, taip aktyviai parėmė kitą lotyniško krikšto galimybę, iškilusią 1383-84 m.

4. *Trys skirtingi krikšto projektai trijų metų (1382-85) laikotarpyje*

Sudeginus paskutinį didįjį kovotoją prieš Ordiną ir žymųjį pagonį Kęstutį (1382), lietuvių tautai jau tikrai buvo atėjusi « laiko pilnybė » (Gal. 4, 4). Ji turėjo sugrįžti prie Mindaugo žygio, t. y. po eilės generacijų pertraukos vėl įvesti krikščionybę ne tik į valdovo dvarą, bet ir pagonių lietuvių gyvenamuose plotuose.

Trys galimybės piršosi viena po kitos Jogailai, ir vis pamečiui. Savo garsiose Dubysos sutartyse (1382.X.31) Jogaila už paramą prieš dėdę Kęstutį buvo Ordinui užrašęs Žemaičius, sudaręs su juo karinę sąjungą ir pažadėjęs ketverių metų bėgyje pasikrikštyti su visu kraštu. Kai Vytautas 1383 rudenį atbėgo pas kryžiuočius, jis atrodė geras įrankis Jogailai priversti laikytis trijose sutartyse išdėstytų pažadų. Bet Dubysos susitarimai nelauktai gavo kitą eigą. 1383 vidurvasaryje (VII.19) prie pernai metais surašytų dokumentų turėjo būti pridėti antspaudai. Ankstyvesniu susitarimu vėl Dubysos žiočių salon išsirengė didysis magistras Konradas Zöllner von Rotenstein, o su juo drauge daug komtūrų ir du vyskupai, kuriedu turėjo lietuvių kunigaikščius krikštyti. Dėl labai nusekusio Nemuno vandens kryžiuočiai nuo Skirsnemunės nebegalėjo toliau savo laivu plaukti, o Jogaila iš Dubysos salos, kur vėl, kaip ir prieš metus buvo atvykęs su visa savo gimine, nutarė nesijudinti. Per įkyrias ir ilgas derybas, Jogailai vis atsisakinėjant vykti didžiojo magistro pasi-

rinkton vieton, šis perpykęs pareiškė: « Buvote Kęstučio išvyti kunigaikščiai, ir tik Ordinas jums padėjo sugrįžti ». 1383.VII.30 Jogailai skelbdamas karą, visus tos rūšies dramatiškus pokalbius Ordinas surašė plačiame dokumente (LUB III, 396-399).

Daug kartų yra bandyta atspėti *nauja* Jogailos politikos kryptis, t. y. jo savarankiška laikysena ir užsispyrimas nevykti pas kryžiuočius į Skirsnemunę. Visai tiksliai negalima atsakyti, ar gali tai būti paaiškinta aplinkybe, jog Jogaila jau nuo 1383 pavasario, esąs žinojęs apie Krokuvos ponų sumanymą jį kviesti Lenkijos karaliumi ir sutuokti su Jadvyga. Bet remiantis Torno metraščių žinia dar gali būti samprotaujama, jog Jogaila atsisakė judintis pas magistrą įtakoje savo motinos (SRP III, 126). Po Algirdo mirties staiga daug įtakos įgijusi našlė Julijona Tveriškė galėjo nenorėti, kad Lietuva priimtų lotynų apeigų krikščionybę. Kelias į Bizantijos krikščionybę (nors ji ir nebūtų apsaugojusi nuo kryžiuočių priekaištų, nes rusai buvo schizmatikai) Lietuvai tada nebuvo tolimas. Jogailai reikėjo ieškoti naujų kelių ir kitų sąjungininkų. Netikėtai iškilo 1383-84 m. nauja, per šimtmečius vėliau užmiršta politinė kombinacija, apie kurią šiek tiek duomenų suteikia tik 1947 m. aptikti užrašai (A. Čerepnin, Russkie feodal'nyje archivy XIV-XV vv, I, 1948, 207; Duchovnyje i dogovornyje gramoty velikich i udel'nych knjazej XIV-XVI vv. 1950, 247-249).

Kai vyko labiausiai įtempta kova tarp kryžiuočiuose sėdinčio Vytauto ir Jogailos, kai tuo pat metu vyresnieji Jogailos broliai prieš jį maištavo, buvo imta svarstyti Lietuvos ir Maskvos *susiartinimo* projektas vedybų keliu. Nors sutarčių originalai yra dingę, bet iš vėlesnių (1626) surašytų regestų matyti, kad tada buvo sudaryti su Jogaila, jo broliais ir jo motina trys dokumentai (Suv. Darbai V, 1964, 554), Vykdydamas savo motinos ir Maskvos kunigaikščio Dimitro Doniečio susitarimą, Jogaila ne tik turėjo vesti vyriausią jo dukterį (Sofiją), bet ir pasikrikštyti stačiatikių tikėjime ir savo krikščionybę viešai išpažinti ». Gedimino giminėje tada jau buvo daug dalinių kunigaikščių, kurie, išeidami valdyti rytinių žemių, priimdavo tenykščių gyventojų tikėjimą. Siaučiant Lietuvoje rusifikacijai XIX amžiaus antroje pusėje, rusų istorikai yra priskaičiavę iki 1385 m. šešiolika lietuvių kilmės stačiatikių tikėjimą priėmusių kunigaikščių (M. V. Kojalovič, Documents servant à éclaircir l'histoire des provinces occidentaux de la Russie 1865, XXXVIII; Boričevskij, Pravoslavnaja i russkaja narodnost v Litvie 1863, 129). Bet šį kartą jau paties *valdovo* pasikrikštijimas stačiatikiu būtų reiškęs prievolę ir pagonims pavaldiniams priimti valdovo išpažįstamą tikėjimą. Politiškai tai būtų turėję tolimesniam vystymuisi Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos, kuriai tada priklausė

jau didžiuliai Padnieprių stačiatikių plotai, didelės svarbos. Gal lengviau būtų buvę įgyvendinamas Algirdo planas, kad visa Rusija turinti lietuviams priklausyti (SRP II, 80). Kiekvienu atveju, *Magnus Ducatus Lithuaniae* rytiniai plotai nebūtų sudarę atviros žaizdos. kai Maskva išėjo su šūkiu ginti tariamai persekiojamus stačiatikius. Kiek ilgai du didieji stačiatikių politiniai centrai būtų varžęsi dėl to paties tikėjimo gyventojų, dabar galima tik spėlioti. Aišku tik, kad graikiškas krikštas būtų sužalojęs lietuvių tautinę individualybę ir jų savitą kultūrą labai stipriai.

Tačiau, tapdamas stačiatikiu, Jogaila nebūtų apsaugojęs Lietuvos nuo kryžiuočių ordino dažnų puldinėjimų, nes rytų Bažnyčios išpažinėjai vakariečiams buvo « blogi krikščionys ». Maskvinė moterystė ir graikiškas krikštas Vilniaus valdovui negalėjo būti priimtini. Tur būt, ir Dimitras Donietis neturėjo didelio noro stiprinti tada pašlijusios pozicijos Algirdaičio, prieš kurį vis sėkmingiau kryžiuočiuose kovojo jo pusbrolis Kęstutaitis. Šitokioje politinėje padėtyje didysis Lietuvos kunigaikštis nedvejodamas priėmė pasiūlymą tapti *karaliumi* kaimyninės valstybės. Čia abiejų pusių interesai labiau susiderino negu Dubysos salos derybose 1382 m. su Ordinu, dėl kurio klaidingai pastatyto christianizacijos klausimo bei ginkluotų-prievartinių misijų, išvirtusių į nesiliaujančius karo žygius, lietuvių tauta buvo tiek daug nukentėjusi. Nors Jogailos vedybos su Liudviko Anjou dukterimi Jadvyga, kuri jau 1384.X.15 Krokuvoje buvo vainikuota Lenkijos « karaliumi », buvo apsunkintos įvairiais įsipareigojimais, tačiau čia buvo reta proga pagaliau oficialiai priimti *tą pačią krikščionybės formą*, kurią išpažino kryžiuočiai. Šitaip netiesioginiu būdu Ordinas prisidėjo, kad lietuviai priimtų lotynišką krikštą ir pasuktų į Vakarų krikščionišką kultūrą. Vykdydamas Lietuvos christianizaciją, be kitko, vėliau Vytautas iki smulkmenų kopijavo Ordino žemės, kurioje Šv. Mergelės kultas buvo išryškintas, religinio gyvenimo formas.

Tačiau Ordinui buvo didelis smūgis, kad lietuviai jo lotynišką tikėjimą priėmė ne iš jo, o su lenkų pagalba. Tad šitą faktą kryžiuočiai ilgai ignoravo, toliau skelbė, jog lietuviai dar nesą tikri krikščionys. Juk ir pačios didžiosios « Litauerreisen » su puošniais « garbės stalais » Vakarų riterių garbei buvo suorganizuotos jau po 1387 m. Tuo atžvilgiu ypač yra išgarsėjęs didysis magistras Konradas Wallenrodas, kurio istorinį, iš autentiškų šaltinių paimtą paveikslą užtrina Adomo Mickevičiaus genialios kūrybos vaizdas.

5. *1387 metų Lietuvos krikšto charakteris*

Iš Livonijos kryžiuočių pagalba 1250 (1251) m. Lietuvoje neofito valdovo pradėtojo krikšto nieko nebebuvo likę, ne vien kiek

tai lietė bažnytinio gyvenimo organizaciją, bet ir pačią tautos masę. Gal ne dėl to, kad tą krikštą buvo nešęs vis dar iš lietuvių tautos gyvo kūno kraują tebelašinąs kryžiuočių ordinas, pirmoji Mindaugo iniciatyva niekur *neužsimenama* nė viename Jogailos ir Vytauto dokumente, susietame su Lietuvos krikštu.

Bažnytinės organizacijos kūrimą Lietuvoje ir pačios lietuvių tautos krikštijimą reikėjo pradėti visai iš naujo. Kaip ir pas pačius lenkus ar rusus, vengrus, danus, norvegus ir kitas Europos tautas, krikštas buvo pradėtas *kaimyno pagalba*. kurią paaiškina Kriavo aktas.

Lietuvos christianizacija prasidėjo nuo *asmeniško* krikšto jos valdovo Jogailos Algirdaičio, apie kurį dar iki šiol vis dar pas mus laikosi eilė istoriškai nepagrįstų teigimų, tendencingai formuluotų nuo tautinio atgimimo laikų. Istoriškai žinoma, kad, 1386.II. 14 nuvykęs Krokuvon, jau rytojaus dieną Jogaila buvo Gniezno arkivyskupo Bodzantos (Bodzętos) pakrikštytas Vladislovo vardu. Rašoma, jog ir Vytautas, tada gaudamas Aleksandro vardą, viešai prisijungęs prie lotyniškai krikštytųjų pusbrolių, nes jis 1383 m. kryžiuočių jau buvo buvęs krikštytas. Čia neanalizuosime komplikuoto klausimo, kurie iš Jogailos brolių tada Krokuvoje buvo pakrikštyti lotyniškai. Įvairūs šaltiniai (Dlugošas, Krokuvos kalendorius, Miechovos kronika ir kt.) čia nesutaria.

Aptvarkęs skubiuosius politinius reikalus Lenkijoje, Jogaila tuojau ėmė vykdyti vieną iš reikšmingiausių Kriavo pažadų — — 1386 m. gale jis jau vyko Lietuvos krikštyti. Kaip prieš metus Krokuvoje buvo įvykdytas Lietuvos valdovo ir kitų jos kunigaikščių krikštas, tai Gedimino sostinėje pirmiausia turėjo būti krikštijami *bajorai*.

Viešas atsisakymas nuo pagonybės ir pasukimas į Vakarų krikščionybę lietuvių tautos gyvenime ir kultūriniu atžvilgiu reiškė nepaprastą posūkį, kai nuo seno didelė dalis valstybės gyventojų buvo skirtingo tikėjimo ir kultūros. Tačiau lenkai tam Lietuvos krikštui 1387 m., kuris klaidingai yra buvęs pavadintas « Aukštaičių krikštu », neteikė didelės svarbos. Kaip patvirtina ir pačios Jogailos Vilniuje duotosios privilegijos, neofitas — naujasis Lenkijos karalius Lietuvos sostinėn atvyko su mažu kunigų būreliu, kuriame nebuvo nei Gniezno arkivyskupo Bodzantos, nei Krokuvoje lietuvių kunigaikščius krikštijuosio vietos vyskupo J. Radlicos, nei veiklaus Poznanės vysk. Dobrogosto.

Nors iš jaunutės ir pamaldžios Jogailienės nuo seno vis yra norima padaryti Lietuvos apaštalė, bet ir ji — nors šiaip jau Lietuvos Bažnyčiai negailėjo dovanų (Sacr. Poloniae Millennium IV 1957

104-107) — Lietuvos krikšto akte Vilniuje *nedalyvavo.* Skubėdami atitaisyti iš Vengrijos karaliaus Liudviko, Jadvygos tėvo, patirtą skriaudą, lenkų kilmingieji iš Krokuvos Jadvygą išsivežė Raudonojon Rusion. Iš ten buvo išvarinėjami vengrų seniūnai, ir kraštas prijungtas Lenkijai. Tuo pat metu, kai Jogaila Vilniuje vykdė savo tautos krikštą, Jadvyga iškilmingai įvažiavo į Lvovą ir tam miestui suteikė svarbią privilegiją.

Apie pačią Lietuvos krikštijimo eigą nedaug teturime šaltinių. Ordino kronikos, kurios šiaip jau iki nuobodumo vis aprašinėjo karo žygius Lietuvon, lietuvių krikšto klausimu tyli, nes tai, kas dėjosi tada Vilniuje, buvo skersai kelio kryžiuočių planams. Su dideliu nepasitenkinimu jie turėjo iš šalies stebėti, kaip be jų pagalbos buvo ruošiamasi lotyniškai pakrikštyti tą žemę, kuriai užvaldyti jie buvo tiek daug aukų sudėję ir krikštijimo teisę tik sau tepripažino. Kai taikiai, *be kraujo praliejimo* buvo pagaliau ne iš kryžiuočių pusės atliekamas pagonių lietuvių krikštas, tam faktui pažymėti Ordino metraščiai neturėjo gero žodžio. Todėl belieka pasitikėti tik vienintelių plačiu šaltiniu apie lietuvių krikštą, būtent šiaip jau gana lietuviams nepalankia ir daug netikslumų turinčia Dlugošo kronika.

Paties Jogailos įsakymu Vilniaus pilies papėdėje esančioje alkvietėje ir kitur aplink buvo sunaikinti pagoniški aukų židiniai. Buvo liepta iškirsti šventais laikomus medžius ir giraites, namuose išmušti garbinamus žalčius. Nesant užtenkamai lietuviškai mokančių kunigų, esą pats Jogaila išvertęs lietuvių kalbon « Tėve mūsų » ir « Tikiu Dievą Tėvą ». Tačiau pavaldiniams pradžioje labiau reiškė ne tiek pats naujojo mokslo turinys, kiek jų valdovo autoritetas, įsakąs mesti senus tikėjimus ir prietarus. Savo valdovui paklusę bajorai turėjo *prisiimti tokį pat tikėjimą,* kokį jų valdovas pradėjo naujai išpažinti. Šitokioje dvasioje reikia suprasti ir Jogailos atliktą katekizminių tiesų aiškinimą. Po 25-rių metų lygiai panašiai jiedu abu su Vytautu elgėsi Žemaičiuose. Norį gyventi vienybėje su savo valdovu turėjo jo žodžio klausyti ir tikėjimo srityje. Tokį nusistatymą jau ryškiai parodė senosios Rusios krikštytojas Kijevo Vladimiras ar Lenkijoje Mieško įpėdinis Boleslovas Narsusis, kuris pvz. pasninką sulaužiusiems liepdavo dantis išdaužyti ...

Lietuvos kunigaikščių misijinio uolumo prasmė yra paprasta: jie turėjo ieškoti progos ir prieš Vakarų pasaulį, ilgai į lietuvių žemę tesiuntusį ginkluotų riterių būrius kryžiuočiams pagelbėti, viešai pasirodyti, jog jie jau yra tikri krikščionys. Valdantieji Gediminaičiai Lietuvoje turėjo stengtis tai pabrėžti ir prieš Ordiną, kuris ne tik savo propagandoje neigė lietuvių krikšto nuoširdumą ir patvarumą, bet ir tęsė kryžiaus karo žygius. Įdomu, kad ir naujuose tyrinėjimuose

apie Ordino kovą prieš pagonis tos dvasios formulavimų ir dabar netrūksta (žr. E. Weise). Savo politiniais sumetimais kryžiuočiai lietuvius ir jų kunigaikščius ilgai Vakarams pristatinėjo netikrais krikščionimis. Dar 1401 m. apie Jogailą buvo ironiškai rašoma, jog jis « dėl karalystės ir gražios moters leido sau ant galvos užpilti truputėlį vandens » (Codex diplom. Prussicus VI, 120). Kryžiuočiai rėmė uoliai taip pat Habsburgų skleidžiamus kaltinimus, esą Jogaila nelegaliai pagrobęs Vilhelmo Habsburgiečio žmoną Jadvygą. Tad su šio pastarojo žinia Ordino generalinis prokuratorius Romoje rūpinosi, kad popiežius pripažintų Jogailos ir Jadvygos moterystę neteisėta, esą Jadvyga patekusi bigamijon ... Tačiau Romos Kurija atsargiai ir pagrįstai laukė, jog naujakrikšto karaliaus žygis Europos rytuose lotynų Bažnyčiai duos naudos. Tad popiež. Urbonas VI ne tik neskubėjo su Habsburgams palankiu sprendimu, bet jau 1388.IV.17, pavadindamas Jogailą « princeps christianissimus », reiškė entuziastišką džiaugsmą (CDV I, 23), kad lietuvių tauta nusikratė pagonybės, prietarų ir « stabų garbinimo » (t. p. 21). Urbonas VI vis rašė: « ... Džiaugiamės Viešpatyje ... mūsų tėviška širdis džiūgauja, džiaugiamės ... linksminamės ... » (t. p. 23). Tai katalikų Bažnyčios Galvai reiškė, kad lietuvių tauta pagaliau yra pasikrikštijusi. Iš Europos valdovų Prancūzijos Karolis VI buvo pirmasis, kuris tada Jogailą sveikino. J. Jakštas yra nurodęs ryšį tarp prancūzų karaliaus rašto ir riterio Pilypo de Mezières žinių apie Lietuvą, kai šis tada teigė, jog Jogaila tada apsikrikštijo « avec quatre des ses frères et son peuple de Layto » (Comm. Balt. VI-VII 1950, 172). Vakaruose tad tuojau, nežiūrint nepalankios Ordino propagandos, su 1387 m. Lietuvos krikštu, nekalbant apie Romą, tuojau buvo skaitomasi.

Lietuvos valdovo jos *sostinėje* pradėtas krikštas turėjo reikšti visų didžiosios kunigaikštijos lietuvių oficialų atsisakymą nuo pagonybės, kurios uždelstas laikymasis tiek daug nuostolių buvo pridaręs lietuviams. Kokias pasėkas yra palikęs toks pavėluotas krikščionybės įvedimas lietuvių tautai, akivaizdžiai savo laiku (1938) yra nusakęs kun. St. Yla.

Kada vėl po Mindaugo mirties tragiškai išvirtęs lotyniškasis kryžius buvo grąžintas viešai į Lietuvą, atskiroms sritims ir žemėms bebuvo tik techniškas laiko klausimas, kada kurioje iš jų anksčiau bus suspėtas atlikti pagonių pakrikštijimas. Kai kur jis nusitęsė iki Jogailos vaikaičių. Bet toji aplinkybė visai nekeičia oficialaus Lietuvos krikšto fakto, susieto su 1387 metų data. Kaip jau teisingai savo laiku yra įškėlęs Ad. Šapoka (Naujoji Romuva 1937 Nr. 31-32, 585-7), netiksliai nuo seno Romos krikščionybės įvedimo Lietuvoje

yra padalijamas į du krikštu: Aukštaičių (1387) ir Žemaičių (1413 ar 1417). Išeidami iš ano meto kovos interesų prieš kryžiuočius, valdantieji pusbroliai (Vytautas ir Jogaila) Konstancos bažnytiniame susirinkime ypatingai pabrėžė atskirą Žemaičių krikštijimą (CDV I 737), nors ten misijos jau buvo anksčiau prasidėjusios (M. Andziulytė-Ruginienė, Žemaičių christianizacijos pradžia 1937, 31). Iš Jogailos ir Vytauto uolios christianizacijos, kuri judviejų mirties progomis užfiksuota plačiuose pamoksluose, yra matyti, kai vadovaujantieji Gedimino giminės kunigaikščiai ir savo *pavyzdžiu* rodė, jog visa lietuvių tauta turi priimti Romos krikštą.

Apie XIII amžiaus vidurio krikšto bandymą Lietuvoje neturime jokių konkretesnių duomenų. Kaip toji christianizacija buvo pravesta 1387 Vilniuje, sprendžiant iš Dlugošo kronikos per tą pagrindinį gyventojų krikštijimą, kelias dienas buvo mokoma naujo tikėjimo tiesų. Vyrai ir moterys, suskirstyti į atskirus būrius gaudavo atskirą vardą, užtenkamai (« sufficienter ») krikštijamuosius pašlakstant vandeniu. Neduodami skaičių, rusų metraščiai yra atžymėję, kad « pusė Vilniaus » priėmė « vokiečių tikėjimą ». Matomai kitą sostinės pusę galėjo sudaryti krikščionys stačiatikiai ir svetimtaučiai, pirmoje eilėje vokiečių pirkliai.

1387 Jogaila važinėjo iš Vilniaus ir kitur, vis įsakydamas mesti pagonybę. Tada buvo įkurtos ir pirmosios *parapijos*, apie kurių egzistavimą Lietuvoje iki tol niekur pėdsakų nebuvo buvę. Jeigu tačiau tarp pirmųjų įkurtų bažnyčių neminimi Trakai ir Kaunas, tai yra ženklas, jog ten iš anksčiau jau turėjo būti bažnyčios, juo labiau, kad abiejuose miestuose buvo krikščionių, ypač pirklių.

Su Mindaugo žuvimu tuoj pat pradingus « Lietuvos vyskupijai », 1387.II.17 Jogaila davė pradžią jo senelio Gedimino įkurtoje sostinėje naujai vyskupijai. Nuo pat pradžių Vilniaus vyskupas pasidarė centrinis asmuo Lietuvos bažnytiniame gyvenime. Abu pirmieji Vilniaus vyskupai buvo pranciškonai (Andrius Vosila, Jokūbas Plichta), jau nuo anksčiau gyvenę Lietuvoje ir mokėję lietuviškai.

Vilniaus katedra buvo pastatyta pagoniškos lietuvių alkvietės žemėje. Tikra yra, kad ir kitur Lietuvoje bažnyčioms būdavo parenkamos pagonių pamėgtos lankyti ir jų gerbtos alkvietės, alkakalniai ir aukų kalnai. Nuo seno pripratę rinktis į senojo kulto giraites, prie iki tol gerbtų medžių naujakrikštai ir jų palikuonys sėkmingiau ten buvo pratinami prie naujojo tikėjimo.

Naujoji vyskupija ir parapijos buvo gausiai aprūpintos žemėmis. Lietuvos bažnytinei nuosavybei tada buvo duota tvirta ekonominė ir teisinė pradžia. Bet nuo pat pradžių gausios beneficijos Lietuvos bažnyčioms buvo stiprus paskatas artimos Mozūrijos ir tada Lie-

tuvai priklausiusios Palenkės kunigams ieškoti ten vietų kapitulose, parapijose.

1387 metų krikštijimas daugeliu atžvilgių, ypač *teisinėje* srityje, įgijo plačią bazę. Trijų vasario mėn. (1387) Vilniuje Jogailos duotų dokumentų grandinėje reikšmingiausia buvo Pelenų dienos (II.20) privilegija. Krikštą priėmusieji bajorai įgijo įvairių teisių. Kai Romos krikščionybė buvo paskelbta valstybiniu tikėjimu, Jogaila net griežtomis priemonėmis siekė apsaugoti jaunutę Lietuvos lotyniškąją krikščionybę nuo žymiai senesnės ir rytinėje valstybės dalyje savo tradicijas turinčios stačiatikybės. Lotyniškąjį kryžių Lietuvoj stiprindamas, Algirdaitis atskiru dokumentu (II.22) uždraudė naujakrikštams tikybiniu atžvilgiu mišrias moterystes. Lietuviai negalėjo tuoktis ir toliau moterystėje gyventi su rusais ir nekatalikais, kol antroji pusė nebus priėmusi katalikų tikėjimo. Įsakyme buvo įsakmiai pažymėta, jeigu kas būtų vedęs rusę ar lietuvė moteris ištekėjusi už ruso, « turi sekti kataliką ar katalikę » ir priimti Romos krikštą. Prie to jie « gali būti verčiami net kūno bausmėmis » (CDV I, 13-15).

Savo dokumente Jogaila pareiškė, jog, jo broliams ir visiems Lietuvos didikams sutinkant, jis įsipareigojo visus lietuvių tautos gyventojus, kokioje jie bebūtų sektoje, « patraukti, pašaukti, net jėga priversti » paklusti Romos Bažnyčiai. Lotynišką krikštą skelbiant lietuviams privalomu ir draudžiant religiniu atžvilgiu mišrias moterystes, etnografinis lietuvių elementas buvo *skiriamas* nuo rytinių slavų ir ateičiai saugojamas nuo stačiatikių įtakos. Statant pylimą prieš stačiatikybę, tuo pačiu vėliau buvo sulaikomas rusėjimas.

Varžydamasis su Maskva dėl įtakos rusų žemėse, Jogailos tėvas buvo skelbęs, jog visa Rusija turinti lietuviams priklausyti. Sūnus, kuris buvo leidęsis į derybas priimti maskviečių tikėjimą, iš Krokuvos atsivežė naują programą: lotyniškai krikštyti lietuviai turėjo būti ištraukti iš Rytų sferos ir per krikšto formą labiau nukreipti į Vakarus. Kai Gediminaičiai, valdydami savo žemes plačioje Lietuvos kunigaikštijoje, tikėjimo atžvilgiu buvo išsidalinę tarp pagonybės ir graikų krikšto, tik didžiojo kunigaikščio žingsnis galėjo nulemti lietuvių tautos krikšto ateitį. Tas žingsnis buvo juo reikšmingesnis prisimenant, kaip po Kęstučio mirties ant peilio ašmens vartėsi klausimas, ar Lietuva galutinai neapsispręs už stačiatikių tikėjimą. Lietuva tuojau galėjo skelbtis pasauliui, jog ji yra paženklinta Vakarų kryžiumi. Nors kryžiuočiai dar iki pat Žalgirio kautynių lietuvius Europai pristatinėjo kaip pavojingus rytų «saracenus», tačiau greitai kryžiaus karų šauksmas turėjo nutilti. Drauge išnyko ir tituluotų kryžininkų - riterių « žygiai Lietuvon ».

6. *Pora baigiamųjų išvadų*

Remiantis ne gyvenamojo momento reikalavimais, o mozaika istoriniu pagrindu XIII ir XIV amžių įvairių šaltinių, kronikų ir autentiškų to laiko dokumentų, *realiu* lietuvių tautos krikštu tegalima laikyti 1387 metų krikštą. Jeigu prie lietuvių tautos krikšto tada būtų prisidėję gryną ja Evangelijos dvasia persiėmę airių skotų vienuoliai, jų iniciatyvą daug labiau brangintume, negu paties Krokuvoje pakrikštyto lietuvio Algirdaičio pastangas. Lietuvos krikšto įvertinimas ir to krikšto vad. « nuopelnų » klausimas darosi apsunkintas dėl kai kurių svarbių aplimkybių. Iš vienos pusės lenkai, neišskiriant nė jų istorikų, vis nevengia pabrėžti savos tautos nuopelnų, jog tik ji ištraukusi lietuvius iš pagonybės ... Bet čia dažnai pamirštama, jog tikraisiais lietuvių tautos krikštytojais ir jos bažnytinės *organizacijos* kūrėjais buvo patys Lietuvos valdovai, *du didieji pusbroliai Jogaila ir Vytautas.* O apie iš Lenkijos Lietuvon atvykstančius kunigus, kurie nedarė jokių pastangų mokytis žmonių kalbos, deja, teisingai galima kartoti žinomą kan. K. Prapuolenio formulavimą, jog tai buvo « nebyliai apaštalai ». Šitas klausimas sudarytų atskirą temą, kuriai išvystyti yra naujų ir įspūdingų šaltinių. Taip pat atskirai reikėtų svarstyti ir klausimą, kas Lietuvoje labiausiai yra prisidėjęs prie lenkinimo ! Nuo tautinio atgimimo laikų šituo atžvilgiu labiausiai buvo pakaltinta Bažnyčia. Tas kaltinimas dažnomis progomis tebekartojamas iki šiolei. O vis tik katalikų Bažnyčia bendrosios respublikos laikais, kai Lietuvos bajorai vaikėsi lenkiško gyvenimo formų ir jų kalbos, bebuvo likusi *vienintelė* viešoji institucija, kuri dar palaikė liaudies kalbą, kuri buvo seimeliuose, teismuose ir kitose respublikos įstaigose *niekinama* (Aidai, 1953 Nr. 8 ir 9).

Kriavo akto pasėkoje priimtasis lotyniškas krikštas užkirto kelią stačiatikybės įtakai į lietuvių tautą, bet ir sudarė galimybių vėliau lenkų kultūrai plisti. Tačiau pačios to krikšto reikšmės negalima dėl to istoriškai mažinti ar jos neigti. Tik dažnai dėl įvairių resentimentų ir išskaičiavimų nepajėgiama to reikšmingo fakto lietuvių tautos istorijoje objektyviai vertinti.

Yra visa eilė anų lietuvių - lenkų santykių šimtmečių reiškinių ir faktų, kur vis dar vertinimai lieka dažnai vienašališki. Ne be pagrindo didžiuojamės Vilniaus Akademija, kaip iš viso pirmąja aukštąja mokykla Rytų Europos plotuose, kai rusai iš viso negreitai savo aukštąją mokyklą Maskvoje įkūrė. Tačiau akademijos nuopelnams atžymėti nekenkia faktas, kad pirmuoju jos rektoriumi kelerius metus buvo žymusis lenkų jėzuitas Petras Skarga, kad ir

toliau lenkai toje svarbioje Lietuvos Švietimo įstaigoje, iš kurios ilgainiui 1803 m. išaugo Vilniaus universitetas, yra vaidinę svarbų vaidmenį.

To bendro anos epochos palikimo negalima vertinti 1919-39 m. lietuvių - lenkų skirtybių ir ginčo dėl Vilniaus nuotaikose, bet tik to pat meto mastu. Tą patį reikia pasakyti ir apie lietuvių tautos krikštą ir tikrąją to krikšto datą. Jeigu jau norima « surasti » naują datą ir ją plačiau įpilietinti, taip kad ir istorijos tyrinėjimuose su ja būtų skaitomasi, tai reikėtų pirmiausia nuosekliai « atsiskaityti » su visa eile svarbių XIV amžiaus aplinkybių, kurios lietuvius terodo dar pagonimis. Kai vokiečių ordinas Lietuvą krikšto atžvilgiu buvo įvaręs į akligatvį, Jogailai pasitaikiusi *vėlyva* proga pagaliau lietuvių tautą įvesti į Europos krikščioniškųjų tautų šeimą negalėjo būti laikoma nereikšminga.

Iš Mindaugo kontakto su jam krikščionybę nešusiu Livonijos ordinu XIV amžiuje buvo kartojama, jog Ordino skriaudos vertusios jį atsisakyti nuo tos sąjungos ir nuo pačios krikščionybės. Deja, to trumpos datos krikšto, kuris visam šimtmečiui su viršum vėl leido viešpatauti pagonybei, negalima pavadinti lietuvių *tautos* krikštu. Su tuo trumpu epizodu vėliau niekur nebesiskaitoma. Tačiau 1387 metų krikštą ne tik patys Lietuvos valdovai pergyveno, bet ir Romos Kurija tuojau priėmė kaip tikrą iki tol pagoniškos lietuvių tautos krikštą. Tos svarbios datos reikšmei sumažinti neužtenka publicistinių samprotavimų ir svarstymų, liečiančių Mindaugo laikus.

Eilė lenkų, vokiečių, rusų, ukrainiečių ir, palyginti, daug lietuvių per paskutinius 60 metų yra tyrinėję Mindaugo laikotarpį, tačiau jis pats, kaip ir visa jo epocha palieka keletą tokių sunkių problemų, kurių, tur būt, niekados nebus pajėgta išspręsti. Bet jo įkurtosios vyskupijos klausimas prie tokių neišsprendžiamų problemų nepriklauso, nes to pat laiko šaltinių nuotrupos liudija jos greitą pabaigą.

Krikščionybės kelias Lietuvon atidengia įdomių paradoksų. Vokiečių ordinas, aukščiausių institucijų numylėtas ir gausiomis privilegijomis aprūpintas globotinis, naudojosi išmtine teise atstovauti visam christianizacijos reikalui prieš pagonis lietuvius. Tačiau 1387 m. jis turėjo iš šono piktai stebėti, jog tą patį lotynišką kryžių lietuviai priėmė, bet iš viso nesinaudojo Ordino pagalba. Dar daugiau ! Kai tik pasirodė Liuterio mokslas, Prūsų žemės kryžiuočiai *pirmieji* atsimetė nuo Romos, o tik prieš 130 metų krikštyta lietuvių tauta protestantizmo bangai atsispyrė. Ji tvirtai laikės vėliau to tikėjimo, kurį jai buvo per eilę generacijų ginklu nešęs tas ordinas.

Lietuvių tauta daug aukų sudėjo, kol ji surado nepavojingą išeitį priimti krikštui. Vėliau garsioji kryžių ir Marijos žemė, šventoji Lietuva (taip ji buvo pavadinta), vėl aukas dėjo, nes ji nuoširdžiai rodė savo ištikimybę Romos kryžiui. Tą kryžių gynė ji vysk. M. Valančiaus laikais, kai prasidėjo didžioji rusinimo - pravoslavinimo « orgija » (Ad. Jakštas). Tą kryžių tebegina ji, kai prašo Marijos gelbėti « krauju ir ašaromis, pasiryžimu ir meile išpuoštą žemę » (Sibiro tremtinių maldaknygė 1959, 26).

ŽEMAIČIŲ (MEDININKŲ) VYSKUPIJOS ĮKŪRIMAS (1417) IR JOS REIKŠMĖ LIETUVIŲ TAUTAI (1417-1967) [1]

I. BULĖ « LITUANORUM GENTE » — ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOS IŠSKIRSTYMAS — ISTORIOGRAFIJA APIE JĄ

« Lietuvių tautai, Dievui padedant, po Didžiojo karo atgavus laisvę, mes, kurie savo akimis esame regėję lietuvių tikėjimą bei religingumą, taip ilgai jų išlaikytą įvairiuose varguose bei nelaimėse, ir būdami įsitikinę, kad tolimesnis bažnytinių reikalų sutvarkymas bus labai naudingas ne tik Katalikybės reikalui, bet ir pačiai valstybei, laikome labai tinkama ir reikalinga padidinti skaičių vyskupijų ir iš jų sudaryti bažnytinę provinciją » [2].

Šitokiais jautriais įvadiniais žodžiais prieš keturis su viršum dešimtmečius pradėjo savo Apaštalikiškąją Konstituciją, *Lituanorum gente*, popiežius Pijus XI. Jis buvo iš viso pirmasis švento Petro įpėdinis, kuris lankėsi Lietuvoje. Dar popiežiaus Benedikto XV jis (Achille Ratti) buvo paskirtas pirmuoju Švento Sosto nuncijumi ką tik *de jure* (1919.III.30) pripažintai Lenkijai. Drauge ėjo jis apaštališkojo vizitatoriaus pareigas Lietuvai ir kitoms dviem Pabaltijo valstybėms. 1920 m. pavasarį jis buvo Kaune ir Kaišiadoryse. Vilniuje jis lankėsi tada du kartu [3]. Tad popiežius pats buvo regėjęs atsikeliančią Lietuvą.

Tarp didelės daugybės svarbių Pijaus XI pontifikato darbų priklausė ir susikomplikavusių Lietuvos bažnytinių reikalų sutvarkymas, kurio gyvą reikalą jau nuo 1918 metų ir nepriklausomos Lietuvos vyskupai, ir pati vyriausybė atvejų atvejais buvo judinę [4].

---

[1] Šita paskaita yra praplėsta ir papildyta išnašomis iš šaltinių ir atitinkamos literatūros.

[2] Vertimas paimtas iš *Tiesos Kelio*, 1926 m. 8 nr., 24 psl. Lotynišką tekstą žr. : *Relations entre la Lithuanie et le Saint Siège*, Kaunas 1932, 5 psl.

[3] ST. MATULIS, *Lietuva ir Apaštalų Sostas 1795-1940*, žr. *Suvažiavimo Darbai*, IV (1961), 169 psl. ir 87 išn. Plg. Vysk. P. P. BŪČYS, *Pijaus XI darbai Lietuvai*, žr. rink. *Pijus XI*, Marijampolė 1937, 335 psl. ; P. RABIKAUSKAS, *Pijus XI ir Lietuva*, žr. LE 22, 488 psl. (svarbi bibliografija).

[4] ST. MATULIS, *Lietuva ir Apaštalų Sostas 1795-1940*, žr. L.K.M. Akademijos *Suvažiavimo Darbai*, IV t., (1961), 167-171 psl.

Savo iki šiol nespausdintoje disertacijoje apie apaštališkąjį vizitatorių arkivyskupą Jurgį Matulaitį-Matulevičių kun. dr. St. Matulis, M.I.C., yra tuos klausimus iš pačių pirmųjų šaltinių palietęs.

Turėdamas savo asmenišką patyrimą ir iš arti su lietuvių-lenkų klausimu pats susipažinęs, popiežius Pijus XI Lietuvon išsiuntė apaštališkuoju vizitatoriumi lietuvį, kurio apdairaus darbo vaisiams jis uždėjo savo apaštališką autoritetą. 1926-ais metais per Velykas (t. y. balandžio mėn. 4 d.) savo reikšmingąja bule Pijus XI ne tik iš pagrindų pertvarkė Lietuvos bažnytinio gyvenimo organizaciją, bet drauge užbaigė egzistenciją anos garsiosios, plačiosios Žemaičių vyskupijos.

Atrodė tada visokiais atžvilgiais racionalu aną istoriškąją diecezija suskaldyti į tris, visai naujas ribas gavusias vyskupijas, kurioms buvo duoti miestų vardai. Sudarius Lietuvos bažnytinę provinciją, Kauno arkidiecezijos sostinė tapo sostine metropolijos, — kuri ištisai apėmė visą tuometinį nepriklausomos Lietuvos plotą, — Telšių vyskupija (su 13 dekanatų) jau nebegalėjo pilnai būti laikoma anos Žemaičių vyskupijos tęsėja [5], nors naujai Panevėžio vyskupijai atiteko tik dešimt aukštaičių gyvenamų buvusiosios Žemaičių vyskupijos dekanatų [6]. Į naująją Kauno arkivyskupiją, kuri apėmė 11 dekanatų [7], pateko visa eilė grynai žemaitiškų parapijų [8].

Tad 1926 metų bule formaliai liovėsi egzistavusi senutė Žemaičių vyskupija, kurios paskutiniuoju vyskupu buvo savo šviesiais darbais atmintinas, didelis savo tautos patriotas Pranciškus Karevičius [9]. Jo nuopelnai nepriklausomą Lietuvą statant buvo tokie akivaizdūs, kad apie juos būtų galima atskirai rašyti [10]. Tad jo, tikro « Žemaičių vyskupo », kuris ir savo pamokslus tokia jam įdomia ir charakteringa žemaičių vakariečių tarme (jis buvo kilęs nuo Mosėdžio) sakydavo, pasitraukimas nuošalin ir įstojimas į marijonų vienuolyną, buvo suprantamas kaip tokio brangaus ganytojo nustūmimu.

Ryšium su Žemaičių vyskupijos išskirstymu ir jos istoriško vardo

---

[5] *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri Provinciae Ecclesiasticae Lituanae, pro anno Domini 1940*, p. 100-137.

[6] Ten pat, 151-182 psl.

[7] Ten pat, 45-77 psl.

[8] Ten pat, 60-63 psl. (Raseinių dekanatas); 67-69 psl. (Šiluvos dekanatas), 72-74 psl. (dalis Veliuonos dekanato).

[9] St. Matulis, *Arkiv. Pr. Karevičius*, žr. *Suvažiavimo Darbai*, IV (1961), 240-243 psl. (gausi bibliografija).

[10] Vacl. Biržiška, *Lietuvių rašytojų kalendorius*, Vilnius-Tübingenas 1946, p. 83 vienu sakiniu apie ark. P. Karevičių taip atsiliepė: «... pirmasis po Merkelio Giedraičio Žemaičių vyskupas — lietuvių patriotas, jau Nepriklausomoje Lietuvoje dėl to Vatikano iš aktualių vyskupų nušalintas ».

iš naujos bulės išbraukimu, žemaičiai patriotai bei « separatistai », kuriems per tiek generacijų išlaikytas « Žemaičių vyskupijos » ir « Žemaičių vyskupo » vardas buvo gana brangus, reiškė aiškų nepasitenkinimą. Tokio ryškaus nepasitenkinimo ir kritikos, kam « sunaikinama » tokia garsi vyskupija, buvo ne tik pačioje Žemaitijoje, jos parapijose, bet ir Lietuvos universitete (Kaune) žemaičių studentų tarpe. Žemaičių Studentų Simano Daukanto Draugija ėmėsi iniciatyvos paruošti apaštališkajam vizitatoriui, arkivysk. J. Matulaičiui plačiai motyvuotą raštą, kad bažnytinę Lietuvos provinciją steigiant, būtų paliktas « Žemaičių vyskupijos » vardas [11]. Nurodant į Žemaičių kunigaikštijos, jos seniūnijos (« starostijos ») ilgų šimtų metų tradicijas, labiausiai buvo akcentuotas tos, palyginti, senos vyskupijos vardo istoriškumas, taip branginamas ne tik žemaičių, bet ir kitų lietuvių [12].

Tačiau « Žemaičių vyskupijos » vardas nebebuvo išgelbėtas. Jis turėjo nueiti istorijon [13]. Paskutinis tos vyskupijos generalvikaras, Juozapas Skvireckas, tapęs Kauno arkivyskupu ir metropolitu, kai rašė savo pirmuosius ganytojiškus laiškus savo kapitulai ir tikintiesiems, atsirėmė į Žemaičių vyskupijos garbingą praeitį. Jis prisiminė « didįjį liaudies švietėją ir blaivybės apaštalą Motiejų [Valančių], drąsų tikėjimo gynėją Mečislovą [Paliulionį], geraširdį visų mylimą Gasparą [Cirtautą] ir nenuilstamo uolumo Dievo garbei Pranciškų [Karevičių] » [14].

Kai 1926 m. gegužės mėn. 13 d. (Kristaus Dangun Žengimo šventėje) naujasis Lietuvos Metropolitas atliko iškilmingai savo ingresą į Kauno Baziliką, dalyvaujant vizitatoriui arkiv. J. Matulaičiui, seniems ir naujiems vyskupams, Lietuvos vyriausybei, Seimo nariams, užsienio diplomatams, organizacijoms ir didelei miniai tikinčiųjų, formaliai, žinoma, skaitėsi Žemaičių vyskupija nuėjusi į grabą. Lietuvos Bažnyčios bei kultūros istorijoje nemirė tačiau jos darbai.

Populiarioji Žemaičių vyskupija (*Dioecesis Samogitiensis*), kuri ilgai Medininkų ir Varnių vardais buvo vadinama, ir etnografiniu atžvilgiu buvo daug lietuviškesnė už kitas dvi vyskupijas (Vilniaus ir Seinų). Iš tiesų ji per pilnus keturis šimtmečius (tiksliau 409-ris

---

[11] Į didelį pergamentą meniškai surašytas raštas buvo arkiv. J. Matulevičiui įteiktas 1926 m. vasario mėn. Žemaičių Studentų Simano Daukanto draugijos delegacijos. Jai vadovavo draugijos pirmininkas Domas Jurkus, nariais buvo Juozas Tarvydas, Antanas Petreikis, Zenonas Ivinskis.

[12] Tekste labiausiai buvo motyvuota istoriškais argumentais.

[13] Vyskupijoms, kaip paprastai jau nuo seno yra *usus*, buvo paimti miestų vardai.

[14] *Tiesos Kelias*, 1926 m. 5 nr., Oficialinė dalis, 68 ir 70-71 psl.

metus) visokeriopu atžvilgiu yra įrėžusi savo originalius pėdsakus Lietuvos istorijoje.

Jeigu 30 metų anksčiau (1387) įkurtoji Vilniaus vyskupija apėmė branduolį vadinamosios « tikrosios Lietuvos » (*Lituania Propria*) t. y. Vilniaus ir Trakų vaivadijas, jeigu po paskutiniojo padalinimo pagaliau 1818 m. sukurtosios Seinų vyskupijos pusę sudarė lietuviškoji Sūduva (6 lietuvių gyvenami dekanatai), tai Žemaičių vyskupija labiausiai buvo išraiška svarbaus istoriško proceso, anos dramatiškos kovos, kuri Vytauto laikais pasiekė savo kulminacinį punktą. Tai buvo nuo XIII amžiaus vidurio besitęsianti kova su kryžiuočiais, kam Žemaičių žemė turi priklausyti [15].

Žemaitija, apie kurios gana tipiškas, savotiškai egzotiškas pagonybės liekanas, žinoma, su ryškia tendencija ir grubiais perdėjimais, dar kalba XVI amžiaus šaltiniai [16], per porą vėlybesnių šimtmečių taip akivaizdžiai sukrikščionėjo, jog ji virto kryžių ir smutkelių šalimi [17]. Tad XIX amžiaus rašytojai, keliautojai per Žemaitiją, kurių netrūkdavo ir iš Lenkų karalystės Žemaitijos dvaruose ir klebonijose, davė jai « Šventosios Žemaitijos » *Święta Żmudź* vardą. Taip skaitome ne kartą lenkų žurnaluose iki I pasaulinio karo [18].

Šitame ryšyje iš Viekšnių (prie Ventos) kilęs prof. Mykolas Biržiška įdomiai pastebėjo apie senųjų pagoniškųjų motyvų *perėjimą*, ar *supanašėjimą* su naujais religiniais — krikščioniškaisiais motyvais [19]. Ne mums priklauso čia klausimas aiškinti, kiek prof. M. Biržiškos teigimai yra teisingi [20]. M. Biržiška rašo, jog žemaičiai krikščioniškąją « vierą » taip sužemaitino, jog ilgainiui jie jautėsi lyg nuo amžių ją išpažinę, iš savo protėvių paveldėję. Jie esą statę savo bažnyčias ir koplyčias savo senųjų šventyklų vietoje [21]. Vaidilų vietoje kunigus jie laikę tokioje pat didelėje pagarboje [22]. Tokioje

---

[15] Z. Ivinskis, *Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų*, žr. *Athenaeum*, V t. (1935), 54-117 psl.

[16] Z. Ivinskis, *Medžių kultas lietuvių religijoje*, žr. *Soter*, XV t., 2 nr. (1938), 140-176 psl.; XVI t. (1939), 113-114 psl.

[17] Ign. Končius, *Žemaičių padangės kryžių ir koplytėlių statistika*, žr. *Soter*, 1931-1938 m.

[18] Tokiu pasakymu norėta pabrėžti ne tik gausūs pakelių kryžiai ir koplytėlės, bet ir pats žmonių religingumas, jų patriarchaliniai santykiai, savų bažnyčių energingas gynimas (Kęstaičiai, Kražiai) nuo rusų užuomačių.

[19] M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias*, I t., Los Angeles 1952, 81 psl.

[20] Apie pagoniškųjų motyvų perėjimą į krikščioniškuosius kalbama Europos tautose, kurios anksčiau yra buvusios pagoniškos : Z. Ivinskis, *Medžių kultas*, žr. *Soter*, XVI t., 113 psl. ir toliau.

[21] M. Biržiška *Lietuvių tautos kelias*, I t., Los Angeles 1952, 81 psl.

[22] Ten pat.

pat pagarboje jie kabinę prie šventųjų ąžuolų ir liepų smūtkelius ir statulėles, ar prie namų statę kryžius ir koplytėles. Esą ir senąsias « ramoves »[23] jie pavertę kalvarijomis ... Dėl savo didelio religinio uolumo bei pamaldumo kraštas ir gavo ilgainiui « šventosios Žemaitijos » vardą[24].

M. Biržiška turi tiesos teigdamas, kad Žemaitijoje veikę misininkai, žinoma, daugiausia jėzuitai, kurių uolų veikimą, be kitko dokumentuoja ir gausūs jų pačių surašyti *Litterae Annuae*[25], ne tik energingai kovojo su pagonybės liekanomis, bet jie perkėlė « senovinius tikybinius jausmus* į naujausius krikščionybės simbolius »[26]. Patys misininkai ėmėsi iniciatyvos kabinti statulėles ir smūtkelius prie šventųjų liepų ir ąžuolų. Alkvietėse, šventuose miškeliuose būdavo parenkamos vietos bažnyčioms[27].

Šitaip perėjimas prie naujojo tikėjimo pasidarė lengvesnis ir tvirtesnis. Žemaičių katalikybė pasidarė iš dalies žemaitiška. Juk ir vysk. Valančiaus *Šventųjų gyvenimų* pirmieji kankiniai, šventieji ir popiežiai « kalbiškai, buitiškai ir dvasiškai » nesiskyrė nuo Alsėdžių ar Eržvilko žemaičių[28].

Kas religiniu atžvilgiu toje žemėje poreformaciniuose šimtmečiuose įvyko, skamba lyg savotišku paradoksu, panašiai, kaip žinomoje Mišparų giesmėje *Magnificat*, kai žemieji ir alkstantieji buvo išaukštinti ir pripildyti gėrybių, o galingieji krito nuo sosto[29]. Ar ne taip yra įvykę su Prūsų žemės ordino riteriais — kryžiuočiais. Iš visų lietuvių tautos gyvenamų plotų per tiek daug generacijų jie labiausiai ginklu teriojo, žudė ir naikino Žemaitijoje. Savo monopolinėms krikštijimo teisėms į pagonių žemes pagrįsti kryžiuočiai turėjo

---

[23] Ten pat.

[24] Ten pat.

[25] Plg. Z. Ivinskis, *Litterae Annuae*, LE 16, p. 302.

* M. Biržiška čia bus suklydęs, ar bent dviprasmiškai išsireiškęs bei į interpretacijos klaidą įtraukęs ir prof. Z. Ivinskį. Juk ne pagonišką turinį (jausmus) misininkai perkėlė į krikščioniškas formas (simbolius), bet atvirkščiai, jie stengėsi pagoniškoms formoms duoti krikščionišką turinį. Apskritai, būtų laikas, kad kas nors su teologiniu nusimanymu griežtu moksliniu metodu išstudijuotų jau gana gausią surinktą medžiagą apie krikščionybės įvedimą Lietuvoje ir jos santykius su pagonybe, kad nebebūtų painiojamos įvairios sąvokos ir neapdairiai kartojami dideli netikslumai (Redaktoriaus prierašas).

[26] M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias*, I t., Los Angeles 1952, 81 psl.

[27] XV ir XVI amž. bažnyčių fundacijų aktuose (Tauragė, Joniškis ir kitos) kartais yra užsimenama apie reikalą statyti toje vietoje bažnyčią, kad būtų išnaikinti pagoniški papročiai. Niekur tačiau tokiuose aktuose neteko užtikti įsakmaus pažymėjimo, kad bažnyčia pastatyta alkvietėje.

[28] M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias*, I t., Los Angeles 1952, 81 psl.

[29] Kan. F. Bartkus, *Būk mums malonus* (maldaknygė), Stuttgart 1948, p. 312 ; *Luko* 1, 51-53.

dar iš XIII amžiaus pirmos pusės pergamentus pačių aukščiausiųjų tuo metu autoritetų (imperatoriaus ir popiežiaus). Oficialiai jie ir nešė lotyniškąjį kryžių. Bet paskui patys pirmieji nuo to Romos kryžiaus atsimetė, kai vos tik pasirodė Liuterio mokslas.

Gyventojai gi Žemaitijos žemės, kurią ordinas kaip sau būtinai reikalingą teritorinį « tiltą » tarp Prūsų ir Livonijos visokiomis priemonėmis stengėsi užvaldyti, ne iš ordino malonės priėmė krikštą ir gavo savo vyskupą. Tai buvo, beje, labai reikšminga aplinkybė būsimai ordino valstybės krizei. Kai ordinas sekuliarizavosi ir tapo protestantiška hercogija, Žemaičiai ir toliau pasiliko ištikimi Romai, nors iš Prūsų žemės einanti Liuterio mokslo banga padarė, ypač kilmingųjų tarpe, daug įtakos [30].

Žemaičiai ne tik atlaikė ir pasiliko katalikais, bet jie vėliau dideliu užsispyrimu, naujais heroizmo aktais paliudijo savo prisirišimą prie Romos. Čia turiu galvoje ne tik Kražių skerdynes (1893), bet dar septyneriais metais anksčiau (1886) prie Alsėdžių įvykusį gynimą Kęstaičių bažnyčios [31]. Jis reiškė iš viso pirmąjį masinį lietuvių pasipriešinimą rusų pravoslavinimo užuomačioms[32].

Neliesime čia kitų, nors ir įdomių klausimų, susijusių su lietuvių tautos sukrikščioninimo eiga. Neužgriebsime čia nė istorijos Vilniaus diecezijos, senesnės už Medininkų vyskupiją visa generacija (30 metų). Mums čia terūpi išsiaiškinti, atsiskleidus pagrindinius šaltinius, kaip, kokiomis aplinkybėmis buvo įkurta Žemaičių vyskupija, kuri — galima sakyti — per visą XVI amžių vis dar Medininkų vardą nešiojo.

Savo gana įdomią ir originalią praeitį per keturis amžius turėjusios vyskupijos pradžia buvo taip pat įdomiai originali. Savo įsteigimo aplinkybėmis ji išsiskyrė iš kitų vidurinių amžių katalikų vyskupijų, kurioms normaliai vis pradžią duodavo Romos kurija, t. y. Šv. Petro įpėdinis. Žemaičių (Medininkų) vyskupiją prieš 550 metų yra įkūrusi bažnytinė koncilija Konstancoje. Anie 1417 metai yra apskritai gana reikšminga data Bažnyčios istorijoje. Tada pirmą kartą buvo iškeltas klausimas Bažnyčios reformos « viršūnėje ir nariuose » (*causa reformationis in capite et membris*).

Lygiai šimtui metų praėjus ėmė tą reikalavimą savaip kelti augustinijonų vienuolis, Šv. Rašto dėstytojas Martynas Liuteris (1517), davęs pradžią savo pasėkomis taip toli nuėjusiam lotyniškosios

---

[30] Z. Ivinskis, *Die Entwicklung der Reformation in Litauen bis zum Erscheinen der Jesuiten (1569)*, atsp. iš *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, XII t. (1962), 17, 25-31 psl.

[31] P. Veblaitis, *Kova su caro valdžia už Kęstaičių bažnyčių*, atsp. iš *Draugijos* 1938.

[32] Plg. A. Bendorius, *Kęstaičiai*, LE 11, 404 psl.

(Vakarų) Bažnyčios skilimui. Tad 1967 metais svarbią jubiliejinę datą švenčia ne tik lietuviai, minėdami pradžią Žemaičių, t. y. antrosios, vyskupijos lietuvių gyvenamuose plotuose. Protestantai (evangelikai-liuteronai) atžymi 450 metų nuo Liuterio tezių prikalimo prie Wittenbergo pilies bažnyčios Visų Šventųjų šventės vigilijoje (1517.X.31).

Žemaičių vyskupijos įkūrimas Medininkuose 1417 metais buvo vienas iš Konstancos koncilijos darbų [33]. Prie to mums svarbaus jubiliejinio fakto pereidami, bandysime čia, nors labai trumpai, inventoriškai, apžvelgti ikišiolinius tyrinėjimus, skirtus Žemaičių vyskupijos pradžiai, jos įkūrimui ir tos diecezijos tolimesnei istorijai.

Apie Žemaitiją ir jos gyventojus apie XIX amž. pradžią pradėta daugiau rašinėti, ypač lenkų ir kiek vėliau rusų periodikoje, įvairiomis kultūros istorijos temomis [34]. Labiausiai traukė dėmesį saviti žemaičių papročiai, jų perdėm konservatyvi kaimo buitis. Įvairios folkloro sritys (pasakos, dainos, burtai, prietarai, ceremoningi vestuvių ir didžiųjų švenčių papročiai ir t. t.), yra susilaukę, ypač laikraščiuose (labiausiai nepriklausomos Lietuvos dešimtmečiais), daug straipsnių-straipsnelių, kartais ištisų studijų, knygų [35].

Kaip Mikalojus Katkus savo *Balanos gadynėje* davė pobaudžiavinio laikotarpio lietuvių ūkininkų papročių ir jų visų metų darbų gyvą aprašymą [36], taip žemaitis prof. Ignas Končius savo *Žemaičio šnekose* [37] patiekė gyvą vakariečių žemaičių (Telšių apskr.) gyvenimo ir juos supančios aplinkos plastišką vaizdą [38]. Su ne mažesne savo žemės meile Ign. Končius yra apvažinėjęs Žemaitijos keliais per 2.400 km ir surašęs 3.234 pakelių kryžius ir koplytėles [38a]. Charakteringos etnografinės medžiagos apie Žemaitiją yra paskelbta kraštotyros žurnale *Gimtasai Kraštas* (Šiauliai, 1934-1943). Plateliškis

---

[33] Z. Ivinskis, *Konstancos susirinkimas*, LE 12, 373-375 psl.

[34] Bibliografiją tuo klausimu žr. S. Baltramaitis, *Sbornik bibliografičeskich materialov dla geografii, etnografii i statistiki Litvy*, St. Petersburg 1904. Tikslesnius nurodymus žr. V. Maciūnas, *Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje* (atsp. iš *Darbai ir Dienos*, VIII) Kaunas 1939. Atkreiptinas dėmesys, ką apie Žemaičius yra nurodęs L. Finkel, *Bibliografia Historii Polskiej*, I, ²Varšuva 1956, 7.175, 9.484, 10.120 nr.

[35] Žr. bibliografinius priedus prie *Tautosakos Darbų* (red. J. Balys), 1-7 t. (1935-1940); Z. Ivinskis, *Senovės lietuvių religijos bibliografija* (atsp. iš *Soter*, 1935-1937), Kaunas 1938.

[36] M. Katkus, *Balanos gadynė* (M. Katkaus raštai), Vilnius 1965 (trečias lietuviškas leidimas).

[37] Ign. Končius, *Žemaičio šnekos*, I-II t., Londonas 1961.

[38] Žemaičių būtovės, jų dvasinio gyvenimo aprašymuose J. Končius pavartojo daug specialių žemaitiškų žodžių, kurių žodynėlį pridėjo prie abiejų dalių.

[38a] Spausdinta *Sotere* 1931, 1933, 1934, 1936, 1937, 1938 metais.

Juozas Mickevičius ten ir kitur yra paskelbęs įvairių žemaičių kultūrą liečiančių straipsnių [39], kaip jų dabar tremties periodikoje skelbia plungiškis Aleksandras Pakalniškis [40].

Iš čia probėgomis paminėtų Žemaičių žemės aprašymų Igno Končiaus darbas apie Žemaitijos pakelių kryžius ir koplytėles įgauna ypatingos reikšmės. Visa tai, kas per generacijas taip gyvai atestavo žemaičių religingumą, šiandien yra iš pakelių ir sodybų visai pašalinta, « o liaudies meistrų drožti rūpintojėliai, kiek jų išlikę, įkurdinami muziejuose »[41].

Įvairiopa medžiaga, liečianti Žemaitijos gyventojų religinius, kultūrinius, bei etnografinius ir politinius santykius, yra gana turtinga. Bet vis tik iki šiol istorija tos svarbios žemės, kuri atlaikė ir pagrindinius kryžiuočių ordino smūgius, ištisai dar nėra parašyta. Čia turime galvoje tokio tipo veikalą, kaip jį, pavyzdžiui, yra davęs prof. kun. Dr. J. Totoraitis Sūduvos kraštui [42]. Visuotinei Žemaičių istorijai rašyti būtų buvęs naudingas gausios nespausdintos medžiagos rinkinys, kurį buvo sudaręs didysis žemaitis ir pirmasis tautinis istorikas Simanas Daukantas [43]. Tas rinkinys savo laiku (1911), drauge su Daukanto biblioteka ir jo rankraščių dalimi buvo patekęs Vilniuje į Lietuvių Mokslo Draugiją [44].

Apie Žemaičius yra tačiau reikšmingų dalinių tyrinėjimų, liečiančių ir administraciją, ir socialinius, ir religinius ir kitokius santykius. Gausiai panaudodamas didžiojo Lietuvos kunigaikščio kanceliarijos archyvą, *Lietuvos Metriką* [45], yra prof. Motiejus Liubavskij

---

[39] Svarbesnieji J. Mickevičiaus straipsniai iš Žemaičių kultūros istorijos sužymėti LE 18, 354 psl. Nuo 1960 m. J. Mickevičius yra Kretingos kraštotyros muziejaus direktorius.

[40] A. Pakalniškis davė įdomių straipsnių iš Žemaičių materialinės kultūros: Apie Žemaičių « nomą », žr. *Tautos Praeitis*, II t., 3-4 nr., 1967, 376-381 psl.; *Taip maitinosi mūsų tėvai. Etnografinis aprašas*, žr. *Aidai*, 1965 m. 2 nr., 81-86 psl.; *Laidotuvės. Etnografinis aprašas*, žr. *Aidai*, 1966 m. 9 nr., 414-418 psl.; *Vakarojimai Žemaičiuose. Etnografinis aprašas*, žr. *Aidai*, 1968 m. 8 nr., 368-370 psl. *Žemaičių tvoros. Etnografinis aprašas*, žr. *Aidai* 1969 m. 5 nr., 226-230. Mums čia svarbesnis yra A. Pakalniškio, *Žemaičio tikėjimas XX amžiaus pradžioje*, žr. *Naujienos*, Chicaga, 1970 m. spalių 28, 29, 30 ir lapkričio 2 d. numeriai.

[41] Vilius Baltrėnas, *Pasikalbėjimas su prof. A. Saliu*, žr. *Gimtasis Kraštas* 1969 m. 37 nr. (rugsėjo 11 d.).

[42] J. Totoraitis, *Sūduvos-Suvalkijos istorija*, Kaunas 1938.

[43] S. Daukanto nuorašai ir išrašai buvo padaryti daugiausia iš dabar neprieinamos *Lietuvos Metrikos*. Plg. Vcl. Biržiška, *Daukantas*, LE 4, 364-365 psl.; Vcl. Biržiška, *Aleksandrynas*, III t., Čkicaga 1965, 9-10, 12-14 psl.

[44] Žr. M. Andziulytė-Ruginienė, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, Kaunas 1937, 6 psl.

[45] Z. Ivinskis, *Lietuvos Metrika*, LE 16, 135-137 psl.; J. Jurginis, *Lietuvos Metrika*, žr. *Mokslas in Gyvenimas* 1961 m., 1 nr. 15-16 psl.

davęs brangios medžiagos apie tą kraštą, baigdamas savo tyrinėjimus Liublino unija (1569). Kadangi *Lietuvos Metrika* nuo I pasaulinio karo Lietuvos istorijos mokslui pasidarė nebeprieinama, Liubavskij panaudoti šaltiniai įgyja reliatyviai dar didesnės vertės. Taip yra ir su jo duomenimis apie Žemaičius [46].

Žemaičių žemės istorijai gerą įnašą padarė savo disertacija salantiškis prof. dr. Antanas Salys [47]. Prieš tyrinėdamas Žemaičių tarmes, A. Salys davė kritišką to krašto istoriją, kiek ji jam buvo reikalinga išsiaiškinti, kaip susiklostė nuo XIII amž. visa apgyvendinimo eiga tame krašte. Eidamas į šaltinius, jis apžvelgė visus reikšmingiausius vidaus kolonizacijos etapus. Juose vaidino didelę rolę po ordino karų laikotarpio apgyvendinimas didžiųjų miškų masyvų [48].

Savo plačiu plotu įvykdytame užsimojime, veikale *Mūsų Lietuva*, aukštaitis autorius Bronius Kviklys sėkmingai yra davęs detalų Žemaitijos miestų-miestelių geografiškai-istorinį aprašymą [49]. Br. Kviklys yra išsamiau ir daug tiksliau savo uždavinį atlikęs negu tai randame apie Žemaitijos vietoves M. Balinskio ir *Słownik Geograficzny* veikaluose [50].

Palikdami tos rūšies bibliografiškai-inventorišką apžvalgą Žemaitijos istorijos kitai progai, paminėsime tik kaikuriuos veikalus bei studijas, kuriuose krikščionybės pradžia Žemaičiuose yra tyrinėta, ar paliesta. Jeigu pati Žemaičių žemė dar nesulaukė savo istoriko, tai kriščionybės istorijai ten parodyta didesnio dėmesio. Jau mokslingai buvo nusiteikęs jėzuitų auklėtinis, kun. Stanislovas Čerskis (Czerski). Tapęs Žemaičių kapitulos kanauninku ir Salantų parapijos klebonu (1824), jis susidomėjo savo diecezija ir 1830 m. davė jos informacinį aprašymą, pridėdamas tris žemėlapius [51]. O už

---

[46] M. Liubavskij, *Oblastnoje delenije i mestnoje upravlenije Litovsko-Russkogo gosudarstva ko vremeni izdanija pervogo Litovskogo Statuta* (atsp. iš *Čtenija v imperatorskom obščestve istoriji i drevnostej pri Moskovskom universitete* 1892-1893, 162-163 t., 166-167 t.), Maskva 1893, 35-36, 201-208 psl.

[47] A. Salys, *Die žemaitischen Mundarten*, Teil I (*Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets*), Kaunas 1930.

[48] A. Salys, ten pat, 90-119 psl.

[49] Br. Kviklys, *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai ir etnografiniai bruožai*, IV t., South Boston, Mass., 1968, 8-603 psl. (Žemaičiai), plati Žemaičių srities bibliografija 603-606 psl. Kviklys yra atitaisęs eilę M. Balinskio ir *Słownik geograficzny* padarytų klaidų.

[50] M. Baliński, *Starożytna Polska*, IV t. (*Wielkie Księstwo Litewskie*), Varšuva 1866. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych Krajów słowiańskich*, I-XVII t., Varšuva 1880-1902.

[51] Stanisław Czerski, *Opis Żmudzkiej dyecezyi*, Vilnius 1830, 91 psl. Plg. Vcl. Biržiška, *Stanislovas Čerskis, Aleksandrynas*, II t., Čkicaga 1963, 348-351 psl.; Vcl.

18 metų (1848) Vilniuje, to meto lietuvių raštams Vilniuje pagrindinėje Juozapo Zavadskio spaustuvėje, buvo išspausdintas « K. Motiejaus Wołonczewskio » veikalas *Žemajtiu Wiskupiste*, kurio du tomeliai sudaro 611 psl. (337 + 274).

Čia nevertinsime iš esmės Valančiaus patikimumo ir jo kritiškumo laipsnio kaip savos vyskupijos istoriko. Jau XIX amž. savo palankias nuomones yra pareiškę žinomi lenkų istorikai (Julius Bartoszewicz, Stanislovas Smolka)[52]. Iš lietuvių specialiau tėra rašęs kun. dr. J. Matusas. Jis išsamiau parėmė minėtų lenkų nuomonę, kurie pasirūpino Valančiaus veikalą išversdinti ir lenkiškiai [53].

O vis tik tame garsiame ir tiek daug lietuvių kultūros ir jų Bažnyčios istorijai per dešimtmečius naudotame veikale, kuris mūsų temai, kai yra dingę kaikurie autentiški dokumentai, beveik *šaltiniu* virsta, galima rasti trūkumų ir daug netikslumų. Jie atsiranda ne vien todėl, kad šitas mums taip brangus veikalas prieš 120 su viršum metų yra rašytas. Nors Valančius daug raštų « peržleberiojo » (jo įvadiniai žodžiai), tačiau jo *Žemaičių vyskupystėje* yra gerokai supainiota ne tik Medininkų vyskupų eilė ir jų datos iki XVI amžiaus pradžios, bet pasitaiko visa eilė netikslumų ir bažnyčių datų, jų statymo bei parapijų įsteigimo « Tobliczese » [53a]. Jau J. Matusas yra davęs eilę pavyzdžių [54], kaip Valančiaus nurodyti parapijų įkūrimo metai ne retai nesutinka su datomis, kurios randamos kan. Mato Babinovskio sudarytoje Medininkų vyskupijos parapijų fundacijų ir kitų dokumentų bei privilegijų nuorašų knygoje [55].

Žemaičių kapitulos prelatas ir didelis praeities mėgėjas Benediktas Smigelskis, kuris apie Žemaičių vyskupiją yra palikęs nespausdintus net penkis rankraščius (šeštasis yra žuvęs) [56], yra parašęs ir gana plačią Valančiaus *Žemaičių vyskupystės* recenziją, net ištisą kritišką studiją, kurią *Draugijos* redaktorius A. Jakštas-Dambrauskas išspaus-

---

Biržiška, *Čerskis, St.*, LE 4, 173-174 psl. ; T. Turkowski, *Czerski St.*, žr. *Polski Słownik Biograficzny*, IV (1938), 347-348 psl.

[52] J. Bartoszewicz, *Wołonczewski M.*, žr. *Encyklopedja Powszechna*, Olgebranda; t. 27 ; St. Smolka, įvadas į M. Hryszkiewicz padarytą Valančiaus *Žemaičių Vyskupystės* vertimą (Krokuva 1898). Abiejų minėtų lenkų istorikų citatų ištraukas paduoda J. Matusas, *Motiejus Valančius kaip istorikas*, žr. *Senovė*, IV t. (1938), 22-24 psl.

[53] J. Matusas, ten pat, 3-24 psl.

[53a] Wołonczewskis, *Žemajtiu Wiskupiste*, I dalis, 274-331 psl.

[54] Ten pat, 18-20 psl.

[55] Ten pat, 18 psl. ; Z. Ivinskis, *Die Entwicklung der Reformation in Litauen*, žr. *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, XII (1962), 13-14 psl. ir 42-51 išnaša.

[56] R. Krasauskas, *Smigelskis, B.*, LE 28, 180 psl.

dino lietuviškai savo žurnale [57]. Gaila, kad kiti Smigelskio darbai pasiliko rankraščiuose. Tuo atžvilgiu ne geriau ėjosi ir dviejų Žemaičių vyskupų sekretoriui, kun. prof. Bronislovui Žongolavičiui [58], kuris buvo parašęs iš Žemaičių vyskupijos ir jos teisės istorijos visą eilę rašinių, kurių tik pora tėra išspausdinti [59].

B. Smigelskio darbai būtų Valančiaus veikalą, kurio pradžia labai sumariška yra, gerokai papildę. Jau Marija Andziulytė-Ruginienė savo apdairioje disertacijoje *Žemaičių christianizacijcs pradžia* [60] turėjo drąsos apie mūsų didįjį vyskupą-rašytoją pasakyti, jog jis apie Žemaičių persilaužimą į krikščionybę tėra davęs « schematinę, ir tai ne visur tikslią apžvalgą » [61]. Tokių faktų autorė ir savo tekste yra nurodžiusi.

Bet mūsoji generacija, kuri tariasi aukštai iškėlusi kritiškumo vėliavą, naujos, patobulintos Žemaičių istorijos, nors per paskutinį šimtmetį tiek daug šaltinių paskelbta ir taip ne sunkiai prieinami kaikurie didieji archyvai, iki šiol dar nėra parašiusi. Kai dabar tiek daug senų veikalų ir žurnalų naujai fotomechaniškai perspausdinama, Valančius tikrai yra užsitarnavęs tokio naujo išleidimo. Jo veikalas vis dar pasilieka su savo originaliu «valančišku» stiliumi ir jam charakteringais posakiais mums labai brangiu ir ankstybu moksliniu veikalu lietuvių kalba, kai tada moksliniai veikalai paprastai lenkiškai, ar kitomis kalbomis tebuvo rašomi. Be to, dėl eilės panaudotų šaltinių, ypač vėlesniems amžiams (XVI-XVIII), kurių daugelis šiandien nebeprieinami, ar yra dingę, Valančiaus istorija nėra nustojusi savo mokslinės vertės, juo labiau, kad jis nuo blaivaus objektyvumo linijos paprastai nenutolsta.

Pabaigai reikia atžymėti patį naujausią stambų kun. Stasio Ylos dviejų dalių darbą apie Šiluvą Žemaičių istorijoje [61a]. Nesitenkindamas vien siauru lokalinės istorijos dėstymu, autorius su dideliu įžvalgumu ir atsidėjimu yra pirmoje dalyje davęs platų reformacijos ir katalikybės restauracijos laikų vakarų Žemaitijos paveikslą, įdomiai pailiustruotą įvairiais genealoginiais ryšiais.

---

[57] B. Smigelskis, *M. Valančiaus Žemajtiu Wiskupistės kritika*, žr. *Draugija* 1911 m. 55-59 nr.; 1912 m. 63-64 nr., 65-70 psl.

[58] A. Mažiulis, *Žongolavičius, Br.*, LE 35, 418 psl.

[59] Żongołłowicz, Br., *Status ecclesiae in Samogitia*, 1903; *De scholis in dioecesi Samogitiensi*, 1907.

[60] Žr. 44 išnašą.

[61] M. Andziulytė-Ruginienė, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, Kaunas 1937, 5 psl.

[61a]) Ryšium su Šiluva reformacijos ir katalikybės atstatymo šimtmečiais (XVI-XVII), kun. St. Yla apskritai iš Žemaičių istorijos duoda nauju būdu pergalvotų aiškinimų ir samprotavimų: *Šiluva Žemaičių Istorijoje*, Bostonas, Mass., 1970.

Iš gale pridedamo bibliografinio sąrašo matyti, jog apie krikščionybės pradžią Žemaičiuose, apie Konstancos konciliją, kuri Medininkų vyskupiją įkūrė, yra rašę įvariomis progomis visa eilė lietuvių : B. Dundulis, V. Gidžiūnas, J. Jakštas, A. Janulaitis, R. Krasauskas, Pr. Penkauskas, S. Sužiedėlis, Ad. Šapoka ir kiti, tačiau M. Andziulytės-Ruginienės tyrinėjimas šia tema yra pagrindinis. Autorė buvo kritiška ir pasakė daug nauja. Tik ji iš dalies dar pasiliko pusiaukelėje Medininkų diecezijos vyskupų chronologijos reikalu. Ją žymiai tiksliau yra nustatęs kun. R. Krasauskas [62].

Lenkai, kuriems ne tik vadinamasis Aukštaičių krikštas (Vilniaus vyskupijos įkūrimas 1387), bet ir Žemaičių kristianizacija tėra tik natūrali išdava fakto, kad lietuvis tapo Lenkijos karaliumi ir buvo lenkų pakrikštytas, yra parodę dėmesio ir Medininkų vyskupijos istorijai. Apie Žemaičių atvertimą (*Nawrócenie Żmudzi*) daugiausia yra pasakęs žinomasis lenkų Bažnyčios istorikas, geras ir Lietuvos praeities šaltinių žinovas, kun. prof. J. Fijałekas savo stambiame darbe apie *Romos katalikų Bažnyčią Lietuvoje*. Antrasis tos studijos pavadinimas yra *Lenkijos įvykdytas Lietuvos pakrikštijimas ir apsaugojimas gyventojų kalbos* [63]. Iš tokio titulo formulavimo matyti, kaip norėta parodyti, jog lenkai, kai lietuvių tauta priėmė Romos krikštą, esą stengėsi atsižvelgti į žmonių kalbą. Neliečiant čia to įdomaus klausimo iš esmės, reikia tačiau pasakyti, jog, Lietuvos bajorijai prisiimant lenkų kalbą, kuria kalbėjimas buvo virtęs vienu iš bajoriškumo atributų, Bažnyčia bepasiliko vienintelė viešoji institucija, kur lietuvių kalbos reliatyviai dar buvo paisoma liaudies pastoracijos reikalui per pamokslus, katechizaciją, lietuviškus giedojimus, tikybines knygeles (katekizmus ir kita). Šalia Fijałeko čia dar reikėtų paminėti St. Hainą, A. Prochaską, Fr. Piekosinskį, Wł. Semkowiczių ir kitus lenkus, kurie apie kristianizacijos pradžią Žemaičiuose yra rašę. Daugeliui jų pagrindinius duomenis tiekė žinomoji Jono Dlugošo kronika [64], kurios netikslumai yra jau iš dalies atitaisyti [65].

---

[62] R. Krasauskas, *Medininkų diecezija*, LE 18, 95 psl.; R. Krasauskas, *Žemaičių vyskupija*, LE 35, 210 psl. Dar labiau, ypač pirmųjų Medininkų vyskupų eilę ir chronologiją patikslino kun. R. Krasauskas ir Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų reliacijų *ad Limina Apostolorum* rinkinio vyr. redaktorius prof. P. Rabikauskas, S. J. Pradedant *Relationes Status Ecclesiae Samogitiae* (*Mednicensis*), yra duodami (227-231 psl.) visų Žemaičių vyskupų ir jų sufraganų sąrašai, patiekiant vertingų pastabų išnašose.

[63] J. Fijałek, *Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu*, rink. *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, 1914, 70-119 psl. (*Nawrócenie Żmudzi*).

[64] J. Długosz, *Opera Omnia*, XIII t. (1877), 159-162 psl.

[65] Jan Dąbrowski (red.), *Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1385-1444*, I t. (1961), 147-148 psl.

Savo tyrinėjimų paraštėje Medininkų vyskupijos dramatišką įkūrimą (Konstancoje) yra užgriebę ir kryžiuočių ordino istorikai vokiečiai. Jiems Žemaičių krikščionybės pradžia tebuvo tiek įdomi, kiek šio krašto gyventojai pagaliau buvo pakrikštyti ne ordino, kuris visą laiką tarėsi turįs krikšto monopolį pagonims, bet pačių Lietuvos valdovų. Robertas Krumbholtzas buvo pirmasis, kuris prieš 80 metų savo gerai šaltiniais paremtoje disertacijoje (panaudoti ir dar nespausdinti Karaliaučiaus archyvo dokumentai) [66] rašė ne tik apie Žemaičių ir Vokiečių ordino santykius iki Melno taikos (1422), bet sustojo ir ties reikšminguoju Konstancos epizodu [67], kai Žemaičių delegacija išėjo su dideliu skundu prieš kryžiuočius. Jau atskirai savo disertacijose tuos klausimus lietė Jonas Bellée ir Paulius Nieborowskis. Pati naujausia disertacija apie vokiečių ordino didįjį magistrą M. Küchmeisterį (1414-1422), kurią paruošė Wilhelmas Nöbelis, labai akylai naudodamas ir nespausdintus šaltinius, Žemaičių klausimui Konstancoje ir jų krikšto pradžiai skiria reikiamo dėmesio [68]. Nöbelis, be kitko, davė naujų duomenų apie ordino įkurtą Žemaičiuose savą apygardą (*Vogtei*), kai jis buvo gavęs tą kraštą valdyti [69]. Apie tą ordino valdymą kaip tik dideliai griaudžiai skundėsi Žemaičių atstovai Konstancoje.

Naujos šviesos į Konstancos laikotarpį įneša taip pat naujai išleistasis tomas vokiečių ordino generalinio prokuratoriaus pranešimų [70]. Tai apsukraus generalinio prokuratoriaus Petro iš Wormditto (1403-1419) ordino interesų Romoje gynimo laikai. P. Nieborowskis, rašydamas savo minėtąją disertaciją, tik mažą dalį tebuvo panaudojęs tos medžiagos, kuri šiandien visu platumu atsiveria tyrinėtojui. Bet žymiai daugiau medžiagos apie Medininkų vyskupijos istoriją patiekia mums jau minėtasis M. Babinovskio kodeksas, pirmą kartą akyliau į rankas tepaimtas I pasaulinio karo metu žinomo medievisto, tada jauno leitenanto Waltherio Holtzmanno [71]. Likimas

---

[66] R. Krumbholtz, *Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See 1422*, Karaliaučius 1890 (atsp. iš *Altpreussische Monatsschrift*, 1889-1900).

[67] Ten pat, 187 psl. ir kt.

[68] Wilh. Nöbel, *Michael Küchmeister, Hochmeister des Deutschen Ordens 1414-1422* (*Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens*, herausgegeben von P. Klemens Wieser, V t.), Bad Godesberg 1969, 92-103 psl.

[69] W. Nöbel, *Das Problem der Einrichtung der Ordensvogtei Samaiten*, žr. *Zeitschrift für Ostforschung*, 1968, 4 sąsiuv., 692-697 psl.

[70] *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie*, II t. *Peter von Wormditt (1403-1419)*, išl. Hans Köppen, Göttingenas 1960 (Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung, 13 sąsiuv.). Plg. Z. Ivinskis, *Wormditt, Peter von*, LE 36, 534 psl.

[71] W. Holtzmann, *Die Gründung des Bistums Samaiten*, žr *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*. Neue Folge, XXXII t. (1917), 70 psl.

panorėjo, kad W. Holtzmannas (Bonnos universiteto prof.) po 45 metų šios paskaitos autoriui dovanojo visus iš Babinovskio kodekso Kaune pasidarytuosius nuorašus [72].

Kas yra M. Babinovskis ir jo vardu minimasis kodeksas? Žemaičių kapitulos kan. M. Babinovskis buvo žinomas kaip uolus kapitutulos kanauninko (vėliau vysk. sufragano) Jono Kazakevičiaus [73] bendradarbis, atieškant bažnytinius turtus iš kalvinistų [74]. Matomai jiedu abu turėjo vysk. Stanislovo Kiškos (1618-1626) pasitikėjimą, nes po jo mirties abu tvarkė ir jo asmenišką turtą [75]. Yra paskui žinoma, kad Babinovskis dalyvavo 1636 ir 1639 m. Žemaičių vysk. Jurgio Tiškevičiaus sušauktuose diecezijos sinoduose [76]. Bet pats svarbiausias Babinovskio darbas buvo sudarymas ano fundacinių ir kitų dokumentų nuorašų kodekso (vokiškai vadinamo *Kopialbuch*), kurio titulinis lapas turi 1619 m. datą [77].

Iki šiol Babinovskio kodeksas, palyginti, dar nedaug mokslo reikalui tebuvo panaudotas [78]. Juo labiau susidomėta mūsų tremtyje, kur yra geros galimybės to kodekso dokumentus papildyti vertingais Vatikano archyvo ir jo bibliotekos rankraščių skyriaus radiniais. Mons. Paulius Jatulis yra keliuose mašinraščio egzemplioriuose padaręs daugumos to kodekso dokumentų (202 numerius *in extenso* ar ištraukose) nuorašus [79]. Jatulis ten yra dar pridėjęs nurašytus originalius dokumentus, kuriuos 1917 m. W. Holtzmannas rado Kauno muziejuje ir dieceziniame archyve.

---

72 Šiandien jie mons. dr. P. Jatulio žinioje. Atiduodamas Z. Ivinskiui visus Kaune I pasaulinio karo metu padarytus nuorašus, W. Holtzmannas pabrėžė, jog nebeturįs laiko prie tų klausimų grįžti.

73 Z. Ivinskis, *Kazakevičius Smolka Jonas*, LE 11, 255-256 psl.

74 B. Smigelskis, *M. Valančiaus Žemajtiu Wiskupistės kritika*, žr. *Draugija*, 1911 m. 55-56 nr. 271 psl.

75 J. Kurczewski, *Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska*, III t., Vilnius 1916, 108 psl.; Z. Ivinskis, LE. 11, 256 psl.

76 M. Wołonczewski, *Žemajtiu Wiskupiste*, II d., 152, 156 psl.

77 *Codex Babinowski: Fundationes, privilegia ecclesiae cathedralis Mednicensis totiusque dioecesis Samogitiae per* Matthaeum Babinowski, *canonicum dictae cathedr., sacra apostolica authoritate notarium fideliter ex authenticis descripta et collecta, Vornis seu Miednicis, 7. Aug. 1619.*

78 Pirmasis jį naudojo W. Holtzmannas (1917), vėliau K. Jablonskis, kuris nurodė ir Z. Ivinskiui panaudoti tą kodeksą disertacijai *Geschichte des Bauernstandes in Litauen* (1933). 1938 m. juo naudojosi J. Matusas, rašydamas apie Valančių (*Senovė*, IV). Kun. R. Krasauskas pirmasis Romoje įsigijo to kodekso mikrofilmą ir sudarė galimybę tuo kodeksu naudotis ir kitiems (mons. P. Jatulis, kun. St Yla ir kiti).

79 *Codex Babinowski*, Mednicis 1619 - Roma 1961, 150 psl. (mašinraščio). Z. Ivinskis tuos nuorašus gausiai panaudojo strp. *Die Entwicklung der Reformation*, žr. *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, 12 (1967).

Kitados nepriklausomoje Lietuvoje prof. Konstantinas Jablonskis buvo pradėjęs labai dėmesingai rankioti Babinovskio kodeksą papildančius dokumentus iš Kauno vyskupo kurijos, Centrinio valstybinio ir kitų archyvų[80]. Berods, Babinovskio kodeksą padėdamas pagrindan jis norėjo išleisti atskirą tomą šaltinių — Žemaičių vyskupijos kodeksą, kuris būtų buvęs paralele žinomajam Vilniaus katedros ir vyskupijos kodeksui. Tada K. Jablonskis surado ir iš dalies panaudojo ir labai įdomų šaltinį *Tarquinii Peculi Visitationes Ecclesiarum in dioecesi Mednicensi peractae a. D. 1579*[81]. Bet K. Jablonskis, kuris nuolat turėjo kitų darbų ir užsiėmimų[82], savo Žemaičių vyskupijos kodekso nebaigė, o po 1945 m. visai nebeliko vilties jo Lietuvoje išleisti[83]. Vienintelė viltis tokį šaltinių rinkinį išspausdinti, žinoma, dedant Babinovskio kodeksą pagrindan ir papildant Vatikano ir kitų archyvų teikiama medžiaga, bėra likusi Romoje, kur jau daug tos rūšies dokumentų, testamentų, inventorių, nekalbant jau apie fundacijų aktus, yra mons. P. Jatulis išleidimui paruošęs. Šalia Žemaičių vyskupų reliacijų Šv. Sostui[84], kurios, prof. P. Rabikausko redakcijoje, sudaro atskirą spausdintą tomą, šalia gausių tos diecezijos vyskupų kandidatų kanoniškųjų (konsistorialinių) procesų (bylų), kurių mons. P. Jatulis tiek daug jau yra iš įvairių Vatikano archyvo fondų surankiojęs, papildytasis Babinovskio kodeksas sudarys patį svarbiausią įnašą naujausioje tos vyskupijos istoriografijoje. Tada jau turės pra-

---

[80] K. Jablonskis savo Žemaičių vyskupijos rinkiniui įvairios vertingos medžiagos buvo radęs ir ją nusirašęs iš teismų aktų bylų į tvarkingai sudėtas sąsiuvinio formato papkes, kuriomis Z. Ivinskiui teko savo laiku naudotis. Nuostabu, kad V. Žukas, kuris smulkiai yra išskaičiavęs ir rankraštinį K. Jablonskio palikimą (*Prof. K Jablonskio bibliografija*, žr. *Bibliotekininkystės ir Bibliografijos klausimai*, IV t., 1965, 155-196 psl.), nieko nemini atskirai apie nuorašus Žemaičių vyskupijos kodeksui. Jų, be abejo, reikia ieškoti tarp « 20 tūkstančių lapų įvairių darbų », tarp gausybės « Vilniaus kapitulos archyvo ir teismo bylų nuorašų » (ten pat, 155, 169 psl.). Pats V. Žukas pastebi, jog dalies archyvinės nuorašų medžiagos nepavyko K. Jablonskio istorinių dokumentų rinkiniuose surasti, nors ji ten turėjo būti. V. Žukas spėja, « kad dalis K. Jablonskio surinktos medžiagos liko pas kitus asmenis » į jo asmeninį archyvą nesugrąžinta (ten pat, 190 psl.).

[81] K. Jablonskis, *Papildomosios žinios apie kan. M. Daukšą*, žr. *Archivum Philologicum*, IV t. (1933), 64-85 psl.

[82] Plg. Z. Ivinskis, *Prof. K. Jablonskio atminimui (1892-1960). Jo įnašas Lietuvos istorijos mokslui*, žr. *Aidai*, 1961 m. 1 nr., 18-22 psl.

[83] Kaip Tarybinės Lietuvos Mokslų Akademijos nariui ir universiteto profesoriui, K. Jablonskiui buvo pavestas visai kitokios rūšies šaltinių leidimas. Jis buvo, be kitko, redakcinėje kolegijoje atsakančiuoju redaktoriumi, kai buvo leidžiami Lietuvos TSR istorijos šaltiniai (I, III t.), Lietuvos XVI-XVII amž. inventoriai ir kiti rinkiniai. Minėtą vyskupijos kodeksą išleisti negalėjo būti planuose Lietuvos tarybinio mokslo, kurio šaltinių rinkiniai taip vienašališkai atrinkti.

[84] Žr. 62 išnašą.

sidėti naujas etapas apskritai Lietuvos Bažnyčios ir jos kultūros istorijos tyrinėjimo lauke [85]. Tik pačios Medininkų vyskupijos anam reikšmingam jos įkūrimo faktui nušviesti nė su žiburiu, berods, archyvuose nieko naujo ir nežinomo nebegalima rasti. Prieš pereidami prie šito klausimo, turime dar trumpai dirstelti į bandymus Žemaitiją pakrikštyti iki 1417 metų.

II. Sunkus Žemaitijos kelias į krikščionybę kryžiuočių kovų akivaizdoje

Skamba savotišku paradoksu, bet buvo istoriška tiesa, jog vokiečių ordinas, aukščiausiųjų institucijų taip numylėtas ir gausiomis privilegijomis nuo 1226 metų (garsioji bulė Rimini mieste) vis aprūpinamas, tas ordinas, kuris naudojosi išimtina teise atstovauti visą kristianizacijos reikalą Pabaltijo žemėse, tapo didžiausia kliūtimi Žemaičiams pasikrikštyti. Visą XIV amžių jis užstojo jiems kelią į krikščionybę, kol energingos Vytauto ir Jogailos pastangos pagaliau garantavo pilną laimėjimą (1417) krikšto srityje, nors dėl politinės Žemaitijos priklausomybės ordinas dar kietai penkeris metus toliau kovojo. Kaip ir Vilniaus vyskupiją įkuriant, ir čia kryžiuočiai piktai iš šono turėjo stebėti, kaip tas kraštas, į kurį jie jau nuo Mindaugo laikų bandė vis koją įkelti, krikštijosi be jų pastangų.

Jau iš Lietuvos pirmojo karaliaus ordinas už pakrikštijimą ir jam iš popiežiaus karūnos parūpinimą buvo iškaulinęs, ypač Žemaičiuose, naujų ir naujų dovanojimų [86]. Kryžiuočiai toliau vis labiau įsitikino, jog jų valstybė, einanti nuo Oderio iki šiaurinės Estijos sienos (Narvos), negalės toliau iš viso gerai bujoti ir vystytis, kol priešiška Žemaitija, lyg kokis platus pleištas, tą valstybę negailestingai pusiau skaldys į dvi atskiras Prūsų ir Livonijos dalis. Kryžiuočiai šventai buvo įsikalę ir tam reikalui aukojo daug savo energijos, jog jų valstybei anas jungiantis teritorinis ryšys bet kokia kaina turi būti įgytas [87].

---

[85] Reikia tik bent minimalinių materialių sąlygų tiems istorikams , kurie Romoje dabar tam darbui aukojasi ir reikia, žinoma, lėšų paruoštiems leidiniams išleisti, kaip su pagrindu spaudoje (*Drauge, Tėviškės Žiburiuose*) 1969 m. vasarą eilėje straipsnių tą klausimą kėlė kun. Dr. P. Celiešius.

[86] Teisingai pastebi K. Forstreuter (*Deutschland und Litauen im Mittelalter*, (*Studien zum Deutschtum in Osten*, 1), Köln-Graz 1962, 7 psl.), jog « vokiečių ordinas savo draugystę su Mindaugu be saiko (*übermässig*) išnaudojo, kai jis, be kitko perėmė lietuvių giminės žemę (*das litauische Stammland*) Žemaičius, kurie sudarė tiltą tarp Prūsų ir Livonijos ».

[87] Ten pat, 11-13 psl.

Kai per kartų kartas nusitęsusioms ir kruvinoms *Litauerreisen* vis nebuvo galo ir jos vis negelbėjo Žemaitijai pajungti, ordinas ėmė naudotis nauja taktika. Jis ieškojo nesutikimų tarp pačių Gediminaičių. Jogailą, pavyzdžiui, jis gudriai palaikė prieš jo dėdę Kęstutį, ir už sėkmingą pagalbą turėjo šis Algirdaitis mokėti Žemaitija, ją užrašyti ordinui iki Dubysos. Bet jau kitais metais kryžiuočiai ėmė rūpestingai remti pabėgėlį Kęstutaitį jo kovoje prieš jo pusbrolį Jogailą, greitai gaudami dovanų pergamentą — Žemaičius iki Nevėžio. Nuo ordino atsimetęs Vytautas, ko, žinoma, kryžiuočiai nė iš tolo nebuvo laukę, galėjo antrukart naudotis jo parama, kai tik vėl pakartojo pirmuosius pažadus, t. y. užrašė vėl Žemaičius. Žinia, Vytautas atsimetė ir nuo antrųjų Žemaitijos užrašymų, nes Jogaila savo narsiam pusbroliui buvo priverstas grąžinti ne tik tėviškę Trakus, bet ir visą Lietuvą (1392).

Didysis Kęstutaitis tiesiog funkcijoje savo interesų ir toliau vikriai naudojo kryžiuočius, jiems dar porą kartų naujai užrašydamas Žemaitiją. Net pagrindine priežastimi vadinamojo « didžiojo karo », kurio viršūnėje buvo Žalgirio kautynės ir reikšmingoji pergalė, tebuvo bandymas kardu išspręsti, kam turi pagaliau Žemaitija priklausyti. 1404 metais kryžiuočiai antrukart gavo iš Vytauto tą kraštą valdyti. Tai buvo jau ketvirtas iš eilės Vytauto Žemaitijos dovanojimas ordinui. Bet vos tik jis spėjo Žemaitijoje, kaip ir 1399 (1400 m.) pasistatyti porą savo pilių, sukilo gyventojai. Ir 1401 ir 1409 metų gyventojų sukilimas baigėsi tuo pačiu rezultatu : kryžiuočiai turėjo galvotrūkčiais iš Žemaitijos pasitraukti [88]. Bet ir po Žalgirio pergalės Žemaitijos priklausomybės klausimas dar visą tuziną metų nuodijo santykius. Nežiūrint Torno taikos (1411), kuria Žemaitija pusbroliams tebuvo palikta iki jųdviejų gyvos galvos (o jiedu tada jau buvo persiritę per 60 !), reikėjo dar kelis kartus mobilizuotis, kariauti ir įvairiais būdais veikti, vis ieškant galimybių apsaugoti to krašto ateitį.

Visų derybų, kovų ir bandymų išgelbėti nuo kryžiuočių Žemaitiją, čia nedėstysime plačiau. Tos kovos dramatiški momentai yra jau anksčiau, remiantis, palyginti, gausiais šaltiniais, atžymėti [89].

---

[88] Plačiai žr. B. Dundulis, *Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus 1401 ir 1409* m., Vilnius 1955, 118-147 psl. Plg. M. Jučas, *Telkiamos jėgos galutinai sunaikinti ordiną (1380-1409)*, kolektyviniame rink. : *Lietuvių Karas su Kryžiuočiais*, Vilnius 1964, 247-256 psl. (Žemaičių sukilimai). Naujų duomenų duoda W. Nöbel, *M. Küchmeister, Hochmeister des Deutschen Ordens 1414-1422*, 15-33 psl.

[89] R. Krumbholtz, *Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melnosee*. J. Jakštas, *Jogailos ir Vytauto kovos su vokiečių ordinu*, rink. *Jogaila* (red. Ad. Šapoka), Kaunas 1935, 129-183 psl. Z. Ivinskis, *Kovos bruožai dėl Žemaičių*, žr. Athenaeum, V (1935).

Iš lietuvių paskutinis ties tuo klausimu plačiai sustojo Br. Dundulis [90]. Čia tenorėtume tik trumpiai pažymėti: kai 1414 metų vasarą jungtinė lietuvių ir lenkų kariuomenė, kaip prieš ketverius metus, vėl traukė prie Vislos ir Prūsuose jėga ėmė imti ordino pilis, įsikišo popiežiaus Jono XXIII delegatas. Jis siūlė amžinai nebaigiamą Žemaitijos priklausomybės klausimą su visais kitais ginčais perkelti į to popiežiaus kviečiamą bažnytinį susirinkimą Konstancoje, kur jis tikėjosi tapti tikruoju šv. Petro įpėdiniu, kai kiti du popiežiaus sosto pretendentai turėjo būti pašalinti.

Vytautas ir Jogaila sutiko su tokiu pasiūlymu. Jiedu tikėjosi Konstancoje pasisekimo. Dar prieš tai Jonas XXIII, pusbroliams prašant, buvo panaikinęs visas ordino privilegijas ir dovanojimus, liečiančius Lietuvą.

Kai Jono XXIII delegatas gavo iš abiejų besivaidijančių pusių sutikimą pavesti aną įkyrią bylą spręsti bažnytiniam susirinkimui Konstancoje, Žemaitijos klausimas įgijo tarptautinį pobūdį. Koncilija, lyg kokia aukščiausia tautų organizacija, turėjo tarti savo žodį ir apie tiek ilgai Bažnyčios globoto ordino ginkluotas misijas, ir apie santykius su naujakrikštais lietuviais, ir apie ką tik Jogailos ir Vytauto skubotai atliktą krikštijimą Žemaičių. Tas įdomus pusbrolių žygis, kuris turėjo paremti jųdviejų politinius aktus tvirčiau Žemaitiją užsitikrinti, buvo įrodymas, jog jiedu negalvojo tą kraštą tik laikinai, iki savo mirties, valdyti. Abu valdovai tikėjosi silpniną ordino pretenzijas į Žemaičių žemę, kai jiedu beveik simboliškai krikštijo ją, 1413 metų lapkričio mėnesį vos savaitei tenuvykę į Dubysos krantus [91].

Apie šitą Vytauto ir Jogailos žygį žinome iš autentiškų šaltinių. Žinomasis lenkų kronistas J. Dlugošas yra plačiai tą faktą paminėjęs [92]. Jo platus aprašymas Žemaičių krikšto (1413 m.) turi tačiau daug panašumo su jo paties pasakojimais, kaip buvo vykdomas Lietuvos krikštas prieš 26 metus (1387) Lietuvos sostinėje [93]. Nesustodami plačiau ties išsamiu Dlugošo aprašymu, turime čia trumpai

---

[90] Be minėtosios studijos (žr. 88 išnašą) yra dar penki kiti B. Dundulio straipsniai, kurie tiesiogiai liečia kovą su ordinu dėl Žemaičių (žr. bibliografinį priedą). Trumpiau B. Dundulio knygoje: *Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje*, Vilnius 1960, 320 psl.

[91] M. Andziulytė-Ruginienė, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, 45-47 psl.

[92] J. Długosz, *Opera Omnia*, XIII t., 159-160 psl., J. Fijałek, *Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu*, 71-74 psl., yra pirmasis atkreipęs dėmesį, jog per tokį trumpą laiką (vieną savaitę), kurį Dlugošas paduoda, nebuvo galima įvykdyti tikro Žemaičių atvertimo į krikščionybę. Plg. *Rozbiór Krytyczny Annalium Poloniae J. Długosz*, I t., 147 psl.

[93] J. Długosz, *Opera Omnia*, XII t., 471-472 psl.

atsakyti į du klausimu : ar yra kokių patikimesnių žinių apie bandymus Žemaičius krikštyti dar prieš 1413 metus ? Ar buvo bandoma į tą kraštą nešti kryžių jau tada, kai jis kentė kruvinius ordino karo žygius ? Ir antra, kodėl Žemaitija nebuvo įtraukta krikštijimo akcijon 1387 metais, o turėjo dar oficialaus krikšto visą generaciją (26 metus) laukti ?

Pirmuoju klausimu, t. y. apie bandymus pakrikštyti Žemaičius, yra naujai duomenų patiekęs Tėvas dr. Viktoras Gidžiūnas, O.F.M. [94]. Apie atskirą Žemaičių krikštą yra savo svarstymus paskelbęs dr. J. Jakštas [95].

Išlasęs eilę įvairių versmių ir akylai peržvelgęs Žemaitiją liečiančius šaltinius, dr. V. Gidžiūnas nedaug juose tegalėjo rasti faktų, kurie įtikinančiai galėtų paliudyti, jog Žemaičius prieš 1413 metus būtų pasiekusi pastovesnė krikšto banga. Iš šaltinių galima išrankioti eilę užuominų, įvairių pastangų ir į Žemaičius Evangeliją atnešti, galima surankioti kryžiuočių paminėtus faktus, kur jie Žemaičių įkaitus, ar jų palydovus krikštijo, tačiau išvada pasilieka aiški : iki Vytauto ir Jogailos pasirodymo kraštas dar visai skendėjo pagonybėje, nebuvo jame nei parapijų, nebuvo nei bažnyčių, nekalbant apie vienuolynus, kurie Žemaičiuose yra labai vėlybos datos [96].

Šaltiniai yra įsakmiai paliudiję, kaip sunkiai sekėsi Žemaičiuose pirmajam Lietuvos vyskupui Kristijonui [97], kurį karaliui Mindaugui Livonijos (kryžiuočių) ordinas buvo parinkęs iš savo narių tarpo. Greitai vyskupas turėjo palikti ir savo žemes Žemaitijoje (Raseinius, Betygalą, Ariogalą ir Laukuvą) [98], kurių pusę Mindaugas buvo užrašęs Livonijos ordinui. Kai į užsienį pasitraukė vysk. Kristijonas [99], sąlygos krikščionybės švieselei laikytis darėsi sunkesnės. Čia nesustosime ties klausimu, ar pats Mindaugas, kuris atkrito nuo sąjungos su ordinu, galėjo vėliau dar išlikti krikščionimi. Prie to, kas anksčiau jau išdėstyta [100], galima čia dar pridėti paties ordino argu-

---

[94] Žr. tuo klausimu V. Gidžiūnas, O.F.M., *Pirmieji bandymai krikštyti Žemaičius*, atsp. iš *Kario*, 1967, 8 nr. (spalių mėn.), 17 psl.

[95] J. Jakštas, *Šis tas dėl atskiro Žemaičių krikšto*, atsp. iš *L.K.M. Akademijos Metraščio*, III t., 9 psl.

[96] Plg. V. Gidžiūnas, *Vienuolijos Lietuvoje, IX-XV amžiai*, atsp. iš *L.K.M. Akademijos Suvažiavimo Darbų*, VI t., 1970, 243-275 psl.

[97] K. Forstreuter, *Deutschland und Litauen im Mittelalter*, 7 psl. 7 išnaša. Z. Ivinskis, *Kristijonas*, LE 13, 145-146 psl.

[98] Šaltinių duomenys ; Z. Ivinskis, *Lietuvos krikšto problema*, žr. *Aidai* 1966, 5 nr., 196-198 psl.

[99] Ten pat, 196 psl. Apie Kristijono veiklą užsienyje žr. keliolika šaltinių nuorodų H. Paszkiewicz, *Regesta Lithuaniae*, I t., Varšuva 1930, 72-100, 179 psl.

[100] Žr. plačiau Z. Ivinskis, *Pirmasis Lietuvos karalius Mindaugas ir jo palikimas*, atsp. iš *L.K.M. Akademijos Metraščio*, I t., 92-93 psl.

mentaciją, pavartotą kaip tik Konstancos koncilijoje. Atsikirsdamas kaltintojams ordino delegatas kalbėjo : « Lietuvos karalius Mindaugas didelėmis ordino pastangomis krikštytas ir iš pagonybės klaidos į tikėjimą atverstas, greitu laiku po krikšto priėmimo kritęs apostazijon », teriojo ordino žemes [101]. Jeigu kryžiuočiai drįso tą priekaištą koncilijoje viešai priminti, rėmėsi jie pusantro šimto metų senumo tradicija. Bet jau ir 60 metų po Mindaugo nužudymo (1324) popiežius Jonas XXII rašė iš Avignono apie Mindaugo atkritimą. Įdomu, kad popiežius dėl Mindaugo « nuo tikėjimo atsimetimo ir grįžimo į pirmutinę klaidą » čia įsakmiai kaltino ordiną. Mindaugo apostazija buvo įvykusi « pasėkoje žiaurių ir nedraugiškų skriaudų, kurias padarė mylimo vokiečių ordino sūnūs ... » [102]. Galimas daiktas, kad tada Avignono kurija rėmėsi duomenimis plataus proceso, kurį Rygoje 1312 m. prieš ordiną buvo pradėjęs popiežiaus legatas Francesco de Moliano [102a]. Jau tada apklausinėti liudininkai ne kartą buvo minėję Mindaugo atkritimą nuo krikščionybės [103]. Nuo anų Lietuvą taip sukrėtusių įvykių nebuvo dar praėję pilnai 50 metų. Anie liudininkai galėjo dar daug ką prisiminti, kaip pavyzdžiui, šiandien mūsų senesnieji be vargo prisimena Didįjį Vilniaus seimą, ar anuos 1905 metų įvykius, nuo kurių jau turime daugiau kaip pusės šimto metų laiko tarpą.

Šitame ryšyje noriu atkreipti dėmesį, jog Francesco de Moliano liudininkų apklausinėjimo protokolai ir Mindaugo apostazijos klausimui spręsti yra šaltinis, su kuriuo reikia skaitytis. Gaila, kad mūsieji Mindaugo epochos tyrinėtojai yra tą šaltinį pamiršę [104]. Yra dar labai svarbu, ką sako liudininkai po 50 metų, kaip, pavyzdžiui, šiandien mums dar turi istorinės reikšmės, ką po tiek pat laiko pasakoja apie nepriklausomybės kovas jų dalyviai. Kai Fr. de Moliano savo tardymą vedė, dar buvo eilė gyvų liudininkų, kurie prisiminė Mindaugo laikus. Pora jų turėjo smulkesnių žinių apie Mindaugo santykius su Livonijos ordinu ir priežastis, kodėl Lietuvos karalius atkrito nuo

---

[101] « Myndowe... pauco tempore post susceptum baptisma apostando relapsum.... » CEV 1027 psl.

[102] LUB, II t., 1855, 172 psl. (703 nr.) ; A. THEINER, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae,* I t., 1860, 293 nr. ; *Gedimino laiškai,* parengė V. PAŠUTA ir I. ŠTAL, Vilnius 1966, 93 psl.

[102a] *Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (1312). Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens,* išl. A. SERAPHIM, Karaliaučius 1912.

[103] Ten pat, 46, 63, 78, 99 psl.

[104] Nuostabu, kad ir toks apdairus tyrinėtojas J. STAKAUSKAS (*Lietuva ir Vakarų Europa XIII amž.,* Kaunas 1934) taip pat to svarbaus šaltinio nepanaudojo.

krikščionybės [105]. Vienas tos bylos liudininkų dar pažino kunigą, «kuris buvo klebonas (*plebanus*) minėto karaliaus [Mindaugo] žemėje» [106].

Šitomis pastabomis kreipdami tyrinėtojų dėmesį į taip svarbų šaltinį, drauge galime konstatuoti, jog anas reikšmingas Mindaugo žygis — jo pasikrikštijimas, Žemaičių žemėje nepaliko žymėtinų pėdsakų. Pagonybė toliau kerojo, ir tas faktas davė kryžiuočiams patogų pretekstą tęsti savo žygius, ginklu vergti kraštą, kurio gyventojai savo turtus ir žemes valdė, pagal ano meto pažiūrą, neteisėtai vien todėl, kad jie nebuvo krikščionys [107].

Čia susidarytų tikrai ilgas sąrašas jeigu bandytume inventoriškai sužymėti žinomųjų ordino kronikų paminėtus, ar plačiai aprašytus žygius į Žemaitiją [108]. Žygiuose kartais su ordino kariuomene traukdavo ir vienuoliai, kaip mums įsakmiai yra paminėjusi *Eiliuotoji kronika* apie didelį Livonijos ordino žygį į Žemaitiją, kai Mindaugas dar laikėsi krikščionybės, o Žemaičiai vis nesidavė kryžiuočių palaužiami. Kaip tada (1256-1257) su priešo kariuomene įžengę vienuoliai niekuo nesiskyrė nuo kitų kryžiuočių ir, neturėdami jokio draugiško kontakto su vietiniais gyventojais, drauge naikino nekrikštų žemę [109], vienus po kitų padeginėdami namus, taip galėjo būti ir su vėlesniais žygiais. Juose buvo reikalingi dvasininkai aptarnauti saviems karo žygio dalyviams. Jeigu didesniuose gyventojų susitelkimo punktuose, kur buvo krikščionių karo belaisvių, ypač iš lenkų žemių, dar buvo galima vaizduotis vieną kitą bažnytėlę, ar kokį kunigą-misininką, tai dar nereiškė pačioje tautoje krikščionybės įvedimo, kaip ir dabar, pavyzdžiui, dar nelaikome sukrikščionintomis daug Afrikos ir Azijos tautų, nors ten ir veikia ne viena katalikų,

---

[105] *Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (1312). Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens*, išl. A. Seraphim, *Karaliaučius* 1912, 78, 99 psl.

[106] Ten pat, 141 psl.

[107] Žr. tuo klausimu bibliografijoje nurodytas E. Weise ir St. Bełch studijas. Plg. P. Jatulis, *Wlodkowic, Paweł*, LE 34, p. 626-627; Z. Ivinskis, *Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva*, žr. *Athenaeum*, IV t. (1933), 135-144 psl.

[108] Tuo klausimu naujausi duomens pas B. Dundulį, M. Jučą (žr. 88 išnašą) ir W. Nöbel (žr. 68 išnašą).

[109] Pati *Eiliuotoji Livonijos kronika* gana vaizdingai pamini, kaip «basieji» (*barvuzen*) ir pamokslautojai (*predigere*) vienuoliai, t. y. pranciškonai ir domininkonai, kurie ordino riterius lydėjo 1256-1257 m. žygyje į Žemaitiją, pirmieji uždegė pirmuosius gaisrus, pirmiausia domininkonas, o paskui pranciškonas (*Livländische Reimchronik*, išl. Leo Meyer, 1963, 97 psl., 4235-4239 eil.). Žr. apie tai platesniuose rėmuose V. Gidžiūnas, *Vienuolijos Lietuvoje, IX-XV amžiai*, žr. L.K.M. Akademijos *Suvažiavimo Darbų* VI t., Roma 1970, 254 psl. Vienuoliai, ar paties vokiečių ordino kunigai dalyvaudavo karo žygiuose, žinoma, turėdami uždavinį sužeistiesiems žygio krikščionims teikti religinius patarnavimus.

ar protestantų misijų stotis, nors pastatomos ir bažnyčios, ar koplyčios.

Ne tik popiežiaus kurijai, kuriai per savo prokuratorius žinias tiekė Ordinas, bet ir patiems Lietuvos valdovams, į kurių žemes XIV amžiuje buvo skelbiami kryžiaus karai, Aukštaičių gyventojų plotai tebesiskaitė pagoniški. Ta intencija Lietuvos kunigaikščiai vis vesdavo derybas dėl krikšto[110]. Kryžiuočių kronikos mums patiekia gyvų pavyzdžių iš XIV amžiaus pradžios Žemaitijos pietinėse žemėse, kur buvo į dešiniojo Nemuno plotus persimetusios sunkios kovos. Tarp tenykščių Žemaitijos pilių gynėjų atsirasdavo tokių, kurie perbėgdavo į ordino pusę. Jie būdavo tuojau pakrikštijami. Tokiems pabėgėliams ordinas tuojau laikinai duodavo Prūsuose žemės, kol, Lietuvą nukariavus, tokis pabėgėlis atgaus savo tėviškę[111]. Žemaičių akyse tokie pabėgėliai-neofitai skaitėsi tik išdavikais, nes jie atvesdavo į pilį priešą, kuris jos gynėjus išžudydavo. Kronikos pamini, pavyzdžiui, Aukaimio pilies (Batakių-Skaudvilės srityje) gynėjų istoriją, mūsų akimis didelę tragediją. 1302 m. vienas iš pilėnų Draika (Draikė), « norėdamas [pagoniškų] stabų vieton tetarnauti tikram ir gyvam Dievui » per savo sūnų Piną (Pinne) užmezgė ryšius su Ragainės komtūru ir jį nuolankiai prašė « kad tas jį išlaisvintų iš pagonybės klaidų ir netikėlių rankų »[112]. Raštu atsiklausęs paties magistro, Ragainės komtūras apgulė Aukaimio pilį kaip tik tuo metu, kai Draika buvo sargyboje. Kai pilėnai ilsėjosi nakties metu slapta jis atidarė kryžiuočiams pilies vartus. Šie vyrus išžudė, moteris ir vaikus paėmė nelaisvėn, o pilį iki pamatų sudegino. « Minėtasis Draika buvo nugabentas į Ragainę ir ten su visa savo šeima pakrikštytas »[113]. Nikalojaus Jeroschino kronikoje yra pasakyta, kad Draika krikštijosi su savo *gesinde*[114]. Tai reikštų šeimyną platesne prasme, drauge su tarnais ir kitais į Draikos ūkį priklausančiais.

Aukaimio pilis buvo atstatyta, bet už trejų metų ten kartojos panaši tragedija. Kai 1305 m. Gavėnios metu Karaliaučiaus komtūras

---

[110] Plačiai apie jas K. Chodynicki, *Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie, Przegląd Historyczny,* 18 t., 1914. Plg. Z. Ivinskis, *Lietuvos krikšto problemos,* žr. *Aidai* 1966, 6 nr., 266-270 psl.

[111] PUB IV, 117-118, 505 psl.; V, 546 psl. Plačiau žr. K. Sideravičius, *Sunkiausių kovų šimtmetis,* rink. *Lietuvių karas su kryžiuočiais,* 1964, 197 psl.

[112] SRP I t., 166-171 psl. (P. Dusburgiečio kronika); III t., 585 psl.; žr. *Draikė,* LE 5, 164 psl.

[113] SRP I, 167 psl.; *Aukaimis,* LE 1, 419 psl.; *Aukaimis,* žr. *Mažoji Tarybinė Lietuvos Enciklopedija,* I t., 1966, 117 psl.; A. Salys, *Die žemaitischen Mundarten,* 59-60 (227-228) psl. *Lietuvos TSR Istorijos Šaltiniai,* I t., 1955, 52 psl. Plg. K. Sideravičius, *Sunkiausių kovų šimtmetis,* rink. *Lietuvių karas su kryžiuočiais,* 1964, 192 psl.

[114] SRP I, 560 psl.

artėjo prie Aukaimio pilies, « tikėjimo ir tikinčiųjų draugas », pilėnas Svirtila (Swirtil) vėl išdavė pilį. Ir vėl visi vyrai buvo išžudyti, kai moterys ir vaikai buvo supančioti nelaisvės žygiui [115]. Mūsų pagrindinis kronistas Dusburgietis prideda: « Pats Svirtila su savo šeima, pasitraukdamas su [ordino] broliais, gavo krikšto malonę » [116].

Pėda pėdon tokia pat istorija buvo ir su kitu kilminguoju Spūdu (Spudo). Būdamas « galingas » Pūtvės-Pūtvininkų pilyje [117], jis slapta priešui atidarė jos vartus. Kai Pūtvė buvo sunaikinta, Spūdui, žinoma, kito kelio nebebuvo, ir jis su savo šeimynykščiais, tėvu ir broliais pasitraukė pas kryžiuočius ir ten krikštijosi [118]. Iš ordino dokumentų galima surankioti ir daugiau faktų, kur minimos pavardės pabėgėlių (kilmingųjų) iš Žemaičių pietvakarių plotų [119]. Ir jie, pabėgę iš savo krašto, tegalėjo krikštytis.

Jeigu kuris nors žemaitis ne kokiais asmeniškais išskaičiavimais, bet savo giliu įsitikinimu būtų panorėjęs tapti tada krikščionimi, jis savo krašte neturėjo tam sąlygų. Jis turėjo bėgti pas kryžiuočius. Išpažinti žiaurių priešų tikėjimą tada, suprantama, reiškė būti jų bendrininku.

Kai įsisiūbavo dažni kryžiuočių puolimai, Lietuva virto nuolatinio karo stovykla. Situacija susidarė tragiška. Jeigu kas norėdavo krikštytis, turėjo slapta bėgti pas kryžiuočius, kurie buvo apsupę kokią lietuvių pilį. Pas juos tokis konvertitas nuopelnų įgydavo, jeigu jis sugebėdavo išduoti savo tautiečius-pagonis. Ne vienas perbėgėlis pas priešą tada tapo krikščionimi, kai buvo paaukoti pilies gynėjai.

Yra žinomas tik vienas autentiškas atvejis, kai žemaičiai, gelbėdamiesi iš beviltiškos padėties apsuptoje Medvėgalio (į pietus nuo Varnių) [120] pilyje, panorėjo krikštytis ir šitokia galimybe, kiek tai lietė jų pačių gyvybių išsaugojimą, sėkmingai pasinaudojo. Šitas

---

[115] SRP I, 171 psl.

[116] SRP I, 171, 567 psl. (N. Jeroschino kronika). Žr. Z. Ivinskis, *Svirtila,* LE 29, 276 psl.

[117] Pūtvė (prie upės Jūros prieupio Akmenės, į šiaurę nuo Pagramančio). J. Puzinas, *Pūtvės pilis,* LE 24, 281-282 psl.; A. Salys, *Die žemaitischen Mundarten,* 33 (201) psl.; *Pūtvė* (*Pūtvininkai*), žr. *Mažoji Tarybinė Lietuviškoji Enciklopedija,* II t., 1968, 953 psl.

[118] SRP I, 174, 571 psl. (N. Jerošino kronika).

[119] PUB IV, 117-118, 505 psl. Plg. H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie a Moskwa,* I t., Varšuva 1933, 161-162 psl. (3 išnaša); Z. Ivinskis, *Lietuvos istorija naujų šaltinių ir pokarinių tyrinėjimų šviesoje,* atsp. iš *L.K.M. Akademijos Suvažiavimo Darbų* V, t., 1964, 24 (546) psl.

[120] J. Puzinas, *Medviagalis,* LE 18, 107-108 psl.; Br. Kviklys, *Mūsų Lietuva,* IV t., 189 psl.; *Medvėgalis,* žr. *Mažoji Tarybinė Lietuviškoji Enciklopedija,* II t., 547 psl.

atvejis drauge mums parodo, į kokią abipusio nepasitikėjimo dvasią buvo tada išaugę kryžiaus karai į Lietuvą.

Kai ordinas 1329 m. pradžioje suorganizavo gausių kryžininkų svečių žygį (viso 18.000 žmonių) į pietvakarių Žemaitiją, žymiųjų svečių tarpe buvo pats Čekijos karalius Jonas Liuksemburgietis. Eilėje jo palydovų, žymių riterių (grafų) buvo ir prancūzų poetas Guillaume de Machaut [121], kuris savo 1357 m. rašytame veikale *Confort d'Ami* (Draugo parama) be Medvėgalio (Medouagle), minėjo dar keturias paimtas pilis (Kvėdarną, Gedimino pilį, Gegužkalnį, Aukaimį) [122].

Nors Medvėgalio pilėnai gana atkakliai gynėsi, tačiau tokį gausų priešą atmušti buvo sunku. Anot kronisto Jeroschino, kuris tą epizodą gana plačiai savo eilėmis aprašė, Medvėgalio gynėjai nuo sienų « ėmė visi vienu balsu šaukti, kad jie mielai nori krikštytis ir krikščioniškai gyventi, jeigu jiems bus palikta gyvybė » [123]. Įdomu, kad ordino magistras Werner von Orselen nenorėjo tikėti tokiu pažadu ir laikė jį klasta, « nes vilkas nuo savos prigimties tėra retai atpratinamas » [124]. Čekijos karaliui tačiau pasisekė magistrą perkalbėti. Vyrų, moterų ir vaikų ten buvo pakrikštyta 6000, nes gana didelė Medvėgalio pilis galėjo sutalpinti daug žmonių. Neofitai buvo per Graudulines (1329.II.2) paleisti. Tačiau prievartinis karo meto krikštas, nors ir išsaugojo žmonėms gyvybę ir laisvę, neilgai tepatvėrė. Medvėgalėnai « vėl greitai pagonybėn atvirto ». Ne be kartėlio prideda Jeroschinas, jog jie « vėl pasiliko tokiais vilkais kaip pirma » [125]. O kronistas Wigandas Marburgietis piktai prideda : « Ir atsimetė pagonys, ir grįžo į pirmykštę klaidą, kaip šuo vėl sugrįžta prie savo vėmalo » [126].

Tos rūšies nuo krikšto atsimetimo faktai, žinoma, ir toliau terodė tik abipusį nepasitikėjimą. Šitame ryšyje dar verta paminėti kronikų žinutę apie žemaičių pilėnų Peštvėje (prie Dubysos žiočių Seredžiuje) pažadą krikštytis. Bet ten nė prie krikšto nebuvo prieita, nes žemaičiai anuo krikštytoju nepasitikėjo. Tai atsitiko sunkiu metu po Kauno išgriovimo (1362), kai didysis magistras Winrichas Kniprodė vykdė patį didįjį spaudimą ir puolė vieną po kitos Nemuno

---

[121] A. Vaičiulatis, *Viduramžių poetas Machaut Lietuvoje*, žr. *Židinys*, XIX t., 2 nr., 1939. St. Zajączkowski, *Wilhelm de Machaut i jego wiadomości do dziejów Polski i Litwy w XIV w.*, žr. *Kwartalnik Historyczny*, 43 t., 1 sąsiuv. (1929), 217-228 psl.

[122] Lokalizavimas « Gedimino pilies » ir « Gegužkalnio » (Geguse) sudaro sunkumų.

[123] SRP I, 616 psl.

[124] SRP I, 215, 283, 615-616 psl. ; II, 465 psl.

[125] SRP, I, 616 psl.

[126] SRP I, 465 psl.

pilis. Apgultos Peštvės gynėjams buvo pasiūlyta geruoju pasiduoti ir pasikrikštyti [127]. Peštvėnai prašė kelių dienų laiko ir svarstė, tikėdami « jog jų kunigaikščiai per tą laiką ateis jų iš apsupimo išvaduoti ir duos pagalbos » [128]. Jie pasirinko geriau likti laisvais pagonimis negu tapti ordino belaisviais, kuriems buvo žadėtas krikštas. Iš silpnai besaugojamos pilies tad visi, kas ten buvo nuo kryžiuočių pasislėpę, tyliai pabėgo nakties tamsoje « su visu tuo, ką jie su savimi vesti ir nešti galėjo » [129].

Dar du kartu Žemaičiai iš ordino malonės turėjo progos susitikti su jo savaip sprendžiamu krikšto klausimu, nes du kartu kryžiuočiai iš Vytauto Didžiojo buvo gavę formaliai Žemaitiją savo valdžion. Tai prasidėjo už 25-rių metų po ano Peštvės epizodo (1398-1401) ir vėl paskui po ketverių metų (1405-1409). Nesustosime ties tomis dviem okupacijomis politiniu atžvilgiu. Tuo klausimu užsiėmė visa eilė tyrinėtojų[130]. Mums terūpi paminėti čia paties ordino šaltiniuose randamus faktus, liečiančius Žemaičių krikštijimą.

Pirmiausia įdomu pažymėti, kad tas pats Kęstutaitis, kuris 1413 m. vėlybą rudenį jau visai be kryžiuočių žinios pats su pusbroliu formaliai Žemaitijos krikštu rūpinosi ir toje srityje skubotus žygius darė, dar prieš 13 metų buvo reiškęsis kaip uolus ordino bendradarbis. 1400 m. žiemą (vasario mėn. pradžioje) Vytautas buvo padėjęs ordino maršalui Žemaičius ne tik jėga užimti, bet ir gyventojus krikštyti. Pats didysis magistras tada dėkojo Vytautui už pagalbą šilčiausiais žodžiais [131]. Ordinas oficialiai pripažino Čekijos ir Vokietijos (Romos) karaliui Vaclovui, kad Vytautas, sąjungoje su Ragainės komtūru, padarė žygį į Žemaitiją prieš « nekrikštus » [132]. O kadangi kraštas, anot gerai informuoto kronisto Posilgės, « nebuvo įspėtas »

---

[127] SRP II, 546 psl.

[128] SRP II, 547 psl. (Caspar Schütz paduoda savo kronikoje plačiai iš vokiško eilėtosios Wigando kronikos originalo).

[129] SRP II, 547 psl. Plg. Z. IVINSKIS, *Peštvė*, LE 22, 347-348 psl.

[130] Paskutinieji iš lietuvių pusės buvo B. Dundulis ir M. Jučas (žr. 88 išnašą), o iš vokiečių — W. Nöbel (žr. 68 išnašą). W. Nöbeliui pasisekė, be kitko, neabejotinai išaiškinti, jog per pirmąjį kryžiuočių šeimininkavimą Žemaičiuose (1398-1401) ordino valdytoju (*Voigt'u*) buvo ne M. Küchmeister, kaip visi iki tol teigdavo, o kitas ordino pareigūnas, būtent Henrikas von Schwelborn (žr. 69 išnašą).

[131] CEV, 67 psl. (nr. 220).

[132] CDPr VI t., 99 psl. Didysis magistras karaliui, be kitko, rašė apie tą ordino žygį į Žemaičius : « also das sie mit hulfe Gotis vil der ungloubigen slugen und vyngen und ettwifil gegenote in den landen betwungen, da sie sich czu dem cristenglouben und mynem Orden undirtenig dirgeben hoben, und des ouch Ihre gyzele gegeben hoben ... » (Ten pat, 99 psl.). Plg. K. HEINL, *Fürst Witold von Litauen in seinem Verhältnis zum Deutschen Orden (1382, 1401)*, Berlynas [2]1964 (*Historische Studien*, išl. E. EBERING), 187 psl.

(*ungewarnet*)[133], kryžiuočiai turėjo daug grobio. Vytautas talkininkavęs Ragainės komtūrui kai kurias Žemaitijos sritis ne tik užimti, bet jas tokiu būdu pajungti, kad gyventojai davė įkaitus «ir pakluso krikščionių tikėjimui ir ordino valdžiai»[134].

Pagaliau ordinas jau galėjo, palyginus su ikitoliniais Žemaitijos krašto «dovanojimais» (1382 — Jogaila, 1384 ir 1390 (92) — Vytautas), kurie buvo pasilikę tik pergamentiniais pažadais, dabar jau turėti pagrįstų vilčių Žemaitijoje įsitvirtinti. Kryžiuočiai, žinoma, dėjo visas pastangas palaikyti draugiškus ryšius su Vytautu, kurio žmona Ona 1400 m. liepos mėn. lankė ordino žemėje stebuklingas vietas[135]. Santykiai buvo palaikomi ne tik pataikaujančiomis padėkomis, bet ir vertingomis dovanomis[136].

Ir pačius Žemaičius ordinas sau siekė palenkti ne tik jėga, bet ir dovanomis, ieškodamas sau pirmiausia laimėti kilminguosius. Kai jų grupė 1400 metų Kalėdoms nuvyko į Karaliaučių, buvo apdovanoti druska ir vilnoniais audiniais[137], t. y. to meto Lietuvoje branginamomis importo prekėmis. 1401 m. sausio mėn. pradžioje į Marienburgą buvo atvykęs pirmasis Žemaitijos bajorų būrys[138]. Jie ne tik norėjo išsirūpinti patvirtinimą savo turimoms luominėms teisėms, bet ir patys krikštijosi. Jie esą prašę pakrikštyti ir įkaitais paimtus jų vaikus, kurie Prūsuose turėjo sunkią dalią[139]. Kronistas Posilgė toliau pažymi, kad su Marienburge pakrikštytaisiais kilmingaisiais į Žemaičius vyko «keli kunigai ir vienuoliai», kurie turėjo pakrikštyti jų [bajorų] žmonas ir vaikus ir juos mokyti krikščionių tikėjimo»[140]. Konstancoje, atsakydamas į Vytauto ir Jogailos vardu padarytus priekaištus, pažymėjo ordino generalinis prokuratorius, jog Žemai-

---

133 SRP III, 235-236 psl.

134 CDPr VI, 99 psl.

135 SRP III, 238 psl.; CEV, 961-963 psl. Plg. J. Voigt, *Geschichte Preussens*, VI t., 187-188 psl.

136 CDPr VI, 99, 105 psl.; J. Voigt, *Geschichte Preussens* VI t., 185 psl.

137 Žr. plačiau R. Krumbholtz, *Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melnosee 1422*, Karaliaučius 1890, 119-120 psl.

138 SRP III, 240 psl.: «die grossin bayorin», «die bestin bayorin». Plg. M. Jučas, *Telkiamos jėgos ...*, 247 psl. du kartu klaidingai nurodo SRP III t., 246 psl. (J. Posilgės kroniką). Turi būti SRP III t., 240 psl.

139 Plg. Aug. von Kotzebue, *Preussens ältere Geschichte*, III t., 1808, 292 psl. (savo istorijoje autorius panaudojo svarbią archyvinę medžiagą).

140 SRP III, 240 psl. CDPr VI, 114-118 psl. B. Dundulis, *Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus 1401 ir 1409 m.*, 126 psl. (Krikštu Žemaičių bajorai norėję palengvinti sunkią dalią įkaitų — savo vaikų). Plg. B. Dundulis, *Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje*, Vilnius 1960, 53-54 psl. V. Gidžiūnas, *Pirmieji bandymai krikštyti Žemaičius*, atsp. iš *Kario*, 1967 nr. 8 nr. (spalių mėn.), 8 psl.

čiai visada esą buvę dideli kietasprandžiai ir labai žiaurūs[141]. Bet, kai kryžiuočiai valdę Žemaitiją, turėję ten vokiečių ordino ir kitų paprastų kunigų ir elgetaujančių vienuolių, kurie gyventojus mokę [tikėjimo tiesų], kiek buvę galima jų pakrikštijimo pradžioje[142].

Bet Žemaičius ordinui teteko valdyti, ten jau spėjus ir savo dvi pilis pasistatyti[143], vos pusantrų metų. Tuo tarpu Vytautas, po skaudaus Vorsklos pralaimėjimo (1399), sustiprinęs savo padėtį Vilniaus-Radomo aktais (1401) ir formaliai įgijęs didžiojo kunigaikščio titulą, vėl atkreipė savo dėmesį vakarų sienai. Lengvai susiradęs su kryžiuočiais pretekstą ginčui (reikalas lietė grąžinimą ordinui per Nevėžį Lietuvon išbėgusių laisvų Žemaitijos valstiečių), Vytautas ir jo šalininkai 1401 m. kovo mėn. slapta suorganizavo Žemaičiuose sukilimą. Ordinas tuojau kaltino Vytautą, kad jis pats esąs Žemaičius sukurstęs, ir tuojau siuntė skundus į visą krikščionišką pasaulį,kad Vytautas esąs papildęs naują « išdavystę »[144]. Savo propagandiniuose raštuose į Vakarus ordinas vis kartojo, kad jis pats esąs vykdęs Žemaičių krikštijimą. Daug kilmingųjų ir bajorų kryžiuočių ordino kunigai, vienuoliai ir šiaip dvasininkai ten pakrikštiję[145]. Pasistatęs savo dvi pilis Žemaičiuose, ordinas rūpinęsis jų krikščioninimu[146]. Keliuose savo skunduose Vytautą kaltindamas, ordinas gudriai argumentavo : Vytautas įvykdęs Žemaičiuose perversmą, nes jis pamatęs ir ten kasdien susirūpinęs stebėjęs « didelį, malonų augimą šventos krikščionybės »[147]. Kad ordino valdžia tikrovėje Žemaičiams reiškė sunkų jungą (ypač sunkiai jie išgyveno didelio skaičiaus įkaitų ėmimą), parodo visa eilė nustatytų faktų[148]. O kiek ordinas ten tebuvo padaręs gyventojų krikštijimo srityje, vaizdingą atsakymą davė Žemaičių skundas Konstancoje[149].

---

[141] «... Samaytharum gens durissime cervicis et ferocissima semper fuit... ». CEV, 1034 psl.

[142] CEV, 1034 psl. «... presbiteri de ordine et eciam seculares, et fratres ordinis mendicancium, qui ipsos in fide catholica quantum in principio conversionis ipsorum fuit possible salubriter instruxerunt ». Vargiai būtų galėjęs čia ordinas turėti galvoje antrąjį Žemaitijos valdymą (1405-1409 m.), nes tada jis labiau rūpinosi įsitvirtinti, apleidęs krikšto reikalus (žr. 166-169 išnašas).

[143] B. Dundulis, *Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus 1401 ir 1409 m.*, 126 psl. (žr. ten 6 išnašą). Z. Ivinskis, *Friedeburg*, LE 6, 397 psl.

[144] CEV, 81 psl. ; CDPr V t., 156, 164, 180, 184 psl. ; VI. 111-112, 117, 118-121, 129, 131, 155, 163 psl.

[145] CDPr VI, 114 psl.

[146] CDPr VI, 114 psl.

[147] CDPr VI, 114 psl. : Žemaičiuose « das grosse gnedige czuwachsen der heiligen cristenheit... » ; plg. CDPr VI, 116, 117, 118 psl.

[148] Apie tai plačiau žr. J. Jakšto, B. Dundulio, Z. Ivinskio čia cituotus darbus.

[149] CEV, 1018-1024 psl. (*Proposicio Samaytarum*).

Per keletą atsinaujinusios kovos metų (1401-1403) ordinas tačiau prieš Vytautą nieko nelaimėjo. Tad jis ėmė darytis nuolaidesnis, jeigu tik atgautų išslydusius Žemaičius. Kai dėl Žemaičių krikštijimo, iš to laikotarpio tegalima paminėti vienintelį faktą. Čekas vienuolis Jeronimas Pragiškis [150], kurį Jogaila buvo Vytautui nusiuntęs, kelerius metus (iki 1404) veikė kaip misininkas Žemaičiuose. Bet jis perdaug uoliai naikino žinomuosius namų pagoniškojo kulto žalčius ir energingai kirto alkmiškius (tariamuosius gerųjų dievybių pasirinktus « gyventi » medžius) [151]. Tad Žemaičių gyventojai (ypač moterys) ėmusios protestuoti. Tas jų nepasitenkinimas, pareikštas pačiam Vytautui, baigęsis tuo, kad misininkas-pamokslininkas Jeronimas Pragiškis [152] turėjo pasitraukti iš Žemaičių. Jo misijos, kurių rezultatas matomai buvo menkas, yra vienu atžvilgiu reikšmingos. Jis apie Žemaičius ir Lietuvą perdavė savo žinias, nors jose ir yra daug netikslumų, humanistui E. S. Piccolomini (vėlesniam pop. Pijui II). Tuo būdu išliko žinių. Tik jas vis reikia kritiškai apie tuometinę Žemaitiją atsijoti [153].

Kai Jeronimas Pragiškis staiga turėjo nutraukti savo Žemaičių atvertimo darbą, Vytautas vėl susitaikė su ordinu ir jam dar kartą — bet buvo jau paskutinis — užleido Žemaitiją. Prasidėjo tragikomiškas Žemaičių ir Vytauto Didžiojo santykių epizodas. Atvykęs pats su kariuomene, kaip prieš keletą metų, 1405 m. pradžioje didžiojo Žemaičių žemės gynėjo sūnus padėjo kryžiuočiams užimti prie Dubysos Raseinių, Viduklės ir Ariogalos sritis. Liepos mėn. Dubysos rajone vėl pasirodė Vytautas su karine jėga. Tik tokiais veiksmais Vytautas tegalėjo atgauti prarastą pasitikėjimą pas kryžiuočius. Anot Dlugošo, Žemaičių gyventojai išsislapstę giriose. Prisimindami savo ištikimybę Kęstutaičiui, jie jo maldavę, kad jų neatiduotų vokiečiams — kryžiuočiams — « Vakkis Ahridlis » ir neatplėštų nuo kitų lietuvių. Žemaičiai esą tos pačios tautos, tos pat

---

[150] M. Andziulytė-Ruginienė, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, 22-29, 31-40 92-94 psl. Plačiau žr. A. Janulaitis, *Enėjas Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV-XV amž.*, Kaunas 1928. V. Gidžiūnas, *Pirmieji bandymai*, ten pat, p. 8-9. J. Jakštas, *Jeronimas Pragiškis*, LE 9, 385 psl. P. Rabikauskas, *Pijus II* (*Piccolomini*), LE 22, 483 psl.

[151] Plačiau žr. Z. Ivinskis, *Medžių kultas lietuvių religijoje* (žr. 16 išnašą).

[152] Šito (vienuolio) Jeronimo Pragiškio nereikia maišyti su Huso draugu taip pat Jeronimu Pragiškiu, kuris 1413 m. pavasarį iš Krokuvos atvyko į Lietuvą ir su Vytautu buvo nuvykęs į Vitebską. Apie jį labai plačiai yra rašęs Ad. Šapoka, *Jeronimas Pragiškis ir jo kelionė Lietuvon*, žr. *Praeitis*, II t., 1933, 252-290 psl.; Ad. Šapoka, *Jeronimas Pragiškis*, LE 9, 385 psl.

[153] Bibl. žr. Z. Ivinskis, *Senovės lietuvių religijos bibliografija* (žr. 35 išnašą), 16 psl. (16 nr.), 49 (525 nr.), 71 (818 nr.), 111 (1185 nr.), 113 (1191 nr.).

kalbos ir papročių[154]. Įdomu, kad šitaip buvo aiškinama ir *Žemaičių skunde* Konstancoje[155]. Labai temperamentingai, kai Breslave (Vroclave) savo arbitražiniu sprendimu (1420) imperatorius Zigmantas Liuksemburgietis Žemaitiją priskyrė ordinui, jau tą patį jam skelbė ir pats Vytautas[156].

Bet 1405 m. už visus Žemaičių skundus stipresnė buvo realioji Vytauto politika. Jis norėjo taikos Vakaruose ordino pusėje, kad galėtų tvarkyti pašlijusią padėtį rytų žemėse. Žemaičiuose vėl ordinas energingai vedė savo tvarką. Ordino amatininkams vadovaujant, paties Vytauto kariuomenė netoli Josvainių ant Šušvės kranto (Jasučio žemėje) pastatė ordinui pilį Königsburgą[157]. Gal būt, pilies pavadinimas («Karaliaus pilis») turėjo priminti per Salyno suvažiavimą (1398) Vytautui Lietuvos didikų ir bajorų teiktą karaliaus titulą. Kadangi ordinui daug vargo sudarė priešo krašte pilių aprūpinimas, Königsburgui Vytautas tiekė ne tik maistą, pašarą ir ginklus[158], bet ir pačią įgulą. Šalia 40 kryžiuočių ten buvo 400 lenkų. Pats ordinas statėsi savo pilis Skirsnemunėje ir kitur[159]. 1407 m. buvo atstatytas ir Friedeburgas[160]. O svarbiausia kryžiuočių tvirtovė Žemaičiuose buvo 1407 m. baigta statyti Dubysos pilis — Dobesinburg (Tobisburg)[161].

Ordino vietininkas (*Voigt*) M. Küchmeisteris, kuris pramoko ir žemaitiškai, skubėjo įvesti savo tvarką. Jo « kamarninkai » matavo laukus, surašinėjo gyventojus[162], siuntė į Žemaitiją kolonistų — ūkininkų, amatininkų ir pirklių. Su pačiais gyventojais, kurie lengva-

---

[154] J. DŁUGOSZ, *Opera Omnia*, XII t., 563 psl. : «... ne eos a suo Principatu et Lithuanis cum quibus una gens et unus populus, tam linguae identitate quam morum coaequatione forent, sequestratum et Cruciferis subiectum, ne quoque illos amplius, tanquam proprios et fideles subditos et amicos, quoniam nullo pacto *Vakkis Ahridlis*, id est Cruciferis Theutonicis, vellent subiecti esse, vastatum et oppressum iri sineret ».

[155] CEV, 1018 psl.

[156] CEV, 467 psl.

[157] CEV, 116, 119, 123 psl. ; SRP III, 278 psl. ; DŁUGOSZ, *Opera Omnia*, XII t., 563 psl. ; Z. IVINSKIS, *Königsburg*, LE 12 342 psl.

[158] CEV, 117, 133 psl.

[159] CEV, 175, 178, 184, 980 psl. ; SRP III, 291, 300 psl.

[160] CEV, 186 psl. (Fredeburg, Vredeburg). Žr. 143 išnašą.

[161] Plačiau žr. Z. IVINSKIS, *Dubysos pilis*, LE 5, 215 psl.

[162] CEV 182 psl. J. VOIGT, *Geschichte Preussens*, VI t., 353-356 psl. R. KRUMBHOLTZ, *Samaiten*, 131-170 psl. J. JAKŠTAS, *Jogailos ir Vytauto kovos*, 146-151 psl. B. DUNDULIS, *Žemaičių sukilimai*, 134-137 psl. Naujausi duomens W. NÖBEL, *M. Küchmeister, Hochmeister des Deutschen Ordens*, 15-33 psl. Autorius plačiai išnašose davė visą eilę ištraukų iki šiol iš Karaliaučiaus archyvo (dabar Göttingene) nepaskelbtų M. Küchmeisterio laiškų ir kitų archyvalijų.

būdiškai šiandien saką « taip », o rytoj jau « ne »[163], kryžiuočiai darė visokius bandymus. Tai jie ėmė įkaitus ir vykdė kruvinas egzekucijas[164], tai siuntė į taip nuo ordino karo žygių sunaikintą kraštą javų, gyvulių ir kitko[165].

Bet jau 1407 m. Žemaičių vardu vakarų krikščionims buvo patiektas memorialas. Jis buvo Žemaičių delegacijos Konstancoje ištisai paskelbtas. Jame jie skundėsi kieta ordino priespauda ir jo žiaurumais. Dar nėra niekas tiksliai ir atsidėjęs ištyrinėjęs, kiek žemaičių skunde, kuris žinomas *Proposicio Samaytarum* vardu, tiesos yra apie 1405-1409 m. ordino valdymą Žemaičiuose. Žemaičių skunde su detalėmis buvo išvardintos riterių padarytos skriaudos, gyventojų vertimas dirbti sunkiausius darbus, išvarinėjimas iš nuosavų žemių, žiaurus įkaitų ėmimas, nuskriaudimas moterų, gyventojų žudymas ir t.t.[166]. Niekur tačiau Žemaičiai savo skunde neužsiminė kokio pozityvaus fakto, kad ordinas būtų bandęs juos krikštyti. Ir Vytautas, kai vėl naujai jo santykiai su ordinu atsidūrė aštrioje krizėje, 1409 m. rudenį į krikščionišką pasaulį leido prieš kryžiuočius skundą. Jame jis priminė, kodėl kryžiuočiai nepasaką, kiek jie per penkerius metus Žemaičiuose esą pakrikštiję[167]. Įdomu, kad ir paties vietininko Küchmeisterio pranešimuose nerandame žinių, kad jis būtų rūpinęsis gyventojų krikštu. A. Prochaska yra pažymėjęs kelis Karaliaučiaus archyve rastus paminėjimus, liečiančius kryžiuočių duotas pašalpas krikščionybę priėmusiems Žemaičių valsčiams[168]. Kiek tokiais atvejais buvo susitaikymo su savo likimu ir prievartos, čia neanalizuosime[169]. Krinta tačiau į akis, kad ordinas 1405-1409 m. negalėjo pasigirti tokia krikščioninimo akcija Žemaičiuose, kaip jis ją buvo daręs 1400-1401 m.

Kaip žinoma, ir antrasis kryžiuočių valdymas Žemaitijos baigėsi gyventojų sukilimu, kurį dirigavo Vytautas. Žemaičių klausimas buvo

---

[163] CEV, 129 psl. (nr. 343) ; J. Voigt, *Geschichte Preussens*, VI t., 354 psl. 2 išn.

[164] Žr. 162 išnašą.

[165] CDPr VI, 118 psl. CEV, 1034 psl. Fr. A. Doubek, *Skarga Żmudzinów i odpowiedź zakonu niemieckiego z roku 1416*, žr. *Ateneum Wileńskie*, VII t., 1930, 885 psl. *Marienburger Tresslerbuch*, išl. E. Joachim, Karaliaučius 1896, 396-397, 404-405 psl. Plg. Z. Ivinskis, *Geschichte des Bauernstandes*, 69-70, 202-203 psl. Z. Ivinskis, *Lietuvos prekyba su Prūsais*, I t., Kaunas 1934, 61-62 psl.

[166] CEV, 1018-1024 psl. ; F. A. Doubek, *Skarga Żmudzinów*, 873-883 psl. Plg. ten pat ordino atsakymą (884-892) psl. ; lotyniškoji versija CEV, 1033-1038 psl.

[167] CEV, 199-201 psl. (tiksliau 201 psl.). Plg. V. Gidžiūnas, *Pirmieji bandymai krikštyti Žemaičius*, žr. *Karys*, 1967 m. 8, nr., 10 psl.

[168] A. Prochaska, *Szkice historyczne z XV wieku*, Krokuva-Varšuva 1884, 78 psl. ; plg. 165 išnašą, ypač *Marienburger Tresslerbuch* nurodytus psl.

[169] Plg. B. Dundulis, *Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus 1401 ir 1409 m.*, 137 psl. ir 2 išnaša.

viena iš svarbiausių priežasčių[170], kuri galutinai pribrandino didįjį konfliktą, žinomą Žalgirio kautynių vardu. Jos turėjo kraujuose paskandinti visą abiejose pusėse susitelkusią tulžį. O vis neatrišamas « mazgas » — Žemaičių priklausomybės klausimas turėjo būti kardu perkirstas. Bet ir po didžiosios pergalės aiškumo nebuvo. Torno taika (1411) Žemaičiai buvo priskirti Vytautui ir Jogailai tik iki jųdviejų gyvos galvos. O jiedu jau buvo tada pradėję septintąją dešimtį. Po pusbrolių mirties Žemaičius turėjo vėl gauti ordinas[171].

Nedėstysime čia įvairių pastangų iš abiejų pusių. Pirmieji ginčai tarp Vytauto ir ordino prasidėjo dėl Žemaičių sienų. Imperatorius Zigmantas turėjo siųsti arbitrą Benediktą Makrą[172], kurio sprendimą tačiau ordinas atmetė[173]. Kai bandymas susitarti Grabove (1414 m. balandžio mėn. gale) nieko gero nedavė, vidurvasaryje (VII.18) Jogaila su Vytautu paskelbė ordinui karą, gavusį « bado » karo vardą. 1410 metais pasimokę kryžiuočiai nestojo į atviras kautynes. Jie laikė stiprias įgulas savo pilyse, gyventojus evakuavo į šiaurę ir vakarus, o pasieniuose trukdė badaujančiai priešo kariuomenei pristatyti maisto[174].

Karo veiksmams užsitęsus, kai badas ir ligos ėmė varginti lietuvių ir lenkų kariuomenę, popiežius Jonas XXIII atsiuntė savo legatą, Lozanos vyskupą Vilhelmą. Popiežiaus vardu jis pakvietė abi pusi karinį ginčą baigti bažnytiniame susirinkime[175]. Legatui tarpinin-

---

[170] Plačiau žr. Z. IVINSKIS, *Žemaičių klausimas ir Žalgirio kautynės*, žr. *Aidai* 1960, m., 7 nr., 278-281 psl. ; 8 nr. 323-328 psl.

[171] L. KOLANKOWSKI, *Dzieje wielkiego księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, I t. (1377-1499), Varšuva, 108-109 psl. Z. IVINSKIS, *Torunės taikos sutartys*, LE 31, 335-337 psl.

[172] Br. DUNDULIS, *Lietuvos konfliktas su ordinu dėl Žemaitijos sienų ir imperatoriaus atstovo B. Makros misija Lietuvoje 1413 m.*, *Istorija*, I t., Vilnius 1958, 127-149 psl. Plg. Z. IVINSKIS, *Makra Benediktas*, LE 17, 148-149 psl.

[173] Makra priskyrė Lietuvai visą Nemuno žemupio dešinį krantą ir pajūrį. Tad ir Klaipėdą jis pripažino Lietuvai, nes ji pastatyta Žemaičių žemėje. Plačiau žr. šaltinius : *Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum*, II t., išl. Z. CELICHOWSKI, Poznanėje ²1892, 140 psl. *Codex epistolaris saeculi XV* (*Monumenta medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, XII t.), I t., Krokuva 1876, 40 psl. Plg. B. DUNDULIS, *Lietuvių konfliktas su ordinu dėl Žemaičių sienų*, 147 psl. Z. IVINSKIS, *Kovos bruožai dėl Žemaičių*, 18 psl. Makros sprendimo iš ordino pusės atmetimo tekstą žr. *Lites*, II t., 474 psl.

[174] A. PROCHASKA, *Król Władysław Jagiełło*, II t., Krokuva 1908, 6-9 psl. Naujausi duomens žr. W. NÖBEL, *M. Küchmeister, Hochmeister des Deutschen Ordens 1414-1422*, 79-84 psl.

[175] B. DUNDULIS, *Lietuvos kova prieš kryžiuočius Konstancos bažnytiniame susirinkime* (*1414-1418 m.*), Vilnius 1958, 5-6 psl.

kaujant, Rytprūsių Strasburge (lenk. Brodnicoje) 1414 m. spalių 7 d. buvo padarytos paliaubos dvejiems metams [176].

Šitaip garsioji Konstancos koncilija turėjo imtis spręsti lietuvių ir lenkų nebaigiamą konfliktą su ordinu.

III. Konstancos bažnytinis susirinkimas ir Žemaičių skundas

Konstancos koncilija turėjo savo programoje *causam fidei* — Huso ereziją. Tas klausimas buvo greičiausiai išspręstas. Imperatorius Zigmantas Liuksemburgietis sulaužė heretikui duotą žodį ir leido jį sudeginti ant laužo [177]. Per beveik porą dešimčių metų (1419-1436) čekai husitai vis keršijo imperatoriui savo nuožmiais karais už žodžio nesilaikymą. O kai Vytauto įtemptoje kovoje už Žemaitiją, savo arbitražiniu sprendimu Zigmantas tą žemę 1420 m. priskyrė kryžiuočiams [178], ir Vytautas atmokėjo Zigmantui. Jis palaikė husitus, ne tik siųsdamas ten su kariuomene savo sūnėną, bet ir pats žadėdamas tapti čekų karaliumi [179].

Daug komplikuotesnis buvo antras svarbus Konstancos koncilijos punktas — schizmos panaikinimas — *causa unionis*, nes vietoje trijų taip vadinamų Romos, Avignono ir Pisos obediencijų: Grigaliaus XII, Benedikto XIII ir Jono XXIII reikėjo atstatyti bažnytinę vienybę ir išrinkti vienintelį šv. Petro įpėdinį, kuriuo 1417 lapkričio 11 d. buvo sutartas Oddo Colonna — Martynas V.

Trečias klausimas — *causa reformationis* nebebuvo išvestas iki galo. Visuotinės reformos klausimas buvo atidėtas ateičiai.

Šalia tų trijų svarbių klausimų, kurie paskutinieji du tada, palyginti, taip gausiai susirinkusiai koncilijai beveik ketveriems metams davė medžiagos, pateko ten ir amžinai nesibaigiantis ordino ginčas dėl Žemaičių su Vytautu ir jo karališkuoju pusbroliu.

Ilgoje kovoje dėl Žemaitijos priklausomybės — tas ginčas dar

---

[176] *Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, I t., Karaliaučius 1903, 107-112 psl. (105-108 nr.). Plg. A. Janulaitis, *Žemaičiai ir bažnytinis seimas Konstancijoj (1414-1418 m.)*, žr. *Praeitis*, II t., Kaunas 1933, 314 psl.

[177] Imper. Karolis V savo duoto žodžio M. Liuteriui atvykti į Wormso seimą (1521) nesulaužė.

[178] Žr. plačiau B. Dundulis, *Arbitražinis imperatoriaus Zigmanto sprendimas Žemaitijos ir Sūduvos klausimu 1420 m.*, Vilnius 1960, 127-150 psl.

[179] Šituo klausimu, kuris nuo seniau daug kartų istorinėje literatūroje buvo liestas, naujesnius duomens žr. B. Dundulis, *Lietuvos sąjunga su husitais kovoje prieš vokiečių feodalų agresiją 1420-1422* m., Vilnius 1957, 59-83 psl. (ten šaltinių ir literatūros gausios išnašos).

tęsėsi ketverius metus ir po Konstancos koncilijos (dar du kartu vėl karui mobilizuojantis!) — vis tik Konstanca turėjo savo reikšmę. Turiu galvoje ne tik Žemaitijos vyskupijos įkūrimo faktą, bet iš dalies ir vykusiai patiektą Krokuvos universiteto rektoriaus Pauliaus Vladimiri doktriną. Jai tyrinėti dabar yra didžiulis Stanislovo Belcho 1300 psl. veikalas, prieš penkeris metus išleistas Londone[180].

Atskira tema būtų kalbėti, kaip Vladimiri, norėdamas pakirsti pačius ordino egzistencijos pagrindus, pavyzdžiui, 1415 m. liepos 5 dienos posėdyje išsamiai dėstė, jog negalima pagonims skelbti karo jų krikšto reikalu, nes « krikštas yra laisvos valios ir Dievo malonės dalykas ». Tai žodžiai iš jo rašto apie popiežiaus ir imperatoriaus galią netikinčiųjų atžvilgiu *Tractatus de potestate papae et imperatoris respectu infidelium*). Vladimiri (arba Włodkowicz) energingai pasisakė prieš prievartines misijas ir apskritai kryžiaus karus.

Pagoniškos tautos turinčios taip pat teisę į savo nepriklausomybę, turto valdymą ir šeimyninę laimę, kol jos kitų tautų neliečiančios. Krikščionių net pareiga esanti apsaugoti ir ginti taikingus pagonis nuo kitų krikščionių puldinėjimų[181].

Įdomiu sutapimu tam koncilijos posėdžiui, kuriame Vladimiri prieš kryžiuočius savo gana naujoviškai skambančias tezes dėstė, pirmininkavo Kardinolas Francesco Zabarella, pas kurį kitados Paduvoje Vladimiri buvo klausęs paskaitų[182].

Patiekdamas eilę detalių, Vladimiri užgriebė ir ordino santykius su lietuviais.

Kryžiuočiai esą lietuvius atgrasę nuo krikšto ir trukdę pradėtą Žemaičių krikščioninimą. Įspūdžiui sustiprinti Vytautas 1415 metų lapkričio mėn. į Konstancą atsiuntė 60 jau pakrikštytų žemaičių. Mes čia nesustosime plačiau ties dažnai pabrėžtu faktu, kaip toji iš tolimo krašto atvykusi delegacija gyvai sudomino koncilijos dalyvius. Koncilijos kronistas, Konstancos miesto raštininkas Ulrich

---

[180] St. Bełch, *Paulus Vladimiri and his doctrine concerning international law and politics*, I-II t. (viso 1292 psl.), Londonas 1965 (daug kartų minima *Proposicio Samaitarum* (Samogitarum).

[181] Visos tos tezės plačiai išdėstytos aname svarbiausiame Vladimiri veikale (*Tractatus de potestate papae et imperatoris respectu infidelium*), kurį, kaip ir kitus Vladimiri veikalus, St . Bełch, *Paulus Vladimiri and his doctrine concerning international law and politics*, II t., 780 ir sek. psl. *in extenso* išspausdino. Plg. B. Dundulis, *Lietuvių kova Konstancos susirinkime (1414-1418)*, Vilnius 1958, 18-20 psl. A. Janulaitis, *Žemaičiai ir bažnytinis seimas Konstancijoj 1414-1418 m.*, žr. *Praeitis*, II t., Kaunas 1933, 320-323 psl. P. Jatulis, *Włodkowic, Paweł*, LE 34, 626-627 psl.

[182] A. Janulaitis, *Žemaičiai ir bažnytinis seimas Konstancijoj*, žr. *Praeitis*, II t., Kaunas 1933. 319 psl. H. Holzapfel, *Tausend Jahre Kirche Polens*, Würzburg 1966, 80 psl.

von Richenthal ne tik atžymėjo žemaičių pasirodymą, bet savo knygose nusipiešė ir vadovų herbus[183].

Kai Žemaičių atstovai 1415 m. gruodžio 4 d. iškilmingai buvo priimti Konstancos katedroje (ten vyko ir posėdžiai), sulaukė jie po trijų mėnesių progos išdėstyti susirinkimui prieš kryžiuočius savo ilgiausią skundą vadinamą *Proposicio Samaytarum*. Šalia iš seniau žinomo jo lotyniško originalo, yra naujai paskelbtas ir jo vokiškas vertimas, kurį Konstancoje, ruošdami savo platų atsakymą, buvo sau pasidarę kryžiuočių delegacijos atstovai[184].

Gana vaizdžiai, nevengiant ir perdėjimų, buvo koncilijai išdėstytos kryžiuočių skriaudos žemaičiams, buvo papasakotos visokios jų nedorybės ir žiaurumai, įjungiant ir faktus iš 1404-1409 metų, kai ordinas antrukart visą penkmetį valdė Žemaitiją.

Štai pora sakinių iš pastraipos, kuri turėjo parodyti, kodėl Žemaičiai ilgai nepriėmė krikšto : « Pažiūrėkime, kaip jie [*cruciferi*] išmokė tikėjimo tiesų prūsus, kuriuos jau seniau yra nukariavę. Juos laiko kietoje vergijoje ir varinėja prie sunkiausių darbų. Prūsai, kad ir krikštyti, labai mažai ką težino apie krikščionių tikėjimą »[185].

Kitoje vietoje žodiškai tęsia Žemaičių skundas : « Kai riteriai rengia žygius į svetimus kraštus, jie pirma siunčia prūsus kraujo lieti, taip išmokytus žudyti, deginti ir kitokių nedorybių, kad už juos nėra žiauresnių barbarų »[186].

Daugiausia *Proposicio Samaytarum* kalbėjo apie neteisybes, kurias buvo iš ordino patyrę patys žemaičiai : « Kryžiuočiai mus sunkiausiai spaudė, reikalaudami kasmet mūsų sūnų įkaitais. O kai atsisakydavome duoti dėl to, kad jau pirmiau jie turėjo paimtų įkaitų, tada jie be jokio pasigailėjimo pagrobdavo mūsų žmonas, nesitenkindami tuo, kad jie jau turėjo paėmę įkaitais beveik du šimtu mūsų vaikų »[187].

Toliau jau gana konkrečiai buvo dėstomos įvairios skriaudos, net nevengiant vardų, kaip kryžiuočiai « mūsų dukteris ir seseris išniekino, nesidrovėdami kryžiaus ženklo ». Štai, pavyzdžiui, kilmingasis « *terre nostre Kircutis nomine* [taip parašyta], *habens filiam elegantissimam* ... ». Štai vėl bajorai Wyssiginus, Swolkenus, Sungalo ir t.t. visi patyrė įvairių moralinių nuoskaudų[188].

---

[183] Plačiau žr. Z. IVINSKIS, *Ulrich von Richental*, LE 32, 201-202 psl. Plg. B. DUNDULIS, *Lietuvių kova Konstancos susirinkime*, 13 psl. ir 24 išnašą.

[184] Žr. 165 išnašą : A. DOUBEK, *Skarga Żmudzinów*, 873-892 psl.

[185] CEV, 1020 psl. : «... predicti Pruteni quamvis baptizati tamen in fide catholica penitus inperiti ... ».

[186] CEV, 1020-1021 psl.

[187] CEV, 1021 psl.

[188] CEV, 1022 psl. ; A. DOUBEK, *Skarga Żmudzinów*, 878 psl.

Vokiečių ordino delegacija, vadovaujant energingajam kryžiuočių prokuratoriui Petrui iš Wormditto (dabar jau turime tris visai naujai išleistus tomus apie ordino prokuratorių veiklą Romos kurijoje), visaip stengėsi teisintis ir papunkčiui paneigti sunkius kaltinimus. Vargu galima tikėtis, kad kada nors kuriam uoliam tyrinėtojui pasiseks, nors iš dalies, gryną teisybę surasti, remiantis tuo plačiu (ištisa studija) žemaičių skundu ir beveik tokio pat ilgumo ordino atsakymais. Priešingi teigimai yra tokie skirtingi, kad juos neįmanoma suderinti.

Kai kryžiuočiams, pavyzdžiui, buvo daromas skaudus priekaištas, jog jie savo karo žygiuose Lietuvoje deginę naujai pastatytas krikščionių bažnyčias, jų atsakymas buvo gana išdidus, jog tos naujos statybos buvusios labiau panašios į tvartus, o ne į bažnyčias [189]. Todėl jas ordinas, girdi, degino ir naikino (*combussit et dissipavit*).

Kai dėl bažnyčių — panašių į tvartus, reikia susimąstyti. Ar nors vienam kuriam gausios ordino delegacijos nariui atėjo galvon kukli-krikščioniška mintis, jog ir pats Viešpats kuklioje staineléje buvo gimęs! Savo stipriai konventams išmūrytose pilyse, kur prie jų šliedavosi dažniausiai gražaus gotiško stiliaus mūrinės bažnyčios, gyvenę riteriai, be abejo, iš aukšto šaipėsi iš lietuvių Dievo namų. Įsibrovę Lietuvon kaip priešai, jie žiūrėdavo paniekinančiai į iš medžio kamienų suręstas pirmąsias parapines bažnyčias. Taip buvo po 1387 metų krikštijimo darbo Vilniaus vyskupijoje. Bet šitos rūšies išdidumas kryžiuočiams neišėjo naudon, panašiai, kaip didžiojo magistro Jungingen išdidus manymas 1410 metų vidurvasarį, jog Jogailos ir Vytauto kariuomenės nepajėgsiančios susijungti dėl nemokėjimo per Vyslą pasistatyti pontoninio tilto. (Tūkstančiai karių perėjo per tokį tiltą, o kariuomenių susijungimą ordinas skaudžiai patyrė).

Geresniam supratimui ordino galvojimo ir jo visos laikysenos Konstancoje, norėčiau čia tik trumpai pastebėti: jau XIV amžiaus galo paties vokiečių ordino šaltiniai vis akivaizdžiau buvo ėmę apreikšti į jo riterių tarpą daugiau ir daugiau įsibraunančią pasaulio dvasią. Žymiojo vokiečių medievisto Ericho Casparo gal kiek sutirštintais kritiškais žodžiais, ir anos garsiosios kryžiuočių *Litauerreisen*, į kurias ordinas savais originaliais propagandos metodais (apie juos

---

[189] CEV, 999 psl.: « pauce autem ibi sunt christiane ecclesie et si ipse sint ibi, sunt tamen ipse stabulis similiores quam ecclesiis ...». Apie ordino atsakymą žr. *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie*, išl. H. Koeppen, II t., 1960, 308-309 (ten nurodyta tuo klausimu gausi bibliografija), 312, 329 psl. ir 19-20 išnašos; *Acta concilii Constanciensis*, II t., išl. H. Finke, Münsteris 1925, 275, 453 psl.; J. Caro, *Geschichte Polens*, III t., Gotha 1869 453-455 psl.

čia nekalbėsime) sugebėdavo sutraukti daug žymių svečių ir aukštų kilmingųjų iš visos Europos, neišskiriant nė Italijos, buvo išvirtusios į dekadentišką nuotykių ieškojimą. Tos *Litauerreisen*, anot Caspar, buvusios panašios į XIX amžiaus Anglijos princų medžiokles Indijoje drambliams gaudyti ...[190].

Bet dar ir Konstancos koncilijoje ordinas vis skaitėsi kovos prieš netikėlius reikšmingiausiu oficialiu atstovu Europos rytuose. Tokiu ordiną tebelaikė ir Vakarai. Kryžiuočiams iš po pat akių greit dings jo tolimesnės egzistencijos reikalui taip svarbi paskutinė pagonystės salelė, prie kurios krikštijimo, kaip ir prieš 30 metų Vilniuje, jie neprisidėjo.

Ordino delegacija jautėsi dar turinti daugelio kardinolų paramą ir užtarimą[191]. Be to, paties ordino generalinio prokuratoriaus archyvas atveria, kaip prokuratorius guviai sugebėdavo per įvairias ištikusias krizes gausiomis dovanomis, įvairių pavidalų beneficijomis ir provizijomis laimėti ordino naudai draugų.

O ir vidurinių amžių žmogus — čia turime reikalo jau su vėlybuoju viduramžiu — stipriai sugebėjo būti *homo oeconomicus*. Jis norėjo tvirtai stovėti ant žemės, kad, — lyg tie plačių pamatų reikalaują ilgi gotikos bažnyčių bokštai, — kuo aukščiau galėtų ištiesti savo rankas link dangaus.

Pabrėžiu — Konstancoje ordinas turėjo dar gana daug savo šalininkų. Politiški Vytauto ir Jogailos laimėjimai Konstancoje mūsoje istoriografijoje yra gerokai perdedami. Autentiški šaltiniai — jų tarpe ir naujai išleistas ordino generalinio prokuratoriaus archyvas neleidžia tokių išvadų padaryti. Daugelis kardinolų, neišskiriant nė 1417 m. gale popiežiumi išrinkto kardinolo Colonna[192], ordiną laikė ir toliau tikresniu krikščionybei ramsčiu negu jiems neaiškius naujakrikštus, apie kuriuos kryžiuočių skundas tiek daug tariamai nekrikščioniškų darbų buvo priskaičiavęs. Juk ir pačios Žemaitijos priklausomybės byla Konstancoje nebuvo išspręsta. Tam nebaigiamam klausimui galutinai užbaigti Konstanca, kaip savo laiku Ženevoje Tautų Sąjunga Vilniaus bylai, ar dabar UNO arabų-žydų karo pasėkoms likviduoti, pasirodė netinkama instancija.

Ordinas, kaip autentiškai parodo paties prokuratoriaus aktai, su

---

[190] Šitaip yra formuluota naujo Karaliaučiaus universiteto rektoriaus iškilmių kalboje : E. CASPAR, *Vom Wesen des Deutschordensstaates*, Karaliaučius 1928, 20 psl.

[191] *Die Berichte der Generalprokuratoren des Ordens*, II t., 386 psl. (196 nr.) ir 4 išnaša, 439 psl. (226 nr.) ir 2 išnaša, 483 psl. ir 21 išnaša, 498 psl.

[192] *Die Berichte der Generalprokuratoren*, II t., 482-484 psl.

dovanomis ir piniginėmis aukomis buvo labai aktyvus [193]. Ne tik kryžiuočiai, bet, žinoma, ir du didieji pusbroliai Konstancoje visaip ieškojo sau palankumo. Ir jiedu nevengė dovanų! Tarp kitko, jau minėtasis Konstancos koncilijos kronistas Ulrich von Richenthal aprašė ir savo kronikoje įdomų piešinį įdėjo, vaizduojantį gana egzotišką Jogailos dovaną. Tai buvo trys Lietuvos giriose Bialovieže pagauti stumbrai, ir jie buvo nusiųsti prie Bodeno ežero, kad taip ilgai posėdžiaują labai gausaus susirinkimo dalyviai galėtų rinktine mėsa savo atsargas papildyti... [194].

Mums užtenkamai įtikinančiai parodo gana kieti ir agresyvūs ordino atsakymai į Žemaičių skundą, jog oficialieji rytų Europos pagonių krikštytojai lietuvių neofitams nė iš tolo nerodė krikščioniško atlaidumo. Visur ordinas jautėsi savo teisėje! Kaip toli, beje, tie atsakymai buvo nuo anos tikrai evangeliškos dvasios airių ir skotų vienuolių, kurie savo laiku taip sėkmingai ir taikiai buvo sukrikščioninę vidurio Europos Germanų tautas! Pripažino Konstancoje kryžiuočiai tik, kad jie visada Žemaitiją telaikę kaip slidų ungurį už uodegos (*sicut anguillam per caudam*) [194a].

Nesigilindami čia toliau į skaudžią ordino ir Žemaičių kontroversiją [195], kuri Vytauto ano meto Europos Vakarams taip originaliu būdu buvo bandoma pristatyti, turime tik sustoti ties graudžios Žemaičių *Proposicio Samaytarum* svarbiausiu prašymu. Jis skambėjo šitaip: įgalioti Jogailą ir Vytautą, kad jiedu, pasiėmę Vilniaus vyskupą Petrą ir Lvovo arkivyskupą Joną, atvyktų į Žemaitiją ir mus pakrikštytų, pastatytų mūsų krašte katedrą ir bažnyčių [196].

Nors ordinas savo atsakyme ir buvo visaip bandęs griauti Žemaičių ir valdovų pusbrolių koncilijai patiektus priekaištus, šį kartą Konstancos susirinkimas paklausė Vytauto, Jogailos ir pačių Žemaičių prašymo. Jis davė plačius įgaliojimus Vilniaus ir Lvovo vyskupams,

---

[193] Jų gavo ir pats popiežius Martynas V: « unserm heilgen vater dem bobste fünfhundert gulden », žr. *Die Berichte der Generalprokuratoren*, II t., 483 psl. ir 21 išnaša.

[194] H. HOLZAPFEL, *Tausend Jahre Kirche Polens*, 81 psl. (ten yra charakteringas vežamų stumbrų Ulr. v. Richentalio kronikos piešinys su jo rankraščio tekstu).

[194a] CEV, 999 psl.

[195] Tuo klausimu yra daug rašyta; žr. gale bibliografinį sąrašą. Aštrus lietuvių ir lenkų puolimas Europoje vis ne blogą vardą turinčio ordino, negalėjo dar atnešti Vytautui ir Jogailai pilno pasisekimo. Panašių situacijų turime ir pačiais naujaisiais laikais, kai, pavyzdžiui, daug kas iš amerikiečių karių 1945 m. abejojo, ar netikėjo DP lietuviais, pasakojančiais apie jų sąjungininko (bolševikų) labai žiauriai Lietuvoje pravestas deportacijas (1944 m. birželio mėn. viduryje). Konstancoje pats realiausias dalykas, kurį pasiekė pusbroliai, buvo leidimas įkurti vyskupiją Žemaičiams.

[196] CEV, 1023 psl.

kuriedu 1417 m. rugpiūčio mėnesį atvyko įkurti Žemaičių vyskupijos. Kaune jųdviejų laukė pats Vytautas su didžiu būriu kilmingųjų, kurie visi nuvyko į Žemaitiją[197].

Pabrėžiu : nors šituo Lietuvai palankiu koncilijos nutarimu ordino vis ginčijamo Žemaičių krašto klausimas ir nebuvo išspręstas, tačiau vis tik tai buvo reikšmingas posūkis, juo labiau, kad ordinui nepasisekė koncilijos delegatams į Žemaitiją priskirti savojo atstovo. Bet kryžiuočiai tuojau pat darė pastangų būsimąją vyskupiją subordinuoti Rygos arkivyskupijai.

IV. Medininkų vyskupijos įkūrimas ir jos pirmieji sunkumai

Vytauto ir Jogailos konflikto su ordinu atidavimas spręsti bažnytinei koncilijai buvo nepaprastas įvykis. Lygiai taip pat buvo neįprasta ir, gal būt, tėra vienintelis faktas Bažnyčios istorijoje, kad koncilija ėmėsi iniciatyvos įkurti naują vyskupiją, kada dar nebuvo išrinktas naujas popiežius.

Vyskupijos įkūrimas Žemaičių žemei, į kurią vis dar toliau ordinas, remdamasis Torunės sutartimi (1411) ir vėlesniais ordino teisių patvirtinimais, reiškė pretenzijų[198], yra buvęs eilės tyrinėtojų dėmesio objektas. Pirmoje eilėje minėtina, kaip žinome, iš lietuvių M. Andziulytė-Ruginienė, iš lenkų — J. Fijałek, iš vokiečių — W. Holtzmann. Bet yra dar visa eilė studijų ir straipsnių, kuriuose iš pačių šaltinių gana dėmesingai Žemaičių vyskupijos įkūrimas yra

---

[197] Pagrindinis ir patikimas darbas lietuvių kalba apie visus etapus Medininkų vyskupijos kūrimo yra M. Andziulytė-Ruginienė, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, 65-74 psl. (Konstancos koncilijos delegatų atvykimas į Kauną ir į Žemaičius). Plg. Pr. Penkauskas, *Vytauto Didžiojo nuopelnai dvasinės kultūros srityje*, žr. *Athenaeum*, II t., 1 nr., Kaunas 1931, 24-28 psl. (Žemaičių arba Medininkų vyskupijos įkūrimas).

[198] Nuo 1414 m. spalių 7 d. paliaubų Strasburge (Brodnicoje) dar pažymėtini iki Melno taikos (LE 18, 172-175 psl.), kur buvo galutinai nustatyta šimtams metų pastovi Žemaitijos siena su kryžiuočiais, daug kartų reikėjo susivažiuoti, derėtis : 1) 1416 m. spalių 14-16 d. buvo suvažiavimas Veliuonoje, nes reikėjo pratęsti dvejų metų Strasburgo paliaubas. 2) Naujas suvažiavimas Veliuonoje (1418 m. spalių 13-22 d.) parodė tolimesnį ordino nenuolaidumą — nenorėjo išsižadėti Žemaičių. 3) Ir Gnievkovo-Torunės suvažiavimas (1419 m. gegužės 5-12 d.) neužbaigė ginčo, tik buvo pratęstos paliaubos. 4) Nelaimingu būdu imperatorius Zigmantas Liuksemburgietis savo arbitražiniu sprendimu Vroclave-Breslave (1420 m. sausio 6 d.) Žemaičius priskyrė ordinui (žr. 178 išnašą). 5) Naujame susivažiavime Veliuonoje (1420 m. rugsėjo 8-11 d.) tebuvo pratęstos paliaubos. 6) 1422 m. prieš ordiną buvo pradėtas naujas karas, pasibaigęs minėtąja Melno taika. Nauji duomens pas W. Nöbel, *M. Küchmeister, Hochmeister des Deutschen Ordens 1414-1422*, 69-106 psl. C. A. Lückerath, *Paul von Russdorf, Hochmeister des Deutschen Ordens*, Bad Godesberg 1969, 31-60 psl.

aprašytas [199]. Tad mes čia pasitenkinsime teminėdami kuo trumpiausiai svarbiausius epizodus ir skirdami daugiau dėmesio mažiau išryškintiems klausimams.

Laimingu būdu pagrindiniai dokumentai, liečią Medininkų vyskupijos įkūrimą, yra jau paskelbti. Tad žinome, kaip Vilniaus vyskupas Petras Jastrzębiec iš Kustynės [200], nelaukdamas pasirodant Lvovo arkivyskupo Jono [201], dar 1416 m. gale su keliais Vilniaus kunigais buvo nuvykęs į Žemaitiją ir ten sėkmingai apaštalavo. Kaip Jogaila savo raštu 1417 m. sausio 2 d. Konstancos susirinkimui pranešė, tik vien kilmingųjų 1416 m. rudenį (spalių mėn.) Žemaičiuose esą buvę pakrikštyta du tūkstančiai [202]. Gal būt, tas skaičius buvo perdėtas, bet iš kitos pusės jau 1387 m. naujai lotyniškai pakrikštytiems bajorams suteiktosios privilegijos reiškė didelį paskatinimą būriais krikštytis.

Kai 1417 m. vasarą, abu aukštieji Konstancos delegatai drauge su Vytautu atvyko į Žemaičius, jiedu dar čia pasidarbavo tris mėnesius, pakrikštydami daug žemaičių. Tada buvę atversta « daug tūkstančių (*multa milia*) vyrų ir moterų su didele daugybe vaikų » [203]. Apie tų dviejų įgaliotų dignitorių darbą Žemaitijoje autentiškai žinome iš jųdviejų plačios atskaitomybės Konstancos koncilijai, surašytos Vytauto salos rezidencijoje, Naujųjų Trakų pilyje, 1417 metų spalių 23 d. [204] Tas pranešimas Konstancoje viešai buvo paskaitytas 1418 metų vasario 1 d. iškilmingų pamaldų metu katedroje. Pats Imperatorius Zigmantas Liuksemburgietis net verkęs iš džiaugsmo. Tikrai buvo didelis įvykis, kad ir atkakliesiems Žemaičiams jau buvo atėjusi « laiko pilnybė » būti pakviestiems prie amžinosios Kristaus ugnies aukuro. Bet šitas imperatoriaus džiaugsmas tereiškė tik pakrikštijimą tos žemės, kurią jis dar 1414 metais buvo įsipareigojęs kryžiuočiams, tik jiems tepriskirti. Tai jis ir padarė savo

---

[199] Žr. bibliografinį priedą.

[200] R. KRASAUSKAS, *Petras Jastrzębiec iš Kustynės*, LE 22, 389 psl.

[201] R. KRASAUSKAS, *Jonas (Rzeszowski)*, LE 9, 471 psl.

[202] *Codex epistolaris saeculi XV (Monumenta medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, II), I t., 93 psl. Tas skaičius buvo praneštas ir imperatoriui Zigmantui: J. CARO, *Aus der Kanzlei Kaiser Sigismunds. Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Constanzer Konsils*, žr. *Archiv für österreichische Geschichte*, 59 t. (1880), 155 psl. (57 nr.). Plg. R. KRUMBHOLTZ, *Samaiten und der deutsche Orden bis zum Frieden am Melnosee 1422*, Karaliaučius 1890, 210 psl., 4 išnaša.

[203] CDV, 738-739 psl.

[204] Šitą svarbų pranešimą apie Žemaičių krikštijimą ir Medininkų vyskupijos įkūrimą pirmasis paskelbė W. Holtzmann. Dabar jį patogiai randame CDV, 738-739 psl.

garsiuoju Breslavo (Vroclavo) sprendimu 1420 m., kai Konstanca nieko galutino tuo klausimu nebuvo pasakiusi.

Kas liečia bažnytinės organizacijos kūrimą Žemaičiuose, dar reikia pridėti: 1417 metų rudenį, jau delegatams baigiant krikštijimo darbą, pats Vytautas vėl atvyko į kraštą. Vyskupijos sostinei jis pats parinko vietą kryžiuočių ordino kronikose, ryšium su jų karo žygiais — taip dažnai minėtus Medininkus [205]. Konstancos delegatai ten pašventino Katedros bažnyčią, paskirdami ją Švenčiausios Trejybės, Dievo Motinos Marijos, apaštalų Petro ir Povilo bei šv. Aleksandro garbei. (Vytauto krikščioniškas vardas buvo Aleksandras. Jis pats gi savo gausiai mums išlikusiuose laiškuose ir dovanojimuose nuolat titulavosi: *Alexander alias Witawdus* [206]).

Kai politinis Žemaitijos likimas po Vytauto ir Jogailos mirties dar nebuvo aiškus [207], pradžioje (1417 m. spalių 24 d.) Kęstutaitis naujajai vyskupijai dar neužrašė jokių žemių. Jis tik pasižadėjo iš savo iždo vyskupo išlaikymui mokėti po 50 markių [208]. Vytautas toliau užrašė po 10 statinių kviečių ir dar 10 statinių medaus. O kiekvienam kanauninkui, kurių prie naujosios katedros turėjo būti šeši, valdovas mokėjo po 10 markių ir visiems drauge 60 statinių kviečių ir 10 statinių medaus [209]. Jogaila nuo savęs skyrė vyskupui 60 markių (įplaukas iš druskos kasyklų Vieličkoje ir Bochnioje), parūpino Medininkų katedros bažnyčiai reikalingų daiktų [210].

Ano meto salygoms šitokis ekonominių reikalų sutvarkymas buvo reikalingas ir pilnai suprantamas.

Dar ir 1421 m. vis nebuvo užbaigtas spręsti Žemaitijos politinės priklausomybės klausimas. Pradedant 1418 metų spalių 13-22 d. derybomis Veliuonoje, buvo vykę eilė nesėkmingų suvažiavimų su

---

[205] R. Krasauskas, *Medininkai*, LE 18, 92-96 psl.

[206] CEV, 836 psl. Taip jis titulavosi, kai naujai Medininkų vyskupijai 1417 m. spalių 23 d. prezentavo į vyskupus magistrą Motiejų (K. Jablonskis, *Nauji Vytauto laikotarpio aktai*, žr. *Praeitis*, II t., 400-401 psl.; naujai perspausdinta CDV, 737 psl.).

[207] Pagal formalius dokumentus, pradedant Torunės taikos sutarimu, ji turėjo būti sugrąžinta ordinui.

[208] To meto vienos markės perkamoji galia, jos vertę lyginant su to laiko kainomis, gal būtų apie 100 USA dolerių. Flg. P. Penkausas, *Vytauto didžiojo nuopelnai dvasinės kultūros srityje*, žr. *Athenaeum*, II t., Kaunas 1931 m., pat, 26 psl., 119 išnaša. J. K. Karys, *Markė*, LE 17, 375-376 psl.

[209] CEV, 393 psl.; CDV, 103 psl. 72 nr. (dokumento regestas). In extenso tekstą perspausdino M. Andziulytė-Ruginienė, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, 112-114 psl.; žr. ten pat 68-70; plg. P. Penkauskas, *Vytauto Didžiojo nuopelnai dvasinės kultūros srityje* žr. *Athenaeum*, II t., Kaunas 1931 m., 26 psl.

[210] CEV, 1055-1056 psl.; M. Andziulytė-Ruginienė, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, 69 psl. (ir 21 išnaša). Plg. W. Holtzmann, *Die Gründung des Bistums Samaiten*, žr. *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, XXXII (1917), 78 psl.

kryžiuočiais, žinoma, vis formaliai pratęsiant 1414 metais nebaigto karo paliaubas. Nieko negalėjo padaryti ir popiežiaus legatas Antonio Zeno [211]. Legatas trejus metus darbavosi tarpininko rolėje. Ordinas vis niekaip negalėjo pergalėti didelio noro sau, su Romos ir imperatoriaus pagalba, kaip nors išsikovoti Žemaitiją. 1421 m. balandžio mėn. ordino generalinis prokuratorius Jonas Tiergart rašė tačiau Marienburgan iš Romos : Vytautas ir Jogaila turį prieš ordiną tokią jėgos persvarą, kad ir popiežius menkai begalįs kryžiuočiams padėti [212]. Tad jau svarstyklė sviro Lietuvos naudai !

Kai specialioje dviejų šimtų su viršum puslapių ir beveik iki šiol nepanaudotoje studijoje visas to legato Zeno misijos peripetijas ir pastangas kritiškai apžvelgė buvęs Vilniaus Batoro universiteto profesorius Zajączkowski, jis parodė, kaip kietai ordinas kovojo už savo interesus. Bet tik naujas (iš eilės jau trečias) karas po Žalgirio tegalėjo priversti ordiną Melno taikoje išsižadėti Žemaičių. Anot prokuratoriaus, popiežius Martynas V ir kardinolai, nors ordinui ir esą padaryta skriaudų (*etliche scheden gesheen seien*), vis tik džiaugėsi ta taika [213].

Dar ir galutinai Žemaitijos neiškovojus, Vytautas tačiau jautėsi tikras dėl jos tolimesnio likimo. Tad jau 1421 m. birželio 2 d. sudarė jis vyskupijai tvirtesnius ekonominius pagrindus. Keliose vietose jis užrašė jai nejudomo turto, žemių su valstiečiais ir, žinoma, plotus ežerų, taip reikalingų tada pasigauti žuvies griežtų pasninkų dienoms [214].

Šitaip Medininkų vyskupija galėjo tvirčiau atsistoti. Užmirštas jau buvo ir nemalonus 1418 metų epizodas, kai konservatyvūs valstiečiai sukilo, pradėdami deginti bažnyčias ir išvarinėti kunigus. Nors šis sukilimas buvo daugiau socialinio charakterio [215], tačiau

---

[211] Labai plačiai tuo klausimu žr. St. Zajączkowski, *Studja nad procesami Polski i Litwy z zakonem kryżaekim w latach 1421-1422*, atsp. iš. *Ateneum Wileńskie*, XII t., Vilnius 1937, 182-403 psl. Plg. B. Dundulis, *Lietuva kovose dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje*, Vilnius 1960, 220-228 psl. ; Z. Ivinskis, *Zeno Antonio*, LE 35, 70-78 psl.

[212] *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens*, III t., 1 dalis, 1966, 168 psl.

[213] Ten pat, III t., 329 psl.

[214] Pats geriausias tekstas (su visu moksliniu-kritišku aparatu) yra išspausdintas CDV, 740-741 psl. Prie visų ten padarytų atžymėjimų, kur dokumentas anksčiau ištisai spausdintas (Wołonczewskis, *Žemajtiu Wiskupiste*, I t., 58-60 psl.) reikia pridėti lotynišką tekstą (su atitinkamomis nuorodomis) pas M. Andziulytę-Ruginienę, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, 114-115 psl. Ten pažymėta, kad Vilniaus Lietuvių Mokslo Draugijos Daukanto archyve esąs to teksto rusiškas vertimas.

[215] Remiantis šaltiniais, tas klausimas analizuotas Z. Ivinskio, *Geschichte des Bauernstandes in Litauen*, 99-106, 223-224 psl.

ordino sluoksniuose, net ir pas jų dvasininkus, kaip rodo įdomi Pamedės prelato Posilgės kronika, apėmė beveik džiaugsmas [216], kad Vytautas Žemaitijoje su krikštu turįs sunkumų. Kritiškas lenkų Bažnyčios istorikas J. Fijałek samprotavo, kad prie šito kelių žemaičių valsčių sukilimo savo ranką buvo pridėjęs vokiečių ordinas [217]. Visai galima būtų suprasti, kad kryžiuočiams naudinga buvo matyti Europos krikščioniško pasaulio akyse sukompromituotą Žemaičių krikštijimo darbą, kurį Vytautas ir iš dalies jo pusbrolis taip energingai varė. Bet tada reikėtų rasti atsakymą, kodėl sukilėliai ordinui Klaipėdoje pridarė nuostolių. Ten jie užmušė dar 30 žmonių. Tą patį darė jie kryžiuočiams ir Liepojoje, kur ir jų pilį sudegino [218].

Pirmuoju Medininkų vyskupu Vytauto buvo pasiūlytas Vilniaus katedros klebonas Motiejus iš Trakų. Jis paties Vytauto įsakmiu teigimu gerai lietuviškai mokėjęs [219]. Jis ir buvo 1417 metų spalių 24 d. Trakuose konsekruotas Žemaičių (Medininkų) vyskupu. Ar Motiejus buvo lietuvis, ar tik gerai lietuviškai mokąs iš Livonijos vokiečių kilęs vilnietis, palieka atviras klausimas [220].

1422 m. Medininkų vyskupas Motiejus pirmasis pradėjo kelią, kuris Žemaičių vyskupų istorijoje per šimtmečius dažnai kartosis. Į Žemaičių vyskupus paprastai būdavo parenkamas kokis žymesnis Vilniaus kapitulos narys. Vėliau jau tokis vyskupas, siekdamas užimti dar aukštenę vietą, būtent sostinės vyskupo, grįždavo į Vilnių vyskupauti. Taip buvo ir su Motiejumi. kuris 1422 m. gegužės 4 d. jau tapo Vilniaus vyskupu [221]. Medininkų diecezija jis paliko Mikalojui Trakiškiui [221a], kuris 1422 m. rugsėjo 27 d. jau kaip *Nicolaus Mednicen-*

---

[216] SRP III, 376 psl.: «... Dy [Sameythin] bewisetin ir alde tocke in desim somir, wend eyn alt wolff ist bose bending zu machin ... »; plg. CEV, 411 psl.

[217] J. FIJAŁEK, *Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu*, 109-110 psl.; plg. M. ANDZIULYTĖ-RUGINIENĖ, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, 80 psl.

[218] LUB B, 426 psl., plg. VOIGT, *Geschichte Preussens*, VII t., 325-327 psl.

[219] CEV, 101 psl. (70 nr.), 103 psl. (73 nr.) Vytautas rašė apie naują vyskupą: «... magistrum Mathiam origine Lytwanum, prepositum Wilnensem ... » (CDV, 737 psl.). Tą patį pabrėžė Konstancos įgaliotiniai (Lvovo arkivyskupas Jonas ir Vilniaus vysk. Petras) apie Motiejų žr. *Codex epistolaris saeculi XV*, II t. (*Monumenta medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, XII t.), 94 psl.: «... de ydiomate Samagitico sufficientissime institutum ». Panašiai pakartota Romos Kurijos kardinolams apie Motiejų: «... prepositum Wilnensem Lythwanum necnon ydiomate Samagitico plenissime eruditum ... » (CDV, 103 psl., paskutinė išnaša). Plg. M. ANDZIULYTĖ-RUGINIENĖ, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, 67 psl.

[220] Duomenis žr. M. ANDZIULYTĖ-RUGINIENĖ, *Žemaičių christianizacijos pradžia* 68 psl. R. KRASAUSKAS, *Motiejus I Trakiškis*, LE 19, 315-317 psl.

[221] CDV, 108-111 psl. (79 nr.).

[221a] Perkeldamas pirmąjį Žemaičių vyskupą Motiejų Trakiškį į Vilnių, savo bulėje popiežius Martynas V iškėlė jo nuopelnus Medininkuose, tikėdamas, kad ir

sis ... electus figuruoja Melno taikos dokumento liudininku [222]. Bet tik kitais metais jis tebuvo patvirtintas (*confirmatus*). O paskui šaltiniai rodo, kad tik už ketverių metų Vilniaus bažnyčios dekanas Mikalojus Warzyńcowic sumokėjo vardu Medininkų vyskupo-elekto Romos kurijai dalį reikalingų taksų, prisiekdamas mokėjimą užbaigti per 8 mėnesius [223]. Kitais metais (1428) Mikalojus, kuriam dar yra pridedama pavardė Romedani (Comedani ?) Dzierzkowicz [224], drauge su karaliumi Jogaila prašė jam palikti turimas beneficijas Vilniaus vyskupijoje [225], nes naujai įkurtoji Medininkų vyskupija skurdžiai tegalinti išsilaikyti, ir metams jos pajamos 10 sidabro markių neviršijančios [226].

Kaip to meto tradicija buvo, ir naujasis Medininkų vyskupas buvo politiškai veiklus. Jis dalyvavo, pavyzdžiui, Švitrigailai 1431 m. birželio 19 sudarant Skirsnemunėje sutartį su ordinu [227]. Taip pat jis minimas liudininku, kai Žygimantas Kęstutaitis 1433-1434 m. sudarinėjo unijinius aktus su Lenkija [228]. Bet jau 1434 m. Mikalojus greičiausiai mirė, ar iš Medininkų vyskupijos pasitraukė (ar buvo priverstas trauktis ?). Tais metais abu mirtinai įsipykę ir tarp savęs kovoją pusbroliai (Švitrigaila ir Žygimantas) į vakuojančią vyskupiją

Vilniuje jis galės laimingai ganytojauti: «... et quod tu, qui Medniczensi ecclesie hactenus laudabiliter prefuisti, eandem Vilnensem ecclesiam scies et potes auctore Domino salubriter regere et feliciter gubernare ... » (CDV, 109 psl.).

[222] CDV, 114 psl. (83 nr.), Plg. M. Wołonczewskis, *Žemajtiu Wiskupiste*, I t., 63-64 psl.

[223] CDV, 126-127 psl. (99 nr.).

[224] Lietuvos bažnytinės provincijos *Elenchus*, 1940, 80-83 psl., kur yra su daug netikslumų Žemaičių vyskupų sąraše (iki 1926) pažymėta: « Nicolaus I Dzieržgavičius (1423-1453) ... Vilnam translatus a. 1453 ». Kada ateityje naujai bus leidžiamas Lietuvos bažnytinės provincijos naujas *Elenchus*, ištisi du puslapiai (80-81), kaip jie dar buvo ir paskutiniame Kauno metropolijos bažnytiniame kalendoriuje 1940 metais išspausdinti, turi būti visai iš pagrindų pataisyti. Plg. *Dzieržgavičius Mikdlojus*, LE 5, 300 psl. (ten visos paduotos datos yra netikslios.) Žr. *Analecta Romana, Scriptores rerum Polonicarum*, XV t., išl. J. Korzeniowski, Krokuva 1894, 77 psl. (12 nr.) Nicolaus Romedani. Žemaičių (Medininkų) pirmųjų vyskupų eilę iki šiol, pagal šaltinių duomenis, yra pasisekę daug tiksliau nustatyti prof. dr. P. Rabikauskui, S. J., vadovaujant, naujai išleistame šaltinių tome: *Relationes Status Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, I t., 1971, 227-231 psl. (Pilną titulą žr. alfabetinėje bibliografijoje).

[225] CDV, 129 psl. (102 nr.).

[226] CDV, 129 psl.

[227] E. Weise, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, I t., 1939, 183-184 psl. (171 nr.).

[228] *Akta unji Polski z Litwą*, išl. St. Kutrzeba ir Wł. Semkowicz, Krakuva 1932, 94 psl. (59 nr.); 105 psl. (61 nr.) išnašos tekstas.

prezentavo savus kandidatus [229]. Tad greičiausiai Mikalojus Trakiškis buvo miręs jau 1434, nes 1436 m. gegužės 10 d. skiriant Medininkų vyskupu Jokūbą Trakiškį [230], apie Mikalojų kalbama, kaip jau anksčiau mirusį [231].

Nebesigilinsime čia toliau į gana ilgai buvusias supainiotas tolimesnių Medininkų vyskupų ganytojavimo datas ir jų chronologinę eilę 'XV amž. Laimingą pradžią toje srityje padarė savo disertacijoje — pas žinomą Šveicarijos Friburgo kultūros istoriką Gustavą Schnürerį — Marija Andziulytė-Ruginienė. Kas liečia autentiškus tos rūšies šaltinius daug platesnių galimybių Romoje turėjo kun. Rapolas Krasauskas. Jis dar labiau atnarpliojo iki šiol taip miglotą XV amžiaus Žemaičių eilę vyskupų, kurių daugumos *Lietuvių Enciklopedijoje* ir bibliografijas davė. Kai kun. R. Krasauskas tiekė vyskupų sąrašus Vyskupų reliacijų rinkiniui, dar buvo įnešta, ypač pirmųjų vyskupų eilėse, naujų patikslinimų.

Taip pat čia neanalizuosime ir pirmųjų Medininkų vyskupijos parapijų klausimo. Per trumpai jį tėra palietusi M. Andziulytė-Ruginienė [232]. Kadangi čia susidaro ir dėl skaičiaus ir parapinių bažnyčių įsteigimo metų neaiškumų [233], reikėtų tuo svarbiu klausimu visai atskirai užsiimti ir, pasiremiant autentiška medžiaga, išaiškinti eilės Medininkų vyskupijos bažnyčių neaiškias įsteigimo datas [234], t. y., ar jos iš tikrųjų « Vytautinės » yra buvusios. Reikšmingas yra M. Valančiaus nurodymas, paremtas ankstyvesnėmis versmėmis, kad jau 1416 m. Jogaila liepęs pastatyti bažnyčias aštuoniose Žemaitijos vietose: Viduklėje, Kaltinėnuose, Kelmėje, Raseiniose, Luokėje, Ariogaloje, Veliuonoje ir Kražiuose [235]. Dhugošas mums tačiau sako [236], kad Jogaila 1417 m. liepęs pastatyti Žemaitijoje 12 bažnyčių, po vieną kiekviename tuometiniame « valsčiuje », dabar

---

[229] Apie tai žr. plačiau Lietuvos vyskupų reliacijų rinkinyje (*Relationes Status Ecclesiae Samogitiae (Mednicensis)*, 228 psl. 3*a* ir 4 išnašos.

[230] R. KRASAUSKAS, *Jokūbas Trakiškis*, LE 9, 441-442 psl.

[231] CDV, 165 psl. (147 nr.) : «... provisum fuit ecclesiae Medniczensi, vacanti post obitum quondam Nicolai ultimi episcopi extra Romanam Curiam defuncti ... ».

[232] *Žemaičių christianizacijos pradžia*, 73 psl.

[233] Daugelis senesnių parapijinių bažnyčių laikėsi tradicijos, jog jos dar Vytauto įkurtos.

[234] Tuo klausimu jau kai kas, remiantis Babinovskio kodeksu ir kitais šaltiniais, kritiškai buvo nurodyta Z. IVINSKIO, *Die Entwicklung der Reformation in Litauen bis zum Erscheinen der Jesuiten (1569)*, žr. *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, 12 t., Berlynas 1967, 13-15 psl. (ir eilė išnašų). Plg. įdomų darbą : J. GIMBUTAS, *Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika*, žr. *L.K.M. Akademijos Metraštis*, V t. 1970, 215-260 psl. (su aštuoniais žemėlapiais).

[235] WOŁONCZEWSKIS *Žemajtiu Wiskupiste*, I d. 43 psl.

[236] J. DŁUGOSZ, *Opera Omnia*, XIII t., 215 psl. ; plg. *Rozbiór Krytyczny Annalium Poloniae J. Długosz*, I t., 174-175 psl.

sakytume apskrityje. Bet, pavyzdžiui, turime Vytauto paties fundacinį dokumentą (1421) Veliuonos bažnyčiai [237]. O daugiau fundacinių tekstų Medininkų vyskupijos parapinėms bažnyčioms nei Vytauto nei Jogailos iš tų laikų nėra. Ar gali pasisekti tiksliai nustatyti pirmųjų Medininkų vyskupijos parapijų skaičių, tegalėtų duoti atsakymą tik platesnės studijos.

Mums šitoje vietoje labiau rūpi atsakyti į du klausimus, būtent, kokios priežastys vertė, kad Medininkų vyskupija tris dešimtmečius vėliau tebuvo įkurta už Vilniaus vykupiją. Antras klausimas yra ne mažesnės svarbos, kokius sunkumus sutiko jauna Medininkų diecezija bažnytinės jurisdikcijos (teisinės priklausomybės) srityje ?

Mūsoji vadovėlinė tradicija iš seno lietuvių tautos krikštą buvo padalinusi į « Aukštaičių » ir « Žemaičių » krikštą. Mažai kas statė klausimą, kodėl taip įvyko ? Kodėl 1387 m. Jogaila, Vytautas ir kiti Lietuvos krikšto vykdytojai tada nė simboliškai kojos neįkėlė į Žemaičius, kurių tada ordinas nevaldė ? Grįždamas iš ordino žemių Lietuvon ir pats Vytautas kryžiuočiams savo Žemaitijos užrašymo dokumentą buvo padaręs beverčiu pergamentu.

Pavėluoto Žemaičių krikšto klausimu jau ne vienas Lietuvos istorikas yra pareiškęs savo nuomonę. To krašto krikštijimo išskyrimas iš bendro Lietuvos krikšto (1387) paprastai suvedamas į faktą, kad ginčas dėl priklausomybės Žemaičių, į kuriuos ordinas tebereiškė savo kietas pretenzijas, dar nebuvo pasibaigęs. Pats Žemaičių žemės likimas dar nebuvo galutinai paaiškėjęs. Bet šitos vienos priežasties stipriai nudelsti Žemaičių krikštą lyg ir neturėtų pakakti. Juk ir po Torunės taikos (1411) ištisą dešimtmetį vyko stipri kova tarp kryžiuočių ir dviejų pusbrolių, kam turi priklausyti anas dar didžiąja dalimi pagoniškas kraštas. O vis tik Vytautas leido ten apaštalauti misininkui Jeronimui Pragiškiui (1401-1404), ir jis pats su Jogaila 1413 m. ir 1416-1417 m. gana aktyviai rūpinosi tą žemę atversti ir ten pastovią bažnytinę organizaciją sukurti.

Simas Sužiedėlis yra dar prieš keturis dešimtmečius nurodęs tris priežastis, kodėl Žemaičiai į žinomą 1387 metų krikšto akciją nebuvo įjungti. Žemaičiai buvę labiau prisirišę prie savojo tikėjimo. Antra — didžiojo kunigaikščio valdžia Žemaitijoje buvusi silpnesnė negu Aukštaičiuose. Pagaliau Žemaičius krikštyti daugiausia būtų trukdęs vokiečių ordinas [238].

---

[237] CDV, 742 psl.; plg. K. Jablonskis, *Nauji Vytauto laikotarpio aktai*, žr. *Praeitis*, II (1933), 402 psl.

[238] S. Sužiedėlis, *Vytauto vaidmuo Lietuvos kristianizacijoje*, rink. *Vytautas Didysis*, red. P. Šležas, Kaunas 1930, 101-102 psl. Plg. S. Sužiedėlio kitus du straipsnius : a) *Vytautas Didysis ir Lietuvos christianizacija*, žr. *Tiesos Kelias*, 1930 m.

Visi tie trys argumentai turi savo istoriško pagrindo. Kad Žemaičių žemės gyventojai daug labiau buvo prisirišę prie savosios pagonybės ir jos įvairių atributų, parodo mums ir vėlesni šaltiniai, kurių yra apstu XVI ir net XVII amžiuje [239]. Reikia neužmiršti, kad XIV amžiaus gale Žemaičiai dar tebebuvo stipriai paskendę savo pagonybėje, kuri jiems teikė jėgų ir prieš kryžiuočius. Iš Kęstučio ir Vytauto kovos prieš Jogailą 1382 m., pavyzdžiui, turime charakteringą faktą Žemaičių laikysenos, užfiksuotą Wigando Marburgiečio kronikoje [240]. Kai Vytautas, Medininkuose sukvietęs *Samaitas*, prašė jų pagalbos, gavo aiškų jų atsakymą: jie laikysią Jogailą savo valdovu ir nuo jo nesitrauksią tokia sąlyga, jeigu jis pasiliksiąs pagonių tikėjime. Jeigu Jogaila tačiau panorėtų tapti krikščionimi, jie jo neklausysią [241]. Šitas epizodas galėtų dar būti paremtas truputį vėlesniais duomenimis, rodančiais, kad tarp Žemaičių ir Aukštaičių religinės tolerancijos atžvilgiu buvo skirtumų [242], juo labiau, kad Aukštaitijos gyventojai nuolat betarpiškai susisiekdavo su Lietuvos valstybės rytinės dalies krikščionimis — rytų slavais. Vilnius ir Trakai jau XIV amž. turėjo ir vakarų krikščionių, jų vienuolių, pirklių [243]. Ten buvo kitokios sąlygos krikščionybei rusenti [244]. Kai XIV amž. Aukštaičių žemėje jau buvo įsikūręs ne vienas vienuolynas, Žemaičiuose pirmieji vienuoliai įsikūrė XVII amž. pradžioje.

Visi tie duomens, kurių galima būtų ir daugiau prirankioti, paremia S. Sužiedėlio pirmąją tezę. Teisingai jis toliau iškelia, kad Vilniuje sėdinčio Lietuvos valdovo valdžia nebuvo tokia tvirta Žemaičiuose. Aukštaičiuose buvo susiformavęs pirmasis Lietuvos valstybės branduolys, ten buvo daug paties valdovo dvarų (domėnų), kai

---

7-8 nr., 445-483 psl.; *Veidu į Katalikų Bažnyčią* (Lietuvos krikšto 550 m. sukakčiai prisiminti), žr. *Židinys*, 1937 m. 4 nr., 441-453 psl. Plg. įdomius išvedžiojimus St. Zajączkowski, *Żmudź w początkach Unji palsko-litewskiej*, žr. *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie*, Lvovas 1930, 337-344 psl.

239 Žr. 16, 30 ir 35 išnašas.

240 SRP II, 619 psl. Z. Ivinskis, *Wigand von Marburg*, LE 36, 530 psl.

241 «... a quo [Jagel] non discedemus sub tali condicione, si Jagel voluerit manere in ritu paganorum et origine sua; si vero velit christianus fieri, non obediemus ei» (SRP II, 619 psl.). Žr. platesnius aiškinimus A. Kučinskas, *Kęstutis, lietuvių tautos gynėjas*, Marijampolė 1938, 174-175 psl.

242 Plg. M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias*, I t., 80-81, 86-88 psl.

243 P. Reklaitis, *Die Burgkirchen in Litauen*, atps. iš *Commentationes Balticae*, VI-VII t., Bonna 1959, 7-8 (215-216) psl. Plg. P. Reklaitis, *Die St. Nicolaikirche in Wilna und ihre stadtgeschichtliche Bedeutung*, žr. *Zeitschrift für Ostforschung*, VIII t., 4 sąsiuv., 1959, 500-522 psl. Z. Ivinskis, *Lietuvos prekyba su Prūsais*, I t., 61-70 psl.

244 V. Gidžiūnas, *De Fratribus Minoribus in Lithuania usque ad definitivam introductionem observantiae (1245-1517)*, Roma 1950. V. Gidžiūnas, *Vienuolijos Lietuvoje*, žr. L. K. M. Akademijos *Metraštis*, V t., Roma 1970, 262-264 psl.

Žemaitijoje jų ir XV amž. vos keturi tepriskaitomi; o iki XIV pabaigos ten jų visai nebuvo [245].

Yra duomenų teigti, kad tik Gediminas, nors nė vienam iš savo septynių sūnų neskyrė dalies Žemaičiuose [246], kietoje kovoje su kryžiuočiais buvo stipriau perorganizavęs Žemaičiuose visą gynimosi sistemą [247]. Bet net pats Vytautas turėjo Žemaitijai 1413 m. duoti privilegiją, kurią 1441 m. Kazimieras Jogailaitis praplėtė. Ją tvirtino ne tik visi trys paskutinieji Gediminaičiai (Aleksandras, Žygimantas Senasis ir Žygimantas Augustas), bet ir rinktieji karaliai, pradedant Henriku Valois.

Kai Kazimieras tvirtino Vytauto Didžiojo Žemaitijai duotąją privilegiją, vienu iš pirmųjų punktų buvo įrašyta, jog niekas negalįs Žemaičiams prikišti, kad jie esą kardu nugalėti ir prievarta prijungti, bet jie « gera valia prisijungė prie mūsų » [248].

Reikia tačiau su J. Jakštu sutikti, kad « pati ordino pavergimo grėsmė vertė Žemaičius glaustis prie Lietuvos ... » [249]. Kryžiuočių pavojus nebuvo Žemaitijai pašalintas ir po skambaus Žalgirio laimėjimo. Pats Vytautas, kuris keturis kartus savo kovoje su pusbroliu ir rytų politikos interesuose, buvo Žemaičius užrašęs ordinui, 1413 m. pripažino Žemaitiją savo valstybėje atskiru autonominiu politiniu viene-

---

[245] Tuo reikalu šaltinių duomenys Z. Ivinskis, *Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ekonominė politika savo dvaruose iki XVI amžiaus pabaigos*, žr. *Lietuvos Praeitis*, I t., 1 sąsiuv., Kaunas 1940, 17-19, 23-28 psl.

[246] Klaidingai ne kartą yra buvę teigta ir dabar dar vis parašoma, kad Kęstutis Gediminaitis gavęs, šalia Trakų kunigaikštijos, ir Žemaitiją. Lietuvos Metraštis, kuris smulkiai išskaičiuoja, ką kuris Gediminaitis gavo, visai nepamini Žemaitijos (*Polnoje Sobranije Russkich Letopisej*, XVII t., Petrapilis 1908). Jau kritiškas A. Alekna (*Lietuvos istorija*, Tilžė ²1923, 38 psl.) tiksliai iš Lietuvos Metraščio, kurio antrosios redakcijos daug nuorašų yra išlikę, atžymėjo visas Gedimino sūnums tekusias žemes. Skubotas skaitytojas Gedimino sūnums žemių paskirstymą, kaip jį paduoda Lietuvos Metraštis, gali patikrinti iš M. Jučo, *Lietuvos Metraščiai*, 1968, 40 psl. Plg. V. Daugirdaitė-Sruogienė, *Lietuvos Istorija*, Chicaga 1956, 114 psl.

[247] Kai Vytenio valdymo metu (XIV amž. pačioje pradžioje) pietvakarių Žemaičių pilyse, vedant kovą su ordinu, pasitaikydavo skaudžių išdavimų (Draikė, Spudas, Svirtila ir kiti) ir pabėgimų į ordino žemes, per visą Gedimino valdymą ir jo įtemptas kovas su kryžiuočiais visai nebegirdėti apie juos, nes Gediminas perorganizavo visą gynimosi sistemą. Žr. 112, 116 išnašas.

[248] K. Jablonskis, *Didžiojo kunigaikščio Kazimiero privilegija Žemaičių žemei*, žr. *Praeitis*, II t., 423-427 psl. Lietuvišką privilegijos vertimą žr. *Lietuvos TSR Šaltiniai*, I t., 157 psl. O. Halecki, *Litwa, Ruś i Żmudź jako części składowe W. Księstwa Litewskiego*, atsp. iš *Rozprawy Akademji Umiejętności, hist.-fil.*, 59 t., 1916, 236-254 psl. (Žemaičių politinis savistovumas). Kitą bibl. žr. Z. Ivinskis, *Kazimiero privilegija Žemaičiams 1441*, LE 11, 297-298 psl. Z. Ivinskis, *Žemaičiai (istorija)*, LE 35, 198-205 psl.

[249] J. Jakštas, *Šis tas dėl atskiro Žemaičių krikšto*, atsp. iš *L.K.M. Akademijos Metraščio*, III t., 2 psl.

tu [250], kuris turėjo gauti sau tinkamą seniūną, didžiojo Lietuvos kunigaikščio vietininką. O privilegijoje valdovas pažadėjo « už Nevėžio upės » nesiuntinėti savo *dzieckie* (teismo vykdytojų), leisti pačiai Žemaitijai rinktis savo valdininkus (tijūnus ?), neversti Lietuvos valdovui šieną piauti visų tų, « kurie minėtojo kunigaikščio Vytauto laikais nešienavo » ir t.t.

Iš patiektų duomenų galima daryti išvadą, jog Žemaičiai 1387 m. dar neturėjo stipresnių ir nustatytų ryšių su sostine, kurios valdovas Lietuvoje savo vietininku tada skyrė nepopuliarų Skirgailą [251]. Tuo metu nelauktai Žemaitijai atneštas krikštas galėjo sukelti ten stiprių reakcijų.

Visai suprantama, kad jis būtų galėjęs iššaukti bent užmaskuoto pasipriešinimo ir kryžiuočiuose, kurie jautėsi turį išimtiną krikštijimo monopolį Žemaičiuose. Ordinui būtų buvę tiesiog nepriimtina, jeigu kaip tik iš šono Žemaitijon būtų buvęs nešamas kryžius. Tokios kitų pastangos anuo metu būtų reiškusios kasimąsi po pačiais nepaliaujamų ordino siekimų pamatais. Kryžiuočiai gi visą savo egzistenciją aukojo, kad tik tą kraštą laimėtų. Jie gi buvo įsitikinę, kad be jo negalinti jų valstybė tarpti [252]. Jeigu kryžiuočiai Aukštaičiuose krikšto darbą trukdė ir net patys Konstancoje prisipažino deginę į « tvartus panašias » lietuvių bažnyčias [253], tai dar didesnės reakcijos būtų reikėję laukti Žemaičiuose. Iki XVI amžiaus nuaidėjo kryžiuočiams nepalankūs pasakojimai, kaip jie savo karo žygių metu žudę net jau pakrikštytus gyventojus. Tai pasakoja iki šiol *in extenso* dar neišspausdinta *Die Danziger Chronik des Oberlandesgerichts Celle* » [253a]. Kai ordino žygio metu jau atverstasis maldavęs jo nežudyti, atsakymas buvęs : Tave pakrikštijo vandeniu, dabar aš tavo krauju duodu tau sutvirtinimo sakramentą. Vėlyboje, iš daug kitų kronikų (neišskiriant nė 1521 m. išspausdintos Matthias iš Miechow) sukompiliuotoje kronikoje [253b] autentiškumo laipsnis nėra didelis. Bet tokie kronikos epizodai rodo, jog kryžiuočiai ir pačių vokiečių tarpe (Celles kronika

---

[250] Kazimiero privilegijoje Žemaičiams penkiais atvejais yra paminėta iš Vytauto gautosios lengvatos, Z. IVINSKIS, *Žemaičiai,* žr. LE 35, 202 psl. (Lietuvos valdovų privilegijos Žemaitijai).

[251] Žr. išsamiau H. PASZKIEWICZ, *O genezie i wartości Krewa,* Varšuva 1938, 255-256 psl. J. PFITZNER, *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas,* vertė J. Talmantas, Kaunas 1930 — Vytauto Didžiojo metai, 84-90 psl. Z. IVINSKIS, *Skirgaila,* LE 28, 50-53 psl.

[252] Plg. K. FORSTREUTER, *Deutschland und Litauen im Mittelalter,* 12-14 psl.

[253] CEV, 999 psl. ; žr. 189 išnašą.

[253a] UDO ARNOLD, *Studien zur preussischen Historiographie des 16. Jahrhunderts,* Bonn 1967, 36-65 psl.

[253b] Ten pat, 111-126 psl.

yra Dancige vokiškai rašyta) buvo laikomi Vilniuje 1387 m. pradėto Lietuvos krikšto sabotuotojais, kuriems kitų iniciatyva vedamas lietuvių krikštas darėsi nepakenčiamas.

Suvedus visus čia išskaičiuotus argumentus krūvon, reikia bandyti ano laiko rėmuose suprasti, kodėl 1387 m. iš Vilniaus nebuvo bandyta krikšto reikalu vykti į Žemaitiją. Pridėti čia dar reikia, kad pats karalius Jogaila ir sostinėje skubiai vykdė krikštijimo darbą, tada Vilniaus vyskupijoje teįkurdamas, palyginti, dar mažą skaičių parapijų. O Andriaus Algirdaičio sukeltoji krizė rytinėje Lietuvos dalyje[253c] reikalavo jau nuo anksčiau atsidėti politiniams reikalams Lietuvos rytuose.

Šitame ryšyje reikia pažymėti Ad. Šapokos dar Lietuvoje naujai iškeltą mintį[254]. Jis aiškino, kad Lietuvos krikšto paskirstymas į Aukštaičių (1387 m.) ir Žemaičių (1413 m. *resp.* 1417 m.) esąs nesusipratimas, iššauktas ano meto politinių manevrų. Formaliai šitokiam klausimo pastatymui galima pritarti. 1387 m. krikštas sostinėje ir Aukštaičių žemėje (« Lietuvoje ») turėjo simboliškai reikšti visų Lietuvos valstybės pagonių pakrikštijimą, visos lietuvių tautos ostentatyvų ir oficialų atsisakymą nuo ilgai kerojusios pagonybės. Ta iš viršaus, pačių valdovų aktyviai vykdoma kristianizacija (mokymas tikėjimo tiesų) turėjo parodyti, kad jau visa Lietuva turės tapti krikščioniška.

Atskiroms sritims tebuvo tik laiko ir techniškas klausimas, kada jos bus imtos krikštyti. Šitokia prasme galima pritarti, kad ir Žemaitijos oficialaus krikšto metais galima laikyti 1387 metus, nors tada, tur būt, neatvyko ten jokis misininkas ir visai nebuvo pradėtas bažnytinės organizacijos kūrimas. Praktiškai tačiau Žemaičiams « laiko pilnybė » (*Gal.* 4,4) teatėjo po Žalgirio kautynių. Supainiotam Žemaitijos nors laikino priklausymo klausimui paaiškėjus, pusbroliai valdovai tuoj vykdė krašto kristianizaciją. Iš jos jiedu tada tikėjosi politinės naudos ir greitai padarė sau naudingą ginklą prieš ordiną, kuris per savo paskutinį valdymo laiką Žemaičiuose (1404-1409) buvo pamiršęs rimtai susirūpinti tos žemės krikštu.

Medininkų vyskupija dar vos tebuvo gimusi, o jau telkėsi įvairios pretenzijos jos bažnytinės jurisdikcijos reikalu. Pirmiausia tuo klausimu susidomėjo Livonijos ordino magistras ir Kuršo vyskupas. Šitame ryšyje pažymėtina, kad nei kuriant Vilniaus vyskupiją (1387), nei steigiant Medininkų dieceziją (1417) nė vienas iš pusbrolių (Vytau-

---

[253c] Žr. pagrindinius faktus S. SUŽIEDĖLIS, *Andrew* (*Lith. Andrius Algirdaitis*), žr. *Encyclopedia Lituanica*, I t., 1970, 95-96 psl.

[254] AD. ŠAPOKA, *Žemaičių krikšto prasmė*, žr. *Naujoji Romuva*, 1937, 31-32 nr. 585-587 psl.

tas, Jogaila) jokiame dokumente neužsiminė mindauginės Lietuvos vyskupijos — *Diocesis Lethoviensis*. Niekur nebuvo pažymėta, kad pirmasis Lietuvos karalius buvo įkūręs pirmąją Lietuvos vyskupiją[254a] ir pats eilę metų buvęs krikščionimi. Naujieji dviejų Lietuvos vyskupijų steigėjai visos tos Mindaugo akcijos, prasidėjusios iš Livonijos ordino malonės, nebeužsiminė, ar gal nebenorėjo prisiminti. Su Livonijos ordino pagalba vykdytas Lietuvos krikštas (1250-1251 m.) Mindaugui buvo kainavęs ne vieną žemių dovanojimų dokumentą. Bet po 168 metų aną Lietuvos karalių kaip tik minėjo ryšium su steigiama Medininkų vyskupija Konstancoje ordino generalinis prokuratorius[255].

Jis patiekė čia vieną po kito net aštuonis turimus patvirtintus nuorašus dokumentų, liečiančius Žemaičių (*terrae Samagitarum*) dovanojimus kryžiuočiams. Du dokumentai (1398, 1404) lietė vytautinius užrašymus[256], bet visą pagrindą sudarė žinomieji mindauginiai dokumentai, patvirtinti paties popiežiaus[257]. Čia, žinoma, buvo patiektas ir daugelio tyrinėtojų falsifikatu laikomas Mindaugo dokumentas iš 1260 m.[258]. Šituo dokumentu Mindaugas tariamai ordinui buvo užrašęs visą Lietuvą, jeigu jis mirtų be įpėdinių[259].

Kai Rygos arkivyskupui Fridrikui Pernsteinui[260] inspiruojant popiežiaus legatas Francisco de Moliano 1312 m. apklausinėjo liudininkus, paaiškėjo, jog Mindaugo atkritimą paskatino iš ordino pusės jam daromos skriaudos[261]. Bet vėliau iš Mindaugo atkritimo

---

[254a] Istoriškai imant, rodos, pirmoje eilėje būtų turėjęs mindauginę vyskupiją priminti dovanojimų dokumentuose Vilniaus vyskupijai Jogaila. Mat yra duomenų spręsti, kad mindauginė Lietuvos vyskupija buvo ne kur kitur įkurta, o jo sostinėje Vilniuje. Jau tarybiniai proistorikai yra paskelbę kad jie yra aptikę Vilniaus pilies rajone Mindaugo vyskupijos katedros liekanų. Kad Vilniuje Mindaugas įkūręs savo vyskupiją, minėjo vėliau vokiečių ordinas (CEV, 33 psl. 102 nr.; CEV, 996 psl.: «Myndaw... fundavit quandam ecclesiam cathedralem in quadam civitate que vocata est Wille»). Yra naujai iškelta tezė, kad Mindaugo sostine jau nuo 1250 m. buvęs Vilnius. Gausiai panaudodamas įvairią medžiagą tai teigia R. Batūra, *XIII a. Lietuvos sostinės klausimu*, žr. *Lietuvos TSR Mokslų Akad. Darbai*, serija A, 1 (20), 1966, 141-164 psl. Gaila, kad R. Batūra neatkreipė dėmesio į čia nurodytus du šaltinius (CEV).

[255] *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens*, III t., 1 dalis, 160-161 psl.

[256] Ten pat, 161 psl. ir 47-50 išnašos.

[257] Ten pat, 160-161 psl. 41-45 išnašos.

[258] Žr. J. Stakauskas, *Lietuva* ir *Vakarų Europa XIII a.*, 131-149 psl.

[259] *Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens*, III t., 1 dalis, 161 psl. ir 45 išnaša. PUB I, 2, 106 nr.

[260] Žr. V. Gidžiūnas, *Pernstein Friedrich*, LE 22, 316-317 psl.

[261] Žr. 102a ir 103 išnašas.

ordinas, užmiršęs savo paties kaltę, darė priekaištą tik Lietuvos valdovams. Ordinas turėjo tikslą pasauliui parodyti, kad lietuviais nesą galima pasitikėti. Tie kryžiuočių priekaištai atidengia vieną svarbią aplinkybę, kurią čia prabėgomis jau paminėjome [262], būtent, kad Mindaugo vyskupijos katedra buvo pastatyta Vilniuje.

Neapsiėjo kryžiuočiai, žinoma, be Mindaugo apostazijos ir Konstancoje. Veiklioji ordino delegacija, kuriai talkininkavo energingasis generalinis prokuratorius Paulius von Wormdittas, savo atsakyme Jogailai, be abejo, labiausiai puolė ir Vytautą. Daug dėmesio tačiau buvo paskirta ir Mindaugui, kuris Vilniuje buvęs pastatęs katedros bažnyčią [263], Vilniuje buvęs rezidavęs ir pats vyskupas [264], juo buvęs vokiečių ordino kunigas [265]. Bet Mindaugas krikščionimi teišbuvęs aštuoneris metus. Tuo būdu ordinas, žinoma, siekė Konstancoje sukelti nepasitikėjimą jį puolančiais pusbroliais, kuriedu koncilijoje turėjo reliatyvių laimėjimų [266].

Kryžiuočių pastangos sutrukdyti pusbrolių darbą Žemaičiuose buvo plačiau išplėstos. Didžiojo magistro M. Küchmeisterio paskatintas atsiliepė Livonijos magistras, kurio pirmatakui kitados buvo pasisekę pakrikštyti Mindaugą. Jis taip pat suminėjo Mindaugo donacinius dokumentus, kuriais remiantis esą galima reikšti pretenzijų į Žemaičių plotus, nes *Myndow regis* žemių dovanojimų dokumentuose išskaičiuojama *Rossienie*, *Luckowe* [Raseiniai, Laukuva] ir kitos *Sameyte* sritys [267]. O Kuršo vyskupas, laikydamas Žemaitiją natūralia savo diecezijos tąsa, ėmė skverbtis į ją su savo jurisdikcinės priklausomybės reikalavimais [268].

---

[262] Vesdami 1393 m. balandžio 19-21 d. derybas Torunėje su lenkais, su kuriais dar ordinas nuo 1343 iki 1409 m. taikoje gyveno, ordino atstovai kritikavo lenkų delegatų aiškinimą, būk lietuviai jau geri krikščionys esą: ar nesą taip, kaip laikais Mindaugo, kuris, įkūręs Vilniaus vyskupiją, o paskui tapęs apostata (CEV, 33 psl., 102 nr.); plg. CEV, 1027 psl.

[263] CEV, 996-999 psl.

[264] CEV, 996 psl.

[265] CEV, 997 psl.: « quidam episcopus fuit in Wille constitutus ». Kad čia minimą vietovardį « Wille » reikia identifikuoti su Vilniumi, nėra abejonės. Žr. *Berichte der Generalprokuratoren*, II t., 55-57, 126 psl. Taip (Wille, Willa) Vilnius buvo tada rašomas ir ordino kronikose (SRP II t., 863 psl.; V t., 735 psl.).

[266] Konstancos koncilijoje išrinktasis popiežius Martynas V paskyrė Vytautą ir Jogailą Livonijos vyskupijų globėjais ir suteikė jiedviem titulus Apaštališkų vikarų « žemiškuose dalykuose » (*in temporalibus*) Didžiojo Novgorodo ir Pskovo respublikose (A. THEINER, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, II t., Roma 1861, 25-26 nr).

[267] LUB, V, 794 psl.

[268] LUB, V, 619-620 ir 792-793 psl. Plg. M. ANDZIULYTĖ-RUGINIENĖ, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, 80 psl. ir 21 išnaša.

Apskritai per visą penkmetį (1417-1422 m.) yra gausios ir turinio atžvilgiu gana įdomios medžiagos, rodančios gyvą Livonijos magistro, to krašto vyskupų ir kitų pareigūnų susirašinėjimą su didžiuoju magistru naujos įkurtosios Medininkų vyskupijos ateities reikalu. Vis besitęsiančių ordino ir kryžiuočių derybų fone, kai Livonijos ordinas gyvai domėjosi santykiais su Vytautu [269], Kuršo vyskupas 1417 m. lapkričio 20 d., susirūpinęs Žemaitijos reikalais, pirmiausia klausė didžiojo magistro, ar Prūsų žemės vyskupai patrauksią į Konstancą [270]. Pačioje Livonijoje tuo pat metu buvo labai gyvas susidomėjimas, kas darosi krikšto reikalu Žemaitijoje. Jau 1417 m. gruodžio 17 d. didysis magistras Küchmeister gavo iš Rygos per Lietuvos pasienio (Mintaujos) komtūrą, palyginti, faktais paremtą pranešimą, kaip Vytautas Žemaičiuose vykdė krikštą ir įkūrė vyskupiją. Įdomu, kad tame pranešime visai neminimas karalius Jogaila [271].

Tarp tos gausios korespondencijos gana charakteringi yra prašymai Livonijos ordino pareigūnų (*Gebietiger*) ir Kuršo vyskupo, rašyti 1420 m. kovo 27 d. M. Küchmeisteriui [272]. Prisimindamas Konstancos koncilijos legatų darbą Žemaičiuose ir savo senas bažnytines teises į tą « iki tol pagonišką žemę », Kuršo vyskupas plačiai savo pretenzijas į Žemaitiją pagrindė. Jis turįs dokumentus ar nuorašus, kad jo diecezija nusitęsusi į Žemaitiją dar tais laikais, « kai toji žemė dar nebuvo krikščioniška » [273]. Kuršo vyskupas toliau visaip įrodinėjo, kad Žemaitija, kai dabar ji jau pakrikštyta, turinti į Kuršo vyskupo dieceziją priklausyti, nes nesą jokios abejonės, kad jo vyskupijos ribos einančios iki Nemuno. Tad ir Vytautas faktiškai neturįs teisės be didžiojo magistro ir ordino ten įsteigti vyskupijos [274].

Bet visos tos pretenzijos, nors popiežius Martynas V ir buvo ordinui šiaip jau palankus, priklausė praeičiai. Šitaip nepasisekė Rygos arkivyskupui per jo jurisdikcijoje esančią Kuršo vyskupiją įgyti teisių naujoje vyskupijoje [275]. Šitame ryšyje verta paminėti Martyno V laišką (1421 m. gegužės 31 d.) Rygos arkivyskupui. Remdamasis

---

[269] LUB V, 135, 153-156, 159, 379, 416-417, 424-495 psl. (2274-2275, 2277 nr.), 752-753 psl.

[270] LUB V, 265 psl.

[271] LUB V, 289 psl.

[272] LUB V, 619-622 (2410 nr.) ir 622-624 psl. 2411 nr.).

[273] LUB V, 623 psl.: « Ok so en heft unse kerke van Kurlande nene sunderlinge breve edder instrumenta, inholdende, wo wiid ere sprengel strecket in Samaiten, wante de lande uncristin sin gewesen ».

[274] LUB V, 623 psl.: « ... dat Vytovt alsodane biscopdome darinne sundert vulbort [leidimas, įgaliojimas] juwer hochwirdicheit und ordens nicht moge stichten van rechte, licet de facto ».

[275] Plg. M. ANDZIULYTĖ-RUGINIENĖ, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, 80 psl.

Vytauto skundu popiežius energingai ragino arkivyskupą ir jam priklausančius sufraganus (Livonijoje ir Prūsuose) uždrausti jų valdiniams daryti žygius į Žemaičių ir Lietuvos žemes [276], kad jų gyventojai — neofitai nebūtų skriaudžiami. Tame pat rašte Martynas V pranešė, kad jis Lvovo arkivyskupui, Medininkų ir Vilniaus vyskupams pavedęs rūpintis *Samaytis, Lytwanis et neophitis*. Taip pat jiems, — popiežius toliau rašo, — esąs suteikęs teisę bausti bažnytinėmis ir kitokiomis bausmėmis minėtų vyskupijų gyventojų užpuolikus [277]. Patiems « krikščionims Žemaičių giminės » (*christicolis gentis Samaytarum*) Martynas V siuntė 1421 m. rugsėjo 11 džiaugsmo bulę, kad jie priėmė krikštą ir ragino būti gerais krikščionimis [278]. Bulėje paminėta, kad Medininkų vyskupas Motiejus buvo rašęs Romon. Jis turėjo būti paminėjęs ir 1418 m. sukilimą, nes popiežius juos guodė po iškentėtų skausmų.

Atrodo, kad tai buvo, kas liečia Medininkų vyskupijos įkūrimo užbaigimą, paskutinis Romos kurijos raštas. Jokio naujo patvirtinimo nebereikėjo. Todėl labai reikia abejoti M. Valančiaus patiekta žinia, kad popiežius 1421 m. spalių 3 d. Medininkų vyskupiją « patvirtina ir už naują Kristaus awiniczę iszpažina » [279]. Tokios bulės pėdsakų niekur nėra. Ir arkivysk. G. Garampi (1725-1792), kuris buvo užsimojęs parašyti plačią Katalikų Bažnyčios istoriją, į garsųjį *Schedario Garampi* (kartoteką) įtraukė visus Vatikano archyve Medininkų vyskupiją liečiančius dokumentus [280], tačiau jokios popiežiaus bulės iš 1421 m. spalių 3 d. nepažymėjo.

Remiantis M. Valančiaus nurodymu, žinoma, ir Žemaičių vyskupijos ir Kauno arkivyskupijos kurija laikėsi tradicijos, kad Medininkų vyskupija 1417 m. buvo įkurta (*erecta*), o 1421 m. popiežiaus Martyno V patvirtinta (*confirmata*). Šitaip apie Kauno arkivyskupijos praeitį trumpai rašė ir paskutinis nepriklausomos Lietuvos

---

[276] Popiežius pirmiausia kaltina (CEV, 518 psl): « Tamen vos et nonulle alie persone religiose et seculares in Livonia, et aliis circumstantibus partibus consistentes, eosdem Samaytos Lytwanos neofytos, quos tamquam novellas palmites in vinea domini sabaoth paterna deberetis affectione complecti et sincera in Christo caritate diligere, diversis afficitis iniuriis, violenciis atque dampnis, ipsorum terras, castra et loca, tamquam infidelium perfidorum hostiliter invadi ac substanciis suis illis spoliando, variis rapinis, predis, robariis [roboribus] et personarum capcionibus affligi permittitis et iubetis, ipsorum grave dispendium et eiusdem fidei vilipendium et contemptum ».

[277] CEV 530-531 psl.

[278] CEV 530-531 psl.

[279] M. Wołonczewskis, *Žemajtiu Wiskupiste*, I, d. 55 psl.

[280] Žr. bibliografiniame priede šaltinius. *Garampi*, LE 6, 528 psl. (apie rankraščių palikimą netikslios žinios).

bažnytinis kalendorius — *Elenchus* [281]. Palaikant mintį, kad Medininkų vyskupijos įkūrimas tebuvo 1421 m. popiežiaus patvirtinimu užbaigtas, 1921 m. labai dėmesingai Žemaičių vyskupija paminėjo savo 500 metų sukaktį [282]. Ta proga, be kitko, tada dar Žemaičių vyskupijos augziliaras J. Skvireckas, tokiam žymiam jubiliejui atžymėti parūpino populiarią (kišeninę) naujojo Testamento laidą (išleistą 1922 m.), kelis kartus vėliau perspausdintą (du kartu tremtyje).

Iš viso to, kas pasakyta, aiškėja, jog tikroji Medininkų vyskupijos įkūrimo data yra 1417 metai. Vėlesni Martyno V raštai, kuriuose Žemaičių krikštas taip pozityviai vertinamas, nieko nekalba apie patvirtinimą įkūrimo tos vyskupijos, kuriai pradžią davė Konstancos koncilija.

Nieko nebuvo pasakyta apie vyskupijos ribas. Apie jas nekalbėjo jokie Medininkų vyskupijos įkūrimo dokumentai. Nieko, žinoma, apie diecezijos apimtį neužsiminė ir Vytautas Didysis savo jau minėtame naujame svarbiame dokumente 1421 m. Vytautas ir Jogaila 1417 m. tebuvo Medininkų vyskupui ir jos kapitulai užrašę kasmetinius išmokėjimus pinigais, duoniniais javais, medumi [283]. Dabar, dar prieš Melno taiką, Žemaitijos priklausomybės ateitis buvo dar labiau išryškėjusi. Tad Vytautas atidavė nuosavybėn Medininkų vyskupijai (vyskupui ir kapitulai) įvairiuose valsčiuose žemių su joms priklausančiais valstiečiais, vis atskirai pažymėdamas dirbamus laukus (kelis kartus minima *terra arabilis*). Jis padovanojo kelis ežerus su viskuo, kas visam tam nejudomam turtui priklausė, neišskiriant pievų, ganyklų, bitynų, žuvų gaudymo vietų, malūnų ir kitko [284].

Žemaičių (Medininkų) vyskupijos ribos natūraliai apėmė visą Žemaičių seniūniją tokiose sienose, kokiose ji buvo. Tad tai vyskupijai, pavyzdžiui, priklausė ir Žemaičių kolonizuotas Sūduvos girių kampas, visa eilė zanavykų parapijų, nes jos įėjo Žemaičių seniūnijos sudėtin. Tai buvo trikampis: Zapyškis-Virbalis-Prūsų siena ir Nemunas. Gana tiksliai tą Sūduvos plotą, kuris priklausė Žemaičių seniū-

---

281 *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri Provinciae Ecclesiasticae Lituanae,* 1940, 8 psl.

282 Katalikiškoji Lietuvos spauda tada tą sukaktį plačiai paminėjo. Gana santūrus anai vyskupijos patvirtinimo datai (1421 m. spalių 3 d.) buvo apdairusis istorikas, kan. A. Alekna. Tai matyti iš jo teksto (*Katalikų Bažryčia Lietuvoje,* red. J. Stakauskas, Kaunas 1936, 51 psl.).

283 Žr. 208-210 išnašas.

284 Paskutinį kartą kritiškai *in extenso* išspausdinta CDV, 740-741 psl. 78a nr.). Valančius (*Žemajtiu Wiskupiste* I, t. 58-60 psl.) pirmasis yra davęs ištisai to svarbaus dokumento vertimą. Plg. M. Andziulytė-Ruginienė, *Žemaičių christianizacijos pradžia,* 82 psl. Žr. 214 išnašą.

nijai (vyskupijai), yra atžymėjęs žemėlapyje J. Jakubowski [285]. Žemaičių vyskupijos ribos tebuvo pakeistos, kai ji, po 1795 metų padalinimo, buvo priskirta Mogiliavo arkivyskupijai [286]. Iki tol ji per 370 metų buvo priklausiusi, kaip ir sostinės vyskupija, Gniezno metropolijos jurisdikcijon [287].

Tai būtų patys reikšmingieji etapai pradinės istorijos Medininkų vyskupijos, apie kurią šiandien begalime kalbėti iš istorinės perspektyvos, nes jau keturi su viršum dešimtmečiai, kai ji nebeegzistuoja.

Pabaigai benorėtume paliesti du klausimu.

V. Valdovų vaidmuo Medininkų vyskupiją steigiant ir jos didžiųjų vyskupų reikšmė

Kieno kūrinys buvo istoriškoji Medininkų vyskupija? Katras iš pusbrolių yra daugiau nusipelnęs ją įkuriant, Vytautas, ar Jogaila?

Klausimas vadinamų « nuopelnų », kam jie pirmiausia priklauso užbaigus kokį svarbų darbą, dažnai yra rizikinga ir istoriškai tiksliai neatsakoma tema. Jau praėjo visas šimtmetis, kaip, pavyzdžiui, vis nepajėgia kaimyninės tautos objektyviai tarp Vytauto Didžiojo ir Jogailos išdalinti Žalgirio pergalės nuopelnų. Katras iš jųdviejų buvo tikrasis vadas ir pagrindinis anų dramatiškų kautynių laimėtojas?

Štai ką tik pernai antrame leidime Varšuvoje pasirodęs ta tema iš viso pats stambiausias veikalas [288] labai minimizuoja Vytauto reikšmę. Tikruoju kautynių laimėtoju autorius telaiko karalių Jogailą. Kai prieš 7 metus buvo minima Žalgirio 550 metų sukaktis, lietuviai autoriai (K. Jurgėla, pulk. O. Urbonas ir dar nemaža eilė kitų) pasisakė priešingai. Dažnai iškyla sunkiai išsprendžiamas « nuopelnų » klausimas ir mūsų vėlybesnėje istorijoje iki pat XX amžiaus generacijų.

Argi galima išspręsti, katras didesnę rolę suvaidino, Kęstutaitis, ar Algirdaitis 1416-1421 m. Žemaičiams? Mes matome iš daugelio faktų, kad tiedu pusbroliai tada, kai Žemaičiai buvo krikštijami

---

[285] J. Jakubowski, *Mapa Wielkiego księstwa Litewskiego w połowie XVI wieku, 1. część północna*, Krokuva 1928. Plg. daug duomenų J. Totoraitis, *Sūduvos-Suvalkijos istorija*, Kaunas 1938 (ten iš J. Jakubowskio panaudotas žemėlapis).

[286] R. Krasauskas, *Mogiliavo arkivyskupija*, LE 19, 106-107 psl.

[287] Plg. M. Andziulytė-Ruginienė, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, 88 psl.

[288] Stefan Maria Kuczyński, *Wielka wojna z zakonem krzyżackim w latach 1409-1411*, Varšuva 1966, 709 psl. ir 12 spalvotų žemėlapių.

ir kai buvo steigiama jiems vyskupija, gana rūpestingai bendradarbiavo.

Paprastai nuo seno lietuvių istoriografijoje pabrėžiama ir žavimasi nuostabiai gražiu bendradarbiavimu pusbrolių tėvų, dviejų žymiausių Gediminaičių, būtent brolių Kęstučio ir Algirdo. Po 32 metų tas bendradarbiavimas teužsibaigė, kai 1377 m. mirė Algirdas. Po beveik 15 metų trukusių savitarpio kovų ir nepasitikėjimo, tą patį galima pasakyti apie Vytauto ir Jogailos santykius. Taip pat per tris dešimtmečius, pradedant nuo Astravo aktų (1392) ir baigiant jau 1424 m. po Melno taikos, truko ir anų didžiųjų pusbrolių politinis, bažnytinis bei kultūrinis bendradarbiavimas. Tik apie jį *Lietuvos Metraštyje* neužsiliko tokio idiliško pasakojimo, kokį jau užtinkame pačioje pirminėje to Metraščio redakcijoje. Negalėčiau tačiau iki šiol nurodyti jokio šaltinio, ar net trumpos užuominos, kurie tame ilgame laikotarpyje užgriebtų tarp Lenkijos karaliaus ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio kokių žymesnių nesantaikų, reikšmingų nesutarimų.

Tad ir Medininkų vyskupijos įkūrimo atveju, kaip ir visoje sunkioje byloje, kuri vyko Konstancoje, abu pusbroliai ėjo ranka rankon. Ne visai tikra padėtis Konstancos bažnytiniame susirinkime kuris, žinoma, jau savo sudėtimi nelanksti institucija, netiko spręsti tokiam komplikuotam klausimui kaip Žemaičių byla. Tai reikalavo abiejų valdovų glaudaus veikimo [289].

Pačioje Konstancoje, žinoma, Jogailos pasiųstųjų lenkų nuopelnai buvo dideli. Jie aštrių priekaištų padarė ordinui, sugebėjo atsikirsti. Savo argumentacijoje plačiai minėjo Lietuvą. Tik byloje dominikono Falkenbergo, kuris šmeižė Jogailą, lenkų laikysena suerzino aukštus dignitorius, net patį Martyną V [290].

Kai eina kalba konkrečiai apie pačios Medininkų vyskupijos įkūrimą, ne vienas dokumentas, surištas su tos diecezijos steigimu, labiau pažymi Vytauto vaidmenį. Daugumas jų ir tekalba apie Kęstutaičio krikšto reikalu atliktus žygius. Žinoma, ne vienas jų išėjo iš jo paties kanceliarijos. Iš Konstancos įgaliotų vyskupų Medininkų vyskupijos įkūrimo reikalu patiektų dokumentų, krinta į

---

[289] Prisimintina, kad ordinas Konstancoje, ir prieš išrenkant jam palankų popiežių Martyną V ir vėliau, vis turėjo dar sau pasisekimo. Net didieji Lenkijos ir Žemaičių skundai, anot generalinio prokuratoriaus von Wormditto, išėjo ordinui « *czu grossen eren* » (*Berichte der Generalprokuratoren II t.*, 309 psl.). Tikėkime, kad prokuratoriaus interesuose buvo prieš didįjį magistrą pasigirti, kiek perdėti. Bet, kaip ir dar kitomis progomis patiekti duomens rodo, generalinis prokuratorius šiek tiek tiesos turėjo turėti.

[290] Žr. plačiau A. JANULAITIS, *Žemaičiai ir bažnytinis seimas Konstancijoje 1414-1418 m.*, žr. *Praeitis*, II t., Kaunas 1933, 345 psl.

akį didelis skirtumas. Naujuose Trakuose surašytame apyskaitiniame pranešime Konstancos koncilijai 1417 m. spalių 23 d., t. y. tą pat dieną, kai Vytautas savo atskiru fundaciniu dokumentu į Medininkų vyskupus pasiūlė Vilniaus kleboną, magistrą Trakiškį[291], įgaliotiniai labai šiltai atsiliepia apie Vytautą. Jie vadina jį « to švento darbo pradininku ir tvarkytoju »[292]. Bet kitame dokumente tekeliami Jogailos nuopelnai[293]. M. Andziulytė-Ruginienė priėjo išvados, jog tas paskutinis dokumentas yra buvęs perėjęs per Jogailos kanceliarijos, ar jo paties vienokią ar kitokią cenzūrą.

Kai Vytauto ir Jogailos tai yra jųdviejų kanceliarijų pranešimuose Konstancai, tik vieno ar kito pusbrolio nuopelnai tepažymimi, svarbu pasiklausyti, ką sako tretieji. Čia nesustosime plačiau ties pomirtiniais pamokslais Vytauto (1430) ir Jogailos (1434), nes jie daugiau bendrais išpuoštos retorikos posakiais apie mirusiuosius tekalba. Ypač tai galime pasakyti apie Jono Kantijaus (būsimo šventojo)[294] pamokslą Vytautui Didžiajam mirus[295]. Bet vienintelė konkretesnė to pamokslo vieta mums, galima sakyti, irgi visai nieko neduoda, nes ji nėra tiksli: « Matykite rankas mano, kaip [jos] buvo išlavintos mūšiui ir pirštai karui... jis [Vytautas] kariavo: ar su Žemaičiais, ar su Totoriais, ar su Prūsais, ar su [kitomis] įvairiomis tautomis, plėsdamas viešpatiją, keldamas sienas tolyn »[296].

Keistai skamba, žinoma, čia minimas Vytauto « kariavimas » su Žemaičiais, kuriems galutinai iš ordino atkovoti nuo 1409 m. Kęstutaitis daug pastangų padėjo.

Pamokslas Jogailos garbei, kurį Bazelyje 1434 m. liepos mėn. per egzekvijas apie ką tik mirusį Jogailą pasakė lenkų magistras Mikalojus Kozlovskis, yra daug konkretesnis. Šalia trijų Jogailos įkurtų lotynų apeigų vyskupijų (Vilniaus, Chelmo, Kijevo) jo pa-

---

[291] CDV, 737 psl.

[292] CDV, 738 psl.: « Et sepedictus princeps Allexander magnus dux Lituanie huius sanctissimi operis inceptor et director... » Plg. P. PENKAUSKAS, *Vytauto Didžiojo nuopelnai dvasinės kultūros srityje*, žr. *Athenaeum*, II t., Kaunas 1931, 25 psl. ir 112 išnaša. M. ANDZIULYTĖ-RUGINIENĖ, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, 73-74 psl.

[293] M. ANDZIULYTĖ-RUGINIENĖ *Žemaičių christianizacijos pradžia*, 71-72 psl.

[294] *Jonas Kantietis*, LE 9, 450 psl.

[295] Lotynišką tekstą ir lietuvišką vertimą pirmą kartą paskelbė AD. RAULINAITIS, *Šv. Jono Kantijaus pamokslas Vytautui Didžiajam mirus*, žr. *Soter*, VII t., 1930, 93-103 psl. (Dėkoju mons. P. Jatuliui už viso teksto parūpinimą iš Vatikano bibliotekos).

[296] Ad. RAULINAITIS, *Šv. Jono Kantijaus pamokslas Vytautui Didžiajam mirus*, žr. *Soter*, VII t., 1930, 100 psl. (lot. tekstas), 101 psl. (liet. vertimas).

moksle buvo paminėta, žinoma, pirmiausia Žemaičių vyskupija [297]. Imperatorius Zigmantas Liuksemburgietis yra lyginęs Jogailą su Konstantinu Didžiuoju [298]. Bet jis pats rašė ir apie Vytautą, ryšium su jo karaliumi karūnavimo projektu, kad jis Lietuvių ir Žemaičių tautą, tarytum Viešpaties apaštalas « pirmiausiai atvertė » [299]. O Dlugošas, kuris šiaip jau savo kronikoje parodė labai aiškų nusistatymą prieš visą Jogailos giminę ir, žinoma, prieš Vytautą Didįjį, vis tik, kalbėdamas apie Jogailą pastebi, kad jis galįs būti žemaičių ir lietuvių krikštytoju ir apaštalu [300]. Bet ir Vytautui jo mirties proga (1430) Dlugošas nesigaili panašių šiltų ir pompastiškų žodžių [301]. Be abejo, tuose imperatoriaus ir kronisto pasakymuose yra perdėjimo. Jie tik parodo, kad XV amžiuje Vytauto Didžiojo ir Jogailos kristianizacijos darbas buvo pastebėtas.

Šalia šitų liudijimų, kurie daugiau ar mažiau yra išėję iš suinteresuotų asmenų, verta dirstelti, ką sako tretieji, kurie kitu atžvilgiu sekė pusbrolių vedamą kristianizaciją Žemaičiuose.

Tai buvo, žinoma, pirmiausia, kaip jau prabėgomis užsiminta, Livonijos ordino magistras. Kryžiuočiams, žinoma, labiausiai rūpėjo, kas 1417 m. rudenį Žemaitijoje dėjosi. Tad prieš pat Kalėdas rašė jis didžiajam magistrui M. Küchmeisteriui laišką, kuris buvo paremtas žiniomis Mintaujos komtūro patikėtinių, iki tol porą mėnesių išbuvusių Žemaičiuose.

Ten skaitome, jog Vytautas su Konstancos įgaliotais vyskupais, atvykęs į Žemaičius, yra atlikęs krikštijimo ir vyskupijos įkūrimo darbą : « Und hot do bissthum, thumberen [Domherren] und pristerschaft gestift, und die Samaytin hat lossin theuffen » [302].

Šitaip vienu sakiniu yra suimta visa vyskupijos įkūrimo ir krikšto akcija Žemaičiuose. Kaip jau anksčiau pažymėta, visame Livonijos

---

[297] *Codex epistolaris saeculi XV*, II t. (*Monumenta medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, XII t.), 326-327 psl. Plg. J. Fijałek, *Kościół rzymsko-katolicki na Litwie. Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu po koniec Rzeczypostolitej*, kolekyviniame veikale *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, 1914, 39 psl. ; Z. Ivinskis, *Jogaila valstybininkas ir žmogus*, rink. *Jogaila*, red. A. Šapoka, Kaunas 1935, 318-319 psl.

[298] J. Fijałek, *Kościół rzymsko-katolicki na Litwie*, ten pat, 40-41 psl.

[299] *Codex epistolaris saeculi XV*, II t. (*Monumenta medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*) 246 psl. (« primitus convertit »).

[300] J. Długosz, *Opera Omnia*, XIII t., 536 psl. : « Merito gentium illarum conversor et Apostolus apellari possit ». Plg. *Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1385-1444*, I t., red. J. Dąbrowski, 1961, 280 psl.

[301] J. Długosz, *Opera Omnia*, XIII t., 415-416 psl. Plg. *Pochvala o velikom knjazie Vitovte*, *Polnoje Sobranije Russkich Letopisej*, XVII t., 282-283 psl.

[302] LUB V, 289 psl.

magistro laiške neužsimintas Jogailos vardas. Tad visus čia pateiktus šaltinių duomenis suvedus krūvon, nėra kliūčių pasilikti prie ikišiolinės suprastintos schemos: kaip su Jogailos vardu labiau yra surištas vyskupijos įkūrimas Lietuvos sostinėje (1387), kur jau prieš 125 metus, atrodo, turėjo būti įkurta mindauginė vyskupija, taip Medininkų vyskupiją steigiant (1417) ir ten pirmąsias parapijas organizuojant, pirmaeilis vaidmuo priklausė Vytautui[303].

Žemaičių (Medininkų) vyskupija priklausė į trijulę Lietuvos diecezijų, kurios buvo laikomos didele dalimi etnografinio lietuvių ploto vyskupijomis. Kiekviena jų turėjo savo išryškėjusių veidų, žymių ganytojų. Pavyzdžiui, jauniausioji Lietuvos vyskupija Seinai neįsivaizduojama be dviejų Antanų, būtent Baranausko ir Karoso, kai Vilniaus vyskupijai savo žymę uždėjo Jurgis Radvilas, Ignas Masalskis ir paskutinis jos vyskupas prieš Lenkijos konkordatą su Vatikanu (1925) — Dievo tarnas Jurgis Matulevičius.

Su Žemaičių (Medininkų) vyskupija yra surišti du didieji vardai, būtent Merkelis Giedraitis ir Motiejus Valančius. Prie jųdviejų būtų galima pridėti ir paskutinį Žemaičių vyskupą, šviesios atminties Pranciškų Karevičių[304]. Bet mes čia kuo trumpiausiai teišryškinsime vaidmenį tik pirmųjų dviejų.

Kas liečia Žemaičių vyskupų istoriją visumoje, gal būtų galima iš dalies pritaikyti garsiojo vidurinių amžių popiežiaus Inocento III (1198-1216) reikšmingąjį sapną. Jis esą matęs per miegą, kaip griūvantį jo Bažnyčios rūmą paremia du didžiuliai stulpai. Jais buvo du didieji XIII amžiaus šventieji ir dviejų žinomųjų ordinų įkūrėjai — Pranciškus Asyžietis ir Domininkas.

Tarp 40 vyskupų Žemaičių diecezija taip pat yra turėjusi tokius du didžiuosius ramsčius, piliorius, kuriedu ne tik atlaikė didžiules krizes, net audras, bet dar labiau ant savo pečių laikomą rūmą sustiprino. Vienas jų išryškėjo XVI amžiaus gale, kito veikla apėmė XIX amžiaus antrąją pusę. Jų abiejų ganytojavimo metu lietuvių tauta buvo atsidūrusi kryžkelėje.

Jai reikėjo vienu ar kitu būdu apsispręsti, ar ji pasiliks prie lotyniško kryžiaus, ar pasuks kitu keliu, pirmuoju atveju į protestantizmą, antruoju — į graikiškąją pravoslaviją. Tiesa, tiedu vienas nuo kito tolimi tarpsniai yra labai skirtingi savo politine sąranga,

---

303 Plg. P. PENKAUSKAS, *Vytauto Didžiojo nuopelnai dvasinės kultūros srityje*, žr. *Athenaeum*, II t., Kaunas 1931, 28-30 psl.

304 Plg. K. A. MATULAITIS, *Arkivysk. Pranciškus Karevičius. Jo asmens ir veiklos bruožai*, žr. *L.K.M. Akademijos Suvažiavimo Darbai*, VI t., Roma 1969, 277-297 psl.

tačiau jųdviejų viršūnėje stovi po vieną žymų Žemaičių vyskupijos ganytoją, kurie savo darbais religinėje bei kultūrinėje srityje turėjo stiprios įtakos savo gyvenamam amžiui.

Tai buvo, žinoma, iš « mužikų » kilęs jau milijoninės vyskupijos, kuriai ir Kuršas priklausė, valdytojas Motiejus Valančius ir pustrečio šimtmečio prieš jį gyvenęs bei veikęs kitas Medininkų vyskupas, Merkelis Giedraitis, pradėjęs gal tik su keliolika gana pairusių parapijų. Savo kilme jis buvo, tiesa, kunigaikštis, bet savo veikla taip pat labai artimai sutapęs su lietuvių liaudimi.

Abu tiedu vyskupai ganytojavo bent po ketvirtį šimtmečio. Gyvendami skirtingose aplinkybėse jiedu ir savo veikimui, be abejo, rinkosi skirtingų priemonių. Abu jiedu nurodė ne tik savo vyskupijos tikintiesiems, bet ir visai lietuvių tautai aiškų kelią iš užslenkančių naujovių, ar net religinių bei kultūrinių sutemų. Vienas jų saugojo tautą nuo iš Rytų einančių įkyrių užuomačių, statančių pavojun ne tik lietuvio religiją, bet apskritai visą jos kultūrinį palikimą. Kitas spyrėsi naujai Vakarų religinei srovei, siekdamas išlaikyti Vytauto ir jo pusbrolio Jogailos oficialiai atbaigtą lotyniškąjį krikštą.

Šviesdamas ir blaivindamas žmones, Valančius mokė tautą priešintis pravoslavinimo bei rusinimo bangai. Jis pats rašė daug religinio bei pasaulinio turinio knygų-knygelių lietuviškai. O kai buvo uždrausta spauda lietuviškomis, t. y. lotyniškomis, raidėmis, nurodė jai kelią į Mažąją Lietuvą.

Vyskupas pats pirmasis organizavo sistemingą lietuviškų knygų gabenimą iš Prūsų pasienio, ir ten slapta išleido eilę savo paties parašytųjų (1867-1869), kuriose buvo išdėstyta lietuvių pasipriešinimo bei kovos programa, aiškiai mokinanti žmones, kaip turi elgtis akivaizdoje gudriai paspęstų carizmo pinklių ir planų.

Visa vyskupo Valančiaus veikla, nors jai ir buvo ieškoma daryti priekaištų, liudijo jo lietuvišką nusistatymą. Tai parodė jisai ne tik lietuviškai rašydamas savo raštus (jų tarpe ir mokslinį veikalą apie Žemaičių vyskupystę), bet ir palaikydamas lietuvių kalbą parapinėse mokyklose, stengdamasis įvesti ją į pradžios mokyklas ir gimnazijose vykdydamas lietuvišką bažnytinę politiką. Valančiaus asmens didybė lietuvių tautiniame atgimime nėra iki šiol dar pakankamai įvertinta, nors apie jį ir prirašyta, palyginti, daug. Didysis Žemaičių vyskupas dar tebelaukia tyrinėtojo-biografo [305].

---

[305] Po prieš 40 metų pasirodžiusios A. Aleknos monografijos (*Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius*, Klaipėda 1922) nieko stambesnio nėra pasirodę, nors daug vertingų dalykų atskirais Valančių liečiančiais klausimais yra prirašyta. Ypač vertingas studijas 1938-1939 m. *Tiesos Kelyje* skelbė kun. J. Stakauskas (*Valančiaus laikų lietuviškasis darbas*). Įdomias J. Stakausko tezes, kritikuojančias Vcl. Biržiškos kai

Svarstydami Žemaičių vyskupijos reikšmę Lietuvai, tuojau apčiuopiame, kad Merkelio Giedraičio vaidmuo taip pat yra buvęs labai didelis. Religinėje srityje jis buvo apaštalautojas, kokio iki tol kraštas dar nebuvo regėjęs. Iš vienos pusės atvesti katalikybėn užmirštą ir gera dalimi dar nuo pagoniškųjų prietarų neatsipalaidavusią liaudį, iš kitos pusės — pergalėti tada Lietuvoje plačiai paskliduѕį liuteranizmą ir kalvinizmą, tapo jo gyvenimo uždaviniu.

Uoliai veikdamas vadinamo « antrojo Lietuvos krikšto metu » ir rūpestingai vykdydamas Tridento koncilijos nutarimus [306], šis Medininkų vyskupas savaime giliai įaugo ne tik į religinį, bet ir apskritai į kultūrinį tautos gyvenimą. Tik jam puoselėjant ir lėšas duodant, pasirodė pirmosios spausdintos lietuviškos knygos Didžiojoje Lietuvoje.

Savo paties raštų, — priešingai Valančiui, — galima sakyti, Giedraitis beveik nepaliko, nes po pirmųjų bandymų — studentaujant, vyskupu būdamas jis nieko daugiau neberašė. Bet jis sudarė sąlygas pasirodyti pirmiesiems lietuviškiems raštams Lietuvoje. Šiandien jau žinoma, kad Giedraičio paskatintas kanauninkas Daukša lietuviškai išvertė jėzuito Ledesmos katekizmą ir jėzuito Wuyko *Postillą Catholicką*. Esama pėdsakų, kad dar anksčiau yra buvęs, gal paties vyskupo išleistas ir nežinia kieno apie 1585 metus lietuviškai verstas jėzuito Petro Kanizijaus katekizmas [307].

Būdamas pradininku lietuviškų knygų Giedraitis dėjo pastangų išugdyti vietinių kunigų, sugebančių kalbėti į žmones, kaip ir jis pats, lietuviškai [308].

---

kurias koncepcijas apie Valančių žr. *Židinys* 1939 m. 1 nr., 43-66 psl. (*Valančiaus lietuvybės klausimas*). Tiksliau apypilnę bibliografiją žr. Vcl. Biržiška, *Aleksandrynas*, III t., Chicaga 1965, 78-119 psl. (bibliogr. 109-119) ; A. Mažiulis, *Valančius, M.*, LE 32, 532-531 psl. (gausi bibliografija).

[306] Žr. išamiau tuo klausimu R. Krasauskas, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje XVI-XVII amžiuje. Nuosmūkio priežastys ir atgimimo veiksniai*, atsp. iš *L.K.M. Akademijos Suvažiavimo Darbų*, VI t., 189-241 (1-41) psl. (gausios šaltinių ir literatūros nuorodos).

[307] Plačiau žr. J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, Vilnius 1963. Z. Ivinskis, *Die Druckerei der Jesuiten in Vilnius und die ersten litauischen Bücher*, žr. *Commentationes Balticae*, I t., Bonna 1954, 27-67 psl.

[308] Daugiau apie M. Giedraitį, Z. Ivinskis, *Merkelis Giedraitis arba Lietuva dviejų amžių sąvartoje*, žr. *Aidai*, 1951, m. 3-7 nr. ; 1953 m. 8-9 nr. ; 1955 m. 9 nr. ; 1956 m. 4 nr. Kitą bibliografija žr. Z. Ivinskis, *Giedraitis, M.*, LE 7, 214-217 psl. Plati M. Giedraičio bibliografija tebėra mašinraštyje : Z. Ivinskis, *Vysk. M. Giedraitis ir jo laikų Lietuva*. Daug bibliografinių nuorodų duoda R. Krasauskas, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje XVI-XVII amžiuje*, žr. L.K.M. Akademijos *Suvažiavimo Darbai*, VI t., Roma 1969, 189-191 psl.

Kai Vilniaus vyskupijoje, išskyrus porą XV amžiaus vyskupų ir šviesios atminties Dievo tarną Matulevičių, lietuviškai kalbančių vyskupų beveik su žiburiu reikia ieškoti, Žemaičių vyskupijoje Giedraitis paliko tuo atžvilgiu gražias tradicijas. Jo uždėtasis antspaudas ilgai laikėsi. Net Jonas Lopacinskis (Žemaičių vyskupas XVIII amž. gale) tad galėjo skųstis vienoje savo reliacijoje Romai, kas reikią daryti, kad bajorai neklausą žemaitiškai sakomų pamokslų. Tai buvo iš 1773 m. Žemaičių vyskupo atskaitomybė apie savo diecezija: vyskupo širdį pripildąs sunkus nuliūdimas, nes didelė dalis bajorų retai būnanti bažnyčioje, kada žemaitiškai (*in lingua vernacula Samogitica*) yra aiškinamas katekizmas ir sakomi lietuviški pamokslai »[309].

Bet Daukšos Postilės įvade taip įspūdingai surašytas Giedraičio « testamentas », kaip reikia gerbti ir mylėti savo gimtąją kalbą, tebuvo pilnai sugebėtas įgyvendinti tik iš naujo prisikėlusios Lietuvos, kai bajoriškosios visuomenės užguitai lietuvių kalbai pagaliau buvo grąžinta tinkama vieta.

Pabaigai dar noriu priminti, ką yra parašęs prieš 120 metų M. Valančius prakalboje savo *Žemajtiu Wiskupistės*, kuri, nežiūrint riktų ir netikslumų, yra pasidariusi savotišku šaltiniu tos vyskupijos istorijai. Valančius reiškė džiaugsmą, jeigu Žemaičių vyskupijos istorija būtų toliau tiriama ir rašoma [310].

Tai buvo svarbi sugestija didžiojo Žemaičių vyskupo, taip reikšmingai prisidėjusio prie lietuvių tautos atgimimo. Iš tiesų kiekviena generacija turi sau naujai pasirašyti protėvių darbų istoriją. Tad Valančiaus reikšmingą rašymą būtinai reikia tęsti ir nebeturint po kojomis gimtos žemės, bet ir neatidedant, kol Apvaizda tokią palaimingą galimybę suteiks.

Švęsdami Žemaičių (Medininkų) vyskupijos įkūrimą prieš 550 metų gana toli svetur nuo tos diecezijos ribų ir prisimindami anų jos didžiųjų ramsčių įspūdingus darbus lietuvių tautai, kurie visada bus minimi tol, kol egzistuos lietuvių tauta savo visumoje, tuo pačiu turime įsisąmoninti juos savo pilkoje dabartyje.

Pritaikykime juos mūsosioms aplinkybėms ir pasidarykime išvadas savo taip toli nusitęsusiai tremčiai. Tai liečia ypač du mums reikšmingus dalykus : gimtosios kalbos išlaikymą svetimųjų jūroje ir išlaikymą valančinės rezistencinės pasipriešinimo dvasios, taip reikalingos visokeriopų pagundų akivaizdoje.

---

[309] R. KRASAUSKAS, *Lopacinskis, Jonas Domininkas*, LE 16, 434-435 psl.

[310] « Todiel kąn nesąnt kami ko rasti, sze ne cze sulasiau, tąn Tamstaj mejlingas skajtitojau bruku ir pasisakau pasidžiauksis kad kas mąni sekdamas ir gausiaus ir gieriaus tus patius iszguldis dalikus » M. WOŁOCZEWSKIS, *Žemajtiu Wiskupiste*, VI psl.

LIETUVOS IR APAŠTALŲ SOSTO SANTYKIAI AMŽIŲ BĖGYJE

(IKI XVIII AMŽIAUS GALO)

I. ĮVADAS — TRYS LAIKOTARPIAI

Ubi venit plenitudo temporis misit Deus Filium suum (*Gal.* 4, 4) — « Kai atėjo laiko *Pilnybė*, Dievas siuntė savo Sūnų ». Šitie Tautų Apaštalo žodžiai Katalikų Bažnyčios istorijoje, t. y. Evangelijos sąlytyje su nekrikštytomis tautomis, turi gilios istoriškai-filosofinės prasmės. Yra įdomu stebėti, kaip įvairiuose kraštuose bei kontinentuose Kristaus mokslas, chronologiškai žvelgiant, atėjo skirtingu laiku ir vis naujose aplinkybėse. Kai kurioms tautoms toji *laiko pilnybė* tik šiandien teateina. (O yra tautų, kurios su krikščionybe į artimesnį kontaktą tesueis už vieno ar poros šimtų metų!).

Germanams, pasėkoje airių ir škotų vienuolių uolių misijų, *plenitudo temporis* atėjo VII-VIII amž., slavams (lenkams ir rusams) X amžiuje. Danų, švedų ir norvegų tautas ji pasiekė pir-

moje XI amž. pusėje. O lietuviams ji švystelėjo tik XIII šimtmetyje, jeigu neskaityti ant X ir XI amžių sąvartos dviejų misininkų (Vaitiekaus ir Brunono) trumpos veiklos, pasibaigusios judviejų mirtimi.

Šitaip per šimtmečius susidaro Katalikų Bažnyčios istorijos kreivė! Ji yra labai įdomi, įvairuojanti, virpanti, nes kiekvienoje tautoje toji *laiko pilnybė* apsireiškė kitu būdu ir rado vis kitas sąlygas. Bet kur krisdavo Naujojo Mokslo sėkla, į ten savo žvilgsnį nukreipdavo Apaštalų Sostas. Tuoj buvo organizuojami pagrindiniai krikščionybės skleidimo židiniai, šv. Petro įpėdinio vardu buvo šventinami ir pasodinami Romai priklausą vyskupai.

Baltų giminėse *plenitudo temporis* buvo gana vėlyba. Pagoniškasis gamtos ir jos reiškinių įdvasinimas bei garbinimas ten nuo seno buvo gana stipriai apvaldęs visą žmogaus prigimtį. Skaitant nuo pasirodymo Vidurio Europoje ano didžiojo germanų tautų apaštalo šv. Bonifaco turėjo praeiti dar beveik pusė tūkstanties metų, t. y. tiek, kiek mus skiria nuo pirmųjų Vytauto įpėdinių, kol Lietuva buvo pradėta ženklinti Kryžiaus antspaudu. O tada jau buvo pirmojo Lietuvos karaliaus Mindaugo laikai.

Apie baltų pagonis Roma jau išgirdo XII amž. gale, nes 1199 pats popiežius Inocentas III (1198-1216) rašė apie Livonijos tautas, kad jos « Dievui priderančią garbę atiduoda neprotingiems gyvuliams, lapuotiems medžiams, tyriems vandenims, žaliuojančioms žolėms ir blogosioms (nešvarioms) dvasioms »[1]. Tas pats pilnai galiojo ir lietuviams. Žinių apie baltų tautas Vakarų Europoje ir Romoje prasiskverbė daugiau, kai vokiečių pirklių keliais nusekė misininkai, kai pagaliau prie Dauguvos krantų (Livonijoje) nuo 1202 buvo įkurtas kalavijuočių ordinas, o į Prūsus 1231 koją įdėlė pirmasis kryžiuočių riterių būrelis.

Ginkluotų misijų atstovai, kurių visą veiklą reikia aiškintis kryžiaus karų ir jų metu kilusios dvasios ideologijoje, tapo Apaštalų Sosto informatoriais apie Pabaltijo tautas. Senprūsiai, latvių giminės, o ypač lietuviai — žodžiu, visos baltų tautos — buvo pristatytos Romai, kaip *pagonys*; vėliau užsitraukę *užkietėjusių « idololatrų »* (t. y. stabmeldžių) pavadinimą.

Kryžiaus karų bangai į Palestiną visai baigiantis ir po 1270 galutinai sunykus, žymiai arčiau — Baltijos rytiniam krante — atsivėrė naujas kryžiaus karo frontas. Tad pirmoji Romos pažintis

[1] A. MIERZYŃSKI, *Mythologiae Lithuanicae Monumenta*, I (1892), 50-51 psl. — A. ŠVABE, *Fontes Historiae Latviae medii aevi*, I (1937), 20 psl. — L. ARBUSOW, *Roemischer Arbeitsbericht*. Acta Universitatis Latviensis, XVII (1928), 321 psl.

su pagonimis lietuviais prasidėjo prieš juos skelbiamais kryžiaus karais. Toji fazė per visą XIII amžių nusitęsė iki pat XIV šimtmečio galo, jei neskaityti labai trumpučio ir šviesaus laikotarpio, kai pakrikštytas Lietuvos valdovas popiežiaus vardu buvo karūnuotas karaliumi.

Per XIV amžių iš Avignono, kur nuo 1305 m. popiežiai gyveno, su kryžiaus karų šauksmu prieš pagonis, drauge, tiesiog ar tarpiškai, ėjo į didžiuosius Lietuvos kunigaikščius ir raginimas priimti krikštą. Visa tai sudaro *pirmojo* laikotarpio turinį.

Antrasis laikotarpis (iki Tridento koncilijos galo) yra charakteringas naujais santykiais, kai buvo Romoje patvirtinta Vilniaus vyskupijos įsteigimas (1388), atvykus ten Jogailos pasiųstam Poznanės vyskupui Dobrogostui. Nuo šitų metų, kaip rodo popiežiaus Urbono VI gana palankus laiškas Jogailai[2], reikia skaityti visai naują santykių pradžią. Tuojau sekė Vilniaus vyskupijos įkūrimo patvirtinimas ir įgaliojimas Dobrogostui iš naujojo Vilniaus vyskupo pranciškono Andriaus Jastrzębieco paimti priesaiką popiežiaus vardu[3]. Santykiai su Roma dar labiau gerėjo po Konstancos koncilijos, davusios pradžią Medininkų vyskupijai. Oficijaliai vėl pasikrikštijęs ir savo valstybėje grąžinęs Romos krikščionybę, Lietuvos valdovas iš naujo susilaukė pripažinimo. Nors jau nebesudarydamos atskiros ir tik Romai priklausančios bažnytinės provincijos, kaip buvo Mindaugo laikais, abi etnografinės Lietuvos vyskupijos mezgė santykius su Apaštalų Sostu.

Protestantizmo banga laikinai ardė besivystančius santykius su Roma, tačiau ir pačiais kritiškaisiais religinio suskilimo dešimtmečiais vis buvo sutvarkomas vyskupų paskyrimas ir rašoma prašymų klebonų ir parapijų reikalais. Pasiliko gana reikšmingas faktas, kad Vilniaus ir Žemaičių diecezijose vyskupų eilėje nepasidarė tarpų. Jeigu pasitaikydavo sosto vakancijų, kaip, pvz., Vilniaus vyskupijoje (1592-1600), tai tik dėl politinių priežasčių. Šiaip jau visi etnografinės Lietuvos vyskupai pasiliko ištikimi Romai, ir nė vienas jų nenuėjo herezijos keliais, kaip, pavyzdžiui, įvyko Livonijoje, Prūsuose, Vokietijoje.

Iš abiejų pirmųjų laikotarpių jau yra paskelbta didelė dalis šaltinių. Lenkų išleistų rinkinių apžvalgą yra paskelbęs kun. Dr. Jonas Totoraitis[4], pirmasis iš lietuvių pradėjęs sistemingai tirti Vatikano

[2] J. Długosz, *Opera omnia*, XII, 467 psl.

[3] J. Fijałek i Wł. Semkowicz, *Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, I, 1, 1932 (ten išspausdinti *in extenso* visi dokumentai santykių su Roma).

[4] Lenkų išleistieji Vatikano archyvo istorijos šaltiniai, *Suvažiavimo Darbai*, III (1940), 342-349 psl.

archyve Lietuvą liečiančią medžiagą. Beveik pilną tos rūšies šaltinių ir mokslinių studijų bibliografiją patiekė Mons. W. Meysztowiczius [5].

Pagaliau *trečiasis* laikotarpis, apie kurį daugiausia Vatikano archyve yra išsilaikę ir iki šiol neskelbtos medžiagos, yra beveik pustrečio amžiaus epocha — nuo Tridento koncilijos iki paskutiniojo respublikos padalinimo 1795 m. Šis laikotarpis turi vieną naujovę — nuo 1567 pradžios Varšuvoje pastoviai sėdėjo popiežiaus nuncijus. Jis atstovavo šv. Petro įpėdinį abiem valstybėm: Lietuvai ir Lenkijai. Nuo XVII amžiaus vidurio ir Žečpospolita, t. y. Lietuvos - Lenkijos jungtinė respublika, turėjo savo įgaliotą atstovą prie Apaštalų Sosto. Dar daugiau. Nuo Tridento koncilijos (1563), kai buvo imta vykdyti jos nutarimai — vadinami bendru vardu *Tridentinum* — savaime stiprėjo ir Lietuvos santykiai su Vatikanu, nes vyskupams buvo įsakyta kas penkeri metai vykti *Ad Limina Apostolorum* ir tiekti reliacijas apie savo vyskupiją.

Visus tris laikotarpius, kurie skiriasi savo charakteriu ir pačių šaltinių apimtimi, paliesime stengdamiesi įvykius ir faktus suprasti iš anų metų dvasios, vertinti juos pagal šaltinius iš tų pačių laikų pasiimtu matu. Tik tokiu būdu galima šiek tiek išaiškinti, « kaip iš tikrųjų yra buvę » — « wie es eigentlich gewesen ».

Bet čia tepajėgsime duoti tik pačias paviršutiniškiausias apybraižas. Ką gi galima spėti pasakyti apie šešių amžių gausiais faktais paremtus santykius, jeigu prie kiekvieno šimtmečio tegalima tik trumpai stabtelėti. Patiekdami čia tik pačius stambiausius griaučius, turime vilties, jog besiinteresuojantieji ta tema turės progos vėliau plačiau pasiskaityti.

II. Lietuvos sąlytis su Roma ir su krikščionybe vokiečių ordino agresijos šimtmečiuose

Sunkiausia yra įeiti į seniausius Lietuvos ir Apaštalų Sosto santykių laikus, t. y. į XIII amžių. Ne dėl to, kad ano meto menkai tebūtų atsekami ryšių pėdsakai. Įvairiuose rinkiniuose yra paskelbtos bulės ir kiti dokumentai. Rodos, Vatikano archyve jau nieko nebėra, kas nebūtų ištraukta dienos švieson, ar nežinoma.

Sunku yra tačiau kalbėti apie tokius tolimus septynių amžių senumo laikus, kadangi tada buvo kita dvasia, kitokis galvojimas.

[5] *Repertorium Bibliographicum pro rebus Polonicis Archivi Secreti Vaticani* (Studja Teologiczne, XI), Vatikanas, 1943.

Paprastai aniems laikams suprasti reikia daug įsijautimo ir subtilumo. Tad gana atsargiai reikia vertinti ir pagonių lietuvių anuometinius santykius su krikščioniškąja Vakarų Europa [6].

Gliaudant Lietuvos XIII-XIV amž. santykius su popiežiumi, ypač ryšyje su skelbtais kryžiaus karais, dažnai daromos paviršutiniškos išvados, perkeliamas šių dienų nusistatymas ir norima įžiūrėti tokius dalykus, kokių iš viso tada negalėjo būti. Čia nesustosime prie Lietuvos ir Romos santykių vertinimų, kokius okupuotoje Lietuvoje yra patiekę eilėje brošiūrų, straipsnių, ar vadovėliuose P. Pakarklis, J. Žiugžda, J. Jurginis. Vienašališkas faktų atrinkimas, arba jų žalojimas, iškreipimas, jau nekalbant apie klaidingas interpretacijas, veda prie neistoriškų išvadų.

Anų santykių vertinimas didele dalimi yra pagrįstas pasaulėžiūriniu nusistatymu. Bet ir tos pačios pasaulėžiūros istorikai ne vienodai išaiškina XIII amžiaus faktus, liečiančius prieš lietuvius iš Romos skelbtus kryžiaus karus. Turiu galvoje du kunigus istorikus : dr. J. Stakauską ir kan. A. Steponaitį. Išėję savo studijas užsieniuose (Vienoje ir Šveicarijos Friburge) pas žymius profesorius, jiedu gana skirtingai pažiūrėjo į XIII amžiaus popiežių politiką Pabaltijo pagonių tautų, ypač lietuvių, atžvilgiu.

Kun. dr. J. Stakauskas savo daug nauja duodančiame tyrinėjime apie Mindaugo laikų Lietuvą, paskyrė visą skyrių apie kryžiaus karus prieš Žemaičius [7]. Jis juos vertino krikščionišku požiūriu ir teigė :

> « Kryžiaus karai turėjo tikslą ne vien prievartos būdu palenkti pagonis į krikščionybę, bet taip pat ir politiniu atžvilgiu juos pavergti krikščionių regentų valdžiai. Popiežiai savo kryžiaus karų politikoje nesirūpino saugoti neofitų suverenumą. Priešingai, jie visada palaikė aneksinius aplinkinių krikščionių regentų norus. Apkrikštyti pagonys net neturėjo lygių teisių su krikščionimis — pavergėjais. Nelygybės principas labiausiai pasireiškė užkariautų plotų nusavinimu nuo vietos gyventojų. Todėl nenuostabu, kad šaltinių tomus, kuriuose neužtinkama nė vienos eilutės apie tikros pastoracijos praktikavimą, sudaro dokumentai, kurie liudija užkariautų žemių pasidalinimą tarp teutonų ordino ir Rygos arkivyskupo — ir Romos Kūrijos raštai, kuriais popiežiai tvirtina nusavintų

---

[6] Plg. Z. Ivinskis, *Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva*, Athenaeum, I (Kaunas, 1933), 135-144 psl.

[7] J. Stakauskas, *Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje*, Kaunas, 1934, 151-183 psl.

teritorijų pasidalinimą. Šis faktas, rodos, yra stiprus argumentas įrodyti, kad amžinas karas buvo skelbiamas prieš pagonis ne tiek nugalėti jų užkietėjimui pagonybėje, kiek užkariauti jų gyvenamoms teritorijoms » [8].

Tardamas tokį kietą sprendimą apie iš Romos skelbtus kryžiaus karus prieš pagonis, kun. dr. J. Stakauskas nėra padaręs esminio skirtumo tarp kryžiuočių vedamos politikos rytiniame Pabaltijyje ir nusistatymų Romos Kūrijos. Kelis kartus iš Romos nepaklusniam ordinui, kuris, nesirūpindamas baltų krikštijimu, pirmoje eilėje vykdė savo grobuoniškus užkariavimus, buvo tarta ekskomunika.

Jau žinomi vokiečių protestantų istorikai, kaip Erich Caspar (1924), Erich Maschke (1928) yra pravedę XIII amžiui ryškų skirtumą tarp popiežių ir imperatorių misijų teorijos [9]. Eile pavyzdžių, paimtų iš bulių ir imperatorių dokumentų, minėtieji autoriai yra įžvalgiai nurodę, jog imperatoriai pirmiausia specijaliai pabrėžė ginkluotą krašto užėmimą. Tai patvirtina, pvz., Fridricho II 1226 m. kovo mėn. garsioji Rimini privilegija. Ja imperatorius visas prūsų žemes ir plotus, kuriuos tik ordinas rytuose užkariaus, atidavė pilnon jo nuosavybėn.

Ginkluotoje imperatoriaus misijų teorijoje pirmoje vietoje stovėjo krašto užėmimas, kai Romos Kūrija galvojo priešingai. Bulėse dažnai buvo iškeliamas svarbiausias kryžiuočių misiniam veikimui privalomas momentas — pagonių krikštijimas ir naujakrikštų apsauga nuo užkietėjusių pagonių keršto. Iš XIII amž. popiežių bulių eilė ištraukų, kurios kaip tik akivaizdžiai išryškino skirtingą Romos Kūrijos nusistatymą, yra surinkta kan. A. Steponaičio [10].

Pasiremdamas popiežių bulėmis, skundais ir kitokiais dokumentais, kan. A. Steponaitis parodė žemiškai savanaudišką vokiečių ordino politiką. Popiežiaus ir ordino nusistatymuose link pagonių buvo aiškių nesutarimų. Kai Roma stengėsi neofitus ginti, o užimtuose plotuose reikalavo visokeriopo švelnumo, kryžiuočiai perėjo į aiškią ofenzyvą, ir dažnai peržengė, net skaudžiai žalojo tolimo globėjo patarimus, tėviškus nurodymus, net griežtus įsakymus.

Viduriniais amžiais visas gyvenimas buvo giliai įreligintas, ir Bažnyčia susiliejo su valstybe, absorbuodama visus visuomeninius

[8] Ten pat, 40-41 psl.

[9] E. CASPAR, *Hermann von Salza und die Gründung des Deutschordensstaates in Preussen*, Tübingen, 1924. — E. MASCHKE, *Der deutsche Orden und die Preussen. Bekehrung und Unterwerfung in der preussisch-baltischen Mission des 13. Jarhunderts*. Berlin, 1928 (Eberings Historische Studien, Heft 176).

[10] A. STEPONAITIS, *Mindaugas ir Vakarai. Vokiečių militarinių ordinų veikla ir Mindaugo santykiai su Roma*, Kaunas, 1937.

santykius. Pagal didžiojo Bažnyčios Tėvo šv. Augustino veikalą *De Civitate Dei*, kuris visam tūkstantmečiui suformavo visuomenines pažiūras, žemiškų gėrybių vartojimas yra tik tada pateisinamas, kai jos vartojamos Dievo garbei. Iš čia natūraliai plaukė tokia išvada: kadangi pagonys, heretikai ir blogi krikščionys negali savo turtų sunaudoti Dievo garbei, jie juos valdo neteisėtai[11]. Tad pagonys buvo laikomi esamosios santvarkos priešais, ardančiais santykį tarp Dievo ir žmogaus.

Bet ir šitokiuose santykiuose, kada atrodė, kad pagonys negali žemiškų gėrybių sunaudoti Dievo garbei, popiežių misinis nusistatymas buvo skirtingas nuo pasaulinės valdžios imperatorių. Pavyzdžiui, XIII amž. popiežius Aleksandras IV (1254-61), kuris daugiausia yra paskelbęs prieš lietuvius kryžiaus karo bulių (atsišaukimų), pabrėžė: *Gratuita debet esse conversio, non coacta, et ipse Deus coacta servitia non acceptat* (« Atsivertimas turi būti laisvai prisiimtas, nepriverstas, [nes] pats Dievas priverstinų patarnavimų nepriima »).

Galima aptikti bulėse daug posakių, rodančių, kaip popiežiai rūpinosi lengvinti neofitų socijalinę būklę[12]. Pavyzdžiui, jie imdavo naujai atsivertusius Apaštalų Sosto apsaugon ir duodavo įsakymus vokiečių ordinui jų neapsunkinti[13].

Kad Romos Kūrija domėjosi Pabaltiju, rodo Mindaugo atvejas. Iš Livonijos ordino magistro gavęs krikštą, Mindaugas buvo pirmasis iš Lietuvos valdovų, kuris 1251 pas popiežių Inocentą IV (1243-54) išsiuntė delegaciją, kuriai vadovavo lietuvis Parnus[14]. Pats Inocentas IV priimdamas Mindaugo pasiuntinius Milane, apie juos karaliaus karūną gaunančiam Mindaugui užsiminė: « Kadangi nusižeminęs Mus prašei per oficijalius ir nepaprastus pasiuntinius ... »[15].

Įkurdamas atskirą Lietuvos vyskupiją *(dioecesis Lethoviensis)*, suteikdamas jai Apaštalų Sosto globą ir apsaugą (1251 m. liepos 17 d.), Inocentas IV Mindaugą pavadino « ypatinguoju Romos Bažnyčios sūnumi »[16], kai šis savo 1253 dokumentuose kalbėjo apie popiežių, kaip apie « mūsų tėvą »[17].

---

[11] Plg. E. BERNHEIM, *Mittelalterliche Zeitanschauungen in ihrem Einfluss auf Politik und Geschichtsschreibung*, I (Tübingen, 1918), 29-30 psl.

[12] Tokias citatas rūpestingai yra surinkęs kan. A. STEPONAITIS (*Mindaugas ir Vakarai*).

[13] F. G. BUNGE, *Livländisches Urkundenbuch*, I (Reval, 1852), 116 psl.

[14] *Livländische Reimchronik*, herausgegeben von LEO MEYER (Paderborn, 1876), 3505-15 eil.

[15] A. THEINER, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I (Roma, 1860), 49 psl.: « Quia vero per solemnes ac speciales nuntios nobis humiliter supplicasti ».

[16] Ten pat, I, 50 psl.: « filius specialis sanctae Romanae ecclesiae ».

Su Mindaugo žuvimu (galutinai dar neišaiškinta, ar jis pasiliko krikščionimi), eilei generacijų baigėsi ir valdovų santykiai su popiežiumi. Tik iš apačios rusenanti krikščionybė negalėjo daryti daug pažangos, kai pats valdovas buvo pagonis. Krikštyti kraštą tada reiškė, kad pirmiausia pats didysis kunigaikštis priims krikštą, įsakydamas tai daryti ir savo valdiniams.

Su lietuviais vis labiau išsiplėtoję karo santykiai, kurių metu ordinas labiausiai geidė Vakarinės Lietuvos (Žemaičių), ilgam palaidojo bet kokias pastangas Lietuvą pakrikštyti, pradedant nuo valdovo dvaro. Tuose santykiuose yra atsakymas, kodėl didieji Lietuvos kunigaikščiai iki pat XIV amž. galo liko abejingi popiežiaus, imperatoriaus ir kaimynų valdovų įtikinėjimams priimti lotynų krikštą (1323, 1349, 1351, 1358, 1373). Ir Gedimino laiškai Avignono popiežiui Jonui XXII ir derybos, kaip ir laiškai tuo klausimu per imperatorių Karolių IV, ar Vengrijos ir Lenkijos valdovus [18], vis primenant Vilniaus kunigaikščiui reikalą krikštytis, paliko tik negyvi pergamentai, negavę jokios eigos.

Lietuvių tautos istorijoje įvyko reikšmingas posūkis, kurio pasėkos rytų Europoje buvo didesnės reikšmės, pvz., už rusų tautos numetimą totorių jungo. Kai kryžiuočių ordinas, prisidėjęs skrynias Romos Kūrijos bulių ir įvairių privilegijų, pasirodė visai netikęs, kaip krikštijimo ir misijų institucija, Vilniaus valdovo ir jo tautos krikštijimas atėjo iš šono. Jis buvo surištas su svarbiais politiniais pasikeitimais, kai didysis Lietuvos kunigaikštis tapo kaimyninės valstybės karaliumi.

Po « šviesios atminties Mindaugo » — *clare memorie Mindota*, kaip jį popiežius Klemensas IV (1265-68) buvo pavadinęs [19], ilgai Lietuvos kunigaikščiai Romoje ir Avignone buvo paženklinti bloga cifra, nes jie vis skaitėsi nesukalbami pagonys. Pagonybės jie atsisakė tačiau be jokios pagalbos ordino, kuris tiek ilgai skaitėsi oficijalus krikšto nešėjas lietuvių tautai.

---

[17] Apie Mindaugo santykius su Roma plačiau žiūr. : Z. IVINSKIS, *Lietuvos Bažnyčios keliu*, Brooklyn, N. Y. (A.L.R.K. Kunigų Vienybės leidinys), 1951. — ID., *Mindaugas ir jo karūna*, Aidai, 1954, 1-8 nr., 55-59 psl. (tas pats vokiškai *Mindaugas und seine Krone*, Zeitschrift für Ostforschung, 1954, Heft 3, 360-386 psl.).

[18] Plačiau A. KUČINSKAS, *Kęstutis*, Kaunas-Marijampolė, 1938, 119-148 psl. — K. CHODYNICKI, *Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1386*, Przegląd historyczny, 1914.

[19] A. THEINER, *Monumenta Pol. et Lith.*, I, 79 psl.

III. Lotynišką krikštą priėmusios Lietuvos santykiai su Apaštalų Sostu iki XVI amž. antros pusės

Su Algirdaičio tapimu krikščionimi ir karaliumi jau seniai krikščioniškos valstybės, prasidėjo nauja epocha. Kelias į Romą tačiau neofitui Jogailai, apie kurį pavydus ordinas skleidė, kad jis svetimą žmoną pagrobęs ir dėl « karalystės ir gražios moters » leidęs sau ant galvos tik truputėlį vandens užpilti[20], nebuvo lengvas. Romoje reikėjo įveikti priešišką Habsburgų ir ten veiklių kryžiuočių propagandą. Ypač paskutinieji ten vis nesiliovė garsinti, kad lietuviai tebesą netikri, klastingi, apsimetę krikščionys, kuriais nesą galima pasitikėti. Prieš vakarykščius pagonis, kuriems kryžiuočiai tiek ilgai, bet nesėkmingai ant kardo galo nešė kryžių, visu uolumu veikė Romoje sėdįs ordino prokuratorius. Iš ordino stovyklos neigiamos paskalos apie lietuvius aidėjo iki pat Konstancos koncilijos (1414-18) ir dar kiek po jos.

Visos tos aplinkybės paaiškina, kodėl Vilniuje įvykdytas mindauginio krikšto atnaujinimas (1387) Romoje pradžioje pasyviai tebuvo sutiktas. Oficijaliu krikščionybės atstovu Rytuose tebebuvo laikomas ordinas, kuris ir toliau, net iki Tannenbergo, dirbtinu būdu vis bandė palaikyti kryžiaus karų tradiciją. Apie naujakrikštus lietuvius dar tiek maža težinota. Kad jie nėra rytų Europos « saracėnai », kaip juos kryžiuočiai 1410 vadino, paaiškėjo tarptautiniame Konstancos forume. Šitam klausimui plačiau nušviesti yra įdomios medžiagos, ties kuria čia negalima sustoti. Iš daugumoje paskelbtų versmių peršasi aiški išvada, jog dėl perdėm priešiškos ordino propagandos naujai krikštyti lietuviai pradžioje neturėjo Apaštalų Soste stiprios atramos. Apie tolimus Pabaltijo gyventojus ten trūko palankių bei objektyvių žinių. Jų Romoje nebuvo užtenkamai ir žymiai vėliau.

Pirmajam Jogailos pasiuntiniui, kuris vyko į Romą per Austrijos Habsburgų žemes, nepasisekė Italijos pasiekti. Už Jadvygos « pagrobimą » ant Lenkijos karaliaus perpykę, Habsburgai pasiuntinį sučiupo ir įmetė kalėjiman. Tik, kai 1388 pavasarį Romoje autentiškai buvo sužinota apie Lietuvos krikštą, popiežius Urbonas VI (1378-89) apsidžiaugė lietuvių prisijungimu prie katalikų Bažnyčios, o patį Jogailą vadino labai krikščionišku valdovu[21]. Kaip

[20] *Codex diplomaticus Prussiae*, VI (1861), 120 psl. : « durch eyns konigrichs und eines schonen Wybes wille eyn wenig wasser off das howpt lyssen gissen ». Plg. Z. Ivinskis, *Krikščionybės kelias Lietuvon*, Tiesos Kelias, 1938, 5 nr., 298 psl.

[21] J. Długosz, *Opera omnia*, XII, 467 psl.

kitados iš Mindaugo valstybės diecezijai skirto vyskupo Kristijono, taip ir iš pirmojo Vilniaus vyskupo priesaika buvo paimta popiežiaus vardu.

Tannenbergo kraujo upeliai buvo paskutinis didesnio masto lietuvių ir lenkų karinis atsiskaitymas su kryžiuočiais, kurie lietuvius Vakarams dar vaizdavo pavojingais « rytų turkais ». Bet ordino pastangos atstovauti Pabaltijo krikščionybę Vakaruose ir Romoje buvo pagaliau iš pagrindų sudrebintos Konstancos bažnytiniame susirinkime, tapusiam anų laikų jungtine tautų organizacija. Viešojoje nuomonėje čia buvo padarytas žingsnis Lietuvos naudai. Konstancoje ne tik buvo bandyta spręsti Žemaičių teritorijos priklausomumą ir jų skundą prieš ordiną. Ten įvyko žymiai daugiau. Išklausiusi dviejų nuo seno įsipykusių pusių ilgus ginčus, Konstancos koncilija pirmiausia įkūrė Medininkų vyskupiją. Bet buvo ne mažiau svarbu, kad ano meto krikščioniško pasaulio akyse stipriai nukentėjo ordino prestižas. Bažnyčios aukštieji hierarchai pamatė, jog kryžiuočių jau nebebuvo galima laikyti vieninteliais kovotojais rytų Europoje už krikščionybę. Vytauto delegatai vaizdžiai nurodė kryžiuočių perdaug antikrikščionišką elgesį Žemaičiuose. Lietuva laimėjo !

Pripažindamas Vytauto ir Jogailos nuopelnus, kaip tik tose srityse, kur pagonystė ėmė nykti prieš ordino valią, Jonas XXIII (trečiasis antipopiežius, Konstancoje atsisakęs) 1415 m. vasario 24 d. buvo suteikęs jiedviem apaštališkųjų vikarų titulus *in temporalibus* Naugardo ir Pskovo srityse [22].

Nuo Vytauto laikų labiausiai užsimezgė Lietuvos santykiai su Apaštalų Sostu. Konstancos koncilijos rinktas popiežius Martynas V buvo pirmasis, su kuriuo Vytautas turėjo daug santykių. Jam daug rašė, ir pats gavo įvairių bulių ir brevių. Visas tas susirašinėjimas XIX amž. gale buvo paskelbtas, ir, rodos, Martyno V santykiams su Lietuva ir Lenkija Vatikano archyvas nebeturi nežinomų dokumentų.

Vytauto santykiai su Romos Kūrija sėkmingai vystėsi iki patvirtinimo Medininkų vyskupijos įsteigimo (1421). Skirdiamas 1427 Medininkams vyskupą, Martynas V įsakmiai jį subordinavo Gniezno arkivyskupui. Nuo 1421 iškilo nauji politiniai rūpesčiai, kurie Lietuvos ir Romos santykiuose atnešė šešėlių.

Imperatoriaus Zigmanto skaudžiai sujaudintas už neteisingą Žemaičių ir Sūduvos pripažinimą kryžiuočiams (sprendimas Breslavo seime 1420), Vytautas pradėjo palaikyti imperatoriaus priešus

---

[22] *Monumenta medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, XII (Codex epistolaris saec. XV, 2), 1891, 93 psl.

heretikus čekų husitus. Jis sutiko priimti ir jų siūlomą Čekijos karūną. Pusbroliai Vytautas ir Jogaila turėjo toliau kovoti dėl ginčijamų Žemaičių ir kitų žemių Romoje, kur ordinas 1420 buvo perkėlęs bylą, tikėdamasis čia rasti įprastinį užtarimą.

Kai vyko įtemptos kovos dėl Žemaičių, Romoje sėdįs kryžiuočių prokuratorius Jonas Tiergardas, iš Prūsų gavęs, Kūrijai patiekė ir visą ordino ir Lietuvos geografinį padėties žemėlapį, kuris turėjo atvaizduoti, kaip būtų tragiška, jeigu iš tiesų ordinas negautų jam reikalingiausio tilto į Livoniją, būtent, Žemaičių, kuriuos jis jau saujoje laikė — anot to meto vokiečių pirklių — « lyg slidų ungurį už uodegos » (*sicut anguillam per caudam*).

Negalėdamas visko apginti, prokuratorius dėjo pastangų sukliudyti Vytauto norą gauti pilną Žemaičių plotą iki Nemuno žiočių, Kuršių Marių ir Klaipėdos. 1421 m. balandžio 8 d. prokuratorius rašė vyriausiam magistrui:

> « ... taip pat Vytautas stengiasi gauti Klaipėdos pilį, kurią jis mielai norėtų turėti. Ordinas tačiau jam jos jokiu būdu negali atiduoti, nes, jeigu tai įvyktų, Livonijos ir Prūsų žemės liktų padalintos ir viena nuo kitos atskirtos. Ordinui tai būtų skriauda ir didelis nuostolis ... Reiškiame viltį, kad karalius (Jogaila) ir Vytautas jos (Klaipėdos) su savo jėga niekada negalėtų gauti » [23].

Imperatoriaus remiami kryžiuočiai popiežiui Martynui V skundė Vytautą, jog jis iš visų jėgų siekiąs gauti Žemaičius tokiose ribose, kokiose jie iš viso nesą buvę [24]. Kai Romoje vedamoji byla prie taikos nevedė, 1422 pavasarį — po Tannenbergo jau trečiu kartu — Vytautas su Jogaila pradėjo su ordinu vėl karą dėl Žemaičių, Sūduvos ir lenkų pasienio sričių. Priverstas pasirašyti sau gana nuostolingą Melno taikos sutartį (1422 m. rugsėjo 27), kitų metų gegužės mėn. per suvažiavimą Vėliuonoje didysis magistras su Livonijos magistru ieškojo formalių priekabių sutarčiai sugriauti ir labai norėjo įrašyti punktą, kad Melno taika turi būti patvirtinta popiežiaus. Nesulaukęs karinės pagalbos nei iš imperatoriaus, nei iš Vokietijos kunigaikščių, ordinas vis dar viltį dėjo Romoje. Bet kryžiuočių norimasis punktas nebuvo įrašytas. O Martyno V legato išvystytoji veikla sienų ginčo reikalu neturėjo pasisekimo [25]. Prie

[23] Ten pat, XII, 120 psl.

[24] *Codex epistolaris Vitoldi*, ed. A. Prochaska (*Monum. medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, VI), 1882, 646 psl.

[25] St. Zajączkowski, *Studja nad procesami Polski i Litwy z zakonem krżyzackim w latach* 1420-23, Ateneum Wileńskie, XII (1937), 282-403 psl. —

Melno ežero išvestoji siena liko nepakeista, ir ji išsilaikė pusę tūkstančio metų (iki 1919)[26].

Iš Lietuvos tuometinių santykių su Roma reikia pažymėti, jog Martynas V dėjo daug pastangų atitraukti Jogailą, o ypač Vytautą nuo bendradarbiavimo su husitais čekais. Kęstutaitis savo ruožtu įtikinėjo popiežių, jog griežtumas nieko nepadėsiąs, ir patarė nuimti nuo husitų ekskomuniką, sueiti su jais į derybas. O Martynas V ragino Gniezno arkivyskupą ir kitus vyskupus, kad jie, grasindami Vytautui bažnytinėmis bausmėmis, bandytų jį atitraukti nuo husitų[27]. Popiežius prašė Jogailą visaip veikti, kad Vytautas neglobotų heretikų, o šiam įsakė 1422 per du mėn. atšaukti iš Čekijos ten pasiųstą Jogailos brolio Kaributo sūnų Zigmantą[28].

Pasibaigus įtempimui dėl husitų, kai jau Vytautas buvo imperatoriui Zigmantui už neteisingą Breslavo sprendimą atkeršijęs, Martyno V santykiai su Vytautu ir Jogaila vėl pagerėjo, kaip jie buvo pradžioje (1418), kai popiežius buvo tarpininkavęs paliauboms tarp ordino ir Lietuvos-Lenkijos[29]. Džiaugdamasis pusbrolių susitaikymu su imperatoriumi Zigmantu, Martynas V 1423 m. rugpiūčio 28 d. Vytautui ir jo riteriams suteikė absoliuciją už kaltes, kurias jie buvo užsitraukę per 1422 metų karą prieš ordiną[30]. O 1423 m. gruodžio 1 d. Martynas V Jogailai ir jo 25 patarėjams, taip pat ir Vytautui su jo 15 tarybos vyrų, suteikė atlaidų bules, lyg jie patys būtų lankęsi Romoje[31].

Paskutiniame savo valdymo dešimtmetyje Vytautas daug rašė Romon, net ne savo valstybės reikalais. Pavyzdžiui, 1427 jis prašė popiežių Martiną V paimti savo globon ir ginti nuo netikėlių Rygos kapitulą ir bažnyčią[32]. Šitaip mezgėsi vytautinės Lietuvos santykiai su Apaštalų Sostu. Bet jie vėl sutriko, kai prasidėjo Lenkijoje audra

---

Z. Ivinskis, *Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų*, Atenaeum, VI (1935), 81 psl.

[26] *Codex epist. Vit.*, 546 psl.

[27] Ten pat, 551 psl. Plg. Br. Dundulis, *Lietuvos sąjunga su husitais kovoje prie vokiečių feodalų agresiją*, Vilniaus Universiteto Mokslo Darbai, XIII (1957), (Istorijos-filologijos mokslų serija, 3 tomas), 59-83 psl. — Pr. Penkauskas, *Vytautas D. ir jo Čekijos politika Venceliui mirus* (atsp. iš *Židinio*), 1930.

[28] *Codex epist. Vit.*, 578 psl. Apie to laiko Lietuvos santykius su Apaštalų Sostu žr. J. Długosz, *Opera omnia*, XIII (1877), 375 psl.

[29] F. G. Bunge, *Livländisches Urkundenbuch*, V (1867), 365 psl. Iš Martyno V tarpininkavimo derybose su ordinu (1418-19) žr. eilę laiškų *Codex epist. Vitoldi.* Apie 1420-21 kryžiuočių Romoje darytas pastangas: *Livl. Urkundenbuch*, V, 690 psl.; *Cod. epist. Vit.*, 518, 530, 561 psl.

[30] *Cod. epist. Vit.*, 603 psl.

[31] Ten pat, 612 psl.

[32] Ten pat, 755 psl.

dėl Vytauto karūnos. Iš pradžių Martynas V nebuvo priešingas Vytauto karūnacijai[33]. Bet popiežiaus nusistatymas keitėsi naudai lenkų, kurių nuopelnai Lietuvą krikštijant Romoje buvo aukštai vertinami. Kancleris Zbignievas Olesnickis, kuris buvo didžiausias Lietuvos karūnos priešas, sugebėjo Romoje perstatyti, kad Vytauto karūnavimasis reikš didelį nuostolį katalikybei rytų Europoje. Iš Krokuvos Romon rašyti laiškai rodo, kaip Kūrija buvo graudenama ir gąsdinama[34]. Lenkams iš tiesų atrodė, kad Vytauto pastangos Lietuvą pakelti į karalystės rangą, gali reikšti 1401 Vilniuje ir 1413 Horodlėje užsimezgusios unijos galą.

Priimdamas lenkų prašymą ir rišdamas Lietuvą su Lenkija, Martynas V Vytautui draudė karūnuotis. 1430 m. rugpiūčio 5 d. jis prašė imperatorių Zigmantą Liuksemburgietį vainikavimo klausimą atidėti, o pačios karūnos nesiųsti. Popiežius patarė, kad pusbroliai kreiptųsi į jį Romon, nes tas reikalas esąs dar nepribrendęs ir keliąs neramumus[35]. Vytautas savo karūnos klausimu Romon buvo nusiuntęs ir savo pasiuntinius: Petrą Gedgaudą (Sienko) su Šediboru Valimuntaičiu. Bet Martynas V, lygiai dvi savaiti prieš Vytauto mirtį, 1430 m. spalių 13 d. įspėjo atskirus vyskupus, kad stotų prieš Vytauto norą karūnuotis[36]. Jam pačiam jis taip pat buvo rašęs, drausdamas užsidėti karūną[37].

Pirmą kartą lietuvių ir lenkų santykiuose nuo lenkų nepriklausomas Lietuvos valstybės žygis Romai buvo perstatytas, kaip pavojus krikščionybei rytų Europoje. Lenkams vis stipriau ėmus kalbėti vad. « susibroliavusiųjų » bei susijungusiųjų tautų vardu, ir vėliau, kai lietuviai norėdavo eiti savitu keliu, Vatikane buvo dėstomas pavojus katalikų tautų vienybei. Net tokiam Žemaičių vyskupui Paliulionui XIX amž. gale, kai brendo lietuvių tautinė sąmonė, pavyzdžiui, atrodė, jog skyrimasis nuo lenkų reiškiąs bendro fronto prieš pavojingą pravoslavinimą ir « Maskoliją » ardymą[38]. Tik unijoje su Lenkija jaunutę « Kauno Lietuvą » po I-jo pasaulinio karo teįsivaizdavo ir iš Romos atsiųstas arkivyskupas Zecchini. Pirmieji ryškūs tokio nusistatymo ženklai yra aptinkami jau Vytauto valdymo pabaigoje, kai popiežius Martynas V bandė didįjį Lietuvos

---

[33] Ten pat, 1061 psl.

[34] Daug įdomios medžiagos tuo klausimu yra : *Monum. medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, XII, 237 psl. ir sek., 245-252 psl. ir *Cod. epist. Vit.*, 1060 psl. ir sek.

[35] *Cod. epist. Vit.*, 1061 psl.

[36] *Monum. medii aevi res gestas Pol. ill.*, XII, 253 psl.

[37] J. Długosz, *Opera omnia*, XIII, 387-391 psl. Plg. ten pat, XIII, 407 psl.

[38] J. Stakauskas, *Vysk. Paliulonis ir jo lietuvybės klausimas* (atsp. iš *Židinio*), Kaunas, 1938.

kunigaikštį sulaikyti nuo karūnacijos. Apaštalų Sostas tai darė Bažnyčios labui. Šiaip ar taip, Lenkija sau buvo pasiėmusi Lietuvos krikštytojos aureolę, ir neofito purkštavimas prieš Karalystę-Koroną galėjo sukelti abejonių, kai kryžiuočiai buvo tiek daug priskleidę apie Lietuvą paskalų.

Lietuvos sosto reikalai staigia Vytauto mirtimi Romoje nesibaigė. Kai popiežius Martynas V sukvietė bažnytinį Bazelio susirinkimą (1431), prasidėjo iš koncilijos susirašinėjimas su besivaidijančiais D. L. K. Švitrigaila ir Jogaila [39]. Dar 1433 m. kovo mėn. Švitrigaila siuntė į Bazelį savo sekretorių Joną Perlingą, tačiau Ukmergės kautynės (1435) išsprendė Didžiojo Lietuvos kunigaikščio klausimą Vilniuje Zigmanto Kęstutaičio naudai.

Atėjo pusšimtis Kazimiero valdymo! Jaunas D. L. kunigaikštis Kazimieras, atsisėdęs Krokuvoje, ėmė skverbtis į Čekiją ir Vengriją ir čia, vykdydamas savo dinastinius planus, jis suėjo į konfliktą su Roma. Ten buvo siekiama su Vengrijos Motiejumi Korvinu, prieš kurį Kazimieras kovojo, vieno *bendro* fronto prieš turkus. Bet Kazimiero konfliktas su Apaštalų Sostu ir jo dinastinės užuomačios, į kurias buvo reikšmingai įpinta ir šventojo Kazimiero jaunystė, išeina iš mūsų temos ribų [40].

Šiandien yra sunku atsakyti tiksliai į klausimą, ar Roma jau turėjo XV amžiaus antroje pusėje nors kiek tikrą vaizdą apie tą tolimą Pabaltijo kraštą, kuris turėjo virsti tolimiausiu katalikybės bastijonu prieš platų stačiatikybės potvynį! Iki XV amž. pradžios vokiečių ordinas ir Romoje sėdįs jo prokuratorius buvo tikrasis Kūrijos informatorius apie rytinį Pabaltijį. Čia buvo nuolat siunčiami raštai, prašoma užtarimo, privilegijų.

Lietuvos Bažnytinės organizacijos santykiai mezgėsi per Gniezno arkivyskupiją. Priešingai Mindaugo laikų vyskupijai, D. L. Kunigaikštystė hierarchiniu atžvilgiu klausė Gniezno primo, vyskupijos siuntinėjo ten į provincijalinius sinodus savo atstovus. Kol dar Tridento koncilija nebuvo nustačiusi vyskupų skyrimui atskiro kanoniško proceso, iš kurio susidarė net atskiras gausus Vatikano slaptojo archyvo fondas, vyskupų skyrimas Medininkų, t. y. Žemaičių, ir Vilniaus diecezijoms dažniausiai ėjo per Gniezno arkivyskupą. Iš čia Lietuva ir Lenkija Romos Kūrijoje ėjo ne kartą bendru pavadinimu « Polonia ». Nusistovėjusios rubrikos nebuvo. Įdomūs buvo patys pirmieji vyskupų paskyrimai. Kaip rodo Vati-

---

[39] Visus šaltinius tuo klausimu žr. PR. PENKAUSKAS, *Bazelio susirinkimas ir Lietuvos sosto reikalas Vytautui mirus* (atsp. iš *Tiesos Kelio*), 1926.

[40] Plačiau žr. Z. IVINSKIS, *Šv. Kazimiero žygis Vengrijon*, Aidai, 1958, 3 nr., 108-117 psl.

kano archyvo *Acta Miscellanea* I tomas, 1422 m. gegužės 4 d. perkeliant Medininkų vyskupą Motiejų į Vilniaus diecezija, buvo pasakyta:

> « *Translatus est Matthias Episcopus Mednicensis ad ecclesiam Wilnensem in Polonia* »[41].

Tad jau XV amžiaus pradžioje, dar Vytauto laikais, prasidėjo — vėliau vis dažniau pasikartojąs — Lietuvos neskyrimas nuo Lenkijos. Tokis Lietuvos ir Lenkijos liejimas krūvon, t. y. Lietuvos laikymas Lenkija, dar labiau išryškėjo XVI-XVIII amž., kai jungtinės respublikos priekyje stovėjo vienas karalius, pas kurį Varšuvon abiem kraštam būdavo siunčiamas bendras nuncijus.

Nereikia skirti jokios reikšmės Lietuvos ir Vatikano santykiuose, jeigu kartais kanceliarijos tarnautojams apie rytų Europą stigo aiškių geografinių duomenų. Žinoma, galėjo pasitaikyti ir eilinių riktų. Pavyzdžiui, perkeliant Kijevo vyskupą Mikalojų Viežgailą į Žemaičius, 1531 m. vasario 15 d. *Acta Miscellanea* XVII tome (f. 183v) yra užrašyta: « *ad Ecclesiam Medicensem in Luterania* »[42], turint galvoje *Lithuania*. Jokių išvadų taip pat negalima daryti, pavyzdžiui, iš tokio fakto, kad 1492 m. balandžio 11 d., skiriant Albertą Taborą Vilniaus vyskupu, aktuose yra užrašyta « [*Dioecesis*] *Vilnensis in Scotia* »[43]. Čia jau aiškiai matyti konsistorijos sekretorių klaida.

Apie tokius vyskupų paskyrimus, net jeigu pačios bulės ar jų regestai (t. y. nuorašai) yra dingę, mus informuoja, šalia *Acta Miscellanea*, dar *Acta Camerarii* ir *Acta Vicecancellarii* įrašai. Iš jų galima pagaliau nustatyti ir tikslią Vilniaus ir Medininkų vyskupų paskyrimo metriką (jos dar neturime!), nors vargu kada pati vyskupo pavardė tose knygose bent apytiksliai įrašoma. Apskritai lietuviškų ir slaviškų pavardžių *iškreipimo* tradicija romanų ir kitose kultūringose tautose turi labai senas šaknis. Tiesiog nuostabus išradingumas kitaip parašyti. Bet tai yra smulkmena. Pavardes visada galima atstatyti. Yra didelės svarbos dalykas, kad tik pagal Vatikano šaltinius tegalime tiksliai nustatyti, kokis vyskupas ir nuo kada iki kada valdė. (Nuostabu, kad net Valančiaus *Žemaičių Vyskupystėje* XV-XVI amžiaus vyskupai yra netiksliai paduoti, net sumaišyta jų eilė ir vardai! Netiksliai sužymėti vyskupai ir Kauno metropolijos Elenche).

---

[41] *Scriptores rerum Polonicarum*, XV, 1894 (Analecta Romana), 77 (nr. 9).

[42] *Arch. Consist. Acta Miscell.*, XVII, f. 183v yra išspausdintas *Script. rer. Polon.*, XV, 89 psl. (nr. 65).

[43] *Acta Cammerarii*, I, f. 44.

Kai Lietuva pagaliau buvo ir oficijaliai įrašyta į krikščioniškų tautų skaičių, ji turėjo pati apie save teikti informacijas. Čia reikia pasakyti, jog labai ilgai toji informacija buvo nepakankama. Ji ėjo arba per Lenkiją, iš pačios Lietuvos autentiškų žinių neužgriebiant, arba ją savo reliacijose teikdavo popiežių nuncijai, kaip sakyta, nuo 1567 metų abiem valstybėm reziduoją Varšuvoje. Bet pagaliau ir patys vyskupai, vykdydami Tridento nuostatus, nuo XVII a. pradžios ėmė vykti *Ad Limina Apostolorum* su savo rašytais pranešimais, vadinamais *Relationes Dioecesanae*.

Vadinasi, autentiškos žinios į Romą gana vėlai tepateko apie Lietuvą. Tad nenuostabu, kad Enėjus Silvijus Piccolomini, būsimasis popiežius humanistas Pijus II, pats apie Lietuvą, Jogailą ir Vytautą savo veikaluose XV a. pusėje prirašė žinių[44], kurios gal tiktų kažkokiam egzotiškam Pacifiko pakraščiui, bet tik ne rytiniam Pabaltijui. Užtad E. S. Piccolomini ir pareiškė, popiežiumi tapęs: « *Aeneum reicite, Pium accipite* ».

Kiek žinoma, pirmą kartą Romos Kūrijon buvo atvežta daugiau duomenų apie Lietuvą (drauge ir apie Lenkiją!) 1501 metais, kai atvyko čia D. L. Kunigaikščio Aleksandro sekretorius Erazmas Ciołek[45]. Ciołeko ilga oracija « *ad Alexandrum Sextum* », laikyta popiežiaus konsistorijoje, yra *in extenso* paskelbta[46]. Bet ir toje kalboje apie D. L. Kunigaikštystę ir jos gerbūvį, gausią prekybą ir kt. patiektos žinios yra per bendros ir surašytos pompastiškai iškilmingu stiliumi. Kai kalbama ten apie miestus, gyventojus, prekių eksportą, tos charakteristikos beveik galėtų tikti ir kitai bet kuriai valstybei, išskyrus tik pastabą, kad didelė dalis gyventojų kalba slaviškai (*lingua Ruthenica*).

Prabuvęs ilgesnį laiką Romoje, Erazmas Ciołek parsivežė visą eilę bulių ir privilegijų, kurių gražiai surašyti nuorašai sudaro Vatikano archyve visai atskirą tomą. Dar du kartu Ciołekas buvo Romoje, ir čia jis, nesulaukęs Kazimiero kanonizacijos, tuoj po Leono X mirties (1521) mirė, pagaliau netekęs įgaliojimų atstovauti valdovą Zigmantą Senąjį.

---

[44] *Scriptores rerum Prussicarum*, IV, 237-238 psl. Plg. A. Janulaitis, *Enėjas Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV-XV amžiuje*, Kaunas, 1929, 59 psl.

[45] K. Hartleb, *Działalność kulturalna biskupa dyplomaty Erazma Ciołeka*, 1929. Kitą bibliogr. žr. *Polski Słown. Biograficzny*, II.

[46] A. Theiner, *Monum. Poloniae et Lithuaniae*, II (1861), 277 psl.

IV. LIETUVOS SANTYKIAI SU ROMA PO TRIDENTO KONCILIJOS IKI RESPUBLIKOS GALO

Tridento koncilija, sėkmingai užsibaigusi 1563, atnešė katalikų Bažnyčios gyvenime eilę reformų. Vykdymas *Tridentinum* Lietuvoje ir Lentijoje prasidėjo Zigmanto Augusto valdymo pabaigoje. Tas Tridento nutarimų vykdymas apėmė ne tik bažnytinių provincijų ir diecezinių sinodų kvietimą, vyskupijų seminarijų steigimą, vyskupijų vizitacijas, kunigų gyvenimo pakėlimą, eilę pastoracinių dalykų, kaip katechizaciją, moterystės sakramento sutvarkymą ir kita, bet ir pačius vyskupus labiau surišo su Roma. Tuo pat laiku buvo labiau išvystyta ir nuncijų sistema.

1. *Nuncijai ir jų pranešimai apie Lietuvą Romai.* — Per I-ją XVI amžiaus pusę į bendro karaliaus valdomą valstybę buvo siuntinėjami tik legatai ar nuncijai *ad hoc*. Ir jie vis ką nors spėdavo parašyti. 1557 metais čia buvo Aloyzas Lippomano (Veronos vyskupas), kurio reliacija apie Mikalojaus Radvilos Juodojo didelę įtaką Zigmantui Augustui yra nuolat cituojama[47]. Ir 1560 m. atvykęs Bernardas Bongiovanni[48], lygiai kaip ir Paulus Aemilius Giovannini (1565) duoda, be kitko, jungtinės valstybės aprašymus. Paskutiniajam Lietuva gulinti taip žemumose ir esanti tokia vandeninga, jog per ją esą negalima kitaip perkeliauti, kaip tik tuomet, kada ji esanti šalčio sukietinta — *se non quando è ridurato dal gelo*[49].

Kardinolą Commendoni pas Zigmantą Augustą lydėjęs monsinjoras Fulvius Ruggieri iš tų pat metų (1565) paliko gana platų ir, palyginti, daug geresnį aprašymą[50]. Autorius turėjo žinių ne tik apie garsią lietuvių bitininkystę, taurus, stumbrus, bebrus, bet ir apie pagonybės liekanas, apie Žemaičių kaimuose užsilikusį žalčių garbinimą[51]. Rašydamas popiežiui šv. Pijui V traktatą apie Lenkiją (1568)[52], Fulvius Ruggieri, kaip ir ankstyvesnieji rašytojai, įterpė žinių ir apie Lietuvą, paminėdamas, kad jos vyskupai priklausą Gniezno arkivyskupui. Fulvius Ruggieri žinojo, kad lotyniškai skambanti lietuvių kalba skiriasi nuo lenkų ir vokiečių kalbų. Prūsuose dar esą senprūsių likučių[53]. Jis nepamiršo dar pastebėti, jog Lietuvos žmonėse dar tebesą burtų ir pagoniškų praktikų[54].

---

[47] *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób w Polsce,* surinko ALBERTRANDI i RYKACZEWSKI, I (1864), 39 psl.

[48] Ten pat, 98-99 psl. (Lietuvos aprašymas).

[49] *Script. rer. Polonicarum,* XV, 182 psl.

[50] *Relac. Nunc.*, I, 113-168 psl.

[51] Ten pat, I, 160 psl.

[52] Ten pat, I, 165-217 psl.

[53] Ten pat, I, 171 psl.

[54] Ten pat, I, 185 psl.

Šitokios rūšies informacijų apie Lietuvą turėjo Romos Kūrija, kai Lietuvoje labiau ėmė stiprėti katalikybė, kai buvo steigiamos naujos parapijos, kuriami vienuolynai (pirmiausia Vilniaus vyskupijoje). Tos reliacijos nėra dar pilnai kritiškai įvertintos.

Popiežiaus bulės bei brevės, vyskupų, karalių bei magnatų suplikos (t. y. prašymai), rašomos į Romą įvairiausiais reikalais, prašant patvirtinti naują vyskupą, suteikti įvairias facultates ir privilegijas, leisti valdyti kelias beneficijas ir t. t., — apie patį kraštą, jo gyventojus neteikdavo beveik jokių žinių. Apaštalų Sostas tačiau *norėjo pažinti* tą kraštą, kuris taip pat neišvengė herezijų. Tad XVI amžiuje ir pasirodė anie įvairūs Lietuvos-Lenkijos aprašymai, kuriuos pagamindavo iš Romos atsiųstieji legatai, nuncijai ar jų palydovai. Tokių reliacijų buvo daug ir įvairių, jeigu dar čia priskaityti ir XVII amž. proginius ir pastoviai į Varšuvą atsiųstųjų nuncijų respublikos aprašymus.

Dalis tokių pranešimų neišvengė šablonų, nes žinios būdavo imamos iš ankstyvesnių autorių. Bet pasitaikydavo ir vertų dėmesio pastebėjimų. Pavyzdžiui, apie 1560 m. nežinomo autoriaus pranešime (greičiausiai rašytame kokio nuncijaus) yra paaiškinama Lietovoje žmonių religinio tamsumo priežastis: « *presbyteros et parochos linguae suae peritos non habent* » [55], t. y. reliacijos autorius taikliai paminėjo tai, kas nuo XVI amž. galo vis buvo kartojama — Lietuvoje truko lietuviškai kalbančių kunigų ir klebonų.

Pranešėjas mokėjo papasakoti ir apie senąją lietuvių religiją, kurios liekanos ir toliau vis minimos. Autoriui matomai Lenkijoje buvo papasakota, kad ypač Žemaičiuose tarp miškų esą randama daug gyventojų, kurie garbiną saulę, mėnulį, gyvates, ypatingesnius medžius, šilus (gojus), ar juose gyvenančius demonus ir namų dvasias. Jie dievams aukoją pieną, medų, vaisius ir virtą maistą, o mirusiems bei vėlėms dedą aukų ant kapo, daug naudodami būrimų bei žyniavimų [56].

Kalbant apie Lietuvą ir XVII amž. reliacijose, vis buvo mėgstama iškelti liaudyje aptinkamą pagonybę. Atskira būtų tema kalbėti apie jėzuitų metines darbo apyskaitas vadinamose *Annuae Litterae*, kur dešimtimis kartų iškeliamos rastos pagonybės liekanos. Mums rūpi tačiau tai, ką apie Lietuvą parašydavo nuncijai. Štai, pranešda-

---

[55] *Script. rer. Polon.*, XV, 174 psl.

[56] Ten pat, XV, 173 psl.: « Reperiuntur tamen multi inter silvas degentes, praesertim in Samagitia, qui solem et lunam, serpentes, arbores eximias et lucos ... demonios et lares pro diis colunt. His lac, mel, fruges et cibos coctos libant, mortuis etiam inferias super sepulchris ponunt et incantationibus magicaque arte multum utuntur ».

mas apie religijos padėtį žečpospolitoje, t. y. Lenkijoje ir Lietuvoje, nuncijus Torres 1622 metais rašė Romon, kad Žemaičiuose viename užkampyje prie Nemuno pranciškonai atvertę kelis tūkstančius žmonių, kurie iki tol garbinę stabus, medžius, gyvates [57].

Čia negalime plačiau sustoti ties kitais duomenimis, kurie reliacijose paliečiami. Mums čia labiau terūpėjo tik vienas klausimas, būtent, kokios žinios patekdavo į nuncijų pranešimus apie religinę lietuvių padėtį. Nors anuo metu dar ir kitur aplinkui pas kaimynus buvo įvairių prietarų ir burtų, tačiau Lenkijoje nuncijams apie lietuvius, ypač žemaičius, buvo pripasakojama, jog šie dar tebesą silpni krikščionys.

To klausimo užbaigai pažymėsiu, kad dar 1671 m., aprašydamas žečpospolitą, nuncijus Galeazzo Marescotti vėl pastebėjo, jog lietuviai turį daug pagonybės likučių; jie labai pagarboje laikę žalčius, juos globoję kaip savo naminius dievus ir maitinę juos pienu ir gyvais viščiukais. Savo švenčių ir šokių metu, dainuodami, šokinėdami ir delnais plodami, jie mėgę kartoti Lazduonos, t. y. Plutono vardą. Jeigu kas iš jų susirgdavęs, artimieji kreipdavęsi į burtininkus, klausdami, ar išgys, o šie naktį eidavę prie ugnies, kuri lietuviams buvusi šventa, ir, jeigu matę prie ugnies besiartinančią sergančiojo vėlę, — buvęs ženklas, kad ligonis pasveiksiąs [58]. Bet tos ir kitos žinios, kurių Marescotti apie lietuvių pagonybę dar daugiau tiekė, buvo sukompiliuotos iš kitų autorių ir priklausė senesniems laikams.

Rašydami šitokios rūšies pastabas apie lietuvius — nors apie rytų ir vakarų slavų (lenkų) kaimiečių burtus ir prietarus būtų taip pat susiradę panašių žinių [59], — reliacijų autoriai paprastai pačios Lietuvos, ypač Žemaičių, nelankydavo. Jie turėjo pasitenkinti tik Lenkijoje nugirstais perpasakojimais ar girdais, kurie dažnai buvo perdėti. Apie senąją religiją reliacijose surašomos žinios iš tiesų nevaizdavo tikrosios religinės lietuvių būklės.

Daugybė tokių ir panašių užrašų apie pagonybės liekanas Lietuvoje jokiu būdu nėra užtenkamas rodiklis vaizduoti tariamą krikščionybės plitimo « nesėkmingumą ». Juk net tada, kai Lietuva jau buvo tapusi kryžių ir Rūpintojėlių šalimi, kai jai buvo skiriamas « Šventosios Lietuvos » ir « Marijos žemės » vardas, ir tada vis dar buvo galima kalbėti apie eilę užsilikusių tikėjimų, burtų ir prietarų [60]. Ilgai buvo daroma metodiška klaida, kai surinkus krūvon

---

[57] *Relac. Nunc.*, II, 143-144 psl.

[58] Ten pat, II, 366-367 psl.

[59] Plg. J. St. Bystroń, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*, 1932.

[60] Daugiau medžiagos duoda Z. Ivinskis, *Katalikybės restauracija Lietuvoje*, Lux Christi, 1955, 2 (17) nr., 21 psl.

iš įvairių vietų atsitiktinai sužymėtus lokalinius burtus ir tikėjimus, jie būdavo *apibendrinami* visam lietuvių plotui. Pagaliau aptinkami pagonybės likučiai dar nepaneigia, kad tų pačių vietų gyventojai dar nebūtų buvę krikščionybės paliesti. Paprasto žmogaus sąmonėje dar ilgai galėjo derintis dvejopi motyvai.

O tai, ką čia plačiai yra sužymėjęs nuncijus Marescotti, didele dalimi buvo paimta iš *senesnių raštų*, arba girdėta iš tų, kurie juos buvo skaitę. Strijkovskio kronika ir Piccolomini raštai (apie ligonio pasveikimą) yra buvę tokiais, kad ir tarpiniais, šaltiniais. Lazduonos vardą pramanytai (nuo upelio Lazduonos, Tauragės apskr.) yra « dievų » skaičiun įrašęs Lasickis [61].

XVI-XVII amž. pagamintos proginės popiežiaus nuncijų reliacijos parodo, kokios informacijos apie Lietuvą ir Lenkiją ėjo ir galėjo būti žinomos Romoje. Daugelis tų aprašymų matomai buvo vertinami, nes jie buvo nurašinėjami. Vatikano archyve ir Vatikano bibliotekoje jie aptinkami 5-6 kopijose.

Tik tie Romos ar kitų kraštų dvasininkai, kurie betarpiškai patekdavo Lietuvon, ją pamildavo ir mokėdavo teisingai suprasti. Paskubomis čia neturime geresnio pavyzdžio, kaip Lauryną Maggio (Magius), Austrijos jėzuitų provincijolą, kurio valdžiai pradžioje Lietuvos ir Lenkijos jėzuitai priklausė. Gavęs didžiojo jėzuitų generolo Pranciškaus Borgia pavedimą, Maggio per Lenkiją 1570 m. vasarą atvyko į Vilnių dalyvauti iškilmingame kolegijos atidaryme. Pirmame savo laiške, trečią dieną po atvykimo į Vilnių, t. y. liepos 7 d., mokytas italas jėzuitas, plačiai ir įdomiai aprašęs savo pirmuosius atvykimo įspūdžius, prideda: « Čia nėra tokios barbarijos ir nėra taip tamsus kraštas, kaip daugelis mano. Čia tokį humaniškumą *visur* patiriame, kokio dažnai Italijoje neaptinkame ... ». Ir toliau Maggio tame laiške aprašo malonų priėmimą [62]. Laiško skaitytojui šitoje vietoje ateina galvon XI-XII a. Adomo Bremeniečio užrašytas ir Helmholdo pakartotas posakis, jog baltai (prūsai) esą *homines humanissimi*, ir jis daug girtina apie juos galįs pasakyti.

Lietuvai, žinoma, nebuvo naudinga, kad dauguma madingų to meto aprašymų bei informacijų Romon eidavo pačios didžiosios Lietuvos kunigaikštystės sienos neperžengus. Tai buvo galima suprasti, kai Lenkijon trumpam teatvykdavo legatai. Jų žymiausias buvo Commendoni, sėkmingai sulaikęs Zigmantą Augustą nuo An-

---

[61] W. C. JASKIEWICZ, *A Study in Lithuanian Mythology. Juan Lasickis Samogitian Gods*, Studi Baltici, IX (1952), 87-88 psl.

[62] Jėzuitų Archyvas, *Epistolae Germaniae*, 151, f. 203: « Non est hic tanta barbaries, nec tam est inculta regio, quam multi putant: quin tantam humaintatem ubique experimur, quantam in Italia frequenter non invenimus ... ».

glijos Henriko VIII vedybinio žygio. Tačiau atsitiktiniai legatai negalėjo patenkinti Romos noro turėti pastovių ryšių su Lenkija (ir Lietuva), kada žymiausiose valstybėse atsirado visa nuncijų sistema. Taigi tokį bendrą nuncijų gavo ir Lietuva-Lenkija. Per nuolat paskiriamus nuncijus, kurių visa metrika (paskyrimo ir atšaukimo) yra tiksliai ištirta [63], ėjo ir Lietuvos santykiai su Apaštalų Sostu.

Esant žečpospolitoje nuncijui, pagerėjo susisiekimas net tokio užkampio kaip Žemaičiai. Per nuncijų vyko vyskupų skyrimas, per jį buvo vedamas kanoniškas procesas naujiems kandidatams į vyskupus. Per jį ėjo prašymai valdyti kelias beneficijas (vis Lietuvoje buvo jaučiamas kunigų trūkumas!), per jį buvo siunčiamos vyskupams brevės ir bulės. Vadinasi, Varšuvoje reziduojąs nuncijus buvo tikrasis Bažnyčios reikalų atstovas.

Paties nuncijaus kontaktas su Roma buvo labai glaudus. Jis nuolat reguliariai, tris kartus per mėnesį, vis tomis pat nustatytomis dienomis (1, 7 ir 21) išsiųsdavo į *Segreteria di Stato*, t. y. popiežiaus sekretoriui, itališkai rašytus pranešimus (laiškus). Paprastai atskirai dar būdavo prijungiamas įvairių žinių pluoštas, vadinamieji *Avvisi*. Todėl nenuostabu, kad Vaticano archyvo fondas *Nunziatura di Polonia* yra tapęs viena iš svarbiausių versmių Lietuvos ir Lenkijos santykiams su Apaštalų Sostu. Iki bendrosios respublikos galo (1794) šitame fonde susidarė 360 tomų [64], prie kurių dar reikia pridėti 24 papildomus tomus. Su visais priedais ir katalogais šito fondo dabar Vatikano archyve yra 420 atskirų tomų bei numerių [65].

Lenkų Mokslo Akademija Krokuvoje 1915 m. užsimojo paruošti, serijoje *Monumenta Poloniae Vaticana*, nuncijų pranešimų išleidimą. Buvo pradėta ketvirtuoju tų *Monumenta* tomu nuo 1578, t. y. nuo nuncijaus Caligari [66], nes prieš jį buvęs nuncijus V. Laureo jau buvo susilaukęs anksčiau atskiro leidinio [67], parodančio, tarp kitko, kokiomis sunkiomis aplinkybėmis teko Vilniaus kapitulos prelatui Merkeliui Giedraičiui rungtis dėl Medininkų sosto su Gniezno primo Uchańskio seserėnu Jokūbu Voroneckiu. Keturi storuliai tomai, kurių ketvirtasis (iš eilės serijos septintas) išėjo 1951 m., tesiekdamas

---

[63] H. Biaudet, *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648*, Helsinki, 1910. — L. Kartunnen, *Les nonciatures apostoliques permanentes de 1650 a 1800*, Genève, 1912.

[64] P. Savio, *De Actis Nuntiaturae Poloniae* (Studja Teologiczne, XIII), Vatikanas, 1947, 7-66 psl.

[65] Ten pat, 67-71, 71-78 psl.

[66] *Monum. Pol. Vaticana*, IV, edidit Dr. Z. Boratyński, 1915.

[67] Th. Wierzbowski, *Vykentij Laureo, Mondovskij episkop, papskij nuncij v Pol'še 1574-1578*, Varšuva, 1878.

nuncijaus Bolognetti laikus iki 1585 m. vasario mėn., teapėmė vos 7 metus. Iš čia galima matyti, kiek daug medžiagos iš nuncijų pranešimų susidarė vieniems metams.

Niekas dar nėra ištisai ir tiksliai ištyrinėjęs visų anų per keturis šimtus tomų, kad galėtų įvertinti nuncijų patiektas žinias Romai. Be to, pačioje Varšuvoje, nuncijų kanceliarijoje, susidarė nuncijatūros archyvas, vadinamas *Archivio della nunziatura di Varsavia*, apimąs per 200 tomų. XIX a. pradžioje perkeltas į Vatikano slaptąjį archyvą nuncijaus archyvas duoda svarbių papildymų, ypač XVIII amžiui. [68]. Retame tome, kurių 35 sakėsi peržiūrėjęs J. Totoraitis [69], nėra medžiagos Lietuvos Bažnyčios ir jos kultūros istorijai.

Šis Varšuvoje susirinkęs nuncijaus asmeninis archyvas rodo, kaip nuncijai sekė visą politinį ir bažnytinį vietos gyvenimą. Pas nuncijų ėjo laiškai nuo Vilniaus ir Žemaičių vyskupų, klebonų, vienuolynų. Pas nuncijų lankydavosi visokiausi žmonės, jis turėjo savo informatorius. Štai, pavyzdžiui, nuncijus siunčia pas Merkelį Giedraitį savo auditorių Tarkvinijų Pekulą, kuris apvažiuoja didelę dalį vyskupijos, atlikdamas parapijų vizitaciją. Klebonų tarpe buvo apklausinėtas ir kan. M. Daukša [70].

Kai kada nuncijai atvykdavo keliems mėnesiams Lietuvon, t. y. Vilniun. Vienas iš ryškesnių nuncijų veidų XVI amž. gale buvo Bolognetti, kuris iš Vilniaus į Romą nuo 1583 m. galo iki 1584 m. pavasario prirašė eilę įdomių laiškų [71]. Kadangi nuncijai labai atsidėję sekė politinį gyvenimą, karaliaus dvaro, jo pareigūnų, ministerių, vadovaujančių didikų šeimų nusistatymą, jų *depešos* daugiausia yra skirtos politiniams klausimams.

Būtų atskiriems straipsniams temos apie atskirų nuncijų veikimą respublikoje ir jų pranešimus, kiek šie liečia Lietuvą, juo labiau kad nuncijų tarpe būdavo tokių, kuriuos kokie nors netikėti dalykai priversdavo labiau domėtis Lietuvos reikalais. Pavyzdžiui, Bolognetti susirūpinęs yra daug prirašęs laiškų, kad Steponas Batoras

---

[68] W. Meysztowicz, *De Archivo Nuntiaturae Varsaviensis, quod nunc in Archivo Secreto Vaticano servatur* (Studja Teologiczne, XII), Vatikanas, 1944.

[69] J. Totoraitis, *Vatikano archyve*, Lietuvos Praeitis, I, 1 (1940), 343, 345 psl. — Id., *Vatikano archyve*, Tiesos Kelias, 1938, 6 nr., 498-502 psl. — Id., *Slaptajame Vatikano archyve*, XX Amžius, 1938, 177 ir 178 nr. — *Tiesos Kelio*, 1938-39 tomuose prof. J. Totoraitis, remdamasis Vatikano archyvo medžiaga paskelbė eilę straipsnių. Plg. Z. Ivinskis, *Vatikano archyvas — aruodas lietuvių kultūros istorijai*, Aidai, 1950, 3 (29) nr., 110-113 psl.

[70] Tarkvinijaus Pekulo vizitacijos ištraukas padavė K. Jablonskis, *Papildomosios žinios apie kan. M. Daukšą*, Archivum Philologicum, IV (1933), 64-85 psl.

[71] *Monum. Pol. Vaticana*, VI, 609, 688 psl. ir kt.

neatiduotų Vilniaus vaivados posto Našlaitėlio Radvilos pusbrolio Radvilos sūnui, uoliam kalvinistui Kristupui Radvilai Rudajam.

1636 metais, kai šv. Kazimiero kūnas buvo perkeltas į puošnią jo relikvijoms Vilniaus bazilikoje padarytą koplyčią, didžiosiose iškilmėse dalyvavo ir nuncijus Filonardi, kurio pirmatakas Visconti keliais atvejais buvo pranešinėjęs Romon apie kazimierinių iškilmių ruošimą [72]. 1648 m. Vilniun buvo atvykęs nuncijus Torres [73], iš kurio pranešimų, be kitko, galima tiksliai rašyti apie visą Vladislovo Vazos ligos istoriją ir jo mirtį Merkinėje [74].

Patys įdomiausieji pranešimai, kurie tikrai « skaitosi lyg romanas », yra nuncijaus Pietro Vidoni puikios reliacijos, apimančios 8 metus (1652-1660) [75]. Paprastai kiekvienas nuncijus siųsdavo vis ir šifruotų (skaičiais) pranešimų. Tai darė ir Vidoni. Dideliu vaizdingumu yra perduotos nuotaikos, baimės, gandai ir faktai, 1654 m. artėjant baisiajam Maskvos karui, kuris pasibaigė Lietuvos nuteriojimu. Keli tomai pranešimų ir vadinamieji *Avvisi* sudaro puikiausią iki šiol dar nepanaudotą šaltinį apie tą karą ir maskviečių okupaciją. Tas Vidoni, kaip šaltinis Lietuvos istorijai, yra labai didelės vertės!

XVIII amžiuje nuncijai davė žinių apie didįjį marą. Kadangi dauguma kunigų per marą, atlikdami patarnavimus, mirė (visuose Žemaičiuose esą belikę vargo, ligų ir bado kamuojamų 17 kunigų), nuncijus Spinola išsirūpino, kad likusieji kunigai galėtų kasdien laikyti dvejas Mišias.

Nuncijai ir XVIII amž vis pirmoje eilėje domėjosi politiniu gyvenimu. Net ir apie dignitorius renkamos žinios lietė politiką. Kai vyskupai buvo senato nariai, — o katalikų tikėjimas net ir pagal trečios gegužės konstituciją 1791 m. buvo viešpataujantis, — vyskupų veikimas didele dalimi buvo ir politinis. Tad apie juos nuncijai vis turėdavo ką nors pasakyti. Bet ir patys vyskupai nuo XVII amž. pradžios, pagal Tridento nuostatus, ėmė vykti Romon ar siuntinėti savo pranešimus.

2. *Lietuvos vyskupų reliacijos ir jų vizitai « Ad Limina Apostolorum »*. — Pirmas žymesnis lietuvis dignitorius, kuris pats nuvyko Romon ir joje ilgiau sustojo, buvo ne kas kitas, kaip jaunas Vilniaus vyskupas, kunigaikštis Jurgis Radvila, kuris netrukus tapo kardinolu ir Krokuvos vyskupu. Jis yra miręs Romoje per Šventuosius Metus 1600 ir Gesù bažnyčioje palaidotas.

---

[72] *Nunziatura di Polonia*, 47, f. 275, 322, 468.
[73] *Nunz. Pol.*, 53.
[74] Ten pat, 56.
[75] Ten pat, 60-71.

XVI amž. yra žinoma studentų iš Lietuvos Bolonijoje, Pavijoje, Pizoje. Radvila gi atvyko studijoms į pačią Romą, į kilmingųjų kolegiją. Patekęs į globą kardinolo Bellarmino, kuris kaip tik dėstė jėzuitų kolegijoje nuo 1576 metų, Jurgis Radvila čia ir baigė savo studijas. Dar ir vėliau dviem atvejais (1591 ir 1600), atvykęs su didele palyda, Radvila buvo drauge Romos jėzuitų ir Kūrijos žymus informatorius apie religinę padėtį Lietuvoje 16-17 šimtmečių sąvartoje. Apie jauno kardinolo keliones ir gyvenimą Romoje yra įdomių archyvinių žinių, kurios turėtų būti iškeltos viešumon. (Štai, pvz., žinome, kaip jis 1591.VI.15 atvyksta Romon, lydimas žymaus skaičiaus vežimų — « *da buona comitiva di carozze* », kaip *Piazza del Popolo* jį pasitinka kardinolas Ipolitas Aldobrandini, būsimas popiežius Klemensas VIII, davęs šv. Kazimiero kulto brevę 1602 m., paskui kaip Radvila apsigyvena *Campo di fiore*, iškeldamas ten didžiausią puotą ir t. t.) [76].

Kolei Varšuvoje nebuvo pastoviai reziduojančio nuncijaus, Lietuvos santykiavimas su Roma ėjo paprastai per Lenkiją, dažnai *pasitelkiant* pakeliui ir jos keliautojų į tolimą žemę. Bet Tridento koncilijos nuostatų vykdymas pagaliau atnešė vieną naujovę, kuri labiau stiprino Lietuvos vyskupijų ir Apaštalų Sosto santykius. Tai buvo visus vyskupus liečiąs nuostatas, kas penkeri metai atvykti *Ad Limina Apostolorum* ir atvežti reliaciją apie vyskupijos religinę padėtį.

Vyskupų reliacijomis iš lietuvių pirmasis susidomėjo kun. Dr. J. Totoraitis, šį tą dar suspėdamas paskelbti spaudoje [77]. Visas didžiosios Lietuvos kunigaikštystės katalikų vyskupijų (Vilniaus, Medininkų, Lucko, Smolensko) reliacijas iki XVIII galo spausdinimui yra paruošęs kun. Rapolas Krasauskas.

Atskira įdomi tema būtų kalbėti apie vyskupų reliacijų turinį, įvertinti jas istoriškai, kaip šaltinį Lietuvos kultūros istorijai ir apskritai aprašyti pačius vyskupų ar jų įgaliotinių vizitus Romoje. Čia pasitenkinsime keliomis bendrausiomis ir inventariškomis pastabomis. Lietuvos vyskupų *Relationes Dioecesanae* bus galima sėkmingiau nagrinėti, kai jų tekstai *in extenso* bus visiems prieinami.

Šiandien yra gana sunku pasakyti, ar visos Vilniaus ir Medininkų vyskupų reliacijos yra patekusios į Tridento koncilijos kongregacijos archyvą. Jų nėra tiek, kiek iš viso turėtę būti. *Žemaičių* vyskupijai iki XVIII amž. galo iš viso yra suregistruota 23 skirtin-

---

[76] *Vat. Arch.*, *Avvisi*, 126, f. 3v. Vatikano ir kitų archyvų medžiaga gausiai naudodomasis kun. dr. P. Jatulis apie Jurgį Radvilą ruošia plačią monografiją.

[77] J. TOTORAITIS, *Vilniaus vyskupų reliacijos*, Tiesos Kelias, 1939, 2 nr., 81-90 psl. ; 3 nr., 169-174 psl. ; 4 nr., 271-280 psl. ; 6 nr., 443-452 psl. — ID., *Merkelis Geišas*, Ten pat, 1939, 7-8 nr., 543-550 psl.

gų metų pozicijos, tačiau dalis jų nėra reliacijos, o tik prašymai atidėti atvykimą ar įgaliojimai *kitiems* lankyti *Limina Apostolorum*. Iki 1794 m. težinoma tik dvylika Žemaičių vyskupijos reliacijų, kai jau normaliai, skaičiuojant nuo pirmosios reliacijos 1624 m., turėtų būti 33-34.

1624 (1625) metų Žemaičių reliacija buvo surašyta vyskupo St. Kiškos (vysk. 1618-26). Nors jis Romon anksčiau buvo nusiuntęs savo atstovą, Varnių prel. Povetrijų, tačiau, taikydamas į Šventuosius Metus (1625), jis atvyko pats. Romoje St. Kiška jau buvo buvęs 1608, nuo Vilniaus vyskupijos atlikdamas privalomą vizitą. Romos Kūrijoje Kiška įtikino, jog didelei Žemaičių vyskupijai reikalingas sufraganas. Tad nuo 1625 m., pačiam Kiškai paskyrus stambią beneficiją (užrašė savo dvarą Daukšiškius), ir Medininkų diecezija gavo koadjutorių.

Paskutinė Žemaičių vyskupo reliacija iš 1794 metų, tiksliau kalbant 1793 m. vasario 2 d. surašyta Varšuvoje, yra pasirašyta vysk. Stepono Giedraičio. Apžvelgiant visas Žemaičių reliacijas per 169 metus (1625-1794), krinta į akis gana dideli tarpai. Po Kiškos pirmoji reliacija terandama po 15 metų pertraukos, t. y. Jurgio Tiškevičiaus laikais. 1939 jis pats atvyko Romon, absivešdamas savo reliaciją. Kita jo reliacija yra po 7 metų (1646 m. rugpiūčio 16 d. surašyta Alsėdžiuose). Pats vyskupas nevyko Romon, ir privalomą vizitą atlikti buvo įgaliotas katedros kanauninkas Jonas Nevelskis.

Dar didesnė pertrauka yra nuo vyskupo Aleksandro Sapiegos 1664 m. rugsėjo mėn. 30 d. Varniuose surašytos reliacijos iki ten pat 1748 m. rūpestingai paruoštos vysk. Antano Tiškevičiaus reliacijos. Čia neturime jokio atsakymo, ar tikrai Medininkų vyskupai tiek ilgai, net per 83 metus, Romai neteikė jokių reliacijų. Kiekvienu atveju anos tolimos vyskupijos ryšiai su Roma nebuvo stiprūs, ir Tridento nuostato vykdymas šlubavo, nors daug kartų vyskupai ir išsirūpindavo dispensas.

Per penkiasdešimt paskutiniųjų *Magni Ducatus Lithuaniae* metų Medininkų vyskupijoj santykiai su Roma pagyvėjo. Pačios reliacijos, palyginus su pirmųjų bendriausiomis ir grynai formaliomis žiniomis, pasidarė išsamesnės ir platesnės. Jose buvo galima ir daug daugiau ką pažymėti. Jeigu, pavyzdžiui, iki XVII amžiaus pradžios Žemaičiuose nebuvo įsikūręs jokis vienuolynas, XVIII amžiuje jau buvo galima suteikti duomenų apie įvairių vienuolynų veikimą. Be to, rūpestingiau ir plačiau buvo rašoma apie atskiras parapijas, kokius nepaprastus bažnytinio gyvenimo nutikimus, žymesnes relikvijas parapijų bažnyčiose, brolijas ir kt.

Antano Tiškevičiaus 1748 m reliacija buvo tokia išsami, kad

ten ne tik plačiai aprašoma katedros bažnyčia, jos altorius, paduodamas bažnytinis inventorius, kapitulos sudėtis ir t t., bet suteikiama įdomių žinių ir apie parapijas, jose veikiančias brolijas ir kt. Apie Šiluvą, pvz., vyskupas žinojo papasakoti, kaip stebuklingai, seneliui atgaunant regėjimą, buvo surasti kalvinistų sugriautos bažnyčios dokumentai. O savo reliacijoje 1755 m., palyginti, plačiai vyskupas Tiškevičius paminėjo Žagarėje prie Barboros Umiastauskaitės kūno vykstančius stebuklus. Vyskupas Lopacinskis reliacijon įrašė, kad jo širdį pripildąs sunkus nuliūdimas, kai didelė dalis bajorų retai būna bažnyčioje, « kada žemaitiškai (*in lingua vernacula Samogitica*) yra aiškinamas katekizmas ir sakomi lietuviški pamokslai ».

Vilniaus vyskupija, kurios Koncilijos kongregacijoje iki XVIII a. galo žinoma 18 diecezinių reliacijų savo pranešimus pradėjo tiekti Romai anksčiau, negu Medininkai. Pirmoji jų yra Benedikto Vainiaus (Voinos) iš 1605 metų (t. y. 20 metų anksčiau už Medininkų). Vilniuje ir nustatytasis penkmečio reguliarumas buvo labiau paisomas. Pavyzdžiui, per pirmus 20 metų Koncilijos kongregacijai buvo pristatytos penkios reliacijos (1605, 1609, 1614, 1622, 1625). Ir toliau dar iki pat XVII amž. vidurio katastrofos (1655 m. « maskolių » okupacija Vilniuje, Kaune ir Gardine, o Žemaičiuose švedų antplūdis) Vilniaus diecezija buvo pavyzdinga, nes iš viso iki 1651 metų buvo surašytos aštuonios reliacijos, vis kas penkeri metai kam nors atliekant kelionę *Ad Limina Apostolorum.*

Iš spausdintų Vilniaus kapitulos aktų santraukų [78] galima nesunkiai nustatyti, kada kokius santykius vyskupija palaikė su Roma, kas iš kapitulos narių jon atvykdavo. Reikšmingiausias ir ilgiausiai trukęs vizitas buvo kan. Swięcickio, kuris 1604 m. pavasarį parvežė šv. Kazimiero vėliavą ir jo kulto paskelbimo brevę. O paskui ėjo viena po kitos reliacijos. Kai pats vyskupas Benediktas Vainius laiku negalėjo Romon atvykti, 1615 m. birželio 3 d. teisinosi jis iš Pavijos, kad dėl sumišimų (karai su švedais ir Maskva), dėl politinių darbų ir dėl nesveikatos negalėjęs pats asmeniškai atvykti pas popiežių [79].

Ryšių su Roma tvarkingumas XVII amž. antroje pusėje krito ir Vilniaus diecezijoje. Nuo 1651 iki 1697 m. pasidarė 46 metų pertrauka. Neteko aptikti net dispensų. Gal ir patys nuncijai protarpiais nustodavo raginti vyskupus neužmiršti diecezinių pranešimų, kaip, pvz., buvo daroma XVII amž. pirmame ketvirtyje [80].

---

[78] J. Kurczewski, *Kościół Zamkowy*, III, 1916.
[79] *Nunz. di Pol.*, Add., 5.
[80] Plg. J. Pastor, *Geschichte der Paepste*, XIII, 1, 110 psl. (išnaša).

Iš XVIII amž. Vilniaus vyskupijoje žinomos 8 reliacijos, kurių paskutinė yra iš 1773-74 metų (tuoj po I-jo padalinimo) vysk. Masalskio.

Iš įvairių dispensų ir vyskupų teisinimosi matyti, jog Lietuvos vyskupai nenoriai ir retai patys tegalėdavo atlikti kelionę Romon. Jeigu nebuvo siunčiamas kokis kapitulos narys, nuo XVIII a. pradžios vis labiau imta naudotis Romoje sėdinčiais italais įgaliotiniais, kurie atlikdavo reikalingą aplankymą *Ad Limina Apostolorum*.

Čia nebesustosime ties įprastiniais vyskupų ir parapijų klebonų reikalų raštais, dėl kurių — dažniausiai per nuncijų — Romon būdavo rašoma, ypač dėl įprastinės beneficijų akumuliacijos, nes Tridento nuostatai teleido valdyti vieną parapiją.

Sprendžiant iš viso susirašinėjimo, iš, palyginti, ne labai gausių vyskupų laiškų (yra atskiras Vatikano archyvo skyrius *Lettere di Vescovi e prelati*) ir iš kitų aktų, galima nustatyti, kad nuncijų bei Romos santykiai su vyskupais vystėsi normaliai.

Tik Žemaičių vyskupas Petras Parčauskis 1656 metais buvo užsitraukęs popiežiaus Aleksandro VII rūstybę. Nuncijui Vidoni buvo duotas parėdymas užvesti prieš jį bylą dėl to, kad jis susidėjęs su heretikais švedais ir bandęs su jų pagalba — kaip bulė sakė — laimėti sau Vilniaus vyskupiją [81]. Žinia, vyskupas Parčauskis, drauge su kalvinistu Jonušu Radvila (ir dar keliais kitais!), buvo nutraukę Kėdainiuose 1655 m. uniją su Lenkija ir tokią pat uniją sudarę su švedais. Lenkai Jonušui Radvilai ir vyskupui negalėjo dovanoti. Bet jų akcija pas nuncijų ir Romoje prieš Parčauskį pasibaigė tuo, kad šis po 3 metų (1658) nenubaustas Alsėdžiuose pasimirė.

Diecezinėmis reliacijomis, laiškais į Romą ir vyskupų ryšio su nuncijum palaikymu Lietuvos santykiai su Apaštalų Sostu neišsisėmė. Būtų dar plati ir atskira tema apžvelgti visus tuos Romos lankytojus, kurie iš Lietuvos traukdavo į Amžinąjį Miestą, kaip pilgrimai, studentai, kaip pareigūnai, turį reikalų į savo vienuolynų vadovybes, kaip Romos Kūrijos lankytojai, pagaliau kaip nusidėjėliai atgailautojai, kuriems buvo uždedama atgaila — aplankyti šv. Petro grabą. Šiek tiek tos rūšies įdomių faktų per tris šimtmečius patiekia Vilniaus kapitulos aktų santraukos.

3. *Lietuvos-Lenkijos respublikos atstovas Romoje ir kiti ryšiai su Apaštalų Sostu.* — Romoje į paskutiniųjų Gediminaičių (Zigmanto Senojo ir jo sūnaus Zigmanto Augusto) valdomą valstybę protestantizmo epochos metu buvo imta kreipti daug dėmesio. Kardinolų

---

[81] *Bullarium Rom.*, T. VI, P. IV, 88 psl.

kolegijoje buvo paskirtas *Kardinolas — Lenkijos protektorius* [82]. Į tokį prie Apaštalų Sosto *protettore del regno di Polonia*, kurių tarpe gana veiklus buvo XVII amž. viduryje kardinolas Orsini, kreipdavosi Lietuvos-Lenkijos valdovai ir aukštieji dignitoriai.

Santykiavimas tarp žečpospolitos ir Apaštalų Sosto dar labiau išryškėjo, kai XVII-XVIII amž. pastoviai prie Šv. Sosto buvo nusiunčiamas bendrosios respublikos atstovas.

Pradedant Jogailos siųstu Poznanės vyskupu Dobrogostu (1388), yra suskaičiuota, kad iki 1633 karaliaus ar bendrosios respublikos vardu Romon su įvairiomis misijomis buvo nusiųsta 30 pasiuntinių. Jų tarpe buvo Pilypas Buonaccorsi, minėtasis Ciołek, savo kronika pagarsėjęs Martynas Kromeris, Varmijos vyskupas Hosius, Povilas Uchańskis, Andrius Batoras ir daug kitų.

1633 m. ambasadoriaus titulu buvo paskirtas Karūnos iždininkas Jurgis Osolinskis, apie kurio puošnų įvažiavimą Romon tada daug prirašyta. Bet pastovumo toji atstovybė prie Šv. Sosto, kaip, pvz., Ispanijos, Prancūzijos pasiuntinybės, neturėjo. Įvairiais titulais pasiuntiniai nuolat keitėsi. Jie būdavo išsiunčiami, atsiradus kokiai specijaliai misijai, pavyzdžiui, pranešti apie naujo valdovo išrinkimą, ir jie, ilgai nepabuvę, grįždavo. Iki 1768, t. y. per 135 metus, yra žinoma 27 atstovų pavardės [83]. Jų tarpe 1680 m. ambasadoriumi buvo paskirtas iš katalikiškosios Radvilų giminės Boguslovas Radvila, apie kurio iškilmingą atvykimą, su kelių šimtų gražiai mundiruotų lenkų ir lietuvių karių svita, yra žinomos visos smulkmenos. Paminėjo tai ir ceremonijų magistras savo dienoraštyje. Tai buvo perdėm puošnaus baroko amžius, kai arkliai buvo perdažomi, jų pakinktai auksinami ar sidabrinami. Kaip Jono Sobieskio švogeris, Radvila turėjo, be kitko, pavedimą pranešti popiežiui Inocentui XI apie Sobieskio išrinkimą karaliumi. Paminėtinas taip pat Lietuvos taurininkas kunigaikštis Juozapas Čartoriskis (nepaprastas pasiuntinys 1765 m.).

Apie tų pasiuntinių veikimą, jų ceremoningą prisistatymą, ar kartais privalomo protokolo nepaisymą, ceremonijų magistrų *diarijai* duoda įdomių pastabų. Pats respublikos atstovavimas čia tevyko Lenkijos vardu. Jokių atskirų didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės reikalų čia nebuvo keliama.

---

82 E. ZIVIER, *Die zwei letzten Jagiellonen*, 1915, 525 psl.

83 Plačiau žr. C. PAPÉE, *L'Ambassade de Pologne près le Saint Siège au cours des siècles*, Antemurale, III, Romae, 1956, 5-24 psl. (ten nurodyta bibliogr.). Plg. M. LORET, *Życie polskie w Rzymie w XVIII wieku*, Roma, 1930. — ETIENNE DUDA, *Le Saint-Siège devant les événements politiques de Pologne à la veille de son premier partage*, Sacrum Poloniae Millennium, I (1954), 139-207 psl. (plati dokumentacija ir šaltinių priedai).

V. Trumpos išvados

Iš čia probėkšmiais išdėstytų faktų seka šios išvados:

1. Ilgai pati Lietuva neišvystė stipresnių ryšių su Apaštalų Sostu ir nesirūpino jo plačiau informuoti apie atskirus didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos reikalus. Tad Lenkija, jausdamasi ne tik Lietuvos « krikštytoja », bet krikšto amžiumi žymiai vyresnė ir pajėgesnė, Romoje vis kalbėdavo abiejų tautų vardu. Jau nuo seno (XV amž.) Lietuva Romos Kūrijoje dažnai ėjo bendru vardu « Polonia ».

2. Kaip nuncijų reliacijos rodo, ilgai Romoje nebuvo tikslesnių duomenų apie Lietuvą. Ji vis dar ir XVII amž. gale skaitėsi kraštas su stipriomis pagoniškomis liekanomis. Didžiajai Lietuvos Kunigaikštijai jau prieš 3-4 šimtmečius buvo galima pritaikyti posakį, kuris jai tiko per ir po I-jo pasaulinio karo: *Elle n'a pas eu une bonne presse*! Iš tikrųjų, Lietuva ilgai sau nesulaukė palankios, t. y. objektyvios opinijos ar spaudos. Lietuvių tautos naudai Romoje niekada tinkamai nėra buvęs įvertintas vienas reikšmingas faktas. Tiek ilgai globotasis ir visokiomis privilegijomis aprūpintas vokiečių ordinas, kuris per du šimtus metų lašino kraują iš gyvo lietuvių tautos kūno, pirmasis atkrito nuo Romos, kai tik pasirodė Liuterio mokslas. O beveik dar naujakrikštai lietuviai herezijai ne tik atsispyrė, bet iki pat paskučiausių dienų išlaikė gyvą prisirišimą Romai ir jau pirmojo karaliaus statytam lotyniškam kryžiui.

3. Beveik visą laiką Varšuvoje gyvendami, lenkų informatorių apsupti, eidami savo pareigas nuncijai, kai klausimai paliesdavo Lietuvos ir Lenkijos reikalus, testodavo lenkų pusėje. Taip buvo, pvz., kai Gniezno primo seserėnas J. Voronieckis, kuris nė žodžio nemokėjo lietuviškai, veržėsi į Medininkų vyskupus. Nuncijus primui buvo davęs didelius pažadus. Jeigu ne stiprus jėzuitų užtarimas Romoje M. Griedraičio ir jeigu ne Henriko Valois staigus pabėgimas iš Lenkijos, pirmųjų lietuviškų katalikų knygų inspiratorius nebūtų tapęs Žemaičių vyskupu. Vėl perdėm lenkų pusėje atsistojo nuncijus, kai 1592 metais prasidėjo aštuonerių metų konfliktas dėl Vilniaus vyskupo paskyrimo. Kiekvienas separatinis lietuvių žygis nuncijui buvo perstatomas kaip bendro katalikų fronto ardymas.

4. Pradėjus Lietuvoje ir Lenkijoje vykdyti Tridento koncilijos nutarimus, t. y. stengiantis juos įgyvendinti atskirose vyskupijose, sustiprėjo Lietuvos vyskupų ryšiai su Apaštalų Sostu. Protestantizmo bangai atslūgus, sustiprėjo ir katalikybėn grįžusių magnatų dėmesys Romai. Daugelis jų (Radvilos, Sapiegos, Pacai ir kt.) nuolat patys rašinėjo popiežiui laiškus. Dėl bažnyčių retumo jie dažnai

kreipdavosi vežiojamų altorėlių, ar pasninkų lengvatų reikalu (ligos metu).

Katalikų tikėjime sustiprėjusi Lietuva pasitiko XIX amžiaus rusų jungą, sugebėdama įrodyti savo prisirišimą Romai. Už ištikimybę lotyniškam kryžiui ir Apaštalų Sostui po 1863 metų ji sudėjo daug aukų. Dar didesnius ir tikrai istorijos dėmesio vertus tautos kentėjimus po 1940 m. tinkamai teįvertins generacijos po mūsų.

BIBLIOGRAFIJA

ABRAHAM, WŁ., *Sprawozdanie z poszukiwań w Archiwach i bibliotekach Rzymskich.* Kraków, 1889 (atsp. iš *Script. rer. Polon.* XIII). Žiūrėtini dar du tolimesni pranešimai, išleisti atspaudais Krokuvoje 1899 ir 1923.

J. BARTOSZEWICZ, *O nuncjuszach w Polsce* (Dzieła Juliana Bartoszewicza VIII, Studja historyczne i literackie, I), 1880, 133-154 psl.

BARYCZ, H., *Polacy na studiach w Rzymie w epoce odrodzenia 1440-1600.* Kraków, 1938.

BEDNARSKI, ST., *Stosunki kardynała Rob. Bellarmina z Polską i Polakami. Na podstawie korespondenc.* (Atsp. iš *Przegląd Powszechny*). Kraków, 1928.

BORATYŃSKI, L., *Wiadomość o dawnem Hospicyum Polskiem w Rzymie* (Sprawozdanie Akadem. Umiejętnośći 1911, Nr. 1).

DŁUGOSZ, TEOFIL, *Biskupia Visitatio Liminum,* (Collectanea Theologica 13), 1933.

KRASAUSKAS, R. (= R. Krs.), *Nuncijai Lietuvos-Lenkijos valstybėje* (Lietuvių Enciklopedija, XX tom., — duotas tikslus visų nuncijų sąrašas).

STAERK, ANT., *Zbiór listów własnoręcznych różnych kardynałów do rodziny XX. Radziwiłłów 1545-1729,* (Kwartalnik Litewski I, Nr. 3, 1910, 3-13 psl.).

ŠMURLO, E., *Rossija i Italija,* I-IV tom., 1907-1927, (daug geros medžiagos apie Lietuvą).

ŠMURLO, E., *Pamiatniki kul'turnych i diplomatičeskich snošenij Rossij s Italijej,* 1925.

TYSZKOWSKI, K., *Przejście Lwa Sapiehy na katolicyzm,* (Reformacja w Polsce, 1922, 198-203 psl.).

TOLSTOY, DMITRY, *Le catholicisme Romain en Russie. Etudes historiques.* I, Paris, 1863 (yra pažvelgta visų katalikų vyskupijų istorija).

P. S.: Platesnė bibliografija yra numatyta prie šaltinių tomo *Relationes Dioecesanae.*

Roma, 1957 metų rugsėjo mėn. 29 (Šv. Mykolo Archangelo) dieną.

ZENONAS IVINSKIS

Roma

Popiežius Martynas V

pripažinęs Žemaičių vyskupiją

Martynas V (anksčiau Oddo Colonna, g. 1368.II.20 Genazzane — m. 1431.II.20 Romoje), popiežius (1417-31). Kilęs iš žymios romėnų giminės. 1405 tapo kardinolu, 1409 Pizoje padėjo išrinkti pop. Aleksandrą V ir paskui Joną XXIII. Konstancos susirinkimas, negalėdamas pravesti bažnytinių refornų, pirmiausia nusprendė išrinkti naują popiežių, kad būtų galima likviduoti Bažnyčios schizmą. Ir 1417.XI.11, šv. Martyno dieną, kardinolas Oddo Colonna išrinktas popiežium. Konstancoje jis buvo vienas iš šalininkų tų, kurie Bažnyčios susirinkimą laikė stovinčiu aukščiau popiežiaus. Martyno V išrinkimas pakėlė popiežiaus autoritetą, ir jis laimingai užbaigė suskilimą. Du antipopiežiai, Benediktas XIII ir Jonas XXIII, tuojau atsisakė, bet trečiasis antipopiežius Klemensas VII, Alfonso remiamas, laikėsi užsispyręs iki 1429. 1418.V.16 išvykęs iš Konstancos, Martynas V ilgesnį laiką buvo sustojęs Mantuvoje ir Florencijoje ir tik 1430.IX.30 pasiekė Romą. Sušaukęs Bazelio susirinkimą, Martynas V mirė. Nors jam prikišamas savo giminės rėmimas (nepotizmas) ir gausus jos aprūpinimas turtais, tačiau jis yra padaręs reformų popiežiaus kanceliarijoje, paskyręs gerų kardinolų (Capranica, Cesarini, Albergati), Romon perkėlė šv. Monikos (šv. Augustino motinos) palaikus, uždraudė krikštyti iki 12 m. žydų vaikus be tėvų sutikimo ir kt. Tačiau Romos Kūrijoje nepadarė būtinų reformų, palikdamas Eugenijui IV, įpėdiniui, sunkią naštą. Jo išaukštinta Colonnos giminė pasidarė pavojinga pačiai Bažnyčios valstybei. Daug nusipelnė tačiau Martynas V, kaip Romos restauratorius. Per schizmą apleistoje sostinėje jis atstatė ir puošė bažnyčias, rūmus, tiltus ir kt.

M a r t y n a s V i r L i e t u v a. Jis buvo iš viso pirmasis popiežius, su kuriuo neseniai krikštyta Lietuva turėjo tiek daug reikalų. Ilgu laišku pranešdamas Jogailai apie išrinkimą popiežium, jis 1418 pavasarį tarpininkavo Lietuvos ir Lenkijos paliauboms su Ordinu. Ir vėliau Martynas V stengėsi sulaikyti nuo karo veiksmų prieš Ordiną abu pusbrolius, kurie, perkėlę Žemaičių bylą Romon, darė žygių, kad būtų panaikintas imperatoriaus sprendimas Breslave (1420), priskyriąs ginčijamą kraštą kryžiuočiams. Įdomų epizodą sudaro sienų reikalu nepasisekusi Martyno V legato Zeno veikla. Atskira bule imdamas savo globon naujakrikščius žemaičius, Martynas V patvirtino Medininkų vyskupiją ir paskyrė jai vyskupą, kuris

buvo subordinuotas Gniezno arkivyskupui (1427). Jis labai stengėsi atitraukti Jogailą ir ypač Vytautą, kad nebendradarbiautų su čekų husitais. Kęstutaitis savo ruožtu įtikinėjo popiežių, jog griežtumas nieko nepadėsiąs, patardamas nuimti nuo husitų ekskomuniką ir sueiti su jais į derybas (Cod. epist. Vitoldi 546). Bet Martynas V savo laiškuose ragino Gniezno arkivyskupą ir kt. vyskupus, jog jie, grasindami Vytautui net bažnytinėmis bausmėmis, stengtųsi jį atitraukti nuo husitų (t. p. 551). Ir Jogaila buvo prašomas visaip veikti, kad Vytautas neglobotų eretikų, o šiam 1422 liepė per du mėn. atšaukti Čekijon pasiųstą savo vietininką, Jogailos brolio Kaributo sūnų Zigmantą (t. p. 578). Pasibaigus įtempimui dėl husitų, kai Vytautas jau buvo Zigmantui už neteisingą sprendimą Breslave skaudžiai atmokėjęs, Martyno V santykiai su Vytautu ir Jogaila vėl pagerėjo. Vytautas su Jogaila dar Konstancoje buvo gavę žemiškuose dalykuose popiežiaus generalvikarų titulą Naugardo ir Pskovo respublikose. Džiaugdamasis pusbrolių susitaikymu su imp. Zigmantu, Martynas V Vytautui ir jo riteriams 1423.VIII.28 suteikė absoliuciją už kaltes, kurias jie buvo užsitraukę per 1422 karą prieš Ordiną (t. p. 603). Iš Martyno V Jogaila su 25 patarėjais ir Vytautas su savo 15 narių taryba 1423.XII.1 gavo atlaidų bules, lyg jie patys būtų lankęsi Romoje (t. p. 612). Iš to laikotarpio yra žinoma įvairių Vytauto raštų Martynui V, pvz. 1427 jis prašė popiežių paimti savo globon ir ginti nuo netikėlių Rygos kapitulą ir bažnyčias (t. p. 755). Tačiau santykiai vėl pablogėjo, kai lenkai Romoje Vytauto sumanymą karūnuotis išaiškino, kaip gresiantį naujakrikščių atskilimą ir pavojų krikščionybei. Iš Dlugošo kronikos ir gausaus to meto susirašinėjimo matyti, kaip buvo bandoma nustatyti priešiškai Vytauto karūnacijos reikalu Martyną V, kuris draudė pagaliau Vytautui karūnuotis. 1430.VIII.5 popiežius prašė Zigmantą Liuksemburgietį vainikavimo klausimą atidėti ir pačios karūnos nesiųsti (t. p. 1061), patardamas, kad pusbroliai kreiptųsi į popiežių, nes tas reikalas, esą, dar nepribrendęs ir keliąs neramumus. Savo vainikavimo reikalu Vytautas buvo nusiuntęs Romon Gedgaudą su Šediboru Valimantaičiu.

Popiežius Eugenijus IV

Eugenijus IV (1383-1447), popiežius 1431-47 (prieš tai Gabrielius Condulmaro). Tapęs popiežiaus Martyno V įpėdiniu ir atidaręs 1431 Bazelio bažnytinį susirinkimą, bet nepasitikėdamas jo dauguma, 1431. XII jį uždarė. Tačiau susirinkimas posėdžiavo toliau ir, suėjęs su Eugenijum IV į konfliktą, bandė jam valdžią atimti, išrinkdamas

naują popiežių Feliksą V. Burgundijos, Anglijos ir vėliau Prancūzijos palaikomas, iš Romos nuo revoliucijos pabėgęs (1434), Eugenijus IV ilgai laikėsi Florencijoje. Kadangi imp. Zigmantas Liuksemburgietis palaikė Bazelio susirinkimą, Eugenijus IV rėmėsi Lenkija, kurią popiežius užstojo prieš kryžiuočius ypač nuo 1432. Jis taip pat palaikė ir lenkų iškeltą kandidatą prieš Švitrigailą Žygimantą Kęstutaitį. Lietuviai didikai ir bajorai, išrinkusieji po Vytauto mirties Švitrigailą be lenkų žinios, buvo atleisti nuo priesaikos Švitrigailai. Kaip anksčiau (1431) Eugenijus IV buvo bandęs taikinti Jogailą su Švitrigaila, taip 1434 mėgino sutaikinti Žygimantą ir Švitrigailą. Tuo reikalu rašė laišką (1434.X.20) ir Vilniaus vysk. Motiejui. Kadangi Eugenijus palaikė Lenkiją ir Žygimantą, Švitrigaila keliais atvejais kreipėsi į Bazelio susirinkimą, iškeldamas rytų ir vakarų bažnyčios unijos klausimą. Švitrigaila susirašinėjo ir su Eugenijum IV, kuriam popiežius siuntė pasiuntinį.

Einant kovai su bažnytiniu susirinkimu, kuris pasiskelbė vyresniu už popiežių, Eugenijus IV 1438.I.8 Feraroje atidarė naują ‘ unijos susirinkimą ’, kuris 1439 buvo Florencijoje užbaigtas. Eugenijui IV pasisekė formaliai paskelbti bažnytinę uniją, kurioje dalyvavo bei ją rėmė ir Lietuvos rusų metropolitas Izidorius. Prie unijos prisidėjo ir armėnai, dalis jakobitų atskalos, tačiau vėliau kilusi stačiatikių opozicija Florencijos unijai neleido išsiplėsti. Nepasisekė Eugenijui IV prašalinti ir turkų pavojaus, kurie jau grasė ne tik Konstantinopoliui, bet ir Balkanų pusiasaliui. Popiežius Europos valdovus stengėsi sujungti kovai prieš turkus. Tam reikalui jis rūpinosi sutaikinti Jogailą su broliu ir abu Lietuvos sosto pretendentus. Eugenijaus IV akcijos pasisekimas buvo nedidelis. Į žygį išsiruošė Vengrija, Valakija ir Lenkija. Lenkijos karaliaus Vladislovo Jogailaičio vadovaujama kariuomenė po kaikurių pasisekimų buvo prie Varnos 1444 sumušta, kur žuvo ir Vladislovas. Išbėgęs iš Romos į Florenciją, Eugenijus IV palaikė artimą kontaktą su humanistais (Bessarion, Biondo, Angelico da Fiesole, iš dalies Eneas Sylvio Piccolomini). Nuo jo prasideda didžiųjų renesanso popiežių laikotarpis. 1445 Eugenijų IV pripažino Vokietijos imp. Friedrichas III, 1447 kurfiurstai.

Lipomano, popiežiaus legatas Lenkijoje 1555-1559

Lipomano (Lippomano) Luigi (1500-59) legatas pas Žygimantą Augustą. Tapęs tituliniu Methono vyskupu, jis buvo dėdės Lippomano koadjutorium Bergame; nuo 1544 Veronos koadjutorius,

1548-58 jos vyskupas; vėliau Bergamo vyskupas. Pop. Povilo III buvo siųstas 1542 Portugalijon būsimo visuotinio susirinkimo reikalu. Drauge su Bertano ir Pighius 1548 lankėsi Vokietijoje. 1551-52 jis buvo vienas iš Tridento susirinkimo pirmininkų. 1555. VI. 13 pop. Povilas IV, kaip jau buvo numatęs Julijus III, paskyrė Lipomano savo legatu į protestantizmo bangos užlietą Lenkiją ir Lietuvą, duodamas jam pagalbon mokytą jėzuitą Salmeroną. Atvykęs Varšuvon 1555.X.28, iš ten per 15 dienų jis su Salmeronu atskubėjo Vilniun. Nesustodamas pas Gniezno arkiv. M. Dzierzgowskį arčiau susipažinti su religine krašto padėtimi ir užmegzti pažintį su naujo judėjimo įsibaiminusiais vyskupais, Lipomano tikėjosi, jog daug svarbiau buvo skubiai veikti per patį karalių. Jis tačiau nepastebėjo, jog svyruojančio karaliaus Žygimanto valdžia nebuvo didelė. Kai Lipomano reikalavo griežtai eiti prieš protestantus, karalius kėlė tautinio bažnytinio susirinkimo klausimą, ir Romon nuvykęs jo pasiuntinys St. Maciejowski, turėjęs pasveikinti naują pop. Povilą IV, audiencijoje valdovo vardu prašė panaikinti kunigų celibatą, įvesti komuniją dviem pavidalais, mišias vietos kalba ir leisti sukviesti tautinį susirinkimą. Užmezgęs Vilniuje ryšius su įtakingais asmenimis, Lipomano susidarė labai sunkų įspūdį. Jo pasiūlymams visos durys buvo užtrenktos. Vyskupams trūko drąsos ir aiškios veikimo linijos. Pats dar pasilikęs Vilniuje, Salmeroną pasiuntė atgal, kad tas gyvu žodžiu painformuotų popiežių. Matydamas, kokią didelę įtaką Žygimantui turi Lietuvos kancleris ir Vilniaus vaivada Mikalojus Radvilas Juodasis, tikrasis protestantizmo Lietuvoje šulas, Lipomano jam rašė laišką. Radvilo atsakymas jam buvo pilnas asmeninių užgauliojimų ir popiežiaus niekinimų. Laiškas buvo suredaguotas tada iki pat Vilniaus atvykusio apostato (buv. popiežiaus legato) P. Vergerijaus. Lipomano nepaprastai pergyveno, kad jo laiškas ir Radvilo atsakymas tuojau (1556) Vergerijaus pastangomis Karaliaučiuje buvo išspausdintas atskira brošiūra Daubmanno spaustuvėje. Lipomano misijai gelbėti Lenkiją ir Lietuvą nuo protestantizmo laikas buvo nepalankus. Jo paties žodžiais, vienuose namuose buvo galima sutikti tris tikėjimus. Jis turėjo pakęsti nesmagumų, kai protestantai jį puolė brošiūromis, karikatūromis. Rejaus gyvenimo autorius Andrius Trzycieski rašė prieš jį piktus eilėraščius. Lipomano padėtis pasidarė dar sunkesnė(nebesijautė net pats saugus), kai ėmė sklisti kalbos, jog jis prašęs karaliaus nukirsdinti 8-10 pačių smarkiųjų protestantų. Apie tai buvo rašoma tariamame Lipomano laiške Venecijos patriarchui Contarini (1556.IV.8). Žygimanto laikų tyrinėtojai (E. Zivier) laiko tą laišką galimu falsifikatu, nors L. Pastor nekėlė jo netikrumo klausimo. Contarini tačiau per 1555 Kalėdas jau buvo miręs. Kadangi Lipomano tautietis Vergerijus visais

būdais kovojo prieš legatą, galėjo tas laiškas būti jo plunksnos darbas. Lenkų visuomenė buvo įtikėjusi, jog tas laiškas yra tikras ir todėl Lipomanui tekdavo skaudžiausi užgauliojimai; vadinta jis 'gyvačių veisle' ('Salve, progenies viperarum'). Jis buvo dar smarkiai puolamas, kai buvo sudeginta ant laužo viena moteris, apkaltinta ostiją pardavus žydams (dėl šito griežtumo buvo apkaltintas Lipomano. Savo ilguose ir entuziazmo pilnuose laiškuose Stuttgarto ir Heidelbergo protestantų valdovams Vergerijus džiūgavo, jog popiežiaus legato misija Lietuvoje-Lenkijoje pasibaigsianti, nes reformacija jau visai laiminti viršų. Lipomanui vis labiau nebesisekė. Pora kartų kėsintasi prieš jo gyvybę. Tariamame laiške rašoma, jog jis jau 1556.IV prašęs popiežių atšaukti jį iš to 'pragaro', į kurį esąs patekęs. Lipomano siūlęs iš viso palikti Lenkiją be jokio nuncijaus, nes joje viešaiesą išjuokiami kardinolai ir vienuoliai, o popiežiaus atstovas nesaugus. Jis stebėjosi, kad kraštą valdąs ne karalius, o aukštieji magnatai, ypač Radvilas Juodasis. Lipomanui reikėjo savo sunkiame poste palikti dar beveik metus, 'kur kiekvienas nebaudžiamas daro, ką nori'. Prieš katalikų silpnumą ir pakrikimą jis nieko negalėjo padaryti. Kai Lowicze buvo sušauktas Gniezno provincijos sinodas (1556.IX.22), Lenkijos vyskupai nenorėjo Lipomano įsileisti į savo svarstymų posėdžius, o tik pranešti jam savo nutarimus. 1556 gale jis su visais vyskupais dalyvavo seime Varšuvoje. Jis ir Lenkijos kunigai laimėjo ediktą (1557.I.13), draudžiantį katalikų bažnyčias paversti protestantų maldos namais; bet to nebuvo laikomasi. 1557 pradžioje Lipomano grįžo Romon ir padarė raštu platų pranešimą. Jo buvimas Lenkijoje ir Lietuvoje išryškino Romai reikalą įsteigti protestantizmo atakuojamose valstybėse pastovią nunciatūrą. Greitai buvo paskirtas pirmasis nuncijus Camillo Mentovati, kuris, žymaus jėzuito Petro Canisijaus lydimas, 1558. X atvyko Krokuvon. Lipomano pats žinojo, kad jo misija nepasisekė, kai protestantų frontą organizavo talentingas J. Laskis. Lipomano pasižymėjo savo egzegetiniais ir pamokomais raštais lotyniškai ir itališkai. Jis ypač rinko šventųjų gyvenimus: Sanctorum priscorum patrum vitae, 8 tt., Venecijoje, 1551-60 ([2]1564 Liuvene).

LIETUVIŲ TAUTOS SANTYKIAI SU KRIKŠČIONYBE IKI XVI AMŽIAUS PRADŽIOS

1. *Įvairių religinių elementų sąveika — skirtingos kryptys Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje.*

Nuo seno vis mėgstama pabrėžti, kad lietuvių tauta labai suvėlavo priimti krikščionybę, kad ji buvo paskutinė pagonybės salelė

Rytų Europoje. Kodėl Lietuvai toji tautų Apaštalo minimoji « laiko pilnybė » (plenitudo temporis) galutinai priimti krikščionybę teatėjo taip vėlai, buvo keletas reikšmingų priežasčių.

Lietuvių kelias į krikščionybę neturi sau panašaus pavyzdžio kitose tautose. Lietuvių krikščionėjimą pasitiko daug užtvankų. Jų būklė buvo pasidariusi tiesiog tragiška. Lietuviai pasijungė didelius plotus rytų krikščionybę išpažįstančių rytinių slavų. Nuo Mindaugo laikų pagonys gyveno drauge su krikščionimis *vienoje valstybėje*, galima sakyti, visai nepatirdami tiesioginiai šių religinės įtakos.

Pietų kaimynai lenkai, lotyniškos krikščionybės atstovai, taip pat neparodė misijinio aktyvumo. O su kryžiuočiais iš Prūsų ir Livonijos lietuviai susitikdavo tik ginklams žvangant. Fizinė prievarta tačiau čia pasirodė pats nesėkmingiausias krikščionybės plėtimo būdas.

Besiaiškinant vėlybą lietuvių krikštą, daug kartų yra buvę pabrėžta, jog Lietuva buvęs uždaras ir sunkiai prieinamas kraštas, atitvertas Pinsko balų, daugybės ežerų, vandeningų upių ir beveik neįžengiamų miškų masyvų [1], Dėl šitokios geopolitinės padėties todėl ir vakarų krikščionybės pėdsakai Lietuvoje ilgai tebuvę silpnučiai. Žinoms, negalima visiškai nuginčyti to fakto, kad iš Vakarų Europos žiūrint, Lietuvos plotai galėjo tada atrodyti ne lengvai pasiekiamas užkampis.

Kai kryžiaus karai romanų tautų dėmesį nukreipė į Palestiną, vokiečiai kolonizavo Elbės ir Oderio upių plotus. Tos žemės tačiau dar buvo toli nuo Lietuvos ribų. Iš tiesų anais tolimais baltų plotais nebuvo misijinio susidomėjimo, išskyrus dviejų šimtmečių sąvartoje (X-XI amž.) dviejų apaštalautojų (Adalberto-Vaitiekaus ir Bruno) žygius.

Jeigu rytinis Pabaltijys tačiau ilgai nepatyrė tikrosios Evangelijos šviesos, priežasčių reikia ieškoti taip pat ir vidurinių amžių (X-XIV amž.) krikščionių nebesugebėjime misijas vesti ankstybojo viduramžio airių ir škotų vienuolių apaštalavimo dvasioje. Pagaliau reikia niekada neišleisti iš akių reikšmingų faktų: popiežiai buvo labai stipriai įtraukti kovon su imperatoriais Hohenštaufenais, ir tai kovai jie turėjo skirti daug energijos ir lėšų. Hohenštaufenams žlugus, greitai popiežiai iškėlė savo buveinę į Prancūzijos Avignoną (iki 1378), ir vėliau sekė schizma, kurią užbaigė tik Konstancos koncilija 1417 m. Šitie faktai negalėjo neatliepti visai bažnytinei politikai Europos rytuose. O pasikeitusi vidurinių amžių žmogaus dvasinė struktūra, kurią išreiškia du amžius Europą užvaldžiusieji kryžiaus karai, apskritai labai nedaug tedavė tikrų Evangelijos skelbėjų. Jų kaip tik nepasirodė Pabaltijyje per XI-jį ir XII-jį šimtm., t. y., per kryžiaus karų ir kovų su Hohenštaufenais amžius.

Tai yra žymiai svarbesnės ir ne pačioje lietuvių tautoje glūdinčios priežastys. Daryti išvadas, kad tos žemės buvo gamtos kliūčių atitvertos ir svetimiesiems beveik neprieinamos, reikia gana atsargiai, nes šį argumentą griauna faktai.

Pasiekti lietuvių gyvenamus plotus buvo galima taip, kaip, pvz., patys lietuviai savo dažnuose karo žygiuose ir dideliais būriais, nuolat pasiekdavo savo kaimynus. Lenkijos žemės, pvz., lietuviams buvo dažno žygio tikslas [2]. Vadinasi, Lietuva buvo ir iš vakarų pusės prieinama. Tad ir faktą, kad lietuviai 400 metų vėliau negu kaimynai tapo vakarų krikščionimis, vien ypatinga geografine padėtimi ir krašto nuošalumu negalima perdaug aiškinti [3]. Ne ryšių stoka ir ne vien susisiekimo sunkumai buvo tikrosios priežastys, kad lietuviai buvo savyje užsidarę, kad jie nuostabiai ilgai išlaikė savo senas formas kalboje, papročiuose, savo mene ir religijoje.

Svetimoms įtakoms lietuviai buvo ilgai labai sunkiai prieinami, nes jų dvasia buvo konservatyvi. O tas lietuvių dvasinis konservatyvumas, kuris iki vėlybų laikų yra gausiai paliudytas, bus labiausiai plaukęs iš lietuvių matrijarchatinės kultūros pradų [4]. Matrijarchatinės tautos savo tradicijose yra labai užkietėjusios, stipriai prisirišusios prie savo gyvenimo formų ir savo iš praeities einančio dvasinio palikimo.

Šitas lietuvių dvasios bruožas išaiškina ne vien tik žinomą faktą, kad lietuviai per amžius išsaugojo seniausias kalbos lytis, kuriomis stebisi indoeuropiečių kalbų tyrinėtojai. Jeigu žmogus yra konservatyvus, labai prisirišęs prie savo turimų formų vienoje srityje, tai jie tą savo konservatyvią prigimtį apreiškia ir *kitose* srityse. Apskritai visur jis yra nusistatęs nieko nekeisti.

Vadinama pagonio lietuvio « religija » taip pat sudarė tik dalį jo dvasinio pasaulio, artimai susiliejančio su jo turimais papročiais, burtais, prietarais ir visokiais tikėjimais. Šitoje srityje lietuvis išliko labai konservatyvus net jau krikščionybę priėmęs. Apie tai mums gyvai paliudija įdomūs, paties Merkelio Giedraičio plunksnos ir jo amžininkų, palikti žaltiniai [5].

Kol krikščionybė perkeitė žmogaus sąmonę ir įnešė naujos šviesos į jo užkampio pirkią, stipriai nusitęsė į Giedraitinius laikus ir net po jų. Tai šitokia į kūną ir kraują įsisunkusi pagonybė, žmogui nešanti iš praeities visą protėvių dvasinį palikimą, apsprendė jam visą gyvenimą, neleido imtis jokių naujovių. Tikėjimuose ir burtuose išsiliejanti pagonybė supo žmogų visose jo gyvenimo smulkmenose nuo lopšio iki grabo. Visa aplinka, visa gamta buvo jį pavergusi, nes jis savaip įprasmino visus gamtos reiškinius [6]. Sutinkami pagonybės likučiai XVI-XVII-me amžiuje taip pat parodo, kaip dar

ilgai pagonybė vis dar turėjo reikšmės žmogaus gyvenime ir jo būtyje.

Šiandien žmogus dažnai keičia savo tikėjimą, iš vienos religijos pereina kiton: pav., persikrikštija žydas, stačiatikis tampa kataliku. Katalikų ir protestantų misijonieriai Kristaus Evangelijai laimi budistus, mahometonus. Šitokis tikėjimo « pakeitimas » tepaliečia paprastai tik vien pačią tikėjimo sritį. Bet, kai Afrikos ir Azijos laukinių stabmeldžių misininkai savo dideliu pasiaukojimu šiuos atverčia krikščionybėn, jiems paprastai naujasis tikėjimae jau reiškia esminį pakeitimą visos jų pasaulėžiūros, jų santykio su daiktais ir žmonėmis ir viso jų dvasinio gyvenimo.

Nuo seniausių laikų užvaldžiusi visą etnografinį lietuvių plotą, ir čia senoji religija nesidavė greitai įveikiama.

Anas lietuvių tautos dvasios pasaulyje stipriai įsikerojęs pagoniškasis tikėjimas jungė ją krūvon ir jos likiminėje bendroje kovoje jai teikė atsparumo.

Šitas senosios pagonybės didelis gajumas [7], gera dalimi gali išaiškinti, kodėl, jau krikščionybę oficialiai Mindaugui įvedus, taip lėtai ėjo krašte vidaus misijos. Jos jau turėjo vykti nuo XIII-jo amž. vidurio. Jos buvo tęsiamos Gedimino, Algirdo — Kęstučio laikais [8], kai labiausiai išryškėjo veikla pranciškonų, kurie savo misijas nuo XIII-jo amž. buvo ėmę vesti net iki Mongolijos.

Užkietėjusiam pagoniui tačiau dažniausiai švelnaus ir įtikinančio vienuolių bei misininkų žodžių nepakakdavo. Reikėjo, kad naujasis tikėjimas *iš aukšto* būtų *įsakytas*. Žmonėms reikėjo autoritetingo žodžio paties vyriausiojo valdovo, kuris turėjo krašte didelę, tiesiog absoliučią valdžią [9]. Šituose rėmuose reikia svarstyti ir Mindaugo krikštą. Pirmasis karalius savo tautai, t. y. savo dvariškiams ir šalininkams, buvo *oficialiai* įvedęs krikščionybę, ir Mindaugo išsilaikymas soste, tur būt, būtų reiškęs ir krikščionybės išsiplėtimą Lietuvoje.

Juk kiekvienas pagonis, kuris būtų buvęs priverstas nusilenkti jo valdžiai, tuo pačiu būtų turėjęs parodyti ir savo *lojalumą* valdovui, t. y. priimti jo tikėjimą. Tokiu būdu sau lojalumo, pav., buvo iš pavaldinių reikalvęs Rusijos krikštytojas Vladimiras (988 m.). Vesdamas Bizantijos princesę, jis buvo priėmęs ir jos krikštą. Jam paklusnumą rodantieji valdiniai turėjo daryti tą patį. Kas nesikrikštijo, skaitėsi valdovo priešas, ir buvo jėga verčiamas (pav., Polockas). Kur prievarta nepasiekė, ten gyventojai dar šimtmečius išliko pagonys. Kijevo Vladimirui atskirų aričių pasikrikštijimas tad reiškė jo suverenumo pripažinimą [10].

Šitokioje dvasioje reikia suprasti veiklą ir Jogailos su Vytautu, kai jiedu ėmėsi aiškinti krikščionybės tiesas, ar žmonėms poterius

aiškinti ir versti[11]. Greičiau šitos rūšies naujakrikštų kunigaikščių pastangos Vilniuje (1387) ir Žemaičiuose (1413) reiškė *įsakomąją* valdovo galią, reikalaujančią iš pavaldinių parodyti savo ištikimybę, prisijungiant prie valdovo naujai išpažįstano tikėjimo. Tik tokį lojalumą parodžiusiems bajorams buvo numatytos ir žinomosios 1387 metų privilegijos, tapusios pagrindu tolimesnių bajorų privilegijų.

Jeigu tačiau krikščionybės kelias Lietuvon taip ilgai užtruko, tai būta dar ir kitų reikšmingų priežasčių, jau einančių ne vien iš lietuvių dvasinės struktūros.

Pažymėtina, jog per ištisus du šimtmečius (XII ir XIII amž.) lietuviai neturėjo politiškai *stiprių* kaimynų, t. y. nebuvo arti pajėgaus ir ekspansyvaus židinio, kuris būtų galėjęs *skleisti* krikščionybę, kaip to meto sąlygos reikalavo, politinių priemonių pagalba. Ir Lenkija, ir Kijevo Rusija, įvedusios XII-me amž. nelaimingą senjorato principą paveldėjimui, suskilo dalinėmis kunigaikštystėmis ir suvargo vidaus ginčuose.

Kijevo žemės pagaliau mieliau prisiėmė lietuvių viršenybę negu totorių jungą. Šitaip jau nuo XII-jo amžiaus galo prasidėjo pagonių lietuvių ir graikiškų apeigų rytinių slavų santykiavimas *bendroje* valstybėje. Šitas per kartų kartas nusitęsęs sugyvenimas buvo įdomus reiškinys.

Su Mindaugo pasirodymu Lietuvos rytinis ir pietryčių šonas vis augo ir augo, nes plėtimasis į rytus įgijo pastovios tendencijos. Jis nusitęsė beveik pustrečio šimtmečio, iki pat Kazimiero laikų. Be abejo, rytinių slavų gyvenamieji plotai Didž. Lietuvos Kunigaikštijoje pasidarė kelis kartus didesni už pačią etnografinę Lietuvą. Tik gyventojų ten buvo nepalyginamai *rečiau* gyvenama ir visas ekonominis gyvenimas ten silpniau pulsavo[12].

Lietuvos didieji kunigaikščiai ir totoriai « išsidalino » artimiausią rytų erdvę — Bizantijos tikėjimo išpažinėjus. Norint išvengti totorių jungo, kito pasirinkimo jiems nebuvo, kaip, prievarta ar gera valia, pasiduoti Vilniaus valdovo priklausomybei. O lietuviai ėjo į rytus, palikdami ten esančią politinę santvarką, duodami vietinio savarankiškumo, nekeisdami kunigaikščių bei žemių privilegijų[13], jau nekalbant apie visą bažnytinę organizaciją.

Valdinasi, pagonys Lietuvos valdovai atėjo į rytų žemes su plačiu pakantumu, tereikalaudami pripažinti jų vyriausią valdžią[14]. Rodydami naujai užimtų plotų gyventojams savo toleranciją, nauji šeimininkai nieko negriovė. Taikindamiesi prie sąlygų, didžiojo kunigaikščio kanceliarijon jie priėmė tų žemių kalbą, laikė stačiatikius dvasininkus savo raštininkais rytų slavų raštams, ir, žinoma, religinių santykių srityje nieko *neatmainė*.

Pasitaikydavo, be abejo, kad į Padnieprių ar kitas pilis nusiųsti

įgulų viršininkai ir kitoki didžiojo kunigaikščio pareigūnai ten per metų eilę priimdavo vietinį tikėjimą. Nuostabu tačiau, kad anie rytų krikščionių plotai visada paliko gana inertiški jų valdytojų pagonių kaimynų atžvilgiu. Anos žemės, į jas *politiškai* užvaldžiusius lietuvius teparodė labai nedidelį *kultūrinį* ataveiksmį.

Rytuose Lietuvos didieji kunigaikščiai buvo siekę gana toli į rytinių slavų gyvenamas žemes. Savo valdžion jie paėmė ir plotus anapus Dniepro ir, po karinių konfliktų su totoriais, priėjo iki Juodųjų jūrų.

Visai kitokia padėtis lietuviams buvo susidariusi vakarų link. Čia lietuviai nebegalėjo spėti surinkti artimiausių giminių (senprūsių ir latvių) žemių. Be abejo, lietuvių bei baltų ateičiai ir jų likimui tai turėjo skaudžių pasėkų, kad Lietuvos valdovai, palikę kitų baltų žemes svetimiems, patys turėjo veržtis ten, kur buvo mažiau pasipriešinimo, būtent į rytus. Iš tų plotų jie turėjo rinktis ir papildomų jėgų prieš giminių plotų užkariautojus, įkyriai grąsinančius ir pačiai Lietuvai.

Lietuvių tauta, jos etnografiniai plotai, kurie buvo išstatyti kryžiuočių puolimams, ne tik atlaikė puolimus iš Prūsų ir Livonijos, bet dar *tuo pačiu laiku* rytų slavų erdvėje išplėtė savo valdžią ir įvedė ten Lietuvos valstybės tvarką. Tad reikšmingi faktai paneigia anksčiau skleistus samprotavimus (lenkų ir rusų literatūroje), kad etnografinė Lietuva būtų buvusi pusiau dykra (menkai apgyventa).

Jau nuo XIII-jo amž. vidurio Prūsų ordinas artėjo Nemuno link, o Livonijos kryžiuočiai 1252 m. pasistatė Klaipėdos pilį. Šitaip Lietuvą kryžiuočiai supo savo geležiniu lanku iš dviejų šonų. Vokiečių ordinas buvo įdomi kryžiaus karų struktūros institucija. Jis buvo palaikomas nuolat tarp savęs tada bekovojančių dviejų universalinių jėgų, būtent, popiežiaus ir imperatoriaus. Kiekviena iš judviejų turėjo ir savo atskirą pažiūrą — teoriją į misijas [15].

Romos Kūrija atvejų atvejais rūpinosi naujakrikštais prūsais. Savo bulėse, šalia gausių raginimų į kryžiaus žygius prieš pagonis [16], popiežius ragino naujai atverstųjų nespausti, neuždėti nepakeliamų dešimtinių [17]. Ordinas juk buvo atkviestas ginti neofitų ir krikščionių nuo pagonių senprūsių užpuldinėjimų.

Kryžiuočiai tačiau, labiau laikydamiesi imperatoriaus misijinio principo, panaikino *sutarčių* sistemą, kuri buvo Bažnyčios atstovų pradėta su vietiniais gyventojais. Ordinas iš defensyvos perėjo į ofensyvą, nes geriausia gintis pačiam puolant [18]. Todėl ordinas pasidarė ne tik labai įkyrus kaimynas lietuviams, bet ir stipri užtvara priimti ant kardo galo nešamą kryžių.

Vakarų krikščionybę atstovavo dar ir Lenkija, kurios žemes nuo XIII-jo amž. vidurio lietuviai vis dažniau nusiaubdavo. Išskyrus labai

trumpą vysk. Vito epizodą XIII-jo amž. viduryje [19], daugiau apie lenkų misijines pastangas nežinome. Tiesa, du kartu Lietuvos kunigaikščiai su Lenkijos Kazimieru ir imperatoriumi Karoliu IV vedė derybas dėl krikšto (1349 ir 1358 m.) [20]. Pagaliau 1387 m. buvo galutinai formaliai pradėtas vykdyti krikštas nuo Lietuvos sostinės, kai politika Lenkijai padiktavo naują sąjungą su Lietuva. Vadinasi, kaip ir 1251-jų metų Mindaugo christianizacijoje, ir po 127-rių metų Lietuva vėl buvo krikštijama *politiniame* fone. Tai buvo gana reikšminga aplinkybė naujakrikštų ateičiai.

Tvirtą pagonišką etnografinės Lietuvos pamatą, vadinasi, galėjo veikti įvairios kryptys. Kiekviena iš jų buvo skirtinga savo charakteriu ir savo įtaka. Labiausiai, žinoma, pasireiškė vokiečių ordinas, kuris ilgai lašino kraują iš gyvo lietuvių tautos kūno. Mažiausiai įtakos parodė stačiatikiai.

2. *Stačiatikių vaidmuo ir jų pasyvumas misijiniu atžvilgiu.*

Kokia buvo *religinė* rytinių slavų *įtaka* į juos užvaldžiusius pagonis lietuvius, nėra plačiau tirtas klausimas. Bet jam nušviesti trūksta ir tikslesnių, į šaltinius atremtų, duomenų.

Pirmoje eilėje reikia atsidėjus atsakyti į klausimą, kur lietuvių etnografinėse žemėse senojoje kunigaikščių gadynėje buvo statomos *cerkvės*. Tai būtų atskira ir paini, atskirai tyrinėtina tema, nes apskritai seniausių krikščionių maldyklų pėdsakams autentiškų versmių beveik neužsiliko. Tad iki šiol ir apie religinę stačiatikių *įtaką* pagonims tėra galima tik apgraibomis kalbėti.

Politinė Vilniaus dvaro linija link stačiatikių yra žymiai aiškesnė. Pav., yra žinoma nemaža faktų apie didžiųjų Lietuvos kunigaikščių pastovias pastangas Lietuvos valstybės stačiatikiams turėti Kijeve atskirą metropoliją, kuri nuo Maskvos hierarchiškai nebūtų priklausoma [21].

Eidamas Algirdo nurodytu keliu, ir Vytautas Didysis taip pat siekė išjungti savo rytinius pavaldinius iš globos metropolito Focijaus, turinčio savo būstinę Maskvoje. Pagaliau Naugarduke susirinkę Lietuvos stačiatikių vyskupai Kijevo metropolitu išrinko Gregorių Camblaką [22]. Per jį Konstancos koncilijoje Vytautas su Jogaila iškėlė ir bažnytinės *unijos* klausimą, kai ten Camblakas nuvedė 300 graikų tikėjimo atstovų [23].

Tokiam Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos valdovui kaip Vytautas D., kuris savo bažnytinėje politikoje laikėsi *valstybinių* interesų, rūpėjo turėti *vieno* tikėjimo pavaldinius, juo labiau, kad stačiatikiai jo valstybėje, po 1387 metų privilegijos neturėjo lygių teisių

su katalikais[24]. Per naujakrikštams suteiktas teises, katalikų tikėjimui tada buvo duota aiški pirmenybė, bet ir ji vėliau nustojo praktiškai egzistavusi[25].

Apskritai rytų krikščionybės Lietuvos valdovai niekada nepersekiojo. Tai galima pasakyti apie pagoniškąjį laikotarpį. Bet ir tapę katalikais, ir visur duodami *pirmenybę* katalikų tikėjimui, jie stačiatikių niekada nesistengė atversti, o iškėlė bažnytinės unijos klausimą. Pačios stačiatikių Bažnyčios plėtimu nesirūpindami, valdovai turėjo tik vieną politinį rūpestį — ištraukti savo pavaldinius iš Maskvos įtakos.

Čia paminėtos Lietuvos kunigaikščių bažnytinės politikos priemonės pirmiausia sprendė Lietuvos valstybės stačiatikių bažnytinės organizacijos ir jų priklausomybės klausimą. Šituo būdu tačiau nebuvo paliestas santykis tarp stačiatikių ir pagonių.

Kaip buvo nusistatę rytų krikščionys Lietuvoje savo vakarinių kaimynų, būtent, pagonių atžvilgiu? Ar jie vykdė misijas pagoniškame Pabaltijyje? Į tą klausimą, su labai menkutėmis išimtimis, reikia *neigiamai* atsakyti. Juk ir tose baltų žemėse, kur rytų slavai atėjo kaip valdytojai, jų apaštalavimas tarp pavaldinių nebuvo pastovus.

Labai atsitiktinės ir teritoriškai gana ribotos misijos buvo Estijoje ir Latvijoje, kur dar prieš kardininkų pasirodymą Pskovo ir Polocko kunigaikščiai turėjo politinių sąlyčių. Pskovas, pav., savo duoklininkais buvo pavertęs latvius Tolovos ir Adzelės srityse. O rytinė Latgalija klausė Polocko. Net Gercikės ir Kukennoys (Kokenhuzen) pilyse ant Dauguvos sėdėjo daliniai rusų kunigaikščiai iš Polocko. Nors jie, spausdami gyventojus duoklėmis, specialiai ir nesirūpino misijomis, tačiau prie jų pilių minėtose srityse ir dešiniajame Dauguvos krante jau XII-me amž. buvo cerkvių ir jų dvasininkų[26]. Ne tik iškasenomis, bet ir kalbos duomenimis galima čia įrodyti stačiatikių cerkvės įtaką. Priešingai lietuvių kalbai, latvių kalboje tų santykių įtakoje yra pasilikę nemaža rusiškų žodžių Bažnyčiai ir jos sąvokoms išreikšti[27].

Kada Livonijos vysk. Alberto kunigai pradėjo savo misijas, rytinių slavų kunigaikščiai Padauguvyje taip pat ėmė pagonis krikštyti ir, pav., Tolovos srityje jie įvedė graikų tikėjimą[28].

Čia paminėtieji latvių ir estų istorijos faktai rodo, kad vis tik ryt. slavai ten, kur jie atėjo kaip valdytojai, bandė vietinius graikiškai krikštyti. Lietuvių plotui tokių faktų niekur nėra aptikta. Šis stačiatikiškas užvaldytojų krikštijimas buvo daugiau *politinės* reikšmės.

Yra žinoma, kad graikiškai krikštyti latgaliečiai jungėsi prie vysk. Alberto krikštytojų ir priėmė lotynų tikėjimą[29]. Vadinasi,

nei Polockas, nei Dauguvos, nei pagaliau ant Nemuno jau X-XI-me amž. įsikūrę rytinių slavų kolonistų plotai su savo cerkvėmis (prie Gardino) netapo pastoviais misijiniais židiniais čia pat gyvenantiems pagonims lietuviams. Bet yra dar tiksliau tirtinas klausimas, ar kiek nors stačiatikių tikėjimo spinduliavo į pagonis Gardino žemėje, kur Lietuvoje prie Nemuno nuo XII-jo amž. galo buvo graikų tikėjimo bažnyčių [30].

Niekada tačiau visai absoliučiai nebus galima paneigti, kad tokiuose lietuviškuose pakraščiuose graikiškoji krikščionybė pamažu į pagonis nedarė savo *įtakos*. Bet, kadangi pagonių elementas buvo labiau kompaktiškas ir stipresnis [31], stačiatikybės poveikis negalėjo būti reikšmingas. Tiesa, už mūsų dėmesio užkliūva garsiojo humanisto Enėjaus Silvio Piccolomini (vėliau pop. Pijaus II-jo) pastaba. Patiekdamas visokių žinių apie Lietuvą, jis pamini, kad «rutenai» ir daugelis lietuvių, kaip ir bulgarai, seką graikų tikėjimo klaidas [32]. Piccolomini šaltiniais ir jo žiniomis apie Lietuvą yra jau ne kartą buvę suabejota. Daugelis jų, čeko misininko Jeronimo Pragiškio patiektos Enėjui S. Piccolomini Bazelio koncilijos metu, jas kritiškai išnagrinėjus ir įvertinus, yra visai atmestos [33]. Užsirašęs tai, ką iš Jeronimo Pragiškio girdėjo, Piccolomini ir lietuvių kalbą priskyrė prie slavų kalbų.

Bendrai yra žinoma, kad misijiniu atžvilgiu Rytų ortodoksija yra buvusi sustingusi. Graikiškoji cerkvė, pav., neapaštalavo ir pačiose slavų žemėse (Sluckas, Turovas). Šiandieninių gudų ir ukrainiečių žemių krikščionys tada dar buvo gana žemos kultūros. Lietuviai iš rytinių slavų žemių neturėjo daug ko skolintis. Ten dar buvo daug ir pagonybės likučių ir tamsių prietarų. Apskritai tas rytinis kaimynas nebuvo patrauklus. Vienuolynų, iš kurių formavosi tada visas religinis stačiatikių gyvenimas, Lietuvos valdomose srityse buvo labai nedaug. Tad ortodoksų vienuolių ir dvasininkų buvo retai. Šių tarpe dar XVI-me amž. buvo tokių, kurie nemokėjo nei skaityti, nei rašyti [34]. Tad šitokis silpnas bažnytinis rytų slavų aparatas Lietuvoje paaiškina, kodėl tikros misijos tada sunkiai galėjo būti įmanomos. O politinėmis priemonėmis savo tikėjimą į vakarus plėsti, būdami pagoniškų kunigaikščių pavaldiniai, jie neturėjo tada galimybių [35]. Todėl ėjo dešimtmečiai ir keitėsi kartos, o iš rytų nesirodė jokio misijinio aktyvumo. Tik kai lietuviai lotyniškai pasikrikštijo, stačiatikiai ėmė gyvėti. Iš pačios Maskvos nuo XV-jo amž. galo (Jono III-jo laikų) ėmė eiti politinės pastangos būti Lietuvoje gyvenančių stačiatikių užtarėja.

Žemaičių stačiatikiškoji įtaka iš viso jau nebesiekė, ir toks Kaunas savyje jau nieko rytietiško nebeturėjo [36]. Tik Vilniaus ir Trakų

vaivadijų etnografiniai plotai siejosi su slaviškomis žemėmis, ir jie buvo anos įtakos paliečiami.

Pačiame kunigaikščių mieste Nauj. Trakuose buvo ir gyventojų rytinių slavų (gudų). Žinomasis flamandų keliautojas Ghillebert de Lannoy apie Trakus (1413 metų gale) sako, jog ten « gyvena vokiečiai, lietuviai, rusai ir daugybė žydų, kurių kiekvieni turi atskirą kalbą »[37]. Vadinasi, kaip daugelis ano meto žymesnių centrų (Vilnius, Gardinas, Polockas, Smolenskas, Kijevas), ir Trakai gyventojų sudėtimi buvo tarptautinis. Ar mieste susitelkę iš rytinių kunigaikštijos sričių rytiniai slavai galėjo ką nors reikšti Trakų žemių misijoms?

Graikų tikėjimo įtakos negalima tiksliau nustatyti nė iš garsaus dokumento, kuriuo Jogaila 1387 metais, žinoma, jau būdamas vainikuotu Lenkijos karaliumi, savo broliui Skirgailai paskyrė Trakų kunigaikštiją. Tačiau tas dokumentas labiau tarnauja atrama vesti etnografinę ribą tarp kaimų ir valsčių, kurie aiškiai skyrė slavų ir lietuvių plotus. Ten buvo išskaičiuota, kokie jų buvo « rusiškoje pusėje » (« na russkoj storonie ») [38]. Iš to įdomaus išskaičiavimo reikia suprasti, kad kitos sritys yra jau « lietuvių pusėje » [39].

« Lietuvių pusė » galėjo reikšti ne ką kitką, kaip « pagonių pusę », nes ir rusų metraštininkai, kai rusai su lietuviais anksčiau susidurdavo, dažnai rašydavo « pagonių Lietuva » (« poganaja Litva »). Kadangi rytų slavai X-jo amž. gale buvo priėmę graikų tikėjimą, jų stačiatikybė aiškiai dalino dvi vienos valstybės tautas. Vadinasi, religija buvo svarbiausias veiksnys, kuris lietuvius skyrė nuo rytinių slavų. Jis galėjo tapti net ryškia etnografine riba [40].

3. *Graikų tikėjimo cerkvių klausimas Lietuvoje.*

Tik XIX-me amž., tiesa, Lietuvoje rusai, ypač po 1863 m. sukilimo, labai stengėsi iškasti senų pravoslavinių pėdsakų. Tada buvo prirašyta visokių gana tendencingų straipsnių ir knygelių [41]. Buvo išleista įvairūs šaltinių rinkiniai, kur buvo išspausdinti specialiau parinkti dokumentai, o rinkinių įvaduose vis buvo norima įrodyti kad Lietuva nuo seniau yra « rusų » kultūros ir jų gyvenamas kraštas [42].

Senų rusiškų cerkvių pėdsakų uoliai buvo ieškoma visoje Lietuvoje. Labiausiai buvo sustojama prie Gedimino sostinės, ir čia būdavo paprastai išdėstoma, jog Vilniuje kitados buvę « dešimtimis » graikiško tikėjimo cerkvių [43]. Bet jos paprastai buvo vėlybesnės datos, nes XIV-XV amž. sąvartoje čia tikrai negalėjo būti daug cerkvių. Paminėtina, pav., kad Vilniuje rusai, 1908 m. priskaičiavo

33 cerkves, ir jų 17 — seniausias [44]. Kadangi anos senosios cerkvės paprastai būdavo *medinukės* ir paskubomis sukaltos, jos galėjo būti greit pastatytos.

Tad galima suprasti ir Vokietijos imperatoriaus diplomato Zigmanto Herberšteino pastabą. Maskvon keliaudamas, jis buvo sustojęs Vilniuje, ir savo garsioje knygoje, kalbėdamas apie Lietuvą, 1526 m. jis rašo, jog Vilniuje stačiatikių šventyklų esą daugiau negu katalikų bažnyčių [45]. Nėra pagrindo netikėti Herberšteinui, ir reikia skaitytis su faktu, kad XVI amž. pradžioje cerkvių Vilniuje buvo daugiau negu prieš šimtą metų oficialiai pradėtų statydintis kat. bažnyčių.

Tai patvirtina ir kiti vėlesni šaltiniai. Cerkvių skaičius Vilniuje dar buvo, palyginti, *didelis* ir XVI-jo amž. gale. Popiežiaus nuncijus Bolognetti, sustojęs Lietuvos sostinėje eilei mėnesių ir pažinęs ten religinį gyvenimą, Romon, be kitko, 1583 metais rašė, jog « Ruteni » (rytų slavai stačiatikiai) Vilniuje turį *dvidešimt bažnyčių* (« venti chiese ») kai katalikų tesančios tik šešios bažnyčios (MPolV, VI p. 692). Tad St. Rostovskio teigimas (Rost. Lit. p. 6), kad XVI-me amžiuje Vilniuje buvusios 18-ka katalikų bažnyčių, o stačiatikių tik *dvi*, yra perdėm klaidingas. Šitoji Rostovskio žinia, atrodo, yra paremta viena Vilniaus jėzuitų kolegijos istorija iš 1619 metų, kur plačiai nušviečiama Lietuvos religinė padėtis prieš jėzuitams atvykstant Lietuvon (Jėz. Arch. Polonia 50 f. 48).

Paties nuncijaus pranešimas tačiau yra nepalyginamai patikimesnis, o anoji nežinomo autoriaus Vilniaus kolegijos istorija buvo rašoma jau porą dešimtų metų po įvykusios bažnytinės unijos (1596), ir tada jau daug stačiatikių cerkvių apie Vilniaus miesto rinką, kur 1604 metais buvo imta statyti šv. Kazimiero bažnyčia, buvo jau nugriautos. Tad reikia tikėti, jog iki XVI-jo amž. galo Vilniaus miesto vaizdas, cerkvių skaičiaus ir jų santykio su katalikų bažnyčiomis atžvilgiu, yra buvęs tokis, kokį mums paduoda Herberšteinas ir Al. Bolognetti.

Stačiatikiai lietuvių išpažįstamo tikėjimo atžvilgiu nebuvo veržlūs, kol šie buvo pagonys. Nuo jo patiems valdovams atsisakius ir valstybės priemonėmis ėmus, tik katalikybę priėmusiems, teikti privilegijas (1387 m. aktu), Lietuvos stačiatikiai pabudo. Tad ir Vilniuje jų galėjo daugėti per XV-jį amžių, ypač Aleksandro (1492-1506) laikais, kai šis Lietuvos did. kunigaikštis vedė Maskvos kun-ščio Jono III-jo dukterį.

Žinia, į Vilniaus dvarą jau nuo anksčiau iš rytinių plotų grūdosi stačiatikiai kunigaikščiai. Jie čia kartais Aleksandro laikais įgydavo ir daugiau teisių (Mykolas Glinskis), kai jau etnografinė Lietuva skaitėsi katalikiška. Prasidėjo įtakų kova [46]. Ortodoksų įtakos užgožė-

jimas Vilniuje pastebimas į Kazimiero pusšimčio metų valdymo (1440-92) antrąją pusę.

Čia ir susiduriame su *draudimu* statyti naujas graikų tikėjimo šventoves. Jau nuo seniau, remiantis legenda, dažnai būdavo kartojama, jog valdovo Kazimiero sūnus (būsimasis Šventasis), pamatęs Vilniuje beįsistiprinančią stačiatikių įtaką, iš savo tėvo išprašęs *draudimą* statyti naujas verkves. Jeigu tokis uždraudimas būtų atsiradęs, tai jis būtų buvęs panašus į politiką, kurią rusai katalikų bažnyčių atžvilgiu yra vykdę Lietuvoje po 1863-jų metų sukilimo.

XV-me amž. tačiau tokio įstatymo, kuris visiškai draustų cerkves statyti, nerandame. Yra žinomas tik nuostatas apie jų statymo *varžymą*. Per visą XV-jį amžių buvo draudžiama padidinti cerkves arba statyti *mūrines*. Vadinasi, prieš stačiatikių Lietuvos rytuose didėjančią įtaką buvo ginamasi ne vien 1387 m. privilegija, bet ir draudimu statyti mūrines cerkves [47]. Tik pasijutęs, po savo laimėjimų prieš maskviečius, galingesniu, kun-tis Konstantinas Ostrogiškis ėmė *mūrinti* cerkves [48].

Šitame ryšy ir norima išaiškinti, kad ir Kazimieraitis per savo tėvą norėjęs sustabdyti naujų stačiatikių cerkvių statymą ten, kur jos nebuvo reikalingos [49]. Teisingai teigiama, kad jaunai katalikų Bažnyčiai žymiai senesnė stačiatikybė rytinėje Lietuvoje galėjo sudaryti ne mažą pavojų, juo labiau, kad neseniai krikštyti pagonys galėjo tarp abiejų konfesijų nepajausti esminių skirtumų. Juk tai buvo laikai, kai baigėsi bažnytinės unijos pastangos. Florencijos koncilijoje, besistengiant suvienyti abi Bažnyčias, buvo imta laikyti galiojančiu « graikišką krikštą », dėl kurio galios greit prasidėjo *platūs ginčai*. Apie tai kalbėti čia būtų per platu [50].

Lietuvos pranciškonai (bernardinai) kaip tik, išeidami opozicijon pasaulinei dvasiškijai, tvirtai nusitvėrė principo, kad Romos katalikais virstančių stačiatikių perkrikštyti nebereikia. Tai patvirtino atskira bule 1501 m. rugpiūčio 23 d. pats pop. Aleksandras VI [51]. Tad Lietuvos ir Lenkijos didikai, ir iš dalies karaliaus dvaras mišriose srityse palaikė bernardinų misijas. Tarp stačiatikių išvystę plačią veiklą, juos bernardinai iš tiesų priiminėdavo į lotyniškas apeigas be naujo krikšto ir kitų sunkumų [52].

Karalaitis Kazimieras ėjęs dar toliau, ir misininkų veiklai palengvinti, reikalavęs misijų srityse nebestatyti naujų cerkvių. Tačiau nė šitokio Šv. Kazimiero parėdymo greičiausiai nėra buvę. Kadangi Kazimiero kultas, dar prieš atvykstant į Vilnių popiežiaus Leono X-jo legatui Zacharijui Ferreri, jau skleidėsi gana *antistačiatikiškoje* dvasioje, tai Karalaičiui vėliau ir buvo priskirtos anos pastangos, kurios plaukė iš kito šaltinio. Jos buvo prasidėjusios tačiau dar Vytauto laikais [53]. O Kazimiero laikais aiškiai žinomas draudimas

mūrines cerkves statyti yra klaidingai priskiriamas Šv. Kazimierui, kad jis iš savo tėvo apskritai išprašęs draudiną stačiatikiams cerkves statyti [54].

Stačiatikių cerkvių statymo klausimas buvo gyvas rytinėje Lietuvoje ir sostinėje. Jis visai kitą kryptį įgijo po bažnytinės unijos (1596 m.), bet apie tai kalba bus vėliau. Grynai etnografinėse Lietuvos žemėse to klausimo neaptikome. Ten religinė schizmatikų įtaka iš viso vargu kiek siekė. Tai galioja Vakarų krikščionybės įvedimo metu ir, žinoma, dar anksčiau.

Kad tarp lietuvių pagonių graikiškos formos krikščionybė būtų galėjusi nors kiek plisti, būtų reikėję ir tarp lietuvių turėti jai *prozelitų*, to tikėjimo naujų išpažinėjų. Tik tokiu būdu tegali eiti misijos iš vidaus. Bet tokių prozelitų Lietuvoje nebuvo. Vadinasi, stačiatikiškojo elemento įtaka į pagoniškąją valstybės dalį nebuvo didelė, ir jos kultūrinio svorio nereikia perdėti. O anais laikais paprastai religijos ir kultūros įtakos reiškimasis ėjo drauge, nes pirmoje eilėje kultūros nešėja ir rytų slavuose buvo Bažnyčia. Vadinasi, kur stipriai būtų išplitusi vadinamoji «kultūrinė» įtaka, ten būtų nors kiek šaknis įleidusi ir bizantiniškoji ortodoksija.

4. *Lietuvos kunigaikščių santykis su graikų tikėjimu.*

Lietuvos valdovai, žinoma, negalėjo nesiskaityti su plačių plotų pavaldiniais rytuose. Kai etnografinė lietuvių masė ir apskritai vakarinės Lietuvos gyventojai stačiatikiškų plotų gyventojų įtakos nejautė, valdovo sostinė ir jo administraciniai centrai negalėjo be tos įtakos apsieiti. Plačiai valstybei valdyti reikėjo valdžios aparato, vietininkų, reikėjo davinėti įsakymus ir dovanoti daug žemių, reikėjo pagaliau nuolat susisiekti ir susirašinėti su slaviškų plotų pareigūnais. Šitaip Lietuvos kunigaikščiai iš užvaldytųjų kunigaikštysčių perėmė *raštą* ir eilę administracinių institucijų bei terminų.

Paliekant čia nuošaliai visiškai mokslui svetimas šiandienines politines tendencijas (gudiškieji propagandos teigimai), reikia pažymėti, jog jau anksčiau buvo iškeltas bizantiniškos kultūros įtakos klausimas. Ryškiu faktu, pav., laikoma Vytauto statytosios Galvės ežero saloje pilies salės bizantiniškos freskos iš XV-jo amžiaus [55]. Bizantiniškojo meno įtaka apie 1400 m. esanti pastebima ir vakarų kultūros Lenkijoje. O toji graikiška tapyba yra rišama su faktu, kai Jogaila savo dvarą perkėlė Lenkijon [56].

Su šitokiais įtakų duomenimis, kurie yra gana atsitiktiniai ir jokiu būdu neleidžia pilnutinių ir tikslių išvadų padaryti, reikia atsargiai elgtis. Yra juk gana reikšmingas faktas, kad patys didieji

kunigaikščiai niekada *nevirto* stačiatikiais. Charakteringas yra tuo atžvilgiu pavyzdys didžiojo valstybininko Algirdo, kuris labiausiai iš visų kunigaikščių, sėdėjusių Vilniuje, yra turėjęs reikalų su rytiniais plotais ir ten įvykdęs sėkmingus užkariavimus [57]. Abi jo žmonos buvo stačiatikės — *politinės* vedybos (Vitebsko — Marija, Tvėrės — Julijona). Savo pirmosios žmonos sūnums svetur leido jis krikštytis ortodoksais, bet antrosios vaikai, kurie buvo gimę tikrojoje Lietuvoje, jam jau esant didžiuoju kunigaikščiu, paliko *pagonimis*, ir jis pats pagonimi išliko iki mirties [58].

Tokis religinis *suskilimas* didžiųjų kunigaikščių šeimose, tiesa jau nuo seniau buvo žinomas. Mindaugo sūnus Vaišvilkas buvo tapęs graikiškų apeigų vienuoliu. Mindaugo nužudyme dalyvavęs kunigaikštis Daumantas su keliais šimtais palydovų krikštijosi Pskove. Ten jis tapo ne tik vienu iš žymiausių Pskovo valdovų, bet ir stačiatikių cerkvėje garbinamu šventuoju [59].

Atviras platus klausimas būtų lietuvių kunigaikščių *vedybiniai* ryšiai XII-XIV amž. To klausimo iki šiol niekas nėra specialiau ištyrinėjęs. Paprastai susiduriama nuo XII-jo amž. galo su labai ankstybu faktu, kad lietuvaitės nutekėdavo į rytų kunigaikštijas. Ten jos būdavo pageidaujamos žmonos. Paties Traidenio duktė, pav., buvo ištekėjusi už Polocko kun-ščio. O keturi jo broliai, kaip rašoma Ipatjevo kronikoje, buvę tapę uoliais krikščionimis ir pasidarę gailestingi vargšams [60].

Ano meto vedybos, kaip kaimynų santykiavimo padaras ir viena iš *politinių* priemonių palaikyti draugiškus ryšius, žinomos tačiau ne tik išleidžiant Lietuvos kunigaikštytes į rytinių slavų kunigaikštijas, t. y. Kijevo Rusijos ir į gretimas būsimos maskvinės Rusijos. Lietuvaitės nutekėdavo ir į kitus kaimynus. Štai, pav., be paprastai minimos Aldonos Gediminaitės, kuri ištekėjo už Lenkijos karaliaus Vladislovo Lokietkos sūnaus Kazimiero, kita Gedimino duktė Danutė (Danmila) išėjo už dalinio Mozūrijos kun-ščio Plocke [61]. O Kęstučio dukters Danutės vyru buvo Mozūrijos kun-tis Jonušas I [62] ir t. t. Tačiau naujo krašto tikėjimą, kai ištekėdavo, priimdavo ne tik kunigaištytės — lietuvaitės.

Beveik buvo pasidarę taisykle, jog, kas tik eidavo valdyti į rytus, tas ten priimdavo gyventojų tikėjimą. Ir todėl persikrikštijimai ar pasikrikštijimai stačiatikiais kunigaikščių, kurie valdė rytines kunigaikštijas, XIV-me ir XV-me amž. Gedimino giminėje buvo labai dažni. Kai rusai XIX-jo amž. antroje pusėje ėmė dideliu uolumu ieškoti stačiatikiškų pėdsakų krašte, kurį buvo po 3-jo Lietuvos — Lenkijos padalinimo pasigrobę, jie vis sustodavo prie tokių perkrikštų kunigaikščių. Iki Krėvės akto (1385) jie buvo

priskaičiavę 16-ka lietuvių kilmės kun-ščių, o po 1385 m. 40 tokių lietuvių kun-ščių. kurie buvę priėmę stačiatikių tikėjimą [63].

Tam faktui, kurį reikia labiau *politiškai* vertinti, rusai, žinoma, suteikdavo daug reikšmės. Visada reikia tačiau atsiminti, jog tokie asmeniški rytų krikščionybės priėmimai nieko daugiau neangažavo, ir, žinoma, pačios lietuvių tautos jie nepalietė. Lygiai taip pat ir į užimtus plotus, į ten esančias įgulas ir miestus nuklydę pareigūnai su lietuviais nebetekdavo sąlyčio. Jie irgi virsdavo neretai stačiatikiais ir, tose žemėse ilgiau likę, ten ištirpdavo, paskęsdavo.

Bet iš kitos pusės, peržvelgus Lietuvos valdovus iki pat XIV-jo amž. galo, yra matyti: kas tapo didžiuoju kunigaikščiu, kas sėdėjo Vilniuje, tas *niekada* nesikrikštijo stačiatikiu [64].

Juk ir Jogaila, po Algirdo mirties, tapęs didžiuoju kunigaikščiu, nemanė priimti graikiško tikėjimo. Tiesa, paskutiniu laiku (nuo 1945), lenkų istorikai emigracijoje (Londone), pasiremdami sovietų Maskvoje naujai paskelbtu dokumentu [65], ėmė vis labiau akcentuoti, jog Jogaila *Lietuvą būtų nuvedęs stačiatikybėn.* jeigu Lenkijos vedybinis projektas nuo to nebūtų apsaugojęs.

Kaip žinome, po Algirdo mirties našlė Julijona ėmė daryti « didžiąją politiką » [66]. Pagal rusų paskelbtą dokumentą, 1384 metais ji buvo sudariusi su didžiuoju Maskvos kunigaikščiu Dimitru Donskiečiu sutartį. Donskiečio duktė turėjusi ištekėti už Jogailos [67]. Iš tokios galimybės ir daromos prielaidos, kad Lietuva būtų virtusi stačiatikiška. Iš kur tačiau gali būti imami įrodymai, kad Jogailos vedybos su Maskvos kunigaikštyte būtų išvedusios Lietuvą iš jos kryžkelės į stačiatikių tikėjimą ? Ar Algirdas, pav., nebuvo vedęs dviejų rusų kunigaikštyčių ? Bet didysis kunigaikštis savo žmonos tikėjimo oficialiai nepriėmė.

Kodėl to nedarė didieji kunigaikščiai, kai daugelis sritinių žemių kunigaikščių be sunkumų priimdavo graikišką krikščionybę ? Jeigu Vilniaus, t. y. vyriausias kunigaikštis būtų pasikrikštijęs graikiškai, jis būtų turėjęs natūraliai sau religinės *ištikimybės* (lojalumo) reikalauti ir iš savo pavaldinių, ir pagonys būtų turėję rytietiškai krikštytis, nes jis buvo *vyriausias*, didysis kun-štis, ir jo *tikėjimas įpareigojo* pavaldinius Lietuvoje.

Jau nuo Mindaugo laikų tačiau Lietuvos valdovai vesdavo derybas tik dėl *lotyniško* krikšto. Svarbiausia priežastis kodėl buvo domimasi Vakarų krikščionybe, buvo, žinoma, vokiečių *ordino pavojus*. Kad kryžiuočiams būtų galima iš rankų išmušti ginklą, pagoniškoji Lietuva tegalėjo priimti tik tą patį tikėjimą, kurį išpažino ordino riteriai. Šitaip ordinas vertė lietuvių kunigaikščius keliais atvejais derėtis tik dėl lotyniško krikšto, bet iš kitos pusės jis tapo ir pačia didžiąja krikšto suvėlavimo kliūtimi.

Kai stačiatikių Bažnyčia XIII-XIV amž. buvo pasilikusi pagonių lietuvių atžvilgiu labai pasyvi ir susitraukusi savo sustingusiose bizantiniškose formose, kardu labai didelį aktyvumą parodė kryžiuočiai.

5. *Vokiečių ordino nesėkmė krikščionybės platinimo uždaviniuose.*

Savotiškas buvo gyvenimo paradoksas. Vokiečių riterių — vienuolių ordinas, kuris buvo Prūsų žemėn pašauktas krikščionių ginti, jau ano meto lietuvių buvo vaizduojamas kaip kliūtis į krikščionybę. 1416 m., kai delegacija Žemaičių bajorų, kurie buvo naujai pakrikštyti, atvyko į Konstancos koncilijų, ten patiekė ilgą skundą prieš ordiną, vadinamą « Propositio Samagitarum ». Skunde buvo išdėstyta daugybė iš ordino patirtų skriaudų, ir buvo kryžiuočių atžvilgiu pasakyta : « Ir stebimės, kaip tie minėtieji vienuoliai drįso vadintis « krikščionybės anga », kurie veikiau buvo kliūtis ir atstumianti užtvara tiems (žemaičiams), kurie buvo ir tebėra verti tyra širdimi vadintis išganingojo tikėjimo prieangiu » [68].

Jau ano meto žmonėms atrodė, jog toji pagrindinė užtvara, kuri sutrukdė Lietuvai laiku sueiti į darnų sąlytį su lotyniška krikščionybe, bus buvęs vokiečių ordinas [69]. Jis yra atlikęs nelaimingą paslaugą krikščionybės idėjai. To pasėkoje ir Lietuvos dviejų pirmųjų valstybinio gyvenimo šimtmečių palikimas yra kruviniausias. Lietuva buvo tapusi *Vakarų agresijos* auka [70].

Gindama savo egzistenciją, tuo pačiu tauta apgynė ne tik savo teritoriją, bet ir savo *valstybę*. Bet kol ši pritapo prie Vakarų krikščionybės, buvo jai lemta išeiti didelį bandymą [71]. Lotynišką krikščionybę rytuose, gaudamas Romos ir imperatoriaus pritarimą, ilgai atstovavo tik vokiečių ordinas tuo būdu, kad jis iki pat Konstancos koncilijos vis skaitėsi Vakaruose tikruoju krikščionybės gynėju prieš « kietasprandžius lietuvius » [72].

Neturėdami *betarpiško* kontakto su Vakarais, lietuviai du amžius su viršum vedė sunkią būties kovą, nes karuose sužiaurėję riteriai nebemokėjo surasti, tikram Kristaus mokslui skelbti, sėkmingesnių priemonių [73]. Tad suprantama, kodėl Lietuvos didieji kunigaikščiai Algirdas ir Kęstutis, vesdami su imperatoriumi derybas dėl krikšto, reikalavo ordiną iškelti į totorių pasienį [74].

Žiaurioje gyvenimo praktikoje kryžiuočiai bežinojo tik vieną krikščioninimo būdą, būtent karą ir pavergimą. Jų planuose buvo pirma okupuoti, o paskui užsiimti misijomis. Bet krašto užėmimas (pav., Prūsuose) tiek daug pareikalaudavo gyventojų aukų, kad misijos nebebuvo aktualios, Be to, karas ugdė tik neapykantą

ir kerštą, iš abiejų pusių sukurdamas tokias nekrikščioniškas sąlygas [75], kad jose nebegalėjo būti sėkmingai skleidžiama taikos ir meilės religija.

Prūsiškoji istoriografija, tiesa, XIX-me amž., kai Prūsų (Rytprūsių) žemė Vokietijos Reicho suvienijime buvo atlikusi savo reikšmingą vaidmenį [76], nuo istoriko Henriko Treitschkės laikų vis daugiau ir daugiau kėlė organizacinius ordino sugebėjimus, jo ekonominę reikšmę, kolonizacinę rolę ir t. t. Ką apie ordiną buvo pasakę A. Kotzebue ir J. Voigtas, jau buvo užmiršta [77]. Imta kalbėti — ir tai kartojama iki šiol net katalikų istorikų — apie didelius atliktus ordino *misijinius* uždavinius rytų Europoje [78].

Kad ordinas sukūrė stiprią valstybę, kad jis sėkmingai kolonizavo ir su pasisekimu užsiėmė prekyba, apie tai ginčų neturėtų būti. Kaip misijinė institucija tačiau jis visai sušlubavo. Per ilgus karus kryžiuočiai tik poroje atvejų tekrikštijo būrelius Lietuvoje paimtųjų nelaisvėn. Vienas iš tokių atsitikimų buvo Medvėgalio pilyje, kai prancūzų poetas Guillaume de Machaut dalyvavo Čekijos karaliaus Jono Liuksemburgiečio žygyje į Žemaičius (1328-29) [79]. Kaip matyti iš Dusburgo, kitų kronikų ir dovanojimų aktų pabėgėliams iš Lietuvos [80], pasitaikindavo, kad būdavo krikštijami bėgliai. Niekur tačiau nesimatė iš ordino pusės misijinių pastangų, nes jam pirmiausia vis rūpėjo užimti patį kraštą, ypač vakarinę Lietuvą. Net tada, kai Livonijos ordino magistras 1251 m. rūpinosi Mindaugo krikštu ir jo karūna, šitos užuomačios ryškiai išėjo aikštėn [81]. Po 130 metų Jogaila Dubysos sutartinmi buvo žadėjęs Prūsų ordino vyriausiam magistrui pasikrikštyti, bet abi pusi viena kita nepasitikėjo, ir už kelerių metų Lietuvos krikšto klausimas kitaip buvo išspręstas [82]. Mes čia neliečiame politinių Lietuvos kunigaikščių pabėgimų iš Lietuvos ir apsikrikštijimų Prūsuose, kaip, pav., Vytauto, ar juo vėliau pasekusio Švitrigailos [83]. Galutinas įspūdis iš visų žinomų versmių pasilieka tas pats, kad ordinas netiko misijiniams uždaviniams vykdyti.

6. *Neryžtingas didžiųjų Lietuvos kunigaikščių sąlyčio ieškojimas su Vakarais.*

Mindaugo laikais pradėjusi pirmą oficialų kontaktą su Vakarų krikščionybe, iš tokių sąlyčių Lietuva nebeišėjo. Tik tas ieškojimas nebuvo drąsus. Lietuvos didieji kunigaikščiai vis nesiryžo ir vis delsė. Anas « derėjimasis » tačiau yra vienas iš reikšmingiausių dalykų valstybės XIII-XIV-jo amž. istorijoje, atsimenant, kad Didžioji Lietuvos Kunigaikštija vis susitikdavo su ordinu ir jam iš

Vakarų plaukiančiais neišsenkančiais pilgrimais — kryžininkais tik kardo smūgiuose. Tiesa, pirmajam karaliui Lietuvoje Vakarų kryptį padiktavo *politinės* aplinkybės, kai jis turėjo kovoti su sostan pretenduojančiu sūnėnu Tautvilu, kuris jau buvo spėjęs pasikrikštyti [84].

Vytenis ir Gediminas tačiau tokio pavojaus neturėjo, ir judviejų šitokios politinės aplinkybės nevertė. Žinodamas apie Mindaugo žygius, Vytenis nesirodė priešiškas krikščionybei, nors iš savo tolerancijos tolimesnių išvadų nedarė. Ordino priešai Rygos arkivyskupas ir miestas teigė, kad Lietuvos valdovas buvęs ne tik užmezgęs santykius su popiežiaus legatu Pranciškum de Moliano ir Rygos arkivyskupu, bet prašęs atsiųsti du pranciškonu savo pastatytai bažnyčiai [85]. Įkaitusiame dviejų besivaidijančių pusių ginče, šiandien jau nebėra įmanoma atnarplioti visą teisybę, nes šaltiniai yra labai atsitiktiniai.

Apie Gediminą yra kalbama dar daugiau. Jo valdymo pradžioje Vilniuje pranciškonai ir domininkonai turėję savas bažnyčias [86]. Naugarduke buvusi dar kita pranciškonų bažnyčia. Iš Saksų provincijos pranciškonų Gediminas savo laišku (1323 m.) prašė atsiųsti keturis pranciškonus [87].

Plačiau nesustojant ties įdomia Gedimino laiškų problema [88], reikia pažymėti, jog Gediminas krikščionybės priešu niekada nėra buvęs. Savo šeimoje plačiai išvystė *politinių moterysčių* sistemą, ir taip krikštijosi jo dukterys, eidamos už lenkų bei mozūrų ar rusų kunigaikščių. Krikštijosi ir jo vyresnieji sūnūs [89]. Bet pats Vilniaus valdovas, neidamas į susidūrimą su pagoniškos Lietuvos, ypač Žemaičių *antikryžiuotišku* nusistatymu, pagoniškų tradicijų *neatsisakė*. Šitaip didysis Lietuvos valstybės restauratorius nenuėjo jos suvienytojo keliu, pasilikdamas pusiaukelėje.

Gediminui, kaip ir Vyteniui, užeiti ant tikro kelio krikščionybės atžvilgiu, padėjo savotiška politinė situacija Livonijoje. Abu minėtieji Lietuvos kunigaikščiai buvo glaudžioje politinėje sąjungoje su Rygos miestu ir arkivyskupu. Šiedu mat gyveno nuo XIII-jo amž. galo ypač paaštrėjusioje, tiesiog mirtinoje nesantaikoje su Livonijos kryžiuočiais.

Ordinas, kaip žinome, Lietuvos krikštą vaizdavosi visai panašiai kaip senprūsių. Vadinasi, reikėjo kraštą pirma *užimti* — užkariauti. Rygos arkivyskupas, kuriam labai rūpėjo sužlugdyti ordino planus link Lietuvos, siekė, bent formaliai įtraukti pagoniškuosius Didžiosios Kunigaikštijos plotus į savo metropolijos ribas [90]. Tokiu būdu tačiau Ryga būtų išplėtusi ne tik savo bažnytinę, bet ir *ekonominę* įtaką. Rygiečiai turėjo rūpestį atsikratyti nuo priekaišto, kad jie prekiauja su pagonimis. O Rygos miestui naujai atvers-

tasis kraštas būtų labiau palengvinęs išplėsti ir pagyvinti taip naudingus prekybinius santykius. Juk Lietuva buvo artimas ir turtingas pigių žaliavų kraštas [91].

Vadinasi, Vytenio ir ypač Gedimino laikais kaimynų pagonių atvertimo klausimas buvo paremtas krikščioniškų institucijų vaidais ir savitarpisis nesutikimais. Lietuvių krikštas čia buvo išvirtęs į priemonę prieš savo priešus. Suprantama, kad tie projektai negalėjo būti įgyvendinti, ir jie žlugo, kaip kryžiuočių intrygų auka. Apie pačius Gedimino žinomuosius laiškus, kurie bus buvę artimo Rygiečių ir Gedimino bendradarbiavimo vaisius [92], ordinas paskleidė žinias, kad juos Rygiečiai sufalsifikavę ir išplatinę Vakaruose.

Kryžiuočiai tačiau buvo vėliau kaltinami, kad jie neleidę misininkų Lietuvon, kad kurstę sukilti Žemaičius ir rusus, jeigu Gediminas bandytų krikštytis [93]. Įsižiūrėjus į iki šiol išlikusius faktus tačiau peršasi galutina išvada, jog Gediminui pritrūko Mindauginio ryžtingumo.

Kryžiuočiai turėjo link Lietuvos savo bažnytinės organizacijos planus, kurie buvo skirtingi nuo Rygos arkivyskupo sumanymų. Kai Vokietijos imperatorius Liudvikas Bavarietis padarė didelį kryžiaus žygį Lietuvon (1336), prie Veliuonos buvo įkurta pilis Bajerburgas, ir ji turėjo tapti Lietuvos bažnytiniu centru, kada ordinas bus įveikęs Lietuvą. Ten turėjo reziduoti Lietuvos arkivyskupas — metropolitas. Jo valdžiai turėjo priklausyti visi būsimo neofitų krašto vyskupai. Šitas teorijoje pasilikęs aktas buvo nukreiptas, žinoma, prieš Rygos arkivyskupą. Nepriklausomos Lietuvos metropolijos projektas, dokumentuotas kelisis raštais, vėl tik įdomiai parodo kryžiuočių sumanymus [94].

Po Gedimino mirties kontaktai dėl Vakarų krikšto atsinaujino tik 1349 m. Bet jie jau ėjo iš Avignono popiežiaus Klemenso VI-jo, kuris rašė Lietuvos kunigaikščiams, sužinojęs iš Lenkijos karaliaus Kazimiero, kad Kęstutis sutiktų krikštytis [95].

Kazimieras kovojo su Lietuva ir Liubartu Gediminaičiu dėl Volinijos — Haličo žemių. Nebaigiamas ginčas dėl vad. Raudonosios Rusijos pagimdė Kazimiero laikais iš viso tris krikšto sumanymus. Bet ir Lenkijos valdovas ieškojo sau politinės naudos, ir čia buvo norima Lietuvą įjungti Lenkijos (Gniezno) metropolijon [96].

Iš Kazimiero sužinojęs apie Lietuvos kunigaikščių norą krikštytis, Klemensas VI prašė Lenkijos karaliaus siųsti Lietuvon misininkų. Kreipdamasis į Gniezno arkivyskupą, popiežius ragino jį duoti Lietuvai vienuolių ir kunigų [97]. Bet visa tai negavo eigos. Kęstučio nepatraukė nė dideli pažadai, išėję iš politinių interesų. Įgydamas popiežiaus palankumo dėl Lietuvos krikštijimo ir tuo

pačiu tikėdamasis laimėti Ordino taiką, Kazimieras esąs siekęs sau susidaryti patogesnę būklę kovai Volinijoje [98].

Už dviejų metų (1351) vėl iškilo naujas projektas, kai Vengrijos karalius Liudvikas darė žygį į Lietuvos žemes. Pradėjęs su Kęstučiu derybas, Vengrijos karalius gavęs iš didžiojo kunigaikščio pažadą krikštytis. Vengrija ir Lenkija turėjo priversti Ordiną grąžinti iš Lietuvos atimtas žemes. Jas turėjo ginti nuo kryžiuočių ir nuo totorių. Nors abi pusi sutartį patvirtino priesaikomis [99]. tačiau Kęstutis pažadų nesilaikė ir pabėgo. Derėdamasis dėl krikšto jis bus norėjęs nuo savo žemių atitolinti priešą [100].

Lenkijos iniciatyva taip pat iškilo ir 1357-jų metų projektas. Kazimierui rūpėjo pasiteisinti prieš Ordino priekaištus, radusius atgarsio ir Avignono Kūrijoje, būtent, kad jis palaikąs santykius su pagoniška Lietuva. Tad Kazimieras ir rašė Avignonan, teigdamas, kad Lietuvos kunigaikščiai sutinką krikštytis ir prašė popiežiaus Inocento VI-jo tuo reikalu rašyti imperatoriui Karoliui IV ir Vengrijos Liudvikui. Vėl charakteringa, kad Kazimieras pasiskubino pareikšti, jog neofitų lietuvių bažnyčios ir visi vienuolynai turi būti *subordinuoti* Gniezno arkivyskupui [101]. Iš tiesų ir šis kontaktas su Vakarų krikščionybe buvo gavęs eigą. Karolis IV buvo parašęs Lietuvos kunigaikščiams laišką, žadėdamas pagalbą ir ragindamas krikštytis (1358) [102].

Abiems Lietuvoms valdovams Kęstučiui ir Algirdui, kai karingasis Ordino vyr. magistras Winrichas Kniprodė vykdė pačius didžiuosius puolimus, nerealus pasirodė imperatoriaus bandymas. Jo delegacijai Lietuvoje buvo pareikšta, jog Lietuva tik tada tegalėtų priimti krikštą, jeigu Ordinas grąžintų Kunigaikštijai atimtas žemes tarp Priegliaus ir Dauguvos. Patys kryžiuočiai turėjo išsikelti už Dniepro, ir ginti ten nuo totorių krikščionis [103].

Pagaliau Algirdo — Kęstučio laikų paskutinis bandymas Lietuvai pasiūlyti krikštą buvo 1373 m. Ir jis taip pat išėjo iš lenkų. Popiežius Grigalius XI rašė abiem Lietuvos valdovams ir Liubartui [104]. Jis siūlė baigti karus su ordinu ir žadėjo atsiųsti dievobaimingų ir Kristaus mokslą pažįstančių vyrų. To plano iniciatorius buvo Mozūrijos kunigaikštis Ziemovitas III, nes jam Ordino priešas Lietuva buvo pageidaujamas sąjungininkas. Krokuvos kanauninkas Dobrogostas, vėlesnis Poznanės vyskupas ir Gniezno arkivyskupas, popiežiaus buvo skirtas krikšto tarpininku [105].

Nors anie keli bandymai pakrikštyti Lietuvą nesulaukė ryžtingo oficialaus didžiųjų Lietuvos kunigaikščių pripažinimo, tačiau pagonių srityse buvo vakarų krikščionių, vienuolių pranciškonų ir domininkonų. Apdairus Lietuvos istorijos šaltinių tyrinėjimas K. Chodynickiui ir V. Gidžiūnui yra parodęs, jog ir Algirdo laikais negali

būti kalbos apie 14-kos pranciškonų nukankinimą[106]. Lietuvoje ir Vakarų krikščionims buvo laisvė. Vilniuje nuo Gedimino laikų būdavo, pav., būrys vokiečių pirklių[107].

Įdomu, kad visi Vytenio — Gedimino ir Kęstučio — Algirdo laikų nenusisekę bandymai Lietuvą atversti lotyniškam kryžiui, *nieko bendra* neturėjo su vokiečių ordinu. Žinoma, negali būti išteisinti ir Lietuvos kunigaikščiai, kad jie nedarė pastangų taikiu būdu stipriau įžiebti jau šiek tiek rusenančią krikščionybės ugnelę Lietuvoje. Juk jeigu Lietuva nors šimtą metų anksčiau būtų buvusi krikštyta, būtų buvę padėti stipresni pagrindai lietuvių kultūrai. Jeigu laisvas pagonio krikštas ordinui nesirodė naudingas, nes jis užkirto kelią į neofito žemę, tai Lietuvos valdovui jis buvo reikalingas. Jeigu ordinas, statydamas politinę ekspansiją aukščiausiu tikslu ir rūpindamasis pirmiausia užimti kraštą, buvo linkęs atidėti ir pačią christianizaciją, tai delsiant Lietuvos did. kunigaikščiui, jis nešė nuostolius. Čia ir reikia ieškoti atsakymo, kodėl lietuvių tautoje suvėluotas krikštas yra turėjęs tokius skaudžius nuostolius[108].

Tiesa, vieną kartą ir Ordinas oficialiai Lietuvos valdovui pasiūlė krikštytis. Bet tai buvo jau treji metai prieš Krėvos aktą, atidariusį kelią lietuviui į Lenkijos karalystę.

Užmezgęs diplomatinius santykius su kryžiuočiais ir su Ordino pagalba atvirame naminiam kare nugalėjęs savo dėdę Kęstutį (1382.VIII.15), Jogaila turėjo tęsti kryžiuočiams savo pažadus. Už pustrečio mėnesio (X.31) Dubysos žiočių saloje (prie Seredžiaus) Jogaila, padaręs su kryžiuočiais sąjungą ir atidavęs jiems Žemaičius iki Dubysos upės, pasižadėjo per ketveris metus pasikrikštyti. Iš akto nematyti, ar kryžiuočiai būtų suteikę kokią krikšto pagalbą. Apie krikštą labai trumpai tekalbama[109]. Ordinui nebuvo patogu bendrauti su pagonimi, ir todėl kitų metų vasarą vežėsi du vyskupu, kad tie pakrikštytų Jogailą ir jo dvariškius. Bet nebe buvo lemta Jogailai susitikti su kryžiuočiais[110], ir Lietuvos krikšto klausimas tik tada galutinai tebuvo išspręstas, kai pirmas Lietuvos didysis kunigaikštis atsisėdo krikščioniškos valstybės soste.

Kada nebeteko duoti eigos projektuotam krikštui su ordinu, nebereikėjo tada paaukoti tam reikalui ir Žemaičių, kuriems būtų kabojęs germanizacijos pavojus. Nesirinko Lietuviai krikšto iš Maskvos, nei iš kitų stačiatikių, Maskvos priešų, būtent Tvėrės kunigaikščių, ar Naugardo ir Pskovo respublikų. Tas pats tikėjimas su rusais lietuvių tautos ateitį, ypač prisimenant XIX-jo amž. rusifikacijos pastangas, būtų pastatęs į didelį pavojų. Jogailos vedybos su vengraite, atnešė lietuvių tautai kitus reikšmingus nuostolius. Jie tiksliau aiškės iš vėlesnio dėstymo.

7. *Naujo tikėjimo skelbimas iš viršaus.*

Visi Lietuvos valdovus pasiekusieji XIV-jo amžiaus krikšto bandymai bei siūlymai buvo atnešti kokių nors *politinių* išskaičiavimų. 1387 metais Vilniuje oficialiai krikštas vėl buvo *pakartotas*, nes nuo Vytenio laikų buvo skelbiama, kad dėl ordino kaltės pirmasis oficialus krikšto įvedimas valdovo dvare (Mindaugas) buvo žlugęs. Tad planuojant naujus politinius santykius su Lenkija, vėl iškilo krikšto sumanymas, ir šį kartą jis rado vėl oficialų kelią per valdovą. Kai Mažosios Lenkijos ponai Lenkijos sosto paveldėtoją, keturiolikametę vengraitę Jadvygą per prievartą ištekino už Didžiojo Lietuvos kunigaikščio, vedybų sutarties akte, tarp eilės *politinių* sąlygų, buvo įrašyta ir toji, kad Lietuvos valdovas, būsimas Lenkijos karalius, su savo tauta priims krikštą (Krėvos aktas 1385). Pats krikštijimas sostinėje (1387), lygiai kaip ir už trijų dešimtmečių Žemaičiuose, buvo gana paviršutiniškai atliktas.

Į tokį reikšmingą aktą, kaip Lietuvos sostinėje vykstantį Lietuvių tautos krikštą, neatvyko iš Lenkijos *joks* vyskupas [111], nedalyvavo nė karalienė Jadvyga [112]. Pradžiai krikštijimas Vilniuje buvo daugiau simboliškai — politinis aktas. Sostinės pakrikštijimas reiškė *visos* lietuvių tautos krikštą, bent taip buvo galima skelbti prieš ordino užuomačias. Tad formaliai yra neteisinga, jeigu Lietuvos krikštas yra nuo seno skirstomas į dvi dalis: Aukštaičių krikštas — 1387 m., Žemaičių krikštas — 1413, tiksliau 1417 metais. Iš tikrųjų karaliaus Jogailos ir kitų Lietuvos kunigaikščių 1387 metais Vilniuje atliktieji žygiai jau reiškė, jog Lietuva yra oficialiai prisijungusi prie lotyniško krikšto tautų [113].

Kadangi patį pasikrikštijimą diktavo ir politiniai interesai, tai lietuvių tautos krikšte *veikliai dalyvavo patys valdovai*, pirmoje eilėje Jogaila ir Vytautas. Pats naujasis tikėjimas Lietuvoje — bent taip galėjo atrodyti pagoniui — buvo užmestas iš viršaus, paskubomis. Paruošimas prie krikšto buvo paviršutiniškas, nerūpestingas. Tai parodo aprašymai Dlugošo, kuris yra krikšto klausimu svarbiausias ir plačiausias šaltinis [114].

Lietuvos krikštas tuoj buvo panaudotas propagandai prieš ordiną. Vytautas Didysis, kuriam savoji *valstybė* skaitėsi svarbiausioji vertybė, greit įjungė politiškai savo pavaldinių krikštą, kaip sėkmingą ginklą prieš ordiną. Tam reikalui jis juk ir siuntė 60 naujakrikštų bajorų į Konstancą.

Buvo labai reikšmingas faktas, kad akivaizdoje nuolatinės kryžiuočių grėsmės, lietuvių tautos krikštas vyko netikėtai surastu *taikiu* būdu. Jis buvo tačiau atneštas pačių *valdovų įsakymo keliu.*

Apie kunigaikščių rolę per krikštijimą kalba Dlugošas. Po Jogailos mirties per pamokslą magistras Kozlovskis įsakmiai minėjo, jog karalius lietuvių kalbon išvertęs « Tėve mūsų » ir « Tikiu į Dievą Tėvą »[115] ir aiškinęs tas maldas. Šitą vertimą — aiškinimą reikia labiau suprasti, kaip autoritetingą valdovo valios pareiškimą.

Žmonių masei ilgą laiką tos naujovės galėjo atrodyti kaip dalis tų valdžios įsakymų, politinių patvarkymų ir privilegijų krikštytiems bajorams. Vadinasi, krikštas pagonio lietuvio sąmonėje daugeliu atvejų tebuvo priimtas tik kaip valdovo įsakymas, prie kurio jis nebandė, ar ir sąlygų neturėjo priderinti savos dvasios pasaulio. Iš čia pirmasis krikštas galėjo reikšti tik valdovų valios įvykdymą, valdinio *paklusnumo* pareiškimą.

Tų « naujenybių » regimi ženklai tebuvo keliolika naujai suręstų medinių šventovių, išmėtytų po plačius pamiškių plotus Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose. O paprasto žmogelio sąmonėje ir jo pirkioje ilgai dar tebekerojo pagoniškasis pasaulis. Tai galima ypač pasakyti apie sritis, kur nesiekė jokios misijos. Pranciškonų misijinės pastangos labiau reiškėsi XV amž. Vilniaus krašte[116], o tokių atvykusių iš kitur misininkų kaip Jeronimas Pragiškis, kuris XV-jo amž. pradžioje apaštalavo Žemaičiuose[117], būdavo labai reta.

Taikus Lietuvos krikščioninimas, tiesa, buvo surištas su išskaičiavimu. Jis buvo vykdomas skubotai ir nerūpestingai, tačiau politiškai greitai jis pasirodė gana svarbus. Pav., prieš Tannenbergą, kai kryžiuočiai Vakaruose verbavo savom eilėm kariautojus prieš naujakrikštus lietuvius, tai šie dar vis būdavo aprėkiami rytų « saracėnais »[118]. Už šešerių metų Konstancos koncilijoje tačiau įvyko didelis *persilaužimas* Vakarų viešojoje nuomonėje. « Žemaičių skundas » buvo ne tik išklausytas, bet pati koncilija tuoi ėmėsi ten tvarkyti bažnytinės organizacijos klausimą. Tik Ordinas vis dar piktai iš šono ir su pavydu stebėdamas Lietuvos christianizaciją, visais savo veiklios polemikos būdais stengėsi juoktis ir neigti tą reikšmingą faktą.

8. *Kryžiuočių laikysena, ir politinė nauda iš Vakarų krikščionybės.*

Lietuviai stačiatikių tikėjimo, kurio tolimesnių pasėkų etnografiniam lietuvių tautos kūnui atspėti nėra sunku, ne tik nepriėmė, bet nuo stačiatikybės atsiribojo, kai *kūno bausmėmis* buvo draudžiamos mišrios moterystės, ir stačiatikiškoji pusė vis turėdavo pereiti katalikybėn[119].

Nepriėmė lietuviai krikšto ir iš ordino, nes jam priimti rado sau geresnį būdą, kad ir paremtą politiniais planais. Įdomi buvo

ordino laikysena. Kai pagaliau Lietuva buvo krikštijama, kryžiuočiai pasiliko visai *nuošaliai*. Tą savo pasyvią rolę, kuri jiems po dviejų šimtų metų kovų atiteko, išreiškė pašaipomis. Jiems tas kaimyno pagalba vykstąs lietuvių tautos krikštas buvo nemalonus dalykas, nes jie skaitėsi vieni teturį Lietuvos krikštijimo monopolį, ir taip save Vakaruose, prašydami iš ten pagalbos į « Litauerreisen », vis perstatydavo.

Vokiečių metraščiai patį krikšto faktą dažnai apeina, nutyli. Arba jie išsireiškia trumpai: lietuviams buvę nesunku krikštytis, nes jie buvo pripratę prie pirčių[120]. Šitaip, kitais klausimais platūs ir išsamūs kryžiuočių metraščiai, nėra joks šaltinis krikšto reikalu. 1401 metais ironiškai rašoma, jog Jogaila, dėl karalystės ir gražios moters leido sau ant galvos užpilti truputį vandens[121].

Ordino pašaipos pateko net į rimtas kronikas, ir toks žymus metraštininkas J. Posilgė, Pamedės vyskupijos oficiolas, nenuslėpė savo džiaugsmo, kai Žemaičiai, šiaušdamiesi prieš *socialines* naujenybes (dešimtinė, bažnyčių statymas, laisvų valstiečių tapimas priklausomais), išvarė kunigus ir degino bažnyčias (1418). Su pasitenkinimu ordino kunigas Posilgė rašė apie Žemaičius kaip apie « piktus vilkus », nes tie vilkai « savo senoje klastoje » esą « sunkiai sutramdomi »[122].

Šitaip kryžiuočių atstovai tyčiojosi iš laikinos Vytauto nesėkmės, kurioje jis pasirodė labai kietas. Tai vyko visai panašiu būdu, kaip ordino riteriai iš aukšto žiūrėdavo į savo priešą prieš kautynes (pav., Tannenbergas). Anas priešo neįvertinimas buvo apmokėtas skaudžiu visuotinu pralaimėjimu, o šios pajuokos turėjo iš kryžiumi savo apsiaustą papuošusių riterių lūpų išnykti, kai Lietuva pamažu jungėsi prie Vakarų krikščionybės ir jų kultūros, nepadedant tam Vakarų įgaliotam « krikštytojui ».

Jis tik nesėkmingai, vien tik kardu bešvytruodamas, taip ilgai suvėlino lietuvių krikštą. Dar daugiau! Kryžiuočiai, kurie taip ilgai buvo Rytuose atstovavę *Romos* krikščionybę, vieni iš pirmųjų nuo jos atsimetė, kai tik pasirodė vienuolis atskalūnas. O lietuviai ne tik lotyniškai pasikrikštijo, bet tokiais *išliko* ir iki šiol, nors, tiesa, paskutinis ordino vyr. magistras, tapęs pasauliniu kunigaikščiu, ėmė vystyti plačią *misijinę veiklą*, kad ir lietuviai priimtų Liuterio mokslą. Čia dar kartą matome, kokią nevykusią paslaugą yra atlikęs vokiečių ordinas lotyniškos krikščionybės idėjai.

Prievartinis ir ginkluotas kryžiaus apaštalavimas tautas gali visai *sunaikinti* (pav., vendai, senprūsiai), bet sunkiai palenkia Naujam Mokslui. Ir kryžiuočiai *užkietino* lietuvius, nesugebėdami prie jų prieiti, juos niekindami ir žiūrėdami, kaip į Baalo (Dusburgas: « Bielial ») vaikus, pragaro bei tamsybės padarus. Prieš

ginklą ir prievartą lietuviai pastatė tokį savo tvirtą pagonišką užsikirtimą, kad imperatoriaus malonėmis ir popiežiaus globa besinaudojantis galingas ordinas jų nebeįveikė [123].

Kai Lietuva buvo krikštijama, kryžiuočiai vakaruose vedė smarkią propagandą prieš Jogailą ir lietuvius. Buvo skelbiama, kad jie esą netikri ir apgaulingi krikščionys, kaip jie esą buvę per šimtmetį nuo Mindaugo laikų. Kryžiuočiai padėjo ir Habsburgų šmeižtams prieš Jogailą, kad jis paviliojęs ir neteisingai užgrobęs Vilhelmo Habsburgo žmoną. Byla buvo užvesta net Romos Kūrijoje. Koki dar sėkminga buvo tada Ordino propaganda prieš Jogailą ir Lietuvą rodo ir tas faktas, kad jo krikšte ir karūnavime nedalyvavo joks popiežiaus legatas [124].

Kryžiuočiai savo polemikos ir propagandos raštuose tik tiek turėjo bendrai tiesos, kad Lietuvoje katalikybė iš tiesų nespėjo iš karto įaugti, ir jai stiprinti nebuvo dedama žymesnių pastangų. Pirmieji parapijų klebonai buvo čekai ar Lenkijos ateiviai mozūrai, kuriuose nė iš tolo nebebuvo anos ankstybojo viduramžio misijinės airių — škotų vienuolių — apaštalautojų dvasios.

Kada baigėsi karai su ordinu, ir pusiau laimingai išsisprendė vakarinių sienų klausimas, suprantama, nebebuvo jaučiama toliau tokio gyvo reikalo Vakarams iš visų jėgų parodyti, kad tai buvo būtinybė XIV-XV-jo amžių sąvartoje, jog štai Lietuva jau yra krikščioniška, o ją vis dar kryžiuočiai užpuldinėja ... Iš čia lengvai suprantama, kodėl Lietuvos krikštui buvo suteiktas oficialumo pobūdis, kodėl Vilniuje 1387 metais taip ceremoningai buvo naikinami ten esą pagonybės ženklai.

Stengdamiesi tuoj parodyti pasauliui, kad Lietuvoje jau įvesta krikščionybė, Jogaila ir Vytautas kovojo prieš ordino propagandą. Ir « atskiras » Žemaičių žemės oficialus krikštijimas — taip pat dalyvaujant abiem valdovams — buvo pradėtas (1413) taip pat iš opozicijos ordinui. Dar vyko tada dėl to krašto priklausomybės su kryžiuočiais aštrus ginčas.

Pasibaigus didiesiems karams ir ginčams, jau nebebuvo tiesioginio akstino demonstruoti Lietuvos krikščionybės. Tiesa, kovos su ordinu ilgam paliko skaudžius pėdsakus, bet nuo 1440 m. atėjo daugiau kaip pusę šimtmečio *taikos visoje* valstybėje. Buvo tiesiog nuostabu, kad Lietuva nuo Kazimiero valdymo pradžios pirmą kartą nebeturėjo jokių karų. Tiesa, prie Kazimiero įpėdinio Aleksandro jau nuo XV-jo amž. galo karus su Ordinu pakeitė neišvengiamas ir ilgas konfliktas su Maskva. Ši jau ėmė sąmoningai siekti, ypač nuo Jono III-jo laikų (1462-1505), surinkti *visas* rusų — stačiatikių žemes, ir jau 1514 metais buvo visam šimtui metų iš Lietuvos pagrobtas Smolenskas. Tie karai tačiau tada užsiliepsnodavo

dar toli periferijoje. Jie per visą pusantro amžiaus nė iš tolo nepasiekė taip etnografinės Lietuvos, kaip, pav., anas baisusis rusų užplūdimas 1655 m. Ir iš viso nuo Zigmanto Kęstutaičio ir Švitrigailos konflikto iki švedų įsibrovimo į Žemaičius Zigmanto Vazos laikais, t. y. per 180 metų, *lietuvių gyvenamieji* plotai nebematė priešų kojos[125]. Anie taikos dešimtmečiai tačiau nepaskatino Lietuvos į platesnes *vidaus misijas*, jeigu neskaityti bernardinų (pranciškonų observantų) pastangų Rytų Lietuvoje.

SILPNO KRIKŠČIONĖJIMO ŠIMTMETIS — RETAS BAŽNYČIŲ TINKLAS

Krašto krikščioninime paprastai du dalykai yra lėmę lėtesnį ar greitesnį Kristaus mokslo skleidimąsi liaudyje: 1) reto ar tankaus bažnyčių tinklo išsiplėtimas po kraštą ir 2) apaštalaujančių vienuolynų kūrimas.

Vienuolynų kūrimas Lietuvoje sunkiai vyko. Benediktinai, kurie per šimtmečius Vakaruose viduriniais amžiais buvo vaidinę didelį vaidmenį, Lietuvoje jiems įprasto įkarščio neturėjo. Vytauto D. įkurtieji S. Trakuose benediktinai ilgam neįgavo reikšmės Lietuvos krikščioninimui. Be minėtų pranciškonų darbo, kitų vienuolių veiklos nematyti. O Žemaičiuose, kai jau pačiame Vilniuje buvo keturi vienuolynai, iš viso per XV-jį ir XVI-jį amžių *nebuvo* įsteigta nė vieno vienuolyno, ir pirmieji vienuoliai kurie formaliai Žemaičių žemėje buvo įkurti, yra buvę bernardinai. 1602 m. juos įkūrė Kretingoje garsusis karo vadas Jonas Karolis Chodkevičius. Po bernardinų ėjo ten jėzuitai, kurie Žemaičiuose, su naujo vysk. Merkelio Giedraičio atvykimu, sėkmingai buvo ėmę apaštalauti nuo 1576 m. (ne nuo 1587 m.!), dar vėliau ten kūrėsi domininkonai ir karmelitai.

Jeigu vienuoliai, ypač XVII-XVIII amžiuose, Lietuvoje yra gana reikšmingai paveikę liaudies sukatalikinimą, tai iki XVI-jo amž. galo, kiek galima spręsti iš to amžiaus turimų Vilniaus kapitulos aktų[1], ten jis nebuvo žymus. O Žemaičiuose jis buvo, tur būt, lygus nuliui.

Vargu geresnis gali išeiti balansas, kai imame abiejose diecezijose nagrinėti bažnyčių tinklo išsiskleidimą. Yra žinoma, kad Žemaičių vysk. Jonas Domanovskis (1556-1563) prieš savo mirtį savo plačią vyskupiją išdalino į 38 parapijas, pravesdamas jų ribas, nes tiek tada vyskupijoje tebuvo bažnyčių[2]. Vilniaus vyskupijoje bažnyčių buvo lygiai tris kartus daugiau (114). Tiesa, ir ten parapijų tinklas, kurio retumu dar nusiskundžia pirmasis Šv. Kazimiero

biografas, legatas Z. Ferreri[3], palyginti, turėjo stambių plyšių. Vilniaus plotuose tačiau visas religinis gyvenimas XV-jo amž. antroje pusėje vis tik aukščiau stovėjo. Tuo tarpu jis žymiai silpniau pulsavo už Nevėžio, kur tik nuostabios raidos keliu gimė vėliau « Šventoji Žemaitija ».

Būtų gana svarbus klausimas ištirti, kaip plėtėsi kūrimas parapijų ir bažnyčių, kurios yra tikrasis rodiklis krikščionėjimo. Deja, į tą klausimą iki vysk. Merkelio Giedraičio laikų labai miglotai tegalima atsakyti. Net dažnas bandymas remtis vyskupijų bažnytiniais kalendoriais (« Elenchus »), lygiai kaip ir vysk. M. Valančiaus Žemaičių Vyskupystės « Tobliczes » duomenimis (I, 274-331) yra pasmerktas nepasisekimui vien todėl, kad ten paduodamos senųjų bažnyčių (XV amž) įkūrimo datos yra dažnai neautentiškos. Jos yra buvusios paimtos iš įvairių antracilių, trečiaeilių šaltinių. Tad toji bažnyčių pastatymo « metrika » palieka netikra.

Minint Vytauto D. darbus, pav., buvo surinktos krūvon senesnių istorikų žinios apie paties didž. kunigaikščio statytas bažnyčias. Jų buvo rasta 12-ka vien Žemaičiuose[4]. Daugiau kaip dvigubai jų priskaito Lietuvos bažnytinės provincijos ir Vilniaus arkidiecezijos bažnyt. kalendoriai[5].

Jeigu dar būtų įmanoma surinkti katalikų (o gal ir stačiatikių) tikintiesiems Vytauto D. pastatytas bažnyčias visame Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos plote, tai Vytauto vardu einančių bažnyčių skaičius dar labiau padaugėtų. Juk reta sena bažnyčia Lietuvoje, kurios fundacijos aktai yra kažkada dingę, nėra savęs kildinusi iš Vytauto laikų. Ar ne panašiai dažnas XVI-XVII-jo amžiaus bajoras per Lietuvos teismus kalbėdavo savo bajorystę vedąs iš jo prosenelių, kitados tarnavusių Vytautui. Vytauto vardas palikuoniams ilgai buvo žavus, ir jie jo atminimą vienu ar kitu būdu palaikydavo[6]. Tas pat galėjo atsitikti ir su gera dalimi bažnyčių, kurios yra nuskiriamos į XV-jo amž. pradžią, nors jos yra vėlesnės.

Yra galima dokumentuotai įrodyti, kad pats Vytautas D. Medininkų vyskupijoje yra pastatęs *dvi* bažnyčias: Medininkų — Varnių katedrą, gavusią Šv. Aleksandro — Vytauto patrono vardą, ir Veliuonos parapijinę bažnyčią, skirtą Šv. Mergelės Dangun Ėmimo garbei[7]. Jokių Vytauto pėdsakų nebeužtinkama ir vėlesniuose (XV-XVI-jo amž.) aktuose kitoms Vytauto bažnyčioms[8]. Yra dar reikšminga kita aplinkybė: kai 1619 m. Medininkų kan. Babinauskis sudarė Žemaičių vyskupijos aktų nuorašų knygą, daugiau Vytautinių bažnyčių Žemaičiuose jis nerado[9].

Bažnytiniame « Elenchus » tačiau, kuris dažniausiai yra paremtas Valančiaus Žemaičių vyskupystės « Tobliczėmis » (I, 274-331), figūruoja, kad Raseiniai, Betygala, Ariogala, Kaltinėnai, Luokė,

Kražiai, Viduklė, Krekenava, Kelmė esančios Vytautinės bažnyčios [10], ir jos tokias senas datas iš tradicijos veda iki šiolei. Panašiai Vytauto kurtomis save laiko Utena, Dubingiai, Perloja, Kernavė, Darsūniškis, Brėslauja, Gardinas, Eišiškės, Švenčionys [11], jau, žinoma, nekalbant apie Trakus ir Kauno pranciškonų bažnyčią [12].

Reikia spėti, kad daugelis tų bažnyčių — ir gal dar viena kita čia nepaminėta — yra buvusios pastatytos XV-me amž. Nesigilinant vėliau į chronologiją, jos visos buvo priskirtos Vytautui. Tad ir susidaro iš minėtųjų šaltinių toks vaizdas, jog pirmoji dešimtis bažnyčių Žemaičių vyskupijoje yra buvusios pastatytos per pirmuosius penkerius metus (1416-1421), o paskui per 24-rius metus tepastatoma vos viena bažnyčia. Būtų taip pat labai nuostabu, jei per pusę šimtmečio Kazimiero valdymo (1440-92) tebūtų buvusios pastatytos Žemaičių vyskupijoje tik keturios bažnyčios [13]. Taip išeina iš vysk. Valančiaus « Toblyčių » [14].

Panašiai yra buvę pradžioje ir Vilniaus vyskupijoje. nors ten vėliau, kaip minėta, parapijų tinklas bus žymiai gausesnis ir visas religinis gyvenimas intensyvesnis. Dlugošas paduoda aštuonių pirmųjų įkurtųjų bažnyčių sąrašą. O toliau Kazimiero laikais išeina panašus santykis [15].

Nuo XV-jo amžiaus pusės tačiau galėjo labiau negu pradžioje atsirasti ir klebonų naujiems Dievo namams. Vienas kitas lietuvis jau ėmė išvykti ir į Vakarų universitetus [16]. Daugiau jų tada keliavo Krokuvon, ir šito universiteto matrikeliai jau iš Kazimiero laikų parodo lietuvių studentų iš *įvairių* Lietuvos vietų [17]. Vadinasi, galėjo jau atsirasti ir vienas kitas kunigas, kai pirmai pradžiai kiekvienai naujai pastatytai bažnyčiai kunigo (klebono) reikėjo su žiburiu ieškoti. Tai ir bus gal viena iš svarbiausių priežasčių, kodėl pat pradžioje taip lėtai bažnyčios tebuvo statomos.

Vytautui D. buvo labiausiai svarbu pirma turėti *savo vyskupą* su ordinu nuo seniau ginčijamoje Žemaičių žemėje. Tokiu būdu tolimesnėse kovose su kryžiuočiais, Konstancoje ir visur kitur jau buvo galima įrodinėti, kad pastangomis paties Vytauto — o ne ordino — anas, taip karų nuteriotas kraštas, yra tapęs krikščionišku.

Kai Vytautas D. naujai įkurtajai Medininkų diecezijai užrašė žemių, naujasis vyskupas, žinoma, pirmiausia turėjo važinėti po gautuosius plotus. Žmonėms atversti, mokyti ir krikštyti reikėjo bažnyčių. Todėl jos galėjo atsirasti paties Medininkų vyskupo žemėse, jau be specialaus Vytauto fundacijos dokumento, ar naujo užrašo. Vadinasi, toliau bažnyčios galėjo būti statomos vyskupo religiniams reikalams jo paties *įsakymu*, kad jis pats, ar jo paskirtieji kunigai, ten galėtų laikyti Mišias ir sakyti pamokslus. Jeigu tokios bažnyčios ir buvo pastatytos Vytauto valdymo laikotarpyje, tai

valdovo fundacijos raštų joms jau galėjo ir nebebūti[18]. Taip galėjo atsitikti su Kaltinėnais, Raseiniais, Vidukle, Kražiais ir t. t.

Vilniaus vyskupijoje, be abejo, panašių fundacijų yra atlikęs ir Jogaila. Šituo atžvilgiu yra įdomus, pav., jo raštas iš 1389 metų Vilniaus vyskupui. Juo įsakoma valdovo tėvūnams: kur tik vyskupas panorės pastatyti bažnyčią, tėvūnai turi jo klausyti lygiai taip, kaip paties didžiojo kunigaikščio[19].

Paduotasis faktas ir veda prie minties, jog patys Lietuvos valdovai, būtent, Vytautas ir Jogaila nėra pastatę tiek daug bažnyčių, kiek jiedviem priskiriama. Tiesa, vadinamų Jogailinių bažnyčių skaičius anuose tradiciniuose sąrašuose irgi sėkmingai vejasi Vytautines šventoves. Jogailos kurtų bažnyčių etnografinėje Lietuvoje per abu minėtus bažnytinius kalendorius susidaro per dvidešimt[20]. Greičiausiai didelė dalis jų tokiu pat keliu yra gavusios Algirdaičio vardą, kaip kitos bažnyčios yra prirašomos Kęstutaičiui. Vadinasi, anų pirmųjų Vytauto ir Jogailos fundacijomis įsteigtų bažnyčių, kurias reikėtų pavadinti « valstybinėmis », nėra daug, t. y. žymiai mažiau negu paprastai iš tradicijos rašoma. Jas statė kunigaikščiai *savo* žemėse, ir taip, pav., Vytautas įkūrė bažnyčią nuosavoje žemėje Veliuonoje, kur buvo didžiojo kunigaikščio pilis ir dvaras[21].

Šalia « valstybinių » ir savo žemėse vykdomų vyskupų fundacijų, nuo Kazimiero laikų atsirado ir pirmosios bajorų — didikų statytos bažnyčios ir jų įkurtos parapijos. Taip buvo duota pradžia *privačiai* iniciatyvai. Ji jau žymiai vėliau, ypač XVII-me amž., plačiau ėmė reikštis krašte. Tokiomis privačiomis fundacijomis buvo daromi duosnūs užrašai jau esamoms parapijoms, jas aprūpinant naujomis žemėmis, arba, su vyskupo žinia, visai naujose vietose būdavo kuriamos parapijos, pirmiausia pastatant bažnyčią. Jos tada būdavo paprastai surenčiamos iš rąstų. Pirmasis fundatorius iš didikų, rodos, yra buvęs Žemaičių seniūnas Kiežgaila. Jis 1445 m. pastatė parapijinę Šiaulių bažnyčią.

Valančiaus patiekti duomens parodo, jog per 40 metų nuo Kazimiero mirties (1492-1533) Žemaičiuose tepastatyta 16 parapijinių bažnyčių[22], kurių dvi valdovo lėšomis. Visas kitas bažnyčias savo žemėse pastatė didikai, ar turtingesnieji bajorai. Paprastai toks plačių žemių savininkas iš savo dvarų išskirdavo bažnyčiai ir parapijai plotą ir su savo valstiečiais pastatydavo medinę bažnytėlę.

Šitokiu būdu bažnyčių įkūrėjai gavo savo ar jų tėvų pastatytoms bažnyčioms patronato teisę. Jie pasidarė taip vadinamais « kolatoriais », t. y. turėję teisę prie savo žemių esančiai bažnyčiai nuskirti savo kleboną. O šitoji teisė turės daug reikšmės veržiantis protestantizmo bangai.

Kadangi iki 1564 m. Žemaičiuose tesurandamos tik 38 parapijos, galima apytikriai nustatyti, kad iki XV-jo amž. galo jų turėjo būti apie 30. Žinome, pav., kad 21-rius metus vysk. V. Virbickio ganytojavimo metu (1534-55) teatsirado tik penkios naujos bažnyčios. Jų dvi buvo paties valdovo Zigmanto Senojo įsteigtos [23]. O prie jo įpėdinių iki Merkelio Giedraičio, vėl per 21-rius metus (1555-1576) tebuvo įkurtos vos trys bažnyčios Žemaičiuose [24]. Vadinasi, refoımacijos banga bažnyčių statymą labai sulėtino, bet nesustabdė.

Minėtas cifras nereikia laikyti absoliučiomis, o tik apytikrėmis, nes, kaip sakyta, kai kurių bažnyčių metrikacija nėra dar galutinai išaiškinta, nenustatyta. Bet ir tokiu atveju, jeigu anų duomenų ir negalima imti matematiniu tikslumu, kada nėra *visų* bažnyčių įkūrimo datų, galutinos išvados berods, dėl to nesikeičia.

Bažnyčios buvo statomos krašte labai pamažu, ir, ypač Žemaičiuose, jų buvo per maža. Galima įsivaizduoti, kokios turėjo būti didelės tos XV-jo ir XVI-jo amž. parapijos, kurios išmėtytos tarp didelių miškų masyvų, nė savo tikrų ribų iki vysk. Domanovskio dar neturėjo. Atokiau gyvenančiam žmogui pasiekti bažnyčią, — ir dar labai vargingais miškų keliais, — reiškė vykti 50-60-70 kilometrų žygin. Pav., nuo Kauno iki Veliuonos ilgai nebuvo jokios bažnyčios, nes Vilkijoje bažnyčia tepastatyta tik 1542 [25]. O toliau nuo Veliuonos iki pat Prūsų sienos irgi nėra Panemuniais bažnyčių, nes Jurbarko parapijai bažnyčia pastatyta tik 1522 [26]. Tiesa, Valančius mini, jog dar vyskupo Mikalojaus Dzierzgavičiaus laikais (1422-1453) buvo įkurta Jurbarke bažnytėlė, kurią turėjo aptarnauti Veliuonos klebonas [27].

Šalia labai skysto bažnyčių tinklo reikėtų sustoti prie kitos bėdos, būtent, vis nesiliaujančio ir didelio *vietinės dvasiškijos trūkumo*, kuris nusitęsia iki XVII-jo amž. Apie tai tačiau kalba bus vėliau.

VILNIAUS IR MEDININKŲ VYSKUPAI IKI XVI AMŽ.

Kaip nėra iki šiol labiau atsidėjus tirtas krikščionėjimo vystymasis lietuvių tautoje iki protestantizmo [1], taip lygiai neturime dar atskirų tyrinėjimų apie dviejų pirmųjų amžių etnografinės Lietuvos diecezijų vyskupus. Apie juos dar labai nedaug težinome. Tik bendriausiais bruožais jų gyvenimas buvo liestas įvairiuose vyskupijų ir vyskupų aprašymuose, pradedant XVIII-jo amž. visoms vyskupijoms padarytais Naramowskio ir Rrzepnickio veikalais ir baigiant darbais apie atskiras vyskupijas, būtent, Valančiaus, Przyalgowskio ir Kurczewskio [2] knygomis.

XV-jo ir iš dalies XVI-jo amž. vyskupų metrika, t. y. jų eilė

ir vyskupavimo datos, yra supainiotos. Vyskupų eilė yra, ypač XV-me amž. *netiksli* ir Valančiaus Žemaičių Vyskupystėje. Tokia pat ji pateko ir į Lietuvos bažnytinės provincijos « Elenchus ». Radome todėl reikalinga patiekti priedui Vilniaus ir Medininkų vyskupų sąrašus, su tiksliomis, kiek tai buvo įmanoma, jų vyskupavimo datomis, nuo pradžios iki pat XVII-jo amž. galo, visas pavardes dokumentuojant autentiškai Vatikano archyvų šaltiniais (žr. priedą p. 220).

Per pirmąjį šimtą su viršum metų Vilniaus vyskupiją valdė 9-ni vyskupai. Gana įdomi yra pati pirmoji pradžia. Lygiai kaip ir Medininkų vyskupijoje, abu pirmieji Vilniaus vyskupai yra mokėję lietuviškai. Abu jiedu buvo pranciškonai, Lietuvoje jau nuo anksčiau gyvenę [3] ir išmokę vietinę kalbą. Tolimesnieji du buvo svetimtaučiai, o penktasis Vilniaus vyskupas Motiejus Trakiškis persikėlė sostinėn iš Žemaičių vyskupijos. Tad pirmasis Medininkų vyskupas pradėjo tradiciją, kuri paskui tęsėsi per šimtmečius, t. y. vos tik pasiliuosuodavo Vilniaus vyskupo sostas, Medininkų vyskupas skubėdavo jį užimti. Būti sostinės vyskupu, ir garbės ir pelno ir visais kitais atžvilgiais, buvo patraukliau negu sėdėti tolimame Varnių užkampyje. Motiejus Trakiškis todėl, 1417 m. įšvęstas Medininkų vyskupu, ten tesėdėjo ketverius metus (1417-1421).

Pradžioje Varniuose buvo nejauku. 1418 m. ten buvo sukilę žemaičiai. Jie atvirai reiškė nepasitenkinimą prieš naująją tvarką. Kunigai ir pats vyskupas laikinai turėjo bėgti iš Žemaičių [4]. Nesutvarkyta buvo ir ekonominė vyskupijos būklė. Iki 1421 m. vyskupas iš viso neturėjo savo žemių. Jis ir jo kanauninkai gyveno tik iš metinių piniginių pajamų, javų ir medaus duoklių. kurias buvo jam nuskyręs pats Vytautas [5]. Yra reikšmingas faktas, kad pirmasis Medininkų vyskupas Motiejus Trakiškis, kaip ir jo įpėdinis Mikalojus (1422-1435), yra *mokėję lietuviškai*, nors ir nebuvo vietiniai. Pirmasis buvo vokietis, antrojo kilmė nėra aiški. Judviejų lietuvių kalbos mokėjimą patvirtina paties Vytauto neabejotini duomens [6].

Vysk. M. Valančius yra supainiojęs. Kai ką jau savo apdairioje Lietuvos Bažnyčios istorijoje prof. A. Alekna yra gražiai atitaisęs. Žemaičių vyskupui Motiejui Trakiškiui tapus (1422.V.4) Vilniaus vyskupu [7], į Žemaičius buvo paskirtas ne Mikalojus Dzierzgavičius, bet kitas lenkas Mikalojus Komedanskis [8], buvęs iki tol klebonu. Tad žinios, kurias Valančius patiekia apie vieną Mikalojų (Dzierzgavičių), kaip Žemaičių vyskupą, reikia priskirti kitam Mikalojui [9]. Dzierzgavičius, iki tol buvęs Vilniaus katedros klebonu, sostinės vyskupu tapo 1453 m. spalio 17 d. [10].

Žemaičiuose, po ano lenko Mikalojaus, nuo 1436 m. (ne nuo 1454 m.) vyskupavo lietuvis Jokūbas Trakiškis [11]. Dar apie Jokūbą galima tarti, kad jis mokėjo lietuviškai, nes jis pats buvo lietuvis.

Beveik nieko daugiau apie jį nebežinoma. Jis buvo prieš tai Vilniaus kanauninkas, ir jis pradėjo kitą paprotį, kurio paskui sostinė pastoviai laikėsi, būtent, Vilniaus kapitulos narys paprastai tapdavo Medininkų vyskupu. Tokis vyskupas vis stengdavosi grįžti atgal Vilniun, jeigu sostinės vyskupija jam gyvam esant spėdavo pasiliuosuoti. Jokūbui matyti, tos laimės nepasitaikė, nes pirmasis Medininkų vyskupas Motiejus Vilniuje išbuvo iki 1453 m. O po jo tuoj persikėlė Lucko vyskupas (1468 m.).

Čia paminėtieji Dzierzgavičiaus ir Jokūbo faktai yra akivaizdūs pavyzdžiai, kaip netiksliai yra sudaryti ikišioliniai Lietuvos XV-jo amž. vyskupų sąrašai. Vatikano archyve, kur yra išlikę XV-jo amž. vyskupų konfirmavimo (patvirtinimo) dokumentai, nėra jokios medžiagos nei apie Luokės klebona Martyną (I), nei apie iš Žemaičių išvarytą Baltramiejų I, nei apie Vilniaus prelatą Jurgį I, kurių visi trys buvo išėję į Žemaičių vyskupus [12].

Gal šitie dvasiškiai buvo tik karaliaus Kazimiero nominuoti vyskupais, o prie jų formalaus patvirtinimo nebuvo prieita Romoje. Vatikano archyve nuo Jokūbo konfirmacijos (1436 m. gegužės 18 d.) iki lietuvio Baltramiejaus (Vilniaus dekano) paskyrimo (1471 m. vasario 13 d.) Medininkų vyskupijai yra 35-rių metų spraga, kurios nėra Vilniui [13]. Šitas ilgas tarpas ir neaiškumas su Medininkų vyskupo vieta, rodo, kaip ten XV-me amž. dar nebuvo patvarios organizacijos. Tik nuo 1471 m. jau nebėra jokių abejonių, nei dėl datų, nei dėl vardų, nes vyskupus patvirtinantieji šaltiniai yra net kelių rūšių.

Jeigu čia trumpai reikėtų charakterizuoti Medininkų vyskupus iki Mikalojaus Radvilo (1515-1529) ir Vilniaus vyskupus iki Jono iš Lietuvos kunigaikščių (1519-36) [14], t. y. iki protestantizmo pasirodymo, toji charakteristika išeina labai neryški, tiesiog miglota. Vilniaus vyskupijai autentiškų faktų nedaug tegalėjo patiekti ir Przyalgowskis, ir Kurczewskis. Trūksta jų ir Žemaičių vyskupijai, ypač iki 1500 m.

Nors jau XV-me amž. iš Lietuvos mokėsi ar studijavo Krokuvoje ir kitur palyginti jau būrelis jaunuolių, bet Lietuvoje per visą XV-jį amžių, išskyrus keleta išimčių, Medininkų ir Vilniaus vyskupais yra čekai, lenkai, arba vokiečiai. Kadangi į Medininkų vyskupus paprastai patekdavo Vilniaus kapitulos nariai, galima spręsti maždaug apie sostinės kapitulos sudėtį (Medininkų kapitulos sąstatas iki Giedraičio laikų nežinomas). Jau pirmojo Vilniaus vyskupo Andriaus Vosyliaus testamente (1398) kapitulos nariais figūruoja, išskyrus lietuviškai mokantį Motiejų Trakiškį (vėlesnį Medininkų ir Vilniaus vyskupą), čekas, vokietis, lenkas. O kai kurių kapitulos narių kilmės iš viso negalima nustatyti [15].

XV-me amž., t. y. per ilgus Kazimiero valdymo dešimtmečius, ėmė įsigalėti paprotys, kad klebonų vietos būdavo išdalinamos ne vietiniams. Tiesa, garsiąja 1447 metų privilegija, kai didysis Lietuvos kunigaikštis Kazimieras išvyko Lenkijon ir ten tapo karaliumi, Lietuvos bajorai ir didikai bandė atsitverti nuo atėjūnų. Jie iš valdovo, be kitų privilegijų, išreikalaudavo, kad « urėdais » (pareigūnais) Lietuvoje nebūtų skiriami svetimi piliečiai. Bažnyčioje jie negalėjo patekti į katedralines ir kolegijalines vietas [16].

Šitoji « užtvara » tačiau maža gelbėjo. Lietuvos valstybei priklausanti Podlachija (Palenkė) buvo kaip tik daugiausia lenkų ir mozūrų gyvenama. Todėl ir plūdo Lietuvon į bažnytines vietas daugiausia mozūrai. Be to, į didžiojo kunigaikščio kanceliariją Vilniuje raštininkais patekdavo dvasininkai. XVI-me amž. ypač daug jų ėmė patekti iš Lenkijos. Natūralus tokių valdovo kanceliarijos raštininkų karjeros kelias buvo tapti kapitulos nariu, arba gauti Lietuvoje gerą beneficiją kokioje turtingoje parapijoje.

Iš kitos pusės, tie liūdni faktai parodo tik *didelį trūkumą* vietinės dvasiškijos. Tas trūkumas nusitęsia per visą XVI-jį amžių. Su juo turės dar daug kovoti Merkelis Giedraitis, nors jau nuo 1570 m. Vilniuje buvo įkurta jėzuitų kolegija, o už aštuonerių metų Akademija ir 1582 m. dvi seminarijos. Kažkaip pati pradžia buvo nelaiminga. Kai Lietuva buvo pakrikštyta, niekas, žinoma, negalėjo suorganizuoti vietoje taip parapijoms reikalingų kunigų paruošimą. Gražiai skambėjo, tiesa, Jogailos pastangos, apie kurias galima skaityti jo Krokuvos universiteto atnaujinimo aktuose. Kadangi jį patį Dievo Apvaizda išvedusi iš pagoniškų paklydimų, jis norįs, kad Lietuvos gyventojai taptų šviesos sūnumis. Gausiai aprūpindamas Krokuvos universitetą, Jogaila galvojo ir apie geresnį naujakrikštų lietuvių švietimą [17].

Paminėtina, kad prie Pragos universiteto karalienės Jadvygos (Jogailienės) lėšomis 1397-1404 m. buvo įkurta neturtingiems lietuviams studentams kolegija. Šitoji fundacija buvo padaryta, rodos, vien tik tikslu ruošti Lietuvai kunigus. Bet iš lietuvių niekas ta kolegija ir studijoms skiriamais pinigais nepasinaudojo [18], o tik J. Huso mokiniai... Yra visai be istoriško pagrindo aiškinimas, kad to bendrabučio vedėju ir auklėtoju buvęs pats Husas, o čia atvykę Lietuvos jaunuoliai turėję ruoštis lietuvius mokyti jų gimtojoje kalboje [19].

Daug arčiau tikrovės yra Valančiaus teigimas, kad 1470 m. Žemaičių vyskupas Varniuose liepęs vaikus mokyti rašto, o paskui juos « mokindina dajktu kunegams priderąntiu, o pramokitus szwente į kunegus » [20]. Autentiški faktai parodo, kad jau Kazimiero laikais

yra buvusi prie Vilniaus katedros mokyklėlė. Bet apie tai bus kalba atskirame skyriuje[21].

Lietuvoje ilgai nebuvo tinkamų sąlygų paruošti kunigus vietoje. Užtad didieji kunigaikščiai, nuo seniau turėdami patronato, t. y. kolatoriaus teisę klebonais parinkti savo kandidatus, ja plačiai naudojosi. Yra žinomi faktai, kaip Lietuvos vyskupai patys rūpinosi išgauti teisę skirti *savo* kandidatus. Vilniaus vyskupui Albertui Taborui 1501 m. rugsėjo 18 d. tai pasisekė, kai jam did. Lietuvos kunigaikštis Aleksandras, ką tik tapęs Lenkijos karaliumi, suteikė privilegiją pačiam iki gyvos galvos pasirinkti kandidatus į 28 parapijas, į keturias Vilniaus kapitulos vietas ir į Trakų kolegijalinę kanoniją. Šitas valdovo patronato teisės atsisakymas lietė 18-ką lietuviškų Vilniaus parapijų[22]. Iš dokumento matyti, kad valdovui naudojantis kolatoriaus teise iki tol buvo patekę į parapijas netinkamų kunigų ir nemokančių lietuviškai («idiomatis Lithuanici ignaros).

Už dviejų metų (1503) panašią privilegiją Medininkų vyskupijai buvo gavęs vyskupas Martynas Lindfaras, kilme vokietis. Aleksandras pastoviai atsisakė patronato teisių 7-niose parapijose. Ir čia buvo išdėstytos tos pačios priežastys, kurios buvo minimos privilegijoje vyskupui: skiriamieji klebonais nemoką lietuvių arba žemaičių kalbos. Jie neturį užtenkamai mokslo, negalį klausyti išpažinčių ir sakyti pamokslų[23].

Šalia vyskupų bandymo įsigyti iš valdovo sau patronato teises, yra matyti, 1447 m. privilegijos dvasioje, tolimesnės pastangos ir iš didikų — bajorų pusės. Ne tik sukštąsias vietas valstybėje, bet ir bažnytines beneficijas buvo norima rezervuoti Lietuvos piliečiams. Tad ankstyvesnis draudimas ateiviams užimti katedrų kapitulose ir kolegijalinėse bažnyčiose vietas, buvo išplėstas Aleksandro (1492) ir Zigmanto Senojo (1529) privilegijose ir ant parapijų, jeigu tik joms atsiranda Lietuvos piliečių[24]. Bet Lietuvos Bažnyčiai vietinių kunigų kaip tik tuo metu labiausiai trūko[25].

Čia patiektasis vaizdas nėra pilnas. Jis galėtų būti dar labiau išplėstas tik faktų skaičiumi, nes dviejų šimtmečių sankryžoje (XV-XVI) yra, palyginti, daugiau oficialių dokumentų. Bendros išvados iš esmės jau vargiai gali pasikeisti, nebent būtų imta atskirai atsidėjus tyrinėti krikščionybės plitimą Lietuvoje Kazimiero laikais. Vis tik ano laiko šaltiniai yra dar su didelėmis spragomis, ir pats Vatikano archyvas, kai jį lygini su XVI-jo amž. pabaiga, Lietuvai iki reformacijos yra šykštokas.

Trūksta aniems laikams net tokio aprašymo, kokį Vytauto D. laikui buvo surašęs anas flamandų keliauninkas Ghillebertas de Lannoy, jau nekalbant apie platesnę reliaciją. Juk tai, ką patiekia 1474-77

metams apie Lietuvą Venecijos ambasadorius Ambrosio Contarini yra bendriausios žinios ir mūsų temai, palyginti, menkai ką duoda [26].

Lietuvos pakrikštijimas, kaip žinome, buvo viena iš eilės sąlygų *politiniame* Krėvos akte, kai buvo sutartos Jogailos vedybos. Trūkstant vidaus misijų ir uolesnių krikščioninimo pastangų, vieną šimtą metų išsilaikiusi krikščionybė negalėjo lietuvių tauton giliau įaugti. Per taikos dešimtmečius etnografinėje Lietuvoje buvo pastatyta apie 80 bažnyčių [27], bet šitų tarp plačių plotų išmėtytų naujų Dievo namų misijinė reikšmė buvo labai ribota, nes nesklido iš ten apaštalavimas žmonių kalba.

Lietuvai nešė skaudžių pasėkų, kad ji ilgai negalėjo suburti jėgų savai švietimo organizacijai. Įgyti pačioje Lietuvoje mokslo nebuvo galima iki pat XVI-jo amž. paskutinio ketvirčio. Tad ir ėmė gaudyti parapijų beneficijas ateiviai iš Lenkijos. Anie klebonų vietų medžiotojai sielovada nesirūpindavo. Dažnai pasitaikydavo, kad jie gautai parapijai aptarnauti atsiųsdavo šykščiai apmokamą vikarą, stengdamiesi sau užsitikrinti ne vienos parapijos bažnyčios ir jos žemių pelną. Kelių beneficijų akumuliacija į vienas rankas buvo tada ir *kitur* (Vokietijoje, Austrijoje ir t. t.) stipriai paplitusi ir reformos reikalaujanti yda.

Buvo didelė Lietuvos nelaimė, kad jos krikšto galutinis priėmimas taip tragiškai ilgai buvo nutęstas [28], ir jis pateko jau į patį vėlybąjį viduramžį, kada Bažnyčioje buvo *susirinkę negerovių*. Juk toje pačioje Konstancos koncilijoje, kur buvo duota pradžia Medininkų vyskupijai, jau pasigirdo pirmasis stiprus šauksmas, reikalaująs reformuoti Bažnyčią « galvoje ir jos nariuose » (« reformatio in capite et membris »).

Lygiai už šimto metų tokią savaip suprastą reformą bandys eksvienuolis Liuteris, o pačioje katalikų Bažnyčioje reformos bus pradėtos po ilgai nusitęsusios ir daug metų trukusios Tridento koncilijos (1545-1563) ir pats « Tridentinum » vykdymas Lietuvoje jau priklausys Merkelio Giedraičio laikams.

Lietuva XV-me amž. buvo, žinoma, paskutinė nauja Kristaus mokslo plantacija Rytų Europoje. Šitas naujasis krikščionybės daigynas pataikė tačiau į aną amžių, kada Vakarų Europoje tikroji vidurinių amžių kultūra vyto ir baigėsi. Prasidėjo « vidurinių amžių ruduo » (J. Huizinga). Tas krikščioniškos kultūros « ruduo » XV-me amžiuje ir naujakrikštei Lietuvai mažai ką begalėjo duoti.

Su šitokiu tad abejotinu vieno šimtmečio balansu Lietuva, visai *nebespėjusi* išgyventi anos viduriniais amžiais Vakaruose išaugusios krikščionybės ir jos formų, pasitiko ateinančią *naują* bangą.

Priedas: LIETUVOS VYSKUPŲ SĄRAŠAS IKI XVIII AMŽ[29].

Vilniaus vyskupai

Andriejus, O.F.M. (Vosylius) 1388 vasara - 1398.XI.14.
Jokūbas Plichta, O.F.M. 1399.V.5 - 1407.II.7.
Mikalojus Gožkovskis 1408.I.16 - 1414.
Petras, iš Kustynios 1415.II.15 - 1421.XII.22.
Motiejus Vilnietis ar Trakiškis 1422.V.4 - 1453.V.9.
Mikalojus iš Šalčininkų (Dzieržgowski) 1453.X.17 - 1467.IX.29.
Jonas Losovičius 1468.V.4 - 1481.
Andriejus Šeliga 1481.VIII.27 - 1491.
Albertas Taboras 1492.IV.11 - 1507.III.27.
Albertas Radvilas 1507.IX.10 - 1519.IV.19.
Jonas iš Lietuvos kunigaikščių 1519.IX.23 - 1536.III.15.
Paulius Algimantas Alšėniškis 1536.III.15 - 1555.IX.4.
Valerijonas Protasevičius, Szuszkowski 1556.IV.10 - 1579.XII.31.
Jurgis Radvilas, kard. 1579.XII.31 - 1591.VIII.9.
Benediktas Vainius (Voina) 1600.VII.31 - 1615.X.22.
Eustachijus Valavičius 1616.V.18 - 1630.I.9.
Abraomas Voina (Vainius) 1631.III.24 - 1649.IV.14.
Jurgis Tiškevičius 1649.XII.9 - 1656.I.17.
Jonas Karolis Daugėla Zaviša 1656.X.16 - 1661.III.9.
Jurgis Bialozoras 1661.XI.21 - 1665.V.17.
Aleksandras Sapiega 1667.VII.18 - 1671.V.22.
Mikalojus Steponas Pacas 1682.V.25 - 1684.V.8.
Aleksandras Kotovičius 1685.IV.9 - 1686.XI.30.
Konstantinas Kazimieras Bžostovskis 1687.XI.24 - 1722.X.24.
Motiejus Juozapas Ancuta 1722.X.24 - 1723.I.18.
Karolis Petras Pancežinskis 1724.IX.11 - 1729.II.19.
Mykolas Jonas Zenkavičius 1730.X.2. - 1762.I.23.
Ignas Jokūbas Masalskis 1762.III.29 - 1794.VI.28.

Medininkų arba Žemaičių vyskupai

Motiejus I Trakiškis 1417.X.24 - 1422.V.4.
Mikalojus I Trakiškis (dar vad. Romedanas ir Dzierzkowicz) 1423.VII.25 - 1434.
Martynas I, iš Luokės 1434-1435.
Jokūbas Trakiškis, ar Vilnietis 1436.V.18 - 1439.VI.8.
Baltramiejus I Pultuskietis 1439 - 1453.
Jurgis Vilnietis 1453.XII.19 - 1464.II.25.

Motiejus II Topolietis 1464.VIII.8 - 1470.IV.24.
Baltramiejus II Svirenkavičius 1471.II.13 - 1482.
Martynas II, iš Žemaičių 1483.II.21 - 1492.
Martynas III Lintfaras 1492.X.8 - 1515.
Mikalojus II Radvilas 1515.VII.6 - 1529.
Mikalojus III Viežgaila 1531.II.15 - 1533.I.19.
Vaclovas Virbickis 1534.IV.13 - 1555.VIII.
Jonas Domanovskis 1556.IV.13 - 1563 (prieš XI.16).
Stanislovas Narkuskis 1564.VI.21 - 1564.
Viktorinas Virbickis 1565.VI.8 - 1567.VIII.22.
Jurgis Petkūnas (Petkevičius) 1567.XI.14 - 1574.VII.
Merkelis Giedraitis 1576.I.16 - 1609.IV.6.
Mikalojus Pacas 1610.III.29 - 1618.XI.26 (mirė 1624.IX.6).
Stanislovas Kiška 1618.XI.26 - 1626.II.13.
Abraomas Voina (Vainius) 1626.VII.20 - 1631.III.24.
Merkelis Elijaševičius Geišas 1631.VI.11 - 1633.I.28.
Jurgis Tiškevičius 1633.XII.19 - 1649.XII.9.
Petras Parčevskis 1649.XII.9 - 1659.II.15.
Aleksandras Sapiega 1660.I.12 - 1667.VII.18.
Kazimieras Pacas 1667.X.3 - 1695.
Jonas Jeronimas Krišpinas Kiršenšteinas 1695.IX.19 - 1708.VII.4.
Jonas Mikalojus Zgierskis 1710.VII.21 - 1713.XII.6.
Paulius Sapiega, O. Cist. 1715.I.21 - 1715.X.15.
Aleksandras Gorainis (Horain) 1716.XII.7 - 1735.XII.7.
Jozapatas Mykolas Karpis 1736.XI.19 - 1739.XII.10.
Antanas Tiškevičius 1740.IX.16 - 1762.I.31.
Jonas Domininkas Lopacinskis 1762.IV.19 - 1778.I.11.
Steponas Jonas Giedraitis 1778.III.30 - 1802.V.13.
Juozapas Arnulpas Giedraitis 1802.V.13 - 1838.VII.17.

DU PIRMIEJI PROTESTANTIZMO BANGOS DEŠIMTMEČIAI LIETUVOJE

1. *Trumpas žvilgsnis į protestantizmą ir jo pasėkas Lietuvoje.*

Europos Vakaruose protestantizmas ėmė skleistis, kai krikščionybė ten jau buvo išgyvenusi aštuonis — devynis amžius, t. y. maždaug tiek šimtmečių, kiek mus dabar skiria nuo pirmojo lietuvių vardo pasirodymo (1009 m.) Vakaruose — Kvedlinburgo analuose ir beveik tuo pat laiku ir mūsų metraščiuose (1040). Vokiečių giminių plotai buvo krikštijami VII-VIII amžiuje, o Prancūzijos ir Anglijos kraštai dar anksčiau.

Kai Martynas Liuteris 1517 metų Visų Šventės vigilijoje prie Vittenbergo pilies bažnyčios prikalė savo tezes, nuo garsiojo Mindaugo pasikrikštijimo, nedavusio, tiesa, progos Evangelijos mokslui tuoj lietuvių tautoje surasti tinkamą dirvą, tebuvo praėję tik 266-ri metai. Vadinamas « Aukštaičių krikštas » tebuvo įvykęs prieš 130 metų! O lygiai šimtas metų (1417-1517) tebuvo praėję nuo įkūrimo Medininkų vyskupijos, kurią popiežius Martynas V-sis patvirtino 1421 m. Tad per tokį, palyginti, trumpą laiką Bažnyčia Lietuvoje nebuvo galėjusi užtenkamai nė įsitvirtinti. Bet ji nebuvo suspėjusi išgyventi nė anų bažnytinio gyvenimo negerovių. dėl kurių XV-jo amž. gale buvo keliamas reformų klausimas ir dėl kurių vėliau ją vis puldavo naujojo religinio judėjimo šalininkai.

Didelėje dalyje vidurio ir šiaurės Europos Bažnyčia aktyviam protestantizmui neatsilaikė. Jeigu naujoji banga daug ką iš senojo pastato nugriovė ar pakeitė Vakaruose, tai ji dar lengviau galėjo paplauti skubotai ir silpnokai suręstą statinį Lietuvoje. Bet ji čia jo galutinai nunešti nebepajėgė. O neįstengė ir todėl, kad, pasirodo, Katalikų Bažnyčia jau buvo vis tik radusi liaudyje tvirtesnę atramą negu paprastai manoma, ypač kai nupiešiamas tamsiausias katalikybės būklės vaizdas Lietuvoje prieš reformaciją. Čia perkeliamos didelės Lenkijos bažnytinio gyvenimo negerovės (taip yra, pav., padaręs Dr. J. Purickis), arba daug užsilikusių žinių apie pagonybės liekanas perdaug sutirštinamos ir *apibendrinamos*.

Ana XVI-jo amž. pagonybe remiantis ir bandoma dažnai aiškinti, jog priešreformacinė krikščionybė buvusi tiesiog visai menkutėlė. Faktai duos progos tokias išvadas reviduoti, arba bent pareikalaus teigimuose tikslumo, vienur dar aptiktų grubių pagonybės liekanų neapibendrinant visam kraštui.

Apie pačias *priežastis*, kurios *palengvino* Lietuvoje plėstis Liuterio ir Kalvino « herezijoms », žinoma, bus dar kalba vėliau.

Pažvelgti į protestantizmą Lietuvoje tiksliai objektyviai ir įstatyti jį į jam priklausančius rėmus, visada liks ne lengva. Tai padaryti bus sunku jau vien dėl labai paprastos aplinkybės. Kiekvienas drąsesnis ir iki šiol nepripažintas teigimas, nors ir paremtas autentiškais šaltiniais, dažnai iš šono galės vienai ar kitai pusei atrodyti subjektyvus. Kalbėdami apie protestantizmą tad stengsimės labiau pasilikti faktų rėmuose. Šitas svarbus lietuvių tautos istorijos veiksnys, dėl kurio Europoje daug kraujo buvo lieta, visą šimtą metų yra stipriai veikęs ir Lietuvos viešąjį, jos politinį gyvenimą, jau nekalbant apie religinį bei kultūrinį. Čia religinės kovos nepažino kruvinų karų, bet ir jos dešimtmečiais aitrino visuomenę.

Iš dalies tai ir paaiškina, kodėl protestantizmas ir Lietuvoje įvairiai iki šiol yra įkainuotas, dažniausiai žiūrint kokiai konfe-

sijai priklauso jo vertintojas. Labai skirtingai, pav., į jį yra pažvelgę du kunigai: vienas katalikų — prof. kan. Antanas Alekna, kitas reformatų — J. Šepetys[1]. Dar kitaip yra pažiūrėję prieš I Didįjį Karą trys katalikų dvasiškiai : Aleksandras Dambrauskas, Kazimieras Prapuolenis ir Juozas Purickis[2]. O nuo jų jau savo svarstymais po šimtmečio ketvirčio gerokai skyrėsi Simas Sužiedėlis[3].

Lietuvos protestantizmą vertinant tačiau, reikia išeiti iš *paties krašto* religinių ir kultūrinių santykių, žiūrint į jį pačios Lietuvos ir jos *kultūros istorijos* požiūriu. Tada galima labiau suderinti skirtingus vertinimus ir artėti prie mokslo pageidaujamos bendros bazės.

Tiesa, nuo XIX amž. galo, t. y. iš mūsų aušrininkų romantikų laikų, kai Prūsuose buvo leidžiami laikraščiai, plačiai buvo išplitę schematiški sugretinimai. Katalikų kunigai esą per bažnyčias Lietuvos liaudį vien tik lenkinę, kai katalikams *priešingi* protestantai, pirmoje eilėje liuteronai, ypač stengęsi lietuvių kalbą palaikyti. Kalvinizmo šulai Radvilai (Juodasis ir Rudojo giminė) ilgai buvo vaizduojami kaip lietuviškumo rėmėjai, nevengiant tokiu lietuvišku jų veikimo centru padaryti ir Kėdainius. Tačiau kaip versmės parodo, tokios anksčiau mėgtos schemos, neatitiko tikrovei. Tiesa, protestantizmas išėjo prieš katalikų Bažnyčios lotynizmą pamaldose, bet lotynų kalbos nusikratymas ir pamokslai bei giesmės liaudies kalba, dar jokiu būdu nereiškė, kad visur toji liaudies kalba yra buvusi lietuvių. Antra, kalvinizmo židiniais paprastai buvo dvarai, ir iš ten skleidžiamam Kalvino mokslui daug kur neturėta lietuviškai mokančių kunigų.

Toliau patiekiamasis vaizdas parodys, jog abiejų konfesijų vertinimui reikia turėti mastą, pasiimtą tik iš *ano paties laikotarpio*, o ne požiūrį po keturių šimtmečių, su žymiai vėlesnių generacijų nusistatymu. Bet ir kritiškas vertinimas, vadovaujantis tik vad. lietuviškumo požiūriu, jau neatitinka tradicinei pažiūrai apie vienų lenkinimą, o kitų lietuvinimą.

Bendrai, protestantizmas Vakarų Europą sujudino iš pat gelmių, ir todėl jo pasireiškimai ėjo per įvairias kultūrinio gyvenimo sritis. Kadangi rytų slavai nepažino nei humanizmo, nei vadinamos reformacijos, protestantizmas buvo tik *Vakarų* Europos padaras. Ėjo jis iš Vakarų betarpiškai (Prūsai, lietuviai studentai Vakarų universitetuose), arba per Lenkiją. Tad protestantizmas dar labiau *stiprino* Lietuvoje Vakarų kultūros kryptį, prasidėjusią jau nuo lotyniško krikšto.

Protestantizmo epochoje ypač pagyvėjo didikų ir bajorų jaunuomenės studijos Vakarų universitetuose. Didžiajai Lietuvos Kunigaikštijai priklausančių gudų plotų didikai virto taip pat kal-

vinistais. Iš čia ir yra daroma išvada, kad reformacija buvusi Didž. Liet. Kunigaikštijoje kultūrinio « vakarėjimo » veiksniu [4].

Reformacijos šimtmetis atnešė, žinoma, daug naujų dalykų. Pirmiausia jis kultūriškai buvo *suartinęs* Mažąją ir Didžiąją Lietuvą. Karaliaučius pasidarė svarbiu lietuvių bajoraičių studijų centru [5]. Mažosios ir Didžiosios Lietuvos kultūrinis bendradarbiavimas ėmė tik sunykti savaime, kai Didž. Lietuvoje vėl įsistiprino katalikybė. Vakarinė Lietuvos siena pasidarė dviem tautos dalims ryškiausia religinė siena, ypač Žemaičių pakraštyje.

XVI-sis amžius, žinoma, ir Lietuvoje atnešė naują dalyką, būtent *spausdintas* knygas. Protestantai čia pirmieji atkreipė dėmesį į liaudį. Tad ir Ragainės liuteronų kunigas Martynas Mažvydas per šimtmečius užsitikrino sau titulą būti iki šiol žinomos *pirmosios spausdintos* lietuviškos knygos autoriumi. Protestantai taip pat suaktyvino liaudies dalyvavimą pamaldose per *giesmę* gimta kalba. Tai turėjo taip pat teigiamos įtakos katalikams.

Šitaip protestantizmo antplūdis labiau išjudino religinį gyvenimą. Jo pasėkoje labiau subruzdo ir katalikai. Vilniun atvykę pirmieji jėzuitai (1569 m.) atnešė viešas religines *diskusijas*. O greitai (nuo 1575 m.) buvo pradėti spausdinti Vilniuje ir *poleminiai* raštai. Tai skatino *naujų spaustuvių* atsiradimą, kurioms pradžią buvo davęs kalvinistas Mikalojus Radvilas Juodasis, jų įsteigdamas dvi (Liet. Brastoje ir Nesvyžiuje). Padidėjusį kultūrinį gyvenimą, žinoma, stiprino pirmosios vidurinės mokyklos, bet čia protestantams, kad ir pasiekus laikinų laimėjimų, nepasisekė pasivyti jėzuitų kolegijų ir jų Akademijos.

Norėdami atgauti pralaimėtas pozicijas, katalikai turėjo stipriai veikti. Buvo uoliai imtasi *liaudies misijų*. Buvo imta apaštalauti užleistose vietose. Iki Zigmanto Vazos valdymo galo (1632) pasisekė Vilniaus ir Medininkų vyskupijose atgauti ne tik daugumą ankstyvesnių katalikų bažnyčių parapijų žemių, bet buvo pristeigta ir naujų tiek, kad parapijų skaičius dvigubai pakilo. Šitaip protestantizmas buvo pasidaręs labai svarbiu veiksniu ano meto Lietuvos gyvenime, skatindamas katalikus subrusti. Apie jo pavojų buvo daug kalbama ir rašoma, nors protestantų jėga savyje, ypač jiems ėmus *skaldytis*, tarpusavyje kovoti, pasirodė perdedama. Net galingojo Mikalojaus Radvilo Juodojo laikais protestantai, pav., sostinėje nebuvo išdrįsę užimti nė vienos katalikų bažnyčios. Jų užgrobtų bažnyčių skaičius, kaip rodo XVII-jo amž. bylos, yra padidinamas. Didikų ir bajorų dvaruose, tiesa, apie 1550-60 metus protestantizmas buvo akivaizdžiai demonstruojamas. Nebuvo stengiamasi tačiau kurti vietinių protestantų institucijų, net pačių galingiausių protestantų nebuvo siekiama įstatymais apsidrausti. Užtad, dar

prieš jėzuitams atvykstant, protestantizmo vilnies stiprumas jau buvo apsilpęs.

Kai kurias tautas reformacija labai stipriai *suskaldė* konfesiniu atžvilgių, pav., Vokietiją, Vengriją, Olandiją, Šveicariją. Didžiosios Lietuvos lietuviai šituo atžvilgiu, tiesa, išliko beveik vienalytiški. Tačiau visa lietuvių tauta tokio susikaldymo *neišvengė*. Tiesa, eilė pirmųjų Mažosios Lietuvos protestantų, pirmųjų liuteronų pijonierių, buvo kilę iš Didž. Lietuvos, ir per visą XVI amž. abiejų valstybių lietuviai palaikė įdomius kultūrinius santykius. Tačiau vėliau *skirtingas* tikėjimas Maž. Lietuvoje ir Žemaičių bei Sūduvos pasienyje ilgai neleido tos pat tautos žmonėms savitarpyje labiau susiprasti. Daug pavyzdžių yra ir iš kitų Europos tautų gyvenimo, kaip religija apsprendžia tautų nusistatymus ir kultūrinius santykiavimus. Pav., katalikai kroatai prieš I Did. Karą Austro-Vengrijoje jautėsi artimesni katalikams austrams, negu stačiatikiams serbams. Nuo XVII jo amž. pasidariusi griežta religinė riba buvo, žinoma, svarbus kliuvinys ir Lietuvos vakarų gyventojų santykiams.

Katalikų Bažnyčia Lietuvoje, kad galėtų įveikti kad ir stipriai susikaldžiusį protestantizmą, turėjo labiau *įtempti* savo jėgas. Ir Medininkų ir Vilniaus vyskupai, pasišaukę talkon vienuolius, pirmoje eilėje jėzuitus, turėjo daug darbo. O Merkelio Giedraičio visas veikimas yra ne tik pastangos atitaisyti tai, kas naujos bangos sulaužyta, bet siekimas atlikti ir tai, kas buvo per šimtą metų nepadaryta.

2. *Nuo Medininkų vyskupo Mikalojaus Radvilo iki Vaclovo Virbickio.*

XV-jo amžiaus palikimas, su kuriuo jauniausioji Lietuvos vyskupija nuėjo į reformacijos šimtmetį, be abejo, buvo dar gana silpnutis. Prie Varnių medinukės Šv. Aleksandro vardo katedros, šalia vyskupo, dar sėdėjo vienas — antras kapitulos narys, su žmonėmis vargu galįs susikalbėti. O po kraštą pasklidę puskapis išmėtytų bažnytėlių gana pamažu augo, kai karalius, ar kokis didikas pastatydavo tarp miškų kur nors medinį Dievo namą.

Šaltiniuose neliko pėdsakų, kad vyskupų tarpe būtų iškilę žymių veikėjų — apaštalautojų, veiklių administratorių. Rodos, į tokių skaičių iš dalies galėtų būti priskirtas nebent vysk. Martynas Lintfaras (1492-1515), mokęsis Lenkijoje ir Italijoje [6]. Apie jo sau iš valdovo išsikovotą kolatoriaus teisę skirti eilę klebonų Medininkų vyskupijoje jau esame kalbėję. Žymiai silpnesnį įspūdį buvo palikęs Lintfaro pirmtakas, taip pat Martynas, vietinis Šiaulių klebonas. Į vyskupus iškopęs po svetingo Medininkų valdytojo Baltramie-

jaus (1471-1482)[7], šis « Martinus de Samogitia » per devynerius vyskupavimo metus pastatydino Papilės ir Šaukėnų bažnyčias[8].

Ir Vilniaus vyskupo soste XV-jo amž. antroji pusė būtų praėjusi be žymėtinų vyrų, jeigu ten, tais pat metais su Medininkų Martynu nebūtų įkopęs Albertas Taboras (1492-1507). Jo laikais Vilniuje buvo įkurdinti domininkonai, pats miestas apvestas mūrais, o svarbiausia iš didž. kunigaikščio buvo išsikovota kolatoriaus teisė[9], kurią, kaip paprastai, sostinės pavyzdžiu, tuoj sėkmingai išsirūpino ir Medininkai. Šiaip jau ir sostinėje kiti vyskupai yra eiliniai. Tiesa, apie juos trūksta ir ryškesnių žinių bei faktų. Bet ypač Medininkų vyskupai, kiek besistengtum apie juos versmėse rankioti, iš istorijos patamsių neišeina. Jų metrika todėl yra supainiota ir XVI amžiuje. Vėl reikia kai kuriuos vardus ir datas atitaisyti.

Ant pačios reformacijos slenksčio Lietuvoje stovi Vilniaus vaivados ir kanclerio sūnus, vysk. Mikalojus Radvilas (1515-1529), patekęs į Medininkų vyskupus iš pranciškonų, žinoma, karaliui Zigmantui Senajam nominuojant. Iš Valančiaus Žemaičių vyskupystės istorijos[10] tariamoji jo mirties data (1522) yra klaidingai kartojama, žinoma, ir Lietuvos bažnytinės provincijos kalendoriuose (« Elenchus ») ir kitose knygose.

Jau Žemaičių Vyskupijos istorikas atvaizdavo jį kaip neteisingą, nesugyvenantį su kapitula ir didikais[11]. Apie tai kalbėjo savo trumpame aprašyme ir Naramowskis, pažymėdamas jo barnius su kapitula ir Žemaičių seniūnu[12]. Mikalojaus Radvilo vyskupijos triukšmai atėjo iki karaliaus Zigmanto Senojo ausų. Jis siuntė vizitacijos reikalu į Medininkų diecezija Kamieneco vyskupą. Atlikęs vizitaciją, šis rašė 1528 m. liepos 5 d. Varmijos vyskupui apie « Mikalojaus nesuskaitomus ir negirdėtus papiktinimus, viešus nusikaltimus, neturint nei Dievo baimės, nei drovumo ... »[13]. Kas tiksliau po tomis bendromis frazėmis slėpėsi, nieko nebepatiriame. Nežinojo nieko plačiau, matyti, nė Valančius. Jis tik pažymėjo, kad vysk. Radvilas « kajpo kunegajksztis patio pradio, už nieka turieje kanaunikus ir diduomenę žemajtiu. Idiem to datirusi ponibė, bajsi po wisus žemajtius pakiele klegiesi: katro paskuo susizgribęs wiskups, ir par žmoniszką su kiekwienu elgimos nęb nutildė »[14].

Iš kitų šaltinių toliau aiškėja vysk. M. Radvilo nervų liga. Jau savo vyskupavimo pradžioje jis sirgo « skrupulo liga » (morbo scrophularum). Tad jis du kartu vyko pas « stebukladarį » Prancūzijos karalių Pranciškų I-jį Bolonijon ir į Paryžių[15]. Žinia, Prancūzijoje iš gilaus viduramžio ėjo per kartas tvirtas įsitikinimas, jog, šventais aliejais pateptas ir karūnuotas, valdovas visada stovėjęs aukščiau ne tik už visus pasaulinius, bet ir už dvasinius kunigaikščius. Tuo būdu per šimtmečius (iki pat XIX-jo amž. Karo-

lio X-jo !) išsilaikė nuomonė, kad kiekvienas naujas karūnuotas Prancūzijos karalius įgydavęs ypatingą *gydomąją* galią. Šitaip atsirado visa teorija apie karalisus ypatingą sugebėjimą išgydyti « skrupulo ligą » (ecroulles)[16].

Apie tai garsas, matyti, buvo nuskambėjęs iki Baltijos krantų. Pats karalius Zigmantas Senasis 1517 m. rašė Pranciškui I-jam, kad šis jam Dievo suteikta galia išgydytų iš skrupulo ligos Žemaičių vyskupą Mikalojų[17]. Iš tiesų, nuvykęs pas dideliais karo žygiais šiaurės Italijoje užimtą Pranciškų I, iš Bolonijos Medininkų vyskupas grįžo sveikas. Bet jis vėl paskui atkrito. Ir vėl jis buvo išsiruošęs į didelę kelionę pas Pranciškų I-jį, šį kartą tačiau į Paryžių. Priežastys yra nežinomos, tačiau šį kartą atvykusiam M. Radvilui Prancūzijos karalius esąs atsakęs savo pagalbą[18]. Už pusšimčio metų tuo pačiu keliu iš Lietuvos į Paryžių pas Prancūzijos karalių, ir dar formaliai tebesantį Lietuvos — Lenkijos valdovą, Henriką Valois vyks ir Vilniaus kapitulos prelatas Merkelis Giedraitis. Jo tikslas tačiau bus visai kitas, būtent spėti laimėti varžytines su lenku Jokūbu Voroneckiu, kad laiku gautų nominaciją į Medininkų vyskupus.

Matyti, pairusių nervų Radvilo valdymas Medininkuose buvo gana liūdnas, jeigu Zigmantas Senasis buvo priverstas Žemaičių vyskupijoje paskatinti bažnytinę vizitaciją. Iki šiol yra tai seniausias žinomas Žemaičių vyskupijos vizitacijos faktas, ir jo iniciatorius buvo pats karalius. Tad vysk. Merkelio Giedraičio prašymu nuncijaus Caligari auditoriaus Tarkvinijaus Pekulo atliktoji Medininkų vyskupijos vizitacija 1579 m., toli gražu nebuvo pati seniausioji.

Po M. Radvilo mirties istorinėje literatūroje vėl susitinkame su neaiškiais įpėdinių valdymo metais. Yra tikra, kad Radvilas mirė 1529 m., o Kijevo vyskupas Mikalojus Viežgaila, karaliaus Zigmanto prašymu, 1531 m. vasario 15 d. buvo perkeltas į Medininkus. Apie jo paskyrimą yra aiškus užrašas[19]. Kadangi Radvilas 7-ri metai anksčiau klaidingai buvo numarintas, Valančius tad įsakmiai minėjo, jog po jo vyskupiją aštuonerius metus su viršum valdęs kapitulos išrinktas kan. Jurgis Talaitis, kurį karalius Zigmantas Senasis nominavęs Žemaičių vyskupu[20]. Tą patį kartoja ir vėlesnieji autoriai[21]. Apie Jurgį Talaitį tačiau daugiau žinome iš kitų versmių, ir jis Medininkų vyskupiją administravo ne pilnus dvejus metus iki Viežgailos. Vyskupu jis niekada nebuvo. Tad ir Naramowskis, ir Valančius jį klaidingai įrašė į vyskupų skaičių[22]. Paaiškėta tad ir paslaptis, kodėl « žemaitej wiskupa neturieje »[23].

Dar prie vysk. M. Radvilo galvos J. Talaitis 1528 m. buvo gavęs Medininkų kapituloje prelato — archidijakono vietą, o prieš ketverius metus (1524) Vilniaus kapituloje buvo tapęs prelatu kantoriumi, jau būdamas Salako klebonu[24]. Yra žinomos jo pastangos

įsigyti Žemaičiuose daugiau beneficijų (Krekenavos parapiją). Dėl šitos turtingos parapijos ilgai truko jo kova su mozūru (Plocko klieriku) J. Košėča. Apie tai eilę faktų duode Vatikano šaltiniai, ir juos nurodome, kalbėdami apie ano meto giedojimus [25].

Mūsų temon neįeina čia plačiau ir nuosekliau išdėstyti ir kitus visus XVI-jo amžiaus pirmosios pusės Lietuvos vyskupų gyvenimo faktus. Tik nenorima praleisti progos *atitaisyti*, Vatikano šaltiniais remiantis, kai kuriuos ryškesnius netikslumus. Pav., po anos vakancijos į Žemaičių vyskupus buvo jau pačioje 1531 m. pradžioje [26] įšokęs, iš tada mažai mėgiamos ir pairusios Kijevo lotynų apeigų vyskupijos, vysk. Mikalojus Viežgaila. Vilniaus kapituloje, tapęs Medininkų vyskupu, Viežgaila sau ir toliau pasilaikė prelato — dekano beneficiją [27]. Bet greitai vyskupija vėl ėmė našlauti, nes jau 1533 m. sausio 19 d. Viežgaila buvo miręs [28].

Už gerų metų su viršum (1534 m. balandžio 13 d.) į Medininkus buvo paskirtas Zigmanto Senojo kanceliarijos raštininkas Vaclovas Virbickis [29]. Naramowskis ir Valančius vadina jį lietuviu, o Fijalekas « koronos » lenku [30]. Galima tačiau teigti, jog plati Virbickių giminė buvo kilusi iš *Lietuvos* [31]. Atėjęs į Medininkus, kaip paprastai atsitikdavo, iš Vilniaus kanauninkų, anas išlavintas humanistas Virbickis Žemaičiuose išbuvo du dešimtmečius su viršum (1534-1555). Yra žinoma, kaip jis darbavosi ūkio srityje ir kaip rūpestingai didino bažnytinius dvarus [32]. Silpnai daugėjo tik bažnyčios, kurių jo laikais buvo pastatytos vos penkios. Ant Radvilo padėtų mūrinių pamatų pastatė jis vėl medinę Varnių katedrą.

Ką anas mokytas vyskupas Vaclovas per tuos du dešimtmečius nuveikė prieš jo laikais vyskupijoje jau akivaizdžiai ėmusį rodytis protestantizmą, versmėse pra užsikorę tik du fakteliai, būtent akcija prieš Šilalės kleboną ir Vilniaus vyskupijos sinode pirmininkavimas. Jeigu šituo atžvilgiu vysk. Virbickis būtų dar aktyviau pasireiškęs, kad ir atsitiktinuose to meto šaltiniuose būtų turėję likti daugiau pėdsakų [33]. O šiandien, šalia Šilalės « istorijos », težinome tik tiek, kad savo mirties metais, Vilniaus vyskupui Pauliui Algimantui Alšėniškiui stipriai pasiligojus ir jam prašant, Vaclovas Virbickis 1555 m. vasario mėn. pirmomis dienomis *pirmininkavo Vilniaus* vyskupijos sinodui. Šitą faktą neginčijamai patvirtina Vilniaus kapitulos aktai [34]. Remdamasis Narbutu ir dar pats nuo savęs pridėdamas, M. Valančius suklydo teigdamas, kad Vaclovas Virbickis buvęs sukvietęs sinodan Žemaičių kunigus į Varnius [35]. Tą klaidą pakartojo ir J. Purickis [36]. Jeigu Valančiaus ir Narbuto patiektoji žinia būtų tikra, būtų buvę dalima daryti išvadą, kad jau 1555 m. Medininkų kunigai buvo surinkti iš viso į pirmąjį vyskupijos sinodą. Medininkų vyskupijos pirmasis sinodas tačiau,

kiek žinios siekia, teįvyko tik Jurgio Tiškevičiaus laikais, t. y. už 80 metų nuo Virbickio mirties. Net ir M. Giedraitis nesukvietė savo kunigų į sinodą.

Sinodų kvietimo atžvilgiu žymiai skyrėsi Vilniaus vyskupija. Jos pirmasis sinodas jau buvo įvykęs prieš 35-ris metus, t. y. 1520-21 m. Deja, jo nutarimai nėra išlikę ir težinomas pats sinodo sušaukimo faktas [37].

Už aštuonerių metų nuo pirmojo sinodo jaunas ir energingas Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių sukvietė antrąjį Vilniaus sinodą (1527 ar 1528). Šiame sinode jaunam Vaclovui Virbickiui buvo tekęs svarbus vaidmuo [38].

Be abejo, Vilniaus kunigų 1555 metų sinodo, kuris įvyko prieš pat Virbiokio mirtį [39], pagrindinė tema bus buvęs rūpestis, kaip kovoti su Vakarų herezija, nes jau tuo klausimu iš dalies buvo užsiėmęs visa generacija anksčiau ir antrasis Vilniaus sinodas 1527-1528 m. [40]. Nėra abejonės, kad Vaclovo Virbickio laikais ir Žemaičiuose pasirodė bajorijoje ryškesni ženklai protestantizmo, kuris sostinėje ir, žinoma, didikų dvaruose vis daugiau sau rado šalininkų, ypač po Zigmanto Senojo mirties (1548 m.). Čia ir turime dar išsiaiškinti keletą su protestantizmo pasirodymu susijusių pagrindinių klausimų.

3. *Pirmieji protestantizmo ženklai Vilniuje ir Medininkuose.*

Ilgai Medininkų vyskupijoje sėdėjo Vaclovas Virbickis, tačiau jo laikais Žemaičių vyskupystės istorikas nė žodžiu dar neužsimena apie protestantizmo stuksenimą į Žemaičius [41]. Reformacijos plitimą (« visimą ») riša jis tik su Merkelio Giedraičio pirmtako, būtent vysk. Jurgio Petkevičiaus gyvenimu, ir šitaip šis buvo padarytas dar labiau nepopuliarus [42], tokiu vyskupo — « medžiotojo » nelaimingu pavyzdžiu išlikdamas iki šiai dienai.

Per vienuolika metų nuo Vaclovo Virbickio mirties (1555 m.) per Medininkų sostą praėjo trys Vilniaus kanauninkai: Jonas Domanovskis, Stanislovas Narkuskis ir Viktorinas Virbickis [43]. Ryškiausiu iš tų vyskupų, žinoma, yra paprastai laikomas vyskupijos administravime įsigijęs nuopelnų J. Domanovskis [44]. Jis jau stebino amžininkus savo mokslingumu ir svetimų Europos kraštų, kuriuos buvo aplankęs, pažinimu.

Nors Domanovskis parūpino Medininkų kapitulai statutą (parašė ispanas kan. Petras Royzijus), nors tarp parapijų vyskupijoje pravedė ribas, tačiau daug laiko praleido ne savo vyskupijoje, tai pirmininkaudamas komisijoje pataisyti Lietuvos Statutą, tai, kaip

teisių autoritetas, sėdėdamas karaliaus dvare. Iš jo įpėdinių vyskupijai dėl jų trumpučio ganytojavimo nedaug buvo naudos. St. Narkuskis mirė, nespėjęs nė ingreso atlikti, o Viktorinas Virbickis tuoj pabėgo (1565 m.) į turtingesnę Lucko vyskupiją, kur jis mirė jau M. Giedraičiui Žemaičiuose esant vyskupu (1588 m.).

Būtų atskiras ir platus klausimas, tiksliai ištyrinėjus, atsverti XVI-jo amžiaus pirmosios pusės anų Medininkų ir Vilniaus vyskupų veiklą, tačiau pasilieka įspūdis. kad nuo vysk. Martyno Lintfiro laikų iki M. Giedraičio Žemaičiai per visą 60 metų nebeturėjo rūpestingo ganytojo. Kai Medininkuose nebuvo nuolat besitriusiančios galvos, iš to viduje darėsi negerovių, o pats gyvenimas nešė iš Prūsų ir iš Vilniaus naujovių ir reformų.

Valančius, tiesa, aprašydamas Domanovskio — Narkuskio — Virbickio laikus ir minėdamas tų vyskupų darbus, dar nepaduoda apie reformacijos rodymąsi jokių faktų. Tik savo veikalo II dalyje pamini, jog XVI-jo amž. pusėje ėmė « plusti į Žemajtius » įvairūs Kalvino tikėjimo skelbėjai iš Prūsų ir iš Lenkijos [45].

Apie tokį *vėlybą* protestantizmo rodymąsi buvo kalbėjęs ir Vijukas — Kojalavičius. Jis teigė, jog 1538 m. Lietuvoje dar buvę ramu. Naujasis mokslas tik plitęs Livonijoje [46]. Prie 1556 metų Kojalavičius (jis rašė metraštiniu būdu) « herezijos » pirmą pradžią Lietuvoje surišo su tiksliau neišaiškinto kažkokio kunigo Viklifo vardu [47]. Kiti tą žinią paskui kartojo [48]. Šitaip protestantizmo pirmos pradžios ir jo datos klausimas sostinėje ir Žemaičiuose yra tiksliau išsiaiškintinas.

Jau pirmas žvilgsnis į anksčiau nenaudotas vermes parodo, jog Lietuvoje dėl protestantizmo veržimosi į kraštą buvo nepalyginamai *žymiai anksčiau* baiminamasi. Kaip žinome, 1517 m. spalių 31 d. išėjęs su savo tezėmis prieš atlaidus, Liuteris 1520 m. jau parašė tris reformacines brošiūras, ir už metų, kaip « atskalūnas vienuolis » susilaukė Vormso edikto. Po 7-rių metų iš Vilniaus jau ėjo atgarsis apie besiskverbiančias « naujoves ». Pradinė naujovių srovė dar *negalėjo* būti didelė, ir tuoj buvo *ieškoma* Vilniuje būdų padaryti jai užtvarą.

Surinkęs vyskupijos kunigus Vilniun į sinodą, pats vysk. Jonas pradžioje griaudeno, kad Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje esą pasirodę tiek daug skirtingų krikščioniškos religijos apeigų ir įvairių tikėjimo praktikavimo klystkelių, kurių kasdien *naujų* atsirandą, o paprasti ir neišlavinti kunigai jais tad užsikrečią [49]. Tame pat Vilniaus sinode buvo įsakmiai nutarta, nepriimti bažnyčių vikarais nežinomų prašaliečių kunigų, jeigu jie neturės atitinkamų vyskupijos popierių [50]. Dviem atvejais yra kalba apie « scholastikus » — mokyklų mokytojus [51]. Įsakoma ypač saugotis tokių « herezi-

joje» įtartinų mokytojų iš Vokietijos, draudžiant jiems mokyklose dėstyti, «kad savo santykiavimu neužkrėstų kitų katalikų»[52].

Abiem atvejais yra kalbama tik apie mokytojus *vokiečius*, kurie, užsikrėtę «limpančia Liuterio herezija», buvo laikomi pavojingi. Čia, be abejo, turėta galvoje pirmiausia Lietuvos miestų, ypač Vilniaus, vokiečiai. Jų skaičius sostinėje XVI amž. buvo ne mažas[53]. Įdomu, kad vokiečiai, kur tik jie svetur begyveno, susipažinę su jau spaustuvėse *spausdintomis* ir nuostabiai greitai plintančiomis Liuterio brošiūromis, paprastai rodė savo tautiečiui *solidarumą*. Vargu galima iš esamų versmių tiksliau nustatyti, ar sinodo nutarimuose buvo daugiau *baiminimosi*, ar iš tiesų kalbėjo tikras faktas, jog Lietuvoje vokiečiai savaime jau buvo tapę Liuterio šalininkais. Tiesa turėjo būti per vidurį. Vokiečiai Lietuvoje domėjosi ką rašė Liuteris ir, be abejo, dažnai dėstė Bažnyčią ir popiežių kritikuojančias mintis, bet į kokias formas toji «kritika» išsilies, dar nebuvo aišku.

Prie tokių ankstybų protestantizmo skleidėjų, žinoma, reikia priskirti Vakarų universitetus lankiusį Abraomą Kulvietį, kuris jau apie 1538 metus Kaune turėjo savo mokyklą[54]. Nuo senų senovės Kulvietis yra laikomas — taip jau darė ir prūsų XVII-jo amž. galo istorikas Hartknochas — pirmuoju liuteronu Lietuvoje[55], o istorikas K. Jablonskis pavadino jį «pirmuoju Lietuvos inteligentu»[56]. Prie tokių ankstybųjų Liuterio mokslo šalininkų priskirtinas buvęs pranciškonas Stanislovas Rapailionis[57], kurio nei kilimo vieta, nei eitieji mokslai iki šiol nėra paaiškėję. Trečiuoju reikia laikyti Kulviečio mokyklos mokytoją Jurgį Zablockį[58].

Du pirmieji liuteranizmo pijonieriai Lietuvoje ir protestantiškojo Karaliaučiaus universiteto profesoriai, būtent, Kulvietis ir Rapailionis, abu rašytojai ir vertėjai lietuvių kalbon giesmių, yra mirę gana anksti — ir abu vieneriais metais (1545). Jiedu nebesulaukė nė Mažvydo katekizmo pasirodymo (1547). iš kurio ir žinome apie judviejų literatūrinį darbą. J. Zablockis, tapęs bajoraičių mokytoju, už 15-kos metų (1560 m.) vadovaus studentų būreliui iš Lietuvos į Tübingeną. Jame reikšis ir Merkelis Giedraitis.

Yra neįmanoma nors apytikriai nustatyti, kiek plačiai protestantizmas buvo įkėlęs koją aname ankstybajame dešimtmetyje 1530-1540 m. į sostinę ir į Lietuvos dvarą. Liuteranizmas, kaip ankstyvesnis, už Kalvino reformą, tiesa, pirmiau ir skleidėsi. Sinodo nutarimais ir paties valdovo Zigmanto Senojo draudimais toms «naujovėms» padaryti užtvaros nebuvo galima. Neapsisaugojo nuo jų ir Žemaičiai.

Tuo metu, kai Vaclovas Virbickis labiausiai rūpinosi vyskupijos dvarais, o Jonas Domanovskis ruošė II-ją Lietuvos Statuto redakciją, įšliaužė naujovės į Žemaičius ir Medininkų krašte pasirodė, kad ir nežymūs, protestantizmo ženklai. Ar naujoji vilnis buvo staigi, reikia abejoti. Kada čia ankščiausiai « herezija » įkėlė koją? Pats seniausias iki šiol žinomas faktas liečia Šilalės kleboną Joną Tortilavičių [59], kilusį iš Batakių.

Persiėmęs Liuterio mokslu, Šilalės klebonas apie 1535 metus ėmė jį skleisti ir tarp žmonių. Greičiausiai paties vyskupo Vaclovo Virbickio grąsinamas kalėjimu, Tortilavičius pasirinko kelią į Prūsus [60], kur hercogo Albrechto buvo mielai priimtas [61]. Apie šį naujovininką Šilalės eksklebonąą tiek ir bežinome, kad jis Prūsuose, būdamas uolus liuteranizmo skleidėjas, davė pradžią garsiai Batockių giminei [62].

Per visą tolimesnį Vacl. Virbickio vyskupavimą nebegirdime nieko apie vyskupo žygius prieš hereziją, bet lygiai taip pat nieko nežinoma ir apie jo bažnytinį veikimą [63]. Šis humanistiškai išsilavinęs Medininkų vyskupas, nors jam buvo palankūs Lietuvos Bažnyčios istorikai (A. V. Kojalavičius ir M. Valančius) [64], tačiau buvo į savo amžiaus galą (1553 m.) apskųstas Romai. Lyg kokia gyvenimo ironija skambėjo, kad Šilalės klebono išvarytojas buvo kaltinamas religinių naujovių pamėgimu, nepavyzdingu gyvenimu [65]. Jeigu jau pats Medininkų vyskupas protestantizmo atžvilgiu turėjo abejonių, iš to peršasi išvada, kad iš jo toliau nebebuvo likę ano jaunystės dienų kovotojo. Tokiu visą laiką Vilniuje išliko, pav., vysk. Jonas iš Lietuvos kunigaikščių ir dar labiau vysk. Virbickio amžininkas Paulius Alšėniškis, nes jis vis rodė griežtumą, naujatikius įmesdamas kalėjiman ir visaip juos persekiodamas [66].

Žemaičiuose, dėl įprasto krašto kultūrinio atsilikimo nuo sostinės, ir protestantizmo ženklai vis dar buvo atsitiktiniai. Iš kilmingųjų čia reikia paminėti Bielevičius, apie kuriuos plačiau toliau. O tuo tarpu Vilniuje 1544 m. Zigmantui Augustui, dar 4-ri metai prieš tėvo mirtį (1548), paėmus didžiojo kunigaikščio valdžią, atmosfera naujam mokslui darėsi palankesnė. Jo tėvas Zigmantas Senasis visą savo valdymą, buvo griežtas herezijai [67], ir tik gyvenimo gale šiaip taip pakentė sklindančias religines naujoves. Visai kitaip darėsi prie jo sūnaus, ir į Zigmanto dvarą Vilniuje atsiplovė iš kitur visokių naujų apaštalų ir ateivių pamokslininkų [68]. Iš paviršiaus galėjo atrodyti, kad sustiprėjusi naujoji banga paplaus Lietuvoje Katalikų Bažnyčios pamatus.

PROTESTANTIZMO PLITIMAS LIETUVOJE

1. *Protestantizmo plitimo keliai.*

Protestantizmas Lietuvoje skleidėsi iš kelių pagrindinių ir skirtingų židinių. Nuo pat ankstybos pradžios nemažos įtakos turėjo buvusiųjų ordino žemių, ypač Prūsų hercogo kaimynystė. Iš XV-jo amž. ėjo Prūsų ir Livonijos pirklių sąlyčiai pačiame krašte. Didesnės reikšmės turėjo protestantiškuose Vakarų universitetuose studijavę bajoraičiai ir didikų sūnūs. Lenkijos protestantų veikimas ir nuolatiniai ryšiai su Lietuvos magnatais, taip pat ir sostinėn susitelkusių įvairių reformatorių apaštalavimas, nešė savo vaisius.

Įdomi buvo hercogo Albrechto kaimynystė. Iki 1525 m. jis dar buvo Prūsuose paskutinis magistras ano kryžiuočių ordino, kuris ilgai « senąjį » tikėjimą buvo *kardu* nešęs lietuviams. Paklusęs Liuterio patarimui, sulaužęs vienuolio įžadus ir metęs « netikrą skaistybę », ordino eksmagistras su buvusiais kitados riteriais, ėmė rūpintis misijomis ir kaimyno žemėje jau *taikingu* būdu. Jeigu *kruvino* « apaštalavimo » metodai tarp lietuvių kryžiuočiams buvo katastrofiškai nepasisekę, tai veikimas ne kardu, o *kultūrinėmis* priemonėmis teikė vilčių.

Hercogo Albrechto didelis uolumas, kuriuo jis Lietuvai norėjo nešti Liuterio mokslą, buvo atremtas į *politinius* tikslus. Per Lietuvoje ir Lenkijoje pasklydusį protestantizmą jis tikėjosi sau didesnių politinių laimėjimų [1]. Šitie Albrechto sumanymai yra jau išryškinti. Reformacijos pagalba jis planavo vienu ar kitu būdu didesnėn savo įtakon paimti didž. Lietuvos Kunigaikštiją, arba bent jos vakarinę dalį (Žemaičius), į kuriuos jis pats karo metu buvo daręs žygį [2].

Iš vienos pusės Prūsų hercogas ne tik mielai priglausdavo, bet tiesiog gaudydavo pirmuosius lietuvius protestantus, kuriems toliau pasilikti Lietuvoje buvo pavojinga (Rapailionis, Kulvietis, Tortilavičius ir kt.). Yra nuo seniau žinoma, kad pirmieji protestantizmo skleidėjai tarp Mažosios Lietuvos gyventojų ir anie žymieji Liuterio mokslo lietuvišku *spausdintu žodžiu* skelbėjai buvo kilę iš Didž. Lietuvos [3], neišskiriant nė paties M. Mažvydo [4]. Vien iš šio raštų yra žinomos pavardės dvylikos jo bendradarbių, kurie taip pat buvo kilę iš Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos arba ką tik buvo buvę jos piliečiais [5]. Tad ir kalbama apie Lietuvos inteligentų protestantų emigraciją į Mažąją Lietuvą [6].

Anie jauni protestantai, palyginti, *anksti* atsirado Lietuvos valstybėje. Jie niekur čia negalėjo pritapti, nes Zigmanto Senojo laikais protestantizmas ilgai turėjo *slapstytis.* Tad nesant kur dėtis pačioje

Kunigaikštijoje, jiems beliko vienas kelias — ieškoti prieglaudos pas hercogą.

Anų šviesuolių pagalba ir buvo XVI amžiuje Prūsuose gaminamos pirmosios lietuviškos protestantų knygos. Šitaip ir atsirado Mažvydo katekizmas, kuris buvo, žinoma, skirtas ir didžiosios kunigaikštijos lietuviams [7].

Svetingas pirmųjų Lietuvos protestantų veikėjų priglaudimas ir jiems palankių sąlygų suteikimas buvo svarbus veiksnys jauno Lietuvos protestantizmo istorijoje. Iš kitos pusės anas veiklus ir išlaidus hercogas, susiorganizavęs aplink save puošnų dvarą, mėgstąs visokius politinius projektus, naujus sumanymus ir sąjungas [8], labai rūpestingai plėtojo pastovius *santykius* su Lietuvos *didikais*. Albrechtas traukė Lietuvos ponus į reformaciją, ar stiprino jų protestantiškas pastangas.

Siekdamas ir politinių laimėjimų, Albrechtas daug susirašinėjo su žymiausiu Lietuvos kalvinizmo ramsčiu ir, žinoma, pačiu įtakingiausiu Lietuvoje ponu, būtent, Mikalojumi Radvilu Juoduoju [9]. Būtų atskira įdomi tema kalbėti apie politinius Albrechto mostus. Apie tai daug medžiagos duoda ir Karaliaučiaus archyvas [10].

Prūsų hercogui nuolat rūpėjo, kas dedasi Vilniuje, ir iš čia jis labai tiksliai ir rūpestingai buvo vis informuojamas apie kiekvieną Vilniaus dvaro ir Lietuvos politikos naujenybę [11]. Šituose politiniuose rėmuose reikia aiškintis ir aną protestantinį kaimyno hercogo uolumą lietuvių ir Lietuvos atžvilgiu.

Šalia paties hercogo, palyginti, sėkmingai besivystančių pastangų taikinti būdų užkariauti kaimyną naujajam tikėjimui, Prūsų krašto liuteriškoji įtaka reiškėsi ir per į Lietuvą plūstančius vokiečių *pirklius*. Jie vyko į pigiomis žaliavomis pertekusį kraštą ne tik iš didžiausio ano meto Pabaltijo prekybos centro Dancigo, bet ir iš Karaliaučiaus, Elbingo, Ragainės, Klaipėdos ir kitų vietų [12].

Nuo Vytauto Didžiojo, ir ypač nuo Kazimiero laikų, kai jau Kaune veikė prekybinė vokiečių pirklių (hanzeatų) kontora [13], buvo nusistovėję pastovūs prekybiniai santykiai. XVI amžiuje jie dar labiau pagyvėjo, ypač su Kaunu ir Vilniumi. Nemunu ir kitais žinomais prekybos keliais, įtrintais per šimtmetį be karų, Lietuvon patekdavo šalia įprastinių importo prekių [14], ir įvairių kaimyno kultūrinių vertybių, ir reformacinių knygų.

Kaimyno žemės pirkliai palaikė pačiame krašte prekybinius santykius su dvarais, be abejo, turėdami reikalų ir su klebonijomis. Apie protestantų vokiečių pirklių ir amatininkų reikšmę XVI-jo amžiaus Vilniui ir Kaunui yra jau patiekta medžiagos [15]. Bet ir su artimiausiais pasienio plotais, su Žemaičiais ir Sūduva, žinoma, buvo nusitiesę prekybiniai santykiai. Ten buvo, be kitko, pasto-

viai eksploatuojamos girios. Vokiečių pirkliams paprastai būdavo išnuomojami ištisi miškų lopai[16], iš kur buvo galima plukdyti apdirbtą medžiagą. Tos rūšies faktams Karaliaučiaus archyvas patiekia gausios ir įdomios medžiagos.

Lietuvos protestantizmo istorijoje tad vokiečių pirklių vaidmens, ypač XV-me amžiuje, nereikia išleisti iš akių. Kai dar iš Vokietijos einančios anos religinės naujovės Lietuvos bajorams buvo įdomios, kiekvienas iš protestantų krašto pasirodęs žmogus bajoro ir didiko dvare turėjo būti mielai išklausytas. XVI-jo amžiaus žmogus ir savo kasdienos rūpesčiuose daug dėmesio rodė religiniams reikalams, mėgdavo disputus ir ginčus.

Mažiau Lietuva, palyginti, anuo metu bepalaikė prekybinius santykius su Ryga, bet ir čia šiaurinės Lietuvos dalys turėjo natūralų kelią Dauguva ir jos prieupiais plukdyti masiškiems savo miško produktams (rąstams, pelenams, degutui) ir kailiams[17]. Tad Livonijai artimos Lietuvos pasienio sritys buvo Rygos liuteronų pirklių lankomos. Lankėsi ir lietuviai Rygoje[18], kurioje protestantizmas atėjo labai anksti (1522 m.) su tokiu triukšmu, miestą užvaldžius Liuterio šalininkams. Lietuvos protestantėjimo eigoje tačiau Ryga neturėjo to vaidmens, kurį įgijo Karaliaučius ir Albrechto ten 1544 m. įsteigtasis universitetas.

Abu žymiausieji Lietuvos svarbiausių upių *miestai* (Kaunas ir Vilnius) palaikė patogius santykius su Karaliaučiumi. Lietuvos *didikų* dėmesys vis krypo į veiklųjį hercogą Albrechtą. Kilmingųjų jaunuomenė gausiau negu kitur ėmė vykti į pamėgtą artimiausią universitetą. Šitaip Rytprūsių sostinė Lietuvos protestantizmo istorijoje XVI-me amž. suvaidino, iš visų užsienio miestų, patį žymiausią vaidmenį.

Žymiai didesnės reikšmės negu laikino pobūdžio sąlyčiai su protestantais pirkliais yra buvusios XVI-jo amžiaus pačių lietuvių magnatų ir bajorų *studijos* Vakarų « heretiškuose » universitetuose[19]. Iš universitetų matrikelių priskaitoma vienam šimtui metų per pusę tūkstančio studentų[20]. Protestantiniai dešimtmečiai kaip tik paskatino ir pagyvino lietuvių išvažiavimą į užsienio universitetus[21].

Grįždavo tokia jaunuomenė į savo tėvų dvarus, žinoma, persiėmusi naujuoju tikėjimu ir vežimais atsigabendavo įvairių protestantiškų bei antikatalikiškų raštų. Iki XVI-tojo amžiaus vidurio anos suprotestantėjusios magnatų ir bajorų jaunuomenės reikšmė visuomeniniame Lietuvos kunigaikštijos gyvenime dar negalėjo būti didelė.

Zigmanto Senojo laikais « heretikai » dar negaudavo valstybinių vietų, ir niekur iki valdovo mirties (1548 m.) dar *nebuvo* bažny-

tinės protestantų bendruomenės. Santykiai ėmė keistis tačiau protestantų naudai, kai pačios žymiausios ministerių vietos Lietuvoje apie 1550 metus pateko į žymiausiųjų protestantų rankas [22].

Žinia, nuo « Vilniaus krikšto » laikų (1387 m.) pradėjo Lietuvon smelktis *Lenkijos* religinio gyvenimo formos ir papročiai. Jie skverbėsi, tiesa, pamažu, nes pats bažnytinis Lietuvos katalikų gyvenimas, kaip žinome, per XV-jį amžių nebuvo tampriau suorganizuotas. Bet tos įtakos srovenimo nebuvo galima nepastebėti, ir ji, kad ir pamažu, *pastoviai* ėjo per kartas. Tokiu būdu Lietuvon atėjo ir Lenkijos bažnytinio gyvenimo negerovės. Kai tik ten religinis katalikų gyvenimas sutriko ir vis stipriau ėmė reikštis religinių naujovių ženklai, tuoj rado jie natūralų atgarsį ir gerą dirvą sau ir Lietuvoje. Iš Lenkijos Vilniun plūdo įvairiausi reformatoriai — pamokslininkai, iš ten buvo gausiai gabenami lenkiški protestantų raštai.

Toji srovė, žinoma, sustiprėjo Vilniuje Radvilui Juodajam pasidarius pačiu galingiausiu Lietuvos ponu, turinčiu čia žymiausią valdžią. Laikais Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių, kuris 1536 m. buvo iškeltas į Poznanės vyskupus, sostinė dar neturėjo viešų protestantizmo išpažinėjų, žinoma, dar nebuvo nė pastovių pamokslininkų, kurie naująjį mokslą skelbtų [23]. Ilgai nebuvo jų ir prie naujo vysk. Pauliaus Algimanto (iš Alšėnų kunigaikščių).

Lietuvos protestantizmo istorijoje todėl galima kalbėti apie slapto ir pusiau slapto naujojo mokslo išpažinimo fazes. Atrodo, kad 1535-36 metus galima laikyti persilaužimo metais į pusiau slaptą protestantizmo reiškimąsi. Toji data, kaip žinome, Medininkų vyskupijoje sutampa su Šilalės klebono pabėgimu. O nuo 1536 metų Lietuvos stambiųjų turtuolių tarpe jau buvo tokių, kurie save laikė « heretikais » ir tai neabejotinai galima įrodyti iš jų pačių korespondencijos su hercogu Albrechtu [24].

Galima čia paminėti, jog apie tą laiką, kai protestantizmas Lietuvoje jau pradėjo viešiau rodytis, t. y. apie 1536 metus, yra gimęs ir Merkelis Giedraitis. Vadinasi, jis turėjo progos bręsti, kai Lietuvos kilmingieji jau buvo stipriai suprotestantėję, ir būti naujatikiais laikė jie savo luomo akivaizdžiu ženklu.

Čia dar kartą pasitvirtina, jog protestantizmo pėdsakų Lietuvoje yra buvę *žymiai anksčiau*. Tad klaidingai seniausioje Vilniaus jėzuitų kolegijos istorijoje buvo dar XVI-jo amž. gale parašyta, kad « herezija įrėpliojo » (« irrepsit ») tik 1552 m. [25], ir čia kolegijos istorijos autorius (ar autoriai) papasakoja, kaip pirma slapta tarp vokiečių Šv. Onos bažnyčioje, kuri priklausė pranciškonams observantams (bernardinams), buvę imta « atsigerti Liuterio nuodų » [26]. O toliau, šalia visokių kitokių įdomių smulkmenų, papasakojama, kaip

miesto liaudis sukėlusi triukšmą prieš liuteronus druskos pardavėjus, patyrusi, kad jie penktadieniais ir kitomis pasninkų dienomis valgo mėsą ... [27].

Kad Liuterio mokslas Vilniuje ėmė skleistis anksčiau už kalvinizmą ir, žinoms, pirmiausia tarp vokiečių pirklių ir amatininkų, su šituo Vilniaus kolegijos istorijos tvirtinimu galima pilnai sutikti. Tačiau pirmieji liuteranizmo pėdsakai laiko atžvilgiu yra nepalyginamai *žymiai ankstesni*, ir šitas teigimas galioja abiem vyskupijom.

Tad visa tai, ką dėl protestantizmo pradžios Lietuvoje yra pasakę ir vėlesni autoriai (Valančius, Lukasziewicz'ius, A. Dambrauskas) [28], su pagrindu yra jau sėkmingai sukritikavęs J. Purickis [29]. 1536-1540 m. Radvilai, Bielevičiai, Kęsgailos (Kiežgailos), Chodkevičiai ir kai kurie kiti Lietuvos magnatai jau buvo virtę aiškiais protestantais arba, tikriau sakant, buvo išstoję prieš katalikų Bažnyčią.

Nuo 1544 metų pačiame Vilniuje, kur Zigmantui Augustui suorganizavus savo puošnų dvarą žymiai pagyvėjo sostinės politinis ir kultūrinis gyvenimas, protestantizmas sau rado dar palankesnį kelią, nors Vilniaus vysk. Paulius Algimantas vis dar bandė kietai kovoti su naujatikiais [30]. Šalia vokiškosios protestantizmo formos (Liuterio mokslas), labiau išpažįstamos ateivių miestiečių amato ir prekybos žmonių, iš Lenkijos, arba betarpiškai per Vakaruose buvusius (studijavusius) ėmė pagaliau po 1550 metų tekėti kalvinizmas į magnatų dvarus ir šiuos aklai pamėgdžiojančius bajorų kiemus. Antroje pusėje XVI-tojo amžiaus Kalvino mokslas ir tarp katalikų ir tarp *stačiatikių* Lietuvos kunigaikštijos kilmingųjų vis daugiau suras šalininkų [31].

Lietuvos sostinė, kurioje nuo 1550 metų Radvilas Juodasis turėjo tiek daug įtakos, pasidarė savaime įvairiausių žymių pamokslininkų bei reformatorių žymiausiu židiniu. Kas tik buvo palankesnis, vis atvydavo Vilniun pas tą « vyriausią heretiką » (haeresiarcha) [32].

Reikšmingas yra tačiau faktas, kad Vilniaus miestas, kuris buvo sutraukęs daug žymių « heretikų » vadų, tikėjimo atžvilgiu nepatyrė Rygos ir Karaliaučiaus likimo. Žinia, Rygoje buvo užgrobti vienuolynai, jų bažnyčios paverstos sandėliais, net uždraustos katalikų pamaldos ... [33] O meninių vertybių — rašo Livonijos protestantas istorikas — buvę 1524-26 m. sunaikinta tiek daug, jog anuos meno sunaikinimus galį viršyti tik II D. Karo nuostoliai [34]. Reformacija Rygoje jau buvo prasidėjusi 1522 m.

Tokio fanatizmo pėdsakų ir protestantizmo klestėjimo laikais Vilniuje nėra buvę, ir čia nebuvo « šturmuota » nė viena bažnyčia. Net iš viso protestantai, nors jų užtarėjai politiškai ir buvo galingi,

per visą protestantizmo kilimo ir sunykimo šimtmetį nebuvo sostinėje užgrobę *nė vienos* katalikų bažnyčios [35]. Vadinasi, Vilniaus religiniams santykiams nuo to meto, kai ten Gediminas perkėlė savo sostinę, per kartų kartas reikšminga pasiliko *tolerancija*, apie kurią buvo liudiję Gedimino laiškai. Prie didesnio masto kruvinų religinių vaidų, kurie XVI-XVII-jo amžiaus miestams buvo įprasti, nebuvo prieita ir tada, kai nuo XVI-jo amž. galo tarp jėzuitų Akademijos auklėtinių ir protestantų vis įvykdavo peštynių, demonstracijų ar laidotuvių užpuolimų.

Apie čia trumpai suminėtus pagrindinius protestantizmo veiksnius, kurie Lietuvoje išėjo prieš Katalikų Bažnyčią, galima būtų iš nespausdintų ir spausdintų versmių surinkti žymiai daugiau medžiagos. Iš dalies tai yra atlikę St. Kot'as ir J. Purickis. Čia patiektos išvados galėtų būti smulkiais šaltinių faktais patikslintos, bet jos nesikeičia.

Čia prieiname dabar prie vienos iš sunkiausių reformacijos laikotarpio problemų: kiek dar laikėsi Lietuvoje katalikybė XVI-tojo amžiaus pusėje, arba tiksliau apie 1555 metus? Čia tuos metus minime todėl, kad jais abiejų vyskupijų ganytojai kartu pasitraukė iš gyvųjų, ir kitais metais (1556 m.) beveik vieną dieną buvo paskirti du nauji vyskupai. Be to, 1555 metai yra reikšmingi Lietuvos sostinės *protestantų ir Radvilo Juodojo* istorijoje.

2. *Lietuvos katalikų religinio gyvenimo sunykimo klausimas apie 1555 metus.*

Mirus anam prieš protestantus nepaliovusiam veikti Vilniaus vyskupui Pauliui Algimantui, kurio laikais taip dažnu papročiu buvo virtę į vienas rankas suimti kelias turtingas beneficijas, į Lietuvos sostinę iš Lucko 1556 metų balandžio 10 d. buvo perkeltas Valerijonas Protasevičius [36]. Už trijų dienų (IV.13) Medininkams buvo konsekruotas Vilniaus prelatas Jonas Domanovskis [37].

Vadinasi, nuo 1555 metų rudens, žiūrint formaliai katalikų bažnytinės hierarchijos požiūriu, etnografinės Lietuvos vyskupijose buvo pasidaręs tarpas. Tik po gero pusmečio, 1556 metų pavasarį, abi vyskupijos gavo naujus ganytojus, skirtingus savo nusiteikimais ir sumanymais, kitokius negu buvusieji jųdviejų pirmatakai.

Šitoje tad vietoje, reformacijos vystymosi *pusiaukelėje* didžiojoje Kunigaikštijoje. yra verta įterpti protestantizmo pasėkų apžvalgą per pirmuosius du jo dešimtmečius. 1535-36 metai, kaip sakyta, yra laikytini pradiniais «herezijos» metais Lietuvos valstybėje, turint galvoje pirmoje eilėje nuo katalikų Bažnyčios atskylančius didikus.

Kokis tad buvo anas tarpinis balansas? Ar iš katalikų Bažnyčios pamatų reformatoriai ir jų uolūs šalininkai jau buvo spėję daug ištrupinti ten, kur Kristaus Evangelija vis dar skaitėsi jaunu ir liaunu « Medelynu »?

Protestantizmo pasirodymas Lietuvoje yra davęs progos įvairiems autoriams ir įvairiomis kalbomis (lietuvių, lenkų, vokiečių, rusų ir lotynų) daug rašyti apie kat. Bažnyčios padėtį priešreformaciniame laikotarpyje ir reformacijos dešimtmečiais. Piešiant katalikybės sunykimą lietuviškojoje Kunigaikštijos dalyje, paprastai buvo elgtasi statiškai, nepaisant chronologijos, per maža atsižvelgiant į gyvenimo *raidą*.

Gana tamsus, palyginti, religinio gyvenimo vaizdas, kurį šaltiniai patiekė apie 1560-70 metus, buvo taikomas apskritai katalikybei Lietuvoje nuo tada, kai tik protestantizmas čia įkėlė koją. O Lietuvos reformacijos plėtroje būta taip pat *vystymosi* ir bangavimo! Jos padėtis, pav., anų dviejų žymiųjų ir ankstybųjų liuteronų Rapailionio ir Kulviečio mirties metais (Rapailionis mirė širdies liga 1545.V.13, o už trijų savaičių — VI.6 Kulvietis — džiova), labai skyrėsi nuo būklės dvidešimčia metų vėliau, kai į grabą žengė pats žymiausias kalvinizmo ramstis Mikalojus Radvilas Juodasis (1565 m.).

Protestantais virtusių didikų ir bajorų iki pusės XVI-jo amžiaus Lietuvos kunigaikštijoje jau buvo, palyginti, nemažas skaičius [38]. Tiksliai nustatyti datas, kada atskiros didikų šeimos nutraukė ryšius su kat. Bažnyčia, sunkiai yra įmanoma. Žinome, kad Kalvino mokslu interesavimasis Vilniuje labiau padidėjo nuo 1556 m. [39]. Iki tol tačiau katalikybės padėtis dar nebuvo prasta, kokia ji ėmė darytis kitame dešimtmetyje, kai šimtmetis jau buvo persivertęs į antrąją pusę.

Į piešiamą protestantizmo paveikslą lietuvių tautoje yra įprasta įterpti visokiausių žinių apie pagonybės liekanas, tuo parodant didelį liaudies tamsumą [40]. Yra pasidarę beveik nuolatine taisykle, menką žmonių nusimanymą ir visišką neišmanymą krikščionybės tiesose, laikyti viena iš reikšmingų protestantizmo plitimo priežasčių. Įspūdis yra sustiprinamas apibendrintomis žiniomis apie bažnytines negeroves, faktais apie kunigų sumaterialėjimą, beneficijų medžiojimą ir jų akumuliavimą, t. y. sutelkimą kelių bažnytinių vietų vienose rankose. Prie viso to dar prijungiamas moralinis dvasininkų nusigyvenimas [41].

Šios paskutinės priežastys, be abejo, galėjo vis naujovininkams teikti paskatų pulti senąją Bažnyčią ir jos atstovus. Tokiais atvejais « reformų » šauksmas darė savo įspūdžio, ir raginimas prie jų Lietuvoje laimėdavo pasisekimo kilminguosiuose. O šie savo keliu

siekė ne tik pataisyti tai, kas jiems atrodė Bažnyčioje negera, bet siaurino jos įtaką, atiminėdami savo tėvų ir protėvių parapijoms dovanotas žemes ir užgrobdami pačias bažnyčias, kur buvo turėję koliatoriaus (klebono skyrimo) teisę. Bažnyčios negerovės tad buvo didesniu akstinu išsiplatinti liuteranizmui tarp miestiečių (amatininkų, pirklių) ir kalvinizmui — didikų dvaruose ir bajorų kiemuose.

O baudžiauninkų liaudyje aptiktos pagonybės liekanos vargu turėjo pakankamo ryšio su protestantizmo plitimo pasisekimu. Kai reformacija skleidėsi tarp kilmingųjų ir miestuose, tamsi valstiečių liaudis jai pasirodė abejinga[42]. Iš vienos pusės liaudis jau buvo suspėjusi pasisavinti *išorines* religines krikščioniško gyvenimo formas. Bet *šalia* jų dar buvo gyvų ir senųjų pagonybės liekanų, ir šios nesidavė taip greitai išraunamos.

Lietuvos baudžiauninkai, kiek jų ponai varu nevertė, neturėjo, žinoma, socialinės dingsties, skatinančios priimti pataisytą tikėjimą, apie kurį dar nedaug nusimanė. Ir neturint įsakmių versmių, reikia samprotauti, jog XVI-jame amžiuje dvarui sunkų jungą nešąs lažininkas[43] laikėsi priešiškame nusistatyme kiemui kilmingojo, kuris buvo ėmęs savo *kalba* skirtis nuo liaudies, laikydamas naujai imtą vartoti kalbą vienu iš bajorystės požymių. Apie XVI-jo amž. vidurį valstiečio « ponas » ėmė skirtis ir savo *religija.*

Kur katalikybė jau buvo susiradusi sau palankesnių sąlygų, ano meto versmės paprastai neregistravo. Jos tačiau pirmiausia atkreipė dėmesį, kur dar liaudis gyveno akivaizdžiuose prietaruose, kur rodė aiškias pagonybės liekanas. Juk praeiviui stebėtojui visada pasilikdavo labiau atmintyje, kas krito į akis, kas piktino, o kas buvo normalu, neminėdavo. Ir čia žinios apie kurį nors atsilikusį užkampio lopą, t. y. pagonybės liekanas ten, kur žmonėms iki bažnyčios dar buvo poros dienų žygis, mėgsta apibendrinti ir išplėsti. Kartais vienos srities užsilikę papročiai (Ukmergės apskr. Žemaitkiemis) klaidingai priskirta net visam Žemaičių kraštui[44].

Iš anos įvairiaspalvės versmių mozaikos, be abejo, su tam tikru pagrindu yra darytos išvados, jog vadinamieji Lietuvos katalikai dar buvę apgrubę pagoniškais prietarais. Jie tiesiog esą skendėję pastirusioje sentėvių religijoje, apie Evangelijos Mokslą ir katekizminius dalykus mažai ką nugirdę, ar menkai nusimaną.

Tokį įspūdį dar labiau sustiprino vėlybesni XVII-jo amž. šaltiniai, atsiradę jau tada, kai vysk. Merkelis Giedraitis jau buvo atlikęs « antrąjį Žemaičių krikštijimą ». Nors kai kurios tų žinių, ypač XVII-jo amž. galo reliacijose, yra rašytos *pasiskaičius* XV-jo amž. Dlugošo ir kitų kronikų pastraipas apie lietuvių pagonybę, bet jos vis tik parodo, kad toji tema dar buvo aktuali[45].

Daug tokių žinių yra jėzuitų metiniuose pranešimuose apie savo misijinę veiklą (« Litterae Annuae »). Keliasdešimčia atvejų įvairiais metais ten vis grįžtama prie liaudies pagonybės. Dalyje tų apyskaitų (jose ne kartą minimi krikštijami suaugę ir seniai!) stereotipiškai *pasikartoja* ankstyvesnės žinios apie žmonių tikėjimus. Be to, anie misininkų pranešimai neapsiėjo be perdėjimų. Šitaip vėlesniems amžiams susikūrė jėzuitų istoriografija, vaizduojanti Lietuvą, iki jėzuitų pasirodymo, tiesiog « Šiaurės Indija »[46]. O šiaip jau žinios ne tik apie žemaičių, bet ir aukštaičių pagonybės pėdsakus nusidriekia iki XVIII-jo amž. ir dar vėliau.

Daugiausia anų ryškių pagonybės liekanų XVI-XVII-me amž. vis buvo nurodoma Žemaičiuose. Kai visa tai surenkama krūvon, pradedant nuo liuteronų Mažvydo katekizmo griaudenimų apie Kaukus ir Žemėpačius, kai įsiskaitoma į paties vysk. M. Giedraičio laišką jėzuitų generolui (1587 m.) apie aukojimus perkūnui, žalčių garbinimą, ąžuolų šventais laikymą, mirusiųjų vėlėms valgio nešimą ir kai vėl užbaigiama katalikų Daukšos katekizmo (1595 m.) žiniomis apie ugnies, Žemynos, gyvačių, medžių, alkų, Medeinių garbinimą[47], nenoromis paprastai įsiperša išvada, jog žemaičių liaudis tada yra turėjusi būti daugiau pagoniška negu katalikiška. Juk iš tokios XVI-XVII-jo amžiaus pagonybės ne kartą yra bandyta retrospektyviniu būdu, pasinaudojant palyginimais, atstatyti tariamai tikrąjį senosios lietuvių pagonybės veidą[48].

Aną sunkų įspūdį, kuris savaime susidaro apie reformacijos meto krikščionybę, dar labiau bandoma sustiprinti naujomis ir vis naujomis versmėmis, nors jų dalis, tiesa, tik *bendrybėmis kartoja* tuos pačius dalykus. Žymusis Žemaičių vyskupystės istorikas rado net tikslinga pridėti visų dviejų puslapių pastraipą kaip « Daug žemajtiu wiel patąmp stabmeldejs ». Valančius kalba, deja, nenurodydamas jokių šaltinių apie vaideliotų ar pagonių kunigų paskyrimą, apie tai, kaip ne vienoje vietoje buvusi sukurta šventa ugnis, Perkūnui nešamos aukos, namie vėl auginami žalčiai ...[49]. Čia taip vaizdingai anoji pagonybė aprašyta, jog ir čia, kaip ne vienoje kitoje vietoje, mums brangus Valančiaus veikalas, tampa tiesiog lyg kokiu *literatūros kūriniu*. Mūsų istorikas nesivaržė, jeigu jam rodėsi vaizdo pilnumui reikalinga, atbaigti ir pasakyti tai, ko jis, žinoma, šaltiniuose nerado, bet ką jis spėjo buvus gyvenime.

Iš vienos pusės turime tad visokiausių žinių žinelių susidaryti išvadai, kaip krikščionybė Lietuvoje XVI-me amž. dar turėjusi būti gana menka, labai paviršutiniška. Nors tos žinios, kaip sakyta, apskritai teliečia paprastąją liaudį, bet jos yra mielai nurodomos, laikant jas viena iš priežasčių, kodėl protestantizmas Lietuvoje rado sau

atramą. Iš kitos pusės tačiau turime neabejotinai *autentiškų* įrodymų, kurie gera dalimi nuneigia aną tamsų paveikslą.

Čia patiekiame iš beveik tų pačių metų du tokius *prieštaraujančius* vaizdus, liečiančius Žemaičius. Kaip juos *suderinti*? Štai Mažvydo katekizmo išleidimo metais (1547 m.) Zigmantas Augustas savo laiške kancleriui Maciejovskiui pastebėjo: « Krikščionių tikėjimas tačiau mūsų D. L. Kunigaikštijoje yra tik naujas daigynas: už Vilniaus miesto, ypatingai tačiau Žemaičiuose, neminint kitų prietarų, paprastoji ir tamsioji liaudis kaip dievus garbina miškus, ąžuolus, liepas, upes, akmenis ir pagaliau gyvates ir tiems (daiktams) viešai ir pas save (namie) gyvulius ir aukas atnašauja »[50].

Šitokį įdomų užrašą pateikia jaunas didysis Lietuvos kunigaikštis, kuris nuo 1544 m. pastoviai sėdėjo Vilniuje[51]. Jis buvo, matyti, sostinėje prisiklausęs tos rūšies žinių. Augusto laiške yra minimos net *viešos* gyvulių aukos[52]. Nors šitoji pastaba ir yra iš sostinės rūmų rašyta, paties krašto gilumoje viso to savo akimis nepatyrus ir nemačius, tačiau yra verta dėmesio, juo labiau, kad ji derinasi į aną mozaiką panašių žinių, užrašytų įvairiomis progomis ne tik svetimtaučių, bet ir pačių *lietuvių*, turėjusių daug reikalų su liaudimi.

Bet iš kitos pusės tačiau tokie pat lietuviai, gyvenę tarp žmonių ir jiems Liuterio mokslą skelbę, pateikė *priešingų* duomenų. Štai už trijų metų nuo ano laiško, ne vėliau kaip 1551 m., tas pats Martynas Mažvydas, kuris savo katekizmo įvade ką tik buvo šaukęs[53]:

« Kaukus Szemepatis ir laukasargus pameskiet
Visas welnuwas deiwes apleiskiet »,

griaudžiai skundėsi hercogui Albrechtui savo parapijiečiais. Praleidęs daug metų tarp pasienio lietuvių ant kairiojo Nemuno kranto, Ragainės klebonas, labai ilgame lotyniškame laiške[54] (vokiškai Mažvydas iš viso nemokėjo!) savo valdovui, maldavo patarimų ir pagalbos, kad galėtų parapijiečius labiau prisijaukinti. Prašė jis ir leidimo atlikti parapijos vizitacijai[55].

Ragainės lietuviai, kuriuos Mažvydas nesusilaiko neišvadinęs « užsispyrėliais », « kieta » ir « netašyta veisle »[56], esą taip užkietėję « Papistų moksle » (« doctrina Papistarum »), jog nė per dvidešimt su viršum jo triūso metų Mažvydui nėsą pasisekę jų atkratyti nuo « papistinių » įpročių[57]. Savo « papistiniame » aklume jie atmetą, girdi, evangelikų švenčių religines giesmes, labai maža dalis jų telanką Mažvydo pamaldas[58].

Esą tačiau dar blogesnių dalykų. Palaikydami senas « papistų » ydas, jo parapijiečiai važinėją iš Ragainės į Lietuvą ir į Žemaičius, ir ten jie iešką savo moterystėms palaiminimų. Ragainiškiai vykstą į Lietuvos katalikų šventes, lanką jų atlaidus. Tik dalį parapijiečių

Ragainės liuteronų klebonui tebuvo pavykę pritraukti prie jo dėstomo Evangelijos mokslo ir sakramentų. Tai buvo juo labiau sunku, kad tarp jų atsirasdavo ir tokių, kurie išjuokdavo, pašiepdavo ir keiksmais palydėdavo « pamaldžius sakramento priėmėjus [59].

Daug esą — rašo Mažvydas — jau susenusių vyrų ir moterų, kurie per visą savo gyvenimą telankę vos 3-4 jo pamokslus. O kai jie paklausiami, kodėl niekina « dangišką mokslą ir dvasinį peną », jie atsako apie sakramentą (komuniją), kad ir jų tėvai jo neėmė ir nieko apie jį negirdėjo.

Dėl tokių žmonių laikysenos Mažvydas tarėsi su vietos valdžios seniūnu, kaip ragainiškius pritraukti prie Dievo žodžio ir sakramentų. Abu jiedu sutarę, jog būtina kreiptis į hercogą. Mažvydas tad ir prašė būti pamokomas, ką reikia daryti su tokiais « kieto sprando žmonėmis, kurių nepalenkiamos dvasios, pagal savo sąžinę, ilgiau nebegaliu pernešti » [60].

Iš daugelio Mažvydo laiško pastraipų akivaizdžiai matyti, jog ragainiškiai lietuviai savo naujojo klebono, nors ir daug metų ten veikiančio, yra stipriai *nemėgę*. Paties klebono vis pabrėžiamais žodžiais, jie ypač vengė jo krikšto ir moterystės sakramentų patarnavimų. Klebonas sakosi, kad tokiais atvejais žmones paegzaminuodavęs iš poterių (Tėve Mūsų, katekizmo). Ragainiškiai labiausiai kratęsi liuteroniško katekizmo, ir jie — karčiai rašo Mažvydas — « tiek tesupranta apie tikrą krikščionių religiją, kiek vaikai lopšyje » [61].

Žmonės sąmoningai nesiduodą mokomi katekizmo ir randą visokių juokingų pasiteisinimų. Vieni išsikalbinėją žila senatve, kiti sakosi esą dar per jauni, o treti teisinasi, ūkio darbais užsiėmę. Pavasarį ir vasarą tie žmonės ir šventomis dienomis savo ūkiuose plušą. O toliau Mažvydas išskaičiuoja eilę kitokių priežasčių, kodėl ragainiškiai nelanko jo pamaldų, ir jis prideda, jog jie rūpestingai laikosi « labai senų papistų tradicijų ».

Iš Mažvydo plačių aiškinimų hercogui toliau aiškėjo, kaip žmonės visokiais būdais liuteronų kunigą apeidavo. Jis pats pažymėjo, jog kai kada, lyg kokiame būtiniausiame atvejuje, žmonės išdrįstą duoti pakrikštyti vaiką kokiam kaimiečiui, ar kokiai senei. Vienas senis Ragainės parapijoje, nors nebuvę jokios bėdos atvejo, išdrįsęs sujungti ir krikštyti, ir už tai jis iš seniūno susilaukęs tinkamos bausmės [62]. O kitame laiške Albrechtui Mažvydas patiekia pavyzdžių ir pavardėmis, kaip vienas Tilžės amatninkas tuokęs Ragainės parapijiečius. Visa tai galįs sulaikyti tik hercogas « savo žemiško kardo griežtumu » [63]. Bet Ragainės lietuviai ir kitais atvejais, aplenkdami savo kleboną, veikiau kreipėsi į kokį « tulką » (vertėją) L. Kantūną, kuris liuteronišką tikėjimą skelbė [64].

Šitame ryšyje darėsi suprantamas vienas iš įdomiausių reiškinių, kurį Mažvydas savo laiške paminėjo. Jo evangelizuojami žmonės važinėjo į kaimynines Lietuvos katalikų parapijas. Susirūpinęs jis išskaičiavo, kaip jam nuo seno patikėtos ir evangeliška turinčios tapti parapijos žmonių dalis, niekindama jo teikiamus sakramentus ir jo sakomus pamokslus (dėl šitų dalykų Mažvydas labiausiai jaudinosi), per šv. Oną vykdavo į Batakius, per šv. Jokūbą — į Švėkšną, per šv. Marijos šventę (« Mariae virginis gloriosae ») — į Šiluvą, per šv. Kryžiaus atlaidus — į Jurbarką. Jo parapijiečiai keliaudavo per šv. Jurgį ir Dievo Kūną į Tauragę, per Dangun Žengimą į Veliuoną ir į *kitus* miestelius. Jie važinėją kur pasitaiko šventųjų garbinimo dienos ir ten « pasibiaurėtiną stabmeldybę » vykdą [65], nes jo parapijiečiams « papistų ceremonijos patinka ».

O kurie nevykstą į atlaidus pas katalikus — skundžiasi toliau hercogui Mažvydas — namie užsidegę prie sienų vaškines žvakes, « lyg stabmeldžiai », šaukiasi į šventuosius, nes jie « jų šventes pagerbia ir jų laikosi ». Ir mūsų pirmosios spausdintos lietuviškos knygos autorius aname laiške sušunka į ragainiškius lietuvius: « O kad jie taip pagarbiai laikytųsi ir švęstų sekmadienius, klausydami šventų pamokslų ir katekizmo tiesų, kur yra atkalbinėjami nuo prietarų ir papistinių biaurybių » [66] ! Bet jie pasilieką savo aklume ir garbiną svetimus dievus...

Šitaip visokiais pavyzdžiais savo parapijiečių « neklusnumą » įrodęs ir kitos išeities neberasdamas, klebonas maldavo hercogą, kad šis išleistų ediktą, draudžiantį visokias tos rūšies « stabmeldybes » — « idololatrias » [67]. Visa tai suprantama, žinoma, ano meto rėmuose, kada vis labiau ėmė įsigalėti šūkis « kieno valdžia, to ir tikėjimas » — « cuius regio, eius (et) religio ».

Šitie *autentiški* faktai yra paimti iš paties lietuvių gyvenamo pasienio apie 1550 metus. Pats Mažvydo laiško originalas yra dabar Göttingene tarp Karaliaučiaus archyve esančių Ragainės bažnyčios dokumentų [68]. Visam tam, ką evangelikų kunigas išpasakoja protestantizmą skleidžiančiam hercogui apie Nemuno krantų lietuvių *prisirišimą* prie katalikybės, nėra, žinoma, *jokio pagrindo* netikėti. Jam pačiam, kaip tik toji teisybė nebuvo miela, bet jis pats norėjo užbėgti už akių (taip jis ir rašo !) bet kokiems priekaištams, kai atvyks kokia aukštesnės valdžios vizitacija [69]. Tad klebonas turėjo ir papasakoti, kaip lietuviai viename (Prūsų) ir kitame (Lietuvos) valstybės pasienyje garbina šventuosius, kaip jie mėgsta važinėti į atlaidus. Žinoma, Mažvydas visą laiką turėjo galvoje tik *baudžiauninkų* liaudį. Jo laiškas toliau parodo, kad Prūsų protestantizmo įsravos apie 1550 m. Žemaičių liaudyje nesijautė.

Jos negalėjo būti dar ir todėl, kad pati Paprūsė už sienos dar buvo *stipriai katalikiška*, kur liaudis gera valia nenorėjo priimti « reformų ».

Iš šito šaltinio toliau matyti, kad apie pusę XVI-jo amžiaus visos Žemaičių pietvakarių katalikų bažnyčios (jų čia paminėta šešios), ne tik dar buvo katalikų rankose, bet ten dar *nebuvo sutrikęs* ir religinis gyvenimas. Liaudis dar nejautė protestantizmo vilnies. Kur ji tekėjo į dvarus, tai nubangavo per valstiečių galvas, jų *nepaliesdama*.

Paminėtosios parapijos buvo juk, palyginti, tolimas užkampis, tiesiog vyskupijos galūlaukės, ne tik žiūrint iš sostinės, bet ir iš Varnių. Tų parapijų keturios įkurtos tik XVI-jo amž. pirmajame ketvirtyje [70]. Jeigu anose bažnyčiose buvo prisilaikoma katalikiškų švenčių, buvo teikiami krikšto ir moterystės sakramentai, tai senesnėse Žemaičių plokštumos parapijose, t. y. maždaug plote Ariogala — Kaltinėnai — Luokė — Papilė — Šiauliai, kur dauguma bažnyčių buvo dar iš XV-jo amž., religinis gyvenimas *negalėjo žemiau* stovėti.

Mažvydo laišką perskaičius, kyla klausimas, kaip galima suderinti evangelikų kunigo išdėstytus faktus apie lietuvių liaudies laikymąsi katalikų Bažnyčios tradicijų, su visomis anomis žiniomis apie pagonybę. Šiomis remiantis, kaip žinome, priešprotestantinė krikščionybė yra paprastai suniekinama, padaroma labai paviršutiniška [71]. Jau prof. J. Gerullis, evangelikas ir nacistinės ideologijos žmogus, kuris iš Karaliaučiaus archyvo yra išvilkęs dienos švieson svarbių lietuvių kultūros istorijos dokumentų, yra įdomiai pastebėjęs: «ne vien liuteronai ir reformatai, bet ir patys katalikai rodosi per blogai apie anų laikų katalikiškąją bažnyčią rašę » [72].

Kada reformacijai įsigalint baudžiauninkų gyvenimas yra žymiai blogėjęs, ir Prūsų lietuviai, kaip rodo Karaliaučiniai dokumentai, savo tikėjimą yra keitę ne geru noru, bet *valdžios prispirti* [73]. Vakarykščiai dar buvę katalikais, o ano hercogo laikais jau protestantais apšaukiami, šitie kieto sprando lietuviai ir per porą dešimtų metų dar *nebuvo atpratę* nuo senųjų religinių *formų*, ir jų dauguma vengė viso to, kas buvo naujai įvedama ar reformuojama [74].

Gana įdomus buvo reiškinys, kad jie ne tik toliau garbino Šv. Mariją ir šventuosius, bet moterystės sakramentui ir krikštui atlikti, atlaidus laimėti yra važinėję gana *tolimą* kelią Lietuvon pas katalikus. Juk nuo Ragainės iki Batakių tiesia linija yra beveik 50 klm., iki Švėkšnos — 60 klm., o iki Veliuonos — 80 klm. Tas kelias, žinoma, kiek trumpėdavo tiems, kurie nuo pat pasienio keliaudavo į dar katalikišką Lietuvą.

Ragainiškiai tada važinėjo ir į Šiluvą, į Šv. Mergelės Marijos

šventę. O tiesia linija imant, Šiluva jiems buvo, iš visų Mažvydo laiške išskaičiuotų parapijų, pati tolimiausia, būtent 90 klm. Žinoma, iš tikrųjų vingiuotais miškų ir paupių keliukais, iki Šiluvos susidarydavo žymiai daugiau negu šimtas klm.

Jau iš dalies yra atsakyta, kaip žiūrėti į aną protestantizmo dar nespėtą sugriauti katalikybę. Ji iš tradicijos *perdėtai tamsiai* buvo nupiešta, labiausiai atkreipiant dėmesį ir pilnai pasitikint anomis gausiomis pastabomis apie pagonybę, iš jų padarant tokias išvadas, kurių nepriklausė daryti. Katalikybė tačiau, nepaisant gana reto bažnyčių tinklo ir didelio vietinių kunigų trūkumo, nežiūrint lietuvio matrijarchališkai — *konservatyvios* dvasios, jau buvo labiau įkėlusi koją Lietuvon negu paprastai iki šiol buvo priimta laikyti.

Tautos sukrikščionėjimui, žinoma, reikia ilgo *vystymosi kelio* pačioje žmonių sąmonėje. Ir priėmus lietuviams naujosios religijos formas, ir ėmus rinktis į atlaidus, melstis į šventuosius, vis dar pačiose žmonių pirkiose, lygiai kaip ir jų sąmonėje, ilgai buvo užsilikę pagonybės likučių. Anos pagonybės liekanos tačiau *nėra* užtenkamas rodiklis apie krikščionybės plitimo tariamą « nesėkmingumą ». Juk net tada, kai Lietuva tapo kryžių ir rūpintojėlių šalimi, kai jai buvo skiriamas « šventosios Lietuvos » ir « Marijos žemės » vardas, vis dar galima kalbėti apie eilę užsilikusių tikėjimų, burtų ir prietarų. Ar seniai dar žmonės buvo nustoję teikti ypatingą pagarbą vandeniui, ugniai, žemei?

Yra atskiras ir platus klausimas ištyrinėti, kaip keitėsi Lietuvoje religiniai motyvai, kaip senųjų įdvasinamų objektų ir įvairių dvasių bei dievybių vietą užėmė krikščioniškos sąvokos, kaip, šalia dar gyvų pagonybės reminiscencijų, atsiranda naujos sukonkretintos sąvokos apie Naująjį Mokslą. Šalia naujai įgytų krikščioniškų elementų ilgai dar laikėsi, žinoma, ir pagoniškų elementų, ir jie pasiliko liaudyje vieni kitiems *nekliudydami*. Iš čia todėl esą net galima pilnu pagrindu kalbėti apie *lietuviškąją* krikščionybę [75].

Kita atskira problema yra, kaip buvęs atsiradęs ir Livonijoje ir Lietuvoje mišinys (« confusum chaos »). Žmonės, kreipdamiesi į Šv. Mergelę Mariją ir į šventuosius, esą tai suderinę su savo kreipimuisi į savo dievus ir deives [76]. Protestantų rašytojai ir Lietuvoje bandė pajuokti katalikų liaudies krikščionybę. Šitokiais motyvais, pav., 1580 m. buvo parašyta ir garsioji kalvinisto J. Lasickio knygelė apie Žemaičių dievus (« De diis Samogitarum ») [77].

Lasickis tačiau « dievais » pavertė visokius *vietovardžius*, kur žmonės buvo pasakoję, kad ten pasirodančios piktos dvasios, pasivaidenančios šmėklos. Iš Lasickio suminėtų 70 « dievų » vardų, remiantis kitais šaltiniais (kronikos, folkloras, kalbotyra), ir *kri-*

tiškai viską įvertinus, tegalima, pasirodo, palikti tik *dvi* dievybes, būtent, Perkūną, kuriam dar buvo duodama įvairių epitetų (Varpulis, Aukštasis) ir žemės dievybę — Žemyną. Galima dar pridėti ir miško dvasią — Medeinę, apie kurią, jau kalba ir XIII-jo amž. Volinijos kronika. O kiti tariami dievų vardai yra buvę sužymėti lietuvių kalbos *nesuprantant*, prirašant visokių kurijozų [78].

Tad Lasickio bandymas išjuokti katalikų liaudies šventųjų garbinimą, jog jie Žemaičiuose juos maišą su senais « dievais », yra skaudžiai *nepasisekęs*, nes devyni dešimtadaliai jo užrašytų vardų *jokiais* dievų vardais nėra buvę. Ir su kitais XVI-jo amžiaus šaltiniais, lygiai kaip ir su nuolat apie pagonybę skelbiamomis žiniomis, reikėtų padaryti panašią reviziją.

Be abejo, niekas niekada nepajėgs paneigti, kad ir priėmus naujas krikščioniškas formas, *šalia jų* ilgai dar laikėsi pagoniškos liekanos. Pagonybės likučiai tačiau dar nepaneigia, kad *tų pačių* vietų gyventojai nebuvo jau krikščionybės paliesti. Žmogaus sąmonėje, nors jis vis labiau pamažu artinosi prie krikščionybės, ilgai derinosi *dvejopi* motyvai. Žvelgiant į pagoniškuosius tačiau, apie kuriuos protestantų ir jėzuitų šaltiniai nepagailėjo mums užrašų, negalima tačiau neatkreipti dėmesio, ką yra mūsų Mažvydas pasakęs apie savo parapijiečius, tuo pačiu netiesioginiai mesdamas šviesos ir į vakarų Žemaičių katalikybės padėtį XVI-jo amžiaus viduryje.

Gaila, kad tuo pat laiku neturime tokių tikslių šaltinių apie Vilniaus vyskupijos religinio gyvenimo padėtį. Visai kitos rūšies šaltinis yra Vilniaus kapitulos aktai, ir jie nuo ano žymėtino sinodo (1527 m.) per 28-ris metus lieka atsitiktinė versmė. Be to, svarbiems keturiems metams su viršum (1546.V.10 - 1550.X) yra spraga. Iš pačių aktų dar nedaug tegalima susekti. Štai, pav., 1529 m. pradžioje atsirado paškviliai prieš vieną kanauninką [79]. Nežinia kas tuo pat laiku grobė kapitulos turtą. Bet dar už 8-rių metų 1538-ais gegužės 19 d. yra šaukiamas diecezinis sinodas, o kitų metų balandžio mėn. vienas kanauninkas siunčiamas į Pietrokavo sinodą, « kad būtų aptarti būdai, kaip sulaikyti liuterinį judėjimą Lietuvoje » [80].

Tuo pačiu metu kapitula neleidžia atidaryti dviems prašytojams privačios mokyklos bajorų vaikams, kad šie nebūtų pavesti tiems, « kurie mokėsi Leipcige, ir kurie vaikams apsuks galvas ». Užkliūva taip pat kapitulai ir atvežtos įtartinos knygos, liečiančios « klaidatikius » [81]. Vadinasi, anuo metu kapitula *kontroliavo* Vilniaus viešąjį religinį gyvenimą, ir niekur neužsiminta, kad protestantai kur nors būtų užgrobę kokią bažnyčią, ar šiaip padarę link katalikų kokį nors viešą puolimą.

Vilniaus vyskupija 1542 m. susirinko sinodan. Paulius Alšėniškis sukvietė dar kitą sinodą ir savo mirties metais (1555 m.), apie kurį jau kalbėjome [82]. Gana blogą tik įspūdį darė, kaip vaizdžiai atidengia tie patys aktai, kapitulos savitarpio nesutarimai, visokie kapitulos narių protestavimai, turtų nuolatinis dalinimasis, kanauninkų beneficijomis naudojimasis grynai pasaulinių žmonių [83]. Jeigu apie 1550-55 metus religinis katalikų gyvenimas nebuvo lietuvių tautoje, pirmiausia liaudyje, taip labai sunykęs, tai Lietuvos dvaras teikė kitą vaizdą.

3. *Greitas protestantizmo skleidimasis tarp kilmingųjų ir Mikalojaus Radvilo Juodojo ankstyboji veikla.*

Kai lietuvių liaudis protestantizmo kratėsi, arba jo dar menkai tebuvo paliesta, kilmingieji, ypač stambieji magnatai, teikė šituo atžvilgiu kitą vaizdą. Būtų atskira speciali tema bandyti aiškinti tikslias datas, nuo kada didžiosios Lietuvos kunigaikštijos didikų šeimos ėmė virsti protestantais. Bet šituo klausimu čia plačiau negalime užsiimti. Protestantiško kilmingųjų nusistatymo pirmuosius ženklus, kaip jau minėta, galima įžvelgti nuo 1536 metų jų korespondencijoje su hercogu Albrechtu [84].

Lietuvos didikų ir jos aukštųjų pareigūnų įdomus susirašinėjimas su Prūsų hercogu, su jo tarėjais aptinkamas per visą XVI-tąjį šimtmetį. Jis nusitęsia taip pat į XVII-jį amžių [85]. Tačiau labiausiai jis buvo puoselėjamas su Albrechtu. Šis rašė į visas puses nuostabiai daug laiškų, kas tik kur domėjosi protestantizmu ir galėjo jį palaikyti.

Neseniai dar buvusios vienuolių riterių valstybės buvęs vyriausias magistras, nuo 1525 metų pasaulinis kunigaikštis, hercogas Albrechtas gerai suprato, kad jis gali pasiremti ir kilti tik *naujomis* jėgomis. Todėl jis nejaukiai jautėsi, kol dar aplinkui buvo viešpataujančios senosios formos. Jis ne tik troško kitos ordino dalies Livonijoje supasaulinimo (sekuliarizacijos), bet jis siekė protestantizmo pergalės ir savo įtakos taip pat ir Lietuvoje [86].

Toks Albrechto nusistatymas surišo jį draugiškais saitais su Lietuvos didikais. Žvalgydamiesi į kaimyną, į Vokietijos imperijos kunigaikščius, į universitetus ir į Lenkijos ponus, Lietuvos didikai, kurie buvo pamėgę gyventi svetimybėmis ir stipriai palinkę į naujybes, *stengėsi neatsilikti*. Reformacijos vystymuisi apskritai turėjo daug reikšmės magnatų ir bajorų pavydas vyskupams, kapituloms ir kunigams jų žemių, galios ir privilegijų. Šitoji priežastis Kunigaikštijoje turėjo taip pat savo reikšmės [87]. Negalima tad teigti,

kad «panašių motyvų reformacijai Lietuvoje kaip tik nebuvo»[88]. Čia vyskupai buvo nariai «ponų tarybos» (prie didžiojo kunigaikščio). Jau nuo 1387 metų Lietuvos Bažnyčia naudojosi gana *didelėmis privilegijomis*. Tiesa, žemėmis, išskyrus Vilniaus vyskupą ir kapitulą, kitos vyskupijos, ypač Medininkų, nebuvo gausiai apsirūpinusios. Vis labai *neturtinga* skaitėsi Žemaičių vyskupija, ir mažai tebuvo padidėjusios Medininkų vyskupo nuosavybės, kurias prieš šimtą metų (1421 m.) jai buvo užrašęs Vytautas Didysis[89].

Dėl anksčiau suminėtų priežasčių Lietuvoje per dvidešimtį metų priaugo žymių protestantiškų šeimų, kurios viešai ėmė reikštis prieš kat. Bažnyčią. Į jų skaičių, šalia dažniau minimų Radvilų, dar reikia priskirti Chodkevičių, Kiežgailų, Kiškų, Pacų, Šemėtų, Valavičių gimines. Protestantais buvo virtę taip pat Dorohostaiskiai, Gurskiai, Holovčinskiai, Prunskiai, Puzinai ir eilė kitų, kurie žymesnę rolę vaidino tik slaviškose Lietuvos vaivadijose[90]. Yra stipriai perdedama teigiant, kad 1555 m. vargu bebuvęs Lietuvoje nors vienas didikas bajoras katalikas, juo labiau, kad tai pasakyta tik 1624 m. neaiškios kilmės rankraštyje[91]. Apskritai reformacijos šimtmetyje dar iš vidurinių amžių ėjo žmogaus pamėgimas didelių skaičių, visokių perdėtų teigimų, pav., apie 7 likusius kunigus Žemaičiuose, apie tūkstančius atimtų bažnyčių Lietuvoje ir t. t.[92]. Patys katalikai, neišskiriant nė bažnytinės XVII-jo amž. Vilniaus istoriografijos, kai jau katalikai drąsiau ėmė jaustis, yra vėliau *gąsdinę* amžininkus apie neseną protestantinę Lietuvos praeitį. Visus tuos faktus, kiek jie priklauso mūsų temai, išgliaudome atitinkamose vietose.

Iš kai kurių paminėtų pavardžių (Chodkevičiai, Kiežgailos, Kiškos ir kt.) yra tačiau jau aiškiai matyti, kad ir Žemaičių žemės kilmingųjų kiemai anksti protestantizmo *nebuvo aplenkti*. Pav., Dirvėnų ir Beržėnų tėvūnas ir Žemaičių vietininkas («namiestnik») Jonas Bielevičius, Stanislovo sūnus, esąs buvęs dar prieš *Radvilus* pirmasis Liuterio mokslo šalininkas tarp Lietuvos bajorų ir jaunų protestantų globėjas[93]. Tam padėjo J. Bielevičiaus santykiai su hercogu Albrechtu ir paties Karaliaučiaus universiteto artumas Žemaičiams. Bet dar universiteto neįsteigus, Karaliaučius darė savo įtakos. Vilniaus vaivadai Hlebovičiui remiant, jau 1543 m. hercogas Albrechtas priėmė Bielevičiuką į savo rūmus,[94], garsėjančius puošnumu ir dvaro kultūra[95].

Ne be Albrechto įtaigos, žinoma, Jonas Bielevičius globojo, pav., iš Kauno nuo persekiojimų pasprukusį pirmąjį liuterinį teologą Lietuvoje, būtent, jau minėtą Abraomą Kulvietį, tapusį Karaliaučiuje «partikuliaro» direktoriumi ir suspėjusį dar metus universitete dėstyti graikų kalbą. O kada pagaliau, džiovos kamuojamas, Kulvietis atbėgo pas savo motiną Lietuvon, ir 1545 m. birželio

pradžioje savo tėviškėje Kulvoje mirė, Bielevičius siuntė savo žmogų į Karaliaučių, sutvarkyti ano palikimo bei bibliotekos.

J. Bielevičiaus dvare Vidukleje kitas žymus ankstybas lietuvis liuteronas, būtent Stanislovas Rapailionis yra buvęs bajoraičių mokytoju, juos rengdamas universitetinėms studijoms [96]. Kiek vėliau pastoviai tai darė Jurgis Zablockis. Dar yra žinoma, kad Prūsų hercogas 1546 m. per Bielevičiaus sūnų prašė, kad jo tėvas paieškotų Prūsų Lietuvos evangelikų parapijoms « keletą išlavintų ir gerai lietuviškai mokančių vyrų » [97]. Šitaip Jono Bielevičiaus pastangomis galėjo patekti į Prūsus eilė reformacijai pritariančių jaunuolių ir pirmųjų lietuviškų giesmių vertėjų, kurių vardai atsekami iš Mažvydo raštų [98].

Ne toks žymus protestantinėje veikloje buvo Žemaičių seniūno Jurgio Bielevičiaus (mir. 1544 m.) sūnus Vaitiekus. Jis tapo Mikalojaus Radvilo Juodojo dvaro maršalu, ir reiškėsi, drauge su savo žmona (Šemėtaite) uoliu kalvinistu. Tačiau jo veikimas jau priklauso vėlesniems laikams [99].

Iš pasakyto matyti, jog reikia, kiek tai liečia Liuterio mokslo plitimą, patikslinti M. Valančiaus teigimą [100]. « Pusie szesziolik-toje amžiaus, iwajri skielbiejej Kalwinu tikieima, isz Prusu ir Lauku (!) pradiejie plusti i Žemajtius, wildamos parwersęntis jus i sawa tikieimą ». *Vokiškasis* protestantizmas, t. y. liuteranizmas į didž. Lietuvos kunigaikštijos vakarinę dalį yra patekęs žymiai *anksčiau*. Valančius minėjo pirmiausia naujojo mokslo apsakinėtojus ištisoje Paprūsėje ir Panemūniais: Vilkijoje, Veliuonoje, Jurbarke, Tauragėje, Palangoje.

Protestantizmas čia, kaip žinome, XVI-jo amž. pusėje liaudyje pritarimo dar neturėjo. Gal čia prisidėjo ir ta aplinkybė, kad per vieną šimtmetį dar nebuvo užmiršti ordino karai. Žmonėse pasilikę pasakojimai, be abejo, nenustatė žmonių palankiai vokiečių atžvilgiu. Tad protestantizmas ir Žemaičiuose pirmiausia galėjo plisti tarp kilmingųjų. Šalia keliolikos Valančiaus išskaičiuotų vėlesnių sukalvinėjusių giminių [101], reikia pridėti dar pačius žymiuosius protestantizmo skleidėjus Žemaičiuose, būtent, Bielevičius, Chodkevičius, Kiežgailas ir kt.

Ypač Žemaičiuose protestantizmą palaikė Stanislovas Kiežgaila, Kražių grafas. Tiesa, karaliaus dvaras jo nemėgo dėl jo aštraus liežuvio [102]. O jis, hercogo Albrechto drąsinamas, rėmė naujybių šalininkus ir siuntė jaunimą į Karaliaučių studijoms.

Iš tiesų, ir trumpas žvilgsnis į universitetų *matrikelius* parodo Lietuvos kilmingųjų padidėjusį susidomėjimą Vakarų universitetais. Lietuvių skaičius, žinoma, augo ir Karaliaučiaus universitete. Vos tik universitetą atidarius, pradžiai jau buvo 7-ni lietuviai stu-

dentai, o 1546 — 1550 m., yra jau užregistruoti, nežiūrint epidemijos (1549 m.) ir religinių ginčų universitete, 26 studentai iš Lietuvos [103].

Žymiausias asmuo, ties kuriuo Lietuvos protestantizmo istorijoje vis nuolat reikia sustoti, žinoma, yra jau ne kartą užsimintasis Mikalojus Radvilas Juodasis. Tiesa, jo vyresnis brolis Jonas, kuris dar gana jaunas mirė (1551 m.), taip pat yra jau turėjęs būti protestantas. Už poros metų (1553) Vaclovas Agripa, tada dar Wittenbergo un-to studentas, parašė jo garbei knygutę [104]. Iš jos ir matyti jau protestantiškas Jono Radvilo nusistatymas. Ir P. Melanchtonas toje knygutėje yra teigęs, kad J. Radvilas esąs miręs evangelikų tikėjime [105]. Jo įtakos viešajame gyvenime tačiau nebuvo žymu.

Visai kitokius pėdsakus yra palikęs Jono brolis Mikalojus. Jis yra buvęs žymiausias kalvinizmo skatintojas ir palaikytojas Lietuvoje. Bet ir jis pirmiausia yra veikęs vokiškoje protestantizmo formoje.

Labai gaila, kad joks lietuvis iki šiol nebuvo paskyręs tyrinėtojo dėmesio šiai įdomiai ir stambiai asmenybei. Tik 1939 metais buvo išspausdintas Varšuvoje lenko Juozo Jasnowski'o darbas. Jis yra tačiau plačiau nepanaudojamas [106].

Mikalojus Radvilas Juodasis yra gana plati tema. Versmių apie jo veikimą yra, palyginti, daug. Ypač apie jo išsišakojusius santykius su užsienio dvarais [107], su įvairiais kunigaikščiais, įvairiuose Europos istorinių šaltinių rinkiniuose yra išbarstyta įdomios medžiagos [108]. Tai yra indėlis tiksliau aiškintis, kaip Juodasis mezgė santykius, rašinėjo laiškus. Šituose rėmuose labiausiai reiškėsi jo reformatorinis uolumas ir ieškojimas draugų svetur.

Be to, galima kalbėti dar apie Radvilo Juodojo ryškią valstybinę sąmonę, apie jo pastovias pastangas išlaikyti didžiosios Lietuvos kunigaikštijos savarankiškumą, kai buvo pradėtas gyviau judinti klausimas įvykdyti realią uniją su Lenkija. Didelis buvo Lietuvos valstybingumo gynimui smūgis, kai ketveri metai prieš Liublino uniją Juodasis nužengė į grabą (1565 m.).

Čia išdėstome tačiau tik faktus, kurie suriša Radvilą su protestantizmo plitimu Lietuvos ponų tarpe. Iš jo santykių su svetimaisiais labiausiai mums įdomūs čia yra jo ankstybi ryšiai su Württembergo kunigaikščiu Kristupu ir veikliu Tübingeno protestantu Pauliu Vergeriju. Šitie santykiai nepaliks be reikšmės ir Merkeliui Giedraičiui jo studijų metais.

Pačiame Juodojo veikime yra du reikšmingi tarpsniai, kurių antrojo pradžia visai sutampa su naujų vyskupų atėjimu į Medininkus ir Vilnių. Todėl, kai Lietuvos kancleris ir Vilniaus vaivada

galutinai apsisprendė ir parodė ypatingą dėmesį *Kalvino* mokslui, yra atskira tema, jau priklausanti kitam skyriui.

Ar Radvilui Juodajam ir jo sekėjams protestantizmas buvo tokia pat *politinė* priemonė įsigyti daugiau *įtakos* ir *valdžios* didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje, kaip tai matyti, pav., iš hercogo Albrechto veiklos Prūsuose[109], yra įdomus ir tirtinas klausimas. Tik labai trumpai jį čia tegalime liesti.

Pagrindinės priežastys, dėl kurių Lietuvos kilmingieji, Juodajam davus pavyzdį, palinko į protestantizmą, buvo ne vien anos vis minimos bažnytinės negerovės, menkas kunigų išsimokslinimas ir jų žema moralė. Lietuvoje taip pat kaip ir vokiečių žemėse, protestantizmo išsiplėtime *socialinės* ir *politinės* dingstys yra suvaidinusios *svarbų* vaidmenį[110]. Ir Lietuvos didikams tada vaidenosi, jog atsipalaidavimas nuo tradicinių katalikų Bažnyčios varžtų ir jos atstovų dedamo « apynasrio » (bažnytinė jurisdikcija, vyskupų teismai ir kt.) gali suteikti daugiau valdžios, laisvės ir įtakos viešajame gyvenime. Patys protestantų istorikai pripažįsta, jog protestantizmo pagalba Lietuvos stambieji turtuoliai siekė įsigyti daugiau žemiškos valdžios. Paskutiniais dešimtmečiais žymiausias Lenkijos ir Lietuvos protestantizmo tyrinėtojas, kalvinistas prof. St. Kot'as teigia : « Nėra abejonės, kad Lietuvos didikus protestantizmas traukė dėl politiškai — socialinių priežasčių »[111].

Atsisakydami katalikybės, anie kilmingieji, žinoma, silpnino vyskupų valdžią. Labiausiai tai, žinoma, turėjo pajusti sostinės vyskupas. Stengdamiesi, kiek tik buvo galima daugiau į savo rankas sutelkti valdžios, jie galėjo tuo pačiu laiku palaikyti atskirą politinį Lietuvos nusistatymą, kuriam lenkai nuo seno yra pamėgę duoti « lietuvių separatizmo » vardą[112].

Ano meto visuomeniniuose santykiuose neturėjo reikšmės, kokio religinio nusistatymo buvo *baudžiauninkų* masė, nes ji viešajame gyvenime *jokio* balso neturėjo. Katalikų Bažnyčią Lietuvoje labiausiai galėjo sugriauti į protestantus nuėjusieji *kilmingieji*. Paprastai pas katalikus tik *bajorai* buvo užėmę dvasininkų vietas, ypač aukštesnes (klebonų, kapitulose). Taip buvo, pav., Lenkijoje, Vokietijoje[113], taip tegalėjo būti ir Lietuvoje. Didelės magnatų ir bajorų dalies susižavėjimas naujybėmis, tuo pačiu statė katalikų Bažnyčios ateitį į didelį pavojų, nes savaime mažėjo kunigų prieauglis, kurių tikras « badas » Lietuvoje dar buvo jaučiamas ir XVII-me amžiuje[114]. Iš pasakyto matyti, jog Lietuvos Bažnyčios ateičiai, prie ano meto griežtų luominių — socialinių santykių, pirmoje eilėje turėjo reikšmės, kur pasuks kilmingųjų dauguma.

Šituose rėmuose labiau išryškėja ir vaidmuo ano turtingiausio Lietuvos pono, kunigaikščio Radvilo Juodojo, turinčio savo dvarų

ne tik Nesvyžiuje, bet ir Volinijoje (Olyka)[115]. Apie jį buvo sakoma, kad jis « nežinojęs » savo turtų bei žemių tikro skaičiaus ir buvo laikomas Lietuvos « karaliuku ». Pridėti čia dar reikėtų, kad jo pusbrolis, Mikalojus Radvilas Rudasis, Biržų ir Dubingių ponas, vyriausias hetmanas ir Trakų kaštelionas, buvo taip pat įtakingas[116]. Tikra Rudojo sesuo, našlė Barbora (Goštautienė), po romantiškų istorijų ir slaptų vedybų su karaliumi Zigmantu Augustu, 1550 m. gruodžio mėn. 7 d. buvo vainikuota karaliene. Tiesa, ji ta laime tegalėjo džiaugtis vos pusmetį.

Šitokioje giminystės padėtyje su pačiu valdovu, Radvilas Juodasis dar daugiau valdžios suėmė, kai jis nuo 1550 m. savo švogerio karaliaus (Zigmanto) buvo paskirtas į dvi pačias aukščiausias vietas Lietuvos Kunigaikštijoje (valstybės kancleris, Vilniaus vaivada). Tad popiežiaus legatas Lipomanas teisingai buvo pareiškęs, jog Juodasis buvo viskas karaliui: patarėjas, kancleris, maršalas ir ištikimas draugas, su kuriuo valdovas puotauja ...[117]. Ir Lietuvos jėzuitų šaltiniai, kurie buvo imti rašyti Vilniuje, pamini didelę Radvilo Juodojo įtaką ne tik krašte, bet ir pas karalių[118]. Tad suprantama, kodėl tokiam galingam ir įtakingam Radvilui Juodajam karalius nedrįso prieštarauti, jau nekalbant apie kitus Lietuvos magnatus ir bajorus, kurie jį mėgdžiojo ir sekė jo pėdomis. Baiminosi su juo sueiti į konfliktą ir dvasininkai, kai jis « iš miestelių ir kaimų išvarinėjo klebonus »[119].

Mažiau Radvilo Juodojo įtaka galėjo siekti Žemaičius, palyginus su jo didele reikšme plačių žemių plotuose apie Nesvyžių, Liet. Brastą ir Vilnių. Tad ir *slaviškųjų* ir net stačiatikiškųjų sričių magnatai į rytus nuo sostinės, pradedant Hlebovičiais, Chodkevičiais, Visnioviečkiais ir kt.,[120] stipriai sekė jo pėdomis.

Paprastai yra teigiama, kad 1550 m. Radvilas galutinai nutraukęs santykius su katalikų Bažnyčia, nes tais metais buvusios pradėtos laikyti naujos pamaldos jo rūmuose Vilniuje[121]. Tokios pat pamaldos tada buvusios įvestos ir Biržų pilyje pas pusbrolį Mikalojų Radvilą Rudąjį. Lietuvos reformatai tremtiniai 1950 m. lapkričio mėn. Čikagoje savo sinode paminėjo tą 400 metų sukaktį nuo reformatų tikybos įvedimo Lietuvoje. 1550 metais tačiau Radvilas Juodasis išpažino *liuteriškąjį* protestantizmą, ir jo laikėsi dar penkeris metus.

Radvilo Juodojo protestantiškas veikimas, tiesa, pasidarė įstangus. Ypač didelę reformatorinę įtampą rodė jis nuo 1553 metų. Persitraukė jis į Lietuvos Brastą iš Krokuvos knygininką (B. Wojewodka) ir įtaisė ten spaustuvę. Joje tuoj buvo gausiai imtos spausdinti protestantiškos knygos, pirmiausia liuterinės[122]. Iš Krokuvos

taip pat buvo parsigabentas kunigas Simonas Zacijus. Jis su savo bendradarbiais pradėjo aktyviai platinti Liuterio mokslą.

Karaliui Zigmantui Augustui 1554 m. sustojus Lietuvos Brastoje, Radvilas Juodasis davė parėdymą komuniją dalinti *dviem* pavidalais, ir bažnyčioje pamaldas, « kad kiekvienas suprastų », laikyti lenkiškai[123]. O pačioje pilies salėje, kur kasdien lankėsi karalius, buvo pakabintas Liuterio paveikslas[124]. Tad klysta reformacijos istorikas J. Purickis, laikydamas Lietuvos kanclerį jau nuo 1550 metų kalvinistu[125], nes jis iki 1556 metų dar laikėsi vokiškojo protestantizmo.

Čia paminėtasis faktas atskleidžia, kaip laisvai Radvilas jautėsi neryžtingo ir svyruojančio Zigmanto Augusto akivaizdoje. Iš čia suprantama, kodėl, žinodami apie « Nesvyžiaus ir Olykos kunigaikščio » didelę įtaką į karalių, žymieji užsienio reformatoriai ir protestantai kunigaikščiai mezgė su Radvilu santykius. Su Pfalcės, t. y. Heidelbergo grafu Fridrichu ir Württembergo (Tübingeno, Stuttgarto) kunigaikščiu Kristupu laiškinė bičiulystė buvo jau užsimezgusi nuo 1552 metų[126]. Tiesa, bandė į asmenišką pažintį sueiti ir veiklusis popiežiaus nuncijus Lipomanas, ir jis ilgu laišku stengėsi Radvilą Juodąjį atversti. Bet galingasis Vilniaus vaivada atsakė labai smarkiai, tiesiog prieš katalikus ir popiežių išsiplūsdamas[127]. Ta visa korespondencija – ko labiausiai nuncijus bijojo[128] – buvo paleista viešumon su ano smarkuolio P. Vergerijaus įvadu, kuris per savo apsilankymus Vilniuje aštrino Lietuvos kanclerį prieš katalikus.

Galutinai nutraukęs santykius su senąja Bažnyčia, nuo 1556 m. Mikalojus Radvilas Juodasis parodė savo ypatingą dėmesį Kalvino mokslui. Šitas paskutinis jo gyvenimo dežimtmetis buvo gana reikšmingas ir jauno studento Merkelio Giedraičio gyvenime. Ryšium su gausia Vergerijaus korespondencija, patiriame ir apie jo užsienines studijas kunigaikščio Kristupo universitete.

PROTESTANTIZMO KLESTĖJIMO METAI IR JO KRITIMO ŽENKLAI

1. *Kalvinizmo plitimas tarp Lietuvos ponų ir Radvilo Juodojo vaidmuo.*

Faktai parodė, kad tarp Lietuvos kilmingųjų reformacijos ženklai yra pasireiškę jau *anksčiau* negu paprastai manoma. Iki XVI-jo amžiaus pusės, Prūsų hercogo, Karaliaučiaus bei kitų Vokietijos universitetų lietuvių studentų įtakoje ir veikiant vokiškam elementui Lietuvos miestuose, labiausiai pirmavo « Augsburgo konfesija »[1]

arba Liuterio mokslas. Žinia, paties liuteranizmo pradžia buvo už Kalvino mokslą dviem dešimtmečiais senesnė [2].

Liuteranizmas, tiesa, Lietuvoje galutinai neišnyko, ir net vienas kitas didikas pasiliko prie Augsburginio protestantizmo pavidalo. Žemaičiuose esą liuteronai turėję visą dešimtį bažnyčių [3]. 1567 m. Žemaičių pilininkas Jonas Šemėtas, pav., įsteigė Tauragėje liuteronų bendruomenę [4]. Lietuvoje evangelikų — liuteronų (Augsburgo konfesijos) bendruomenių XVII-jam šimtmečiui išsilaikė ne tik Vilniuje, Kaune, Kėdainiuose, bet ir kitur (pav., Biržuose, Žeimiuose).

Per Lenkiją betgi ėmė Lietuvos sostinėn stipriau įkelti koją vad. « helvetiškoji konfesija », taip pavadinta todėl, kad Kalvino veikimo centras buvo Ženeva (Šveicarija arba Helvecija).

Naujosios protestantizmo krypties skelbėjai tikėjosi iškovosią daugiau laisvės ir iš pasaulinės valdžios. Iš Lenkijos atvykusiam naujojo mokslo skelbėjui Jonui Laskiui pasisekė Vilniuje 1557 m. įgyti įtakos, ir Radvilas Juodasis, Lietuvos liuteronų nusiminimui, pasidarė *uolus kalvinistas*, t. y. evangelikas *reformatas*.

Reformatai laikėsi kitų apeigų, jas dar labiau suprastindami. Pabrėžiant *demokratinį* principą, religinės bendruomenės buvo tvarkomos *rinktų* dvasininkų ir « vyriausiųjų » (presbyterių). Bendruomenių grupės buvo jungiamos į sinodą. Griežtai paneigiant tradiciją ir įvairias katalikiškas ceremonijas, buvo palikti tik krikšto ir komunijos sakramentai. O komunija Kalvinui tik « reiškė » Kristaus kūną, t. y. buvo jo paskutinės vakarienės *atminimas*, kai liuteronams ji, paties *priėmimo metu*, buvo tikrasis Kristaus kūnas ir kraujas. Vadinasi, Liuteris dar buvo teigęs (taip darė jis ir Marburgo religiniuose disputuose), jog pats Išganytojas *yra* altoriaus sakramente. Kalvinistams jis beliko tik simboliu.

Pačią komuniją tad reformatai teikė kitaip negu evangelikai — liuteronai, ir visas savo naujoves Lietuvoje įvesdinėjo dideliu uolumu [5]. Šita kryptimi ėmė apaštalauti Vilniuje ir minėtasis Zacijus, priimdamas Kalvino mokslą apie sakramentus [6]. Jo patariamas Radvilas Juodasis savo gausiose žemėse ir net paties didžiojo kunigaikščio dvaruose įvedė Kalvino tvarką. Pats griežtasis Ženevos reformatorius, kuris porą savo raštų buvo dedikavęs Zigmantui Augustui ir jam laiškų rašęs [7], kreipėsi į įtakingąjį Lietuvos kanclerį [8]. Jis turėjo paveikti vis nesiryžtantį karalių įvesti Kalvino reformą.

Minėtoje Radvilinėje Liet. Brastos spaustuvėje nuo 1558 m. buvo imtos dar uoliau spausdinti protestantiškos knygos. Vadovaujama įvairių naujojo tikėjimo skelbėjų, per 13-ka metų L. Brastos spaustuvė yra išleidusi eilę religinių ir politinių knygų *lenkų*

kalba [9]. Ten buvo jau 1558 m. išspausdintas lenkų kalba ir pirmasis Lietuvos kalvinistų *giesmynas*, paruoštas Vilniuje Jono Zarembos [10].

Kitą spaustuvę Radvilo Juodojo Nesvyžiuje [11] įrengė 1562 metais jo « vietininkas » (Motiejus Kawieczynskis). Ten pirmiausia buvo imtos spausdinti bažnytinės knygos kirilinėmis rusų raidėmis, tikslu paskleisti protestantizmą tarp stačiatikių dvasininkų. Tos iniciatyvos ėmėsi vėliau antitrinitarų (arijonų) apaštalautoju tapęs Simonas Budny [12]. Radvilo Juodojo kalvinistų superintendentas Zacijus, Vilniuje pramokęs jaunuolius Kalvino mokslo ir juos padaręs reformatų kunigais; šitokiu būdu jis Budny paskyrė į Radvilo žemes Klecke. Atsidūręs tarp stačiatikių, Budny ir ėmėsi ten veikti. 1562 m. buvo tad išleistas « Katichizis » « prastiems rusų liežuvio žmonėms klausimais ir atsakymais » [13]. Katekizmas buvo dedikuotas Radvilo Juodojo vyriausiam sūnui, būtent, Mikalojui Kristupui (būsimam « Našlaitėliui »!).

Jokios lietuviškos knygos nebuvo išleista Radvilinėse spaustuvėse, tik lenkiškos, lotyniškos ir gudiškos. Ir pirmoji evangelikų — reformatų *lietuviška* knyga tepasirodė tik 1598 m. (Merkelio Petkevičiaus katekizmas). Paminėtieji faktai jau iš dalies yra parodę, kaip į *lenkų* kultūros rūbą buvo įvilktas žymiausio Lietuvos didiko globojamasis kalvinizmas, nors jo pagalba Radvilas Juodasis ir siekė sustiprinti ne tik savo giminę, bet ir pačią valstybę [14]. Jis pats buvo vedęs Krokuvos vaivados Kristupo Šidlovieckio (Szydlowiecki) dukterį Elzbietą.

Iš čia darosi suprantama, kodėl savaime Lietuvoje, ypač dvaruose, kurie nuo Zigmanto Augusto laikų vis daugiau sekė lenkų papročiais, ir laiškuose mėgstama vartoti lenkų kalbą, kalvinizmas yra prisidėjęs prie lenkų kalbos ir lenkų kultūros išplatinimo. Todėl turi būti istoriškai patikslintas anas lietuvių tautinio atgimimo spaudoje daug kartų užrašytas teigimas: protestantai esą labiau už katalikus sugebėję išlaikyti liaudies kalbą ir jos kultūrą [15]. Tai, žinoma, negalioja evangelikų — reformatų veikimui, kurie kalbos srityje buvo toli atsilikę nuo evangelikų — liuteronų.

Dauguma paviršutiniškų ir plačiau neišsilavinusių didikų, giliau nesisielojo nauju mokslu. Žinoma, jų laikinas susižavėjimas, išvirtęs vėliau į nerūpestingumą, yra daug prisidėjęs prie protestantizmo sunykimo Lietuvoje [16]. Tik Radvilas Juodasis rodė didelį neofito uolumą. O apie daugelį juo pasekusių didikų ir bajorų galima pasakyti, kad jie prie naujo mokslo pritapo ne iš įsitikinimo, bet mėgdžiojimas, smalsumas, net lengvabūdiškumas čia yra vaidinę savo reikšmę [17].

Išskaičiuojant pavardes visos eilės *lietuvių* kilmės didikų, kurie pasekė Radvilo kalvinizmo pavyzdžiu, reikėtų pradėti Bielevičiais,

Kmitais, Naruševičiais, užbaigiant Talvošais, Zavišomis ir dar visa eile kitų. Buvo tačiau būrys didikų kilusių iš Lietuvos valdomų sritinių slavų žemių. Jie tapo, žinoma, *uoliais* Magni Ducatus Lithuaniae piliečiais, ginančiais jos valstybingumą. Bet šitie didikai irgi priėmė kalvinizmą.

Tad čia reikia pažymėti Chodkevičius, Dorohostaiskius, Hlebovičius, Holovčinskius, Hornostajus. Kiškas, Pacus, Prunskius, Sapiegas, Vainius (Voinas), Valavičius, Visniovieckius, Viesiolovskius, Zenovičius (išmirę XVII amž. gale)[18]. Tie ir kiti čia nesuminėtieji didikai įvesdinėjo naująjį tikėjimą savo žemėse ir tose vietose, kur jie buvo didž. Lietuvos kunigaikštijos pareigūnai. Šitaip atsirado protestantų židiniai, pirmoje eilėje kalvinistų bendruomenės, ne tik Vilniaus ir Trakų vaivadijose, Žemaičių seniūnijoje, bet ir kitose Lietuvos valstybės vaivadijose, vadintuose palatinatuose, būtent, Liet. Brastos, Naugarduko, Minsko, net Polocko, Vitebsko ir Mstislavlio. Vadinasi, kalvinizmas sau pritarimo rado ir tarp stačiatikių didikų Dniepro krantuose. Plėtėsi jis tarp rytinių slavų kilmingųjų tiek, kiek siekė didžioji Lietuvos kunigaikštija[19]. Didikai į dvarus sau atsikvietė tokių naujų pamokslininkų ir laikėsi reformatų pamaldų.

Lietuvos reformatai, į kuriuos nuo 1556 metų beveik kasmet *vienybės* reikalu kreipdavosi Mažosios Lietuvos protestantai, 1560 metais tačiau su Lenkija ėmė megsti ryšius. Reformatų apjungimo reikalu atvyko ten iš Lietuvos Zacijaus vadovaujama delegacija. Ji siūlė abiejų valstybių reformatų bažnyčioms susijungti ir vesti bendrą kovą prieš didėjančią antitrinitarų (arijonų) hereziją[20], neigiančią Šv. Trejybę, t. y. Kristaus dievybę.

Protestantizmas jau buvo ėmęs stipriai skaldytis, ir arijonizmas sudarė kalvinistams rimtą pavojų. Arijonų šalininkų tarpe buvo eilė gabių, veiklių ir išlavintų vyrų[21]. Bet jie nebuvo vieno nusistatymo, ir savo tarpe skeldėjo. Arijonų (antitrinitarų) tarpe buvo, pav., stipri srovė, linkusi į judaizmą[22]. Simonas Budny, tapęs Lietuvos antitrinitarų galva ir vis skelbdamas « non adorantizmą », t. y. neatidavimą Kristui dieviškos pagarbos, buvo nusisukęs taip pat į judaizmą[23]. Pats Radvilas Juodasis į savo gyvenimo galą, pasidarius tokiam herezijų mišiniui Vilniuje, nusiminęs nebežinojęs į ką betikėti, ir jis taip pat buvęs virtęs *arijonu*[24].

Anuo metu tačiau, kai evangelikai — reformatai griežtai stojo *prieš* arijonus, Radvilas Juodasis dar stipriai rėmė Kalvino mokslo šalininkus. Jis pažadėjo apmokėti visas išlaidas Pinčove (į šiaurės rytus nuo Krokuvos) išverstojo Šv. Rašto[25]. Šitoji vad. « Lietuvos Brastos Biblija » iš tiesų buvo išleista Radvilo Juodojo lėšomis 1563 m. Turtingasis leidėjas aną Bibliją, kurios vieną egzempliorių

nepriklausomos Lietuvos kalvinai rūpestingai laikė savo bažnyčioje Kėdainiuose, kaip dovaną išsiuntinėjo su savo laiškais imperatoriui, Prancūzijos karaliui ir eilei Vokietijos kunigaikščių.

Žymusis Lietuvos kancleris apaštalavo kalvinizmo labui svetur ir pačioje valstybėje. Ano meto pačios Lietuvos šaltiniai parodo Radvilo Juodojo tikrąjį vaidmenį. Vienas reformatų kunigas [26], 1559 metais dedikuodamas savo leidinį (pamokymus apie tikrą ir klaidingą atgailą) Nesvyžiaus ir Olykos kunigaikščiui, iškėlė, jog šio pavyzdžiu sekama « beveik visų kilmingųjų dvarų Lietuvos kunigaikštijoje, Žemaičiuose ir rusiškose valstybės dalyse ».

Iš tiesų beveik visi kilmingieji nusisuko nuo katalikų Bažnyčios, ir Lietuvos ponų taryboje bebuvę likę, išskyrus du vyskupus, vos vienas antras katalikas [27]. Tiesiog buvo pasidaręs kilmingiesiems *mados* dalyku imtis pavyzdžiu stambiųjų ponų religinį nusistatymą, ar iš Vakarų sugrįžti naujatikiu. Universitetuose prisiklausę visokių paskaitų, protestantiškuose miestuose ir pilyse prisižiūrėję visokių reformų, grįždavo jie su paškviliais prieš popiežių, su smarkiomis kritikomis prieš Šv. Trejybę (antitrinitarai), su pamfletais apie katalikų komuniją ir kitus sakramentus [28]. Atrodė, kad nelygi bus kova negausių, mažai išsilavinusių ir « beginklių » kunigų su gabiais ir energingais reformatoriais, kada didikai bei bajorai ir dalis miestų gyventojų buvo pasinešę į naujoves.

1556 metų gale žymusis Varmijos vyskupas (kardinolas) Stanislovas Hozijus tad ir rašė, jog visa Lietuva esanti « bauginančių herezijų stipriai užkrėsta », nedaug bėsą Lietuvoje pasilikę ir katalikų [29].

2. *Vilniaus ir Medininkų vyskupijos nuo 1556 metų.*

Abu naujieji vyskupai, būtent, Valerijonas į Vilnių ir Jonas į Medininkus pateko gana kritišku laiku. Į abiejų vyskupijų kūrijas vis ateidavo žinios, kaip kilmingųjų dvarams nutraukiant ryšius su katalikų Bažnyčia, buvo įvedamos naujovės. Buvę bažnyčių kolatoriai užgrobinėjo parapijų žemes, ar išvarinėjo katalikų klebonus.

Turėdami savo plačiose žemėse parapijų bažnyčias su koliacijos teise, didieji ponai (Radvilai, Chodkevičiai, Kiškos, Sapiegos, Valavičiai, Zenovičiai ir kt.) liepdavo kunigui vesti arba neklausantį naujovių vydavo laukan, nes « mums reikia tokio, kuris gryną Evangeliją skelbtų ». Daug tos rūšies faktų yra žinoma iš Vilniaus diecezijos [30]. Sunkiau yra tokių dalykų patiekti apie Žemaičius. Tiesa, Valančius, kuris mums svetur, eilėje lokalinių ir kitokių klau-

simų, virsta vieninteliu *šaltiniu*, rūpestingai surašė kalvinų ir liuteronų bažnyčių sąrašus Medininkų vyskupijos ribose, kai ji XIX-tojo amž. viduryje buvo stipriai padidinta.

Reformatų bažnyčių Valančius surado 41, o liuteronų bažnyčių jis priskaičiavo 12 [31]. Į tuos sąrašus tačiau pateko daugiau visų *vėlesnių* šimtmečių (iki pat XIX-jo amžiaus) protestantų statytosios bažnyčios. Juk buvo XVI-me amž. eilė tokių Dievo namų, kuriuos protestantai tik laikinai tebuvo užgrobę. Tai tiksliai nustatyti tačiau jau nebėra įmanoma. Ir apie liuteronus Valančius prideda : « Tejpogi buwa daug sawa bažniczių istejgusis, bet kami idiem ? nežinau » [32].

Bet, matyti, « Rasztaj iwajriu bažniczių » Žemaičių vyskupijos istorikui leidžia teigti, kad Viduklės, Luokės, Krakių, Šeduvos, Vilkijos, Sedos, Šaukėnų, Betygalos, Platelių ir daug kitų bažnyčių « uždaritas ir aplejstas be klebonu szmiekszoje ». Liuteronai buvę užgrobę Tauragės bažnyčią [33]. Kalvinas Radvilas pasisavinęs Saločių parapijos žemes, o pati bažnyčia buvo sugriauta. Toks pat likimas ištiko Šiluvos bažnyčią [34]. Užgrobtos taip pat buvo Raseinių, Kėdainių (kair. krante), Kurtuvėnų, Pašušvio, Kelmės bažnyčios [35]. O tarp Mažvydo garsiajame laiške minimųjų bažnyčių, kurios dar buvo apie 1550 m. katalikų rankose, buvo ir Tauragės, ir Šiluvos [36]. Vadinasi, bažnyčių nykimas, jų grobstymas, žemių atimdinėjimas Žemaičiuose yra išsiplėtęs tik antrojoje XVI-jo amžiaus pusėje. Valančius apie tai rašo tik poskyriuje apie vysk. J. Petkevičių (Petkūną).

Iš protestantizmo epochos vyskupų Valerijonas Protasevičius Šuškovskis, žinoma, yra išėjusi ryškesnė figūra už kitus aukštuosius dvasininkus jau vien todėl, kad jis Vilniuje sėdėjo 24 metus (1556-1579 m. gruodžio 31 d.). Be to, į istoriją jis nuėjo, kaip jėzuitų kolegijos ir jų akademijos kūrėjas, paaukojęs šitam darbui daug turto ir pastangų. Tad ir jėzuitų istoriografijoje jis būdavo visada dėkingai iškeliamas ir paminimas [37].

Keliolika pirmųjų jo vyskupavimo metų teikė tačiau visai kitą įspūdį. Tas neturtingas dvasininkas buvo kilęs iš Minsko srities (Kraisko). Būdamas karaliaus ar karalienės Bonos kanceliarijos raštininku, greitai jis turtėjo. Kopė jis taip pat ir laiptais bažnytinės karjeros, ir ją jis pradėjo nuo Medininkų.

Stanislovas Kiežgaila, iš kurio V. Protasevičius pirko dvarą su penkiais palivarkais, [38] turėjo kolatoriaus teisę į Kražius [39], ir 1533 m. tą turtingą parapiją jis pasiūlė Valerijonui. O Medininkų vysk. Mikalojus Viešgaila pakėlė jį į savo vyskupijos kanauninkus [40]. Iš čia greitai jau ėjo žinomas kelias į Vilniaus kapitulą, ir 1537 metų rugpiūčio 4 dienos protokole yra pažymėta, kad karaliaus raštinin-

kas Valerijonas iš Kraisko, Vilniaus kanauninkui Tarlai tapus Lenkijos Pšemyslio vyskupu, buvo priimtas į kapitulą jo vieton [41]. Jis tas pareigas ėjo [42], kol jam 1554 m. atsidarė kelias į Lucko vyskupiją.

Už dviejų metų Valerijonui pasisekė įšokti į sostinės vyskupus, nors buvo kitas natūralus kandidatas, taip pat vyskupas ir Vilniaus kanauninkas [43], pradėjęs jau žygius kapituloje, būtent Medininkų Vaclovas Virbickis. Bet jis 1555 m. liepos mėn. suspėjo Rygoje numirti [44].

Nors Protasevičius yra pavadintas aukštos moralės ir « šventu vyskupu lietuviu » [45], pradžioje tačiau mėgo gerą gyvenimą ir patogumus [46], ir jis labiau sukinėjosi politikoje. Medininkų Domanovskis nurodė kelią jam į Lietuvos Statuto taisymo komisiją [47]. Vysk. Valerijonas buvo komisijos narys antrajam Lietuvos Statutui (1566) pataisyti [48].

Kai Vilniaus vyskupas buvo užimtas politiniais ir kitais reikalais, jis pačios kapitulos turėjo būti raginamas sugrįžti į Vilnių (1562 m. gale). Susirūpinę sostinės kanauninkai nutarė pas Protasevičių pasiųsti kapitulos prokuratorių kan. Viktoriną Virbickį. Šis turėjo vyskupą įtikinti iš Verkų Kalėdoms neišvykti dar toliau, kaip jis esąs numatęs, nes tai reikštų « gėdą dvasiškijai ir pasijuokimą heretikams » [49]. Reikia atsiminti, kad tai buvo vyskupijos didžiojo religinio sugurimo dešimtmetis, nes tuo metu įvairių protestantinių srovių poveikyje visoje Lietuvoje jautėsi sudribimas.

Žinoma, ir pačioje vietinėje hierarchijoje nebesimatė piliorių, kurie stipriau paremtų Bažnyčios rūmą. Vilniaus sufraganas Jurgis Albinus, pav., buvo suprotestantėjęs [50]. Visiškai palūžo Kijevo katalikų vyskupijos vysk. nominatas Mikalojus Pacas, ir su šituo vieninteliu Lietuvos Kunigaikštijos katalikų vyskupu apostata, kuris, tiesa, niekada nebuvo konsekruotas, vėliau nuncijus ir karalius tris dešimtmečius turėjo daug bėdos, kol jį iškrapštė iš vyskupijos ir kitų beneficijų [51].

Be anų žymių nuopelnų, kurie Protasevičiui priskiriami jėzuitų įkūrimo istorijoje Vilniuje [52], nėra žinoma nė antroje Protasevičiaus gyvenimo pusėje kokių nors kitų ryškesnių jo žygių katalikybei stiprinti. Tiesa, jis paskutinį savo gyvenimo dešimtmetį buvo stipriai pasiligojęs. Jau 1568 m., kviesdamas jėzuitus, vysk. Valerijonas rašo Varmijos vysk. St. Hozijui apie savo labai blogą sveikatą [53]. Paskui vis žinios apie jo podagrą nebesiliauja. Nuncijus Caligari rašo apie jį 1579 m., kad senukas « beveik visada guli lovoje » [54], ir yra visai suvargęs [55]. Tik Posevinas apie jį 1579 m. tepažymėjo, kad Protasevičius esąs labai dievobaimingas (« una persona molto pia ») [56]. Į savo gyvenimo pabaigą, kuris matomai

skyrėsi nuo jo gyvenimo pirmosios dalies, toks ir buvo vysk. Valerijonas.

Baigiant amžių Protasevičiui, jėzuitų pamokomam ir nurodinėjamam, teko suvaidinti garbingą vaidmenį 1575 m. Jis prisiėmė sau koadjutorių vyskupą Jurgį Radvilą ir aktyviai parėmė M. Giedraičio pastangas gauti Medininkų sostą, ir su juo dar bendradarbiavo trejetą metų. Bet iki Giedraičio, nuo jau aprašyto Vaclovo Virbickio mirties, kai vysk. Protasevičius įkopė į žymiausius Lietuvos dignitorius, pasikeitė Varniuose vienas po kito trys vyskupai.

Apie Joną Domanovskį nedaug beliktų pridėti [57]. Jis buvo įšvęstas į kunigus specialiu Romos leidimu, nes neturėjo dviejų rankos pirštų [58], kilme lenkas, kaip daugelis jų tada bažnytinę karjerą darė Lietuvoje, ir nuo jaunystės sutapo su Vilniumi. Ten jis, eidamas kapitulos kanauninko pareigas, po didelio gaisro mieste 1530 m., prižiūrėjo 1532 m. sudegusios katedros atstatymo darbus [59].

Kai karalius Zigmantas Augustas Domanovskį nominavo Medininkų vyskupu, Lietuvos didikuose, kaip M. Valančius teigia, kilęs nepasitenkinimas. Jie « didelėj pradieje rugoti ant Karalaus už taj, jog ne Lietuwi, bet lanka Domaniewski pramine žematjiu wiskupu » [60]. Kokie didikai, kurių didelė dauguma kaip tik tada yra buvę protestantai, yra « rugoję », Valančius nepasako. Gaila, kad jis nenurodė šaltinių ir plačiau neparašė. Jis bepamini tik tiek, kad valdovui « diktaj prispirus », Lietuvos didikai nusileidę.

Nors Domanovskis yra pavadintas didelei šviesiu ir labai nusipelnusiu vyru Bažnyčiai didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje [61], tačiau Žemaičių vyskupijai jo nauda nebuvo didelė. Jis labai nedaug laiko tepraleido Medininkuose iš tų septynerių metų (1556-63), kada jam teko vyskupauti. Ir Vilniaus kapitulos aktuose yra pažymėta, kad, Protasevičiui 1556 metų liepos 17 d. atlikus iškilmingą ingresą Vilniuje, naujasis Medininkų vyskupas per tolimesnes sesijas « pastoviai gyvena Vilniuje, šv. Jono bažnyčios klebonijoje, kaip šv. Jono archipresbiteris » [62]. Vilniaus kapitulos aktai tad nepatvirtina, kad jis jau 1556 m. « gegužies mienesie į Warnius parbrazdzieje » [63].

Gerai pažindamas kanonų ir vokiečių miestų teisę, II-jo Lietuvos Statuto projekto komisijai Domanovskis buvo naudingas specialistas [64]. 1558 metais tad jis tapo pačiu komisijos pirmininku pataisyti Lietuvos Statutui, ir už tai jis turėjo gauti 20 kapų grašių mėnesiui [65]. Susidraugavęs su ispanu Petru Royzijumi, kuris taip pat buvo pritrauktas prie Lietuvos Statuto taisymo darbo [66], Domanovskis susilaukė iš jo gero atsiliepimo [67]. Tai padarė Royzijus savo poezijoje. Beveik visiems Vilniaus ir Medininkų amžininkams jis yra eilėmis įrašęs atitinkamą « pažymį » [68].

Vyskupo Domanovskio pavedimu tas pats Royzijus, jau būda-

mas Kražių klebonu ir Medininkų kanauninku, surašė Medininkų kapitulos statutą. Pertaisęs ir papildęs savo surašytą Kapitulos statutą (Constitutiones Ecclesiae Mednicensis) jis jį pavadino: « Novellae Constitutiones Ecclesiae Mednicensis » [69]. Matyti, tos konstitucijos kapituloje buvo rūpestingai saugojamos. Tarpe retų ir nedaugelio XVI-jo amžiaus rankraščių, kurie išliko Tarpdiecezinės Kauno seminarijos bibliotekoje, dar buvo 1940 m. ir rankraštis « Constitutiones Ecclesiae Cathedralis Mednicensis seu Samogitiensis ... Anno 1561 » [70].

Kapitulos statuto sudarymas ir parapijų ribų nustatymas parodo, jog Medininkų vyskupija, dar ir Domanovskio laikais, prieš protestantizmą neištižo. Jeigu Domanovskis savo vyskupavimo metu dar galėjo visą dieceziją išskaidyti į 38 parapijas [71], galima daryti išvadą, kad apie 1560 — 63 metus Medininkų vyskupija dar turėjo tiek turėti katalikiškų parapijų. Tai yra gana įdomus ir reikšmingas faktas, nes vieną kitą bažnyčią protestantizmo banga jau buvo nunešusi.

Du minėtieji Domanovskio darbai rodo, kad vyskupija buvo gero administratoriaus rankose, kuris, karaliaus Zigmanto branginamas ir teisiniais darbais apkrautas, nedaug teturėjo sąlyčio su savo avelėmis. Mirdamas savo testamentu Domanovskis užrašė vertingus sidabrinius bažnytinius indus ir bažnytinius rūbus (auksu ir sidabru austus) Vilniaus katedrai [72], nes Vilniuje jis buvo leidęs didesnę savo gyvenimo dalį ir ten amžių baigęs. O skurdūs Medininkai, daug Europos žemių apvažiavusiam vyskupui visada galėjo atrodyti tamsus užkampis.

J. Domanovskio įpėdinis Medininkuose išeina gana neryški asmenybė. Mažai apie jo vyskupavimą težinoma. Vyskupo titulą jis, — ir po savo mirties Vilniaus kapitulos aktuose tik « išrinktu » (elektu) vyskupu tebevadinamas [73], — vos pusę metų tenešiojo. Į Medininkus Romoje jis buvo patvirtintas 1564 metų birželio mėn. 21 d. [74]. O jau 1565 m. birželio 8 d. buvo siunčiama nauja bulė apie paskyrimą įpėdinio Viktorino Virbickio [75], nes jau 1564 metų gale ar 1565 m. sausio mėn. pradžioje Narkuskis buvo miręs [76].

Kalbant apie Stanislovą Narkuskį, kurio pavardė gali tarnauti tipišku pavyzdžiu, kaip Romos aktuose tada lietuviški vardai įgydavo iškreiptas formas, reikia padaryti kai kurių patikslinimų. Valančius sakosi nežinąs, kam po J. Domanovskio mirties « kluwa walditi wiskupisti » [77]. Ypatingai tamsių metų čia nėra, tik Medininkų vyskupijai tokiu rimtu laiku, kai kilmingųjų dvarai savo naujoves įvesdinėjo, negalėjo išeiti į naudą, jeigu ji daugiau kaip *pusantrų metų* nematė jokio ganytojo.

Praėjus, tiesa, keliems mėnesiams po J. Domanovskio mirties,

Zigmantas Augustas dar 1563 m. lapkričio 5 d. savo raštu iš Lomžos prašė popiežių, kad į Medininkus patvirtintų karaliaus sekretorių ir Vilniaus archidijakoną Gabrieliaus sūnų, Stanislovą Narkuskį [78]. Lapkričio 20 d. Vilniaus kapitulos aktuose St. Narkuskis figūruoja Žemaičių vyskupijos nominatu [79]. Tad M. Valančiaus žinia, kad 1563 m. lapkričio 30 d. Zigmantas Augustas rašęs popiežiui Pijui IV-jam, prašydamas Narkuskį patvirtinti Žemaičių vyskupu, kaip ir jo patiektoji Narkuskio mirties data, yra pavėluota [80].

Artėjo 1564 m. pavasaris, o Narkuskis vis dar nebuvo patvirtintas Medininkų vyskupu, ir taip praėjo nuo Domanovskio mirties beveik visi *metai*. Dar 1564 m. kovo 6 d. Zigmantas Augustas pakartojo prašymą Medininkų nominatą patvirtinti, tarpininkaudamas, kad jam būtų paliktos *trys* beneficijos: Vilniaus archidijakonatas, ir parapijinės bažnyčios Šv. Jono Vilniuje ir Tikocine. Karalius buvo priverstas įrodinėti, kad Žemaičių vyskupijos pajamos esančios mažos, kad ji esanti išvarginta nuolatinių karų su « paveldėtu priešu Maskvos kunigaikščiu » [81]. Įdomu, kad ilgame įrodinėjimo rašte Narkuskiui palikti anas 3 beneficijas, niekur nėra užsiminta apie vyskupijos heretikus, apie sumažėjusias parapijas ir t. t. Gal būt, paties vyskupo žemių padėtis ir nebuvo pasikeitusi. Labiau esame linkę tikėti, kad anais Lietuvos kanclerio Radvilo Juodojo stiprybės laikais, Narkuskio prašymui reikėjo rankioti visokius kitokius argumentus, protestantizmo plitimo neminint. Šitas Zigmanto raštas buvo įdomus prašymas ką tik užsibaigus (1563 m.) Tridento koncilijai, paskelbusiai griežtą kovą prieš beneficijų akumuliaciją.

Iš St. Narkuskio gyvenimo dar galime pridėti, kad Vilniaus kapitulos aktai jį 1550 m. [82] vadina vyskupo kancleriu [83]. 1556 m. (o gal jau ir 1553) jis buvo kanauninkas [84]. 1556 m. rugpiūčio 17 d. jis buvo išrinktas atstovauti Vilniaus vyskupiją Gniezno bažnytinės provincijos sinode [85]. Ir Krokuvos universiteto knygos patvirtina Narkuskį buvus Vilniaus vyskupo kancleriu ir karaliaus raštininku [86]. Paprastai iš karaliaus raštinės prasidėdavo žymesnė bažnytinė karjera. Drauge su Petru Royzijum ir J. Domanovskiu teko ir St. Narkuskiui dirbti prie II-jo Lietuvos Statuto projekto [87].

Mirė nominatas St. Narkuskis vos pusei metų praėjus nuo jo paskyrimo, iš viso Žemaičių vyskupijos nepamatęs [88]. Tad ir rašo Naramovskis, kad jo darbų nelikę, nieko nesą žinoma [89]. Ne daug laimingesnė buvo vyskupija ir prie naujo įpėdinio Viktorino Virbickio, kuris po dviejų metų išbėgo į Lucko vyskupus.

Kada Narkuskis mirė, Medininkų kapitulai nereikėjo ilgai galvoti, ką ji rinks vyskupu. Jau buvo susidariusi nuo seno tradicija: Vilniaus kapitula parūpino savo kandidatą. Viktorinas Virbickis, kuris

jau 1561 metų vasario mėn. 25 d. aktuose figūruoja kapitulos kanauninku ir prokuratoriumi [90], gal būt ten turėjo autoritetą. Jam, pav., buvo pavesta atlikti toji nemaloni misija, sulaikyti Protasevičių nuo išvažiavimo per pačias Kalėdas [91].

Viktorinas Virbickis 1565 m. vasario 13 d. jau rašėsi Medininkų nominatu (elektu) Vilniaus kapituloje [92]. Vadinasi, karalius jau buvo padaręs savo žygius. Tų metų birželio 8 d. jis buvo paskirtas Medininkų vyskupu [93]. O birželio 26 d. dar buvo duoti, kaip paprastai, nurodymai, kokiu būdu Viktorinas turi būti įšvęstas vyskupu. « Dėl atsirandančio didelio vyskupų trūkumo (penuria) šituose kraštuose » yra leidžiama, kad naująjį Medininkų vyskupą įšvęstų *vienas* vyskupas, konsekracijoje asistuojant dviem abatams, ar kokiems kitiems dviem bažnytiniams pareigūnams [94]. Tuo pasakymu « penuria » turėta galvoje ir reformacijos pasėkoje susidariusi padėtis.

Valančius aprašo liūdną Medininkų kapitulos padėtį, kur vyskupams besikaitaliojant atsiradę daug barnių ir nesantaikos. Dėl kapitulos kanauninkų savitarpių ginčų vysk. Viktorinas ir sprukęs iš Žemaičių į Lucką [95]. Bet ir ten jis nebuvo laimingas. Dėl jo blogos administracijos ir apsileidimo, jam buvo 1583 m. surašyti griežti pamokymai [96]. Iš to galima spręsti, kad ir Medininkuose jis nieko žymėtino negalėjo ar nebūtų galėjęs padaryti. Tokių griežtų pastabų iš nuncijaus Bolognetti nebuvo sulaukęs joks Lietuvos vyskupas. Žinoma, jų nė iš tolo niekada neteko Merkeliui Giedraičiui. Kitais metais (1584) Viktorinas pasimirė.

Medininkų vyskupijai susidarė nauja situacija, kai 1567 m. sausio 30 d. Zigmantas Augustas iš savo mėgstamo Knyšino parašė du raštus į Romą. Vienu laišku jis, žinoma, prašė perkelti Medininkų Virbickį į Lucką, nes ten vysk. Jonas Andruševičius buvo miręs [97]. Kitu raštu karalius prašė Medininkų kanauninką Jurgį Petkevičių (Petkūną) patvirtinti Žemaičių vyskupu [98].

ŽEMAIČIŲ RELIGINĖ PADĖTIS VYSK. JURGIO PETKŪNO - PETKEVIČIAUS LAIKAIS

Iš « Merkelio Giedraičio ir jo laikų Lietuvos »

Medininkų vyskupijai susidarē nauja situacija, kai 1567 m. sausio 30 d. Zigmantas Augustas iš savo mēgstamo Knišino parašē du raštus į Romą. Vienu laišku jis prašē perkelti Medininkų Virbickį į Lucką, nes ten vysk. Jonas Andruševičius buvo miręs. Kitu raštu

karalius prašē Medininkų kanauninką Jurgį Petkevičių (Petkūną) patvirtinti Žemaičių vyskupu.

Nors laikai tada buvo tokie rimti, kad naujo ganytojo atsiradimas našlaujančioje vyskupijoje turējo būti paskubintas, tačiau nuo nominacijos (karaliaus akto) iki konfirmacijos (popiežiaus akto) praeidavo tada paprastai mēnesių mēnesiai. Pati konsekracija, bules išsiuntus, dar pareikalaudavo savo laiko. Kol Jurgis Petkevičius buvo patvirtintas, praējo ištisa dešimtis su viršum mēnesių. Romos Kūrijos knygose jis paprastai vadinamas « Gregorius Petoky », t. y. Jurgis Petkus, ar Petkūnas [1].

Šitaip Jurgis Petkūnas (Petkevičius) 1567 metų lapkričio 14 d. tapo Medininkų vyskupu.

Merkelio Giedraičio pirmatakas Jurgis Petkūnas buvo vienašališkai užsipultas, padarant jį atsakingu už žymias negeroves dar prieš jį valdžiusių vyskupų ir už didesnį protestantizmo išsiplētimą. O protestantizmas galējo savaime plēstis, nes buvo jo « biologinio » augimo ir kilimo kulminaciniai laikai. Jis būtų iki sau galimų ribų plētęsis ir prie uolesnio vyskupo. J. Petkūnas yra paduotas ryškiausiu pavyzdžiu labiausiai apsileidusio ir savo vyskupija nesirūpinančio ganytojo, kuriam « bemediojent ir belajgant » (Valančius : Žem. Vysk. I., p. 97) plito protestantizmas, gaišo bažnyčios, o patys žmonēs ēmę virsti liuteronais, ir ištisose parapijose (Liolių, Kelmēs, Kurtuvēnų, Rietavo, Tauragēs, Žagarēs ir Krakių) nebelikę katalikų arba jie esą virtę « stabmeldejs ».

M. Valančius dar paduoda Roizijaus poezijos vertimo gabaliuką, kur J. Petkūnas piešiamas aistringu medžiotoju, užmiršusiu paprasčiausias dvasininko pareigas : « Wiskupą Pietkiewiczę retaj tegaliejie kas matiti bažniczio, retesnej dar miszes lajkąnt, raszta szwęnta nie litieti nedasilitieje. Mediokle jem terupieje : nu auszras lig brieksztąnt po laukus su szunimis skrajoje. Aj ! kad tejp but ješkojes dąngaus kaip medes pauksztiu, panokies but ir Powilą Apasztolą » (Žem. Vysk. I., p. 96-97). Yra dar pridēta ana plačiai išgarsējusi žinia, kurią randame pas Albertą Vijuką Kojalavičių, jog J. Petkūno laikais Žemaičiuose belikę tik septyni katalikų kunigai. Šitas įspūdis dar, buvo žinoma, paprastai sustiprinamas kitomis versmēmis. Joms pagrindą davē anas išsamus ir vaizdingas pranešimas apie liūdną religinę padētį Žemaitkiemio (Aukštaičių) srityje. Tas aprašymas buvo nuolat *perkeliamas* į Žemaičius, nes lenkiškai rašantiems « Žmujdki » (Žemaitkiemis) ir « Žmudz » (Žemaičiai) daug mažiau skyrēsi negu lotyniškai « Zmodeci » (Žemaitkiemis) nuo « Samogitia ». Beveik ištisai tą tariamą pranešimą apie «Žemaičius» ir paskelbē St. Rostovskis.

Autoritetingi Lietuvos jēzuitų istoriko ir Valančiaus žodžiai yra

šitaip užbaigę aną paveikslą, kuris yra pasilikęs apie priešgiedraitinius laikus. Tai kartojama įspūdingai visą paskutinį šimtmetį. « Septyni tiktai kunigai, Žemaicziu žemēj taip mažai » yra posmelis ir Šiluvos giesmēje į Šv. Mariją, ir jis tapo mēgstamu ir vaizdžiu posakiu parodyti ano meto labai tragiškai katalikybēs padēčiai Lietuvoje, ypač Žemaičiuose, prieš aną vadinamąjį « antrąjį Žemaičių krikštą ».

Labai tamsi priešgiedraitinē padētis yra telkiama, kaip žinome, apie Jurgio Petkūno asmenį, kuriam Lietuvos ir jos kultūros (Bažnyčios) istorijos teismas nebuvo toks atlaidus, kokis yra buvęs, pvz., Mikalojui Radvilui, Vaclovui Virbickiui, Jonui Domanovskiui ar Viktorinui Virbickiui. J. Petkūnas juk tik septynerius metus (1567-74) tevaldē anų vyskupų palikimą, kur nuo Mikalojaus Viežgailos mirties per 33 metus, iki Petkūno, naujo vyskupo paskyrimas vis ilgai nusitraukdavo. Ir taip kartojosi iki 1567 m. penkiais atvejais, kapitulos kanauninkams savo tarpe vis daugiau nesantaikoje ēmus gyventi. Pats Valančius yra gyvai pastebējęs, jog « teip wiskupams bekajtalojęntes, žemajtiu kanaunikaj par puskietwirtus metus budamis be tikra wirszininka, paskida i dalis, wiens kita neapkięnte, kiersztawa, baros ir patis nežinodamis ko nori ».

Apdairiai senas ir naujai prieinamas versmes išgliaudant, visas reikalingas žinutes sukrapštant krūvon ir jas kritiškai suderinant, istorikas turi tačiau ne kartą progos pakeisti teigimą, kad ir per ištisas generacijas kartotą.

Mums atrodo, kad ir J. Petkūno atveju galima kai ką patikslinti. Žvelgiant tad į šio vyskupo laikus, reikia bandyti aiškintis, kokį palikimą M. Giedraitis rado Medininkų vyskupijoje. Darant išvadas iš negausių, palyginti, šaltinių, nēra mūsų uždavinys būtinai sugriauti ir paneigti tai, kas buvo anksčiau teigiama. Pagrindinis istoriko rūpestis visada turi būti susekti *tiesą*, ir šiuo atveju tad išaiškinti, kokia yra buvusi religinē padētis Petkūno laikais. Piešiamąjį paveikslą, žinoma, reikia priartinti arčiau tikrovēs, vengiant tradicinių vaizdingų ir skambių frazių, jeigu jos pereina į perdējimus, arba iš viso neatitinka tiesos.

Čia iškyla *keturi* klausimai. Reikia pažinti patį vyskupo Jurgio Petkūno asmenį ir jo vertę. Tame ryšyje būtina patikrinti ikišiolinius šaltinius, sustoti prie anos dažnai cituojamos versmēs, būtent, prie Petro Roizijaus poezijos ir ją pagliaudyti. Toliau turi sekti Petkūno vyskupavimo apžvalga. Pagaliau reikia panagrinēti aną legendą apie septynis bepalikusius katalikų kunigus Žemaičiuose. Visi tie klausimai vienas su kitu yra glaudžiai susiję ir jų aiškinimas, žinoma, šliejasi į tolimesnį veikimą M. Giedraičio, kuris iš ikišiolinēs istoriografijos atsispindi lyg didžiulis kalnas šalia žemumos.

Pats J. Petkūno asmuo neišsiskiria iš kitų ano laiko amžininkų. Apie jo gyvenimo ankstybus metus nieko tikslaus nežinome. Nieko reikšmingo negali pateikti nē genealoginiai rinkiniai. Žinome tik, kad J. Petkūnas buvo kilęs iš pačios Lietuvos. Matyti, jo šeima buvo užtenkamai turtinga, kad jis, kaip daugelis kilmingųjų ano meto jaunuolių, galėjo sau ieškotis mokslo *užsienyje*. Pristatydamas jį, kaip lietuvį, patvirtinti į Medininkus, Zigmantas Augustas pažymējo, kad Petkūnas yra nemažo mokslo ir išsilavinimo. Jis esąs daug metų studijavęs Italijoje pas labai gerus profesorius, būtent Paduvos ir Feraros universitetuose. Jis ten įsigijęs « doktorato ženklus ir laipsnį ».

Zigmantas Augustas pažymējo, kad Petkūnas esąs kilnių papročių ir doro gyvenimo, ir jo kandidatūrą parēmęs paskutinis Lietuvos luomų seimas. Iš giriamųjų karaliaus žodžių nominacijos akte, žinoma, nėra galima daryti tolimų išvadų. O dēl Petkūno mokslinio laipsnio konsistorijos aktuose yra pažymēta, kad Petkūno kandidatūra į Medininkų vyskupus atitikusi visus Tridento koncilijos reikalavimus, išskyrus tik vieną. Jis neturįs laipsnio kanonų teisēje ir teologijoje. Pažymēta tačiau, kad jis tuose moksluose esąs išsilavinęs ir apsišvietęs. Šitas sakinys, tiesa, buvo virtęs formaliu įrašu prie dažno Lietuvai skirto vyskupo 16-17 amž.

Apie kokį Petkūno doktoratą kalba valdovo nominacijos aktas, aišku iš kitų versmių. Medininkų vyskupą galima tapatinti su anuo Jurgiu « Petkunio », kuris 1563 m. lapkričio 3 d., mirus Medininkų vysk. Domanovskiui, pateko į jo laisvą vietą Vilniaus kapituloje. Ten prie « Jerzy (Jurgio) Petkunio » pavardēs yra « dr. med. » Iš to gali būti padaryta išvada, kad Italijoje eilę metų bestudijuodamas, būsimas Medininkų ganytojas buvo įsigijęs *medicinos* doktoratą. Be abejo, karalius savo nominacijos akte tik šitą daktaro laipsnį ir teturējo galvoje.

Tapatybę nustatyti dar padeda kitas atsitiktinis šaltinis. Kažkoks satyron linkęs humanistas, pasivadinęs « Idiota », 1568 m. parašē popiežiui Pijui V « Lenkijos vyskupų tikrąjį paveikslą », išjuokdamas ir Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystēje girtaujantį Protasevičių, Kijevo Pacą, sumoteriškējusį Lucko Virbickį. O apie Žemaičių vyskupą Jurgį tepasakyta, jog jis « iš karaliaus gydytojo (yra pasidaręs) mokytas vyskupas ».

Kai J. Petkūnas buvo skiriamas į Žemaičius (1567.XI.14), Bažnyčioje buvo dienos šūkis — *vykdyti nuostatus Tridento koncilijos,* kuri prieš ketverius metus buvo taip reikšmingai pasibaigusi. Ką reiškē Tridento nutarimų vykdymas ir kaip « Tridentinum » Lietuvos vyskupai įgyvendino, kalbame toliau atskirai. Žinoma, vienas iš svarbių nuostatų buvo — *kova* prieš kelių beneficijų, t. y. eilēs parapijinių žemių (dvarelių), sutelkimą vienose rankose. Karalius

tačiau šį kartą rašė, jog Tridento nuostatų, kurie jam legato Commendoni iškilmingai buvo įteikti, esą, negalima Medininkų vyskupijoje griežtai vykdyti. Zigmantas Augustas gynė reikalą palikti naujam vyskupui Petkūnui dvi ikitolines beneficijas, kaip anksčiau buvę vyskupijoje. Jis paminėjo eilę visokių priežasčių. Tarp motyvų buvo pažymėta, kad teigiamu atveju naujasis vyskupas galėtų laikyti prie savęs mokytų vyrų, kurie kovotų prieš eretikų mokslą. Tai ir yra viskas, ką iš iki šiol nepanaudotų ir nespausdintų Vatikano šaltinių sužinome apie Petkūno asmenį. Kaip matome, tos žinios yra dar labai su spragomis.

Jos yra bandytos papildyti posmais iš Roizijaus poezijos.

Ispano Petro Roizijaus poezija apie vysk. Jurgį Petkūną

Pagrindiniu ikišioliniu šaltiniu vyskupo Petkūno charakteristikai laikoma, žinoma, ano ispano Roizijaus lotyniškoji poezija. Įvertinant šaltinio patikimumą, paprastai susipažįstama su jo autoriumi. Roizijaus biografija, ne kartą dėstyta, yra apytiksliai žinoma. Čia jos tik tiek, kiek ji su Lietuva rišasi.

Per universitetines pažintis su Lenkijos studentais Paduvoje ir Bolonijoje Roizijus buvo Krokuvos vyskupo Petro Gamrato pakviestas dėstyti teisės į Jogailinį universitetą, kur jis atvyko 1542. Tai buvo Zigmanto Senojo žmonos Bonos Sforcos laikai. Lenkijon prigarmėjo su Italijos kunigaikštyte daug italų, ėmė lankytis kitokių svetimtaučių. Pūstelėjo stipri vakarietiškai-pietinio humanizmo srovė.

Krokuvoje tačiau P. Roizijus pasirodė nesugyvenamas. Senieji bičiuliai jį apleido, o naujų draugų ne tik neatsirado, bet jis įsigijo priešų. Išėjęs savo poezijoje su aštriomis kritikomis prieš patį karalių Zigmantą Senąjį, Roizijus simpatijas rodė tik sūnui Augustui ir jo Barborai Radvilaitei.

Iš Valančiaus duomenų išeina, kad Roizijus iš Krokuvos greitai atsiplovė Lietuvon, ir jau 1549 m. vysk. Vaclovas Virbickis padaręs jį kapitulos kanauninku ir Kražių klebonu, nors Roizijus visą laiką teturėjo tik diakono šventinimus. Tą žinią kartojo ir kiti. Tačiau dar 1550-jų ir 1559-jų m. Roizijų liečią karaliaus dokumentai šitų jo bažnytinių titulų nepamini. Yra tad labai tikra, kad Roizijus Lietuvon tepersikėlė po karalienės Barboros mirties (1551 m.), ir tik Medininkų vyskupas J. Domanovskis, kuris pats buvo žymus teisininkas, šitą gerą romėnų, kanonų ir vokiečių teisės žinovą labai brangino, tebus anomis beneficijomis aprūpinęs.

Varniuose Roizijus, parašydamas Domanovskiui Medininkų kapitulos statutą turėjo progos pažinti J. Petkūną dar kapitulos kanau-

ninku. Kai jis 1557 m. balandžio mēn. Vilniuje parašē M. Valančiaus minimą « Chiliastichon », Petkūnas tik už *dešimties* metų tetapo Žemaičių vyskupu.

Roizijaus « Chiliastichon » yra veidrodis veikējų, daugiausia lenkų vyskupų, sufraganų ir kitų žymių asmenų, kuriuos autorius lotyniškomis eilēmis aprašē popiežiaus Pauliaus IV legatui Aloizui Lipomanui. Pilname teksto rinkinyje (1000 eilučių !) to posmo apie Petkevičių *nėra*. Priešingai, ten apie Petkūną yra tik *giriama* ketureilinē pastraipa.

Nē Varniuose Roizijus nebuvo rami siela, ir jis čia apsivylē savo padētimi, kai nuolat keitēsi Medininkų vyskupai, kai krito kunigų disciplina, o kapituloje vis vyko ginčai. Kada Petkūnas, Viktorinui Virbickiui išbēgus į Lucką, užsidējo mitrą, poeziją mēgstąs rašyti kanauninkas ispanas saldžiai apie jį posmavo, pranašaudamas vyskupijai geresnę ateitį. Jau A. Brückneriui ana gausi Roizijaus poezija atrodē *be istorinio* turinio, ir tose pačiose eilutēse vienus vardus galima ten keisti kitais, nes nēra chronologinio tikslumo.

Savo dalykēlį (33 eilučių), skirtą naujam Medininkų vyskupui, Roizijus pradējo :

« *Kam kitam, jei ne tau, o Petkūnai, vienam*
Turi būti dėkinga graži Žemaitija,
Kad kito neturėjo, neturi ir neturės,
Kurs verčia aveles palikti dvokiančius prūdus
Ir veda jas į tyrojo vandens sroveles ».

Prirašęs dar eilę tokių ir panašių tuščiavidurių pataikaujančių ir saldliežuviškų posmų, Roizijus pabaigia :

« *Tris keturissyk laimingesne esi, Žemaitija,*
Mūsų amžiuje, kuri apie savo mokytą Ganytoją
Galėsi sakyti : « *Vien tik tavo, Petkūnai, dėka*
Garbinu vieną Dievą Triasmenį ir tikiu,
Kad jis yra tikras ir amžinas Dievas ».

Eiliuodamas apie J. Petkūną, Roizijus primena, kaip šis vyskupas nurodo, liepia vengti ir bēgti « nuo nuodingų ir mirtingų žolių pilnų ganyklų ». Jis šaukiąs, kad « žmonēs eitų į tas ganyklas, kur nieko kenksmingo nēra ». Be abejo, čia turima galvoje protestantizmo pavojus. Iš poezijos išeina, kad vysk. Petkūnas saugoja nuo jo žmones :

« *Liaudis džiaugdamos tave, vyskupe, pažino*
Ir šiandien Tavo piemens lazda yra ganoma ».

Prideda dar Roizijus apie žalčių ir « plačiašakių medžių » garbinimo paniekinimą, o pats vysk. Petkūnas skelbiąs Dievą trijuose Asmenyse, ir Jį šiandien žemaitis, kuriam atsivērē tikrasis išganymas, garbinąs. Čia, be abejo, anas Medininkų eiliakalys turējo galvoje antitrinitarus (arijonus), kurie neigē Kristaus dievybę.

Toliau Roizijus, taip pat įsiteikdamas, rašē apie Petkūno genealogiją šešis dvieilius, kurie jokio istoriško duomens nepateikia. Matyti, jis buvo greitai apsivylęs ir vysk. Petkūnu, nesulaukdamas iš jo tikētų gērybių. Kadangi jis savo raštuose mēgo suvesdinēti « sąskaitas », galējo jis ką nors drikstelti ir vysk. Petkūnui. Ne taip seniai be saiko gyręs dviem atvejais (1557 m. ir po dešimties metų), nepastovus Roizijus galējo persimesti priešingybēn. Tik nuostabu, kad anuose dviejuose Roizijaus « Giesmių » tomuose *niekur neradome* to posmo apie Petkūno medžiokles.

Anos be saiko Petkūną giriančios eilutēs, kritiško skaitytojo, žinoma, negali pilnai įtikinti. Bet *ne mažiau kritiškai* reikētų priimti ir aną Valančiaus paskelbtą posmą, jeigu jis būtų Roizijaus plunksnos. Mes šitą klausimą paliekame atvirą. Ten tariamas poetas savo įsivaizduotam priešui neprikišo kokio linkimo į protestantizmą, ar lēbavimą — girtuokliavimą, o tik medžioklę ir apsileidimą bažnytinēse pareigose. Posmo autorius tačiau nepalietē vysk. Petkūno moralēs, kaip jos nelietē ir satyros rašytojas (« Idiota »).

Kad Roizijui su vysk. Petkūnu buvo nepakeliui, matyti iš to, kad jis pirmais šio vyskupavimo metais (1567) susirūpino išsikelti į Vilnių. Bet jis jau anksčiau per aukštesnius užtarimus buvo gavęs šv. Jono bažnyčios klebono vietą. Gal Roizijaus noras išsikelti į Vilnių jau buvo anksčiau planuojamas, nes dar dveji metai prieš Petkūno pakonsekravimą Medininkų vyskupu, t. y. 1565 m. spalių 23 d., yra Vilniaus kapitulos aktuose pažymēta, jog Petras Roizijus, « Šv. Jono ir Kražių klebonas, Žemaičių kanauninkas, karaliaus teisinis patarējas, yra priimtas į (Vilniaus) kanauninkus, išvykus į Lucko vyskupus Žemaičių vyskupui, kanauninkui Virbickiui ».

Toliau Vilniaus kapitulos aktai atspindi, kaip Roizijus 1569 m. rugpjūčio 23 d. pakopē į prelato — kustošo postą, kaip savo naudai eikvojo jam pavestą folvarką, kaip jis susipyko su pačiu vyskupu Protasevičium dēl vienos altarijos. St. Rostovskis, — tiesa, pažymēdamas, kad Roizijus nekentęs jēzuitų, — su pagrindu rašē, kad tai « homo difficilis » (sunkaus būdo žmogus).

Ir jēzuitai neišvengē su Roizijum konflikto. Jis jokiu būdu nenorējo jiems užleisti šv. Jono bažnyčios, visaip kliudydamas ir užsispirdamas, nors jam buvo siūloma trigubai didesnē beneficija Pasvalyje. Ir karaliaus ir nuncijaus prašymai negelbējo. Visas miestas buvęs

susijaudinęs dėl jo laikysenos. Pagaliau Roizijaus mirtis (1571 m. balandžio mėn.) išsprendė susipainiojusią padėtį. Tad ir kalba vienas šaltinis apie « nuostabią Dievo Providenciją », kad tais metais Roizijus mirė.

Išdėstytieji Roizijaus gyvenimo galo faktai mus tiksliau įveda į jo poeziją. Reikia dar pažymėti, kad, Vilniun persikėlęs, Roizijus visą Petkūno ganytojavimo laiką Žemaičiuose nebesilankė. Bent apie tai nėra žinių. Viską reikia tačiau labai kritiškai priimti, ką jis apie vysk. Petkūną yra sakęs pradžioje ar vėliau.

Kruopštus Roizijaus raštų leidėjas Br. Kruczkiewiczius jau yra nustatęs, jog tas, perdėm pietietiškos prigimties ir gyvos dvasios, daug keistumo ir netaktų parodęs, ispanas priklausė prie tos rūšies žmonių, kuriuos buvo galima greitai supykinti. Patys Roizijaus amžininkai rašė apie jį, kad jis sunkaus būdo ir labai mėgstąs ginčus. Savo giesmėse jis vieniems, kuriuos laikė savo nepriteliais, buvo negailestingas, lygiai kaip be saiko smilkė geradariams. Jis bandė kitus pajuokti, bet su pašaipa apie jį patį kalbėjo žymus to meto lenkų poetas Jonas Kochanovskis. Kaip emigrantas, jautėsi Roizijus svetur vis gerų beneficijų, dovanų ir pašalpų reikalingas. Šituo atžvilgiu tarp jo ir ano protestanto italo P. Vergerijaus, kuris suvaidins Tūbingene įdomią rolę Merkelio Giedraičio gyvenime, yra labai daug panašumo. Tik Roizijus visą laiką išliko kataliku.

Kaip iš šito platesnio aiškinimo matyti, Roizijus apskritai negali būti jokis autentiškas šaltinis. Jo negalima laikyti istorine versme ir kitais atvejais, kai jis kalba apie Medininkų kapitulą, žemaičių žmones, patį kraštą. Tad labai netikslu ant vieno atsitiktinio posakio pakabinti visą vieno asmens vertinimą, kaip iki šiol yra buvę. Kadangi Roizijaus « Chiliastichon » laiko atžvilgiu negalėjo dar aprašyti Petkūno vyskupavimo, palieka surasti, iš kur buvo paimtas anas posmelis apie J. Petkūną. Tai mums iki šiol nepasisekė. Galime tik bandyti spręsti klausimą, kiek toje žinutėje yra tiesos.

Padaryti tačiau *tikslią* Petkūno ganytojavimo apžvalgą sunku dėl šaltinių stokos. Jam teko vyskupauti, kada protestantizmas ėmė stipriau reikštis negu prie jo pirmatakų. Žemaičiai su viskuo paprastai ėjo tik įkandin Vilniui. Reliatyviai tad Petkūno laikus Medininkų vyskupijai reikia laikyti dar pačiais kritiškiausiais, kai sostinėje kaip tik tais metais, kai J. Petkūnas tapo vyskupu (1567), prasidėjo pirmi reikšmingi *atvirtimai.*

Dėmesio vertas faktas, kad ir Žemaičiuose protestantiniais dešimtmečiais buvo vis tik vietų, kur būdavo pastatomos *naujos* bažnyčios. Nebeminint čia ankstyvesnių fundacijų, reikia nurodyti, kad bažnyčios, — tiesa, labai pamažu ir su pertraukomis, — vis buvo statomos, ir nėra penkmečio iki Petkūno mirties, kada nebūtų buvusi

suręsta kokia parapijinė bažnyčia. 1563 metais vienas bajoras pastatė parapijinę Pašušvio bažnyčią. Kitais metais pats Zigmantas Augustas įkūrė parapijinę bažnyčią Plateliuose. Valančius paduoda, kad pats karalius 1569 m. pastatė Kėdainių bažnyčią. Tik paskui yra 8-rių metų tarpas iki Skuodo fundacijos — 1577 m. Kiekvienu atveju reikia padaryti apie tas kelias fundacijas tokią išvadą: jeigu tose vietose naujos bažnyčios buvo statomos, ten dar buvo tikinčiųjų.

Nėra abejonės tačiau, kad bažnyčios protestantizmo metais greičiau nyko, negu jos buvo dauginamos. Kiek jų bepaliko, Petkūnui į grabą žengiant (1574), niekas tiksliai negali bepasakyti. Vienos jų buvo užgrobtos ir paverstos protestantų maldos namais. Kitos jų nyko uždarytos, kunigą išvijus, ar jam pasitraukus. Pasitaikydavo ir tokių bažnyčių, kurios būdavo nugriaunamos. Bet ir čia reikia būti apdairiems su skambiais posakiais ir perdėtomis cifromis.

Štai vienas pavyzdys dėl bažnyčių skaičiaus. M. Giedraičiui mirus, Medininkų vyskupijoje jau buvo 50 parapijinių bažnyčių. O vienam Vilniaus kanauninkui jau atrodė, kad Žemaičiuose yra apie šimtas bažnyčių. Anas skaičius 50, pareikštas po priesaika dviejų atskirų liudininkų, kurių vienas gyveno pačioje vyskupijoje, gali būti tikras. Kadangi M. Giedraičio vyskupavimo metu, palyginti, nedaug naujų bažnyčių tebuvo pastatyta, reikia skaitytis su faktu, kad daug parapijinių katalikų bažnyčių be didelės bėdos vėl galėjo veikti, nes ir bylų dėl užgrobtųjų bažnyčių Giedraičio laikais dar nedaug tebuvo laimėta.

Bylos nusitęsė į vėlesnius dešimtmečius. Pagaliau užgrobtųjų skaičius negalėjo būti labai didelis. Kitaip nebūtų galima išaiškinti, iš kur taip, palyginti, greitai buvo Medininkuose 50 bažnyčių. Juk Domanovskio laikais iš viso dar tebuvo buvusios 38 parapijos. Vadinasi, Giedraičio laikais ne tik buvo pasiektas senasis stovis, bet dar prisidėjo visas tuzinas naujų parapijų. Tad ir esame linkę manyti, kad *dauguma* parapijų ir jų bažnyčių Žemaičiuose, kad ir laikinai apleistos, buvo palikusios neužgrobtos.

Iš Valančiaus pateikto kalvinistų ir liuteronų bažnyčių sąrašo matyti, kad jie daug kur *patys* statėsi savas. Reikia tarti, kad geroka dalis iš pasilikusiųjų parapijinių bažnyčių buvo uždarytos vien todėl, kad jos nebeturėjo sau kunigų. Šių trūkumas Lietuvoje juk ilgai buvo jaučiamas dar ir 17 amž., o Žemaičiuose jis buvo dar aštresnis. Trūko ne tiek klebonų, kuriems nesunku būdavo įgyti kelių parapijų beneficijas, bet vis reikėdavo parapijoms aptarnauti *vikarų*. Tad pastoracija per protestantizmo metus ir sunyko, kad dingo dauguma vikarų. Jie, paprastai parapijose negyvenančių klebonų pigiai pasamdomi ir išnaudojami, arba išlakstė, arba virto protestantais.

Šitaip prieiname prie ketvirtojo klausimo, būtent, prie anos septynių likusiųjų kunigų problemos, kuri nemažiau kritiškai imtina, kaip ir tariamoji Roizijaus poezija.

Vyskupas Jurgis Petkūnas

Petkūnas (Petkonis, Petkevičius) Jurgis (apie 1530 Eišiškių srityje — 1574.VII Varniuose) Medininkų vyskupas. Pagal jo testamentą galima nustatyti, kad buvo kilęs iš Eišiškių kur jo tėvai turėjo būti prasigyvenę bajorai. Prasilavinęs Lietuvoj (tur būt, Vilniaus jėzuitų kolegijoje ir akad.), Petkūnas išvyko studijų į Italiją. Apie 1560-61 jis jau Medininkų kan., o netrukus ir Vilniaus kapitulos kan. Jos protokole 1563.XI.3 užrašyta, jog vysk. J. Domanovskiui mirus, Vilniaus kapituloje kanonikatą gavo medicinos dr. Jurgis ‘Petkunio’. Kai Medininkų vysk. Viktorinas Virbickis po Lucko vysk. Jono Andruševičiaus mirties (1566; klaidingai LE I minimi 1579) buvo ten perkeltas, 1567.I.30 Žygimantas Augustas iš Knišino prašė Romos Petkūną (Petconium) patvirtinti Žemaičių vyskupu. Pristatydamas jį kaip lietuvį į Medininkus, karalius nominacijos akte pažymėjo, jog jis esąs nemažo mokslo, daug metų studijavęs Italijoje (Paduvos ir Feraros univ.) ir ten įsigijęs doktoratą. Skiriant Petkūną Medininkų vyskupu 1567.XI.14 konsistorijos aktuose pažymėta, jog jis neturįs kanonų teisės ir teologijos laipsnio, tačiau tuos mokslus išmanąs. Kažkoks satyron linkęs humanistas (Idiota), kuris, pop. Pijui V duodamas ‘Lenkijos vyskupų tikrąjį paveikslą’, juos stipriai pašiepė, apie Petkūną tepasakė, kad ‘iš karaliaus gydytojo pasidarė mokytas vyskupas’. Nors laikai religiniu atžvilgiu buvo gana rimti Žemaičiuose, tačiau naujo vyskupo paskyrimas užtruko 10 mėn. Romos kurijos knygose jis vad. Petoky. Sunkų palikimą gavo Petkūnas, nes per pusketvirtų metų Žemaičiai nebuvo turėję pastovaus vyskupo. Ligšiolinis jo vertinimas yra buvęs perdėm vienašališkas, paremtas tik atsitiktinėmis žiniomis ispano Petro Roizijaus, kuris pats mėgo ginčus ir žmones subjektyviai vertino. Pradžioje Roizijus savo lotyniškose eilėse nuncijui gyrė Petkūną, vėliau jį (vad. Petcunius) ėmė peikti. Roizijui priskiriama Petkūno kritika, kad šis pasidaręs aistringas medžiotojas ir tikėjimo reikalais nesirūpinęs, bet pačioje Roizijaus poezijoje, kuri visa naujai išspausdinta, tokio posakio nėra. Plačiai išgarsinta žinia, kurią pirmas A. V. Kojalavičius minėjo, kad Petkūno laikais Žemaitijoje bebuvę likę tik 7 kunigai, nėra tikra. Pagal T. Pekulo vizitacijos aktus (iš 1579) ir kitas to laiko versmes galima nustatyti pavardėmis, jog Petkūnui vyskupaujant Medininkų diecezijoje dar

turėjo būti apie 20 kunigų. Iš jo paties instruktyvaus testamento (1574.V.21) matyti, jog pačiuose Varniuose pastoviai gyveno keturi kapitulos nariai, jų tarpe jo brolio sūnus kan. Petras Petkūnas. Trūksta platesnių šaltinių tiksliau įvertinti Petkūno asmenį ir jo vyskupavimą. Jam teko būti vyskupu tuo metu, kai protestantizmas labiausiai buvo apėmęs Žemaitiją. Bet tuo pat laiku, šalia bažnyčių uždarinėjimo ar jų perdavimo protestantams, pasitaikydavo, kad buvo pastatomos ir naujos bažnyčios (pats Žygimantas Augustas 1569 padarė fundaciją Kvėdarnai). Kad ir Medininkų diecezijoje moralinis lygis kunigų, kurie bažnytinio gyvenimo negeroves buvo atsinešę iš Lenkijos, buvo kritęs, apie Petkūną tik tiek teminima, jog jis medžiodavęs. Jis buvo pirmasis vyskupas Žemaičiuose, kuris ėmė vykdyti Tridento suvažiavimo nutarimus. Negalėdamas savo diecezijoje įkurti kunigų seminarijos (klaidingai priskiria P. Gams jam ‘ tridentiškos seminarijos įsteigimą ’), savo testamentu Petkūnas užrašė iš savo palikimo 1700 kapų grašių, kad ‘ Vilniuje pas jėzuitus būtų mokoma 12 jaunuolių ’. 4 iš kandidatų turėjo būti parinkti iš paprastų žmonių vyskupo miestelių Žemaičiuose (Varnių, Kaltinėnų ir Alsėdžių). Kiti 6 turėjo būti bajoraičiai, o 2 likusieji iš Eišiškių srities giminių žemių. Tur būt, buvo norima turėti kunigų mokančių gerai lietuviškai, jeigu testamente buvo įsakmiai minimi vyskupo miestelių ar kaimų gyventojai, ne bajorai. Iš Petkūno užrašytų pinigų M. Giedraitis 1581 pastatė Vilniuje savo klierikams namus. Gausūs buvo ir kt. Petkūno užrašai (jų tarpe 164 kapos grašių restauruoti bernardinų bažnyčią Vilniuje, Varnių katedrai olandiški religiniai paveikslai, bažnytiniai indai, liturginiai rūbai ir kt.). Testamentas, kurio vienu vykdytojų buvo paskirtas Vilniaus kolegijos rektorius St. Varševickis, rodo Petkūno artimus ryšius su sostinės jėzuitais.

ŽEMAIČIŲ RELIGINĖ PADĖTIS PRIEŠ VYSK. MERKELĮ GIEDRAITĮ

Iš « Merkelio Giedraičio ir jo laikų Lietuvos »

Žemaičiuose palikusių « septynių kunigų » legendos klausimas

Istoriškai įdomu yra sekti « septynių kunigų » legendos plitimą. Apie 1650 metus jėzuitų paduotame savo geradarių-palaikytojų aprašyme toji žinia paminima pirmą kartą. Ji pateko taip pat kartu ir į Kojalavičiaus « Miscellanea ». Jis išgarsino, vienoje vietoje skelbdamas apie 6, o kitoje — apie 7 Žemaičiuose belikusius kunigus.

Jokis kitas ano meto ankstyvesnis 16-jo amžiaus šaltinis tačiau šito duomens nepatvirtina. O apie tai rašo tik tie, kurie Kojalavičium vėliau naudojosi.

Valančius, tiesa, kartodamas tą septynių kunigų skaičių, pažymējo, kad iš jų keturi « slapsties po wiskupistę ». O trijų, kurie gyvenę prie Varnių katedros bažnyčios, jis paduoda ir pavardes. Pirmuoju yra minimas vysk. Petkūno brolio sūnus, Varnių kanauninkas Petras. Iš 1579 metų vizitacijos akto matyti, kad jis, nors ir buvo klebonu Betygaloje, neturējo kunigo šventimų. Ar sūnēno ištikimumas Kat. Bažnyčiai gali būti tvirtu įrodymu dēdēs vyskupo uoliam katalikiškumui, lieka atviras klausimas. Valančiaus teigimas apie vysk. Jurgio Petkūno linkimą į protestantizmą eilēs senesnių autorių bei šaltinių nepažymėtas, išskyrus 17-jo amž. vieną kompiliaciją, kuriai kiti prieštarauja.

Šalia Petro Petkūno Valančius pamini išlikusius kunigus ir prie katedros gyvenusius Juozapą Bučinskį ir Benediktą Katarskį. Šis po vysk. J. Petkūno mirties nuo 1574 m. rudens kapitulos buvo išrinktas vyskupijos valdytoju. Šitaip susidaro « septyni ». Anas simboliškas skaičius « septyni », lyg kokis priminimas septynių katalikų Bažnyčios teikiamų sakramentų, kurių protestantai vos porą tepripažino, nēra tačiau nepaliečiamas. Jau J. Purickis yra šitą skaičių kritikavęs. Protestantų šaltiniai, pvz., kuriems tokis faktas būtų buvęs *įdomus*, nieko panašaus nemini.

Čia nepriklauso plačiau kalbēti apie A. V. Kojalavičių kaip istoriką ir bendrai spręsti jo autentiškumo klausimą. Jo perdēta istoriko garbē, kuri buvo iškelta jubiliejiniais jo mirties (250) minējimo metais (1677-1927), su pagrindu jau yra, lyginant su Strijkovskiu, kritiškai vertinta. Ir Kojalavičiui, kaip to laiko dvasia reikalavo, istorija turējo teikti retorikos pamokoms medžiagos, vaizdingus pavyzdžius pamokslams ir prakalboms. Kojalavičius tad ieškojo įspūdį darančių pasakojimų. Jis papasakojo, pvz., apie istoriškai abejotiną įvykį, kuris primena šv. Ambroziejaus (Milane) žinomą žygį. Vilniaus sufraganas Kiprijonas pastojęs kelią į kalvinistų bažnyčią einančiam Zigmantui Augustui. Kojalavičius paduoda vėliau Niesieckio ir Rostovskio nekritiškai pakartotą nuotykį: kaip kalvinisto Radvilo Juodojo sūnui Mikalojui Kristupui (« Našlaitēliui ») pasninko šventadienį (Kančios sekmadienį) buvęs ant stalo padētas keptas gaidys. Kai kunigaikštis ta proga nusikeikęs, « gaidys lēkštēje atsistojo, sparnais suplasnojo ir ēmē giedoti ». Šitokios ir kitokios istorijos, kurių patekdavo dar ir į Lietuvos 17-jo amž. « Litterae Annuae », verčia suabejoti ir kitomis Kojalavičiaus istorinių raštų vietomis. O Belgijoje kaip tik Kojalavičiaus amžininkas jēzuitas Jonas Bollandas (mir. 1665 m.) tuo pat metu nukreipē, su savo

pradėtu garsiuoju « Acta Sanctorum », istorinius tyrinėjimus *kritiška* linkme.

Kojalavičiaus žinios tad apie « 7 kunigus » buvo jau sukėlusios pagrįstų abejonių J. Purickiui ir Aleknai. Su pagrindu kan. A. Aleknai jos atrodė « aiškiai perdėtos ». Iš to paties meto yra autentiškų versmių, kurių duomens yra kiti negu tradicinės Kojalavičiaus žinios. Čia reikia pirmiausia paminėti iš jėzuitų archyvo iki šiol dar *niekur nepanaudotą* Mikalojaus Sedkovskio korespondenciją. Jis, rodos, pirmasis iš jėzuitų įkėlė koją į Žemaičius 1576 m., drauge su ten vyskupauti vykstančiu M. Giedraičiu. M. Sedkovskis, pvz., kalba apie *dešimtį* (10) kunigų. Nuo Petkūno mirties buvo praėję pusantrų metų. Kai vyskupija tačiau buvo be hierarchinės galvos, negalėjo joje religinis gyvenimas stiprėti. Skirtumas, tiesa, tarp pateiktų skaičių nėra didelis. Tik jis rodo, kad Kojalavičiaus - Naramovskio - Rostovskio - Valančiaus « septynių » nereikia tiksliai imti. Jau buvo minėta, kad žmonės tada dar buvo linkę į perdėtus skaičius į vieną, ar į kitą pusę. Kai Valančius, pvz., pacituoja 17 amž. pradžios autorių, jog Žemaičiuose « isz tukstąntes kataliku woz wiens bepalika kataliku », reikia tai imti labiau kaip retorinę formulę, o ne kaip istorinę tikrovę, nors tuo posakiu ir mėgstama paremti kalvinizmo triumfą Žemaičiuose. Tokiu pat netikslumu gali būti laikomas ir Kojalavičiaus pasakymas « vos šeši berandami kunigai visuose Žemaičiuose ».

Gaila, kad Valančius nepaminėjo anų keturių « pasislėpusiųjų » kunigų pavardžių. Liks nežinoma, ar jų skaičiun patenka nors vienas iš tų Petkūno laikų kunigų, kuriuos čia pavardėmis minėsime. Be to, krinta į akis, kad « Žemaičių Vyskupystėje » nebuvo paminėtas jau vysk. J. Petkūno laikais nuo 1570 metų Krakėse klebonaująs Mikalojus Daukša. O po poros metų (1572) jis buvo paskirtas ir Medininkų kanauninku. Kaip 1579 metų vizitacijos aktai rodo, jis nuo tada pastoviai gyveno Varniuose, o Krakėse laikė vikarą. Vadinasi, ir M. Daukša turėjo būti prirašytas ketvirtuoju kanauninku, kuris rezidavo Varniuose. Tad M. Valančiaus minimas vysk. Petkūno laikų katedros kanauninkų sąrašas (trys) *nėra pilnas.*

Čia porą kartų minėtoji 1579 metų vizitacija buvo atlikta nuncijaus A. Caligari auditoriaus Tarkvinijaus Pekulo, pačiam M. Giedraičiui prašant. Gaila, kad to labai vertingo šaltinio teksto tėra išlikę tik geri du trečdaliai. Ėjo tik tretieji Giedraičio vyskupavimo metai. Negalėjo jo vyskupijoje dar įvykti didelių pasikeitimų. Kad ir nepilnuose sąrašuose randame 22 pavardes, kurių 19-ka yra *kunigų.* Trys iš jų yra aiškūs vietiniai — žemaičiai :

1) Kan. Daukša, Mikalojus, Krakių klebonas.

2) Kun. Jurgevičius, Jurgis, Ariogalos ir Butkiškės klebonas. Jis dar buvo vikaru Betygaloje, kur beneficiją turėjo kan. Petras Petkevičius.

3) Kun. Jurgevičius, Jonas, Viduklės, Nemakščių ir Pašaltuonio vikaras.

Čia dar, žinoma, lietuvių skaičiun priklauso ir kunigo šventimų nepasiekusis kanauninkas, būtent, mums jau pažįstamas Petras Petkūnas (Betygalos klebonas). Reikia dar paminėti dėl vysk. Protasevičiaus nesveikatos, ilgai paskutinių šventimų negavusį, iš Lietuvos kilusį Karizną Mikalojų. Jis buvo Kražių ir Kaltinėnų klebonu. Būdamas karaliaus raštininku (referendaru) ir dar turėdamas gerą beneficiją kaip Vilniaus kapitulos kanauninkas, Karizna retai tesilankydavo Medininkų vyskupijoje. Ten jo valdomose parapijose turėjo dirbti vikaras lenkas.

M. Kariznos Valančius nepamini. O jis jau 1569 m., užimdamas Vilniaus kapituloje Roizijaus vietą, kai tas pakilo į prelatūrą, aktuose užrašytas Kaltinėnų klebonu. Pagrindinę bažnytinę karjerą Karizna darė Vilniuje.

Plačiai Vilniaus kapitulos aktuose yra aprašytas charakteringas epizodas, kapitulos posėdis 1570 m. gruodžio 4 d. Ten buvo Kariznai atiduotas valdyti vienas namas mieste. Paaiškėjo, kad sostinės kapituloje jis tebuvo *vienintelis* lietuvis, ir tas pats be didžiųjų šventimų. Visi kiti kapitulos nariai «nebuvo Lietuvos piliečiai, bet svetimi». (Kurcz KZ III, p. 53).

Ne mažiau sunkus įspūdis palieka ir Medininkų vyskupijoje, kai suvedami duomens 1579 m. vizitacijos, kurie, kaip minėta, yra su žymiomis spragomis. Šalia anų penkių lietuvių, prie kurių dar reikia pridėti vysk. Petkūno laikais Krakėse kan. Daukšai vikaro pareigas ėjusį senelį altaristą Joną, visi vizitacijoje minimi parapijų kunigai buvo lenkai. Dauguma jų mažai ir lietuviškai temokėjo.

Štai vizitacijos aktai pateikia vienuolikos lenkų kunigų pavardes, kurių dešimtis 1579 m. gyveno įvairiose Medininkų parapijose:

1) Bienkowskis, Steponas, Veliuonos ir Vilkijos klebonas, be to, valdęs Skirsnemunę.

2) Laskowskis, Jonas, (iš Plocko vyskupijos), Vilkijos vikaras. Nors jis Žemaičių vyskupystėje gyvenąs 32-jus metus, t. y. nuo vysk. Vaclovo Virbickio laikų, tačiau išpažintis Vilkijoje klausąs gudiškai.

3) Mierzewskis, Jonas, Raseinių klebonas, kurio vikaras yra buvęs

4) Kielczewskis Mikalojus.

5) Bialobrzeskis, Jonas (iš Plocko vyskupystės). Kražių kamendorius, žemaitiškai temokąs tik kas reikalingiausia.

6) Ponikiewskis, Jokūbas (iš Plocko vyskupystės), vikaras Kaltinėnuose pas M. Karizną. Jo lietuvių kalbos žinias vizitatorius patikrino. Nors 18 metų išgyvenęs Žemaičiuose, mažai jis temokėjo žemaitiškai.

7) Goszliczkis, Martynas (iš Plocko vysk.), Varnių šv. Aleksandro bažnyčios klebonas, vyskupo oficijolas. Jis turi, be to, savo žinioje Žarėnų bažnyčią, ir gerai mokąs žemaitiškai.

8) Illinskis, Jokūbas, Varnių šv. Petro ir Povilo katedros kustošas, subdiakonas.

9) Kukielka de Krzinno, Jonas (Gniezno vysk.), katedros vikaras.

10) Gorkowskis Peliksas, antras katedros vikaras.

11) Swierzewskis, Martynas, Šeduvos klebonas, kuris aptarnauja Daukšos parapiją.

Čia paminėtuose lietuvių ir lenkų kunigų ir kapitulos narių sąrašuose nebėra Valančiaus įtraukto kapitulos nario J. Bučinskio, bet minimas kan. Benediktas Kotarskis, kuris dalyvauja liudininku ir vizitacijoje. Archidijakonu buvo Matas Klodzinskis, kuris į Žemaičių kapitulą pateko prieš pat Giedraitį, būtent 1575 m. Dėl jo apsileidimo ir visiško vyskupijoje negyvenimo tuoj po Giedraičio mirties bus daug triukšmo. Bet jam buvo gera, kad jis turėjo « daug kitų beneficijų Lenkijoje, Lietuvoje, Mozūruose ir Žemaičiuose ».

Suvedant krūvon visas vizitacijoje minimas pavardes, reikia žvilgterėti į visą kapitulos sąstatą. Be jau keturių minėtųjų (M. Klodzinskis, B. Kotarskis. P. Petkūnas ir M. Daukša), kapituloje buvo Ulickis Baltazaras, Beinartas Ambroziejus ir Strijkovskis Motiejus. Bet įšventintų kunigų atžvilgiu Medininkų kapitula 1579 m. geriau stovėjo negu Vilniaus — 1570 m. Iš 7-nių kapitulos narių Varniuose trys (Kotarskis, Daukša ir Ulickis) buvo kunigai.

Žinomasis kronistas M. Strijkovskis, kuris pastoviai gyveno Varniuose, teturėjo tik akolito šventimus. O A. Beinartas ėjo Kariznos karjeros keliu, ir jis, karaliaus rekomenduojamas, 1579 m. tapo ir Vilniaus kanauninku. Po dvylikos metų, už kokius didelius nusikaltimus, jis turėjo vykti atgailoti į Romą. Apie jį Vilniaus kapitulos aktuose ir toliau yra dar daug žinių. Labai pasižymėjo tačiau A. Beinartas, įsteigdamas 1602 m. mokinių « bursą » (bendrabutį) « Ambrozianą », kuriai, iš jo paliktų sumų, buvo pastatytas atskiras namas — konviktas, išsilaikęs iki pat 19 amžiaus.

Nieko daugiau tačiau negalima pasakyti apie du kunigus, kapitulos kanauninkus, būtent. B. Kotarskį ir B. Ulickį. Pasilieka tik atviras klausimas, kiek iš tų kunigų jau gyveno *nuo seniau*, ir kiek jų buvo nauji, spėję vyskupijoje įsikurti per porą pirmųjų Giedraičio vyskupavimo metų. Mes, tiesa, į tą 19 skaičių neįtraukėme anų keturių nežinomų « slapukų ». Gal jie patenka į vienuolikos lenkų sąrašą ?

Tik apie du to sąrašo kunigus (J. Ponikievskį ir J. Laskovskį) galime pasakyti, kad jiedu į Žemaičius buvo atvykę dar tada, kai Petkūnas tebeklebonavo.

1579 metų vizitacijos aktas, žinoma, tiksliai neparodo, kokį kunigų « palikimą » M. Giedraitis iš Petkūno paveldėjo. Valančius rašo, kad jis iš Vilniaus vysk. Protasevičiaus išprašė keletą *lietuviškai* mokančių kunigų. Reikia neužmiršti, kad 1579 m. išlikusios vizitacijos teksto dalys nepaduoda pilno kunigų skaičiaus Žemaičiuose. Esame tad linkę tarti, kad dingusiuose vertingo šaltinio lapuose buvo sužymėta dar mažiausiai keletas kunigų. Juos galima tačiau « nurašyti » sąskaiton anų kelių klebonų, kuriais vysk. Giedraitis suspėjo per porą metų savo vyskupiją padauginti.

Žinant, kaip vysk. M. Giedraičiui rūpėjo turėti kunigų, mokančių tikinčiųjų kalbą, yra galima išvada, jog anie vienuolika lenkų, — daugumas iš Lietuvai artimesnės Plocko vyskupijos, — buvo į Žemaičius patekę dar *prieš* Giedraitį.

Kiekvienu atveju aną Kojalavičiaus, Rostovskio, Valančiaus ir « Kantičkų » giesmės minimą septintuką reikia ne tik *padvigubinti*, bet iš 7-nių padaryti mažiausiai 17. O gal ir daugiau? Turėsime dar progos, pagal ano meto versmes, kalbėti apie Giedraičio pramokytus ir jo paties įšvęstus kunigus. Tik tariant, jog vysk. Merkelis dar rado bent keliolika, o gal ir visą dvidešimt įšvęstų kunigų, galima tiksliau suvesti « balansą » ir suprasti, kodėl Giedraičio įpėdiniui atiteko 50 veikiančių parapijų.

Medininkų vyskupijos kunigų moralinio lygio įvertinimas M. Giedraičiui atvykstant

Iš panaudotų versmių yra pasisekę įrodyti, kad M. Giedraitis Žemaičiuose yra aptikęs bent dešimčia kunigų daugiau, negu nuo seno vis yra skelbiama. Tuo faktu tačiau dar nieko nebuvo pasakyta apie patį vyskupijos religinį stovį, lygiai kaip ir apie anų išlikusiųjų kunigų moralinį lygį. Ir šitam klausimui paliesti teturime čia tik tuos pačius du šaltinius, būtent, minėto jėzuito M. Sedkovskio informacijas ir 1579 m. T. Pekulo vizitacijos akto nuotrupas.

Apie juos plačiau kalbėsime atitinkamose vietose. Čia tačiau reikia tiek trumpai pažymėti: praleidęs beveik metus laiko (1576-77) Medininkų vyskupijoje ir sugrįžęs Vilniun, Sedkovskis patvirtino paties Giedraičio pranešimą. Jis pridėjo, jog kunigai drauge su kanauninkais « buvo taip pairusio gyvenimo (dissolutae vitae), kad prastai liaudžiai jie rodė ne pavyzdį, bet papiktinimą ». Griežtas vienuolis atkreipė dėmesį, kad kunigams labiau rūpi ne jiems patikėti žmonės, o savi malonumai (voluptates) (Jėz. Arch. Polonia 80f. 18v.).

Giedraitis jau buvo naująja vyskupija gailiai nusiskundęs savo bičiuliui, jēzuitų provincijolui Sunyeriui, o šis savo ruožtu rašē generolui Merkurijonui. Girdi, M. Giedraitis beveik neradęs tokių, kurie sugebētų tinkamai atlikti savo pareigas.

Šitais autentiškais duomenimis, patvirtintais dviejų jēzuitų laiškuose, atrodo, nēra pagrindo abejoti. Tuos dalykus reikia imti ano meto rēmuose ir vertinti to paties laikotarpio pasiimtu mastu. Pirmiausia, apie ano meto bajoriškąją visuomenę, iš kurios paprastai atsirasdavo kandidatai į kunigus, yra žinoma iš versmių, kad ji morališkai stovējo žemai. Besaikis girtavimas ir kitokis palaidumas buvo dienos reiškinys. Be to, ir kitur aplinkui moralinis dvasininkų gyvenimas nestovējo aukštai. Pvz., konkubinų turējimas tada buvo žinomas ir Vakarų žemēse. Vokietijoje apie tai kalbama dar po Tridento koncilijos. Ir kaimynuose, ir net toliau už Vokietijos (pvz., Prancūzijoje), dvasininkų moralinio gyvenimo kēlimo reformos vyko pamažu.

Apie kunigų moralę 16 amž. pusēje yra prirankiota visokių žinių. Jos yra įvairiais atvejais skelbtos, pradedant jau Purickio darbu « Draugijoje » (1913-14) ir J. Šepečio Reformacijos istorija.

Mes čia Purickio duomens papildēme iki šiol nenaudotomis jēzuitų archyvo (Romoje) versmēmis, kurios *tiesiogiai* liečia Žemaičių kunigus. Kaip žinoma, Purickio surankiotieji faktai labiau kalba apie *Lenkijos* bažnytinio ir kunigų gyvenimo negeroves. Kadangi tačiau kunigai Lietuvon veržēsi tik iš Lenkijos, tai tuo pačiu, žinoma, kaimyno kunigų moralinis lygis darē savo įtakos ir Lietuvai. Verta dēmesio yra legato Commendoni pastaba, kad iš Lenkijos į Lietuvą vykstą tokie kunigai, kurie nepasižymį nei išsilavinimu, nei morale ir kurie Lenkijoje vietų negauną.

Apie neišsilavinimą kunigų, kurie pačioje Lietuvoje neturējo jokios aukštesnės mokyklos, jau nekalbant apie seminariją, yra daug žinių. Su tuo, žinoma, glaudžiai rišosi katechizacijos stoka, silpnai stovinti liturgija. Apie tai vēl tiesioginių žinių iš Medininkų vyskupijos duoda 1579 metų vizitacija. Per porą M. Giedraičio vyskupavimo metų, žinoma, kunigų išlavinimo ir jų moralēs pakēlimo srityje negalējo įvykti didelēs pažangos. Pvz., T. Pekulo aktai parodo, kad kan. M. Daukša buvo *vienintelis* Varnių kanauninkas, kuris laikē tonsūrą ir dēvējo kunigo rūbus. Tapęs kanauninku ir jis savo parapijoje (Krakēse) nebegyveno. Nors pati bažnyčia nebuvo apleista t. y. jos bažnytinis inventorius buvo tvarkoje, tačiau Krakēse nebuvo pastoviai kito kunigo, ir čia, pvz., parapijiečiai liudijo, kaip iš karto reikējo krikštyti apie 50 vaikų. Iš tolimesnio apklausinējimo paaiškējo, kad dēl klebono nebuvimo daug vaikų miršta be krikšto, o ligoniai — be sakramentų.

Bažnytinių pareigų blogas atlikinėjimas ir moralinis apsmukimas buvo tada žymė daugelio Lenkijos ir Vokietijos vyskupijų. Lietuvos vyskupijos, vadinasi, taip pat nesudarė išimties, pvz., apie Vilniaus diecezijos, ypač jos kapitulos narių santykius, charakteringų smulkmenų atspindi patys kapitulos aktai. Beplintant Vilniuje erezijai, kada pats sufraganas Albinas ne lotyniškai, bet lenkų kalba pamaldas laikė, o vysk. Protasevičių reikėjo raginti, kad gyventų prie katedros, katedros vikarai nešiojo trumpai. Juos reikėjo didelėmis piniginėmis pabaudomis versti dėvėti sutanas ir biretes. Toliau paaiškėja, kad vikarai, altaristai ir kiti beneficijatai negyveno prie katedros. Taip buvo Vilniaus vyskupijoje.

Šitokio dvasininkų gyvenimo rėmuose reikia imti ir vysk. J. Petkūno laikus. Apie jį ano meto versmėse nieko daugiau neišliko kaip pamėgimas medžioti. O medžiojimas tada turėjo daug platesnės reikšmės, ir jis tarnavo ne vien pramogai.

J. Petkūno vyskupavimo laikais visur, kur dar buvo išlikusios katalikų vyskupijos, buvo imta vykdyti Tridento koncilijos nuostatai. Vienas iš pagrindinių buvo diecezinių *seminarijų* įsteigimas. Vilniaus vyskupijoje tuo reikalu nuo 1569 metų, atkviesdamas jėzuitus, rūpinosi Protasevičius. O Žemaičiuose J. Petkūnas buvo pirmasis, kuris norėjo įkurti kunigų seminariją, ir savo testamentu jis jai užrašė pinigų.

M. Valančius, remdamasis Varnių katedros archyvo aktais, yra smulkiai išskaičiavęs Petkūno testamento užrašus, kuriuose dar figūravo aukos pavargėliams (30 kapų skatikų), bernardinams Vilniuje (204 kapos skatikų) ir t. t.

Klaida yra tačiau teigti, kad dar Petkūno laikais buvusi įkurta seminarija. Tad ir žinomą Gamso posakį, kad Petkūnas « Tridentišką seminariją įsteigė », reikia suprasti tik taip, kad jis seminarijos įkurti nebespėjo, o jai užrašė tik pinigus. Tam patvirtinti yra neabejotinų įrodymų. Jau 1575 m. lapkričio 17 d. iš Lenkijos Pultusko provincijolas Pranciškus Sunyer užsiminė savo generolui, kad po Žemaičių vyskupo mirties esą palikę seminarijai pinigų. Esą, norima, kad jos įkūrimu rūpintųsi jėzuitai. « Nors tai yra — rašo Sunyer — geri ir šventi darbai, bet mūsų darbininkai tam dar nėra paruošti ». Vadinasi, M. Giedraičiui pradedant vyskupauti, jokios seminarijos dar nebuvo. Kai tik Giedraitis pateko į Žemaičius, ėmė tuoj svarstyti klausimą, kaip įsteigti savo vyskupijoje seminariją, kuriai, kaip rašo M. Sedkovskis, kas nors iš jėzuitų turėtų vadovauti. Šitam sumanymui vyskupas ieškojo provincijolo ir generolo pritarimo. Kunigų seminarija pačiuose Žemaičiuose tebuvo įsteigta tik prie Giedraičio įpėdinių.

Suėmus krūvon viską, kas iki šiol pasakyta, pats J. Petkūno

asmuo, lygiai kaip ir jo palikimas, išeina nebe tokis perdēm tamsus, kokis jis paprastai pristatomas. Negalima jam vienam priskirti protestantizmo plitimo, kurio ženklai jau rodēsi prieš tris dešimtmečius anksčiau. Tuo pačiu tad sumažējo ir atsakomybē tik vienam Petkūnui. Negalima toliau teigti, kad vyskupija nusigyveno tik iki 7 kunigų. Nekritiška yra kokiam Roizijaus posmui priskirti kokią istorišką vertę.

Tad negalima pritarti ir tolimesniam M. Valančiaus teigimui, kai jis darydamas « apžwalgą jau apraszitų dalykų », dar kartą J. Petkūną užsipuolē, kad šis « par wienolika metų (vyskupavo tik 7 m.!) uriedistes sawa: nustoje kunegu, iszklejda (išleido) bažniczes ir mažne wisus žemajtius palajdina į iwajriusi nekataliku tikieimusi ».

PROTESTANTIZMO KRIZĖ LIETUVOJE

Protestantizmo kritimo priežasčių yra priskaičiuojama visa eilē. Paprastai pirmiausia pradedama jų susiskaldymu. Begliaudydamas naujosios bangos atslūgimą. J. Purickis plačiau negu visi kiti yra sustojęs ties protestantizmo sueižējimu, vedusiu ligi tarpusavio aštrios kovos. Lietuvoje prieš arijanizmą išējo kovon kalvinistai. Pats Išganymas, Kristaus Dievybē, Jo tapimas žmogumi, Trejybē, Sakramentai, komunija ir panašūs klausimai kēlē didelius ginčus ir daugybę skirtingų nuomonių.

Sutemos protestantams ėmė užslinkti po Radvilo Juodojo mirties, nes sektų tik dar labiau padidējo. Jų buvo imta skaičiuoti dešimtimis, ir Lietuvoje, pvz., įvairių protestantų atskalų vardų amžininkai surinkdavo iki 72. Tame religiniame protestantų sąmyšyje Lietuvoje, žinoma, labiausiai išsiskyrē trys svarbiausios jų šakos, būtent, kalvinistai, liuteronai ir arijonai. Paskutinieji, kaip Kristaus dievybēs neigējai, dar vadinami antitrinitarais, t. y. nusistačiusiais prieš Švč. Trejybę. Be to, jie dažnai vadinami Lenkijos broliais — « Fratres Poloniae ». Kadangi tarp Lietuvos ir Lenkijos arijonų nesklandumus lygino Faustas Socinas, tai čia arijonai dar būdavo vadinami ir « socinijonais ». Šitie keturi skirtingi vardai tačiau apipavidalino tą pačią sektą. Ji daugiausia įnešē triukšmo ir Lietuvoje, nes ji ir etnografinēje Lietuvoje keliose vietose turējo savo bendruomenių (Vilnius, Kēdainiai, Tauragē).

Arijonai buvo radikaliausi iš reformacijos metu pasireiškusių sektų. Jie ne tik atmesdavo ir Dievo malonę, — ir Sakramentus ir pačią Kristaus dievybę, — bet jie savo tarpe nebuvo vieningi ir dēl Šv. Dvasios, kurią dalis arijonų neigdavo. Arijonai buvo pasišovę savo reformas nešti ir į viešąjį socialinį bei ekonominį gyvenimą.

Arijonai turėjo veikėjų — rašytojų, kurie, žinoma, savo polemines knygutes spausdino lenkiškai ir lotyniškai. Paminėtini Petras iš Goniondzo, Martynas Čekavičius. Andrius Wiszowaty (iš Šumsko). Paminėti dar reikia žymų arijoną polemistą italų gydytoją J. Blandratą, kuris pas M. Radvilą Juodąjį buvo gavęs prieglaudą.

Pats žymiausias tačiau arijonas ir jų « galva » skaitėsi Simonas Budny, buvęs kalvinistas. Jo gausiuose raštuose yra tačiau tokių miglotų vietų, kurios eina iki nesąmonių. Todėl jėzuitas P. Skarga ir yra buvęs tos nuomonės, kad Budnio raštai reformacijai yra atnešę daugiau žalos negu nuostolio Katalikų Bažnyčiai.

Lietuvoje arijonų eilėse buvo stambių didikų. Žymiausiu jų laikomas Jonas Kiška. Į 1568 metų Vijos sinodą, kurį aprašo minėtasis Budny, buvo susirinkę ir Lietuvos ponų. Arijonai vis daugiau nusistatė prieš valstybę, iš principo atsisakydami vartoti ginklą, skelbdami visų žmonių lygybę. Savo radikaliomis religinėmis ir socialinėmis pažiūromis, žinoma, įnešė daug to laiko visuomenėje (bajorai, miestiečiai) nesutikimų.

Anam metui pamėgus teologinius ginčus ir disputus, religinis susiskaldymas davė progos ir bajorams bei magnatams patiems spręsti apie savo religinį nusistatymą. Anas eižėjimas pačiais pagrindiniais klausimais, protestantų pirmykštę jėgą, be abejo, susilpnino. Žymieji šulai ėmė svyrinėti. Pats Radvilas Juodasis, pvz., šliejosi prie arijonų, įvedė naujus religinius papročius, o kalvinistus ėmęs, laikydamas juos « eretikais », net persekioti. Jau Radvilas Juodasis buvo užmerkęs akis, kai jam iš Zuericho teologų atėjo atsakymas, jog jis patekęs į klaidingą sektą. Arijonai laikėsi, žinoma, labiau Senojo Testamento, atmesdami Kristaus Evangelijas. Šitaip jie artėjo į judaizmą, ir buvo teigiama, kad Radvilas Juodasis su savo žmona paskutiniais savo gyvenimo metais tokiam judaizmui buvo pasidavę. Radvilo Juodojo nelaukta mirtis (1565 m. gegužės 28 d.) buvo didelis smūgis Lietuvos protestantizmui.

Trečia svarbi protestantizmo kritimo priežastis glūdėjo taip pat Radvilų šeimoje, su kurios galios žydėjimu buvo glaudžiai surištas ir protestantizmo išsiskleidimas. Kiekvienas griežtesnis religinis pasikeitimas pačioje Radvilų šeimoje turėjo plačiau atsiliepti Lietuvos protestantams. Taip ir įvyko, kai vyriausias Radvilo Juodojo sūnus Mikalojus Kristupas, kuris tėvui mirštant tik 16-kos metų jaunuolis, gavęs « Našlaitėlio » (« Sierotka ») Vardą, *perėjo katalikybėn.*

Čia nevieta plačiau kalbėti apie Mikalojų Kristupą, apie kurio vienerių metų studijas Strasburge ir dviejų metų — Tuebingene, yra įdomių duomenų. Čia svarbu tik tiek pažymėti, kad yra neabejotinai aišku, jog jau 1567 m. pavasarį (balandžio mėn.) « Našlaitėlis »

buvo perėjęs katalikybėn. Tad St. Rostowskis suklydo su ta visa jau žinoma istorija pakepto gaidžio, kuris per pasninko dieną Našlaitėliui ant stalo suplasnojęs ir pragydęs, kai jis (Rostowskis) teigė, jog Našlaitėlis tik P. Skargos dėka 1575 m. tetapo kataliku.

Per Radvilo Našlaitėlio laidotuves pamokslininkas jėzuitas pasakė, jog šis jau 19-kos metų jaunuolis perėjo katalikybėn. Tai turėjo atitikti laiką apie 1568 metus, nes Mikalojus Kristupas gimė 1549 metų rugpiūčio 2 d. Yra žinoma tačiau, kad šitas žymus konvertitas popiežiaus Pijaus V-jo vardu jau buvo sveikinamas 1567 m. balandžio 18 d. Kad toji Radvilo Našlaitėlio sugrįžimo data teisingai nustatyta, patvirtina ir kiti Vatikano archyvo šaltiniai 1567 m. balandžio 19 d. Romoje buvo džiaugiamasi, kad « Dux Olicae » (taip buvo vadinami Nesvyžio Radvilai) vėl virto kataliku.

Radvilo Juodojo sūnaus perėjimą katalikybėn yra ištyrinėjęs kalvinistas H. Merczyngas. Nebuvo abejonės. kad Radvilo Našlaitėlio atvirtimas, kuris paskui save patraukė vėliau visus tris jaunesnius savo brolius, buvo didelės reikšmės įvykis. Tai buvo Lietuvoje pats žymiausias atvirtimas, nes prie senojo tikėjimo sugrįžimas « toną duodančios » stambiosios magnatų šeimos turėjo gilių pasėkų. Tik Radvilo Rudojo šeima, t. y. Biržų ir Dubingių linija, pasiliko ir toliau protestantais.

Į tokių žymiųjų atvirtimų skaičių dar reikia priskirti ir autoritetingo Žemaičių seniūno (1564-79) Jono Jeronimo Chodkevičiaus sugrįžimą (mir. 1579 m.). Chodkevičius buvo subrendęs (jis gimė apie 1525 m.) kaip protestantizmo rėmėjas. Tai matyti ir iš jo santykių su Prūsų Albrechtu beveik iki šio mirties.

Jėzuitų istorikai, remdamiesi senąja istoriografija, nekartą yra minėję, jog žymųjį Žemaičių seniūną per 1572 metų Varšuvos seimą atvertęs legato Commendonio palydovas, jėzuitas Pranciškus Toletas. Bet ir čia, berods, yra reikalinga korektūra, ir tai pačiuose originaliuose šaltiniuose. Naujausieji tyrinėjimai yra parodę, jog šalia žymiojo kardinolo Stanislovo Hozijaus (kilme iš Vilniaus), Chodkevičių grąžinant katalikybėn, žymiausią vaidmenį yra suvaidinęs Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas, laikomas pirmuoju Lietuvos istoriku ir jos apologetu. St. Rostowskis jo vaidmens šitame ryšyje neužsimena.

Lenkai istorikai nuo seno Rotundą kilmės atžvilgiu yra priskyrę prie lenkų. J. J. Lappo, kuris savo tyrinėjimuose apie 1588 m. Lietuvos Statutą apie Aug. Rotundo darbą labai daug kartų kalbėjo, stengėsi įrodyti, kad Rotundas buvo kilęs ne iš lenkiškos Velunos žemės, bet iš Lietuvos. Nenagrinėdami čia šito ne mūsų temos klausimo, turime pažymėti, kad Augustinas Rotundas jau nuo jaunystės buvo glaudžioje bičiulystėje su kard. Hozijumi. Ir vėliau su Rotundu

Hozijaus santykiai nenutrūko, juo labiau, kad sostinėje buvo likę kardinolo broliai. Šitaip Rotundas visiems, neišskiriant nė sunkiai sugyvenamo P. Roizijaus, pasidarė dideliu autoritetu. Pradedant legatu Commendoniu, daug kas apie Rotundą šiltai atsiliepė.

Protestantiniais dešimtmečiais pasilikdamas tiesus katalikas, Rotundas norėjo katalikybėm atversti, kaip rodo nauja archyvinė medžiaga, patį Radvilą Juodąjį. Pirmas Rotundo pasisekimas toje srityje ir buvo, kad katalikybėm buvo sugrąžintas žemaičių seniūnas su savo « ministru », žymiu protestantu vokiečiu Jurgiu Weigeliu.

Pradinė Jono Chodkevičiaus katalikybėn sugrįžimo užuomazga kilo Stakliškėse, kur 1566 m. Žemaičių seniūnui teko nakvoti. Stakliškėse A. Rotundas turėjo koliatoriaus teisę, ir jo parapija buvo laikoma pati pavyzdingiausioji. Su svyruojančiu Chodkevičium Rotundas matėsi vėl 1567 m. gegužės mėn. Hozijaus nurodomas, Vilniaus vaitas turėjo užmegzti ryšius su Chodkevičiaus švogeriu Zborovskiu, kurį Hozijus buvo atvertęs. Galutinai Chodkevičius pamažu grįžo katalikybėn 1571 m. Tiesa, jį atverčiant yra turėjęs įtakos Vilniaus kolegijos rektorius jėzuitas St. Varševickis, nes žemaičių seniūnas buvo su rektoriumi kartu studijavęs protestantiškame Wittenbergo universitete. O Aug. Rotundas nuolat Chodkevičiui siuntinėjo katalikiškus raštus ir vis nepaliovė daręs įtakos. Jo vaidmuo konvertito apsisprendime buvo labai žymus.

Šitie du pirmieji žymiausieji atvirtimai, įvykę dar prieš M. Giedraičiui tampant Žemaičių vyskupu, turėjo didelės įtakos aplinkai, Ir Mikalojaus Kristupo Našlaitėlio ir Žemaičių seniūno pavyzdžiai veikė ne tik artimus gimines, bet ir kitiems magnatams nepaliko be reikšmės. Konvertitų keliu nuėjo greitai Sapiegų, Vainių, Valavičių, Pacų, Tiškevičių ir eilė kitų magnatų ir bajorų šeimų.

Ketvirtoji priežastis, kuri buvo reikšmingiausias veiksnys, vedęs protestantus į krizę, glūdėjo toje aplinkybėje, kad pačioje Lietuvoje katalikams buvo suorganizuotas aukštesnis ir aukštasis mokslas. 1570 metais jėzuitai Vilniuje atidarė kolegiją, o už 9-rių metų ten buvo įkurta Akademija.

Šitaip protestantizmas apie 1570 metus vis labiau pateko į krizę. Jėzuitų vaidmuo, P. Skargai ir St. Varševickiui vadovaujant, tolimesniais dešimtmečiais buvo pats reikšmingiausias. Žinoma, netikslu yra kalbėti apie visišką protestantizmo žlugimą. Kai mes dažnai vartojame žodį « protestantizmo banga », yra sukuriamas vaizdas, jog jos atslūgimas galėjęs reikšti visišką protestantizmo išnykimą. O tačiau, dar pvz., 16-jo amž. pačiame gale ir 17-me amž. Lietuvos ptotestantai steigėsi savo mokyklas ir po savo krizės metų vėl organizavosi.

MERKELIS GIEDRAITIS LIETUVIŲ KULTŪROS ISTORIJOJE

1. *M. Giedraitis tarp kitų Lietuvos vyskupų.*

Etnografinės Lietuvos vyskupijų (Medininkų, Vilniaus ir Seinų) istorijoje yra buvę įžymių vyskupų. Čia trumpai juos paminėsime.

Medininkų vyskupija (lotyn. Dioecesis Mednicensis), Romos Kūrijos raštuose nuo XVIII-jo amž. bevadinama Žemaičių diecezija (Dioecesis Samogitiensis), buvo *lietuviškesnė* už Vilniaus vyskupiją ir savo tikinčiaisiais, ir savo ganytojais. Gavusi pradžią pačiame vidurinių amžių gale, ji buvo iš tikro įdomus padaras. Priešingai daugelio šimtmečių praktikai, jos įkūrimu visų pirma rūpinosi ne Romos kūrija, o Konstancos bažnytinis *susirinkimas* [1], kuriame vyko dramatiškų scenų tarp Vytauto Didžiojo atsiųstos Žemaičių bajorų delegacijos ir vokiečių ordino atstovų. Penkis šimtus metų (1417-1926) gyvavo Koncilijos įkurtoji ir popiežiaus Martyno V-jo patvirtintoji (1421) Medininkų diecezija. Savo ilgą ir garbingą istorinį kelią plačioji Žemaičių vyskupija baigė tik 1926 m., kai jos plotas buvo išdalintas į tris vyskupijas: Kauno, Telšių ir Panevėžio. Paskutinis Žemaičių vyskupas buvo atmintinas patriotas Pranciškus Karevičius [2].

Tarp 40-ties šios vyskupijos ganytojų buvo minėtinų vyrų. XVII-me amž. čia veikė uolus katalikybės skleidėjas Stanislovas Kiška (Kiškis, m. 1625 m.). Ryškus yra lietuvių kalbos gerbėjas, « žemaitiškų » pamokslų sakytojas ir bažnyčių statytojas, nuo Raseinių Merkelis Geišas (m. 1633). XVII-XVIII amž. vyskupų tarpe yra minėtinų bažnytinių veikėjų, nors jie ir nebežinomi kaip lietuvių kalbos palaikytojai Bažnyčioje. Jie dažniausiai buvo kilę iš nelietuviškai kalbančiųjų kunigaikštijos žemių. Į akis krinta domininkonų, karmelitų vienuolijų ir Žemaičių Kalvarijos įkūrėjas Jurgis Tiškevičius (Medininkuose vyskupu — 1633-49, Vilniuje — 1649-55). Iškeltinas būtų dar, pav., mūrinės Varnių katedros statytojas Kazimieras Pacas (1667-95) ir rūpestingas Antanas Tiškevičius (1740-61).

XIX-tojo amž. pradžioje, be abejo, pažymėtinas yra ir Juozapas Arnulpas Giedraitis (m. 1838). Kaip šv. Rašto vertėjas ir lietuviško žodžio palaikytojas savo laiko lietuvių šviesuomenėje, jis vėl grąžino Žemaičių vyskupijon Giedraitinę dvasią. Po 12-kos metų vakansijos J. A. Giedraičio įpėdiniu tapo ne kas kitas kaip Salantiškis (Kretingos apskr.) Motiejus Valančius. Šitaip iš svetur kilusių Žemaičių vyskupų eilė buvo nutraukta.

Vilniaus vyskupijoje sėdėjo žymiai mažiau etnografinių lietuvių; tarp 38-nių vyskupų tačiau žymių ganytojų galima priskaityti taip pat ištisą eilę. Gedimino sostinėje XVI-jo amž. antroje pusėje išryškėjo

jėzuitų įkūrėjas Valerijonas Protasevičius (m. 1579), labai judrus kunigaikštis Jurgis Radvilas (m. 1600). XVII-XVIII amž. vyskupiją valdo šios labiau išryškėjusios asmenybės: du Vainiai (Voinos), Jurgis Tiškevičius (m. 1655), Aleksandras Sapiega (m. 1671), su Sapiegomis mirtinai besivaidijąs Konstantinas Bžostauskas (m. 1722), trijų padalijimų amžininkas, tragiškai Varšuvoje ant kartuvių užbaigęs gyvenimą kunigaikštis Ignacas Jokūbas Masalskis (m. 1794). XIX-me amžiuje paminėtinas yra lenkiškai ir lietuviškai rašęs Andrius Benediktas Klungis — Klongevičius (m. 1841).

Senoji Vilniaus vyskupija, gavusi savo pradžią Lietuvą krikštijant 1387 m., savo amžių baigė Lenkijos konkordatu 1925 m., kai Vilnius tapo arkivyskupija, palenkiant jai Pinsko ir Lomžos vyskupijas. Paskutinysis lietuvis Vilniaus vyskupas (1918-25) buvo švento gyvenimo vyras, Jurgis Matulevičius (1871-1927).

Tarp 1799 m. pop. Pijaus VI-jo patvirtintos Seinų (anksčiau Vygrių) vyskupijos ganytojų, mums žymiausieji, žinoma, iš devynių vyskupų, yra tik du: Antanas Baranauskas (m. 1902) ir Antanas Karosas (1910-1946).

Nebeliesdami Lietuvos vyskupų, kai Lietuvos bažnytinė provincija 1926 m. buvo įsteigta, turime pažymėti, jog čia suminėtieji praeitų šimtmečių Žemaičių, Vilniaus ir Seinų vyskupai pabrėžė savo veikloje tik vieną kurį nors atžvilgį, labiau dėmesį kreipė tik į vieną kurią nors ar porą sričių. Tuo tarpu du vyskupai, būtent, M. Giedraitis ir M. Valančius, prasikišo pro visą eilę. Savo *plačiu* veikimu tiek sielovados srityje, tiek tautinės kultūros baruose, jiedu išliko ryškiausios asmenybės ne tik bažnytinėje Lietuvos istorijoje. Todėl užpelnytai jos iki šiol daugiausia ir traukė akį mūsų praeities mylėtojo ir kultūros istoriko.

Mūsų dėmesys yra sutelktas aplink kunigaikštį Merkelį Giedraitį, palikusį gilių pėdsakų Lietuvos kultūroje ir gyvenusį audringame ir įdomiame šimtmetyje.

2. *Politinė laikotarpio svarba.*

Įdomus yra Lietuvos istorijos laikotarpis po Liublino unijos su žinomais veikėjais: Radvilais, Chodkevičiais, Valančiais, Kiškomis, Glebavičiais, Korsakais, Naruševičiais, Oginskiais, Talvaišiais, Tiškevičiais, Viesolovskiais, Visniovieckiais, Vainiais, Zavišomis ir kt. Pagaliau įdomus tas metas su savo ilgamečiu kancleriu Leonu Sapiega. Vienas iš tokių veikėjų, kad ir neužėmęs politiškai pačios vyriausios vietos, buvo ir Merkelis Giedraitis. Tai vienas iš pirmųjų Lietuvos valstybingumo palaikytojų.

Politinėje srityje jis ėjo Vytauto Didžiojo nurodytu keliu. Kaip žinoma, daugelis Vytauto žygių rodė jo nuolatinį norą pabrėžti Lietuvos savarankumą. Jis dažna proga siekė paardyti unijos ryšį. O jo pastangos karūnuotis Lietuvos karaliumi turėjo dar labiau išryškinti Lietuvos nepriklausomumą[3]. Šitoji Vytautinė Lietuvos valstybingumo sąmonė buvo gana stipriai išsilaikiusi ne tik tuoj po Vytauto mirties ir Kazimiero laikais (Goštauto « separatizmas »). Savita valstybinė Lietuvos sąmonė dar buvo gyva visuomenėje XVI amžiuje, ir ji apčiuopiamais faktais reiškėsi didikuose prieš ir tuoj pat po Liublino unijos.

M. Giedraitis buvo irgi uolus tos sąmonės reiškėjas. Būdamas senato nariu ir dalyvaudamas politiniuose reikaluose, dviem atvejais jis ypač išryškėjo, kaip savarankiškos Lietuvos politikos gynėjas. 1588 metais jis vadovavo Lietuvos valstybinei linijai per naujus karaliaus rinkimus. Aštuoneris metus jis palaikė lietuvišką nusistatymą, kai Vilniaus kapitula vedė aštrų ginčą dėl Vilniaus vyskupo sosto. Dar daugiau ! Kai kiti labai energingi Lietuvos politinio savarankiškumo šulai ir. gynėjai, žymūs Lietuvos kunigaikščiai ir nusipelnę magnatai, kultūriškai tolo nuo liaudies ir pasidavė svetimai kaimyno įtakai (vedė lenkes, savo lėšomis plačiu mastu gamino lenkišką protestantišką religinę literatūrą ir t.t.), tai šis vyskupas tarp didikų politikų buvo vienintelis, kuris ne tik pats kalbėjo lietuviškai, bet ir peikė tuos, kurie savąją kalbą užmiršo. Giedraičio minties skelbėjas kan. Mikalojus Daukša jau prieš tris šimtus metų dėstė tokią programą, kuri vėl iškilo tautinio atgimimo laikotarpyje, būtent, tokiais pat žodžiais turėjo būti peikiami ir lietuviai, kurie tolo nuo savo kalbos.

Vysk. M. Giedraičio istorijos tarpsnis yra pilnas didelės svarbos įvykių. Tai buvo beveik toks pat lūžties metas, kaip ir anoji XIV-XV-jo šimtmečių sąvarta, kai po Algirdo mirties (1377 m.) įvykių ratas per sekančius 15-ka metų pradėjo suktis taip intensyviai ir taip nuostabiai greitai, kaip iki tol Lietuvos istorijoje nebuvo buvę. Štai, Algirdo laužo pelenams dar neatšalus, prasideda *pirmosios taikos* sutartys su Prūsų kryžiuočiais. Už 8-rių metų seka taikos ir vedybinė sutartis su lenkais 1385.VIII.15 Krėvos pilyje, kurios lygiai tą pačią dieną prieš trejus metus ten pat savo gyvenimą buvo tragiškai užbaigęs didysis kariautojas prieš kryžiuočius, Lietuvos gynėjas Kęstutis. Pirma daliniai Lietuvos kunigaikščiai patys vesdavo kaimynų dukras, ar ten ištekindavo savo kunigaikštytes. Šį kartą Vilniaus valdovas, t. y. didysis Lietuvos kunigaikštis pats išėjo užkuriais. Tai davė valstybei naują politinę ir kultūrinę kryptį, surištą su antru kartu skelbiamu oficialiu Lietuvos krikštu. Įvykiai veja įvykius, tarp kurių yra du reikšmingi Kęstutaičio išbėgimai pas Lietuvos valstybės priešus į Prūsus. Per šituos keliolika metų įvyko ir galutinis Lietuvos

apsisprendimas už lotyniškąjį krikštą, t. y. už Vakarų kultūrą. Jos ženklai, tiesa, jau ir anksčiau reiškėsi. Vadinasi, per vieną dešimtmetį (1377-87) išsiprendžia tolimesnis Lietuvos likimas ir kultūrinėje srityje, ir jau šimtmečio gale, viešai, valstybinėmis priemonėmis bei valdovo privilegijomis, *plečiamas* lotyniškas tikėjimas.

Lygiai taip vertinga buvo ir XVI-XVII-jo amžių sąvarta. Ir čia įvyksta labai paspartintas Lietuvos istorijos pasisukimas. Po Liublino unijos (1569) ir Zigmanto Augusto mirties (1572) įvykiai vijo įvykius. Politinėje srityje naujumų vis atneša nauji karaliaus rinkimai (elekcijos). Vienas po kito keičiasi prancūzas, vengras, švedas. Karai su Maskva ir toliau tęsiasi kaip paskutiniųjų Gediminaičių palikimas. Kaip ir 1385 - 87 m., taip ir čia, dar reikšmingesnė lūžtis yra kultūrinėje bei religinėje srityje. Tridento nutarimų įgyvendinimas, jėzuitų veiklos pradžia Lietuvoje, kolegijos, akademijos ir seminarijų įkūrimas Vilniuje, pirmosios lietuviškos knygos sostinėje, bažnytinė unija, Šv. Kazimiero kulto formalus įvedimas ir išplėtimas, naujų vienuolynų kūrimas, užpildo šiuos dešimtmečius. Ir čia yra tokis pat pagrindinis pasikeitimų dešimtmetis (1569-1579). Lenkijos didiko Zebžidovskio sukilimo («rokošo») pabaiga (1608 m.) reiškė ten galutinę katalikų pergalę prieš protestantus. Tiesa, kova prieš protestantizmą eina toliau abiejose valstybėse. Intensyviųjų pastangų vaisius yra katalikybės restauracija, kurios vaisiais Lietuva naudojosi jau po M. Giedraičio mirties (1609).

Jo veikimo metas yra apsuptas eile žymių vyrų: po mirties kalvinizmo didžiausio šulo Mikalojaus Radvilo Juodojo (m. 1565) iškyla du jo sūnūs, uolūs katalikai, būtent, Mikalojus Kristupas — «Našlaitėlis» (Sierotka) ir pačiame amžiaus žalume miręs kardinolas Jurgis (m. 1600 m. Romoje). Įdomią vietą politiniame gyvenime užima žymus valstybininkas, kancleris Leonas Sapiega (m. 1633) ir genialusis karo vadas, hetmanas Jonas Karolis Chodkevičius.

3. *Kai kurios neprieinamos versmės ir bendras šaltinių šykštumas apie M. Giedraitį.*

Istorinės versmės, kalbančios apie uolųjį Lietuvos apaštalą, lietuviškos knygos puoselėtoją ir palaikytoją Didž. Lietuvos Kunigaikštijoje, yra atvirkščiai proporcingos jo atliktam darbui. Nors Giedraitis, palyginti, gyveno neseniai, bet skaudūs gyvenimo įvykiai ir didžiosios krašto nelaimės užtrynė ar negailestingai sunaikino ne vieną mums labai svarbų jo gyvenimo bei veikimo pėdsaką. Reikia atsiminti, kad Medininkų vyskupas buvo daugiau veiklos žmogus, kuris neturėjo nei laiko, nei noro rašyti apie savo darbus. Net ir

Romai laiškų, ar pranešimų jis, galima sakyti, nesiųsdavo. Tad ir žinios, kaip jis rūpinosi apaštalauti ir šviesti savo vyskupijos galulaukėse, yra gana atsitiktinės. Tikras apaštalavimo darbas paprastai yra tylus ir kuklus, be ypatingų raštų, be reklaminio triukšmo. Štai kodėl Giedraičio veikimas ir Varšuvoje sėdinčių popiežiaus nuncijų yra labai retai teminimas.

Skaitytojas visada turi turėti prieš akis, kad čia patiektasis žymiojo vyro gyvenimo ir jo veikimo paveikslas, nors jis ir bandoma įstatyti į žymiai platesnius viso ano meto Lietuvos kultūrinio gyvenimo rėmus, nė iš tolo negali būti pilnas. Trūksta čia pagrindinio dalyko, būtent medžiagos, kuri turėjo būti Kauno Arkivyskupijos Kapitulos (buv. Varnių — Žemaičių) ir Vilniaus Kapitulos Archyvuose. Vilniaus kapitulos archyvo dalis (kapitulos posėdžių aktų santraukos) ir dar kai kas kita yra išspausdinta, tačiau žymiai mažiau kas paskelbta ir panaudota iš Kauno Metropolijos archyvo [4]. Tyrinėjimas tačiau negalėjo sustoti. Buvo eita prie kitos medžiagos, kuri yra dar nepanaudota. O ji pasirodė taip naudinga iškelti nežinomų faktų bei klausimų ir įnešti šviesos į Giedraičio epochą.

Normaliai apie Giedraičio laikus negalima rašyti tik Lietuvoje, nepanaudojant brangių Vatikano, Jėzuitų ordino ir kitų archyvų šaltinių. Bet iš kitos pusės, svetur pilnai atbaigtas tyrinėjimas negali išeiti, jeigu palieka neprieinami lokaliniai faktai, konkreti medžiaga apie parapijas, apie abiejų vyskupijų (Medininkų ir Vilniaus) kapitulas, parapijų kunigus ir kt. [5]. Tik sujungus Romos ir vietinius archyvus tebūtų galima duoti pilnesnį vaizdą.

Lietuvos istorikas taip pat visada su skaudama širdimi turi prisiminti, kad jis negali prieiti prie Maskvoje gulinčio didžiojo Lietuvos kunigaikščio kanceliarijos archyvo («Lietuvos Metrikos»). Tik mažytė dalis spausdintų nuotrupų parodo «Metrikos» tikrąją vertę. Savo laiku daug medžiagos turėjo būti turtingame Radvilų (Nesvyžiaus) archyve [6].

Iš visų Lenkijos archyvų bei bibliotekų daugiausia mūsų reikalui būtų tarnavęs kunigaikščių Čartoriskių archyvas Krokuvoje ir Krokuvos Universiteto Jogailos bibliotekos rankraščių skyrius [7]. Lenkijos valstybės ribose dabar yra vėl atgal iš Vakarų Vokietijos grąžintas Dancigo valstybinis archyvas, kuris savo proporcijose skaitėsi labai turtingas [8]. Visa toji brangi medžiaga, kuri yra likusi anapus geležinės uždangos, liko nepanaudota.

Tai gana žymiai spragai nors kiek užpildyti, buvo surankioti nespausdinti šaltiniai Vatikano archyvo, Brevių sekretarijos, Tridento koncilijos kongregacijos, Propagandos kongregacijos, Romos jėzuitų ir kituose archyvuose. Tai drąsus žygis, rašyti apie Lietuvos vyskupus ir jų gyventą laiką be Lietuvos archyvų [9] randa sau pateisinimų

juo labiau, kad šiandien nepasiekiama Lietuvoj likusi medžiaga, gali būti ateityje nebesurandama.

Čia ką tik paminėtieji archyvai vis teikia ką nors vertinga apie Giedraitį ir jo laikus. Jėzuitų archyvas, pav., duoda naujos medžiagos Giedraičio santykiams su jėzuitais, apie lietuvių kalbos klausimą, pirmųjų Giedraičio vyskupijai skirtų knygų spausdinimą Vilniaus spaustuvėse. Vatikano ir kitų popiežinių archyvų medžiaga yra dar platesnė. Nuncijų pranešimai Romon įgalina gyvai ir išsamiai nušviesti lenkų kun. Jokūbo Voroneckio varžybas su Giedraičiu ir pirmojo įtemptas pastangas atsisėsti į Medininkus. Įvairiuose fonduose yra papildomos medžiagos apie Giedraičio apaštalavimą, religinio gyvenimo pakėlimą, bažnytinio giedojimo tvarkymą ir kt. Pasigendame tik medžiagos apie parapijas. Apskritai lieka eilė klausimų, kurių Romos archyvai negali atnarplioti. Net ir Valančius savo « Žemajtiu Wiskupistes » prakalboje, nors ir prieidamas prie Medininkų Kapitulos ir atskirų *bažnyčių* archyvų, gailiai nusiskundė, jog žemaičiai visko kaip reikiant nebežinos, nes « kningosi spaustosi arba drukawotosi, maž kąn apej tus dalikus terąndam, bažniczių rąnkas rasztaj atwejejs sudegie ».

Valančiniai šaltiniai, kuriuos jis rūpestingai panaudojo savo « Vyskupystėje », čia tampa visur svarbiomis versmėmis, ir kartais vienintelėmis. Bet iš kitos pusės yra daug kartų atitaisomi — jau remiantis autentiškais Vatikano ir kitų archyvų šaltiniais — jo studijos netikslumai, klaidos, apsirikimai. Toje srityje jau buvo didelį darbą atlikęs Ben. Smigelskis [10].

Laimingu būdu į Vakarų Vokietiją atgabentasis Karaliaučiaus archyvas [11] galėjo būti šio darbo reikalui taip pat panaudotas, nes šitame archyve yra M. Giedraičio korespondencijos ir kitokios medžiagos, rodančios apie jo veiklos pėdsakus. Kiti Vokietijos archyvai galėjo duoti tik papildymų, ypač apie ano meto Lietuvos didikų santykius su vakarais. Kai visa šiandien prieinama archyvinė medžiaga susirenka vienon krūvon, tai, lyg per kokį stiprų padidinamą stiklą, galima ne tik patikslinti ar atitaisyti senus teigimus, bet ir šį tą duoti visai nauja.

Kažkokia nelemtis tačiau persekioja, kad keliuose svarbiuose Vatikano archyvo fonduose, kaip tik Giedraičio laikus liečią originalių raštų (laiškų ir kt.) folijantai yra dingę. O dingę jie yra greičiausiai per Vatikano archyvo išgabenimą Paryžiun Napoleono laikais (1810). Apskritai apie M. Giedraitį pėdsakų archyvuose yra žymiai mažiau negu apie jo kitus amžininkus, pav., Radvilą Našlaitėlį ir jo brolį kardinolą Jurgį, Leoną Sapiegą, Chodkevičius. Ypač gausios medžiagos yra apie kardinolą Radvilą. Paties gi Giedraičio originalių laiškų Romon ir jam atsakymų tėra vos keliolika (tiek

pat jų yra Karaliaučiaus archyve). Jo kanoniškojo proceso liudininkų parodymų apie tinkamumą į vyskupus iš viso nėra išlikę. Jo laikais nėra Romoje nė vienos diecezinės reliacijos apie vyskupijos padėtį. Nesurandamas taip pat jo nominacijos aktas. Giedraičio mirtis yra tarsi kokia riba, nes jo įpėdinio Mikalojaus Paco kanoniškas procesas jau randamas [12]. Reliacijos apie Žemaičių vyskupiją prasideda 1624 m., o apie Vilniaus vyskupiją jau 1604 [13].

Archyvinės medžiagos surinkimas niekada negali būti tobulai užbaigtas, nes milžiniškuose Vatikano fonduose, ypač nuo XVI-jo amž. galo, tyrinėtojas vis gali aptikti nežinomų dalykų [14]. Papildant iki šiol surinktą medžiagą spausdintais šaltiniais, išryškėja, lyg iš kokios miglų jūros, didelio Lietuvos praeities vyro paveikslas. Žinoma, istoriko žinios paprastai priklauso nuo tos svarbios aplinkybės, ar apie rašomąjį objektą yra užtenkamai versmių. Apie Giedraitį kaip tik labai pasigendama šaltinių, kurie įgalintų smulkiau ir tiksliau nupiešti jo paties asmenišką gyvenimą.

4. *M. Giedraitis svetimųjų ir lietuvių istoriografijoje.*

Dažnai žmogaus didybė ir garsas praeityje priklauso ir nuo to, kiek daug apie jį yra išlikę versmių, gerų dokumentų. Tačiau pasitaiko asmenybių, kurių svoris nujaučiamas, ar atspėjamas ir tada, kai šaltiniai apie jas palikuonims yra išlikę su dideliais trūkumais. Taip yra su daugeliu veikėjų pasaulio istorijoje. Ar ne taip buvo su mūsų Gediminu, Algirdu, net Didžiuoju Vytautu? Taip yra iš dalies atsitikę ir su M. Giedraičiu.

Lietuvių tauta jau ne nuo šiandien ėmė atspėti M. Giedraičio asmenybės brandumą. Tad ir Lietuvos senojoje istoriografijoje, lygiai taip pat ir naujesniais laikais, kad ir probėkšmiais, vis būdavo atkreipiamas dėmesys į jį.

Giedraičio veikimas dar labiau atsispindėjo, kad jis vyskupavo iškilęs, lyg kokis didžiulis kalnas žemumoje. Iš vienos pusės stovi nuolat perdaug peikiamas vysk. Jurgis Petkūnas, o iš kitos pusės Merkelio įpėdiniu tampa labai pasiligojęs ir vis Italijos Paduvoje besigydąs Mikalojus Pacas. Vilniaus vyskupijoje Giedraičio amžininkai taip pat neprasimušė į pirmaujančias asmenybes.

Jėzuitai, kurie savo geradarius vis specialiau iškeldavo, labiau atžymėdavo ir garbindavo, buvo, berods pirmieji, kurie nuo XVII-jo amž. vidurio ėmė Giedraitį aukštinti ne tik kaip savo geradarį, bet ir kaip asketiško ir švento gyvenimo žmogų [15]. Net buvo rašoma apie jo neretus pomirtinius pasirodymus Varnių katedroje [16]. Tai buvo tik ženklas, kad jo apaštalavimo atminimas ilgai turėjo būti dar gyvas.

Jau XVII-me amžiuje pirmasis jėzuitų istorikas Fr. Sacchini, ėmęs rašyti ordino generolais suskirstytą jėzuitų istoriją, kalbėjo apie Giedraitį, citavo jo 1587 metų laišką ir aprašė Giedraičio laikų jėzuitų veiklą Žemaičiuose[17]. Už 120 metų jo rūpestingai panaudota medžiaga davė progos Lietuvos jėzuitų istorikui St. Rostowskiui beveik tą patį pakartoti[18]. Kauniškis jėzuitas Albertas Vijukas Kojalavičius, rašydamas 1658 m. savo « Herbyne » apie Giedraičių giminę, vysk. Merkelį trumpai charakterizavo, jog « gyveno labai dievobaimingai »[19]. Kitas jėzuitų istorikas Adomas Ignas Naramowskis, 1724 m. duodamas visų Lietuvos vyskupų trumpas ir mažai charakteringas biografijėles, turėjo progos, pagal jėzuitų šaltinius, duoti suglaustą Giedraičio panegiriką[20], kur buvo iškeltas jo asmeninio gyvenimo taurumas. Lietuvos jėzuitų provincijos minėtasis istorikas Rostowskis, nors daug kur tik nurašęs Sacchinį, tačiau keliais atvejais plačiau iškėlė 1768 m. leistoje istorijoje žymėtinus Giedraičio darbus[21]. Tik jėzuitas A. Naruševičius, aprašydamas Giedraičio amžininko Jono Karolio Chodkevičiaus gyvenimą, niekur pirmojo neužsiminė[22].

Dar labiau yra nuostabu, kad 1828 m. išleistame veikale, kur aprašomi Zigmanto Vazos laikų veikėjai bei senatoriai, visai nėra Merkelio Giedraičio nė vardo[23]. Apskritai lenkų tyrinėtojai, kurie, ypač nuo XIX-jo amž., Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos praeities tyrinėjimą visada laikė vienu iš savo svarbių uždavinių, apie šį vyskupą nieko plačiau neparašė, ir rodos, tiek tebuvo, kiek užtinkame keliose enciklopedijose[24]. Pats seniausias ir vertas dėmesio straipsnis buvo žinomo istoriko Julijaus Bartoševičiaus. Nelaikydamas Giedraičio nepaprastu politiku, bet pažymėdamas, kad jis išmokė Žemaičius religinio prisirišimo[25], Bartoševičius pirmasis rūpestingai atsiliepė apie jį, kaip apie lietuvybės mylėtoją, iškeldamas jo pastangas remti liaudies kalbą. Nepatiko tik Bartoševičiui vyskupo valstybinė mintis. Autorius jį priskyrė prie « užsikirtėlių lietuvių, kuriems vaidenosi Vytauto laiko neprigulmybė », ir tas « jautrus provincijališkumas » negalėjęs nurimti ...[26]. Gal ryšium su šituo autoritetingu Bartoševičiaus, palyginti, plačiu enciklopediniu straipsniu gali būti paaiškintos priežastys, kodėl lenkai toliau apie Giedraitį nerašė studijų, o tenkinosi tik atsitiktiniais paminėjimais. Juk, jeigu dar pridėsime lenkiškai rašytą Žemaičių bajoro J. Bušinskio straipsnį[27], tai bus, rodos, viskas, ką iš XIX-tojo amž. galo apie jį lenkiškai žinome. Čia reikėtų dar, žinoma, pridėti smulkias žinutes, ar paminėjimus bendresniuose veikaluose. Pav., gausiuose mūsų šimtmečio lenkų raštuose iš Lietuvos istorijos, žinoma, figūruoja taip pat tokie proginiai užsiminimai, ypač ryšium su Giedraičio laišku jėzuitų generolui[28]. Merkelio Giedraičio vardo nerasime beveik

jokioje žymesnėje enciklopedijoje [29], išskyrus tik didžiąją lenkų enciklopediją, rusišką Efrono — Brokhauzo enciklopediją ir, žinoma, Lietuvos Enciklopediją [30].

Krinta tačiau į akį, kad žinomasis popiežių istorikas Liudvikas Pastorius, savo 18-kos tomų istorijoje iš visų Žemaičių vyskupų tėra iš viso paminėjęs tik vienintelį M. Giedraitį, sakydamas, kad jis « grąžino Bažnyčiai beveik visą lietuvių tautą » [31]. L. Pastorius buvo atkreipęs dėmesį prie Giedraičio pavardės į prierašą, kurį buvo padaręs P. B. Gams, duodamas, pasaulio vyskupų sąrašuose, ir Medininkų vyskupus. Ten buvo pasakyta prie Merkelio: « Žemaičius atvertė katalikybei » [32]. Su savo genijaliu įžvalgumu Pastorius tikriausiai apie jį būtų truputį daugiau pasakęs, jeigu tinkamų šaltinių būtų aptikęs.

Patys lietuviai, šalia pirmųjų jėzuitų (Kojalavičiaus ir kitų), jau seniai yra apčiuopę Giedraičio asmens stambumą. Vysk. Jurgio Tiškevičiaus laikais, Medininkų kapitulos nutarimu (1638), turėjo būti parašyta vysk. Merkelio biografija [33]. Tai atlikti buvo pavesta kun. Jonui Kazakevičiui. Šis lietuviškai mokąs žemaitis bajoras buvo tikras Giedraičio auklėtinis. Iš jo jis buvo gavęs ir visus šventimus į kunigus. Tapęs tačiau Medininkų sufraganu, užmiršo apie savo pareigą. Bent viešumai toks jo darbas liko nežinomas. Giedraičio apaštalavimo garsas tačiau nežuvo.

Valančius savo Žemaičių vyskupystėje pažymi, kaip vysk. Steponas Giedraitis (m. 1802) gyrėsi savo žymiojo pirmtako darbais [34], Vyskupijos istorikas per 15-ka pusl. išdėstė žymėtinus Merkelio 33-jų metų (1576-1609) vyskupavimo faktus ir jo apaštalavimo darbus, tiesa, plačiau nepaliesdamas jo visuomeninės ir politinės veiklos [35]. M. Giedraičio atminimą vysk. Valančius labai gerbė. Jis įgijo seną jo portretą [36], kuris buvo pakabintas Kauno kunigų seminarijos senojo pastato didžiojoje salėje. O 1853 metais jiedu su kapitulos dekanu Marijonu Giedraičiu pastatė Varnių katedroje marmurinį antkapį [37].

XIX-jo amž. antroje pusėje, besidomėdamas Žemaičių vyskupijos praeitimi, kun. Benediktas Smigelskis skyrė daug dėmesio ir Giedraičiui. 1911-12 metais per « Draugiją » buvo spausdinami trys platūs jo darbai apie Žemaičių vyskupystę [38]. Ta proga buvo išverstos iš lenkų kalbos ir jo kritiškos ir įdomios pastabos apie Valančiaus veikalą [39]. Šalia savo kitų raštų, B. Smigelskis 1862 m. plačiai rašė apie M. Giedraičio veiklą rankraštyje likusiame darbe « Žemaičių vyskupų sąrašas » [40]. Rankraštyje liko jo irgi lenkiškai rašyta Juozapo Arnulpo Giedraičio (1761-1838) biografija. Bet, gal būt, jis pats buvo atskirai plačiau parašęs ir apie Merkelį, ir čia taip pat panaudodamas Žemaičių kapitulos archyvą [41]. Deja, visi nespausdintieji Smigelskio darbai dabar neprieinami [42].

5. *Merkelis Giedraitis paskutinio penkdešimčio lietuvių raštuose.*

Istoriografijoje, jėzuitams davus pradžią, M. Giedraitis yra užėmęs savo vietą, nors XIX-XX amžių enciklopediniai leidiniai jo beveik nepažįsta. Tai yra tik naujas pakartojimas įrodymo, kiek maža dar svarbieji Lietuvos istorijos veikėjai tėra sau užkariavę tinkamą vietą bendrų enciklopedinių leidinių puslapiuose.

Trumpai reikia dar apžvelgti, su kokiu nusistatymu atgimusi lietuvių tauta ėmė žiūrėti į Giedraitį ir į jo laikus. Iki spaudos atgavimo, jeigu neminėti 1900 « Balso Amerikos lietuvių » ir rusiškai skelbtų Edv. Volterio raštų [43], lietuviškai mūsų periodikoje nieko atskirai nebuvo rašyta. Tik kai atėjo M. Giedraičio trijų šimtų metų mirties sukaktis (1609-1909), Bažnyčios atstovai ir šviesuomenė stengėsi tą reikšmingą jubiliejų atžymėti. Žemaičių vyskupas G. Cirtautas išleido lotynišką aplinkraštį į kunigus. Jis buvo išspausdintas « Draugijoje » ir « Vadove » [44]. Aplinkraštyje ne tik kunigams duodami smulkūs nurodymai, kaip reikia atšvęsti sukaktį. Jame taip pat rūpestingai išskaičiuojami vyskupo Merkelio nuopelnai. Plačioje Žemaičių vyskupijoje tada buvo daug pamaldų. Daug buvo pasakyta atitinkamų pamokslų, kuriems anas aplinkraštis ir patiekė medžiagos. Jis galėjo būti surašytas Žemaičių vyskupijos istoriją gerai pažįstančio, vysk. Cirtauto sekretoriaus, Žongolavičiaus, ir po tuo raštu yra jo parašas.

Minėjimo organizavime, matyti, svarbus vaidmuo buvo tekęs A. Jakštui — Dambrauskui. Jis savo dienoraštyje, pradedant nuo 1908 metų lapkričio mėn., kelis kartus atžymėjo kelis sukakties faktus [45]. Neregistruojant smulkiau visų minėjimų, reikia pažymėti, jog Giedraičio sukaktis neapsiribojo vien Žemaičių diecezija, ir viena iš žymiausių iškilmių buvo Marijampolėje (1909 m. rugsėjo 29 d.). Ten Augustinas Voldemaras skaitė paskaitą « Vyskupo M. Giedraičio nuopelnai lietuvių tautai ». Tos brandžios kalbos santrauką « Vadove » išspausdino kun. Dr. J. Totoraitis [46]. Tos pačios A. Voldemaro mintys yra randamos jo studijoje apie tautinę kovą Didž. Lietuvos Kunigaikštijoje [47]. Voldemaras išryškino Giedraitį, kaip sąmoningą lietuviškosios srovės atstovą.

A. Jakšto « Draugija » 1909 — 14 metais plačiai atidarė savo skiltis Giedraičio sukakčiai. Buvo susirūpinta surasti jo karstą. Tuo klausimu rašė pats Jakštas [48] ir žinomas Žemaičių vyskupijos istorijos mėgėjas kun. A. Juozapavičius [49]. « Draugijoje » buvo paskelbtas lotyniškas M. Giedraičio panegirikas, nurašytas iš Daukšos Postilės [50]. Pats žymiausias tačiau šito minėjimo įnašas buvo Žemaičių seminarijos profesoriaus J. Skvirecko (vėliau arkivysk.) išsami paskaita apie Giedraitį, išspausdinta taip pat « Draugijoje » [51]

ir pasirodžiusi atskira knygute. Šitoji savo vertės ir įdomumo nenustojanti paskaita ir jubiliejiniais metais tarnavo lietuvių periodikai naujiems straipsniams — straipsneliams [52]. Taip pat ryšyje su Žemaičių apaštalu, pats « Draugijos » redaktorius parašė 30 p. studijėlę apie protestantizmo plitimą Lietuvoje, o vėliau apie jo žlugimą išspausdino plačią kun. J. Purickio studiją [53].

Nepriklausomoje Lietuvoje iš visų Lietuvos vyskupų užtarnautai apie M. Valančių buvo daugiausia rašyta: kun. prof. A. Aleknos monografija, prof. Vcl. Biržiškos, kun. Dr. J. Stakausko studijos, daug istoriškai literatūrinių straipsnių popularizacijų ir t. t. M. Giedraitis stovi gana toli nuo mums labiausiai rūpėjusios tautinio atgimimo epochos. Prie jo laikų šaltinių sunkiau prieiti. Kadangi jie taip visur išblaškyti, jiems iškapstinėti reikia didesnio pasiryžimo. Tad Giedraitis ir pasiliko nuošaliau, ir tapo lyg apmirštas. Tiesa, kan. J. Tumas išspausdino keletą jį liečiančių laiškų [54]. O šiaip jau dažniausiai Giedraitis tebūdavo trumpai paminimas straipsniuose, knygose, ar vadovėliuose [55] tiek, kiek reikėdavo paaiškinti pirmųjų lietuviškų raštų (Katekizmo, Postilės) atsiradimą Didž. Lietuvoje, ar atsigavimą katalikybės. Ir, rodos, naujai apie šį vyrą tiek tebuvo atskirai rašyta, kiek užtinkame dviejose Lietuviškos Enciklopedijos (Kaune) skiltyse. Paminėti dar reikėtų, kad prof. K. Jablonskis, skelbdamas keliasdešimt naujų dokumentų apie Mik. Daukšą, išspausdino M. Giedraičio testamentą [56].

Iš suminėtų duomenų matyti, jog po 1909 metų sukakties apie vysk. Merkelį ir jo darbą lietuvių kultūrinėje srityje plačiau jau nieko nebebuvo rašyta, nors vis buvo užsimenama apie Giedraičio šventumą ir jo reikšmę lietuviškam raštui.

Kadangi Giedraitis gyveno didelių pasikeitimų ir reikšmingų katalikų ir protestantų kovų laikotarpyje, tai apie tokį politiškai svarbų laikotarpį kaimynai, žinoma, yra daug rašę. Lenkai, pav., mano, kad iš visos Lenkijos istorijos Stepono Batoro dešimtmetį (1576-1586) jie esą labiausiai išgvildenę. Ir mūsų tyrinėtojų po 1934 m. Kaune išleistose studijose anas metas, palyginti, išsamiai yra nagrinėtas, iškeliant aikštėn Lietuvos ir Lenkijos santykius po Liublino unijos (Dr. Ad. Šapoka), aprašant Lietuvos bajorų gyvenimą (Dr. K. Avižonis), tyrinėjant Lietuvos Statutą (prof. J. J. Lappo).

Tai buvo Kaune Švietimo Ministerijos (1934-37) išleistas J. J. Lappo dviejų tomų veikalas apie Lietuvos Statutą. Lappo akcentuoja Žemaičių vyskupą kaip tautinį politiką, rūpestingai dirbusį Lietuvos labui [57]. Bet šita plati studija tesuteikia mums tik medžiagos nuotrupų, tarnaujančių įstatyti Giedraitį tik į bendrus ano meto kultūrinio Lietuvos gyvenimo rėmus.

Ir savo ankstyvesniuose darbuose Lappo taip pat nemaža susitiko su Giedraičio laikais. Tačiau daugelyje jų, jeigu neminėti teisės istorijos tyrinėjimų, yra daugiau politikos, o mažiau kultūros istorijos, nes toks buvo tų veikalų pobūdis.

Šitaip gausioje istorinėje literatūroje apie tą laikotarpį beveik nieko nėra betarpiškai apie Medininkų vyskupą. Tai yra atsitikę dėl kelių priežasčių. Viena jų, kaip galėjome pastebėti, yra toji, kad apie Merkelio Giedraičio veikimą medžiaga nėra lengvai prieinama ir turi didelių spragų. Tai galima pasakyti pirmiausia apie spausdintas versmes. Panašiai yra ir su archyvuose gulinčia medžiaga. Tačiau visa tai nesutrukdė jau nuo seno laikyti jį vertu altorių garbės.

6. *Jo šventumo garsas.*

Vyskupų soste Vilniaus ir Žemaičių diecezijose yra sėdėjęs ne vienas didikas — kunigaikštis. Beveik kiekviena žymesnė didikų giminė vis stengdavosi įstatyti savo kurį nors šeimos narį į vyskupus, kuris šituo būdu patekdavo ir į respublikos senatą. Šitaip iš žinomų Lietuvos kunigaikščių giminių Medininkų vyskupais yra buvę: vienas Radvilas (XVI amž.), du Pacai (XVII amž).), du Sapiegos (XVII-XVIII amž.), du Tiškevičiai (XVII-XVIII amž.) ir trys *Giedraičiai* (XVII-XIX amž.). Panašus sąrašas susidaro ir Vilniaus vyskupijoje. Tačiau iš visų tų kunigaikščių, kurių kai kurių darbai yra taip pat žymėtini, ryškiausia asmenybė išėjo Merkelis Giedraitis. Jį ypač išskyrė vienas bruožas — jo pamaldus ir asketiškas gyvenimas. Todėl nuo seno susidarė tradicija ir tikėjimas laikyti jį šventuoju. Lietuvos jėzuitai pirmieji šitą jo garsą skleidė [58]. Liaudyje tas tikėjimas ėjo per kartas.

Per didįjį Bažnyčios jubiliejų 1900 metais Šiaurės Amerikos lietuviai kreipėsi į popiežių Leoną XIII-jį plačiu atviru laišku, išspausdintu lietuvių ir lotynų kalbomis. To laiško vertėjas lotynų kalbon ir didele dalimi autorius buvo prel. A. Dambrauskas (Jakštas). Rašte ne tik buvo dėstomi lietuvių išeivių vargai Amerikoje, liūdna lietuvių tautos padėtis po rusų jungu (tai buvo rašoma dar spaudos draudimo metu !), bet kalbama ir apie religinę Lietuvos praeitį. Toje dalyje ir buvo paliestas kanonizacijos klausimas dviejų « Dievo tarnų », būtent, jėzuito Andriaus Rudaminos ir vysk. Merkelio [59]. Šitas « Balsas Amerikos Lietuvių į Šventąjį Tėvą Leoną XIII-Jį », išspausdintas Tilžėje (20 pusl. in 4°), lotyniškai turėjo tokį pavadinimą : « Vox Americae Lithuanorum ad Summum Pontificem Leonem Papam XIII necnon vitae duorum servorum Dei P. Andreae Rudamina S. J. et Melchioris Ducis Giedroyc Episcopi Samogitiensis latine et lituane primum editae ».

Žinoma, beatifikacijos ir kanonizacijos byloms pradėti yra aiškus ir nustatytas kanoniškas kelias. Abu pristatomi kandidatai dar negalėjo būti formaliai pavadinti nė « Dievo tarnais », nes tokį vardą kandidatas į šventuosius gali gauti tik tada, kai Apeigų kongregacija yra jau pripažinusi oficialiai užvestą bylą. Nė Giedraičio, nė Rudaminos reikalu iki šiol to nėra atlikta. Iš teksto tačiau ir neatrodo, kad lietuviai 1900 metais jau buvo ryžęsi užvesti minėtų vyrų kanonizacijos bylas. Nesant užtarėjų žemėje, jų buvo ieškoma danguje, ir todėl atsargiai ir kukliai buvo paliestas judviejų šventaisiais paskelbimo klausimas.

Giedraičio mirties 300 metų sukaktis vėl davė progos prisiminti jo šventumą, tačiau pati vyskupija nepadarė jokių formalių žygių. Čia reikia paminėti, jog prie arkiv. J. Skvirecko knygutės apie Merkelį Giedraitį tada buvo pridėtas tariamas Giedraičio paveikslas su šventojo aureole (nimbusu) virš galvos. Bet tas su vyskupo Merkelio asmeniu rišamas paveikslas, kuris vaizduoja vyskupą laikantį Mišias prie Šv. Mergelės altoriaus, kai angeliukas šone laiko jo pastoralą, iš tikrųjų yra atvaizdas abato Šv. Romualdo. Arkiv. Skvireckas yra įsakmiai nurodęs, jog šitas dailininko Černyševskio pieštas abato Romualdo paveikslas, kitados yra priklausęs vienam Žemaičių kapitulos nariui, prelatui Romualdui Styrai (Styravičiui) [60]. Jubiliejiniais metais (1909) per klaidą jis buvo palaikytas autentišku Giedraičiu. Kai ant ark. J. Skvirecko knygutės pateko tikrasis Giedraičio portretas, tekste buvo įdėtas, autoriui nežinant, šitas Romualdas už Giedraitį. Daug kartų, kur tik buvo rašoma apie Giedraitį, paminimas jo gyvenimas (pav., Aleknos: Lietuvos Istorija 1911), vis būdavo kartojamas Romualdas. Tokiu būdu M. Giedraičio gyvenimo aprašymas pateko ir į Šv. Kazimiero draugijos leistus Šventųjų gyvenimus. Aną tariamą vysk. Merkelio paveikslą ir pačią jo biografiją randame, žinoma, ir 1927 metais Šv. Kazimiero leistuose Šventųjų gyvenimuose. Tik Valančiaus « Šventųjų gyvenimuose » jo dar nebuvo. Atrodo, kad prel. A. Dambrauskas, kuris taip aktyviai buvo prisidėjęs prie vysk. Giedraičio sukakties minėjimo, bus įvedęs jį ir į Šventųjų gyvenimus. Jis davė 1927-ių metų leidimui ir užrašą « Nihil obstat ». Dar kartą Bostone, Mass., perspausdindamas Šv. Kazimiero draugijos leistus (1927) Šventųjų gyvenimus, prel. Pr. M. Juras 1945 m. įdėjo, žinoma, ne tik, palyginti, platų Giedraičio gyvenimo aprašymą, bet ir aną paveikslą [61], t. y. Šv. Romualdą taip, kaip jis buvo Kauno leidinyje.

Tik kun. K. Matulaičio MIC 1949 m. Čikagoje išleistuose Šventųjų gyvenimuose Medininkų vyskupo, kaip oficialiai dar nepaskelbto šventuoju, jau nebėra. Ten yra kitas Giedraitis, būtent, Krokuvoje savo amžių užbaigęs palaimintasis Mykolas [62].

Visuomenės balsai tačiau nuo seniau vis primena reikalą rūpintis vysk. Merkelį Giedraitį paskelbti šventuoju [63].

GIEDRAIČIŲ GIMINĖ

Giedraitis yra nuo XV a. pradžios dažnai Lietuvoje sutinkama pavardė asmenų, kurie labiausiai pasižymėjo krašto bažnytiniame gyvenime. Trys kng. Giedraičiai yra buvę vyskupai Žemaičiuose. O Giedraičių kapitulų narių, klebonų, vienuolių sutinkamas visas būrys. Eilė jų buvo D.L.K. civilinėse ir karo tarnybose. XIX a. Giedraičiai Lietuvoje dar plačiai reiškėsi. 1863 sukilime pasižymėjo penki Giedraičiai.

Giedraičiai buvo daliniai (teritoriniai) kng., kurie artimų ryšių su D.L.K. valdančiais niekada neturėjo. Vysk. Merkelio Giedraičio kapitulos narys kronikininkas M. Strijkovskis jį siejo su kng. Daumantais. Kai XVI a. gale buvo imta nekritiškai plėsti pačią seniausią Lietuvos istoriją, Giedraičiai buvo rišami su tariamuoju Lietuvos kng. Giedriumi, kuris valdęs dalinę Giedraičių kunigaikštystę. Jokie patikimi šaltiniai tokio vardo nežino. Tačiau tai nepaneigia tos šeimos senumo.

Pats vardas pirmą kartą yra minimas Hermano Wartbergės kronikoj 1375. Tarp 15 kitų Livonijos kryžiuočių nusiaubtų vietų buvo paminėta ‘ Gedereythe ’ (vėliau ‘ Geddereyten ’). O seniausias autentiškas dokumentas, kuris kunigaikščius Giedraičius mini, yra iš XI.27 (1399, 1414 ar 1429). Tada ėjo Vilniaus vyskupo ginčas su ‘ Giedraičiais kunigaikščiais ’ (‘ kniaziami Gedrojskimi ’) dėl Aiseto ež. (Kuktiškės, Utenos aps.).

Iš XIV a. apie kunigaikščius Giedraičius jokių tikrų žinių neturime, o XVI a. jie jau buvo taip išsišakoję ir pasidarę tiek gausūs, jog iš aktuose apsčiai sutinkamų jų vardų nebegalima tiksliai nustatyti giminystės ryšių tarp atskirų to vardo narių. Giedraičiai priklausė retai lietuvių kunigaikščių giminei, kurios dalis anksti nuėjo į bajorus. Šitaip iš jų atsirado bajoriškoji Bylimino šaka, kuri toliau skaldėsi. Pabrėždamas lietuvišką Giedraičių kilmę, H. Lowmiańskis juos kildina iš ‘ kunigų ’ grupės, vad. ‘ nobiles ’.

XV a. šeši Giedraičiai kunigaikščiai studijavo Krokuvos univ. Pirmasis ten buvo 1419-33 ‘ Hermannus de Lytwania de Kyedorothya ’, tapęs magistru ir Krokuvos kanauninku. Šalia Giedraičių kunigaikščių Krokuvos univ. buvo jų ir be šito titulo. Be kng. titulo politiniuose aktuose 1431-34 buvo pasirodę trys Giedraičiai (Vainius, Gogulis ir Jogaila). Giedraičių suskilimas į kunigaikščius ir paprastuosius bajorus matyti ir iš 1528 Lietuvos kariuomenės sąrašo.

Ten yra atskiras ' registras kunigaikščių ir bajorų Giedraičių ', kurie karo metu turėjo statyti nuo 8 ' dūmų ' po vieną ginkluotą raitininką. 80 Giedraičių asmenų turėjo pastatyti 234 raitininkus. Matyt, ir kunigaikščiai, ir bajorai Giedraičiai nebuvo turtingi. 1567 Lietuvos kariuomenės sąraše buvo minimos 74 jų pavardės. Jų suskilimas į dvi šakas išsilaikė iki mūsų laikų. Rusų valdžia 1865-80 eilei Giedraičių dar pripažino kunigaikščių titulus.

Be mitruotųjų Giedraičių, apie kuriuos XIX a. Žemaičiuose atsirado priežodis ' Kas Giedraitis tai vis vyskupas ', keturi to vardo turėtojai yra buvę vienuoliai jėzuitai. Vienas kunigaikštiškos kilnės jėzuitas, Jurgis G., buvo daug nusipelnęs Kauno jėzuitams. Ką tik Vilniuje mokslus baigęs, 1646 jis atvyko į Kauną ir ten išpopuliarėjo, apaštalaudamas tarp žydų ir stačiatikių. Grįžęs Vilniun, beslaugydamas ligonius, užsikrėtė ir mirė 1653. 1689 Naugarduko jėzuitų rezidencijoje buvo magistras Vladislovas Giedraitis, kuris žemesnėse klasėse mokė ' gramatiką '. 1691.X, jau pasiekęs scholastiko laipsnį, jis buvo iš Vilniaus atleistas. Trečias Giedraitis jėzuitas Juozapas (m. 1757) buvo kilęs iš bajorų nuo Pinsko. Nesvyžiaus kolegijai 1738 priklausė jėzuitas Stanislovas Giedraitis. Ketvirtas vienuolis jėzuitas ' Juraha Casimir Gedroyc ' XVIII a. skelbė savo pamokslus didikų žmonų laidojimo progomis ir naujokėms vienuolių apžadus priimant. Pranciškonų tarpe taip pat yra buvę Giedraičių. 1574 pranciškonas observantas Pranciškus Giedraitis buvo Tikocino vienuolyno gvardijonu.

Iš išsišakojusios jų giminės narių žymiai daugiau už vienuolius yra buvę kapitulų kanauninkų, prelatų, klebonų. Paminėtinas prel. Vladislovas Giedraitis, Žemaičių vyskupijos valdytojas 1667-69, kol į Varnius atvyko naujai paskirtasis vysk. Kazimieras Pacas. Bet ir vėliau žmonės ' turieje tąn pralotą wisumet už waldierą wiskupistės ' (Valančius, Žem. Vysk. I 184). Kitas Medininkų vyskupijos Giedraitis, kanauninkas Juozapas, greičiausiai vysk. Stepono Jono artimas giminė, šio įgaliotas, 1783.III buvo Romoje ' ad Limina Apostolorum '. XVIII a. gale buvo ir kitas Giedraitis, Žemaičių kapitulos kanauninkas, būtent Kasparas. Tuo pačiu metu Antanas Giedraitis buvo Vilniaus vyskupijos prel. Sostinėje 1838 prelatu kustošiumi mirė Vincentas Giedraitis. O 1893-1907 Ignas Giedraitis buvo Seinų kunigų seminarijos rektoriumi.

Per kelis amžius kunigai Giedraičiai aptinkami įvairiose Lietuvos parapijose. XV a. gale, Kražių senajai bažnyčiai sudegus, Jokūbas Giedraitis pastatė naują, kurią vyskupas 1475 pašventino. Vienas Giedraitis (Vladislovas) XVII a. klebonavo Giedraičiuose. O XIX a. bent keturi Giedraičiai buvo klebonais įvairiose Lietuvos vietose (Šiauliuose, Pašvitiny, Rudaminoje, Mosėdyje, Jurbarke).

Civilinėse ir karinėse tarnybose D. Lietuvos Kunigaikštijoj stipriai nepasižymėjo. XIX a. yra žinomi du Giedraičiai generolai ir vienas pulkininkas.

Per penkis amžius iš įvairių versmių lengvai galima prirankioti bent 50 žymesnių ir vidutinių Giedraičių pareigūnų pavardžių. Daugiausia jie veikė bažnytinėje srityje.

Matas, Merkelio Giedraičio tėvas.

Matas (apie 1500 — apie 1562) Merkelio Giedraičio tėvas, Baltramiejaus sūnus. 1547 jis buvo Kernavės ir Maišiogalos vietininku. Dėdė Jonas Mlekus jam užrašė dvarą Vilniuje. Po 10 metų jis dar figūravo ir Giedraičių srities vėliavininku (' chorąży '). 1560 jis minimas Vilniaus vietininku, rūmų maršalu. Iš jo politinių žygių paminėtinas jo dalyvavimas 1551 Lietuvos pasiuntinių delegacijoje į Maskvą pas Joną IV. Jis buvo du kartus vedęs. Su pirmąja žmona, kunigaikštyte Ona Krošinskaite, kurios giminė save kildino iš Vygando Kęstutaičio, jis turėjo keturis sūnus: Merkelį, Kasparą, Zigmantą ir Martyną (Marcelį). Ilgai buvo neaišku, ar tie keturi sūnūs nepriklauso antrai žmonai bajoraitei Sofijai Norbutaitei. Yra paaiškėję, kad iš antrųjų vedybų buvo tik du sūnūs (Jonas ir Grigalius) ir duktė (Regina). Kunigaikštytės Onos sūnūs iš aukšto žiūrėję į paprastos bajoraitės jaunesius brolius. Nesutikimai baigėsi tuo, kad tik Onos vaikai pasilaikė kunigaikštiškų Giedraičių pavardę, o Sofijos vaikai vartojo tik tėvo vardą, ir šitaip atsirado Matuševičiai, t. y. Mato sūnūs. Kai Onos vaikams tėvo vardas jau antroje kartoje nebebuvo pridedamas, Sofijos sūnums Mato vardas tapo asmenvardine pavarde. Dar XVIII a., byloje su Čartoriskiais, Matuševičiai prisiminė giedraitinę savo kilmę.

Kasparas, Merkelio Giedraičio brolis.

Kasparas (apie 1535 — apie 1602) Mato Giedraičio sūnus, Merkelio vyresnysis (?) brolis; jau 1545 buvo įrašytas į Zigmanto Augusto rūmininkus Vilniuje (' aulicus Lithuanus '). Drauge su Merkeliu jis 1550 stojo į Karaliaučiaus universitetą. Drauge su juo kaip Kauno aps. atstovas pasirašė ir Liublino unijos aktą. Jis 1581 buvo minimas Kauno pakamariu, t. y. žemės (ribų) teisėju. Anksčiau jis buvo laikomas bevaikiu. Yra duomenų spręsti, kad jis iš vedybų su Ona Jurjevičaite sulaukė trijų sūnų (Vaitiekaus, Baltramiejaus, Mato) ir dukters Elzbietos. Iš Kasparo Giedraičio šakos yra kilęs Juozapas Arnulfas Giedraitis.

Martynas Marcelis, Merkelio brolis.

Martynas Marcelis (m. 1621), jauniausias Merkelio Giedraičio brolis, ketvirtasis Mato sūnus, kaip ' kniaz Marcin Dowmont Gedrojt ' 1586 buvo minimas Obelių seniūnu, o 1589 – Ukmergės. Garsiose Salaspilio (Kirchholmo) kautynėse su švedais 1605 jis pasižymėjo, vadovaudamas vyrų šimtinei. 1617 jis tapo Mstislavlio vaivada, ir šitaip visoje giminėje jis vienintelis iš pasauliečių tepateko į senatorius, nes Merkelis į senatą pateko vyskupo titulu. 1617 kng. Giedraitis augustinijonams pastatė Videniškiuose (į r. nuo Ukmergės) mūrinę bžn. (atgailos kanauninkams). Tuo būdu jis bus norėjęs labiau pažymėti palaimintojo Mykolo Giedraičio atminimą. Lietuvos kanclerio Leono Sapiegos Romai tikusiai rekomenduotas, gavo jis 1617.VIII.19 giriamą brevę, o kitais metais jis išsirūpino Romoje sau kilnojamąjį altoriuką su relikvijomis. Dėl bažnyčių retumo Lietuvos didikai tada iš popiežiaus išsiprašydavo tokius altoriukus. Jis buvo du kartus vedęs, ir paliko sūnų Mauricijų ir dukterį Jadvygą.

Mykolas Giedraitis, palaimintasis.

Mykolas, Palaimintasis (XV a. pirmoje pusėje – 1485.V.4) ne vysk. Merkelio Giedraičio kunigaikštinės kilmės, bet kitų Giedraičių giminės; iš mažens šlubas ir mažo ūgio. Šalindamasis ' pasaulio tuštybių ', Bistricoje stojo į reguliarus atgailos (de poenitentia) kanauninkus. Baigęs savo studijas, Krokuvos univ. filosofijos dr. laipsniu (1460), jis pasižymėjo labai pamaldžiu gyvenimu ir tapo užsidariusiu vienuoliu. Mirė jis 14 mėnesių po šv. Kazimiero mirties. Apie Giedraitį pirmas autentiškų žinių davė XVI a. pradžioje kronikininkas Miechovita. Nuo 1544 jis yra palaimintasis.

MERKELIS GIEDRAITIS, ŽEMAIČIŲ VYSKUPAS

Merkelis (g. apie 1536 – 1609.VI.6 Varniuose) Medininkų vysk., lietuviškų knygų pradininkas D. Lietuvos Kunigaikštijoje, laikomas antruoju Žemaičių krikštytoju.

Giedraitis buvo kng. Mato (žr.) ir kng. Onos Krošinskaitės sūnus. Keliolikos metų laikotarpyje jis studijavo keturiuose protestantiškuose universitetuose. 1550.II.12 su broliu Kasparu (žr.) buvo įmatrikuluotas Karaliaučiuje. Visą dešimtmetį paskui jis praleido Lietuvoje, ir turėjo būti dvarų mokytojų. (jų tarpe ir Jurgio Zablockio) toliau lavinamas. 1560.II.14 vėl žiemos semestrui jis įsirašė Wittenbergo uni-

versitete. Po pusmečio jis atvyko į Tübingeną ir čia VIII.14 įsimatrikuliavo pirmuoju (' Melchior Gedrotius ')mkt. J. Zablockio atlydėtoje devynių Lietuvos didikų grupėje. Ją per Mikalojų Radvilą Juodąjį į Tübingeną buvo išraginęs uolus protestantizmo skleidėjas P. Vergerijus, kuris du kartus lankėsi Vilniuje. Su trumpa pertrauka Merkelis studijavo Tübingene trejus metus. 1563 gale, drauge su Pr. Skuminu (Tiškevičiumi) ir dviem broliais Valavičiais jis išvyko studijų į Leipzigą. Kaip paprastai darė užsieniuose studijavusieji Lietuvos didikai, ir jis neįsigijo akademinio laipsnio.

Ar Merkelis, kaip didelė dauguma jo amžininkų kilmingųjų Lietuvoje, buvo perėjęs į protestantizmą, užtenkamai nėra įrodymų. Apie kokį jo formalų vėlesnį atsivertimą katalikybėn neužsiminė jokie šaltiniai, kai pvz. apie tuo pat metu (1575) Vilniaus vyskupijai skiriamą koadjutorių Jurgį Radvilą. Vatikano archyve tos rūšies žinių yra daug. Uoli globa P. Vergerijaus, kuris iš visos lietuvių studentų grupės Tübingene sėkmingai studijuojantį Giedraitį buvo labiausiai pamėgęs, įrodo, kad šis studentaudamas neabejotinai šliejosi prie protestantų. Jis turėjo ne vėliau kaip Mikalojus Radvilas Našlaitėlis vėl apsispręsti už Romos tikėjimą (1567). 1571 jis tapo kunigu. 1572.II.8 jis buvo įvestas į vysk. Valerijono Protasevičiaus kapitulą prelatu-kustošiumi, kuriam buvo pavesta bažnytinių turtų ir liturginių dalykų priežiūra.

Dažnai buvo klaidingai rašyta, kad jau 1573 Merkelis vykęs Paryžiun pas pirmąjį elekcinį karalių Henriką Valois sau nominacijos į Žemaičių vyskupus gauti. Betgi Medininkų vysk. Jurgis Petkūnas (Petkevičius) mirė tik 1574 vidurvasaryje, ir dėl vakuojančiosios vietos Medininkuose dramatiškos varžybos prasidėjo tarp Gniezno primo, arkiv. Jokūbo Uchanskio proteguojamo seserėno, kan. Jokūbo Voroneckio, ir Giedraičio tik nuo 1574 galo. Vilniaus prelatą palaikė Varnių kapitula, Vilniaus vysk., Lietuvos luomai, konvertitas Radvilas Našlaitėlis ir Vilniaus jėzuitai. Betgi Voroneckio kandidatūrą į Žemaičių vysk., primo prašomas, uoliai rėmė pats pop. Grigaliaus XIII nuncijus, V. Laureo. Tik karaliui priklausomos kandidato nominacijos klausimas buvo likęs neaiškus, kai Henrikas pabėgo Paryžiun. Varžybos užtruko. Lietuvai, kuri kratėsi Voroneckio, reikėjo už G. toliau kovoti, nes Medininkai vakavo iki 1575 galo. Nors karalius Voroneckiui nominaciją buvo žadėjęs, tačiau Giedraitis užbėgo konkurentui už akių : 1575 balandžio gale nuskubėjo į Paryžių ir gavo iš Henriko formalią nominaciją. Betgi galutinai nulėmė katalikybėn grįžusiųjų Radvilų (Našlaitėlio ir Romon atvykusio studijuoti jo brolio Jurgio) ir Vilniaus jėzuitų pastangos. Uchanskio ir Laureo nusivylimui pop. Grigalius XIII apsisprendė už naujo vyskupo paskyrimą, nebenorėdamas laikyti vyskupijos be vyskupo,

kai Voroneckis vis dar tikėjosi reikalingos nominacijos iš būsimo išrinkto valdovo. Penkiuose raštuose, kurie nuėjo Romon, vis buvo pabrėžiamas faktas, kad Giedraitis sklandžiai moka gimtąją ' žemaičių kalbą ', reikalingą sielovadai. Bet jis ' taip nepatinka tiems, kurie nemoka žemaičių kalbos ' (Varnių kapitulos raštas 1575.VII.23) Su stipriais įrodymais, kad Giedraitis moka lietuviškai, Romon ėjo taip pat Vilniaus vyskupo ir ypač jėzuitų prašymai. O šių antireformacinėse misijose jau buvo paaiškėję, kad liaudies kalbos nemokėjimas buvo viena iš žmonių religinio tamsumo priežasčių. 1576.I.16 paskirtas Medininkų vyskupu, Velykomis Vilniuje įšventintas ir iš vysk. Protasevičiaus gavęs keletą lietuviškai mokančių kunigų, su jėzuitu Mikaloju Sedkovskiu jis vasarą apvažiavo sunykusią vyskupiją. Joje bebuvo likę 18-20 kunigų (klaidingai nuo seno kartojama ana įspūdingoji legenda apie likusius tik ' septynis kunigus '), kuriuos beveik visus galima atsekti pavardėmis. Kunigų trūkumas buvo didžiausias, ypač liaudies kalbą mokančių. Tad naujų kunigų paruošimas buvo vienas iš svarbiausių Giedraičio rūpesčių. Pradžioje jis pats kandidatus mokė Alsėdžiuose, o katedros mokykloje Varniuose buvo teikiamas pradžios mokslas. Jis jau 1577 kvietė Vilniaus jėzuitus atvykti vesti diecezinės seminarijos. Betgi ji tebuvo įstengta įkurti po jo mirties. Tad vysk. Giedraitis turėjo tenkintis savo 12 klierikų, juos savo lėšomis išlaikydamas Vilniuje.

Giedraitis nuolat ieškojo tada išpopularėjusių jėzuitų talkos. 1582 jis padėjo jėzuitus įkurdinti Rygoje, ir ten per Verbas (IV.7) karaliaus Stepono Batoro akivaizdoje iškilmingai pašventino jėzuitams paskirtą šv. Jokūbo bažnyčią. Nesitenkindamas atsitiktinėmis Rygos jėzuitų misijomis, kuriomis jie po 1583 buvo ėmę lankyti šiaurinę vyskupijos dalį, Giedraitis 1587 pats rašė jėzuitų generolui Romon ir labai vaizdingai išdėstė liūdną vyskupijos būklę, ir prašė atsiųsti keletą jėzuitų pastovioms misijoms. Gavęs du jėzuitus (Motiejų Galminą ir Merkelį Daugėlą), juos įkurdino Kražiuose, bet jėzuitų kolegija ten buvo įkurta tik 6 metai po jo mirties. Ir Kražiuose, ir Vilniaus srityje Giedraitis užrašė jėzuitams žemių.

Iki Giedraičio Žemaičiuose nė vieno vienuolyno nebuvo. 1603 Jonas Karolis Chodkevičius įkurdino bernardinus (pranciškonus observantus) Kretingoj, kur dar prie Giedraičio galvos buvo pastatytas mūrinis vienuolynas. 1598.V.28 jis buvo iškilmingai pašventinęs kertinį akmenį bernardinų vienuolynui Radvilų Nesvyžiuje. Giedraitis buvo pirmasis ganytojas apaštalas. Jis dažnai lankydavo parapijas, sakydavo lietuviškus pamokslus, pats klausydavo išpažinčių, pamokęs katekizmo, dalydavo dovanų, ypač pagardus (Jėz. Arch. Polonia 75 f. 305). Jo prašomas, nuncijus Caligari atsiuntė savo apklausinėtoją (auditorių) Tarkvinių Pekulą. Šis atliko 1579 Medininkų vyskupijos

vizitaciją. Pekulo surašytas protokolas apie parapijas, drauge su M. Sedkovskio laiškais, betarpiškai liudija, kokią visais atžvilgiais suirusią vyskupiją buvo radęs Giedraitis. Ne tik žmonių tamsumas, bet ir pačių kunigų drausmės kritimas, bažnytinių žemių išgrobstymas, liturginių daiktų ir rūbų trūkumai buvo vis sutinkami reiškiniai.

Giedraitis rūpinosi įgyvendinti žinomus, 1563 pasibaigusio, Tridento susirinkimo nutarimus. Tad visos reformos, jo vyskupijoje darytosios, vyko, 'Tridentinum' ženkle. Siųsdamas savo kandidatus į Vilnių, pats juos įšventindamas, Giedraitis išsiaugino eilę aktyvių talkininkų: lietuviškais pamokslais išgarsėjusį vysk. Merkelį Geišą, pavyskupį Joną Kazakevičių. Giedraičio bendradarbiais ar jo paties paruoštais sielovados darbininkais buvo jo ar jo įpėdinių kapitulų nariai: Jonas Višemirskis (vėliau pavyskupis), Mikalojus Daukša, Mikalojus Pavietra, Matas Babinauskas, Kristupas Dirvoniškis, Juozapas Gardiškis, Petras Petkūnas. Tarp klebonų paminėtini: Baltrus Krešinskis (Kauno), Kristupas Sukšta (Šiaulių), Matas Kobilinskis (Josvainių), Andrius Burčakas, Jurgis Kelpša ir kiti.

Iš Tridento nuostatų gana svarbi buvo tikinčiųjų katechizacija, ir čia Giedraitis turėjo trejopą uždavinį: a. atversti protestantizman pakliuvusiuosius, b. labiau apšviesti silpnai pažįstančiuosius tikėjimo tiesas ir c. ištraukti dar užsilikusius pagonybėje. Jo rūpesčiu Medininkų vyskupijai M. Daukša išvertė jėzuito Ledesmos katekizmą. Ar ką nors bendra Giedraitis yra turėjęs su 1585 Vilniuję spausdintu Kanizijaus katekizmo vertimu, kurio nė vieno egzemplioriaus iki šiol nėra surasta, lieka atviras klausimas. Turbūt, Kanizijų išvertė koks lietuvis jėzuitas. O Giedraitis pats tėra parašęs, studentaudamas Tübingene, vieną proginę lotynišką knygutę (1561), kai mirė jo studijų draugo Viesolovskio motina (Estreicher, Bibl. Pol. 18, 133). Daugiau jo knygų nežinoma, ir greičiausiai jis nieko neberašė, nes visą gyvenimą jis buvo veiklos žmogus. Jam rūpinantis ir duodant lėšas, buvo išleista Daukšos ir kt. išverstoji Jokūbo Wuyko Postilla Catholicka, kuri yra dedikuota pačiam Giedraičiui. Apie tai, kad Medininkų vyskupas tą stambų leidinį savo pinigais apmokėjo, yra išlikusi įdomi Vilniaus jėzuitų korespondencija (Comm. Balt. I 1954 61-67). Anas įspūdingas Postilės įvadas apie lietuvių kalbos branginimą galėjo būti paties Giedraičio inspiruotas, nes jis visai atitiko jo nusistatymą. Nuo pat jo vyskupavimo pradžios buvo imtas kelti reikalas neniekinti liaudies kalbos. Taip darė ir jo įpėdinis Mikalojus Pacas. Šitaip Giedraitis tapo vienu iš pradininkų lietuviškų knygų D. Lietuvos kunigaikštijoje vien todėl, kad jis skatino ir sudarė sąlygas knygai liaudies kalba pasirodyti.

Radęs didelių trūkumų kunigų gyvenime, Giedraitis taikė Tridento nuostatus, kietai kovodamas prieš bažnytinių vietų (beneficijų)

telkimą vienose rankose, ir čia jis nemaloniai susidurdavo su ateiviais iš Lenkijos. Jis uoliai tvarkė nekanoniškas santuokas, atliktas ne pagal formalų moterystės sakramentą. Ir srityje pačių pamaldų, kurios parapijose buvo sunykusios, jis įvedinėjo Tridento susirinkimo reikalaujamą tvarką. Jis sustiprino liturginį ir iki aukšto laipsnio išvystė bažnytinį liaudies giedojimą. Su savo giesmininkais jis, kai Vilniuje nuo 1591 vis nebuvo vyskupo, atvykdavo aptarnauti sostinės katedros. Su jais jis 1597 atliko Didžiosios savaitės liturginius giedojimus.

Jam kėlė didelio rūpesčio per protestantizmo dešimtmečius pairusių ar visai žuvusių parapijų sutvarkymas ir jų atnaujinimas. Giedraičio prašomi, valdovai Steponas Batoras (1578.VIII.1), kuriam Medininkų vysk. Vilniuje po sėkmingų žygių prieš Maskvos Joną IV uždėjo popiežiaus atsiųstą specialų šalmą, ir Žygimantas Vaza (1592. IV.2) raštu davė įsakymus sugrąžinti ir atlyginti už neteisingai užgrobtas ir valdytas bažnytines žemes. Reikėdavo ir bylinėtis. Šalia tokių iš kalvinų ir liuteronų per teismus atkovotų buv. katalikų bažnyčių bei užgrobtų parapijų žemių Giedraitis pats statė ar statydino naujas bažnyčias, kūrė naujas parapijas. Nepilnose Valančiaus Žemaičių Vysk., Tobliczėse ' galima surankioti Giedraičio vyskupavimui (1576-1609) dvylika naujai pastatytų bažnyčių, kurių fundatoriais buvo karalius, didikai ir pats Giedraitis. Bažnyčių buvo pastatyta ir M. Lietuvos bei Kuršo pasienyje, kad ten būtų atsvara prieš protestantus. Giedraičio mirties metais, kaip rodo autentiški liudijimai, Medininkų vyskupijoje buvo rasta 50 parapijų. Vysk. Giedraitis ne tik buvo atgavęs didelę dalį senų parapijų (XVI a. pusėje jų buvo 38), bet jis suorganizavo ir naujų, paruošdamas dvidešimt kunigų. 1587 jis pirmasis padalijo vyskupiją į tris dekanatus (Virbalio, arba Užnemunės, Viduklės ir Luokės). Nėra jokių pėdsakų, kad Giedraitis būtų sušaukęs Tridento susirinkimo reikalaujamą kunigų sinodą. Sujauktoje vyskupijoje jis ir be organizuotų metinių sinodų tvarkė savo kunigų būrį.

Jaunas būdamas, jis drauge su broliu Kasparu buvo parašą padėjęs po Liublino aktu. Tapęs vyskupu, visur sąmoningai pabrėžė D. L. K-tijos valstybingumą. Kovoje dėl Vilniaus vyskupijos sosto (1592-1600) Giedraitis šalia kanclerio Leono Sapiegos buvo vienas iš žymiausių lietuvių tezės palaikytojų: mitrą sostinėje galėjo nešioti Lietuvos pilietis, valdovo nominuotas ne Lenkijos, o Lietuvos kanclerio antspaudu. Giedraičiui buvo siūloma iš Varnių užkampio persikelti į žymiai turtingesnę sostinės vyskupiją. Kai tik vakuodavo Vilniaus vysk. sostas, Medininkų vyskupai visada ten išskubėdavo persikelti. Tačiau jis iš Medininkų nesijudino, ir Lietuvos teises sostinės vyskupijoje toliau gynė.

Įkūrus Vilniaus Akademiją (1579), kuriai Giedraitis užrašė žemių Riešėje, teko jam Akademijos protektoriaus titulas. Kaip vyskupas priklausė jis respublikos senatui, ir turėjo įvairių valstybinių pareigų. Eilę metų jis buvo komisijos narys Žemaičių ir Kuršo sienoms nusmaigstyti. Iš tos jo veiklos Karaliaučiaus archyve yra įdomios medžiagos ir originalių laiškų.

1601 Giedraitis sėkmingai išsprendė aštrius Radvilų ir Chodkevičių vaidus, galėjusius baigtis nominiu karu. Eilė faktų rodo jo religinę toleranciją iki pat gyvenimo galo. Giedraitis mirė Varniuose 1609.IV. 6, ir buvo katedros rūsyje tik po mėnesio iškilmingai palaidotas (V. 11). Apie tai laidotuvių dieną rašė Romon šeši kapitulos kanauninkai. 1909 E. Volteris prel. A. Dambrauską suklaidino, mirties datą laikydamas V. 11. Giedraičių bažnyčioje stikliniame inde buvo laikoma Giedraičio iš balzamuoto kūno išimta širdis. Nuo XVII a. ėjo garsas jį laikyti švento gyvenimo vyru, ir jėzuitai buvo pirmieji, kurie tai skleidė (Jėz. Arch. Polonia 75 f. 305). Giedraičio auklėtiniui žemaičiui J. Kazakevičiui 1638 Medininkų kapitula buvo pavedusi parašyti jo biografiją. Bet, tapęs koadjutoriumi, Kazakevičius neatliko to darbo, bent jis liko nežinomas. Per didijį bažnyčios jubiliejų 1900 JAV lietuviai kreipėsi lotyniškai ir lietuviškai spausdintu raštu (redagavo Al. Dambrauskas) Balsas Amerikos lietuvių į Šv. Tėvą Leoną XIII, kad į šventųjų skaičių būtų įrašyti Giedraitis ir jėzuitas Andrius Rudamina. Švęstoji jo mirties 300 metų sukaktis (1909) buvo iškilmingai pažymėta Žemaičių vyskupijos bažnyčiose. Be to, eilė minėjimų, paskaitų-vakarų. Lietuvių spaudoje (Draugija, Vadovas, Šaltinis ir kt.) buvo prirašyta eilė straipsnių.

Visą Giedraičio veikimą D. L. K-joje charakterizuoja lietuviškoji linija, pradedant nuo jo anų varžybų laimėjimo, kadangi jis lietuviškai mokėjo. Giedraičio lietuvių kalbos branginimas, jo lietuviški pamokslai ir visas apaštalavimas liaudies kalba, jo paties lėšomis išleistos lietuviškos knygos ir jo kova už Lietuvos valstybingumą Medininkuose buvo sukūrusi naują lietuvišką dvasią, kurios palaikytojai ar tęsėjai buvo M. Daukša, M. Pacas, Geišas, Kazakevičius ir kt. XVII a. pusėje toji giedraitinė dvasia nusilpo. Naujajai Lietuvai Giedraičio asmuo tapo brangus, nes daugelis jo veikimo pastangų sutapo su atgimusios Lietuvos idealais.

Laureo, nuncijus Lenkijoje ir Lietuvoje 1573-1578.

Laureo Vincenzo (1523.III.28 — 1592.XII.17) nuncijus Lietuvos-Lenkijos Respublikai, vėliau kardinolas. Kilęs iš neturtingos

šeimos Kalabrijoje, pasižymėjęs dideliais gabumais ir todėl mecenatų šelpiamas, studijavo Paduvoje. Nors ten Laureo įsigijo medicinos dr. titulą, bet tapo kunigu ir Romoje tarnavo iš eilės keliems kardinolams. Pijaus V 1566.I.20 buvo paskirtas Mondovi (š. Italijoje, Piemonte) vyskupu. 1566.VIII.29 deleguotas pop. pasiuntiniu pas Skotijos karalienę Mariją Stuart. Bet saloje buvo labai susipainioję reikalai, ir dėl Skotijoje įsigalėjusių protestantų sudarytų kliūčių Laureo liko pakeliui. 1568 XI — 1573 VI jis buvo nuncijumi Savojoje (Piemonte). Atšaukus iš Varšuvos nuncijų Vincenzo Portico, Laureo buvo 1573. VI.1 paskirtas šio įpėdiniu ir išbuvo 5 metus. Sunkus Žygimanto Augusto palikimas ir apirę katalikų reikalai Lietuvoje-Lenkijoje reikalavo ten apdairaus popiežiaus diplomato. Kai Laureo gavo paskyrimą, Henrikas Valois buvo ką tik išrinktas Lenkijos-Lietuvos valdovu, ir naujasis nuncijus turėjo įsakymą skubiai vykti į Paryžių pasveikinti naujojo karaliaus. Iš ten Laureo tuoj keliavo Varšuvon, kur ėmė energingai ginti katalikų teises. Čia, Henrikui greitai pabėgus Prancūzijon, išgyveno naują nemalonią karaliaus elekciją. Visu uolumu palaikydamas Romos mintį, Laureo stojo už žinomo kataliko, paties imp. Maksimilijono II statomą kandidatūrą. Šis galėjo, tapęs kaimyno valstybės karaliumi, sėkmingai sujungti jėgas kovai prieš gresiančius turkus. Būdamas turkų vasalas, Habsburgo rivalas Steponas Batoras tai misijai daug mažiau tetiko. Nuncijui pasisekė už savo kandidatą laimėti didelę dalį pasauliečių senatorių, ir primas J. Uchanskis Maksimilijomą 1575.XII.12 paskelbė karaliumi. Kai kurie senatoriai ir daugumas šlėktų tačiau po dviejų dienų išrinko Batorą. Romos kūrijai susidarė labai nemaloni padėtis, kai energingas Batoras, užbėgęs už akių neveikliam varžovui, greitai Krokuvoje karūnavosi. Nepatogu buvo Romai apleisti imperatorių, bet reikėjo ir atsargiai elgtis, kad Batoras nesupyktų, nes jis galėjo pakenkti savo valstybėje jautriam katalikų reikalui. Už Kūriją uolesnis Habsburgo palaikytojas buvo Laureo, bet jis veltui ragino Maksimilijoną veikti. Nepripažindamas karališkos Batoro valdžios ir laukdamas įvykių, jis išvyko iš Lenkijos ribų, Silezijon. Bet greitai Romos kandidatui mirus ir ryškėjant Batoro katalikiškam nusistatymui, popiežius Grigalius XIII blaiviai įvertino susidariusią padėtį. Siųsdamas Batorui pripažinimo brevę (1576.XI.6), ta pačia data įsakė Laureo formaliai prisistatyti naujam karaliui. Nors Laureo nebespėjo įgyti didelio Batoro pasitikėjimo, bet jiedu sėkmingai ėmė bendradarbiauti katalikybės restauracijoje. Sulaikydamas norą sušaukti tautinę koncilijų, Laureo drauge su Uchanskiu vadovavo 1577.V Piotrokave lenkų ir lietuvių vyskupų sinodui. Čia buvo ne tik atmesta disidentų (= protestantų) paskelbtoji Varšuvos konfederacija, bet vienbalsiai buvo priimti Tridento koncilijos nutarimai, padarant eilę sprendimų

kunigų gyvenimo reformai. Piotrokave vaidmuo Laureo, kuris tuoj išsiuntė Romon nutarimus patvirtinti, buvo didelis. Paskutinieji jo pranešimai į Romą apie Batorą, iš kurio nuncijus vis daugiau paramos salaukė, buvo gana palankūs. Bet 1578.IV.9 Respublikai jau buvo paskirtas naujas nuncijus J. A. Caligari.

Reikšmingoje 1575 elekcijos istorijoje, kai Laureo įsistempęs budėjo ir veikė, paraleliai vyko mažesnio masto, bet įdomios varžybos. Uchanskio prikalbėtas, po Medininkų vysk. J. Petkūno (Petkevičiaus) mirties, į vakuojantį sostą Laureo uoliai palaikė primo seserėną kan. Jokūbą Voronecki, nors šis nemokėjo lietuviškai. Tik Vilniaus jėzuitų, Radvilų, Lietuvos luomų ir Vilniaus vysk. V. Protasevičiaus pastangomis pasisekė Romoje šiaip taip pravesti Merkelį Giedraitį. 1575 Laureo pranešimuose Kūrijai apie tas varžybas yra įdomių detalių.

Grįžęs iš Lenkijos Laureo, kai Savojoje mirė pasižymėjęs Emanuelis Filibertas, buvo ten vėl paskirtas nuncijumi nuo 1580.IX (išbuvo iki 1585.V). Pop. Grigaliaus XIII nuo seniau vertinamas, Laureo 1583.XII buvo paskirtas kardinolu. Jis buvo veiklus pop. Siksto V įkurtoje Apeigų kongregacijoje. Kaip teologinis patarėjas, Laureo turėjo svarbų vaidmenį Grigaliaus XIII kalendoriaus reformos kongregacijoje, protarpiais jai pirmininkaudamas. Tris kartus jis buvo kandidatas į popiežius. Jis buvo žinomas kaip didelis jėzuitų bičiulis ir vargšų brolijų rėmėjas. 1592 konklavėje jis dar padėjo išrinkti Klemensą VIII, kuris paskelbė šv. Kazimiero kultą.

Vyskupas Merkelis Geišas.

Geišas Merkelis, Elijošaitis, dažnai klaidingai tik Elijaševičiumi vadinamas (jis pats pasirašinėjo ‘Melchior Heliaszewicz Geysz’, apie 1570 Geišų dv. prie Raseinių — 1633.I.28 Veiviržėnuose) Medininkų vysk., Vilniaus prel. archidiakonas, Lietuvos referendaras, M. Giedraičio auklėtinis ir bendrabarbis, lietuviškų pamokslų sakytojas.

Kildino savo giminę ir herbą iš senų bajorų Gedgaudų (Gedigoldų), buvo kilęs iš žemaičių bajorų Geišų akolicos, kur jo tėvai (katalikai) tarp Prabaudos ir Šlyno upių (prie Raseinių) turėjo savo dvarelį. Pradžios mokslą gavo pas M. Giedraitį ir Varnių katedros mokykloje. Geišas buvo nusiųstas į Vilniaus kunigų seminariją, kur Giedraitis laikė vyskupijos 12 klierikų. Ten jis mokėsi ir jėzuitų akademijoje. Į kunigus Geišą įšventino pats Giedraitis 1595.III. 29 ir padarė jį tuoj savo sekretoriumi. Lietuvos kanclerio kng. St. Albrechto Radvilo užtarimu gavęs turtingą Kražių parapiją, šalia kan. Jono Kazakevičiaus (vėliau pavyskupis) Geišas tapo vienas iš veikliausių Giedrai-

čio kunigų. Tapęs Žemaičių kan., 1607 jis buvo Giedraičio deleguotas į Piotrakavo sinodą. Po vysk. Giedraičio mirties (1609) jis dar toliau kilo bažnytiniuose poaukščiuose. 1611 jis tapo Vilniaus kapitulos kanauninku ir lydėjo vysk. Benediktą Vainių (Voiną) jo vizitacijoje. 1614 ir 1615 dalyvavo Vilniuje atskiruose Lietuvos seimuose (konvokacijose). 1616 Vilniaus kapituloje Geišas užėmė kustošiaus vietą. 1620 jis buvo paskirtas D. Lietuvos Kunigaikštystės referendaru.

Dar gyvam esant ligotam Medininkų vysk. Mikalojui Pacui (nuo 1614) iki naujo vysk. St. Kiškos (1619), Geišas buvo anos vyskupijos administratorius. Kai Pacas gydėsi Paduvoje, Geišas pašventino 1614.VI.20 kertinį akmenį bernardinų bažnyčiai ir vienuolynui Tytuvėnuose (Andriaus Valavičiaus fundacija).

1622.VIII.15 Geišas tapo Vilniaus prelatu archidiakonu, ir jo pareiga buvo lankyti vyskupijos bažnyčias. Jis būtų turėjęs persikelti į sostinę, bet gimtoje vyskupijoje trūko kunigų, ypač mokančių liaudies kalbą. Tad Geišas ir gyveno dažniausiai Žemaičiuose. Čia jis naujai perstatė Kražių bažnyčią, kuri 1709 sudegė, pastatė Pajūrio ir Parafinavo bažnyčias. Su kalvinais ne rik vedė daug disputų, bet ir bylinėjosi dėl bažnyčių ir jų užgrobtų žemių. Jam pasisekė atkovoti Saločių bažnyčią, Kražių parapijos žemes. Mirdamas jis paliko 73 katalikų bažnyčias Žemaičiuose.

Geišas buvo Giedraičio dvasios kunigas. Kadangi nuolat keliaudavo pastoracijos reikalais, iš popiežiaus Pauliaus V gavo leidimą turėti vežiojamą altoriuką (Vat. Arch. Sec. Brev. 532 f. 310). Amžininkus jis stebino savo darbštumu ir pareigingumu. Jis išgarsėjo kaip žymus pamokslininkas. Jo pamokslai liaudžiai buvo lietuviški. Paskiriant jį vyskupu, liudininkai yra pareiškę, kad jis sakydavęs ' žemaitiškus ' pamokslus. Medininkų archidiakonas Mikalojus Povėtra teigė: ' G. buvo uolus pamokslininkas Žemaičių kalba ' (Vat. Arch. Proc. Cons. 28 f. 201). O Žemaičių seniūnas Valavičius pastebėjo, kad Geišo paskyrimą į Medininkų vyskupus jis laikąs svarbiu dalyku, ' nes jis moka žemaičių kalbą, visai skirtingą nuo lenkų kalbos, o žemaitiškai, išskyrus dabartinį kandidatą Geišą, beveik joks vyskupas nebemoka ' (t. p. f. 200).

Geišas tapo Žemaičių vyskupu, kai vysk. Abraomas Vainius 1631 iš Varnių persikėlė į Vilnių. 1631.II.3 G. jau rašėsi Medininkų vyskupijos nominatu. Romoje jis buvo paskirtas 1631.VI.11 (ne 1630, kaip paprastai klaidingai rašoma). Po sėkmingo pusantrų metų vyskupavimo staiga Veiviržėnuose mirė. Palaidotas Varniuose. Nieko nežinome, ar Geišas ką nors paliko rašto srityje. Jis tik uoliai platino lietuvišką vertimą ' Coena Domini '.

Vyskupas sufraganas J. Kazakevičius.

Kazakevičius Smolka Jonas (apie 1582 Daustarų dv., Raseinių aps. — 1646 Varniuose) Merkelio Giedraičio auklėtinis, Medininkų kapitulos kanauninkas ir vysk. sufraganas (1643-46), žymus Žemaičių pamokslininkas. Kilmės Kazakevičius buvo bajoras, nors gausiuose bažnytiniuose jo bylų teismo aktuose vis būdavo pridedama ‘kunigaikštis’ (Kniaz’ Jan Smolka Kozakiewicz), tačiau jis pats, pasirašinėdamas dokumentus, to titulo nevartojo. Biografinių duomenų apie jį daugiau sužinome iš kanoninės bylos, sudarytos jį skiriant pavyskupiu. Kur jis mokėsi, taip pat tiksliai nežinoma. Net jį gerai pažistą liudininkai per kanoninį apklausinėjimą nežinojo jo išsimokslinimo eigos. Buvo teigiama, kad Kazakevičius mokęsis Braunsbergo popiežinėje seminarijoję. Tačiau jos matrikulų sąrašuose, kuriuose pasitaiko Žemaičių bajorų klierikų, jo vardas neduodamas; buvo įgijęs dr. laipsnį. Apie tai žino bylos liudininkai per viešus disputus Vilniuje (Vat. Arch. Proc. Consist. 43 f. 371), tai patvirtina ir Valančius, pažymėdamas, jog Kazakevičius buvo ‘teologios ir bažniczes istatimų daktars’ (Žem. Vysk. I 159). Tur būt M. Giedraičio globojamose mokyklose (Varniai, Alsėdžiai) pamokytas, jis buvo išsiųstas į Vilniaus kunigų seminariją ir akademiją. Savo klierikus Medininkų vysk., neturėdamas savo seminarijos, vis siųsdavo sostinėn. Kad Giedraitis pats vadovavo Kazakevičiaus studijoms, rodo jo paties atlikti visi šventimai. Varniuose 1603.IX.20 Kazakevičius buvo įšventintas subdiakonu, XII.20 Giedraitis Alsėdžiuose jį įšventino diakonu, o 1604.III.13 Kražiuose jis buvo įšvęstas kunigu, turėdamas tik 22 m.

Geras pamokslininkas ir ‘žemaitiškai’ kalbąs vietos kunigas, kokių Giedraitis tada stengėsi išsiauklėti, jis tapo uoliu vyskupo talkininku, ir kaip Giedraičio testamentas rodo, net jo ‘ekonomu ir namiškiu’. Jaunam Kazakevičiui, kuris dar prie Giedraičio buvo paskirtas Viduklės klebonu ir Medininkų kapitulos kanauninku, Giedraitis pavedė, kaip vienam iš 4 asmenų, ir savo testamento vykdymą. Savo patikėtiniui, ‘kuriam net mano mintys yra gerai žinomos ir įžvelgiamos’ (testamento žodžiai), atiduodamas vertingų drabužių ir kt. daiktų, Giedraitis pavedė taip pat surinkti skolas, išdalyti giminėms turtą, paskirstyti jo bibliotekos knygas. Apie jį savo plačiame testamente vyskupas daugiausia šiltų žodžių pasakė. 1638 Varnių kapitula buvo pavedusi Giedraičio ‘mokyklą’ išėjusiam Kazakevičiui parašyti ir jo biografiją, tačiau ji nebuvo paruošta dėl jo daugybės darbų.

Vos tapęs kunigu ir veikdamas Giedraičio dvasioje, Kazakevičius ėmėsi atkovoti iš protestantų buvusias katalikų bažnyčias. Dar

1606 užvedė jis bylą dėl Kelmės par. bažnyčios, į kurią jis tada buvo paskirtas. Šitas išgarsėjęs procesas užsitęsė 8 m., bet iš kalvino Jono Gruževskio Kelmės bažnyčia buvo per teismą atkovota (1614). Kaip rodo išsp. bylos aktai, dėl Kelmės atgavimo Kazakevičius įvairiuose teismuose (iki pat Vyr. tribunolo) padėjo daug triūso. Valančius išryškina jo veiklą šioje srityje, taip jį charakterizuodamas: ' Kazakevičius buwa wirs didelej buklus ir ant wisa parsimanus; bejeszkodams wienok bažnicziu nu netikielu pagłemžtuju, bajsej ikirieje kalwinams ' (t. p. I 159). Iš kanoninio proceso (1642), kuris jį atvaizduoja, kaip ' labai aštrų heretikų priešą ' ir ' schizmatikų rykštę ', negalima tiksliai nustatyti, kiek jis atkovojo bažnyčių ir parapinių žemių. Artimai bendradarbiaudamas su Giedraičio į Žemaičius atkviestais jėzuitais, jis atgavo Šiluvos ir Liolių bžn. Jau 1610.IV Roma buvo pripažinus jam, šalia kanonikato, teisę pasilaikyti sau dar trejus metus Viduklės parapiją, nes jis buvo daug išlaidų padaręs bažnyčiai atgauti. Jis 1612 pradėjo bylą dėl Šiluvos bžn., ir po 10 m. nusitęsusio proceso, laimėjo jį, kaip ir Kelmėje, gaudamas dar ir 3000 auksinų nuostoliams padengti (t. p. I 127). Apie 1627 Kazakevičius tapo ir Šiluvos klebonu. Nemakščių klebono B. Miniotos teigimu, jis savo lėšomis ir Šiluvos bažnyčią pastatęs, kai ten vykdė pastoraciją. Prie medinės bažnytėlės, kurios pastatymo metus Valančius nurodo 1629 (I 144), Kazakevičius įsteigė mokyklą. Net ' Kantičkų ' giesmėje apie Šiluvos šv. Mergelės stebuklingą paveikslą yra paminima, kaip jis veikliai yra prisidėjęs prie seniau sugriautos Šiluvos bažnyčios ir jos turtų atgavimo. Toje srityje jis ir toliau veikė M. Geišo ir vysk. St. Kiškos stipriai palaikomas. Pradėjęs vėl ilgą bylą, jis iš kalvinų laimėjo 1628 Liolių bažnyčią (I 144).

Nors tada buvo Tridento nuostatų dvasioje kovojama prieš beneficijų sutelkimą, Kazakevičius, šalia Šiluvos, dar valdė nuo 1623 Raseinių parapiją, buvo Vilniaus klebonas (Proc. Cons. 43 f. 371). Vysk. St. Kiškai mirus (1626), su Medininkų kan. Babinovskiu tvarkė Vilniuje jo palikimą. Trimis atvejais po vyskupo mirties Kazakevičius vis esąs buvęs tapęs laikinu diecezijos valdytoju. Po Kiškos mirties iš administratorių vyskupijoje jis pasitraukė, patyręs iš kunigų opozicijos. Tada kapitula jo vieton paskyrė Joną Višemirskį. Kazakevičius tapo diecezijos tribunolo nariu.

Jo amžininkai stipriai išryškino, jog jis Raseiniuose, Kražiuose ir Šiluvoje sakydavo parapiečiams pamokslus, kurie turėjo būti ' žemaitiški ', kaip ir kito M. Giedraičio auklėtinio-Geišo. Energingą kleboną, kuris apie 20 m. buvo veikęs Raseiniuose ir Šiluvoje, jau sulaukusį 60 m., po pavyskupio J. Višemirskio mirties 1642.XII.9 Varnių kapitula išrinko kandidatu į Medininkų sufra-

ganus vysk. Jurgiui Tiškevičiui. 1643.VIII.31 Kazakevičius buvo patvirtintas Medininkų sufraganu — titulariniu Spigaco (Konstantinopolio patriarch.) vysk., gaudamas kasmet iš sufragano beneficijos apie 1500 auksinų pajamų (dv. ir baudžiauninkai). Katalikybės restauracijos metu XVII a. pirmoje pusėje Kazakevičius buvo Žemaičių aktyvus ir svarbus veikėjas. Jis buvo iškilmingai palaidotas Varnių katedros rūsyje.

MERKELIS GIEDRAITIS

arba

LIETUVA DVIEJŲ AMŽIŲ SĄVARTOJE

MOTTO:

«... šiame dalyke (= tapdamas vyskupu) nieko daugiau netrokštu, kaip Dievo garbės ir naudos tai vyskupijai, kuriai, padedamas Dievo, kalbai (lietuvių), kuri man yra įgimta, ir kitomis išorinėmis priemonėmis, sieksiu ne žemiško labo ...».

Iš M. Giedraičio lotyniško laiško jėzuitų generolui (1575. VIII. 29), prašant jo kandidatūrą paremti Romos Kūrijoje. Roma, Jėz. Arch.: Epist. Germ. t. 136, II, f. 357.

«Jei kartais jis (= Giedraitis) respublikos seime ir nedalyvaudavo, tai senatui ir karaliui prašant, savo nuomonę apie įvairius reikalus turėdavo raštu išdėstyti: tarsi tie senato nutarimai, kuriuose jo vardo nebūtų, tebūtų mažai autoritetingi. Taip visi įvertino jo protingą nuomonę... Visą gyvenimą pamokslus mėgdavo sakyti žemaičių kalba. Apsirengime neieškojo keistumo ir tuštybės: jo kuklumas labiau mėgo paprastumą, negu puošnumą; kitiems malonus, sau gi griežtas ...».

Iš Vilniaus Kolegijos-Akademijos geradarių lot. charakteristikos (prieš 1650 m.). Roma, Jėz. Arch.: Polon. t. 75, f. 305 v.

I. *Įvadas — M. Giedraičio vieta lietuvių kultūroje ir raštuose*

Plačioji Žemaičių vyskupija, iki XVII-tojo amžiaus vidurio oficialiai vadinta Medininkų diecezija arba ir abiem vardais, įkurta vidurinių amžių pačiame gale Varniuose, buvo įdomus padaras. Priešingai daugelio šimtmečių Bažnyčios praktikai, jai pradžią davė ne Romos Kūrija, o bažnytinis *susirinkimas*. Ta Konstancos Koncilijos įkurtoji diecezija gyvavo penkis šimtus metų. Savo garbingą

istorinę tradiciją ji pabaigē atmintinu vyskupu Pranciškum Karevičium, iki 1926 metų turēdama 40 ganytojų. Jų tarpe buvo žymētinų vyrų. Štai XVII-me amžiuje veikē uolus katalikybēs skleidējas Stanislovas Kiška († 1626), lietuvių kalbos mylētojas, « žemaitiškų » pamokslų sakytojas ir bažnyčių statytojas Melchijoras (Elijo sūnus arba Elijaševičius) Geišas († 1633), domininkonų ir Žem. Kalvarijos įkūrējas Jurgis Tiškevičius, kuris, be kitko, sušaukē keturis vyskupijos sinodus. Iškeltini dar būtų ir Varnių katedros statytojas Kazimieras Pacas (1667-95), ir veiklus Antanas Tiškevičius (1740-62), ir ypač Juozapas Arnulpas Giedraitis († 1838), Šv. Rašto vertējas ir lietuviško žodžio palaikytojas savo laiko lietuvių šviesuomenēje. Bet visi minētieji Žemaičių vyskupai labiau akcentavo vieną kurį nors atžvilgį, daugiau dēmesio kreipdami į vieną kurią ar porą sričių. Beveik tą patį būtų galima pasakyti ir apie žymesnius Vilniaus vyskupus iki šviesaus atminimo Jurgio Matulevičiaus (1918-25) (XVI-me amžiuje: jēzuitų įkūrēją Valerijoną Protasevičių, labai judrų Jurgį Radvilą; XVII-XVIII-me amž.: du Voinas, Aleksandrą Sapiegą, Konstantiną Bžostauską; XIX-me amž. Andrių Klungį-Klongevičių ir t. t.). Bet tik du Lietuvos vyskupai, tiek savo *plačiu* veikimu pastoracinēje srityje, tiek ir pastangomis, kurios labai reikšmingos pasirodē *lietuvių kultūros* srityje, yra iki šiol labiausiai traukę mūsų praeities mylētojo bei kultūros istoriko akį.

Abu tiedu vyskupai, ganytojavę bent po šimtmečio ketvirtį, gyveno labai skirtingu laiku ir nevienodomis politinēmis aplinkybēmis. Tad ir savo darbui turējo rinktis skirtingas priemones, bet abu nurodē Lietuvai šviesius kelius iš užslenkančių religinio ir kultūrinio gyvenimo sutemų. Vienas jų, šviesdamas ir blaivindamas liaudį, mokē lietuvių tautą *priešintis* rusifikacijos užuomačioms, ir pats *rašē* daug religinių ir pasaulinių knygų lietuviškai. O kai spauda lotyniškomis raidēmis buvo uždrausta, *nurodē* jis kelią į Prūsus. Jis pats pirmasis *organizavo* iš ten lietuviškų knygų gabenimą ir ten slapta *išleido* eilę savo reikšmingų knygučių (1867-69). O jose buvo *išdēstyta* lietuviams jų laikysenos ir kovos programa akivaizdoje gudriai užnarpliotų carizmo planų ir pastangų. Tas vyras buvo, žinoma, iš « mužikų » kilęs Motiejus Valančius, nuo kurio gimimo 1951-m. pradžioje sueina 150 metų.

Beveik prieš keturis šimtus metų. t. y. pustrečio amžiaus prieš Valančių, yra gyvenęs ir veikęs kitas Žemaičių vyskupas. Jis ano meto sąlygomis ir plušdamas iš visų jēgų savo laiko rēmuose, rodē lietuviams jų kelius. Jo vaidmuo lietuvių tautos ir jos kultūros istorijoje yra taip pat labai didelis. *Religinēje* srityje jis buvo apaštalautojas, kokio kraštas iki tol nebuvo matęs: iš vienos pusēs stengēs

atvesti katalikybėn liaudį, užmirštą ir gera dalimi pagonybėje skendinčią, iš kitos pusės — *pergalėti* pasklidusią Vakarų « hereziją ». Tai tapo svarbiausiu jo gyvenimo uždaviniu. Tuo antru « Žemaičių krikštu » jis savaime naudingai įsijungė Lietuvos *kultūros* srityje, nes tik jam puoselėjant pasirodė pirmosios lietuviškos knygos Didž. Lietuvoje. Jis pats, galima sakyti, nepaliko raštų, ir yra iš jo studentavimo metų (1561) tik viena lotyniška knygutė. Bet jis sudarė sąlygas pirmiesiems lietuviškiems raštams, ir greičiausiai jis juos visus paskatino. To rezultate pasirodė kan. M. Daukšos Katekizmas (1595) ir « Postilla Catholicka » (1599). Bet dar ir *anksčiau*, gal to paties vyskupo buvo išverstas ir išleistas (apie 1585 m.) lietuviškas jėzuito Canisiaus katekizmo vertimas. Dar galėjo būti *keletas* ir kitų knygų, kurioms jis yra davęs *pradžią* (Vcl. Biržiška: Liet Raš. Kalend. 11,24 p.). Savo veikloje jis dėjo daug pastangų turėti *vietos* — lietuvių — kunigų, sugebančių į žmones, kaip ir jis pats, *lietuviškai* kalbėti. Šitaip Žemaičių vyskupijoje buvo palaikomi ir stiprinami tie pagrindai, kad dvarui pamažu lenkėjant, kaimas išliko lietuviškas. Iš to kaimo išėję tautinio atgimimo veikėjai įgyvendino tą vyskupo « testamentą », kuris yra surašytas Daukšos Postilos įvade. Bajoriškoje visuomenėje užguitai lietuvių kalbai buvo grąžinta tinkama vieta. Drauge su knygų bei lietuviškų raštų gaminimu buvo padaryta pradžia ir kraštui šviesti, klierikams mokyti. Buvo duota gera pradžia jėzuitams ir įkurdinti vyskupijoje pirmieji vienuoliai (bernardinai-pranciškonai).

Šis vyras buvo pagaliau ir vienas iš pirmųjų Lietuvos valstybingumo palaikytojų, ir *politinėje* srityje jis ėjo Vytauto D. Lietuvai nurodytu keliu. Jei krašte, ypač didikuose, vytautinė *valstybinė* sąmonė buvo gana stipriai išsilaikiusi, tai ji gana apčiuopiamai dar reiškėsi prieš pat ir po Liublino unijos. Kai kiti energingi Lietuvos politinio savarankiškumo šulai, žymūs kunigaikščiai kultūriniu atžvilgiu savaime tolinosi nuo liaudies ir pasidavė lenkų įtakai (buvo vedę lenkes, savo lėšomis gamino protestantų religinę literatūrą lenkų kalba ir t. t.), tai šis vyskupas tarp politikų didikų buvo vienintelis, kuris ne tik kalbėjo pats lietuviškai, bet peikė tuos, kurie savąją kalbą niekino, kuriuose meilė jai buvo išblėsusi. Pora atvejų jis, kaip senato narys, turėdamas dalyvauti politiniuose reikaluose, *vadovavo visai atskirai Lietuvos valstybinei* linijai (1588 m. karaliaus rinkimai, aštrus ginčas dėl Vilniaus vyskupo sosto).

Tas vyras, palikęs savo gilius pėdsakus politinėje ir kultūrinėje srityje, buvo kunigaikštis Merkelis Giedraitis. Bet apie šitą kultūros puoselėtoją, lietuviško rašto įkvėpėją D. Lietuvoje, teturime nedaug žinių. Nors, palyginti, neseniai gyveno, bet skaudūs įvykiai ir krašto nelaimės užtrynė ne vieną mums žinotiną jo pėdsaką. Pagaliau jis

daugiau veikė, apaštalavo, nebeturėdamas laiko rašyti. Net į Romą laiškų, ar pranešimų apie savo nuveiktus darbus nespėdavo parašyti, pranešti apie tai, kaip jis rūpinosi apaštalauti ir šviesti net pačiose savo vyskupijos galulaukėse. Apskritai, jis vykdė tylų apaštalavimo darbą, kuriame nebuvo triukšmo. Tad suprantama, kodėl jis ir nuncijų pranešimuose labai retai tepaminimas.

Nors žmogaus garsas ir didybė praeityje labai dažnai priklauso ir nuo to, kiek daug apie jį yra išlikę versmių, tačiau lietuvių tauta ėmė jau ne nuo šiandien nujausti M. Giedraičio asmenybės brandumą, ir Lietuvos istoriografijoje jau seniai į jo veikimą, kad ir probėkšmiais, vis būdavo atkreipiamas dėmesys. Jo veikimas dar labiau atsispindėjo, nes jis vyskupavo, iškilęs lyg didžiulis kalnas žemumoje, tarp medžiokles pamėgusio Jurgio Petkevičiaus ir dažniausiai Italijoje besigydančio ligonio vysk. Mikalojaus Paco. O Vilniaus vyskupijoje jo amžininkai taip pat nebuvo didelio masto asmenybės.

Jėzuitai, kurie savo geradarius specialiai iškeldavo, atžymėdavo, garbindavo, buvo pirmieji, kurie XVII-tojo amž. viduryje garbino Giedraitį ne tik kaip savo geradarį, bet ir kaip asketiško bei švento gyvenimo žmogų. Net buvo rašoma apie jo neretus pomirtinius pasirodymus Varnių katedroje (Jėz. Arch., Pol. 75, 305-6). Kauniškis jėzuitas Albertas Vijukas Kojalavičius savo « Herbyne » (1658 m.), rašydamas apie Giedraičių giminę, visur Merkelį trumpai charakterizavo, kad « gyveno labai dievobaimingai » (išl. 1897, 7 p.). Kitas jėzuitas, Adomas Ign. Naramovskis, XVIII-me amž. vėl turėjo progos, pagal jėzuitų šaltinius, duoti suglaustą panegiriką (Facies rerum Sarmat. II, 536), kur iškeliamas asmeninio gyvenimo taurumas. O Lietuvos jėzuitų provincijos istorikas St. Rostauskis (1768) keliais atvejais iškėlė žymėtinus Giedraičio darbus.

Įdomu, kad XIX-tojo amž. lenkai, kurie Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos praeities tyrinėjimą visada laikė vienu iš savo uždavinių, apie šį vyskupą nieko nerašė, — rodos, tik tiek tebuvo, kiek užtinkame keliose enciklopedijose. Pažymėtina, kad seniausias straipsnis buvo (Encykl. Powsz., IX, 1869) žinomo istoriko Jul. Bartoševičiaus. Apie Giedraitį pirmukart čia, palyginti, gana rūpestingai buvo atsiliepta, iškeliant jį kaip lietuvybės prietelių, kuris rėmė liaudies kalbą. Nepatiko Bartoševičiui tik vyskupo valstybinė mintis. Autorius jį priskyrė prie « užsikirtėlių lietuvių, kuriems vaidenosi Vytauto laikų nepriklausomybė », ir tas « jautrus provinciališkumas » negalėjęs nurimti ... Bet faktai mums parodys,, kaip ten iš tikrųjų buvo ... Jeigu dar pridėsime lenkiškai rašytą Žemaičių bajoro J. Bušinskio (Buszynski, Tygodnik illustr. 1861, IV) straipsnį, tai bus, rodos, viskas, iš XIX-tojo amžiaus galo, ką žinome apie Giedraitį; be abejo, neskaitant žinelių bendresniuose veikaluose. O

gausiuose mūsų šimtmečio lenkų raštuose iš Lietuvos istorijos tefigūruoja paprastai tik proginiai užsiminimai (A. Brueckner, J. Fijalek ir t. t.), kai Giedraitis charakterizavo savo vyskupiją, kreipdamasis pagalbos į jēzuitų generolą.

Patys lietuviai, šalia jēzuitų (Kojalavičiaus ir kitų), jau seniai yra apčiuopę Giedraičio asmens stambumą. Vyskupo Jurgio Tiškevičiaus laikais, kapitulos nutarimu (1638), turējo būti parašyta vysk. Merkelio biografija. Tai atlikti buvo pavesta kan. Jonui Kazakevičiui, kuris, kaip lietuviškai mokąs žemaitis bajoras, tikras Giedraičio auklētinis, 1603-4 m. Alsēdžiuose ir Varniuose buvo gavęs iš jo visus šventimus į kunigus. Pasižymējęs kovoje su kalvinais ir 1642 m. tapęs neseniai įkurtame Žemaičių sufragano poste tituliniu Christopolio (Graikijoje) vyskupu, Kazakevičius, tur būt, neberado laiko rašyti apie savo geradarį. Bent viešumai toks darbas liko nežinomas.

M. Valančius savo « Žemajtiu Wiskupistēs » 15-koje psl. išdēstē žymētinus garbingo ganytojo 33-jų metų (1576—1609) vyskupavimo faktus, ir jo apaštalavimo darbus, tiesa, plačiau nepaliesdamas jo visuomeninēs ir politinēs veiklos. M. Giedraičio atminimą vysk. Valančius labai gerbē. Jis įgijo P. Černyševskio pieštą Merkelio paveikslą (šis kabodavo Kauno Seminarijos didžiojoje salēje — senajame pastate), o 1853 m. su kapitulos dekanu Marijonu Giedraičiu pastatē Varnių katedroje marmurinį antkapį.

Domējosi Žemaičių vyskupijos praeitimi XIX-tojo amžiaus viduryje ir jos kanauninkas Ben. Smigelskis. « Draugija » (1911 m.) buvo išspausdinusi gana plačias jo iš lenkų k. išverstas *kritiškas* pastabas prie Valančiaus « Žem. Vyskupystēs ». Savo rankraštyje likusiose « Nuotrupose apie Žemaičių diecezija » (« Ułamki tyczące się Dyecezyj Žmudzkiej »), šalia eilēs kitų vyskupų, Smigelskis (1862 m.) plačiai rašē apie M. Giedraičio darbus (originalas buvo Kauno Kunigų Seminarijos bibliotekoje). Rankraštyje liko jo irgi lenkiškai rašyta Juozapo Arnulpo Giedraičio (1761-1838) biografija. Bet, rodos, jis pats buvo atskirai plačiau parašęs ir apie Merkelį, čia taip pat panaudodamas Žemaičių Kapitulos archyvą.

Šitą archyvą gausiai buvo panaudojęs įvairiems savo lenkiškai rašytiems darbams (iš Žemaičių vyskupijos, jos kapitulos ir t. t. praeities) buvęs Žemaičių vyskupo Cirtauto sekretorius ir Seminarijos prof. kun. B. Žongolavičius. Jis nepriklausomoje Lenkijoje buvo buvęs švietimo viceministeriu ir vēliau profesoriavo Vilniaus universitete.

Jo darbai, rašyti lotyniškai ir lenkiškai, liko rankraštyje pas autorių Vilniuje, kur jis mirē 1944 m. spalių mēn. Šituose raštuose M. Giedraičio laikams buvo parodyta daug dēmesio. Vienu jų,

— « Historia capituli samogitiensis » (rankrašty) pasinaudojo dr. J. Purickis, rašydamas savo dizertaciją apie protestantizmą Lietuvoje (« Die Glaubenspaltung ..., 1919, 35 p.).

Visu rimtumu Lietuvoje Bažnyčios atstovai ir šviesuomenē stengēsi atžymēti M. Giedraičio trijų šimtų metų mirties sukaktį (1609—1909). Žemaičių vyskupas G. Cirtautas išleido lotynišką aplinkraštį į kunigus (išspausdintą 1909 m. « Draugijoje » ir « Vadove »). Tame aplinkraštyje ne tik kunigams duodami nurodymai, kaip reikia atšvęsti tą minējimą parapijose, bet ir labai rūpestingai iškaičiuojami vyskupo nuopelnai. Didelēje Žemaičių vyskupijoje buvo daug pamaldų ir pasakyta atitinkamų pamokslų, kuriems medžiagos davē tas aplinkraštis, sustatytas, berods, sekretoriaus B. Žongolavičiaus. Bent po juo, šalia vyskupo, yra padētas ir jo parašas.

Iš viešų stambesnių iškilmių paminētina Aug. Voldemaro viešа paskaita Marijampolēje (1909. IX. 29): « Vyskupo M. Giedraičio nuopelnai lietuvių tautai ». Tos brandžios kalbos sutrumpintą turinį kun. dr. J. Totoraitis išspausdino « Vadove » (1909, Nr. 15). O jos mintis plačiau A. Voldemaras išdēstē savo studijoje apie tautinę kovą Didž. Lietuvos Kunigaikštystēje (Izviest. otdiel. russkago jazyka i slovesnosti Imp. Akad. Nauk, t. 14, Kn. 3).

Arkiv. J. Skvireckas, 1909 m. būdamas Žemaičių Seminarijos profesoriumi, savo paskaitą apie M. Giedraitį išspausdino « Draugijoje » (1909, Nr. Nr. 28 ir 29). Ji pasirodē ir atskira knygute, ir jubiliejiniais metais tarnavo lietuvių perijodikos straipsniams (« Šaltinis », Nr. 38 ir t. t.). Prie to atspaudo buvo ir fotografija paveikslo, kuris per klaidą buvo rišamas su vysk. Giedraičio asmeniu. O iš tikrųjų tas paveikslas, kaip autorius vēliau nurodē, buvo šv. Romualdo Abato atvaizdas, kitados priklausęs vienam Žemaičių Kapitulos nariui, prelatui Romualdui Styrai (Styravičiui). Ir šv. Kazimiero Draugijos (Kaune) leistuose šventųjų gyvenimuose, kur pateko M. Giedraičio biografija, buvo išspausdintas ir dar toliau ne kartą pakartotas tas (su šventumo aureole ant galvos) paveikslas.

Nepriklausomoje Lietuvoje, iš visų Lietuvos vyskupų, užtarnautai buvo daugiausia rašyta apie M. Valančių (kun. prof. A. Aleknos monografija, prof. Vcl. Biržiškos, kun. Dr. J. Stakausko studijos, daug istoriškai-literatūrinių straipsnių, populiarizacijų ir t. t.). M. Giedraitis liko nuošaliau, ir buvo lyg apmirštas. Dažniausiai jis tebūdavo trumpai paminimas straipsniuose, knygose ir vadovēliuose tiek, kiek reikēdavo paaiškinti pirmųjų lietuviškų raštų (Katekizmo, Postilos) atsiradimą Didž. Lietuvoje, ar katalikybēs atsigavimą. Ir, rodos, apie šį vyrą mokslo darbų tebuvo tiek rašyta, kiek randame dviejose Liet. Enciklopedijos skiltyse (VIII t. prof.

Vcl. Biržiška). Paminėti dar reikėtų, kad prof. K. Jablonskis išspausdino (« Tauta ir Žodis », t. VI) M. Giedraičio testamentą.

Vyskupų soste Vilniaus ir Žemaičių diecezijose yra sėdėjęs ne vienas didikas-kunigaikštis. Beveik kiekviena žymesnė didikų giminė vis stengdavosi įstatyti kurį nors savo šeimos narį į vyskupus, tuo būdu įvesti jį ir į respublikos senatą. Ir taip iš žinomų kunigaikščių, grafų, magnatų, Žemaičių vyskupais yra buvę: vienas Radvilas (XVI amž.), du Pacai (XVII amž.), du Sapiegos (XVII-XVIII amž), du Tiškevičiai (XVII-XVIII amž). ir trys Giedraičiai (XVI-XIX amž.). Panašus sąrašas susidarė ir Vilniaus vyskupijoje. Tačiau iš visų tų didikų-vyskupų, kurių vieno kito darbai taip pat žymėtini, ryškiausia figūra išeina Merkelis Giedraitis. Jį ypač išskiria vienas bruožas — jo pamaldus ir asketiškas gyvenimas, dėl kurio nuo seno susidarė tradicija laikyti jį šventuoju. Lietuvos jėzuitai pirmieji tai darė. Lietuvių liaudyje tas tikėjimas ėjo iš praeities. Kun. P. M. Juras, perspausdindamas Šv. Kazimiero d-jos Lietuvoje leistus (1927) šventųjų gyvenimus, įdėjo ten (1945) ir Merkelio plačią biografiją su to šventojo paveikslu. Šviežiai išleistuose « Šventųjų gyvenimuose » kun. K. Matulaitis, M. I. C., įdėjo tik palaimintojo Mykolo Giedraičio gyvenimą (662 psl.), o vyskupo Merkelio nėra, kaip oficialiai dar nepaskelbto šventuoju. 1900 m., M. Giedraičio beatifikacijos reikalu, popiežiui Leonui XIII-jam Amerikos lietuviai buvo įteikę prašymą lotynų ir lietuvių kalbomis. Kun. A. Dambrauskas-Jakštas buvo tą raštą suredagavęs ir atspausdinęs Tilžėje (20 psl. in 4°), pavadindamas « Vox Americae Lituanorum ad Summum Pontificem Leonem Papam XIII, nec non vitae duorum servorum Dei Lituanorum P. Andreae Rudamina S. J. et Melchioris Ducis Giedroyc Episcopi Samogitiensis latine et lituane primum editae ». Tas «Balsas Amerikos Lietuvių į Šventąjį Tėvą Leoną XIII» dėstė apie Lietuvos religinę praeitį, tautos liūdną padėtį po rusų valdžia, lietuvių išeivių vargus Amerikoje; ten buvo paliestas Tėvo Andriaus Rudaminos ir vysk. M. Giedraičio kanonizacijos klausimas. Tai buvo pirmas viešas ir pusiau oficialus to klausimo iškėlimas. Toliau ne kartą šviesuomenės balsai (kan J. Tumas, kun. prof. S. Yla ir t. t.) yra priminę reikalą rūpintis jį paskelbti šventuoju.

Politiniu atžvilgiu vysk. M. Giedraičio gyventas laikotarpis yra labai įdomus. Tai yra tokia pat lūžtvinė epocha, kaip ir toji, kurią sutinkame XIV-XV šimtmečių sąvartoje. Ten po Algirdo mirties (1377) per 15-ką metų įvykių ratas taip intensyviai, taip greitai pradėjo suktis, kaip iki tol iš viso nebuvo buvę: pirmosios sutartys su Prūsų kryžiuočiais, Krėvės aktas, Lietuvos krikštas, du Vytauto išbėgimai ir t. t. Čia pat įvyko ir galutinas apsisprendimas už lotynišką krikštą, t. y. Vakarų kultūrą.

Panašiai verpetinga yra kitų dviejų šimtmečių, XVI-XVII amžių, sąvarta, kurioje savo pēdsakus įrēžē ir M. Giedraitis. Po Žygimanto Augusto mirties (1572) įvykiai veja įvykius: vis nauji rinkimai — prancūzo, vengro, švedo elekcijos, karai su Maskva, religinēje srityje — Tridento nuostatų vykdymas, seminarijų ir Akademijos įkūrimas, « antrasis Lietuvos krikštijimas », bažnytinē unija ir t. t. Visa tai sudaro aną laikotarpio turinį ir galutinai atpalaiduoja valstybę nuo protestantizmo grēsmēs. Šitoji epocha turi ištisą galeriją žymētinų vyrų: po kalvinizmo žymiojo šulo Mikalojaus Radvilo Juodojo mirties († 1565) iškyla du jo sūnūs — uolūs katalikai (Mikalojus Christoforas — « Našlaitēlis » ir kardinolas Jurgis), kancleris Leonas Sapiega, genialusis hetmanas Jonas Karolis Chodkevičius. Tai žymiausios figūros.

Političkai apie tą epochą kaimynai yra daug rašę, ir lenkai, pvz. manosi, kad iš visos jų istorijos Stepono Batoro laikai esą labiausiai išgvildenti. Ir mūsų pačių tyrinētojai savo plačiose monografijose palietē tuos laikus, kai nagrinējo Lietuvos ir Lenkijos santykius po Liublino unijos (dr. A. Šapoka), kai aprašē bajorų gyvenimą Vazų dinastijos laikais (dr. K. Avižonis). Prof. I. I. Lappo Kaune (1934-36) išleistuose Lietuvos Statuto tyrinējimuose ir ankstyvesniuose savo darbuose taip pat šiek tiek susitiko su M. Giedraičiu. Pora atvejų Lappo akcentuoja Žemaičių vyskupą kaip tautinį politiką, rūpestingai tarnavusį Lietuvos valstybēs labui (1588 m. Liet. Stat. I 446, II 196). Mums gi rūpi pirmoje eilēje įstatyti jį į ano meto kultūrinio bei religinio Lietuvos gyvenimo rēmus.

Ar duodame ką nors nauja? — tuoj gali iškilti klausimas. Deja, iki šiol vis dar neturime archyvuose aptiktų naujų duomenų išaiškinti tą paslaptį, kuri gaubia pirmųjų knygų atsiradimą D. Lietuvoje. O ten juk Giedraičio vaidmuo lemiantis. Bet jokio apčiuopiamesnio Ariadnos siūlo dar neaptikome. O tik patiekēme savo samprotavimus, plaukiančius iš Giedraičio glaudžių ryšių su jēzuitais. Apie šiuos, lygiai kaip ir apie krašto kultūrinius santykius bendrai, archyvai davē *šviežios* medžiagos. Jos taip pat esama nušviesti įdomioms aplinkybēms, kuriomis M. Giedraitis tapo vyskupu; naujų šaltinių yra apie lietuvių kalbos klausimą, pagonybēs ir krikščionybēs santykius, apie tą vadinamąją «Šiaurēs Indiją», krašto švietimą, Vilniaus kolegijos bei akademijos atsiradimą ir t. t.

Vis tik čia pateiktasis Merkelio Giedraičio gyvenimo ir jo plataus veikimo paveikslas, kuris čia bandoma įstatyti į platesnius Lietuvos kultūrinio gyvenimo rēmus, nē iš tolo negali būti pilnas. Trūksta čia pagrindinio dalyko — medžiagos, kuri turētų būti apie vysk. Merkelio laikus Kauno Arkivyskupijos Kapitulos ir Vilniaus Kapitulos archyvuose. Daug jos savo laiku turējo būti turtingame Nesvy-

žiaus (Radvilų) archyve ir Lietuvos valstybinės kanceliarijos archyve, vadin. « Lietuvos Metrikoje » (dabar Maskvoje). Kiek galima suprasti iš kai kurių šaltinių, kuriuos naudojo lietuviai (Purickis) ir lenkai, tiems laikams nespausdintos medžiagos yra bibliotekose — archyvuose: Ossolineum'e (dabar ne Lvove, o Breslave). kunigaikščių Čartoriskių (Krokuvoje); grafų Krasinkių (Varšuvoje) biblioteka yra sudegusi. Suprantama, ir Lietuvos ir Lenkijos atitinkamų mokslo įstaigų medžiagos nepanaudojimas sudaro didelę spragą. Taip pat yra trūkumas, kad Karaliaučiaus valstybinis archyvas (Preussisches Staatsarchiv, dabar Vak. Berlyne) liko neprieinamas. Kiek žinome iš ankstyvesnių savo studijų tame archyve, vad. « hercogo laiškų archyve » (Herzoglisches Briefarchiv) yra atskira dalis (B2), kurioje yra surinkta Lietuvos ir Lenkijos magnatų ir pareigūnų susirašinėjimas su hercogu Albrechtu. Taip pat yra daug medžiagos « Ostpreussische Folianten », kurių 11-ka tomų (gana gerai išsilaikę) yra M. Giedraičio epochai. Iš Falkenhahno storos disertacijos apie Šv. Rašto vertėją Joną Bretkę ir jo bendradarbius (1941) matyti, kiek daug naujų klausimų galima iškelti kultūros istorijai, panaudojant ką tik minėtus archyvo skyrius. Iš ten aiškėja ir faktas, kad prieš Ledesmos katekizmo lietuvišką vertimą (1595) turėjo būti ankstyvesnis lietuviškas Canisiaus katekizmas. Ir Dancigo valstybinis archyvas, kuris savo proporcijose skaitėsi labai turtingas, turi vieną skyrių (53), įvardintą « Užsienio santykiai ». Jame eilėje luobų (ypač 1071-2) yra vien XVI-XVIII amž. Lietuvos didikų bei ministerių korespondencija. Visa tai liko nepanaudota.

Tai gana žymiai skylei nors kiek užpildyti buvo rankiota nespausdinti šaltiniai Romos jėzuitų ir Vatikano archyvuose. Bet ir čia paties vysk. Merkelio pėdsakų žymiai mažiau, negu jo kitų amžininkų, pvz. Radvilų, Leono Sapiegos. Jėzuitų archyvas duoda naujos medžiagos Giedraičio santykiams su jėzuitais, apie lietuvių kalbos klausimą anuo metu, gi Vatikano archyvas pateikia versmių, kurios gana gyvai nušviečia lenkų kun. Jokūbo Voronieckio varžybas ir pastangas į Žemaičių vyskupo sostą. Pasigendame tik naujos, papildomos medžiagos apie patį apaštalavimo darbą Žemaičiuose, faktų iš paties vyskupo asmeninio gyvenimo srities. Apskritai lieka eilė klausimų, kurių Romos archyvai negali atnarplioti. Net ir Valančius nusiskundė savo « Vyskupystės » prakalboje, nors ir prieidamas prie Kapitulos ir *bažnyčių* archyvų, kad visko kaip reikiant žemaičiai nebežinos, nes « kningosi spaustosi arba drukawotosi, maž kąn apej tus dalikus terąndam, bažniczių rąnkas rasztaj daugiel wietosi pragajsza, Warnių murines bažniczes rasztaj atweju atwejeis sudegie ».

Kažkokia nelemtis persekioja, kad keliuose svarbiuose Vatikano archyvo fonduose, kaip tik Giedraičio laikus liečią originalinių raštų (laiškų ir t. t.) folijantai yra dingę. O žuvę jie yra daugiausia per Vatikano archyvo išvežimą į Paryžių Napoleono laikais (1810). Tačiau krūvon surinkome paties vysk. Merkelio laiškus į Romos Kūriją (jų originalų iki šiol teradome tik keliolika), jam atsakymus, rūpestingus ir savaitinius nuncijų pranešimus bei kitą smarkiai išblaškytą archyvų medžiagą. Jos rinkimas dar nėra baigtas, nes ypač XVI-jo amž. gale Vatikano archyvas darosi turtingesnis. Papildžius archivalijas prieinamais spausdintais šaltiniais, iškyla iš praeities dulkių, lyg iš kokios miglų jūros, didžiulė uola — to didelio Lietuvos praeities vyro paveikslas.

Krinta į akį, kad ir žinomasis popiežių istorikas Liudvikas von Pastor iš visų Žemaičių vyskupų tik vienintelį M. Giedraitį (savo 16-kos tomų istorijoje) teminėjo (XII 492), sakydamas, kad jis « grąžino Bažnyčiai beveik visą lietuvių tautą ». L. Pastorius buvo atkreipęs dėmesį į vienintelę pastabą P. B. Gams'o (Series Episcopor. 357 p.) veikale prie vysk. Merkelio : « Žemaičius atvertē katalikybēn ».

Norint tačiau tai įvertinti ir apskritai kultūriniu atžvilgiu labiau suprasti epochą, kurios centre stovi Merkelis Giedraitis, reikia pažinti Lietuvos silpno krikščionėjimo, jos religinio suskilimo priežastis ir kliūtis kultūrai tarpti. Į jas žvelgsime nuo anos didžiulės žaizdos, kurią paliko ordino karai.

II. *Kai kurie Lietuvos religinio bei kultūrinio gyvenimo bruožai iki protestantizmo pasirodymo*

MOTTO :

« Ir stebimēs, kaip tie minētieji vienuoliai (= kryžiuočiai) drįso vadintis « krikščionybēs anga », kurie veikiau buvo kliūtis ir atstumianti užtvara (clausura vetans) tiems (= žemaičiams), kurie buvo ir tebēra verti tyra širdimi vadintis išganingojo tikējimo prieangiu (introitum) ».

Iš Žemaičių skundo (Propositio Samaytarum) Konstancos Koncilijoje, Codex epist. Vitoldi, 1020 p.

1. *Krikštas kruvinų kovų akivaizdoje*

Lietuvių tautos kelias į krikščionybę buvo tragiškas ir pilnas užtvankų. To buvo kelios priežastys. Viena jų — stipriai žmogaus dvasios pasaulyje įsikerojusi pagonybē. Ji jungē ir davē atsparumo

tautai jos bendroje likiminėje kovoje. Be abejo, reikšmės turėjo ir Lietuvos geopolitinė padėtis. Žiūrint iš Vakarų Europos, Lietuvos plotai galėjo atrodyti *užkampis*, kur krikščioniškosios kultūros pėdsakai buvo silpni. Pagrindinė tačiau užtvanka, kuri Lietuvai sutrukdė laiku sueiti į darnų sąlytį su lotyniška krikščionybe, buvo vokiečių ordinas, kuris yra atlikęs labai nelaimingą paslaugą krikščionybės idėjai. To pasėkoje ir Lietuvos dviejų pirmųjų valstybinio gyvenimo šimtmečių palikimas yra kruviniausias. Ginant savo teritoriją, tautą, drauge ir pačią valstybę, lietuviams, kol jie pritapo prie Vakarų krikščionybės, reikėjo išeiti didelį bandymą. O tą krikščionybę buvo atstovavęs ir, gaudamas Romos imperatoriaus pritarimą ir beveik visos Europos paramą, įkyriai kardu nešęs vokiečių ordinas. Tad suprantama, kodėl tuos du šimtmečius lietuviai buvo vedę sunkią būties kovą, kai karuose sužiaurėję riteriai visai nemokėjo rasti sėkmingesnių priemonių tikram Kristaus mokslui skelbti.

Ir smulkiai iškedenę žinomas 8—10 pagrindines Livonijos ir Prūsų ordino kronikas, ir kruopščiausiai išrankioję iš ten taip gausias žinias apie kasmetinius žygius Lietuvon, niekuomet nepajėgsime duoti nors apytikslio vaizdo, kiek daug Lietuvai reikėjo pakelti aukų. Nesužinosime, kiek daug per tuos šimtmečius žuvo gyvybių, kiek daug moterų ir vaikų buvo išvesta nelaisvėn. Liks paslaptimi taip pat, kiek daug buvo sudeginta sodybų, išgrobta ar sunaikinta turto, nors apie tai paties ordino versmėse ir daug rašoma.

Seniausia Livonijos kronika — Henrikas vad. « Latviu » pasakoja, kad pirmąjį žygį Lietuvon iš Livonijos atliko dar kardininkai (drauge su žiemgalių pagalba) 1208 m. Kronikininkas liūdi, kad žygis pasibaigė kardininkų (arba kalavijuočių) nesėkme. Ordinas tik už 207 metų galutinai baigė kovas iš Livonijos, kai Švitrigailos sąjungininkas Livonijos magistras kovoje prieš Jogailaičio mirtiną priešą Žygimantą Kęstutaitį, kautynėse prie Ukmergės 1435 m., padėjo savo galvą.

Kryžiuočių ordino žygiai iš *Prūsų* galėjo prasidėti, tik visą senprūsių plotą užėmus, t. y., kada riteriai prislinko prie pat Nemuno (1283). Ir tada seniausias Prūsų krašto kronikininkas Dusburgas ant savo kronikos pergamento užrašė didelėm raidėm: « Prasidėjo karai su lietuviais ». Iš tikrųjų prasidėjo dideli supamieji puolimai iš dviejų pusių « prieš (tą) galingą kietasprandę tautą ir įgudusią kariauti ». (Script. rer. Pruss. I 146 p.).

Livonijos riteriai vis niokojo šiaurės ir vasaros rytų Lietuvą. Hermano Vartbergės kronikoje rūpestingai yra surašyti naikintų plotų kaimai ištisomis dešimtimis iki Šeduvos, Panevėžio, Ukmergės, Utenos. O Prūsų kryžiuočiai, nustatę didelę strateginę Nemuno reikšmę, iš visų jėgų stengėsi užvaldyti tą upę. Tad jie skverbėsi ir

skverbėsi prieš srovę nuo Ragainės, ir jau Gedimino laikais (1336) buvo pasistatę savo pilis netoli Veliuonos (Bajerburgas) ir Dubysos žiotyse (Marienburgas). O Kęstutis regėjo, kaip jie, prieš vandenį nusiyrę dar 45 kilometrus, mūrino savo pilis prie Nevėžio (Gotteswerder) ir net pačiame Kaune (Marienwerder). Visa vakarinė pagoniškoji Lietuva per šitą nepaprastą susidūrimą su krikščionybe, atstovaujančia Vakarų jėgą, buvo virtusi nuolatinio karo stovykla, ir šiandieniniai Nemuno krantų ir kitų paupių piliakalniai yra tos kietos kovos liudininkai.

Savo dėmesį istorijos knygose esame labiausiai kreipę į tas gausias kovas, atskirus didvyriškus epizodus, herojišką Pilėnų įgulos ginimąsi, hanibališką Kęstučio kovojimo būdą ir t. t. Bet tos stebinančios kovos turi ir kitą bruožą. Iš kartos į kartą einantis kruvinas « palikimas » iš visų išgalių kovoti prieš riterį su kryžiumi, kuris lietuviui reiškė tik kraują ir jungą, nukreipė Lietuvą labiau *militarinės* kultūros kryptimi. Likiminė kova reikalavo ieškoti atramos plačiuose rytiniuose plotuose, kur nuostabiai sėkmingai buvo nešamas Lietuvos valstybingumas. Ta — dabar sakytume — *totalitarinė* kova įstatė valstybę į tą neišvengiamą kelią, kuriame nuo Vytenio ir Gedimino laikų *svarbiausi* valstybinio gyvenimo rūpesčiai buvo — sutelkti šimtų šimtus rankų gausioms pilims statyti, gerus ginklus bei karo žirgus turėti ir, apskritai, visas krašto jėgas ir išteklius mobilizuoti karui.

Karas tačiau visada yra tikrosios kultūros *stabdis*. Ir Lietuvoje tai turėjo būti pajausta materialinės ir dvasinės kultūros srityje. Keistai skamba, bet iš tikrųjų ordinas, nors ir nepajėgdamas Lietuvos sugniuždyti, suvaidino savo misijoje atvirkščią vaidmenį ir tik užstojo lietuviams kelią į krikščionybę ir kultūrą, nes « jam labiau rūpėjo savo klėtis pripildyti kaip Dangų ... » (Cod. ep. Vitoldi, 1019 p.). Ir iš tiesų, juo jis daugiau savo svirnus pripildė, juo jis daugiau žemės užėmė, tuo labiau jam slydo iš po kojų ideologiniai pagrindai.

Per karus su ordinu, kuris supo Lietuvą iš trijų šonų, ši negavo progos sueiti į pastovų kultūrinį salytį su Vakarais. O XIV-me amž., tiesa, buvo užsimezgę glaudūs santykiai per Rygą, bet valstybei nebuvo pakankami, ir jie buvo labiau prekybiniai. Miestai vidurinių amžių gale buvo pasidarę kultūros nešėjai. Lietuvoje tačiau jie tegalėjo kurtis tik *po karų*. Šitas miestų kūrimosi didelis pavėlavimas buvo viena iš priežasčių, kodėl Lietuvoje, išskyrus keletą centrų, neatsirado daugiau miestų, kur būtų telkęsis ekonominis bei kultūrinis gyvenimas. Vadinasi, karai užkirto natūralų kelią į vakarus, atstūmė nuo krikščionybės; jie alino Lietuvą ekonomiškai, nuolat lašino kraują iš gyvo tautos kūno, t. y., mažino prieauglį, skurdino dvasiškai. Ir kokia buvo laimė, kai Vytautas galutinai sėkmingai

išsprendė tą nuolatinį Vakarų pavojų! Paskutinis Prūsų ordino žygis pasibaigė (Melno) taikos sutartimi. Nustatytosios ten sienos išsilaikė 500 metų!

Neliečiame čia tos platesnės reikšmės, kurią užsispyrusi ir narsi lietuvių tauta atliko kovose su ordinu. Juk neleisdama per Žemaičių plotą susijungti dviem ordino šakom (Prūsai, Livonija), ji *tuo* pačiu sutrukdė « Drang nach Osten » įkūnijimą iki Dniepro. O tada rytų Europos istorija būtų nuėjusi visai kitu keliu ... Lietuvių tautai toji sunki kova su Vakarais, arba juos atstovaujančiu ordinu, turėjo dar ir kitas skaudžias politines ir kultūrines pasėkas. Kadangi ir lenkams ordinas buvo gana nemalonus kaimynas, tai prieš *bendrą priešą* atsirado sąjunga jau Gedimino laikais. Ordino grėsmė paaiškina ir Krėvos aktą ir po jo tuoj einančias kitas sutartis su lenkais.

Bet Vytautas lygiai taip pat stengėsi spręsti ir tą kovų su ordinu vaisių, t. y., klaidingai pastatytos « unijos » klausimą. Savo pastangomis jis gyvai sužadino *lietuvišką valstybingumą* ištisoms vėlesnėms kartoms. Tos Vytauto sukeltos Lietuvos valstybinės sąmonės vilnys (pirmoji liet. istoriografija, teorija apie lietuvių kilmę iš romėnų) dar stipriai bangavo ir poliublininiais laikais. Per Švitrigailos sukilimą, Žygimanto Kęstutaičio veikimą, Goštauto « separatizmą » (šūkis: « Lietuva lietuviams »), Kazimiero 1447 m. privilegiją ir t. t., jos nusibangavo iki XVI-tojo amž. ir dar stipriai atsispindės tauriame M. Giedraičio veikime.

Iš dalies paaiškėjo ordino karų pasėkos. Mus tačiau stebina, kad kryžiuočiai savo sužiaurėjime ir nelankstume bežinojo tik vieną krikščioninimo būdą — karą ir pavergimą. Tai ugdė, be abejo, neapykantą ir kerštą ir sukūrė sąlygas, kuriose negalėjo būti skleidžiama meilės ir taikos religija. Tad suprantama, kodėl kryžiuočiai per ilgus karus tik pora atvejų tekrikštino būrelius, Lietuvoje paimtus nelaisvėn. Vienas iš tokių atsitikimų buvo Medvėgalio pilyje, kai prancūzų poetas Guillaume de Machaut dalyvavo Čekijos karaliaus Jono Liuksemburgiečio žygyje į Žemaičius (1328-29). Būdavo dar kartais, kaip matyti iš Dusburgo ir kitų kronikų, pakrikštinami perbėgėliai. Bet niekur nesimatė iš ordino pusės misijinių pastangų, nes jam pirmiausia rūpėjo *užimti* kraštą.

Vytauto laikais Lietuva formaliai tapo krikščioniška. Įdomu, kad ji, nors su Vakarais (per ordiną ir jo neišsenkančius pilgrimus-kryžininkus) nuolat susitikdavo *kovos lauke*, tačiau nenukreipė savo veido nuo Vakarų. Tai yra vienas iš reikšmingiausių dalykų Lietuvos XIII-XIV šmt. istorijoje, jei dar pridėsime, kad ne tik Mindaugas, bet ir jo įpėdiniai (Gediminas, Algirdas, Kęstutis) vis mėgindavo sąlytį tik su lotyniškos krikščionybės atstovais. Žinoma, Lietuvos valdovams turėjo rūpėti išmušti kryžiuočiams pagrindinį jų propa-

gandos ir kovos ginklą, t. y., *įvesti tą patį* tikėjimą, kurį išpažino ordinas. Šitaip ordino karai įstatė Lietuvą į Vakarų, ne į Rytų, kultūros kelią.

O Lietuva juk nuo XIII-tojo amž. vidurio jau buvo sudėtinė valstybė, ir stačiatikių elementas čia, XIV-XV amž. prijungus naujus plotus, stipriai pagausėjo. Tiesa, sustingusi stačiatikių Bažnyčia nepažino Vakarų aktyvumo. Bet visai natūralu galėjo būti, kad tas tikėjimas plistų iš apačios, kad ir kita dalis gyventojų priimtų jį pamažu. Lengva atspėti, kokios iš to būtų buvusios pasėkos etnografiniam lietuvių tautos kūnui. Tačiau lietuvių tauta netapo stačiatikiška. Priešingai, ji nuo stačiatikybės atsiribojo. Vos tik oficialiai Vilniuje pravedus krikštą, jaunutei katalikybei apsaugoti net *kūno* bausmėmis buvo draudžiamos mišrios moterystės (1385), ir stačiatikiškoji pusė vis turėdavo pereiti katalikybėn.

Nepriėmė lietuviai krikšto ir iš ordino, nes jam priimti rado sau geresnį būdą. Kryžiuočiai gi, kurie per tuos 200 metų kardu buvo atstovavę Romos krikščionybę, vieni iš pirmųjų nuo jos atsimetė, kai tik pasirodė vienuolis atskalūnas. O lietuviai ne tik lotyniškai pasikrikštijo, bet tokiais *išliko* iki šiol. Čia dar kartą matyti, kokią nevykusią «paslaugą» yra atlikęs vokiečių ordinas krikščionybės idėjai.

Nors ir kietai apsidraudusi nuo stačiatikybės, lotyniškoji katalikybė ilgą laiką liko silpnutė Lietuvoje, ypač kiek liečia jos organizaciją ir plitimą masėse. Tas želmenėlis tik labai pamažu tetarpo *nevešlioje* dirvoje. To priežastys buvo įvairios. Dar ilgai neužgijusios karų žaizdos, kartūs jų prisiminimai atgrasė nuo naujo tikėjimo, kurį išpažino kryžiuočiai, dar vakarykščiai aplink save krašte skleidę mirtį ir naikinimus. Pats naujasis tikėjimas Lietuvoje, bent taip galėjo atrodyti pagoniui, buvo užmestas iš viršaus ir, žinoma, paskubomis, nerūpestingai. Tai patvirtina ir aprašymai Dlugošo, kuris yra krikšto klausimui plačiausias šaltinis.

Vytautas, kuriam savoji *valstybė* buvo svarbiausioji vertybė, laikė reikalinga *politiškai* panaudoti katalikybę kaip sėkmingą ginklą prieš ordiną. Tam reikalui juk jis siuntė ir 60 naujakrikštų bajorų į Konstancą. Tai taip pat paaiškina, kodėl per abu pirmuosius krikštus Vilniuje ir Žemaičiuose (1387, 1413) *veikliai dalyvavo patys valdovai*. Tas krikštas, akivaizdoje kryžiuočių nuolatinės grėsmės, įvyko, tiesa, netikėtai su rastu taikiu būdu, bet jis buvo atneštas valdovų *įsakymo* keliu. Tad žmonių masė ilgą laiką jį priėmė tik kaip vieną iš valdžios politinių patvarkymų, įvestų naujų įsakymų, nebandydama, ar visai nesistengdama pakeisti savo dvasios pasaulio. Tų naujenybių regimi ženklai tebuvo po 8—10 naujų medinių šventovių, išmėtytų po plačius pamiškių plotus Vilniaus krašte

ir Žemaičiuose, kai paprasto žmogelio sąmonē ir jo pirkia ilgai tebegyveno pagoniškuoju pasauliu, arba naujos dvasios labai silpnai tebuvo paliesta. O nuo Gedimino laikų su pertrūkiais einančios pranciškonų misijinēs pastangos nebuvo plataus masto. Benediktinai, kurių įkarštis Vak. Europoje jau buvo praējęs, pateko Lietuvon tik pačiame XIV amž. gale. Būdavo labai reta tokių atvykusių misininkų iš kitur kaip Jeronimas Pragietis, kuris Žemaičiuose apaštalavo XV-tojo amž. pradžioje. Ir Lietuvos *taikus* krikščioninimas buvo surištas su politiniu interesu; bet iš kitos pusēs šitas skubotai ir nerūpestingai atlikto krikšto faktas vis tik politiškai buvo veiklus ginklas. Dar prieš Tannenbergą lietuviai Vakaruose, ordinui verbuojant kariautojus prieš tuos naujakrikštus, buvo aprēkiami rytų « saracēnais », Už 6-rių metų Konstancos Koncilijoje tačiau įvyko didelis persilaužimas Vakarų viešojoje nuomonēje. Bet ordinas vis dar, piktai ir iš šono su pavydu stebēdamas Lietuvos krikščioninimą, visais savo polemikos būdais stengēsi juoktis ir neigti tą reikšmingą faktą.

Tos ordino pašaipos pateko net į rimtas kronikas, ir toks ordino kronikininkas J. Posilgē (Pamedēs vyskupijos oficijolas) rašē ironiškai, kad « Jogaila, dēl didelēs karalystēs ir gražios moters, sau leido ant galvos užpilti truputį vandens » (Script. rer. Pruss. III). O apie Žemaičius, kai valstiečiai šiaušdamiesi prieš *socialines* naujenybes (dešimtinē, bažnyčių statymas, tapimas priklausomais), išvarē kunigus ir degino bažnyčias (1418), su pasitenkinimu kun. J. Posilgē rašē, kaip apie « piktus vilkus », nes tie vilkai « savo senoje klastoje » esą « sunkiai sutramdomi » (ten pat 274, 376).

Šitaip kryžiuočių atstovai tyčiojos iš Vytauto laikinos nesēkmēs visai panašiu būdu, kaip jie iš aukšto žiūrēdavo į savo priešą prieš kautynes (pvz., Tannenbergas). Anas priešo neįvertinimas buvo apmokētas skaudžiu visuotiniu pralaimējimu. O šios pajuokos turējo iš kryžiumi savo apsiaustą papuošusių riterių lūpų išnykti, kai Lietuva pamažu jungēsi prie Vakarų krikščionybēs ir jų kultūros, nepadedant tam Vakarų įgaliotam « krikštytojui », kuris nesēkmingai vien tik kardu bešvytruodamas, taip ilgai suvēlino lietuvių krikštą. Kryžiuočiai savo polemikos raštuose tik tiek turējo tiesos, kad Lietuvoje iš tiesų katalikybē nespējo iš karto įaugti, ir jai stiprinti ilgai nebuvo dedama žymētinų pastangų. Pirmieji parapijų klebonai buvo Lenkijos ateiviai, kuriuose nē iš tolo nebuvo tos ankstybojo viduramžio misijinēs airių-škotų vienuolių dvasios.

Suprantama, kai baigēsi karai su ordinu, kai laimingai buvo išsisprendęs sienų klausimas, nebuvo jaučiama toliau reikalo iš visų jēgų parodyti Vakarams, kaip tai buvo daroma XIV-XV amžių sąvartoje, kad štai krikščionišką kraštą kryžiuočiai vis dar užpul-

dinėja... Iš čia aiškėja, kodėl 1387 m. buvo krikštijama Vilniuj, nes tos pirmos oficialios pastangos sostinėje, naikinant ten esančius pagonybės ženklus, turėjo simboliškai reikšti *visos Lietuvos krikštą*. Į tokios rūšies oficialų krikštą Vytautas ir Jogaila buvo pastūmėti ordino ir jo propagandos. Būtinai reikėjo tuoj parodyti pasauliui, jog Lietuvoje įvestas naujas tikėjimas. O atskiras Žemaičių žemės oficialus krikštijimas labiau buvo pradėtas (1413) iš opozicijos ordinui, nes dar tada vyko su kryžiuočiais aštrus ginčas dėl to krašto priklausomybės ateityje.

Bet didieji karai, nors jie ir paliko ilgam skaudžius pėdsakus,, pasibaigė Lietuvos laimėjimu ir atnešė *visoje* valstybėje daugiau kaip pusę šimtmečio taikos. Nuostabu — pirmą kartą Lietuva nebeturėjo jokių karų. Tiesa, prie Kazimiero įpėdinio Aleksandro (XV-jo amž. gale) karus su ordinu pakeičia neišvengiamas ir ilgas konfliktas su Maskva, nes ši siekia surinkti rusų-stačiatikių žemes, ir jau 1514 m. pagrobia Smolenską. Bet tie karai užliepsnodavo toli periferijoje. Jie per visą pusantro amžiaus nė iš tolo taip nepasiekė etnografinės Lietuvos, kaip anas baisusis rusų užplūdimas 1655 m. Ir iš viso nuo Žygimanto Kęstutaičio ir Švitrigailos konflikto iki švedų įsibrovimo į Žemaičius Žygimanto Vazos laikais, t. y., per 180 metų, *lietuvių gyvenamieji* plotai nebemato priešų kojos.

2. *Silpno krikščionėjimo šimtmetis* (1440—1550)

Prievartinis ir ginkluotas kryžiaus apaštalavimas tautas sunaikina (vendai, senprūsiai), bet sunkiai palenkia Naujam Mokslui. Ir kryžiuočiai *užkietino* lietuvius, nesugebėdami prie jų prieiti, juos niekindami, žiūrėdami į juos, kaip į Baalo (Dusburgas: « Bielialio ») bei pragaro padarus ir t. t., jau nekalbant apie ginklo vartojimą. Ir šie juk su tokiu užsikirtimu gynė savo žemę ir pagonybę, kad ir imperatoriaus malonėmis bei popiežiaus globa besinaudojantis galingas ordinas jų nebeįveikė. Atėjus taikos šimtmečiui tačiau, kai pagonis, be baimės savo gyvybei, galėjo artyn prisileisti svetimo krašto žmogų, atsirado išorinės sąlygos vidaus misijoms. Bet apie jas, galima sakyti, nieko nesigirdi. Sąjungininkas prieš ordiną, kuris 1387 buvo atsiuntęs į Vilnių krikšto reikalu kunigų būrelį (nebuvo nė vieno vyskupo !), ir toliau Lietuvos pakrikštijimo darbui uoliau neatsidėjo. Krikštas buvo politinis ? Nematyti uolesnių krikščioninimo pastangų nė Žemaičiuose.

Kaip žinome, pirmoji dešimtis bažnyčių toje diecezijoje buvo Vytauto pastatyta per pirmuosius penkerius metus (1416-21), o paskui per 24-rius metus tepastatoma viena bažnyčia. Iš viso Kazi-

miero laikais per pusę šimtmečio (1440-92) įkuriama jų pustrečio karto mažiau (vadinasi, 4-rios) negu krikštijimo laikotarpiu. Panašiai ir Vilniaus vyskupijoje, nors ten vėliau parapijų tinklas buvo žymiai gausesnis ir apskritai religinis gyvenimas intensyvesnis negu Žemaičiuose. Dlugošas paduoda 8-rių pirmųjų įkurtųjų bažnyčių sąrašą. Tačiau ir čia Kazimiero laikais tepastatomos vos kelios bažnyčios. Tiktai Vilniaus vyskupijoje jau keliose vietose veikia keletas vienuolynų, kai Medininkų vyskupijoje iki XVII-tojo amžiaus pradžios nebuvo nė vieno vienuolyno. Ir pirmieji ten įsikūrę vienuoliai bus 1602 metais garsiojo karo vado Jono Karolio Chodkevičiaus Kretingoje įkurdinti bernardinai (pranciškonai). Po jų eis jėzuitai (jau sėkmingai apaštalavę nuo 1587 metų), domininkonai. Vienuoliai XVII-XVIII-me šimtmečiuose gana reikšmingai paveiks liaudies sukatalikinimą. Tačiau iki XVI-tojo amž. galo jų vaidmuo buvo dar labiau nežymus Vilniaus diecezijoje, o Žemaičiuose jis buvo lygus nuliui.

XV-me amž. Lietuvoje dar nebuvo jokios aukštesnės mokyklos. Pirmoji mokyklėlė atsirado Kazimiero laikais prie Vilniaus katedros. Apie 1470 metus Medininkų vyskupas Varniuose liepė vaikus mokyti rašto, o paskui juos «mokindina dajktu kunegams priderantiu, o pramokitus szwente į kunegus» (Valančius I 72). XV-jo amž. gale lietuviai bajoraičiai studentai ėmė, kad ir silpnokai, važinėti į užsienius studijoms. Paminėtina, kad prie Pragos un-to (karal. Jadvygos lėšomis) buvo įkurta (1397-1404) neturtingiems lietuviams studentams kolegija. Šitoji fundacija buvo padaryta, rodos, vien tik ruošti Lietuvai kunigus. Bet iš lietuvių niekas ta kolegija ir skiriamais studijoms pinigais nepasinaudojo, o tik Huso mokiniai. O apie tikrą kunigų seminariją (Vilniuje) tegalima kalbėti nuo jėzuitų pasirodymo Liublino unijos metais. Tad nuo pat pradžių susitinkame su pagrindine bėda — *didžiausiu vietinės dvasiškijos trūkumu*. Tas trūkumas nesiliauja. Su juo daug kovos Merkelis Giedraitis. bet dar ir 1642 kunigų trūkumu labai nusiskųs vysk. Jurgis Tiškevičius (Vatik. Arch., Acta Congr. Consist. t. 10, 197). Iš tokių faktų sekė gana liūdnos išvados, paaiškinančios lenkų, ypač mozūrų, kunigų interesavimąsi Lietuvos parapijų beneficijomis, klebonų vietomis.

Apie pirmuosius du Medininkų vyskupus žinome, kad jie abu, nors ir ne vietiniai, mokėjo lietuviškai, ir tai mums patvirtina paties Vytauto neabejotini duomens (Cod. ep. saec. XV, t. 2, 78; Lib. Canc. Stan. Ciolek, išl. J. Caro, I, 1871, 106 (424). Dar apie keturis įpėdinius (Jokūbą, Jurgį, Bartolomiejų, Martyną) galima tarti, kad jie galėjo kalbėti lietuviškai, nes jie buvo iš Lietuvos kilę. Bet toliau pasitaikydavo, kad į vyskupus įsiveržia koks nors Vilniaus kanauninkas, nė žodžio nemokąs vietinės kalbos. Buvo ir stambių trū-

kumų, einančių iš moralinio lygio kritimo. Vienas vyskupas (Bartolomiejus) žmones piktinęs, ir jis buvęs išvarytas (Eubel: Hier. Cath. I 348; Valančius I 71). O apie pranciškoną vyskupą Mikalojų Radvilą (1515-29), sūnų Vilniaus vaivados ir kanclerio, žinome, kad pats karalius Žygimantas Senasis 1528 m. siuntė į jo dieceziją Kamieneco vyskupą vizitacijos reikalu, ir tas Varmijos vyskupui rašė (1528. VII. 5) apie « Nikalojaus nesuskaitomus ir negirdėtus papiktinimus, viešus nusikaltimus, neturint nei Dievo baimės, nei drovumo ... » (Acta Tomiciana, X, 303 p.). Iš kitų šaltinių patiriame, kad jis sirgo « skrupulo liga », ir du kartu vyko pas « stebukladarį » Prancūzijos karalių Pranciškų I-jį (Kwart. Histor. 1938, 226 p.) į Boloniją ir Paryžių. Įdomu, jog Valančius, sakydamas, kad Mikalojus jau mirė 1522 (klysta taip pat ir mūsų Bažnyčios provinc. « Elenchus »), atvaizduoja jį tik kaip neteisingą, nesugyvenantį su kapitula ir didikais (I 78).

Bet apie kitus Medininkų vyskupus (Višgaila-Višgaitis, Virbickis, Domanovskis), ypač lyginant juos su amžininkais lenkų vyskupais, kurių kai kurie, nekalbant apie jų privatų gyvenimą, simpatizavo protestantizmui, reikia pasakyti, kad jie laikėsi aukštumoje. Ypač paminėtinas lietuvis Vaclovas Virbickis, kuris per 21-rius metus (1534-55) aptvarkė vyskupiją, pastatė medinę katedrą, rūpinosi naujomis bažnyčiomis. Bet vis tik Varniuose sėdįs Žemaičių vyskupas, nors oficialiai sudarytoji bažnytinė organizacija laikosi, plačiuose plotuose teturi labai skystą bažnyčių tinklą. Pvz. nuo Kauno iki Veliuonos ilgai nebuvo jokios bažnyčios, nes Vilkijoje pastatyta bažnyčia tik 1542. O toliau iki pat Prūsų sienos irgi nėra bažnyčių, nes Jurbarko parapijai bažnyčia pastatyta tik 1522 m. Pačių vyskupų veiklumas (ypač M. Radvilo ir M. Višgaičio) labai nedidelis, nes, pvz. per 40 metų nuo Kazimiero mirties (1492—1533) tepastatyta 15 parapijinių bažnyčių, kurių dvi valdovo lėšomis. O visas kitas pastatė savo žemėse didikai, turtingesnieji bajorai.

Visos pirmosios bažnyčios, kaip žinome, buvo buvusios « valstybinės », t. y., Vytauto ir Jogailos fundacijos. Nuo Kazimiero laikų tačiau atsirado pirmieji bajorai-didikai, kurie davė pradžią Lietuvoje vėliau taip išplitusiems dosniems magnatų bažnyčių kūrimams. Ir pirmas, rodos, buvo Žemaičių seniūnas Kiežgaila, kuris 1445 m. pastatydino parapijinę Šiaulių bažnyčią. Šitaip didikai iš savo žemių išskirdavo bažnyčiai ir parapijai plotą, ir paprastai su savo valstiečiais pastatydavo medinę bažnytėlę.

Šitokiu būdu bažnyčių įkūrėjai gavo ant jų patronato teisę, pasidarė vadinamaisiais « kolatoriais », turėjo teisę pastatyti savo kleboną. O šitoji teisė turės daug reikšmės, veržiantis protestantizmo bangai. Bet greit naudingos, didikų bažnyčių steigimo pastangos

vēl krito, gal ne be įtakos iš Vakarų ateinančio naujo mokslo. V. Virbickio vyskupavimo metu (1534-55) teatsirado 4 naujos bažnyčios, kurių dvi paties Žygimanto Senojo įsteigtos. O prie įpēdinių iki M. Giedraičio vēl per 21-rius metus (1555—1576) tebuvo įkurtos vos 3 bažnyčios. Kai kurių bažnyčių metrikacija dar galutinai neišaiškinta, nenustatyta. Tad tų duomenų negalima imti matematiniu tikslumu, kada nēra tikrų *visų* bažnyčių įkūrimo datų. Tačiau galutinos išvados dēl to nesikeičia.

Bažnyčių įkūrimo metus ēmēme iš Lietuvos bažnytinēs provincijos sąrašo (« Elenchus omnium ecclesiarum » (1937 m.) ir derinome jį su Valančiaus « Tobliczes » duomenimis (I 274—331). Schematiškai paēmus Medininkų vyskupijoje nuo 1417 m. kas ketveri metai atsirasdavo nauja bažnyčia. Iki 1564 metų Žemaičių vyskupystēje surandamos 37 bažnyčios. O per 12-ką tolimesnių metų iki M. Giedraičio (1564-76) nebuvo pastatyta nē vienos bažnyčios. M. Valančius rašo (I 91), kad vysk. J. Domanovskis paskirstęs visą plačią vyskupiją į 38 parapijas ir nustatęs joms ribas. Galima įsivaizduoti, kokios tos parapijos buvo didelēs. Tad atokiau gyvenančiam žmogui pasiekti vargingais miškų keliais bažnyčią, reiškē vykti 50—60—70km.

Vilniaus vyskupija tuo atžvilgiu stovējo žymiai geriau. Ten parapijų tinklas, kurio retumu, tiesa, vis tik nusiskundžia pirmasis Šv. Kazimiero biografas (1521) Zacharias Ferreri, buvo dvigubai tankesnis (J. Kurczewski). Pačiame Vilniuje buvo 4-ri vienuolynai, kada visoje Žemaičių vyskupijoje beveik per du šimtu metų neįsteigta nē vieno. Apskritai visas religinis gyvenimas ten, palyginti, aukščiau stovējo, kai už Nevēžio jis daug silpniau pulsavo. O kaip tas kraštas pasidarē vēliau « Šventoji Žemaitija », yra nuostabios raidos kelias, kurį mums gera dalimi teks atvaizduoti.

Yra dar viena labai paprasta priežastis, kuri buvo didelē kliūtis Evangelijai plisti. Ateiviai klebonai, kurie, dažnai jau turēdami beneficijas Lenkijoje, rūpinosi naujų gerų beneficijų medžiojimu Lietuvoje, kaip taisyklē, nesimokē vietos žmonių kalbos. Dažnai pasitaikydavo, kad jie parapijai aptarnauti atsiųsdavo savo šykščiai apmokamą vikarą, stengdamiesi sau užtikrinti visą parapijos pelną.

Bet lietuvių kalbos klausimą Bažnyčios ir viešajame gyvenime paliesime, panaudodami naujų versmių, atskirame skyriuje vēliau, kai prieisime prie vysk. Merkelio santykių su jēzuitais ir lietuvių kalba, kai nušviesime Lietuvos valstybinēs sąmonēs klausimą. Prieš tai tačiau mums rūpēs trumpai sustoti ties M. Giedraičio biografija; atvaizduosime dramatišką lenko klebono kovą į Žemaičių vyskupo sostą, Lietuvos religinę padētį protestantizmo metu, patį vysk. Merkelio apaštalavimą ir duosime ano meto Lietuvos, ypač Žemaičių, kultūrinio gyvenimo vaizdą.

III. *Žymesnieji jo gyvenimo bruožai iki* 1575 *m.*

MOTTO:

«... *sklandžiai mokėdamas kalbėti gimtąja žemaičių kalba, (Giedraitis) nuoširdžiau ir našiau galės darbuotis čiabuvių gyventojų tarpe... Jis gi, tartum Dievo Apvaizdos įkvėptas, toks naudingas šiai vyskupijai, bet jis taip nepatinka tiems, kurie nemoka žemaičių kalbos*».

(*Iš Medininkų kapitulos rašto popiežiui 1575. VII. 23. Vat. Arch., Nunz.* Pol. 8, 281 *rv*).

1. *Giedraičiai Lietuvos praeityje.* Per penkis šimtmečius (15—20 amž.) Lietuvos politiniame — kariniame, ypač jos *bažnytiniame* gyvenime, dažnai sutinkame kunigaikščių Giedraičių pavardę. Keturi tų kunigaikščių yra buvę vyskupais, ir vis Žemaičiuose. Du šimtu metų po Merkelio mirties pasirodė Steponas (Juozapas). Jis, tiesa, pirmiau buvo Livonijos, o paskiau Žemaičių vyskupas, (1778 — 1803), sąmoningai pabrėždamas savo pranokėjo darbus (M. Valančius: Žem. Vysk. I 231). Stepono įpėdiniu tapo jo sūnėnas — pavyskupis Juozapas Arnulpas († 1838), o šio koadjutoriumi — Simanas (Mykolas) Giedraitis († 1844 m. Alsėdžiuose). Kitokių, jau žemesnių, dvasininkų Giedraičių yra buvęs visas būrys. Vienas kunigaikštiškos kilmės Giedraitis Jurgis († 1653) yra buvęs jėzuitas, priklausęs Vilniaus kolegijai (Jėz. Arch. Lithuania, t. 61, 165). Kitas Giedraitis jėzuitas Juozapas († 1757) buvo jau iš bajorų nuo Pinsko (Lith. t. 65, 424 v.). Dar buvo ir trečias jėzuitas (Juraha Casimir Gedroyc), kuris XVIII-me amž. paskelbė savo pamokslus didikų žmonų laidojimo progomis (Sommervogel IV 887). XVII-jo amž. gale gyveno vienas Giedraitis (Kasparas) — Žemaičių kapitulos kanauninkas, o 1802 m. Antanas Giedraitis buvo Vilniaus vyskupijos prelatas. Ten pat 1838 m. mirė prelatu kustošu Vincentas Giedraitis. Ignas Giedraitis 1893—1907 m. buvo Seinų seminarijos rektoriumi. Eilė Giedraičių per kelis šimtmečius aptinkami įvairiose Lietuvos parapijose. Vienas jų (Vladislovas) XVII-me amž. klebonavo pačiuose Giedraičiuose. O XIX-me amž. keturi Giedraičiai buvo Lietuvoje klebonais (Šiauliuose, Pašvitinyje, Rudaminoje, Mosėdyje, Jurbarke).

Šalia tų bažnytinių titulų ir vietų (vyskupijų, prelatų, kanauninkų, klebonų), Giedraičiai taip pat Lietuvos Kunigaikštijoje apsčiai pasireiškė civilinėse tarnybose ir karo srityse. Tiesa, jie valstybiniame gyvenime neužimdavo aukštų vietų. Kariuomenėje tačiau labiau prasimušdavo. Pav., XIX-me amž. du Giedraičiai buvo generolai, vienas pulkininkas. Penki Giedraičiai aktyviai dalyvavo 1863 m.

sukilime. Vienas Giedraičių tada buvo gydytojas, kitas — agronomas. Šitaip per penkis amžius lengvai galima pririnkti daugiau kaip puskapį žymesnių Giedraičių pavardžių. Neturime tačiau tikslo iš įvairių spausdintų versmių ir archyvinių šaltinių išlasyti bet kur pasitaikantį Giedraičių vardą. Tos plačiai pasklidusios (Boniecki: Poczet rodow, 61 p.) pavardės žmonių būtų galima žymiai daugiau surankioti, ypač iš paskelbtų « Lietuvos Metrikos » tomų. Nepaminėtas, pav., liko Mauricijus Giedraitis, vienas iš Radvilų panegirikos autorių (K. Estreicher: Bibliogr. Polska t. 26, 92 p.), ar koks Jokūbas Giedraitis, kuris Kražiuose po bažnyčios gaisro 1475 m. pastatė naują bažnyčią (Valančiaus: Ž. Vysk. I 73), ar koks dar Dubingių bažnyčios statytojas (1451 m.) Giedraitis ir t. t. Mums tačiau rūpi čia tik nurodyti bendrą labiau pasireiškusių Giedraičių giminės kryptį. Ir, kaip matome, labiau persvērē ne civiliniai, o *bažnytiniai* pareigūnai. Religinio gyvenimo šaknis gausios giminės medyje, matyti, yra buvusi *gajesnē* už kitas. Jai pradžią jau padėjo šv. Kazimiero amžininkas Mykolas Giedraitis. Užbaigęs savo studijas Krokuvoje, jis pasižymējo labai pamaldžiu gyvenimu, tapo užsidariusiu vienuoliu. Jis mirē kitais metais po šv. Kazimiero (†1485) ir pasiekė palaimintojo garbės (Niesiecki, K.: Herbarz Polski IV 87-93). Naujai apie jį rašē kun. A. Matulaitis, M.I.C. (Švent. gyvenimai, 1949, 662 p.).

Apskritai apie Giedraičius reikia pasakyti, kad daugumas jų įsijungė į lenkų kultūrą ar save laikē lenkais (XIX amž.). Todēl labiau krinta į akis tie giminės atstovai, kurie, vienu ar kitu būdu palaikydami *lietuvybę*, atliko lietuvių kultūros istorijoje reikšmingą vaidmenį. Deja, tokių vyrų, be ano, su kuriuo rišama lietuviškos knygos pradžia D. Lietuvoje, tegalime paminēti tik Juozapą Arnulpą. Žinoma, čia jau nebeliečiame pozityviai pasireiškusios Giedraičių kartos nepriklausomos Lietuvos literatūroje, kariniame ir visuomeniniame gyvenime (žr. Liet. Enc. VIII). Mums tačiau čia labiau rūpi atsakyti į klausimą: kokia yra Giedraičių pradžia ryšium su Merkeliu?

2. *Merkelio giminēs kilmē.* Žvilgterējus į genealogines knygas (Boniecki, Niesiecki, Wolff, Wl. Semkowicz) ir į žymesnius šaltinių rinkinius, aptinkame, kad Giedraičiai buvo kilę iš tokių kunigaikščių, kokių Lietuvoje ir XVI-me amž. dar buvo užsilikęs nemažas skaičius. Pirmosios versmēs juos vadina įvairiais vardais. Apie XIII-jo amž. gausius dalinius, atskirų teritorijų kunigaikščiukus (« duces », « reges », « reguli », « kniazi », « hercogin » ir t. t.) Aukštaičiuose ir Žemaičiuose be perstojo kalba kronikos (Dusburgas, Eilētoji Livonijos kronika, Volinijos metraštis ir t. t.). Giedraičiai irgi bus buvusi

sena tos rūšies kunigaikščių giminė. Ji gal buvo pradėjusi reikštis jau tais laikais, kai Mindaugas 1219 m. su gausiu kunigaikščių būriu darė taiką su Volinija. Ten figūravo prie Ukmergės « Deltuvos kunigaikščiai », iškilo Daumantai (vėliau Daumantai-Siesickiai Siesikuose). Giedraičių gi sritis buvo į rytus nuo Ukmergės kaimynystėje. Jų giminės vardo tačiau šaltiniai nepaduoda. Pats Giedraičių vietovardis, kurį, žinoma, reikia sieti su gimine, yra jau paminimas 1375 m. vokiečių ordino teriojimuose (Scr. rer. Pruss. II 103, 106).

Kildindama save iš Giedraičių srities, toji giminė rišosi su tariamu didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Giedriumi, kuris esąs buvęs Narimanto Gediminaičio brolis. Taip jau rašė XVI-tojo amž. gale ir žinomas kronikininkas M. Strijkauskis. Jis, tur būt, kaip vyskupo Merkelio globotinis, pareiškė tik tokią nuomonę, kokią buvo vyskupo namuose girdėjęs. Tokių teigimų istorijos dokumentais, žinoma, negalime patvirtinti. Giedriaus, kaip ir daugelio kitų legendarinių kunigaikščių vardai, atsirado XVI amž. Tada įgavo savo ryškų pavidalą toji teorija apie lietuvių kilmę iš romėnų. Tada galutinai susiformavo, aiškios lietuviškos sąmonės paveikta, savoji istoriografija. Į Lietuvos istorijos pradžią buvo privaryta visa eilė vardų, kurių niekur autentiškuose šaltiniuose neužtinkame. Chronologija taip pat buvo labai supainiota. O didikai, kunigaikščiai, net bajorai vis stengėsi kildinti save iš žymių, tikrų ar legendarinių, Lietuvos kunigaikščių.

Tos kritiškos pastabos tačiau jokiu būdu nepaneigia Giedraičių giminės *senumo*. O tai įrodo ir tas faktas, kad ji XVI-me amž. jau buvo labai *išsišakojusi*, ir ji pasidarė tiek gausi, kad jau nebegalima tiksliai *nustatyti* giminystės ryšių tarp atskirų giminės narių, kurių vardai apsčiai sutinkami įvairiuose aktuose (Boniecki: 61). Be to Giedraičiai buvo viena iš tų retų lietuvių kunigaikščių giminių, kurios dalis, palyginti, anksti nuėjo į *bajorus* (Wl. Semkowicz: Roczn. Tow. herald. we Lwowie, V, 1920, 51 p.), Šitaip atsirado iš jų ir bajoriškoji Bylimino šaka. H. Lowmianskis, pabrėždamas lietuvišką Giedraičių kilmę, pav., juos kildina iš « kunigų » grupės, vadin. « nobiles » (Studija nad dziejami spolecz. i panstwa litewsk. II t., 167—169). Seniausias žinomas dokumentas, kuris Giedraičius mini, yra iš 1399 (ar 1414, ar 1429 m.) lapkričio 27 d. Tada ėjo Vilniaus vyskupo ginčas su « kniaziami Gedrajtskimi » (Cod. Dipl. Eccl. Viln. I 133, Semkowiez: o c. 53) dėl ežero « Ojszelo » (Kuktiškių parap., Utenos apskr., rodos, Aisetos ež.).

1419—1433 m. Krokuvos universitete pasirodė studentas Hermanas, kuris tapo bakalauru, ir un-to sąrašuose vadinosi « princeps Gedrothiensis » (K. Morawski: Histor, un-tu Krak. II 67; Mucz-

kowski: Statuta et liber promotiorum, 26; plg. Fijalek: Polska i Litwa, 137 p.).

Iš kitos pusės tačiau žinome, kad be kunigaikščio titulo 1431-34 metų politiniuose aktuose jau pasirodo trys Giedraičiai (Vainius, Gojulis, Jogaila). Ir tokios rūšies subajorintų Giedraičių Kazimiero laikais vis daugiau atsiranda (Wl. Semkowicz: Tradycja o kniazowskiem pochodzeniu Radziwillow, Kwar. Hist. t. 34 (1920), 90 p.). Vienas jų — « G(kg)edroitski Birial » — pav., gauna žemės Nemenčinoje (Lit. Metr.; Rusk. ist. bibl. 27, 23; plg. Lit. Metr.; t. p. 20 t., 32). Tuo pat laiku be titulų pasirodo dar du Giedraičiai (Vaitiekus ir Mikalojus) vėl Krokuvos un-te (Album studiosorum, 162, 169). Ir čia pat maišosi kunigaikščiai Giedraičiai (Semkowicz: Rocznik o. c. 53 p.). Šitas *suskilimas* į kunigaikščius ir nekunigaikščius (t. y. į paprastus bajorus) aiškiai matyti ir iš 1528 metų Lietuvos kariuomenės sąrašo. Ten yra atskiras « rejestr kniaziej i bojar Gedroickich », kurie turi karo atveju statyti, pagal išgales, atitinkamą raitos kariuomenės skaičių. Išskaičiuota iš viso 80 asmenų, kuriems reikia pastatyti 234 raitelius (Liet. Metr., Rusk. ist. bibl. t. 33, 58—60). Iš to matyti, kad visi Giedraičiai (ir kunigaikščiai, ir bajorai) nebuvo turtingi. Jie tevaldė nedidelius žemių sklypus. Šitoks Giedraičių *suskilimas* į dvi šakas *išsilaikė* iki pat mūsų laikų. Rusų valdžia, pav., 1865-80 eilei Giedraičių pripažino kunigaikščių titulus (tiksliau žiūr.: J. Dunin-Borkowski: Almanach Błękitny, 1908, 30 p.).

Bajoriškąją Giedraičių atžalą paliekame nuošaliai. Kaip sakyta, kunigaikščių Giedraičių gūžta turėjo būti Giedraičiai (į šiaurę nuo Vilniaus), kurie garsiomis (1920) « Giedraičių kautynėmis » (žr. Liet. Enc. VIII) su lenkais nuėjo į mūsų istoriją. Daugiausia vertingų žinių apie kunigaikščių Giedraičių valdytas ten žemes, kaimus, lygiai kaip ir visą sudėtingą genealogiją, yra pateikęs Wolffas (Kniaz. lit-rusc., 65-76 p.). Nagrinėjo tą klausimą Wl. Semkowiczius (Kwart. Histor. t. 34. 1920. 90-96; ten yra Giedraičių valdytų žemių žemėlapis; Roczn. Towarz. Herald; t. V, 53), H. Lowmianskis (Studija II 167-9). Tie autoriai, ypač Wolffas, duoda ir apie kitus Giedraičius įdomios medžiagos. Ji yra pateikiama tačiau iš spausdintų šaltinių. Iš Romos archyvų tais klausimais beveik nieko nauja nebegalima pasakyti, ir mums rūpi tačiau labiau tiesioginiai Merkelio protėviai. O juos atsekame čia iki senelio, palikdami toliau visą kitą giminės genealogiją nuošaliai (žr. A. Boniecki: Herbarz Polski VI, 13: Poczet rodow. 61 p.). Galima tiek pasakyti: 1524 m. mirė Baltramiejus Giedraitis, Merkelio senelis. Anas paliko du sūnus (Matą ir Kristupą) ir dukterį (Jadvygą). Mums labiau rūpi tik pirmasis, nes jis buvo Merkelio tėvas!

3. *Merkelio tėvai ir broliai.* Kunigaikštis Matas nors buvo ir ne eilinis, bet pačių žymiausių valstybės pareigūnų poaukščių nepasiekė. 1547 m. jis žinomas Kernavės ir Maišiogalos vietininku (« namiestnik »), o už dešimties metų Giedraičių vėliavininku (« chorąży »). Šitaip per visą gyvenimą į didesnius postus Matas ir neprasimušė: netapo jis nei vaivada, nei kaštelionu, jau nekalbant apie ministerius. Tiesa, 1560 m. jis minimas Vilniaus vietininku, dvaro maršalu, tačiau tuoj († 1561) mirė. Iš jo politinių žygių — paminėtinas dalyvavimas 1550 m. delegacijoj į Maskvą pas Joną Žiaurųjį.

Matas du kartu buvo vedęs. Pirmoji jo žmona buvo kunigaikščio Krošinskio duktė Ona (Boniecki: Poczet rodow, 156 p.). Jai mirus, kunigaikštis nenašlavo ir vedė iš gausios giminės Sofiją Narbutaitę (t. p. 196), kuri vyrą pergyveno. Iš tų vedybų (berods, tik iš pirmųjų) užaugo keturi sūnūs: Merkelis, dažnai Melchioru ar Malcheriu šaltiniuose minimas, Kasparas, Žygimantas ir Martynas Marcelis. Ar Merkelis, ar Kasparas buvo vyriausias, galutinai neaišku. Taip pat nepavyko nustatyti, ar dar buvo daugiau brolių ir seserų. Apie Kasparą tiek trumpai žinome, kad jis 1545 m. vasarą buvo Žygimanto Augusto « aulicus Lithuanus » — vadinasi, dvariškis (A. Chmiel: Zrodla do hist. sztuki I, 1911, 190 p., 200 p.), 1550 m. drauge su Merkeliu stojo į Karaliaučiaus un-tą, su juo drauge, kaip Kauno apskrities atstovas, pasirašė ir Liublino unijos aktą. O Merkelis ten figūravo kaip Trakų apskr. atstovas. 1581 m. Kasparas buvo Kauno pakamaris (teisėjas). Mirė jis 1601 m. Apie Žygimantą nieko negirdime. Bet apie jauniausią kunigaikštį Martyną daugiau žinome. 1586 m. jis buvo Obelių, o 1589 m. Ukmergės seniūnas. Garsiosiose Salaspino (Kirchholmo) kautynėse su švedais 1605 m. jis pasižymėjo, vadovaudamas vyrų šimtinei. Videniškiuose (į rytus nuo Ukmergės) 1617 m. Martynas Marcelis pastatė augustinijonams bažnyčią. Romos kūrijoje jį rekomendavo (1617.I.4) ten aukštą vardą turįs Liet. kancleris L. Sapiega. (Fondo Borghese II 217, 2 r). Rašė ir pats kunigaikštis, už savo religinį uolumą gaudamas (1617. VIII. 19) giriamą atsakymą (« Martino Marcelio Duci in Gedroic et Windeniscki, Wilkomiriensi Capitaneo », Epist, ad Princ. t. 33; 330-32; Arm. 42, t. 15, f. 209, 211). Kitais metais Martynas gavo iš popiežiaus teisę turėti kilnojamą altorių (« Altare portatile », Sec. Brev. T. 550, 111). Dėl bažnyčių retumo tada žymieji Lietuvos didikai turėjo paprotį išsiprašyti Romoje sau tokį altoriuką su relikvijomis. Mirė Martynas 1621 (Wolff, J.: Senat. i dygnit. W. Ks. Lit. 30 p.).

Merkelio giminės iš senelio, tėvo ir brolių pusės, jam gyvenant ir vėliau, plačiai šakojosi. Bet tai paliekame čia nuošaliai (žr. Boniecki VI, 14 p., Wolff: 65).

Apie patį Merkelį tačiau iki jo studijų užsieniuose (1550) nieko nežinome. Gimti jis turėjo apie 1536 m., nes, skiriamas vyskupu, (1576) jis buvo laikomas 40-ties metų amžiaus (Acta Consist. Acta Camer. t. 11, 227).

Iš jo jaunystės nėra jokių pėdsakų, ir jie prasideda tik tada, kai jaunas Merkelis pasileidžia į Vakarus.

4. *Studijos protestantiškuose universitetuose.* Kol Lietuvoje nebuvo jokios aukštosios mokyklos, vienintelė galimybė išprusti bei išsilavinti didikui ar bajorui buvo išvykti studijuoti į *užsienius*. *Laisvė* bajorui išvažiuoti į užsienį buvo įrašyta visose trijose Lietuvos Statuto redakcijose. Jų važinėjimo pėdsakus nesunkiai aptinkame Vakaruose. O juos nustatyti palengvino un-tų archyvai.

Jau nuo XIX-tojo amž. pirmos pusės buvo imta spausdinti įvairių Vakarų Europos un-tų priimtų (imatrikuliuotų) studentų sąrašai, vad. « matrikeliai ». Iš jų ir galima nustatyti, kur kokie lietuviai yra mokęsi, ar kur buvę įsirašę. Nors pavardės lotyninamos, arba dažnai iškraipomos, tačiau kilmės pažymėjimas palengvina atsekti lietuvius ir juos nustatyti. Apie lietuvius studentus Karaliaučiaus un-te yra rašęs Th. Wotscke (Jahrb. f. Kultur u. Geschichte d. Slaven, VI, 1930), kalbėjo apie juos I. Lappo (1588 m. Liet. Statutas I, 1934, 423-32). Iš pačių lietuvių pirmasai A. Šapoka plačiau susidomėjo « matrikelių » svarba Lietuvai (« Židinys », t. 22, 1935, 316—327, 417-30). Juos sunaudojo senųjų rašytojų biografijoms prof. Vcl. Biržiška, prof. M. Biržiška. Karaliaučiaus studentų sąrašus išstudijavo Ant. Musteikis (« Karaliaučiaus un-tas lietuvių 16-tojo šimtm. kultūroje », 1948, mašinr. 135 p.). Būtų didelis įnašas Lietuvos švietimo istorijai, jeigu būtų surinktos ir *rūpestingai* ištyrinėtos pavardės *visų* didžiosios Lietuvos didikų, bajorų ir miestiečių, kurie įsimatrikuliuodavo Krokuvos, Vokietijos, Italijos ir kituose un-tuose. Nuo 15-tojo amž. pusės ėmė rodytis lietuviai Krokuvoje, o 16-tojo amž. viduryje Lietuvos didikų ir bajorų jaunuomenė jau buvo įtrynusi tvirtus kelius į Vakarų Europos un-tus. Prof. M. Biržiška samprotauja, kad XVI-tojo amž. pradžioje užsienio un-tuose kasmet įsirašydavo po 2-3 lietuvius, o šimtmečio gale jau po 11—12 įsimatrikuliuodavo. Tad, esą, XVI amž. per 500 lietuvių studentų lankė užsienio un-tus (« Aidai », 1950, Nr. 5, 211 p.).

Į užsienius buvo išruoštas ir Merkelis Giedraitis. Kaip tada dažnai buvo madoje, jis aplankė ne vieną un-tą.

Pirmiausia jis su broliu Kasparu 1550 m. žiemą (II. 12) buvo įmatrikuliuotas artimiausiame už sienos un-te, būtent, *Karaliaučiuje*: « Melchior Gedrotius, Lituanus, Nobilis, Caspar Gedrotius frater » (G. Erler: Die Matr. d. Albertus-Univ. I, 13). Merkelis tada

dar buvo gimnazisto amžiaus — galėjo eiti 15-tus metus. Į un-tus tačiau būdavo priimami tada įvairiausio amžiaus studijozai. Pav., 1591 m. Tuebingene buvo priimti du dvylikamečiai (H. Hermelink: Die Matr. d. Univ. Tuebingen; I, 686). Apie pačias Giedraičių studijas Alberto un-te nieko nežinome. Nežinome taip pat, ar ilgai buvo M. Giedraitis palikęs Karaliaučiaus un-te. Bet esame linkę samprotauti, kad jis greit su broliu atgal grįžo ir čia buvo kokio nors dvaro mokytojo (J. Zablockio?) mokomas. Kad Merkelis antrukart išsirengė į Vakarus, tam turėjo būti kokios nors ypatingesnės priežastys. Jas randame sustiprėjusioje protestantizmo bangoje, kai kilmingųjų sūnūs dideliu uolumu buvo *siunčiami* į protestantiškus un-tus. Ir Merkelį, jau daugiau išprususį 25-rių m. jaunuolį, randame už dešimties metų vėl žiemos semestre (1560. II. 14) nebe Karaliaučiuje, o tikrojoje protestantų « tvirtovėje » — P. Melanchtono un-te, Liuterio mieste Vittenberge. Žygimantas Senasis buvo uždraudęs (1537) ten lankytis. Bet tas draudimas jau buvo užmirštas. Merkelis čia įrašytas jau vienas (be brolio) kaip « Melchior Goderitz Lituanus Nobilis » (C. E. Forstemann: Album Acad. Wittenberg, 1841, I. 370). Galimas daiktas, kad matrikelių leidėjas jam *nežinomą* pavardę iš gotiško rankraščio blogai išskaitė.

5. *Giedraitis Tuebingene ir jo ryšiai su Jurgiu Zablockiu.* Iki tol Karaliaučiaus ir Vittenbergo un-tuose jau buvo studijavę eilė lietuvių. Giedraitis tačiau ten trumpai tebuvo. Už pusės metų (1560. VIII. 14) jis ir dar 11 lietuvių (visi iš Didž. Liet. Kun-tijos) pateko bene pirmieji tokiu būriu į protestantišką Tuebingeno un-tą. Ten « Melchior Gedrotius » įrašytas pirmuoju. Devynių žymių jaunuolių grupei, kurioje yra ir Fr. Skuminas ir du broliai Valavičiai, vadovauja žinomas Abromo Kulviečio bičiulis Jurgis Zablockis, ir jis yra įmatrikuliuotas drauge kaip jų mokytojas — « praeceptor » (H. Hermelink: Die Matrik. d. Univ. Tuebingen, I, 413). Tada buvo dažnas paprotys, kad mokytojai drauge užsirašydavo į un-tą, prižiūrėdami savo auklėtinius; ir Zablockis taip darė ne kartą.

Apie jį « Tremties Metuose » rašė (1947, 409-16) prof. Vcl. Biržiška. Studijavęs su būreliu lietuvių Krokuvoje ir 1540 m. įsimatrikuliavęs Vittenbergo un-te kaip dviejų auklėtinių preceptorius, vėliau Vilniuje Kulviečio mokykloje jis ėjo vicerektoriaus pareigas. Ją greit uždarius, Zablockis pasitraukė į užsienį, bet vėl grįžo Lietuvon ir bajorų šeimose vertėsi, kaip vaikų mokytojas. Su savo mokiniais jis įsimatrikuliuodavo un-tuose. Auklėjo, be kitko, Eustacho Valavičiaus sūnus. Su jais ir kitais jų giminėmis ir pažįstamais jis atvyko ir į Tuebingeną.

Kodėl Giedraičio grupė, kuri iš Lietuvos buvo pirmoji Tuebin-

gene, pasirinko tada dar negarsų un-tą? Gal čia nulėmė Zablockio *ryšiai* ir *pažintys*. Jis buvo jau pasižymėjęs kaip protestantiškų *lietuviškų* raštų gamintojas. Jo versta giesmė (be jo vardo) jau buvo išspausdinta Mažvydo Katekizme 1547. Zablockis iš pietų Vokietijos išplėtojo ryšius su Šveicarijos kalvinais, kuriuos jis lankė su savo keliais auklėtiniais. Jis buvo pas Kalviną Ženevoje. Jų tarpe galėjo būti ir Merkelis, nes šis tik nuo 1563 m. įsimatrikuliavo Leipcige. Prof. Vcl. Biržiškos nuomone, iš visų savo auklėtinių Tuebingene Zablockis labiausiai buvęs *susiartinęs* su daugiau išsilavinusiu Merkeliu. kurį globoti toliau nebeleido mokytojo mirtis Tuebingene 1563 (Vcl. Biržiška: o. c. 415 p.). Giedraičio ir Zablockio artimesnę bičiulystę, be kitų už tai kalbančių aplinkybių, galėtų, berods, paliudyti dar vienas faktas. Merkelis surašė (« Authore Melchiore D. Gedrocio ») elegiją garbei mirusios protestantės, Balstogės baronienės Kotrynos Vesolovijienės, gimimu Valavičiūtės. Su jos sūnumis (Petru ir Jonu) ir drauge su dviem Valavičiukais Merkelis mokėsi Tuebingene. Savo trumpą darbelį jis ten dedikavo Petrui Vesolovijui (1561 m. pradžioje). Tai yra iš viso iki šiol žinomas *vienintelis* spausdintas leidinys (8 lapai in 40), kuris turi M. Giedraičio pavardę. Išspausdintas jis buvo Karaliaučiuje pas Daubmaną (Estreicher: 18 t., 133). Tame leidinėlyje buvo įdėta ir Zablockio 8-nių eilučių lotyniška epitafija (Vcl. Biržiška: o. c. 416).

Prof. Vcl. Biržiška tą ryšį tarp protestantų rašytojo Zablockio ir būsimo Žemaičių apaštalo užakcentuoja sakydamas, « kad, keletą metų gyvendamas Zablockio globoje, kas dieną su juo susidurdamas, o gal ir Lietuvoje Zablockio ruošiamas studijoms, Giedraitis iš jo ne kartą girdėjo ir Zablockio parašytąsias lietuviškas giesmes ir per Zablockį buvo susipažinęs su Mažvydo lietuviškomis knygomis, jeigu jų anksčiau nebuvo matęs, studijuodamas Karaliaučiuje ». Šitaip įdomiai prof. Vc. Biržiška bando surišti M. Giedraitį su protestantų pirmaisiais lietuviškais rašytojais, nes šis « norėdamas pakelti religinį savo vyskupijos lygį, pirmasis prisiminęs protestantišką lietuvių literatūrą, susirūpino ir katalikiškos lietuvių literatūros trūkumu ir suragino M. Daukšą išversti Ledesmo katekizmą ir Wuyko Postilę, o dar anksčiau, gal apie 1585 m. ir vertimą ano dar pilnai nepaaiškėjusio Canisiaus katekizmo, kurį gal ir pats mėgino išversti ».

Nė kiek nemažindami protestantų rašytojų ir Zablockio įtakos, mes turėsime progos vėliau nurodyti *kitų svarbių* priežasčių ir ryšių, kurie prisidėjo prie pirmosios lietuviškos knygos Vilniuje pasirodymo. Protestantas Zablockis jaunuolio Giedraičio mokslinimesi, matyti, buvo suvaidinęs *didelę* rolę ir palikęs *šiltą* atsiminmą. Dar po 46-rių

metų M. Giedraičio testamente (1609) vienu iš liudininkų dalyvavo tos pat giminės Erazmas Zablockis.

6. *Tolimesnės studijos ir Mikalojus Radvilas Juodasis.* Kai mokytojas liko Tuebingene ir ten mirė, tais pat metais (1563) mokinys iškeliavo tolyn. XVI-me amž. beveik visi žymiausių Lietuvos didikų ir bajorų sūnūs aplankydavo Leipcigą. Tad ir Merkelis jo *neaplenkė.* Jis ten įmatrikuliuotas 1563 m. « Godritz Melch. Lituanus » (G. Erler : die juengere Matrikel d. Univ. Leipzig, I, 139). Kad čia buvo tas pats Giedraitis, matyti iš keletos kitų Tuebingene buvusių (iš Lietuvos) draugų pavardžių : Fr. Scumin, Joh. Wesolovius, Jos. Wolowitz. Ar iki tol Giedraitis visus penkis šešis semestrus buvo praleidęs Tuebingene, nėra įrodymų. Reikėtų į tą abejonę teigiamai atsakyti. Išleidžiant Tuebingeno matrikelius, prie daugelio studentų pavardžių buvo pažymėta, kad jie yra įgiję bakalaureato, magistro ar daktaro laipsnius. Prie lietuvių grupės studentų pavardžių *jokių* pastabų nėra. Merkelis jokiame un-te laipsnio *neįgijo,* ir kai 1576 m. buvo skiriamas vyskupu, apie jį tiek tepažymėta : « išlavintas (eruditus) kanonų teisėje ir šventoje teologijoje » (Vat. Arch. Arch. Consist. Acta Camer. t. 11, 227). Žinoma, taip pat nieko tiksliau negalima pasakyti, ką ir kaip Giedraitis studijavo Leipcige. I. Lappo samprotauja, kad ir jis, kaip ne vienas ano meto lietuvis, vykęs dar studijoms į Italijos un-tus (Liet. Stat. I, 1 d., 446 p.). O prof. Vcl. Biržiška taria, kad M. Giedraitis dar buvęs grįžęs porai metų iš Leipcigo į Tuebingeną (« Tremties Metai », o. c. 415 p.). Nieko tačiau nei vienu, nei antru klausimu neįstengiame pasakyti dėl duomenų stokos.

Reikia skaitytis su faktu, kad Giedraitis lankė tik protestantiškus Vokietijos un-tus (Karaliaučių, Vittenbergą, Tuebingeną, Leipcigą). Apskritai daugumas vokiškų aukštųjų mokyklų tada buvo perdėm protestantiškos. Merkelio studentavimas *išimtinai* protestantiškuose un-tuose užveda ant minties, kad ir jis pats gal bus buvęs tada protestantas. Nors nėra jokių įsakmių ženklų, bet galima tarti, kad Merkelis buvo taip pat *pasidavęs* to meto Lietuvos bajoraičių pažiūroms, tada viešpataujančiam nusistatymui. Merkelis pateko į Vakarus tuo laiku (apie 1550 ir ypač 1560 m.), kada daugelis Lietuvos žymiųjų šeimų narių, belankydami Vokietijos mokslo įstaigas, *suprotestantėdavo.* Tiesiog pasidarė *mados* dalyku iš Vakarų grįžti « kitatikiu » — « eretiku ». Tokiais jau buvo grįžę visa eilė užsieniuose išprususių ir neva labai apsišvietusių žymesnių bajorų bei didikų sūnų. Ir šitaip visos įtakingesnės ir politiniame gyvenime besireiškiančios Lietuvos didikų šeimos buvo virtusios protestantais, ypač *kalvinais.* Jais buvo tapę Kiškos, Chodkevičiai, Sapiegos, Pacai,

Glebovičiai, Zavišos, Voinai (Vainiai), Valavičiai, Visniovieckiai... (J. Lukaszewicz: Gesch. d. reform. Kirche, I, 1848, 11 p.; Voelker: Kirchengesch. Polens, 1930, 161 p.; plg. Jul. Bukowski: Dzieje reform. w Polsce, t, I, 1883, 354 p.). Bet pats didžiausias kalvinų šulas Lietuvoje buvo, be abejo, Mikalojus *Radvilas Juodasis* (« Czarny »).

Būdamas turtingiausias Lietuvos kunigaikštis, Olykos (Volinijoje) ir Nesvyžiaus ponas, kuris nežinojo savo *turtų* ir dvarų skaičiaus, tikras Lietuvos « karaliukas », Radvilas Juodasis *nesigailėjo* didelių išlaidų protestantų knygoms leisti, pamokslininkams-teologams kviesti ir t. t. Jo *įtaka* dar ir dėl to buvo tvirta, kad jis Lietuvoje tada savo rankosna buvo suėmęs aukščiausią valdžią, turėjo trijų vadinamųjų « urėdų » (mūsiškai ministerių) postus, Jis buvo Vilniaus vaivada, Lietuvos didysis maršalas ir jos kancleris. Jo pusseserė Barbora, nors ir trumpai, buvo tapusi Lenkijos karaliene ir Žygimanto Augusto žmona. O šis su Juoduoju labai *skaitėsi* ir visada paisė jo nuomonės.

Pirmieji Lietuvos jėzuitų šaltiniai, kurie prasideda nuo jų atvykimo Lietuvon (1569), vis pamini didelę Radvilo Juodojo įtaką krašte ir pas karalių (« buvo (Žygimanto Augusto) labai mėgiamas », Polonia, t. 65, f. 71 v.). Aprašo taip pat, kaip jis " iš miestelių ir kaimų išvarinėjo klebonus " (t. p. 75 r), o jo pavyzdžiu sekė mažesnieji. Radvilas buvo pasidaręs tikras kalvinizmo *apaštalas*. Skaitoma, kad jis jau apie 1550 m. nutraukė santykius su Katalikų Bažnyčia, nes tais metais buvo pradėtos laikyti naujos pamaldos jo rūmuose Vilniuje. Taip pat tokios pamaldos tada buvo įvestos ir Biržų pilyje pas jo pusbrolį M. Radvilą Rudąjį. Lietuvos reformatai tremtiniai Čikagoje savo sinode (1950. XI. m.) paminėjo tą 400 metų sukaktį nuo reformatų tikybos įvedimo Lietuvoje.

Popiežiaus nuncijus vysk. Lippomano dar buvo daręs paskutines pastangas. Jis ilgu laišku bandė *atversti* Radvilą Juodąjį. Šis atsakė labai smarkiu laišku, ir ta visa korespondencija, — ko labiausiai nuncijus bijojo — 1557 m. buvo išleista (Relac. nunc. I, 14), Šitaip galutinai nutraukęs santykius su katalikybe, Radvilas steigė kalvinų maldos namus (katalikai juos vadino « sinagogomis ») Nesvyžiuje, Liet. Brastoje, Kėdainiuose, Eišiškėse ir t. t. Liet. Brastoje, įsteigus spaustuvę ir pritraukus daug žymių protestantų, Juodojo pastangomis buvo lenkų kalba išleista visa Biblija. 1562 m. Nesvyžiuje įsteigtoje spaustuvėje gudiškai buvo išleistas Liuterio Katekizmas ir t. t. (Plg. J. Purickis: Die Glaubenspaltung in Litauen, 1919, 102-9, 127-9; S. Sužiedėlis: Reformacijos sąjūdis Liet., « Židinys », t. 28 (1938), 255-8 p.).

7. *Ar studentas Merkelis Giedraitis buvo virtęs protestantu?* Turtais pertekęs uolusis kalvinas kunigaikštis *rūpinosi* ir jaunų didikų bei bajorų *studijomis* užsieniuose. Jis apsčiai davinėjo lėšų jiems *išvažiuoti* į protestantiškus un-tus. Neturime, tiesa, įrodymų raštu, bet yra visai tiespanašu, kad ir Mato Giedraičio du vyresnieji sūnūs (Kasparas ir Merkelis) buvo pasiųsti į Vakarus ano kunigaikščio, kuris buvo Lietuvoje protestantų-kalvinų siela. Prof. Vcl. Biržiška atkreipė dėmesį į vieną faktą: 1545 m. Kasparas Giedraitis figūruoja kaip Žygimanto Augusto « aulicus Lithuanus ». Tada galėjo užsimegzti ir ryšiai su Radvilu. Ir tos ankstybos pažinties pasėkoje Giedraičiukai galėjo būti išsiųsti į užsienius. Pačiame protestantizmo įsiliepsnojimo įkarštyje Merkelis jau be brolio atsidūrė Vittenberge (1560), o paskui dar dviejuose protestantiškuose un-tuose.

Buvome jau iškėlę klausimą, teigdami, kad Merkelis tada reiškėsi protestantu. Mūsų spėjami ryšiai su Radvilu tą teigimą gali tik sustiprinti. Jo globėjas-mokytojas buvo protestantas Zablockis. Jaunas studentas parašė elegiją karštai protestantei Vesiolovskienei, su kuria, gal būt, dar giminė buvo. Kad Giedraitis yra buvęs protestantas, tai esą matyti ir iš jo bibliotekos, kurios didžioji dalis yra išlikusi ligi mūsų dienų (Vcl. Biržiška: o. c. 415 p.). Vatikano šaltiniai tuo klausimu nieko aiškaus neduoda. Kai buvo Merkelis skiriamas vyskupu, iš jo tebuvo pareikalautas, kaip paprastai, « kanoniškasis procesas » ir tikėjimo išpažinimas. Tokius pat formalumus tuo pat laiku atliko ir Jurgis Radvilas, o jis neabejotinai buvo buvęs protestantas. Deja, Merkelio priesaikos tekstai nerandami, bet apie Radvilą rastieji aktai parodo, kokios rūšies tos priesaikos buvo. Tačiau iš jų tiesiogiai *negalima* daryti išvadų apie protestantišką praeitį. Įdomu pastebėti, kai 1590 m. Otonas Šenkingas, apie kurį dar vėliau bus kalba, tapo Vendeno (Livonijos) vyskupu. Jam dar, be visų kitų žinomų formalumų, reikėjo gauti specialų indultą (Secr. Brev. 151 t., 26). Mat, jo tėvai buvo eretikai. Giedraičiui to visai nereikėjo, atseit, jie nebuvo buvę protestantai (tėvas mirė kai Merkelis buvo studijose 1561 m.).

Kai prasidėjo varžybos dėl Žemaičių vyskupo sosto, niekur tačiau nebuvo užsiminta nė puse žodžio, kad Merkelis buvo anksčiau eretikas. Jėzuitai keliais atvejais, pav., gyrė jo uolumą ir apie jo religinę praeitį nekalbėjo (šaltinius žr. vėliau). Tik kartą nuncijus Laureo 1575 m. rašė į Romą, be kitko, mesdamas Merkeliui šešėlį: Gniezno arkivyskupas prašąs vilkinti reikalą (Žemaičių vyskupo skyrimo), ypač todėl, kad nesą tikrumo, kaip gerai Giedraitis esąs persiėmęs religijos dalykais (Nunz. Pol. 10, 158 r). Tai ir viskas. Šitas bendras teigimas dar nieko nepasako.

Tad mūsų turimoji šykšti medžiaga įsakmiai dar *neįrodo*, ar

Giedraitis buvo virtęs protestantu. Apie tai kalbėjo tik eilė netiesioginių aplinkybių. Bet jos, mūsų nuomone, užveda ant minties, kad būsimasis Žemaičių apaštalas galėjo būti *protestantas*, jų šalininkas.

8. *Konvertitas? — Karaliaus raštininkas — Kapitulos kustošas.* Grįžęs iš užsienio, Merkelis buvo tapęs Žygimanto Augusto kanceliarijos raštininku. Protestantizmą rado jis labai *susiskaldžiusį*, krinkantį (O. Braunsberger: P. Canisii epistulae, IV, 778, V, 38). Atsirado daug sektų-sektelių (Voelker: o. c. 162 p.; Puryckis: Glaubenspaltung o. c. 141—157). Pats Radvilas Juodasis išgyveno didelę tikėjimo *krizę*. Eilė šaltinių vis kalba, kad jis paskutiniais gyvenimo metais jau buvo pasireiškęs kaip arijonas. Jo netikėta mirtis (1565. V. 28) reiškė didelį smūgį protestantams. *Smūgis* buvo dar didesnis, kai Juodojo vyriausias sūnus Mikalojus Kristupas, vadinamas « Našlaitėliu » (« Sierotka »), į kurį kalvinai dėjo daug vilčių, nepraėjus nė dvejiems metams nuo tėvo mirties (1567), *grįžo* katalikybėn (Andreas Raess: Die Konvertiten seit der Reformation, II, 1866, 517-84 p.). O paskui save katalikybėn pervedė ir kitus tris savo brolius, kurių Jurgis tapo kardinolu. Neaiškumų buvo buvę dėl grįžimo datos « Našlaitėlio », kuris, Lietuvoje katalikybę atgaivinant, yra taip *reikšmingai* prisidėjęs. H. Merczyngas nustatė, kad jis atvirto 1567 m. (« Przegląd Historyczny », t. 11, 1911, 1—10 p.). Matyti, data teisingai nustatyta, nes tai patvirtina ir Vatikano archyve šaltiniai. Pav., 1567. IV. 19 Romoje jau buvo parašytas laiškas « Duci Olicae » (taip buvo vadinamas Radvilas). O laiške labai džiaugiamasi jo grįžimu (Arm. 44, t. 7, 475 rv).

1567 metai turėtų būti vėliausia data, kada sugrįžo katalikybėn ir Merkelis. Tai buvo persilaužimo metai. Po to seka Chodkevičiai ir eilė kitų šeimų. Merkelis Giedraitis buvo jų skaičiuje. Greit prasidės masiškas bajorų, miestiečių grįžimas į katalikus. Karališkais raštininkais, kokiu Merkelis tapo, tada buvo dvasininkai, arba paraštininkavę, valdovo užtarimu, jie įkopdavo į aukštas bažnytines vietas. 1571 m. Merkelis tapo kunigu, o jau kitais metais (1572. II. 8) vysk. Valerijonas Protasevičius įvedė jį kapituloje į prelato kustošo postą. (J. Kurczewski: Kościół Zamkowy, III, 55). Jo pareigos, kurios šiandien kapitulos kustošui yra daugiau garbės titulas, reiškė — prižiūrėti bažnytinių turtų (drauge ir liturginių rūbų bei indų) valdymą ir jų tvarkymą. Kaip Giedraitis tame poste reiškėsi, nieko nežinome (J. Kurczewski: Bisk. Wilenskie, 93; J. B(artoszewicz): Enc. Orgelbr. IX, 720).

1573 metų triukšmingoje elekcijos kampanijoje Merkelis niekur nefigūravo. Šitie « bekaralmečio » metai iki šiol daugiau pažįstami

iš Sviatoslavo Orzelskio (Scr. rer. Pol. 22 t.), smulkmeniškai pateikusio visų įvykių vaizdą. Pastabus ir veiklus popiežiaus legatas Commendone tačiau kas savaitę Romon siuntinėjo plačius ir įdomius pranešimus (Nunz. Pol. t. 3),iš kurių atsispindi visas politinis gyvenimas. Daug dėmesio paskirta ir Lietuvai, jos didikams. Tačiau niekur *nepasireiškia* ten M. Giedraitis. *Klaidingai* iki šiol ne kartą buvo rašyta, kad jis tada vykęs pas ką tik išrinktą Henriką Valois. Romos archyvuose, kaip matome iš Merkelio Giedraičio veiklos iki 1575 m. labai maža papildomos medžiagos. Bet visu palankumu tyrinėtojui *atsiveria* Vatikano ir iš dalies jėzuitų archyvo šaltiniai, kai po Medininkų vyskupo Jurgio Petkevičiaus mirties (1574 m. vasarą) pasilieka laisvas sostas.

Prasidėjusios dėl jo varžybos *įdomiai* nušviečia to laiko Lietuvos gyvenimą keleriopu atžvilgiu.

IV. *Dramatiškos varžybos dėl Medininkų vyskupijos*

MOTTO:

« *Garbingasis Tėve Kristuje, priderėtų per Jo Šventenybę (= popiežių) sugėdinti tą, kuris pradėtų žygį prieš jų (lietuvių) Senato ir diduomenės teises ir laisvę, kas šiuo atveju ne tik kad nepadidintų paklusnumo Šv. Sostui, o netgi skaudžiai pakenktų Apaštalų Sosto vardui ir tik žalos atneštų ir Bažnyčiai, ir katalikų tikėjimui, jau pradedančiam čia atgimti* ».

Iš Jėz. Varševickio laiško (1575. *VII.* 28) *savo generolui į Romą* (*Epist. Germ. t.* 136; *II*, 356 *r*).

« *Paminėtina ir tai, kad jis* (*Giedr.*) *gerai moka žemaičių kalbą, o tai irgi reikšminga savybė, mat, padės geriau bendrauti su žmonėmis ir juos mokyti. Be to, ji naudinga klausant išpažinčių ir išrišant tikinčiuosius iš tų nuodėmių, kurios vyskupo valdžiai yra paliktos ...* ».

Iš Vilniaus vysk. V. Protasevičiaus laiško 1575. VII. 22. *popiežiui* (*Nun. Pol.* 8, 289 *rv*).

1. *Charakteristika kovų dėl Vilniaus* (1591—1600) *ir Žemaičių* (1574—76) *vyskupijų*. Plačiai nuskambėjo Lietuvoje ir už jos sienų XVI-tojo amž. gale kova dėl Vilniaus vyskupo sosto. Žygimantas IV Vaza pravedė jauną kardinolą, kunigaikštį Jurgį Radvilą, į Krokuvą (1591). Tas po Valerijono Protasevičiaus mirties (1579) buvo tapęs Vilniaus vyskupu. Tad, pagal karaliaus planą, Lucko vyskupas lenkas Bernardas Maciejovskis turėjo būti perkeltas į Vilniaus dieceziją. Lietuviai tačiau lenko, kaip ne Lietuvos piliečio, *nesutiko*

priimti. Labai priešinosi Vilniaus kapitula, šiaušėsi Lietuvos ministeriai. Ypač kietai laikėsi kancleris Leonas Sapiega, ir jokiu būdu *nenorėjo* Lietuvos kanclerio antspaudo pridėti prie lenko nominacijos akto. O savo keliu jis energingai buvo *kovojęs* prieš pavartojimą *lenkiškojo* antspaudo tokiam dokumentui. *Priešinosi* taip pat kiti didikai, bajorų visuomenė. Metai po metų vakuojančio Vilniaus vyskupo sosto reikalas tapo gyvai svarbiu dienos politikos klausimu. Jis buvo svarstomas Lietuvos bajorų suvažiavimuose (konvokacijose), keliamas dviejuose bendruose seimuose. Abi pusės, žinoma, rašinėjo Romon ir siuntinėjo ten savo pasiuntinius. Atidžiai tą ginčą sekė bendrai respublikai popiežiaus skirtasis nuncijus. Ryšium su tuo užsitęsusiu kivirču Vilniaus vyskupijon buvo atsiųstas ir vizitatorius Komulejus. Lietuviai tačiau *užsispyrė*, kapitula *nenusileido*, ir Maciejovskis, kaip neturįs Lietuvos « indigenato » (t. y. jos pilietybės), netapo Vilniaus vyskupu, nors Romos kūrija to labai pageidavo, nors ir labai spaudė pats karalius. Bet aštrus vaidas išsisprendė nelauktai. 1600 m. žiemą Romon į jubiliejų iš Krokuvos atvyko kard. Radvilas. Čia jis staiga mirė. Bernardas tuoj galėjo būti nukeltas į Krokuvą, o lietuvis Benediktas Vainius (Voina) įkopė į ilgai be ganytojo našlavusį Vilniaus sostą.

Apie šitą atkaklų skirtingų interesų susirėminą Vatikano archyvuose yra išlikę *gausios* medžiagos, niekur iki šiol nespausdintos ir nepanaudotos. Apie ginčą tačiau jau nuo seniau nemaža buvo žinoma, ir kai kalba eidavo apie poliublininius lietuvių ir lenkų santykius, vis būdavo prisimenamas tas charakteringas konfliktas. Pagaliau apie jį, labiau panaudodamas « Lietuvos Metrikos » šaltinius, parašė prof. I. Lappo 45 pusl. atskirą studijėlę (« Praeitis » I, 1930).

Nemažiau buvo įdomus ir kitas susikirtimas. Jis vedė į dviejų kandidatų varžybas dėl Medininkų vyskupijos. Tas ginčas, į kurį taip pat įsijungė ano meto vadovaujantieji sluoksniai, buvo iškilęs 16-ka metų anksčiau prieš Vilniaus konfliktą. Apie šitą ankstyvesnį kivirčą tačiau daug kas dar nepaskelbta ir nieko plačiau nežinoma. Tačiau įvairiuose Vatikano archyvų skyriuose yra pasilikę žymių jo pėdsakų. Jie aptinkami ir jėzuitų archyve. Šiuo reikalu daug buvo išlieta rašalo ir nemaža prirašyta popieriaus. Varžybos yra vertos dėmesio dar ir dėl to, kad jų fone ryškėjo savitarpio politinės nuotaikos, kultūriniai ir religiniai santykiai.

Tiesa, rungtyniavimas tesitęsė tik dvejus metus. Bet jame netrūko dramatiškų įtempimų. Čia gi pirma kartą po Liublino unijos *aštriai* iškilo kandidato į vyskupus pilietybės (« indigenato ») klausimas. 1574-76 prasidėjo įdomus žaidimas plačiau nežinomo Lietuvos kampo vyskupo sosto reikalu. Jame dalyvavo daug asmenų. Ir čia *pirmą kartą* Lietuvos istorijoje į varžybas buvo sukeltos visos aukštosios

bažnytinės jėgos. Aktyvią rolę Varšuvoje turėjo nuncijus Lietuvai — Lenkijai Vincentas Laureo, o Romos kūrijoje jį palaikė valstybės sekretorius Baltramiejus Galli (Como kardinolas), palenkdamas ir patį popiežių Grigalių XIII-jį. Nuncijus, per valstybės sekretorių, labai stengėsi remti Lenkijos primo, t. y. Gniezno arkivyskupo, Jokūbo Uchanskio seserėną. Ir tik per plauką Medininkų vyskupu netapo vienas iš anų «nebylių apaštalų», nes Lietuvos kandidatą terėmė tik Vilniaus vysk. V. Protasevičius, pati žemaičių kapitula ir per savo generolą (Romoje) Eberhardą Merkurianą — Vilniaus jėzuitai. Lietuvis prieš lenką, tiesa, turėjo ilgą laiką abejotinoms varžybių svarstyklėms vieną svaresnį grūdelį — Lietuvos ano meto visuomenės, t. y. bajorų ir didikų pritarimą. Su Mikalojum Radvilu («Našlaitėliu»), didžiojo kalvino Radvilo Juodojo sūnum, Romoje buvo labai *skaitomasi*. Buvo džiaugiamasi jo grįžimu katalikybėn ir dedama į jį daug vilčių kovoje prieš protestantus. Tad kunigaikščio Radvilo nuomonės buvo negalima nepaisyti. Be to, kadangi Lietuvos kandidatas mokėjo lietuviškai, iš to buvo padarytas svarbus įrodymas jo tinkamumui. Giedraičio naudai prisidėjo ir kiti veiksniai. Lenką palaikė tie, kurie stovėjo toli nuo krašto reikalų ir rūpesčių. Giedraičio rėmėjais gi buvo žmonės, kurie akis į akį susitiko su negailestinga gyvenimo tikrove, reikalaujančia Žemaičiams nuoširdaus religinio vado ir apaštalo. Pirmam labiau rūpėjo vieta senate ir gal vyskupo beneficija, kai šio rūpestis buvo imtis tvarkyti skęstančią vyskupiją. Šitaip prasidėjo, išeinant iš skirtingų interesų ir nevienodų nuotaikų įdomus žaidimas !

Toji kova išsiliejo plačiau. Kai Henrikas Valois pabėgo Prancūzijon (1574), ji įgijo viešesnį pobūdį, ir 1575-76 m. naujo valdovo rinkimų kampanijoje sudarė atskirą epizodą. Bet jeigu respublika daugiau kaip metus nebūtų buvusi be karaliaus ir jei nuncijus nebūtų iš karto taip aštriai boikotavęs Stepono Batoro išrinkimo, tai, dar galimas daiktas, Merkelis būtų pasilikęs belaukiąs ... Iš naujo karaliaus 1575 m. rudenį vis buvo tikimasi, kad jis išves iš nominacijų painiavos. Bet nuncijaus ir arkivyskupo kandidatui (Habsburgui Maksimilijonui) nepasisekė tapti valdovu. O su Batoru nuncijus tik 1577 tesuėjo į sąlytį.

Čia vaizduojame kai kuriuose reikšmingesnius dviejų pusių susikryžiavimus. *Nespausdinta* Vatikano ir jėzuitų archyvų medžiaga įteigia nepereiti į sintetiškus apibendrinimus. Tad stengėmės duoti iš pačių versmių ištraukų ir jų vertimų. Lyg kokiame veidrodyje ta kova pirmiausia su visomis smulkmenomis spindi iš nuncijaus Laureo (Italijos Mondevi vysk.) reliacijų. Jo įdomūs pranešimai, tvarkingai kas savaitę, nustatytą dieną būdavo siunčiami į Romą, popiežiaus (t. y. valstybės) sekretoriui. Keliuose tomuose nuolat

mirga Lietuvos, Radvilų, Chodkevičiaus, Lietuvos kandidato į karalius Ernesto ir kiti mūsų dėmesio verti vardai. Jaučiamos visos 1574-76 metų nuotaikos. Jie skaitomi lyg koks romanas, nes apdairiuose pranešimuose gali rasti visą gyvą to meto respublikos gyvenimą, daugiau, tiesa, politinį. Th. Wierzbowskis «labai su trūkumais» (L. Pastor IX 665) išleido Laureo raštus į kard. Gallį. Jie taip pat parodo, kokiomis įdomiomis aplinkybėmis buvo lemta Vilniaus kustošui tapti Medininkų vyskupu. O jo kelias į Varnių sostą tikrai ėjo per dideles *kliūtis*. Iš varžymosi faktų matyti, kaip labai užsispyręs laikėsi ark. Uchanskis. Lenkijoje tada buvo įsigalėjęs nepotizmas (noras artimus gimines aprūpinti geromis bažnytinėmis vietomis). Lenkijos primas palaikė tą paprotį. Jis būtinai stengėsi savo sesers Voronieckienės sūnų Jokūbą, jau (Skiersnoviciuose) klebonaujantį Lovicy (Gniezno arkiv. vasaros buveinė) ir valdantį dvi parapijas Lietuvoje, aprūpinti ten dar viena, būtent, pačia aukščiausia beneficija — vyskupija. Tuo būdu būtų buvusi užtikrinta tada taip branginama kėdė senate. Žinia, vyskupai buvę laikomi garbingiausiais nariais senato, kuriame dėdė ir seserėnas būtų drauge sėdėję.

2. *Lenkijos primo pastangos per nuncijų savo seserėnui laimėti Medininkų vyskupiją*. Jaunas klebonas Jokūbas Voronieckis jau valdė turtingiausią Vilniaus vyskupijos beneficiją, bent 3-4 kartus daugiau metinių pajamų duodančią, negu, pav., Žemaičių vyskupija. Tai buvo Geranainių parapija. Jėzuitas Kasp. Nieseckis savo «Herbarz Polski» (IX. 430), kur jis sunaudojo nemaža iki mūsų dienų nebeišlikusių rankraščių, teigia, kad Voronieckis dar buvęs ir Kauno klebonas. Uchanskis gi savo gausiai giminei buvo rūpestingas globėjas, geraširdiškas dėdė, kurio didelis rūpestis buvo savo gausią giminę praturtinti. (T. Wierzbowski: Jakob Uchański, 1895—697). Tad ir labiau nusisekusį savo artimą giminaitį norėjo iškelti, išvesti į platesnį politinį gyvenimą. O nuncijus Laureo, kaip ir turėjo būti, palaikė gana šiltus santykius su primu. Jam žadėjo tuo reikalu paramą. Jis dažnai buvo sutinkamas pas arkivyskupą Varšuvoje, Skiernoviciuose ar Lovice. Suprantama, kodėl tiek daug rūpinosi jį pravesti, nes pats nuncijus buvo puikios nuomonės apie kandidatą į Medininkus, nors šiam vyskupija buvo labiau reikalinga kaip visuomeninis-materialinis postas.

Neturime tikslios dienos, kada 1574 m. mirė Giedraičio pirmatakas Medininkų vysk. Jurgis Petkevičius, kuriam istoriografija iki šiol buvo vienašališka ir perdėtai nepalanki. Greičiausiai jis mirė vidurvasarį, nes rudenį vyskupija jau vakavo. Tad Lietuvos bajorų suvažiavime Vilniuje per Visus Šventus (1574. XI. 1) jau buvo

svarstytas Žemaičių vyskupo klausimas. Luomų ir pareigūnų vardu buvo surašytas raštas (XI. 5) į Paryžių pabėgusiam Henrikui, prašant jį nominuoti Žemaičių vyskupą. To rašto nuorašas yra patekęs į jėzuitų archyvą Romon (Epp. Extern. 27, 239), gal kaip priedas prie Vilniaus vyskupo Protasevičiaus rašto. Rašte pasakyta, kad Žemaičių vyskupas mirė « neilgai trukus po to, kai Jo Didybė karalius išvyko į Prancūziją... ». O tai atsitiko birželio 18 naktį. Tad Petkevičius galėjo mirti apie liepos mėn.

Laisva vieta tuoj ir susidomėjo primas. Paprastai anuo metu gandas apie Lietuvoje atsiradusią gerą vietą Lenkijos dvasininkuose sukeldavo vilčių ją užimti, t. y, prie turimų beneficijų prisidėti dar naują. Kaip 1919 m. atsistatanti Lietuva daugelyje sričių išgyveno specialistų trūkumą, taip XVI-XVII amž. vis buvo kunigų trūkumas, kuris teikė kaimyno kunigams daug vilčių praturtėti. Vienas iš daugelio pavyzdžių, — 1571 m. Kaune, Vilniuje ir daugelyje vietų Žemaičiuose siautė maras (Vat. Arch., Nunz. Pol. 1, 209 r — 10 r; 6, 68 r). Dėl jo mirė Medininkų kanauninkas Poznanės lenkas (Grigalius Czerwo). Tuoj kitas (teisių daktaras ir Varšuvos kanauninkas) veržėsi į tą vietą (t. p. 1, 223 r.). Juo labiau tai įvykdavo, kai kuri nors vyskupija imdavo vakuoti. Tada, laiku pas nuncijų Varšuvoje atsiradęs, kandidatas galėjo sau ko nors tikėtis.

Šį kartą nuncijus vienam kandidatui buvo labai palankus, ir jau 1574 m. gale (1574. XII. 20) pirmukart Romai paminėjo Žemaičių vyskupijos reikalą. Įdomūs tada buvo mėnesiai respublikoje. Dar vis buvo bandoma gyventi viltimi, kad prieš pusmetį (VI. 18) vogčiom ištrūkęs karalius Henrikas Valois sugrįš iš Prancūzijos atgal į sostą. Jis dar visus metus skaitėsi formaliu valstybės viešpačiu ir pats save tokiu laikė.

Tad svarbus buvo pirmas tikslus bei geras žingsnis ir Medininkų reikalu. Pirmiausia kandidatui į vyskupus reikėjo iš karaliaus išgauti *nominaciją*. Žinia, Lietuvoje—Lenkijoje valdovui priklausė pirmoji teisė parinkti tokį kandidatą, ir per nuncijų Romai atskiru raštu buvo pristatoma tvirtinti (konfirmuoti). Prieš tai dar vyskupijos kapituloje galėjo būti atlikti rinkimai. Tad trys formalūs aktai: nominacija, elekcija, konfirmacija. Vatikano archyve iš XVI-XVIII amž. yra dešimtimis originalių nominacijos aktų, liečiančių Lietuvos ir Lenkijos vyskupus. Formali nominacija, pav., buvo reikalinga ir tokiam Jurgiui Radviliukui (Arm. 44, t. 25), kuris pusmečiu anksčiau tapo Vilniaus koadjutoriumi.

Nuo galimybės laiku gauti karaliaus nominaciją (lietuviškai « paskyrimą » ar « parinkimą ») daug priklausė. Tad V. Laureo ir rašė valstybės sekretoriui kardin. Galli:

« ... šiomis dienomis negalėjau praleisti progos ir parašiau kara-

liui (Henrikui į Paryžių), rekomenduodamas Lovicio kleboną, jo (Uchanskio) seserėną, gerą kataliką ir tinkantį Žemaičių vyskupijai » (Nunz. Pol. 10, 75 v; Wierzbowski: 129 p.).

Taip vyskupija našlavo be ganytojo! Tačiau ar šis, ir toliau vis kiekviena proga karaliui ir Romai peršamas kandidatas, iš tiesų tiko į vyskupo vietas Lietuvoje, atskleis to pat laiko versmės.

3. *Nuncijaus pastangos pas karalių Henriką Valois (Paryžiuje).* Laiškus ir pranešimus (vad. « depešas ») nunc. Laureo iš respublikos kardinolui Galli reguliariai ir nustatytais terminais rašė labai plačius. Jie daugiausia lietė politinius valstybės reikalus, naujos elekcijos galimybes, karaliaus sosto klausimą, kovas tarp katalikų ir protestantų, Lenkijos ir Lietuvos didikų, ypač Radvilų ir Chodkevičių laikyseną, ir t. t. Šalia tų pareigos raštų, nuncijus susirašinėjo su karaliumi. Jis, pav., labai *baiminosi* 1575 m. kovo mėn., kad būsianti « nauja ir audringa elekcija » (Nunz. Pol. 10, 102 v), jeigu karalius nesugrįš. Henrikui jis parašė (kovo mėn. pirmoje pusėje) tris labai draugiškus laiškus, įtikinėdamas iki nustatyto termino (1575 m. V. 12) sugrįžti. Ten buvo, be kitko, pastoviai dėstomos ir nuotaikos Lietuvoje, nuolat pranešama žymesnių didikų laikysena. Pav., apie Radvilus vienoje vietoje pasakyta trumpai, kokio kandidato į valdovus jie pageidauja:

« Radvilai, kurie yra galingiausi Lietuvoje, nenorės niekada Maskviečio (= Jono Žiauriojo) dėl baimės netekti (savo) įtakos. Jie sutinka tačiau su kandidatūra vieno iš Piastų (= Lenkijos vietinių kandidatų) dėl tos bičiulystės, kurią su jais palaiko, o dar labiau dėl vilties, kad galės per trumpą laiką, dėl Piasto silpnumo, pasidaryti šeimininkais Lietuvoje » (Nunz. Pol. 10, 103 v.).

Toliau taip pat įdomiai nusakyta ir Chodkevičių laikysena, kurie labiau stojo už Ernestą Habsburgą. Pagaliau, po tos rūšies plačių reliacijų, apie kurias reikėtų atskirai kalbėti, nuncijus užbaigia karaliui trečią laišką jam rūpimu reikalu:

« O kas liečia Žemaičių vyskupiją, Jūsų Didybė malonėjo man pranešti, kad esate, mano prašymo pasėkoje, patenkinę poną Gniezno arkivyskupą, Lovicio klebono, jo seserėno naudai. Neminint, to, kad šitoji bažnyčia yra aprūpinta vertu asmeniu, minėtasis arkivyskupas pasilieka nepaprastai dėkingas Jūsų Didybei, o (aš) po to bučiuoju pagarbiai ranką » (t. p. 107 r.).

Vadinasi, karalius jau buvo pažadėjęs Jokūbui Voronieckiui nominaciją. Atrodo, kad per karaliaus paliktą vietininką prancūzą de Pibrac turėjo būti išduotas koks nors raštas, nes apie tą « nominacijos aktą » nuncijus keliais atvejais užsiminė ir už jo vėliau kabinosi.

4. *Lietuvos stengimasis pravesti savo šalies vyskupą.* Akivaizdoje šitokių žygių iš Varšuvos ir Skiersnovicių-Lovicio, pačioje Lietuvoje buvo prasidėjusi priešinga akcija. Ji, be abejo, vyko toje savos valstybinės sąmonės dvasioje, kuri taip buvo gyva tuoj po Liublino seimo. Anų karčių, prieš šešerius metus išgyventų, prisiminimų poveikyje Lietuvos politikai didikai ir bajorija rodė nepriklausomą savo nusistatymą. Jis atsispindėjo ir Žemaičių vyskupo atveju. Gaila tik, kad neturime ankstyvesnių tos įdomios veiklos pėdsakų, ir juos, be abejo, labiau būtų galima aptikti, jei ne pačioje Lietuvoje, tai bent « Lietuvos Metrikoje » (Maskvoje). Romos gi archyvuose su Lietuvos pastangomis pravesti lietuvį į Medininkus, jei neminėti dar 1574. XII. 1. vysk. Val. Protasevičiaus rašto tuo reikalu jėzuitų generolui, susitinkame tik tada, kai tos pastangos jau buvo užsuktos plačiu mastu.

Henrikas Valois vis nesirodė Lenkijoje ir vainikavosi Prancūzijos karaliumi. Žinia, Lenkijos ir lenkų jis nemėgo. Apie lietuvius tačiau šis jaunas vyras buvo susidaręs palankią nuomonę. Sakoma, kad Lietuvos maršalas Mikalojus Kristupas Radvilas (« Našlaitėlis »), kuris karaliaus išbėgimo metu gyveno Krokuvoje ir su juo bičiuliavosi, žinojęs net jo slaptus planus (I. Jonynas: Liet. Encikl. VII 898). Tą Henriko Valois palankumą Lietuvai ir Radvilui, berods, užtenkamai patvirtina ir vienas įdomus laiškas. Krokuvos kanaun. Kristupas Varševickis (garsiojo jėzuito Stanislovo brolis) iš Paryžiaus (1575. IV. 4.) rašė « Našlaitėliui », kad karalius labai *pasitiki* « tikėjimu ir pastovumu lietuvių tautos ». Jos teises jis keletą kartų pripažinęs:

« O apie Jūsų Šviesybę (sako), esąs įsitikinęs, kad Jūsų Šviesybė dabar šitame akte ir reikale (= grįžimo bei detronizacijos klausimas) savo pastovų nusistatymą parodys; ir kur tik pasitaiko, — o pasitaiko dažnai —, pamini (karalius) Jūsų Šviesybę su dideliu malonumu ir dėkingumu » (Th. Wierzbowski: Chr. Varsewicii opuscula, 1883, 152 p.).

Lietuvoje Henrikas rėmėsi Mik. Radvilu. Vargu jis pats grįžti beketino, nors apie tai įsakmiai rašė Kr. Varševickis, nors karalius savo teises vis dar gynė. Už penkių savaičių tačiau suėjo terminas, ir jis jų nebeteko.

Merkelio Giedraičio istorijoje tas Henriko palankumas lietuviams suvaidino svarbų vaidmenį. Lietuviams buvo svarbu jį vikriai išnaudoti, vesti savo politiką nepriklausomai, ir jos žymes vis toliau aptiksime per keliolika metų ant kiekvienos pėdos, ypač per elekcijas. Tad ir prancūzo išbėgimas, lygiai kaip ir vengro (Batoro) ar švedo (Žygimanto Vazos) rinkimai, sudarė Lietuvai progą išryškinti savo *atskirą* politiką. Ji tuoj krinta į akis!

1574 m. per Visus Šventus Vilniuje susirinkęs Lietuvos luomų suvažiavimas nutarė, jeigu Henrikas nesugrįžtų, savo balsus atiduoti už imperatoriaus sūnų Habsburgą Ernestą (I. Lappo: Liet. ir Lenk. po Liubl. 1932, 54-5 p.), nes jis apsaugosiąs Lietuvos teises. Čia pat buvo nutarta svarstyti Žemaičių vyskupo reikalas. Lapkričio 5 d. buvo surašytas Henrikui raštas. Į Medininkų vyskupus pasiūlytas Žygimanto kanceliarijos sekretorius M. Giedraitis. To rašto originalas gal išliko Paryžiuje Nacionalinėje Bibliotekoje, kur yra daug medžiagos iš Henriko Valois laikų (Coll. ex Arch. Com. Histor. VIII). Jo nuorašas pateko, gal būt, su Protasevičiaus laišku jėzuitų generolui (Epp. Extern. 27, 239 r.).

Gyvenimas parodė, kad to rašto nepakako. Tad « Lietuvos luomai » ir siuntė 1575 m. pavasarį pas savo valdovą į Paryžių savo *atskirą* pasiuntinį. Tokiu delegatu buvo parinktas pats Vilniaus kustošas. Iš Sviat. Orzelskio smulkaus bekaralmečio aprašymo susidaro įspūdis, lyg Giedraitis būtų buvęs siųstas greitai po Vilniaus suvažiavimo. Bet išvykimas nusitęsė. Jis ten pavadintas nominatu-vyskupu (Scr. rer. Polon. 22 t., 279 p.), bet tokiu Giedraitis titulavosi *tik* grįžęs iš Paryžiaus. Nuvykęs pas karalių, jis turėjo, be abejo, įkalbėti valdovą grįžti ir apskritai išdėstyti lietuvių nusistatymą karaliaus grįžimo klausimu. Jo paties asmeniškas tikslas buvo gauti sau ir nominaciją. O galėjo tai būti iš viso vienas iš svarbiausių kelionės tikslų. Tad ir pasiuntinio pasirinkimas nebuvo atsitiktinis!

5. *Merkelio Giedraičio kelionė į Paryžių* 1575 m. *pas karalių*. Paprastai iki šiol būdavo painiojama ir rašoma, kad Giedraitis jau 1573 m., kartu su Lenkijos delegatais, kaip Lietuvos atstovas, vykęs į Paryžių « paswejkinti nauje karalaus ». Esą, jis išgavęs iš neseniai *išrinkto* karaliaus raštą į Grigalių XIII, nominuojantį jį Žemaičių vyskupu. Taip rašė M. Valančius (Žem. vysk. I 107). Girdi, kustošas taip įtikęs naujam karaliui, kad tas, vos pajutęs apie Jurgio III (Petkevičiaus) mirtį « tujaus pralota Merkieli pramine Zematju Wiskupu ». Tokios pat žinios pasakotos ir Liet, Encikl. (VIII 1427-28). Tačiau vysk. M. Valančius ir kiti juo sekusieji Giedraičio kelionę paankstino dvejus metus !

Aiškiai buvo sumaišyta ! 1573 m. Giedraitis iš viso niekur nefi gūruoja, o jis vyko į Paryžių ne 1573 m. pasveikinti naujai išrinkto Valois, o 1575 m. pavasarį, įkalbinėdamas jį grįžti. Jau J. Bartosevičius (Enc. Powsz. Orgelbr. IX, 721) teisingai atkreipė dėmesį: logiškai samprotaujant, dar *nekarūnuotas*, o tik išrinktas *būsimas* karalius, iš svetur nebūtų galėjęs davinėti jokių paskyrimų ir privilegijų. O gausi to laikotarpio spausdinta ir archyvinė medžiaga niekur *nenurodo* Vilniaus prelato pavardės. Priešingai, įsakmiai

žinome, kad 1573 m. delegacijoje į Prancūziją, kai Henrikas buvo išrinktas, Lietuvą atstovavo tas, kuris jį paskutinis Krokuvoje matė, būtent, Radvilas « Našlaitėlis ».

Valstybės protestantai iš Henriko laukė tikėjimo laisvės ir savo teisių pripažinimo. Pop. Grigalius XIII *baiminosi*, kad Paryžiuje, besiderant su Valois, nebūtų pažeistas katalikų tikėjimas. Tad jis bendros delegacijos *įtakingiausiems* asmenims, dar prieš jų išvykimą, parašė laiškus (Vat. Arch. Arm. 44, t. 22, 53 v — 55). Į Mikalojų Radvilą, kurio svoris Lietuvoje per nuncijų Romai gerai buvo žinomas, popiežius taip pat atskirai tuo klausimu rašė (t. p. 53 r.). O apie Giedraitį nėra jokio pėdsako. Jo nemini nė prancūzų šaltiniai (memuarai), kurių autoriams, be kitko, delegacija padariusi keistą įspūdį. Galima dar pridėti, kad jau 1871 m. buvo paskelbta daug tą delegacijos kelionę liečiančių dokumentų: leidimai — « pasai », įgaliojimai su viso delegacijos sąstato pavardėmis ir t. t. (Biblioteka Ordynacyi Krasinskich, t. III, 489-503). Iš Lietuvos figūravo nuo senatorių tik Radvilas « Našlaitėlis » ir nuo bajorijos Aleksandras Prunskis, vėliau Trakų kaštelionas (t. p. 492 p.). Tik tuos du vardu tepaduoda ir Sviat. Orzelskis (Scr. rer. Pol. 22, 131 p.; plg. A. Przezdziecki: Jagiellonki Polskie w XVI w., t. 4, 113—118 p.).

Giedraitis, be to, negalėjo 1573 m. rūpintis gauti mitrą, kai Žemaičių vyskupas tebebuvo gyvas. Tad kova dėl Medininkų prasidėjo 1574 m. gale; o Giedraičio kelionė Paryžiun įvyko 1575 m. pavasarį. Taip parodo mūsų šaltiniai. Įdomu, kad (Arkiv.) J. Skvireckas, rašydamas 1909 m. « Draugijoje » apie Giedraitį (atsp. 9 p.), jau teisingai pastebėjo: Lietuvos ponai siuntė (1575) kunigaikštį Merkelį tartis « su išsižadėjusiu Lenkijos sosto karaliumi Henriku Valois ».

Apie pačią Giedraičio kelionę dar neaptikome pėdsakų. Atrodo, kad Vilniaus jėzuitai prelatui buvo surašę rekomendaciją, ir Paryžiaus jėzuitai jį bus globoję pas save. Kai tik Giedraitis grįžo iš Prancūzijos, Lenkijos viceprovincijolas Pranciškus Sunier, kuriam tada dar priklausė ir Lietuvos jėzuitai, rašė savo generolui: jis paminėjo, kad « Melchior Gedroitz custode Vilnense » yra doras ir kilnus dvasininkas. Esąs net atlikęs jėzuitų rekolekcijas ir, gal būt, jį generolui jau rekomendavę Prancūzijos jėzuitai (Jėz. Arch. Ep. Germ. 155, 123 r.). Vėlesnės aplinkybės rodo, kad Giedraitis jau 1575 m. gegužės mėn. pradžioje turėjo būti Paryžiuje. Lenkai savo karaliui per ankstyvesnę delegaciją buvo davę terminą sugrįžti iki 1575. V. 12. Jam iki tol nepasirodžius, turėjo prasidėti « bekaralmetis » ir ruošimasis naujiems rinkimams. Giedraitis gi Lietuvos senatorių vardu buvo įgaliotas grįžimo terminą nukelti iki rudens.

Iš tos reikšmingos misijos neturime dokumentų ir galime spėti iš kitų raštų, kaip ilgai pasiuntinys užtruko. Tiesa, apie jį nė žodžio neužsiminė savo raštuose į Romą iš birželio vidurio (15—18 dienos) maršalas Radvilas ir jo brolis Jurgis. Jiedu buvo susirūpinę šeimos išaukštinimu. Aštuoniolikos metų jaunuolis, kalvino-arijono Juodojo sūnus, kuriam 1574 m. Didžiąją Savaitę P. Skarga suteikė absoliuciją, turėjo būti padarytas Vilniaus koadjutoriumi (Arm. 44, t. 22, 290—92). Tad jis labai dėkojo popiežiui už tą paskyrimą. O brolis Mikalojus žadėjo brolį tuoj siųsti mokslui į Romą (Theiner: Ann. Ecclesiast. II 106-7 p; Nunz. Pol. 8, 1224 r.).

Atrodo, kad vyresniam broliui pagrindinis rūpestis buvo užbaigti Jurgio reikalą. O tas gerai klostėsi. Šio perspektyvos į Vilnių buvo žymiai geresnės už Giedraičio į Žemaičius. Jį palaikė ne tik karalius Henrikas Valois, kapitula, pats vyskupas, jėzuitai (P. Skarga), bet svarbiausia — nuncijus Laureo. Su pasitenkinimu šis rašė (1575. VI. 25) kardinolui B. Galli, kad koadjutorius dar birželio mėn. gavo pirmą tonzūrą ir keturis mažuosius šventimus (Nunz. Pol. 10, 161 v.). Iš jo tuoj buvo paimtas tikėjimo išpažinimas (t. p. 163 r.). Giedraitis galėjo tik pavydėti, kada jo kelias į Medininkus dar buvo labai miglotas ... Tiesa, dar ir toliau bus iš 1575 m. Radvilų korespondencijos su nuncijum ir popiežiumi, bet Žemaičių vyskupo reikalas ten nefigūruos. Tad suprantama, kodėl ir VI. 16 nei maršalas, nei koadjutorius to klausimo nekėlė.

Žečpospolitoje tačiau tą dieną Giedraičio kelionės vaisiai jau buvo *žinomi*, nes kaip tik VI. 16 d. savo pranešime nunc. Laureo (Nunz. Pol. 10, 158 r) jaudinosi, kad Vilniaus kustošas *apgavęs* karalių ir gavęs nominaciją, tik jį įtikindamas, kad karalius tuo būdu laimės Lietuvos bajoriją. Bet Lietuvoje Merkelio birželio pusėje dar nebuvo. Tai, rodos, patvirtina ir minėtasis Pranciškaus Sunier itališkas laiškas savo generolui iš Braunsbergo 1575 m. liepos 4 d. Viceprovincijolas prašydamas reikalą, kai tik bus progos, išdėstyti pačiam popiežiui, jau kalba apie Melchiorą kaip apie « mūsų karaliaus nominatą į Žemaičių vyskupus ». Sunier rekomenduoja jį, ir jis esąs čia visų laikomas geru žmogumi. O poznaniškiai (jėzuitai), tur būt, parašysią dar pilniau (Ep. Germ. 155 f. 123).

Iš to gero atsiliepimo matyti, kad grįžtąs į namus Giedraitis liepos pradžioje nepraleido sau progos pasiimti gerų rekomendacijų iš žymaus jėzuito, kurį pažino iš Vilniaus laikų. O tai buvo tas pats Sunier (lot. Sunerius), kuris 1569 m. rugsėjo mėn. atvedė pirmuosius jėzuitus į Vilnių. Tai buvo tas pats vyras, kuris ir kuriant Vilniaus kolegiją ir dar gerokai vėliau vien iš Lietuvos sostinės yra prirašęs jėzuitų generolams (Pranc. Borgijai ir Eber. Merkurianui) dešimtimis įdomių laiškų, kurie bus čia ir kitur panaudoti.

6. *Lietuvių ir jų šalininkų raštai į Romą.* Kai tik Medininkų nominatas apsireiškē Vilniuje, tuoj užvirē tikroji veikla jo naudai. Nuo liepos 23 dienos prasidējo eilē raštų. Romos archyvuose yra išlikę vien tik Giedraičio reikalu trys originalai popiežiui, du nuncijui ir 7 raštai jēzuitų generolui. Iš jų pats Giedraitis rašē visiems po vieną raštą. Žinoma, tuos duomenis dar nēra reikalo laikyti galutinais, nes dar gali kur nors pasitaikyti koks naujas tos rūšies raštas. Visų Romon rašytų dokumentų tikslas buvo *gauti* Merkeliui popiežiaus *konfirmaciją.* Panašiai Paryžiaus archyvuose reikētų paieškoti raštų į Henriką — Giedraičio nominacijos reikalu. St. Kutrzeba Nacionalinēje Bibliotekoje aptiko iš jo laikų daug medžiagos, kurios tik mažą dalelę tepaskelbē.

Nuostabu, kad pats J. Uchanskis, kurio didelis stengimasis ir spaudimas apčiuopiamas iš nuncijaus pranešimų Romai, nēra tuo reikalu parašęs nē vieno raštelio. Daugumas primo veiklos laiškų yra išleista 4-se tomuose (Th. Wierzbowski: Uchansciana, 1884-92). Bet ir toje dalyje korespondencijos, kuri liko nepaskelbta (Jėz. Arch. ir Vatic. Arch.), niekur nēra pēdsakų Medininkų reikalu. Formalaus preteksto prie to klausimo prieiti, matyti, nebuvo. Tiesa, primą dar slēgē 1575 m. vasarą būsimos elekcijos rūpesčiai. Jis gi buvo bekaralmečio galva. Bet jam nereikējo rašyti, nes visą laiką arkivyskupas galējo veikti per nuncijų. Šis gi turējo gerą savo informacijos aparatą (pašto kurjerius). V. Laureo, be abejo, šį reikalą laikē tikru ir vis patikindavo primą. Aišku, nebuvo galima aptikti archyvuose nē paties J. Voronieckio klabinimo pēdsakų. Abu jiedu su dēde Uchanskiu veikē gyvu žodžiu per nuncijų, o šis per Como kardinolą Romoje. Lietuviai panašiai veikē *jēzuitus* ir daugiausia stipriai argumentuotais raštais. Jiems juk reikējo *perlaužti* pačių galingiausių nusistatymą.

Kas tuose raštuose į Romą buvo dēstoma?

Pats nominatas Giedraitis savo laiškuose popiežiui Grigaliui XIII (1575. VII. 23) ir nuncijui (VII. 27) teisinasi, kodēl jis iš Prancūzijos negalējęs pasukti Romon ir ten gauti konfirmaciją. Jis labai *skubiai* turējęs sugrįžti (Nunz. Pol. 8, 291, 297). Tad popiežiui rašo jis — Henriko pavesti politiniai reikalai vertē jį, kaip galima greičiau, pasiekti Lenkiją, « o karaliaus valios ir jo paliepimų negalējau neklausyti » (t. p. 291). Gal galima buvo spēti, kad karalius per Merkelį norējo užbēgti už akių savo detronizacijai. Nuncijui Laureo tačiau Giedraitis aiškiau išsireiškē, kad « Lenkijos karalienēs reikalai » spyrē jį nutraukti kelionę Romon (t. p. 297). Čia turima, be abejo, galvoje Žygimanto Augusto sesuo Ona, toji nelaimingoji, 50-ties su viršum metų, nuotaka. Tai buvo paskutinis taip branginamo jogailaičių kraujo palikuonis! Kiekvienam kandidatui į karalius

buvo pastatoma sąlyga ją vesti, ir pirmajam Henrikui tai buvo įrašyta į paktą konventą. Sakoma, kad tai buvęs vienas iš punktų, kurio labiausiai purtęsis jaunas Henrikas, nors jis pačios Onos akivaizdoje Lenkijoje jai rodęs savo malonų nusistatymą. Ona atiteko Batorui; bet jis vengė su ja drauge gyventi, ir karalienė laikėsi nuošaliai. Batoro laikais ir būdama našlė (mirė 1596), yra prirašiusi kiekvienam popiežiui dešimtimis laiškų, kurie yra gerai išsilaikę.

Kokius Onos reikalus Giedraitis tvarkė, galima būtų tik spėlioti, nes nieko daugiau nežinome. Henrikas buvo manęs Lenkijos sostą *išlaikyti* Onos pagalba. Jis galvojo pats likti formaliu karaliumi, o ten pasodinti tik savo vietininku, pav., brolį — d'Alencon kunigaikštį, ar turtingą Feraros kunigaikštį Alfonsą. Bet kiekvienas iš jų turėjo *vesti* Oną, ir Henrikas vis gąsdino, įkalbinėjo savo kandidatus: karaliumi bus tas, kas ves Oną. Taip ir įvyko! Juo tapo Batoras.

Šitokiose Henriko Valois kombinacijose ir pastangose, išlaikyti sostą ar nudelsti detronizaciją, Merkelis ir buvo, matyti, siųstas pas Oną su kokiais nors *pasiūlymais*. Jis *pakluso* karaliui; o šis juk pasirodė palankus Merkeliui. Tad nominatui prisiėjo, Romos nepamačius, paties savo reikalų *griebtis raštu*. Ir anuo minėtu tuzinu mums žinomų raštų buvo gelbimas kustošo reikalas.

Kai kurie paties Giedraičio laiškų argumentai pakartojami ir kituose laiškuose. Tad prie jų dar grįšime. Daugiausia įrodymų savo kustošo naudai pateikė Vilniaus vysk. Valerijonas Protasevičius. Jis rūpestingai surašė po įdomų laišką, popiežiui (VII. 22) ir nuncijui (VII. 28). Jėzuitų generolui tą reikalą jis buvo dėstęs pusmečiu anksčiau (1574. XII. 1), nemanydamas, kad kaimyninė Medininkų vyskupija turės *našlauti* kaip tik tada, kada jai labiausiai buvo *reikalingas* ganytojas.

Senukas vysk. Protasevičius Grigaliui XIII-jam aiškino, kad karalius Giedraitį jau yra nominavęs, o kapitula išrinkusi Žemaičių vyskupu («... nominatus, ac deinceps a Capitulo Samogitiae electus est ac postulatus ...», A. Theiner: Ann. Eccl. II 105 p.; Nunz. Pol. 10, 289-90). Tai formalinė pusė! Pereidamas prie paties asmens, vysk. Valerijonas charakterizuoja savo kapitulos kustošą, kaip *pasitikėjimo* vertą vyrą, kuris visus kitus žymiai *pralenkiąs* savo pamaldumu ir gyvenimo *rimtumu*. Jį rimtai vertiną ir palaiką ir Lietuvos luomai.

Šitaip, nukreipdamas savo argumentus prieš arkiv. Uchanskio seserėną, Vilniaus vyskupas pateikė dar daugiau įrodymų Giedraičio naudai. Svarbiausias ju buvo — pabrėžimas, kad šis moka *lietuviškai*. O toji kalba padėsianti geriau bendrauti su žmonėmis, juos

mokyti, sutvarkyti vyskupo valdžiai pavestus išpažinčių nuodėmių atvejus. Ir toliau vyskupas jautriai prabyla:

« Aš pats pastoraciniame darbe Lietuvoje neturiu jokio kito bičiulio, išskyrus Žemaičių vyskupą, su kuriuo galėčiau pasitarti ar mintimis pasikeisti. Dėl to man ir bet kuriam kitam Vilniaus vyskupui labai svarbu, kad į Žemaičių vyskupo sostą patektų toks asmuo, kuris tam sostui tarsi iš kito laivo ištiestų pagalbos ranką ir svariu savo sprendimu ištikimai paremtų Senate ».

Priminęs popiežiui, kad Giedraitis « visų luomų pritarimu » yra jau karaliaus nominuotas, senelis vyskupas Valerijonas užbaigia dar graudžiau:

« Jūsų Šventenybė gerai suprantate, kad aš, sulaukęs gilios senatvės, kuri jau baigia užgesti, nieko kito netrokštu, tik didesnės Dievo garbės ir naudos Bažnyčiai... » (Nunz. Pol. 8 t., f. 289 rv.; A. Theiner: Ann. Eccles. II, 106).

Ne trumpesnį laišką Vilniaus vyskupas parašė nuncijui; ir šitas raštas kai kuriais savo naujais ir įdomiais išvedžiojimais pralenkia visus kitus. Pirmiausia Protasevičius reiškia pasitenkinimą, kad jam tapo paskirtas vyskupas-pagalbininkas J. Radvilas:

« Mano gi senatvė dabar be rūpesčių galės pailsėti, gavus tokį įpėdinį, kuris, kaip tikiuosi, po mano mirties daug pasitarnaus Katalikų Bažnyčiai ir tikrajam tikėjimui šiuose kraštuose ... »

Toliau, primindamas, kad « man, vyskupui, yra gerai žinomi ir pažįstami pono kustošo gyvenimo tobulumas ir dorybės, kuriomis mano katedroje jis prieš visus švietė », Valerijonas prašo pranešti Šv. Sostui:

« ... jog visi Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos luomai yra susirūpinę, kad kas nors svetimas, į vyskupo sostą skiriamas, nepažeistų tėvynės įstatymų, ir todėl jie remia Pono Nominato, kaip vietinio, kandidatūrą. Be to, jo nominacija jau yra patvirtinta antspaudais ne tiktai jo Karališkos Didybės Prancūzijoje, bet taipgi, Jo Didybei paliepus, ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos Kanclerio. Jis yra Kapitulos išrinktas, mūsų pristatytas, gi visų šios Kunigaikštijos Senatorių tikruoju Nominatu pripažintas. »

Giedraitis turėjo pirmenybės prieš kitus ne tik dėl to, kad jis buvo Žemaičių kapitulos išrinktas (« electus et postulatus »), bet jo nominavimas jau buvo patvirtintas karaliaus ir *Lietuvos* kanclerio antspaudais. Tai skaitėsi svarbus argumentas. Kai už 16-kos metų. pav., kilo konfliktas dėl Vilniaus vyskupo sosto, Lietuvos kancleris atsisakė pridėti savo antspaudą prie B. Maciejovskio nominavimo dokumento. Tada nelaimingai buvo pridėtas *Lenkijos* kanclerio antspaudas. O ta aplinkybė davė lietuviams *formalų* pagrindą prisikabinti ir tą dokumentą Lietuvoje laikyti negaliojančiu. Pats

kancleris Leonas Sapiega stojo piestu ir ilgai vedė aštrią kovą, kam buvo pridėtas lenkiškas antspaudas prie Lietuvai skirto akto.

Savo dėmesio vertą laišką Protasevičius drąsiai, nedviprasmiškai baigia. nurodydamas pavojus, kurie atsirastų, jeigu būtų nueita priešingu keliu:

« Jei kas kitas į šia vietą (= Žemaičių vyskupo) įsigautų, arba kieno nors būtų rekomenduotas, arba klastingai įsiveržtų, ypač neturėdamas Karaliaus teisėtai prašyto ir gauto paskyrimo, nei Kapitulos išrinkimo bei parėmimo, negalėtų šios vietos užimti kitaip, kaip tik su dideliu visų įžeidimu ir nuo Apaštalų Sosto nusigręžimu ».

Tokiems žodžiams Roma negalėjo likti nejautri, ypač kai neseniai buvo grįžusios katalikybėn žymiosios didikų šeimos, dėl kurių Apaštalų Sostas reiškė daug džiaugsmo. Įsidrąsinęs, beveik grasindamas, baigia vyskupas savo raštą nuncijui:

« Reikia tada (= jeigu kas kitas į Žem. vyskupus patektų) baimintis, kad su Radvilų šeimos parama taip gražiai pradėtas ir besiplėtojąs katalikybės atgijimas nebūtų sustabdytas ir sukliudytas, kad nekiltų neramumai ir, jei kas prieš įstatymus būtų padaryta, kad, šiais blogio pilnais laikais, netgi nesusilptų katalikų paklusnumas Šventajam Sostui. To nerašyčiau, jei daugelio dalykų nežinočiau, ir nenumatyčiau, bei nebūčiau priesaika įpareigotas apie tai pranešti Šventajam Tėvui. Visa tai prašau Jūsų Šviesybę išdėstyti ir išaiškinti Šventajam Tėvui. Manau, kad ir Nominatas, jei tiktai kai kurie Valstybės pavojai praslinks, atvyks ir patsai į Romą ». (Nunz. Pol. t. 8, 298 rv.).

Iš čia paduotų tų dviejų Vilniaus vyskupo laiškų ištraukų, krinta į akis skirtumas įrodinėjimuose. Popiežių senelis vyskupas nuolankiai prašo išklausyti jo, jau žengiančio į grabą... Nuncijui gi, kuris buvo uolus J. Voronieckio kandidatūros šalininkas, tiesiog grūmojama skaudžiomis pasėkomis, vis prašant apie tuos dalykus *pranešti* Šv. Tėvui. Iš tiesų niekas kitas Giedraičio reikalu tokiais posmais nebuvo bandęs rašyti nei Romon, nei nuncijui. Ypač iš rašto į Laureo matyti ano meto nuotaikos Vilniuje, aiškus nusistatymas prieš bandymą Lietuvos bažnytinius reikalus tvarkyti iš kitos valstybės. Lietuvos didikų — senatorių valstybinė sąmonė buvo taip gyva, ir į « koroniarų » (lenkų) tokias užuomačias nepalankiai žiūrėta. Juk tai buvo tik šeštieji metai po Liublino unijos ! Patriotiškai — valstybinė sąmonė buvo palietusi ir aukštuosius bažnytinius Lietuvos Kunigaikštijos sluoksnius.

7. *Mokėjimas lietuviškai — svarus įrodymas tinkamumui į vyskupus.* Trijuose raštuose, kurie, atrodo, maždaug vienos redakcinės rankos darbas, vis figūruoja tas pats posakis, kad kandidatas į Žemai-

čių vyskupus moka «žemaitiškai». Vykusiai buvo sugalvota, kai «Varnių katedros Žemaičiuose prelatai ir kanauninkai» 1575 m. liepos 19 d. surašē laišką pačiam popiežiui Grigaliui XIII. Pranešē, kad M. Giedraitį esą *išrinkę* savo diecezijos ganytoju, jie kreipē dēmesį į jo pavyzdingą gyvenimą, religinį uolumą ir pažymējo kilmę iš labai senos bei garbingos giminēs ir t. t. Pagrindinę laiško dalį tačiau užima akcentavimas, kad jis *moka lietuviškai*. Tad ir tarp *vietinių* gyventojų geriau atliksiąs pastoraciją. Jis turįs ir karaliaus nominaciją, tačiau tik labai *nepatinkąs* aniems, kurie *nemoka* žmonių kalbos. Visų argumentų išvadoje kapitula prašē Giedraitį tuoj tvirtinti, nes vyskupo sosto vakavimas nešąs didelius *nuostolius* (Nunz. Pol. t. 8, f. 281 rv.; A. Theiner: Eccl. II, 106 p.).

Šitie išvedžiojimai, ypač apie lietuvių kalbos mokējimą, nusipelno dēmesio, nes anais laikais negalējo Žemaičių kapitulos sudaryti vien lietuviai. Iš 1575-jų metų, prieš Giedraičiui užimant Medininkų vyskupiją, nēra žinoma kapitulos narių sudētis. Tačiau ir po 33-jų Giedraičio veiklos metų kapituloje dar buvo lenkų. Kai 1609. V. 11 Varniuose buvo laidojamas Giedraitis, šeši ten buvę vyskupijos kapitulos nariai kreipēsi į popiežių ir nuncijų. Tarp pasirašiusiųjų, pav., buvo mozūras Jonas Wyszemiersky (A. Theiner: Veter. Mon. III p. 329 klaidingai «Toyszemierski»). Jis tapo vēliau Medininkų sufraganu (Vat. Arch. Proc. Consist. t. 25, f. 835). Pozityviai žinome, kad aiškūs lietuviai ten buvo du kanauninkai: pirmoje vietoje pasirašęs vyskupijos administratoriumi «Nicolaus Daugša» ir mums pažįstamas žemaitis iš Daustarų dvaro kun. J. Kazakevičius. (Proc. Consist. t. 43—364). Iš pavardžių atrodytų, kad dar ir kiti trys («Christophorus Dirwoniskijs», «Josephus Gardiski(s)», «Petrus Petconius»), ypač pirmieji du, gali būti kildinami iš tos pat vyskupijos ar Lietuvos. Bet kapitulos sąstatas dar negalējo būti pilnas. Buvo ir tokių kapitulos narių, kurie retai rodydavosi savo vyskupijoje, arba joje ir visai negyvendavo. Ir štai tuoj po Giedraičio mirties kaip tik (1610 m.) paaiškējo, kad kapitulos archidijakonu buvo dar kitas lenkas — Motiejus Klodzinskis, paskirtas į kapitulą 1575 metais. Jis turējo «daug kitų beneficijų Lenkijoje, Lietuvoje, Mozūruose ir Žemaičiuose», skundēsi Romai Giedraičio įpēdinis vysk. Mikalojus Pacas. M. Klodzinskis «per visą 20-ties metų laikotarpį, kada naudojosi archidijakonato vaisiais, niekuomet vyskupijoje negyveno, niekada vyskupijos neaplankē, net neatvyko nē vienu reikalu į kapitulą ...» (Nunz. Pol. t. 174, f. 123). Ir kai Žemaičių vyskupas tokį netinkamą bei apsileidusį kapitulos narį atstatē, Klodzinskis kēlē daug triukšmo, atsirado platus susirašinējimas su Roma (Vat. Arch. Fondo Borghese Ser. II 227, f. 111r.; ten pat Ser. II 427, 53 v., 72 rv.).

Visa tai mums, berods, užtenkamai parodo, kad Žemaičių kapitulos sudėtis negalėjo būti geresnė prieš Giedraitį. Ji buvo, be abejonės, *mišri* ir, tur būt, ne vietinės kilmės kanauninkų joje buvo daugiau. Tad juo labiau mus stebina visos kapitulos prelatų ir kanauninkų vardu raštas, kuriame *lietuvių kalbos* mokėjimas pastatomas *svarbiu įrodymu* nominato tinkamumui į vyskupus. Dar daugiau: ten yra aštrus posakis konkurentų atžvilgiu. Iš vienos pusės sakoma, kad « sklandžiai mokėdamas kalbėti gimtąja žemaičių kalba, (Giedraitis) nuoširdžiau ir našiau galės darbuotis čiabuvių gyventojų tarpe », o iš kitos pusės primenama, kad tas « tarsi Dievo įkvėptas, toks naudingas šiai vyskupijai, kuris, tačiau, taip *nepatinka tiems. kurie nemoka žemaičių kalbos* » (Nunz. Pol. t. 8, f. 281 rv.).

Štai toks raštas ėjo popiežiui vardu ir tų kapitulos prelatų ir kanauninkų, kurie buvo kilę iš Lenkijos ir, žinoma, nemokėjo lietuviškai. Tad ar galėjo šis raštas atsirasti vien pačios kapitulos iniciatyva? Apie užsitęsusį ginčą ir vilkinamą vyskupo paskyrimą kapitula, be abejo, žinojo. Su 1575 m. vasarą iš Paryžiaus sugrįžusiu Vilniaus kapitulos kustošu ji, be abejo, turėjo tiesioginį ryšį. Tad. lengva prileisti, kad Žemaičių kapitulos raštas popiežiui buvo *padiktuotas* iš Vilniaus. Tai parodo ne tik gana apdairus turinys, kurio įrodymus vienu ar kitu būdu primena už trijų ir devynių dienų rašyti Vilniaus vyskupo raštai ir nuncijui Laureo. Tai patvirtina ir panašūs posakiai apie lietuvių kalbos mokėjimą dviejuose tų raštų.

Žemaičių kapitula liepos 19 d. apie Giedraitį rašė: « ... *linguae Samogiticae*, cum qua *inter indigenas majore cum* commendatione atque *fructu versari possit*, peritum ... » (Nunz. Pol. 8, f. 289 rv.).

Už 9 dienų (VII. 28) vyskupas nuncijui parašė: « ... *linguam Samogiticam* novit, cum qua *inter oviculas* suas majore cum *fructu versari possit* ». (Nunz. Pol. t. 8, f. 298).

Suprantama, kad šitoks formulavimų panašumas nebuvo atsitiktinis daugelio žodžių sutapimas laiškuose dviejų redaktorių, kurie būtų sėdėję skirtingose vietose (Varniai ir Vilnius). Įdomus panašumas vėl posakiuose aptinkamas net tarp visų trijų raštų, kai eina kalba apie Giedraičio charakterio įvertinimą. Abu laiškai popiežiui (iš Varnių ir Vilniaus), keldami aukštai jo asmenį, rašo tame pačiame linksnyje, susižavėję jo « integritate vitae » — t. y. « gyvenimo tobulumu ». Nuncijui rašydamas vysk. Valerijonas sako, kad jam (vyskupui) yra pažįstamas kustošo « virtus et integritas vitae ». Vadinasi, ir trečiame laiške charakteristikai pasirinkti tie *patys* žodžiai. Iš čia aišku, kad Varnių kanauninkų raštas buvo sustatytas Vilniuje. Tad suprantana, kodėl jame buvo tokie įdomūs posakiai apie lietuvių kalbą ir tas nedraugiškas atsiliepimas apie tuos, kurie jos nemoka.

Nepereidami į platesnę laiškų tekstų analizę, turime padaryti išvadą: jeigu Medininkų kapitula sutiko su *parinkimu* kandidato į vyskupus, jeigu ji motyvavo, kad Giedraitį « didžiai vertina *visi* šios kunigaikštijos luomai », tai ji *turėjo* sutikti ir su visais įrodymais tai kandidatūrai pravesti. Tad ir autoriai to Varnių rašto turėjo būti tie patys, kurie ir Protasevičiaus laiškuose kalbėjo, kad kandidatas moka *lietuviškai*. Iš pirmo žvilgsnio gal dar toks pažymėjimas apie lietuvių kalbos mokėjimą neturėtų būti nuostabus. Juk tokių pažymėjimų, kad būsimasis ganytojas moka lietuviškai, jau sutinkame net apie pirmuosius du Medininkų vyskupus. Apie pirmąjį, t. y. buvusį Vilniaus kleboną Motiejų, pav., 1417 m. buvo pasakyta, kaip apie užtenkamai Žemaičių tarmę mokantį: « de ydiomate Samagitico sufficientissime institutum ... » (Mon. med. aevi t. 12, Cod. ep. saec. XV, t. 2, Nr. 78, 94 p.; plg. Ciolek: I, 1871, 106 (424). Tačiau *niekada* iki tol kalbos veiksniui nebuvo suteikta tokios *sprendžiamos* reikšmės. Juk ir pats Giedraitis, rašydamas jėzuitų generolui į Romą ir prašydamas paremti savo kandidatūrą, priminė savo kukliame prašyme, kad jam lietuvių kalba yra *įgimta*. (Jėz. Arch. Ep. Germ. t. 136; II, f. 357).

Nustačius, kad anie trys įdomūs raštai Giedraičiui į vyskupus pravesti bus buvę apjungti vienos minties ir išėję iš *vienų* rankų Vilniuje, kyla klausimas, kas galėjo prie šito reikalo taip aktyviai ir lemiamai prisidėti.

8. *Vilniaus jėzuitų nuomonė apie krašto religinę padėtį.* Jėzuitai dar tik šeštus metus tegyveno Vilniuje. Tada (1575 m.) respublikoje tebuvo pradėjusios veikti tik penkios kolegijos: Braunsberge (1564), Pultuske (1566), *Vilniuje* (1570), Poznanėje (1571), Plocke (1571). Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje tie naujakuriai vienuoliai dar *niekur daugiau* nebuvo suspėję įkelti kojos. Iš sostinės tačiau jie greitai aptiko Lietuvos religinio gyvenimo trūkumus ir klaidas. Į akis krintančias negeroves jie gana įdomiai aiškino.

Netrūko atskirų plačių misijinių pranešimų. Juose būdavo aprašomi papročiai ir prietarai, piktinantis žmonių tamsumu. Vienas tokių iš 1583 m. liečia Ukmergės sritį (ne Žemaičius, o Žemaitkiemį) ir duoda mokslui labai vertingą medžiagą (« Aidai », 1950, Nr. 3, p. 111). Tokios medžiagos, tik jau nebe taip detalizuotos, pasitaiko « Annuae Litterae » tada spausdintose knygutėse, t. y. jėzuitų ordino centro leidžiamuose kalendoriuose, kurių M. Giedraičio laikotarpiui susidarė dvidešimt devyni tomeliai. Lietuvos jėzuitai vis mėgo paliesti Lietuvos kultūrinius bei religinius santykius ir savo smulkmeniškose Vilniaus kolegijos įsikūrimo istorijose. Romos jėzuitų archyve jų yra žinomos penkios. Jos visos rašytos įvairių auto-

rių Vilniuje jau po 1575. Tokiose istorijose jēzuitai ryškiai apčiuopdavo tas kliaudas.

Vienoje iš tokių Vilniaus kolegijos istorijų, nežinomo autoriaus rašytoje 1619 m. (Jēz. Arch., Polonia, vol. 50, f. 48r-50v), štai skaitome:

« Nors Lietuva jau prieš 232 m. krikščionių tikējimą priēmē, jos liaudis tačiau dēl dviejų priežasčių nebuvo užtenkamai pagrindinių tikējimo tiesų išmokyta. Pirmiausiai dēl to, kad niekur nebuvo kunigų, kurie mokėtų lietuviškai, kaip tada anas Didysis Lietuvos Kun-tis Jogaila, kuris buvo išrinktas Lenkijos Karaliumi. Jis pats tikējimo tiesas aiškino. Klebonai, kurie buvo kaimuose ir miestuose skiriami, buvo lenkai, nemoką krašto kalbos. Ir todēl nei išpažinčių nebuvo klausoma, nei Dievo žodis nebuvo aiškinamas žmonių kalba. Ne tik sodžiuose per parapijas nebuvo nieko, kas (iš kunigų) mokētų lietuviškai, tačiau net pačiame Vilniuje, kuris turi 18 katalikų bažnyčių, dvasininkais apsodintą katedrą ir keturių ordinų vienuolius, nebuvo nieko, kas sugebētų, iki jēzuitams atvykstant, ta kalba pamokslauti. Todēl vargšē liaudis buvo pasmerkta pasilikti senuose pagoniškuose prietaruose, ir, be krikšto, nieko daugiau apie Kristų ir tikējimo paslaptis nežinojo. Kita, ne menkesnē priežastis buvo, kad parapijos buvo labai retos ... ».

Šitoji autentiška Vilniaus kolegijos istorija (iš 1619 m.) vaizduoja santykius, kokius jēzuitai aptiko Vilniuje ir kitur. Ji rašyta žmogaus, kuris betarpiškai pažino Lietuvos religinius reikalus. Ji parodo, kaip iki tol lietuvių kalba Lietuvos bažnyčiose buvo paniekinta. Tokius faktus patvirtina ir kiti XVI amž. galo ir XVII-tojo amž. pradžios šaltiniai. Jie bus pateikti detaliai, kai eis kalba apie Lietuvos kultūrinį paveikslą dviejų amžių sąvartoje.

Čia mums tačiau turi rūpēti patirti, ar Vilniuje įsikūrusieji ir ten nors laikinai užvykusieji jēzuitai jau buvo spēję iki 1575 metų kur nors tuo klausimu pakelti savo balsą, surašyti savo pirmuosius įspūdžius? Ar jie jau buvo nors kiek įžvelgę į Lietuvos vidaus santykius, kai ējo varžybos dēl Medininkų vyskupijos? Juk nuo šių santykių pažinimo galējo priklausyti ir pačių jēzuitų nusistatymas Lietuvos hierarchijos atžvilgiu.

Kai 1569 m. rugsējo 18 d. į Vilnių su pora jēzuitų tēvų atvyko viceprovincijolas Pr. Sunyer, jis savo keliuose ilguose laiškuose pirmiausiai smulkmeniškai aprašinējo gautus įspūdžius, patį įsikūrimą, sunkenybes, ateities galimybes (Ep. Germ. vol. 150, 281r—283r). Domējosi jis tada ypač vietos stačiatikiais, kurių gyventojų ir jų cerkvių, palyginti, labai didelis skaičius Vilniuje jam krito į akis (ibid. 262—263). Į lietuvius tačiau atkreipē dēmesį kitais metais

Vilniun atvykęs pats Austrijos provincijolas Laurynas Magius (ital. Maggio).

Žinome, kad jau nuo 1564 metų buvo įkurta Austrijos provincijai priklausanti Lenkijos viceprovincija. Į ją įėjo ir Lietuvos plotas. 1575 m. Lenkijos viceprovincija buvo atskirta ir padaryta nepriklausoma nuo Vienos jēzuitų. Lietuvos jēzuitų kolegijų skaičius padaugējo, narių skaičius priaugo. Tad pagaliau po ilgų aiškinimųsi (nuo 1597 metų) ir daugelio lenkų jēzuitų priešingų balsų ir nuomonių (Jēz. Arch., Fondo Jesuitico, Nr. 84 1453, Coll. Lithuan.), vistik buvo 1608 m. sudaryta *atskira* Lietuvos provincija. Jai priklausē ne tik visos Lietuvos valstybēs plotas, bet dar buvo pridēta Livonija, Rytprūsiai (Braunsbergas), Mozūrija (Varšuva). 1570 m. tačiau dar tik vienintelis Lietuvoje jēzuitų punktas Vilnius buvo *Austrijos* provincijos valdžioje.

Pačiame vidurvasaryje (VII. 4) 1570 m. atvyko Vilniun provincijolas L. Magius ir dalyvavo formalaus kolegijos atidarymo iškilmēse. Protasevičiui įsiteikianti provincijolo kalba ir įdomus vyskupo atsakymas žinomi iš Rostowskio (1877, p. 38 sqq.). Lygiai plačiai tos reikšmingos iškilmēs buvo aprašytos žymiai anksčiau (Fr. Sacchino, Histor. Soc. Jesu, Pars III sive Borgia, 1649, p. 249). Kolegijos rektoriumi buvo paskirtas lenkas konvertitas, labai aukšto humanistinio išsilavinimo vyras, St. Varševickis (St. Bednarski, S. J.: Stan. Warszewicki, Studja z dziejów Kultury Polskiej. Red. H. Barycz i Jan Hulewicz, 1949, 243 p.).

Šviesus vyras L. Magius, kuriam buvo tekę beveik visą Europą apvažinēti ir apie kurį Jurgis Radvilas užrašē savo dienoraštyje, kad tai « mokyčiausias vyras ir mokąs daug kalbų » (« Kwart. Hist. », 1935, 351 p.), *pirmą kartą* pamatē Gedimino miestą ir ta proga rašē jis (1570. VII. 7) savo generolui Pranciškui Borgiai (žymus šventasis 1671, pop. Aleksandro VI-jo proanūkis) iš Vilniaus (Ep. Germ. vol. 151, f. 203r):

« Nēra čia tokios barbarijos, ir kraštas nēra taip tamsus, kaip daugelis samprotauja. Netgi tokį draugiškumą visur patiriame, kurio Italijoje dažnai nežtinkame ... ».

Tačiau toliau provincijolas pereina į aiškinimus ir Lietuvos lyginimus su *misijų* kraštais. Rodos, tik *pirmasis* jis ir pavartojo tą vaizdingą posakį — « Lietuva — Šiaurēs Indija ». Tas posakis, gal būt, tik jo pasiskolintas iš Vilniaus jēzuitų lūpų, vēliau taip dažnai Lietuvoje veikusių jēzuitų raštuose bei laiškuose buvo vartojamas. Provincijolui Magiui Lietuva — « mūsų šiaurēs Indija » (« India aquilonaris ») esanti reikalinga misijinio krašto pastangų. Kaip žinome, Pranciškus Ksaveras pirmasis buvo atidaręs (1541—52 m.) jēzuitams didelę veikimo dirvą plačiose misijų šalyse Indijoje — Kinijoje —

Japonijoje. Valingasis tretysis jēzuitų generolas Borgia tokias misijas kituose kontinentuose skatino visa savo energija. Kai Lietuvai iš jēzuitų lūpų nukrito « Šiaurēs Indijos vardas », tai čia vis buvo prisimenami tie sunkūs pastoraciniai uždaviniai, kuriuos būtinai reikējo Pabaltijyje atlikti.

Pirmą kartą tad pačiame Lietuvos centre susidūręs su vienintelēs ten kolegijos reikalais ir jai statomais sunkiais uždaviniais, L. Magius energingai juos išdēstē generolui Borgiai, pabrēždamas, kad čia siaučianti *pagonybē*, *erezija* ir *bedievybē*. Prieš pusę gi metų (1569. XII. 10) vienas iš pačių pirmųjų jēzuitų Vilniuje, čekas Baltazaras Hostovinas, buvo rašęs generolui, įrodinēdamas, kad ten reikia pamokslininko *lietuvių kalba*. Jis dēstē (Ep. Germ. 151, 376) :

« Vartojamoji išlavintų ir kilmingųjų kalba yra lenkų, užsieniečiai kalba vokiškai, o kaimiečiai — *lietuviškai*. Tad reikētų pagal kalbas ir (atitinkamų) pamokslininkų. Kas liečia lietuvių kalbą, ji turētų būti vietoje išmokstama, kadangi kitur negalima tos kalbos mokytis. Šituose lietuviuose sutinkamas toks tamsumas, šiurkštumas (« rudita ») ir paprastumas, kad yra tiesiog gaila į juos žiūrēti, ir bus Dievo garbei atliktas geras darbas, juos pamokant bent kiek krikščioniškų dalykų. O jie jų klausosi labai noriai. Pasakojama, kad 12 mylių nuo čia (Vilniaus) yra žmonēs, kurie garbina gyvates. O už 20 mylių yra dar tokių, kurie garbina kažkokį didelį akmenį ... ».

Praējo pora metų, ir 1572 didysis jēzuitas — gener. Pr. Borgia, kurio vardas įrašytas Vilniaus kolegijos įkūrimo istorijon, mirē. Jo įpēdinį — gen. Eberhardą Merkurijaną tuoj apie Lietuvos padētį iš Vilniaus painformavo du žymūs jēzuitai. Jiedu bus — atrodo — veikę sutartinai. Jaudinančiais ir ilgais laiškais jiedu prašē ką tik išrinktą generolą atsiųsti naujų jēgų į Lietuvą. Tiedu jēzuitai buvo du lenkai : St. Varševickis ir P. Skarga.

Buvo praēję jau lygiai treji metai nuo atmintino Vilniaus kolegijos įkūrimo, kai jos rektorius (1573. VII, 17) rašē iš Vilniaus naujam generolui (Ep. Germ. 153 vol., 141 r), vadindamas Lietuvą Sarmatija ir taip pat « India Septentrionalis » (« Šiaurēs Indija »). Prašydamas paramos ir dēstydamas, kas turi būti skubiai daroma, Varševickis prideda :

« Pagaliau būtų labai naudinga, jeigu, laikui bēgant, kokia nors galimybē susirastų, ypač jei būtų įmanoma, padidinti (Lietuvoje) kunigų ir (jēzuitų) tēvų skaičių. Turime vilties, kad tai turēs įvykti ilgai nelaukiant, ir šitaip galēs būti per Lietuvos kaimus, su lietuviais berniukais, pasiųsti keletas jēzuitų. Jie galēs tamsesnius pamokyti, ne tik krikščionių mokslo, bet ir parapijose pamokslus sakyti, išpažinčių klausyti, paklydusius (= eretikus) į tikējimą

grąžinti. Šitokiam darbui vyskupas (= Protasevičius) visada mielai suteiks leidimą ... ».

Šitaip jau kalbėjo apie Lietuvos dvasinius rūpesčius svetimtaučiai jėzuitai ir tais reikalais sielojosi. Galima dar paminėti, šalia Magio ir Varševickio, ir trečią liudininką. Dvejus metus praleidęs šalia Lietuvos Pultusko kolegijoje, štai 1573 m. vasario mėn. pirmą kartą į Vilnių atvyko jaunas (38 m.) ir jau garsėjąs Lenkijos jėzuitas Petras Skarga. Per penkis mėnesius sostinėje jis spėjo prisirankioti žinių apie viso krašto religinę padėtį, ir 1573 metais liepos 17 d. jėzuitų generolui Merkurijanui rašė « ašaromis laistytą » laišką. Lietuvoje esanti tokia liūdna Bažnyčios padėtis, kad čia reikią veikti ne tikėjimui palaikyti, ne jam stiprinti, bet iš viso jam *naujai įžiebti* (Fondo Gesuitico 263, Nr 1652, 13).

Pirmo įspūdžio prislėgtas Skarga dėstė, kad liaudis tikėjimo dalykuose nenusimananti: beveik visai nėsą kunigų, ir Skarga, kaip ir Varševickis, prašė generolo iš kitų jėzuitų provincijų skubiai atsiųsti tėvų. Lietuvoje — sako Skarga — esą tiek daug darbo, kad jis to krašto negalįs kitaip vadinti, kaip tik Šiaurės Indija.

Sielodamasis (« iki ašarų ») apskritai dėl Lietuvos, Skarga tada *pirmasis* rašė ir apie:

« kaimyninę Žemaitiją, kurioje yra randama pagonybės garbintojų ... Kai visa tai apsvarstome, matome ir nuolat girdime, susijaudinimas (mus) kremta iki gelmių ... ».

Šį žymų laišką, kaip *nežinomą*, jau buvome (J. Kleintjenss'o, S. J. teigimu) išspausdinę Kaune « Athenaeum'e », t. IX, sąs. 1 (1938,pp. 98 — 100). Tačiau jį prieš tai, pasirodo, jau buvo paskelbęs E. Šmurlo (Rossija i Italija, t. I, vyp. 2, 1911, 173—176), tik klaidinga data (VII. 15). Tą pačią dieną — VII. 17 (St. Bednarski, S. J., per klaidą nukėlė į VII. 27, Geneza Akad. Wilenskiej 1929, 4 p.) nemažiau jaudinamai P. Skarga rašė provincijolui L. Magiui (J. Sygański, S. J.: Listy ks. P. Skarga, 1912, 55 p.). Čia vėl vaizdingai Skarga kalbėjo:

« Stebėdamas šio krašto vargus, jaudinuosi iki širdies gelmių. Tiek daug tūkstančių apleistų katalikų čia be kunigų, be duonos, kurios mažutėliai prašo, nes kai kurie yra priversti vykti dvidešimt mylių kelio, kad Vilniuje galėtų išpažintį atlikti. Neieškome nei Rytų nei Vakarų Indijos. Tikra Indija yra Lietuva ir Šiaurė ...»

Šitaip Lietuva ne vienam jėzuitui tada (1570—1573) dar atrodė lyg toji krikščionybės pirmųjų misininkų vos paliestoji Rytų Indija.

Tuose spalvinguose aprašymuose, kaip vėliau juos lygindami su kitais šaltiniais dar turėsime progos įsitikinti, buvo perdėjimo, stipraus patempimo į blogąją pusę. Jeigu kokiame krašte aptinkamos blogybės, tai pirmu įspūdžiu visada jos atrodo didesnės. Bet

skelbiant kokią kovą ir ieškant sau joje talkininkų ir naujų jėgų, netikslinga būna, žinoma, iš karto darytis optimistu blogus reiškinius per menkai įkainoti. Jėzuitai Lietuvos religinę bei kultūrinę padėtį įvertino kuo liūdniausiai ir, norėdami daugiau jėgų ir paspirties, jie nematė reikalo jos švelninti.

Kada jie atvyko Lietuvon, tiesa, pati didžioji protestantizmo vilnis didikų rūmuose jau buvo sugurėjusi, Juk jau buvo sugrįžusios kai kurios įtakingos šeimos (pirmiausia Našlaitėlis) katalikybėn. Turintiems ryšių ir labiau išprususiems kilmingiems žymiai daugiau buvo galimybių apsispręsti ir, žinoma, surasti kelią atgal. Šitokioje sujauktoje religinėje padėtyje daug liūdnesnė buvo padėtis nerangios bei labai prietaringos ir visų užmirštos liaudies. Joje geriems kunigams išsijuosus reikėjo apaštalauti. O tas darbas reikalavo tvirtų dvasininkų — tikrų asmenybių.

Nors patys jėzuitai savo garsiosiose kolegijose tada beveik išimtinai teužsiėmė bajoraičių mokymu ir auklėjimu, tačiau jie neišleido iš akių ir bendrų krašto pastoracinių reikalų. Jų pirmųjų kelių dešimtmečių raštuose Lietuvoje vis nuolat kalbama apie Lietuvos religinį pakrikimą, vis pakartotinai nurodoma į nesukrikščionintą, tamsią, geroka dalimi net pagonišką liaudį. Jėzuitai, kaip matėme ryškiai iš Vilniaus kolegijos istorijos (Polon. vol. 50, f. 48), labiau apčiuopė ir tai, ko kiti nepaisė, ar pražiūrėjo. Jiems atrodė, kad į liaudį reikia eiti, *jos pačios kalbą* pavartojant. Šiandien tai yra savaime suprantamas dalykas. Lietuvoje anais laikais tai reiškė didelę reformą, kada kai kurie ankstybieji svetimtaučiai jėzuitai (pav., ispanas Vega) mokėsi « žemaitiškai » ir ta kalba M. Giedraičio vyskupijoje misijas atlikinėjo. Žinoma, toji kalba jėzuitams buvo tik pastoracinė priemonė. Ir jeigu kita kalba jiems negalėjo geriau tarnauti pastoracijai, kaip nurodė ir jų pačių statutai, tai jie turėjo pirmoje vietoje statyti *vietinę*, t. y. tą kalbą, kurią liaudis labiausiai suprato. Ir čia atskiri jėzuitai, kaip XVI amž. galo pavyzdžiai rodė, savo veikimo pradžioje, besimokydami lietuvių kalbos, yra parodę nuostabios energijos ir atsidėjimo.

Kovose su protestantais, kai šie vietinę liaudies kalbą ėmė pirmoje vietoje statyti, atsirado ir katalikų tarpe, pirmiausia jėzuituose, platesnis ir aiškesnis galvojimas. Į vietinę kalbą imta kreipti daugiau dėmesio. Štai ir Livonijoje jėzuitai, kai ten, po Stepono Batoro laimingų karų su Jonu Žiauriuoju, įkėlė koją, tuoj jie susidomėjo latvių ir estų kalbomis. Vokietis jėzuitas Hermanas Tolgsdorffas († 1620), vos tik paskirtas Rygon (1582), tuoj uoliai mokėsi latviškai, paskui kitus tos kalbos mokė, latviškai sakė pamokslus ir išvertė pirmąjį katekizmą (P. Kanizijaus) latviškai (Jėz. Arch. Polonia Necrol.

vol. 68, f. 125-7; J. Kleintjenss († 1950), Fontes Hist. Latviae Soc. Jesu, II, 1941, p. IX, XIV, 297—300).

Jēzuitai taip pat čia prisidējo ir prie Cesio (Vendeno) vyskupijos sutvarkymo. Buvo nemaža panašumo su Medininkų atveju. Kai mirē lenkas vysk. P. Niedeckis († 1587), turējęs beneficijų Lenkijoje ir Lietuvoje, Livonijoje taip pat galējo kilti varžybos, kaip dēl Žemaičių. Užbēgdami kitoms galimybēms už akių (jau taikstēsi kandidatas iš Krokuvos) Livonijos kunigai ir pareigūnai (1587. IX. 24) prašē paskirti jēzuitų auklētą Otoną Schenkingą,

« kuris kalbą ir papročius krašto gerai pažįsta, ir yra iš skaičiaus tų kunigų, kurie pirmieji buvo atsiųsti Livonijon ; o čia su nemažu pasisekimu darbavosi » (A. Theiner : Mon. Pol. et Lith. III 6 p.).

Keliuose laiškuose į popiežių ir nuncijų (Nunz. Pol. vol. 27, 135 rv, 147r ; Theiner : o. c. III 103 p.) vis buvo kalbinama, kad latviškai mokąs Schenkingas būtų paskirtas. Jis tapo 1587 m. vyskupijos administratorium, o 1589 m. Cesio (Vendeno) vyskupu. Savo ganytojiškoje veikloje ir jis paprastai vartojo liaudies (latvių) kalbą, darē vyskupijos vizitacijas, atliko du sinodus. Šitas Merkelio Giedraičio amžininkas ir toliau daugeliu atžvilgių buvo panašus į Medininkų apaštalą. Tik jo amžiaus galas buvo skirtingas. Kai švedai (Gustavas Adolfas) 1621 m. užēmē Cesį ir Rygą, Schenkingas išbēgo Lenkijon († 1637).

Ir Merkelio Giedraičio ir Otono Schenkingo atveju vietinēs kalbos mokējimas buvo padarytas lemiančiu argumentu tinkamumui į vyskupus. Vadinasi, su jēzuitų atvykimu Lietuvon ir Livonijon atsirado anų kovų metu su protestantais daug platesnis galvojimas. Ne mūsų temon įeina klausimas, ar jau tas galvojimas buvo visuotinis Bažnyčioje.

Lietuvoje jēzuitai pirmieji davē gerus jo pavyzdžius. Kaip kitur, taip ir Vilniuje erezijai ir žmonių tamsumui jie siekē dēti kirvį prie šaknų. Tad, be savo pirmaeilių uždavinių auklēti jaunimą kolegijoje, jie tuoj uoliai vykdē mieste pastoraciją, organizavo viešus disputus, vaidinimus, rengē daug iškilmingesnes pamaldas, siuntinējo vieną kitą tēvą į kaimus misijoms ir t. t. Bet neužteko to ! Reikējo plačiau veikti. Reikējo tobulinti Lietuvos Bažnyčią *organizaciniu* atžvilgiu.

9. *Jēzuitų pastangos Lietuvoje sustiprinti bažnytinę hierarchiją.* Gedimino mieste jēzuitai rado susenusį ir nuo padagros paliegusį 65-rių metų Protasevičių. Daug gražių žodžių per kolegijos įkurtuves jam pasakē Pr. Magius, Austrijos provincijolas. Ilgai jį savo raštuose jie vis garbino kaip didžiausią geradarį. Matydami tačiau fizines senio negalias, ieškojo išeities — surasti jam jauną koadjutorių.

Šviežiai buvo atsivertę Radvilai, Juodojo sūnūs. Įvairių priemonių reikėjo griebtis protestantizmui įveikti. Išaukštinimas vieno iš tų sūnų galėjo žymiai padėti kovoje prieš eretikus. Be abejo, ir pati Radvilų konvertitų giminė siekė Vilniaus vyskupo sosto poaukščio. Štai jėz. P. Skarga nedviprasmiškai rašė iš Vilniaus (1574. IX. 7) savo generolui į Romą, maršalas Radvilas (Našlaitėlis) savo asmenišku laišku ir savo parašu Skargai garantavęs, jog jis dovanosiąs Vilniaus kolegijai Dvariškių (Dworzyszcze, Lydos srityje) dvarą,

« jeigu jo brolis ponas Jurgis bus padarytas Romoje Vilniaus koadjutoriumi ... » (Sygański o. c. 57 p.).

Pravesdami Jurgį į Vilniaus koadjutorius, jėzuitai visokeriopai daug laimėjo. Dar tik pradėjus procedūrą, maršalas — visos giminės vyriausias — savo žodį ištesėjo. Prieš pat Kalėdas (XII. 22) Skarga rašė generolui Merkurijanui, kad jau lapkričio 5 dieną

« Ponas Maršalas Radvilas savo žemes, kurias buvo vyskupui (Protasevičiui) kolegijos naudai įkeitęs (« in pignus »), lapkričio 5 d. amžinai padovanojo kolegijai. Toji donacija gali būti vertinama 10,000 auksinų (florinų) » (Sygański o. c. 73 p.).

Šitas *abiejų pusių* interesų sutapimas pasirodė labai naudingas katalikybės atgaivinimui. Vysk. Jurgis pasidarė uolus kovotojas prieš protestantizmą. Greitai (1583) vėl, ne be jėzuitų veiklios rankos, jis buvo išaukštintas — padarytas kardinolu.

Jėzuitams besirūpinant sustiprinti Vilniaus vyskupo poziciją, kur jiems niekas neprieštaravo, sakytume, *pačiu laiku* numirė Medininkų vyskupas Jurgis Petkevičius. Prie šitos geros progos jėzuitai taip pat negalėjo savo rankos nepridėti. Ir Lietuvos senatorių norai, atremti į politinius jų nusistatymus, ir jėzuitų pastangos, einančios iš pastoracinių interesų, susibėgo krūvon. Net patys Vilniaus jėzuitai lenkai (Varševickis, Skarga) kaip tik dėjo pastangas pravesti lietuviškai kalbantį į Žemaičius. Aname svarbiame klausime — panaudoti *vietinę kalbą* kaip pastoracinę priemonę, — kaip minėta, jie buvo savo samprotavimuose toli pralenkę kitus lenkų dvasininkus ir dignitorius. Atvykę naujai į Vilnių, visų tų bažnytinių negerovių akivaizdoje, pačioje pradžioje sostinės jėzuitai sutartinai rodė daug sveikos reakcijos prieš vietinės kalbos niekinimą. Jeigu jie vėliau (XVII-XVIII amž.) tuo atžvilgiu ėmė pamažu aptilti, tai čia daug reikšmės turėjo ir ta aplinkybė, kad jie vėliau taikėsi vis labiau prie didikų ir bajorų nusistatymų. Bet ir tada iš Lietuvoje veikusių jėzuitų katalogų ir nekrologų matyti, kad daugelis jų liaudžiai vis sakydavo *lietuviškai* pamokslus (Jėz. Archiv., Lithuan. Necrologia, vol. 61-65).

Vilniškiai jėzuitai jau buvo spėję pažinti vietos kapitulos narį — kustošą Giedraitį. Kolegijos vadovybė buvo su juo susidraugavusi ir buvo aukštos nuomonės. Sujaukta Žemaičių krašto padėtis reli-

giniu atžvilgiu jiems taip pat šiek tiek turējo būti žinoma. Iš kitos gi pusēs Vilniaus jēzuitai, ypač tie, kurie buvo iš Lenkijos atvykę, turējo pažinti primo Uchanskio giminę ir siūlomo kandidato vertę. Pats Jokūbas Uchanskis buvo simpatizavęs Lenkijos protestantams, draugavęs su abejotinais humanistais ir reformatoriais, net rēmęs tautinēs Lenkijos bažnyčios reikalą tiek stipriai, kad primo kapitula įspējo jį liautis santykiauti su eretikais (K. Voelker : Kirchengeschichte Polens, 1930, 135, 164, 197). O kaip amžininkų abejotinai buvo vertinamas jo seserēnas Jokūbas, bus dar kalba vēliau.

Šitaip, susidējusių politinių ir religinių santykių akivaizdoje, iš tiesų pačioje Lietuvoje *neatsirado nē vieno* veiksnio, kuris palaikytų aną seserēną. Medininkų vyskupijai po silpno Petkevičiaus ganytojavimo buvo reikalingas tvirtas Bažnyčios darbininkas. O tokiu, matyti, Vilniuje Giedraitis buvo laikomas. Nežinoma mums yra 1575 metų Vilniaus kapitulos sudētis. Bet, galbūt, jis vienintelis ten bemokējo tinkamai ir lietuviškai. Vietinēs kalbos akcentuotojams jēzuitams toji ypatybē pasidarē vertingas įrodymas, tiesiog svarbus ginklas, veikiant prieš įtakingus dignitorius pas pačius didžiausius autoritetus Romoje.

Štai, viską suvedus krūvon, mums ir pasipiršo, atrodo, tikrovei labai artima mintis, jog anie du raštai popiežiui (Medininkų kapitulos ir Vilniaus vyskupo) ir nuncijui (Vilniaus vyskupo) buvo sostinēje surašyti, vietos jēzuitams *artimai bendradarbiaujant* arba, jų *iniciatyva, vienai rankai* visus tuos raštus *redaguojant*. Kiek plačius ryšius turinčių jēzuitų įtaigos siekē paties Giedraičio apsisprendimus ir veiksmus, neįmanoma to laipsnio nustatyti. Ar jis pats įsisąmonino, ar jēzuitai atkreipē jo dēmesį, kad vis reikia nepamiršti visuose raštuose įrodinēti apie savo mokējimą lietuviškai, palieka atviras klausimas. Abi pusi, matyti, toje srityje labai sutarē. Giedraitis išējo už 20-ties metų kaip didysis lietuviško rašto puoselētojas. Pradžia lietuvių kalbai gerbti jau buvo tačiau padēta 1575 m. Bet neaišku, kiek paties Giedraičio žingsnius Vilniaus jēzuitai tada nustatinējo.

Daug drąsiau galima kalbėti apie jėzuitų geradarį Protasevičių, kuriam senatvēje vilniškiai tēvai vis patarinējo. Apie vyskupo pastangas palaikyti savo vyskupijoje lietuvių kalbą iki tol nebuvo tekę užtikti nē žodžio. O jis juk daug svariau už visus kitus kalbējo apie reikalą ją ganytojui mokēti (Nunz. di Pol. 8, 289r ; 298r). Popiežiui vysk. Valerijonas akcentuoja, kad Giedraičio « žemaičių kalbos » mokējimas esanti reikšminga savybē, nes padēsianti geriau bendrauti su žmonēmis, juos mokyti. Be to, ji būsianti naudinga per

išpažintis tokių atvejų, kurie vyskupui yra palikti. Nuncijui vyskupas taip pat primena tą įrodymą. Kustošas yra

« visų mylimas ir moka žemaičių kalbą, kurios pagalba tarp savo avelių su didesne nauda galēs darbuotis ».

Galime pakartoti tik tuos pačius samprotavimus: tokie posakiai buvo įteigti bei pakišti tų, kuriuos vysk. Valerijonas prieš šešerius metus buvo įkurdinęs. O šie, kaip yra žinoma iš kitų aplinkybių, savo entuziastišku veikimu nustebinę Vilnių, greit sugebējo paimti savo *įtakon* gyvenimo naštos ir ligos suvargintą vyskupą.

Jēzuitai tačiau ne vien tik kitus dirigavo ir įteigē ar kurstē. Jie ir *patys* šį tą veikē. Tam patvirtinti yra išlikę Romos jēzuitų archyve jų pačių du plunksnos įrodymai. Ten yra taip pat ir M. Giedraičio rašto originalas jēzuitų generolui, minētieji du raštai — Vilniaus vyskupo ir Lietuvos luomų. Žinant, kokius negandus yra nuo 1774 metų pergyvenęs centrinis jēzuitų archyvas Romoje, galima tarti, kad raštų dalis bus dingusi. Bet ir likusieji raštai parodo jēzuitų uolumą Giedraičio reikalu. Keliais atvejais minētasis Pr. Sunyer 1575 m. liepos 4 d. iš Braunsbergo rašē itališkai generolui apie Giedraitį:

« Melchior Giedroitz, Vilniaus kustošas, karaliaus nominuotas Žemaičių vyskupu, yra doras ir kilnus kunigas. Jis atliko mūsų rekolekcijas, ir — manau — Jums, Tēve, jis jau buvo mūsiškių rekomenduotas iš Prancūzijos. Jeigu, Tēve, Jūs turētumēt progos paminēti apie jį Jo Šventenybei ar kitiems, tai reikia žinoti, kad jis (= M. Giedr.) čia visų yra laikomas geru žmogumi. Todēl tikiu, kad iš Poznanēs anie (= jēzuitai) Jums, Tēve, parašys aiškiau ... » (Epp. Germ. t. 155, 123r).

Matyti, Poznanēs jēzuitų kolegijos tēvų tarpe buvo tokių, kurie, begyvendami Vilniuje, buvo labiau susibičiuliavę su Giedraičiu, negu laikinas svečias P. Sunyer. Iš Vilniaus iškeltas tos kolegijos vicerektorius buvo buvęs Giedraičiui gana artimas. Bet apie jokius iš kitur rašytus laiškus jau pēdsakų nebēra.

Gana rūpestingai nominatą Merkelį palaikē žymus *lenkų* humanistas, šviesus jēzuitas Stan. Varševickis, pirmasis jėzuitų kolegijos rektorius Vilniuje. Kritiškas lenkų jēzuitų istorikas St. Bednarski, S. J. nespējo apie jį baigti savo didelēs monografijos. (Žuvo Dachau kacete 1944). Lenkų istorikai teišspausdino tos vertingos studijos (1949) vos vieną lanką. Bet jos gražią santrauką iš Bednarskio palikimo yra davęs jēzuitas J. Poplatekas (Przegląd Powszechny, 1948 m. t. 226, 61-72 p.).

Nors Bednarski tespējo apžvelgti Varševickio studijų metus (Pil. Melanchtono studentas Vittenberge, Paduvoje), tačiau žinome, kad pirmasis Vilniaus kolegijos rektorius sostinēs ir kaimo religi-

niams reikalams rodė didelio rūpestingumo. Jis rašė savo generolui Merkurijanui 1575 m. rugpiūčio 28 d. laišką. Iš jo matyti, kad jau anksčiau Varševickis Romon buvo rašęs. Tik pėdsakų neliko. Bet pirmasis rašymas bus buvusi ana proga, kai nominatas mums žinomus raštus siuntė į Romą. Šitame gi savo laiške rektorius pirmiausiai dėstė, kodėl nominatas pats negalįs atvykti Romon konfirmacijai. Viena, graso maskviečiai; antra — esąs priverstas pasilikti namie dėl vykstančių seimų elekcijos reikalų. Esą juk labai svarbu užbėgti kelią, kad eretikai į karaliaus sostą nepasodintų ko nors iš savo tarpo. Toliau Varševickis dėstė (Ep. Germ. t. 136, II, 356r):

« Kaip jau anksčiau Jums, Garbingasis Tėve, esu rašęs, yra tai labai doras ir dėl to visų gerbiamas vyras; o taipgi ir mūsų vienuolijai nuoširdžiai prietelingas. Nenujaučiu kito tokio, kilusio iš Didž. Lietuvos Kunigaikštijos, ir vertingesnio už jį vyskupo pareigoms. Be to, tikrai žinau, kad ir Senatas, kuris tuojau po nominavimo priėmė jį pagal krašte esančią tvarką į savo tarpą, taip pat ir garbingoji diduomenė didžiuojasi jo privalumais, lygindama jį su tuo varžovu, kuris, nebūdamas čiabuvis, prieš krašto įstatymų tvarką stengiasi prasiveržti į sostą ».

Varševickis toliau pataria per popiežių Grigalių XIII sugėdinti Jok. Voronieckį, nepaisantį Senato ir didikų teisių bei laisvės. Kaip ir vysk. Protasevičius, rektorius primena, jog ano lenko įsileidimas ne tik skaudžiai pakenktų Apaštalų Sosto vardui ir autoritetui Lietuvoje. Iš to kiltų ir kitokių blogybių, kenkiančių Bažnyčiai ir atgimstančiam Lietuvoje katalikų tikėjimui. Minėdamas toliau Senatą, rektorius teturi galvoje tik Lietuvos senatorius:

« Argi gali žeminti savo garbę Senatas, kuris jau kartą Garbingąjį Melchiorą priėmė į savo tarpą, kaip teisėtai nominuotąjį. Argi pridera didikams paniekinti savo teises ir laisvę.

Aš Jums, Garbingasis Tėve, pranešu tai, ką iš Vilniaus vyskupo patyriau. Apie tai jis ir Šviesiausiam Como Kardinolui (= Galli) laišku yra parašęs ».

Šitiek žinome apie jėzuitų pastangas. Sustiprino Vilniaus vyskupiją hierarchiniu atžvilgiu. Jurgis Radvilas turėjo *patraukti* paskui save kitus didikus į katalikybę. Tada jėzuitai savo apdairumą panaudojo ir Medininkų diecezijos reikalu. Į Merkelį Giedraitį jie žiūrėjo jau kitu žvilgsniu — kaip į būsimą apaštalautoją gimta kalba. Būsimame jų pastoracijos darbe Žemaičiuose jiems buvo ne vistiek, kas sėdės Varnių soste. Ir šitaip — net Vilniuje veikią lenkai jėzuitai — dėjo pastangas, kad krašto reikalų nepažįstantis ir jo kalbos nemokantis į Medininkus nepatektų. Pats Giedraitis taip pat nestovėjo kampe neveiklus, kai ėjo tokios rimtos varžybos.

10. *Paties Merkelio Giedraičio laiškai.* Ką nominatas nuvežė karaliui Henrikui į Paryžių, nežinome. Nacionalinėje bibliotekoje tačiau yra daug medžiagos iš anų metų. Tad — yra vilties — gali dar koks naujas dokumentas atsirasti. Romon konfirmacijos reikalu yra patekę trys Merkelio raštai (popiežiui, Varšuvos nuncijui ir jėzuitų generolui).

Apie raštą popiežiui (Nunz. Pol. t. 8, 291 rv) esame jau kalbėję. Jis ėjo Romon per jėzuitų rankas. Už keturių dienų (1575. VII. 27) rašė Giedraitis laišką respublikoje tiek daug galinčiam nuncijui Laureo (ten pat 297rv.). Drauge buvo siunčiami mums žinomi Vilniaus vyskupo ir Žemaičių kapitulos raštai, kurių originalai yra Vatikano archyve. Drauge Giedraičio pasiuntinys vežė Varšuvon ir Henriko Valois išduotą nominacijos dokumentą (originalą), prašydamas tarpininkauti ir visa tai « teiktis padėti prie Jo Šventenybės kojų ». Įdomu, kad to nominacijos rašto Vatikano archyve nėra. Nuncijus. žinoma, jį laikė negaliojančiu, nes pats anksčiau buvo išrūpinęs to paties karaliaus nominaciją Voronieckiui.

Primindamas, kad kreipiasi Vilniaus vyskupo ir kolegijos rektoriaus (= Varševickio) *patarimu*, nominatas Merkelis, be kitko, jautriai ir *patriotiškai rašė* (t. p. 297r):

« Nieko daugiau netrokštu, kaip tik siekti Dievo garbės ir gero vyskupijai ir kraštui, kuriame užaugau ir darbui pasirengiau, kuris tačiau dabar Dievo garbei ir sielų išganymo reikalams gerokai yra atšalęs ».

Žadėdamas amžinai būti dėkingas, Giedraitis prie laiško siuntė ir *priedą* — « mažą lietuvišką dovanėlę » (« exiguum Lithwanicum munusculum »). Kas toji *lietuviška* dovana, niekur daugiau nepaaiškinta, ir gal toji paslaptis liko težinoma tik dviem būtent, Giedraičiui ir Laureo. Gal dar ir Vilniaus rektoriui !

Nepaisydamas jaudinančio laiško ir pastangų palenkti savon pusėn, veiklus nuncijus, matyti, norėjo tesėti ankstyvesnius savo pažadus. Tiesa, V. Laureo buvo, kaip pats Romai rašė, visus tuos raštus pateikęs Uchanskiui, ir jį įspėjo, jog nesąs tinkamas laikas tuo metu kelti didesnius religinius sąmyšius, nes Voronieckio skyrimo atveju Lietuva grasina atsakyti paklusnumą Šv. Sostui. Primas tačiau išdėstė, kad nuncijus tegali elgtis tik teisėtai, t. y. patenkinti Lovičio kleboną. Nuncijus tad turėjo duoti Romai savo plačius samprotavimus, kaip reiksią Vilniaus veiksnius pastatyti prieš įvykusį faktą, nes Voronieckio nominacijai jis davęs eigą, rekomendavęs popiežiui, kai apie kustošo nominavimą dar nežinojęs. Laureo apdairiai tačiau prideda: jeigu ne respektas prieš Uchanskį, kurio nuopelnai ten katalikybei ir Šv. Sostui esą dideli, tai l i e t u v i s kustošas tame krašte, iš kurio jis kilęs, Bažnyčiai tarnautų geriau

(« per servigio di quella chiesa fosse meglio il custode »). Siųsdamas tuos dokumentus į Romą, nuncijus palieka abejingas. Sakēsi dar lauksiąs Vilniaus vyskupo atsakymo. Bandysiąs ieškoti sunkiai suderinamuose dalykuose išeities (Wierzbowski, o. c. 242-243 p.). Atrodē, kad visais atžvilgiais rimtas pastoracinis reikalas gali pralaimēti prieš galingų asmenų remiamą nepotizmą.

Už mēnesio (VIII. 29) « Melchior Giedroic nominatus et postulatus Samogitiae » rašē savo trečią laišką. Tas laiškas buvo skirtas jēz. generolui. Merkelis, kaip matome, kai tik grįžo iš Prancūzijos, visur titulavosi elektu bei nominatu. Šitą titulą jis vartoja pasirašinēdamas po politiniais aktais (Wizerunki i roztrząsania nauk. Wil. t. 49, 68 p.).

Jēzuitų generolui E. Merkurijanui nominatas taip pat minējo, kaip jis labai norējęs pats atvykti Romon, gauti konfirmaciją, *pasveikinti* patį jēzuitų generolą. Valstybiniai reikalai, esą, tai sukliudę. Išdēstydamas savo reikalą ir prašydamas užtarti pas valstybēs sekretorių (Galli) ir pas patį popiežių, Giedraitis sako (Ep. Germ. 136, II, 357r):

« Aš gi, jausdamas (jēzuitų) Vienuolijai didelę padēką, pasižadu ir toliau Jums, Garbingasis Tēve, ir Vienuolijai kuo galēdamas padēti. ».

Ir čia jis primena taip pat, kad, tapdamas vyskupu, teieško tik Dievo garbēs ir vyskupijos naudos. O lietuvių kalba jam esanti gimtoji (« quae mihi est nativa »).

Dar tada nominatas Merkelis nē iš tolo nenujautē, kad iš tiesų tarp jo ir jēzuitų *visam jo amžiui* pasiliks glaudūs ryšiai. Jie apaštalaus kartu. Jēzuitus jis tuoj kviesis savo pagalbininkais, kai lankys Medininkų vyskupijos pagoniškąsias vietas. Jis tuoj keliais atvejais prašys jēzuitų pagalbos įsteigti kunigų seminarijai (Polonia Epist. 80, 18 v.). Vos po 10-ties mēnesių nuo Merkelio rašto generolui, jau rašys šiam į Romą P. Sunyer (1576. VI. 28) iš Vilniaus, kaip jēzuitas Mikalojus Sedcovius su nauju vyskupu lankē vyskupiją. Tas faktas, iki šiol *niekur neminētas,* bet dviejuose Sunyer laiškuose su smulkmenomis paliudytas (Ep. Germ. 137, II, 244r), rodo, kad nuo pat Merkelio vyskupavimo pradžios jau jēzuitai talkininkaus savo bičiuliui. Pats tēvas Mikalojus iš tos savo kelionēs po Žemaičius davē pačius *ankstybiausius* iki šiol rastus jēzuitų įspūdžius tame krašte (Jēz. Arch. Polonia. Epistolae, vol 80, 18r—19r). Šitą jo misijinę kelionę akcentuoja ir kiti (ten pat, 33r, 78r). Paskui tokių misijinių važinējimų bus daugiau, ir apie jų kai kuriuos įdomiai rašo jēzuitų ordino spausdinti « Annuae Litterae » (žiūr. pav., Romoje ir Florencijoje leistus « Annuae Litterae », 1591 metams, p. 198—200; 1592 metams — p. 93—94).

Merkelis tada nežinojo, kad tie patys jėzuitai *rūpinsis* Vilniuje Medininkų kapitulos nario M. Daukšos paruošto lietuviško katekizmo *spausdinimu ir platinimu* (Ep. Germ. t. 174, f. 108, 175, 221, 223). Jie bus kviečiami anuo garsiuoju Giedraičio laišku, rašytu iš Viduklės 1587. IV. 3, *pastoviai* Žemaičiuose įsikurti. Bet apie visą šitą bendradarbiavimą, kuriam Romos archyvai atskleidžia nemaža ir *naujos* medžiagos, dar kalbėsime skyrium. Ten bus paliestas ir minėtųjų pranešimų pats *turinys*.

Iš Giedraičio trijų laiškų gauname įspūdį, kad jis į Medininkų vyskupo vietą *pats nesiveržė*, bet buvo kitų raginamas ir *prikalbinėjamas*. Nominatas pats nuncijui rašė, kad jį paraginęs Vilniaus vyskupas ir kolegijos rektorius, su kuriuo ir nuncijus palaikė bičiulystę. Giedraičio *kuklumas* ypač žinomas iš vėliau. Štai vienas pavyzdžių.

Dažnai į Medininkų vyskupus patekdavo Vilniaus kapitulos nariai. O kai Vilniaus sostas jau likdavo laisvas, tai Medininkų vyskupas keldavosi į sostinę. Toks buvo kelias daugelio vyskupų XVII-XVIII amž., nes Vilniaus vyskupija buvo daug turtingesnė, garbingesnė, be to, aukštesnė vieta Senate. Giedraitis, jau beveik 20-tį metų vyskupavęs Varniuose, nesidavė sugundomas iš ten į Vilniaus sostą pabėgti. Galbūt. jis ir 1574-5 m. turėjo būti *prikalbinėjamas*. Šito kunigaikščio *kuklumą* ir paprastumą paliudys dar ir kiti faktai. Jėzuitai jo asmenyje tačiau tematė vienintelį tinkamą kandidatą į apleistą vyskupiją. Tad reikia samprotauti, kad jie po Petkevičiaus mirties rodė iniciatyvos, numatant kandidatus.

Nors, kaip matome, pačioje Lietuvoje Vilniaus prelato naudai buvo uoliai veikta ir, kur tik buvo pasiekiama, užsuktos spyruoklės, tačiau byla dar rimtai tempėsi, vyskupo paskyrimas dar pusę metų buvo vilkinamas, ir kustošo laimės galimybės vis dar svyravo ...

11. *Gniezno primo seserėnas galutinai parengiamas į Medininkų vyskupus.* Tuo pat laiku, kai naujasis nominatas su diplomu iš Paryžiaus skubiai plušėjo Vilniun, net nespėdamas padaryti vingio į Romą, Lovičio klebono Voronieckio byla riedėjo toliau, jam gana pageidaujama linkme. Nuncijus energingai vedė reikalą. Tarp kitų skubių pranešimų iš Varšuvos 1575 m. birželio 16 d. nuncijus Laureo ir šituos reikalus pranešė valstybės sekretoriui, kardinolui B. Galli (Nunz. Pol. t. 10, 158r; Wierzbowski: 219 p.):

« Jūsų Šviesybei jau rašiau, kad karalius buvo sutikęs Gniezno arkivyskupo seserėną, Lovičio kleboną, nominuoti į Žemaičių vyskupus. Šis asmuo yra didelis katalikas, ir nusimanąs literatūroje, ir gerų papročių. Nežiūrint viso to, vienas iš lietuvių pasiuntinių, (būtent) Vilniaus vyskupijos kustošas, su daugelio lietuvių ponų malonės laiškais ir įrodinėdamas, net *apgaudamas* (mano pabr.)

karalių, kad šitos vyskupijos priemonėmis karalius galėtų laimėti lietuvių bajoriją, iš karaliaus irgi gavo nominacijos aktą ».

Toji žinia, matyti, išgąsdino naujos elekcijos rūpesčiu užimtą arckivysk. J. Uchanskį, ir jo maldaujamas nuncijus galėjo prašyti tik *vilkinti* Romoje. Tad nuncijus toliau dėsto prašydamas:

« Užtat arkivyskupas labai prašytų Jo Šventenybę, kad (konfirmacijos dokumentų) išsiuntimą teiktųsi atidėti iki tol, kol geriau paaiškės tas reikalas, ir ypač todėl, kad čia nėra tikrumo, kaip gerai minimas kustošas yra persiėmęs religijos dalykais ».

Gniezno arkivyskupo lūpose keistai turėjo skambėti šie žodžiai, nes kaip tik *jam pačiam* buvo daryti priekaištai, kad jis buvo bičiuliavęsis su protestantais — humanistais, dar neseniai buvo buvęs tautinės Lenkijos bažnyčios šalininkas (žr. K. Voelker: Kirchengesch. Pol. 197 p.; J. Korytkowski: Pralaci i kanon. Katedry Gniezn. IV, 1883: T. Wierzbowski: J. Uchanski, 1895). Nuncijus Laureo pats galėjo dar daug padaryti prieš antrąjį nominatą, ir jo bylos eigą galėjo delsti. Jis savo įdomų pranešimą baigia:

« Aš dar įsitikinau, jog, kol bus galima duoti eigą Romon, jis (= kustošas) turės dar pasiekti nuncijų, egzamino (= Processus canonicus) ir kitų būtinų dalykų reikalais. Tačiau aš labai geidžiu (jau) dabar, kad būtų galima patenkinti minėtą arkivyskupą, ir (norėjau) padaryti Jūsų Šviesiausiam Ponui dėl paties dalyko (svarbios) rūšies pranešimą » (Nunz. Pol. 10, 158r).

Raštai į Romą iš respublikos tada eidavo maždaug 4-5-6 savaites. Como kardinolas, dar vos tik gavęs tą reikšmingą skubos pranešimą, tuoj (1575 m. liepos 16 d.) rašė nuncijui į Varšuvą (Nunz. Pol. t. 171, 543v):

« Kas liečia dvi nominacijas, kurios buvo atliktos į Žemaičių vyskupus, iki šiol tuo reikalu (Romon) dar nebuvo pristatytas joks ženklas. Bet, kaip Jūsų Malonybė sakote, pirmiausiai turi (kandidatai) pasirodyti pas Jus, kad būtų galima padaryti procesą (= tinkamumo egzaminą). Ir suprantama, kad Jūs viską turėsite (paruošę), o paskui duosite reikalingą pranešimą (Romon) ».

Vadinasi, iš Romos Kūrijos į nuncijaus rankas buvo įduotos stipriausios kortos. Tas laiškas į Laureo tačiau dar buvo Alpių kalnuose, kai Lietuvos ir jėzuitų kandidatas atsiuntė nuncijui savo laišką, kitus dokumentus ir anas « lietuviškas dovanėles » (Nunz. Pol. 7, 8, 297rv). Koks visų tų pastangų poveikis? Užtenkamą atsakymą duoda naujas nuncijaus laiškas iš Varšuvos (1575 m. rugpiūčio 16 d.) vis tam pačiam valstybės sekretoriui, kard. Galli (Nunz. Pol. t. 10, 175r; Wierzbowski: 241-2 p):

« Prabėgusiais mėnesiais Jūsų Šviesybei buvau davęs žinią,

kad karalius nuo praeitų metų (= 1574) lapkričio mėn. arkivyskupo (Uchanskio) ir mano įtaigomis į Žemaičių vyskupiją buvo nominavęs Lovičio kleboną, seserėną to pono arkivyskupo, asmenį nusipelniusį. Vėliau gi Vilniaus kustošas, kada buvo nuvykęs Prancūzijon Lietuvos ponų vardu, nieko man apie tai visai *nepranešdamas*, gavo tai vyskupijai nominaciją ».

Čia reikia pastebėti, kad nuncijus, tarp daugybės visokių kitokių reikalų ir informacijų, nevengė aiškiai pakartoti tą patį dalyką, kad užimtam valstybės sekretoriui anie dalykai neišdiltų iš atminties. Turime čia ir mes priminti, kad Henrikui Valois skubiai išbėgus Prancūzijon perimti sosto, iš ten greit buvo vėl atsiųstas karaliaus įgaliotinis — jau Lenkijoje buvęs Henriko dvaro patikėtinis, veiklus juristas de Pibrac. Apie jį 1575 metų nuncijaus reliacijose pilna žinių. Jis vis dar karaliaus vardu atlikinėjo daugybę reikalų. Po šitos paaiškinančios įtarpos bus labiau suprantami tolimesni įdomūs žodžiai Como kardinolui;

« Ponas de Pibrac viename savo laiške birželio mėn (= 1575 m.) man dar tvirtino, jog karaliaus nusistatymas buvo, kad pirmoji nominacija būtų įvykdyta minėto klebono (= Voronieckio) naudai. Jis (de Pibrac) prašė manęs, kad aš pas Jo Šventenybę atsiprašyčiau už karalių, nes (Henrikas Valois) antrąją nominaciją padarė iš užsimiršimo ».

Greičiau čia buvo ne užsimiršimas, bet noras lietuviuose dar neaiškioms ateities galimybėms palaikyti sau tolimesnes simpatijas. Pats nuncijus tai buvo prieš du mėnesiu pabrėžęs (Nunz. Pol. 10, 158r). O de Pibrac turėjo vikriai aiškintis ir sukaliotis. Šiaip ar taip nuncijaus rankose buvo didelės galimybės. Valstybės sekretoriaus Galli nurodytas, jis veikė toliau Uchanskio giminaičio naudai, ir atrodė jau viskas laimėta. Tai liudija jo paties laiško tąsa. Jis atliko kanonišką procesą (scrutinium), apklausinėdamas kelis asmenis, pažįstančius kandidatą Voroniecki. Nuncijus rašo:

« Todėl aš jau išteiravau liudininkus ir užbaigiau viską klebono (Lovičio) reikalu. Tas gi diena iš dienos laukia, kada galės į Romą paleisti skubų pasiuntinį, kad šis nugabentų to egzamino duomenis ir paskubintų (popiežiaus) konfirmacijos atsiuntimą ».

Baigia nuncijus, sausai ir santūriai painformuodamas apie jo remiamojo varžovą (Nunz. Pol. 10, 175rv):

« Šiomis dienomis minėtasis kustošas man rašė. Drauge jis atsiuntė savo naudai Vilniaus vyskupo ir Žemaičių kapitulos raštus. Jis prašė, kad aš jo reikalą rekomenduočiau popiežiui ... ».

Nuncijus Laureo tačiau buvo susirišęs pažadais su arkivyskupu ir įtikėjęs į savąjį kandidatą. Tad jis nieko daugiau nepaisė. Buvo juk tokie akivaizdūs įrodymai, kad lietuviškai gerai mokąs ir aukštų

moralinių vertybių prelatas Giedraitis, kaip sakė dviejų jėzuitų (Sunyer ir Varševickis) rekomendacijos, buvo tinkamiausias į tą tikro apaštalo alkstantį kraštą. Šiaipjau daug apdairumo ir diplomatinio sumanumo rodąs nuncijus šį kartą elgėsi gana *vienašališkai.* Jis nieko, pav., nesakė Como kardinolui apie tų dviejų gautųjų laiškų turinį. Jis neminėjo, kad Medininkų kapitula Giedraitį jau buvo išsirinkusi. Jis nė žodžio neprasitarė, kad abu raštai kėlė svarbumą toje vyskupijoje mokėti *vietos* kalbą. Visa tai buvo praleista negirdomis! Nutylėta buvo taip pat ir apie pridėtąją nominaciją iš Paryžiaus. Vinc. Laureo nesigilino į pastoracinius respublikoje pačios *biedniausios* katalikų vyskupijos klausimus. Jis labiau žvelgė bendru diplomatinio bažnytinės politikos atstovo akiračiu, ir todėl jis daug svarbiau laikė patenkinti Lenkijos-Lietuvos Bažnyčios aukščiausio hierarcho ir drauge bekaralmečio vyriausios galvos prašymus. Tik, komentuodamas tada (VIII. 16) ilgoje « depešoje » Jono K. Chodkevičiaus ir kitus laiškus, nuncijus pripažino, kad į vyskupus Lietuvoje labiau tiktų Giedraitis (Wierzbowski: o. c. 243 p.).

Nemalonu, tiesa, buvo aukštiesiems Varšuvos dignitoriams, kad jų pastangas guviai painiojo ne tik kustošo laimėtoji nominacija, bet ir pati kapitulos elekcija ir *vyriausio* Lietuvos vyskupo labai taiklus ir palankus užtarimas. O, be to, savo keliu Vilniaus jėzuitai visada galėjo pradėti Romoje per generolą aktyviau veikti už Merkelį. Bet apie šitą kelią kustošas, žinoma, nuncijui nė pusės žodžio nebuvo minėjęs, kaip jis nebuvo taip pat anksčiau nieko nuncijui pranešęs, kai vyko į Paryžių (Nunz. Pol. 10, 175r). Žodžiu, abi pusės vedė savo politiką, ir vyko įdomus žaidimas. Dangus tačiau Giedraičiui pamažu blaivėsi.

Kaip jau rudeniop (1575) buvo žiūrima į tuos reikalus Romoje, parodo mums du raštai Varšuvos nuncijui, išėję iš *paties* kardinolo plunksnos. Vatikano archyve yra likę jų juodraščiai, ir šiuose matyti kita ranka prierašai laiškų gale. Prierašai laikomi paties valstybės sekretoriaus kard. Galli rašyti. Išeitų, kad pats Como kardinolas, perskaitęs juodraštį, kuriame buvo suminėta eilė kitų reikalų, kita plunksna ir kitu rašalu prirašė skubotą pabaigą vien Medininkų reikalu (1575 m. IX. 10):

« Vilniaus bažnyčios kustošas karaliaus yra nominuotas į Žemaičių vyskupus, ir čia (jis) atsiuntė raštus konfirmacijai. Bet Jūsų Malonybė gerai žino, kad yra reikalinga ir (kanoniškasis) procesas ir tikėjimo išpažinimo aktas. O to jis nėra atlikęs. Tačiau, jeigu jis atvyks, ar pasiųs per Tamstą, kad padarytumėte procesą, *neatsisakykite jį patenkinti* ir (tą bylą), paliudytą ir užantspauduotą, atsiųskite čia » (Nunz. Pol. t. 171, 545v; t. 172, 226v).

M. Giedraitis, reikia pastebėti, yra *paskutinis* Žemaičių vyskupas,

kurio kanoniškasis procesas (scrutinium) nēra išlikęs. Nuo vysk. Merkelio įpēdinio Mikal. Paco — 1610 m. (Processus Consist. t. 12, 104r) iki pat vysk. M. Valančiaus (Proc. Consist. t. 250, 737r) ir, žinoma, toliau, kiek teko patirti, visos Žemaičių vyskupų informatyvinēs arba kanoniškosios bylos (4-6-8 liudiminkų apklausinējimai apie vyskupijos padētį ir kandidato į vyskupus asmenį) yra Vatikano archyve. Vilniaus vyskupijai tokios pat bylos čia aptinkamos nuo 1600 m. — nuo Benedikto Vainiaus-Voinos (Proc. Consist. t. 11, 455r), ēmusio vyskupauti po to didžiojo konflikto.

Kuriuo būdu buvo atliktas kustošo proceso liudininkų apklausinējimas, nieko nežinome, nes niekur nēra tuo klausimu jokios žinutēs. Gal iš viso jis buvo toliau Varšuvoje vilkinamas; bet juo labiau tos tolimo Bažnyčios užkampio ir nežymios diecezijos vyskupo reikalas darēsi *viešesnis*, kalbų, ginčų ir svarstybų objektu. Štai 1575 m. spalių 22 d. iš popiežiaus sekretarijos (Kard. Galli) nuncijui Laureo Varšuvon išsiųstame rašte, be kitko, skaitome (Nunz. Pol. 172, 228rv):

« Jo Šventenybē (jau) nugirdo tai, ką Jūsų Malonybē rašote apie nominatus į Žemaičių vyskupiją, ir jam labai nemalonu («li rincresce molto») dēl to ginčo, kuris atsirado ».

Tos varžybos, žinoma, nebūtų taip nusitęsusios, jeigu nuncijaus kandidatas ir šio dēdē, kuriedu galējo veikti, remdamiesi pirmumą turinčia Voronieckio nominacija, būtų buvę užtenkamai ryžtingi. Matyti, juodviejų buvo norima, Lietuvos perdaug nepykinant, pusiau geruoju, įsodinti Lovičio kleboną į Medininkus. O laikas kalbējo jo nenaudai, nes Lietuvos veiksniai parodē daugiau ryžto.

Kard. Galli toliau tęsia savo įdomų laišką:

« (Jo Šventenybē) nemažai stebisi, kad arkivyskupo sesers sūnus, būdamas pirmasis, ir jau daug laiko kaip nominuotas, tiek ilgai delsē neprisiųsdamas (savo dokumentų) konfirmacijai ».

Tokiu atveju, žinoma, Roma, būtų išvengusi jai nereikalingos painiavos. Sekretorius baigia tą nemalonų reikalą bendrais nurodymais (Nunz. Pol. 172, 228 v.):

« Jeigu Jūsų Malonybē bus suradęs priemones juos (kandidatus) nuraminti, kad (būtų galima) išvengti triukšmo ir paskalų, kurios iš to galētų kilti, bus tikrai geras dalykas ».

Kandidatų varžybos buvo pasidariusios perdaug viešas reikalas. Aplenkiant sekretorių Galli, buvo painformuotas pats pop. Grigalius XIII.

Nuo 1575 m. rudens Romoje ēmē reikštis santūresnē orientacija Lietuvos bažnytinēje painiavoje. Kas gi galējo čia prisidēti? Gal Lietuvos luomų naujas raštas, apie kurį kalba jēz. K. Niesiecki (Herbarz Polski IV 85 p.). Jo pēdsakų niekur neradome. Niesiecki

tačiau rašo, kad 1575. VIII. 10 Vilniuje susirinkusieji Lietuvos luomai dar kartą pasisakė prieš J. Voroniecki, kaip neturintį Lietuvos pilietybės (indigenatus) ir dar kartą stojo už Giedraitį, surašydami prašymą Romon. Niesiecki sakosi apie tai skaitęs Lietuvos jėzuitų provincijos archyve Rozrazevijaus rankraščiuose (MS Rozrazevian.). Po 1774 m. ordino panaikinimo iš Vilniaus Lietuvos provincijos archyvo dalis (per Polocką) pateko į Krokuvos jėz. archyvą. Ten reikėtų ieškoti ir to reikšmingo rašto nuorašo. Šalia tokio ano meto Lietuvos visuomenės rašto buvo tačiau dar ir kitų svarbių veiksnių kurie padėjo nulenkti Romą.

12. *Radvilų įsikišimas ir nuncijaus nusistatymo keitimasis.* Vienas iš žymių veiksnių, kuris Romoje veikliai prisidėjo M. Giedraičio naudai, buvo *jėzuitai.* Ne tik nominato raštas gen. Eb. Merkurijanui (Ep. Germ. 136, II, 357r), bet ir pačių, kustošą Vilniuję pažinusių, jėzuitų (Pr. Sunyer, St. Varševickis) šiltos rekomendacijos į savo centrą nepaliko Romos Kūrijoje be pėdsakų. O pop. Grigalius XIII, kaip L. Pastorius (Geschichte d. Paepste, IX, 1928) daugybe ryškių faktų pavaizduoja, anais tikrosios katalikybės restauracijos laikais, žinoma, labai stipriai rėmėsi jėzuitais.

Jėzuitų ordino generalicija iš ano tolimo pasviečio buvo gavusi žinių apie katalikybės liūdną padėtį Lietuvoje. Prie to dar buvo palankus piršimas vilniškiams jėzuitams gerai pažįstamo kandidato. Tad Romos jėzuitai negalėjo neveiklūs sėdėti tuo reikalu. Kard. Galli spalių 22 d. (1575) rašė į Laureo (Nunz. Pol. t. 172, 228) apie tai, kad popiežius *nemaloniai* « nugirdo » (= « ha inteso ») apie du nominatus į Žemaičių vyskupus. Esame linkę tarti, jog Grigalius XIII su tokia pakibusia Medininkų vyskupijos padėtimi buvo *supažindintas* jėzuitų centro vadovybės Romoje. Kaip visa tai buvo atlikta, gal atskleis vėliau nauja medžiaga.

Į Vatikaną dabar (1951) yra patekęs Boncompagni šeimos labai gausus archyvas. O žymusis kalendoriaus reformatorius Grigalius XIII (1572-85) giminu buvo Ugo Boncompagni. Anais laikais buvo nusistojęs paprotys daugelį įdomių rašto dalykų (ypač originalius laiškus) iš oficialių kanceliarijų pasiimti į šeimos privačią nuosavybę. Šitaip susidarė, šalia eilės kitų popiežių giminių archyvų, pvz., ir didžiulis archyvas « Fondo Borghese ». O veiklus pop. Paulius V (1605—1621) buvo Camillo Borghese. Tame apie 8000 tomų fonde, kurį iš Borghese palikuonių įgijo Leonas XIII, Lietuvos istorijai iš M. Giedraičio ir vėlesnių laikų yra aptikta vertingos medžiagos. Yra vilties, kad ir didžiuliame Boncompagni fonde, kai jis bus inventarizuotas, bus galima rasti medžiagos. Ji išaiškins daugelį Lietuvos klausimų Grigaliaus XIII laikais. Gal pasiseks daugiau sužinoti

ir apie žygius Giedraičio reikalu. Daugybē laiškų ir įvairių aktų originalų yra nuēję į minētą šeimos archyvą.

Grįžtant prie Romos jēzuitų žygių pas popiežių, reikia apgailestauti, kad nesame smulkiau informuoti. Įšaiškindami susidariusią padētį ir nurodydami, kokia «piūtis» laukia Medininkų ganytojo, jēzuitai Žemaičių kraštui ir apskritai lietuvių kultūrai čia yra atlikę didelēs reikšmēs patarnavimą. Greičiausiai palankus atsiliepimas apie Vilniaus kustošą buvo atliktas vien *gyvu* žodžiu.

Apie tolimesnę varžybų eigą tačiau turime *raštu* palikimo. Kai *Romoje* ant dviejų konkurentų svarstyklių savo svarų grūdą dējo jēzuitai, tuo pat metu *Varšuvoje* pas nuncijų V. Laureo nusvērē tvirtas Radvilų giminēs žodis, pirmiausiai, žinoma, Lietuvos maršalo Mikalojaus Kristupo (Našlaitēlio).

Prisimintina, kad Mato Giedraičio sūnūs priklausē prie tokių smulkių Lietuvos kunigaikščių, kuriuos turtingieji Radvilai jau nuo seno bus globoję. Merkelio brolis Kasparas prieš 30 metų buvo tarnavęs jauno Žygimanto Augusto dvare Vilniuje, kai ten tiek daug įtakos turējo Mik. Radvilas Juodasis. Abu vyresnieji (Kasparas ir Merkelis) įsirašē Karaliaučiaus un-tan, galbūt, tik galingojo Vilniaus vaivados ir Lietuvos kanclerio remiami. Spējame, kad Giedraičių Merkelis ir toliau galējo būti išlaikomas užsienio protestantiškuose un-tuose lēšomis Radvilo, kuris labai dosniai buvo atidaręs savo pinigų dēžę kalvinizmui Lietuvoje. Tarp šviežiai atsivertusių Juodojo sūnų ir Vilniaus kustošo bendravimo ryšys neturējo pairti. Ilgai tačiau atskiro Radvilų vaidmens tose varžybose nesimatē. Jie tvarkē savuosius reikalus.

Dar Medininkų vysk. Jurgis tebebuvo gyvas, kai Radvilai rūpestingai užsiēmē savo Jurgį iškelti į Vilniaus vyskupus-koadjutorius. Jeigu ir buvo prisidēta prie bendrų Lietuvos senatorių ir Vilniaus suvažiavimo (1574. XI. 1) žygių ir sprendimų siųsti M. Giedraitį į Paryžių pas Henriką, tai Radvilų Našlaitēliui niekas daugiau nerūpējo, kaip tik matyti mitrą ant jaunesnio brolio galvos. Jei spręsti iš palikusių raštų, tai reikia prieiti išvadą, jog niekas tiek daug nepadarē Jurgiui Radvilui iškelti į Vilniaus koadjutorius, kiek pats jo brolis maršalas. Ilgiausiu raštu (1574. VI. 14) jis nulenkē vysk. Valerijoną (Scriptores rerum Polon. VIII, 1885, 5-9 p.). Jis išgavo Vilniaus kapitulos sutikimą. Jis rado užtarējus jēzuituose, kuriems nesigailējo dovanų (Sygański: Listy P. Skargi, 56, 73 p.). Padarymas įtakingiausios Lietuvoje didikų šeimos nario vyskupu, kai dar eilē ponų buvo kalvinistai, skaitēsi viena iš veiklių priemonių kovoti prieš protestantizmą Didž. Kunigaikštijoje. Ne be Vilniaus jēzuitų įtaigos rašē jēz. generolui Merkurijanui vysk. Protasevičius (Jēz. Arch. Epist. Extern. 12, 280rv). Iš visų jēzuitų P. Skarga, kurio

įtakoje Jurgis buvo prieš metus apsisprendęs tapti kataliku (1573. IX. 2), darė daugiausia. Jis tapo jo dvasios tėvu, ir labai palankiai jį rekomendavo generolui. O nunc. Laureo taip pat uoliai pranešinėjo savo « depešose » Jurgio kandidatūros klausimą ir stengėsi paveikti *Romą* (Th Wierzbowski: Laureo, 104-6, 137, 140, 150-1, 154-5, 173 p.). O ten kandidatui nėjo taip sklandžiai ir buvo surasta žymių kliūčių: jis teturėjo tik 18 metų, nebuvo išmokslintas teologijoje. Du jaunesnieji jo broliai — palikę Juodojo pusbrolio, dėdės Mikal. Radvilo Rudojo globoje — vis dar buvo protestantai. Bet kliūtys greitai tirpo. 1575 m. kovo mėn. 19 d. nunc. Laureo Romon siuntė džiugią žinią, kad ir jaunieji Radviliukai pagaliau virto katalikais (Wierzbowski t. p. 155 p.). Jau prieš tai (III. 7) Grigalius XIII į nuncijaus rankas išsiuntė konfirmacijos dokumentą. Popiežius jau buvo įsitikinęs Mikalojaus Kristupo ir Jurgio prisirišimu prie Apaštalų Sosto ir juodviejų religiniu uolumu. Daug gelbėjo palankūs jėzuitų atsiliepimai ! Jurgiui dar reikėjo atlikti papildomų formalumų (Wierzbowski: t. p. 150 p.), ir jis turėjo būti greitai atsiųstas į Romą teologijos mokslams ir « propter comparandas ecclesiasticas ad gubernandum virtutes » — « kad įsigytų (gerų) bažnytinių savybių (vyskupijai) valdyti » (Monumenta Poloniae Vaticana, IV, 1915, p. 8, pstb. 2).

Visą laiką (1575 m.) nuncijus Romon tiksliai pranešinėjo apie tą reikšmingą Lietuvos bažnytinio gyvenimo įvykį. Akivaizdoje ano fakto, kad turtingiausios giminės atžala turėjo tapti Lietuvos sostinės vyskupu, iš jo daug viltasi, stiprinant Lietuvos katalikybę. Nuncijus smulkiai rašė Romon, kaip Jurgis gavo pirmuosius keturis šventimus. Jis pranešė, kaip šis prie daugybės liudininkų du kartu ėjo komunijos, kaip jis, pagal nustatytą formą, pasirašė tikėjimo išpažinimą (Nunz. Pol. 10, 161v). Buvo parašyta apie tai, kaip buvo atliktas kanoniškasis egzaminas (t. p. 163r) ir t. t.

Kaip matyti, šalia Mikalojaus Kristupo ir P. Skargos, daug veiklumo parodė ir *nuncijus*. Jurgio klausimas tačiau dar nebuvo baigtas. Jis turėjo vykti Romon mokslams. Su šita jo kelione įdomiai rišasi ir Medininkų sosto klausimas. Radvilai turėjo progos suvaidinti paskutiniajame akte vieną iš pirmųjų rolių.

Nė viena Lietuvos didikų giminė nebuvo tiek daug linkusi rašinėti įvairių raštų, atsiminimų, kelionių aprašymų ir t. t., kiek Radvilai (K. Estreicher: Bibliogr. Polska, t. 26, 61—111 p.). Šitą palinkimą imtis plunksnos parodė ir jaunas Jurgis. Iš jo pirmosios kelionės 1575 m. (viso jis keliavo Romon keturis kartus ir ten 1600 mirė) turime smulkų dienoraštį. Jis yra jau paskelbtas iš Krokuvos Čartoriskių bibliotekos nebaigto nuorašo (H. Barycz: Kwart. Histor., t. 49, 1935, 340—356 p.).

Tas dienoraštis, toli gražu, nėra koks aprašinėjimas pokalbių, svetimų samprotavimų. Jis nėra toks tikslus kitų nuomonių atpasakojimas, kaip tai savo « depešose » į sekretariją nuolat darė nunc. V. Laureo. Jurgio Radvilo dienoraštyje yra tik inventoriškos žinios: sausas registravimas kelionės dienų, matytų žmonių, pravažiuotų miestų ir pilių. Bet ir tai mums kai ką pasako.

Pravažiuodamas Varšuvą, Jurgis trims dienoms ten sustojo ir du kartu buvo pas nuncijų. Štai spalio 26 d. užrašyta (t. p. 348 p.), kad jis pas nuncijų pusryčiavo drauge su Vilniaus arkidiakonu Andrium Viderskiu. Šis buvo atlydėjęs koadjutorių su geroku Mikalojaus Kristupo tarnų būriu iki pat Varšuvos. Nėra jokios abejonės, kaip įrodo ir paties Laureo pranešimai, kad pas nuncijų buvo *tartasi* M. Giedraičio kandidatūros klausimu. Radvilų nuomonę varžybų reikalu nuncijus žinojo iš *anksčiau*. Šį kartą asmeniškame pokalbyje ji buvo dar labiau paryškinta. Po Jurgio vizito rytojaus dieną (X. 27) nuncijus jau siuntė savo pranešimą į Romą.

Jį dar nebuvo, tiesa, pasiekusios kardinolo Galli žinios (iš X. 22) apie popiežiaus nepasitenkinimą. Į valstybės sekretariatą, kaip kaip įprasta, šifruotai (t. y. skaičiais), jis tuoj perdavė jau tokias žinias (Nunz. Pol. 11, 11r; Wierzbowski: t. p. 265 p.):

« Olyko kun-štis (= Radvilas) su (savo) *broliais*, turėdamas (kai kurių) varžybų su arkivyskupu (Uchanskiu), yra *priešingai* nusiteikęs link Lovičio klebono, arkivyskupo seserėno (kandidatūros), ir palaiko į Žemaičių vyskupiją Vilniaus kustošą. »

Atsivertėlis maršalas su broliais buvo aiškiai pasisakęs už Lietuvos suvažiavimo kandidatą Merkelį. Nuncijui būtų buvę gana nepatanku eiti prieš galingiausią Didžiosios Kunigaikštijos giminę. Į jos balsą Romoje jau buvo pradėta kreipti dėmesio. Niekumet iki tol Romos Kūrija su jokiu Lietuvos didiku nebuvo turėjusi betarpiškų ryšių, kokie dabar prasidėjo nuo Radvilo Našlaitėlio laikų. Apskritai, iki 1571 metų Vatikano archyve negalima aptikti beveik jokio mūsų magnatų susirašinėjimo su popiežiumi. Nuo Henriko Valois laikų atsiveria gausi korespondencija, ir čia yra dešimčių dešimtys originalių Radvilo Našlaitėlio, Leono Sapiegos laiškų. Bet juos abu pralenkė Jurgis Radvilas. Tie raštai tačiau labiau patenka į Batoro ir ypač Žygimanto Vazos epochą.

Gaila, kad ir apie Radvilų svarų įnašą Vilniaus kustošo naudai tik tiek težinome, kiek mums teparodo nuncijus. Ir jis toliau rašo, nusileisdamas Radvilų nuomonei (Nunz. Pol. 10, 11r):

« Užtat, kad būtų galima išvengti netvarkos, galinčios kilti iš nuomonių skirtumo, aš dėjau pastangų, kad klebonas (= Voronieckis) *sutiktų užleisti* savo teises (į vyskupiją), gaudamas savo

naudai kokį padorų atlyginimą; (aš tai dariau) su viltimi palaikyti jį progomis, kai tik bus naujas karalius ».

O tuo karaliumi nuncijus tikējosi būsiant imperatorių Maksimilijoną ir jo kandidatūrą, drauge su Voronieckio dēde primu Uchanskiu, stipriai rēmē. Savo priešišką liniją Giedraičio atžvilgiu nuncijus, kaip matome iš jo paties pranešimo, buvo *sušvelninęs*. Tai, turbūt, užtenkamai paaiškina, kodēl jau paruoštam Voronieckio kanoniškam procesui (į vyskupus) jis nebedavē eigos. Bet visai be nieko palikti Lovičio kleboną V. Laureo nebuvo nusistatęs (t. p. 11rv).

« Ir kaip tik šiomis dienomis (Voronieckis), vykdamas į Rusiją, pravažiavo pro čia ir viską sudējo į mano rankas. Dabar, atvykęs čia, Vilniaus koadjutorius (= Jurgis Radvilas) rekomendavo man šitą reikalą kustošo (= Giedraičio) naudai. Pasisiūliau, kad čia (= Varšuvon) atvykus minētam kustošui, pakombinuosiu surasti kokį padorų būdą, patenkinantį *abiejų pusių* susitarimą; (koadjutorius) man sakē norįs rašyti (kustošui), užtikrindamas pasisekimą ».

Toliau nuncijus išdēstė kardinolui Galli savo surastą išeitį, iš kurios matyti pirmas *palinkimas* kunigaikščio Giedraičio pusēn.

« Šitos (mano) pastangos yra būtinos, kad būtų galima prašalinti bet kokį nemalonumą. Be to, būdamas teisingai informuotas apie vieno ir kito kvalifikacijas, radau, kad kustošas, kaip kitame savo laiške Jūsų Šviesybei rašiau, bus *tikrai tinkamesnis* tarnauti tai Bažnyčiai negu antras. Patyriau, kad ir religijos dalykuose, kiek man žinoma, dēl jo nēra jokio įtarimo ».

Jei neskaityti V. Laureo palankaus žodžio Vilniaus kustošui, kai buvo siunčiami Romon Žemaičių seniūno J. J. Chodkevičiaus ir kitų laiškai (Wierzbowski: Laureo, 242-3 p.), tai šitoji depeša buvo jau pirmas *obiektyvus* nuncijaus pranešimas apie Giedraitį į Romą. Apie Voroniecką gi iš tolimesnēs pranešimo tąsos patiriame, kad jam buvo gana svarbus beneficijos, ar kompensacijos klausimas, nes nuncijus toliau dēsto:

« (Abiejų pusių) susitarimas būtų padarytas arkivyskupą *patenkinančiu* būdu; ir kas liečia atiyginimą (Voronieckiui), kuris turētų būti *užkrautas* ant (Medininkų) vyskupijos, bus rūpestingai patvarkyta, kad būtų nuimtas kuo greičiau, kai tik bus parūpinta iš naujo karaliaus atlyginimas (« ricompensa ») minētam klebonui (= Voronieckiui) ».

Vadinasi, nuncijus ējo į nuolaidas. Žemaičių vyskupu jau galējo tapti Giedraitis, bet turējo *atlyginti* nuncijaus remtam pretendentui, nes Vilniaus kustošui kelio, atrodē, jau nebebuvo galima užstoti.

Tuo pat laiku per Vieną ir Veneciją į Romą skubējo Protasevičiaus koadjutorius Jurgis su broliu Albertu. Jiedu norējo suspēti į jubiliejinių šv. Metų (1575) uždarymą. Drauge jiedu vežēsi visą

eilę rekomendacinių raštų. Vieną jų rašė pats vyresnis brolis jėzuitų generolui. Dėkodamas už paslaugas, maršalas rekomendavo ypač koadjutorių (Jėz. Arch. Epist. Extern. 27, 309r). Šis gi turėjo atvežti Romon tiesiogines asmeniškas informacijas ir anuo Medininkų reikalu, kuriuo Radvilų linija *susijungė* su Vilniaus jėzuitų nusistatymu.

Jurgis su broliu skaitėsi pop. Grigaliaus XIII globoje. Iš tiesų tačiau abiem Radviliukais rūpinosi jėzuitai, ir ypač jie globojo Jurgį. Generolas Merkurijanas jo auklėtoju ir mokytoju paskyrė jėz. Achilles Gagliardi (St. Rostowski: Lithuan. Soc. Jesu Hist., 1877, 192). Jurgio mokytoju buvo, be kitko, dar ir žymusis jėzuitų šventasis =R. Beliarminas. Su juo koadjutorius ir susidraugavo (St. Bednarski : Stosunki kardynala R. Belliarmina z Polską i Polakami, 1920, 11—13 p.). Tos jauno Vilniaus vyskupo studijos Romoje (H. Barycz: Polacy na studiach Rzymie, 1938, 208 p.) sudaro atskirą įdomų epizodą. Kiekvieną kartą, kai tik vėliau, jau kardinolu tapęs, Radvilas čia pasirodydavo, vis kas nors ypatingesnio apie jį būdavo parašoma vadinamosiose «Žiniose» («Avvisi»). Tokių iki šiol *dar* niekur nenaudotų «žinių» apie jį yra Vatikano archyve (Avvisi, t. 120 ir 126).

Jurgio Radvilo atvykimas į Romą ne tik galutinai teigiamai išsprendė visas abejones dėl jo paties vyskupavimo Vilniuje, bet ryškiai sustiprino ir Giedraičio padėtį. Šitokios reikšmingos aplinkybės delsiančiųjų dėdės ir seserėno reikalą dabar jau stipriai prastino. O jiedu, po nuncijaus veiklos skraiste, patys niekur nieko nerašydamu, vis pasitikėjo galingu Laureo. Uchanskis, matyti, jautė Lietuvos nuotaikas. Jo atsargumas buvo vietoje. Todėl ir varžymasis neišaugo iš karto į tokį neišvengiamą dviejų sufederuotų valstybių konfliktą, kokis pasidarė Vilniuje, kai kard. Jurgis Radvilas 1591 m. buvo iškeltas į Krokuvą. Ir nominaciją turėdamu, dėdė ir seserėnas ilgai gaišo, vis manydamu Lietuvoje palenkti opoziciją. O ji ir šitame ginče, kaip ir naujos karaliaus elekcijos proga, vaizdavo Lenkijai gana priešiškas poliublinines Lietuvos nuotaikas. Tad opozicija tik sustiprėjo. Ji subrendo į Radvilų ir primo konfliktą, o elekcijoje Lietuva ėjo taip pat jau savo visai nepriklausomu keliu. Tačiau tokioje padėtyje, kada buvo tikimasi greitai išrinkti naują karalių, pralaiminčiai pusei siūlėsi dar viena ir paskutinė galimybė.

13. *Paskutinis Giedraičio priešų bandymas nudelsti konfirmaciją.* Respublikoje nuo 1575 m. vasaros prasidėjo visas politinis jovalas. Jį gana ryškiai viešumon parodė Stężycos suvažiavimas (birželio mėn. pradžioje). Henrikui nebepasisekė pažadais masinti bajorijos, nors jo delegatas (d'Expeisses) įtikinėjo suvažiavusius, jog Valois tikrai sugrįšiąs, kai tik Prancūzijos politiniai reikalai leisią. Tačiau

suvažiavime buvo pripažintas *bekaralmečio* faktas. Bajorų visuomenė buvo tiek suskilusi, kad ji nieko kito ir nepajėgė daugiau nutarti. Vienas lenkas ilgiausiame laiške labai gyvai rašė apie tą padėtį Romon (Theiner: Annales Eccles. II, 89 p.):

«... čia nėra jokios tvarkos, didelis sąmyšis. Netrūksta anokių, kurie gerą tvarką daro, bet neatsiranda tokių, kurie klausytų. Senatas ir bajorija karaliaus klausimu labiausiai nesutinka savitarpyje ...».

Ir kandidatų į karalius atsirado daug iš visur. Vieni norėjo Piasto (vietinio), kiti Maskviečio (Jono IV), treti imperatoriaus. Prancūzų naujas kandidatas, kurį ypač rėmė Kotryna Mediči, buvo Alfonsas d'Este (iš Feraros). Lietuva gi vėl vedė savo *nepriklausomą* rinkiminę politiką. Dar praėjusių metų suvažiavime per Visus Šventus Vilniuje buvo sutarta: Henriko negrįžimo atveju vėl kaip 1573 m. stoti už Habsburgų Ernestą. Tame savo nusistatyme lietuviai nebuvo iki galo ryžtingi. Pasigirsdavo balsų ir už Maskvietį (Wierzbowski: Laureo, 380 p.). Bet Lietuvos senatoriai, kurių politiniai vadai buvo Mikalojus Radvilas Rudasis (Vilniaus vaivada) ir Jonas Jeronimas Chodkevičius (Žemaičių seniūnas), rėmė Ernestą ir jo vedybas su Ona Jogailaite (t. p. 287).

Lietuvoje reiškėsi antilenkiška nuotaika (J. Lappo: 1588 m. Lietuvos Statutas, I, 1 dalis, 1934, 333 p.). Didžiosios Kunigaikštijos visuomenė negalėjo užmiršti, kai jėga per Liublino seimą iš valstybės buvo atplėštos keturios vaivadijos (Palenkės, Kijevo, Braslavo, Volinijos). Tad ir rinkiminėje kampanijoje, lygiai kaip 1573 m., Ernestui buvo statoma sąlyga — *sugrąžinti* Lietuvai atplėštas žemes. Ernesto tėvui imperatoriui tačiau nebuvo pakeliui, kad lietuviai *suardytų* uniją, nes Habsburgai norėjo valdyti abi valstybi. Lietuviai neaiškiais pažadais vėl buvo masinami. O pats imperatorius Maksimilijonas II figūravo Lenkijos didikų partijos kandidatu. Ypač nuncijus Laureo aiškiai atsistojo už jį. Primas Uchanskis taip pat turėjo jį palaikyti. Šitaip abu jiedu be sąlygų pasidavė Austrijai (plačiau žr. J. Karttunen: Die Koenigswahl in Polen 1575, Helsingfors 1915).

Arkiv. Uchanskio rankose buvo teisė sušaukti konvokacinį, o vėliau ir elekcinį seimą. Bauginančios žinios apie totorių judėjimus iš pietų pusės vertė skubėti. Spalio 3 d. Varšuvon sukviestame konvokaciniame seime Lietuva nedalyvavo. Ji atsisakė su Lenkija bendradarbiauti, teisindamasi karu Livonijoje. Tarp 8 Lietuvos senatorių, kurie pasirašė Lietuvos vardu du raštu Varšuvos seimui ir Lenkijos senatoriams, buvo ir vienas parašas, kuris galėjo ypač nemaloniai nuteikti primą: «Melchior Giedroicius, electus Samogitiae, propria manu» (Nunz. Pol. 8, 337r—340v). Ir kituose anų metų raštuose, kurie parodo Lietuvos *atskirą* politiką, M. Giedraitis figū-

ruoja kaip senatorius (I. Lappo: 1588 m. Liet. Stat., I, 1 d., 330 p.), kaip elektas, ar nominatas.

Pačiame elekcijos įkarštyje, kada nuncijus iš visų jėgų stengėsi pravesti Maksimilijoną, rūpėjo jam nesudaryti nemalonumų primui, kuris su savo seserėnu buvo Laureo pusėje. O Uchanskis buvo, kaip žinome, « bekaralmečio galva ». Jo laikysena V. Laureo buvo patenkintas ir ne kartą Romai gyrė. Nuncijus nuolat smulkmeniškai pranešinėjo ir lietuvių nusistatymus. Jis referuodavo vis Radvilo Rudojo ir Jono Chodkevičiaus samprotavimus. Radvilas Našlaitėlis gi visą laiką sirgo savo dvare prie Vilniaus. Tarp visų tų įkaitusių reikalų anoje keblioje vidaus santykių politikoje nuncijus neužmiršo pradingstančio, rodos, smulkaus Medininkų klausimo.

Lapkričio 13 d. (1575) nuncijus rašė kard. Galli, jog reikėtų *palaukti* su galutinu Žemaičių vyskupo paskyrimu. Priešingu atveju būtų nuskriaustas Lovičio klebonas, « garbingas ir užsitarnavęs žmogus », o arkivyskupas būtų labai nepatenkintas (Wierzbowski: t. p. 270 p.). Šį slėgė tuo metu rūpesčiai, nes lapkričio 7 d. paskelbtame elekciniame seime nebuvo jokio sutarimo. Pagaliau rinkimai suskilo. Didikų partija XII. 12 d. paskelbė išrinktu Laureo ir Uchanskio kandidatą — imper. Maksimilijoną II; Habsburgų priešai susibūrė krūvon, ir po trijų dienų karaliumi nominavo Steponą Batorą, su sąlyga, kad jis vestų 55-rių metų nuotaką Oną.

Nuncijus Batoro išrinkimą tačiau ignoravo, ir jo « depešos » rodo visas tas pastangas sutrukdyti jam kelią į Krokuvą. Į Siebenbuergą buvo siunčiamas pats Žemaičių vysk. nominatas J. Voronieckis. Jis turėjo Batorą įtikinti *nepriimti* išrinkimo (Wierzbowski: t. p. 322 p.). Nuncijus dar dės daug pastangų, kuriose aktyviai dalyvaus ir Voronieckis (t. p. 368, 373 p.), pravesti Maksimilijonui į respublikos karalius. Jau, atrodė, bus einama į vidaus karą, tačiau Batorą remiantieji bajorai užėmė Krokuvą. Nepaisant nuncijaus ir Uchanskio pastangų ir Austrijos partijos suvažiavimų, Batoras atvyko Krokuvon ir ten vainikavosi.

V. Laureo užsikirto. Jis *nepripažino* Batoro išrinkimo. Priešinosi dar Batorui Dancigas. Lietuviai savo suvažiavime Gardine (1576. IV. 20) taip pat dar Batoro nelaikė savo valdovu ir stovėjo jau už Maksimilijoną. Bet jie greitai surado išeitį. Gardine dalyvavo ir « Melchior Gedrucius », kurį plačiame interregnumo aprašyme Svient. Orzelskis (Scr. rer Pol. 22 t., 1917, 626 p.) pamini pirmuoju. J. Chodkevičius nurodė taikai su Batoru kelią. Nuncijus tačiau šio vis nepripažino, ir buvo priverstas išvykti iš Lenkijos. Jo paskutinė « depeša » yra iš Lovičio 1576. VI. 9, o nuo VI. 25 jau iš Breslavo jis susisiekdavo su Roma. Devynis mėnesius nuncijus praleido Breslave. Bet kai Maksimilijonas greitai mirė, pop. Gri-

galius XIII davė nuncijui įsakymą grįžti Lenkijon. Batoras gi ieškojo taip pat kontakto su Roma.

Pralaimėjimas su Maksimilijono kandidatūra reiškė galutiną *pralaimėjimą* Voronieckiui Žemaičiuose. Nuncijus buvo numatęs arkivyskupui patenkinti — *laukimo* taktiką. Buvo tikimasi, kad naujasis karalius, abi ankstyvesnes nominacijas panaikinęs, duos naują — savo didžiųjų šalininkų naudai. Tai parodo ir nuncijaus pranešimas iš 1575. XII. 21, už savaitės po Maksimillijono išrinkimo. Jis rašo turįs vilties, jog ginčas dėl Žemaičių vyskupystės su Dievo pagalba būsiąs išspręstas tuoj po karūnacijos (Nunc. Pol. 11, 54v; Wierzbowski t. p. 324 p.). O karūnuotas turėjo būti Maksimilijonas! Su Batoru gi į kontaktą nuncijus tesuėjo tik 1577 m. pavasarį, kai Merkelis jau ganytojavo Varniuose.

14. *Galutinas Merkelio Giedraičio laimėjimas.* Varžybos ėjo jau į galą. Romos Kūrijoje galutinai nulėmė bažnytinis interesas, o ne asmeniniai ryšiai. Nunc. Laureo pažadai ir bičiulystė primui Uchanskiui turėjo būti paaukoti. Daug veiksnių tačiau turėjo įsijungti, kol Giedraitis pateko į vyskupus. Pradedant Lietuvos suvažiavimu Vilniuje (1574. XI. 1) ir baigiant Romos jėzuitais, buvo dėta daug pastangų. Vilniaus vyskupas tarė svarų žodį. Įdomu, kad jo kapitula jau spalių 4 d. (1575 m.), kustošą Giedraitį laikydama Žemaičių vyskupu, nauju kustošu parinko Benediktą Vainių (J. Kurczewski: Kościoł Zamkowy III, 59 p.). Įspūdingas nuncijui Laureo buvo dar rugpiūčio mėn. (1575. VIII. 16) Žemaičių seniūno Jono Jer. Chodkevičiaus raštas Merkelio naudai (Wierzbowski: Laureo, 242—243 p.), bet dar svaresnis buvo Radvilų žodis, ypač kai Jurgis Radvilas atvyko Romon. O reikalas rūpintis našlaujančios vyskupijos religine padėtimi buvo paskutinis lašas (Nunz. Pol. 11, 81). Šitaip laimėjo Bažnyčios bei pastoraciniai interesai. Tuo pačiu buvo pagerbtas ir tautinis principas, ir vietinės kalbos reikalas.

Kai nuncijus sau daug rūpesčio darė, kaip užbėgti kelią Batoro karūnavimuisi, iš Romos kardinolas Galli 1576 m. sausio 21 d. jau rašė jam (Nunz. Pol. 171, 552r):

« Buvo kilęs toks *triukšmas*, kurį padarė *anie* (= šalininkai) Vilniaus scholastiko (klaida: « kustošo ») naudai. Tad jo Šventenybė nebegalėjo atidėlioti išsiuntimo jam konfirmacijos į Žemaičių vyskupus. Todėl ji buvo išsiųsta užvakar ».

Toliau valstybės sekretorius prideda guosdamas:

« Jo Šventenybė *palaukė* gana ilgai, kad (arkiv.) atsiųstų kokį nors dalyką savo naudai, bet paskutiniuoju momentu *nebegalėjo* sulaikyti. Tad Jūsų Malonybė atsiprašys minėto arkivyskupo, užtikrindamas, kad Jo Šventenybė *neužmirš* kitomis ir geresnėmis ir

patogesnėmis progomis, negu šitoji, atlyginti seserėnui, ir kad jį visada rems kaip pritinka, pagal jo dėdės ir jo paties nuopelnus » (Nunz. Pol. 171, 552v; Plg. Nunz. Pol. 172, 237rv).

Romos Kūrija, suprantama, nenorėjo triukšmo, ir tas įvairių Lietuvos veiksnių spaudimas galėjo baigtis, tik skiriant Vilniaus kustošą į Žemaičius. Tą pranešimą, matyti, pats kard. Galli *rūpestingai* peržiūrėjo. Ir kaip aname rugsėjo 10 dienos pranešime, kurį jau citavome (Nunz. Pol. 172, 226v), taip ir čia pats *savo ranka* prirašė laiško galą, kuris visas čia ką tik išcituotas. Jis yra įskaitomame juodraštyje ir kitu rašalu, ir kita rašysena. Yra laikomas paties sekretoriaus kard. Galli rankos raštu (Nunz. Pol. 172, 237rv). Tai tik parodo, kokios svarbos buvo įgijęs Medininkų klausimas.

Romos Kūrijos Konsistorijos aktuose aptinkame, jog jau 1576 metų sausio 16 d. kardinolai, susirinkę į savo posėdį vyskupų promocijų reikalu, svarstė « Melchioris Gedroicz » bylą (Arch. Consist. Acta Camer. 11, 227r). Iš trumpo protokolo užrašo matyti, kad Merk. Giedraitis tada buvo apie 40 metų, buvo išmokslintas kanonų teisėje ir teologijoje ir atlikęs nustatytą tikėjimo išpažinimo formulę. Jokio klausimo nekilo dėl kokio trūkumo moksle, kaip, pav., atsirado 1618 m. paskiriant Stan. Kišką į Varnius (7 p. tom. 15, 113r). Nieko nepasakyta ir apie Giedraičio konfesinę praeitį. M. Giedraičio « Melchior Gedrorim ») paskyrimas, kaip tada buvo daroma, yra įrašytas ir vicekanclerio knygose, taip pat pažymint, kad posėdis įvyko rūmuose prie šv. Petro, o klausimą referavo kardinolas Farnese.

Už dešimties dienų iš Romos Kūrijos kanceliarijos buvo duotas įsakymas išsiųsti Merk. Giedraičiui atitinkamą brevę (Arch. Vat. Secr. Brev. 39, 27r). Nuo tos dienos (1576 m. sausio 16 d.) jis ir skaitėsi formaliai Žemaičių vyskupu. Sausio 28 d. jam buvo išsiųsta brevė, leidžianti per jo įšventinimą į vyskupus asistoje būti *dviem* vienuolynų abatams, bet turintiems teisę vartoti mitrą ir pastoralą (Secr. Brev. 39, 20r). Ano meto Lietuvos vyskupams buvo teikiamos tokios lengvatos, vis paaiškinant, jog tose srityse vyskupai gana toli vienas nuo kito gyvena. Tad sunku surinkti krūvon tuos vyskupus šventimų reikalu. O šventinti Giedraitį turėjo Vilniaus, Lucko ar kuris kitas vyskupas.

Kaip į tokius Romos sprendimus pažiūrėjo nuncijus ir primas, parodo jo laiškas Romon. Bet šitas buvo rašytas (1576. II. 15) kardinolui, kada dar Maksimilijonas galėjo tapti karaliumi ir nominuoti Voroniecką:

« Žinia apie (brevių) išsiuntimą Žemaičių vyskupijos reikalu Vilniaus kustošo naudai atneš arkivyskupui nemaža nemalonumo. Jis turėjo vilties, kad Jo Šventenybė galėjo palaukti, kol bus sužinotas naujojo karaliaus noras ... » (Nunz. Pol. 11, 82r).

V. Laureo toliau dėstė, kaip jis išaiškins ark. Uchanskiui, kodėl taip buvę padaryta. Jurgis Radvilas kalbėjęs (Romoje) *visos Lietuvos* vardu už Giedraitį. O tikėjimo išlaikymo reikalas ten ir nenoras susilaukti ta proga pagrįstų *skundų* iš Lietuvos vertęs toliau *nebeatidėlioti* to paskyrimo. Voronieckiui gi nebūsią Romoje praleistos progos suteikti kokią nors garbingą satisfakciją. Romoje, žinoma, buvo jaučiamas pralaimėjusios pusės nepasitenkinimas. Tad ėjo paguodos žodžiai per nuncijų.

Nunc. Laureo rašė *paskutinį* kartą tuo reikalu 1576. IV. 10 į sekretarijatą (Nunz. Pol. 11, 97r; Wierzbowski: t. p. 382-3 p.), jog arkivyskupas vis dar gyvenąs, kaip niekuomet anksčiau, vien tik pasitikėjimu:

« Žemaičių vyskupijos reikalu jis raminosi viltimi, kurią aš jam daviau Jo Šventenybės vardu ... ».

Merkelio Giedraičio kova buvo laimėta. Pagaliau jis, po didelių sunkenybių, pateko į vyskupus, ir per 33 vyskupavimo metus lietuvių tautoje paliko šviesiausio ganytojo atminimą iki 1849 metų, t. y., vysk. M. Valančiaus laikų. Jo varžovas Voronieckis pradingo praeityje, kaip menkai žinoma figūrėlė, Bet užbaigiant tą smulkiai vaizduotą kovą dėl Medininkų, reikia kelis žodžius pasakyti apie patį Lovičio kleboną — infulatą Jokūbą Voroniecki.

15. *Medininkų nominatas — J. Voronieckis.* Gausi sesers Voronieckienės vaikų krūva ne maža rūpesčio teikė tėviškam dėdei — Gniezno arkivyskupui. Ano meto šaltiniuose labiau sutinkami du seserėnai: Andrius ir Jokūbas, ir brolėnas Paulius Uchanskis. Apie Andrių nuncijaus V. Laureo įpėdinis J. A. Caligari, kurio palankumas Giedraičiui matosi iš kai kurių dokumentų (Mon. Pol. Vat. IV p. LVIII, 282 p.), parašė į Romą tai, ką pats nuncijus kalbėjo su Batoru Vilniuje 1579 m. spalių mėn. (Mon. Pol. Vat. IV 303 p.). Tame įdomiame savo pranešime apie Lietuvą Andrius buvo taip įvertintas:

« Čia yra tikras Lovičio klebono brolis, Andrius Voronieckis, Gniezno arkivyskupo seserėnas. Nors jis dijakonas ir vilki bažnytinius rūbus, tačiau daro tūkstančius kvailysčių ir šposų. Jis yra įkyrus visiems dvasininkams ir geriems žmonėms. Kai kurių jis laikomas bedieviu. Padariau žygių, kad jis būtų išvarytas iš (karaliaus) dvaro, arba kad nebūtų įleistas į seimą. Nežinau, ar tai man pasiseks, nes jį palaiko galingi rėmėjai, kurie turi džiaugsmo iš jo kvailysčių ir viešų nesąmonių ».

Kita proga nuncijus vėl aprašo, kaip Andrius išjuokia net aukščiausius dignitorius, persirengia kardinolu ir t. t. Buvo siųstas Romon mokytis, bet, iš ten grįžęs ir gavęs iš dėdės beneficijų, nebe-

norėjo tapti dvasininku (Th. Wierzbowski: Jakob Uchański, 1895, 696 p.; J. Korytkowski: Pralaci i kanonicy katedr. Gniezn. IV, 1883, 347-8 p.). O visokių juokingų numerių jis darydavo aibes (Th. Wierzbowski: Laureo, 512 p.). Nors Caligari jį ir išvarydino iš karaliaus rūmų, tačiau jis, pasivalkiojęs po didikų dvarus, vėl atgavo Batoro malonę, ir net kartu su juos sėsdavo už karališko stalo (Th. Wierzbowski: J. Uchański, 696 p.). Tiek trumpai apie Andrių, o koks gi buvo jo brolis Jokūbas, Merkelio konkurentas?

Čia vėl prabyla mums autentiški šaltiniai, būtent, pats nuncijus Caligari. Nors jo laiškų ir «depešų» leidėjas Boratynskis samprotauja, kad Caligari neturėjęs dovanos žmones tinkamai pažinti ir juos charakterizuoti (Mon. Pol. Vat. IV, p. LXIV, p. LXVIII), tačiau į kai kuriuos jo posakius negalima nekreipti dėmesio.

1579 m. rugsėjo 8 d. Caligari rašė kard-lui Galli šifruotai (Mon. Pol. Vat. IV 279 p.):

«Žmogus (= J. Voronieckis), kurį Jūsų Šventenybė pasiūlo deleguoti Maskvon, nėra karaliaus (= Batoro) malonėje. Jis yra *paperkamas* ir neturi gero vardo. Kada karalius bus patenkintas, ar tokiu dėsis, aš surasiu tinkamą asmenį ...».

Vadinasi, Caligari nuomonė apie Voroniecki skyrėsi nuo Laureo. O J. Korytkowskis (IV 348) duoda ir faktų apie Voronieckio paperkamumą. Kad pinigą Jokūbas brangino, matyti iš to gausaus beneficijų susimedžiojimo. Be beneficijų Lenkijoje (jis buvo Lovičio infulatas — turėjo teisę nešioti mitrą), Lietuvoje, be Kauno, jam buvo atitekusi Geranainio parapija, *turtingiausia* Vilniaus vyskupijoje. Anot Przyalgowskio (Żywoty bisk. Wil. I 35 p.), ji duodavusi kasmet 20,000 auksinų pajamų. Kai kurioms Vilniaus vyskupijos parapijoms, kaip rodo bažnytinių žemių nespausdinti inventoriai, priklausė nuo 4 iki 10 dvarelių su valstiečiais (J. Purickis: Glaubensspaltung in Litauen o. c. 37-38 p. pstb. 1). Voronieckis, tiesa, nesudarė kokios vienintelės išimties, nes ano meto respublikoje, nežiūrint aiškių Tridento nuostatų, vis prisieidavo duoti daug dispensų dėl kelių beneficijų laikymo («pluralitas beneficiorum»). Tai yra atskira tema, kuriai Vatikano archyvas duoda gausios medžiagos. Akivaizdoje tokio beneficijų «sukaupimo» («accumulatio»), reikia suprasti ir tas įkyrias Jokūbo pretenzijas į Žemaičius. Jis gi, be to, save laikė turinčiu Lietuvos *pilietybę*. (Boniecki: Poczet rodom, 387 p.), nors tos teisės jam *nė vienas* už Giedraitį kovojantis veiksnys nepripažino. Bet į Žemaičių vyskupus jis nepateko dėl kitų — mums jau pažįstamų — priežasčių. Toliau jį lydėjo dar didesni nepasisekimai. Roma jo, tiesa, neužmiršo. Jis gavo greit katalikų vyskupiją — Kijevą (C. Eubel: Hierarchia Catholica, III, 165; P. Gams: Series episcoporum 349). Ją perėmė jis po vienintelio

apostato vyskupo Nikalojaus Paco. Liūdna buvo tos vyskupijos padėtis anuose stačiatikių plotuose. Visoje vyskupijoje buvo vos tik trys katalikų bažnyčios, o katedros bažnyčia sugriuvusi; bažnytinis turtas buvo išgrobstytas. Reikėjo ten smarkiai veikti ir organizuoti. O Voronieckis nepriklausė prie tokių, kurie galėtų plušėti; tad jis buvo labai nepatenkintas.

Kaip senatorius, jis ir toliau politikoje maišėsi. Gerai mokėjo rusiškai, važinėjo politiniais reikalais (akcija prieš turkus) į Maskvą (Mon. Pol. Vat. IV 218 p.). P. Skarga viename savo laiške skundėsi, kad Kijevo nominatas J. Voronieckis labai smarkiai jį plūdęs, kam tas palaikęs 1587 m. Žygimanto Vazos išrinkimą (Sygański: Listy o. c. 250 p.). Mat, J. Voronieckis, po netikėtos Batoro mirties, naujuose rinkimuose drauge su Zborovskiais pasidarė uoliu šalininku Habsburgo, imper. Rudolfo II brolio, erchercogo Maksimilijono. Iš jo ėmė ir pensiją. Maža šalininkų saujelė tepalaikė (jų tarpe ir kard. Jurgis Radvilas) Maksimilijoną. Ir vienintelis buvo rinkimų istorijoje atsitikimas, kai Kijevo vyskupas J Voronieckis — tam neturėdamas jokios teisės — Maksimilijoną paskelbė respublikos karaliumi. 1587 m. rugsėjo mėn. iš jo jis paėmė ir priesaiką Olmuence. Krokuva tačiau jau buvo užimta kitos partijos — J. Zamoiskio pulkų. O šie palaikė Kotrynos Jogailaitės sūnų — Žygimantą Vazą. Nesėkmė Voronieckį persekiojo toliau. Zamoiskis ties Bičinu (Silezijoje) sumušė Maksimilijoną ir paėmė jį, drauge su J. Voronieckiu, nelaisvėn. Tie nepasisekimai labai sujaudino Jokūbą. Savo tautiečių paniekintas ir susikrimtęs, jis mirė sielvarte 1588 m., palikdamas apie save ambicingo žmogaus atminimą (J.Korytkowski: Pralaci o. c. IV, 1883, 349 p.).

Toks buvo nelaimingas Medininkų nominato Jokūbo Voronieckio likimas, kai Žemaičių vysk. M. Giedraitis pradėjo veiklą, kuri tuoj daugeliu atžvilgių pasirodė naudinga visam kraštui. Anos dvejų metų pastangos ir kova, kurios nuotaikas smulkmeniškai vaizdavome pačių šaltinių žodžiais, su dideliu kaupu apsimokėjo. Atėjo « laiko pilnybė », kad religiniu atžvilgiu labai sujauktas, kultūriniu atžvilgiu tamsus ir atsilikęs kraštas gautų uolų ganytoją.

O šį M. Giedraičio gyvenimo *reikšmingą* skyrių norime baigti sakiniu, kuriuo baigė arkiv. J. Skvireckas prieš 42 metus savo studijėlę apie tą « vyskupą-apaštalą » (atsp. iš « Draugijos », 1909, 16 p.):

« Ir nors jis dar nėra iškeltas ant mūsų altorių, nes ir tos garbės jis mums regisi būtų vertas, nors net jo grabo nepuošia sumaninga įkvėpto artisto ranka iškaltas iš kieto akmens ar iš metalo nulietas paminklas, bet jis pats sau pastatė paminklą kietesnį už akmenį ir ilgiau patenkantį negu metalas, o tuo paminklu esame mes, lietuviai katalikai, ir kol Lietuva bus katalikiška ir kolei skam-

bēs pasaulyje lietuvių kalba, vyskupo Merkelio atmintis bus gyva ir brangi ».

Roma, 1951. IV. 21.

VYSKUPO MERKELIO GIEDRAIČIO APAŠTALAVIMAS

Visi, rodos, sutinka su tuo, kad po Valančiaus, Giedraitis yra žymiausias Lietuvos vyskupas. Jo gyventas laikotarpis yra tokia lūžtvinė epocha, kurioje šis vyras daug kur įrėžė savo stipraus veikimo pėdsakus. Žinomi jo nuopelnai lietuvių kultūrai, lietuvių kalbai. Mažiau kalbama apie jo paties apaštalavimą. O toje srityje jo darbas buvo tokis, kokio dar iki tol nė iš tolo nė vienas Lietuvos vyskupas nebuvo parodęs.

Pusantrų metų truko dramatiškos varžybos dėl Medininkų (Žemaičių) vyskupijos. Jas laimėjo Merkelis Giedraitis ypač todėl, kad vis buvo rašoma ir įtikinėjama, jog jis moka « žemaitiškai ».

Slėgiantis vaizdas

1576 metų pavasariop išvyko jis į Varnius. Išvyko ne vienas. Pasiėmė su savim ir vieną Vilniaus jėzuitą (Mikalojų Sedkovskį). Tas savo laiškuose vaizdingai piešė liaudies tamsumą, jos prietarus, pagonybę. Tai buvo *pirmas jėzuitas* Žemaičiuose, apie kurio veikimą *niekas dar iki šiol nieko*, net patys jėzuitų istorikai, neminėjo. Paleido Merkelis tą jėzuitą triustis po žmones. Padėtis buvo beviltiška. Parapijų bažnyčios ir žemės buvo bajorų užgrobtos, nes jie daugumoje buvo kalvinistai. Klebonai, kur juos didikai bei kilmingieji buvo ant savo dovanotų žemių pastatę, buvo išvaryti. Kunigų viso bebuvo likę keliolika (vis *klaidingai* nuo Alberto — Vijuko Kojalavičiaus laikų teminimi tik septyni !). Vaizdas labai slėgiantis, ir nežinia nuo ko pradėti.

Kunigų klausimas

Pirmiausiai Giedraitis ėmė kovoti su didžiausia blogybe : reikėjo padauginti kunigų skaičių. Įbaugintiems ir besislapstantiems jis įkvėpė drąsos. Keletą lietuviškai kalbančių kunigų jis gavo iš Vilniaus vyskupo Protasevičiaus. O visus kitus reikėjo *pačiam pasiruošti.* Apskritai kunigų trūkumas buvo amžina Lietuvos Bažnyčios

liga iki pat XVII-jo amž. galo. Trūko jų Vilniaus vyskupijoje, ir, pav., kai Giedraitis ėmė valdyti, kunigų Vilniaus vyskupijoje buvo tiek nedaug, kad visą Vilniaus kapitulą sudarė ateiviai iš Lenkijos, o vienas vietinis Korizna teturėjo tik žemuosius šventimus. Dar blogiau stovėjo tas klausimas Žemaičiuose. Čia gi žmonės ir kitos kalbos negalėjo nė trupučiuko suprasti. Reikėjo to pat krašto, *vietinių* kunigų.

Išprusę bajoraičiai, ar tie, kurie svetur važinėjo po universitetus, paprastai žvalgėsi geresnių vietų valstybėj, ir nesirinko kunigo luomo. Neviliojo jų ir parapijų beneficijos. Pagaliau nebuvo ir seminarijos, kuri paruoštų tokius parapijoms kunigus. Vilniaus kapitulos aktai keliais atvejais vaizdžiai parodo, kad kapitulos kanauninkai ateiviai *specialiai varžė* mokymąsi Vilniaus mokyklėlėje prie katedros, ir vis žiūrėjo, kad neatsirastų perdaug mokytų. Kapitula budriai monopoliškai žiūrėjo, kad jos laikoma mokykla neprasiplėstų, kad kas nors kitas neįsteigtų kitos ir t.t. Tad iki 1579 metų nebuvo Lietuvoje ir jokios kunigų seminarijos.

Talkininkų ruošimas

Giedraičiui reikėjo griebtis savos iniciatyvos. Tiesa, jis jau 1576 m. susirašinėja su jėzuitais, ir labai prašo jo vyskupijoje įsteigti seminariją. Tačiau į visas puses tada tampomi ir dar negausūs jėzuitai negalėjo apspėti. Tai buvo labai ankstybas ir visai užmirštas Žemaičių seminarijos projektas. Jis daro garbės jo iniciatoriui Giedraičiui. Nerasdamas kitos išeities, Merkelis surinko į Alsėdžius būrelį gabių jaunuolių ir pats ėmė juos ruošti į kunigus. Tai buvo lyg toji « vargo mokykla »... Šitaip vyskupas paruošė sau eilę ištikimų talkininkų.

Vatikano archyvo duomens rodo, jog Giedraičiui mirštant jau buvo 50 parapijų Medininkų vyskupijoje. Vadinasi jis sau susirado, ar paruošė bent keliasdešimt kunigų. Vėliau randame žymių vyrų, kurie ėjo mokslą pas Merkelį. Pirmoje eilėje minėtinas pavyskupis Jonas Kazakevičius, kuris turėjo parašyti ir savo geradario, jį į mokslą leidusio, biografiją. Tas Kazakevičius mylėjo taip pat lietuvių kalbą, ir keliasdešimt metų vedė teismuose bylas su kalvinistais dėl neteisingai užgrobtų bažnyčių. Jis buvo toje srityje taip veiklus ir taip jam sekdavosi « atpešti » užgrobtas bažnyčias, kad žmonės ir kantičkose apie Kazakevičią giedodavo... Vyskupas Elijošaitis Geišas, kuris išgarsėjo savo lietuviškais pamokslais, irgi buvo Giedraičio auklėtinis. Dar eilė kitų kunigų, kai jie vėliau dalyvaudavo liudininkais kanoniškose bylose, kada reikėjo paskirti naują vyskupą, ar pavyskupį, vis apie save primindavo, kad mokėsi pas Giedraitį.

Vadinasi, jis apie save sudarė visai naują kartą kunigų, ir nebuvo tas paskutinis mohikanas... Tik vėliau (nuo pusės XVII-tojo amž.) nebebuvo, kas Giedraičio tradicijas tęsia.

Čia nekalbėsime apie Giedraičio asmenišką apaštalavimą. Šaltiniai tikrai įsakmiai paliudija, kaip jis pats klausydavo išpažinčių, kaip jis nuolat vizituodavo savo išsimėčiusias tarp didelių plotų parapijas, kaip jis kaimiečiams dovanas dalindavo. O dovanas gaudavo tie, kurie eidavo išpažinties.

Žemaičiai giedoriai Vilniuje

Nusižiūrėjęs Vilniuje į naujai ir puošniai organizuojamas jėzuitų pamaldas, kurias daugiau žmonės lankydavo, stebėjęs tų vienuolių suorganizuotą liturginį giedojimą, Giedraitis ir Žemaičiuose toje srityje padarė daug. Jis savo giedorius, pav., per Didžiąją savaitę 1597 m. atsivežė net Vilniun. Tie giedojo per visas priešvelykines pamaldas. Giesmininkų Giedraitis buvo surinkęs nemaža. Toks kreipimas dėmesio į bažnytinį giedojimą rodo Giedraičio gana rimtą nusimanymą toje srityje.

Atskirą ir platų punktą sudarytų Giedraičio pastangos padauginti bažnyčių skaičių. Geroka dalis jų buvo atimta iš protestantų. Bet Žemaičiuose iš viso iki protestantizmo tebuvo buvusios tik 38 parapijos. Tad vyskupas statydino, arba ir pats statė *naujas* bažnyčias. Jis vis ragindavo didikus nesigailėti bažnytinių « fundacijų ». Yra išlikę įdomių tos rūšies laiškų — skatinimų. Išprašydavo ganytojas lėšų ir iš uolaus karaliaus Žygimanto Vazos. Mūsų sąrašas, atrodo, dar nėra pilnas, bet turime duomenų, kad Giedraitis pastatydino, ar pats pastatė 12-ką bažnyčių: Akmenė, Darbėnai, Gargždai, Josvainiai, Nevarėnai, Palanga, Rietavas, Skuodas, Telšiai, Užventis, Vainutas, Žvingiai.

Tik padidintas bažnyčių skaičius galėjo labiau traukti iš pagonybės liaudį. O ją Giedraitis gerai pažino ir keliais atvejais vis rašė apie negeroves, kurias reikėjo šalinti. Įdomiausias jo laiškas jau yra spausdintas. Jame minimas religinis vyskupijos vaizdas (1582) tikrai liūdnas. Žmonės esą taip susimaišę, kad jie nieko nesiorientuoja, ir pasitenkina tuo, kad pasako: « Nesame liuteronai. Penktadieniais nevalgome mėsos » !

Būti vyskupu anais laikais Lietuvoje-Lenkijoje, reiškė tuo pačiu dalyvauti politikoje, t. y. turėti sau nuskirtą kėdę senate. Vyskupo mitra atidarydavo kelią į seimus ir senato posėdžius. Dažnas vyskupas tada politiniuose reikaluose ir paskęsdavo, suvargdavo. Tiesiog labai nuostabu, kad Giedraitis tuose reikaluose nepasimetė, nors ir jam teko dalyvauti įvairiuose politiniuose žygiuose. Ir jis važinėdavo į

seimus, senato posėdžius. Bet vis grįždavo tuoj prie savo tiesioginių pareigų. O ten jis plušėsi iki valiai.

Geresniam administravimui jis *pirmasis* padalino savo vyskupiją ir į tris dekanatus. Jo prašomas popiežiaus nuncijus atsiuntė vizitatorių, kuris apvažiavo visą vyskupiją ir paliko jos parapijų aprašymą. Tai buvo dar 3-čiais Merkelio vyskupavimo metais (1579 m.). Tad ir parapijų stovis buvo labai apverktinas. Per 33 metus jis tačiau pasikeitė. Pasikeitė dėl nepaprastos vyskupo veiklos ir jo apaštališkos dvasios.

MERKELIS GIEDRAITIS, NEUŽMIRŠTINAS LIETUVOS PRAEITIES VYRAS

Kalbėsime apie žymųjį Žemaičių vyskupą Merkelį Giedraitį. Jis buvo kilęs iš tikrosios Lietuvos. Apie jį Vatikano archyvo raštuose nuolat kalbama, kad jis pats gerai lietuviškai mokėjo ir su žmonėmis tą kalbą vartojo. Kadangi jis yra ne nuo šiandien laikomas antruoju Lietuvos krikštytoju, tai mūsų tautos priešai nori jo vardą pamiršti, nebeminėti. Bet Merkelis savo didžiais darbais ir nenuilstamu veikimu savo vardą į Lietuvos istorijos lapus įrašė taip, kad jis (tas vardas), kol gyvens lietuvių tauta, niekuomet negalės būti pamirštas.

Giedraitis mums yra įdomus keleriopu atžvilgiu. Religinėje srityje jis buvo toks apaštalautojas, kokio lietuvių tauta dar niekada nebuvo mačiusi. Iš vienos pusės jis stengėsi katalikybėn atversti liaudį. O ji iki tol, paprastai tematydama daugumoje tik svetimus Mozūrijos ir Lenkijos kunigus, stipriai skendėjo pagonybėje. Reikėjo žmonėms jų gimta ir jiems suprantama kalba misijų. Giedraitis ir ėmė kovoti su žmonių tamsumu, su jų prietarais, ėmė jis juos šviesti, mokyti to tikėjimo, apie kurį žmonės dažnai tikro supratimo neturėjo.

Iš kitos pusės, labai rūpėjo Giedraičiui pergalėti plačiai paskliduslį Liuterio ir Kalvino mokslą. Jis stengėsi atgauti protestantų užgrobtas parapijas ir bažnyčias, jis statė naujas bažnyčias, organizavo naujas parapijas. Alsėdžiuose pats mokė jaunuolius lietuvius ir šventino juos į kunigus, nes reikėjo labai tokių kunigų, kurie liaudies kalba užsiimtų sielovada.

Savo nenuilstamu apaštalavimu Giedraitis atliko savaime naudingą darbą ir grynai kultūrinėje srityje. Jo rūpesčiu ir paskatinimu pasirodė iš viso pirmosios iki šiol surastos lietuviškos knygos Didžiojoje Lietuvoje. Nepaprastas buvo įvykis mūsų kalbos ir literatūros istorijai, kai 1595 metais kan. Daukšos vertime buvo išspausdintas lietuviškas katekizmas, o už 4-rių metų Vilniuje buvo išleista lietuviška postilė, t. y. sekmadienių Evangelijos su aiškinimais.

Romos centriniame jėzuitų archyve yra įdomios iki šiol nežinomos korespondencijos, kuri parodo, kiek daug Giedraičiui reikėjo padėti pastangų, kol pasirodė toji stora postilės knyga, išleista jo lėšomis ir rūpesčiu. Leisti lietuviškai tokias knygas plaukė iš to paties noro sudaryti kunigams sąlygas kalbėti į žmones lietuviškai. Šitaip buvo palaikomi ir stiprinami tie pagrindai, kurių išdavoje, dvarui pamažu lenkėjant, kaimas išliko lietuviškas. Iš to kaimo išėję tautinio atgimimo veikėjai, romantikai-aušrininkai įgyvendino tą Giedraičio « testamentą », apie lietuvių kalbos mylėjimą klasiškus žodžius, kurie nėra nustoję savo didžios vertės ir šiandien.

Giedraitis gyveno tokioje verpetingoje, lūžtvinėje epochoje, kuri yra panaši į laikus po Algirdo mirties. Įvykiai vijo įvykius. Tada atėjo Krėvos aktas, kurį Vytauto nepriklausoma politika pavertė archyviniu dokumentu. Giedraičio laikais buvo Liublino seimas, kuris suvedė Lietuvą ir Lenkiją po vieno valdovo galva, federacijon.

Giedraitis buvo visur vienas iš pirmųjų Lietuvos valstybingumo palaikytojų. Jis ėjo tuo keliu, kurį buvo nurodęs Kęstutaitis, ir Vytautinė valstybinė sąmonė gana stipriai reiškėsi poliublininėje epochoje. Kaip ir Leonas Sapiega, kietas jis buvo ir konflikte dėl Vilniaus vyskupo sosto.

Dar Giedraičio amžininkai jautė jo asmens stambumą. Jo garsas ypač išpopuliarėjo XIX-me amž., kai Žemaičių vyskupais buvo iš eilės vienas po kito trys Giedraičiai. Ypač jo darbus kėlė lietuviškos raštijos palaikytojas vysk. Juozapas Arnulpas Giedraitis. 1900 metais Amerikos lietuviai ilgu raštu kreipėsi į popiežių Leoną XIII, prašydami pradėti Merkelio kanonizaciją. O 1909 metais, t.y. trijų šimtų metų sukaktis nuo jo mirties, buvo visoje Lietuvoje, ypač Žemaičių vyskupijoje, visur minima.

Jeigu šiandien ir negalime šito vyro plačiau paminėti, tai turime pilno pagrindo teigti, jog jis savo visokeriopa veikla yra lietuvių tautoje sau pasistatęs patvarų paminklą, o tuo jo paminklu esame mes visi, kurie lietuviškai kalbame.

KATALIKYBĖS RESTAURACIJA LIETUVOJE

(Problemos ir požiūriai į protestantizmo plėtimąsi ir jo žlugimą Didž. Lietuvoje)

Kai protestantizmas ėmė sklisti Vakaruose, krikščionybė ten jau buvo išgyvenusi aštuonis — devynis amžius, t. y., maždaug tiek šimtmečių, kiek mus dabar skiria nuo pirmojo lietuvių vardo pa-

minėjimo Kvedlinburgo analuose (1009 m.). Lietuvoje jos amžius buvo dar žymiai trumpesnis. M. Liuteriui 1517-jų metų Visų Šventųjų vigilijoje kalant savo tezes prie Vittenbergo pilies bažnyčios durų, nuo Mindaugo pasikrikštijimo tebuvo praėję 266-ri metai. Vadinamasis « Aukštaičių krikštas » (Vilniaus vyskupijos pradžia) tebuvo įvykęs prieš 130 metų. O Medininkų (Žemaičių) vyskupija tebuvo spėta įkurti vos prieš šimtą metų (1417-1517).

Per tokį trumpą laiką Bažnyčia Lietuvoje nebuvo galėjusi užtenkamai nė įsitvirtinti. Bet ji nebuvo spėjusi išgyventi nė daugelio anų bažnytinio gyvenimo negerovių, dėl kurių ji vėliau buvo puolama. Vakaruose naujoji banga iš senojo Bažnyčios pastato daug ką nugriovė ir pakeitė. Tad Lietuvoje, atrodo, ji galėjo dar lengviau paplauti skubotai ir silpnai suręstą Bažnyčios statinį. Tačiau ji jo galutinai nunešti nebepajėgė. O nebeįstengė ir todėl, kad Lietuvoje katalikų Bažnyčia, tiesa, šitame, palyginti, jauname Vynuogyne, jau buvo liaudyje įleidusi savo diegus ir radusi *tvirtesnę atramą*, negu paprastai manoma. Juk dažnai, su iš seno einančiu pamėgimu, vis dar piešiamas labai tamsus katalikybės vaizdas prieš reformaciją Lietuvoje. Tuo keliu buvo nuėję daugelis XIX-jo amž. tyrinėtojų. Juo ėjo savo disertacijoje ir Dr. J. Purickis, kuris gausias Lenkijos bažnytinio gyvenimo negeroves *perkėlė* Lietuvon. Pastebima dar ir kita tendencija : įvairios užsilikusios žinutės apie pagonybės liekanas lietuvių liaudyje yra perdaug sutirštinamos ir apibendrinamos, kokią nors grynai lokalinę žinutę priskiriant visai XVI-XVII-jo amž. lietuvių liaudžiai.

Žvelgdami toliau į protestantizmo šimtmetį iš *paties krašto* religinių ir kultūrinių santykių, turime atkreipti dėmesį į reviduotiną mūsų romantikų — aušrininkų pažiūrą. Jie mėgo daryti schematiškus sugretinimus, kurie neatitiko faktams. Buvo įsigalėjusi pažiūra, kad ir anuo laiku katalikų kunigai Lietuvos liaudį per bažnyčias tik lenkinę. Todėl esą katalikams priešingi protestantai stengęsi palaikyti lietuvių kalbą. Net kalvinizmo šulai Radvilai (Juodasis ir Rudojo giminė) ilgai buvo vaizduojami, kaip žymieji lietuviškumo rėmėjai. Vertindami tuos santykius iš *ano paties laikotarpio* pasiimtu mastu, o ne nusistatymu generacijų po keturių šimtų metų, turime prieiti kitų išvadų, jeigu norime atsižvelgti į to laiko faktus.

Keldami šituos klausimus, žinoma, čia negalime nuosekliai išdėstyti Lietuvos protestantizmo istorijos. Mums terūpi, *remiantis to paties laiko šaltiniais*, iškelti keletą naujų požiūrių, kuriuos reikėtų įvesti į dar iki šiol pasitaikančius teigimus.

Protestantizmo epochoje, žinoma, pagyvėjo didikų ir bajorų jaunuomenės studijos Vakarų universitetuose. Suintensyvėjo taip pat Mažosios ir Didžiosios Lietuvos kultūrinis bendradarbiavimas, ir

Karaliaučius tapo svarbiu lietuvių bajoraičių ir miestiečių studijų centru. Protestantizmo dešimtmečiai toliau davė pirmas lietuviškas spausdintas knygas Prūsuose (1547) ir Didž. Lietuvos kunigaikštystėje (1585, 1595-99). Jie išplėtė giedojimus gimta kalba, atnešė viešas religines diskusijas, o Gedimino miestą padarė spaustuvių ir poleminių raštų židiniu. Iki tol nežinomame laipsnyje buvo išplėstos ir liaudies misijos. Pagaliau, katalikų Bažnyčiai atsigaunant, vietoje ikitolinių medinių bažnytėlių buvo imtos statyti puošnios barokinės bažnyčios ne vien sostinėje. Pagyvėjo taip pat vienuolynų kūrimasis. Juk iki XVII-jo amž. pradžios, pav., Žemaičiuose nebuvo jokio vienuolyno. O per 50 metų nuo 1603-jų, ir Medininkų vyskupijos įvairiose vietose buvo įsteigti bernardinai (pranciškonai), jėzuitai, domininkonai, karmelitai. Nėra reikalo čia plačiau sustoti, kad, ryšium su jėzuitų atvykimu (1569), Lietuva tuoj sulaukė ne tik vidurinių mokyklų (jėzuitų kolegijų), bet savos aukštosios (Akademijos) Vilniuje.

Reformacija kai kurias tautas stipriai *suskaldė* konfesiniu atžvilgiu, pav., Vokietiją, Vengriją, Olandiją, Šveicariją. Po praeinančio religinio sueižėjimo, lietuvių tautos kamienas Lietuvoje išsilaikė vienalytiškas. Tai davė jam stiprybės ir XIX-jo amž. antros pusės pastangose spirtis stačiatikinimo užuomačioms. Jeigu kalbėti tačiau apie visą lietuvių tautą, tai ir ji *neišvengė* tokio, tautos ateičiai neigiamos įtakos turėjusio, religinio suskilimo. Be abejo, skirtingas Mažosios ir Didžiosios Lietuvos pasienio tos pačios tautos žmonių tikėjimas ilgai neleido jiems savitarpyje labiau susiprasti.

Kokios tad buvo priežastys ir kokie veiksniai yra prisidėję, kad Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės lietuviai religiniu atžvilgiu paliko vieningi, t. y., kad protestantizmas Lietuvoje neišsilaikė? Prieš atsakydami į tą klausimą, turime mesti žvilgsnį į katalikybės būklę Lietuvoje reformacijai pasirodžius.

Taisytinos pažiūros apie katalikybės padėtį Lietuvoje XVI-jo amžiaus pirmoje pusėje

Sekant to paties laiko versmes galima prieiti aiškių išvadų, jog pirmieji protestantizmo ženklai Lietuvoje yra buvę, palyginti, žymiai *ankstyvesni* negu juos žymieji istorikai Kojalavičius, Rostovskis ir Valančius, kurių veikalai yra virtę daugeliu klausimų svarbiais šaltiniais, yra atvaizdavę[1]. Jau 1527 ar 1528 metais Vilniaus sinode buvo kalbama apie daug skirtingų krikščioniškos religijos apeigų ir įvairių tikėjimo praktikavimo klystkelių[2]. Tame pačiame vyskupijos sinode buvo įsakyta saugotis tokių « herezijoje » įtartinų mokytojų

(scholastikų) iš Vokietijos, kad jie «savo santykiavimu neužkrėstų kitų katalikų»[3]. Šalia anų žymiųjų protestantizmo skleidėjų (eks-pranciškonas Stanislovas Rapailionis, Abromas Kulvietis, kuris jau apie 1538 metus turėjo Kaune savo mokyklą), minėtinas yra Šilalės (Žemaičiuose) klebonas Tortilavičius, kuris apie 1535 metus dėl skleidžiamo liuteranizmo turėjo bėgti į Prūsus[4]. Yra duomenų spręsti, kad apie 1536-40 metus Radvilai, Kęsgailos, Bielevičiai, Chodkevičiai ir kaikurie kiti Lietuvos didikai jau buvo virtę aiškiais protestantais, arba, tikriau sakant, išstoję prieš kat. Bažnyčią. Jie uoliai palaikė santykius su jau 1525 metais protestantizmą priėmusiu paskutiniu vokiečių ordino magistru Albrechtu.

Anksčiau kryžiuočių labai nesėkmingai kardu vykdytas «misijas» dabar pakeitė taikingos Liuterio mokslo skleidimo pastangos. Jomis ypač persiėmė naujasis ordino žemių hercogas Albrechtas. Jis labai susirūpino Liuterio mokslą skleisti ir Lietuvoje, turėdamas, žinoma, aiškių politinių nusistatymų link Didž. Lietuvos Kunigaikštystės žemių, ypač dėl pačios Lietuvos. Tad Albrechtas negailėjo lėšų *pirmoms lietuviškoms* protestantiškoms knygoms, jis labai skatino jaunuolių lietuvių bajoraičių studijas savo įsteigtame universitete Karaliaučiuje. Rūpestingai palaikė jis gausią korespondenciją su Lietuvos didikais. Be to, nuolatiniai ir intensyvūs ano meto prekybiniai santykiai, kuriuos buvo išvystę protestantiški miestai Dancigas ir Karaliaučius su Vilniumi ir Kaunu, padėjo liuteranizmui plėstis ir Lietuvos miestuose.

Klaidinga yra tačiau manyti, kad anoji ankstyboji protestantizmo banga Lietuvoje stipriai reiškėsi. Daug kartų įvairiose studijose ir knygose yra dėstyta, kad protestantizmas Lietuvon staiga atbangavo, kaip labai galinga vilnis, kuri greitai daug ką griovė iš pamatų. Tikrovėje pirmoji jo banga nebuvo stipri, ir apskritai porą dešimtmečių protestantizmas Lietuvoje buvo reikalas didikų ir bajorų dvarų, kuriuose nuo 1550 metų sau kelią rado ir kalvinizmas. Pridėti čia dar reikia, žinoma, vokiškąjį miestų elementą, kuris, vos tik liuteranizmui pasirodžius, reiškė tam maištaujančiam vienuoliui tuoj savo solidarumą. Iš čia juk suprantamas ir anas Vilniaus sinodo nutarimas nebesamdyti daugiau vokiečių mokytojų į parapijines mokyklas. Protestantiškoji banga Lietuvoje ėjo tačiau per liaudies galvas, ilgai jos nepaliesdama, nebent ten, kur ponai prieš savo baudžiauninkus vartojo prievartą.

Apie tai, kaip lietuvių liaudis dar ilgai laikėsi katalikiškųjų savo tikėjimo formų, įdomių įrodymų mums duoda pats autorius pirmojo lietuviško protestantų katekizmo, būtent Martynas Mažvydas, Ragainės klebonas. Iš jo ilgo skundo laiško hercogui Albrechtui apie 1550 metus galima pasidaryti neabejotiną išvadą, jog protestantiz-

mo plitimo istorijoje Lietuvoje labiau reikia paisyti chronologijos, tiksliau atsižvelgti į visą religinį vystymąsi ir jo bangavimą.

Rašydamas hercogui Mažvydas maldavo patarimų ir pagalbos, kaip jis galėtų labiau prisijaukinti savo parapijiečius. Išvadina jis juos savo laiške tokiais « užsispyrėliais », « kieta » ir « netašyta veisle », taip užkietėjusiais « Papistų moksle », jog nė per dvidešimt su viršum Mažvydo triūso metų, jam nėsą pasisekę Ragainės gyventojų atkratyti nuo « papistinių » įpročių. Savo « papistiniame » aklume jie atmetę evangelikų švenčių religines giesmes, labai maža dalis jų telanką Mažvydo pamaldas, net išjuokią « pamaldžius sakramento priėmėjus ». Kratėsi ragainiškiai taip pat ir liuteroniško katekizmo, ir jie, — karčiai rašo toliau Mažvydas, — « tiek tesupranta apie tikrą krikščionių religiją, kiek vaikai lopšyje ». Toliau jis duoda pavyzdžių, kaip žmonės nesiduodą mokomi to katekizmo ir randą visokių pasiteisinimų.

Mažvydas toliau išdėsto, kaip jo evangelizuojami žmonės važinėja, niekindami jo teikiamus sakramentus ir jo sakomus pamokslus, į kaimynines Lietuvos *katalikų* parapijas. Šitaip ragainiškiai lietuviai per Šv. Oną, — rašo Mažvydas, — vykdavo į Batakius, per Šv. Jokūbą — į Švėkšną, per Švč. Marijos šventę — į Šiluvą, per Šv. Kryžiaus atlaidus — į Jurbarką, per Šv. Jurgį ir Dievo Kūną — į Tauragę, per Dangun Ėmimą — į Veliuoną ir į kitus miestelius. Mažvydo parapijiečiai važinėją, kur tik pasitaiko katalikų šventųjų garbinimo dienos ir ten vykdą « pasibiaurėtiną stabmeldybę », nes ragainiškiams « papistų ceremonijos patinka » [5].

O kurie nevykstą pas katalikus į atlaidus, — toliau hercogui skundžiasi Mažvydas, — namie užsidegę prie sienų vaškines žvakes, « lyg stabmeldžiai » šaukiasi į šventuosius, nes jie « jų šventes pagerbia ir jų laikosi ». Ir mūsų pirmosios spausdintos lietuviškos knygos autorius aname laiške nusiminęs sušunka į ragainiškius lietuvius : « O kad jie taip pagarbiai laikytųsi ir švęstų sekmadienius, klausydami šventų pamokslų ir katekizmo tiesų, kur yra atkalbinėjami nuo prietarų ir papistinių biaurybių ». Jie tačiau pasilieką savo aklume ir garbiną svetimus dievus ... [6].

Autentiški Mažvydo faktai, paimti iš paties lietuvių pasienio gyvenimo, parodo, kaip Nemuno krantų lietuviai apie 1550 metus dar buvo stipriai prisirišę prie katalikybės. Jeigu apie tai kalba pats protestantų klebonas, nėra pagrindo jo dėstomais faktais abejoti. Mažvydo laiškas toliau parodo, kad Žemaičių pietvakarių bažnyčios apie 1550 metus (paminėta šešios bažnyčios !) ne tik dar buvo katalikų rankose, bet ten ir religinis katalikų gyvenimas dar *nebuvo sutrikęs.* Pirmoji protestantizmo vilnis buvo nubangavusi valstiečio kiemo dar

nepaliesdama. Ar visur taip buvo kitur, pav., Vilniaus vyskupijoje, negalime čia tiksliai atsakyti.

Mažvydo paminėtosios parapijos, kur dar buvo švenčiami atlaidai, žiūrint iš Medininkų (Varnių), buvo vyskupijos galūlaukės, tolimi užkampiai. Keturios tų parapijų buvo įkurtos tik XVI-jo amž. pirmajame ketvirtyje [7]. Jeigu ten XVI-jo amž. pusėje į protestantus verčiami prūsų lietuviai gaudavo krikšto ir moterystės sakramentus, tai seniau (XV amžiuje) įkurtose Žemaičių parapijose religinis gyvenimas negalėjo žemiau stovėti. Ir ten turėjo būti dar atviros bažnyčios su savo klebonais ar vikarais.

Buvo gana įdomus reiškinys, kad ir Maž. Lietuvoje toliau buvo garbinama Švč. Marija ir šventieji. Reikšminga, kad žmonės, katalikiškiems sakramentams gauti, važinėdavo tolimą kelią į Lietuvos katalikiškas parapijas. Nuo Ragainės iki Švėkšnos tiesiai linija 60 km, iki Veliuonos — 80 km, o iki Šiluvos — 90 km.

Iš pasakyto matyti, jog protestantizmas prie Nemuno ir Žemaičiuose, kurie paprastai skaitomi mažiausiai buvę iki reformacijos katalikybės paliesti, dar nebuvo spėjęs perkeisti jau katalikiškas formas turinčios liaudies. Priešprotestantinė krikščionybė nebuvo jau tokia visai paviršutiniška, kaip labai dažnai mėgstama pasakoti. Įdomu, kad ir prof. J. Gerullis, pats evangelikas ir nacistinės ideologijos žmogus, kuris iš Karaliaučiaus archyvo išvilko svarbių lietuvių kultūros istorijos dokumentų, yra jau pastebėjęs, kad « ne vien liuteronai ir reformatai, bet ir patys katalikai rodosi per blogai apie anų laikų katalikiškąją bažnyčią rašę » [8].

Kada reformacijai įsigalint baudžiauninkų gyvenimas yra žymiai blogėjęs, ir Prūsų lietuviai, kaip rodo karaliaučiniai dokumentai, savo tikėjimą yra keitę ne geru noru, bet *valdžios prispirti*. Vakarykščiai dar buvę katalikais, o ano hercogo laikais jau protestantais apšaukiami, šitie kieto sprando lietuviai per porą dešimtų metų *nebuvo atpratę* nuo senųjų religinių formų.

Iš tradicijos paprastai vis piešiamas labai tamsus katalikybės vaizdas reformacijos laikotarpyje, labiausiai atkreipiant dėmesį ir pilnai pasitikint anomis gausiomis pastabomis apie *pagonybę* ir iš jų padarant tokias išvadas, kurių nepriklausė daryti. Katalikybė Lietuvon, nepaisant, palyginti, gana reto bažnyčių tinklo ir didelio vietinių kunigų trūkumo, nežiūrint taip pat lietuvio *konservatyvios* dvasios, jau buvo stipriau įkėlusi koją negu paprastai iki šiol buvo priimta laikyti.

Tautos sukrikščionėjimui, žinoma, reikia *ilgo vystymosi kelio* pačioje žmonių sąmonėje. Suprantama, ir priėmus lietuviams naujosios religijos formas, ir ėmus rinktis į atlaidus ir melstis į šventuosius, vis dar pačiose žmonių pirkiose, lygiai, kaip ir jų dvasioje buvo užsilikę

pagonybės likučių. Pats gi Mažvydas, kuris davė tokius įdomius faktus, akivaizdžiai rodančius kaip žmonės brangino katalikų tikėjimą, savo katekizmo įvade šaukė:

« *Kaukus Szemepatis ir lauksargus pameskiet*
Visas welnuwas deiwes apleiskiet ».

O treji metai prieš tai (1544) jaunas didysis Lietuvos kunigaikštis Zigmantas Augustas, kuris, matyti, Vilniuje buvo girdėjęs apie lietuvių pagonybės likučius, rašė Lenkijon: « Krikščionių tikėjimas tačiau musų D. L. Kunigaikštystėje yra tik naujas daigynas: už Vilniaus miesto, ypatingai Žemaičiuose, neminint kitų prietarų, paprastoji ir tamsioji liaudis kaip dievus garbina miškus, ąžuolus, liepas, upes, akmenis ir pagaliau gyvates, ir tiems (daiktams) viešai ir pas save (namie) gyvulius ir aukas atnašauja » [9].

Šitokios ir daug panašių užrašų apie pagonybės liekanas tačiau *nėra* užtenkamas rodiklis vaizduoti tariamą krikščionybės plitimo « nesėkmingumą ». Juk net tada, kai Lietuva jau buvo tapusi kryžių ir rūpintojėlių šalimi, kai jai buvo skiriamas « Šventosios Lietuvos » ir « Marijos žemės » vardas, ir tada vis dar galima kalbėti apie eilę užsilikusių tikėjimų, burtų ir prietarų. Ar seniai ir gera laikoma lietuvių katalikų liaudis yra nustojusi teikti ypatingą pagarbą vandeniui, ugniai ir žemei?

Yra atskiras ir platus klausimas ištyrinėti, kaip keitėsi Lietuvoje religiniai motyvai, kaip senųjų įdvasinamų objektų ir įvairių dvasių bei dievybių vietą užėmė krikščioniškos sąvokos, kaip šalia dar gyvų pagonybės reminiscencijų atsirado naujos sukonkretintos sąvokos apie Naująjį Mokslą. Šalia naujai įgytų krikščioniškų elementų ilgai dar laikėsi, žinoma, ir pagoniškų priedų, ir jie pasiliko liaudyje vieni kitiems *nekliudydami*. Iš čia todėl esą net galima pilnu pagrindu kalbėti apie *lietuviškąją* krikščionybę [10].

Niekas negalės paneigti, kad ir priėmus oficialiai krikščioniškas formas, šalia jų dar ilgai laikėsi kurioje nors vietoje pagoniškos liekanos, kurių tuo pat metu nebežinojo jau kitos vietos. Tad ilgai buvo daroma metodiška klaida, kai, surinkus krūvon iš įvairiausių vietų atsitiktinai sužymėtus lokalinius burtus ir tikėjimus, jie būdavo *apibendrinami* visam lietuvių plotui. Pagaliau pagonybės likučiai dar nepaneigė, kad tų pačių vietų gyventojai nebuvo krikščionybės paliesti. Žmogaus sąmonėje ilgai dar derinosi dvejopi motyvai. Negalime tačiau nekreipti dėmesio, ką mūsų Mažvydas XVI-jo amž. pusėje yra pasakęs apie savo parapijiečius, tuo pačiu mesdamas šviesos ir į ilgai pusiau pagonimis laikytų vakarų Žemaičių katalikybę.

Tik kilmingojo dvaras tuo pačiu laiku teikė jau kitą vaizdą. Puoselėdami plačią korespondenciją su eksvienuoliu hercogu Albrechtu,

kuris nejaukiai jautėsi, kol dar aplinkui viešpatavo senosios formos, Lietuvos magnatai ir juos sekantieji bajorai pamėgo gyventi svetimybėmis. Jie stengėsi *neatsilikti* nuo pasirodančių naujybių. Apskritai reformacijos vystymuisi daug reikšmės yra turėjęs magnatų ir bajorų pavydas vyskupams, kapituloms ir kunigams jų žemių, galios ir ypač jų privilegijų mokesčių ir teismo srityje. Kaip vėliau faktai rodė, ir Lietuvoje suprotestantėję kilmingieji grobstė parapijų žemes, puolė dvasininkų privilegijas.

Perdedama yra tik skelbiant, kad reformacijos šimtmetyje nebebuvę likę katalikų Lietuvos senate, kad buvę iš katalikų atimta tūkstančiai bažnyčių. Tokis žmogaus pamėgimas dar iš vidurinių amžių minėti didelius skaičius, ar perdėtus teigimus, yra ir XVI-amž. dar dažnai sutinkamas. Patys katalikai, neišskiriant nė bažnytinės XVII-jo amž. Vilniaus ir jėzuitų istoriografijos, kai jau katalikai drąsiau ėmė jaustis, yra *gąsdinę* amžininkus visokiais perdėjimais apie tada dar ne seną protestantinę Lietuvos praeitį, vis buvo griaudenama, į kokius pavojus Lietuva buvusi patekusi. Į tuos pačius rėmus priklauso ir legenda apie Žemaičiuose belikusius septynis kunigus.

Faktas yra tačiau, kad kilmingieji, kurie sudarė tikrąją ano meto visuomenę, tapo protestantais, tiksliau nuo 1550 metų kalvinistais. Tokiu keliu pasukti jiems vadovavo žymusis Radvilas Juodasis, suėmęs Lietuvoje aukščiausias pareigas. Protestantizmas jam, kaip ir hercogui Albrechtui, buvo *politinė* priemonė įsigyti daugiau įtakos ir valdžios Didž. Lietuvos kunigaikštystėje. Žymiausias Lietuvos-Lenkijos protestantizmo tyrinėtojas kalvinistas prof. St. Kot'as taip pat teigia: « Nėra abejonės, kad Lietuvos didikus protestantizmas traukė dėl politiškai - socialinių priežasčių »[11].

Kunigaikštis Radvilas Juodasis, tikras ano meto Lietuvos « karaliukas », susirašinėjo su eile Europos protestantų kunigaikščių ir protestantų vadų, net su pačiu Kalvinu. Įtaisęs Lietuvos Brastoje spaustuvę, davė lėšų ten išleisti eilei religinių ir politinių raštų lenkų kalba. Ten buvo išleistas 1558 lenkų kalba ir pirmasis Lietuvos kalvinistų giesmynas, Vilniuje paruoštas Jono Zarembos. Ten išėjo lenkų kalba ir garsioji « Brastos Biblija ». Buvo išspausdintas protestantiškas katekizmas « prastiems rusų liežuvio žmonėms ». Tik nieko nebuvo išleista lietuviškai ir pirmoji lietuviška knyga Lietuvos valstybėj buvo 1585 metais jėzuito Kanizijaus katekizmo vertimas, apie kurio buvimą težinoma iš kitų pėdsakų. O už 10-ties metų jau pasirodė jėzuito Ledesmos katekizmo vertimas (M. Daukša). Didž. Lietuvoje protestantų lietuviškoji literatūra (1598 m. Melch. Petkevičiaus katekizmas) ilgai pasiliko silpna.

Kad protestantizmas Lietuvoje nebuvo taip tvirtai įkėlęs kojos, parodo ir tas faktas, kad Vilniuje protestantai nebuvo užgrobę jokios katalikų bažnyčios. Apie 1555 metus Kauno protestantų pamaldos dar vykdavo *privačiuose namuose*. Kai palygini, kaip protestantizmo banga Estijoje ir Latvijoje nušlavė visas katalikų bažnyčias Revalio ir Rygos miestuose, kaip ten buvo sunaikinta beveik ne mažiau meninių religinių vertybių, kaip per II D. Karą, tai Lietuvoje to visko nepastebime. Protestantizmas čia klestėjo kilminguose dvaruose porą dešimtmečių, nes, dar jėzuitams nepasirodžius Vilniuje, jau Radvilo Juodojo vyriausias sūnus « Našlaitėlis » perėjo katalikybėn (1567). O po 4-rių metų grįžo taip pat įtakingas Žemaičių seniūnas Jonas Jeronimas Chodkevičius.

Tuo pačiu laiku ir Žemaičiai religiniu atžvilgiu vis dar neteikė tokio liūdno vaizdo, kokis yra rišamas su vysk. Jurgio Petkevičiaus vardu. Čia ir paaiškėja iš autentiškų šaltinių, kad tariamieji septyni išlikę katalikų kunigai priklauso tik gražių legendų sričiai.

JĖZUITŲ NUOPELNAI LIETUVOS KATALIKYBĖS RESTAURACIJOJE

Ne nuo šiandien sakoma, jog Lietuva yra paradoksų šalis. Taip ją vaizdavo ir filosofas Šalkauskis savo knygoje « Sur les confins de deux mondes ». Religiniu atžvilgiu Lietuva yra buvęs taip pat įdomus prieštaravimų kraštas. Štai du šimtu metų lietuviai kietai kovojo prieš vokiečių ordino ant kardo galo siūlomą kryžių, ir jie sėkmingai atsispyrė fizinei prievartai. O šimtmečiu vėliau jie jau mielai leido, kad bajorų bei didikų dvaruose ir miestuose taikos priemonėmis būtų nešamas Liuterio mokslas kaip tik to vokiečių ordino paskutiniojo eksmagistro Albrechto. Toji greito protestantizmo išsiplėtimo ir katalikybės restauracijos istorija Lietuvoje yra labai charakteringa. Jėzuitams joje teko ypatingas vaidmuo.

Pirmiausia reikia atsiminti, kad protestantizmas Lietuvoje atėjo beveik į neofitų kraštą. Juk krikščionybė čia buvo dar tokia jauna ! Žinome, kad pirmojo Lietuvos karaliaus Mindaugo oficialiai priimtoji krikščionybė valdovo dvare neišsilaikė, ir Lietuvos valdovas vėl po 136 metų oficialiai krikštijosi. Tai buvo padaryta, kai Didysis Lietuvos Kunigaikštis Jogaila 1386 m. tapo Lenkijos karalium.

Taip toji šalis, kuri gavo Šventosios Lietuvos, Marijos žemės, Kryžių ir Rūpintojėlių šalies vardus, buvo Pabaltijyje vėliausias darbininkas Kristaus vynuogyne. Tautų apaštalo minimoji « laiko pilnybė — plenitudo temporis » čia teatėjo XIV-XV amžiuje. Buvo

įdomus sutapimas: lygiai tais pačiais metais (1417) Konstancos susirinkime, kai ten prieš šimtą metų nuo Vitenbergo tezių buvo pirmą kartą iškeltas šūkis « reformatio in capite et membris », buvo taip pat duota pradžia tai didžiausiai Vakarinės Lietuvos vyskupijai, kuri buvo pavadinta Žemaičių arba Medininkų vyskupija.

Tokia vėlyva Lietuvos krikščionybė, žinoma, nė iš tolo nepajėgė pajusti tikrojo Europos viduramžio. Be abejo, ji taip pat nepažino nė Vakarų Europos XV-tojo amž. galo bažnytinio gyvenimo negerovių, kurias reformacijos šalininkai puldavo. Suprantama, kad per šimtą metų religinis gyvenimas nebuvo spėjęs išsivystyti, ypač tai buvo galima pasakyti apie Vakarinę Lietuvą, t. y. Žemaičius. Ten, pvz., iki XVII-tojo amž. pradžios nebuvo įkurta jokio vienuolyno. Bet ir tokioje naujakrikštų žemėje, liaudies ir baudžiauninkų masėms pasiliekant savo inertiškame pasyvume, nuo 1535 m. dvaruose ir miestuose plito Liuterio mokslas, kaimyno Albrechto remiamas ir palaikomas. Tik po dviejų dešimtmečių, t. y. apie 1555 metus, didikai ir juos seką bajorai vis daugiau ėmė domėtis kalvinizmu.

Nedėstydami visos protestantizmo istorijos eigos Lietuvoje, turime tik atsakyti į klausimą, kokie yra tikrieji jėzuitų nuopelnai, atnaujinant katalikybę dviejose Lietuvos vyskupijose, t. y. Vilniaus ir Žemaičių. Paminėsime tuos nuopelnus, pasiremdami Vatikano, Jėzuitų ir Karaliaučiaus archyvų duomenimis. Vertinant jėzuitų veiklą Lietuvos katalikybės atnaujinime, reikia pirmiausia padaryti keletą kritiškų pastabų. Jos kaip tik stoja skersai kelio ankstyvesnei tradicinei pažiūrai. Pirmiau vis buvo kartojama, kad Lietuva buvo beveik visai paskendusi protestantizmo bangose. Toks tamsus paveikslas vis buvo piešiamas nuo XVII-tojo amž. vidurio. Panašiai elgėsi XVII-tojo amž. viduryje pirmasis jėzuitų istorikas Kojalavičius, o po šimto metų ir kitas žymus istorikas jo konfratras Rostovskis. Žiūrint į praėjusį pusšimtį metų, buvo imta graudenti katalikybėn sugrįžusiųjų vaikai ir anūkai. Girdi, beveik viskas jau buvo paskendę Liuterio, Kalvino ir kitų erezijų potvinyje. Iškeliant ir didinant buvusius pavojus, žinoma, drauge būdavo labiau išryškinami ir nuopelnai tų, kurie prisidėjo prie erezijos nugalėjimo.

Tada buvo daug rašyta apie didžiausius skaičius bažnyčių, kurias buvo užgrobę protestantai. Bet čia vis dar pasireiškė charakteringa viduramžių « didelių skaičių liga ». Ar nereikšminga, pvz., kad 1555 m., kai žymusis protestantas eksnuncijus Paulus Vergerijus, vykdamas per Kauną, protestantų rankose čia dar nerado nė vienos katalikų bažnyčios, ir evangelikų pamaldos vyko privačiuose namuose. Taip pat ir Lietuvos sostinėje Vilniuje, nežiūrint labai didelės įtakos Lietuvos kanclerio Mikalojaus Radvilo Juodojo, protestantai nebuvo užgrobę mieste nė vienos bažnyčios. Čia nėra laiko plačiau paaiškinti

to fakto, kaip tuo atžvilgiu protestantizmo eiga skyrėsi Livonijos miestuose, kur Rygoje, Revalyje ir kituose miestuose bažnyčias beprotestantinant, buvo sunaikinta ir daug meno vertybių.

Reikia laikyti perdėta retorika ir tokį XVII-tame amžiuje mėgtą pasakymą, kad Žemaičiuose tik vienas žmogus iš tūkstančio likęs katalikas. Toliau, iš minėto Kojalavičiaus raštų iki šiol vis dar tebekartojama, jog protestantizmas taip buvęs užvaldęs Vakarinę Lietuvą, jog Žemaičiuose, pradedant vyskupauti Merkeliui Giedraičiui, plačioje žemėje bebuvę surasti tik septyni katalikų kunigai. Pagal vizitacijos aktus ir kitus autentiškus duomenis galima šiandien jau pavardėmis nustatyti, kad tais pačiais didžiausiais kunigų krizės metais Žemaičiuose yra buvę bent septyniolika ar gal net dvidešimt katalikų kunigų. Iš protestantų klebono Martyno Mažvydo laiško, rašyto 1555 m. hercogui Albrechtui, matyti, kad XVI-jo amž. viduryje Žemaičiuose dar buvo visa eilė katalikų parapijų. Nors ir varu į protestantus verčiami pasienio lietuviai Prūsuose vis nesidavė suprotestantinami ir per dvidešimt Mažvydo klebonavimo metų vis važinėjo į katalikų atlaidus Žemaičiuose. Katalikų bažnyčiose jie krikštijo savo vaikus ir ėmė moterystės sakramentą. Iš to šaltinio peršasi aiški išvada, kad ir Žemaičiuose ir už sienos protestantizmas dar nebuvo sugriovęs senojo katalikų tikėjimo papročių.

Daug iki šiol yra rašyta ir kalbėta apie lietuvių liaudies tamsumą, apie Lietuvoje sutiktas grubias pagoniškas liekanas, kai skverbėsi protestantizmas. Tad jėzuitai ir buvo davę Lietuvai vardą « India Septentrionalis ». Jų laiškuose nekartą skaitome, kad nebūtinai reikią misijoms plaukti į tolimąją Indiją, tokia pat Indija esanti Pabaltijyje. Neanalizuodami plačiau gausių tos rūšies pastabų, turime pažymėti, kad iš tokių šaltinių nuotrupų darant išvadas, užmirštama viena įdomi psichologinė aplinkybė. Dar ir vėliau, kai jau tikrai lietuvių liaudis buvo stipriai sukatalikinta, krikščioniški ir pagoniški papročiai ilgai dar gyveno paraleliai, vieni šalia kitų. Jie egzistavo, vieni kitiems nekliudydami. Vienoje vietoje sutikti pagoniški papročiai dar jokiu būdu nereiškė, kad juos būtų galima apibendrinti visai Lietuvos liaudžiai. Juk liaudies prietarai, vienoje ar kitoje formoje, ilgai dar buvo liaudyje ir po keleto šimtmečių, kai Lietuva skaitėsi labai katalikiška. Tad visokių pagoniškų papročių aprašymų iš protestantizmo epochos nereikia laikyti absoliutišku ženklu pažinti krašto religinei būklei.

Žvelgiant į katalikybės restauraciją Lietuvoje, didelį dėmesį reikia skirti konvertitams didikams, kurių pavyzdžiu vis sekdavo bajorai. Iš faktų matome, kad jėzuitų nuopelnai šioje srityje yra labai dideli. Kaip rodo kai kurių atverstųjų miestų sąrašai, sėkmingai

čia darbavosi ir pranciškonai, ypač Kaune ir Vilniuje. Tačiau, priešingai Rostovskio rašytos Lietuvos jėzuitų istorijos teigimams, reikia pažymėti, jog pirmieji žymūs didikų atsivertimai jau buvo prasidėję prieš jėzuitų atvykimą Lietuvon. Vienas iš tokių pvz., buvo didžiausio kalvinizmo ramsčio vyriausias sūnus Mikalojus Kristupas Radvilas, vadinamas Našlaitėliu — Sierotka. Jis 1567 m. tapo kataliku ir ėmė naikinti tėvo kalvinistinį palikimą. Žymiojo didiko Jono Karolio Chodkevičiaus atsivertime jėzuitų vaidmens taip pat dar nematyti tiek, kiek jis yra vaizduotas.

Šitų aplinkybių nereikia užmiršti, kai vertinamas jėzuitų įnašas Lietuvą atkatalikinant. Yra buvę eilė aplinkybių, kurios padėjo katalikybei sugrįžti Lietuvon. Tačiau jokia kita organizacija Lietuvos katalikybės restauracijoje nėra suvaidinusi tokio reikšmingo ir lemiamo vaidmens, kaip jėzuitai. Čia paminėsime kuo trumpiausiai penkis svarbiausius atžvilgius, kuriais jėzuitai yra pasirodę su savo svarbiu įnašu, katalikybei vėl įgyjant persvarą Lietuvoje.

1. Iki jėzuitų atvykimo Lietuvon 1569 m., Lietuvos katalikai neturėjo jokios vidurinės mokyklos, nekalbant apie aukštąją. Jėzuitai paėmė visą Lietuvos švietimą į savo rankas. 1570 m. Lietuvos sostinėje buvo įsteigta pirmoji jėzuitų kolegija. Po devynerių metų, įveikus Krokuvos universiteto monopolį Didžiajai Lietuvos Kunigaikštystei dar nuo Jogailos laikų, buvo įkurta jėzuitų vadovaujama Akademija. Ji iki Maskvos universiteto įkūrimo 1737 m. buvo vienintelė aukštoji mokykla Rytų Europoje. Po Vilniaus Akademijos tuoj buvo įsteigtos dvi kunigų seminarijos. 1582 m. buvo įkurta popiežinė ir diecezinė seminarija, kurioms taip pat vadovavo jėzuitai. Ar unitams skirtoji seminarija turėjo kokios reikšmės, yra dar atsakytinas klausimas. Iki pat pijorų mokyklų pasirodymo jėzuitai buvo Lietuvoje šimtą su viršum metų vieninteliai katalikų švietimo organizatoriai, ir prieš tuziną jų kolegijų Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje vis labiau retėjančios ir nykstančios protestantų mokyklos sunkiai begalėjo laikytis.

2. Turint vietoje kunigų ruošimo įstaigas, buvo galima sulaukti ir kandidatų, mokančių liaudies, t. y. lietuvių, kalbą. O tokių tada etnografinėje Lietuvoje kaip tik labiausiai trūko. Savo pranešimuose apie misijas jėzuitai paprastai nusiskųsdavo žmonių tamsumu ir tikėjimo tiesų nepažinimu. Vieną iš priežasčių jie vis nurodydavo — kunigai nemokėjo liaudies kalbos. Yra įdomūs Žemaičių vyskupijos vizitacijos protokolai iš 1579 metų. Jie surašyti nuncijaus Caligari auditoriaus Tarkvinijaus Pekulo. Tie protokolai duoda gyvų pavyzdžių, kaip 20-30 metų Žemaičiuose išgyvenę ateiviai kunigai iš

Mozūrijos vis dar nebuvo užtenkamai pramokę lietuviškai. Jėzuitai atnešė Lietuvon visai naują nusistatymą. Jų regulose keliais atvejais vis buvo pažymėta, kad, jeigu tik pastoracijai yra naudingiau, būtina naudotis vietine liaudies kalba. Šitą nuostatą jėzuitai Lietuvoje labai plačiai pritaikė. Jau pirmieji jėzuitai, portugalai, ispanai, austrai ir lenkai, vos tik atvykę Vilniun, ėmė mokytis liaudies kalbos. Lenkas Mikalojus Sedkowskis jau 1576 metais, drauge su naujai paskirtu vyskupu Merkeliu Giedraičiu, apvažiavo visą vyskupiją. Tai yra pirmasis jėzuitų kontaktas, iki šiol niekur neatžymėtas, su ta plačiąja vyskupija, kurioje jie paskui tiek daug veikė. Iš Sedkowskio ir vėlesnių misijų paliko ir įdomių etnografinių aprašymų. Jie visi parodo tą pat — pastangas eiti prie žmonių jų pačių kalba. Tuose rėmuose reikia aiškinti ir jėzuitų nuopelnus, parenkant kandidatus Lietuvos bažnytinės hierarchijos sustiprinimui. Įdomus jų vaidmuo ir leidžiant pirmąsias katalikiškas knygas lietuvių kalba bei mokant liaudį lietuviškų giesmių. Ypač pirmąjį klausimą čia norime užakcentuoti.

3. Iki šiol labiau buvo žinomas Vilniaus jėzuitų vaidmuo, vadovaujant Lietuvos jaunuomenės auklėjimui ir kunigų ruošimui. Tačiau jie reikšmingai prisidėjo ir parenkant kandidatus į tų dviejų (Vilniaus ir Žemaičių) vyskupijų ganytojus. Labai svarbūs šiuo atžvilgiu buvo 1575-tieji metai. Jėzuitams nepaliaujamai rūpinantis, paliegusio Vilniaus vyskupo Protasevičiaus koadjutorium buvo parinktas pačios įtakingiausios kunigaikščių giminės konvertitas, dar visai jaunas Jurgis Radvilas, didžiojo kalvinizmo pionieriaus Lietuvoje sūnus. Tai buvo labai drąsus žygis. Vilniaus jėzuitai, pirmoje eilėje Petras Skarga, turėjo dėti labai daug pastangų, kad popiežius Grigalius XIII paskirtų vyskupu nė kunigo šventimų neturintį konvertitą. Atsiųstas Romon studijoms, išauklėtas jėzuitų kolegijoje Bellarmino globoje, Jurgis Radvilas buvo ištikimas jėzuitų planų vykdytojas.

Dar įdomesnis yra kitas pavyzdys iš tų pat 1575 metų. Žemaičių vyskupija vakavo. Prasidėjo dramatiškos varžybos dėl mitros. Norėdamas tapti respublikos senato nariu, į Žemaičių vyskupus labai stipriai veržėsi kan. Jokūbas Voroneckis. Jis buvo Gniezno arkivyskupo J. Uchanskio sesers sūnus. Aišku, įtakingas dėdė norėjo pravesti savo seserėną. Jau atrodė, kad Voroneckis laimės Žemaičių vyskupiją, nes, Uchanskio prašomas, uoliai jo kandidatą rėmė nuncijus Vincenzo Laureo. Popiežiaus Grigaliaus XIII sekretoriui jis vis siuntinėjo palankias žinias, nuolat prašydamas popiežiui rekomenduoti Vorenecką. Lietuvos luomų kandidatas buvo Vilniaus prelatas Merkelis Giedraitis. Jį palaikė konvertitas Radvilas Našlaitėlis ir Vilniaus vyskupas Protasevičius. Buvo likęs tik neaiškus abiejų

kandidatų nominacijos klausimas, kai pirmasis elekcinis karalius Henrikas Valois iš Krokuvos slapta pabėgo į Paryžių. Tiesa, Giedraitis nuskubėjo 1575 metų pavasarį į Paryžių ir gavo formalią nominaciją iš karaliaus. Bet jo naudai nulėmė tik jėzuitų ir abiejų konvertitų Radvilų pastangos ir prašymai. Tada kaip tik Jurgis Radvilas atvyko pas jėzuitus studijoms į Romą. Vatikano archyve tuo klausimu yra net penki reikšmingi raštai. Jie visi pabrėžia, kad Giedraitis sklandžiai moka gimtąją žemaičių kalbą, taip reikalingą sielovadai. Ten rašoma, kad « Giedraitis nepatinka tiems, kurie nemoka žemaičių kalbos ». Tai žodžiai iš Varnių - Medininkų kapitulos rašto. Atskiri posakiai ir stilistiniai formulavimai rodo to prašymo giminystę su raštais, rašytais Vilniuje. Iš Vilniaus, jėzuitams vadovaujant, ėjo visa akcija už Giedraitį. Patys žymiausieji Vilniaus jėzuitai lenkai, kaip Petras Skarga, arba pirmasis Vilniaus kolegijos rektorius Stanislovas Warszewicki, taip pat aktyviai stojo savo raštiškomis rekomendacijomis už liaudies kalbą mokantį lietuvį Merkelį Giedraitį ir nerekomendavo vietinės kalbos nemokančio Voroneckio. Jėzuitams čia nerūpėjo joki aukšti titulai ir jokios giminystės, bet pats reikalas. Vilniaus jėzuitai ir paveikė savo generolą, kurio užtarimu Grigalius XIII, nieko nelaukdamas, paskyrė Merkelį Giedraitį į pasantrų metų vakavusią Žemaičių vyskupiją. Šis paskyrimas buvo labai laimingas kraštui, ir nuo XVII-tojo amž. pradžios vis buvo rašoma, kad Giedraitis, kuris visą savo ganytojavimo laikotarpį ėjo ranka rankon su jėzuitais, « iš naujo Žemaičius atvertė katalikybėn ». Ne be jėzuitų pastangų jis tapo viena ryškiausių katalikybės restauracijos figūrų Lietuvoje.

4. Paliekant nuošaly visas kitas jėzuitų pastangas katalikybės restauracijoje, bent porą žodžių reikia tarti apie pirmąsias katalikiškas knygas lietuvių kalba. Yra labai reikšmingas faktas, kad visos tos pirmosios katalikų knygos, kurios buvo išverstos į lietuvių kalbą, buvo tik jėzuitų autorių. Tiesa, iki šiol nėra pasisekę aptikti nė vieno egzemplioriaus Kanizijaus katekizmo, kuris jau 1585 m. buvo išspausdintas Vilniuje. Yra galima iš protestantų raštų nustatyti, kad tada Kanizijaus katekizmas buvo išleistas ne tik latvių ir gudų kalbomis, bet ir lietuviškai. Po 10 metų kan. Daukša iš lenkų kalbos išvertė ispano jėzuito Ledesmos katekizmą. Dar po 4 metų, t. y. 1599, buvo Giedraičio lėšomis išspausdinta Daukšos išversta lenko jėzuito Jokūbo Wuyek « Postilla Catholica ». Apie tų knygų spausdinimą Romos jėzuitų archyve yra įdomi Vilniaus jėzuitų korespondencija. Iš jos galima nustatyti, kad Ledesmos katekizmas Vilniaus vyskupijai, verstas rytų lietuvių tarme, jau buvo paruoštas taip pat 1595 metais. Bet pirmam vertimui žuvus spaustuvėje, tik

po 10 metų Vilniaus vyskupija tesusilaukė atskiro Ledesmos katekizmo. Dar keletą dešimtmečių lietuviškai buvo spausdinami pirmoje eilėje jėzuitų raštai ir vertimai.

Iki jėzuitų atėjimo Vilniuje nebuvo jokios katalikiškos spaustuvės. Perkėlus iš Nesvyžiaus į Vilnių Radvilo Našlaitėlio tėvo įkurtą spaustuvę, kuri buvo, žinoma, pradžioje skirta protestantų raštams spausdinti, Lietuvoje nuo 1576 metų prasidėjo jėzuitų vadovaujama katalikiškų knygų produkcija. Joje vis daugiau ir daugiau vyravo poleminiai raštai prieš protestantus. Estreicherio « Bibliografja Polska » greitai įtikina, jog XVI-jo amž. gale didesnė dalis Vilniuje spausdinamų katalikų leidinių buvo Vilniaus jėzuitų raštai. Ten buvo išspausdintas ir pirmasis leidimas Skargos « Šventųjų gyvenimų ».

5. Nebėra progos ilgiau sustoti ties kitomis jėzuitų pastangomis: jų « missio aulica », rūpestingais didikų atvertimais, kapelionavimu pas didikus, liturgijos gerinimu, iškilmingų pamaldų ruošimu, šv. Kazimiero kulto atnaujinimu, disputais, teatru ir t. t. Gana didelę reikšmę turėjo Lietuvoje jėzuitų misijos. Nuo pirmo jėzuitų atvykimo jos buvo vis labiau ir labiau plečiamos. Šalia kolegijų ir tolimuose užkampiuose atsirado jėzuitų namų, misijų punktų. Dar pažymėtina, kad prie žmonių jėzuitai ėjo su giesme liaudies kalba. Tad lietuviškos giesmės srityje jėzuitai yra buvę pirmieji katalikiškų giesmynų leidėjai. 1646 m. pasirodė giesmynas « Giesmes Tikieimuy Katholickam prideriancias ». Tos giesmės buvo išleistos Saliamono Mozerkos Slavočinskio vardu, bet jų autoriai greičiausiai bus buvę jėzuitai rašytojai, lietuviškai rašą, Jonas Jaknavičius ir kiti. Greitai kitas jėzuitas Pranas Šrubauskis išleido giesmių rinkinį « Balsas Szirdies ». Iki pat XIX-jo amž. vidurio tas giesmynas buvo daug kartų perspausdintas ir virto taip lietuvių liaudies pamėgtomis Kantičkomis. Giesmių pavidale jėzuitai liaudžiai tiekė poterius bei tikėjimo tiesas.

Protestantizmo bangai atlaikyti jėzuitai buvo pirmieji vienuoliai, kurie išėjo į kovos lauką. Išėjo jie Lietuvoje gana drąsiai. Pradžioje jų nebuvo daug, todėl jie net negalėjo atlikti visokių jiems gyvenimo statomų uždavinių. Pvz., jau 1576 m. Giedraitis jėzuitų prašė suorganizuoti Žemaičiuose kunigų seminariją, bet ji tebuvo įkurta po 50 metų. Apie 1585-1590 m. pasirodė ir pirmieji jėzuitai iš pačių lietuvių. Nuo XVII-jo amž. pradžios sužydėjo atskira Lietuvos jėzuitų provincija. Jos istorija dar turėtų būti naujai parašyta. Šalia paties svarbiausio jėzuitų atlikto darbo, vėl grąžinant į didikų bei bajorų dvarus Romos kryžių ir sąmoninant liaudį, turėtų būti nuo XVII-jo amž. antrojo ketvirčio vis daugiau įvertintas pranciškonų, domininkonų, karmelitų ir kitų vienuolių vaidmuo, kurie prisidėjo prie

liaudies sukatalikinimo. Joks tyrinėjimas dar nėra iki šiol galutinai išaiškinęs, kaip visa lietuvių tauta per du šimtu metų nuo pirmųjų jėzuitų pasirodymo virto vieningas, toliausiai į stačiatikiškus rytų plotus iškištas avangardas. Ir šiandien, kai raudonasis tvanas užliejo Lietuvos laukus, lietuvis išvysto rezistenciją prieš jam svetimą dvasią labiausiai todėl, kad jis yra katalikas. Jėzuitai prie tos katalikybės persvaros garantavimo Lietuvoje prieš tris šimtmečius yra reikšmingai prisidėję.

JĖZUITŲ ĮNAŠAS LIETUVOS ŠVIETIMUI

Viduriniais amžiais kultūra vakarų Europoje skleidėsi tik katalikų bažnyčios prieglobstyje. Lietuvoje krikščioniškosios kultūros ugdytojo bei skatintojo pagrindinis vaidmuo nuo XVI amž. atiteko garsiajam šv. Ignaco ordinui. Pirmieji jėzuitai Lietuvoje (Vilniuje) pasirodė 1569 m. Jie pradėjo organizuoti Lietuvos švietimą ir energingai kovoti su plačiai paplitusiu protestantizmu.

Nuo XV-tojo amžiaus buvo Lietuvoje kur ne kur mokyklų. Bet pirmąsias gimnazijas — kolegijas ir pirmąją aukštąją mokyklą — akademiją — Lietuvoje įsteigė jėzuitai, sykiu įsteigdami ir kunigų seminariją. Lietuvos jėzuitai pirmieji sulaužė ligi tol šitame Europos rajone turėtą Krokuvos universiteto monopolinę padėtį. Iki Vilniaus akademijos, nuo 1364 m. veikiąs, Krokuvos universitetas buvo vienintelis, į rytus nuo Oderio, ir labai kietai laikė aukštosios mokyklos monopolį, stengdamasis sukliudyti bet kurias pastangas greta savęs atsirasti kitai aukštajai mokyklai. Aprūpintas karaliaus ir popiežiaus privilegijomis, universitetas buvo tartum koks amato cechas, tam tikrame plote vienintelis turįs mokslo ir mokymo teisę. Lietuvos jėzuitai, suorganizuodami Lietuvoje aukštąją mokyklą, Krokuvos universiteto monopolį sulaužė. Tai buvo didelis lietuvių tautos kultūrinis laimėjimas. Teisybė, vėliau ir patys jėzuitai norėjo visą Lietuvos švietimą išlaikyti savo rankose, susidaryti sau monopolinę padėtį, ypačiai Vilniuje. Ir kai vėliau pijorai pradėjo steigti švietimo įstaigas, jėzuitai tam priešinosi.

Lietuvoje įsikūrę jėzuitai (tarp jų buvo ispanų, portugalų, vokiečių italų, lenkų) apie savo veiklą rašė pranešimus ir metines apyskaitas. Nešykštėjo ir laiškų atskirais klausimais savo provincijolui, kuris reikalą toliau referuodavo jėzuitų generolui Romoje. Tuo būdu šiandien veik visai tiksliai galima atsekti, kaip atsirado jėzuitų kolegija ir akademija Vilniuje, kaip atsirado jėzuitų kolegijos Kražiuose, Pašiaušėje, Kaune, Gardine, Žodiškyje, Ilukštoje ir kt. Lietuvos švietimo ir kultūros istorijai tai labai vertinga medžiaga.

Lietuva — šiaurės Indija

Religiniu atžvilgiu jėzuitai Lietuvą rado labai liūdnoj padėty. Nuo garsiojo Indijos ir Japonijos apaštalo jėzuito Pranciškaus Ksavero laikų (1542) jėzuitai veržliai vykdavo misijoms į Tolimuosius Rytus ir Indiją. Bet štai pačioj Europoj jie aptiko kraštą, kuriame reikėjo apaštalauti kaip Indijoje. Bene garsusis pamokslininkas jėzuitas Petras Skarga pirmasis pavadino Lietuvą šiaurės Indija. Tame vėliau gana dažnai vartotam palyginime buvo nemaža perdėjimo, bet daug ir teisybės. Antai, didysis Žemaičių apaštalas, vyskupas Merkelis Giedraitis 1587 m. balandžio 3 d. iš Viduklės rašė jėzuitų generolui į Romą, kad jo vyskupijoje esą daugybė niekada nebuvusių išpažinties nė komunijos; daugybė nemokančių nei « Tėve mūsų, nei persižegnoti; daugybė nepažįstančių tikėjimo paslapčių. Jie tenkinąsi pareikšdami: « Liuteronai nesame, penktadieniais mėsos nevalgome »... Tame vyskupo laiške išvardintus kai kuriuos pagoniškus papročius Lietuvoje vaizdingai aprašinėja ir pačių jėzuitų pranešimai.

Su lietuvių liaudimi jėzuitai pirmiausia betarpiškai susirišo Aukštaičiuose. Iš Žemaitkiemio srities (Ukmergės apskr.) yra 1583 m. rugsėjo 15 d. platus pranešimas apie ceremoningą Žemynos (žemės deivės) garbinimą ir tam skiriamas apeigas; apie žalčių kultą, įvairių švenčių papročius, vėlių kultą ir tt. Pirmaisiais trimis klausimais pasisako daugelis jėzuitų metinių kalendorių Žemaitijoje ir Vilniaus srityje. Iš tų metinių ir trimetinių apyskaitų galima atsekti visai aiškus ir gana įdomus jau bemirštančios pagonybės vaizdas.

Kas kliudė Lietuvai krikščionėti?

Rašydami savo pranešimus ir apyskaitas, jėzuitai aiškino ir priežastis, dėl kurių Lietuva buvo tapusi « šiaurės Indija ». Tų priežasčių pagrindinės buvusios dvi: katalikų parapijų retumas ir lietuviškai kalbančių dvasininkų stoka. Vieno ilgo pranešimo autorius, davęs gal būt iš viso patį idomiausią pagoniškų Lietuvos papročių aprašymą, minėdamas « giwates », « raganas » ir kitus lietuviškus pavadinimus, teigia, nors gal ir perdėdamas, kad iki jėzuitų įsikūrimo Lietuvoje « nebuvo ganytojų ir dvasininkų, mokančių lietuvių kalbą... Kaimuose ir miestuose klebonais skiriami lenkai, kurie to krašto ('patriae') kalbos nemokėjo ». « Nors Vilniuje buvo 18 katalikų bažnyčių (turbūt priskaitomos visos koplyčios bei maldų vietos) ir 4 vienuolynai, tačiau negalima buvo rasti, kas šia (lietuvių) kalba sakytų pamokslus »... Toks liudijimas yra prieš 371 metus išduotas niekinusiems vietos žmonių kalbą lenkams kunigams. Gaila, kad

šiuo dokumentu negalėjo pasinaudoti kan. Prapuolenis, rašydamas savo knygą « Lenkų apaštalavimas Lietuvoje ».

Kaip laikės jėzuitai lietuvių kalbos atžvilgiu?

Jėzuitai, nors nuo pat savo įsikūrimo Lietuvoje daugiausia dėmesio skyrė bajorams, jų vaikų mokymui, apaštalavimui dvare (« missio aulica »), tačiau nevengė mokytis lietuviškai. Neteisingas yra kai kieno daromas jėzuitams priekaištas, esą jie atsinešę į Lietuvą lenkinimo mintį. Faktiškai tarp pirmųjų Lietuvos jėzuitų lenkų buvo labai nedaug, daugumas kitų tautų žmonės. Krinta į akis, kad pradžioje jėzuitų veiklos Lietuvoje dažnas jų buvo pramokęs lietuvių kalbos, o kai kurie ir visai gerai mokėjo. Jėzuito Emanuelio Vegos, kilmės portugalo, veiklos aprašyme skaitome, kad jis ne tik Vilniuje dalyvavo viešame ginče su heretiku Andrium Volanu, bet, išmokęs « žemaitiškai », drauge su kitu jėzuitu lydėjo vysk. Merkelį Giedraitį laike jo 1587 m. ganytojiškos vizitacijos Žemaitijoje, mokė žemaičius katekizmo, sakė pamokslus, klausė išpažinčių, net kirto šventuosius ąžuolus... Ir vėlesniuose biografiniuose jėzuitų sąrašuose aptinkame apie kitataučius jėzuitus žinių, kad dažnas jų mokėjo lietuviškai. Ryškus tam pavyzdys yra veiklus vendas (slavas) Petras Kuliešius. Šis jėzuitas yra davęs nuostabiai įdomų latvių papročių aprašymą. Jis darbavosi kaip misijonorius Žemaitijoje, savo pavyzdžiu rodydamas, kad sielų ganytojas turi mokėti vietos žmonių kalbą.

Ar ši mintis išėjo iš jėzuitų ir tik jų iniciatyva reiškėsi — sunku spręsti. Jėzuitų regula reikalauja misijų kraštuose apaštalauti gimtąja žmonių kalba. Lietuvos jėzuitų palankumas lietuvių kalbai galėjo būti skatinamas dar ir jų bendravimo su Merkeliu Giedraičiu. Dar būdamas Vilniaus kapitulos prelatu Merkelis Giedraitis buvo susibičiuliavęs su jėzuitų kolegijos vadovybe. Jėzuitai jį visada laikė savo geradariu ir užtarėju ir ilgai po jo mirties jį šlovino.

Būdinga, kad Merkelį Giedraitį skiriant vyskupu lėmė nauji argumentai, kurių niekad anksčiau nebuvo daug bojama. Žemaičių vyskupu labai stengėsi pravesti savo sesers sūnų Gniezno arkivyskupas Uchanskis. Tą kandidatūrą labai palaikė ir popiežiaus nuncijus, savo pranešimuose Romai vis labai šiltai apie tą jauną kleboną atsiliepdamas. Be abejojimo, « žemaitiškai » jis nemokėjo ir mokytis neketino. Tačiau kai 1575 m. vasarą Merkelis Giedraitis pranešė popiežiui, kad jį Paryžiuje Henrikas Valois nominavo Žemaičių vyskupu ir kai tuo pat metu iš Lietuvos Roma gavo atintinkamų raštų, lietuvių kalbos mokėjimas vyskupui pasirodė labai svarbus dalykas. Varnių prelatai ir kanauninkai rašė popiežiui, kad Giedraitis yra prityręs « žemaičių kalboje » ir galėsiąs su vietos žmonėmis susikalbėti. Vilniaus vyskupas Protasevičius savo rašte popiežiui pabrėžia, kad Merkelis « tą žemaičių kalbą gerai moka » ir kad ji vyskupui

reikalinga santykiaujant su žmonėmis, sprendžiant bylas ir tt. Įdomu, kad Merkelio Giedraičio tinkamumą Žemaičių vyskupu lietuvių kalbos mokėjimu argumentavo tik Varnių kūrija ir Vilniaus vyskupas. Tuo tarpu Radvilo (Našlaitėlio) ir kitų Lietuvos didikų raštuose popiežiui dėl Giedraičio skyrimo vyskupu jo lietuvių kalbos mokėjimas nekeliamas. Matyt, didikams kalbos reikalas jau nebuvo labai svarbus. Merkelio Giedraičio nusistatymas lietuvybės atžvilgiu užtenkamai žinomas. Bet lietuvių kalbos reikalu paminėtinas Giedraičio įpėdinio M. Paco 1614.VII.10. laiškas Romai, prašant išrūpinti iš domininkonų centro leidimą vienam Vilniaus domininkonui studijuoti, nes jis, baigęs mokslus, būtų naudingas bažnyčiai tėvynėje kaip gerai mokąs lietuvių kalbą.

Taigi jėzuitų nusistatymas dėl lietuvių kalbos buvo palankus. Tik žymiai vėliau ir Lietuvos jėzuitai pasidavė Lietuvos bajorų linkmei, kuri bajoriškumą siejo su lenkiškumu, su lenkų kalba. Čia daug lėmė ir ta nelaiminga teisė, pagal kurią bažnyčios fundatorius (kolatorius) gali pasirinkti kleboną ir jį pristatyti vyskupui tvirtinti. Didikai tą teisę piktnaudojo. Užplūdus Lietuvą protestantizmui, didikai, tapę protestantais, išvydavo nepatinkamą kleboną arba reikalaudavo pereiti į protestantus. Bajorams sulenkėjus, jie stengėsi ir lenkiškai kalbančius klebonus pastatyti. Koks didikų ir bajorų nusistatymas buvo lietuvių kalbos atžvilgiu, liudija Žemaičių vyskupo Jono Lopacinskio 1773 m. pranešimo Romai pastaba, kad didesnė kilmingųjų dalis, kai katekizmas aiškinamas ar pamokslai sakomi gimtąja žemaičių kalba, retai tepasirodo, nes jie tą kalbą niekina. Tad jei jėzuitai vis daugiau ėmė garbinti lenkų kalbą, tai jie tai darė atsižvelgdami į vadovaujantį tautos sluoksnį — bajoriją, nusilenkdami jos nusistatymams ir reikalavimams. Šiaip ar taip lietuvių kalba, kaip pastoracinė priemonė, nebuvo palaidota. Nors Vilniaus vyskupijoje jos padėtis buvo sunkesnė kaip Žemaitijoje, tačiau ir čia ji turėjo savo teisių. Pats jėzuitų į Lietuvą atkvietėjas Vilniaus vysk. Valerijonas Protasevičius laikė svarbiu dalyku, kad vyskupas mokėtų lietuviškai. Tačiau lietuvių kalbos reikalas Vilniaus vyskupijoje, ryšium su kai kurių Lietuvos sričių vėlesniu lenkėjimu, yra reikalingas dar tikslesnio ištyrimo.

VILNIAUS AKADEMIJA IR JOS REIKŠMĖ LIETUVAI

(375 metų sukakčiai paminėti)

Vilniaus Akademija, amžiams bėgant

Visada reikės stebėtis, kokį šuolį Lietuva buvo padariusi savo švietimo srityje po 1918 metų. Kūrėsi gimnazijos, organizavosi

specialios profesinės mokyklos, įsisteigė Lietuvos Universitetas. Atsikėlusios tautos gaivalingas noras veržtis į šviesą, į mokslą yra vienas įdomiausių socialinių bei kultūrinių reiškinių nepriklausomoje Lietuvoje.

Tam tikro panašumo buvo ir XVI-jo amžiaus antrojoje pusėje. Iki Zigmanto Augusto (1548-1572) laikų pradžios Lietuva neturėjo nė vienos aukštesnės mokyklos. To meto rašytojas Mykolas Lietuvis su skaudančia širdimi pareiškė, kad Lietuvoje nėra gimnazijų. Nebuvo nė jokios kunigų seminarijos. Vilniuje prie katedros ir prie šv. Jono bažnyčios buvo parapijinės mokyklos. Jų buvo vienur kitur ir kitose parapijose. Šita vos rusenanti švietimo liepsnelė per dešimtį metų po Zigmanto Augusto mirties taip įsiliepsnojo, kad nušvietė visą Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją.

Per porą šimtmečių Gedimino miestas buvo pagarsėjęs kaip svarbiausias karo centras (trys pilys), svarbus administracinis punktas, Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio rezidencija, vyskupo sostinė, tolimo užsienio prekybos centras. Vilnius tapo ir svarbiausiu Lietuvos mokslo židiniu. 1570 m. jėzuitai čia įkūrė savo kolegiją. O šalia jos paskui lipdėsi ir įvairios kitos mokslo bei švietimo įstaigos. 1582-3 metais Vilniuje buvo jau net trys seminarijos (popiežinė, diecezinė ir gudų sritims), neminint Protasevičiaus ir kitų atsirandančių « bursų », bendrabučių mokiniams.

Tačiau Lietuvos Bažnyčios bei kultūros istorijoje buvo reikšmingiausi sukaktuviniai 1579-ieji metai. Lietuvos - Lenkijos valdovas Steponas Batoras grįžo iš sėkmingo žygio prieš Maskvos Joną IV-ąjį (Baisųjį). Jis suteikė Vilniaus jėzuitams privilegiją įkurti aukštąją mokyklą, kurioje būtų dėstomi teologijos ir filosofijos mokslai ir teikiami laipsniai: teologijoje licencijatas ir doktoratas, o filosofijoje — bakalaureato ir magistro laipsniai. Vilniaus Akademijai buvo pripažintos tokios pat teisės kaip ir Krokuvos universitetui. Žymusis katalikybės atnaujintojas popiežius Grigalius XIII patvirtino visus Batoro aktus atskira bule. Gavusi stiprų formalinį pagrindą, naujoji Akademija vyskupo Protasevičiaus buvo gausiai aprūpinta reikalingomis lėšomis.

Išskyrus prieš 35 metus įkurtą protestantišką Karaliaučiaus universitetą (1544), Vilniaus Akademija ilgai buvo vienintelė aukštoji mokykla ne tik rytų Pabaltijyje, bet ir rytų Europoje. Vėliau (1632) protestantai švedai įkūrė universitetą Estijos Tartu (Dorpato) mieste. XVIII-me amžiuje atsirado pirmasis stačiatikių universitetas Rusijoje (Maskvoje 1755 m.). Bet jėzuitų įkurtoji Akademija iki šiol yra buvusi vienintelė katalikiška aukštoji mokykla Didž. Lietuvos Kunigaikštijos plotuose. Ji buvo tikroji katalikiškos — lotyniškos kultūros skleidėja ne tik Lietuvos sostinėje, bet ir už Lietuvos ribų.

Kai jėzuitų ordinas buvo uždarytas, šita mokslo įstaiga, nors keitė savo pavadinimus ir buvo reformuojama, išliko ir toliau. Pasilikę jėzuitų turtai Lietuvoje ir Lenkijoje davė galimybės Edukacinei Komisijai (kuri yra vadinama pirmąja « Švietimo Ministerija ») toliau išlaikyti ir praplėsti tą žymią įstaigą. Akademija buvo pavadinta Vyriausiąja Lietuvos Mokykla, kur šalia plačiai dėstomų gamtos mokslų buvo įvesta ir medicina. Taip iš dviejų pirmykštės Akademijos fakultetų pasidarė beveik pilnas universitetas, nes teisių fakultetas buvo prijungtas dar XVII-me amžiuje. Juk respublikos gyvenime buvo reikalingi ne tik teologai, bet ir valdininkai bei teisėjai.

Kai rusai per paskutinį padalinimą (1795) užėmė ir etnografinę Lietuvą, ši mokykla buvo pavadinta Vyriausiąja Vilniaus Mokykla. Pagaliau Adomui Čartorickiui pasisekė įgyti caro palankumą, todėl padarius atitinkamą reformą, 1803 m. Vilniuje buvo atidarytas universitetas. Jo reikšmė Lietuvai, ypač lituanistiniam sąjūdžiui, buvo labai didelė. Juk tame universitete mokėsi ir visa eilė romantiškai nusiteikusių ir lietuviškai ėmusių rašyti bajorų. Vilniaus universiteto studentais yra buvę ir Daukantas su Valančiumi.

Po 1831 m. sukilimo universitetas buvo uždarytas (1832). Pasiliko tik dvi akademijos: medicinos ir teologijos. Ši paskutinioji, vadinama « Romos Katalikų Bažnytinė Akademija », 1848 m. buvo perkelta į Petrapilį.

Kai tik Vilniuje 1918 m. pradėjo organizuotis Lietuvos valstybė, tuoj buvo imta ruošti projektus atidaryti Vilniuje ir universitetą. Bet savąjį universitetą ten atidarė tik lenkai, pavadindami jį Stepono Batoro universitetu. Tik 1939 m. Lietuva tegalėjo įvykdyti savo planus. Antrasis Lietuvos universitetas buvo įkurtas ten, kur kitados mokėsi tiek daug lietuvių.

Tai yra kuo trumpiausiai atpasakoti Vilniaus Akademijos etapai, amžiams bėgant. Kiekvienas žvilgsnis, nesvarbu, ar jį mesime į 1939 m. įsteigtą, ar į 1803 m. reformuotą universitetą, pirmiausia nukrypsta į tą senutę Akademiją. Jos rūmai, biblioteka, profesoriai ir mokslinės tradicijos buvo tas svarbus branduolys, prie kurio, atsižvelgiant į būtinus laiko reikalavimus, galėjo būti prilipdomi nauji fakultetai, galėjo būti senieji mokslai reformuojami, bet senutė Akademija visuomet liko tvirtu pamatu.

Vilniaus Akademijos pradžia ir išsivystymas

Dažnai kokio nors žymaus dalyko atsiradimas sukelia neaiškumų, kai imama aiškinti jo pradžia. Pvz., įvairių asmenų reikšmė ilgai buvo nevienodai svarstoma, tyrinėjant laikraščio « Aušros » kilmę. Panašiai yra su spaudos draudimo panaikinimu, net su Didžiojo Vilniaus

Seimo sušaukimo sumanymu. Ilgai taip pat buvo sunkiai sprendžiamas klausimas, kas buvo Akademijos sumanytojas Vilniuje. Šis klausimas natūraliai tuoj nuveda prie jėzuitų atkvietimo į Lietuvą. Iškeliamas vaidmuo veiklaus popiežiaus legato Commendone. Taip pat daug reikšmės duodama vilniškiui Varmijos vyskupui, kardinolui Stanislovui Hozijui, kuris pas save į Braunsbergą buvo atsikvietęs jėzuitus ir ten jau turėjo ne tik jų kolegiją, bet ir popiežinę seminariją, o pagaliau ir teologinę akademiją. Nėra aplenkiama reikšmė nė dosniojo sostinės vyskupo Valerijono Protasevičiaus. Jis savo gausiomis funkcijomis Vilniaus jėzuitų kolegijai ir Akademijai padėjo tvirtus ekonominius pagrindus.

Įdomiausią studiją apie jėzuitų Akademijos kilmę yra parašęs žymus lenkų jėzuitų istorikas St. Bednarskis, tragiškai baigęs savo gyvenimą Dachau koncentracijos stovykloje 1942 metais. Dviejų tomų leidiniu buvo paminėta 350 metų Vilniaus Akademijos sukaktis (1929). Bednarskis, berods, yra panaudojęs visas Romos jėzuitų archyvo nespausdintas versmes, ir prie jo kondensuotos bei gausiais šaltiniais paremtos studijos maža ką begalima pridėti. Tik H. Baryczas, žinomas lenkų humanizmo istorikas, nemaža rašęs apie švietimo įstaigų praeitį, papildė Bednarskio veikalą. H. Baryczo nurodyti šaltiniai leidžia tikėti, jog ne Commendone yra buvęs pirmasis jėzuitų kolegijos klausimo iškėlėjas. 1561 m. pavasarį Gniezno arkivyskupas Jonas Przerembskis kvietė bažnytinės provincijos sinodą, kurio programoje buvo klausimas, kokiu būdu įsteigti jėzuitų kolegijas įvairiose vietose (jų tarpe ir Vilniuje), jeigu ten vietinės kapitulos daro kliūčių. Nemažinant Commendone vaidmens ir priimant dėmesin Baryczo surastą šaltinio nuotrupą, reikia pastebėti, jog tikraisiais jėzuitų atkvietimo realizatoriais buvo St. Hozijus ir Protasevičius. Vienas jų nuolat skatino, rašinėjo, o kitas Vilniuje paruošė sąlygas.

Dažnai minimas Zigmanto Augusto vaidmuo, t. y. jo sumanymas, pasilieka miglotas. Tiesa, iš gausios jėzuitų korespondencijos matyti valdovo pažadai įsteigti Vilniuje Akademiją. Bet tie laiškai parodo karaliaus nuolatinį delsimą, charakteringą jo valdymui, artėjant amžiaus galui, ir jo baimę užrūstinti įtakingus Lietuvos kalvinistus (pvz., Radvilus). Kad toji valdovo baimė nebuvo be pagrindo, parodė faktai po poros dešimtmečių, kai buvo kuriama Vilniaus Akademija. Juk ir kietam Steponui Batorui buvo sunku susikalbėti su Lietuvos ponais kalvinistais. Šie užsispyrę aiškino, kad toji Akademija būsianti priešinga jų privilegijoms. Batoras Lietuvos vice kancleriui Eustachijui Valavičiui griežtai pareiškė, kad jeigu jis neprispaus prie dokumento antspaudo, tai karalius to iš jo pareikalaus, pats antspaudą prispaus, bet jau daugiau Valavičiui jo nebegrąžins. Pabaugintas Valavičius nusileido ir pridėjo dokumento galiojimui reikalingą

antspaudą. O Zigmantas Augustas buvo pasilikęs lūkuriuoti. Jis nebuvo iš tų, kurie bando kliūtis laužti. Todėl Vilniaus vyskupas, sugaišęs keletą metų belaukdamas, tegalėjo tikėtis vien savo pastangomis įkurdinti pas save jėzuitus. Akademijos planas iš pradžių negalėjo būti įvykdytas dėl įvairių kliūčių. 1570 metų vidurvasaryje buvo įkurta kolegija, o lygiai po dešimties metų jau buvo iškilmingai atidaryta Akademija.

Vilniaus Akademija gimė tame dešimtmetyje, kai jėzuitai visomis jėgomis stengėsi įveikti Lietuvoje dar stiprų protestantizmą. Vieši disputai nekartą buvo parodę, kad mokslas yra viena iš svarbiausių priemonių įveikti protestantus. Vadinas, reikėjo pačioje Lietuvoje pakelti mokslą, suorganizuoti teologijos ir filosofijos studijas. Nors kai kurios įtakingos šeimos (Radvilo Juodojo sūnūs, Chodkevičiai, Leonas Sapiega ir kiti) jau buvo sugrįžę į katalikybę, tačiau daugelis pačių didžiųjų ponų vis dar tebebuvo kalvinistai. Per mokyklas buvo galima geriau prieiti ir paimti į rankas tų didikų ir bajorų jaunimą. Greitai gyvenimas parodė, kad švietimas buvo labai gera priemonė grąžinti Lietuvoje katalikybę.

Viena iš priežasčių įsteigti Vilniaus Akademiją ir buvo bandymas padaryti užtvanką, kad didikų ir bajorų vaikai mažiau važinėtų į protestantiškus Vakarų universitetus. Tam tikslui reikėjo sudaryti aukštojo mokslo sąlygas Lietuvoje.

Nenagrinėdami plačiau šito klausimo, žvilgtelėkime tik į Karaliaučiaus universitetą. Tik per vieną dešimtmetį (1570-1580), t. y. nuo Kolegijos įsteigimo iki Vilniaus Akademijos atidarymo metų, į Karaliaučiaus universitetą buvo įstoję 56 studentai iš Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos. Prie 26 studentų pavardžių nėra pažymėta jų kilmės vieta. 17 studentų buvo iš įvairių Lietuvos sričių, po keturis iš Kauno ir Vilniaus, trys iš Žemaitijos. Vadinasi, to meto sąlygose į Karaliaučių važiuojančių studentų skaičius nebuvo mažas, beveik šeši kasmet. Tokiam praturtėjusių miestelėnų ir bajorų nusistatymui ir buvo pastotas kelias, sudarius studijavimo galimybes pačioje Lietuvoje. Iš tiesų, Akademijoje greitai pradėjo studijuoti šimtai jaunuolių.

Beveik du šimtai metų buvo praėję nuo Vilniaus vyskupijos įkūrimo, kol čia atsirado sąlygos, nebevažinėjant į Krokuvą ar kitur į Vakarus, įsigyti aukštą teologinį išsilavinimą. Žinoma, Akademijos įsteigimas ne iš karto pašalino amžiną Lietuvos bažnyčių bėdą, t. y. kunigų trūkumą. Užtenka nuo XVII-jo amžiaus pradžios paskaityti kanoniškuosius procesus, kai buvo parenkami ir skiriami nauji vyskupai Lietuvos katalikų diecezijoms, ir pamatai, kad Akademija buvo šviesuolių ir pareigūnų ruošimo įstaiga Didžiajai Lietuvos Kunigaikštijai. Paprastai apklausinėjamieji liudininkai (kunigai ir

pasauliečiai pareigūnai) sakosi kandidatą į vyskupus pažįstą iš tų laikų, kai jie drauge mokėsi jėzuitų Akademijoje.

Be abejo, profesorių sąstatas nuo pradžios buvo internacionalus. Jeigu nuo 1922 metų į Lietuvos universitetą turėjo patekti įvairių svetimtaučių profesorių, tai panašiai turėjo būti ir Vilniaus Akademijoje. Juk ir patys pirmieji Vilniun atvykę jėzuitai buvo ispanai, portugalai, austrai, vokiečiai, lenkai. Dėstomoji kalba, žinoma, visą laiką buvo lotynų. Neskaitant žinomos Alberto Vijuko Kojalavičiaus Lietuvos istorijos, Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus lotyniškos poezijos, dar daug kitokių veikalų čia buvo prirašyta lotyniškai ir vis spausdinama Vilniuje iš Nesvyžiaus Radvilų gautoje spaustuvėje. Užtenka tik žvilgtelti į ano meto knygų bibliografiją ir tuoj krinta į akis, koks didelis spaudos centras nuo XVI-jo amžiaus galo buvo tapęs Vilnius. Jėzuitams čia reikėjo daug kovoti, daug rašyti ir polemizuoti su protestantais, kurie Vilniuje savo gerose spaustuvėse leido daug antikatalikiškų raštų.

Visi jėzuitų žinomi rašytojai, kurie yra rašę knygų lietuviškai, pradedant Širvydu, Jaknavičium, Šrubausku ir baigiant Liauksminu, Žebrausku ir eile kitų, yra ėję mokslus Vilniaus Akademijoje. Lietuvių jėzuitų ėmė vis daugiau atsirasti. Pirmieji jų jau mokėsi Akademijoje, kaip matyti iš jėzuitų katalogų Vilniuje po 1580 metų. Dėstytojų iš jų tarpo atsirado XVII-me amžiuje.

Vilniaus Akademija sutiko visokių kliūčių ir nelaimių, kurios lankė kraštą. Kentėjo ji drauge su Vilniumi, kai miestą ištikdavo gaisrai arba priešų okupacijos. Akademija ypač nukentėjo viską naikinančios rusų okupacijos metu (1655). Nors ši mokslo įstaiga ir negalėjo tada įsigyti pastovaus tarptautinio garso, bet nuo XVI amžiaus galo joje buvo visokiausių tautybių studentų. Vadinasi, ir studentų sąstatu Akademija nebuvo uždara institucija.

Daug vietos užimtų, norint išskaičiuoti bent žymesniuosius Akademijos dėstytojus. Jų sąrašus yra davęs savo trijų tomų veikale apie Vilniaus universitetą J. Bielinskis. Pakaks pažymėti, kad Akademija, kaip lotyniškos - katalikiškos kultūros skleidėja Vilniuje, kur kryžiavosi ir kovėsi Vakarų ir Rytų kultūrų įtakos, yra suvaidinusi labai didelę rolę. Iš to, kas pasakyta, jau matyti, kad Vilniaus Akademija nebuvo kokia uždara specialistų mokykla. Ji buvo gana tampriai suaugusi su Lietuvos to meto viešu bei visuomeniniu gyvenimu. Pradedant 1604 m. gegužės mėnesio iškilmėmis, kai buvo formaliai atnaujintas šv. Kazimiero kultas, studentai dažnai ruošdavo minėjimus, teatro vaidinimus, rašydavo daug proginės lotyniškos poezijos. Visokie tos rūšies pasireiškimai rišosi su ta aplinkybe, kad XVII-me amžiuje barokinį rūbą užsivilkęs Vilnius mėgo cere-

monijas ir teatrališkumą. Tai buvo geros priemonės daryti miestiečiams katalikišką propagandą.

Akademija, be abejo, buvo didelis Lietuvos sostinės papuošalas. Ji pulsavo jos gyvenimu. Jeigu mes šiandien, išmėtyti po pasaulį, negalime pačioje Akademijos lopšio vietoje jos tinkamai prisiminti, tai vis dėlto yra labai liūdna konstatuoti, kaip tokie svarbūs sukaktuviniai metai tylomis eina prie galo. Ar nebuvo galima ta proga, suruošiant platesnius Akademijos minėjimus, priminti kai kam ir lietuvių amžinas teises į Vilnių? O tokio priminimo reikalą, deja, diktuoja pats gyvenimas. Akademijos jubiliejus teikė puikią progą, kurią abiejų kontinentų veiksniai galėjo panaudoti Lietuvos teisėms išryškinti.

Su Vilniumi mums nuolat vaizduotėje atsistoja Geležinis Vilkas, Pilis, Aušros Vartai. Tačiau su Vilniumi taip pat yra neužmirštamai sutapusi 1579 metais įkurtoji jėzuitų Akademija. Konkretų jos vaizdą mums iki šiol tebeduoda išlikusios gražios kiemo arkados, šv. Jono (Akademijos) bažnyčios fasadas. Toji su Vilniumi organiškai suaugusi Akademija davė pradžią aukštajam mokslui Gedimino mieste.

(Nuo Vilniaus Akademijos įsteigimo 400 metų jubiliejus gražiai buvo paminėtas 1979 metais ir Lietuvoje ir išeivijoje. *Red.*)

PIRMOSIOS LIETUVIŠKOS KNYGOS DIDŽIOJOJE LIETUVOJE

Kai Karaliaučiuje 1547 m. buvo išspausdintas protestantiškasis Mažvydo katekizmas, praėjo dar 29 metai, kol Vilniuje atsirado pirmoji lotyniško raidyno spaustuvė. Dvidešimtais jos veikimo metais Lietuvos sostinėje buvo išleistos pirmosios iki šiol surastos *spausdintos* lietuviškos knygos Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje. Taip, palyginus su Mažvydu, praėjo beveik pusė šimtmečio, kol Vilniuje buvo išleistos Mikalojaus Daukšos verstinės knygos: Katekizmas (1595) ir Postilė (1599).

Tokį vėlyvą lietuviškų ir drauge pirmųjų katalikiškų knygų pasirodymą Didž. Lietuvos Kunigaikštijoje galima aiškinti įvairiomis priežastimis. Kai reformacijos sąjūdis nuo Zigmanto Senojo mirties vis labiau įsisiūbavo, katalikai traukėsi ir porą dešimtmečių laikėsi pasyviai. Bet protestantų judėjimas ėmė atslūgti, duodamas progos pamažu katalikams vėl atsigauti. Be to, pačių protestantų didelis susiskaldymas ir aktyvi jėzuitų veikla padrąsino katalikus sugrįžti į viešąjį gyvenimą. Buvo imta prieš protestantus kovoti gyvu žodžiu

ir raštu. Lietuvoje katalikiškos spaustuvės nebuvo. Tik nuo 1576 metų kai Lietuvos didysis maršalas Mikalojus Kristupas Radvilas (vadinamas « Našlaitėliu ») iš Nesvyžiaus į Vilnių atgabeno ten jo tėvo kalvinisto įkurtą spaustuvę, tuoj Vilniuje ėmė rodytis pirmieji spausdinti lotyniški ir lenkiški raštai. Po devynerių metų (1585) čia buvo išspausdintos ir pirmosios latviškos knygos. Ryga savo spaustuvę įsitaisė 1588 m. Apie 1585 m. turėjo Vilniuje būti išspausdintas pirmasis lietuviškas Kanizijaus katekizmas, iki šiol vis dar nesurastas. Pagaliau po dešimtmečio Vilniuje išėjo Daukšos katekizmas, kurio originalas nuo to laiko, kai jis drauge su kitomis Vilniaus viešosios bibliotekos vertybėmis buvo 1915 m. išgabentas į Rusiją, nebesurandamas.

Vargu būtų galima pirmųjų lietuviškų katalikų knygų žymiai vėlyvesnį pasirodymą Didžiojoje Lietuvoje už protestantų religinių raštų Mažojoje Lietuvoje pradžią aiškinti sunkumais, kilusiais iš neturėjimo savos spaustuvės. Savos spaustuvės neturėjimas buvo katalikiškų knygų išleidimą sunkinanti aplinkybė, bet ji negalėjo turėti lemiamos reikšmės. Būtų buvę galima lietuviškas knygas spausdinti Lenkijos, Prūsų ar pagaliau Lietuvos protestantų spaustuvėse, kaip tada būdavo daroma su katalikų lenkiškomis knygomis.

Vadinasi, reikia samprotauti, jog lietuviškos knygos Didžiojoje Lietuvoje anksčiau nesirodė todėl, kad joms atsirasti čia nebuvo tinkamų dvasinių sąlygų. Jėzuitams atvykus Vilniun, įsteigus savo kolegiją ir pagaliau Akademiją (1579), Lietuvos sostinė pavirto gyvesniu kultūriniu centru. Antra vertus, prisitaikydami prie Tridento nutarimų ir savo statutų bei steigėjo reikalavimų, jėzuitai ėmė daugiau dėmesio kreipti į liaudies kalbą, pradėjo mokytis lietuviškai, sakyti ta kalba pamokslus. Viena iš svarbiausių žmonių religinio tamsumo priežasčių jie laikė tą liūdną faktą, kad iš Lenkijos atėję kunigai nesimokė pastoracijos reikalui lietuvių kalbos.

Jėzuitams pasisekė reikšmingai prisidėti ir pravesti į Žemaičių (Medininkų) vyskupiją lietuviškai mokantį Vilniaus kapitulos prelatą Merkelį Giedraitį. Lenkijos primo Jokūbo Uchanskio seserėnas Jokūbas Voroneckis turėjo pralaimėti. Visa eilė rekomendacinių laiškų bei prašymų (1575) popiežiui ir jėzuitų generolui vis pabrėžė, kad prel. Giedraitis moka lietuviškai. Buvo sakoma, kad lietuvių kalba ten esanti labai reikalinga, ir mokėjimas lietuviškai tapo svariu įrodymu tinkamumui į vyskupus. Kalbos veiksniui, t. y. faktui, kad kandidatas į vyskupus moka liaudies kalbą, buvo priskirta iki tol nesutikta sprendžiamoji reikšmė.

Taip ir pateko, po dvejus metus užtrukusių kietų varžybų, į Medininkų vyskupus Merkelis Giedraitis. Jis ir atsistojo XVII-tojo

amžiaus angoje visų pastangų centre niekinamai liaudies kalbai grąžinti tinkamą vietą. Savo postilės lietuviško vertimo įžangoje M. Daukša kreipėsi lotyniškai į vyskupą Giedraitį, primindamas, kad jis ne tik įkvėpė, bet ir išspausdino tą darbą. Jau M. Valančius buvo į tą faktą atkreipęs dėmesį, primindamas, jog M. Daukša postilę « išguldė » pagal « linkieima wiskupa Merkiele Giedrajte ».

Apskritai, nei paties Katekizmo (1595), nei Postilės (1599) klausimu nieko nauja iš archyvų neturime pridėti. Lietuvių literatūros, kalbos ir bibliografijos tyrinėtojai yra jau daug iš esmės apie tas dvi knygas išaiškinę. Prof. Vacl. Biržiška ir prof. K. Jablonskis yra patiekę ir visus iki šiol (1937) turimus duomenis paties vertėjo M. Daukšos biografijai.

Romos jėzuitų archyve yra tačiau vertingos medžiagos, kuri duoda šviesos tiems sunkumams, kurie anuo metu iškilo Vilniuje, bespausdinant pirmąsias lietuviškas knygas. Įdomus Vilniaus jėzuitų (provincijolo patarėjų) susirašinėjimas su savo generolu Romoje parodo, kaip vargingai tos reikšmingos lietuvių kultūros istorijoje knygos išvydo pasaulio šviesą. Toji korespondencija dar kartą užtikrina, jog jėzuito M. Vujko postilė, silpnai lietuviškai mokantiems kunigams ištisai sukirčiuota ir išversta gryna lietuvių vidurio aukštaičių tarme, buvo išleista vysk. M. Giedraičio pastangomis ir lėšomis.

Minėti jėzuitų laiškai yra labai svarbūs lietuvių knygos ir kultūros istorijai. Jie sukelia eilę klausimų ir naujų samprotavimų. Pagaliau jie padeda tiksliau aiškintis Vilniaus Radvilų-jėzuitų spaustuvės istoriją.

Pirmosios Vilniaus lietuviškos spaustuvės

Apie Vilniaus katalikų ir protestantų spaustuves dar nėra išsamių tyrinėjimų. Daugiau dėmesį atkreipęs yra pirmasis Vilniaus spaustuvininkas Pranciškus Skoryna, ėmęs 1525 m. spausdinti pirmąsias stačiatikių bažnytines knygas. Kitų spaustuvių istorija dar tėra tik prabėgant paliesta. Nėra surinktų ir drauge išleistų Vilniaus spaustuvių šaltinių. Tiesa, yra nemaža rašyta apie Vilniaus Mamoničių spaustuvę, kur buvo spausdinamos ortodoksinės knygos, kur buvo išleistas trečiasis Lietuvos statutas. Paskutinis plačiai tuo klausimu užsiėmė I. Lappo. Bet lietuviškų knygų pradžiai yra daug svarbiau lotyniško raidyno spaustuvių istorijos šaltiniai.

Apie Radvilų nesvyžinę spaustuvę, iš kurios išsvivystė Vilniuje pagarsėjusi Akademijos spaustuvė, nėra daug žinių. Kai kas painiojama.

Vilniaus spaustuvių istorijoje buvo reikšmingas dalykas, kai uolusis katalikybės skatintojas Mikalojus Kristupas Radvilas savo

tėvo spaustuvės nepaliko Nesvyžiuje, bet perkėlė sostinėn. Vilniuje spaustuvė atsirado ne vėliau kaip 1575 m. vidurvasaryje. Radvilas nuo pat pradžių leido spausdinti « kas mums (jėzuitams) tinka ir patinka ».

Po pusės metų Vilniaus kolegijos rektorius St. Varševickis, rašydamas į Romą savo generolui E. Merkurijanui, džiaugėsi, kad yra atgabenta spaustuvė ir pavesta jėzuitų globai. Nors ir toliau esąs pasilikęs Radvilo herbas, tačiau jėzuitai turėjo vilties tai spaustuvei gauti privilegiją.

Vilnius iki 1575 m. neturėjo galimybės spausdinti knygas. Sostinėje ilgą laiką nebuvo jokios spaustuvės. Kai Pr. Skorynos spaustuvė per miesto gaisrą (1530) sudegė, praėjo 44 metai, kol stačiatikių bažnytinėms knygoms spausdinti vėl buvo įkurta Vilniuje nauja spaustuvė. Ji buvo įtaisyta Mamoničių name. Pirmoji knyga (evangelijos) ten buvo išspausdinta 1575 m. pavasarį. Kitais metais išspausdino psalmių knygą.

Stačiatikių spaustuvės įsikūrimas Vilniuje galėjo paskatinti ir Radvilo spaustuvę čia perkelti. Tiesa, Mamoničių spaustuvė ilgai neturėjo lotyniškų raidžių, jas įsigijo tik XVII amžiuje.

Vilniuje ėmė atsirasti vis daugiau kultūrinio gyvenimo jėgų, kai Zigmantas Augustas įtaisė savo dvarą. Reformacijos įkarštyje Didž. Kunigaikštijos sostinė sutraukė visokių sektų pamokslininkų, rašytojų, veikėjų. Jėzuitų įsikūrimas sostinės religinį bei kultūrinį judėjimą dar labiau pagyvino. Atsigaunantis katalikų gyvenimas reikalavo čia pat savos spaustuvės.

Reformatoriai, kurių didokas būrys Vilniuje ir toliau paliko susispietęs, iki tol savo lotyniškus ir lenkiškus raštus buvo spausdinę Karaliaučiuje, Krokuvoje, ar kur kitur. Bet nuo 1575 m. jiems raštus Vilniuje galėjo spausdinti lenkas Danielius Lęczycki. Tas Nesvyžiaus spaustuvininkas, protestantas, apie 1574-75 metus jau buvo persikėlęs į Vilnių ir čia įsitaisęs spaustuvę. Tais laikais perkelti spaustuvę nebuvo didelis dalykas. XVI-XVII amž. Lietuvoje yra žinomos « keliaujančios spaustuvės », kurių perkėlimas į naują vietą nesudarydavo techniškų sunkumų. Atrodo, kad su D. Lęczyckio persikėlimu galėjo būti surištas ir Radvilų spaustuvės pajudėjimas, nes tuoj buvo perkelta Vilniun ir jų spaustuvė.

Taigi, Vilniuje beveik vienerių metų laikotarpyje (1574-1575) buvo įtaisytos trys spaustuvės: stačiatikių, protestantų, katalikų. Jos visos trys pradėjo veikti beveik iš karto. Nuo 1580 m. Vilniuje įsisteigė ir ketvirta spaustuvė (Karcano). Karcanas spausdino kalvinistų ir arijonų raštus.

1575 m., kaip žinome, Vilniuje buvo spausdinta tik viena knyga, tai Mamoničių išleistos evangelijos. Kitais metais, t. y. pirmaisiais

Radvilų spaustuvės veikimo metais, yra iš viso šeši spausdiniai, ant kurių Vilnius pažymėtas kaip išleidimo vieta. Nuo tų metų nenutrūkstamai Vilniuje buvo spausdinama įvairių religinių ir poleminių raštų lotynų, lenkų, lietuvių ir latvių kalbomis. Tai parodo, kad knygų spausdinimo klausimas Vilniuje jau seniai buvo pribrendęs.

Dvi pirmosios katalikų knygos, išspausdintos Radvilų spaustuvėje, buvo parašytos jėzuito P. Skargos. Kitais metais (1577) Vilniuje buvo išspausdintos penkios knygos, dvi iš jų Radvilų spaustuvėje, nes pažymėta « ex typogr. Radivili ». 1579 m. buvo Vilniuje išleistos septynios knygos, tarp jų ir jėzuito Vujko Evangelijos sekmadieniams ir šventoms dienoms ir P. Skargos Šventųjų gyvenimai.

Nuo 1580 m. Vilniuje spausdinamų knygų skaičius dar labiau padidėja. Prisideda Karcano spaustuvė, kuri pirmaisiais metais išspausdina tris leidinius. O Łęczyckis, nežiūrint, kad jo spaustuvės raidės buvo išgrobtos, atnaujino ir toliau savo vardu tęsė knygų spausdinimą. Jis dirbdavo ir pas jėzuitus Radvilų spaustuvėje, nes ant leidinių išėjusių iš šios spaustuvės, vis pasitaiko jo pavardė. Pirmoji latvių knyga, vokiečio Tolgsdorff'o išverstas Kanizijaus katekizmas, buvo taip pat pas tą kalviną Łęczyckį spausdintas.

Iš Radvilų spaustuvės taip pat vis eidavo nauji leidiniai. Gyva polemika buvo užvirusi ne vien žodinėse diskusijose, pamoksluose, bet ir raštuose. Iš protestantų pusės toje srityje daugiau reiškėsi Karcano spaustuvė. Protestantiškosios spaustuvės apie 1585-95 m. (Łęczyckio ir Karcano) Vilniuje gerai laikėsi. To negalima pasakyti apie Radvilų spaustuvę.

Radvilų — jėzuitų spaustuvės sunkumai

Didelis jėzuitų rėmėjas Radvilas (« Našlaitėlis ») ne tik savo spaustuvėje, bet dažnai ir savo lėšomis Vilniuje išspausdindavo P. Skargos, ispano Emanuelio Vegos ir kitų daug rašančių jėzuitų knygas. Vilnių tiesiog užplūdo nauji religiniai ir poleminiai raštai. Buvo daug spausdinama įvairių Akademijos darbų, įvairių programų, trumpų vadovėlių, iškilmių ir proginių švenčių lapelių ar brošiūrėlių.

Radvilas leido ir toliau jėzuitams, kaip ir nuo pradžių buvo, spaustuvę prižiūrėti. Užtat ją jėzuitai ir vadino « typographia domestica ». Tačiau dėl to jėzuitams buvo nemaža ir rūpesčio. Spaustuvės ir jos priežiūros reikalu pasisakydavo Vilniaus jėzuitai savo generolui, pareikšdavo savo nuomonę vizitatoriai. Kai 1581 m. oficialus ordino vizitatorius Jonas Carminata lankė Vilniaus kolegiją, jis pripažino spaustuvės svarbą kolegijai, tačiau iš jo vizitacinių užrašų aiškėja, kad spaustuvė turinti sunkumų, kad dėl jų reikią tartis su maršalu Radvilu, pranešant apie tai provincijolui. Spaustuvės

krizė, nežiūrint jos pirmykščio savininko palankaus nusistatymo, aštrėjo ypač nuo 1586 m. Atrodo, kad Vilniuje, ypač Radvilų — jėzuitų spaustuvėje, knygų spausdinimas tada buvo sunkus dalykas. Tuos sunkumus įdomiai aprašo 25 metus Lietuvoje buvęs ispanas G. Alabianus, tada ėjęs kolegijos rektoriaus pareigas. Jis išskaičiuoja eilę priežasčių, dėl kurių, jo nuomone, jėzuitams nereikią užsiimti spaustuve. Iš to aprašymo matyti, kaip veikė spaustuvė ir kokia buvo jos technika. Įvairios sunkenybės Vilniaus jėzuitų kolegijai kilo iš to, kad ji neturėjo savų spaustuvininkų, savo brolių «typografų». Tad Alabianus keliais atvejais įsakmiai pasisakė prieš tos spaustuvės valdymą. Jis vis pažymėdavo, kad kitose Vilniaus bei kitų miestų pasauliečių bei «eretikų» spaustuvėse be jokių sunkenybių esą galima išleisti knygas daug gražiau ir pigiau negu savojoje. Iš to galima padaryti išvadą, kad spaustuvėje buvo techniškų trūkumų. Ir kitos spaustuvės Vilniuje nepasiekė olandiškų spaustuvių tobulumo, bet jų lygis buvo aukštesnis.

Kai Alabianus kalba apie kitas geresnes Vilniaus spaustuves, jis bus turėjęs galvoje protestantus (Lęczyckį ir Karcaną). Veikliausias tada buvo Karcanas, nes jis patiekdavo daugiausia leidinių. Šalia techniškų spaustuvės kliūčių Alabianus savo laiške nurodinėjo ir kitus nepatogumus. Spaustuvės reikalai, jo nuomone, jėzuitus išblaško ir žaloja jų dvasią. Kolegijoje gyvena spaustuvininkai pasauliečiai, o jų dauguma esą eretikai. Protestantai XVI-me amžiuje spaustuvių srityje pirmavo ir rodė daug didesnį veiklumą už katalikus. Jie turėjo ir labiau prityrusius spaustuvinkus, be kurių negalėjo apsieiti nė jėzuitai. Alabianus prieš juos griežtai pasisako, pabrėždamas, kad tokie spaustuvininkai esą girtuokliai ir blogo gyvenimo. Darbe jie apgaudinėja. Pvz., vienas eretikas buvo pažadėjęs per penkias savaites nulieti raides. Tačiau jį reikėję maitinti devynis mėnesius; jo nulietos raidės buvo visai netikusios, viską reikėję perdirbi iš naujo. Spaustuvėje su tokiais žmonėmis visą dieną turįs pasilikti broliukas. Tokie spaustuvininkai kenkią jėzuitams, žeminą kolegiją ir jos vadovybę.

Žymus jėzuitas P. Skarga informuoja, kad jo knyga prieš protestantus negalėjusi laiku pasirodyti todėl, kad protestantų įkalbėtas spaustuvininkas išgrobęs svarbiausius tipografinius instrumentus ir visas lotyniškas matricas. Jis pabėgęs pas eretikus. Taigi, jėzuitų literatūrinei veiklai protestantai vis bandydavo kenkti. Spaustuvės apvogimai ir vėliau kartojosi. Bet buvo ir kitų veiksnių, kurie sunkino jėzuitams darbą.

Kolegijos rektorius Alabianus priskaičiuoja eilę ir kitų sunkenybių bei nepatogumų. Vilniuje esą nepatogu laikyti spaustuvę, nes reikia iš labai toli trauktis viską, kas yra reikalinga spaustuvei. Spaustuvė

ne visuomet turinti darbo, o spaustuvininkus vis tiek reikia išlaikyti. Išspausdinus knygas, vėl atsiranda naujų bėdų. Tada iškylančios platinimo sunkenybės. Jėzuitai labai saugojosi girdėti priekaištų, kad jie, valdydami spaustuvę, verčiasi knygų prekyba. Tad rektorius ir įrodinėjo, kad jėzuitams netinka pardavinėti knygas. O jeigu knygas reikia nemokamai dalinti, tai kas nors turi padengti išlaidas. Kadangi visų knygų negalima išdalinti, tai knygininkai plėšia už jas žymiai didesnę kainą.

Tačiau jėzuitų provincijolo Jono Campanus pažiūros spaustuvės atžvilgiu buvo skirtingos, todėl rektoriaus neigiami išvedžiojimai tuoj nesusilaukė generolo aiškaus atsakymo. 1587-93 m. spaustuvės reikalu korespondencija nutrūksta, o gal ji yra žuvusi. Spaustuvė ir toliau pasiliko jėzuitų rankose. Ant šios spaustuvės išleidžiamų knygų 1593 m. paskutinį kartą matome užrašą « ex typis N. Radzivill ». 1594 m. jau yra užrašas « Vilnae, S. J. » arba « ex typis academicis S. J. ».

Kai radvilinė spaustuvė perėjo į Akademijos rankas, jos bėdos nesiliovė. Vis reikėjo naudotis svetimais ir apmokamais specialistais. Vilniaus jėzuitų sąrašuose figūruoja tik vienas broliukas spaustuvininkas (1594 m.). Spaustuvės reikalams nedaug tepagelbėjo 1594 m. išleistos spaustuvės taisyklės. Berods, tai bus unikumas anuo metu Lietuvos ir Lenkijos spaustuvių istorijoje. Tie nuostatai (8 punktai) buvo per bendri. Buvo numatyta, kad spaustuvei vadovauja vienas jėzuitas tėvas, o šalia jo turi būti ir broliukas. Toliau kalbama apie patį darbą ir jo paskirstymą. Paminima, kokios rūšies knygos ir vadovėliai leidžiama. Rūpinamasi, kad darbas būtų gerai paskirstomas ir kad spaustuvininkai visada turėtų darbo. Tačiau iš šių nuostatų naujų dalykų nepatiriame.

Iš aprašymų matyti, kaip Radvilas « Našlaitėlis » rėmė spaustuvę ir stengėsi , kad būtų atremtos plačiai skleidžiamos « užkrečiamos knygos » iš kalvinistų, arijonų ir schizmatikų spaustuvių. Radvilas pridėjęs 1000 auksinų spaustuvės raidėms pagaminti ir kitiems patobulinimams įtaisyti. Bet didžiausia kliūtis buvo ta, kad jėzuitai vengė prekiavimo. Šitoji priežastis vertė sustabdyti net knygų spausdinimą. Buvo iškeltas reikalavimas, kad visos jėzuitų spausdintos knygos turi būti nemokamai išdalinamos.

Knygų dalinimas nemokamai

Knygų spausdinimas nemaža kainavo, todėl, norint jas žmonėms dalinti nemokamai, reikėjo surasti kokį nors geradarį, kurs apmokėtų spausdinimo išlaidas. Toje srityje davė pavyzdį Steponas Batoras, skleisdamas katalikiškas knygas, saugojančias žmones nuo klaidingo

tikėjimo. Prieš plačiai pasklidusias eretikų knygas Tridento susirinkimo nuostatai reikalavo platinti ypač katalikiškus katekizmus. XVII-jo amžiaus sinodai užsimena apie religinių knygų dalinimą kunigams. Populiarusis žemaičių jėzuitas P. Šrubauskis, kaip rašo M. Valančius, « iwajres kningeles ir giesmes žemaijtiszkaj paraszes be piningu wargdienems kajszioje ».

Kai kunigaikštis Radvilas galutinai jėzuitams perleido spaustuvę, vėl iškilo klausimas, ką su ja daryti, kaip administruoti, kaip išrišti knygų dalinimo nemokamai klausimą. Apie tai patiriame iš 1594 m. Vilniaus jėzuitų korespondencijos. Paulus Bokša, pirmasis būsimas atskiros Lietuvos jėzuitų provincijos provincijolas, savo generolui Akvavivai kalbėjo apie spaustuvės sunkumus. Tačiau kitas jėzuitas, Vilniaus kolegijos dvasios tėvas anglas Adomas Brokus plačiai ir aiškiai generolui dėstė, kodėl vilniškė spaustuvė reikalinga ir kaip galima išvengti prekiavimo priekaišto. Niekur kitur aplinkui nesą katalikiškos spaustuvės, o Vilniuje esančios dvi protestantų spaustuvės, kurios kasmet leidžiančios « užkrečiančias knygas ».

A. Brokui atrodė, kad Vilniaus jėzuitų spaustuvę uždarius, katalikai jau nebeturėtų kur knygas spausdinti. Krokuvos ir Poznanės spaustuvės esančios nuo Vilniaus 500 itališkų mylių ir jos visuomet yra užimtos. Be to, iš kitur gabenamos knygos yra daug brangesnės, negu Vilniuje spausdinamos. Todėl jis prašė, kad Vilniaus jėzuitams būtų leista ir toliau spausdinti knygas. O kad jie patys neužsiimtų knygų prekyba, jos turi būti atiduodamos knygininkui, kurs, jas pardavęs, atlygintų spaustuvės išlaidas.

Dar įdomesni yra du Broko laiškai, rašyti po aštuonių mėnesių, kai jėzuitų spaustuvė generolo įsakymu turėjo savo darbus sustabdyti. Apie jėzuitų generolo ištarmę patiriame 1595 metais. Po to jėzuitai vis nesiliovė rašyti generolui ir įrodinėti, kad yra būtina išlaikyti Vilniuje tą vienintelę katalikišką spaustuvę.

Jėzuitų spaustuvės reikalingumas

Radvilinėje spaustuvėje kaip tik buvo spausdinama lietuviška Postilė ir lietuviškas « Katekizmas su maldomis », kai atėjo generolo Akvavivos parėdymas. Jis numatė dvi galimybes : arba spaustuvę reikia perleisti kokiam krikščioniui, arba surasti kur nors spausdinimui lėšų ir knygas dalinti nemokamai. Buvo pagriežtintas nuostatas, kad jėzuitai negali užsiimti prekyba.

Jėzuitų provincijolas nematė galimybių įvykdyti vieną ar kitą savo generolo pasiūlymą, todėl nutarė spaustuvę tuoj uždaryti. Lietuviškų knygų spausdinimo darbas sustojo. Bet kadangi provin-

cijolas ir jo patarėjai, generolo dekretą gavus, nebuvo vienos nuomonės, tai buvo sutarta, kad kiekvienas patarėjas atskirai pareikš Romai savo nuomonę. Tuoj pradėjo eiti į Romą provincijolo patarėjų laiškai: Branto, Broko, Smigleckio ir Bartšo. Visokiais būdais jie stengėsi įrodinėti spaustuvės reikalingumą Vilniuje. Visi jie vieningai šaukė, kad toji spaustuvė esanti vienintelė katalikų spaustuvė Lietuvoje. Kitos spaustuvės esančios labai toli.

Jonas Brantas labai rūpestingai dėstė jos didelį reikalingumą kovoje su protestantais. Jam atrodė labai griežtas spaustuvės uždarymas, nes jis pats šį tą rašinėjęs ir 1596 m. išleidęs savo pamokslą svetimoje Goldo spaustuvėje. Jis labiausiai kreipė dėmesį į tai, kad negalėjo pas jėzuitus spausdinti ir tie, kurie visas savo lėšas tam reikalui davė. Martynas Smigleckis, kuris dar daugiau rašė lotyniškai ir lenkiškai, baugino generolą, kad, spaustuvei užsidarius, dar labiau paplisiančios protestantų knygos. Jis rašo, kad jo knyga prieš arijonus apie Kristaus dievybę kainavusi 500 auksinų. Šiaip knygas Lietuvoje sunku parduoti. Didikai viską praleidžia savo ištaigingų namų reikalams, bet knygoms pinigų gailisi. Tiesa, buvęs sumanymas spaustuvę perleisti žmogui su turtu ir atsakomybe, bet surasti tokį, kurs perimtų spaustuvę ir platintų knygas, yra sunku. Jis visaip įrodinėjo būtiną reikalą jėzuitams tą spaustuvę sau pasilaikyti, nes jokios kitos galimybės nesą.

Daukšos Postilės spausdinimas Giedraičio lėšomis

Plačiau ir aiškiau jėzuitų spaustuvės reikalus palietė 1595 m. pavasarį Adomas Brokus. Jeigu jo laiške prieš aštuonis mėnesius apie Vilniaus spaustuvės naudingumą buvo kalbama tik bendrais žodžiais, tai dabar jis įrodinėjo spaustuvės reikalingumą, pasiremdamas joje spausdinamais lietuviškais leidiniais. Iš jo laiško matyti, kad lietuviški rankraščiai jau buvo patekę spaustuvėn tarp 1594 ir 1595 metų.

Atrodo, kad Brokus tiksliau negu kiti žinojo apie šioje spaustuvėje spausdinamas lietuviškas knygas. M. Giedraičio rūpesčiu kan. M. Daukšos išverstoji Vujko Postilė buvo išspausdinta 1599 metais. Tačiau vėliausiai 1595 m. Postilės vertimas jau buvo Vilniaus Jėzuitų rankose. Delsimo priežastys aiškėja iš A. Broko laiško. Jis generolui rašo: « Žemaičių vyskupas už savo lietuvišką postilę (pro sua postella Lituanica), kurią jam pažadėjome gavėnioje, prieš kolegijos vizitaciją išspausdinti, atsiuntė 500 auksinų apmokėti daliai spausdinimo išlaidų ». Bet toliau Brokus dėsto, kad provincijolo sutvarkymu pinigai buvę atgal grąžinti vyskupui. Brokui buvę pavesta vyskupui paaiškinti, kad negalima pas jėzuitus spausdinti, jeigu

vėliau nebus visi egzemplioriai nemokamai išdalinti, kad nebūtų įtarinėjimo, jog savo spaustuvėje užsiimame prekyba.

Bet Vilniaus jėzuitai M. Giedraičio leidžiamos knygos reikalą suprato ir pasiryžo keblioje padėtyje pagelbėti, kai provincijolas viską buvo sustabdęs. Paties provincijolo pavedimu Brokus norėjo vyskupą užtarti ir aiškino generolui, kad pats Giedraitis atvyko Vilniun (1595. V. 20). Vyskupas noręs paskubinti spausdinimą, o išlaidoms jis jau turįs surinkęs pinigus. Giedraitis esąs labai neturtingas, turįs tik apie 3000 auksinų metinių pajamų. Jis turįs išmaitinti didelę šeimą. Sunku yra tokią didelę sumą pinigų išleisti postilės spausdinimui ir paskui ją dovanai dalinti. Bet jeigu tos rūšies knygos nebus spausdinamos, bus pakenkta daugelio dvasinei gerovei.

Susirašinėjime, tiesa, niekur nėra minima vertėjo M. Daukšos pavardės, bet iš visko aiškiai matyti, jog tai buvo ta pati jėzuito Vujko postilė. Iš Broko laiškų aiškiai matyti, jog postilė 1595 m. pradžioje buvo paruošta spaudai ir visa išlaidų našta gulėjo ant vysk. Giedraičio pečių.

Lietuviškas Katekizmas Vilniaus vyskupijai

Dar sunkesnis klausimas yra su lietuviškuoju katekizmu, kurio išspausdinimu rūpinosi Vilniaus vyskupijos administratorius. Ir apie tai patiriame iš Broko laiško generolui (1595. IV. 188.). Jis rašo, kad Vilniaus vyskupijos administratorius (prel. Vainius) « norėjo duoti mums spausdinti vyskupijos lėšomis lietuvišką katekizmą, o garbusis ponas Žemaičių vyskupas geidė tokiu pat būdu išspausdinti savo lėšomis lietuvišką postilę. Kiekvienas jųdviejų paskui numatė visus išspausdintus egzempliorius sau pasiimti; ir tada planavo arba juos dovanai dalinti, ar perduoti knygininkams juos paskleisti ».

Toliau Brokus aiškina, kad reikia tokias knygas išspausdinti, ypač tuose kraštuose, « kurie labai biauriai yra užkrėsti erezijų ir pagonybės ». O tokių knygų Lietuvoje labai reikia, « nes labai nedaug šituose kraštuose yra tokių žmonių, kurie tos rūšies spausdiniams duotų lėšų », ir praėjusiais metais jėzuitų spaustuvėje tebuvusios išspausdintos vos trys ar keturios knygos.

Čia mus domina klausimas, koks buvo tas Vainiaus atiduotas spausdinti lietuviškas katekizmas. Gal jis buvo tas pats tuo metu Daukšos išleistas katekizmas? Kad ir nėra tikslių duomenų, tačiau kai kurios aplinkybės paaiškina, jog čia eina kalba apie visai kitą lietuvišką knygą, t. y. apie kitą Ledesmos katekizmo vertimą.

Reikia pažymėti, jog anais laikais kiekvienas vyskupas, ypač ėmus vykdyti diecezijose Tridento nuostatus, rūpinosi tik savo vysku-

pijos pastoracijos reikalais. Pagal Tridentiną vyskupas turėjo rūpintis savo vyskupijoje naujų kunigų paruošimu, seminarijų steigimu, bet paprastai ir spausdinti leidiniai, kuriuos vyskupas savo vyskupijos lėšomis spausdindavo, buvo daugiau skiriami savai diecezijai. Kiekvienas vyskupas rūpinosi pirmiausia savo diecezijos katekizmu, išspausdindamas atitinkamą kiekį. 1595 m. M. Daukša buvo išvertęs katekizmą Medininkų vyskupijai. Vilniaus vyskupijai reikėjo savo katekizmo. Jis ir buvo pradėtas spausdinti pas jėzuitus 1595 m. pavasarį. Charakteringa, kad kiekviena iš abiejų lietuvių vyskupijų tais pačiais metais rūpinosi savo katekizmo išleidimu.

Papildomų žinių šiuo klausimu mums duoda vokiečio F. Bartšo laiškas generolui (1595 m.). Bartšas buvo žymus Vilniaus jėzuitas. Vėliau jis ėjo provincijolo pareigas, tapo Žygimanto Vazos nuodėmklausiu ir parašė poleminių religinių raštų vokiškai ir lotyniškai. Matydamas, jog iš tolimos Romos atėję griežti sprendimai nepaiso vietos reikalavimų, jis siūlė daryti išimtį tiems, kurie patys savo lėšomis knygas spausdinosi ir patys jas atsiimdavo. Jis tekalba apie lietuvišką katekizmą su maldomis, kuris jau turėjo būti spausdinamas.

Bartšas motyvuoja, kad tas « darbas jau seniai yra pageidaujamas, juo labiau, kad jis dar nematytas šiame krašte, nes iki šiol ta kalba vargu ar yra pasaulyje pasirodžiusi kokia katalikiška knyga ». Toliau jis prideda, jog tą katekizmą išvertę « dievobaimingi vyrai », suorganizavę jam išleisti lėšų ir buvę pasirengę jį dovanai išdalinti. Gaila, kad iš to laiško nematyti, kas buvo vertėjas. Atrodo, kad jeigu tą katekizmą būtų vertęs vienas iš jėzuitų, kurių tarpe tada jau buvo eilė lietuvių, Bartšas nebūtų savo generolui nutylėjęs, kad tai « mūsiškių » darbas. Pasakymu « dievobaimingi vyrai » Bartšas, be abejo, galvoje turėjo ne savo ordino narius.

Jeigu Vilniaus vyskupijos administratorius Vainius rūpinosi to katekizmo išspausdinimu, tai prieš tai galėjo jis pasirūpinti ir jo išvertimu. Ar pats Vainius mokėjo lietuviškai, neaišku. Tik žinome, kad jo brolis vyskupas mokėjo lietuviškai. Galėjo katekizmo vertėju būti Vilniaus kapitulos kanauninkas Mik. Pacas, M. Giedraičio įpėdinis Žemaičiuose (nuo 1610 m.). Jis buvo žinomas lietuvių kalbos mėgimu. Jis yra bandęs net lietuviškai eiliuoti. Jis galėjo būti ir iki šiol nesurasto Kanizijaus katekizmo vertėjas. Tai yra tik spėliojimai, nieko tikra šiuo klausimu šaltiniuose neužtinkame.

Jeigu vertėjo klausimas lieka galutinai neišaiškintas, bet nėra jokio abejojimo, kad 1595 m. buvo norima išleisti atskirą katekizmą Vilniaus vyskupijai, ir Brokus, kuris labiausiai buvo informuotas, kalbėjo kaip tik apie tai. O Bartšas norėjo išgelbėti, kad nebūtų uždaryta spaustuvė, nes katekizmą jis laikė būtinai išspausdintinu.

Vyskupui M. Giedraičiui, tiesa, pasisekė nugalėti sunkumus, ir bent po ketverių metų buvo išleista postilė. Bet visai kitokio likimo susilaukė katekizmas. Jis nebuvo užbaigtas spausdinti. Pats vertimas dingo. Kaip tai atsitiko, nežinome. Katalikų ir protestantų polemikoje, kai priešingosios pusės spaustuvė nebūdavo saugi, galėjo būti visokių priežasčių.

Apie katekizmo vertimo žuvimą patiriame po dešimties metų iš naujo Ledesmos katekizmo lietuviško vertimo įžangos (1605 m.). Atrodo, kad kan. M. Daukšos « žemaitiškai » išverstas katekizmas Vilniaus vyskupijos žmonėms buvo sunkiai suprantamas. Tad nežinomas autorius iš naujo lietuviškai išvertė Ledesmos katekizmą. Anonimas sako: « Tu Ledesmos Catechismu iž nauio perguldziau, kuris iau pirma to, buo perguldítas ir, nežynau kayp, nugayszyntas ».

Iki šiol mūsų literatūros ir kultūros istorikai šitą Anonimo įvado vietą aiškindavo, kaip vertėjo skundą, kad 1608 m. Daukšos katekizmo jau nebuvę galima rasti. Bet šią vietą esame linkę kitaip suprasti. Čia eina kalba ne apie Daukšos katekizmą, o apie Vilniaus vyskupijos 1595 m. katekizmo vertimą, kuris dėl spausdinimo darbo sustabdymo pražuvo. Reikia atkreipti dėmesį į naujo katekizmo vertėjo įvado žodžius: « ir nežynau kayp nugayszyntas ». Žodis « nugayszyntas » reiškia prapuldytas, pražuvęs, dingęs. Bet juk Daukšos katekizmas nežuvo. Jeigu jo leidimo tada jau nebūtų buvę, tai Anonimo būtų buvę kitaip pasakyta. Jis jokiu būdu nebūtų pažymėjęs, kad jis *nežino*, kaip tas pirmasis Ledesmos katekizmo vertimas dingo.

Pagaliau užtenka mesti žvilgsnį į E. Sittig'o išleistą interlinearinį tekstą. Jis aiškiai parodo, jog 1605 metų katekizmo vertėjui Daukšos katekizmas buvo žinomas. Jis savąjį tekstą ir taisė iš Daukšos « žemaitiško » į « lietuvišką », pritaikydamas Vilniaus vyskupijai. Tad prof. V. Biržiška 1948 m. teisingai pastebėjo, jog M. Daukšos katekizmas 1605 m. nebuvo « nugayszyntas ».

Yra dar vienas įrodymas, jog « nugaišinimas » taikomas 1595 m. Vilniaus vyskupijos katekizmui, kuris niekada nebuvo išspausdintas, o tik « perguldytas ». Vilniaus vyskupijos 1602 m. sinodo nutarimas, kurį mini J. Estreicheris ir Vcl. Biržiška, kalba apie lietuvišką katekizmą. Tą tekstą galima suprasti tik kaip Vilniaus vyskupo Benedikto Vainiaus pažadą vyskupijai ateityje parūpinti Kanizijaus ir Ledesmos katekizmų lietuviškus vertimus. Vadinasi, įvairių šaltinių duomenys rodo, jog 1595 m. Vilniaus vyskupijai skirtasis vertimas buvo dingęs. Dar 1602 m. toje srityje nieko nebuvo padaryta, ir tik 1605 m. buvo išleistas vyskupijai katekizmas, kurį vyskupas prieš trejus metus buvo žadėjęs.

Iš to, kas pasakyta, matome, kad dešimties metų laikotarpyje (1595-1605) Ledesmos katekizmas iš lenkų kalbos buvo išverstas į lietuvių tris kartus: be Daukšos vertimo Medininkų vyskupijai, buvo tais pat metais jis verstas Vilniaus vyskupijai. O kadangi vilniškis vertimas žuvo, buvo jis vėl iš naujo išverstas 1605 m.

Pirmojo lietuviško katekizmo (1585 ?) *klausimu*

Tenka labai apgailestauti, kad archyvuose iki šiol nieko nepasisekė rasti pirmojo lietuviško Kanizijaus katekizmo vertimo klausimu. Apie tai prof. J. Gerullis ir Dr. V. Falkenhahn davė naujų duomenų, kuriuos prof. Vcl. Biržiška išryškino. Kas buvo išvertęs tą katekizmą, nepasisekė iki šiol susekti jokių pėdsakų. Galima tik samprotauti, kad jį galėjo versti M. Pacas arba koks nors jėzuitas. Bendrai, tada Kanizijaus katekizmas buvo verčiamas į visas kalbas. Kai jėzuitas A. Posevinas lankė Lietuvą, Rusiją ir Švediją, jis labai išplėtė akciją versti Kanizijaus katekizmą.

1583 m. pavasarį Posevinas įrodinėjo nuncijui Bolognetti, jog būtų gera, kad Kanizijaus katekizmas būtų skaitomas žemesnėse universiteto ir parapijų mokyklose. Jis sakė, kad žmonėms katalikų mokslą reikia aiškinti liaudies kalba: latviškai, estiškai, vokiškai, lietuviškai. Šalia keturių pagrindinių Livonijos kalbų, kurios vartojamos pastoracijoje, religinių knygų reikia taip pat duoti danams ir suomiams. Šitokiu būdu buvo iškeltas ir Kanizijaus katekizmo reikalingumas lietuviams. Apie jo mokymo reikalą Posevinas Krokuvoje 1583 m. buvo išspausdinęs knygutę. Ypač jam rūpėjo misija rytų slavuose, todėl jis vis rašo apie Kanizijaus katekizmo spausdinimą, primindamas net jo platinimą tarp totorių.

Kai Posevinas lankėsi Pabaltijyje, išvystė didelę akciją Kanizijaus katekizmui versti ir kitoms katalikiškoms knygoms spausdinti. Gausioje jo korespondencijoje su Grigaliaus XIII-jo sekretoriumi, su nuncijum ir su vyskupais vis apie tai kalbama. Nors nė karto Posevinas įsakmiai neužsimena apie reikalą Kanizijaus katekizmą išversti lietuviškai, tačiau, įsiskaičius į jo laiškus šiuo reikalu, peršasi išvada, jog pirmasis lietuviškas Kanizijaus katekizmo vertimas atsirado Posevino vizitų Pabaltijyje pasekmėje. Jis labai rūpinosi Tridento nuostatų vykdymu šiuose kraštuose.

***

Šios pastabos apie Vilniaus jėzuitų spaustuvę ir ten išspausdintas lietuviškas knygas dar jokiu būdu negali reikšti šio klausimo atbaigto nušvietimo. Archyvuose, pirmoje eilėje jėzuitų ir Vatikano, gali dar

atsirasti naujos medžiagos, kuri dar labiau nuskaidrins kai kuriuos sunkiai išnarpliojamus lietuvių kultūros istorijos klausimus.

LIETUVIAI BRAUNSBERGO KUNIGŲ SEMINARIJOJE XVI-XVIII AMŽ.

Senovės posakis « ex Oriente lux » mūsų krašto kultūros istorijai, berods, nepritaikomas. Lietuvis nuo seno vis buvo linkęs suktis į Vakarus. Tik kol tą susisiekimą su Vakarais kardu jam buvo užstojęs vokiečių ordinas, turėjo jis slinktis į Rytus, į Rusiją, į neapžvelgiamus ir beribius jos plotus. Lietuvai tapus krikščioniška, nuo XV amž. pradžios prasideda jos kultūrinių ryšių palaikymas su Vakarais. Jau Vytauto ir Jogailos laikais randame lietuvių studentų Pragos ir Krokuvos universitetuose [1]. XVI-XVIII šimt. bėgyje ne vienas lietuvis, ieškodamas mokslo, pasiekdavo tolimuosius Pietų Europos universitetus (Perugiją, Boloniją, Romą, Paryžių ir t. t.). Pav. Italijos universitetuose studijavo Kristoforas Pacas, Pažaislio vienuolyno statytojas. Žinomas Liublino unijos laikų politikas Mikalojus Juodasis Radvilas, Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas, Stanislovas Radvilas vad. Pamaldžiuoju, ir t. t. Ne vien didikų ir magnatų sūnūs vykdavo į užsienį. Ir mažesni ir mažiau turtingi žmonės eidavo kitur mokslo ieškoti. Didesnė dalis studijuojančių sustodavo tačiau artimesnėse vokiečių aukštosiose mokyklose (Karaliaučiuje, Leipcige, Vitemberge, Altdorfe, Heidelberge).

Supratus universitetų imatrikuliacijų sąrašų reikšmę kultūros istorijai, Vokietijoj visi senesnieji universitetai yra išleidę savo studentų sąrašus. Iš jų galima nustatyti, kuriais metais ir kokie studentai kurioje mokykloje studijavo. Labai retame leidinyje neužtiksi lietuvio vardo. Pav. iš Karaliaučiaus universiteto imatrikuliacijos sąrašų patiriame, kad ten universitetą atidarius, 1544 mt. jau studijuoja 5 lietuviai [2]. Toliau jų skaičius vis didėja. 1545 mt. — 1829 mt. bėgyje ten mokosi dešimtimis lietuvių, pav. iš Vilniaus miesto daugiau kaip 60 (III t., 678 psl.), iš Kauno virš 50 (ibd., 595 psl.), iš Kėdainių apie 25 (ibd. 580 psl.), daugiausia XVII šimt.

Paskutinis mums įdomus imatrikuliacijų leidinys yra: Luehr, Georg, Dr. Prof., Die Matrikel des paepstlichen Seminars zu Braunsberg 1578-1798. Koenigsberg i. Pr. 1925 (8°, 212 psl.).

Braunsbergo popiežiaus seminarijos reikšmė Rytų Europos katalicizmo istorijoj 220 m. bėgyje 1578-1798 buvo labai didelė. Ten mokėsi per tą laiką daugiau kaip 1400 auklėtinių. Įsteigta ji buvo pačių kovų metu su protestantais veiklaus popiežiaus Grigaliaus

XIII, kuris 70 metų turėdamas sėdo į Apaštalų Sostą. Popiežiaus lėšomis išlaikoma Braunsbergo kunigų seminarija Pabaltijyje ir apskritai Rytų Europoje buvo didelė atrama prieš protestantizmą, kuris apie 1560 mt. jau buvo visiškai užliejęs Rytprūsius ir iš ten smarkiai veržėsi Lietuvon. Su didele energija ir nepaprastu veiklumu vienintelis iš visų penkių Prūsų vyskupų likęs kataliku, Varmijos vyskupas kardinolas Stanislovas Hozijus, nuo kurio mirties 1929 mt. sukako 350 m., ypač rūpinosi seminarijos gyvavimu [3].

Seminarija buvo labai internacionali. Ten mokėsi visokių Europos tautų klierikų. Iš viso sąrašuose išvardyta keliasdešimt lietuvių. Jų buvo, žinoma, daug daugiau. Nevieno iš grynai techniškų matrikelių sąrašų tikra kilmė atsiekti sunku. Nevienas yra įtrauktas sąrašuose kaip « Borussus », « Ruthenus », « Pruthenus » ir t. t., nes tautybė tada sąrašuose vargu tiksliai buvo žymima. Paprastai studentą įrašydavo į universitetų sąrašus ne pagal jo tautinę, bet pagal teritorialinę kilmę. Iš Braunsbergo matrikelių matyti, kad Vilniun į jėzuitų akademiją studijuoti atvykdavo irgi nemaža vokiečių, prūsų. Jie ten studijuodavo daugiau filosofiją. Sąrašai rodo, kad tokių Braunsbergo klierikų Vilniuje buvo gana daug. Beveik kiekviename puslapyje užtinkame keletą pavardžių. Matyti, akademijos garsas peržengė Lietuvos ribas. Dalis tų akademijoj studijuojančių pasilikdavo Vilniaus vyskupijoje.

Atvykstančių iš Lietuvos į Braunsbergą lietuvių klierikų didesnė dalis yra iš XVII amž. pusės, kada katalikybės akcija Lietuvoje buvo sutvirtėjusi. Kelis dar randame iš XVIII šmt., daugiausia Vilniaus vyskupijos kunigus. Bet vis dėlto jų skaičius, palyginti, nėra labai didelis, turint galvoje, kad etnografinėje Lietuvoje pradžioje tebuvo viena seminarija ir kad šitą sąrašą reikia išskirstyti trijų šimtmečių laikotarpiui. Lengva suprasti, kodėl visuomet iki pat XVIII amž. Lietuvoje buvo stoka ne tik bažnyčių, bet ir kunigų. Kaip minėjome, iš sąrašų matyti, kad čia atvyksta be lenkų, vokiečių-prūsų, gudų, kurie Lietuvoje gauna kartais parapijas. Įdomu pažymėti, kad Braunsberge studijuoja po Bresto bažnytinės unijos (1596) didelis skaičius bazilijonų vienuolių, kurie, ypač Vilniaus vyskupijoje, buvo veikliausi bažn. unijos palaikytojai. Jų tarpe gerokas skaičius yra užsirašę kaip « Lithuanus », tačiau leidėjas, dažnai kitais šaltiniais pasiremdamas, nurodo, kad jie buvo paprastai ukrainiečiai ir gudai.

Čia tuos sąrašus paduodame ištisai, kaip jie yra atspausdinti. Tas skaičius nėra didelis, kad būtų galima kokias nors bendresnes išvadas padaryti. Gaila, kad pradžioje nebuvo žymima kurias kalbas klierikas moka. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Braunsberge besimokantieji klierikai dažnai vartoja kelias kalbas. XVII, ypač XVIII amž. Lietuvoje yra gana reikšminga, kad dar tada iš kelių pastabų (5)

apie lietuvių (tikrosios Lietuvos) kalbų mokėjimą tik vienas nemoka lietuviškai. Įdomu, kad šalia lietuvių kalbos figūruoja dar kaip atskira ir žemaičių kalba (1484 Nr., 169 psl.).

Apie kitas pastabas užleidžiame kalbėti patiems sąrašams:

187. (p. 43). Martinus Cest[4]. 26 Aug. 1589, Lithuanus. Vilnam missus ad seminarium 8 dec. 1593 studia altiora prosecuturus.

345. (p. 58). Stanislaus Solokai, 20 nov. 1601, Lithuanus. Dimissus nolens manere sub disciplina 1602 1 febr.

367. (p. 59). Joannes Roncius, Lithuanus, 5 ian. 1604. Studet in humanitate. (Stud.-hum. gestr.). Missus Vilnam ad casus, absolvit ante logicam. Factus sacerdos in Lithuania et mortuus aō 1611.

401. (p. 63). Adamus Michaelowiz (gestr.), Vilnensis annorum 21, admissus est aō 1608 aug. 26. Studet in rhetorica. Quia fuit disciplinae incapax, a revm. P. provinciali est dimissus in iunio 1609.

495. (p. 74) Fr. Paulus, ord. S. Basilii, Lithuanus 19 annorum, venit aō 1618 in aug. Studuit philosophiae, rediit ad monasterium.

587. (p. 80). Georgius Milevic, Samogita 20 annorum, grammatista, anno 1638 3. oct. venit ex alumnatu Vilnensi. Dimissus in oct. aō 1631, cum ad sacerdotium ineptus esset.

597. (p. 81). Georgius Tomkiewicz, Lithuanus annorum 20, rethor, venit aō 1630 22. iulii, Vilna ex alumnatu venit. Aō 1631 7. aug. Vilnam ad novitiatum soc. Ies. transivit, inde dimissus.

598. (p. 82). Daniel Butviel, Samogita annorum 18, syntacticus, venit Vilna eodem tempore. Aō 1631 7. aug. Vilnam ad novitiatum Soc. Jes. transivit.

599. (p. 82). Martinus Skrocky, Lithuanus annorum 17, syntacticus, venit Vilna eodem tempore. Missus Vilnam in aug. aō 1634, ubi mortuus.

603. (p. 82). Fr. Isaac Kopiewic, Basilianus, Lithuanus, syntacticus, venit aō 1627 in sept. Absoluto cursu philosophiae ad monasterium revocatus a suo superiore.

604. (p. 82). Gabriel Kolenda, Basilianus, Lithuanus, syntacticus, venit aō 1627 in sept. Rediit ad monasterium aō 1630 oct. 30, cum rhetoricam audivisset, revocatus a suo superiore.

713. (p. 93). Joseph Pirczewsky, Lituanus annorum 27, philosophus, 14 sept. 1647. Fec. iur. 15, martii 1648. Propter notariam clericorum duorum percussionem diverso tempore factam et alia dimissus cum obligatione iuramenti 1649 die 26. martii.

714. (p. 93). Michael Zienicki, Lituanus annorum 24,

venit 14. sept. 1647, philosophus. Fec. iur. 15. martii 1648. Cum illm. nuntii facultate migravit ad alumnatum Vilnensem 1649 sept 12.

715. (p. 93). Georgius Giedwyc, Lituanus annorum 24, venit 21. sept. aō 1647, theologus moralis. Fec. iur. 22. martii aō 1648. Finitis studiis casuum conscientiae revocatus ab illm. episcopo Samogitiae 30. iunii 1649 expeditus hinc est.

727. (p. 94). Fr. Martianus Bialosor, ord. S. Basilii, Lituanus annorum 21, venit 9. oct. (1649), philosophus.

748. (p. 96) Georgius Beerman, Samogita Carstadiensis annorum 23, venit 24. aug. aō 1653, rhetor absolutus. Dimissus ex probatione 14. martii aō 1654 propter deprehensum impedimentum ad statum ecclesiasticum.

763. (p. 98). Ladislaus Snarski, Lituanus annorum 28, venit 1. iulii aō 1659, theologus secundi anni. Fec. iur. Vilnae. Abivit 31. maii ad illm. nuntium ante sacros ordines.

771. (p. 99.). Josephus Barwidowicz, Lituanus annorum 23, philosophus, venit 27. aug. aō 1659. Praest. iur. 6. iunii aō 1660. Ivit ad vicariatum Retowiensem in Samogitia 20. apr. aō 1665. Not-Scit lat. pol. lit. Presb. factus 1664 in dec.

778. (p. 100). Joachimus Skirmund, Lituanus annorum 27, theologus secundi anni, venit 15. feb. aō 1660. Fec. iur. Vilnae in alumnatu. Abivit in patriam 17. aug. aō 1662 presbyter.

864. (p. 111). Fr. Ignatius Szycyk, Basilianus, Lituanus annorum 24, ad theologiam moralem venit 26. sept aō 1677. Fec. iur. 27. martii aō 1678. Exacto biennio rediit ad suos.

869. (p. 111). Fr. Gedeon Odrowski, Basilianus, Lithuanus annorum 19, ad philosophiam venit 3. nov. aō 1678. Praest. iur. 31. martii aō 1679.

870. (p. 111). Fr. Nyacinthus Sirkiewicz, Basilianus, Lithuanus annorum 19, ad philosophiam venit 3. nov. aō 1678. Praest. iur. 31. martii aō 1679.

893. (p. 114). Michael Schwang, Cleipediensis aetatis annorum 20, rhetor absolutus, venit 28. aug. aō 1684. Praest. iur. 4 martii aō 1685.

896. (p. 114) Januarius Ohurcewicz, ord. D. Basilii M., filius Nicolai et Annae, natione Lituanus, patria Vilnensis in dioecesi Vilnensi, annorum 21. Fec. iur. aō 1683 25. martii. Callet linguam lat. pol. slav. Venit. ad alumnatum (1682).

897. (p. 114). Innocentius Stefanowicz, ord. D. Basilii M., filius Michaelis et Annae, natione Lituanus, patria Vilnensis in dioecesi.

900. (p. 115). Meletius Doroszkowski, ord. D. Basilii M., artium litterarum et philosophiae magister, filius Samu-

elis et Catharinae, natione Lituanus, patria (f.), annorum 20. Callet linguam lat. pol. sclav. Fec. iur. Vilnae aō 1682. Venit Brunsbergam 2. aug. 1685.

1002. (p. 118). Fr. Michael Grotus, ord. S. Basilii, filius Georgii et Euphrosinae, Lituanus annorum 25, 1695 7. oct. Praest. iur. 7.

1017. (p. 120). Theophanes Koleczynski, ord. S. Basilii M., filius Joanis et Catharinae; Lituanus dioecesis Vilnensis annorum 24, 1698 16. oct. Praest. iur. 1699 1. maii. Occisus Polociae a schismaticis in odium fidei et s. unionis aō 1705 sc. a Caro Moscoviensi.

1022. (p. 121). Fr. Laurentius Sokolinski, filius Floriani et Mariannae, Lituanus dioecesis Vilnensis annorum 19, 1700 18 iulii. Praest. iur. 18. ian. 1701. Obiit archiepiscopus Smolescensis.

1022. a (p. 121). Fr. Polycarpus Mihuniewicz, filius Basilii et Annae, Lituanus dioecesis Vilnensis annorum 21, 1700 18. iulii. Praest iur. 18. ian. 1701. 1740 generalis primus ordinis.

1023. (p. 121). Fr. Bernardus Minkiewicz, filius Petri et Constantiae, Lituanus dioecesis Vilnensis annorum 21, 1700 18. iulii. Praest. iur. 18. ian. 1701.

1034. (p. 123). Matthaeus Kozaczenko, ord. S. Basilii M., filius Joannis et Eudoxiae, Lituanus dioecesis Vilnensis annorum 19, 1702 22. sept. Praest. iur. 22. martii 1703.

1058. (p. 126). Fr. Chrysotheus Powstanski, ord. S. Basilii, Jacobi et Catharinae filius, Lituanus dioecesis Vilnensis annorum 23, 1707 14. aug. Praest iur. 19. febr. 1708.

1063. (p. 126). Fr. Justinus Kozaczenko, Timothei et Margarethae filius, Lituanus dioecesis Vilnensis annorum 24, 1708 23. sept. Praest. iur. 24. martii 1709.

1074. (p. 128). Constantinus Toloczko, Basilianus, Marcelli et Anastasiae filius, Lituanus Vilnensis dioeceseos annorum 21, 1711 die 13. apr. Praest. iur. 7 nov. 1711. Mortuus 1745.

1086. (p. 129). Sozon Theodorowicz, Basilianus, Alexandri et Pelagiae filius, Lituanus ex dioecesi Vilnensi, venit 1712 die 21 sept. Praestitit 22. martii 1713.

1100. (p. 131). Jakobus Putkowski, Casimiri et Catharinae filius, Samogita dioecesis Samogitiae annorum 24, 1716 1. aug. Praest. iur. 2. febr. 1717.

1105. (p. 132). Silvester Piotrowicz, Joannis et Eudoxiae filius, Ruthenus dioecesis, Vilnensis annorum 25, 1716. 9. oct. Praest iur. 10. martii 1717.

1121. (p. 134). Fabianus Blažewicz, Ladislai et An-

nae filius Lituanus dioecesis Vilnensis annorum 22, 1719 26. sept. Praest. iur. 7 apr. 1720.

1132. (p. 135). Philippus Wolodkowicz, Dominici et Theresiae filius, Lituanus dioecesis Vilnensis annorum 24, 1722 6. spt. Praest. iur. 1723 14. martii. Episcopus Chelmensis, ord. S. Basilii tamquam metropolita.

1151. (p. 138). F. Julianus Woronicz, Joannis et Annae filius, Lituanus Polocensis annorum 28, 1725 5. sept. Praest. iur. 1726 5. martii.

1167. (p. 139). Antonius Jotko, ord. S. Basilii, Stanislai et Sophiae filius, Lituanus annorum 26, 1729 31 martii. Fec. iur. 1. oct. 1729.

1201. (p. 143). Hippolytus Sienkiewicz, ord. D. Basilii M., Theodori et Theophilae filius, Lituanus natus 1710 6. aug., 1735 27. august. Praest. iur. 27. febr. 1736.

1205. (p. 144). Gennadius Paszkowicz, ord. D. Basilii M., Petri et Alexandrae filius, Lituanus natus aō 1712 3. apr., 1735 21. oct. Praest. iur. 23. apr. 1736.

1236. (p. 147). Georgius Kossewitz, par. Casimirus et Agatha, Samogita natus 15. apr. 1725, 25. aug. aō 1742. Praest. iur. 25. febr. 1743. Scit lat. pol. lit. samog. curl. germ.

1258. (p. 150). Ignatius Myrswinski, par. Michael et Helena, Owitensis ex Lituania natus 7. febr. 1720, 28. iunii 1745. Scit. lat. germ. pol. Dimissus ex proba ob infirmitatem (Not: pedum) 12. aug. 1745.

1267. (p. 152). V. F. Sylvester Daniszewski, par. Adalbertus et Teresia, dioecesis Vilnensis aetatis 23, 8. sept. 1747. Praest. iur. 15. martii 1748. Scit. lat. pol. sclav.

1405. (p. 158). Josephus Oleszkiewicz, ord. D. Basilii, par. Petrus et Marianna, Lituanus natus 1732 25. febr., 1756 1. aug. Praest. iur. 1757 1. martii. Scit lat. pol. lit. (et germ. imperf. Not.).

1429. (p. 161). V. F. Flavianus Rogowski, ord. D. Basilii M., par. Josephus et Eva, Podlachus natus 1740 3. oct., 1761 16. sept. Praest. iur. 1762 17. martii. Abbas Trocensis. Scit. lat. pol. sclav.

1438. (p. 162). Josephus Gudowicz, par. Casimirus et Catharina, Lituanus natus 1738 10. martii, 1763 29. aug. Praest. iur. 1764 5 martii. Scit lat. pol. lit. germ.

1472. (p. 167). Stanislaus Adamkowicz, par. Paulus et Marianna, Polonus natus 1753 13. maii, 1770 29. oct. Praest. iur. 1771 6 iulii. Scit lat. pol. germ. lot. lit. Not.: Lituanus, ord. presb. 8. sept. 1776, expeditus 16. ei ad eccl. Mittav. in Curonia.

1484. (p. 169). Ignatius Balserewicz, par. Andreas et Agnes, Lituanus natus 1747 11. dec., 1774 25. aug. Praest. iur. 2. martii 1775. Scit samog. lat. pol. lit. germ. Not.: Ord. presb. 28. sept. 1777, expeditus in Curoniam ad locum incertum 5. oct.

1495. (p. 170). Benedictus Szuszynski, ord. D. Basilii, par. Joannes et Anna, Lituanus natus 1753 17. sept., 1775 20. oct. Praest. iur. 18 apr. 1776. Scit. lat. pol. sclav. gall. germ.

1509. (p. 172). V. F. Aurelius Sulaticki, ord. D. Basilii M., par. Martinus et Ursula, Lituanus natus 1755 10. maii, 1778 8. nov. Praest. iur. 1779 10. maii. Scit. pol. lat. sclav.

1518. (p. 173). V. F. Ambrosius Kalinowski, ord. D. Basilii M., par. Stephanus et Marianna, Lituanus natus 1758 13. iunii, 1781 23, febr. Praest. iur. 1781 24. sept. Scit. pol. lat. sclav.

1521. (p. 173). V. V. Joannes Strumilo, par. Casimirus et Agnes, Lituanus natus 1756, 29 ian., 1782 2. oct. Praest. iur. 1783 3. apr. Scit. lat. gall. sclav. ital. pol.

1525. (p. 174). Josephus Pietkiewicz, ord. S. Basilii M., par. Michael et Rosalia, Lituanus natus 1758 25. iulii, 1784 1. sept. Praest. iur. 1758 1. martii. Scit lat. pol. sclav. (germ. imperf. Not.).

1539. (p. 175). Hieronymus Jodziewicz, ord. S. Basilii M., Casimirus et Anna, Lituanus (W. f.), 1786 16. nov. Praest. iur. 1787 15. maii. Scit lat. pol. sclav.

MISIJŲ TRŪKUMAS ŽEMAIČIUOSE IR PRANCIŠKONŲ VEIKLA RYTŲ LIETUVOJE

Ištyrinėti tiksliau krikščionybės vystymąsi Lietuvoje iki protestantizmo yra gana sunku, nes iki šiol kai kurioms sritims, kaip čia Kristaus mokslas plėtėsi, nėra pakankamai duomenų nė bendriausiems bruožams patiekti. Tad ir buvo pamėgta vis rašyti tik apie krikščionybės *įvedimą* Vilniuje ir Žemaičiuose, paskui paprastai peršokta ir tik jau kalbėta apie protestantizmo *priežastis* Lietuvoje. Įprasta schema pasakota, kokia yra buvusi neofitų tautoje religinė būklė, prieš užslenkant Liuterio ir Kalvino mokslui.

Beveik visas pirmasis krikščionybės skleidimosi šimtmetis, jeigu jį skaitysime nuo 1387 m. oficialaus Lietuvos krikšto Vilniuje, šitaip pasilieka apytamsis, beveik užmirštas. Visam šimtui metų (1421-1521) Žemaičiuose, pav., apie « Plietimosi tikieima » M. Valančius tėra paskyręs 16 nedidelių puslapių. Net rūpestingas mūsų istorikas A. Alekna Lietuvos Katalikų Bažnyčiai nuo Vytauto D. iki protestan-

tizmo tedavė vos 10 puslapių. Tik lenkų Bažnyčios istorikas J. Fijalekas paliko iki šiam laikui vieninteliu, kuris, jau turėdamas tikslą parodyti lenkų vykdytą Lietuvoje krikštijimo darbą, bandė daugiau pasakyti.

Klausimas į kurį reikėtų atsakyti, yra įdomus. Koks galėjo būti vakarykščio pagonio tolimesnis santykiavimas su naujuoju tikėjimu, kada iš pagrindų pasikeitė jo politinio gyvenimo sąlygos, kada jis pagaliau, be baimės savo gyvybei, galėjo artyn prisileisti svetimo krašto žmogų? Kaip vyko pats tikėjimo skleidimasis, kada buvo suręstos pirmosios medinės bažnyčios?

Didelė, palyginti, tauta, kaip paskutinė pagonybės sala, grįžo oficialiai katalikybėn. Neužteko tačiau, kad valdovai tai viešai pareiškė ir stengėsi Europai demonstruoti, jog lietuviai jau esą geri krikščionys. Iš tiesų krašte reikėjo stiprių *vidaus misijų*, kurios nuo amžių įsikerėjusią pagonybę žmogaus sąmonėje sugebėtų perkeisti ir pakeisti į kilnų Naująjį Mokslą.

Bendras sajungininkas prieš Vokiečių ordiną, kuris 1387 m., karaliui Jogailai vykstant Lietuvos krikštyti, atsiuntė vietinės kalbos visai nemokantį kunigų būrelį, tolimesniam Lietuvos krikštijimo darbui neatsidėjo. Uolesnių krikščioninimo pastangų nematyti ir Žemaičiuose. Kaiminystėje trūko *stipraus religinio centro*, kuris sugebėtų spinduliuoti, duoti vienuolių apaštalų. Tokių nedavė nei Livonija, nei Prūsai — Vokiečių ordino žemė, nors abiejose kryžiuočių valdose buvo ir eilė vienuolynų. Jokių pėdsakų tačiau nėra aptikta, kad nors čia pat už sienos, Žemaičių žemėje, kuri vėliau (XV-XVII amž.) taip buvo išgarsinta savo ištikimumu pagoniškom tradicijom, būtų pasirodęs koks misijonierius bei vienuolis, kaip nekartą nuo XII-jo amž. kryžiaus karų jie čia buvo žygiavę. Įdomus trumpas epizodas čia yra Jeronimo Pragiečio pasirodymas.

Čekai, gal būt, būtų galėję suvaidinti didesnių misijonierių rolę. Juk kitados į Prūsų žemę apaštalauti buvo atvykęs Pragos arkivyskupas šv. Adalbertas (Vaitiekus), kuris Prūsuose kankinio mirtimi savo gyvenimą užbaigė (997 m.). Čekija tačiau naujų misijonierių centru nebegalėjo būti, nes, kai Konstancoje buvo sudegintas čekas J. Husas, joje greitai užsiliepsnojo ir išsiskleidė jo herezija. Bet dar prieš tai (XV-jo amž. pradžioje) iš Pragos buvo į Žemaičius atvykęs misijonierius Jeronimas. Jis, rodos, liko vieninteliu XV-jo amžiaus misijonierium Žemaičiuose, kaip X-me amž. šv. Adalbertas pasiliko vieninteliu « prūsų apaštalu ».

Misijos Jeronimo Pragiškio, kurio nereikia sumaišyti su Vytauto laikais Lietuvoje buvusiu kitu Jeronimu Pragiškiu, yra tik nereikšmingas epizodas, juo labiau, kad jis, kaip ir lenkai kunigai, nemokėdami lietuviškai, turėjo čiuptis tos slavų kalbos (čekų), kurią

jis mokėjo. Apie tikrus misininkus daugiau pėdsakų nebeužtinkama, nors išorinės sąlygos, ir misijoms užsiimti, ir pačiai krikščionybei plėstis, iš pagrindų buvo pagerėjusios. Reikėjo tik uolių skiepytojų naujame Medelyne.

Kada iš kaimynų, galima sakyti, jokios misijinės talkos nesirodė, reikėjo pasikliauti beveik vien tik viduje nuo seno veikiančiomis jėgomis. Tad, jeigu kas iš *apačios liaudyje* buvo daroma, ėjo iš anų seniau gyvenančių Lietuvoje vienuolių pranciškonų. Šitos pastangos, ypač pranciškonų veikla XIV-me amž. (Vytenio ir Gedimino laikais), probrėkšmiais vis būdavo užsimenamos. Autentiškais šaltiniais pasiremdamas tačiau pranciškonų darbą ir toliau XV-me amž. yra nagrinėjęs T. Viktoras Gidžiūnas, O. F. M.

Rytinėje tuometinės Lietuvos teritorijos dalyje XV-me amž. antroje pusėje vidaus misijose pranciškonai ir bus suvaidinę didžiausį vaidmenį. Tuomet čia veikė dvi pranciškonų šeimos: laisvesnioji — konventualai ir griežtesnieji — observantai - bernardinai. Konventualai Lietuvoje buvo įkurdinti Gedimino ir Vilniuje aptarnavo tris bažnyčias šv. Onos žemutinėje pilyje, šv. Mikalojaus vokiečių kapuose ir švč. Mergelės Marijos Smiltynėje. Kiti jų vienuolynai veikė Ašmenoje, Lydoj, Kaune, Drohičine ir Pinske. Observantai-bernardinai, 1468 m. karaliaus Kazimiero Vilniuje įkurdinti, tuoj įsikūrė Kaune, Tikočine ir Polocke. Taip pat nereikia pamiršti, kad šalia jų Bistryčoj ir Medininkuose misijų darbą dirbo Jogailos 1390 - 1391 m. įkurdinti atgailos kanauninkai, o Lietuvos Brastoje Vytauto įkurdinti, o vėliau ir Gardine įsikūrę, augustinijonai bei Vilniuje karmelitai.

Pranciškonų tuometinė misija buvo sukrikščioninti Lietuvą ir Bažnyčios vienybėn grąžinti schizmatikus į lotynų Bažnyčią, apaštalaujant jų gyvenamose srityse, kur ypač stipriai pasireiškė observantai — bernardinai. Iš antros pusės iš XV-jo amž. yra eilė originalių dokumentų, užrašų, donacijų ir privilegijų suteiktų abiejų šeimų pranciškonams. Anie paties gyvenimo sukurti šaltiniai rodo jog pranciškonai plačiai skleidė krikščionybę aplink visus savo vienuolynus. Kaip jų gyvenimas vystėsi, gausios medžiagos duoda Vilniaus vyskupijos kodeksas.

Gaila, kad šitie įvairūs XV-jo amž. dokumentai turi dažniausiai, tik gyvenimo pareikalautos, juridinės vertės ir nekalba apie misijas, apie tikėjimo platinimą. Bet anie užrašų bei įvairių dovanojimų popieriai, kuriuos išnagrinėti būtų atskira tema, aiškiai parodo gyvus pranciškonų santykius su žmonėmis, su nesenais neofitais. Drauge jie liudija apie tų santykių sėkmingumą. Jeigu tik per keturis dešimtmečius (čia liečia tik bernardinus), kiek paskelbti aktai siekia, yra palyginti tiek apstu dokumentų (čia rasi dokumentų apie pasilaidojimus pranciškonų bažnyčiose, apie užrašus žemių ir namų,

apie dešimtines, medaus ir kitokias duokles), tai yra ženklas, kad jų veikla ir sąlytis su žmonėmis XV-jo amž. antroje pusėje yra buvęs glaudus.

Jų reikšmę Vilniuje parodo ir toji rolė, kurią jie atliko, kai 1516 m. iš sostinės į popiežių Leoną X-jį buvo parašyti trys dideli pergamentai. Juose buvo prašoma, remiantis įvykstančiais prie Kazimiero karsto stebuklais, «įrašyti Kazimierą į šventųjų skaičių». Be paties valdovo Zigmanto Senojo, Vilniaus vyskupo bei kapitulos raštų, buvo ir Vilniaus pranciškonų raštas, kuris buvo ilgiausias.

Gaila, apie Lietuvoje gyvenančių vienuolių darbą XV-me amž. nieko negirdėti Žemaičiuose.

LIAUDIES IR LITURGINIS GIEDOJIMAS LIETUVOJE (XVI-XVII amž.)

1. *Lietuviškų giedojimų klausimas prieš reformaciją.*

Kaip vystėsi Lietuvoje bažnytinis katalikų ir protestantų giedojimas, apskritai mažai tėra tirtas klausimas. Lietuvos katalikų liturginiams giedojimams medžiaga šiuo metu, tiesa, mums yra labiau prieinama. Tik sunkiau yra kalbėti apie lietuviškus bei liaudies giedojimus. Iš archyvinių versmių ir spausdintų šaltinių galima bendrai apie giedojimus Lietuvos bažnyčiose prisirankioti įvairių žinių-žinelių. Kai kas ten aptinkama ir apie giesmes lietuvių kalba. Iškeldami čia šaltiniuose aptiktą vieną kitą nuotrupą, turime pastebėti, jog šitokios tolimos praeities religinio gyvenimo versmių pabiros gali virsti dar vertingesniais šaltiniais rankose muziko specialisto, galinčio išaiškinti lietuviškų giesmių senumą, jų kilmę ir įtakas. Tai būtų atskira įdomi lietuvių kultūros istorijos sritis. Panaudoti reikėtų atsidėjus ne tik katalikų bet ir protestantų (liuteronų, kalvinistų) lietuviškas giesmes ir jų giesmynų rinkinius. Protestantų giedojimams, žinoma, yra tvirtas ankstybas pagrindas Martyno Mažvydo giesmynas. Gal kai ką duotų ir Didž. Lietuvos Kunigaikštystės rytinių plotų gyventojų — stačiatikių giedojimai.

Giedojimų istoriją Lietuvoje pradėsime nuo reformacijos sąjūdžio. Jis ir lietuviškos giesmės srityje nepaliko be pėdsakų. Protestantizmas dar labiau išjudino jau nuo anksčiau prasidėjusį liaudies giedojimą. Greitai ir katalikai ėmė uoliau rūpintis liaudies giesmėmis. Negalima tačiau iš to daryti išvados, kad prieš reformaciją, t. y. prieš M. Mažvydo katekizmą (1547 m.), liaudis nebūtų giedojusi lietuviškai.

Apskritai Bažnyčioje, Europos vakaruose giedojimas liaudies kalba ėmė vis stipriau reikštis vėlybajame viduramžyje. Atskiros giesmės, pvz., Vokietijoje yra išlikusios iš XII-tojo šimtmečio galo. Bažnytinis liaudies giedojimas vystėsi XIV-XV amž. Dar prieš M. Liuterį Vokietijoje vis gausėja bažnytinės giesmės, bažnytinė poezija. Buvo verčiami lotyniški himnai arba kuriami nauji. Taip pat yra paliudyta Vokietijoje liaudies giedojimai sekmadieniais ir šeštadienių vakarais (Švč. Mergelės garbei). Nekalbant plačiau apie kaimyninę Vokietiją, reikia dar pažymėti, jog prieš pat reformaciją buvo vokiškai paruoštų bažnytinių giesmynėlių.

Anuometinis vokiečių Bažnyčios liturginis gyvenimas tačiau Lietuvai negalėjo turėti tiesioginės įtakos. Ji būtų galėjusi pirmiausia ateiti per Žemaičių ir ordino žemių pasienį. Bet keistas buvo likimas. Kai per eilę generacijų ordino riterių ant kardo galo siūlomas kryžius Lietuvoje rado labai kietą pasipriešinimą, kryžiuočiams iš viso nebeteko dalyvauti Lietuvos kristianizacijoje, kuri vyko be kraujo praliejimo. Gausūs to laiko ordino šaltiniai nutyli Lietuvos krikštijimą arba iš jo šaiposi. Su nenuslepiamu pavydu riteriai ir Prūsų krašto bažnytinė hierarchija turėjo sekti tai, kas vyko kaimynystėje, kai Jogaila « dėl vienos karalystės ir gražios moters leido sau ant galvos truputį vandens užpilti ». Nuo Melno taikos (1422 m.) pagaliau Lietuvos vakaruose užviešpatavus ilgametei taikai, paskutinis ordino egzistencijos šimtmetis praėjo be jokio dėmesio naujakrikštui kaimynui. Vyriausiojo ordino magistro ir (nuo 1525 m.) Prūsų hercogo laikai šituo atžvilgiu buvo labai nepanašūs. Ordinas ne tik pasirodė tokioms taikingoms misijoms netikusi institucija, bet jis pirmasis atkrito nuo Romos, kai « kiečiausio sprando » — « durissimae cervicis » lietuviai Ordino skelbtą krikščionybės formą išlaikė iki šiol. Krikštui priimti lietuviai rado kitą būdą. Bet krikštas buvo įvestas politinių kombinacijų pasekmėje. Kai Mažosios Lenkijos ponai Lenkijos sosto paveldėtoją, jaunutę Jadvygą, per prievartą ištekino už Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Jogailos, vedybiniame sutarties akte, tarp eilės p o l i t i n i ų sąlygų, buvo ir toji, jog Jogaila su visa lietuvių tauta priims krikštą (1385). Pats krikštijimas sostinėje (1387), lygiai kaip ir už trijų dešimtmečių Žemaičiuose, buvo gana paviršutiniškai atliktas. Iš Lenkijos neatvyko joks vyskupas. Nedalyvavo nė Jadvyga. Bažnyčias kūrė ir pirmąsias parapijas žemėmis aprūpino tik Lietuvos kunigaikščiai (Jogaila, Vytautas). Jiedu skubiai rūpinosi bent o f i c i a l i a i padaryti Lietuvą krikščioniška, kad įkyrus ordinas nebedarytų priekaištų. Lietuva todėl nepažino plačiau tokių vidaus misijų, kurios eitų iš grynos Evangelinės apaštalavimo dvasios.

Šitaip nuo Jogailos ir Vytauto krikštijimo metų (1387) Didžioji

Lietuvos Kunigaikštystė žymiai labiau ėmė susirišti su lenkų tikybinio gyvenimo formomis. Iš Lenkijos buvo atnešamos Lietuvos sostinės ir pirmosioms vyskupijos parapijoms tradicijos ir pavyzdžiai. Tai galiojo ir giesmės sričiai. Lenkuose yra išlikusių giesmių ir jų fragmentų iš XIV-tojo amž. O žinomoji giesmė apie Švč. Mergelę « Bogarodzica » yra laikoma iš XIII amž. Su nauju tikėjimu turėjo ateiti poteriai, katekizmas, mišios, giesmės. Kai 1387 m. Vilniuje, o 1413 m. Žemaičiuose buvo net pačių valdovų lietuviškai verčiamas « Tėve mūsų » ir « Tikiu Dievą Tėvą », tai galėjo būti išversta ir viena kita giesmelė. Iki reformacijos, tačiau neturime jokių tiesioginių žinių apie lietuviškas giesmes Lietuvos bažnyčiose, ir prieš Mažvydo giesmyną toje srityje nieko nėra surasta. Tačiau natūralu, kad lietuviškų plotų bažnyčiose turėjo būti kas nors giedama ir liaudies kalba. Krikščionybę įvedus, greitai turėjo atsirasti ritualų ir agendų lietuvių kalba, kur būtų sakramentų teikimo (krikšto, moterystės) formulės. Pačiam Bažnyčios mokslui neužteko vien paprastų poterių ar Dievo ir Bažnyčios įsakymų. Buvo reikalingi ir Evangelijų tekstai žmonėms suprantama kalba.

Pirmą tokią paliudytą žinią turime tik iš 1522 m. Tada Vilniaus vyskupijos sinode buvo įsakyta parapijų mokyklose vaikus mokyti skaityti lietuviškai ir lenkiškai Evangelijas ir Šv. Povilo laiškus. Vadinasi, turėjo būti lietuvių kalbon verstų Evangelijų tekstų. Greičiausiai tos knygutės buvo ne spausdintos, o ranka rašytos. Bet tai pasilieka atviras klausimas. Tas pats sinodas draudė mokytojais samdyti « erezijoje » įtartus « scholastikus », ypač atvykstančius iš Vokietijos. O parapijose, kur tik liaudis vartoja lietuvių kalbą, turėjo būti prie klebono « lietuvių kalboje patyręs vikaras ». Nors, matyti, kad lietuvių kalbos trūkumas bažnytinėje praktikoje buvo didelis, tačiau pats gyvenimas statė reikalavimus. Šitaip šalia lietuviškų Evangelijų ir pamokslų galėjo būti ir lietuviškai verstų giesmių.

Prie keletos M. Mažvydo giesmių yra pridėtos pastabos « pagal suguldima senaia », arba « senaghi » (senoji), ar « sena gesme ». Tai rodo, kad tos giesmės liaudžiai anksčiau galėjo būti žinomos, Žinoma, pas Mažvydą nėra pasakyta, kokia kalba minėtos giesmės prieš reformaciją buvo giedamos. Tad, tiksliai imant, pažymėjimas, jog giesmė yra « senoji », dar neturi reikšti, kad ji buvo lietuviškai giedama. Prie kitų giesmių yra, tiesa, kartais pažymėta, kad jos verstos iš lenkų kalbos arba kad jos giedamos kurios nors lenkiškos giesmės gaida.

Anais laikais buvo mėgstama giedoti « Dešimt Dievo įsakymų ». Jie turėjo būti išversti drauge su krikščionybės pradžia Lietuvoje, kai atsirado lietuviški poteriai. O kadangi pirmieji Vilniaus ir Me-

dininkų vyskupai, kaip autentiškos versmės teigia, mokėjo lietuviškai, galėjo būti parūpinta « Dešimties Dievo įsakymų », kitų katekizmo dalykų ir giesmių vertimų. Įdomu, kad Mažvydas, kuris du kartu patiekia su gaidomis « Diewa prisakimas », pradžioje pastebi: « gal giedati ant notas anas senases lekiskas. O Anno pany szlachetna spokolenia etc. Bet del berneliu maszuiu su nota senage paguldziau ».

Prieš reformaciją jau galėjo būti giedama giesmė apie Šv. Sebastijoną. Mažvydo giesmyne yra paduota: « Giesme raudinga ape mara ir piktaije pawietre ... » Pradžioje yra pasakyta, jog ji giedotina gaida, « kurio giest Giesme ape Schwenta Sebestiana » Kita gana sena ir Lietuvoje labai plačiai paplitusi giesmė buvo « Pone Karaliau, Dieve Abraomo ». Ji yra pažįstama ir Mažvydui. Šitoji populiari giesmė turėjo būti ir anksčiau lietuvių liaudies giedama. Taigi, A. Brueecknerio samprotavimą, kad prieš reformaciją nebuvę lietuviškų giesmių, reikia laikyti neįrodytu.

2. *Mažvydo ir jo bendradarbių giesmynas ir liuteronų giesmių santykis su katalikų giesmėmis.*

Daugumą giesmių Mažvydas ir jo bendradarbiai skolinosi iš tuometinių katalikiškų repertuarų. Tos giesmės yra iš gregorijoniško giedojimo lotyniškos psalmės, antifonos, liturginiai himnai, mišių ir kitos giesmės. Šitaip iš lotyniškų vertimų susidarė 52 giesmės. Iš vokiečių kalbos (arba per vokiškus giesmynus) pateko apie 22 giesmės. Šešios giesmės yra atėjusios per lenkus arba iš lenkų kalbos verstos. Žinoma, ir originalių giesmių, kurių susidaro pora dešimtų.

Mažvydas ir kiti vertėjai katalikų giesmes « pataisydavo », išleisdavo atskiras strofas, įdėdavo poleminių posmų. Pvz., žinomas Tomo Akviniečio himnas « Pange lingua gloriosi corporis mysterium » Mažvydo giesmyne yra nukreiptas prieš » papistus », ir jis primena, be kitko, mišių « pirkimą » ir « pardavimą ». Panašiai buvo sureformuota Credo, pačios mišios, Aušrinė (Jutrina), mišparai, Visų Šventųjų Litanija. Tuo atžvilgiu nuo liuteronų vėliau jau stipriai skyrėsi kalvinistai, vengdami pirmųjų katalikiškųjų giesmių. O Mažosios Lietuvos liuteronai vienas katalikų giesmes ėmė ištisai, o kitas koregavo. Apskritai, jie sekė, kur tik galėjo, katalikų liturginį gyvenimą, tik jį *suliaudindami* ir pritaikydami savo doktrinai. Iš katalikų liturgijos, pvz., buvo paimtas ir stalo laiminimas prieš valgį ir dėkojimas pavalgius. Tokie senosios liturgijos ir senųjų giesmių « pataisymai » ėjo ne vien iš lietuvių liuteronų nusistatymo. Toji tendencija buvo bendra pas protestantus.

Mažvydas ir jo giesmyno bendradarbiai ne Prūsų Lietuvos kultūroje buvo išaugę. Beveik visi tie Mažosios Lietuvos pirmieji protestantai veikėjai bei rašytojai, kurie Mažvydo giesmynui vertė ar rašė giesmes, žinoma, neišskiriant nė paties Mažvydo, buvo kilę iš Didžiosios Lietuvos. Ten buvo jie subrendę Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės kultūrinio bei religinio gyvenimo tradicijose. O jos didele dalimi, kaip žinome, klostėsi ne pagal kokius kitų kaimynų (lotyniško krikšto vokiečių ar stačiatikių gudų bei ukrainiečių), bet pagal Lenkijos bažnytinius santykius.

Kai protestantizmas ėmė plisti, pradžioje katalikų ir liuteronų tikėjimo skirtumai buvo dar žymiai siauresni. Iš pradžių tad tokių skirtumų nedaug tesimatė ir giesmėje. 1547 m. Mažvydo katekizmas paduoda tik sureformuotą ir žymiai sutrumpintą Credo. Jame nėra tik tų tiesų, kurios liuteronams nepriimtinos. Bet tas pats Mažvydo katekizmas liudija, kad protestantų tuomet dar tikėta Kristaus Kūną ir Kraują konsekruotoj duonoj ir vyne. Giesmės apie Švč. Mergelę Mariją yra katalikams visai priimtinos.

Lietuvių liaudis taip pat pradžioje tikėjimo skirtumų negalėjo per daug jausti. Tai parodo paties M. Mažvydo, kai jis klebonavo Ragainėje, charakteringas laiškas hercogui Albrechtui. Ragainės pastorius gailiai nusiskundžia, kad jo parapijiečiai labai mėgsta važinėti į įvairias žemaičių parapijas į atlaidus. Mažvydas išskaičiuoja keliolika tokių vietų su atlaidais, kur ragainiškiai lankosi. O 1587 m. Medininkų vyskupas Merkelis Giedraitis jėzuitų generolui apie savo tamsius ir nieko apie religiją neišmanančius tikinčiuosius rašė, jog jie « vienu tik dalyku pasitenkina sakydami : nesame liuteronai, penktadieniais nevalgome mėsos ».

Pamažu tačiau katalikų ir liuteronų skirtumai ryškėjo. 1570 m. giesmyne Mažvydas davė originalių giesmių, kuriose matyti skirtinga protestantų galvosena popiežiaus ir vyskupų, mišių ir atlaidų atžvilgiu.

Reformacijos metu bažnytinis giedojimas liaudies kalba buvo suaktyvintas. Protestantų liturgijoje giesmės gimtąja kalba pasidarė labai svarbiu elementu ir įgijo tokios reikšmės, kurios jos dar iki tol Bažnyčioje neturėjo. Visa pamaldų liturgija buvo taikoma uolesniam liaudies masių dalyvavimui pamaldose.

Lietuviai liuteronai, kad ir imdami skubiai rūpintis liaudies giedojimu, negalėjo iš žmonių atimti jų senų giesmių. Kaip žinome, jie išvertė daugiausia lotyniškų tekstų, davė vertimų iš vokiečių kalbos. Prie kai kurių giesmių yra pridėta kai kurių vertėjų pavardės ir nurodyta, kad jos, pvz., verstos iš lenkiško.

Mažvydas ir jo giesmyno bendradarbiai, kaip tada ir Vokietijoje buvo tendencija, ne tik palikdavo ištaisytų katalikų giesmių pačius

tekstus, bet dažnai jie palikdavo ir tą pačią gaidą. Tik ir čia vėl įvykdavo pataisymų. Jeigu pasirodydavo, kad liaudžiai gaidos per sunkios, jos būdavo suprastinamos. Šitaip, Mažvydu pradedant, ne tik buvo duota pradžia savai spausdintai literatūrai, bet taip pat atvertas kelias į platesnį liaudies giedojimą. Mažvydas ir jo talkininkai paskelbė eilę katalikiškų giesmių lietuviškai. Jos yra aptinkamos trumpesnėje ar ilgesnėje redakcijoje ir vysk. M. Valančiaus « Žemaicziu Kanticzkose ». Tos giesmės nuo Mažvydo laikų (o kai kurios dar prieš reformaciją) turėjo būti lietuviškai giedamos ir katalikų bažnyčiose bei šeimose per ištisus 400 metų ! Jas ir dar kitas lietuviškas protestantiškas giesmes per kartų kartas giedojo Mažosios ir Didžiosios Lietuvos evangelikai — liuteronai.

Nebeseksime čia toliau istorijos lietuvių evangelikų giesmės, kilusios Mažojoje Lietuvoje. Užteks paminėti čia didžiojo Mažosios Lietuvos rašytojo Jono Bretkūno 1589 m. išleistas « Giesmes Dushaunas » ir « Kancionalas nekuru Giesmiu ». Šalia originalių Jono Bretkūno giesmių, kitų dauguma buvo imtos iš Mažvydo giesmyno. Dalį Bretkūno giesmių, pridėjęs savo ir kitų bendradarbių originalų, išspausdino Lozorius Sengstokas. Pagaliau ilgiems laikams virto tvirtu pagrindu tolimesniems giesmynų leidimams 1666 m. Danieliaus Kleino išspausdintos « Naujos Giesmju Knygos ». Tai vis Mažosios Lietuvos giesmynai.

Didžiosios Lietuvos protestantai lietuviškų giesmynų ilgai neišspausdino. 1563 m. Nesvyžiuje pas M. Radvilą Juodąjį buvo išleistas lenkiškas giesmynas, o 1594 m. Vilniuje išėjo lenkų kalba katekizmas su maldomis ir giesmėmis. O kalvinistų pirmoji spausdinta knyga lietuviškai Didž. Lietuvoje buvo M. Petkevičiaus 1598 metų katekizmas su lietuvišku ir lenkišku tekstu. Tame katekizme buvo įdėtos 54 giesmės ir 40 Dovydo psalmių. Lietuvos kalvinistų pastorių tarpe buvo žymiai mažiau lietuviškai mokančių. Iš paties Petkevičiaus katekizmo įvado aiškėja, jog, negaudami lietuvių pastorių, kalvinistai patronai ėmė laikyti prie savęs lenkus. Tuo katekizmu ir buvo norima pagelbėti tiems, kurie « nors mokė lietuviškai, tačiau nemokėdami tos kalbos, sunkiai prie to prieiti (pamokslus sakyti) gali ». Neminėdami čia reformato Rejaus postilės lietuviško vertimo (1600), nė nebaigtos spausdinti (1660 m.) Chylinskio lietuviškos Biblijos, turime pažymėti padidintą M. Petkevičiaus katekizmo leidimą 1653 m. « Kniga Nobaznystes ». Šį leidimą paruošė Steponas Jaugilas. Tas kalvinistų giesmynas, vėliau pataisytas ir papildytas, buvo pavadintas Kancyonalu. Tiek labai trumpai apie protestantus : nuo liuteronų Mažvydo iki kalvinistų Petkevičiaus ir jų įpėdinių.

3. *Pirmieji giedojimų pėdsakai Žemaičiuose ir vysk. Merkelis Giedraitis.*

Katalikai su savo spausdintais lietuviškų giesmynų leidiniais yra pasirodę žymiai vėliau už evangelikus ir reformatus. Giedojimai tačiau katalikų Bažnyčioje buvo žinomi, kaip sakyta, dar prieš reformaciją. Čia susiduriama su dviem klausimais. Iš vienos pusės nuo seno eina liturginiai giedojimai, kurie visur, kur tik lotyniškoji krikščionybė įkelia koją, įgauna savo pavidalą. Iš kitos pusės vystosi liaudies giedojimai. Į abu klausimu, pasiremdami XVI-XVII amž. šaltinių medžiaga, bandysime atsakyti. Kaip reiškėsi Lietuvoje liturginiai giedojimai? Kaip kilo liaudies giesmės?

Protestantų daromoji stipri propaganda liaudies giedojimų srityje nepaliko be atoveiksmio patiems katalikams. Giesmė buvo imta plačiai naudoti ir katalikų, kaip sėkminga priemonė tikėjimui palaikyti. Šitaip protestantų, ypač liuteronų, pastangos, populiarinant liturgiją, įtraukti liaudį į patį liturginį gyvenimą, katalikų buvo nukreiptos prieš pačius protestantus, kurie pirmiausia plačiau buvo išplėtę giedojimą gimtąja kalba. Per savo kolegijas ir bažnytines iškilmes giesmę labiau ėmė kultivuoti jėzuitai. Iš katalikų vyskupų pusės šitoje srityje tikru pirmūnu Žemaičiuose buvo vysk. M. Giedraitis. Jo pastangos pasireiškė dviem kryptim: 1) atgaivinti sužlugusį liturginį giedojimą ir 2) plėsti katalikų parapijose bažnytinę liaudies giesmę.

Pirmiausia reikia mesti trumpą žvilgsnį į liturginio giedojimo atstatymą, reformacijos bangai atslūgstant, Medininkų ir Vilniaus vyskupijose. Nors apie Žemaičių vyskupiją, palyginti, XVI amž. labai šykščiai terandame žinių, bet galime tarti, jog liturginis giedojimas Medininkuose buvo žinomas ir anksčiau, t. y. jau XVI-tojo amž. pradžioje. Nuo vysk. Martyno III (1500-14) laikų Varnių katedroje pagal visus liturginius reikalavimus kasdien buvo giedami « kunigiški poteriai » (Officium Divinum). Varnių kapitulą XVI amž. sudarė šeši kanauninkai, ir prelato kantoriaus posto nebuvo. Klaidingai buvo išaiškintas 1528 m. Zigmanto Senojo raštas į popiežių Klemensą VII-jį. Būtent, tada Jurgis Talaitis tapo Medininkų archidiakonu ir Vilniaus kapituloje gavo prelato kantoriaus postą, o ne atvirkščiai. Medininkų katedroje buvo tačiau vienas vikaras katedros giedotojas. Savo pareigose jis turėjo ir vaikų mokymą mokykloje, kuri prie Varnių katedros jau XV amž. buvo įsteigta. Jokių pėdsakų apie Žemaičių vyskupiją iš tų ankstyvųjų laikų iki šiol neaptikome.

Užėjus protestantizmo judėjimui, lotyniški giedojimai Varniuose dėl kunigų giedotojų stokos sunyko ir pagaliau visai sustojo. Vyskupui M. Giedraičiui buvo skirta atgaivinti bažnytinę liturgiją ir visą giedojimą pakelti į žymiai aukštesnį lygį. Studentaudamas Vokietijos

universitetuose (Karaliaučiuje, Vittenberge, Tuebingene, Leipcige), jis buvo pažinęs vakaruose smarkiai besiplečiantį bažnytinės muzikos bei giesmės meną. Vilniuje jis buvo iš arti prisižiūrėjęs katedros giedojimo liturgijos. O ten įsikūrusieji jėzuitai (1569 m.) greitai ėmė organizuoti bažnytines iškilmes su pompa. Tad reikia sustoti ties Lietuvos sostinės giedojimo istorija.

4. *Vilniaus vaidmuo Lietuvos XVI-jo amžiaus bažnytinės muzikos srityje.*

Vilnius daugeliu atžvilgių Medininkų vyskupijai duodavo pavyzdį, buvo jos mokytojas. Vilnius nuo seno buvo anam Lietuvos valstybės užkampiui, t. y. Žemaičiams, tarpininkas religinio gyvenimo formų ir jo reformų. O jos iš Vakarų ar Romos patekdavo sostinėn dažniausiai per Lenkiją. Vilniaus vyskupas skaitėsi vyriausiu vyskupu Lietuvoje. Jis buvo kartais vadinamas Lietuvos ir « Lietuvos senato Primu ». Vilniaus kapitulos prelatai XVI–XVIII amž. sėsdavo į vakuojantį Medininkų vyskupo sostą. Nepatekusieji į vyskupus veržbeing į Žemaičių kapitulą ir grobstydavo geresnes vyskupijos parapijas. Ilgai Žemaičių vyskupas negalėjo pas save pastoviai suorganizuoti diecezinės kunigų seminarijos ir savo klierikus vis siųsdavo į Vilnių. Santykiuose su tolima Roma ir Varšuvoje reziduojančiu popiežiaus nuncijumi sostinės vyskupas taip pat pirmavo. Vilnius skaitėsi « šimtą mylių arčiau Romos ». Jam ir nuncijus arčiau buvo. Vilnius beveik šimtu metų anksčiau gavo teisę turėti pavyskupį. Vilnius pirmasis išsirūpindavo įvairias privilegijas ir dispensas, o jau paskui Varniai į jį nusižiūrėdavo ir įvairiais atžvilgiais įkandin sekdavo. Bažnytinės muzikos ir giesmės srityje intensyviau besireiškiantis Vilnius taip pat buvo pavyzdys. Čia, žinoma, aukščiau stovėjo ir pati liturgija su giedojimais.

Bažnytinis giedojimas Vilniaus katedroje yra ne kartą paliudytas XV amžiuje. Pvz., didysis Lietuvos kunigaikštis Aleksandras 1493 m. užrašė katedros bažnyčios kantorijai 4 kapas plačiųjų grašių. Ir vėliau katedros giedojimo reikalui vis kartas nuo karto duodavo lėšų. Pagaliau Vilniaus vyskupas Jonas « de ducibus Lituaniae » 1522 m. kapituloje pastoviai įsteigia dvi naujas prelatūras. Šalia prelato scholastiko, kuriam buvo pavestos mokyklos, katedros giedojimui tvarkyti vyskupas įkūrė kantoriaus prelatūrą ir jai iš vyskupo pajamų sudarė beneficiją. Tuo būdu naujam prelatui — kantoriui buvo pavesta rūpintis bažnytine muzika.

Vilniaus katedroje nuo seno figūruoja choras. Choru iki XVI amž. vadinama vieta prie altoriaus, kur būdavo giedoriai. XVII amž.

giedoriai atsiskyrė nuo altoriaus. Jie buvo perkelti į galą bažnyčios — « ant viškų », drauge su vargonais. Toks choras vadinosi « schola cantorum ». XVI ir XVII amžiaus tekstuose choras kartais gali būti imamas ir viena ir kita prasme. Be to, reikia pažymėti, jog choru viduriniais amžiais buvo vadinama ir pareiga kalbėti rožančių, poterius, « valandas ». Tos pareigos būdavo atliekamos prie altoriaus choro vietoje. Jeigu kas nors buvo priskirtas « ad chorum », tai dažnai reikšdavo, jog jo pareiga buvo ne giedoti, o kalbėti rožančių. Iš Vilniaus kapitulos aktų negalima tiksliai nusakyti, ar visais atvejais pareigos « chore » Vilniaus katedroje reiškia giedojimus. Galėjo būti atvejų, kai vikarų, mokinių ar net pačių kanauninkų dalyvavimas « chore » reiškė tik pareigą kalbėti rožančių ar nustatytus poterius.

XV amžiuje ne tik Vilniaus katedroje, bet ir parapijų bažnyčiose mišios buvo dažnokai giedamos. Pvz., 1482 m. Upninkų parapijai užrašė Mikalojus Radvilaitis gausią savo žemių dešimtinę už giedojimą šeštadieniais mišių Švč. Mergelės garbei. 1500 m. Merkinės klebonas įpareigojamas metų ketvirčių vigilijose giedoti mišias už mirusius. Iš tų poros faktų dar negalima aiškiai nustatyti, kiek toli ir kaip plačiai siekė Vilniaus katedros liturginė ir gregorijoniško giedojimo įtaka į diecezijos parapijas.

Kai Lietuvoje po Zigmanto Senojo mirties (1548) ėmė įsisiūbuoti reformacija, ji stipriai palietė Vilniaus vyskupiją ir pačią sostinę. Tiesa, pačiame Vilniuje protestantai niekada formaliai nebuvo užgrobę nė vienos katalikų bažnyčios, tačiau jų įtaka labai stipriai jautėsi. Atsirado kunigų ir vienuolių atsimetėlių. Kapituloje apsilpo pareigingumas, tad ir bažnytiniame giedojime atsirado trūkumų. 1569 m. įsikūrę jėzuitai rado liturgiją su trūkumais. Dar 1574 m. gegužės 25 d. Vilniaus kapitula nutarė iš trijų vikarų ir vice-dekano išreikalauti kiekvieną kartą po tris lietuviškus grašius baudos, jeigu jie nedalyvaus rytmetinėse pamaldose. Mat, vikarai tingėdavę rytais giedoti Matutinum ir kitas maldas. Nors giedojimai Vilniuj ir buvo suvargę, tačiau jie, priešingai Medininkams, niekados neišnyko.

5. *Liturginių giedojimų suklestėjimas Vilniuje XVII-me amžiuje.*

Religinei krizei iš kritiško taško pajudėjus, Katalikų Bažnyčioje nuo XVI-jo amž. antros pusės liturgija ir bažnytinė muzika sustiprėjo. Sąryšy su Tridento susirinkimo pravestomis reformomis ir į gregorijoniškąjį giedojimą buvo pradėta kreipti daugiau dėmesio. Jėzuitai šioje srityje parodė gražių pastangų. Ši nauja tendencija XVI amž. pabaigoje pasiekė ir Lietuvą. Pažymėtina, jog Piotrokavo provinciniame sinode jau 1577 m. buvo nusistatyta suaktyvinti

gregorijonišką giedojimą, o 1582 m. Gniezno primas St. Karnkovskis nutarė reikalauti, kad jo archidiecezijos bažnyčiose būtų giedamas Romos « Officium ». Šioje srityje tada būta labai daug visokių nukrypimų.

Liturginio giedojimo papročių atnaujinimas iš Romos ėjo žinomu keliu. Lietuvon, pirmiausia į Vilnių, jie patekdavo per Lenkiją. Abi valstybės tada sudarė vieną bažnytinę provinciją. Bendrieji provincijos nutarimai galiodavo ir Lietuvai. Tokiu būdu XVII amž. pradžioje Vilniuje jau klestėte klestėjo liturginis giedojimas. Tada liturgija buvo lydima gausių giedojimų ir muzikos meno. Iš pranešimų matyti, kad beveik visa para būdavo užpildyta liturginėmis ar pusiau liturginėmis pamaldomis. Katedros bažnyčia dieną ir naktį skambėdavo nuo giesmių ir maldų. Jos būdavo pradedamos labai anksti rytą ir baigdavosi vėlai vakare.

Vilniaus katedroje choras jau buvo nuo seniau. Apie jį yra kalbama 1581 m., po giedojimo reformos. Kadangi prie to choro priklausė katedros mokyklos mokiniai, tai jie turėjo būti mokomi ir bažnytinės muzikos. 1633 m. yra pakartotinai priminta, kad Vilniaus mokykloje reikia mokyti muzikos.

Kai jėzuitai Vilniuje suorganizavo švietimą, katedros mokykla, kurioje liturginio tarnavimo ir giedojimo mokymas užėmė svarbią vietą, pradėjo vis labiau netekti savo reikšmės. Bažnytinių giedojimų mokymas dar 1513 m. Vilniuje prie šv. Jono bažnyčios įsteigtoje mokykloje skaitėsi vienas iš svarbiausių dalykų. Kai katedros ir šv. Jono mokyklų mokiniai išbėgiojo pas jėzuitus, bažnyčiose buvo jaučiamas patarnautojų trūkumas ir katedroje sumenkėjo pamaldos, kur pirmiau daug pagelbėdavo mokiniai. Kapitula 1572 m. reikalavo, kad pradžios mokslą einančius vaikus jėzuitai grąžintų į katedros mokyklą. XVI amž. gale yra kalbama apie giedotojų mokyklą. XVII amž. Vilniaus vyskupijos raštuose yra minima, kad katedroje ir šv. Jono bažnyčioje pamaldos yra atliekamos, dalyvaujant giedotojų mokyklai. 1643 m. Vilniaus sinodas buvo pareikalavęs, kad prie kiekvienos parapijinės bažnyčios būtų giedojimo mokykla.

Taip pat ir kunigų paruošime giedojimas tapo svarbiu. 1685 m. Vilniaus sinode buvo formaliai nutarta : klierikai turi mokytis giedoti, dalyvaudami chore ir asistuodami bažnytinėse pamaldose. Tapdami kunigais, jie turi išlaikyti egzaminus iš liturgijos ir giedojimo. Seminarijose buvo pradėta kreipti ypatingas dėmesys į giedojimą.

Kalbant apie muzikos instrumentus bažnyčiose, Vilniaus katedroje vargonai jau buvę nuo XVI amž. pradžios. Didžiojo konflikto metu, kai Lucko vyskupas Bernardas Maciejovskis nebuvo priimamas į Vilniaus vyskupus, vyskupijos administratorius Benediktas Vainius 1595-7 metais įrengė naujus vargonus. B. Vainiaus byloje į Vilniaus

vyskupus 1600 m. tai minima, kaip žymus jo nuopelnas, ir sakoma, kad tie « labai gražūs vargonai kainavo 10,000 auksinų ». Juos pastatė vokietis Kapelmann, kuriam už puikų vargonų įrengimą dar buvo pridėta 152 kapos grašių. Vargonai buvo išdažyti ir išpuošti drožiniais. Darbas buvo baigtas tik 1598 m. Tik šitų vargonų gyvenimas buvo labai trumpas, nes 1610 metų gaisre jie žuvo. 1616 m. Eustachijui Valavičiui kandidatuojant į Vilniaus vyskupus, jo bylos liudininkai apie Vilniaus katedrą pareiškė : « Liko tik plikos sienos, nes altoriai ir vargonai, su didelėmis išlaidomis pastatyti, virto pelenais ... ».

1654 m. sutinkame žinią, kad Vilniaus katedroje statomi nauji vargonai. Greičiausiai jie nebuvo užbaigti prieš 1655 m. rusų invaziją. Tada vargonai, vis labiau įsigalint ir Vilniuje barokinei dvasiai, pasidarė bažnyčiose labiau reikalingi. Tuo pat metu, kai B. Vainius įrengė katedros vargonus, kapitula davė kuklią pašalpą (20 kapų grašių) įsitaisyti vargonus Vilniaus bernardinams. O kardinolo Jurgio Radvilo brolis Albertas Radvilas (miręs 1593 m.) įtaisė vargonus Vilniaus jėzuitams šv. Jono bažnyčioje. Vargonai ėmė atsirasti ir parapijinėse bažnyčiose. Daugiau žinių apie juos randame tik XVIII amž. vyskupijų dokumentuose.

Tai tiek apie Vilniaus liturginį ir bažnytinį giedojimą. Faktų iš XVII amž., neliečiant antros jo pusės, galima surasti ir žymiai daugiau. Tačiau jie tik pailiustruoja tuos pačius dalykus. Vadinas, Vilnius bažnytinės muzikos srityje išgyveno kelis etapus : po gregorijoniškos liturgijos sunykimo XVI amž. viduryje, ėjo jos suklestėjimas iki 1610 m. Visai ji pakrikusi buvo Vilniuje « maskolių » antplūdžio metu (1655-1667). Beveik visą dešimtmetį ir kapitula susirinkdavo retiems posėdžiams svetur. Tačiau po didžiųjų karų Vilniuje nepaprastai išsiskleidė barokinis menas. Po karčių nelaimių didikai, Dievui atsidėkodami, ėmė čia statyti puošnias bažnyčias (nuo 1670 m.). Vilnius įgijo visai naują veidą. Giedojimais ir ceremonijomis buvo dar labiau susirūpinta, bet apie tai čia nekalbėsime.

6. *Merkelio Giedraičio pastangos Medininkų vyskupijoje.*

Kai 1576 m. pavasarį M. Giedraitis iš Vilniaus vyko į Varnius pradėti vyskupauti, drauge jis atsivežė ir savo patyrimą iš Vilniaus liturgijos ir giedojimo srities. Tiesa, jo laikais Vilniuje giedojimas dar nebuvo pasiekęs XVII-jo amžiaus lygio. Jėzuitų iškilmingas pamaldas jis buvo stebėjęs tik kelerius metus. Bet, palyginus su Medininkais, kur viskas toje srityje buvo žlugę, vilniškė liturgija galėjo būti pavyzdžiu. Naujas Medininkų vyskupas atnaujino Varnių katedroje kasdie-

ninį « Officium » giedojimą. Tai turėjo atlikti šeši kunigai su gerais balsais. Paprastai katedros vikarai sudarydavo pagrindą liturginiams giedojimams. Vysk. Giedraitis pradėjo organizuoti choristus is pasauliečių. Iš karaliaus Stepono Batoro jis išprašė tam reikalui paramos ir gavo katedros choristams žemės Papilėje ir Luokėje. Savo paties išmokytą chorą vysk. Giedraitis vežiojosi visur, kur tik reikėdavę celebruoti Mišias. Kai Vilniuje nebuvo vyskupo (1592-1600), Giedraitis turėdavo vykti į sostinę atlikti įvairių liturginių apeigų. Drauge jis į Vilnių veždavosi ir savo žemaičių chorą. Sostinės prelatams, kurie jau nuo seniau savo katedroje turėjo chorą, tas žemaičių choras nepatiko. Bet vyskupas Giedraitis, matyti, su jais buvo labai susigyvenęs, kad veždavosi net ten, kur giedotojų netrūko.

Žemaičių diecezijoje vysk. Giedraitis dirbo, kiek galėjo. Savo katedroje šalia vikarų ir choristų grupės jis buvo suorganizavęs psalmėms giedoti psalmistus, kurių uždavinys buvo laisvu nuo liturginių pamaldų metu bažnyčioje giedoti psalmes, kad Dievo garbinimas be pertraukos skambėtų visą dieną. Vėliau tie psalmistai išnyko.

Taigi, vysk. Giedraitis labai daug prisidėjo prie liturginio giedojimo išplitimo Lietuvoje. Tai turėjo daug reikšmės tikintiesiems, nes pamaldų iškilmingumas ir gražus giedojimas sutraukdavo bažnyčion daug žmonių. Varniuose ir po vyskupo mirties buvo einama jo pramintu keliu, kreipiant daug dėmesio į bažnytinį giedojimą. Varnių katedra dėl to buvo labai gausiai lankoma.

Varnių katedroje ilgą laiką nebuvo didesnių vargonų, buvo vartojami paprasti vargonai, vadinami « regale », kurie XVI amž. buvo labai madoje. Užtat visiems labai krito į akis, kai Karolis Chodkevičius Kretingoje bernardinams įtaisė tokius vargonus, « kokių nėra visoj Žemaitijoj ». Taigi, XVII amžiuje jau ir kituose Žemaitijos miesteliuose buvo įtaisyti vargonai, nors ne tokie, kaip Kretingoje. Vysk. Giedraitis stengėsi į bažnytinius giedojimus įtraukti ir liaudį, todėl procesijų metu būdavo giedamos ne tik lotyniškos, bet ir liaudies giesmės. Tad vysk. Giedraičio pastangos davė pradžią liaudies giedojimui Lietuvoje.

Daugelis giesmių iš Mažvydo katekizmo galėjo būti ir katalikų giedamos be jokių pakeitimų. Vis dėlto Lietuvos katalikai rūpinosi daugiau turėti ir savų giesmių. Įdomu yra pažymėti skirtumą tarp protestantų ir katalikų katekizmų. Protestantų katekizmai (liuteroniškas Mažvydo ir kalvinistiškas Petkevičiaus) buvo išleisti su giesmių priedais, o pirmasis katalikų katekizmas (Daukšos, 1599 m.), lygiai kaip ir kitas Ledesmos katekizmo vertimas (1605 m.) buvo išleisti be giesmių. Bet giedojimas liaudyje vis tiek plito. Kai vysk. Jurgis Tiškevičius 1639 m. Žemaičių Kalvarijoje įtaisė Kryžiaus

kelius, jis pavedė vienam kunigui parašyti maldas ir giesmes, « katras lig pat sziolei tebgied žmones Kalworijes kalnus wajksztiodamis ».

Nuo XV-jo amžiaus galo, kai Vakaruose imta daugiau dėmesio kreipti į chorą, giesmes, bažnytinę muziką ir vargonus, stipriai padaugėjo ir bažnytinių brolijų skaičius. Įvairių brolijų atsirado ir Lietuvoje. Jos išsirūpindavo iš popiežiaus šventes ir atlaidus. Pvz., Vilniuje prie šv. Jono bažnyčios įsikūrė šv. Juozapo ir šv. Nikodemo brolija, kurios tikslas buvo mirusius vargšus krikščioniškai palaidoti. Brolijų ėmė atsirasti ir Žemaičiuose. Giedraičio laikais jų buvo kelios: Rožančiaus, Švenč. Mergelės Marijos Gimimo ir šv. Onos. Jose, ypač šv. Rožančiaus brolijoje, turėjo būti palaikomas giedojimas sava kalba. Uolaus Žemaičių vyskupo dėka ir šitoji sritis iš Varnių vis labiau plito į parapijas. Žinant, kaip jis brangino gimtąją žmonių kalbą, su jais lietuviškai kalbėdamas, yra aišku, kad Giedraitis rūpinosi tokia giesme, kurią giedodamas suprastų.

7. *Jėzuitų vaidmuo lietuviško giedojimo srityje.*

Šalia Giedraičio veiklos matome ir jėzuitų pastangas liaudies giedojimo srityje. Jėzuitai Lietuvoje tuoj susirūpino pamaldų iškilmingumu. Bažnyčiose būdavo iškilmingos pamaldos su muzika. Vilniaus gatvėmis būdavo ruošiamos eisenos su muzika ir giesmėmis. Šv. Kazimiero garbei būdavo rašomi nauji himnai ir giesmės. Nuo pat pradžios jėzuitai jaunimą savo kolegijose mokė naujų giesmių. Reikėjo stipriau giesmę kultivuoti ir dėl to, kad būtų galima atsverti protestantiškus giedojimus.

Apie jėzuitų mokyklinius giedojimus informuoja jų « Bendrieji papročiai », t. y. vietiniai potvarkiai jėzuitų kolegijoms Lietuvoje ir Lenkijoje. Ten yra paduotas ištisas giesmių sąrašas, kurios turėjo būti giedamos Mišių metu įvairiomis liturginių metų dienomis. Yra suminėtos 67 giesmės. Dvylika lenkiškų, o kitos lotyniškos. Tačiau sąrašo gale dar pastebima, jog be išvardintų giesmių dar yra giedama daugelis kitų. Esame linkę samprotauti, kad tarp tų giesmių galėjo būti ir lietuviškų. Lietuvių gyvenamame plote nuolat jėzuitai sakydavo lietuviškus pamokslus. Jėzuitų kolegijose, ypač Žemaičiuose (Kražių kolegija), būdavo dažnai vaidinami didaktiniai religiniai dalykėliai su lietuviškomis ir žemaitiškomis įtarpomis. Buvo mėgstama į kokį nors garbingą svečią, tarp sveikinimų įvairiomis kalbomis, prabilti ir lietuviškai. Tad atrodo, kad etnografinės Lietuvos ribose būdavo giedamos ir lietuviškos giesmės.

Tiesa, jėzuitų kolegijos ilgai turėjo tik perdėm humanistinį mokymo idealą, ir jose tautinės kalbos ilgai vietos nerasdavo, nes beveik viskas buvo mokoma lotyniškai. Apie XVIII amž. pradžią ir jėzuitų

kolegijose prasidėjo kova dėl gimtos kalbos teisių, bet kadangi kolegijose mokėsi bajoraičiai, tai gimtoji kalba jiems reiškė lenkų kalbą. Tada jau buvo imta reikalauti, kad mokiniai sugebėtų tinkamai išsireikšti lenkiškai ir lotyniškai. XVI ir XVII amž. jėzuitai vietines kalbas vertino misijų reikalui — apaštalavimui tarp žmonių. Tad suprantama, kodėl kolegijose dar nebuvo jų mokoma.

Jėzuitai į savo mokyklas priimdavo ir protestantų vaikus. O šie turėdavo progos lietuviškai giedoti savo bažnyčiose. Apaštalaujantiems ir kietą kovą vedantiems su protestantais jėzuitams tai negalėjo nerūpėti. Juk, pvz., toks Vilniaus jėzuitas J. Livinskis, kurs Vilniuje ilgai sakė lietuviškus pamokslus (XVI amž.), nuvykęs su misijomis į Ukmergės sritį, ėmė kaimo žmones mokyti giedoti. Ir vėliau jėzuitai savo misijų metu mokydavo žmones giedoti. Jėzuitų «bendrųjų papročių» giesmių sąraše yra minima keturiolika tokių giesmių, kurias ir protestantai buvo išsivertę lietuviškai. Todėl reikia manyti, kad jėzuitų kolegijose buvo giedama ir lietuviškai. Užtat, berods, kalba ir tas faktas, kad jėzuitai XVII amžiuje buvo pirmieji, kurie ėmė rūpintis spausdinti ir liaudyje skleisti lietuviškas giesmes.

Kai kurias lietuviškas giesmes kūrė pati liaudis, kitas — kolegijų mokiniai, nes ten buvo mokoma eiliuoti. Daugelis giesmių buvo verčiama iš lotynų ir lenkų kalbų. Todėl XVII amž. pradžioje lietuviškų katalikiškų giesmių skaičius turėjo labai padidėti. Tuo metu provincijos sinodų buvo nurodoma giedoti lenkiškąją « Bogarodzica ». 1636 m. Varnių sinodas nutaria, kad prieš sumą, vietoj lenkiškose diecezijose įsakytos giesmės « Bogarodzica », būtų giedama kokia nors kita katechistinė giesmė, suprantama, savoje kalboje.

Apie lietuviškų pamokslų sakytoją jėzuitą Joną Gruževskį žinome, kad jis « sudėjo giesmę » vaikams palengvinti atsiminti katekizmą. Kitas lietuvis jėzuitas Jokūbas Paškevičius, ilgai misijonieriavęs Žemaičiuose ir Kurše, lietuviškai sukūrė giesmes apie Kristaus gyvenimo paslaptis ir apie Švenč. Mergelę. Kaimiečius jis mokė tas giesmes giedoti. Iš trečio jėzuito žemaičio Zigmanto Lauksmino nekrologo patiriame, kad jis rūpinosi bažnytine muzika ir gregorijonišku giedojimu Lietuvoje.

Taigi, jėzuitai tapo uolūs mokytojai ir platintojai bažnytinio liaudies giedojimo ir tam reikalui, kaip ir pamokslų sakymui, jie panaudojo vietinę kalbą. Jie rūpinosi pagaminti ir pirmuosius lietuviškus giesmynus. Tiesa, jie yra gana vėlyvi. 1646 m. Saliamono Mozerkos Slavočinskio vardu išspausdintos « Giesmės Tikieimuy Katholickam pridiarancias » yra greičiausiai ne jo rašytos. Prof. Vacl. Biržiška samprotauja, kad Slavočinskio giesmynas, kuris buvo dedikuotas vysk. Jurgiui Tiškevičiui, galįs būti žinomo jėzuitų rašytojo J. Jaknavičiaus giesmynas. Į tą giesmyną galėjo taip pat patekti Gru-

ževskio, Paškevičiaus ir kitų lietuvių jėzuitų sukurtos lietuviškos giesmės.

Pagaliau jėzuitas Pranas Šrubauskas (miręs 1679 m.) išleido giesmyną, pavadintą « Balsas szirdies ». Jis galėjo būti darbas kelių lietuviškai mokančių jėzuitų. Tame giesmyne yra įdomi istoriška giesmė iš rusų invazijos (1655 m.): « Giesme Ciesu Praejusiu Lietuwoy ». Šis giesmynas XVIII tame ir XIX-tame amž. susilaukė daug leidimų ir pavirto « Kantičkomis ».

Lietuvos parapijų bažnyčiose nuo seno yra pažįstamos graudžiosios Suplikacijos. Vilniaus katedroje, prie išstatyto Švenč. Sakramento, jos įvedamos 1557 metais. XVII-me amžiuje jos imtos katedroje giedoti kasdien, vienam vikarui kryžiumi gulint. Jos praplito visoje vyskupijoje ir buvo giedamos sekmadieniais po sumos. Pvz., 1632 m., po Zigmanto Vazos mirties, kai grėsė karas su Maskva, Vilniaus vyskupas įsakė giedoti Suplikacijas visoje diecezijoje. 1643 m. Suplikacijos buvo įsakytos už Bažnyčios ir dvasiškijos priešus. Karų ir kitų nelaimių metais jos praplito ir Žemaičiuose.

8. *Baigiamosios pastabos.*

Mūsų svarstymai atrodo gana skylėti. Trūksta faktų ir dažnai ryšio. Medžiaga yra paprastai atsitiktinė. Lietuvoje dar galėtų atsirasti kūrijų ir parapijų archyvuose naudingos medžiagos, ypač vėlesniems laikams (XVIII-XIX amž.). Tuo būdu turėtų pasisekti nustatyti ir tą vaidmenį, kurį įvairiose Lietuvos vietose yra atlikę ir kiti vienuoliai: pranciškonai (bernardinai), domininkonai, karmelitai, o nuo XVIII amž. Sūduvoje ir marijonai. Vienuolynai prisidėjo prie liaudies išmokymo lietuviškų giesmių. Atsimenant, kad lietuvis labai mėgsta savo dainas, tas darbas neturėjo būti sunkus.

Kaip matyti, žymiai daugiau turime žinių apie liturginius giedojimus, o pasigendame duomenų apie lietuvių kalbos palaikymą per liaudies giesmę bažnyčioje. Šaltinių trūksta net ten, kur tikrai nujaučiama, kad liaudies giedojimais vietine kalba turėjo būti rūpinamasi. Reikia turėti vilties, kad šitas versmių nuotrupas bus galima papildyti naujomis versmėmis, kurios padės dar tiksliau išaiškinti, kokiais keliais ir kuriais būdais lietuvių tauta išmoko giedoti lietuviškai, kaip toji giesmė rado kelią į jos širdį, kaip ji su ta giesme organiškai suaugo.

Iki pirmojo Didžiojo Karo laikų šeimos su savo samdiniais šventus vakarus praleisdavo giedodamos šventas giesmes. Būdavo giedama per budėjimus prie mirusiųjų. Kaimo žmonės susiėję giedodavo net paprastom dienom, ypač ilgais rudens ir žiemos vakarais. Darbo vakarais, kai moterys prie ratelio verpdavo, o vyrai pakinktus dirbdavo ar virves sukdavo, visi giedodavo šventas giesmes. Per laido-

tuves naktimis būdavo pragiedamos visos « Kantičkos », pirmoje vietoje atgiedant giesmę prie mirusiojo patrono. Giedodavo ir Dovydo psalmes. Buvo giedama net per linamynes ir, kai po ilgo nakties darbo imdavo aušti, kai pasirodydavo aušrinė, būdavo užgiedama giesmė į Švenčiausią Mergelę. Daugelis nemokančių skaityti žmonių atmintinai mokėdavo didelę « Kantičkų » dalį. Tad lietuviška giesmė, kurios kelias į liaudį nebuvo paprastas ir lengvas, tapo lietuviui nuolatinė jo žemės vargų palydovė.

LIETUVOS VAIDMUO BAŽNYČIOS SUSIVIENIJIME

Esame pripratę, kai ištariame žodį « Lietuva », tesivaizduoti sau Nemuno-Neries-Dubysos-Šešupės krantų tėvynę, kurioje dvidešimtmetį klestėjo etnografinio lietuvio ploto valstybė. Čia gi reikia mums persikelti į gana plačią erdvę, ir Lietuvos vardu suprasime tas tolimas žemes anapus Dniepro, kur Vytautas vaikėsi totorius, kur beribėje stepėje suvargo lietuvių genijus. Tai buvo anoji Magnus Ducatus Lithuaniae — didžioji Lietuvos kunigaikštija, tarp Baltijos ir Juodosios jūros imperijose sujungusi pagonis lietuvius su graikų apeigų krikščionybę jau X-me amžiuje priėmusiais rytų slavais. Prie tikrosios etnografinės Lietuvos čia šliejosi teritorijos, kurios šiandien yra žinomos Ukrainos ir Gudijos (ar Baltgudijos) vardu. Čia reikės minėti keliolika slaviškų vardų, kurie yra visai svetimi naujajai Lietuvos istorijai. Visas vaizdavimas Bažnyčios susivienijimo, sutikęs tiek daug kliūčių, paskęsta faktų fakteliuose, iš kurių čia atrinkome tik pačius ryškiuosius momentus. Mūsų paskaitos centre stovi vakarų ir rytų Bažnyčių suvienijimo pastangos didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje, metant trumpą žvilgsnį ir į XIX-jį amžių. O iš tikrųjų — pilnumo dėlei — reikėtų dar minėti ir naujausių laikų pastangas. Turiu galvoje popiežiaus Pijaus XI-jo įkurtąją komisiją Rusijai, kurios patarėju 1929 tapo marijonų generolas Būčys, 1930 vasarą konsekruotas rytų apeigų vyskupu. Rūpestingas prelegentas unijines pastangas turėtų ir toliau pratęsti. Bet čia dedame pagrindan anuos praeitus amžius, kada prasidėjo, augo ir buvo sužlugdyta bažnytinė unija.

* * *

Buvo kitados šimtmečiai didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje, kai šis — mums dabar iš paviršiaus tokiu tolimu virtęs klausimas — iki geležies raudonumo kaitino valstybės visuomenę, vesdamas prie

įvairių politinių komplikacijų, pagaliau prie Maskvos intervencijos. Tai buvo viena iš didžiųjų senosios Lietuvos problemų, kuri tiek daug reikšmės turėjo per visą jos istoriją. Tai buvo ir yra problema, kuri gali ir ateityje suvaidinti rolę.

Tad mūsoji tema — tai bandymas trumpiausiai, žvalgantis į penkių šimtmečių Lietuvos istoriją —, vis sustoti prie Lietuvos valdovų, ar atskirų Gedimino giminės kunigaikščių ir kitų veikėjų, kurie vienokią ar kitokią rolę užėmė bažnytinėje unijoje.

Čia sąmoningai paliksime nuošaliai bažnyčių susivienijimo pastangas, kurios yra vykusios: 1) už Lietuvos ribų, 2) be Lietuvos kunigaikščių žinios, arba 3) dar prieš Lietuvos valstybės susiformavimą. Mūsų temon neįeina bandymai sujungti rytų ir vakarų Bažnyčias dar XIII-jo amž. pradžioje, kai, pvz., ketvirtojo kryžiaus karo metu vakariečiai kryžininkai užėmė patį Konstantinopolį ir sudarė vadinamą Lotynų imperiją. Neanalizuosime nė bandymo didžiojo vidurinių amžių popiežiaus Inocento III, kuris siuntė savo legatą pas Volinijos-Haličo kunigaikštį Romaną, ir jį kvietė *bažnytinėn vienybėn*, siūlydamas jį pakelti Haličo *karaliumi*. Panašų siūlymą padarė popiežius Inocentas IV-sis Romano sunui Danieliui, žadėdamas jam Europos pagalbos nusikratyti nuo totorių jungo. Danielius 1247 (VIII.27) nusiuntė popiežiui laišką, ketindamas stačiatikių Bažnyčios susijungimą su Roma. Užtai jis buvo jotvingių Drohičine vainikuotas karaliumi paties popiežiaus legato (Opizo). (Charakteringa, kad lygiai tuo pat laiku ir Mindaugas iš Inocento IV-jo gavo karūną). Danielius tačiau, nesulaukęs pagalbos prieš totorius, nuo Romos Bažnyčios *atsimetė*. Tai buvo partikuliarinis bandymas ribotam plotui. Plačiau buvo pradėta, kai 1274 Lyone koncilijoje Bizantijos imperatoriaus Mykolo VIII Paleologo atstovai su popiežiumi Grigaliu X-ju sudarė formalią bažnytinę uniją. Bet ji Bizantijoje (ar Graikijoje) neįsigalėjo, nes graikų dvasininkai stojo prieš.

Šitaip iki XIV a. pradžios Bažnyčių suvienijimo srityje *faktiškai nieko nebuvo laimėta*. Bažnytinės unijos bebuvo galia pmasiekti per Lietuvos valdovus, kurių valdžion buvo perėję dideli schizmatikų plotai. Romos Kūrija per Lietuvos didžiuosius kunigaikščius ir Lenkijos karalius stengėsi įvykdyti tai, kas per porą šimtų metų iki tol nebuvo pasisekę.

Savotišku paradoksu skambėjo, kad pati jauniausioji Bažnyčios duktė, vos spėjusi priimti krikščionybę, bažnytinės unijos lauke jau pasižymėjo nuo pat XV-jo amžiaus pradžios. Gimė eilė pasiūlymų, bet jiems vis netrūkdavo ir kelią pastojančių kliūčių. Pagaliau bažnytinė unija buvo realizuota, ir nuo 1596 metų prasidėjo jos plėtimasis, sulaukęs tačiau vėl trukdymų ir aštrios kovos, išvirtusios po Lietuvos-Lenkijos padalinimų į *unijos naikinimą*.

Tad, kokį vaidmenį Lietuva yra atlikusi reikšmingame užsimojime Bažnyčią *suvienyti*? Kokios buvo kliūtys, kurios neleido unijos galutinai įgyvendinti?

Bet, prieš kalbant apie pastangas sudaryti lotynų ir graikų tikėjimo uniją Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje, reikia iškelti keletą ryškesnių politinių-religinių momentų ir pažiūrėti į padėtį, kurioje buvo Lietuva XIV-XV a.

Kol lietuviai tebebuvo pagonys, kai jų valstybėje, ypač nuo Gedimino laikų padidėjo stačiatikių plotai, jie skleidė nuostabią toleranciją. Didysis Lietuvos sostinės kūrėjas, «Litwinorum et multorum *Ruthenorum* rex», pakantą kitoms religijoms akivaizdžiai apreiškė ir savo garsiuosiuose laiškuose. Iki gyvenimo galo pasilikęs pagoniu, jis ne tik nė vieno dėl religinių priežasčių nepersekiojo, bet Naugarduke Lietuvos stačiatikiams palaikė *atskirą* arkivyskupiją. Ji žlugo apie 1330, nes mirus jos arkivyskupui Teofiliui, nebuvo paskirtas naujas įpėdinis.

Jau čia ryškėjo tai, kas vėliau Lietuvos valstybei sudarė daug sunkumų, ir vertė ieškoti kokios nors išeities. Lietuvos stačiatikių metropolijos Gediminui nebepasisekė išlaikyti dėl priešiško nusistatymo į *Maskvos* žemes persikėlusio Kijevo metropolito Teognosto. Šiojo intrigų ir sudarytų kliūčių siūlai, kaip rodo naujai ištyrinėti šaltiniai, vedė į pačią Maskvą. Šiai rūpėjo visų stačiatikių slavų metropoliją teturėti vien savo žemėse.

Prie Gedimino artimiausių įpėdinių, — dar vis oficialiai nekrikštytų pagonių, — Lietuvos valstybei susidarė įvairių rūpesčių, kai paliko nesutvarkytas Lietuvos rytinių žemių bažnytinis priklausomumas. Rytiniai stačiatikių plotai Lietuvos, t. y., Vilniaus, valstybingumui augino rimtą pavojų. Maskvos kunigaikštijoje prie Kliazmos upės Vladimire savo rezidenciją iš Kijevo perkėlęs metropolitas kėlė tos kunigaikštijos reikšmę. Religinis *priklausomumas* ir politikoje ėmė tada vaidinti svarbią rolę. Neturėjimas pastovios metropolijos didžiosios Lietuvos kunigaikštijos ortodoksų gyventojams kliudė anas tolimas Dniepro plotų žemes tvirčiau surišti su Vilniumi, kurio kunigaikštis buvo pagonis. Užtad kiekvienas Gediminaitis, kuris gaudavo savo dalį stačiatikių žemėse, vis krikštydavosi graikiškai.

Algirdas, panašiai kaip ir tėvas, kurio įmintomis pėdomis sekė, valstybę toliau vystydamas ant Gedimino padėtų pamatų, buvo gana *lygiažiūris* religijoms. Jo didelėje valstybėje, kuriai rytuose buvo prijungti dar didesni plotai, vieni šalia kitų be trynimosi gyveno pagonys ir graikų tikėjimo išpažinėjai, t. y. lietuviai ir rytiniai slavai.

Pats nesibaimindamas jokių religinių nusistatymų, nors du kartu buvo vedęs rusų stačiatikių kunigaikštytes, Algirdas pasiliko pagoniu iki mirties. Matyti, jis buvo įsitikinęs, jog jam priėmus Romos,

ar Bizantijos krikštą, pagonys lietuviai, kurie Algirdo valstybėje užėmė pirmąją vietą, būtų nuo jo atsimetę. Nors Vilniuje sėdįs valdovas formaliai išlaikė pagonybę, bet ir jis rūpinosi turėti Lietuvos stačiatikiams atskirą savo metropoliją.

Algirdas jau galėjo įžvelgti prasidedančius pasikeitimus Lietuvos valstybės nenaudai. Iki XIV-jo amžiaus vidurio Rusios gyventojai, nors ir išpažindami Bizantijos tikėjimą, *noriai* pasiduodavo pagonių lietuvių valdžiai, nes tuo būdu išsilaisvindavo iš kieto totorių jungo. Padėtis tačiau pamažu *keitėsi*, kai Maskvos kunigaikščiai ėmė stiprėti. Svarbus veiksnys ateičiai buvo, kad Rusios gyventojus, kurie klausė Vilniaus valdovo, rišo *tas pats* tikėjimas su Maskva. O šios valdovas — Gedimino amžininkas — Jonas Kalita, kuris buvo pirmasis energingas rytinių slavų žemių « rinkėjas », savo palikuoniams nurodė aiškų uždavinį. Savo valdžion jie turėjo surinkti visą susiskaldžiusią Rusią. Bet to paties siekė ir Algirdas. Jis nedvejodamas buvo paskelbęs, jog « omnis Russia simpliciter ad Letwinos debet pertinere » — « savaime visa Rusia (Russia) turi priklausyti lietuviams ».

Algirdas ir Maskvos kunigaikščiai tapo nesutaikomi priešai. *Varžybinė* kova tarp Vilniaus ir Maskvos prasidėjo jau pačioje Algirdo valdymo pradžioje. Tris kartus Algirdas žygiavo prie ką tik pastatytų Kremliaus mūrų, bet tris kartus jis ir grįžo, nė vienu atveju nepriėjęs sprendžiamų kautynių. Savo kariuomenėje turėdamas daug stačiatikių, Algirdas nesiryžo kautis su Maskvos kunigaikščiu. Šis turėjo metropolito Aleksio paramą ir palaiminimą, o prieš Algirdą — pagonį buvo siunčiami prakeikimo žodžiai ir grasinimai tiems, kurie su juo dėsis.

Bet vesdamas didžiosios Lietuvos kunigaikštijos interesų apspręstą bažnytinę politiką, tas pagonis rūpinosi ir budėjo, kad jo pavaldiniai ortodoksai nebūtų priklausomi nuo priešo žemėje sėdinčio metropolito. Pagaliau jam pasisekė atstatyti Gedimino laikų padėtį. 1354 Konstantinopolio patriarchas paskyrė atskirą Lietuvos valstybei priklausančių žemių metropolitą — arkivyskupą Romaną. Po Romano mirties Maskvai ir Aleksiui sudarant kliūtis, Lietuvos stačiatikių metropolija nebebuvo atnaujinta, bet vėl ji tapo pajungta maskviniam, vadinamam « visos Rusijos metropolitui ».

Tik po daugelio pastangų Algirdui vėl pavyko šiaip taip įtikinti Konstantinopolio patrijarchą Filoteją Lietuvos ortodoksų labui. Savo garsiame — graikiškai rašytame — laiške Filotejui Algirdas ne tik atsakė į Konstantinopolio priekaištus, bet iškėlė Aleksio daromas skriaudas. 1375 Patriarchas Lietuvos stačiatikių metropolitu paskyrė vienuolį Kiprijoną, kuris pastoviai gyveno didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje, Kijevą pasirinkdamas sostine. Bet Algirdo pasiektas laimėjimas ilgesnį laiką *nepatvėrė*. Maskvos Dimitras Kiprijono ne-

pripažino. Nuo 1389 Lietuvos metropolija vėl paliovė egzistavusi iki pat 1415. Kai Gregorijaus Camblako asmenyje Vytautas trumpam laikui išsirūpino jos atnaujinimą, teišsilaikiusį vos penkeris metus.

Lietuvos stačiatikių bažnytinės padėties nesutvarkymas ateičiai paliko didelę spragą, per kurią *veržėsi* Maskvos įtaka. Vėliau ji buvo pridengiama iš Maskvos einančiu šūkiu — globoti tariamai skriaudžiamus Lietuvos stačiatikius. Pamažu Maskva ėmėsi rolės būti gynėja visų stačiatikių.

Įvyko didelių atmainų Lietuvoje! XIV-jo amž. gale Vilniuje buvo išnaikinti pagonybės ženklai. « Paganska Litva » ar « bezbožnaja Litva », kaip rusų metraščiai lietuvius pravardžiavo, taip pat tapo oficialiai krikščionys. Tik jie priėmė *lotynišką* kryžių. Tačiau galimybė lietuviams pasukti į Bizantijos krikščionybę, kaip rodo 1947 aptikti nauji užrašai, vartėsi ant peilio ašmens. Tai buvo svarstoma Vilniuje ir Maskvoje, kaip viena iš politinių kombinacijų. 1384 surašyti trys dokumentai rodo, jog Jogaila ne tik turėjo vesti Maskvos kunigaikščio Dimitro vyriausią dukterį Sofiją, bet (cituoju) « pasikrikštyti stačiatikių tikėjimu, ir savo krikščionybę viešai išpažinti ». Iki tol nė vienas Vilniuje sėdįs didysis kunigaikštis, nors kiti — rytuose dalis gavę valdančiosios Gedimino dinastijos nariai priimdavo graikišką tikėjimą, — nebuvo bandęs tapti stačiatikiu. Jogailos vedybų atveju su Dimitro Doniečio dukterimi, šitokis *valdovo pasikrikštijimas* stačiatikybę Lietuvoje būtų pakėlęs į valstybinę religiją. Šis krikštas būtų reiškęs prievolę ir didžiosios Lietuvos kunigaikštijos pagonims priimti valdovo išpažįstamą tikėjimą.

Bet didynis Lietuvos kunigaikštis graikiškai nesikrikštijo, ir nedvejodamas priėmė ne tik pasiūlymą tapti kaimyninės valstybės karaliumi, bet ir savo tautą lotyniškai pakrikštyti. Romos krikščionybė tapo *valstybiniu* tikėjimu. Valdovo priimtoji *lotyniška* krikšto forma tapo privaloma visiems naujai besikrikštijantiems. Jogaila, nors jo penki vyresnieji broliai buvo stačiatikiai, nuėjo dar toliau. Griežtomis priemonėmis jis siekė apsaugoti jaunutę Lietuvos katalikybę nuo žymiai senesnės ir rytinėje Lietuvos valstybės dalyje savo tradicijas turinčios Bizantijos krikščionybės. Algirdaitis griežtai uždraudė naujakrikštams *tikybiniu* atžvilgiu mišrias moterystes. Naujai krikštyti lietuviai negalėjo tuoktis ar moterystėje pasilikti gyventi su rusais ir nekatalikais, kol antroji pusė nebus priėmusi katalikų tikėjimo. Įsakyme buvo įsakmiai pažymėta: jeigu kas būtų anksčiau vedęs rusę, ar moteris ištekėjusi už ruso, « turi tapti kataliku, ar katalike » ir priimti Romos krikštą. Prie to jie « gali būti verčiami net kūno bausmėmis ». Savo dokumente Jogaila pareiškė, jog, jo broliams ir visiems Lietuvos didikams sutikant, jis įsipareigojo visus lietuvių tautos gyventojus, kokioje jie bebūtų sektoje, « patraukti,

pašaukti, net jėga priversti» paklusti Romos Bažnyčiai. Lotynišką krikštą padarant lietuviams privalomu ir draudžiant mišrias moterystes, etnografinis lietuvių elementas buvo atskiriamas nuo rytinių slavų. Dar daugiau — jis buvo ateičiai saugojamas nuo stačiatikių įtakos. Statant pylimą prieš stačiatikybę, tuo pačiu buvo sulaikomas surusėjimas.

Tapus lietuviams krikščionims — ne graikų, o lotyniškojo kryžiaus, t. y. pasidavus ne Konstantinopolio patriarchui, o Romai, politinis gyvenimas reikalavo skaitytis su paprastu, bet reikšmingu faktu.

* * *

Vytautas didžiąją Lietuvos kunigaikštiją dar labiau išplėtė į rytus anapus Dniepro, paimdamas savo valdžion tolimas Okos aukštupių kunigaikštijas. Tuo pačiu padidėjo ir *stačiatikių* plotai. Jiems tvarkyti bažnytiniu atžvilgiu reikėjo ieškoti išeities.

Vytautas tad perėmė savo senelio Gedimino rūpestį. Reikėjo ieškoti būdų Lietuvos pravoslavų bažnyčią atskirti nuo Maskvos kunigaikščių politinės įtakos. 1414 Vytautas sušaukė Naugarduke visų aštuonių Lietuvos ortodoksų vyskupų suvažiavimą, kuriame buvo nutarta rūpintis atskiru Lietuvos metropolitu. Juo buvo naujame suvažiavime išrinktas iš Bulgarijos kilęs Grigorius Camblakas . Nors Maskvos įtakoje Konstantinopolis statė dideles kliūtis, Camblakas buvo įšventintas metropolitu prieš patriarcho valią.

Camblakui ir teko garbė Vytauto vardu iškelti bažnytinės unijos klausimą. Tai buvo padaryta Konstancos koncilijoje, kuri lyg ano meto Jungtinė Tautų organizacija, buvo sutraukusi bažnytinius hierarchus, bet daug ir pasaulinių kunigaikščų, Toje pat koncilijoje, kur šešiasdešimt naujakrikštų žemaičių savo skundu prieš kryžiuočius — klausytojams ašaras spaudė, Camblakas, jau baigiantis posėdžiams, pasakė dvi kalbas. Vienoje jų, 1418 m. vasario 25 d., iškilmingoje auditorijoje pas naujai išrinktą popiežių Martyną V-jį, Lietuvos metropolitas įrodinėjo reikalą sujungti rytų ir vakarų bažnyčias. Atskirai dar Camblakas ten kalbėjo katalikų vyskupams.

Vytautinė mintis, kuri, žinoma, buvo tokia sena, kaip pats rytų ir vakarų Bažnyčių persiskyrimas, buvo aiški. Pagonims tapus katalikais, ir katalikų tikėjimui davus pirmenybę prieš pravoslaviją, turėjo atsirasti religinis dualizmas. Kad nenukentėtų visa valstybė, reikėjo ieškoti išlyginimo.

Priimdami Romos krikštą Lietuvos kunigaikščiai, kaip ne kartą ir sutartyse buvo pabrėžta, jie pasiėmė uždavinį rūpintis *misijomis* pagoniškuose ir schizmatikų, atskilėlių stačiatikių kraštuose. Bet

Lietuvos valstybėje tebuvo galima taikyti — ne ordino ginkluotą misijų teoriją — o *taikingas* priemones.

Rytų slavuose per ištisus šimtmečius Bizantijos tikėjimas buvo įleidęs tokias stiprias šaknis, jog iš šių senų pravoslavinių ir teritorialinių suskilusių elementų *išsivystė savaimingas ruso tautinis jausmas.* Su šituo jausmu rusas ir stojo opozicijon, kada Romos katalikų Bažnyčia atviriau pradėjo reikšti savo misijines pastangas.

Tokių misijų pasisekimas nebuvo didelis Rusų gyventojai buvo užsikirtę savo religiniuose nusistatymuose. Tarp jų savo veiklą buvo pradėję pranciškonai, priimdami Romos Bažnyčion atsivertusius rusus be naujo krikšto ir be kitų sunkumų. Reikėjo tačiau žymesnio posūkio

Nuo XIV-jo amž. galo Lietuvoje brandinama, pagaliau išsirutuliojo bažnytinės *unijos* problema. Uniją įvykdžius būtų pagaliau atsiradę ir politikoje daugiau aiškumo, nekalbant apie tai, kad įkyri kova tarp Vilniaus ir Maskvos dėl bažnytinės hierarchijos ir Lietuvos pravoslavų priklausomybės, jau būtų netekusi savo turinio.

Yra žinomi faktai, kaip Vytautas su Jogaila jau 1396 kėlė klausimą — sukviesti suvažiavimą, kuriame būtų svarstomas rytų Bažnyčios susijungimas su Vakarų. Šitas nepaprastas sumanymas, kuris būtų iškėlęs valdovų nuopelnus ir autoritetą metropolito Kiprijono. Konstantinopolio patrijarchui pasirodė neprimtinas (Halec. Fam. 25). Bet Konstancos koncilijoje — prieš du dešimtmečiu judinta Bažnyčių sujungimo mintis — buvo iškelta viešame forume, kur dalyvavo ir Bizantijos imperatoriaus pasiuntiniai.

Ne tik Vytauto pritariamas, bet ir skatinamas, Camblakas Konstancoje buvo surinkęs gana gausią stačiatikių tikėjimo atstovų delegaciją (apie 300). Bažnytinės unijos pasiūlymas geriausiai būtų galėjęs būti svarstomas. Tačiau jokių apčiuopiamų rezultatų nebuvo pasiekta. Koncilijos dalyviai jau buvo pavargę, posėdžiavę trejus metus, kai atvyko Camblako delegacija.

Be to, kitas Maskvos metropolito Focijaus pasipriešinimas ir Bizantijos imperatoriaus dvare sukėlė bažnytinei unijai nepalankių nuotaikų. Šitaip toji graži mintis Konstancoje buvo pasmerkta žlugti, nes Bažnyčių susijungimas turėjo būti priimtas visuotinai. Lietuvos ortodoksai vargu būtų galėję sutikti su tuo, jei susivienijimas tebūtų buvęs dalinai išspręstas, t. y. tik vienoje žemėje.

Nors ir nieko Konstancoje nebuvo pasiekta, bet bent paaiškėjo būdas, kuriuo stačiatikius galima laimėti į bendrą Bažnyčią. Atsisveikindamas su lietuvių-lenkų delegacija koncilijos naujai rinktasis popiežius Martynas V-sis pareiškė viltį, kad karalius ir toliau pasiliktų ištikimas unijos tikslui, ir *taikingomis* priemonėmis stengtųsi kovoti prieš schizmatikus. Šitaip buvo atmestas kryžiuotiškas metodas

kardu apaštalauti Rusijoje, kurios Naugardo ir Pskovo žemėse Vytautas su Jogaila tapo paskirti Romos Bažnyčios generaliniais vikarais žemiškuose dalykuose (in temporalibus). Savo bendrojoje bažnytinėje politikoje Vytautas, žinoma, iš bažnytinės unijos tikėjosi pirmiausia naudos savo valstybei. Bažnytinė unija turėjo sutvirtinti jo valstybės pamatus. Dar sykį ji turėjo būti svarstoma aname garsiame suvažiavime, kuris 1429 sausio mėn. įvyko Volinijos sostinėje Lucke. Čia buvo susirinkę, kaip Vytauto svečiai, eilė valdovų, pradedant imperatoriumi Zigmantu, baigiant delegatais Bizantijos, Danijos, Maskvos, totorių chano ir t.t. Programoje buvo ir bažnytinės unijos klausimas. Bet ir čia, panašiai, kaip 1396, ar Konstancos koncilijoje, nebuvo prieita prie realaus klausimo svarstymo. Vytauto karūnacijos projektas, privedęs prie dramatiškų pokalbių, staiga užbaigė Lucko suvažiavimą, kuriame, anot Bychovco kronikos, per 7 savaites kasdien buvę patiekiama vaišėms... po 500 statinių midaus, po 500 šernų, po 100 zubrų, po 100 briedžiu, « o kitų dalykų — rašo kronikininkas — ir skaičiaus nėra ».

Šitaip trys atvejai, kur Lietuva buvo surišta su katalikų ir stačiatikių Bažnyčių suvienijimo projektais, pasiliko ateičiai nerealizuoti. Bet bažnytinės *unijos sėkla jau nežuvo*! Ji gavo eigą, kai Turkų pavojaus besibaiminantieji graikai 1438 metų vasario mėn. atvyko Ferraron į visuotinę Bažnyčios konciliją. Pradėtas jis buvo 1431 *Bazelyje*, kur buvo svarstomi ir Lietuvos sosto reikalai po Vytauto mirties. Tada užvirė aštri kova tarp Švitrigailos ir Zigmanto Kęstutaičio.

Paskutinysis savo žygius prieš Švitrigailą koncilijai oficialiai motyvavo, jog jis turėjęs *gelbėti* Lietuvoje katalikų tikėjimą. Žinia, kovoje dėl sosto Švitrigaila daugiausia rėmėsi Lietuvos stačiatikių elementu. Kaip katalikybės *gelbėtojas*, Zigmantas Kęstutaitis 1433. I.1 gavo iš popiežiaus Eugenijaus IV-jo net bulę, atleidžiančią Lietuvos gyventojus nuo ištikimybės priesaikos Švitrigailai.

Švitrigaila tačiau atkreipė Bazelio koncilijos dėmesį savo įdomiu pasiūlymu. Jis kaip tik žadėjo *sujungti* rytų ir vakarų Bažnyčias. Šitas jo pastangas palaikė Lietuvos ir Rusijos metropolitas ir stačiatikių vyskupas Smolenske — Herasimas, žinomas Vytauto garbintojas ir autorius metraščio nuotrupos « Pochvala kn. Vyt. ». Taip eilė stačiatikių kunigaikščių ir bajorų stojo už uniją. Bet čia savotiškai susikryžiavo politiniai interesai. Prieš Švitrigailą Kęstutaitis, stipriai palaikomas Lenkijos, vedė kovą, kuri apėmė vis platesnes sritis. Tad bažnytinės unijos mintis neįgijo stipresnės bazės. Pats unijos skatintojas Herasimas susipyko su ūmu Švitrigaila. Už slaptas derybas su Vilniaus vyskupu, jis buvo apkaltintas išdavimu. Su tragišku Herasimo sudeginimu ant laužo — pagal Švitrigailos

valią — sunyko Lietuvoje ir pats bažnytinės unijos sąjūdis. Nebepadarė jis pažangos ir Bazelyje. Dar daugiau! Kadangi koncilija, pagal dar Konstancoje išbujojusią koncilijarinę mintį, perdaug kišosi į popiežiaus kompetencijas, Eugenijus IV-sis Bazelio koncilija uždarė ir 1437 rudenį atidarė kitą bažnytinį susirinkimą Ferraroje.

* * *

Čia atrodė, kad jau šį kartą — per porą šimtmečių keliamas Bažnyčių susivienijimo klausimas — *gaus savo eigą*. Reikšmingas faktorius čia buvo pavojus *turkų*. Jie jau grasė ne tik Konstantinopoliui, bet ir Balkanų pusiasaliui. Atsiminkime žygį prieš turkus Jogailos sūnaus Vladislovo, kuris, savo išgarsėjusiame žygyje, į kurį buvo sutelkęs Lenkijos, Vengrijos ir Valakijos jėgas, pats prie Varnos 1444 dingo be žinios.

Šitokioje situacijoje ir imperatorius Jonas VIII Paleologas buvo palankus suvienijimui. Jis ne tik kreipėsi į popiežių Eugenijų IV-jį Bažnyčių unijos reikalu, bet, drauge su Konstantinopolio patriarchu ir graikų vyskupais į bažnytinę koncilija atvyko pats asmeniškai. Florencijoje buvo 1439 vasarą daug laimėta. Paliekant rytų Bažnyčios išpažinėjams jų turimas apeigas (o tai buvo svarbus nutarimas ateičiai), buvo pasiekta susitarimo. Popiežius Eugenijus IV-sis atskira bule patvirtino *bendrą* tikėjimo tekstą.

Tuo metu Lietuvoje vidaus karas jau buvo pasibaigęs. Po žymiųjų Ukmergės kautynių Zigmantas Kęstutaitis prieš Švitrigailą išėjo laimėtoju. Bet pats Zigmantas, kuris ir šiaip neturėjo vyresnio brolio Vytauto nusistatymo Bažnyčių suvienijimo reikale, greitai po Florencijos unijos politinių priešų buvo nužudytas. Svarbią rolę tačiau turėjo suvaidinti Kijevo metropolitas *Izidorius*, kuris drauge su žymiuoju graikų teologu — bazilijonu Bessarionu Florencijoje buvo labai uolus bažnytinės unijos šalininkas.

Lietuvos Izidoriui teko ypatingas vaidmuo. 1439 m. rugpjūčio 17 d., gavęs kardinolo skrybėlę, jis buvo paskirtas legatu ne tik didžiajai Lietuvos kunigaikštijai ir Livonijai, bet ir Rusijai. Nuo jo misijos pasisekimo Kremliuje, atrodė, turėjo priklausyti rytinių slavų žemėse likimas bažnytinės unijos, prie kurios nuoširdžiai tebuvo iki tol prisidėję armėnai.

Izidorius išsiruošė tolimon kelionėn. Pakeliui legatas sustojo Kijeve, ir ten gavo pritarimą unijai iš Algirdo anūko, stačiatikio kunigaikščio Aleksandro (vad. « Olelkos », kuris buvo Vladimiro Algirdaičio sūnus. Olelkai, kuris valdė išimtinai stačiatikių plotus, buvo svarbu, kad Bizantijos imperija priėmė uniją. Iš čia Izidorius tuo pat metu, kai jaunas Kazimieras tapo Vilniuje didžiuoju Lietuvos

kunigaikščiu, išvyko su didelėmis viltimis Maskvon. Optimistas legatas buvo užtikrinęs popiežių, jog Maskvoje nebus opozicijos, nes Maskvos didysis kunigaikštis Vosylius esąs dar jaunas (jis turėjo 21 metus), o dauguma vyskupų neišsilavinę, beveik visiški bemoksliai.

Atvykęs 1441 m. kovo 9 Maskvon, Izidorius, ne tik kaip visos Rusijos metropolitae, bet ir kaip kardinolas legatas, bandė skelbti bažnytinę uniją. Jo misija Maskvoje tačiau baigėsi *visišku fiasco*.

Štai trumpas vaizdas, kokį galima susidaryti iš ano meto šaltinių. Su *lotynišku* kryžiumi (tai buvo pirmą kartą Rusijos cerkvės istorijoje), Izidorius įžengė į Maskvos katedrą. Iškilmingas Mišias jis laikė, kaip Florencijoje nutarta, pagal graikų *apeigas*. Bet per pamokslą kėlė popiežių Eugenijų IV-jį. O kai iškilmių pabaigoje liepė paskaityti *Florencijos* unijos bulę, dvasininkai ir bajorai *apstulbo*. Bet toji tyla visai nereiškė unijos priėmimo.

Visi laukė, ką pasakys didysis kunigaikštis. O šio jaunuolio sprendimas buvo aiškus. Nežiūrint Bizantijos imperatoriaus rekomendacijos, Vosylius uniją *atmetė*. Dar katedroje jis pertraukė bulės skaitymą, o po kelių dienų patį kardinolą-legatą uždarė Kremliuje į vienuolyną. Susirinkę rusų vyskupai jį atstatė iš pareigų ir daugiau nepripažino. Visa tai, ką iš Florencijos koncilijos atvežė aukštasis Bažnyčios hierarchas, Maskvoje atrodė svetima, nauja, priešinga ikitolinei ortodoksijai, taigi, *nepriimtina*.

Gudriai buvo sugalvota leisti Izidoriui pabėgti. Tuo pačiu buvo užantspauduotas jo misijos finalas Maskvos žemėse. Bet legatui nepasisekė nė pas amžinąjį Maskvos priešą, esantį draugystėje su Lietuva, būtent, pas Tverės kunigaikštį.

Tuo metu, kai Maskvos Vosyliaus sušaukti dvasininkai nauju metropolitu išrinko Bažnyčių sujungimo priešininką Joną, Izidorius sugrįžo Lietuvon. Iš to laikotarpio yra žinomi jo laiškai, kaip jis prašė didžiojo kunigaikščio Kazimiero ir Vilniaus vaivados Daugirdo pagalbos.

Bet padarytas skilimas Maskvoje nešė savo vaisius. Kadangi ten buvo žinoma, jog Konstantinopolio patriarchas yra unijos šalininkas, tai Maskva ilgai nesikreipė Bizantijon savo metropolito patvirtinimo reikalu. Šitaip Maskvos Bažnyčia buvo atskilusi nuo graikų Bažnyčios.

Izidorius tačiau vis nepametė vilties išvesti unijos reikalų per atsiradusius pavojus. Pasilikdamas sau Maskvos metropolito titulą, jis prašė popiežių Lietuvos ir Lenkijos rusų metropolitu įšventinti archimandritą Grigorijų, kuris ir buvo paskirtas 1458. Bet, deja, gyvenimas jau buvo nuėjęs savo keliu.

Kai Izidorius išvyko Romon, Lietuvos valdovas Kazimieras sutiko Maskvos metropolitą Joną *pripažinti* ir Lietuvos rusų metropo-

litu. 1449 metų amžinojoje sutartyje su Maskva Kazimieras sutiko su Vosyliumi teskirti metropolitus bendrai sutarus. Tad 1457 metais jis davė Jonui privilegiją laisvai valdyti Lietuvos stačiatikių bažnyčią, ir joje įsakė visiems stačiatikiams Jono klausyti.

Negavo tinkamos eigos Florencijos nutarimas ir Bizantijos sostinėje. Radęs nedraugišką gyventojų nuotaiką, iš Florencijos koncilijos sugrįžęs imperatorius nesiskubino paskelbti sutarto *unijos teksto*. Bedelsiant nuo Florencijos susitarimo atsisakė trys patrijarchai: Aleksandrijos, Antijochijos ir Jeruzalės. Pagaliau 1448 metais atkrito ir pats Jonas VIII Paleologas.

Dar buvo vilties kibirkštėlė prie naujo popiežiaus Mikalojaus V-jo, kuris vėl energingai ėmėsi bažnytinės unijos klausimo. Jono VIII-jo įpėdinis imperatorius Konstantinas iš tiesų pakluso popiežiui. Mūsų *Izidorius*, kuris buvo tapęs Sabinos vyskupu, su 200 vyrų apsauga buvo išsiųstas 1452 m. popiežiaus legatu į Konstantinopolį. Ten jis gruodžio 12 d. dalyvavo garsiojoje Šv. Sofijos katedroje bažnytinės unijos paskelbimo iškilmėse.

Bet vėl nelaimė, kuri reiškė nelaimingą posūkį 140-čiai metų su viršum. Tik šešiems mėnesiams praslinkus po didžiųjų iškilmių įvyko tai, ko jau nuo Florencijos koncilijos buvo prisibijoma. 1453 vasarą turkų sultonas Mohamedas užėmė Konstantinopolį, o pats imperatorius Konstantinas žuvo kautynėse. Tik jo dukterėčia dar laiku buvo spėta — popiežiaus tarpininkavimu — ištekinti už Vosyliaus įpėdinio Maskvoje-Jono III-jo, kuris paskui, perėmęs ir bizantišką dvaro ceremonialą, įkalė maskviečiams galvon: Lotyniškoji Roma nuėjusi klaidingu keliu, antrąją Romą — Konstantinopolį užėmę « busurmonai » — (turkai), III-ji Roma esanti Maskvoje — pati tikroji. (« A četvertiomu Rymu nebyvat » — o 4-tos Romos jau nebus ! — tokia tezė, žinoma, patinka ir tarptautinio komunizmo inspiratoriams Kremliuje !).

Užbaigiant apie veiklųjį Lietuvos metropolitą Izidorių, kuris turėjo suvaidinti raktinę rolę unijos darbe, turkams užėmus Konstantinopolį, jis vos išliko gyvas. Pasislėpęs po svetimu vardu jis buvo paimtas nelaisvėn, ir iš jos išsipirko pinigais. Pijaus II-jo paskirtas Konstantinopolio patriarchu ir Kipro (bei Negroponto) arkivyskupu, Izidorius greitai mirė, palikęs gausią biblioteką Vatikanui.

Atrodė, kad viso amžiaus darbo vaisiaus nors šiek tiek išliko. Mat, popiežiaus Pijaus II-jo prašomas, Lietuvos-Lenkijos valdovas Kazimieras 1458 sutiko priimti Izidoriaus parinktą Grigorijų, priešingai 1449 metų sutarčiai su Maskva, Lietuvos ir Lenkijos rusų metropolitu. Šis buvo Kazimiero žemėse pripažintas beveik visų rytų Bažnyčios vyskupų. Bet didžiosios Maskvos kunigaikštijos vyskupai nutarė Grigorijaus *nepripažinti savo* metropolitu.

Šitaip rytų slavų Bažnyčia suskilo į dvi dali. Didžioji Maskvos kunigaikštija ir toliau pasiliko Bažnyčios unijai priešinga, kai didžiosios Lietuvos kunigaikštijos rytu apeigų vyskupai, bent oficialiai, unijai pritarė. Sakau — « bent oficialiai ». Pats metropolitas Grigorijus, lygiai, kaip ir jo įpėdinis, Lietuvos metropolitas Kijeve — Misailas, elgėsi *dviveidiškai*.

Iš vienos pusės jie gavo įšventinimą iš graikų patrijarcho unito ir palaikė ryšius su popiežiumi. Bet tuo pačiu laiku jie kreipėsi ir į Konstantinopolio patriarchą — unijos priešą, kad jis savo keliu juos patvirtintų valdžioje. Reikia pasakyti, kad sultonui įsikišus, Konstantinopolio patrijarchu tapo Florencijos unijos priešas (Gennadijus Scholaras). 1472 visuotinas graikų Bažnyčios susirinkimas Konstantinopolyje *viešai* atmetė Florencijoje sutartą Bažnyčių susijungimą.

Bet rytų ir vakarų Bažnyčių unijos klausimas vėl iškilo Lietuvos valstybėje, kai didysis Lietuvos kunigaikštis Aleksandras Kazimieraitis vedė Maskvos kunigaikščio Jono III dukterį Eleną. Savo uošviui Aleksandras buvo davęs pažadą neversti savo žmonos keisti tikėjimo. Popiežius tad, šių savotiškų jungtuvių proga, norėjo vėl pagyvinti Bažnyčių susivienijimo klausimą ne tik Lietuvoje, bet apskritai graikų tikėjimo slavuose. Iš Romos Aleksandras buvo raginamas savo žmoną įjungti į Romos Bažnyčios tikėjimą, Florencijos unijos pamatais. Nerangus Aleksandras delsė. Kai 1494 m. Jonas III-sis pradėjo prieš savo uošvį karą, jis davė tam karui « švento karo » pobūdį. Esą jo duktė ir jos dvaras buvę verčiami paklusti popiežiui. Prasidėjusioje grandinėje naujų karų, kurie nusitęsė per 170 metų (t. y. truko beveik tiek pat, kiek karai su kryžiuočiais), Maskva ėjo į vakarus ir trupino vieną po kitos Lietuvos valdžioje esančias žemes. Pretekstas vis bus religinis. Esą reikėjo apsaugoti ortodoksus nuo katalikų užuomačių. Esą reikėję globoti ir ginti skriaudžiamus stačiatikius.

* * *

Šitaip XVI-sis amžius buvo pradėtas su politiniais rūpesčiais, kuriems išspręsti bažnytinė unija būtų žymiai palengvinusi. Bet ir pati katalikų Bažnyčia, prasidėjus *reformacijos* judėjimui, pergyveno stiprių sukrėtimų. Bažnytinio susivienijimo klausimas tapo atidėtas. Nuo 1535-jų per 25 metus didelė dauguma Lietuvos kilmingųjų *perėjo* protestantizman. Tapti protestantu bajorui buvo pasidarę mados dalyku.

Tad ir stačiatikių bajorai, kunigaikščiai didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje ir Lenkijoje *perėjo dešimtimis* į protestantizmą.

Galima būtų paskubomis priskaičiuoti keliasdešimt Lietuvos valstybėje pasižymėjusių stačiatikių šeimų, kurios — anksčiau buvusios graikų tikėjimo — virto *protestantais*. Anot lenkų reformacijos istoriko prof. Koto, protestantizmo kalvinistinė forma (dauguma protestantais tapusių stačiatikių virto kalvinistais), padėjusi stačiatikių kilmingųjų daliai *suvakarėti*. Įvykusi okcidentalizacija! Bet įdomu, kada prasidėjo «kelias atgal», t. y. masinis atsivertimas, bėgimas iš protestantizmo, buvę stačiatikiai, ar jų vaikai ir anūkai, kai paliko protestantų stipriai išretėjusias eiles, jie nebegrįžo į pravoslaviją, o priėmė *katalikybę*. Lietuvoje išgarsėjusios Sapiegų, Chodkevičių, Kiškų, Voinų ir visa eilė kitų šeimų, kurios davė žymių valstybininkų, karo vadų, lotyniškų vyskupų, anksčiau yra buvę stačiatikiškos. Tų šeimų religinis uolumas, kai jos perėjo katalikybėn, yra paliudytas bažnyčių, vienuolynų fundacijomis ir kitokiais regimais ženklais.

Bet užsitęsusi bažnytinės unijos problema tuo būdu nebuvo išspręsta. Nors pačią stačiatikių Bažnyčią tiesiogiai protestantizmas tik iš dalies tepalietė (ir tai Lietuvos rytinėse valdose), tačiau pati rytų Bažnyčia XVI-me amž. išgyveno visą eilę negerovių.

Viena iš jų buvo, kaip ir pas katalikus, vadinamoji *patronato* teisė, kuri stačiatikių Bažnyčiai darė daug žalos. Patronato teisę turįs kilmingasis galėjo skirti į bažnytines įstaigas bei parapijas dvasininkus, jis galėjo prižiūrėti dvasinės įstaigos turtą. Dažnai be vyskupo žinios, turintieji patronato teisę išvarydavo dvasininkus, neskirdavo naujų į parapijas, užgrobdavo bažnyčioms ar vienuolynams priklausančias žemes.

Stačiatikių Bažnyčiai ištikimybę rodančioje rusų visuomenėje kildavo įvairių sumanymų, kaip kovoti su bažnytinių institucijų iškrikimu. Negerovių joje buvo nepalyginamai daugiau negu pas katalikus. Popais tapdavo visiški bemoksliai, visai nemokantieji nė skaityti. Moralė buvo stipriai kritusi.

Stačiatikių visuomenėje kilo daug susirūpinimo, kaip pakelti dvasininkų dorovinį gyveniną. Miestiečiuose prasidėjo savotiškas judėjimas. Jie ėmė burtis į cerkvines *brolijas*, kurias rėmė metropolitai. Jos suvaidins didelę rolę ir bažnytinės unijos istorijoje. Ypač išgarsėjo Lvovo ir Vilniaus brolijos (Vilniaus brolija buvo įkurta 1584). Kai 1588 metais Lietuvos-Lenkijos valstybėj lankėsi Konstantinopolio patrijarchas Jeremijas, jis pats patvirtino abi brolijas ir jųdviejų įstatus. Dar daugiau. Lvovo brolija, kuri vėliau sukels visą antiunijinį judėjimą ir išspausdins daugybę brošiūrų prieš bažnytinę uniją, gavo vad. «stauropigijos» teisę. Tai reiškė, kad toji brolija tebuvo tiesiogiai priklausoma tik nuo Konstantinopolio patriarcho.

Šitokioje padėtyje neišvengiamai turėjo kilti konfliktas tarp stačiatikių vyskupų ir brolijų, kai jos ėmė kontroliuoti dvasininkų gyvenimą. Tokis konfliktas iš tiesų atsirado tarp Lvovo vyskupo Gedeono Balabano ir to miesto brolijos.

Ryšium su tuo konfliktu buvo charakteringas 1592 Lvovo brolijos kreipimasis į Konstantinopolio patrijarchą. Rašydama apie *didelius negalavimus rytų Bažnyčioje*, garsioji brolija turėjo pripažinti, jog dauguma esanti tos nuomonės, kad tik pasidavimas popiežiaus valdžiai tegalėtų tas negeroves išnaikinti.

Kodėl taip buvo rašoma? Jau dvidešimt metų nuo laikų Pijaus V-jo, kurio mirtis sutapo su Gediminaičio giminės išsibaigimu, t. y. su Žygimanto Augusto valdymo pabaiga, tarp Lietuvos ir Lenkijos stačiatikių buvo pradėta stipri akcija už prisijungimą prie Katalikų Bažnyčios.

* * *

Unijos atnaujinimo labiausiai ėmėsi jėzuitai. kurie, Lietuvon patekę Liublino unijos metais (1569), savo veiklą stipriai vystė ir *stačiatikių plotuose*. Jėzuitai suskato daryti viską, kas stiprintų katalikybę. Šalia misijų, giesmių ir knygų lietuvių kalba, kolegijų tinklo, šv. Kazimiero kulto plėtimo, bažnyt. hierarchijos stiprinimo, bažnytinės unijos propagandoje jie buvo pirmieji. Daugiausia iš jėzuitų pasireiškė Vilniaus kolegijos ir akademijos profesorius Petras Skarga. Jo rolė bažnytinės unijos labui yra vėl naujai atskiruose veikaluose ištyrinėta. Jo svarbi propagandinė knyga apie *Bažnyčios vienybę* tada darė didelės įtakos. Pirmą kartą išleista Vilniuje 1577, ji buvo dedikuota įtakingam rytų Bažnyčios kunigaikščiui Konstantinui Ostrogiškiui.

Daug reikšmės turėjo ir kitas faktas. Lietuvos-Lenkijos energingo valdovo Stepono Batoro smarkiai mušamas, Maskvos Jonas IV-sis gudriai sugalvojo. Jis kreipėsi į popiežių būti taikos tarpininku, ir miglotai žadėjo savo valdose įvesti bažnytinę vienybę.

Romoje, *nežiūrint Batoro gana blaivių* įspėjimų apie Joną IV-jį, tokios žinios džiugino. Nepaprastam Maskvos pasiuntiniui ten buvo parodyta daug dėmesio. Vykdamas į rytų Europą kaip popiežiaus delegatas, žymusis jėzuitas Possevinas *sutaikė* Batorą ir Joną Baisųjį, bet šis iš bandymo jį sutaikyti su katalikų Bažnyčia tik išsijuokė. (Dramatiškas dialogas! Popiežių istorikas yra jį tiksliai perdavęs.)

Šiai misijai, iš kurios buvo daug tikėtasi, nesėkmingai pasibaigus, bebuvo galima kelti klausimą, kaip sutaikyti tik Lietuvos ir Lenkijos stačiatikius su katalikų Bažnyčia. Tad tolimesnės pastangos už bažnytinę uniją bereiškė tik bendrosios respublikos pra-

voslavų atvedimą bažnytinėn vienybėn. Už Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos ribų pasilikę rusų stačiatikiai turėjo ir toliau — iki pat šiol pasilikti *schizmoje*.

Veiklus Skarga išdirbo visą planą, kaip stačiatikius atvesti vienybčn. Jis nepaliaudamas kvietė Lietuvos ir Lenkijos pravoslavus atsiskirti nuo Konstantinopolio patriarcho ir pripažinti Romos autoritetą. Atrodė, kad jo — « auksaburnio » — žodžiai nebus balsas tyruose. Net Lietuvos ir Lenkijos pravoslavų vadu laikomas kunigaikštis *Konstantinas Ostrogiškis* parašė laišką Grigaliui XIII-jam, minėdamas, jog jis nieko karščiau netrokštąs, kaip Bažnyčios *vienybės* ir visų krikščionių sutarimo. Ano laiko rusų stačiatikių kilminguosiuose, kurie nebuvo pasukę į protestantizmą, buvo jaučiamos pastangos — daryti pagaliau rimtus žygius *Bažnyčioms sujungti*. (Prof. Haleckis savo ką tik išėjusiame veikale « Nuo Florencijos unijos iki Lietuvos Brastos » iš Vatikano archyvo yra paskelbęs įdomaus tos rūšies susirašinėjimo !).

Šitokioje Bažnyčios suvienijimui atšilstančioje atmosferoje, lyg perkūnas iš giedro dangaus 1588-ais Lietuvoje ir Lenkijoje pasirodė minėtasis Konstantinopolio patrijarchas *Jeremijas*. Pro Vilnių jis skubėjo į Maskvą. Sugrįžęs iš ten Vilniun, jis 1589-jų liepos pradžioje iš anksto sukvietė Lietuvos ir Lenkijos valstybių pravoslavų bažnytinį susirinkimą.

To suvažiavimo efektas Jeremijui buvo nelauktas. Savo įvairiais įsakymais patrijarchas sukėlė visuotinį rytų Bažnyčios hierarchijos nepasitenkinimą Lietuvos valstybėje. Dalis vyskupų dabar beieškojo progos atsipalaiduoti iš patriarcho priklausomybės.

Labai charakteringa, kad pirmoji mintis susijungti su Romos Bažnyčia buvo iškelta ne kieno kito, o minėto Lvovo vyskupo Gedeono *Balabano*, vėliau paties didžiojo jos priešo.

Uolumą rodydamas Balabanas 1590 Lenkijai priklausančiame Belze (Raudonojoje Rusijoje) sušaukė privatų rytų vyskupų pasitarimą, kuriame buvo pasisakyta už Florencijos unijos *atnaujinimą*. Tais pat metais Kijevo metropolitas Mykolas Rahoža (ar lot. Ragoza), bažnytiniams stačiatikių reikalams aptarti, Lietuvos Brastoje sušaukė reikšmingą bažnytinį sinodą. Jame dvelkė Romai palankios nuotaikos. Visais vyskupų balsais buvo priimti keli nutarimai atstatyti tvarkai pravoslavų Bažnyčioje.

Kaip tik šito sinodo metu keturi vyskupai pasirašė reikšmingą deklaraciją apie susijungimą su katalikų Bažnyčia. Šitoji deklaracija, kuri pradėjo *antrą svarbų* etapą Bažnyčios unijos istorijoje, buvo įteikta Lucko vyskupui Terleckiui, jį įgaliojant vesti tolimesnes derybas su Lietuvos-Lenkijos valdžia ir su Romos Kūrija.

Bažnyčios unijos judėjime svarbią rolę turėjo suvaidinti uolus

katalikybės restauracijos valdovas Zigmantas Vaza, kuris jau 1592 pradžioje pažadėjo savo paramą. Svarbu buvo, kad jis ketino sulyginti unitų vyskupų teises su katalikų vyskupų teisėmis, duodant jiems tas pačias privilegijas, įsileidžiant į respublikos senatą nariais ir unitų vyskupus. Unitų vyskupų įsileidimas į senatą buvo vienas iš svarbiausių politinių punktų, ir jis daugiausia kėlė diskusijų.

Judėjimas augo ir stiprėjo! 1594.VII.27 *Sokole* įvyko unijos šalininkų vyskupų suvažiavimas. Po jo prasidėjo vyskupų pasitarimai su nuncijumi *Malaspina*. Jis nenuilstamai rūpinosi unijos reikalu, ir vis savo depešose informavo Romą.

Besiderant su Malaspina ir su Zigmantu Vaza, buvo galutinai sutartos sąlygos, kokiomis turėjo susijungti Lietuvoje ir Lenkijoje rytų ir vakarų Bažnyčios. Unijos pamatan buvo padėtas Florencijos bažnyčių susijungimo aktas.

Su dideliu džiaugsmu Romoje buvo priimta žinia, kad unijai ėmė vis uoliau pritarti metropolitas Mykolas Ragoza, entuziastiškai palaikomas Vladimiro vyskupo Potiejaus.

Bet ir šį kartą *neapsiėjo be žymios opozicijos*. Yra laikoma fatališka klaida unijos istorijoje, kai — po sėkmingos propagandos spaudoje ir sakykloje — kelerius paskutinius metus iki suvažiavimo (1596) Lietuvos Brastoje visos derybos su unijon linkstančiais rytų apeigų vyskupais buvo vedamos *didelėje paslaptyje*. Čia daugiausia darbavosi nuncijus Malaspina ir jėzuitai. Šitas *konspiratyvus* unijos vykdymo būdas iš vi šaus, kaip tik greitai sukėlė p ieš uniją priešingas jėgas. Unijos priešų stovyklon perėjo įtakingi pravoslavų sluoksniai. Labiausiai buvo gaila, kad *su protestu* išėjo anas žymusis stačiatikių kunigaikštis Konstantinas Ostrogiškis, kuris jau 1595 vasarą (VII.25) išsiuntinėjo savo spausdintą aplinkraštį, laikydamas save lyg kokiu vyriausiu reprezentantu Lietuvos stačiatikių reikalais. Ostrogiškis tarėsi jų atžvilgiu turįs ir tas teises, kurios priklausė karaliui Zigmantui Vazai.

Užsigavęs, kad per jo galvą unijos reikalu buvo tariamasi, ambicingas kunigaikštis atsimetė nuo unijos minties. Jo protestas rado atgarsį ir dalyje rusų bajorų, kurie savo priešingą nusistatymą unijai pareiškė Liubline (1595).

Pagaliau atsirado dar daugiau kliuvinių. Likimas panorėjo, jog kaip tik pats unijos iniciatorius, būtent, Lvovo vyskupas Balabanas (Ostrogiškio įtakoje) išėjo prieš uniją, ir pareiškė, kad jo parašas *esąs buvęs gautas apgaule*. Ir jau toliau Balabanas, su kaikuriais kitais stačiatikių dvasininkais, pasidaręs uoliu antiunijiniu kovotoju, organizavo contra-suvažiavimą. Iki pat savo mirties paskui (1607 mirė) Balabanas, Konstantinopolio patriarcho paskirtas egzarchu, valdydamas Lvovo ir kitas gretimas stačiatikių vyskupijas, vis

ragino priešintis unijai, ir organizavo platų tikybinių ortodoksų knygų leidimą.

Kai unijos priešininkai ėmė remtis Balabano protestu, prasidėjo tarpusavė kova. Šitokioje situacijoje karalius Zigmantas nieko daugiau negalėjo sugalvoti, kaip paskubinti vyskupų *išvažiavimą Romon*.

Vyskupai Terleckis ir Potiejus, su unijos deklaracijos aktu, parašytu pravoslavų vyskupų, taigi ir su *Balabano parašu* (drauge buvo pasirašęs ir metropolitas Ragoza) 1595 m. spalio 15 nuvyko Romon.

Klemensas VIII, t. y. tas pats popiežius, kuris greitai užbaigė šv. Kazimiero kulto paskelbimą, 1595 m. gruodžio mėn. *patvirtino*, kas Lietuvos Brastoje, Torne ir Krokuvoje lotynų ir stačiatikių vyskupų buvo sutarta. Jau atrodė kad « Roma locuta, causa finita ».

Sugrįžus unitų delegatams iš Romos, Kijevo metropolitas 1596. X.6 sušaukė Lietuvos Brastoje rytų Bažnyčios Lietuvoje ir Lenkijos visuotinį suvažiavimą, kuris turėjo viešai pagarsinti *unijos* aktą.

Unijos priešai stengėsi neleisti oficialiai uniją paskelbti, ir ieškojo įvairių būdų jai sutrukdyti. Dar 1596 m. vasario pradžios respublikos seime Ostrogiškis, susitaręs su protestantais, reikalavo iš karaliaus pašalinti vyskupus, kurie prijautė unijai. Kreipėsi jis ir į Konstantinopolio patrijarchą, kurių per trejus metus (1594-97) pasikeitė keturi. Negavęs reikiamo rašto Ostrogiškis ėmė ieškoti kitų pravoslavų hierarchų bei įtakingų dvasininkų, kurie jį paremtų.

Konstantinui Ostrogiškiui pasisekė pagaliau parsigabenti mokytų graikų, jų tarpe Kirilą Lukarį ir kelių vyskupų įgaliotinius. Su graikų dvasininkais, vyskupais Balabanu ir Kopystenkiu ir su žymiu kariuomenės būriu Ostrogiškis atvyko į Lietuvos Brastą. Čia unijos priešai reikalavo, kad metropolito sušauktasis susirinkimas prie jų prasidėtų. Mat, čia buvo atsiųstas graikų tikėjimo atstovas *Nikiforas*, kuris turėjo apjungti skilstančią rytų Bažnyčią.

Bet Ragozos vadovaujamas bažnytinis Brastos susirinkimas lietuvių tautai atmintiną datą spalio 9 d. 1596 paskelbė rytų ir vakarų bažnyčių susijungimą, ir iškeikė vyskupus Balabaną ir Kopystenskį ir jų šalininkus, atsisakiusius dalyvauti bendrame susirinkime.

Unijos priešai nepasidavė. Jie sušaukė savo atskirą susirinkimą, pareiškė protestą prieš Brastos nutarimą, savo ruožtu iškeikė jo dalyvius, ir pasiuntė savo nutarimus Konstantinopoliui patvirtinti. Naujas patrijarchas Meletijus *Pigas* visa tai patvirtino, ir rytų Bažnyčiai tvarkyti Lietuvoje-Lenkijoje laikinais savo egzarchais paskyrė Lvovo vyskupą Balabaną, Kirilą Lukarį ir kunigaikštį Ostrogiškį.

Audros debesys telkėsi! Unijos priešai užsikirto! Tuo metu, kai Konstantinopolis jų žygiams pritarė, karalius Zigmantas Vaza

aprobavo Lietuvos Brastos sinodo nutarimus, o priešingo susirinkimo aktus pripažino *negaliojančiais*. Popiežius taip pat savo bule *panaikino* visus nutarimus, kurie buvo patrijarcho priimti.

Šitaip Lietuvos ir Lenkijos pravoslavai 1596-ais suskilo į dvi dalis.

Vienoje pusėje buvo pats metropolitas, penki vyskupai ir kita aukštesnioji dvasiškija. Tai unitai!

Priešingoje stovykloje tebuvo tik *du vyskupai*, beveik visa žemesnioji dvasiškija ir liaudis.

Suprantama, kad tuojau pat po Lietuvos Brastos suvažiavimų kilo smarki polemika tarp unijos šalininkų ir jos priešų. Pasipylė knygos, brošiūros, ir į jas priešų atsakymai. Kai žymusis veikėjas Petras Skarga 1597 išleido lenkų ir gudų kalbomis Lietuvos Brastos unijos aprašymą su jo nutarimais, tuoj buvo išspausdintas jam atsakymas *Krokuvoje* lenkų kalba («Ektezis» vardu); o Vilniuje tais pat 1597-tais pravoslavai išleido — Apokrisį.

Užvirusi religinė polemika, — kai vieni gynė uniją, o kiti visomis jėgomis ją puolė — tęsėsi visą pirmąją XVII-jo šimtmečio pusę. Nors ji dar labiau užaštrino unijos šalininkų ir jos priešų santykius, tačiau didesnės reikšmės unijos eigai ir jos likimui turėjo ne dogmatiniai ginčai, o *vyriausybės nusistatymas*.

Valdovas Zigmantas Vaza aiškiai atsistojo unijos šalininkų pusėje. Minėtasis Nikeforas, palaikytas Turkijos sultono šnipu, buvo uždarytas kalėjiman, kur ir baigė savo amžių. kadangi Lietuvos Brastos unijos šalininkų susirinkime aktai buvo paskelbti Lietuvai ir Lenkijai galiojančiais, buvo įsakyta dvasininkams ir brolijoms paklusti savo teisėtų unitų vyskupų valdžiai.

Bet unijos klausimas nesidavė taip greitai išsprendžiamas. Bažnyčios unijos nepripažįstą galėjo naudotis 1573-jų metų sąžinės laisvės įstatymu, kuris buvo protestantų išreikalautas po Zigmanto Augusto mirties (per bekaralmetį). Valdžios organai unijos priešų negalėjo persekioti.

Žinoma, bažnytinės rytų Bažnyčios beneficijos tebuvo skiriamos tik unijos šalininkams, t. y. tiems, kurie buvo oficialiai pripažįstami.

Unijos priešai visaip kovojo, kad 1596-jų ir 1597-jų metų seimai, kur dar buvo daug protestantų, išreikalautų atimti «dvasišką duoną» iš vyskupų, kurie sulaužė priesaiką patriarchui. Tada jau unijos priešai, gavę dizunitų pavadinimą, vis labiau pradėjo ieškoti protestantų talkos. XVII-me amž. abeji, vadinami «disitentais» sudarė neramių seimų ir įvairių konferencijų elementą.

Formaliai 1599 pavasarį pravoslavai, t. y., dizunitai, ir protestantai Vilniuje pasirašė sutartį ginti savo religinei laisvei ir teikti savitarpei pagalbai.

Tarp unitų ir dizunitų išsivystė smarki kova dėl bažnytinių turtų ir bažnytinių vietų. 1603 pavyko, pravoslavams ir protestantams veikiant išvien, priversti karalių kai kur nusileisti. Keli vienuolynai buvo atimti iš unitų ir perduoti dizunitams. Nuo tada seimai dar labiau pasidarė arena, kur kovėsi unijos šalininkai ir jos priešai.

Kai kur dizunitų būklė ypač pablogėjo, kai jiems teko kovoti su katalikybėn perėjusiais daugelio cerkvių *kolatoriais*, turinčiais teisę skirti tų bažnyčių dvasininkus. Žinoma, tokie kolatoriai skirdavo unitus. Šitokia dizunitų padėtis stūmė juos ieškoti paramos Maskvoje, ir jos carai, ypač nuo XVI-jo amž. galo, ėmė dėtis tikraisiais rytų Bažnyčios globėjais. XVII-jo amž. antros pusės sutartimis Maskva savo pretenzijoms davė ir teisinį pagrindą. Jai buvo pripažinta teisė dizunitus globoti, ir toji globa labiausiai pasireiškė nuo Petro Didžiojo laikų.

Fatališka buvo klaida, kai respublikos seimas nepatvirtino padarytųjų pažadų, vyskupus, priėmusius uniją, įsileisti į senatą. (Senatas buvo aukščiausias politinis organas, lyg kokie lordų rūmai, į kuriuos veržėsi tituluotieji). O unitų vyskupai senatan nepateko. Tai buvo smūgis ! Seimuose tikybiniai klausimai buvo keliami ir diskutuojami šiaip jau pasauliečių bajorų. 1605-jų ir 1606-tųjų metų seimuose dizunitų ir protestantų atstovai visaip stengėsi per posėdžius panaikinti jų tikybos išpažinėjams daromus suvaržymus. Pagaliau karaliaus šalininkai pasinaudojo veto teise. *Seimai buvo nutraukti.*

1607 seimas nustatė, kad aukštosios dvasinės vietos graikų tikėjimo Bažnyčioje, taip pat su jomis surišti turtai, tegalėjo būti teikiami tik *bajorų* kilmės ir graikų tikėjimo rusams. Brolijoms, kurios daug darbavosi prieš uniją, buvo grąžinamos teisės. O neklusniems dvasininkams teikiama amnestija. Šis seimo nutarimas nebuvo vykdomas. Unijai darėsi lyg ir palankesnės sąlygos.

Bet disunitai galvų nenuleido ! Pačioje Lietuvos sostinėje Vilniuje dizunitų priekyje stovėjo Šv. Dvasios vienuolyno suorganizuota brolija, kuri išvystė nepaprastai didelę veiklą (spaustuvė, knygos, brošiūros, visokios rūšies propaganda !).

Tiesa, unitų stiprybė buvo aukštoji hierarchija. Kai pirmasis unitų *metropolitas* Mykolas Ragoza mirė (1599), jo įpėdiniu tapo taip pat nuoširdus unitas Ipatijus Potiejus.

Jis atėmė iš dizunitų Šv. Dvasios vienuolyną, eilę bažnyčių, viską pavesdamas unitams. Tuo pat keliu ėjo Juozapas Veljaminas *Rutskis*, Potiejaus koadjutorius, o nuo 1613-jų (VII.18) jo įpėdinis metropolitas. Unitų hierarchija taip stiprinosi, kad 1620-metais bebuvo pasilikęs tik vienintelis stačiatikių vyskupas Lvove. O visos kitos vyskupų katedros buvo unitų rankose.

Bet fanatiška liaudis, kurią buvo galima iš šono lengvai kurs-

tyti, irgi buvo veiksnys, su kuriuo reikėjo skaitytis. Pvz., pačiame unitų hierarchijos sustiprėjimo laikotarpyje, Rutskio metropolito valdymo metais sukilo Vitebsko pravoslavų miestiečiai prieš *Polocko* arkivyskupą Josapatą *Kuncevičių*. Šis nepaprastas vyras, tapęs bazilijonu (jaunystėje pelnėsi duoną pas vieną Vilniaus pirklį) ir įšventintas unitų vyskupu Polocke, atsidėjo unijos reikalui, reformavo dvasininkus. Kai Kuncevičius lankėsi Vitebske, dizunito arkivyskupo Melecijaus Smotrickio sukurstyta minis 1623.XI.12 įsiveržė į rūmus, Kuncevičių užmušė, o jo kūną įmetė į Dauguvą. (Prieš porą metų iš Propagandos kongregacijos archyvo išleisti trys stori tomai apie Kuncevičių — jo laiškų ir kt. medžiagos, rodo, kaip unija XVII-jo amž. pradžioje jau buvo daug laimėjusi).

Kuncevičius tapo kankiniu (kanonizuotas), praliejusiu kraują už Bažnyčios vienybę. Tokiu pat kankiniu yra tapęs Pinsko srityje 1657 *kazokų nukankintas*, klaidingai lenku laikomas, jėzuitas Andrius *Bobola*.

Deja, bažnytinei unijai buvo didžiulis smūgis Ukrainoje, kai unijos priešams pavyko savo pusėn patraukti didžiuosius nenuoramas *kazokus*. Jie stojo ginti dizunitų taip, kaip jie sugebėjo, t. y., pirmiausia kardu. Visi didieji kazokų *maištai*, apie kuriuos daug kas žino iš Sienkevičiaus romanų, daug prisidėję prie Lietuvos-Lenkijos respublikos sugriovimo, vieną iš skambių šūkių turėjo — ginti stačiatikių bažnyčią. Iš kazokijos ėjo XVII amž. pats didžiausias fanatizmas.

Kazokai rodė visokeriopą veiklumą. Kai tik Konstantinopolio patriarchas Teofanas atvyko Maskvon, kazokai nusiuntė ten savo delegaciją aptarti kovos būdams. 1620 Gavėnioje pats Teofanas atvyko į Kijevą ir naktį brolijos bažnyčioje įšventino Jobą Boreckį Kijevo metropolitu, Meletijų Smotrickį Polocko arkivyskupu ir Isają Kopinskį Peremišlio vyskupu.

Dar daugiau! Pakeliui į Graikiją jis įšventino dar vyskupus: Vladimiro (Haličo), Lucko ir Chelmo katedroms, o į Pinską paskyrė savo palydovą graikų-vyskupą Avraamijų.

Kadangi Smotrickis buvo pažadėjęs pravesti akciją už savęs pripažinimą, iš čia ir prasidėjo sąmyšis, privedęs prie unitų arkivyskupo Kuncevičiaus nužudymo. Nors sukilime dalyvavę miestiečiai buvo *smarkiai* nubausti, bet Zigmanto Vazos įpėdinis, liberalesnis Vladislovas IV Vaza *patvirtino* patriarcho Teofano sudarytą dizunitų hierarchiją su metropolitu Petru *Mohila* priekyje.

Tokiu būdu Lietuvos ir Lenkijos *pravoslavai* gavo jau formaliai dvi lygiagrečias bažnytines hierarchijas.

Per kazokų maištų dešimtmečius ir maskolių invaziją (okupuojant Vilnių, Kauną, Gardiną, Trakus), bažnytinė unija išgyveno sunkias

krizės dienas, bet ji išsilaikė, o XVIII-jo amžiaus pradžioje net susilaukė žymių laimėjimų.

1700 prie Brastos unijos prisidėjo Lvovo vyskupija, 1702 — Lucko vyskupija.

1720 Zamostėje buvo sušauktas visuotinis *unitų* susirinkimas. *Jis* nutarė svarbių reformų, jaunimo auklėjimą ir švietimą pavesdamas *šv. Bazilijaus* ordinui.

Bet suklestėjimas buvo neilgam!

Vėl *politika* įsimaišė į šį kilnų reikalą.

Maskva buvo unijai pakenkusi, Maskva ėmė ją slopinti, o pagaliau visai persekioti.

Kai dizunitai vis turėjo linkimą remtis kaimynine carų pagalba, katalikiškoji Lietuvos-Lenkijos respublikos bajorija nuo XVII-jo amž. galo vis labiau prieš juos nusistatė. Šitokioje kurstymo atmosferoje 1717 seimas uždraudė iškilmingas dizunitų pamaldas. O 1733-jų metų seime dizunitams, kaip ir protestantams, bendru disidentų vardu buvo atimtos ir *politinės teisės.*

Respublikos seimo nutarimu buvo uždrausta dizunitus rinkti seimo atstovais, vyriausiojo teismo (tai yra, tribunolo) nariais. užkirstas taip pat jiems buvo kelias į valstybines vietas, vad. « urėdus », t. y., ministerių, kaštelionų, vaivadų ir kt. « urėdus ».

Bet šitokios priemonės Rusijai į rankas tik davė vis naujų ginklų. 1766 m. seime Rusijos ir Prūsijos atstovai, remiami Danijos ir Anglijos ambasadorių, pareikalavo dizunitams ir disidentams suteikti tarptautinėmis sutartimis garantuotas laisves. Čia turėta galvoje 1667 Andrusovo taika, kuri buvo dar patvirtinta 1686 sutartimi su Maskva; tai buvo pažadas nevaržyti dizunitų tikėjimo. Kai seimas ir karalius ryžosi šito reikalavimo nevykdyti, Rusija to pasiekė, suorganizuodama vad. Radomo konferenciją, kurios seimas paskelbė visišką tikybinę laisvę ir lygybę — 1768. Bet iš kitos pusės, dalis bajorijos, protestuodama prieš Rusijos kišimąsi, susimetė konferencijon Padolėje — *Bavo* miestelyje, kurios (konferencijos) pasėkoje įvyko I-ais Lietuvos-Lenkijos padalinimas. Nieko nepadėjo 1791-jų metų gegužės 3-čios konstitucija, kuri skelbė visišką tikybinę laisvę. Dizunitai buvo nesukalbami ir visas viltis tebedėjo į Rusiją, kuri pagaliau užėmė beveik visą didžiąją Lietuvos kunigaikštiją.

XVIII-jo amž. gale carienė Kotryna II tarpusavius pravoslavų unitų ir dizunitų kivirčus paskelbė kišimusi į svetimos valstybės reikalus. Laikydama savo kariuomenę Lietuvos ir Lenkijos ribose, ji *spaudė* unitus sugrįžti į stačiatikių, t. y., į dizunitų, bažnyčią. O po Lietuvos-Lenkijos valstybių padalinimo minėtoji carienė Rusijai atitekusiose iš Lietuvos didž. kunigaikštijos žemėse pasiryžo uniją visai panaikinti, kai dizunitai atsidūrė privilegijuotųjų padė-

tyje. Kotryna II-ji *panaikino* visas unitų vyskupijas, išskyrus Polocko arkivyskupiją, ir ėmė naikinti bazilijonų mokyklas.

Kijevo, Lucko ir Vladimiro vyskupijose ligi 1796 iš maždaug 5000 unitų parapijų bepaliko apie 200. Yra skaitoma, kad Kotrynos II valdymo laikais unitų Bažnyčia nustojo apie 8 milijonus tikinčiųjų.

Kadangi caras Povilas I-sis viską darė priešingai, ką buvo įvykdžiusi jo motina, carienė Kotryna, tai nuncijui Littai pasisekė atnaujinti unitų vyskupijas (uždarytųjų vietoje): Lucke ir Lietuvos Brastoje. Unitams buvo grąžinti ir kai kurie anksčiau atimti vienuolynai. Povilui valdant unitai dar turėjo 1388 parapijas, 91 vienuolyną ir apie 2 1/2 milijono tikinčiųjų. Bet tai tebuvo laikini pasisekimai, nes po liberališkos Aleksandro I-jo politikos (buvo grąžintos unitų Bažnyčios metropolito titulas), prasidėjo vėl priespauda. Caras Nikalojus I-sis (« Europos žandaras ») nutarė Bažnyčių *uniją* likviduoti. « Samopravija » ir « pravoslavija » buvo didžiosios jėgos (« panslavizmas »).

Pats Nikalojus I-sis buvo labai religingas, ir jis sau vaizdavosi dvi Bažnyčios šakas : 1) viena jų pakluso Romai — popiežiui. 2) Kita turėjo būti visos Rusijos carui pajungta. Caras buvo tos nuomonės, kad unitai *skaldė* religinę imperijos vienybę. Jie buvę svetimi rusų dvasiai, ir todėl negalį įaugti į Rusijos imperijos gyvenimą.

Prisidėjo čia dar ir kitas faktas ! Atsiminkime — tai buvo tautinio susipratimo ir įsisąmoninimo aušra. Kai lotynų apeigų dvasininkai, pasijutę lenkais, daugelį unitų dvasininkų norėjo laimėti jei ne pilnai lenkiškai sąmonei, tai bent lenkų kultūrai, dalis unitų dvasininkų pasijuto esą *rusais*. Nelaimingu būdu paklusimas popiežiui buvo suplaktas su palinkimu į polonizmą.

Anot Ammanno, lenkų propaganda užsienyje taip sumaišė religinius ir politinius reikalus, kad nė Romoje aiškiai nebematyta. Pagaliau unitų padėtį dar labiau pasunkino 1830-31 sukilimas, davęs progos kaltinti sukilėlius dėl jų lotyniškosios propagandos.

1832 metais buvo pradėta nauja varžymų banga ir išleistas *ukazas* : moterystės tarp unitų ir stačiatikių begalėjo būti tik popo stačiatikių cerkvėje atliekamos, o vaikai priverstinai turėjo priklausyti valstybinei Bažnyčiai, t. y. pravoslavijai.

Nikalojus I-sis sugebėjo savo įrankiu padaryti unitų kunigą Juozapą *Siemašką*, kuris buvo pasiųstas atstovu į unitų reikalams sudarytą kolegiją Petrapilyje. Ten Siemaška pasirodė tikras Trojos arklys. Jis pasidarė pačiu žymiausiu unijos likvidatoriumi.

Pagal Siemaškos planą visų pirma reikėjo *kovoti* su katalikų Bažnyčios įtaka unitų Bažnyčiai. Reikėjo panaikinti bazilijonų ordiną, o vyskupais, seminarijų rektoriais ir vienuolynų ihumenais

teskirti dvasininkus, palankius *pravoslavams*. Be to, reikėjo sumažinti vyskupijų skaičių, panaikinti vyskupų kapitulas ir įvesti į mokyklas rusų kalbą dėstomąja.

Siemaška, nuo 1829 vyskupas sufraganas ir nuo 1833 *Vilniaus* unitų vyskupas, didelę įtaką darė metropolitui *Bulhakui*. Jis kandidatais į vyskupus teparinkdavo tokius, kurie prieš savo konsekraciją pasižadėdavo pereiti *pravoslavijon*. Jis tiesiog raginte ragindavo dvasininkus rašyti prašymus pereiti vėl į stačiatikius. Opozicionierius išmesdavo iš parapijų, siųsdavo atgailauti į vienuolynus.

Metropolitui Bulhakui mirus, 1839 Siemaška įteikė unitų Bažnyčios atstovų vardu Nikalojui I-jam 2 prašymus — prijungti unitų Bažnyčią prie pravoslavų dizunitų. Caras 1839.III.25 prašymą patenkino.

Siemaška pirmas nuvyko Petrapilin, ir sinode prisiekė pravoslavų bažnyčiai.

Rusijos imperijoje « oficialiai » unitams « susijungus » su pravoslavais, prasidėjo žiauriausi persekiojimai visų tų, kas nenorėjo unijos išsižadėti. Truko ilgametė policijos kova su slaptais unitais, kurie oficialiai buvo laikomi pravoslavais, bet nenorėjo priimti dizunitų apeigų ir jų aktų.

Išskyrus nedaugelį slaptų ir nuoširdžių *graikų apeigų* katalikų, rusų imperijoje neliko unitų.

Kai komunistinė Rusija užėmė Lietuvos ir Lenkijos žemes, ypač Ukrainoje, žiauriomis represijomis unitų Bažnyčios hierarchiją visai sugriovė. — Autoritetingo Lvovo (Haličo) metropolito Šeptyckio mirtis — iškilmingos laidotuvės 1944 *m.* lapkričio mėn. buvo paskutinė vieša unitų demonstracija.

* * *

Jau keliasdešimt metų, kai Apaštalų Sostas, dėdamas savo viltis į Kremliaus sfinksą, laukia didžiosios dienos, kada kurioje nors formoje kartosis Florencijos ar Brastos bažnytinės unijos laikai. Ar tos viltys tačiau nebus ano kardinolo Izidoriaus ir legato Possevino nesėkmingų vizitų pakartojimas Kremliuje, parodys ateitis. Kiekvienu atveju linkėtina tačiau, kad toje didelėje rytų misijoje lietuvių tauta, nors iš dalies, suvaidintų tokią rolę, kokia buvo skirta kitados Magno Ducatui Lithuaniae.

PARAPIJA DIDŽ. LIETUVOS KUNIGAIKŠTIJOJE

Pirmųjų parapijų pradžios Lietuvoje tegalima ieškoti tik XIV a. gale. Iš Mindaugo laikų krikščionybės, kaip ir apie tuometinę

pirmąją Kristijono vyskupiją, nieko tiksliau nežinoma. Beveik tą patį galima pasakyti apie Gedimino-Algirdo laikus, nors Lietuvoje tada jau buvo vienuolių ir bažnyčių. Tik įkūrus Vilniaus vyskupiją ir ėmus statyti bažnyčias (1387), atsirado parapijų. Iš pradžių bažnyčių steigėjai tebuvo valdantieji kng. (Jogaila ir Vytautas). Tik nuo XV a. antros pusės atsirado privačios (didikų) iniciatyvos statyti naujas bažnyčias, ir kurti parapijas. Tačiau tos pastangos iki pat XVII a. vis dar buvo nedidelės. Pagal bažnytinį kalendorių (Elenchus 1940) ir M. Valančiaus Žemaičių vyskupijos istoriją, galima apytikriai nustatyti, jog pirmoji dešimtis bažnyčių Žemaičių vyskupijoje yra buvusios pastatytos per pirmuosius penkerius metus (1416-21). O paskui per 24 m. tepastatoma vos viena bažnyčia. Kazimiero valdymo pusšimtyje (1440-92) Žemaičiuose tebuvo pastatytos tik keturios bažnyčios (Alsėdžiai, Pašvitinys, Šiauliai, Šiluva). Panašiai buvo ir Vilniaus vyskupijoje; nors ten parapijų tinklas buvo gausesnis, bet XV a. naujų bažnyčių maža tepastatyta. Pirmosios parapijos buvo kuriamos ten, kur jų labiausiai reikėjo, tačiau ilgai jos apėmė didelius plotus. Pvz. ilgai nuo Kauno iki Veliuonos prie Nemuno deš. kranto nebuvo jokios parapijos, nes Vilkijoje bažnyčia tebuvo pastatyta 1542. Toliau iki Prūsų sienos, kol Jurbarke nebuvo pastatyta bažnyčia (1522), vėl buvo ilgas ruožas be bažnyčių.

Iki 1564 Žemaičiuose buvo vos 38 parapijos. Reformacijos banga atnešė daug sąmyšio į jų gyvenimą, kai protestantais virtę bažnyčių steigėjai (kolatoriai) plačiai naudojo vad. patronato teisę ir išvarinėjo naujam tikėjimui nepatikimus klebonus. Kol bažnyčios buvo toli viena nuo kitos išmėtytos tarp miškų masyvų, nebuvo reikalo tiksliai pravesti ir parapijų ribų. Tai buvo padaryta tik XVI a. Žemaičių diecezijos vysk. J. Domanovskis visą vyskupiją padalijo parapijomis, griežtai pravesdamas jų ribas. Bet iki pat XVIII a. Lietuvos parapijoms vis trūkdavo klebonų. Tad įėjo paprotin, kad kelias parapijas valdydavo vienas klebonas, naudodamasis jų žemėmis (beneficijomis). Net ir po Tridento susirinkimo, pradėjusio griežtą kovą prieš įsivyravusią beneficijų akumuliaciją vienose rankose, Lietuvos ir Lenkijos parapijų klebonai įvairiais pretekstais išsirūpindavo leidimus valdyti bent porą parapijų. Tik gaivinant katalikybę nuo XVII a., kaip rodo Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų sinodai, rūpestingiau imta tvarkyti parapijų reikalus. Jau nuo XV a. galo prie parapinių bažnyčių yra žinoma mokyklų. XVII a. atsirado jų žymiai daugiau. Tada vyskupai ėmė nustatinėti naujai steigiamų ir senųjų parapijų ribas, kad tarp klebonų nekiltų neaiškumų dėl bažnytinių patarnavimų. Parapijų ribos turėdavo keistis marų metais, ypač 1709-11 maro, kai pvz. Žemaičiuose beliko 17 kunigų, kurie kasdien galėjo laikyti dvejas mišias. Be klebonų likusios parapijos buvo jungiamos

prie kaimyninių. XVII-XVIII a. Lietuvos parapijos įgavo vis aiškesnį pavidalą. Tai įvyko vyskupijų sinodų dėka. Pvz. 1636 ir 1752 Medininkų (Žemaičių) vyskupijos sinodai nustatė, kad kiekviena parapija turėtų savo bažnyčios inventoriaus ir parapijos turtų knygas, kurių vienas egz. turėjo būti pas vyskupą, o kitas pas parapijos kleboną. Kiekvienai parapijai buvo įsakyta turėti savo kapines. 1636 sinodas nutarė, jog mirusieji turi būti laidojami su bažnytinėmis apeigomis parapijos kapinėse. Tada pasitaikydavo, kad žmonės būdavo laidojami be kunigo kaimo kapinėse. Kovodami prieš tokį paprotį, klebonai turėjo paskelbti, jog kiekvienas parapijos kapinėse su kunigu laidojąs numirėlį gauna 40 d. atlaidų.

Pagal Tridento susirinkimą, klebonas turėjo aiškiai žinoti savo jurisdikcijos plotą, kuriame jis turėjo teikti parapijiečiams sakramentus, kalėdoti ir valdyti parapijos turtą. Visos parapijos Lietuvoje buvo tik teritorinės. O Tridento susirinkimas aiškiai nustatė parapijos kunigų (klebonų) pareigas, griežtai įsakydamas laikytis savo parapijos ribų. Dar 1752 Žemaičių sinode buvo nutarta bausti klebonus po 60 auksinų, kurie savo kapinėse palaidos svetimos parapijos numirėlį. Nuo XVII a. vidurio vis daugiau ėmė atsirasti skundų, kad vienuoliai be leidimo kišasi į parapijos kunigų darbą ir savivališkai teikia sakramentus. Tada 1643 sinode Žemaičiuose buvo uždrausta vienuoliams vilioti žmones į savo bažnyčias, peikti parapijų kunigus ir be klebonų žinios svetimose parapijose dalyti sakramentus. 1668 Vilniaus kapitula reikalavo atimti iš vienuolių parapijas ir uždraudė jas ateityje jiems davinėti. Daugelis sinodų, pradedant nuo Žemaičių 1636, įsakmiai vietos kleboną bei jo vikarą įpareigojo lankyti savo parapiją, žmones pamokyti poterių ir katekizmo ir t.t. Kadangi bažnyčioms vis labiau reikėjo tarnų, mišių patarnautojų, tai parapinių mokyklų buvo steigiama vis daugiau. XVII a. taip pat prie bažnyčių išplito brolijos : Šv. Sakramento, Šv. Izidoriaus, Šv. Onos, Rožančiaus ir kt. Tada labiau buvo imtos kurti ir parapijų prieglaudos (žr. žemiau : Labdara).

Parapijose buvo atliekami nuo seno visi civiliniai aktai. Lietuvoje buvo senų parapijų, kuriose krikšto, mirimo ir jungtuvių aktai siekė XVII-XVIII a. Dalį senų parapijų archyvų Žemaičių diecezijoje tyrinėjo M. Valančius, J. Purickis (Glaubenspaltung in Litauen 1919), Vilkaviškio (Seinų) — J. Totoraitis ir P. Augustaitis, Vilniaus — J. Kurczewski.

Kol nėra dar daugelio parapijų bažnyčių statymo datos aiškiai nustatytos, negalima daryti iš parapijų kūrimo eigos Lietuvoje toli einančių išvadų apie atskirų sričių apgyvendinimo eigą. Parapijos pirmiausia buvo kuriamos ten, kur tirščiau gyvenamos : Vilniaus krašto (Aukštaičių) ir Žemaičių aukštumos plotai. Sūduvos miškų ma-

syvų ploto didelė dauguma parapijų, neišskiriant ir Zapyškio bažnyčios, tėra įkurtos XVI-XVIII a.

LABDARA LIETUVOJE

Seniausi pėdsakai organizuotos labdaros Lietuvoje yra atsekami bažnytinėse brolijose. Jau 1430.X.4, prieš pat Vytauto D. mirtį, prie Vilniaus Šv. Jono parapinės bažnyčios buvo patvirtinta brolija, kurioje, šalia numatytų religinių praktikų, reikėjo padėti palaidoti brolijos narį, duoti auką ('unum denarium'). Brolijų skaičiui Lietuvos parapijose didėjant, ypač Vilniuje, galima tiksliai nustatyti, kaip atsirado brolijos artimo meilės ir labdaros tikslams. Čia taip pat pradžią gavo Šv. Juozapo ir Šv. Nikodemo brolijos, kurių uždavinys buvo rūpintis krikščioniškai palaidoti neturtinguosius. XVII a. pradžioje tokių brolijų atsirado ir Medininkų vyskupijos parapijose.

D.L.K-tijos miestų amatininkai, ėmę spiestis į amato brolijas, pradėjo rūpintis labdara ir savitarpio šalpa. Vilniuje XVI a. pradžioje jau buvo žinomos filantropinės ir midaus brolijos. Jos turėjo iš paties D. L. Kunigaikščio privilegiją nustatytomis metų dienomis (šventėmis) savo nariams be jokių prievolių laisvai išsivirti midaus. Vaškas būdavo atiduodamas altorių žvakėms. Iš tokių brolijų išaugusiuose amato cechuose labdaros momentas pasiliko ryškus. Iš cecho iždo ('skrynios') būdavo šelpiamos, kaip statutai numatydavo, mirusiųjų meistrų našlės; buvo padedama palaidoti mirusius cecho narius, šelpiami į vargą patekusieji cecho amatininkai ir t.t. Kai kurios brolijos Vilniuje turėjo ir savo špitoles. Pradžioje savo špitolę turėjo kailiadirbiai. Ypač parapijose špitolės Lietuvos labdaros istorijoje yra atlikusios savo vaidmenį. Jų pirmykštė paskirtis buvo būti globos ar priegiaudos namai ligoniams, invalidams ir pan. Taigi špitolės (nuo Hospitalis) tada ėjo ligoninių paskirtį. Jas laikė vienuoliai, brolijos, parapijos, kūrė vyskupai. Pirmosios bažnytinės špitolės yra žinomos Vilniuje. Iš įvairių šaltinių galima nustatyti, kad sostinėje XVI-XIX a. įvairiais vardais yra veikusios 13 špitolių. Seniausios jų, žinomos jau XVI a., buvo Jobo ir Marijos Magdalenos, Šv. Juozapo ir Šv. Nikodemo, Šv. Trejybės, rokitų ir kt. 1799 vysk. Jonas Kasakauskas įkūrė Vilniuje Šv. Jokūbo ligoninę. Parapijose buvo stengiamasi steigti špitoles, išlaikant jas iš parapiečių sudedamų aukų, kaimiečių suvežamų maisto produktų. Nuo seno špitolėmis rūpintis pareiga buvo uždėta klebonams. 1636.III.25 Žemaičių vyskupijos (Jurgio Tiškevičiaus) sinodo nutarimu pas dekaną kartą per metus į pasitarimą neatvykusieji klebonai turėjo mokėti 'deszimt kapu lietuwiszku szpitoliems'. 1647.VII.14 sinode buvo nutarta, 'kad

kiekwiens klebons isteigtum szpitolę pas sawa bažniczę'. 1752 Žemaičių vysk. Antanas Tiškevičius įsakė eilei klebonų su savo parapijomis kasmet vykti į Šiluvos atlaidus. Šitą įsakymą peržengusieji klebonai 'turėjo mokieti 20 węgriškuju raudonuju szpitoliems'.

Vėliau špitolė virto bažnyčios tarnų gyvenamuoju namu. Ypač Žemaičiuose, jeigu ir pasitaikydavo, kad į špitolę kokis senelis būdavo priimamas, špitolės perdėm neteko ligoninės ar prieglaudos charakterio. (Čia ligoninei liaudis turėjo žodį 'lazareta'). Paprastai špitolėje gyvendavo zakristijonas, varpininkas, bažnytinių rūbų skalbėja ('pročka'), bažnyčios šlavėjai, kartais ir vargonininkas. Tokio charakterio parapijos špitolė, netekusi pirmykščių labdaros funkcijų, yra jau pažįstama nuo XIX a. antros pusės. Dar 1839 tremtinys Wl. Gadon savo paskaitoje Paryžiuje pabrėžė, jog prie kiekvienos parapinės bažnyčios yra špitolė, kurioje talpinami seneliai, invalidai ir nebegalintieji dirbti. Atskirai reikia paminėti ligonines (špitoles) laikančius ir gailestingumo bei labdaros darbus dirbančius vienuolynus.

Vilniuje 1635 vysk. Abromas Vaina įkurdino Gailestingumo brolius (Bene fate fratelli), sutrumpintai vadinamus bonifratrais. 1649 Kaz. Sapiega juos atkvietė Naugardukan; vėliau jie įsikūrė Minske (1700), Gardine (1728), rūpindamiesi ligonių, ypač silpnapročių, globa. Kovai prieš marą Vilniaus vysk. K. Brzostovskis 1713. III.11 įkūrė Vilniuje šv. Roko vienuolius. Savo gailestingumo darbais rokitai buvo panašūs į bonifratrus, tik jie specialiai rūpinosi maro ištiktais ligoniais. Slaugydami tokius pavojingus užkrečiamus ligonis, patys rokitai išmirė, ir jų špitolę Vilniuje reikėjo vėl atnaujinti (1753.III.21). Minske rokitai įsikūrė 1752. Kaune jie savo ligoninę turėjo prie Šv. Gertrūdos (šaričių) bažnyčios. Jų įkūrėju čia laikomas Vandžiogalos klebonas Petras Noromiejskis. Žemaičiuose rokitai savo ligonines ar špitoles ligoniams laikė dviejose vietose. Padarydamas gausius užrašus, vysk. Antanas Tiškevičius 1743 atkvietė juos į Varnius. Kęstaičiuose juos įkūrė 1783.III.31 Jonas Ant. Rimgaila. Prasidėjus vienuolynų naikinimui 1843 rokitų namai buvo pavesti kunigams invalidams. Labdaros ir artimo meilės darbais rūpinosi ir kt. vienuoliai. Jų tarpe paminėtinos per Lenkiją Lietuvon patekusios XVII a. Gailestingumo seserys šaritės. Medininkų ir Vilniaus vyskupai ir kt. aukštieji dvasininkai savo testamentuose darydavo gausių užrašų vargšams, špitolėms, ligoninėms. 1762.I.27 Vilniaus vysk. Mykolas Zenkevičius savo išsamiu testamentu ypač pasirodė duosnus špitolėms, labdaros įstaigoms ir vienuolynams. Tame testamente yra, galima sakyti, pilnas sąrašas tada Vilniuje veikusių labdaros institucijų. Tarp jų buvo užrašyta 500 auksinų kunigams misijonieriams, arba lazaristams, kurie laikė savo špitoles

ir prieglaudas. Bet skurstančiųjų ir šelptinų Vilniuje buvo gana daug. Gana liūdnai sostinės vargšų padėtį atvaizdavo savo skunde prieš Vilniaus magistratą sostinės miestiečiai 1776.VIII.23. Prieš miesto organus buvo skundžiamasi, kad ' iš špitolių surinkę pajamų, dalinasi jas su klebonais; abiejų apeigų špitolės beturčių nelaiko: pasenę amatininkai ir miestiečiai su terbomis elgetauja po miestą žiemos metu, neturėdami prieglobsčio, o siaučiant speigams ir pūgoms, be laiko miršta prie vartų ir sienų prisiglaudę '. Kol Lietuvoje nebuvo vartojamos bulvės, kurios virto masiniu maisto produktu, dėl liūčių ir kt. gamtos nelaimių atskiras sritis dažnai ištikdavo badas. Tokiais atvejais žmonės šelpdavosi, kaip ir ' padegėliais išėję ', lankydami derlingesnių sričių ūkininkus. Ypač sunki darydavosi per badmečius baudžiauninkų padėtis. Kaip rodo pvz. 1800.IV.28 ' Lietuvos gubernijos ' civilinio gubernatoriaus raportas kariniam generalgubernatoriui M. I. Kutuzovui, Raseinių srities dvarininkai badaujantiems valstiečiams maisto neduodavo, o išrašydavo ' bilietus elgetauti '. Kovai prieš netikėtus badmečius ir nederlių rusų valdžia vėliau įvedė ūkininkų kasmetines pyliavas į tam reikalui valsčiuose pastatytus grūdų atsargos ' magazinus '.

Savo veiklą rytų Lietuvoje plačiai išplėtė XIX a. pradžioje Vilniuje įsikūrusi labdaros draugija — ' Towarzystwo Dobroczynnosci ' (rusai uždarė 1864). Pirmieji d-jos spausdinti įstatai žinomi iš 1809. Jie buvo dar 4 kartus Vilniuje perspausdinti (paskutinį kartą 1858). D-ja leido savo žurnalą ' Dzieje Dobroczynności ', kuris yra pirmaeilis šaltinis apie to laiko Lietuvos špitoles, labdaros darbą dirbančius vienuolynus, nes toji draugija savo veikimą, ypač iki 1831 sukilimo, buvo plačiai išvysčiusi Lietuvoje ir jai priklausančiose iki 1795 žemėse (Gardine, Naugarduke, Liet. Brastoje ir kt.). XVIII a. imtos Lietuvoje kurti masonų draugijos (Vilniuje, Ukmergėje, Raseiniuose ir kt.) rūpindavosi ir labdara, skiepydavo nuo raupų. Skiepų reikalui kurdavosi atskiros filantropinės d-jos, pvz. apie 1821 Raseiniuose veikė moterų suorganizuota Vakcinacijos d-ja, Pažangieji miestų ir miestelių sluoksniai buvo ėmę rūpintis ' tamsių žmonių ' sveikatingumu.

Palaikydama įvairias labdaros d-jas, nepriklausomoje Lietuvoje valdžia biudžete skirdavo šiek tiek lėšų labdaros socialiniams reikalams. Didelė labdaros dalis koncentravosi apie Šv. Vincento à Paulo d-ją, veikusią Lietuvoje nuo XIX a. pirmos pusės. Parapijose labdara ir buvo vykdoma per tą d-ją, laikiusią senelių ir vaikų (našlaičių) prieglaudas. Jos paramos gaudavo ir iš savivaldybės, parapiečiai suveždavo aukų javais. Šalia nario mokesčio, didžiausias pinigų šaltinis būdavo metinė loterija. Labdaros loterijos iš viso Lietuvoje buvo žinomos iš XIX a. galo. Nepriklausomybės metais buvo tokių

mažesnių parapijų, kur nebeliko elgetų. Labdaros ir gailestingųjų darbų vienuoliai (rokitai, bonifratrai, misijonieriai) nepriklausomoje Lietuvoje neatsikūrė, bet keliose vietose veikė elzbietietės, slaugydamos, laikydamos vaikų prieglaudas.

Specialius labdaros uždavinius turėjo Lietuvos Raudonasis Kryžius, prel. P. Januševičiaus įkurtoji Vaikelio Jėzaus draugija, Lopšelis, arba Kūdikių gelbėjimo d-ja, Lietuvių moterų globos komitetas, Kalinių globos d-ja, Šv. Zitos d-ja, Aklųjų giobos d-ja (laikė Aklųjų institutą) ir kt. su labdara surištos d-jos, neminint čia moksleivių ir studentų šalpos d-jų, fondų ir kt. organizacijų. Mokinių, studentų bendrabučiai, vad. ' bursos ', Lietuvoje turi gilias šaknis (nuo XVI a. galo), bet besimokančiųjų šelpimas tiesiogiai labdaros sričiai nebepriklauso. Atskira tema yra taip pat, nesant senatvės ir kt. draudimų, ' karšinčių ' šelpimas, ' išimtinės ' davimas.

II pas. karo metu Kaune ir krašte savo plačią veiklą išplėtė Savitarpinė Pagalba (vadovavo prof. Ign. Končius). Ji, be kitko, pravedė surašymą deportuotųjų pirmosios komunistų okupacijos metu. Tremtyje, užbaigus ribotą šalpos darbą prie Lietuvių Sąjungos (Berlyne ir Bamberge) veikusiai Savišalpos komisijai, Vliko nutarimu 1945. VI buvo atgaivintas Lietuvos Raudonasis Kryžius, kuris iki 1950 turėjo per 90 skyrių Vokietijoje ir Austrijoje ir sėkmingai skirstė maistą ir aprangą, daugiausia gaunamą iš Balfo.

Lietuviai JAV įvairiose kolonijose turi daug savitarpinės pašalpos d-jų. Čikagoje veikia Labdaros s-ga.

KLEBONAS LIETUVOS ISTORIJOJE

D.L. Kunigaikštijoj ir vėliau klebonas, vad. parochus, plebanus, proboszcz (liaudies kalba , prabaščius '), užėmė svarbią vietą ne tik religiniame, bet ir apskritai kultūriniame-socialiniame gyvenime. Klebonas iki pat Lietuvos valstybinio gyvenimo sutemų metų buvo svarbiausias asmuo parapijoje, miestely, arba bažnytkaimy. Jis ilgai ten buvo vienas iš žymiausių inteligentų, dažnai pats vyriausias jų tarpe, šalia gydytojo, vaistininko, taikos teisėjo ir kt. Visą laiką iki pat 1940 klebonas buvo ir civilinių aktų vedėjas. Jo reikšmė jau buvo žymi nuo pat pradžios. Pagal iš V. Europos per Lenkiją atneštą vidurinių amžių bažnytinę santvarką, ir D. L. K-joje XIV a. gale imtose organizuoti parapijose klebonui taip pat teko vyriausia dvasinė valdžia, kuri paprastai buvo žymi ir civilinėje srityje. Ir Lietuvoje, kunigui tampant klebonu, imant valdyti parapijai priklausančią beneficiją ir tuo būdu įgyjant jurisdikciją ant visų parapijoje gyvenančių tikinčiųjų, be jo žinios parapijoje ne tik joks svetimas kunigas

ar vienuolis negalėjo sakramentų teikti ir jo bažnyčioje mišių laikyti, bet ir pats klebonas darėsi specialiau privilegijuotas bajorų visuomenės narys.

Klebono teisės ir privilegijos Lietuvos bažnytiniame ir valstybiniame gyvenime. Oficialiai D.L.K-jai priėmus lotynišką krikštą, duosnia Vilniaus privilegija (1387.II.22) Jogaila atleido bažnyčių (parapijų, katedrų ir vienuolynų) žemes nuo bet kokių prievolių ir duoklių valstybei. ‘ Vyskupas savo bažnytinėse nuosavybėse ir kiti kunigai savo valdose turi pilną visokeriopą valdžią, visai pašalinant kitas valdžias, kad aukščiau stovėtų už pasaulinę valdžią ’. Tad ir klebonai Lietuvoje įgijo dideles teises, dėl kurių dvasininkams V. Europoje būtų reikėję ilgai kovoti. Savo teises, kurios dar buvo paryškintos kitų privilegijų (1447, 1492 ir kt.) ir Lietuvos Statuto, klebonai stengėsi apginti ir teismo srityje, visas juos liečiančias bylas nukreipdami į dvasinį teismą. XVI a. kilmingieji, ypač protestantai, ėmė smarkiau kovoti seimuose, kad būtų aprėžtos teisės bažnytinių teismų, kad ten klebonai neperkeldinėtų civilinių bylų. Dar XVII a. ne kartą seimų konstitucijose būdavo primenama, kad pasaulinės bylos su kunigais neitų į dvasinį teismą. 1634-35 buvo nustatyta, kad mišrioms byloms aukščiausioji instancija būtų popiežiaus nuncijus (Varšuvoje), nes bylų nukreipimas Romon ilgai nusitęsdavo.

Iki pat XIX a., su labai retomis išimtimis, į klebonus tegalėdavo patekti nebajorai. Kilmingieji, dažnai būdami parapijų steigėjai ar beneficijų davėjai, ėmė vaidinti parapijos kleboną skiriant, žymų vaidmenį. Pastatęs bažnyčią ar ją aprūpinęs beneficija (žemės ūkiu su jam priklausančiais baudžiaviniais valstiečiais), bajoras ir jo įpėdiniai įgydavo vad. kolatoriaus teisę, t. y. galėdavo į tos parapijos klebonus pasiūlyti savo kandidatą. O tai praktiškai reikšdavo sau tinkamo kunigo pakėlimą į savo parapijos klebonus. Tad protestantizmo dešimtmečiais kilmingieji kolatoriai, kurie patys buvo prisidėję prie reformacijos, ieškodami naujo mokslo išpažinėjų, išvarinėdavo Romos tikėjimo klebonus arba versdavo juos prie naujovių. Taip darė su katalikų klebonais savo plačiose žemėse Mikalojus Radvilas Juodasis. Kadangi Lietuvos-Lenkijos respublikoje protestantų didikų šeimos, pačios vis aprūpinančios ir ginančios protestantų klebonus, formaliai nepasirūpino iškovoti jiems reikalingų teisių valstybėje, tai evangelikų, kalvinistų, antitrinitarų (arijonų) ir kt. klebonai nevaidino D. L. K-joje to visuomeninio vaidmens, kurį vis labiau įgijo katalikų klebonai. Pastarųjų vaidmuo dar labiau padidėjo, kai nuo XVII a. pradžios (Zigmantas Vaza) katalikybė vėl ėmė dominuoti viešajame gyvenime ir darytis valstybiniu respublikos tikėjimu. Nors laikotarpis iki protestantizmo pasirodymo,

t. y. pusantro šimtmečio krikščionybės Lietuvos klebonų istorijoje dėl šaltinių šykštumo yra mažiau ryškus negu XVII a., tačiau vėlesnio vystymosi pradai jau tada aptinkami. Žemaičių vyskupijoje tebuvo 38 parapijos, o Vilniaus diecezijoje, kur religinis gyvenimas intensyviau plito, jų buvo tris kartus daugiau. Klebonų tačiau tada buvo žymiai mažiau negu parapijų, nes ne kiekviena parapija turėjo savo kleboną. Tik nuo XVI a. pabaigos įmanoma surinkti daugiau medžiagos apie D. L. K-tijos klebonus. XVII-XVIII a. atsiranda daugiau versmių, kurios padeda tiksliau nustatyti klebono vietą Lietuvos bažnytiniame ir socialiniame gyvenime. O bažnytinių žemių inventoriai paduoda smulkių žinių apie klebonų valdytas beneficijas. Klebono ir kitų dvasininkų teisės buvo aptartos Lietuvos Statute. Bendrieji respublikos seimai taip pat darydavo savo sprendimų. Labiausiai apie klebonų pareigas vis kalbėdavo diecezijų sinodai.

Klebonų pareigos pagal Vilniaus ir Medininkų sinodų nutarimus. Tridento susirinkimo sprendimais ir kanonais buvo aiškiai apibrėžtos klebonų teisės ir pareigos. Prie ‘Tridentinum’ derindamiesi Gniezno provincijos sinodai, kuriai priklausė ir D. L. K-ja, darydavo dar įvairių platesnių paaiškinamų ir papildomų nutarimų, privalomų ir Lietuvos vyskupijoms. Bet gyvenimas nuolat reikalaudavo, kad ir pačių diecezijų sinodai, remdamiesi Tridento nutarimais, juos plačiau paaiškintų, pakartotų ar išleistų vietinių įsakų. Nuo XVI a. galo, vysk. J. Radvilui pradėjus, buvo rašoma ir ganytojiškų laiškų. 1607 Gniezno arkiv. B. Maciejowskis išleido ilgą laišką klebonams — Epistola pastoralis ad parochos, kuris ilgam pasiliko ir Lietuvos klebonų pareigų vadovu. Plačiai buvo išdėstyta kunigų šventinimo, bažnytinių rūbų ir liturginių indų administravimo ir jų aptarnavimo tvarka. Klebonams buvo duota nurodymų, kaip sakyti pamokslus, kaip teikti sakramentus, kaip atlikti procesijas ir kt. Reikalaujant, kad klebonai pastoviai gyventų savo parapijose, buvo surašyti nurodymai apie parapijos lankymą, špitolės tvarkymą, bažnytinių žemių valdymą. Parapiniame gyvenime labai reikšmingi buvo diecezijų sinodų nutarimai, kur patys klebonai gaudavo savo parapijai, pastoracijai ir jų pačių gyvenimui praktiškų nurodymų ir įsakų.

Pradedant 1528 Vilniaus vyskupijoje XVI a. yra žinomi jau 7 sinodai. XVII-XVIII a. jų buvo dar daugiau. Didelė dalis priimamų nuostatų buvo tik priminimas Tridento nutarimų, vis raginant juos įgyvendinti. Dar 1669 Vilniaus sinodas įsakmiai nutarė, jog parapijų bažnyčiose per 4 m. šventes būtų ‘žmonių kalba’ (liet. ir lenk.) paskelbiami Tridento nuostatai apie moterystės sakramentą. Klebonams buvo priminta, kad jie vadovautųsi B. Maciejowskio ganytojišku laišku, o nuodėmklausiai — Pranciškaus Salezo instrukcija. Iki pat

XVIII a. per sinodus ėjo klebonams raginimai, kad jie gyventų savo beneficijose (parapijose), kad netelktų kelių parapinių žemių krūvon. O turintieji kelias beneficijas turėjo gauti iš Romos leidimą, parapijos pastoracijai pasodindami gerą vikarą (Viln. sinod. 1669). Tada buvo klebonui įsakyta gyventi prie bažnyčios, o ne savo tolimuose palivarkuose. Vėl kelintu atveju buvo nustatyta, kaip klebonai turi valdyti bažnytinius turtus. Buvo draudžiama juos parduoti, užstatyti, išnuomoti pasauliečiams. Buvo uždrausta beneficijas davinėti svetimiems, nes maža esą naudos iš tokių kunigų, kurie nemoka lietuviškai ir lenkiškai (Viln. sin. 1669). Buvo įsakyta tvarkingai laikyti bažnyčių inventorius ir vizitacijų aktus. Laikantis pop. Povilo II bulės (1468.III.1) klebonai buvo raginami rūpestingai prižiūrėti ir remontuoti bažnyčias ir jų altorius. Klebonams vis būdavo uždedama pareiga garsinti Bullam in Coena Domini, kurios senas vertimas žinomas ir lietuviškai. XVIII a. Vilniaus sinoduose buvo daroma daug nutarimų pamokslų ir sakramentų srityje, buvo nustatinėjama klebonams bažnytinių pamaldų ir giedojimo tvarka. Vilniaus vysk. K. Brzostovskis išsp. savo diecezijos kunigams ir vienuoliams ilgą laišką, tvarkydamas pastoraciją, suteikdamas daug nurodymų klebonams. Jiems buvo priminta, jog per šventes mišios turi būti visada laikomos už parapiečius. Klebonams įsakyta ir šventą vandenį prie durų laikyti švariame inde, kuris kas mėnesį valomas ir kt. Vysk. A. B. Klungis-Klongevičius 1831 išleido nuostatus, kokia tvarka turi būti atliekamos pamaldos parapijose, filijose ir kapelanijose. Jis daug dėmesio kreipė į personalinį santykių tvarkymą tarp klebono ir jo vikarų. Ant klebono tačiau gulė ne vien pastoracijos rūpesčiai.

Šalia bažnytinio giedojimo klebonas turėjo dar rūpintis parapinėmis (pradinėmis) mokyklomis. Jeigu bažnytiniams patarnavimams (chorui, mišioms tarnauti) reikalingų vaikų negalėdavo pamokyti koks bažnyčios tarnas (vargonininkas), klebonas samdydavo ,magistrą'. Abiejose vyskupijose klebonai darėsi parapinių mokyklų organizatoriai ir globėjai. Jau nuo XV-XVI a. sąvartos Vilniaus vyskupijoje yra pirmieji pėdsakai apie prie parapijų bažnyčių kai kur laikomas mokyklėles. XVI a. jų skaičius padidėjo. Tikslūs sąrašai parapinių, vienuolynų ir kt. mokyklų yra tik iš 1781-1828.

Po Tridento susirinkimo kiekvienas vyskupas savo diecezijose tvarkėsi savarankiškai. Jis organizavosi kunigų seminariją, spausdinosi savo vyskupijai katekizmus, šaukė savo diecezijos sinodus, kurių nutarimai tebuvo privalomi tik tos vyskupijos klebonams ir kt. kunigams. Tad ir Medininkų diecezijos parapijoms ir jų klebonams buvo priimta XVI-XVIII a. daug nutarimų. Sinodas, kurio nutarimai yra žinomi, buvo sukviestas 1636 vysk. Jurgio Tiškevičiaus. Tada klebonams buvo įsakyta, šalia eilės kt. juos liečiančių nutarimų,

parapijose steigti Šv. Izidoriaus Artojo brolijas. Sunki tada buvo vikarų (kamendorių) padėtis. Valdydami po kelias beneficijas, klebonai būtiniausioms pastoracijos pareigoms atlikti turėdavo savo negyvenamoje beneficijoje pasamdyti vikarą. Paprastai jis būdavo ir Lietuvoje menkai atlyginamas. Tada vikarų skundai nuo XVI a. nesiliovė. Žemaičiuose ir buvo nustatyta, kad klebonai vikarus samdytų tik trejiems metams, iš karto aiškiai nutardami atlyginimą. 1639 sinode buvo nustatyta, kad klebonai kartą metuose lankytų ' sawa parakwijo giwenąntius ukininkus, ne dieł pełna, bet kad gieriaus jus pažintum ir idiem žinotum, kąn kurs mok ir kajp ełgas ' (M. Valančius, Žem. Wisk. II 157). Šitaip klebonams buvo įsakytas kalėdojimas. Svetimoje parapijoje be jos klebono žinios ir vienuoliams buvo uždrausta ordinuoti sakramentus (Medin. sinod. 1643). Klebonams buvo įsakyta prie savo bažnyčių steigti špitoles (Sinod. 1647), be savo vyskupo žinios neskaityti ' egzortų ' ir vesti krikštytų, sutvirtintų, susituokusiųjų ir mirusiųjų knygas. Daug painiavos vis darydavo klebonams aiškiai nežinomos ar nepaisomos plačių parapijų ribos. Vysk. J. Domanovskis buvo Medininkų vyskupiją išskirstęs į 38 parapijas, bet per XVII a. padaugėjo parapijų, keitėsi jų sienos. Tad vysk. Ant. Tiškevičius įsakė klebonams gerai įsidėmėti savo parapijų ribas, kad paskui nekiltų barnių. Pagaliau sienos buvo per sinodą (1752) tiksliai užbrėžtos. Buvo uždrausta klebonui savo bažnyčios kapuose laidoti svetimos parapijos numirėlį, išreikalaujant tikrajam klebonui 60 auksinų; nusižengusieji turėjo būti dar vyskupo pabarami. Buvo imta tiksliau nustatinėti klebono ir vikarų santykius. Klebonas turėjo kiekvienam jų už padėjimą sekmadieniais laikyti mišias už parapiečius, kasmet išmokėti po 18 sidabrinių rublių (100 , timpų '). Jiems turėjo taip pat atiduoti visą pelną už krikštus ir moterų įvesdinimus. Tada buvo įsakyta naujiems klebonams už mirusį pirmataką, kuris buvo palikęs viskuo aprūpintą kleboniją ir gražiai išlaikytus trobesius, kasmet giedoti egzekvijas su mišiomis ir dar atlaikyti 10 mišių.

Klebonų stoka ir jų vaidmuo D. L. K-joje. Kadangi Lietuvoje didelis kunigų trūkumas buvo jaučiamas per kelis amžius, tai ir parapijose klebonų vis trūkdavo. Didelė jų dalis nuo pat pradžios buvo ne vietinės kilmės. Jau pirmųjų Vilniaus vyskupijos parapijų klebonai buvo lenkai ar ateiviai iš artimų Mozūrų. Iš D. L. K-jai priklausančios Palenkės (Podlachijos) XV-XVI a. vis plūsdavo daug klebonų lenkų, ypač į Vilniaus diecezija. Turėdami patronato teisę, D. L. K. į geras beneficijas pristatydavo klebonus lenkus, jų (kunigaikščių) kanceliarijoje nusipelniusius. Net Kazimiero 1447 privilegijoje, kuri šiaip jau aiškiai draudė ne D. L. K-tijos piliečiams davinėti Lietuvoje vietas, numatė, jog atskirais atvejais

į bažnytines vietas gali būti skiriami ‘antros tautos’ kandidatai, t. y. lenkai. Steigiant naujas parapijas ir vis trūkstant klebonų nuo XV a. galo buvo labai išplitusi beneficijų akumuliacija, t. y. kelių parapijų žemių ir jų pajamų sutelkimas vienose rankose. Šitoji negerovė XVI a., ypač prieš Tridento susirinkimą, buvo žinoma Vokietijoje; labai išplito ji Lenkijoje. Perėjo ji ir Lietuvon. Yra žinoma daug faktų, kaip ateiviai klebonai ilgai patys nesirodydami gautoje parapijoje, naudodavosi tik jos beneficija. Nors buvo daroma žygių prieš beneficijų ‘medžiojimą’ (toje kovoje pasižymėjo vysk. Giedraitis), tačiau vis pasisekdavo vienam kunigui būti kelių parapijų klebonu. XVI a. gale išgarsėjo Matas Klodziński, Krokuvos kanauninkas. Jis buvo Vilniaus klebonas, Medininkų kapitulos archidiakonas, Ramygalos, Krekenavos ir Panevėžio klebonas (K. Jablonskis, Istorijos archyvas I, 363). Klebonų trūkumas ilgai buvo neįveikiamas. Dar XVII a. per 7 didžiąsias šventes kunigams buvo leidžiama laikyti dvejas mišias, tik ne vienoje bažnyčioje.

Gniezno arkivyskupija, kurios jurisdikcijai Lietuva priklausė, nesistengė dauginti kunigų Lietuvoje. Kadangi dėl aštrių luominių santykių gausi valstiečių masė buvo paversta baudžiauninkais, mokslą eiti galėjo tik bajorai. O ‘pašaukimų į kunigus’ iš Lietuvos aukštesniojo luomo (magnatų, bajorų) negalėjo būti daug, nes kilmingieji tesudarė mažą dalį gyventojų. Daugelis parapinių beneficijų buvo tik vidutinės ar net gana kuklios (iš čia noras geresniam pragyvenimui valdyti kelias parapijas), ir ten klebonavimas negalėjo daug vilioti, nors klebonai, pagal Lietuvos Statuto dvasininkų padalijimą į aukštesniuosius ir žemesniuosius (III 34), ir turėjo teisę naudotis eile privilegijų. Paprastas bajoras į parapijai priskirtą žemę kartais žiūrėdavo kaip į vieną iš būdų aprūpinti savo sūnų. Tad bajoraičiui (ypač XVI a.) klebonauti, t. y. valdyti beneficiją, reiškė dažnai, pačiam teturint tik mažuosius kunigų šventimus (su tokiais šventimais daugelis jų likdavo ilgai), parapijos sielų išganymui ieškotis pavaduotojo (vikaro). Ne tik iki jėzuitų akademijos įkūrimo (1579) ir įsteigimo Vilniuje dviejų seminarijų (1582) sunkiai ėjo pats kunigų paruošimas Lietuvoje. Kliūčių buvo ir vėliau. Akademijos įsteigimas jau reiškė pažangą, nes buvo sulaužytas švietimo monopolis Krokuvos universiteto, kuris ilgai savinosi išimtinę teisę būti vyriausia mokykla D. L. K-joje. Kadangi mokslą ėjusieji iš jo turėdavo sau daug naudos, tai nesistengė skatinti kitų mokytis. Tad ir lietuvių patekimas į anas dvi seminarijas sostinėje buvo apsunkintas. Iš čia suprantama, kodėl iki pat XVIII a. Lietuvoje vis trūkdavo vietinių klebonų, ir abiejų vyskupijų kapitulose vis nuolat buvo sutinkama daug svetimtaučių. Klebono valdžia savo parapijoje D. L. K-jos laikais buvo gana plati. M. Valančiaus duomenimis, kai

klebonai patirdavo baudžiauninkus šventomis dienomis nevaikščiojant į bažnyčią ar dirbant kokius darbus, žvejojant, ar ‘ su židajs i kieli važuojent ’, tokius per dešimtininkus atvarydavo špitolėn, kelias dienas kalindavo ir paleisdavo ‘ kaip węn rejkięnt kajli iszdirbusis ’ (Žem. Wisk. II 214). Už papiktinančias nuodėmes (svet'moterystę, ištvirkavimą) nusidėjėlį vedžiodavo su šiaudų kepure ' o bažnyčią ar rakindavo prie jos sienos lauke. Šitokią bausmę, prie bažnyčios kengės rakinimą, nusikaltusiems savo žemių tikintiesiems vartodavo protestantų ir katalikų bajorai. Klovainių parapijos klebonui pranešus, kad jo parapiečiai nesilanko šventadieniais bažnyčion, Upytės vls. laikytojas išleido griežtas taisykles. Kengėn turėjo būti sodinami, ar prie bažnyčios išplakami, kurie nesilankydavo bažnyčion, neidavo velykinės, vaikus numarindavo be krikšto ar be klebono leidimo, nesulaukę trijų užsakų, vesdavo žmoną. Prie bažnyčios kengės žmonės būdavo prirakinami stovėti ir už nusikaltimus, nieko bendra su parapijoje klebono įvesta tvarka neturinčius. Taip padarė, pvz. karal. Jono Kazimiero komisoriai 1655 prie Jurbarko bažnyčios įsakydami prirakinti eilę valstiečių, už pasipriešinimą vietinei administracijai. Iš inventorių matyti, jog dvaro administracija turėdavo sekti, kad valstiečiai lankytų bažnyčią. Rakantiškių dv. (inv. 1764) šventomis dienomis einantieji girion būdavo nuplakami 45 rykštėmis, o parapijos bažnyčiai turėdavo duoti po 3 svarus vaško. Kai kurie inventoriai rodo (Šešuolių dv. Vilniaus vysk. 1731), jog per visas šventes buvo reikalaujama iš namų atsiųsti bent po vieną žmogų mišių. Nusikaltusieji būdavo pirmu kartu baudžiami pinigais, o antrukart — sodinami kengėn.

Pakėlimas klebonu ir lietuvių kalbos klausimas parapijoje. Pradžioje kandidatų parinkimui klebonais įtakos turėjo koliatoriai. D. L. K., kaip pirmasis bažnyčių steigėjas, irgi naudojosi patronato teise. Skirdamas jam kanceliarijoje nusipelniusius kunigus parapijų klebonais, valdovas neatsižveldavo į jų tinkamumą, nes vadovavosi savo išskaičiavimais. Kadangi daug tokių klebonų negalėdavo lietuviškai pasakyti pamokslo ar išklausyti išpažinčių, Lietuvos vyskupai ėmė rūpintis išgauti iš D. L. K. daugiau teisių klebonus skirstant. D. L. K. Aleksandras 1501 atsisakė patronato teisės 28 parapijose (Vilniaus vysk.), leisdamas ten vysk. Vaitiekui Taborui savo nuožiūra skirti klebonus. Panašią privilegiją iš Aleksandro skirstyti klebonus į parapijas, kurias buvo įsteigęs D. L. K., 1503 gavo Medininkų vysk. Martynas III. Tad iš karto Žemaičių vyskupai į 11 parapijų patys laisvai galėjo skirstyti klebonus. Ilgai nebuvo žiūrima aiškios ir nustatytos tvarkos, kaip klebonus parinkti į parapijas. Vysk. Jurgis Tiškevičius pvz., klebonais keldavo tik tuos kunigus, kurie sugebėjo gerai sakyti pamokslus.

Daug apie kunigų vidaus gyvenimą nutaręs Medininkų sinodas 1752 dar sykį aiškiai aptarė kandidatų į klebonus egzaminavimą. Tam reikalui sinoduose turėjo būti išrenkami egzaminatoriai, kvočiantieji apie pamokslų sakymą ir išpažinčių klausymą.

Klebonų ir apskritai kunigų vaidmuo vad. 'lenkinime per bažnyčias' ir ypač rytų plotų (Vilniaus vyskupijos) nulietuvėjime yra imtinas istoriškai. Bajorija, iš kurios ir klebonai buvo kilę, vienu iš bajorystės požymių laikė kalbėti ne liaudies kalba. Pati Lietuvos valstybė tada lietuvių klebonui neteikė jokios viešosios reikšmės. Net valdovai (Vytautas ir Jogaila), kada turėdavo kalbėti D. L. K-jos vardu, vartodavo rytinių slavų, lotynų ir vokiečių kalbas ; bet jiedu vartojo gimtąją lietuvių kalbą, kai kalbėjo į savo tautą Bažnyčios vardu. Iki D. L. K-jos galo Bažnyčia buvo pasilikusi vienintelė vieša institucija, kuri sielovados reikalui naudojosi, kad ir ne visuotinai, lietuvių kalba. Tuo pat laiku pavietų bajorų seimeliai, net grynai etnografinėse Lietuvos dalyse, nevartojo lietuvių kalbos. Valstybiniuose XVI-XVIII a. aktuose labai retais atvejais terandami lietuviški priesaikų ir kt. tekstai, o bažnyčiose ypač po Tridento susirinkimo ir ėmus jėzuitams veikti, lietuvių kalba buvo vartojama pamoksluose, giedojime, bažnytinėse knygose. Kadangi to laiko visuomenė (bajorija) perdėm niekino lietuvių kalbą, tarp bajorų lietuviškai niekada negalėjo būti apaštalaujama. Patekdavo, kaip vizitacijų aktai (T. Peculus) rodo, į lietuviškas sritis klebonai ateiviai, kurie metų metais nesimokydavo lietuvių kalbos, ir porą dešimtmečių Lietuvoje išgyvenę, negalėdavo pasakyti pamokslo lietuviškai (K. Jablonskis, Arch. Philol. IV 1933, 64). Iš XVI-XVII a. tad yra žinoma eilė bažnyčių fundacijų aktų, kur būdavo įrašoma sąlyga, jog klebonas ar jo vikaras mokėtų lietuviškai pamokslus sakyti ir išpažintis klausyti.

Vilniaus vyskupijoje 1528 buvo įvesta, kad krikšto formulės žodžiai būtų tariami lotyniškai, o ne lietuvių kalba, ' nes kunigas gana dažnai (saepius) jos nemoka '. Tačiau Tridento susirinkimas nustatė, kad krikšto, išpažinties ir moterystės sakramentai būtų žmonių gimtąja kalba atliekami. Pagal parapijų ir kt. archyvus yra dar tiksliau tirtinas klausimas, kiek gimtosios kalbos reikalavimus Lietuvoje pasisekė įgyvendinti. Pati valstybė tam nedavė sąlygų. Aukštesnysis luomas, net bažnyčioje neklausydavo, ' kada žemaitiškai yra aiškinamas katekizmas ir sakomi lietuviški pamokslai ' (Žem. vysk. Lopacinskio relacija Romon 1773). Pagal šią aukštesniojo luomo madą, iš Lenkijos atvykę klebonai ir kt. kunigai nesimokydavo lietuviškai. Tačiau sąmoningas lenkinimas per bažnyčias yra pradėjęs reikštis tik XIX a. antroje pusėje, kada ne vienam lenkiškai nusistačiusiam klebonui visas lietuvių tautinis atgimimas (' litvomanija ') vaidenosi nepriimtinu socialistiniu, antikatalikišku judėjimu, savo-

tiška ' laisvamanija '. Tačiau, D. L. K-joje prasidėjus katalikybės restauracijai (nuo XVI a. galo), bažnyčiose lietuvių kalbos buvo žymiai daugiau žiūrima, negu valstybinėse įstaigose.

Beneficijos ir klebono ekonominė padėtis. Kiekvieną parapiją kuriant ar bažnyčią statant, turėjo būti užrašoma ir beneficija, iš kurios klebonas galėtų išsilaikyti. Žemės ūkio krašte beneficijos paprastai susidėdavo iš bažnyčiai paskiriamos žemės ploto. Baudžiavinėje ano laiko sistemoje bažnytinėms žemėms būdavo prirašomi ir valstiečiai. Jose būdavo nelaisvų ir duokles duodančių bei baudžiavą einančių žmonių. Tad, šalia D. L. K. ir bajorų valstiečių, atskirą grupę sudarė bažnytiniai valstiečiai. Bažnytinių žemių inventoriuose yra tiksliai sužymėtos ir jų pareigos. Jau kuriant pirmąsias parapijas Vilniaus ir Medininkų diecezijose, klebonui būdavo užrašomos žemės su ūkininkais, t. y. visos prievolės ir duoklės, kurias iki tol anų žemių baudžiaviniai žmonės atlikdavo D. K. ar kilmingiesiems. Šalia dešimtinės (decima), kurią klebonas pirmausia gaudavo iš bažnyčių steigėjams priklausančių dv., bažnytinių žemių valstiečiai atlikdavo savo žemių prievoles, mokėdavo duokles medaus, kurio vaškas buvo reikalingas bažnyčios altorių žvakėms. Jau XVI a. inventoriai rodo klebonus turint ežerų. Griežtų pasninkų šimtmečiais paprastai vis buvo žiūrima, kad klebono žemei būtų priskirtas vienas kitas ežeras ar bent žvejybos teisės upėse. Priėjimą prie ežero ir upės klebonai labai brangino, nes sunkiai pasiekiamose parapijose jie nebuvo būtinai priversti rūpintis gauti silkių, importuojamų iš Dancigo, Karaliaučiaus ar Rygos.

Ano meto ūkinėje santvarkoje nuo XV a. galo Lietuvoje miestuose, miesteliuose, bažnytkaimiuose, dv. žemėse labai išsiplėtė smuklių (karčiamų) laikymas, bravorų steigimas. D. L. K. Kazimieras pirmasis ėmė duosniai užrašinėti kilmingiesiems smuklių pajamas. Labai daug smuklių XVI-XVIII a. prisisteigė bajorai. Bažnytinių beneficijų sudėtin tad būdavo priskiriamos ir smuklės. Kartais klebonas gaudavo teisę pačiame miestelyje ar bažnytkaimy laikyti savo smuklę. XVII-XVIII a. parapinių žemių plotai padidėjo. Daugelis katalikybėn sugrįžusių magnatų ir bajorų savo religinį uolumą rodė steigdami naujas parapijas, statydami bažnyčias, bažnyčioms dovanodami naujų žemių ir užrašinėdami daugiau valstiečių. Kylant javų kainoms (nuo XVI a ir iš Lietuvos buvo stipriau prasidėjęs grūdų eksportas), bajorai buvo ėmę labiau plėsti dirbamos žemės plotą. Steigdami naujus palivarkus ir prie jų prijungdami su didėjančiomis prievolėmis kaimus baudžiauninkų, bajorai tą pačią ūkinę sistemą nurodė ir klebonams. Prie parapijų buvo kuriami palivarkai su baudžiauninkų prievolėmis. XVII-XVIII a. klebonai eilėje parapijų virto stambiais žemvaldžiais ir savo gyvenimo būdu ar papročiais, priklausydami tai pa-

čiai bajorų visuomenei, iš jos nedaug teišsiskyrė. Valstiečių padėtis bažnytinėse žemėse tačiau ir tada buvo lengvesnė negu kitų bajorų. Yra žinoma eilė faktų, kaip vyskupai stengėsi bažnytinius valstiečius apsaugoti nuo sunkinančių prievolių ir išnaudojimo. Medininkų vysk. J. Domanovskis 1562 įsakė kapitulos prokuratoriui apvažiuoti bažnytines vyskupijos žemes ir teirautis, ar vyskupo užvaizdos nėra padarę kokios skriaudos. Vysk. M. Giedraičiui padarius gerą pradžią, buvo stengiamasi apibrėžti bažnytinėse žemėse valstiečių pareigas. Parapijas lankydami vyskupo vizitatoriai tikrino, ar klebonai laikosi taisyklių. Buvo imamasi ir priemonių bažnytinių valstiečių teisėms apginti. Keletas tokių bylų yra žinoma iš XVII a. galo (1676-77) Medininkų vyskupijoje. Dideles bažnytinių žemių nuosavybes per kelis šimtmečius įgijo Vilniaus Vyskupijos parapijos. XVII—XVIII a. inventoriai parodo eilę beneficijų po keliadešimt valakų (1 valakas per 20 ha) ir daugiau. Žemaičių diecezijoje bažnytinės klebono žemės buvo žymiai mažesnės. Pagal M. Valančiaus sudarytas ‘ Tobliczes ’ yra matyti, kiek klebonai valdė žemės iki 1841, t. y. iki bažnytinių žemių atėmimo. Plačioje Žemaičių vyskupijoje tebuvo 20 parapijų, kurių klebonai valdė daugiau kaip 40 valakų: Akmenė — 48, Alsėdžiai — 50, Betygala — 49, Baisiogala — 50, Joniškis — 57, Kartena — 70, Klovainiai — 45, Kražiai — 161, Laižuva 71, Nemakščiai — 47, Plungė — 52, Rietavas — 53, Šeduva — 56, Šiaulėnai — 50, Šiauliai — 80, Švėkšna — 41, Šiluva — 140, Tryškiai — 91, Tverai — 67 ir Veliuona 50.

Daug parapijų tačiau teturėjo maža žemės. Daliai klebonų kasmet pyliavą atiduodavo dv., kuris buvo įkūręs bažnyčią. Senesnės parapijos visuomet turėjo daugiau žemės. Daugumas klebonų tų parapijų, kurios buvo neseniai įkurtos, nevaldė nė valako. M. Valančiaus parapijų statistikose apie klebonus yra nemaža įdomių pastabų. Šalia užrašų ‘ kunegs badu nestimp ’, pasitaiko pastabų, jog ‘ klebonas vos gali išmisti ’, ar ‘ klebonui be žmonių pagalbos trūkst duonos ’. Klebonams smuklių bebuvo likę labai nedaug. 1842.XII.15 rusų valdžios įsakymu ir iš Lietuvos vyskupijų buvo atimti visoki parapijų turtai, paliekant tik po 33 dešimtines žemės. Rusų valdžiai ypač rūpėjo atimti bažnytinių žemių baudžiauninkus, kad kunigų įtaka jiems sumažėtų. Už atimtas žemes, pagal parapijų kategoriją, klebonams buvo numatytas kasmetinis atlyginimas rubliais (I—600 rbl., II—500, III—400, IV—275, V—230). Sūduvoje klebonai nevaldė didelių ūkių, ir jiems Prūsų valdžia po 1795 tebuvo palikusi tik po 3 ha (6 margus), mokėdama atlyginimą. Neprikl. Lietuvos laikais, kai Žemaičiuose parapijoms kai kur buvo grąžinta XIX a. jų atimtų žemių iki galimos normos (80 ha), Sūduvoje bažnyčiai buvo vienur kitur pridėta tik po 2 ha.

Klebonai rusų priespaudoje, Lietuvos Nepriklausomybės metu ir okupacijose. Netekę visų D. L. K-joje turėtų privilegijų ir žymių beneficijų, ypač po 1863 sukilimo, kada prasidėjo didžioji rusinimo banga, Lietuvos klebonai turėjo išgyventi labai kietos priespaudos dešimtmečius. Jeigu D. L. K-joje jie buvo labiau nuo didžiosios tautos masės atsiskyrusios bajorijos dalis, XIX a. persekiojimuose jie žymiai susiartino su kaimiečiais, tapdami šiems autoritetu ir dvasios vadais. Rusų jungas, besireiškiąs griežta policijos priežiūra, kunigus užgrūdino. Klebonas po 1863 neturėjo teisės išvažiuoti iš savo parapijos, eiti pareigų kitoje parapijoje. Naujam klebonui skirti vyskupas vis turėdavo gauti rusų gubernatoriaus patvirtinimą. Į pačios bažnyčios valdymą tiesiogiai kišdamosi, rusų valdžia reikalaudavo, kad jai palankesni kunigai gautų geresnes vietas, o klebonai geresnes parapijas. Buvo įvesta griežta pamokslų cenzūra. Įsakius parengti vyriausybės patvirtintus pamokslus, policija turėjo kontroliuoti, ar parapijų kunigai tikrai sako pamokslą iš jos pripažinto (Filipeckio-Bieloževskio) vadovėlio. Mažiausiam bažnyčios remontui iš generalgubernatoriaus klebonas turėjo gauti leidimą. Be leidimo nebuvo galima prie kelio pastatyti ir kryžiaus. Buvo draudžiamos bažnytinės procesijos mieste. Jos buvo galimos tik bažnytkaimio šventoriuje. Prieš rusus kunigai parodė daug atsparumo. Jie mokėjo pabaudas, bausmei buvo uždaromi į vienuolynus ar tremiami Rusijos gilumon. Rusams nepavyko įveikti klebonų drausmės, kurios jie buvo įgavę vysk. Valančiaus mokykloje. 1869-70 jau iškilo pirmoji knygnešių byla, kurioje buvo baudžiami Valančiaus klebonai, jo artimi bendradarbiai. Spaudos draudimo laikotarpyje jie ir bažnyčių tarnai apskritai suvaidino žymų vaidmenį. Persekiojami ir varžomi kunigai įgijo tik daugiau pasitikėjimo katalikų visuomenėje. Nuo XIX a. galo Kauno ir Seinų seminarijas jau baigdavo tautiškai subrendę kunigų būreliai, kurie greitai sudarė kadrus tokių klebonų, kurie atlietuvino kleboniją. Kai iš baudžiavos išlaisvintų valstiečių sūnūs tapo klebonais, bajoriškas bažnytinio gyvenimo stilius visai baigė išnykti. Anksčiau buvo susiformavęs lenkiško klebono tipas, o nuo XIX a. galo lenkų pavyzdžiais vis labiau imta kratytis ir ieškota vakarietiškų ryšių. Tad kūrėsi naujos tradicijos Lietuvos klebonų, kurių daugumas buvo ėję mokslus pačioje Lietuvoje. Lietuviškos dvasios klebonų tarpe atsirado literatų, žymių visuomenės veikėjų (ypač svarbus jų įnašas švietime, įkuriant tris švietimo draugijas), kooperatininkų. O toji didelė visuomeninė klebono reikšmė, kai patriarchaliniuose XIX a. santykiuose kaimas jam vis teikė ypatingą pagarbą, perėjo ir į Nepriklausomosios Lietuvos laikus. Kadangi abi pirmosios konstitucijos (1922, 1928) įsakmiai nustatė, jog ‘gimimo’, jungtuvių

ar mirimo aktai, daromi tikinčiųjų pas jų dvasininkus (§ § 85, 86), tad klebonai iki 1940 savo parapijose vedė savo gyventojų judėjimą, ir jų išduodamos metrikos turėjo juridinės galios. 1940 pradžioje Neprikl. Lietuvoje iš viso buvo tikrų klebonų 233 (iš jų 19 ' nepajudinami ' -inamovibiles), apie 212 klebonų buvo su administratoriaus titulu, filijų klebonų (kuratų) buvo 72.

Diecezijomis taip skirstėsi (*žr. lentelę*).

	tikrų k.	k. adm.	kuratų	par. bžn.	filijų	kt. bžn. ir kopl.
Kauno arkiv.	57	29	34	91	31	118
Telšių vysk.	41 (15 nejud.)	73	9	112	16	14
Panevėžio v.	78	7	29	91	27	89
Vilkaviškio v.	34 (4 nejud.)	60	—	94	—	5
Kaišiadorių v.	23	43	—	66	?	2

Klebonų administratorių skaičius prašoko tikrųjų klebonų skaičių, nes vyskupas pirmuosius skirdavo įvairiais savo administraciniais sumetimais, neturėdamas reikalo gauti nė civilinės valdžios sutikimo, kaip to reikalavo konkordatas. Pirmosios sovietų okupacijos metu (1940-41) neprikl. Lietuvoje klebonai turėjo pakelti sunkią dalią. Iš 1941.VI.22-27 nukankintų ar sušaudytų iki šiol pavardėmis žinomų 16 liet. kunigų, 12 jų buvo įvairių Lietuvos parapijų klebonai; 5 klebonai (tarp kitų 11 kunigų) buvo išlaisvinti iš kalėjimų sukilimo metu. Keli jų buvo deportuoti Sov. Rusijon. Tokių aukų skaičiai, ypač deportuotų, daug kartų išaugo per II sovietų okupaciją nuo 1944 vasaros. Nors 1956 apie 130 kunigų buvo iš ištrėmimo ir žiaurių priverčiamųjų darbo stovyklų sugrąžinti Lietuvon, tačiau bent vienas trečdalis parapijų dabar neturi savo klebonų. Iš 1944 tremtyje atsidūrurių 263 kunigų, dalis jų buvo klebonai.

KLEBONIJA

Klebono ir apskritai parapijos kunigų gyvenamasis namas (rezidencija) su parapijos raštine, kurioje paprastai yra laikomas parapijos archyvas, krikšto, santuokų ir kitų sakramentų, o taip pat ir mirties registracinės knygos bei visi kiti parapiją liečią dokumentai.

K l e b o n i j ų   i s t o r i j a D. L. K-tijoje, kaip ir Lenkijoje, turėjo dvejopą prasmę. Ji reiškė ir pačią klebono instituciją, parapijos valdymą. Tiesiogine prasme klebonija yra gyvenamas namas su žeme, priklausąs klebonui klebonavimo metu (curia praepositi).

žmonių kalboj ‘klebonija gera’ ir ‘klebonija menka’, reiškia prie klebonijos priklausančią beneficiją. Tokia prasme žodį klebonija vis vartoja M. Valančius (Žem. Wisk. I 275-331). Lietuvoje nuo pat krikščionybės įvedimo šaltiniuose paprastai kalbama apie kleboniją (plebania, pliebania, plebanatus, plebanja), kaip apie klebono ir kt. kunigų (vikarų) gyvenamus namus, statomus prie pat bažnyčios ir skirtus klebonui praleisti laiką, liekantį nuo jo pastoracinio darbo bažnyčioje ir parapijoje. Lietuvoje klebonija paprastai būdavo vis medinė net ten, kur nuo XVII a. buvo pastatomos barokinės mūro bažnyčios. Iš Medininkų vyskupijos vizitacijos protokolo (Tarkvinijaus Pekulo surašyto) 1579 yra žinoma šiek tiek ir apie pačių klebonijų stovį. Protokole, pvz., pažymėta, kad Krakėse kan. M. Daukšos klebonija buvo gana gera (Arch. Philog. IV 71). Dar tiksliau apie pačias klebonijas ir jose laikomus daiktus kalba bažnyčių inventoriai Iš jų matyti, kad klebonai, jeigu negyvendavo savo parapijoje, išnuomodavo ne tik bažnyčios žemę, bet ir pačią kleboniją. 1563 Rokiškio klebonas, darydamas sutarį su savo vikaru ir surašydamas smulkų Rokiškio bažnyčios ir klebonijos inventorių, įpareigojo jį — pagal reikalą — pačią kleboniją remontuoti. Dar XVII a., kaip rodo bažnyčių inventoriai, buvo iš molio nukrėstų klebonijų (Semeliškės, 1637). Klebonijai dažnai dar priklausydavo smuklė ar bravoras, kurių skaičius iki XIX a. visai sunyko. Miestelyje ar bažnytkaimyje šalia šventoriaus statoma klebonija paprastai būdavo vienas iš žymiausių vietos trobesių. Dažnai pačioje klebonijoje būdavo erdvus valgomasis atlaidų metu suvažiavusiems kunigams pavaišinti. Jeigu nebuvo vietos špitolėje, ten talpinosi ir raštinė metrikoms, kurias paprastai išrašinėdavo vargonininkas. Dar XIX a. pusėje Lietuvos kleboniją supo lenkų kultūros dvasia. Jų atlietuvinimas buvo svarbus tautinio stiprėjimo veiksnys, nes tada klebonas miestelyje buvo svarbiausias šviesuolis. Lietuvoje klebonijoje paprastai koncentravosi katalikiškosios akcijos reikalai.

KUNIGO VAIDMUO LIETUVIŲ TAUTOS ATGIMIME

1. *Reikalas teisingai įvertinti kunigo veiklą*

Kalbant apie kokio nors dalyko ar reiškinio vaidmenį, paprastai vis stengiamasi kelti tik to dalyko reikšmę. Vis nurodinėjama jo svarba. Toks klausimo pastatymas padaro dalyką vienašališką. Tad stengiantis suprasti kokios nors problemos objektyvią vertę, reikia siekti to klausimo visapusiškumo. Todėl,

liečiant ir kunigo vaidmenį mūsų atgimime, reikia į jį pažiūrėti iš visų pusių, įstatyti, kiek tai galima, į tikrus ano meto rėmus. Neturime tik deja, po ranka atitinkamos medžiagos, kad galėtume preciziškiau ir nuosekliau pagrįsti kai kuriuos teigimus.

Praeities vertinimuose būna didelių nesusipratimų, kai piešiamieji istorijos paveikslai išplėšiami iš ano laiko tikrovės rėmų, kai apie juos sprendžiama ne iš to paties laikotarpio pasiimtu mąstu. Net ir tokie, objektyviai imant, ir katalikų pasaulėžiūros akimis nepateisinami dalykai psichologiškai, kai tik juos imi vertinti pagal anų laikų dvasią, labiau suprantami. Juk kitaip, pvz., atrodo kryžiaus karai, ordino kovos prieš lietuvius, inkvizicija, Aleksandro VI-jo gyvenimas ar Bartolomėjaus naktis, kaip ir visa eilė kitų iš istorinės tikrovės išplėštų ir kreivuose veidrodžiuose parodytų dalykų, kai į juos pažiūri praeitos dvasios akimis, o ne akimis žmogaus, kuris gyvena jau tūkstantį ar penkis šimtmečius vėliau.

Sugebėjimas persikelti į tuos praeitus laikus, į juos intuityviai įsijausti, yra didelė dovana istorikui. Be abejo, yra neįmanoma vėlesnės kartos žmogui visai tiksliai atkurti ir pilnai išgyventi praeitus laikus. Yra tik tam tikras idealas, prie kurio didieji istorikai labiau prisiartina.

Kai Mommsenas parašė savo aštuonių tomų Romos istoriją, XIX-jo amž. galo visuomenė praregėjo, ir pro naujai praplėštą, iki tol silpnai permatomą praeities maršką pamatė visai kitą antikinį pasaulį. Kai Liudvikas Pastorius, remdamasis nuostabiai gausia įvairių Europos archyvų medžiaga, parašė 18-kos tomų « Popiežių įstoriją », pagaliau buvo gautas daug teisingesnis vaizdas, negu jį buvo piešę ankstyvesnieji istorikai à la protestantas-perkrikštas žydas Gregorovius ir kit.

Ir Mommsenas, ir Pastorius intuityviai praregėjo. Yra ir daugiau stambių-standartinių leidinių, kuriuose toks praregėjimas apsireiškia. Juk praeitį vertinant bendrai yra labai reikalingas intuityvus įžvelgimas. Iš Lietuvos istorijos gi, šalia inventoriškai-sauso bei pusiau bibliografinio šaltinių medžiagos skelbimo ir faktų registravimo, tokio pilno darbo vis dar nematyti. Tas pat reikia pasakyti ir apie artimiausią mūsų t.y. XIX-jo amž. praeitį. Tiesa, senoji karta dar atsimena to amžiaus galo faktus ir pažįsta jo dvasią. Ji susidūrė ar asmeniškai pažino ir žymiuosius veikėjus. Tačiau, šalia eilės monografijų ir mokslinių studijų atskirais klausimais, niekas dar iš lietuvių nespėjo viename sintetiškame veikale, panaudojant gausią archyvinę medžiagą, stipriai intuityviai peržvelgti per mūsų tautinio atgimimo epochą, spaudos draudimo laikotarpį, savos spaudos organizavimą, įvairių ideologijų diferenciaciją ir t. t. Juk visa tai reikėtų apipavidalinti viename stambiame darbe.

Toje srityje daug nudirbo prof. Vaclovas Biržiška. Jis iki šiol yra geriausiai pažinęs XIX-tajį amžių ir pasižymėjo lituanistikos srityje retu enciclopedizmu. Kaip ne katalikiškos pasaulėžiūros atstovas, daugel katalikiškos lietuvių tautos gyvenimo ir veikimo reiškinių jis tegalėjo savu požiūriu nušviesti arba inventoriškai tevertino. Kai kada moksliniuose jo samprotavimuose, nors jie reliatyviai ir pasiekdavo nuostabiai retai literatūros ir istorijos moksle tesutinkamo didelio objektyvumo, vis tik, kad ir nežymiai, prasiverždavo savas nusistatymas. Jis, žinoma, buvo tikrai imponuojančio mokslingumo darbuose ne visada pirmu žvilgsniu pastebimas. Bet prof. Vac. Biržiškos objektyvumo neturėjo eilė tos epochos mėgėjų ir populiarizatorių. Todėl « ne katalikų » pasaulėžiūros veikėjų nuopelnai tautiniame lietuvių atgimime buvo labiau elansuojami į priekį.

Kai tik kun. Dr. Juozapas Stakauskas, autorius dviejų studijų (« Lietuva ir Vakarų Europa XIII amž ». ir « Lietuvių kalbos kelias į kunigų seminarijas »), ėmė kruopščiai tyrinėti ir rinkti medžiagą Kauno ir Vilniaus archyvuose, tuoj susidūrė ne pilnai su tokiu mūsų tautinio atgimimo paveikslu, kokį mums žymieji literatūros istorikai yra parodę.

Su prof. Vaclovu Biržiška kilo įdomi ir gyva polemika dėl vyskupo Valančiaus lietuvybės. Joje Stakauskas savo nusistatymą galėjo paremti įdomia Kauno Kurijos archyvo medžiaga ; iš jos, berods, galima daryti išvadą, jog Valančiui mūsų istorijoje, nors jo vaidmuo dažnai akcentuojamas ir keliamas, bet vis dar nėra paskirta tinkama vieta. Ryšium su to vyskupo vardu tą patį galima pasakyti dėl knygnešių. Ar daug kas žino ir pakankamai objektyviai užsimena ilgametį Sudargo (Šakių apskr.) kleboną, kun. Martyną Sideravičią (1827-1907). Tai kuklus, bet labai rūpestingas tautinio atgimimo veikėjas, per kunigus ir bažnyčių tarnus buvo sugebėjęs išplėsti savo knygnešių organizaciją Suvalkų krašte ir didelėje dalyje Lietuvos. Kai Valančiaus knygnešių organizaciją rusų žandarai sugaudė, tas Paprūsės klebonas atliko labai didelį slapto knygų per sieną gabenimo ir platinimo darbą. Prof. V. Biržiška apie tai yra rašęs. Bet daugumas beveik tyli ! O daug mieliau garsinamas ir populiarinamas tariamas « knygnešių karalius » Jurgis Bielinis (1846—1918), kuris iš pradžių buvo patikimas Valančiaus pasiuntinys į Mažąją Lietuvą.

Knygnešių istorijoje žymus yra ir veiklusis poetas rašytojas, pirmoji Vilniaus kunigų seminarijos lietuvybės kregždė, kun. Silvestras Gimžauskas (1844—1897), platinęs knygas savo parapijose (Kietaviškės, Valkininkai, Merkinė). Žemaičiuose nemažesnį vaidmenį atliko kun. Kušeliauskas ir kun. Vytartas.

Kairioji visuomenė tiesiog kartais labai primygtinai akcentuoja

Jono Šliūpo nuopelnus. Be abejo, Šliūpas buvo vienas iš pirmųjų lietuvių spaudos organizatorių Lietuvoje. Jis metus redagavo Basanavičiaus, Višteliausko ir Jurgo Mikšo įkurtąją « Aušrą », ir į ją, anot paties Basanavičiaus, Šliūpas įnešė « menką socializmo kvapą ». Prieš « Aušrą » sukilo pirmoje eilėj kunigai. Įnešdamas į laikraščių skiltis poleminį bei politinį toną, kad ir ne tokiu mastu, kaip to pats norėjo, Šliūpas suskaldė visuomenę, jis vertė pagalvoti, « ar nereikalinga kurti ir savitas politines ir visuomenines programas ». Žinoma, jis 34 metus (1884—1918) Šiaurės Amerikoj stovėjo priekyje antireliginės ir antibažnytinės kovos, kurią jis pats suorganizavo. Žinoma, visą vienos generacijos laiką mūsų išeivijoje padirbėjęs, Šliūpas išvarė gilią, tautiškai laisvamanišką vagą, išauklėjo didelius savo sekėjų būrius, savotiškai nudažė žymios dalies inteligentų profesionalų ir biznierių veidą, kurių šiandien daugelis raudonėja. Jis patraukė nemažą dalį ir darbo žmonių. Šitaip visai vadinamajai Amerikos lietuvių tautinei srovei jis davė ryškų, bet gana seklų laisvamanišką charakterį. Tuo būdu Šliūpas ir Amerikoj perdėm suskaldė lietuvių visuomenę, kurioje dar vis buvo kalbama apie bendrą darbą.

Keldami Šliūpo nuopelnus nepalyginti aukščiau už Basanavičiaus, kai kurie jo biografai (pvz., Karolis Vairas-Račkauskas) tos rūšies Šliūpo nuopelnus laiko bene svarbiausiais tautiniam mūsų atgimimui. O tuo tarpu labai primirštama, visam tam laikotarpiui po « Aušros », užakcentuoti vieną didelį ir tylų darbininką, Mariampolės gimnazijos mokytoją, Petrą Kriaučiūną († 1916), kunigų seminarijos ir Dvasinės Akademijos auklėtinį, kad ir ne kunigą, tokios pat rūšies visus dvasinius mokslus baigusį, bet pasaulininku pasilikusį, kaip teisininkas Andrius Dubinskas.

Be Kriaučiūno juk nebūtų buvę Basanavičiaus, o Kudirka taip pat būtų neįsivaizduojamas. Kriaučiūno tautinė ideologija yra Kudirkos, « Varpo », galima sakyti, ir visų varpininkų ideologija. Ją vėliau perėmė Kudirkos draugija « Lietuva » Varšuvoj. Skelbdamas visų lietuvių patriotų vienybę, ragindamas tautoje ugdyti švietimą, stengtis lietuvius praturtinti ir plėsti tautos sienas, Kriaučiūnas nurodė veikėjams kryptį. Tad vyskupas Pranas Būčys, kuris Kriaučiūną iš arti yra pažinęs, negalėdamas paslėpti susižavėjimo jo tautine veikla, apie kurią, palyginti, per maža tekalbama, davė mintį visą XIX-tojo amž. tautinio atgimimo laikotarpį pavadinti Kriaučiūno vardu. Tur būt, keistai skamba? Ar ne tiesa? Tad kiek mes maža apie jį težinome ir teminime!

Iš tų poros pavyzdžių matyti, jog naujosios Lietuvos istorijos atgimimo laikotarpį reikia įstatyti į tiesesnius, į objektyvesnius rėmus. Tas įstatymas yra juo labiau reikalingas, bet jis yra nemažiau

ir sunkus, kai Lietuvos dvasininkams, ypač Vilniaus vyskupystėje, visada yra iškeliamas kaltinimas už lietuvių tautos dalies sulenkinimą. Net Žemaičių vyskupystėje vyskupas Merkelis Giedraitis ir kan. Daukša buvo tarsi paskutiniai mohikanai, kuriedu kėlė protestą prieš lietuvių kalbos niekinimą viešajame ir bažnytiniame gyvenime. Giedraitis užakcentavo, jog lietuvių liaudis nuo krikščionybės didele dalim nutolusi todėl, kad į ją niekas nesikreipia lietuvišku žodžiu. Įdomu, kad bendroje politikoje jis siekė atsiskirti nuo lenkų ir grįžti į priešunijinius laikus.

Būtų atskiras ir platus klausimas kalbėti, kodėl kunigai, daugiausia ateiviai, nesimokydami vietinės žmonių kalbos, lietuvių kalbą laikydami pagonių kalba, o lenkiškąją — katalikų kalba, prisidėjo prie kai kurių plotų nulietuvinimo. Čia vis tik reikia neužmiršti, kad ir bajorų, kurie daugeliu atvejų turėjo bažnytinę patronato teisę, kalbėjimas lenkų kalba buvo Lietuvoje viena iš bajoriškumo žymių. Juk tik Napoleono laikų vyskupas Juozapas Arnulpas Giedraitis, Naujojo Testamento vertėjas į lietuvių kalbą (1816), pirmasis, iškėlė reikalavimą, kad kunigai būtų iš vietinių gyventojų.

Štai kodėl į kunigo vaidmenį tautiniame atgimime įvairiopai žiūrima. Vieni labiau pamato tuos užkietėjusius ir konservatyvius elementus, kurie ilgai, skeptiškai ir nedraugiškai žiūrėjo į veiklių kunigų — « litwomanų » darbą. Kiti vis negali kunigams atleisti už tą faktą, kad nesugebėjo Vilniaus vyskupijoje lietuvybei iškovoti tokių pozicijų, kokias ji buvo laimėjusi Seinų ir Žemaičių vyskupystėse. Žinoma, čia užmirštama, kad Vilniaus krašto gyventojai yra daugiau sugudėję nei sulenkėję. O tai įvyko nepalyginti didesnio gudų gyventojų prieauglio ir kitų aplinkybių dėka. Nepaisoma taip pat ir kitų istorinių aplinkybių, jog būdama pastatyta į savotišką, tiesiog, tragišką likiminį kelią, lietuvių tauta penkis amžius suvėlavo krikštą priimti.

Tame nepaprastai dideliame suvėlinime ir slepiasi visos tos negerovės, kurios stipriai apgraužė etnografinį lietuvių tautos kūną. Žinoma, niekas negalės užginčyti, kad didelė dalis Bažnyčios atstovų tuo atžvilgiu yra atlikusi kenksmingą vaidmenį. Vadinasi, Basanavičius ir kiti senieji aušrininkai, kurie iš visų jėgų norėjo įkvėpti pagarbą savo tautai ir lietuvybei, turėjo tiesos sakydami, jog Katalikų Bažnyčia Lietuvoje padėjo sulenkėti.

Bet jei toji religija praeityje yra buvusi į lenkų kultūrą vedančiu, jungiančiu, o ne skiriančiu veiksniu, tai ji taip pat suvaidino dar didesnį vaidmenį XIX-tojo amž. antroje pusėje. Toji katalikybė padėjo ne tik išsilaikyti prieš rusifikaciją, bet ir atlietuvėti. Juk jei prieš rusinimą žmonių masės buvo užgrūdintos, tai tą imunitetą prieš stačiatikybę davė tik skirtingas tikėjimas. Šitaip at-

sirado pirmoji fazė — kova prieš stačiatikius rusus; tada išdavoje gimė tautinis susipratimas, kuris perėjo į antrą fazę — į kovą prieš lenkybę.

Čia kunigų vaidmuo yra labai didelis, tiesiog lemiantis. Bet ypač mūsų istorijos ir literatūros istorijos mėgėjai ir populiarizatoriai, — daugiausia areliginio ar antireliginio nusistatymo, apskritai katalikų, o pirmoje eilėje kunigų, vaidmens pilnai neįvertina. Vis pasistengiama, kaip sakyta, iškelti tą dvasininkų dalį, kuri dar ilgai laikėsi lenkų kalbos ir lenkiškosios kultūros. Ir tokio vertinimo tendencija vis labiau stiprėja. Iš vienos pusės, lenkų ar lenkuojančių kunigų nusistatymas norima primesti beveik visiems lietuvių kunigams. Iš kitos pusės, lietuvių kunigų veikėjų tarpe buvo tokių kuklių, bet reikšmingų darbininkų, kurie maža arba visai nepaliko raštų, bet nesigarsindami dirbo tautinį darbą.

Kun. J. Tumas-Vaižgantas jau 1911 m. yra atkreipęs dėmesį į katalikų bei kunigų nuopelnų m a ž i n i m ą. Jis rašė tada Čiurlionienei-Kymantaitei: « Man labai dyvai, kad svietiškieji mūsų pirmeiviai, kiek kartų rašo apie didįjį lietuvių subruzdimą, labai mažai vietos tepaskiria mums « klerikalams », o tuo tarpu mes kur kas daugiau esame nuveikę tautos susipratimo darbe ». Taip buvo rašyta prieš 35-rius metus. Dabar, turėdami jau šiokią tokią istorinę perspektyvą, turime pripažinti, jog tie žodžiai buvo ir dar tebėra teisingi.

O mūsų periodikos, literatūros ir mokslo pasaulyje nuopelnai buvo linkstama labiausiai žymėti ir fiksuoti pagal tai, kiek kuris yra parašęs. Kartais užtekdavo, kad koks nors jaunuolis kada nors senoje periodikoje (iki 1914 m.) turėjo laimės pamatyti išspaustų porą savo silpnokų eilėraščių, jau jo gyvenimui neretai buvo skiriama daugiau eilučių negu kokiam nors knygnešiui ar knygnešiui-organizatoriui, apie kurio gyvą veikimą uoliu darbu mažiau liko rašytų pėdsakų.

2. *Kunigų veiklos svarbumas tautiniame atgimime*

Esu ne vienintelis, kuris teigia, kad tautinio atgimimo laikų vertinimas turi būti pastatytas į teisingesnį, į objektyvesnį kelią, kiek tai liečia ypač kunigus. Bet kas norėtų tiksliai vertinti Lietuvos kunigą, kiek jis reiškėsi tautinėj veikloj, turėtų rašyti v i s o XIX-tojo amž. Lietuvos istoriją.

Mano tezė būtų tokia: be kunigų, ypač be Valančiaus ir jo artimųjų bendradarbių, tautinis lietuvių atgimimas n e b ū t ų buvęs įmanomas. Gal būt, tas tautinis atgimimas iki tam tikro romantinio laipsnio būtų šiek tiek reiškęsis ir be kunigų. Gal būt, būtų atsiradę tokių Basanavičiaus tipo lietuvių kalbos ir praeities vertintojų ir garbintojų,

kurie, paliesdami kiekvieną praeities liekaną, būtų virpinę sustingusią lietuvio sielą, bandydami jai kvėpti naujos gyvybės. Gal būt, apie senovės lietuvių pilis, perkūno kulkas, akmens kirvukus, kryžius, lapinę kepurę ir t. t. būtų buvę rašoma su tokiu pat kilniu jausmu ir patriotiniu pakilimu. Bet ar būtų galėjęs tautinis atgimimas paliesti platesnius visuomenės sluoksnius? Aš palieku apgalvoti klausimą, kas gi būt atsitikę, jeigu lietuviai būtų priėmę rusų raides ir užsienyje nesukūrę savo laisvos spaudos?

Žvelgdamas į « Aušros » genezę, tiesa, pasakys ne vienas, kad to pirmojo laikraščio D. Lietuvos lietuviams iniciatoriai ir organizatoriai buvo ne kunigai. Bet daugumas kunigų ypač Suvalkų krašte, buvo sudarę tą tautinę atmosferą, kurioje « Aušra » galėjo pasirodyti. Čia turiu galvoje tokius senus veikėjus, kaip. kun. Norkų, iš dalies kun. Lideikį. Kun. Baranauskas buvo poetiškai apdainavęs Lietuvą ir tyrinėjęs jos kalbą. Kun. Miežinis buvo rinkęs žodyną keturiomis kalbomis. O kun. Juškevičius, šalia savo žodyno trimis kalbomis, buvo leidęs liaudies dainas. Kun. Vienožinskis, išeidamas iš žmonių krašto vargų, liūdna ir jautria lyrika buvo dainavęs apie tėvynę.

Iš 70 « Aušros » bendradarbių, berods, trečdalį sudarė kunigai. O « Aušra » kunigų tarpe nebuvo populiari jau dėl tos aplinkybės, kad Šliūpas per savo vienerių metų redagavimo laiką įnešė, kaip minėta, politinį ir poleminį toną. Šitaip tas trumpalaikis Šliūpo redagavimas užbaigė skilimą pačių aušrininkų tarpe. Jau tautiškai nusistatę ar benusistatą lietuviai buvo įtikinti negalį bendrai dirbti ten, kur liečiami tikybos ar politikos klausimai. Tad įvairios grupės buvo priverstos galvoti apie savarankiškų laikraščių organizavimą. Po kelerių metų atsiras ir kunigų redaguojama « Šviesa » ir pasaulininkų redaguojamas « Varpas ». Šitaip buvo baigtas tikrosios romantikos laikotarpis.

Prieš Šliūpo veiklą « Aušroje » griežtai stojo, pvz., kun. A. Dambrauskas. Jo kritiką Šliūpas pavadino « paškviliu, išjuokimu žmogaus, kuris dirba dėl tėvynės gero ». Kun. Lideikis 1884 m. rašo : « Aušrininkai tepa visus lietuvius », bet prideda kitame laiške, kad « tegul aušrininkai bus ir netikėliai, galima su jais apie tikėjimą ir nešnekėti ». Matyti, « Aušra » kai kuriuos kunigus buvo suerzinusi daugiau, jei J. Spudulis tuo pat laiku Šliūpui iš Petrapilio rašė, kad dėl straipsnio apie « tikrąjį ieškinį tėvyniškumo » katalikų kunigai Lietuvoje ir Petrapilyje pradėjo šiauštis prieš « Aušrą » : « Kunigai iš Dvasiškos Akademijos Peterburge ir iš Kauno stačiai man pasakė, kad jeigu taip « Aušra » elgsis, tai jie nuo daikto pradėsią žmones kelti ne tik prieš « Aušrą », bet ir siundysią juos prieš apšviestesnius lietuvius ». Įdomu, kad tas didysis Vilniaus seminarijos lietuvis kun. Gim-

žauskas, apie kurio lietuvišką veiklą daug galima būtų pasakyti, « Aušros » redakcijai ramiu tonu parašė : « ... tikt susimyldami būkit gudrūs ir tikėjimo dalykų teip neužpuldinėkit, nes turesim atstoti dvaiszkiejie nuo tamstų ».

Vadinasi, daugelis ano meto veikėjų kunigų turėdavo « Aušrai » šį tą prikišti, nors Basanavičius sako : « Aušroj » per visą jos trumpą gyvenimo laiką ateizmo ir nė su žiburiu vidudieny atrasti negalėtumei, ir tik vietomis, Šliūpui redaguojant, jausti menką socializmo kvapą ». Basanavičius mano, kad labiausiai prieš Šliūpo redaguojamą « Aušrą » kai kurias grupes sukiršino ne « Aušros » turinys, bet paties Šliūpo asmenybė. Prieš išvykdamas iš Lietuvos, jis jau buvo sudaręs sau netikinčio reputaciją.

Vadinasi, įvairių nusistatymų šviesuoliai įsitikino, kad jie negali bendrai dirbti ten, kur liečiami tikybos ar politikos klausimai. Tad ir suprantama, kodėl « Aušra », kai ji — kunigų akimis — pasuko netikusia kryptimi., nustojo būti jų remiama ir turėjo žlugti. Todėl iš vieno to grūdo išaugo keli stiebai. Buvo suorganizuoti keli laikraščiai, kuriuose kunigai daug reiškėsi. Juk ir « Varpą » jie kurį laiką palaikė ir jame bendradarbiavo, o ką bekalbėti apie tokius tik kunigų redaguotus laikraščius, kaip « Šviesa », « Apžvalga », « Tėvynės Sargas », « Žinyčia », « Dirva ».

Tad ir drįsčiau eiti plačiau įrodinėti, teigdamas, jog reliatyviai be kunigų nebūtų galėję būti to pilnutinio tautinio atgimimo. Jis būtų galėjęs siekti tik nedidelę inteligentų grupelę, kuriai ypač daug reiškė tas vienašališkas grožėjimasis senąja Lietuvos praeitimi. Užteks čia paminėti, kad toji « Šviesa », kuri 1885 m. rugpiūčio mėn., t. y. po metų nuo « Aušros » žlugimo, pasirodė, kun. A. Vytarto redaguojama ir pinigais kun. Kušeliausko — to žinomojo kūrėjo « knįginio amžino banko lietuviškos rašliavos » labiausiai remiama, toji « Šviesa » žmonėse turėjo daug didesnę įtaką negu « Aušra ». Ji « buvo labiau prieinama, ji nekvaršino mažamokslių galvų nesuprantamais ir neįdomiais jiems straipsniais apie lietuvių kilmę ir pan. ; galiausiai aiškiai orientavosi į neabejotinai katalikišką lietuvių liaudies daugumą (Vc. Biržiška : Iš mūsų laikraščių praeities, « Bibl. Žin. 1932, 72 p.).

Dar kartą bandydama visus lietuvius, be pažiūrų skirtumų, sujungti bendram tautiniam darbui, « Šviesa » atsistoja ant platesnės bazės. Ji buvo lyg ir kompromisas tarp kunigų ir pasaulininkų. Jai rūpėjo neatstumti ir b a j o r i j o s. Ji įžangoje — programiniame straipsnyje — rašė : « tegul bajorija prašnektų mūsų prigimtoje kalboje, tegul atgytų jų tautiška dvasė, (tada) lietuvei greičiaus atsikeltų iš miego ir greičiaus imtųs už darbo ». Tad blogai daro tie, kurie gilina tarpeklį tarp bajorijos ir valstiečių.

Tai buvo reikšmingos pastabos akivaizdoje to fakto, kada lietuvių tautinis atgimimas ėmė įgauti tam tikrą radikalizmą. Tuo būdu, kiek tai liečia Lietuvos bajorus, pati lietuvybės idėja buvo pastatyta į aiškų pavojų. Šis lietuviškasis kraštutinumas savo kategoriškais reikalavimais — ir dažnai skelbiama marksistine socialine santvarka atstūmė nuo savęs Lietuvos aristokratiją. Šitaip Maskvos, Petrapilio ir kitus rusų universitetus ėjusi lietuvių inteligentijos dalis, jau nuo gimnazijos suolo įtakoj nihilistiškai-marksistiškos literatūros nukatalikėjusi, galutinai nužudė lietuvybės idėją lenkiškai kalbančioje lietuvių inteligentijoje. Netekusi tautinės sąmonės, ji lengvai susiliejo su ta tauta, kurios kalba ji kalbėjo (J. Stakauskas: Valančiaus lietuvybės klausimas, « Židinys », t. XXIX, 1939, Nr. 1.). Ano meto rėmuose lenkuojančios bajorijos galvoje « litwomanija » reiškė laisvamaniją.

Daugelis gi kunigų, kurie negavo tos rusiškosios mokyklos perdėm antilenkiško nusistatymo, o ėjo mokslus dar tuo metu, kai jų aplinkoje tebeturėjo daug reikšmės lenkų kultūra, jų tradicijos, kalba, literatūra, galvojo plačiau. Žinoma, retas iš tų kunigų nepakalbėjo lenkiškai, o, tur būt, kiekvienas jų ta kalba buvo skaitę Kraševskio ir Narbuto istorijas ar Mickevičiaus ir Kondratavičiaus poeziją.

Tad kunigai, kaip matome, nuo paties Valančiaus neturėjo to vienašališko tautinio radikalizmo. Juk buvo nuostolis lietuvių tautai, kad didžioji dalis lietuvių bajorijos atskilo ir nuėjo visai svetimu keliu. Įvyko — jos sąmonėje dar pilnai neišsivysčiusios lietuvybės idėjos abortas, įvyko jis ne vien tik dėl tos bajorijos kaltės ... Tai yra platus klausimas. Bet mes čia pasitenkinsime tomis pastabomis !

Lietuvos kunigų daugelis anuo laiku skaitė « Przegląd Katolicki ». (Jame, be kitko, Baranauskas, kaip lenkiškos-unijinės orientacijos dvasininkas, buvo rašęs prieš « Aušrą » ir protestavęs prieš jo poezijos išspaudinimą). Kunigai sekė ir Petrapilio lenkų leidžiamą « Kraj ». Jie norėjo žvelgti plačiau. Tad ir « Šviesa » įspėjo nedaryti tarpeklio tarp valstiečių ir bajorų. Toliau ji (Maironis) dėstė: « bet dar piktesnis yra darbas tų, kurie nori sukelti prieš save kunigiją, nes reikia mums, broliai, vienybės, reikia sutarties, nes kitoniškai prapuldysime savo negeru pasielgimu tėvynę ir būsime įrankiu savo nedraugų » (1887, Nr. 1. 5–7 psl.).

Šitaip suprastos tautinės vienybės vardu lietuviškai nusistatę kunigai ėjo į « Aušrą » ,vėliau į « Varpą ». Tos pat vienybės vardu lietuviai kunigai buvo sutelkę į « Šviesą » gana daug bendradarbių ne kunigų, pradedant net tokiais Maskvos ir Petrapilio studentais, kaip Petras Leonas, Krikščiukaitis-Aišbė, Mašiotas. Vadinasi, kunigai norėjo tautinį atgimimą pastatyti į platesnį kelią. Nors ir įvyko aiškus skilimas pasaulėžiūrinėj plotmėje, tačiau kunigų

darbo linija turėjo daug daugiau reikšmės, negu jai apskritai priskiriama.

Tokios yra mano pastabos pradžiai — įvadui. Kai kam gal neįprastos ir nesuprastos, bet reikalingos. Dabar nuosekliai in medias res nuo XVIII-to amžiaus.

3. *Lietuvos kunigas kovoje su pravoslavinimu*

Koks buvo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės palikimas? Toje senojoje Lietuvos valstybėje ir kunigas, ir bajoras, kilę iš vieno luomo, gyveno tais pačiais valstybinio gyvenimo idealais. Jiedu sudarė tikrąją ano meto visuomenę. O tos labai negausios visuomenės sąmonėje buvo Magni Ducatus Lithuaniae valstybingumo, valstybės sąmonė. Nors valstybė ir buvo išdalyta, bet toji sąmonė, dar pusę šimtmečio vaizdavusi unijinės valstybės tipą, išliko iki 1863-jų. Galima tad iki tol kalbėti tik apie labai s p o r a d i š k a s kunigų pastangas lietuvių tautinio atgimimo linkme. Jas kai kas nori priimti kaip jų atgailą už vaidmenį, kokį kunigai yra atlikę lietuvių nutautinime.

Jeigu tų užuomazgų tarpe kun. Strazdelis, tas originaliai-liaudiškas ir savo laiko rėmuose nesiderinąs poetas, XIX-tojo amž. pirmajame ketvirtyje kalbėjo apie ateisiantį « pavasarėlį », tai toji sporadiška « pranašystė » gyvenime dar nieko nesakė. 1831 m. sukilime Lietuvos dvasininkai nuėjo tuo pačiu u n i j i n i u keliu, kuris jiems buvo pažįstamas iš Napoleono epochos, kai Lietuva buvo gavusi laikinę vyriausybę.

Beveik tą pat galima pasakyti ir apie 1863 m. « miatežą ». Ir Lietuvoje, ypač Vilniaus vyskupystėje, buvo organizuojamos, kaip Lenkijos karalystėje nuo 1861 m., panašios demonstracijos su bažnytinėmis vėliavomis, ir Lietuvoje buvo k a r t u giedama ta garsioji giesmė « Bože coš Polskę ».

Tiesa, išleisdamas vyskupijos dekanams aplinkraštį « Dėl giesmių ir politinių manifestacijų », Valančius aiškiai pasisakė prieš Bažnyčios įtraukimą į politiką. Įspėjimas buvo laiku duotas, nes tuoj buvo įvestas karo stovis penkiose vakarinėse gubernijose. Valančiui gi rūpėjo saugoti Bažnyčią nuo policijos savivaliavimo.

Kai Vilniaus general-gubernatorius Nazimovas, įtakingojo vyskupo padedamas, vaizdavosi sau galįs likviduoti sukilimą ir tam atsikvietė jį į Vilnių, Valančius išleido aplinkraštį, kuriame apie jokią politiką nė žodžio. Tas grynai religinis aplinkraštis patarė tik melstis ir daryti atgailą: « ... prisakau jums vardu Bažnyčios motinos mūsų, idant visi nut šios dienos, ar tai Ponai didi ir maži, kunigai, ar šiaip jau

žmonės seredas pasnykautumėt ar septynerius poterius prie Švenčiausios kasdien kalbietumėt, pakol tik nepasibengs nepakajus tarp mūsų ».

Nors tame sukilime jau reiškėsi silpnos separatistinės tendencijos, tačiau didelė dauguma kunigų nuėjo vėl tuo pačiu keliu, kaip tas ankstyvasis Suvalkų rašytojas Akelaitis, ar vėliau kun. Katelė, ar vysk. Baranauskas.

Dėl didžiojo mūsų poeto Baranausko, tai jis yra komplikuota asmenybė. Buvo du Baranauskai: spontaniškai besireiškiąs Baranauskas lietuvis ir politikoje sąmoningas Baranauskas — ištikimas unijos tradicijoms. Tas senosios kartos Baranauskas ir prašo naujų vyskupų nesekti vyskupo mužiko keliais. Atrodo, kad jo balso paklausyta !

Net toks Žemaičių vyskupas Paliulionis vis dar negalėjo pakankamai įvertinti tautinio lietuvių atgimimo. Gal ir jam iš dalies « Litwomanija » reiškė « laisvamaniją ». O kova prieš caro pravoslaviją, kuri taip slėgė katalikybę, apėmė tiek stipriai jo sąmonę, kad lietuvių judėjimas jam atrodė bendro fronto su lenkais aštrioje kovoje už tikėjimą pavojingas skaldymas. Toje kietoje ir imponuojančioje kovoje prieš carizmą nenulenkiamas Paliulionis išsilaikė per ištisą generacijos laikotarpį. Bet tik Karevičiui tapus Žemaičių vyskupu, Kauno kurijoje ir kapituloje papūtė lietuviškos dvasios, kai kapitulos kanauninku tuoj buvo paskirtas tas stipriausias lietuvių publicistas Jakštas-Dambrauskas.

Grįžtant prie 1863-jų metų, reikia pasakyti, jog klebonija, kaip ir bajoro dvaras, tada buvo lenkiškos kultūros reprezentantė. Kunigai čia nesudarė ir negalėjo sudaryti išimčių iš visos to meto visuomenės. Tame sukilime, ypač kiek tai liečia jam pasiruošimus ir pačią pradžią, kunigų vaidmuo buvo didelis. Čia aš turiu galvoje ne vieno tik kunigo Mackevičiaus būrius, bet ir tuos sušaudytuosius kunigus ar gausius tremtinius Sibire.

Kai Muravjovas atsirado Lietuvoje, sukilimas ėjo jau į pačią pabaigą. Kodėl jis visą savo kovos aštrumą nukreipė prieš katalikybę ? Ar tik todėl, kad matė maište susijungusius katalikų kunigus ir bajorus ? Ar tik už sukilimą jis norėjo bausti ? Oi ne !

Jis labai aktyviai siekė, kad, anot Katarinos II-sios, tos « iš Lenkijos susigrąžintos gubernijos », tos tariamosios « senos rusų žemės būtų rusiškos ne tik iš vardo, bet ir savo dvasia ». Todėl esą « reikalinga pavartoti visos priemonės, kad tos žemės būtų rusiškos ». Muravjovas tai giliai paėmė į širdį ir pakartojo : « Laikas pagaliau suprasti, kad šis kraštas nuo amžių rusiškas ir toks turi pasilikti ».

Kas tam kliudė ? Į tai duoda atsakymą Muravjovo laiškas carui :

kol katalikybė viešpataus tame krašte, tol valdžia negalės jo padaryti nuo savęs priklausomo ir negalės būti tikra dėl savo moralinės persvaros, nes « čia visas politines aistras faktiškai uždega Romos katalikai-kunigai » (P. Šležas: Kražių įvykių reikšmė taut. susiprat. « Žid ». 1933, Nr. 12, 506-7).

Muravjovo akyse kiekvienas katalikų kunigas skaitėsi ir lenkiškų idealų reprezentantas ir išpažinėjas. Sąvokos kunigas ir lenkas buvo suplaktos. Vadinasi, tik katalikybę įveikus buvo galima rusinti. Pirmiausia reikėjo kurti rusiškos mokyklos, apie kurias daug medžiagos davė savo knygoj « Lietuvių rusinimas per pradžios mokyklas », kun. Dr. J. Matusas. Juk tada rusų švietimas buvo laikoma galingesniu už rusų durtuvą.

Buvo išvystyta kova prieš katalikybę, daugeliu atvejų susijungusią ar besijungiančią jau tame kovos įkarštyje su lenkybe. Ta kova buvo tokia kieta ir sunki, jog daugelis kunigų, kaip vėliau Paliulionis, ir nenorėjo ardyti su lenkais bendro fronto. Tad jie ir nelaikė svarbiausiu kovos uždaviniu išlįsti su separatine ir ideologiškai neaiškia arba kartais net antikatalikiška « litwomanija ».

Ryšium su tais teigimais reikia priminti gana įdomų faktą, jog po 1863-jų m. katalikybė ir lenkybė Lietuvoje, ypač Vilniaus krašto gyventojo sąmonėje ir galvosenoje, labiau susijungė, ir tik po to sukilimo lenkų kalba Vilniaus krašte įgavo « katalikų kalbos » vardą. Tik per paskutiniuosius keturis XIX-tojo amž. dešimtmečius yra įvykęs tas didysis Vilniaus krašto nulietuvėjimas. Vadinasi, jis yra labai vėlybos datos.

Kova prieš katalikybę, o ne prieš lietuvybę, pasidarė Lietuvoje pačiu pirmuoju rusų politikos ir pastangų tikslu. Kova prieš lietuvybę, dar labai silpnai — Muravjovo akimis — besireiškiančią, buvo palikta antrame ar trečiame plane. Juk tuo pačiu laiku, kada Lietuvoje buvo labai varžoma katalikiškai-lenkiškoji kultūra, Suvalkų ir Mariampolės gimnazijose ir Veiverių mokytojų seminarijoje buvo įvesta lietuvių kalba. Tai buvo savotiškas kurijozas tuo metu, kada buvo draudžiamas lotyniškasis raidynas.

Tuo būdu lietuvių inteligentai Suvalkų krašte turėjo būti išplėšti iš lenkiškosios kultūros įtakos, atgrasinti nuo Varšuvos universiteto. O Maskvos universitete, pvz., tik tie tegalėjo gauti, palyginti, geras stipendijas, kurie galėjo pristatyti pažymėjimą, kad jie mokėsi lietuvių kalbos. Vienas iš tokių Maskvos stipendininkų juk buvo ir pats Basanavičius, su kurio vardu tampriai rišasi Lietuvos atgimimas.

Pasaulininkų inteligentų tarpe atsirado ir perkrikštų stačiatikių à la Muraška, Botyrius, atsirado ir defetistų, pasidavusių rusiškajai

galvosenos linijai. O daugelis lietuvių šviesuolių vesdavo ruses ir įsitraukdavo į rusų kultūros orbitą.

Beveik tuo pačiu metu, kai Dėdės Atanazo-kunigo Pakalniškio « Apžvalga », svarbiausiu savo uždaviniu laikydama apginti liaudį ir jos tikėjimą nuo pravoslavinimo, skelbė rusintojų šunybes, savivaliavimus, kriminalinius nusižengimus, o visur charakteringu stilium ir pačiu kiečiausiu tonu straipsniuose, korespondencijose ir feljetonuose propagavo antirusišką dvasią, vienas atgimimo poetas vaizdingai pasakė:

« Mažas kareivis tautos mažutytės
Puoliau aš didį siaubūną kaip uodas.
Pajėgos silpsta, nors nėsu parkritęs,
Lenda širdin abejojimas juodas ».

Vadinasi, mūsų tautos kovotojuose atsirasdavo « abejojimas juodas ». Juk prieš tokį milžiną Rusiją Lietuva buvo ne daugiau kaip uodas. Dr. Vincas Pietaris, kuris irgi buvo vedęs rusę, net kurį laiką buvo giliai įsitikinęs, kad rusai įveiks lietuvius ir juos n u t a u t i n s. Todėl jis ir tematė vienintelį išganymą perkelti visą mūsų tautą į tokią vietą, kur rusai negalėtų mums kliudyti tautinio ir kultūrinio darbo. Pradžioje jis manėsi suradęs tokią vietą Madagaskare, o paskui Argentinoje (Dambrauskas-Jakštas: Patriotiniai motyvai mūsų atgimimo poezijoje, « Židin. », XXII (1935) Nr. 8-9, 120 p.). Tad iš šito pavyzdžio, kuris yra vienas iš daugelio, matyti, jog pasaulininkų inteligentų-šviesuolių nusistatyme nebuvo vieno a i š k a u s fronto. To aiškumo, tiesa, atnešė XIX-tojo amž. gale (1896 m. gegužės 1 d.) į Lietuvos socialdemokratų partiją susibūręs kairysis ir aktyvusis Lietuvos jaunimas.

Toje kovoje Lietuvos kunigas gi buvo į s t a t y t a s į tam tikrą kelią, iš kurio jis n e g a l ė j o pasitraukti, ypač kai po 1864 m., uždraudus Rusijos vieningumui pavojingą spaudą, prasidėjo tikra r u s i n i m o o r g i j a. Ruso akimis ant kunigo visą laiką gulėjo tas odiumas už didesnį ar mažesnį prisidėjimą prie sukilimo. Tiesa, Valančius, kaip vienintelis žmogus Lietuvoje, su kuriuo Vilniaus general-gubernatorius, tikrasis « Lietuvos diktatorius » Muravjovas, dar šiek tiek skaitėsi, buvo geroką dalį kunigų išgelbėjęs nuo kalėjimo ir Sibiro. Nota bene — pats Valančius, kaip ir jo artimieji bendradarbiai, būdamas abejingas sukilimui, jame nieko gero nesitikėjo lietuviams.

Kai jo 1863-jų metų audra neišvertė (Vilniaus vyskupas, pvz., buvo suimtas ir nušalintas), Valančius, kaip įmanydamas, gelbėjo kunigus. Iš 654 Valančiaus kunigų tik 107 tebuvo nubausti. Iš

Valančiaus susirašinėjimo su Muravjovu ir daromos dažnai klaidingos išvados apie Valančiaus daugiaveidiškumą, nes toji korespondencija parodo, lyg Valančius ir Muravjovas būtų buvę geriausi draugai.

Valančius po 1863 m. turėjo rodyti daug lankstumo, politinės išminties ir takto. Reikėjo daug sugebėjimo laviruoti. Bet Valančius galėjo kartais nusileidinėti neprincipiniuose, nors ir Bažnyčios sričiai priklausančiuose, dalykuose, kad būtų apginti principiniai. Atsisakydamas nurodinėti vyriausybei neištikimus kunigus ir aprašydamas savo skunde carui (1863. VII. 21) liūdną katalikų Bažnyčios padėtį Lietuvoje (dėl Muravjovo vykdomų persekiojimų), Žemaičių vyskupas nepanorėjo būti galingojo general-gubernatoriaus įrankiu. 1865 m. jis buvo apkaltintas, kad pritaręs sukilimui ir jį palaikęs. Telšių karinis viršininkas pavadino jį ir jo kunigus pikčiausiu Rusijos ir rusų tautos priešu.

Šito laikotarpio kunigas — lietuvių tautinio atgimimo istorijoje — be Valančiaus vardo būtų nesuprantamas. Šitaip prieiname prie tos knygnešių epochos, kai mūsų tautinės martirologijos istorijoj tas spaudos uždraudimas buvo viena iš skaudžiausių dramų. Kaip ordino laikais lietuviai per ištisas generacijas buvo vedę kovą už biologinę egzistenciją būti ar nebūti, taip dabar prasidėjo panaši kova būti ar nebūti savo tautinių teisių srityje. Kai despotiškoji rusų vyriausybė nesiskaitė su švenčiausia prigimtąja tautos teise, ji galėjo tapti lietuvių tautai didelė tragedija.

4. *Valančius ir « graždanka »*

Tauta kultūriškai atsilikusi, tautiškai nesusipratusi, netekusi savo tradicinės inteligentijos, nes ši žuvo tautai ... tokia tauta nustojo vienos iš svarbiausių priemonių užpildyti šitas spragas, ir kaip tik tuo laiku, kai visame pasaulyje smarkiai eina tautinis atbudimas, kai vyksta kilimas kaip tik tose tautose, kurios buvo kultūriškai atsilikusios arba tautiškai nesusipratusios (Šalkauskis: Spaudos draudimo pamoka liet. tautai, « Žid. » X-1929-Nr. 5–6, 426 p.).

Situacija mums susidarė labai pavojinga ! Juk « graždanka » turėjo tarnauti įrankiu lietuvių tautą iš pradžių suartinti su rusų kultūra, o paskui ir visai surusinti. Lietuviai atsistojo prieš alternatyvą : ar išsižadėti legalios savo spaudos ir dar labiau pagilinti taip tautai pavojingą kultūrinį atsilikimą, ar prisiimti rusiškąją « graždanką » ir šituo oportūnistišku žygiu pastūmėti eiti tautą tuo klastingu keliu, kurį jai buvo paruošusi rusų despotija.

Pasaulininkai šviesuoliai iš pradžių to pavojaus nematė. Po 1864 metų rusų raidėmis išleidžiami Krečinskio, Lauryno Ivinskio, Tomo

Žilinskio ir kitų leidiniai. 1867 m. pasirodo net kun. Juškos-Juškevičiaus liaudies dainų rinkinėlis rusų raidėmis. Pirmaisiais metais net Valančius buvo davęs savo aprobatą. Iš pradžių galėjo atrodyti, kad spaustuvėj iš vienos šrifto dėžės perėjimas į kitą nėra svarbus ir esminis dalykas. Juk vokiškas alfabetas lietuvių kalbai ne daugiau tiko, kaip rusų graždanka. Tačiau jis buvo Maž. Lietuvoje, pvz. priimtas be pasipriešinimo, nes jo vartojimas nepriminė nieko svetima ar tikybai priešinga.

Tokio pavojaus būta ir Didž. Lietuvoje. Bet greit praregėjo laiku susiorientavęs Valančius. Jis buvo jau 1867 m. paleidęs į pasaulį savo politines brošiūras priešintis rusams, nepriimti jų raidžių. Jis pirmasis pamatė pavojų, kad nuo rusiškų rašmenų galės būti pereita ir prie pravoslavų tekstų. Sunkus tai buvo pasirinkimas, kai rusų reakcija ir teroras siautėjo Lietuvoje, kai tamsi ateitis turėjo slėgti lietuvio sielą, kai paniurusiame danguje nebuvo matyti nė vieno vilties spindulėlio, pranašaujančio artimą giedrą. Bet Valančius praregėjo: graždanką priėmusi, lietuvių tauta atsistoja į tautinių ir religinių kompromisų kelią.

O tai reiškia susilpnėjimą tautos pasiryžimo būti religiškai ir kultūriškai nepriklausoma, būti moraliai nepalenkiama ir galėti apsaugoti savo valią į pergalę ir laimėjimą. Oportūnistiškas kompromisas su rusų valdžia būtų buvęs ne tik nesėkmingas, bet jis dargi būtų reiškęs tautos nusižengimą prieš savigarbos pareigą ir prieš savo nepriklausomą ateitį.

Lietuviai tad ir pasirinko pirmąjį, erškėčiais nuklotą kelią. O jis žadėjo iš pat pradžių didvyrišką kovą, prometėjiškus kentėjimus, bet ir galutinio išsivadavimo viltį, nes kiekvienas tvirtas pasiryžimas laimėti yra iš esmės laimėjimo pradžia. Valančiaus vaidmuo čia yra pats didžiausias! Jis sugebėjo gana įtikinamai klausimą taip pastatyti: rusiško raidyno priėmimas reiškia katalikų « vieros » naikinimą.

Tai buvo per kunigus liaudžiai su ypatingu užsispyrimu išdėstyta: « Tik nepriimkite tikybinių raštų rusiškomis raidėmis, nes tie raštai kenkia jūsų tikėjimui ». Tad pradėta iš visų jėgų gintis. Nemaža yra žinoma tokių faktų: tėvai prašydavo besimokančių mokyklose vaikų ką nors paskaityti iš šventųjų gyvenimo ar iš kitų religinių raštų. Bet vos tik pastebėdavo, kad iš mokyklos parsineštose šventose knygose yra ne katalikiškos raidės, kildavo konfliktas, ir dovanai gautoji knyga atsidurdavo krosnyje.

Kauno mokyklų direkcijos 1874–80 metų bylos apie parduodamas « žemaitiškas », t. y. graždankos knygas parodo, kad žmonės nė veltui duodamų tų knygų nenorėdavo imti. O eilėje mokyklų per keleris metus jų nebuvo nupirkta nė vieno egzemplioriaus. Tik patys

valdininkai ir mokytojai, norėdami valdžiai įtikti, iš savo kišenės išmokėdavo kartais už knygas po keliolikį kapeikų.

Liaudis nepriėmė nė rusų raidėmis spausdinamų « Aukso altorių », o kunigai nusigręžę nuo graždankoje brukamų iš lenkų kalbos verstų pamokslų vadovėlių ir ritualų.

Šitaip masiškai platinamos rusiškom raidėm, kad ir lietuviškos, knygos buvo griežtai atmestos. Tauta jų nepriėmė. Žinoma, išsižadėdama legalios spaudos, lietuvių tauta darė didžiausią moralinę bei kultūrinę auką (Šalkauskis, « Žid. » IX (1929) Nr. 4, 356). Bet sykiu ta auka buvo geresnės ateities laidas. Nenustojusi savo tautinės vertės pajautimo ir pasiryžusi laisvai apsispręsti kultūriniame savo gyvenime, lietuvių tauta tuo pačiu buvo stojusi į tautinio nepriklausomumo, kad ir ilgos martirologijos kelią. Daugybė žinomų ir nežinomų lietuvių turėjo užmokėti moralinėmis ir fizinėmis kančiomis.

Šiandien mes net nebepajėgiame pilnai įsisąmoninti, į kokį gudriai pavojingą kelią lietuvius rusai norėjo pastatyti. Tai reiškė ne tik tautai atimti savą kultūrą, savą raštą. Tai reiškė žymiai daugiau. Kalba ėjo apie pačią tautos egzistenciją, nes visi planai siekė tuos du imperijos pasienyje gyvenančius milijonus įlieti į rusų tautos masę, ir tikėjimo, ir kalbos atžvilgiu. Tad buvo pats didysis egzaminas, ar priimti rusiškas raides.

Reikia atsiminti tik vieną — tada pasaulininkų šviesuolių dar tebuvo vos vienas kitas. Žymusis Daukantas, kuris pirmasis yra nurodęs kelią skirtis nuo lenkų, juk mirė 1864 m. O likusioji kitų pasaulininkų inteligentų dalis buvo pradžioje sušlubavusi; ir tas kalendorių leidėjas juk buvo komisijoje lotynišką lietuvių alfabetą pritaikyti rusiškoms raidėms. Šiandien galima pasakyti, jog kunigai, pirmiausia išeidami iš religinių motyvų, kurie labai patarnavo tautiniams, čia sudarė tokį afrontą, kuris ir išgelbėjo lietuvių tautą. Tad jie suvaidino didesnę rolę negu paprastai manoma.

Kas gi buvo tos lemiamos ir lūžtvinės kovos iniciatorius? Šiandien galima drąsiai pasakyti: jeigu liaudis nepriėmė graždankos, tai tik Valančiaus kunigai sugebėjo tai padaryti. Jis nurodė jiems kelią.

Bet neužteko tik negatyvios kovos priemonės, t. y. neleisti klastingai literatūrai prasiskverbti. Kai viduje sau susigrąžinti spaudą visos pastangos nepadėjo (kunigaikščio Oginskio, grafo Tiškevičiaus, vyskupo Baranausko, prof. Jauniaus žygiai), reikėjo ką nors pozityvaus duoti, t. y. spausdinti lotyniškomis raidėmis lietuviškų maldaknygių, giesmynų, brošiūrų ir kitų religinės bei politinės kovos raštų.

Bet kur spausdinti? Ne kas kitas, o Valančius buvo pirmasis, kuris nurodė kelią į Prūsus. Šitaip ir gimė nelegalioji spauda užsie-

nyje. Ji turėjo vieną svarbią žymę: ji buvo jokios cenzūros nevaržoma. Juk už šventą savo dalyką galima visada kovoti ir nelegaliomis priemonėmis. Tad Žemaičių vyskupas ir surganizavo knygų spausdinimą Prūsuose. Bet tai nebuvo kokie nuolankūs raštai!

Tilžės klebono Zabermano vardu tuoj pasirodė ir paties Valančiaus religiškai-politinės kovos brošiūros, kurių jis parašė devynetą. Šalia jo atsirado kuklus, bet labai kruopštus kovotojas, Varnių kunigų seminarijos rektorius Juozas Dovydaitis-Šiaulėniškis Senelis, be kitko, nešęs beveik visą Blaivybės brolijų organizavimo naštą.

Kai kas judviejų raštuose net mato pasaulėžiūros užuomazgą. Jos dėsniai-katalikybė ir tautybė. Būti tuo metu kataliku ir lietuviu jau reiškė būti politiku, eiti prieš valdžią, varžančią tikybą ir slegiančią tautą. Nors tuose raštuose beveik išimtinai buvo kalbama apie tikybą, bet iš esmės tai buvo politinė literatūra, nes joje budėjo kova dėl tikybos ir tautybės.

Šitokiu, kad ir netiesioginiu, būdu ano meto kunigai įėjo į politinį darbą. Tik už šitą pavojingą veiklą jie nesusilaukę tokių priekaištų, kurie kunigams tekdavo patirti iš kairiosios srovės žmonių, kai Steigiamajame Seime ir pirmuose dviejuose seimuose (iki 1926 m.) gana aktyviai reiškėsi gerokas kunigų būrys.

5. *Valančiaus kunigai ir knygnešiai*

Jeigu Lietuvos socialdemokratai vis akcentuoja, — ir dabar ryšium su savo 50 metų jubiliejum tai kėlė, — kad jie pirmieji pakėlė kovą prieš caro valdžią, esama iki tam tikro laipsnio istoriško netikslumo. Išeidami iš katalikybės interesų gynimo Lietuvoje, katalikai, ypač kunigai, pirmieji sujudo prieš lietuvius slegiantį carizmą. Dar kartą akcentuoju: tautinio atgimimo metu nuo bažnytinės ir religinės kovos jie buvo perėję ir į politinę kovą. Toji kova betgi buvo neišvengiamai būtina. Kas gi būtų buvę, jeigu Valančius nebūtų labai gyvai ir įtikinamai mokęs tose savo dešimtimis tūkstančių egzempliorių spausdinamose brošiūrose, kaip spirtis persekiojimams, pastangoms surusinti ir supravoslavinti?

Kas gi būtų atsitikę, jeigu jo metodų kunigai nebūtų populiarinę liaudžiai, pradedant neėjimu į cerkvę ir baigiant gana aiškiais patarimais nesimokyti rusų kalbos? Su nusistatymu prieš rusų raštą, jų tikėjimą, ėjo nusistatymas prieš pačius rusus. Iš čia labai reikšmingas yra faktas, kad mūsų tautinio atgimimo pradžia yra įvykusi kaip tik spaudos uždraudimo laikotarpy. Šitokiu būdu rusų priespauda, siekianti naikinti tikėjimą, bus labiau sukiršinusi lietuvių tautos sąmonę ir pakėlusi tautinį susipratimą, iššaukdama pasipriešinimo reikalą lietuvių tautoje.

Toje tautinio atgimimo kovoje « būti ar nebūti » kunigų politinė veikla visada turės būti pozityviai vertinama. Tos pačios tendencijos dalyje kunigų ėmė reikštis ir nepriklausomos Lietuvos partijų politikoje. Juk čia tos tautinio atgimimo kovos tąsa dar iki pat nepriklausomos Lietuvos 1940-tųjų metų ir net toliau tebevykstančio proceso reiškėsi per politines partijas. Tada, kaip sakiau, buvo imta vis garsiau reikalauti eliminuoti kunigus iš politikos. O jie dirbo vėl, dalis jų ėjo į seimą. Juk visuose trijuose seimuose, ypač Steigiamajame, to negausaus patyrusių žmonių būrelio žymią dalį sudarė kunigai. O kas gi gali neigti jų vaidmenį Nepriklausomos Lietuvos pirmaisiais metais įvairiose srityse, pradedant kun. M. Krupavičiaus žemės reforma ?

Čia neliečiu kultūrinio gyvenimo ir švietimo. Visa eilė kunigų per visą Nepriklausomos Lietuvos gyvenimo laikotarpį rūpestingai dirbo švietimo srityje, buvo gimnazijų steigėjai pačioje pradžioje ar ilgamečiai jų direktoriai.

Kas gi būtų buvę, jeigu kunigai būtų apsiriboję XIX-me amž. vien siaurai bažnytine sritimi, jeigu jie nebūtų kovoję ? Kas gi būtų atsitikę, jeigu kunigai, nesirūpindami, kokiomis raidėmis religinės knygos spausdinamos, nebūtų organizavę knygų platinimo ? Juk jau anksti prasidėjo knygų gabenimas iš Prūsų. Pirmoji didžiulė knygnešių byla 1869—1870 m. pasibaigė sunkiomis bausmėmis keliadešimčiai kaltinamųjų, kurių didelę dalį sudarė kunigai ir jų artimieji bendradarbiai, bažnyčių tarnai.

Tie kunigai vėl nuėjo tuo pačiu Sibiro keliu, kuriuo buvo ėję dešimtimis lietuvių kunigų prieš 6—7 metus. Tik jų darbo ir aukos intencijos jau buvo skirtingos. Į knygnešių darbą kunigai sugebėjo įtraukti plačius kadrus. Anot prof. St. Šalkauskio : « Jei mūsų tauta panorėtų (dabar) tinkamai pažymėti šitą garbingą mūsų istorijos lapą, jai tereikėtų pastatyti paminklą nežinomam knygnešiui, kuris, iškėlęs viena ranka švyturį, o antra kilodamas raštų naštą, reikštų mums tą pat, ką kitoms tautoms reiškia triumfo arkos ar laisvės statulos ».

Ir iš tikro, kova už lietuvišką spaudą buvo ta patvarumo, pasiaukojimo, drąsos ir didvyriškų pasiryžimų mokykla, be kurios lietuvių tauta nebūtų pasiruošusi nepriklausomybei. Iš tiesų, šitoji kova už lietuviškas raides — tada kova už tikėjimą, — faktiškai buvo kova už lietuvių tautos egzistenciją. Daugelis į tą kovą įtrauktų žmonių, net davatkėlių, Bažnyčios tarnų, šimtai knygnešių, neturėjo dar kartais jokio arba labai silpną tautinį nusistatymą. Bet ir jie pagaliau subrendo. Ta pradžioje siaura kova tik už raides virto bendra kova už lietuvių kultūrą. Ji įgijo daug

platesnį pobūdį. Savo « Pragiedruliuose » Vaižgantas tatai teisingiausiai yra išreiškęs.

Tad vertinant tautinio atgimimo epochą po knygnešių ženklu ir atsakant į klausimą, koks buvo dvasininkų vaidmuo lietuvių spaudą organizuojant Prūsuose ir ją platinant, reikia pasakyti, jog čia kunigų pastangos jau buvo gana organizuotos. Prisidėjo visi sluoksniai: inteligentai, ūkininkai, darbininkai, bet kunigai labiausiai. Čia išsivystė solidarumas nuo aukšto kunigaikščio ligi paprasto kaimiečio, nuo vyskupo ligi paprasto klierikėlio. Visi troško vieno: laimėti kovą, atgauti spaudą ir jąja teisėtai naudotis savo tautinei kūrybai.

1938 metais lenkų kunigas Kubickis išleido diecezijomis suskirstytą 4 tomų veikalą « Kaplani bojownicy ». Jame pateikiami tų kovotojų už tikėjimą ir prieš carizmą sąrašai ir duodami trumpi faktai. Nors čia tik dalis tėra patekę lietuvių kunigų, nors čia toli gražu surašytos ne visos aukos, bet jau galima susidaryti vaizdą. Šioji kunigų ir tikinčiųjų kova iš pradžių dar buvo bendra kova už tikėjimą. Bet reikia neužmiršti: tikėjimą apginti tada reiškė tautinei egzistencijai sudaryti sąlygas.

Iš viso, ar būtų buvęs įmanomas atsparumas rusų labai intensyviai užsuktai pravoslavijos mašinai, jeigu Lietuva nebūtų buvusi Romos krikšto. Tad Lietuvos kunigų vaidmuo kovoje prieš pravoslaviją, kuri drauge reiškė ir rusinimą, yra labai didelis. Negaliu leistis į analizę. Bet šita tema verta geros monografijos.

Ant šitos kovos bazės ėmė nuo 1860 m. atsirasti kunigų, pajėgiančių atsiskirti nuo lenkų skelbiamų visuomeninių idėjų. Man atrodo, kad kunigų pasirodymas lietuvybės arenoje yra ankstyvesnis, negu paprastai manoma. Gal būt, ateityje, priėjus prie atitinkamos medžiagos, tai bus galima išsamiau pagrįsti.

Žinoma, tas susipratimas ėmė reikštis ne vienu laiku ir ne vienoje Lietuvos vietoje. Jis nebuvo vienodas Seinų, Kauno ir Vilniaus vyskupijose. Todėl jis ir nevienodai reiškėsi tų vyskupijų diecezinėse seminarijose.

Jau Valančius nebuvo toks « vyliūgas » lietuvybei, kaip XIX-tojo amž. apostata kun. Dębskis įrodinėja. Tas Valančiaus, « pirmojo mūsų knygnešio » (Dr. J. Matusas: « Naujasis Gyvenimas », Nr. 11), lietuviškumas negali būti užmaskuotas, nes jį paliudija: jo prisirišimas prie gimtosios kalbos, įvairaus turinio lietuviškų knygų platinimo, leidimo ir rašymo veikla (atsiminkim žemaitiškai « Žemaičių Vyskupystę »), lietuvių kalbos palaikymas parapijinėse mokyklose, pastangos įvesti lietuvių kalbą į pradžios mokyklas ir gimnazijas. planai įkurti gimnaziją su dėstomąja lietuvių kalba, amžininkų atsi-

liepimai, kaip apie lietuvybės mylėtoją, jo lietuviška bažnytinė politika.

Visiems tiems teigimams paremti yra faktų. Štai, pvz., dėl paskutiniojo! Vydžių (Vilniaus krašto šiaurinėj dalyje) administratorius kun. Taurośevičius 1854 m. rašo Valančiui: «... bet kai dėl lietuvių (Vydžių par.), tai jokiu būdu jų negaliu pakreipti prie lietuvių kalbos. Dažnai į juos kalbam lietuviškai; vizituodamas parapiją įkalbinėjau juos, kad jie ir poterius kalbėtų savo gimtąja kalba; nupirkau keletą maldaknygių lietuvių kalba: bet niekas neėmė; visi skaito lenkiškai ir sako: «Kaip mūsų tėvai kalbėjo ir mus mokė, taip ir mes darome. Iš tikrųjų, sunku yra, Jūsų Ekscelencija, jiems tai įkalbėti, nes kalba yra labai sužalota; gal kada nors per kiek laiko ir pripras ...» Iš šitokio ilgo atsakymo, kurio čia tik mažą dalelę tepacitavome, matyti Valančiaus nusistatymas lietuvių kalbos atžvilgiu. Juk lietuvių kalbos priešui niekas tokio atsakymo rašyti nebūtų išdrįsęs.

Kas liečia daugelio kunigų nusistatymą, reikia neužmiršti, jog buvus RzeczPospolitos dvasia buvo apgaubusi dar jų protus ir trukdė išriedėti lietuviškajai tautybei. Valančius gi buvo tos dvasios uždangą jau praplėšęs ir savo pažiūromis buvo toli pralenkęs gyvenamąją aplinką. Tačiau ne jo galioje tuvo istoriškojo proceso spartą tiek pagreitinti, kad gyvenimas būtų galėjęs peršokti iš karto pusės amžiaus raidą. Kad ir kažin kaip asmenybė būtų geniali, vargu ji įstengs savo epochą nukelti visu amžiumi pirmyn arba įsibėgėjusį gyvenimą atstatyti į senąsias formas.

Valančius turėjo nepaprastą dovaną įžvelgti sunkiai pastebimus ir gilius žmonių santykių pradus. Todėl jis radikaliai ir nerovė senųjų tradicijų, nes matė, kad, jas beraunant, galima greit pažeisti lietuviškosios individualybės sąmonę — tą vienintelį ryšį, kuris jungė Lietuvos luomus į vieną lietuvišką tautą.

Tiek dėl Valančiaus lietuviškumo, kuris vis dar kai kam kelia abejonių. Beveik tą patį galima pasakyti ir apie Valančiaus bendradarbius. Bet nebeturime galimybės to klausimo paliesti. O verta pasakyti porą žodžių dėl kunigų vaidmens poaušrinėje spaudoje.

6. *Kunigų leidžiamieji laikraščiai*

Reikšmingas buvo kun. Vytarto redaguojamos «Šviesos» pasirodymas. Ji, atrodo, buvo svarbesnė, negu paprastai manoma. Vietoj romantiškai idealistinės «Aušros» programos «Šviesa» skelbė ir ekonomines-materialines mintis. («Reikia šviestis, reikia taboką į knygas mainyti»).

Kodėl « Šviesa » taip uoliai rūpinosi ekonomika? Iš vienos pusės indiferentai ir laisvamaniai negalėjo paneigti liaudies religinių reikalų. Lietuvių tautiniame judėjime religinis momentas buvo tiek svarbus, kad « Varpas » ne kartą užstojo tikybą ne tik prieš rusų valdžią, bet ir prieš Dr. J. Šliūpo prieštikybinę akciją, o « Ūkininke » sistemingai buvo ginami katalikų tikėjimo reikalai prieš rusų valdžios persekiojimus. Dažnai apeliuojama į skaitytojų tikybinius jausmus. Siekiama sukurstyti juos prieš rusų valdžios persekiojimus ir sužadinti norą skaityti lietuviškus raštus. Taip buvo su religijos indiferentais!

Kunigai gi negalėjo savo ruožtu savoje spaudoje paneigti ūkininko reikalų, jeigu jie siekė įtakos į lietuvio ūkininko interesus. Todėl « Šviesa » ir pasiskelbia savo programoj duosianti straipsnių « apie mokinimąsi skaityti, rašyti; apie mokinimąsi visokių remestų, amatų; apie pirkimą ir pardavimą žemės arba apie kitką; apie auginimą ir gydymą gyvulių; apie išgyvenimą dirvos ir sėjimą javų; apie įstatymus vyresnybės, apie įvairingus atsitikimus mūsų tėvynėj ir užmariose šalyse. Žodžiu, talpinsime visa, kas tik gali būti naudinga laimei kūno su išganymu dūšės ». Jau ekonom. prof. Albinas Rimka turėjo pripažinti, jog « Šviesa » savo žodį išpildė. Pirmajame Nr. « Šviesos » yra daugiau tų praktiškų dalykų ūkininkams, negu « Aušra » jų įdėjo per visus pirmuosius metus.

« Šviesos » pirmajame Nr. kunigas Matulevičius ir kiti jo konfratrai griežtai pasisako prieš savo pirmtakūnę « Aušrą ». Ji neturėjusi krikščioniškos dvasios, buvusi priešinga katalikų tikėjimui. Be to, ji erzinusi « svietišką vyresnybę ». Tai buvo stiprūs žodžiai, rodos, to būsimojo Vilniaus vyskupo, marijono Matulevičiaus.

Vis tik tam vadinamam « kunigų » laikraščiui « Šviesai » po savo sparnu pasisekė suburti absoliučią daugumą to meto šviesuolių, kurių ištisas keliasdešimtis sudarė pastovūs bendradarbiai ne kunigai. Vadinasi, Lietuvos dvasininkai, kurie jau buvo tautiškai susipratę, ieškojo bendro fronto su pasaulininkais ir su jais kartu ėjo, kai nebuvo užgaunami tikybos reikalai.

Kai « Šviesa » dėl Kušeliausko « amžinojo banko » tragedijos ekonomiškai žlugo, nuo 1890-tųjų vieni bendradarbiai nuėjo į « Varpą », o kiti į kun. Pakalniškio-Dėdės Atanazo (1866.II.11 — 1933. VII.2) « Apžvalgą » (1890—1896), įsisteigusią Kauno kunigų seminarijoj. « Apžvalga », kaip ir Lietuvos ano meto socialistai-marksistai, rodė aiškią opozicinę dvasią carinės Rusijos režimui. Socialistai, žinoma, išėjo ne iš tautinių, o iš klasių kovos ir dialektinio materializmo šūkių.

« Apžvalgininkai », kurių daugumą sudarė Žemaičių kunigai, Lietuvos supravoslavinimo pastangose matė katalikybei didelį pavojų.

Nors priešas tuvo bendras, bet abi tiedvi lietuvių tautinio atgimimo kryptys jau nuo « Varpo » laikų viena su kita kovojo. Būdavo prieinama, ypač atgavus spaudą, laikraščiuose prie gana aštrių kovos būdų. Abi srovės dirbo atskirai.

Vadinamųjų « cicilikų » kartais griežtai antireliginė ir ne visuomet tolerantiška laikysena išvesdavo ne kartą kunigus iš pusiausvyros, ir kovos aistra padiktuodavo nepateisinamų žygių. Užteks čia paminėti, pvz., Seinų vyskupijos administratoriaus kun. praloto Antanavičiaus aplinkraštį iš 1905-tųjų metų. Man neteko jo skaityti!

Kaip socialdemokratai 1905 m. aprašymuose paduoda, šis aplinkraštis kvietęs visus tikinčiuosius palaikyti caro valdžią ir padėti jai kovoje su socialistais. Aplinkraštis raginęs kiekvieną kataliką išdavinėti revoliucionierius caro žandarams. Kaip žmonių esą pasakojama, beskaitant šį aplinkraštį Mariampolės bažnyčioje kilęs didžiausias triukšmas tikinčiųjų tarpe. Žymi parapijiečių dalis demonstratyviai apleidusi bažnyčią, ir pasipylė Lietuvos socialdemokratų partijos atsišaukimai (K. Bielinis: 1905 metai, 1931, 25 p.).

Gal panašių, kad ir ne taip stiprių, faktų kairiojo nusistatymo senoji veikėjų karta žino ir daugiau. Bet, iš kitos pusės, reikia neužmiršti: ano meto lietuvių kataliko ar kunigo akimis, socialistinės jaunuomenės vedamoji antireliginė kova, išplaukianti iš paties dialektinio materializmo mokslo esmės, kad ir netiesioginiu būdu, sutapo Lietuvoje su rusifikatorių intencijomis, kurios siekė Lietuvoje silpninti katalikybę. Vadinasi, lietuvių tautinio atgimimo metu kova prieš religiją buvo labai nenaudinga. Katalikiškoji liaudis stovėjo kaip pylimas prieš rusifikaciją stačiatikybės pavidalu. Kiekvienas tos užtvankos neatsargus ardymas buvo pavojingas lietuvybės interesams.

Labai aštrus « Apžvalgos » tonas ne tik papūtžandžiams » obrusiteliams, bet ir saviesiems daugelį inteligentų nukreipė į « Varpą ». Net Seinų seminarijos klierikai (jų tarpe Būčys ir Dubinskas) smarkiai « Apžvalgą » puolė.

Šitokiu būdu ir atsirado 1896 m. « Tėvynės Sargas », nuo kurio pasirodymo šiemet kaip tik sueina lygiai 50 metų. Jo pirmasis redaktorius buvo Kun. P. Lialis. Po jo keturis numerius suredagavo kun. Tumėnas. Bet tas laikraštis neįsivaizduojamas be kun. J. Tumo-Vaižganto, davusio jam savo straipsnių gausumu, įvairumu ir temperamentingumu tikrąjį veidą, taip, kaip vėliau mokslinis žurnalas « Draugija » neįsivaizduojamas be Jakšto.

Ir « Tėvynės Sargas », kaip ir « Apžvalga », remiasi kaimu, niekur neakcentuodamas luomų. Pirmon galvon statydami katalikybę ir laikydami ją svarbiausiu tautos egzistavimo pradu, rūpinosi

« sargininkai » ir ekonominiu liaudies gyvenimu. Bet svarbiausias « Tėvynės Sargo » rūpestis buvo uždraustoji spauda.

Tuo klausimu labai daug rašyta ir stengtasi išjudinti lietuvių mases rašyti dėl lietuvių spaudos ir priešintis knygoms rusų raidėmis. Daug sielotasi dėl rusinimo mokyklose, buvo keliami auklėjimo ir blaivinimo klausimai. Buvo puolami lenkuojantieji bajorai ir net kunigai, niekiną lietuvių kalbą.

Jei « Apžvalgoje » buvo daugiau polemikos, tai « Tėvynės Sargas » taikosi prie liaudies reikalų ir teikia daugiau žinių. Kai « Varpas », « Ūkininkas », « Šviesa » ir kt. laikraščiai stengėsi liaudžiai idėjas iš viršaus skelbti, — tai jos ir buvo artimesnės inteligentams — « Tėvynės Sargo » reikalai plaukė iš pačios liaudies, tiesa, gana konservatyvios.

Šitoks « Tėvynės Sargas », žinoma, kaip ir kiti laikraščiai su savo poezija ir beletristika, sužadino liaudyje ir jaunesnėje kunigų kartoje patriotizmą, gimtosios kalbos meilę. Šitoje spaudoje stengiamasi spręsti ir socialinį klausimą, ne luomų kovos, bet krikščioniškojo solidarumo, kompromisinės abipusės taikos principu.

Padėdami pagrindan socialiniais reikalais išleistąsias encikliKas « Quod Apostolici Muneris » (1878), « Rerum Novarum » (1891), « Graves de communi » (1901) ir nusižiūrėdami į lenkų analogines organizacijas, « Tėvynės Sargo » bendradarbiai-kunigai dar prieš Vilniaus Seimą suformulavo « Lietuvių Krikščionių Demokratų Susivienijimo » programos projektą, paskelbtą « Draugijoj » 1909 m. (Nr. 31).

Tos programos kūrėjai Dvasinės Akademijos profesoriai : adjunktas P. Būčys, prof. A. Dambrauskas-Jakštas ir jos inspektorius Mačiulis-Maironis. Šis, be kitko, su plačiu užsimojimu ir gilumu ėmėsi socialinį klausimą spręsti net savo poezijoj. Tas jo lyriškai-filosofinis veikalas « Kame Išganymas » poezijoje išsprendžia, jog materialistinis ateizmas nėra išganymas nei asmens, nei šeimos, nei socialiniame gyvenime. Įdomu pažymėti, jog tie pirmieji krikščionių demokratų kūrėjai, kai buvo 1919 m. naujai suorganizuota krikščionių demokratų partija, jau nebesireiškė joje ir visuomeniniame-politiniame gyvenime tokiu mastu, kaip mums, pvz., žinomas kunigų Krupavičiaus, Staugaičio, Steponavičiaus, Šmulkščio, Dagilio veikimas.

7. *Kunigų veikla spaudą atgavus*

« Sargininkai » ir buvę « apžvalgininkai » suspietė apie save įvairias katalikų organizacijas, organizavo knygų leidimą, švietimą. Ar mes paimsime šv. Kazimiero draugiją, ar tokias švietimo įstaigas,

kaip « Žiburys », « Rytas », o ypač « Saulės » draugiją, rasime, kad visose jose spiritus movens buvo kunigai.

O tų švietimo įstaigų vaidmuo juk buvo labai didelis. Prieš D. karą jų pradžios lietuviškomis mokyklomis, šalia rusų « narodnųjų », buvo nusėta visa Lietuva. Kunigai tas mokyklas labiausiai rėmė. O « Saulės » draugija organizavo įvairius kursus, pasistatė didžiulius rūmus. Jos istorijoje didžiuoju veikėju yra buvęs kun. prel. K. Olšauskas (1933). Tiesa, tragiškas ir neįprastas jo gyvenimo galas kai kam užčiaupia burną įvertinti jo didelius nuopelnus ne tik « Saulės » draugijoje, bet ir apskritai ano meto lietuvių atgimimo istorijoje. Juk ir D. karo metu, nepaisant visokių lenkų intrigų, iš popiežiaus « Lietuvių Diena » buvo gauta tik Olšausko atkaklumo dėka. O kokios milžiniškos propagandinės reikšmės turėjo toji diena !

Vadinasi, kunigai vėl nešė, kaip ir XIX-me amž. lietuvių švietimo organizacijos, ir paties darbo naštą. Jie vėl organizavo ir s p a u d ą, 1906 metais pradėdami « Nedėldienio Skaitymais » (Karosas, Jakštas). Nuo 1906 m. galo jų vietoje ėmė eiti kun. A. Aleknos redaguojama ir šv. Kazimiero draugijos leidžiamoji populiarioji « Vienybė ». Seinuose leidžiamas kunigų žurnalas « Vadovas » (su garsiais Panenupio — kun. J. Staugaičio « Pirmeivių Žiedais »). Jis labai panašus į prof. Pr. Kuraičio (nuo 1924 m.) leistą « Tiesos Kelią ». Seinuose kunigai taip pat leido « Šaltinį » (su trimis priedais).

Kaune Jakštas leido mokslo ir literatūros žurnalą « Draugiją ». Pagaliau ir redagavimas tris kartus į savaitę Vilniuje nuo 1908 m. pavasario išeinančios « Vilties », kurios leidimo bendrovės pajininkai daugiausia buvo kunigai, pateko į katalikų rankas.

« Viltis », kaip nepartinis visuomenės, literatūros ir politikos dienraštis, buvo buvęs A. Smetonos redaguotas. Toje « viltininkų » bendrovėje kunigų atstovu buvo kun. Tumas. Toji « Viltis », be kitko, taip karštai gynė Vilniaus krašto lenkinamųjų lietuvių reikalus ir jų teises, jog Vilniaus vyskupijos administratorius Tumą ištrėmė iš Vilniaus ; taip pat ir į jo vietą atėjusį kun. F. Kemėšį. Kai « Vilties » redaktoriaus padėjėju kunigai pastatė stud. Pr. Dovydaitį, tada Smetona, norėdamas tęsti « viltininkų » ideologiją, nuo 1914 m. ėmė leisti « Vairą ».

Prieš D. Karą reikalai katalikų spaudos, kuriai visai vadovavo ir redagavo (išskyrus « Viltį ») kunigai, gana gerai stovėjo. Juk « Šaltinio » ir « Vienybės » buvo spausdinama pastoviai po 7.500 egzempliorių. Anais laikais tai labai didelis tiražas. Kaip « Draugija » 1914 m. paduoda, metinis visos lietuvių spaudos egzempliorių skaičius jau siekdavo 2,32 mil. Seinai ir Kaunas buvo pasidarę tikrieji katalikų spaudos centrai. Seinuose kun. Juozas Vailokaitis, Kaune — Jakštas,

kun. Alekna, kun. Kaz. Paltarokas sugebėjo tai spaudai duoti tvirtą ekonominį bei redakcinį pagrindą.

Čia turime užakcentuoti tuos gausius kunigų bendradarbių kadrus, kurie atsirado ypač Suvalkų krašte. Suvalkų krašto ūkininkas pasidarė tikrasis Lietuvos inteligentų, pirmoje eilėje kunigų, gaminimo pionierius. Negalima to išaiškinti vien tik ta aplinkybe, kad šeimoje kunigo buvimas daug naudingesnis, ypač kiek tai liečia likusiems broliams ir seserims dalių išmokėjimą. Čia labai veikė ir toji religiškai-psichologinė nuotaika. Turėti kunigą iš savo šeimos reikalavo geras tonas, ir toji šeima aplinkos buvo laikoma didelėje pagarboje. Tad ir darydavosi motinai idealu matyti savo sūnų Mišias prie altoriaus belaikantį. Tėvui, žinoma, reikšdavo ir tas ekonominis momentas.

Tad ir davė Suvalkų kraštas, ypač Zanavykai, daug kunigų. Juk Griškabudžio parapijoje, rodos, nebuvo ūkininko, iš kurio šeimos nebūtų buvę kunigo. Tiesa, ne vienas, skirtas į kunigus, išėjo gydytoju (Šliūpas, Basanavičius, Kudirka ...), ne vienas išėjo teisininku (Dubinskas, Noreika ...), kultūrininku-mokytoju (Kriaučiūnas, Krėvė-Mickevičius, Gira ...) ir t. t.

Dr. J. Stakauskas savo medžiagingoje monografijoj apie lietuvių kalbos kelią į Lietuvos kunigų seminarijas yra faktais nurodęs, kaip jau « Aušros » laikais, net dar, rodos, prieš ją, Seinų kunigų seminarijoje ėmė reikštis tautinės sąmonės ženklai. Nors vadovybės vedamoji linija buvo perdėm lenkiška, išskyrus vienintelį rektorių, lietuviai klierikai čia per būrelius t a u t i š k a i susiprasdavo ir stipriai domėdavosi lietuviškais leidiniais.

Čia jie subręsdavo į tikrus kovotojus už lietuvybę. Bet iki pat D. Karo Seinų klierikams vis tekdavo kovoti su ta lenkiškąja linija. Ir didelę dalį savo energijos klierikai turėdavo paaukoti tai kovai su l e n k i š k a seminarijos dvasia. Ją rodė, žinoma, ne tik vadovybė, bet ir pietinių, t. y. lenkiškųjų vyskupijos sričių kunigai.

Tik nuostabu, kad Putino individualistui ir pasyviam Vasariui kova už lietuvybę ir tautiniai idealai, kurie taip stipriai reiškėsi seminarijoj, visai neegzistuoja. Seinų seminarija yra išleidusi stiprius kadrus lietuvių kunigų. Buvo tokių veikėjų, kaip, pvz., kun. J. Laukaitis, prieš D. Karą buvęs Dūmos atstovas. Bet vis tik Suvalkų kr. nedavė tokių šulų, kaip Maironis, Jakštas, Vaižgantas. Bet jis davė tą p i l k ą j į kunigą, kuris atgimimo laiku daug nudirbo : jis rinko veiklai labai reikalingus pinigus, jis platino knygas, jis uoliai bendradarbiavo spaudoje.

Mažiausiai lietuvybė galėjo reikštis labai k o n s e r v a t i z m e paskendusioje Vilniaus kunigų seminarijoje, kur milžiniškoje vyskupijoje lietuvių plotų tebuvo vos kraščiukas.

Kalbant apie Vilniaus krašto lenkėjimą ar jo gudėjimą, ryšium su tame procese pasireiškusiu neigiamu kunigų vaidmeniu, užmirštama atkreipti dėmesį į vieną aplinkybę. Čia lietuvio kunigo vaidmuo tegalėjo būti daug mažesnis, nes lietuvių kunigų buvo labai n e d a u g. Vilniaus krašto kaimas daug tamsesnis, kultūriškai atsilikęs, skurdesnis bei ekonomiškai silpniau stovįs. Todėl ten ir lietuvio sodyba, neišsiskirdama iš aplinkos, s k u r d ž i a i laikėsi. Todėl ten tas lietuvių kaimas tėra d a u g m a ž i a u išleidęs lietuvių kunigų negu, palyginti, Suvalkų kr. kaimas. Jeigu čia būta lietuvių kunigų net p e r t e k l i a u s, kurie patekdavo ir į mozūriškąsias vyskupijos dalis, tai Vilniaus krašte buvo atvirkščiai.

Jeigu patyrinėti atskiras lietuviškas parapijas, net Švenčionių apskrityje, ir palyginti jas su Suvalkų krašto parapijomis, tam tikroms dešimtims metų prieš Didįjį karą, tai skirtumas būtų begalinis. Tikslių duomenų, deja, neturiu ir negaliu operuoti skaičiais. Šitas klausimas yra vertas gilesnio mokslinio susidomėjimo, kad būtų galima padaryti palyginimų įvairioms parapijoms.

Jeigu Vilniaus kraštas, resp. Vilniaus vyskupija, būtų davę daugiau lietuviškai orientuotų, t. y. kunigų iš lietuvių šeimų, tai tikrai būtų buvę daug labiau u ž b ė g t a lenkėjimo procesui už akių. O iš tikrųjų, galima sakyti, nuo Jogailos laikų, pagal seną tradiciją, vyko tas pats procesas, kad Vilniaus krašte vis dar, be vietinio nelietuviško prieauglio, atvykdavo kunigų iš Lenkijos.

Kun. Silvestras Gimžauskas buvo pirmoji ir reta kregždė Vilniaus kunigų seminarijoje, su kurios pasirodymu nedaug kitų pavasariui teatlėkė. Jei Suvalkų krašto kunigų susipratimas buvo m a s i n i s, tai Vilniaus vyskupijoje tik s p o r a d i n i s.

Vidurio liniją užėmė Kaunas, kur seminarijoje jau apie 1887 metus žinomi lietuvybės ženklai. Čia klierikų lietuvybei reikštis buvo sąlygų, nes profesūroje buvo lietuvių. Homiletika buvo dėstoma lietuvių kalba. Pagaliau rektoriumi tapo Maironis.

Lietuviams kunigams atsirado du frontai. Iš vienos pusės buvo kova su lenkomanija. Lietuvišką nusistatymą juo labiau buvo sunku kartais pareikšti, nes ir dvasinėje vadovybėje vis dar reiškėsi l e n k i š k ų tendencijų. Iš kitos pusės reikėjo kovoti prieš « cicilikus », ne tik ryšium su socialinio klausimo sprendimu, bet reikėjo spirtis su bandymais g r i a u t i katalikškąją liaudies pasaulėžiūrą.

Kaip kunigų seminarijos duodavo katalikiškai-vakarietišką kultūrą ir pasaulėžiūrą, taip rusų universitetai įdiegdavo rytietiškas nihilistiškai marksistines sąvokas. Tad ir atsirado du frontai. Bei štai fronte kunigų, kurie nuo Giedraičio ir Valančiaus laikų buvo įpratinę visuomenę matyti kunigus priekyje kiekvieno visuomeninio ir kultūrinio darbo, atsirado naujas ž y m u s v e i k s n y s.

Šalia graždankos atmetimo, knygnešių organizavimo, uolaus spaudos darbo ir t. t., vienas iš didžiųjų Lietuvos dvasininkų nuopelnų yra pasaulininkų šviesuolių katalikų išauklėjimas. Kunigai anksčiau dažnai tebuvo baigę tik keturias klases gimnazijos ir seminarijos mokslus. Tad kartais dėl bendro mokslinio pasiruošimo stokos visuomeniniame darbe lydėdavo juos nesėkmė, ypač kai jie susidurdavo su universitetus baigusiais pasaulininkais. Dabar atsirado katalikų pasaulininkų su a u k š t u o j u m o k s l u.

Nebegalime čia duoti genezės, kaip buvo organizuojami, pradedant Fribourgo « Rūta », Louvaino « Lietuva », pasaulininkai studentai; kaip gimė ateitininkai, iš kurių rekrūtavosi gausūs katalikų veikėjų būriai. Visuose tuose darbuose kunigų vaidmuo buvo lemiantis. Anksčiau, tur būt, kiekvienas pasaulininkas inteligentas buvo kunigo pinigais ėjęs mokslą. Bet ir Nepriklausomoje Lietuvoje kunigai rėmė ir skatino jaunimo mokslinimąsi visais galimais būdais.

Tad pamažu, rodos, v i s o s e mokslų srityse, net tose, kur anksčiau gana sėkmingai reiškėsi kunigai, atsirado pasaulininkai katalikai, ateitininkai. Jeigu peržvelgtume atskiras mokslo sritis pavardėmis, rastume imponuojančius skaičius. Rodos, galima taip teigti: kaip tautinis atgimimas be kunigų nebuvo įmanomas, taip nepriklausomojoje Lietuvoje katalikybės viešasis pasireiškimas be pasaulininkų inteligentų katalikų būtų buvęs nesuprantamas.

Jeigu prieš Didįjį karą katalikų spauda buvo tik kunigų tvarkoma, tai Nepriklausomojoje Lietuvoje pamažu plačiąją katalikų spaudą jau suorganizavo ne kunigai. Turiu galvoje « XX amžių », « Naująją Romuvą », « Židinį » ir eilę kitų katalikiškų laikraščių. Įdomiai čia gali būti padaryti lyginimai su Jakšto prieškarine « Draugija », kuri yra tikrasis ano meto intelektualinio lygio veidrodis. « Draugijoj » rašė daugumas kunigų. Ten figūruoja rimti straipsniai ir tokių plačiau nepagarsėjusių kunigų: Marma, Šeižys, Šmulkštys (Margalis), S. Šultė, Balvočius (Gerutis), B. Sužiedėlis ir daugybė kitų. « Židinyje » kunigų bendradarbių l a b a i n e d a u g, o rašo beveik vieni pasaulininkai, pirmoje eilėje katalikai. (Aš čia teturiu galvoje tik tuos 153 numerius « Draugijos », neminėdamas kun. Raštučio « Draugijos », pasidariusios Kauno Kūrijos oficiozu).

Moksle seniau turėtąsias pozicijas kunigai užleido savo išaugintiems pasaulininkams. Žinoma, aš čia neliečiu teologijos mokslų, pradedant monumentaliniu arkivyskupo J. Skvirecko Šv. Rašto vertimu ir baigiant teologinėmis studijomis žurnale « Soter ». Turiu galvoje pasaulinius mokslus.

Nematyti nė tokio senojo enciklopedizmo à la Jakšto ir Būčio tipo kunigų. Bet tai yra juk normalus reiškinys, kad, į mokslą ir visuomeninį gyvenimą įėjus katalikams pasaulininkams, kunigai

grįžta į savo dvasinį pašaukimą, į religinę sritį. Tačiau joj jie turėtų kūrybiškiau pasireikšti.

Jeigu moksle kunigų vaidmuo nebėra toks ryškus, tai bent literatūroje jie ir toliau palaikė savo pozicijas. Kaip atgimimo literatūros priekyje stovėjo Maironis, taip Nepriklausomos Lietuvos lyrikos priekyje atsistojo Putinas. Kaip kunigas Lindė-Dobilas sukūrė romano užuomazgą prieš I Didįjį Karą « Blūdas », taip kitas buvęs kunigas parašė didžiausią lietuvių romaną « Altorių šešėly ».

Turime baigti. Bet jokiu būdu negalime padėti taško, nepriminę tų kunigų poetų nuopelnų tautiniame lietuvių atgimime. Jeigu Lietuvos socialistai nori sau prisiskirti lietuvių atgimime didelį vaidmenį, tai reikia atsiminti, jog jų klasių kovos šūkis tegalėjo būti tik labai siaurai suprastas, nes Lietuvoje juk nebuvo tikros pramonės darbininkų, o kaime dar reiškėsi patriarchaliniai santykiai.

Atrodo, kad daug svarbiau lietuvių pradedančiai mokytis, lavintis ir išprusti visuomenei ar liaudžiai kartais buvo ne tai, kas buvo perteikiama sunkiu stiliumi publicistikoje, bet kas lengva poeto plunksna buvo surašoma poezijoje. Juk Vienožinskis su savo « Kur prapuolė tas kelelis ? tapo liaudžiai labai pažįstamas. Jo sakmė « Ožys ir vilkas » pamokomai parodė lietuvių atsparumą. Dar labiau reikia tai akcentuoti tariant Maironio vardą.

Žmonės kartais dar skaityti nemokėjo, o jau dainavo « Jau slavai sukilo », « Nebeužvengsi upės bėgimo », « Eina garsas nuo rubežiaus », ar « Kur bėga Šešupė ». Tos poezijos reikšmė buvo didesnė, negu greitomis atrodo. Atbundančiam lietuviui « Pavasario balsai », « Jaunoji Lietuva », « Per skausmus į garbę », « Raseinių Magdė », « Kame išganymas » pasidarė svarbus jo dvasios lobis, juo labiau, kad tautinio atgimimo metu buvo labai mėgstama poezija. Buvo kalama ir nevykusių patriotinių eilių. Bet « Aušra », apie kurios reikšmę kalbama kairiojoje visuomenės dalyje, nėra, rodos, liaudžiai davusi nė vieno kūrinio, išskyrus Višteliausko « Op, op Nemunėli ».

O tautinio atgimimo rašytojų tarpe nereikia užmiršti opozicinės nuotaikos prieš rusus ugdytojo Dėdės Atanazo. Jo beletristinių veikalų perėjusių per « Apžvalgos » skiltis, susidarytų keletas storų tomų. Mūsų liaudyje buvo paplitęs ištisas romanas « Obrusiteliai », labai aštri satyra prieš rusintojus, pravoslavų valdininkus. Tokia, tiesa, literatūriškai neaukštos vertės proza, lygiai kaip ir Atanazo « Kandidatas į kunigus », nedaug pratusiai skaityti liaudžiai darė daugiau įtakos, negu aukštos meninės vertės kūriniai.

Pagaliau didysis prozaikas Vaižgantas, lygiai, kaip ir kanauninkas M. Vaitkus ar kun. M. Gustaitis, priklauso tai epochai. Jakštą pažįstame kaip publicistą. Bet ir jis, kaip poetas, rašė eilėraščių, ugdė rašytojus, pasireiškė kaip vienas iš žymiausių literatūros kritikų.

Palikome neapžvelgę Amerikos kunigų didelio vaidmens, pradedant Šliūpo antipodu Burba. Nebegalime sustoti nė ties kun. Miluku, įnešusiu daug dinamikos į išeivių gyvenimą, pasidariusiu uoliu literatūros gamintoju, mūsų išeivijos istorijos faktų rinkėju. Maža kam žinomas Kazimieriečių kun. Antanas Staniukynas ar kun. Kaupas, išauginęs dienraštį « Draugą ». O kiek daug tektų minėti pavardžių iš « Susivienijmo Lietuvos Rymo Katalikų Amerikoje » organizacijos ir t. t. Ir Lietuvą atstatant, pradedant finansavimą propagandinės veiklos Šveicarijoje, Amerikos kunigų nuopelnai yra patys didieji. Tik jie vis per menkai respektuojami. Įdomion faktų švieson juos pastatė savo atsiminimuose kun. Dr. V. Bartuška. Apie Amerikos lietuvių kunigų veiklą tautinėje dirvoje reiktų kalbėti atskirai.

Pabaigti norėčiau 1895 metų « Tėvynės Sargo » žodžiais, kurie išreiškia senosios mūsų kunigų kartos nusistatymą tėvynės reikalų ir tautinio atgimimo atžvilgiu. Tai yra truputį nevykusiai eilėmis surašytos trys eilutės, bet teisingai pasakančios :

« Mylėk Viešpatį Dievą už visa labiaus,
Artimą kaipo pats save, o
Tėvynę už save daugiaus ».

Tą tėvynės meilę sargininkai taip suprato : « Žmogus, kuris myli V. Dievą, klauso Jo prisakymų, turi mylėti ir tėvynę ... » Tad labai rimtas klausimas, ar galėjo būti pilnutiniai patriotai tie, kurie, tik sau monopolizavę patriotizmą skelbė « visų šalių proletarai vienykitės ». Ano meto kunigui atrodė : tikėjimas — tautos pagrindas. Kas ardo tikėjimą, tas griauna tautos pamatus, o tuo pačiu ir tautą. Todėl suprantama, kad su ta visuomenės dalimi buvo kovojama, kaip su pavojingu tautos priešu.

Tautiniame atgimime, kaip matome, kunigo vaidmuo yra gana didelis. Šito vaidmens akivaizdoje įgyja prasmės visos tos aukos, kurios kunigų buvo sudėtos kovoje su rusų prievarta. Juk visada nusilenkimas prieš nieku nepateisintą brutalią prievartą, kuri užgauna prigimtąsias žmogaus teises, būtų iš tikrųjų šitos prievartos legalizavimas. Kunigai, negailėdami tų aukų, yra sėkmingai prieš tokią prievartą kovoję ir lemiamai prisidėję prie laimėjimo.

Žvelgiant iš tos artimos praeities į dabartį, reikia turėti vilties, kad tas didysis praeities kapitalas bus panaudotas ateičiai, bus pratęstos tos garbingos tradicijos, su tuo imponuojančiu veikimu, kuriuo pasižymėjo senoji kunigų karta.

VALANČIAUS KUNIGAI

Lietuvos socialdemokratai vis pabrėžia, kad jie pirmieji pakėlė kovą prieš caro valdžią. Šiame tvirtinime esama tam tikro istoriško netikslumo. Pirmieji, kurie sujudo prieš lietuvius slegiantį carizmą buvo katalikai, ypač kunigai. Tautinio atgimimo metu nuo bažnytinės ir religinės kovos jie buvo perėję ir į politinę kovą. Toji kova betgi buvo neišvengiamai būtina. Kas gi būtų buvę, jeigu Valančius nebūtų labai gyvai ir įtikinančiai mokęs tose savo dešimtimis tūkstančių egzempliorių spausdinamose brošiūrose, kaip spirtis persekiojimams, pastangoms surusinti ir supravoslavinti?

Kas gi būtų atsitikę, jeigu jo metodų kunigai nebūtų populiarinę liaudžiai, pradedant neėjimą į cerkvę ir baigiant gana aiškiais patarimais nesimokyti rusų kalbos. Su nusistatymu prieš rusų raštą, jų tikėjimą, ėjo nusistatymas prieš pačius rusus. Iš čia labai reikšmingas yra faktas, kad mūsų tautinio atgimimo pradžia yra įvykusi kaip tik spaudos uždraudimo laikotarpy. Šitokiu būdu rusų priespauda, siekianti naikinti tikėjimą, bus labiau sustiprinusi lietuvių tautos sąmonę ir pakėlusi tautinį susipratimą, iššaukdama pasipriešinimo reikalą lietuvių tautoje.

Kas gi būtų buvę, jeigu kunigai būtų apsiriboję XIX-me amž. vien siaurai bažnytine sritimi, jeigu jie nebūtų kovoję? Kas gi būtų atsitikę, jeigu kunigai, nesirūpindami, kokiomis raidėmis religinės knygos spausdinamos, nebūtų organizavę knygų platinimo? Juk jau anksti prasidėjo knygų gabenimas iš Prūsų. Pirmoji didžiulė knygnešių byla 1869-70 m. pasibaigė sunkiomis bausmėmis keliasdešimčiai kaltinamųjų, kurių didelę dalį sudarė kunigai ir jų artimieji bendradarbiai, bažnyčių tarnai.

Tie kunigai vėl nuėjo tuo pačiu Sibiro keliu, kuriuo buvo ėję 67 lietuviai kunigai (vien Žemaičių vyskupijos) prieš 6-7 metus. Tik jų darbo ir aukos intencijos jau buvo skirtingos. Į knygnešių darbą kunigai sugebėjo įtraukti plačius kadrus. Anot prof. St. Šalkauskio: « Jei mūsų tauta panorėtų (dabar) tinkamai pažymėti šitą garbingą mūsų istorijos lapą, jai tereikėtų pastatyti paminklą nežinomam knygnešiui, kuris iškėlęs viena ranka švyturį, o antra kylodamas raštų naštą, reikštų mums tą pat, ką kitoms tautoms reiškia triumfo arkos ar laisvės statulos ».

Ir iš tikro kova už lietuvišką spaudą buvo ta patvarumo, pasiaukojimo, drąsos ir didvyriškų pasiryžimų mokykla, be kurios lietuvių tauta nebūtų pasiruošusi nepriklausomybei. Iš tiesų, šitoji kova už lietuviškas raides — tada kova už tikėjimą, — faktinai buvo kova už lietuvių tautos egzistenciją. Daugelis į tą kovą įtrauktų žmonių, net davatkėlių, bažnyčios tarnų, šimtai knygnešių, neturėjo

kartais jokio arba labai silpną tautinį nusistatymą. Bet ir jie pagaliau subrendo. Ta pradžioje siaura kova tik už raides, virto bendra kova už lietuvių kultūrą. Ji įgijo daug platesnį pobūdį. Savo « Pragiedruliuose » Vaižgantas tatai teisingiausiai yra išreiškęs.

Tad vertinant tautinio atgimimo epochą po knygnešių ženklu ir atsakant į klausimą, koks buvo dvasininkų vaidmuo lietuvių spaudą organizuojant Prūsuose ir ją platinant, reikia pasakyti, jog čia kunigų pastangos jau buvo gana organizuotos. Prisidėjo visi sluoksniai : inteligentai, ūkininkai, darbininkai, bet kunigai labiausiai. Čia išsivystė solidarumas nuo aukšto kunigaikščio ligi paprasto kaimiečio, nuo vyskupo ligi paprasto klierikėlio. Visi troško vieno : laimėti kovą, atgauti spaudą ir jąja teisėtai naudotis savo tautinei kūrybai.

Tikėjimą apginti, tada reiškė tautinei egistencijai sudaryti sąlygas. Iš viso, ar būtų įmanomas atsparumas rusų labai intensyviai užsuktai pravoslavijos mašinai, jeigu Lietuva nebūtų buvusi Romos krikšto. Tad Lietuvos kunigų vaidmuo kovoje prieš pravoslaviją, kuri drauge reiškė ir rusinimą, yra labai didelis.

DIDYSIS LIETUVIŲ TAUTOS KOVOTOJAS PRIEŠ PRAVOSLAVINIMĄ IR RUSINIMĄ MOTIEJUS VALANČIUS

Kas dedasi šiandien, jūs labai gerai žinote, nes kasdien matote, kokius metodus vartoja bedieviškasis komunizmas, ir kaip tautai reikia vesti sunkią kovą už egzistenciją. Ir pereitame šimtmetyje tačiau lietuviams reikėjo taip pat akylai budėti, nes tuometinis caristinis imperializmas buvo sugalvojęs visą eilę priemonių savo valdžion nuo 1795 metų pagrobtas tautas surusinti. Labiausiai tos pastangos išryškėjo Lietuvoje, nes valdžia sau tvirtai įsikalė galvon, jog nebūsią perdaug sunku tris milijonus katalikų lietuvių paskandinti stačiatikių-pravoslavų jūroje. Visoje toje kovoje lietuviai sudėjo daug aukų. Ne vienas lietuvis buvo nubaustas, ar nužudytas, ar nutremtas Sibiran. Toje « milžino » kovoje su « nykštuku » pačiu ryškiausiu vadu, žymiausia asmenybe, apsireiškia Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius.

Valančius buvo vienas iš tų katalikų vyskupų, kurie buvo Rusijos imperijos katalikams paskirti, pagaliau sudarius konkordatą tarp Apaštalų Sosto ir Rusijos (1847). Vienas, be jokio sufragano-padėjėjo, ėmė jis valdyti didžiulę Žemaičių vyskupiją, kurioje buvo daugiau kaip milijonas katalikų.

Nepaprastą parodė jis *organizacinį* talentą, plačiai išplėsdamas liaudies švietimą, iš klebonų reikalaudamas vis steigti parapijines mokyklas, kurios suklestėjo iki tol negirdėtu būdu visose parapijose. Jis pats nuolat žmonių kalba, t. y. lietuviškai, rašė daug knygų liaudžiai. Tai buvo ne vien tik « Gyvenimai Šventųjų » ir kitos religinės knygos, bet ir dailiosios literatūros veikalai. Lietuvių literatūros istorijoje Valančius tapo žymiausiu didaktinės literatūros kūrėju. Per « Blaivybės brolijas », kurios jau buvo žinomos iš kapucino airio Th. Mathew veiklos anglo-saksų kraštuose, Valančius su neįtikimu pasisekimu taip nublaivino savo diecezijos parapijas ir taip atpratino žmones nuo degtinės, jog rusų valdžia iš to turėjo daug nuostolio. Mat degtinės gamyba jau ir tada buvo valdžios monopolis. Tad caro finansų ministeris ir reikalavo atstatyti Valančių.

Didžiausias yra tačiau Valančiaus nuopelnas mūsų istorijoje, kad jis, kaip kokia nepajudinama uola, kietai atsistojo prieš pravoslavinimo pastangas. Kas šiandien yra bolševikų noras, pradedant nuo mokyklinio jaunimo, sukomunistinti, tas tada turėjo kitą formą, supravoslavinti ir galutinoje sąskaitoje surusinti. Šiandien rusinimas eina per komunizmą, tada jis reiškėsi per pravoslaviją. Galutinas rezultatas palieka tas pats.

Valančius staiga praregėjo, į ką veda rusų pastangos. Kuniguose ir tikinčiuosiuose jis išugdė tokį atsparumą, kuris apsaugojo lietuvių tautą nuo surusinimo. Lotyniškas krikštas, katalikiškas kryžius, pagaliau kova už lotyniškas raides lietuvių rašte, štai tie svarbiausieji veiksniai, kurie neleido rusams sulieti lietuvius su stačiatikiais. O po 1863 metų sukilimo buvo prasidėjusi Lietuvoje tikra rusinimo orgija. Turintiems tokią didelę fizinę jėgą pavergėjams, neatrodė, jog bus sunku lietuvius supravoslavinti. Griežtai uždraudus lietuviškas knygas lotyniškomis raidėmis, per 40 metų vis buvo masiškai spausdinamos ir dalinamos religinės knygos rusiškomis raidėmis, o jose vis būdavo įbrukama ir stačiatikiškų dalykų. Daug panašumo tai turi su šiandieninėmis maskoliškų bolševikų knygomis. Jos, tiesa, yra spausdintos ne kyrilikos raidėmis. Bet šie spausdiniai neva lietuvių kalba, nieko bendra neturi su lietuvių kultūra, nes jų tikslas yra sunaikinti mūsų kultūrą, ją su šaknimis išrauti. Tos, kad ir lietuviškomis raidėmis surašytos knygpalaikės, visoki naujos rūšies stalininiai ir kitoki katekizmai yra labai panašūs į tas « azbukas », visokias cerkvines liturgijas, kurias ano meto žmonės pas mus į ugnį pasiųsdavo, nes Valančius ir jo kunigai mokė žmones kratytis tokių knygų, jų į rankas nė iš tolo neimti. Ir jei vaikas kada tokią knygą iš mokyklos, ten veltui gavęs, namon parsinešdavo, tai jos amžius buvo didelei trumpas, nes virsdavo pelenais.

Bet neužteko tik drausti! Reikėjo ir ką nors duoti. Valančius

pirmasis nurodė kelią į Prūsus. Anapus Rusijos imperijos sienos jis suorganizavo lietuviškų maldaknygių ir kitų knygų spausdinimą. Pats vyskupas Tilžės klebono Zabermano vardu parašė ir išleido 9 knygutes. Jose buvo nurodoma žmonėms Lietuvoje ir aiški jų laikysenos programa. Kietai laikytis prieš rusus, nesimokyti jų kalbos buvo Valančiaus pagrindiniai punktai. Ir taip kalbėjo Valančius tais slaptais raštais į žmones, vis primindamas, kad tie « vaikeliai turėtūsi », kad jie, gink Dieve, neišsižadėtų savos tikrosios vieros-tikėjimo. Per tuos raštus, kurie Valančiaus kunigų-knygnešių buvo per sieną slapta pergabenami, ir atėjo tikroji stiprybė liaudžiai. Eilė kunigų jau 1869-70 m. už tų raštų gabenimą buvo ištremti į Sibirą.

Kai generalgubernatorius Muravjovas atvyko Vilniun, jis pradėjo veikti žiauriomis represijomis, kalėjimais, Sibiru, kartuvėmis, sušaudymu, drakoniškomis piniginėmis bausmėmis ir tt. Muravjovo paties atsiminimai ir paduoti nukentėjusių skaičiai akivaizdžiai kalba apie tai, kaip ir kokioj neapkantoje rusiškas žandaras-korikas vykdė rusų politiką, kuri, nors daug kartų praėjo, tačiau nepasikeitė. Lietuva Muravjovo laikais buvo taip pat trempiama ir naikinama, kaip darė pries 300 metų Lietuvon įsiveržusi maskolių kariuomenė.

Daug kunigų nuo Muravjovo nukentėjo, ne vienas vyskupas buvo ištremtas. Asmeniškai prie Valančiaus, kuris lietuvių tautai iš to lenkiškų dvarininkų sukilimo nieko nesitikėjo, nebuvo galima prikibti formaliai. Jis ir liko taip vienintelis nusiaubtoje Lietuvoje, su kuriuo dar Muravjovas šiek tiek skaitėsi. Sugriautas, tiesa, buvo vyskupo darbas švietimo srityje, nes ir čia rusai įžiūrėjo politiką ... Valančiui dabar rūpėjo gelbėti visus tuos savo milžiniškos vyskupijos kunigus, kurie buvo rankas pridėję prie sukilimo. Visų išgelbėti jis negalėjo, ir taip neteko 107 kunigų, kurie buvo išvežti Rusijos gilumon, ar Sibiran. Uždaryti buvo beveik visi vienuolynai, atimtos jų bažnytinės žemės ir tt. Pats gi vyskupas iš Varnių buvo perkeltas į Kauną, ir budrios šnipų ir policijos akies sekamas, per plauką nepateko Sibiran. Nuolat vyskupui buvo grasinama, bet jis nenusigando. « Žadėjo man Kamčatką ir kartuves — rašo jis savo užrašuose — tik mane užstojo ypatinga Dievo Apvaizda ». O savo kunigams, kai maskoliai aplinkui siautėjo, jis rašė savo aplinkraštyje : « Jokia baimė jokie grasinimai, kankinimai, ištrėmimas, pagaliau net pati mirtis tenenugąsdina jūsų ... Taigi, mieliausieji draugai kovotojai, Dievo kunigai, budėkite, stovėkite tikėjime, kaip vyrai elkitės ir pasistiprinkite ». Dar 11-ka metų po sukilimo Valančius buvo tikruoju lietuvių tautos vadu. Rusai vis įvedė naujus suvaržymus. Toje mūsų « kryžių šalyje » — Lietuvoje buvo uždrausta statyti naujus kryžius prie kelių ir kitur. Be ypatingo leidimo nebuvo galima ne tik statyti, bet ir ką nors paremontuoti bažnyčiose. Kunigas negalėjo

pajudėti iš savos parapijos kitur į atlaidus. Uždrausta buvo procesijos, įvesta griežta pamokslų cenzūra. Kiek daug turėjo Valančius kovoti prieš pastangas įvesti katalikų bažnyčiose pridedamas pamaldas, tikslu žmones pravoslavinti.

Reikėjo laviruoti prieš valdžios pinkles, kartais net nusileisti neprincipiniuose dalykuose, kad ir bažnytinėje srityje, kad būtų galima apginti principinius.

Kunigai ir tikintieji autoritetingam vyskupui pakluso. Jie suprato padėtį. Būdavo, pvz., kalba kunigas prieštai išcenzūruotame pamoksle apie žydų persekiojimus Sen. Įstatyme, apie Babilono nelaisvę ir tt., o tikintieji tuoj supranta, kad kalba eina apie dabartinius persekiojimus ir caro kietą jungą. Jie dėdavosi žodžius širdin, moterys verkdavo... Bet Valančiaus « mokyklos » katalikai ne vien ašaras liedavo. Aukojosi jie dar jam gyvam esant, aukojosi ir po jo mirties. Kai 1893 m. Kražiuose Kauno gubernatorius su kazokų pulku norėjo uždaryti vienuolyno bažnyčią, tai prisiėjo prieš tikinčiuosius, kurie susirinko iš tolimų apylinkių tai bažnyčiai ginti, pavartoti bizūnus, kardus, šautuvų buožes ir kitas prievartos priemones.

Šiandien mums toji Valančiaus dvasia iškyla, kaip gyvas pavyzdys, kokiu būdu buvo kovojama prieš caristinės formos lietuvių tautos rusinimą. Ji turi panašumo su raudonuoju rusinimu. Tik šiandieninės maskolių pastangos yra dar intensyvesnė rusinimo orgija, tik gudriau pridengta.

DU DIDIEJI MEDININKŲ VYSKUPAI: M. GIEDRAITIS IR M. VALANČIUS.

Lietuvių kultūros ir Lietuvos Bažnyčios istorijoje galima skirti du ypatingai reikšmingus laikotarpius. Vienas jų išryškėja XVI-jo amž. gale, kitas apima antrąją pusę XIX-tojo šimtmečio. Jų abiejų metu lietuvių tauta buvo atsidūrusi *kryžkelėje*. Jai reikėjo vienu, ar kitu būdu apsispręsti, ar ji pasiliks jau pirmojo Karaliaus Mindaugo nurodytame Romos katalikų tikėjime, ar pasuks nauju keliu. Tiesa, tiedu vienas nuo kito tolimi tarpsniai yra labai skirtingi politine savo struktūra, tačiau judviejų viršūnėje stovi po vieną žymų vyrą, kurie savo darbais religinėje bei kultūrinėje srityje stipriai paveikė savo gyventą amžių. Tai buvo, žinoma, iš « mužikų » kilęs Motiejus Valančius ir pustrečio šimtmečio prieš jį gyvenęs ir veikęs kitas Medininkų vyskupas, būtent, Merkelis Giedraitis. Savo kilme šis, tiesa, buvo kunigaikštis, bet taip pat artimai sutapęs su lietuvių liaudimi.

Abu tiedu vyskupai ganytojavo bent po ketvirtį šimtmečio. Gyvendami skirtingose aplinkybėse jie ir savo veikimui, be abejo,

rinkosi skirtingų priemonių. Bet abu jiedu nurodė Lietuvai aiškų kelią iš užslenkančių naujovių, ar net religinių bei kultūrinių sutemų. Vienas saugojo tautą nuo iš Rytų einančių įkyrių užuomačių, statančių pavojun lietuvio kultūrinį pakilimą ir jo religiją. Kitas spyrėsi naujai Vakarų srovei, siekdamas išlaikyti lietuviuose Jogailos ir Vytauto Didžiojo oficialiai įvestąjį krikštą.

Motiejus Valančius [1], šviesdamas ir blaivindamas žmones, mokė tautą *priešintis* rusinimo bei pravoslavinimo bangai. Jis pats *rašė* daug religinio ir pasaulinio turinio knygų, knygelių lietuviškai; o kai buvo uždrausta spauda lietuviškomis raidėmis, *nurodė* jai kelią į Prūsus (Maž. Lietuvą). Jis pats pirmasis *organizavo* sistemingą lietuviškų knygų gabenimą iš užsienio, ir ten slapta *išleido* eilę savo paties parašytųjų (1867-69), kuriose buvo *išdėstyta* lietuvių pasipriešinimo bei kovos programa, aiškiai mokinanti žmones, kaip elgtis akivaizdoje gudriai paspęstų carizmo pinklių ir jo planų.

Visa vysk. M. Valančiaus veikla, nors jai ir buvo bandoma padaryti priekaištų [2], liudija jo *lietuvišką* nusistatymą. Tai parodė jisai ne tik lietuviškai rašydamas savo raštus (jų tarpe ir mokslinį veikalą apie Žemaičių Vyskupystę), bet palaikydamas lietuvių kalbą parapijinėse mokyklose, stengdamasis įvesti ją pradžios mokyklose ir gimnazijose, vykdydamas lietuvišką bažnytinę politiką. Jo lietuviškumą taip pat paliudija ir jo amžininkai [3]. Valančiaus asmens didybė lietuvių tautiniame atgimime nėra dar iki šiol pakankamai įvertinta, nors apie jį ir yra, palyginti, daug įvairių darbų prirašyta [4]. Didysis vyskupas dar tebelaukia biografo — tyrinėtojo.

Merkelio Giedraičio vaidmuo lietuvių tautos ir jos kultūros istorijoje taip pat yra buvęs labai didelis. *Religinėje* srityje jis buvo apaštalautojas, kokio dar iki tol kraštas nebuvo regėjęs. Jo gyvenimo uždavinys buvo : iš vienos pusės *atvesti* katalikybėn užmirštą ir didele dalimi dar pagoniškuose prietaruose skendinčią liaudį, iš kitos — *pergalėti* Lietuvoje jau plačiai pasklydusią Vakarų « hereziją ». Rūpestingai vykdydamas Tridento bažnytinio susirinkimo nuostatus, t. y. uoliai veikdamas « antrojo Lietuvos krikšto metu », jis savaime giliai įaugo ne tik į religinį, bet ir į *kultūrinį* tautos gyvenimą. Tik jam puoselėjant pasirodė pirmosios lietuviškos knygos Didžiojoje Lietuvoje. Savo paties raštų — priešingai Valančiui — jis pats, galima sakyti, beveik nepaliko : 1561 metais jo vardu yra žinoma tik viena mažytė lotyniška knygutė iš jo studentavimo metų [5]. Vyskupaudamas pats M. Giedraitis nieko daugiau neberašė. Bent iki šiol nebėra likę kitų jo rašto pėdsakų. Jis sudarė tačiau sąlygų pasirodyti pirmiesiems lietuviškiems raštams Didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje. Greičiausiai tik jo paskatintas kan. M. Daukša išvertė iš lenkų kalbos ispanų jėzuito Jokūbo Ledesmos katekizmą (1595) ir lenkų jėzuito

Jokūbo Wuyko « Postilla Catholicka ». Yra pėdsakų spėti, kad dar *anksčiau* yra buvęs, gal paties vyskupo išleistas ir nežinia kieno lietuviškai išverstas (apie 1585 m.), jėzuito P. Canizijaus Katekizmas. Net yra galima, kad yra buvę dar keletas kitų lietuviškų knygų. kurių *pradininkas* galėjo būti Medininkų vyskupas [6].

Drauge su pirmųjų lietuviškų knygų gaminimu ano vyskupo laikais buvo padaryta gera pradžia ir kunigams *ruošti*. Savo veikloje Giedraitis dėjo pastangų išugdyti *vietinių* kunigų, sugebančių kalbėti į žmones, kaip ir jis pats, *lietuviškai*. Tuo būdu Žemaičių vyskupijoje, dvarui pamažu lenkėjant, kaimas liko lietuviškas. Iš lietuviško kaimo išėję tautinio atgimimo veikėjai vėliau įgyvendino vyskupo « testamentą », surašytą Daukšos Postilės įvade, kur įspūdingai pamokinami bajorai bei kunigai, kaip reikia gerbti gimtąją kalbą. Aną « testamentą » tačiau pilnai tesugebėjo įgyvendinti tik iš nauja prisikėlusi Lietuva, kai bajoriškos visuomenės užguitai lietuvių kalbai buvo pagaliau grąžinta tinkama vieta.

KATALIKŲ BAŽNYČIOS VAIDMUO LIETUVIŲ TAUTAI

1. *Skirtingi vertinimai.*

Kalbēti apie Bažnyčios santykį su lietuvių tauta, reiškia imtis gana sudētingo ir plataus klausimo. O jame visoks vertinimas priklauso nuo pasaulēžiūrinio nusistatymo. Kat. Bažnyčios priešai Lietuvoje, pvz., įrodinēdavo, kad krikščionybē lietuvių tautoje atlikus nelemtą vaidmenį. Ji ne tik sugriovusi klestinčią pagonišką kultūrą, bet stipriai lenkinusi Lietuvą. Tik dēl jos kaltēs lietuvybē sunykusi rytiniuose (Vilniaus krašto) plotuose ir t.t. Šitokias mintis galima užtikti Lietuvos laisvamanių spaudoje. Jas dar griežtesnēje redakcijoje išplētojo 1948 m. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos tikrasis narys J. Žiugžda (buvęs Švietimo Komisaras). Keliolikoje « Tiesos » numerių, panaudodamas Marksą ir Engelsą, jis vis įrodinējo, kad « reakcinē katalikų dvasiškija esanti amžinas ir nesutaikomas lietuvių tautos priešas ». O istorijos docentas P. Pakarklis išleido atvirą knygutę, kur buvo aštriai pasmerkta popiežių politika Lietuvos atžvilgiu XIII-XIV amž. Net mūsų didieji aušrininkai, kurie iš kiekvieno dalyko siekē sukurti Lietuvos garbę, žvelgdami romantiškai į tą herojišką pagonybę, ją keldami ir idealizuodami, kaltino krikščionybę prisidējus prie tos kultūros žlugimo. Buvo samprotaujama, kad esą buvę tada daug stiprių miestų, daugybē mūro pilių, savas —lietuviškas raštas ir t. t.

Iš kitos pusės — kiekvienam katalikui krikščionybė yra atnešusi tokių transcendentinių vertybių, prieš kurias visos kitos vertybės blanksta, arba darosi antraeilėmis. Bet ir grynai istorinis kataliko vertinimas visada skirsis nuo anksčiau minėtųjų. O tą vertinimą apsunkina ne tik pasaulėžiūra, bet ir toji pinkli rolė, kuri Bažnyčiai beliko Lietuvoje. Iš vienos pusės, kad ir labai suvėluotai įvestoji, katalikybė padėjo lietuvių tautai atsilaikyti prieš stačiatikinimo (pravoslavinimo) pavojų ir tuo būdu ją etnografiškai išsaugoti nuo surusinimo. Bet iš kitos pusės — pats krikščionybės suvėlavimas ir jos įvedimo būdai pareikalavo tautai aukų. Tai buvo kruvinos aukos Kryžiaus karuose, kuriuos organizavo vokiečių ordinas. Bet vėliau teko pakelti aukų ir tautiniu atžvilgiu, nes ypač rytinėje Lietuvoje tautos kūno ne maža dalis buvo apgriaužta (gudėjimo ir lenkėjimo reiškiniai). Tačiau toji katalikybė buvo vienintelis tikras ryšys, kuris Lietuvą sujungė su Vakarų Europos kultūra.

2. *Labai vėlybas krikštas.*

Bažnyčios istorija aiškiai parodo, kaip tautų kelias į krikščionybę yra buvęs nevienodas. Vieniems jų krikščionybės šviesą nešė dar apaštalai ir jų pirmieji mokiniai. Kitas tautas atvertė, pvz., uolūs airių ir skotų vienuoliai — misininkai. Bet šitų kilnios pastangos nepalietė rytų Europos. X-tojo amžiaus gale dar buvo atverstos rusų ir lenkų tautos, o lietuvių kelias į Bažnyčios prieglobstį, po nesėkmingų bandymų (Vaitiekus, Brunonas) tapo jau kardu atžymėtas.

Karolis Didysis prieš stabmeldybėje užkietėjusius saksus kariavo 30-tį metų ir juos ginklu vertė krikštytis. Vokiečių ordinas prieš lietuvius kariavo ištisus 200 metų; lietuviai tačiau to krikšto iš kryžiuočių nepriėmė, ir tapti krikščionimis surado visai kitą, kad ir labai pavėluotą, progą. (Apie ordino karus ir jo nesėkmingas pastangas žr. « Ateities » 4-5 Nr. ir « Aidų » Nr. 9).

Dar buvo, tiesa, sužibėjusi viltis, kad dideli rytų plotai netikėtai taps katalikiški. Iš vienos pusės veiklus Volinijos kunigaikštis Danielius susiartino su Roma, tapo paimtas Apaštalų Sosto globon ir t.t. Tuo pat keliu ėjo ir Lietuvos Mindaugas. Jis sutiko būti pakrikštytas. Tai turėjo įvykti 1250 metų gale ar 1251 m. Tad nuo to reikšmingo fakto šių metų savartoje sueina 700 metų. Su Naujo Mokslo priėmimu, Mindaugas gavo ir naują titulą—karaliaus, suteiktą paties popiežiaus. Bet didelė buvo Lietuvos nelaimė, kad Mindaugo įvestoji krikščionybė neišsilaikė.

Ar pats Mindaugas atkrito nuo krikščionybės, istorikai dar tebelaužo galvas; jie dar nepasidalino nuomonėmis. Mindaugo krikšto

priēmimas, kaip ir daugelio naujakrikštų valdovų (frankų — Klodvigas, lenkų — Mieškas ir t.t.), buvo diktuojamas *politinių* aplinkybių. Tad joms stipriai pasikeitus, Lietuvos karalius galējo nebematyti reikalo laikytis to, ką jis buvo sutaręs. Iš iki šiol paskelbtų ir jau daug kartų naudotų versmių, deja, nebegalima nieko nauja pasakyti. Galima tik samprotauti. O tie, kuriems atrodo, kad Mindaugas išliko krikščionimi iki pat mirties, turētų bandyti Vatikano archyve labai rūpestingai peržiūrēti daug tomų. O gal ir pasisektų surasti koks naujas nežinomas aktas, kuris tą drąsų teigimą patvirtintų.

Žlugo Mindaugo įkurtoji Kristijono vyskupija. Taip pat neišsilaikē tuo pat laiku pietų Lietuvoje ēmęs veikti vyskupas domininkonas Vitas. Ir tikrai buvo liūdnas faktas, kad ir kunigaikščiuose, ir lietuvių tautos masēje krikščionybē dar 130 metų tapo palaidota. O tai reiškē drauge neturējimą santykių su Vakarų Europa ir jos kultūra. Ordinas įgijo titulą nešti kardu lietuviams krikštą. Jis taip pat atskyrē ilgam Lietuvą nuo Vakarų, nes atsitiktiniai ryšiai (ypač per Rygą) buvo nepakankami. Lietuvių tautai vokiečių ordino karai, nekalbant apie dideles aukas, buvo didele kliūtimi į kultūrinį vystymąsi. Šituo atžvilgiu jie turi panašumo su spaudos draudimo laikotarpiu, kai ištisą 40-tį metų pačioje Lietuvoje negalējo vystytis lietuviškas raštas.

Jei Mindaugo krikščionybē būtų išsilaikiusi, visas lietuvių tautos gyvenimas būtų, be abejo, ējęs toliau jai palankesne linkme. Tiesa, niekas negalēs paneigti, kad neliko, ar XIV šmt. neatsirado Lietuvoje atskirų krikščionybēs židinēlių, jos pēdsakų. Yra aiškių įrodymų apie tylią domininkonų ir ypač pranciškonų veiklą. Bet tautos masei krikštas tebuvo atneštas beveik 14-ai amžių praējus nuo Betliejaus įvykio. Tas krikštas ir šį kartą buvo įpintas į politinius reikalus. Ir šį kartą jis buvo nešamas iš *viršaus*, pačių valdovų *įsakymu*.

Lietuvis Jogaila Algirdaitis tapo Lenkijos karaliumi. Tad krikštijosi jis, krikštijosi kiti Lietuvos kunigaikščiai. Turējo būti pakrikštyta ir visa lietuvių tauta. Lenkai tam faktui, matyti, neskyrē daug dēmesio, nes į Vilnių krikšto iškilmēms neatvyko nē vienas vyskupas (1387). O sostinēs krikštijimas reiškė visos Lietuvos krikštą.

3. *Bažnyčia ir lietuvių kalba.*

Lietuvoje visas bažnytinēs organizacijos darbas buvo pravestas lietuvių valdovų Jogailos, o ypač Vytauto. Visos pirmosios bažnyčios buvo jųdviejų įkurtos. Krikštytiems bajorams buvo teikiamos privilegijos, ir į žmones Vilniuje ir paskui Žemaičiuose jiedu kreipēsi *lietuvių kalba*. Kadangi lenkai nemokējo nieko lietuviškai, tai Jogaila

esąs išvertęs (Kronikininko Dlugošo liudijimu) « Tēve Mūsų » ir « Tikiu į Dievą Tēvą ». Į tai verta atkreipti dēmesį. Vadinasi, kai valdovams reikējo prabilti į žmones jų religijų reikalu, kai jie kalbējo į tautą Bažnyčios vardu, jie panaudojo gimtąją žmonių kalbą. Bet kai tie patys valdovai kalbējo Lietuvos valstybēs reikalais, jie vartojo pirmiausiai gudų kalbą. Kai valstybiniame gyvenime iš XVI-XVIII amž. teturime labai mažai faktų, kur pačioje Lietuvoje administracijos įstaigos būtų naudojusios lietuvių kalbą (teismų priesaikos, skelbimai), bažnytinio gyvenimo srityje lietuvių kalbos panaudojimas išlieka ir toliau.

Lietuvoje atsiras ir pirmos lietuviškos knygos tik religiniam reikalui. Pirmoji tokia knyga bus protestantiškas Mažvydo katekizmas (1547). O paskui prasidēs ir katalikų religinē literatūra lietuvių kalba.

Savo laiku ir kai kurie aušrininkai buvo darę priekaištą, kad krikščionybē Lietuvoje, be atodairos viską naikindama, kas tik buvo pagoniška, sunaikinusi ir senąjį raštą. Buvo manoma, kad Videvuto (Vaidevučio) tariamos vēliavos ženklai yra liekanos to senojo rašto. Bet K. Būga 1903 m. rašē J. Tumul-Vaižgantui: « To rašto aš jau nebepaskaitau ». Pagonys lietuviai jokio lietuviško rašto neturējo, ir valstybēs reikalui teko griebtis gudų rašto, nes su krikščionybēs įvedimu buvo atējusi ten ir bažnytinē rašto kalba. Ir jeigu lietuviai, žymiai anksčiau būtų tapę lotynų apeigų krikščionimis, kada dar Lietuvoje gudų kalba neturējo jokių teisių, lietuvių kalba būtų buvusi įvesta ne tik į bažnytinį, bet ir į valstybinį gyvenimą. Kad ir pavēluotai, vis tik Vakarų krikščionybē Lietuvoje įvedē lietuvišką raštą ir pirmas lietuviškas knygas, kur su tokiu prisirišimu ir meile kalbama apie reikalą laikytis savo gimtos kalbos (Mik. Daukšos Postila). Iki pat XIX-tojo amžiaus, išskyrus gramatikas, žodynus ir Donelaitį, beveik ištisai visa lietuviškoji literatūra buvo religinē.

Tad Bažnyčia Lietuvoje, tiesa, akivaizdoje nelaimingos veiklos lenkų ateivių kunigų, kurie užtarnautai yra gavę « nebylių apaštalų » vardą, yra prisidējusi prie lietuvių kalbos palaikymo tada, kada pati Didžioji Lietuvos Kunigaikštystē ir jos valdymo aparatas toje srityje neparodē pastangų.

4. *Nuopelnai švietimo srityje.*

Krikščionybē Lietuvai atnešē švietimą. Jeigu Vakarų Europoje viduriniais amžiais Bažnyčia savo rankose buvo turējusi visą švietimą, tai Lietuvoje tą monopolį ji išlaikē iki jėzuitų ordino panaikinimo (1773), ir net didele dalimi vēliau. Jau XV amž. (Kazimiero laikais) atsirado Vilniuje pirmoji mokykla prie katedros, o paskui ir kitur. Bet tik Liublino unijos metais (1569) Vilniuje buvo labai sēkmingai

įkurta pirmoji gimnazija — jėzuitų kolegija. Per visą Lietuvos valstybę tokių kolegijų atsirado keliolika. Prasidėjo tikrasis « jėzuitų šimtmetis » švietimo srityje. Lietuvos švietimu dar užsiėmė XVII-XIX amž. pijorai, bazilijonai, domininkonai, bernardinai (pranciškonai), bet jėzuitų įnašas pats didžiausias. 1579 m. jie įkūrė Vilniuje Akademiją, kurios palikimas vėliau sudarė pagrindą garsiajam Vilniaus universitetui. Vilniuje buvo tuoj įkurtos net dvi kunigų seminarijos.

Jėzuitai, kurių vaidmuo ir kovoje su protestantizmu yra didelis, nustebo Lietuvoje, kai pamatė bažnytinius santykius. Seminarijų nebuvo nė vienos. Užtat amžina bėda buvo — didelis *kunigų trūkumas*. Tai išnaudojo Lenkijos ateiviai kunigai (daugumas mozūrai). Daugelis jų rūpinosi tik gauti antrą-trečią parapiją (t. y. jos pajamas) ir pasamdyti parapijon vikarą. Ir čia niekas negalės užginčyti faktų. O iš jų aiškiai matosi, kad ateiviai kunigai nesekė Lietuvos krikštytojų valdovų pėdomis, t. y. niekino lietuvių kalbą.

Kodėl lietuvių kalba bažnytiniame gyvenime ėmė netekti savo teisių, buvo įvairių priežasčių. Viena iš pagrindinių jau buvo užsiminta. Lietuvių kalba neturėjo savo teisių valstybinėje Lietuvos Kunigaikštystės (Magnus Ducatus Lithuaniae) administracijoje. Horodlės (1413) bajorų giminystės herbai buvo jau atkėlę vartelius lenkų įtakai; ir greitai įsikerėjo nuomonė, kad *kalbėjimas lenkiškai yra vienas iš bajorystės požymių*. O į kunigus dažniausiai išeidavo bajoraičiai. Tad ir bažnytiniame pastoracijos gyvenime lenkų kalba, ypač ten, kur didikai bei bajorai turėjo patronato teisę (t. y. galėjo pastatyti savo kleboną), vis labiau buvo sutinkama. Valstybė, kurioje nuo Vazų dinastijos laikų katalikybė pasidarė bendros respublikos viešpataujančiu tikėjimu, niekur lietuvių kalbos nerėmė. Net patys Lietuvos didikai, nors energingai kovojo už Didž. Lietuvos Kunigaikštystės valstybingumą, kultūriškai liejosi su lenkais, giminiavosi su žymiais lenkų pareigūnais — didikais, lenkų kalbą platino kalvinistinė literatūra (Radvilo Juodojo L. Brastoje leista Biblija ir tt.)

Lietuvos didikai ir bajorai ir vėliau neprisidėjo prie lietuvių kalbos palaikymo, nors jie daugelyje atvejų tą kalbą mokėjo, ar suprato. Štai matyti iš vienos Žemaičių vyskupo J. Lopačinskio reliacijos į Romą (1773 m.) įdomūs santykiai. Vyskupas skundžiasi, kad didelė bajorijos dalis retai tevaikščioja į katekizmo pamokinimus ir į pamokslus, kurie yra sakomi gimtąja žemaičių kalba. Lopačinskis paaiškina ir priežastį: bajorai jaučia tam tikrą panieką tai kalbai. Iš tos reliacijos, vadinasi, matyti, kad Žemaičiuose XVIII-tojo amž. gale buvo sakomi lietuviški pamokslai.

Bajorija tačiau, matyti norėjo lenkiškų pamokslų ir lenkų kalbos. Joje tas luominis bei socialinis « bajorystės » pajautimo momentas jau

taip buvo išbujojęs, kad jis vis labiau nustelbė *atskirą* Lietuvos *valstybingumo* pajautimą, neminint tautinio, kuris galės atsirasti tik XIX amž. Tad suprantama, jeigu klebonai turėjo taikintis prie bajorų. Tuo pat keliu nuėjo ir jėzuitai, nes jie, labiau negu kiti vienuoliai, palaikė santykius su didikais ir bajorais. XVI tojo amž. gale svetimų kraštų jėzuitai (portugalai, ispanai) mokėsi lietuviškai ir vis kėlė balsą, kad į liaudį reikia kreiptis jos kalba (Romos archyvuose tam daug įrodymų). Paskui jie pasidavė ano meto « visuomenės » (bajorų) nusistatymui, šliejosi prie didikų, naudojosi jų malonėmis, atitrūko nuo lietuviškos dalies. Bet vis tik eilė jėzuitų parašė lietuvių kalba religinių raštų, net išleido žodynų. XVII-me ir XVIII-me amž., kaip rodo lietuvių jėzuitų nekrologai (Jėz. archyve Romoje) vis dar buvo sakoma lietuviškų pamokslų.

Užbaigiant apie švietimo ir lietuvių kalbos klausimą, teks padaryti tokią išvadą : Bažnyčios prieglobstyje buvo suorganizuotas Lietuvoje visas švietimas ; o pati Bažnyčia buvo dar vienintelė vieta, kur lietuvių kalba, ypač Medininkų vyskupijoj, dar turėjo teisių, kai kitur jos nebuvo paisoma. 1697 m. lenkų kalba oficialiai, vietoje gudiškos, buvo įvesta į Lietuvos valstybės įstaigas.

5. *Katalikybės vaidmuo stačiatikybės atžvilgiu.*

Apie tai jau gali būti kalba nuo pat krikšto. Jaunutei katalikybei apsaugoti nuo rytinėje valstybės dalyje įsikerojusios stačiatikybės, bajorams duotoje privilegijoj (1387. II. 22.) buvo draudžiama vesti, ar tekėti už stačiatikio (-ės), jeigu šie nepriima katalikybės. Grasinama net kūno bausmėmis. O visos privilegijos ir lengvatos teikiamos katalikams. Šitas, šiandieniu požiūriu, netolerantiškas aktas *aiškiai* atidalino katalikus lietuvius nuo stačiatikių rusų. Tas atskyrimas turėjo daug reikšmės ir tautine prasme. Juo remiantis buvo galima bandyti 1920 m. pravesti Lietuvos ribą ir tuose plotuose, kur jau nebeskambėjo lietuvių kalba.

Kova su stačiatikybe eina toliau lyg raudonu siūlu per visą Lietuvos istoriją iki pat Valančiaus laikų. Sakoma, kad šv. Kazimieras norėjęs apsaugoti, kad į lietuvių tarpą nesibrautų jiems svetima stačiatikių tikyba. Jis išprašęs iš savo tėvo įstatymą, draudžiantį statyti naujas cerkves. Šventasis pasirodęs 1518 m. prie Polocko ant Dauguvos kranto, kai Maskvos kariuomenė apgulė tą Lietuvos tvirtovę. Mūšis buvo laimėtas. Šitaip šv. Kazimieras ėmė virsti lyg kokiu atsparos simboliu kovoje prieš « maskolius » stačiatikius. Ir nuo XVII-tojo amž. pradžios, kai jėzuitai šv. Kazimiero kultą dar labiau išplatino, kai Vilniuje jo garbei buvo pastatyta puošni bažnyčia, tas garbinimas dar labiau reiškė lotynišką-katalikišką įsisamoninimą

prieš plintančią iš rytų stačiatikybę. (Pačiame Vilniuje jau XVII-me amž. buvo kelios stačiatikių cerkvės.)

Pagaliau XIX-me amž., kai ēmē ypač nuo 1863 m. siautēti visa rusinimo ir pravoslavinimo orgija, katalikybē buvo vienintelis veiksnys, kuris ne tik padējo išsilaikyti prieš tas gudriai užsuktas pastangas, bet ji prisidējo ir prie atlietuvinimo. Saugodamas žmonių tikējimą, norēdamas jiems įkvēpti atsparos, Žemaičių vyskupas M. Valančius pirmasis slapta Prūsuose išspausdino eilę brošiūrų. Bet toji tautos kova, kur katalikybē suvaidino patį reikšmingiausią vaidmenį, įgavo žymiai platesnį pobūdį. Daugeliu atvejų pradžioje tik religiniais sumetimais buvo gabenamos religinēs knygos, maldaknygēs ir t.t. per sieną. Bet tautiškai bundanti tauta nuo kovos prieš pravoslaviją perējo ir į nusistatymą prieš rusus. Ėmē ji vis labiau susiprasti; į tą kovą įsitraukē vis gausesni būriai žmonių. Valančius liaudžiai buvo stipriai įkalęs į galvą, kad reikia iš visų jēgų laikytis, « turētis », nes rusai nori atimti tikrąją « vierą » (tikējimą). Tad kovoje su rusifikacija Bažnyčios rolē buvo labai didelē. Čia galima būtų minēti daug faktų, kurie parodo, kaip lotyniškoji religija davē stiprios paramos lietuvybei išlaikyti, kaip kunigai kovojo prieš pravoslavinimo pastangas, kaip daugelis jų nukentējo, nuējo Sibiro keliu, ir t.t. Visa ta pusē šimto metų, žinoma, reikētų suskirstyti trumpais tarpais, pagal lietuviškos minties vystymosi stiprumą. Bet beveik vienodu įtempimu, net ir Valančiui mirus (1875), visą laiką eina kova prieš « graždanką » (rusų raides) lietuviškiems raštams. « Graždanka » turējo suartinti lietuvius su rusų kultūra, o paskui per pravoslaviją, ir visai surusinti. Lietuviai terado tik vienintelę priemonę: savo knygas slapta spausdintis už sienos, o nuolat brukamas valdžios knygas — deginti... Ir deginimas tęsēsi iki pat 1904 metų, kai spauda buvo laimēta.

Tad XIX-me amžiuje Bažnyčia Lietuvoje yra pagrindinai prisidējusi prie lietuvybēs išlaikymo. O bažnyčios jau nuo seno bebuvo likusios vienintelēs viešos vietos, kur lietuvis dar galējo išgirsti lietuviškai.

6. *Kiti Bažnyčios nuopelnai.*

Esame lietę katalikybēs vaidmenį Lietuvai sukultūrinti, lietuvių kalbai palaikyti, tautai apginti nuo pravoslavinimo bei rusinimo. Nebelieka progos atskirai iškelti didelio vaidmens *vienuolynų*. Jie yra daug prisidēję, kai reikējo ištraukti liaudies masę iš pagonybēs prietarų ir tikējimų. Iki pat XIX-tojo amžiaus pusēs vienuolynai (pranciškonai, domininkonai, marijonai ir kt.) liaudies pastoracijos srityje yra daug nuveikę. Tiesa, iš savo didelio uolumo ir neapy-

kantos pagonybei, vienuoliai ir kunigai yra sunaikinę, « į purvą kojomis sutrypę » (jėzuito J. Laninskio reliacija 1583 m.) tokių įdomių pagoniškos kultūros liekanų, kurios iš misijų kraštų šiandien gabenamos į misijų muziejus (pav., Vatikano muz.). Bet apskritai lietuvių tautos sukrikščioninime vienuolynų vaidmuo yra buvęs labai didelis. Jį dar reikia tiksliau apčiuopti ir ištirti. Toji nuostabi evoliucija iš pagoniškos Lietuvos, kurioje dar XVII-me amž. tiek daug pagonybės liekanų randame, į krikščionišką yra įvykusi per paskutinius tris šimtmečius. Ir čia vienuolynai atliko daug !

Iš pagoniškos Lietuvos laikų turime mūsų tėvynėje daug brangių piliakalnių, vieną kitą pilies mūrinį griuvėsį. Daugiau pėdsakų lyg ir nepaliko, jeigu neskaityti rašto paminklų (kronikų dokumentų). Lotyniškoji krikščionybė gi Lietuvoje sugebėjo sukurti didelių architektūrinio ir plastinio bei tapybinio meno vertybių. Bet kaip Lietuvoje neatsirado tikro « benediktinų šimtmečio » (nors benediktinus jau kūrė Vytautas D.), taip Lietuvoje nesužydo ir gotikos menas, išreiškiąs nuostabiai vidurinių amžių dvasią. Užtat jėzuitai ir katalikybėn grįžę didikai turėjo progos paskleisti Lietuvoje baroką, duodami jo nuostabius šedevrus (Šv. Petro ir Povilo bažnyčia Vilniuje, Pažaislio bažnyčia ir vienuolynas ir t.t.). Vilnius tapo baroko tikruoju centru (žr. « Aidai » Nr. 23, 1949). Barokas praplito po visą Lietuvą. Tai buvo triumfuojančios Bažnyčios akivaizdi išraiška, nes katalikybė Lietuvoje buvo laimėjusi.

Laimėtoja Ji išėjo iš audrų ir XIX amž., « maskoliaus » pastangos, kurios vienu ar kitu pavidalu ėjo iš rytų, jos nesugebėjo įveikti. Šiandien raudonasis « tvanas » užliejo mūsų tėvynės laukus. Jis primena aną « tvaną » iš 1655 m., kada lietuviai garsiai lietuviška giesme šaukėsi Dievo ir Šv. Kazimiero ir tvirtai tikėjo į savo laimėjimą. Dabar Bažnyčia persekiojamiems yra tapusi vieninteliu moraliniu prieglobsčiu. Tikėjimas palaiko jų jėgas ir tuo tikėjimą į lietuvių tautos ir Lietuvos ateitį.

KATALIKYBĖS REIKŠMĖ LIETUVIŲ TAUTAI

Žvelgiant iš praeities į ateitį

Tremties istorinėje perspektyvoje

« Mano akys temsta nuo nelaimės. Aš šaukiu į tave, Viešpatie, kasdien tiesiu į tave savo rankas » (psalmė 87). Taip rašė tremtinys psalmininkas prieš kelis tūkstančius metų. Rašė jis, prisimindamas

liūdnus izraelitų babiloniškos nelaisvės atsiminimus. « Prie Babilono upių, — graudeno jis, — mes sėdėjome ir verkėme, kai atsimindavome Sioną » (ps. 136). Ar šiandieną lietuvis prie svetimų upių, ilgėdamasis gimtojo Nemuno krantų, Neries, Dubysos, Minijos, Šešupės šlaitų, taip pat neturi, kaip ir anie Babilono nelaisvės tremtiniai, apverkti savo likimą ?

Taip ! Dažnas mūsų vis graudenasi pavargęs savo kelyje tarp svetimų ir nepažįstamų veidų, anų laimingų dienų, kurios ataidi į jau besibaigiančius tremties dvidešimt antruosius metus. Tad prieš akis kartais ne vienam ir kyla anas vaizdas, kaip išrinktoji senovės tauta ilgai klaidžiojo po pilkus ir degančius smiltynus, bet žadėtosios žemės jau nebepasiekė, nes nauji žmonės ir tik antroji karta pradėtą žygi teužbaigė. Šitas reikšmingas Senojo Testamento faktas yra buvęs ir vėliau, net mūsų istorijoje — daug kartų paliudytas. Reikia atsiminti, amžinais tremtiniais buvo lemta likti dalyviams Kosciuškos sukilimo, Napoleono karų, ar 1831-jų riaušininkams. Bet juk ne geriau atsitiko ir su 1863-jų maištininkais. Turėjo dar praeiti visi 55-ri metai, kol anų sukilėlių idealas visai naujoje formoje ir naujose Lietuvos ir Lenkijos valstybėse buvo pagaliau realizuotas.

Iš kitos pusės tačiau, kaip tik iš tokios istorinės perspektyvos ir žiaurios gyvenimo tikrovės, kada jau yra prasidėjęs ir mūsosios tremties trečias dešimtmetis, reikia atsiminti, jog anas prislėgtasis psalmininkas savo raudoje nepalūžo. Jis pakėlė savo akis aukštyn, ir toliau jis šaukė, jog kas rytą jis savo maldą kreipia į Viešpatį (ps. 87). Kai šiandien svetimųjų jūroje išmėtyti lietuviai susirenka, jie taip pat negali vien raudomis ir dejonėmis užantspauduoti savo likimą, ar vien atsidusimais reikšti ilgesį gimtiesiems tėviškės laukams. Kada tremtis nuilgsta, yra būtina nuo pilkosios kasdienybės atsipalaiduoti, yra reikalo dar labiau įsisąmoninti savo paskirtį ir tautinį pašaukimą, ir kaip katalikams, ir kaip lietuviams.

Šia proga probrėkšmiais ir pažvelgsime į katalikybės vaidmenį lietuvių tautai amžių bėgyje, padarydami atitinkamų išvadų artimiausiai mūsų ateičiai. Čia reikėtų kuo trumpiausiai palukštenti du pagrindinius klausimus : 1. ką katalikybė yra davusi Lietuvai praeityje, ką ji mūsų tautoje yra atlikusi amžių bėgyje, ir 2. kokis turi būti jos vaidmuo ateityje.

Lietuva įsijungia į Vakarų kultūrą

Kiekviena tauta turėjo savo sąlytį su krikščionybe. Įvairiuose kraštuose Evangelija atėjo gana skirtingu laiku ir ne tose pačiose aplinkybėse. Kada Vidurio Europoje germanų tautos, airių ir škotų

vienuolių misijų pasėkoje, buvo kultūrinamos Kristaus Pasiuntinybės dvasioje, Pabaltijo plotuose tuo atžvilgiu dar ilgai buvo tamsu, nes dar nebuvo atėjusi « laiko pilnybė » (Gal. 4,4). Čia pagoniškasis gamtos reiškinių garbinimas dar buvo stipriai apvaldęs visą žmogaus prigimtį. Turėjo praeiti dar beveik pusė tūkstančio metų, kol toji « laiko pilnybė » — kalbant šv. Povilo žodžiais, — atėjo ir lietuvių giminėms.

Tik nuo Mindaugo, Gedimino ir Vytauto Didžiojo bei Jogailos laikų, Lietuva tebuvo imta ženklinti kryžiaus antspaudu. Buvo daug įvairių priežasčių, kodėl lietuviai taip ilgai buvo užsikirtę ir sustingę savo pagonybėje. Bet štai, kartą Evangelijos šviesą pažinę, jie parodė jai didelį prisirišimą ir savo ištikimybę katalikybei, jie mokėjo taip pat užsikirtę prieš persekiojimus ginti, kada toji paskutinė pagonybės salelė jau buvo tapusi Rūpintojėlių ir kryžių šalimi, Marijos žeme, Šventąja Lietuva, kur daugelį žmogaus gyvenimo žygių supo tik lietuviams charakteringos maldos ir giesmės.

Visiems yra žinoma ir dažnai pabrėžiama, jog labai konservatyvi, tarp pelkių ir miškų užsidariusi, savo pagonybės formose kietai užsisklendusi, lietuvių tauta nepaprastai suvėlavo laiku užmegzti platesnį ryšį su krikščionybe. Čia dar reikia tačiau pridėti: tokis vėlyvas sąlytis išryškino tam tikrą pavojų ir atnešė skaudžių nuostolių tautine ir kultūrine prasme.

Nepriklausomos Lietuvos metais būdavo ne kartą teisingai atkreipiamas dėmesys, jog lietuvių tautai normaliai išsivystyti ir tautiškai sustiprėti dideliu kultūriniu stabdžiu yra buvęs anas 40-ties metų spaudos draudimas. Priversti slapta už sienos spausdintis lietuviškas knygas kaip tik savo tautinio atgimimo ir brendimo metu, lietuviai iš tiesų patyrė didelių kultūrinių spragų.

Dar didesnis kultūrinis stabdis yra buvęs tačiau nuostabiai ilgas įsisupimas į atgyventos pagonybės tikėjimus ir prietarus, ne tik Mindaugo, bet ir Gedimino anūkų laikais, tai yra dar po keturių šimtmečių nuo dviejų pirmųjų kankinių — misijonierių Vaitiekaus ir Brunono mirties. Užtai, taip vėlai pasikrikštijusi Lietuva, kultūriniu atžvilgiu jau nebegalėjo išgyventi anos vidurinių amžių epochos, kada vienuoliai benediktinai kūrė mokslą, nurašinėjo knygas, rinko rankraščius. Suprantama, Lietuvos padangėje jau nebegalėjo iškilti nė anų didžiųjų meno kūrinių, nuostabių gotikos bažnyčių. Lietuvos kultūroje labiau beišryškėjo tik jėzuitų ir kitų vienuolių veiklos šimtmetis nuo XVI-jo amžiaus galo. Tai buvo barokas, bet ir jis davė nuostabių bažnytinio meno kūrinių, kaip šv. Petro-Povilo bažnyčia Vilniuje, ar kamaldulių vienuolynas Pažaislyje.

Vadinasi, iš to yra aišku kiekvienam: Europos tautose visa kultūra taip vystėsi, kad ji galėjo ateiti *tik per Bažnyčią*, ir tai, ką

dabar vadiname *Vakarų Europos* kultūra, galėjo ji išaugti tik Bažnyčios prieglobstyje. Tad kiekviena, anų visokių Europos tautų, užbaigiant azijatiškos kilmės vengrais, kurie dar X-me amžiuje savo siaubingais žygiais gąsdino visą Vidurio Europą, kultūrėjo tik tada, kaip jos buvo paženklintos kryžiumi, jo ženkle. Žymus šveicarų istorikas Gustavas Schnuereris didžiuliame keturių tomų veikale, panaudodamas daugybę versmių, akivaizdžiai parodė, kaip iš stabmeldiškos Romos imperijos griuvėsių buvo sukurta krikščioniškai-lotyniškoji kultūra, kuri išsiplėtė po visą kultūringąjį pasaulį visuose kontinentuose.

Lietuva taip pat iš to dėsnio išsilenkti negalėjo. Minėtoji kultūra galėjo ateiti su krikščionybe. Yra aišku, kad su ja Lietuvon atėjo raštas ir pirmosios mokyklos. Jokių mokslo židinių anksčiau, tai yra pagonybėje, mūsuose nėra buvę. Toliau, šaltiniuose yra neabejotinai paliudyta, jog jau XV-me amžiuje prie Vilniaus katedros ir prie naujai steigiamų parapijinių bažnyčių buvo kuriamos mokyklos, o pirmosios gimnazijos ar kolegijos nuo XVI-jo amžiaus galo, lygiai kaip ir pati *Vilniaus Akademija — tada vienintelė aukštoji mokykla Rytuose* platiems plotams — išaugo iš pastangų atstatyti ir sustiprinti katalikybę Lietuvoje. Užteks paminėti, kad tik krikščionybė Lietuvai davė ir pirmąsias spausdintas lietuviškas knygas, pradėjusias gausią lietuvių katalikų ir protestantų religinę literatūrą.

Vadinasi, išvada yra aiški: kol nebuvo krikščionybės Lietuvoje, nebuvo čia nei rašto, nei lietuviškų knygų, nei mokyklų.

Toji savaime aiški ir istoriškai vienintelė tegalima išvada ne visų lietuvių galvose tėra vienodai susiklosčiusi ir ne visų ji tėra suradusi aiškų pritarimą. Vertinimą apsunkina pasaulėžiūra. Kai kurie XIX-jo amžiaus romantikai aušrininkai buvo ėmę kelti balsą, kad krikščionybė esanti susilpninusi tautinę lietuvių individualybę. Antikrikščioniškas ir siauras pasaulėžiūrinis nusistatymas ilgai yra diktavęs Lietuvon atėjusiai krikščionybei visą eilę neistoriškų priekaištų, kuriuos tikrieji faktai sugriauna.

Nepagrįsti priekaištai

Prieš šešiolika metų pasirodė tremtyje vieno mūsų ne eilinio rašytojo knyga, kur dar buvo bandoma akivaizdoje Lietuvon atėjusios krikščionybės — pagonybę iškelti ir ją — užmirštant istorinės tikrovės faktus — priešpastatyti lietuvių tautai kaip pozityvinę vertybę. Dėl tos knygos — romano tokių keistų tezių, spaudoje buvo kilę pagrįstų priekaištų. Koks gi likimas iš tiesų būtų ištikęs lietuvių tautą — tarp kitų seniau krikštytų kaimynų — jeigu ji — paneigdama visą istorijos vyksmą aplinkui, būtų užsikonservavusi

pagonybėje. Ar lietuvių tauta tada nebūtų likusi atgyvenusi fosilija — tikra neūžauga Europos kultūros medyje, mažyte atžala — nesugebėjusi įaugti į jos kamieną, à la pigmėjai Afrikoje, ar kokie Weddas Ceylone. Kita proga dar bus sustota ties tuo klausimu. Čia tik noriu trumpai priminti: priekaištautojai pamiršta, kad *pagoniškoji* didžiųjų kunigaikščių Lietuva jau naudojosi krikščioniškos kultūros teikiamomis gėrybėmis. Ar Mindaugas tesikarūnavo tik per krikštą tegaudamas karaliaus karūną iš popiežiaus 1253 metais ir tuo formaliai likdamas mūsų tautoje pirmu ir paskutiniu karaliumi? Ar Gediminas savo garsiais laiškais nesikreipė į Vakarus? Ar Kęstutis — jau nekalbant apie Vytautą — nesiekė pasimokyti iš krikščionių — net savo priešų kryžiuočių?

Pas mus buvo nepaprasta tautinio atgimimo srovė, kai mūsų XIX-jo amžiaus patriotai, stengdamiesi sukurti didžią Lietuvos garbę, romantiškai išidealizavo tą herojišką Pilėnų, Margio ir kitų didvyrių pagonybę. Visa tai reikia suprasti anose tautinio atgimimo aplinkybėse. Anie patriotai labai daug prisidėjo prie tautinės lietuvių sąmonės stiprinimo. Dalis tų tėvynės mylėtojų, nepaprastai sužavėti anos pagoniškosios Lietuvos paveikslu, krikščionybę net kaltino, kad ji esanti prisidėjusi prie senosios lietuvių kultūros žlugimo. Girdi, tada pagoniškoji Lietuva turėjusi daug stiprių ir didelių miestų, gausybę mūro pilių, buvęs savas lietuviškas raštas ir t.t. Misijonieriai, įvedant krikščionybę ir apskritai krikščionys, ypač kryžiaus karo žygiuose, visa tai sunaikinę.

Šiandieną tačiau yra apskritai nujaučiamas ir apčiuopiamas senosios lietuvių kultūros pobūdis. Yra žinoma, kokius ji galėjo turėti miestus ir kokios buvo pilys. O senojo tariamojo lietuvių rašto mitas per paskutinį šimtmetį yra taip pat galutinai paaiškėjęs. Žinoma, suprantama, kad atbudusi tautinė lietuvių sąmonė vertė ieškoti ir savito senovės lietuvių rašto.

Užteks čia paminėti, kad be laiko miręs prof. Vaclovas Biržiška savo paskutiniame veikale, Senųjų lietuviškų knygų istorijoje, dar kartą prie to klausimo išsamiai sustojo (p. 31-52). Kiekvienam netikėliui jis dar kartą įrodė, jog *jokio savito rašto* senovės lietuviai neturėjo. Tad Katalikų Bažnyčia neturėjo ką sunaikinti, o priešingai, *tik su krikštu* Lietuvon buvo atneštas raštas ir pirmosios knygos.

Belieka dar tik trumpai sustoti ties priekaištais, kuriuos ypatingai laisvamaniai savo žurnale Laisvoji Mintis, buvo ėmę kelti nepriklausomoje Lietuvoje. Jie kaltino Romos popiežius ir apskritai krikščionybę už ordino veiklą, už kryžiaus karus Lietuvon, priekaištavo, žinoma, už visos senosios pagonybės išnaikinimą. Tos rūšies priekaištų atskambiai pasigirsta dar tremties raštijoje.

Įdomu, kad lygiai tuos pačius kaltinimus, kuriuos galima skaityti

ir vienoje Kaune leistoje knygutėje 1938 m., po dešimtmečio pradėjo kartoti patys didžiausieji katalikybės priešai, būtent raudonieji Lietuvos okupantai. Savo priekaištus grubiai falsifikuoja, jie juos išplečia visai į Lietuvą atėjusiai katalikybei. Dar pasirodė brošiūrų ir eilė laikraštinių straipsnių, ypač Tiesoje, kuriuos iki nuobodaus įkyrumo vis kartojama ir kartojama, ką 1946-48 -tais metais ilguose straipsniuose ir knygose yra skelbę Pakarklis ir Žiugžda.

Romos popiežiai ir visa Katalikų Bažnyčia esanti tik teutoniškos agresijos prieš lietuvių tautą organizatorė, jos rėmėja ir vadovė. Bet argi popiežiai iš tiesų tada buvo lietuvių tautos priešai? Ar jie sąmoningai yra prisidėję prie jos naikinimo? Atsakymą duoda tik patys šaltinių rinkiniai, iš kurių komunistai ir jų bendradarbiai geba tik *sužalotas nuotrupas* rinkti ir joms suteikti visai ne ano meto dvasios aiškinimą.

Kiekviena epocha, kiekvienas praeities šimtmetis turi būti matuojamas ir vertinamas, kaip to jau reikalavo didysis istorikas Leopoldas Ranke, tik iš savo to paties įvykių laiko pasiimtu mastu. Turėtų būti aišku kiekvienam, jog, jeigu kas nori teisingai istoriškai suprasti anuos karus ir juos objektyviai įvertinti, turi aiškintis faktus tik *ano meto rėmuose*.

Roma prieš kryžiuočius

Kada tačiau vokiečių ordinas Pabaltijyje pradėjo savo karus prieš prūsų, latvių ir lietuvių gimines, Romos Kurija iš tikrųjų *daug sielojosi* dėl naujakrikštų. Apie tai mums gyvai liudija paties popiežiaus raštai. Atvejų atvejais popiežius savo bulėse vis ragindavo nespausti vietinių, neuždėti nepakeliamų dešimtinių ir nesudaryti įspūdžio, jog naujoji valdžia esanti sunkesnė, negu buvusioji.

Tad yra visai klaidingas teigimas, būk popiežius stengęsis naujakrikštus palenkti tik krikščionių vergovei. Jeigu vietiniai buvo pavergti, tai kaltininkų reikia žiūrėti ne Romoje. Eilėje reikšmingų ir žymių Vakarų Europos istorikų tyrinėjimų kaip tik yra padaryta stiprių priekaištų ano meto Vokietijos imperatoriams. Jie labiausiai globojo vokiečių ordiną.

Imperatorių politikoje iš tiesų nesimatė jokio rūpesčio saugoti naujakrikštų nepriklausomumą. Romos Kurija tačiau galvojo visai kitaip, negu imperatoriai. Popiežiaus laiškuose ir bulėse galima aptikti daug išraukų ir citatų, prieštaraujančių kaizerių nusistatymui. Į tokius faktus dėmesį atkreipė rimti protestantų istorikai, kaip Caspar, Brackmann, Maschke. Štai, pav., XIII-jo amžiaus popiežius Aleksandras IV rašo: « Atsivertimas turi būti laisvai prisiimtas, *ne priverstas*. Juk pats Dievas priverstinų patarnavimų nepriima ».

Kad vokiečių ordinas, Vokietijos imperatorių skatinamas ir palaikomas, nuėjo kitu keliu — vėliau atsisakydamas net nuo *lotyniškojo* kryžiaus — už šitą kryžiuočių grobuoniškumą ir žemiškai savanaudišką politiką negalima daryti atsakomingu popiežių.

Kas liečia misijas pagonių kraštuose, Roma *nesutarė* nei su imperatoriumi, nei su pačiais kryžiuočiais. Čia būtų galima vėl paduoti daug popiežių raštų ištraukų, kur vis reikalaujama įvairiopo švelnumo. Tik kryžiuočiai, dažnai peržengdami, net skaudžiai laužydami tolimo globėjo patarimus, tėviškus nurodymus, net griežtus įsakymus, perėjo Pabaltijyje į žiaurią ofenzyvą... Užtat Roma keliais atvejais buvo kryžiuočių ordiną ir *ekskomunikavusi.*

Autentiškas tikrų šaltinių ištraukas 1937 metais buvo pateikęs kan. Steponaitis istoriškoje knygoje: Mindaugas ir Vakarai. Ten buvo pririnkta eilė ištraukų ir popiežiaus bulių ir kitų versmių, rodančių, kokie įžūliai neteisingi ir falsifikuoti dažnai daromi priekaištai Vatikanui.

Bažnyčios pastangos naudoti lietuvių kalbą sielovadai

Norėdami sunaikinti katalikybės nuopelnus lietuvių tautai, jos priešai Lietuvoje dabar išeina dar su kitais priekaištais. Lietuvoje įvestas katalikų tikėjimas esąs stipriai pakenkęs lietuvių kalbai. Nuo seno yra kartojama, daug kam kaip aiški ir neabejotina tiesa, kad per Bažnyčią Lietuva buvusi lenkinama. Taip buvo ir yra rašoma lietuvių spaudos skiltyse nuo XIX-jo amžiaus galo. Tokį kaltinimą galima paskaityti ir naujosios Didžiosios Sovietų Enciklopedijos 24-me tome, kur labai ilgame straipsnyje apie Lietuvos praeitį knibždēte knibžda daugybė grubių klaidų ir istoriškos kritikos neišlaikančių teigimų.

Čia vėl turime prisiminti, jog žmogus negali į praeitį nukelti savo *šios dienos* norų. Imant vispusiškai Bažnyčios vaidmenį Lietuvoje, reikia *istoriškai* pažvelgti, kokia apskritai yra buvusi Lietuvoje padėtis kalbiniu atžvilgiu. Čia reikia padaryti aiškių distinkcijų, paremtų praeities versmių diktuojamomis išvadomis.

Faktas yra neginčijamas — ir čia nebegali būti dviejų nuomonių, kad Lietuvos bajorija pamažu priėmė lenkų kultūrą ir jų kalbą, laikydami ją tikruoju bajoriškumo požymiu. Juk 47-nios žymių Lietuvos didikų šeimos dar 1413 metais gavo lenkų bajorų herbus.

O patys Lietuvos valdovai valstybiniame gyvenime lietuvių kalbai nedavė reikalingų viešųjų teisių. Ji pasiliko tik liaudies kalba. Ir jeigu reikia trumpai atsakyti, ką pati valstybė tada padarė lietuvių kalbos teisėms apsaugoti, reikia, deja, pasakyti jog anoje

valstybėje, kur bajorai sudarė visą valdančiąją visuomenę, *lietuvių kalbai tikrai nebuvo teikiama jokios viešosios reikšmės.*

Išskyrus vieną kitą lietuvišką priesaiką teisme; keletą lietuviškų skelbimų bei atsišaukimų, visa kita buvo rašoma ne lietuvių kalba. Yra juk gerai žinoma, kad šimtų šimtai tomų Lietuvos Metrikos, tai yra didžiųjų Lietuvos *kunigaikščių kanceliarijos archyvas*, yra surašytas gudų, iš dalies lotynų, o po 1697-jų metų ir lenkų kalbomis.

Pavietiniai teismai ir pavietiniai seimeliai, kurių kalbos vartojimo teisės niekas nevaržė, taip pat vis viešai vengė liaudies, tai yra lietuvių kalbos. Jeigu tokie priekaištai gali būti daromi dėl lietuvių kalbos niekinimo, tai jie pirmiausiai turėtų būti nukreipti pačios valstybės ir jos viešųjų institucijų adresu. Štai, etnografiškai lietuviškiausioje Lietuvos dalyje — plačioje Žemaičių seniūnijoje, kur ir patys bajorai vis dar lietuviškai gerai kalbėjo, visi Raseiniuose surašomi dokumentai per šimtmečius buvo patiekiami aukščiau minėtomis svetimomis kalbomis, tik ne lietuviškai. O juk Žemaičių seniūnija, kaip ir kiekvienas pavietas — apskritis, turėjo daug teisių. Galėjo apspręsti ir kalbos vartojimą!

Skirtingas Bažnyčios ir Valstybės nusistatymas lietuvių kalbos atžvilgiu

Kas norės suprasti valstybės vaidmenį, kokį ji buvo užėmusi kalbų vartojimo srityje, turės vėl viską aiškintis ano meto dvasioje. Vis reikia nepamiršti, kad didžioji Lietuvos kunigaikštystė *nebuvo tautinė mūsų laikų* valstybė. Juk šiandieniniai tautiniai reikalavimai, kaip ir pats tautinis klausimas, bei nacionalizmas, yra atsiradę tik XIX-jo amžiaus pradžioje, jau po didžiosios prancūzų revoliucijos. Daugybė faktų rodo, kad *pati valstybė* Lietuvoje anais laikais liaudies kalba nesirūpino. Bažnyčia gi ėjo tikrai skirtingu keliu, ir ji yra daug tada prisidėjusi prie lietuvių kalbos išlaikymo.

Bažnyčios pagrindinis rūpestis, žinoma, buvo sielovada, ir pastoracijai liaudies kalba buvo vienintelė tinkama priemonė. Tiesa, ilgai Lietuvoje vis dar buvo, ypač iš Mozūrijos, ateivių kunigų, kurie nesimokė lietuvių kalbos. Jiems tokius pavyzdžius davė ir pati valstybė, bajorija ir valdininkai, pradedant aukštais pareigūnais.

Būtų atskiras klausimas kalbėti apie bažnytinę lenkų ir lenkiškai nusistačiusių kunigų politiką — ypač nuo XIX-jo amžiaus trečio ketvirčio. Nuo tada — atsiradus ypač rytinėje Lietuvoje, Vilniaus vyskupijoje, lenkų kunigų tarpe sąmoningam norui lenkinti, daug kur buvo žalojamos natūralinės lietuvių kalbos teisės. Tokiems kunigams visas lietuvių tautinis atgimimas, kaip ir visa jų žodžiais « Litvomanija », buvo tik « laisvamanija », antikatalikiška, socialistinė, net bedieviška, taigi nepriimtina. O taip atsitiko iš dalies

todėl, kad didelė dalis lietuvių XIX-jo amžiaus gale šviesuomenės iš tiesų buvo nuėję į socializmo kelią, spaudoje puldavo kunigus ir pačią Bažnyčią. Net tokiam išlavintam vyskupui Paliulioniui, akivaizdoje bendro katalikybės priešo maskoliaus rusifikacijos pastangų — lietuvių tautinės sąmonės kryptis — žvelgiant iš tos pusės, atrodė bendro fronto ardymas.

Visa tai tačiau yra tema, kuri priklauso į lietuvių - lenkų santykius XIX-XX amžių sąvartoje. Ypač čia pasakytina kai kas daugiau, tik faktų nepaneigiant. Kai svarstome lietuvių kalbos vaidmenį Lietuvos Bažnyčios gyvenime, to meto nuotaikų nereikia perkelti į senesnius Didž. Lietuvos kunigaikštystės laikus prieš 2 - 3 - 4 šimtus metų.

Pagal autentiškas pereitų amžių versmes turime tačiau tiek daug duomenų, kurie rodo, kad bažnyčios vis dar buvo pasilikusios vienintelės vietos, kur lietuvių kalbos buvo paisoma. Tai buvo daroma lietuviškais pamokslais, giedojimais bei giesmėmis lietuvių kalba. To paties buvo siekiama skatinant vietinių kunigų paruošimą.

Svarbiausias Bažnyčios įnašas tačiau lietuvių kultūrai buvo lietuviškos knygos. Kaip Prūsuose arba Mažojoje Lietuvoje pirmos lietuviškos knygos buvo religinės, būtent, protestantiškas Mažvydo katekizmas, taip Didžiojoje Lietuvoje *pirmosios lietuviškos knygos buvo katalikiškos*, būtent, kanauninko Daukšos Katekizmas ir garsioji Postilė, kurioje jis taip jaudinančiai įtikinėjo bajorus ir visą ano meto visuomenę branginti savo gimtą lietuvių kalbą. Ar turime ką nors panašaus kitos srityse ! Ar Daukšos žodis apie savo kalbos branginimą, žodis rašytas prieš 360 metų netinka ir mūsų tremties dienose !

Kartoju, Didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje žmonių maldos namai — bažnyčios, buvo pasilikusi lietuvių kalbai vietelė, kur dar žmonės galėjo girdėti lietuvišką žodį.

Yra labai įdomu sekti bažnyčių fundacijų aktus iš XVI-XVII amžiaus. Iš jų galima prisiskaityti daug atvejų, kur vis būdavo įrašoma viena sąlyga, kad pats klebonas, ar jo vikaras, sakytų lietuviškus pamokslus. Vienuoliai tai darė savo noru, ir čia, pav., galėtume patiekti plačiausius sąrašus jėzuitų, kurie Vilniuje, Kražiuose, Pašiaušėje ir kitur, kur Lietuvoje buvo jėzuitų kolegijos, vis sakydavo lietuviškus pamokslus.

Kiekvieniems metams vis būdavo paskiriamas tokis « Concionator Lithuanicus » — Pamokslininkas lietuviškai, tai yra vienuolis, kuris pastoviai lietuvių kalba sakydavo pamokslus. Užteks čia pažymėti, kad du žinomi XVII-jo amžiaus rašytojai jėzuitai Jaknavičius ir Šrubauskas, kuriedu lietuviškai savo raštus leido, per eilę metų pakaitui yra sakę lietuviškus pamokslus net Karaliaučiuje. Tai, be

kita ko, įrodo, jog tada Karaliaučiaus apylinkėse dar buvo lietuviškai kalbančiųjų, ir jų kalbos teisės kaip tik tokiais pamokslais būdavo pagerbiamos. Iš tėvų Marijonų istorijos Lietuvoje žinome taip pat eilę duomenų, kaip jie įvairiose Sūduvos vietose nuo XVIII amžiaus apaštalaudavo lietuviškai.

Tarp kitų vienuolių, būtent Pranciškonų, kaip vėl rodo istoriškosios versmės, XVI-XVII amžiuje Kaune ir Vilniuje taip pat buvo tokių, kurie irgi sakydavo lietuviškus pamokslus. Galima dar pridėti, pav., iš 1654 metų vieną dokumentą, rodantį, jog buvo reikalaujama gvardijonais, tai yra pranciškonų vienuolynų viršininkais, «tik lietuviškai kalbančius ir Lietuvoje gimusius lietuvius skirti». *Ar valstybinės institucijos gali panašių faktų nurodyti?* Tai vis duomenys iš Vatikano archyvo, kurie kita proga bus plačiau išdėstyti.

Visiems, kurie faktus pamiršta ir kurie Bažnyčią dėl lietuvių kalbos teisių nepaisymo kaltina, norime dar, be to, priminti, jog jau Laterano bažnytiniame susirinkime 1215 metais, kai dar lietuviai tebuvo pagonys, jau buvo išleistas įdomus nuostatas. Juo norėta apsaugoti gimtosios kalbos teises. Tas įstatymas griežtai įsakė vyskupams, kad jie pasirūpintų kunigų, kurie galėtų laikyti pamaldas, teikti sakramentus ir *skelbti tikėjimo tiesas žmonių gimtoje kalboje.*

Dar plačiau ir išsamiau tai buvo formuluota *Tridento* bažnytiniame susirinkime. Ten buvo patiektas platus *nutarimas*, reikalaujant gimta žmonių kalba katekizmų, ir jais turėjo rūpintis kiekviena vyskupija. Pamokslai, pati katekizacija ir kiti dalykai, kurie priklausė santykiams su žmonėmis, pav., išpažintys, moterystės ir krikšto sakramentai, turėjo būti taip pat gimta kalba atliekami.

Yra kitas klausimas, ar visada gimtos kalbos reikalavimas Lietuvoje pasisekė įgyvendinti. Kalbant apie kliūtis, kaip tik reikėtų minėti vėl valstybines institucijas, lietuviškai nenorinčius girdėti bajorus, na, pagal bajorų madą iš Lenkijos atvykusius kunigus, kurie nesimokydavo lietuvių kalbos.

Vatikano archyve yra gana įdomi Žemaičių vyskupo Lopacinskio reliacija iš 1773 metų. Jis kreipėsi Romon, pažymėdamas, jog jo širdį pripildo sunkus nuliūdimas, nes didelė bajorų dalis retai būna bažnyčioje (cituoju žodis žodin), «kada žemaitiškai («in lingua vernacula Samogitica») yra aiškinamas katekizmas ir sakomi lietuviški pamokslai».

Vadinasi, Bažnyčia ir toliau iki pat bendrosios respublikos išdalinimo vis bandė eiti į žmones su liaudies kalba. Tik bajorai ta kalba nesidomėjo. *Štai faktai, kurių neturėtų pamiršti visi tie, kurie taip drąsiai kaltina Bažnyčią.*

Didieji kunigaikščiai lietuvių kalbą palaikė tik Bažnyčioje

Jau nuo pat pradžios, tai yra nuo krikščionybės oficialaus įvedimo, buvo galima konstatuoti gana įdomų reiškinį, kurį prašau visada atsiminti, vertinant katalikybės vaidmenį lietuvių tautai bei lietuvių kalbos rolę Bažnyčioje. Labai charakteringa ir įdomu: kada Vytautas ir Jogaila kalbėjo į savo tautą Bažnyčios vardu, jiedu vartojo tik gimtąją lietuvių kalbą (Cod. XV p. 327), ir Kęstutaitis įsakmiai pabrėžė, jog anie pirmieji abiejų vyskupijų — Vilniaus ir Žemaičių — ganytojai mokėjo lietuviškai. Tai patiriame ir iš kitų originalių abiejų valdovų dokumentų. Bažnyčios reikalui griebėsi lietuvių kalbos !

Kada tie patys valdovai tačiau turėdavo kalbėti Lietuvos valstybės vardu, jiedu vartodavo gudų, lotynų ar vokiečių kalbas.

Vadinasi jau tada buvo daromas didelis skirtumas ! Šisai įdomus faktas rodo, jog valstybė turėjo svetimų formų savo kultūros bei kalbų srityje. O Bažnyčia gana stipriai skyrėsi nuo valstybinės administracijos.

Atsakydami toliau — istorijos duomenų šviesoje — į katalikybės vaidmenį lietuvių tautoje, norėtume trumpai iškelti vieną dar pamirštą dalyką. Reikia paminėti pamirštamas tiesas, jog katalikų Bažnyčia Lietuvoje tapo veiksniu, kuris saugojo lietuvišką elementą nuo įsiliejimo į rytinių slavų stačiatikių masę.

Romos krikšto vaidmuo prieš stačiatikius Rytų slavus

Tą vaidmenį Bažnyčia atliko ne tik XIX amžiuje, kai caristinė imperija ėmė lietuvių tautą persekioti ir slėgti, bet dar tuo metu, kai lietuviai priklausė į daug slaviško elemento turinčią Didžiąją Lietuvos kunigaikštystę.

Žinia, stačiatikiškojo slaviškojo elemento įtaka didžiųjų Lietuvos kunigaikščių valstybėje turėjo rolę, kuri matyti iš viešojo gyvenimo, iš gudų kalbos vartojimo ir kitų reiškinių. Lietuvos valstybės valdžion buvo patekę dideli rusiškų žemių plotai, ir joms kitokio pasirinkimo nebuvo, nes klausyti Vilniaus dvaro valdžios reiškė būti laisviems nuo totorių jungo.

Kol dar būriai lietuvaičių kunigaikštyčių tik nutekėdavo į rusų dalinių kunigaikščių dvarus, tas pavojus sustiprėti slaviškajai įtakai nesiskaitė didelis. Kada tačiau didžiųjų kunigaikščių žmonos Vilniuje jau būdavo stačiatikiškojo tikėjimo, atrodė, jog dar truputį, ir Lietuva pagaliau galės apsispręsti ir iš savo kultūrinės bei religinės kryžkelės pasukti į Rytus. Be ilgų išvedžiojimų yra aišku, kas būtų atsitikę su pačia lietuvių tauta, jeigu stačiatikybė Lietuvoje būtų

gavusi persvarą. O stačiatikybė yra juk nepaprastai slaviška, panašiai kaip izraelitų tikėjimas semitiškas. Juk visą izraelitų tautinį pagrindą sudaro kaip tik jų perdėm izraelitiškas tikėjimas, paremtas Senuoju Testamentu. Panašiai stačiatikių religija žmogui uždeda slavišką žymę. Tad lietuvių tautai buvo didelė laimė, kada ji priėmė Romos arba lotyniškąjį kryžių, kuris tapo svarbiausia užtvara, saugojančia lietuvius nuo rusinimo.

Kada pagonys lietuviai 1387 metais Gedimino sostinėje krikštijosi, naujos privilegijos ir lengvatos buvo suteikiamos tik katalikams. Apsaugoti jaunam katalikų tikėjimui nuo daug senesnės stačiatikybės valstybėje naujakrikštams buvo draudžiama jungtuvės su stačiatikiais. Šitaip buvo atskiriami katalikai nuo stačiatikių rusų. Šitas religinis atskyrimas Romos krikštą gavusių lietuvių ir stačiatikių rytinių slavų ar gudų — ukrainiečių elemento, skaitant šių dienų tautų pavadinimais, turėjo daug reikšmės ir tautine prasme.

Tuo faktu remiantis buvo tyrinėti mūsų etnografiniai santykiai rytinėje Lietuvoje, kada buvo pravesta 1920 metų Lietuvos valstybės siena, darant taikos sutartį su Sovietų Rusija.

Bažnyčios vaidmuo lietuvių tautą sukrikščioninant

Visi lietuviai priėmė tik Romos krikštą. Jie gavo tik katalikiškus, tai yra Vakarų Bažnyčios žinomus vardus, kurie skyrėsi nuo stačiatikių per krikštą vartojamų vardų. Tokiu būdu iš XV-XVI-XVII-me ir vėlesniuose amžiuose randamų krikšto vardų ir galima nustatyti, kokie plotai yra buvę lietuvių gyvenami, nors ten dabar gudiškai ir kalbama.

Čia neturime galimybės plačiau sustoti ties lietuvių tautos krikščionėjimo procesu. Būtų juk labai įdomu išaiškinti, kokiu būdu gamtos ir jos reiškinių įdvasinimo tauta, įpratusi galvoti labai konkrečiomis sąvokomis, ėmė susivokti dogmatinėse krikščionybės tiesose.

Tik labai pamažu pagoniškasis viso gyvenimo ir žmonių supančios aplinkos supratimas tegalėjo dilti. Bet jis pagaliau ėmė užleisti vietą sistemingai katalikiškai pasaulėžiūrai, ir tik ji buvo pagrindinė jungtis su Vakarų kultūra.

Lietuvis šiandien priklauso Vakarų, o ne Rytų Europos kultūrai, ir jis naudojasi tomis dvasinėmis bei kultūrinėmis vertybėmis, kurios per vidurinius amžius Bažnyčios globoje yra susikūrusios ir išsivysčiusios ant Romos imperijos kultūrinio pamato. Čia galėtų būti atskira ir plati kalba, kokiu būdu katalikybė lietuvių tautoje per šimtmečius perkeitė jos iš senosios pagonybės einančius tikėjimus ir gamtinius įstatymus, tuo pačiu suteikdama jiems viršgam-

tinės vertybės ir šventumo. Pvz., lietuviams charakteringas vaišingumas turėjo įgyti krikščioniškos artimo meilės prasmę.

Senovės mergaičių bei vaidilučių skaistumas turėjo persikeisti į vionuolišką skaistumą, skirtą būt apvainikuotu dangaus šventumo aureole. Apskritai yra dar tiksliai neištirta tema, kiek daug Lietuvos vienuoliai XVIII amž. yra prisidėję prie tautos sukatalikinimo.

Įdomu yra toliau stebėti, kokiu būdu kokis nors kilnus Kęstučio pagoniškas riteriškumas virto šventu krikščionišku patriotizmu asmenyje tokio genialaus karo vado Karolio Chodkevičiaus, ar duosniojo ir uoliojo kataliko Radvilo Našlaitėlio, ar valstybininko ir Lietuvos Statuto leidėjo Leono Sapiegos, ar Pažaislio statytojo Kristupo Paco, ir t.t.

Čia dar būtų galima pridėti, kaip krikščionybė pagilino ir įjautrino įgimto teisingumo idėją, kaip jos įtakoje išaugo visas dvasinis gyvenimas. O jam šviesuomenę buvo išauginusios palyginti gausios XVII-XVIII amžiaus krikščioniškos mokyklos, *tik vienuolių ir parapijų laikomos.*

Katalikybės vaidmuo XIX-to amžiaus rusinimui atsispirti

Bajoriškoji Lietuvos valstybė XVIII-to amžiaus gale politiškai žlugo, bet katalikybė lietuvių tautoje tvirtai laikėsi toliau, ir XIX-jo amžiaus antroje pusėje, tas vėliausiai Evangeliją gavęs kraštas turėjo laikyti didelį egzaminą ir įrodyti, kad jis yra vertas šventosios Lietuvos vardo.

Ar mes šiandieną begalime pilnai įsivaizduoti, kokia pragariška pravoslavinimo ir drauge rusinimo mašinerija caristinės valdžios buvo užsukta Lietuvoje po 1863-jų metų sukilimo? Draudimas lotyniškomis raidėmis spausdinti lietuviškas knygas buvo tik viena iš daugelio rusinimo priemonių. Buvo įvesta daugybė baisių varžtų, kurie sukaustė visą lietuvių religinį ir kultūrinį gyvenimą.

Apsiniaukusiame Lietuvos danguje nė iš tolo nebuvo matyti jokio vilties žiburėlio, kuris pranašautų kada nors artėjančią giedrą. Čia ir ryškėjo labiausiai ir pirma kartą lietuvių tautos istorijoje — kaip niekados iki tolei — ką reiškė prieš penkis amžius priimtoji Romos krikščionybė.

Jeigu rusinimo orgijoje lietuviai tada atlaikė ir sudarė tvirtą pylimą rusinimui, tai pirmoje eilėje tai įvyko todėl, kad jie buvo katalikai. Asmenyje vyskupo Valančiaus jie gavo tikrąjį vadą, kuris tautai nurodė ne kompromisų ir nuolaidų, bet erškėčiais nuklotą kelią. Tame sunkiame kelyje tačiau buvo ir išsivadavimo viltis, nes kiekvienas tvirtas pasiryžimas laimėti, iš esmės yra jau laimėjimo pradžia.

Gausiose savo vyskupijos parapijinėse mokyklose Valančius jau buvo išmokęs lietuvių liaudį skaityti, ir žmonių mokėjimas skaityti tapo gana svarbus ir paties tautinio atgimimo veiksnys. Ką gi būtų galėję daug reikšti visoki raštai, lietuviškos knygelės ir vėliau laikraščiai, jeigu žmonės nebūtų mokėję skaityti.

Vyskupas Motiejus Valančius — tikrojo kelio nurodytojas

Tikintiesiems Valančius į galvą įkalė du pagrindinius dalykus: 1. Saugotis ir stipriai budėti, kad maskoliai negadintų tikrosios « wieros » (tikėjimo). 2. Nė į rankas neimti rusiškos graždankos (arba kaip tada žmonės vadindavo « kirvukais » spausdintų knygų) ir jas deginti, nes jos — Valančiaus žodžiais — yra pagadintos « daiktuose wieros ».

Vyskupas Valančius buvo pirmasis, kuris tautą nukreipė spausdintis slapta savas knygas Prūsuose, ir jis tuojau vieną po kitos parašė devynias, Tilžėje išspausdintas knygutes, kuriose buvo išdėstyta lietuvių laikysenos ir jų kovos programa.

Žinoma, toji Lietuvos katalikų kova neapsiėjo be didelių aukų. Bet, kuris žymus darbas be pasiaukojimo galėtų būti atliktas ? ! Prie paties vyskupo formaliai negalėdama prisikabinti rusų valdžia, smarkiai baudė Valančiaus kunigus ir kitus jo knygų platintojus, kurie, kaip pirmieji knygnešiai, jau 1870-ais metais buvo ištremti į Sibirą.

Čia labiausiai tinka ne kieno kito, o paties Valančiaus žodžiai vyskupijos kunigams lietuviškame aplinkraštyje: « Kentėti už tikėjimą laikykite didžiausia laime, nesigailėdami dėl to nustoti visų žemės turtų ir gyvybės, jeigu to Dievas nuo jūsų pareikalautų ».

Bet argi ir šiandieną tie žodžiai lietuvių tautos vaikams jau yra virtę tik negyva raide ! Jie įgauna ypatingos prasmės, kai, pvz., pasiskaitome įspūdingus Scholmerio ir kitų autorių gyvus liudijimus, kaip heroiškai lietuviai katalikai ir jų kunigai laikosi Vorkutos ir kitose priverčiamojo darbo stovyklose. Jie tikrai virsta dvasios galiūnais, pakeldami visokias aukas katalikiškojo kryžiaus vardan.

Atskira ir įdomi būtų tema svarstyti katalikybės vaidmenį tautinio atgimimo laikotarpyje, kaip ir atstatant nepriklausomą Lietuvą. Jau Valančius buvo nurodęs kelią, kurio jis visą gyvenimą laikėsi ir savo bažnytinėje politikoje. Norint išlaikyti žmonėse katalikybę, visų pirma reikia išsaugoti prisirišimą prie lietuvių kalbos. Bet šitas Valančiaus nusistatymas, paskatinęs jį parašyti daug raštų lietuviškai, iš kurių jis mums stovi toks gyvas, įvairus ir didelis — kaip koks staiga į dangų šaunąs aukštas kalnas žemumoje — tinka ne vien jo laikams.

Praeities patyrimai — išvados dabarčiai ir ateičiai, Lietuvoje ir tremtyje

Valančinį nusistatymą reikia įgyvendinti ir emigracijoje bei tremtyje. Nors savo pagrindu katalikybė yra universali, visuotina, bet ji pasiskirsto tautomis, ir kiekviena tauta jai duoda savo tautinės kultūros foną. Liturgijoje ir bažnytiniame mene yra juk palikta plačiausia laisvė reikštis tautinėms kultūroms. Tad ir bažnytinė architektūra, lygiai kaip ir šventieji paveikslai yra juk daromi kiekvienoje tautoje savo skoniu ir stiliumi.

Lietuviai jau nuo seno taip pat davė lietuviškąją savo žemės katalikybės spalvą, ir, pvz., Valančius yra buvusi pirmoji ryški asmenybė, kuri šituo atžvilgiu daug nusipelnė. Jis stengėsi sukurti lietuvišką katalikybės veidą, kaip tik tuo momentu, kada į lietuvių tautą stengėsi įsiskverbti rusiškoji pravoslavija per rusinimo politiką ir lenkiškoji srovė per lenkų atstovaujamą katalikybę.

Vadinasi, Valančius jau jungė draugėn religinį ir tautinį pradą, nes religija ir tautybė turėjo reikšti pilnutinį lietuvių tautos atgimimą. Šiandieną lygiai tą patį galime pasakyti žvelgiant į Lietuvos ateitį. Tik mums dabar yra nenustatytam laikui susidariuosios dvi scenos ir dvi plotmės.

Pirmiausia vėl išryškėja katalikybės vaidmuo pavergtoje Lietuvoje. Yra labai akivaizdžiai aišku: lietuvių tauta vėl stovi savo biologiškoje egzistencijoje prieš didelį egzaminą. Ji išsilaikys ir bus atspari tiek, kiek ji išliks katalikiška. Nereikia čia plačiau įrodinėti, jog pačioje tautoje negali tvirtesnės užtvaros būti prieš komunizmo potvynį, kaip sąmoninga katalikybė. Ji duoda stipriausią imunitetą prieš marksizmą.

Dabar mėgstama atsiskaitinėti su komunizmu ir vesti kovą politinėje, ekonominėje ir ginklavimosi srityse. Bet, pirmoje eilėje ir galutinėje sąskaitoje yra tai pasaulėžiūrinė kova, kova dviejų skirtingų pasaulių, ant krikščioniškosios Romos kultūros išaugusių Vakarų ir visai kitos dvasinės struktūros Rytų, nuėjusių į bedievybę.

Sunki, be galo sunki yra kova prieš tą peklišką mašineriją, gudriai bedievių užsuktą, kurie gerai žino, ko jie siekia. Užtat ne be susijaudinimo skaitėme šalia malda ir rožančiumi lydimų partizanų drąsių žygių, apie kuriuos dar kalbės istorija, kad, pvz., ir toliau lietuviai dar važinėja į Šiluvos ir Žemaičių atlaidus. Kol tautos religinis atsparumas yra tvirtas, tol ji nebus palaužta ir laikysis, nors mokykla ir daro neigiamos įtakos. Jaunimas, kuris neišvengiamai yra apkrečiamas raudonomis bacilomis, tik katalikiškoje šeimoje begali įgyti pasaulėžiūrinę lygsvarą.

Didelis yra katalikybės vaidmuo toje mūsų tėvynėje, į kurią

dažnai su ilgesiu krypsta visų mūsų mintys ir žvilgsnis, bet tuo klausimu daugiau kalbėti išoriškai saugioje tremtyje aš nesijaučiu turįs drąsos.

Ne mažiau tačiau svarbus yra katalikybės vaidmuo mūsuose — *tremtyje*. Čia, žinoma, yra visai kita scena! Esame išbarstyti tarp svetimųjų. Todėl čia begalimos ne teritorinės, bet tautinės parapijos svetur, kaip jos ir Bažnyčios kanonais yra numatytos. Bet ir tokiose parapijose susitinka, išskyrus Australiją, jau dvi skirtingos lietuvių kartos, būtent, senųjų emigrantų ir naujųjų tremtinių.

Bažnyčia tremtiniams tikintiesiems tokiose tautinėse — ne vien teritorinėse — parapijose parodo vis daugiau supratimo .Jiems gi — akivaizdoje svetimos valstybės turimų politinių užmačių, norima palengvinti gimtoje kalboje religijos praktikavimą. Tad abiejų kartų lietuvių, ir senųjų emigrantų, ir naujųjų tremtinių uždaviniai religijos atžvilgiu yra tie patys. Jeigu senieji mūsų išeiviai Amerikoje ir Anglijoje daug kur buvo atsinešę ir net išlaikę patriarchalinę ir religinę lietuviško kaimo nuotaiką, jeigu juos tikrai graudena Gavėnios graudūs verksmai ir eilė kitų kitur nerandamų religinių praktikų, tai jaunosios generacijos uždavinys yra tas gražias religiškai — tautines mūsų tautos praktikas išsaugoti, jas palaikyti tremtyje ir perduoti dar jaunesnei kartai. Vadinasi, mūsų uždavinių tarpe yra išsaugoti tą tautos religinį turtą, nes tuo pačiu ir mes patys labiau išsisaugosime.

Autentiški liudijimai neabejotinai tvirtina, kad šiandieną Lietuvoje daugelis kunigų ir jiems ištikimųjų yra nuėję tuo keliu, kuris buvo pramintas anų drąsiųjų Kražių skerdynių dalyvių, nuo kurių yra jau suėję 70 su viršum metų. Apskritai lietuvių heroiškas laikymasis priverčiamojo darbo stovyklose tiesiog nežino žodžių, kaip tai mums patvirtina gyvi liudininkai.

Tik tos rūšies moraliniu bei dvasiniu kapitalu tegali būti statomas lietuvių tautos ateities rūmas. Jeigu tremties lietuvis tačiau toje statyboje nenori nuošaliai likti, turi jis saugoti savo katališkai — lietuvišką dvasią prieš visus aplinkos pavojus. Jis turi neprarasti tikėjimo į Lietuvos ateitį, drauge išsaugodamas tą tikėjimą, kurio išpažinėjai buvo užgrūdinti per XIX-to amžiaus persekiojimus.

Išsivadavimo viltis

Atsiminkime, be liūdesio, be sielvarto nėra ir tikro džiaugsmo. Lietuva pasauliui nuo seniau pristatoma kaip garsioji kryžių ir Rupintojėlių šalis. Bet argi tai tik nuliūdimą ir kančią turėtų reikšti? Kryžius yra simbolis kančios, bet drauge ir prisikėlimo!

Gal niekas nėra taip atjautęs šios tiesos, kaip lietuvių tauta, kuri ir savo džiaugsmo atsitikimus tėvynėje vis mėgdavo atžymėti kryžiumi. Kryžius yra juk ir vilties ženklas! Jis primena, kad laisvėn einama vargų ir vilties keliu. Nuo Valančiaus, aušrininkų ir Kudirkos laikų mes ir esame vilties žmonės.

Ano meto didesniems veikėjams ateityje vis spindėjo išsivadavimo viltis. Ta viltimi jie užkrėtė ir visą tautą. Lietuvių tauta per kelias generacijas, išskyrus dvidešimties metų nepriklausomybės laiką, virto vilties tauta.

Šiandieną mes pasidarėme vilties tremtiniais. Mesdami savo žvilgsnį į kenčiančią Lietuvą ir matydami, kaip visokios gražbylių konferencijos yra mus karčiai apvylusios, turime prisiminti tą lietuvių bažnyčiose labai pamėgtą giedoti ir labai prasmingą giesmę *Dievas mūsų prieglauda ir stiprybė*, o jos posmai, paskaitykime juos, labai tinka mūsų šiandieninei padėčiai.

Ir čia vėl drauge su anuo psalmininku, išgyvenusiu Babilono nelaisvės liūdnus atsiminimus, turime sušukti: « Teprilimpa mano liežuvis prie gomurio, jei neminėčiau tavęs, Jeruzale, jeigu nestatysiu Jeruzalės aukščiau už kiekvieną savo linksmybę » (ps. 136). Ar nepanašiai po tūkstančio metų eiliavo genialusis poetas Mickevičius apie Lietuvą, savo tėvynę, sakydamas, kad *ji kaip sveikata*. Ją išmoksta tik tas branginti, kas jos netenka. Ar mums dar ilgai bus lemta laikyti tos rūšies egzaminus, yra tik Apvaizdos rankose atsakymas. Tik lemtingi momentai gali visada greičiau ateiti, negu mes esame pasiruošę.

Be abejo, kiekvienai tautai margaspalviame žemės tautų bei nacijų kilime, yra skirta švytėti savo originalia, sava spalva. Rolė Lietuvių tautos, kaip tolimiausio katalikybės avangardo Rytuose, tikrai yra didelė!

EUROPOS KELIAS Į DABARTINĘ KRIZĘ

Krizė pasidarė šiandien dažnas ir mėgiamas žodis. Susirgo žmogus, — labai aukšta temperatūra. Jis pergyvena krizę, nes neaišku — į gera, ar į bloga jo sveikata eis. Pateko pirklys į didelius finansinius sunkumus, ir nežinia, ar bėra vilties jam išsigelbėti iš bankroto. Jis taip pat pergyvena krizę. Tokias ekonomines krizes pergyvena valstybės, kontinentai, net ištisas pasaulis.

Panašiu būdu žmogų gali ištikti m i n t i e s krizė, o su ja drauge — atsirasti kultūros krizė, t. y. padėtis, iš kurios tegali būti dvi išeitys: visiška katastrofa — sudužimas, ar naujas posūkis, atgi-

mimas-atsinaujinimas. Dar niekuomet žmogaus lūpose žodis « krizė » šita paskutine prasme nebuvo taip dažnai tariamas, kaip dabar.

Prieš pat pirmąjį D. karą, t. y. prieš 35-rius metus, dar, palyginti, gana nežymiai tebuvo keliamas klausimas apie mūsų kultūros krizę. Bet ji jau buvo savo viduje prasidėjusi. Į tą vidaus krizę dėmesį labiau sugebėjo atkreipti tik tokie akivaizdūs *vidujinio* sutrikimo išoriniai ženklai, kaip pasaulinis-tarpkontinentinis karas, revoliucijos. Žodžiu, tik tie išoriniai sukrėtimai nurodė dvasinį suirimą. O dvasinis sukrėtimas, vidaus krizė, visuomet prasideda anksčiau, negu ji paviršiuje iškyla.

Bet jau pirmajam karui nusiaubus ir materialiai sunaikinus Europoje tiek daug valstybių, vis labiau imta kalbėti ir apie dvasinį sunykimą. Tiesiog imta kelti pačios Europos kultūros, *Europos Vakarų žlugimo klausimas*. Šita prasme ir parašė Oswaldas Spengleris « Untergang des Abendlandes » — tą savo pagarsėjusį veikalą. Po to sekė A. Schweitzerio mintys apie kultūros žlugimą ir jos atstatymą, mintys, gimusios dar jam prieš karą klajojant po Afriką. Dvasines krizės apraiškas nurodė N. Berdiajevas, žymusis rusų emigrantų filosofas. Akivaizdoje bolševikų revoliucijos duodamas Europos žmogaus dvasinio gyvenimo veidrodį, Berdiajevas jau teigė, kad be d v a s i n ė s aristokratijos joks judėjimas, joks sąjūdis nebus įmanomas. Dar ryškiau tai išanalizavo vienas ispanas. Turiu galvoje 1929 metais pasirodžiusią ir į daug kalbų išverstą knygą « La Rebelion de las Masas » — « Masių sukilimas ». Tai buvo Jose Ortega y Gasset veikalas, kuriame vaizdžiai ir įtikinamai parodyta viena iš pagrindinių krizės priežasčių. Jeigu Europa šiandien yra pačioje sunkiausioje savo krizėje, kuri eina per jos tautas, nacijas bei kultūras, tai Ortega tą krizę įžiūri « *masių pabudime* ». Nuideologintas ir paprastas-pilkas žmogus (čia neturima galvoje vien darbininkų luomas ar jų masė !) pasidarė svarbiu socialiniu ir politiniu veiksniu. Išsiveržė tas masės žmogus į priekį, į pačią sceną ir čia rėkia. Anot Ortegos, yra choras, bet nebėra tikrų didvyrių-aktorių. O šitas masės žmogus yra visai dezorientuotas, nes jis nežino, pagal kokias žvaigždes jam gyventi.

Po dvejų metų (1931) žymusis egzistencialistas K. Jaspersas rašė ano meto Vidurio Europos šviesuomenei knygutę, kuri vadinosi « Die geistige Situation der Zeit » — « Dvasinė mūsų laiko padėtis ». Žmogus, ypač Europoje, ieškojo orientacijos, norėjo susivokti, kas dėjosi aplink jį. Norėjo jis gauti šviesos ir padėties įvertinimą iš pačių žymiausių galvų. Taip buvo prieš 18—20 metų ! Dar labiau tam žmogui reikia orientacijos dabar, nes krizė nesiliauja, aštrėja, nors ir sunku dabar iš arti, iš to paties esamojo laiko, apžvelgti jos ribas ir ją vertinti. Bet šiandien, pav., Vakarų pasaulyje dar

labiau ieškoma, svarstoma, nuolat kalbama apie krizę. Kreipiamasi į filosofus ir iš jų reikalaujama, kad jie sukurtų sistemą, garantuojančią ne tik taiką ir demokratiją, bet — kas svarbiausia — apsaugojančią senąją tradiciją bei kultūrą nuo pražuvimo, stiprinančią žmogaus religiją teorijoje ir praktikoje. Bet toks jau yra paradoksas, sakyčiau, psichologinis dėsnis, kad juo labiau žmogus šneka apie kokį nors trūkumą, juo jis labiau agituoja už kokį nors reikalą, tuo labiau tas trūkumas didėja ir reikalas nesitaiso. Tad juo daugiau kalbama apie krizę, tuo labiau žmogus ją jaučia. Toji krizė yra apėmusi daug sričių. Ji yra, galima sakyti, visuotinė. Lengviausiai ji yra apčiuopiama politikoje. Bet pasaulis atsirado po krizės ženklu ūkiniu, socialiniu, kultūriniu atžvilgiu. Krizė yra žmogaus dvasioje, jo religijoje.

Žinoma, sąvokos « krizė » supratimas gali būti reliatyvus. Štai sakoma apie 500 m. po Kr. Europoje buvus didžiulę krizę, kada ėmė nykti Romos imperija, kada ją užplūdo ir pagaliau sugriovė barbarų tautos. Net ano meto romėnai-krikščionys savo raštuose reiškė apie tai liūdnas mintis. Bet toje didžiulėje krizėje buvo padėta nauja sėkla, ir ant Romos imperijos griuvėsių prasiskleidė ir sužydo krikščioniškoji Europos kultūra. Tiesa, eilei šimtmečių Europos gyvenimas buvo pastatytas į žemesnį materialinės kultūros laipsnį, tačiau atėję viduramžiai davė didžiulių vertybių. Apie juos kalbama, kad jie buvo labai vienalytiški !

Jeigu šiandien pastebimas kiekvienas plyšys, analizuojamas kiekvienas trinktelėjimas, tai ano meto žmogus negalėjo gerai apžvelgti viso to, kas vyko pasaulyje. Jis nepažino sociologijos, psichologijos, kultūros filosofijos, ekonomikos. Įvairių krizių ar nepasisekimų priežastis jis sukraudavo eretikams, burtininkams, raganoms, ar blogiems karaliaus patarėjams. Betgi tos ano meto krizės buvo tik dalinės. Štai pačiame vidurinių amžių kultūros klestėjime XIII-tojo amž. pradžioje, didžiausias viduramžių popiežius Inocentas III-sis turėjęs sapną, kad visas Bažnyčios rūmas griūva. Tačiau jį paremia du didžiuliai stulpai: Pranciškus ir Domininkas. Ir tada tegali būti kalba tik apie dalines krizes, nes viduramžius, iki 1500 metų krizės, apjungė viena idėja. Bet tuoj kils naujas klausimas.

Ar nesiskaitė didžiulė politikos ir minties krizė, kai Prancūzijos jakobinai, didžiojoje revoliucijoje sunaikinę monarchinę sistemą, savo idėjas ėmė propaguoti visai Europai ? Senosios tvarkos šalininkams tada tikrai atrodė, kad visas pasaulis griūva. Vadinasi, krizės supratimas pasidaro reliatyvus. Gali atrodyti, kad jos yra pastovus dalykas. Krizių būtų galima ir daugiau priskaičiuoti. Tačiau šiandieninė krizė yra didžiausia. Ji neturi sau pavyzdžio praeityje. Jos negalima lyginti nei su didžiąja prancūzų revoliucija, nei su

humanizmu bei reformacija, nors ši ir labai žiauriai suskaldė vidurinių amžių religinę vienybę. Jos negalima lyginti pagaliau nė su tautų kraustymusi. Vadinasi, praeities krizės 500, 1500 m. ir apie 1800 m. nebuvo tokios visuotinės, pagrindinės ir intensyvios.

Dabar kyla klausimas, kaip priėjo senasis kontinentas, toji Europa, kuri daugiau kaip pustrečio tūkstančio metų turėjo kultūros ir minties monopolį, kaip ji priėjo prie tokio visuotinio suirimo? *Koks buvo Europos kelias į krizę?* Taip iškeldami klausimą, galvoje turime istorinį žvilgsnį. Bet mes nemanome, kad istorija galėtų susekti griežtus visuomeninius įstatymus. Iš istorijos registruojamų faktų juk negalima sukonstruuoti dėsnių gamtos mokslų prasme. Jau Schopenhaueris sakė, kad šita prasme istoriją laikyti mokslu būtų nesąmonė. Panašiai dabar kalba J. Maritainas. Nors iš istorijos nesimokoma, nors jos ištyrinėtos katastrofos, nelaimės, nepasisekimai užmirštami taip, kaip atskiras žmogus užmiršta dėl savo paties kaltės užsitrauktas ligas, skausmus, tačiau negalima neigti praeities faktų svarbumo šiandieniniam visuomeniniam gyvenimui. Juk tie faktai, veikę praeityje, veikia ir vėlesniais laikais, veikia jie dabartyje ir čia naujus faktus gimdo. Šitame mūsų praeities žvilgsnyje imame pačius ryškiausius Europos istorijos etapus, kur labiausiai apčiuopiamos šiandieninių krizių priežastys. Tai bus viduriniai amžiai, kurių gale stovi humanizmas ir reformacija. Toliau bus XVII-XVIII-tojo amž. šviečiamasis laikotarpis, kurio gale stovės prancūzų revoliucija ir XIX-tojo amž. liberalizmas.

Apie vidurinius amžius — tikiu — daug girdėta. Nuo vadinamojo « tautų kraustymosi » Bažnyčia tapo ne tik formalinis antikinių (t. y. Romos kultūros) tradicijų nešėjas ir saugotojas. Ji iš barbarų, pagoniškų germanų tautų, kurios užplūdo Europos vakarus, lyg kokiame uždarame katile išvirė naują žmogų. Išvirtas, perdirbtas, naujai suformuotas jis buvo linkęs kitaip gyventi, visą pasaulį statant ant evangelijos.

Ir jeigu Bažnyčia nebūtų apvaldžiusi viso anuometinio gyvenimo, jeigu ji nebūtų pasidariusi tikruoju ano meto Vakarų Europos vadu, tai ji to savo uždavinio nebūtų galėjusi atlikti pagonių barbarų tautose.

Jeigu Bažnyčia išugdo naują žmogų, tai tuoj kyla klausimas, kas buvo tas « vidurinių amžių žmogus »? Vidurinių amžių žmogų charakterizuoja du labai ryškūs pavidalai — iš vienos pusės stovi vienuolis, iš antros — riteris. Abu tiedu pavidalai sukūrė dvi svarbiausias vidurinių amžių institucijas — būtent, vienuolynus ir riterių luomą. Be šitų dviejų institucijų žmogaus asmenybė niekuomet nebūtų galėjusi pasikelti į reikiamą aukštumą. Šitais dviem būdais anuo metu, kada vidurinių amžių kultūra klestėjo, žmogus buvo

disciplinuojamas, tvarkomas, jo asmenybē įgijo aukštesnēs vertēs. Bet ir šitame žmoguje reiškēsi du poliai. Iš vienos pusēs matome asketišką, pasaulio vengiančią ir nuo jo bēgančią būtybę, kuri savo visą gyvenimą nuoširdžiai, iki *pertempimo stato ant krikščionybēs*. Tokis vidurinių amžių žmogus yra beveik tas pats kaip vienuolis, nes patys viduriniai amžiai buvo — galima sakyti — didelē vienuoliška institucija. Pats žmogus jaučiasi gimęs kentējimui, o tas jo kentējimas yra kova prieš savo prigimtį, prieš aistras ir t.t. Tad suprantama, kodēl vidurinių amžių žmogus ignoruoja savo kūną. Jis jo iš viso n e p a s t e b i, taip, kaip sveikas žmogus nepastebi turįs širdį, plaučius, inkstus. Tuos organus jis pradeda jausti tik tada, kai jie suserga. Tad, jei renesanso žmogus staiga pastebējo savo kūną, pagaliau jei mūsų šimtmetis priējo prie perdētų sporto ir kūno grožio konkursų, visa tai yra tik įrodymas, kad dvasia yra s u s i r g u s i. Viduramžių žmogus tos ligos nejautē, jis kovojo prieš save. Bet iš kitos pusēs jame reiškiasi tas kitas polius — jo prigimtis. Todēl vidurinių amžių žmogus ir gyvena nuolatiniame įtempime tarp vienybēs, paremtos susilaikymu — atsisakymu nuo pasaulio džiaugsmų, ir tarp gyvo, vitalinio jo prigimties reiškimosi. Iš vienos pusēs stebime evangelinį radikalizmą, o iš kitos pusēs prasiveržia kartais tiesiog neapvaldomas pasaulietiškumas. Į vidurinių amžių galą jis labiau išryškēja, iš dalies paaiškindamas vēliau grynai žemiško renesanso žmogaus atsiradimą.

Neturiu geresnio pavyzdžio tam vidurinių amžių žmogaus dualizmui paaiškinti, kaip XIV-tojo amž. Burgundijos karaliaus Pilypo Gerojo paveikslą. Tai yra atbaigtas tipas to didelio vidurinių amžių žmogaus pamaldumo ir drauge jo natūros veržimosi į pasaulį. Iš vienos pusēs Pilypas yra pasaulietiškas valdovas, kuris ruošia išlaidžius pokylius, turi daug nelegalių vaikų, yra gudrus politikas su nesuvaldomomis ambicijomis. Bet iš kitos pusēs jo pamaldumas yra tikrai nuoširdus ir gilus. Po mišių jis neveidmainiaudamas ilgai pasilieka klūpoti savo koplyčioje. Keturis kartus savaitēje jis pasninkauja tik su duona bei vandeniu. Ir tokių valdovų, tokių kunigaikščių, grafų, riterių viduriniais amžiais buvo labai daug ! Tam viduramžių žmogui tik *krikščionybē buvo aukščiausioji vertybē*. Visos kitos vertybēs tik jai buvo pajungtos. Šalia krikščionybēs — jau nekalbant apie priešingas — negalējo būti jokių vertybių. O kas pagaliau su krikščionybēs reikalavimais nesutinka (to viduramžiais pasitaikydavo nemaža !), tas jau plaukia iš žmogaus prigimto linkimo į nuodēmę. Tačiau pati krikščionybē yra aukščiausias idealas, be jokios konkurencijos su kitomis vertybēmis. Tad aišku, kodēl kalbama apie vidurinius amžius kaip apie krikščioniškus laikus pilna to žodžio prasme. Jeigu anas žmogus ir atrodē įtampa dviejų polių, kuriedu

mums padeda charakterizuoti daugelį vidurinių amžių gyvenimo reiškinių, tai pati vidurinių amžių kultūra yra perdėm krikščioniškai vienalytiška. Tą darnią kultūrą, labiausiai pražydusią, išugdė tik krikščionybė. Tik Bažnyčia, kaip svarbiausias viešojo gyvenimo veiksnys, tapo tos kultūros auklėtoja. Glaudžiai jungdama antikinį ir germanų-barbarų pasaulį, ji ne tik sukūrė galingą vidurinių amžių kultūrą, bet jai uždėjo universalumo antspaudą, vieningą visuotinę dvasią. O šioji nenaikindama tautinių skirtumų, visas tautas jungte jungė į vieną visuotinį vienetą. Juk pati krikščionybė savo paskyrimu yra visuotinė. Jos tikslas sudaryti vieną krikščionišką pasaulį kyla iš jos Įsteigėjo žodžių: « Euntes in mundum universum praedicate Evangelium omni creaturae » (Marc. 16, 15).

Visoje ano meto krikščioniškoje Europos visuomenėje galėjo būti tik du židiniai, du autoritetai: vienas dvasinis — popiežius, ir kitas pasaulinis — imperatorius. Kadangi dvasinė valdžia savo prigimtimi yra žymiai aukštesnė, tai Bažnyčios ir Imperijos santykiuose paskutinioji buvo subordinuojama pirmajai. Atsirado labai konkretūs palyginimai: popiežius ir imperatorius, tai saulė ir mėnulis. Pagaliau, pagal Luko Evangel. (22, 38), buvo imta simboliškai aiškinti, kad popiežiui priklauso ne tik dvasinė, bet ir pasaulinė valdžia. Popiežius, kaip Kristaus vietininkas ir Šv. Petro įpėdinis, valdąs du kardu: dvasinį ir pasaulinį. Pasauliniai valdovai savo valdžią turį gauti kaip leną iš popiežiaus. Šitoji teorija — vadinamoji « dviejų kardų teorija », turėjo daug reikšmės investitūros laikais. Ją gynė ir Bernardas iš Clairvaux ir daugelis kitų, kol pagaliau ją atmetė Bažnyčios mokytojas šv. Bellarminas. (« Dviejų kardų teorijos » pertempimas labiausiai apsireiškė Bonifaco VIII laikais, po kurio sekė Avignono epocha). Tas dviejų valdžių supratimas, tas dualizmas ano meto visuomenėje vaidino žmogaus sąmonėje didelę rolę. Tai buvo ne kas kita, kaip pačios žmogaus sąmonės susiskaldymas: Kristaus vietininkas žmogaus išganymui ir Kristaus vietininkas žemiškuose reikaluose (« Vicarius Christi in terris »), sacerdos ir rex, panašiai, kaip ėjo padalinimas: Dievas ir velnias, dangus ir žemė, dvasia ir kūnas! Bet jei vidurinių amžių imperijos ar valstybės uždavinys buvo žemiškas — t. y. išlaikyti taiką, ginti Bažnyčią ir tikinčiuosius nuo priešų, palaikyti krikščionišką tvarką, tai Bažnyčios atstovai turėjo skleisti *Evangelijos šviesą* visur ten, kur atėjo « laiko pilnybė », anot šv. Povilo. Atrodė, kad šv. Augustino skelbtos « Dievo karalystės » realizavimas bus jau arti tikslo: visą Vakarų Europą apjungė vienas tikėjimas, viena universali religinė idėja. Atrodė, kad nieko nebereikia! Siektasis idealas buvo įgyvendintas. O tačiau jau nuo XV-tojo amž. buvo imta skelbti apsivalymo nuo negerovių, reformos mintis, buvo imta kalbėti apie vadinamąją « reformatio in capite et

membris » (Reformos viršunėje ir sąnariuose, t. y. reformos vyskupuose ir kuniguose). Pirmą kartą « reformatio in capite et membris » buvo oficialiai iškelta Konstancos santaryboje, t. y. tame pat bažnytiniame susirinkime, kur 60 *Žemaičių bajorų, bedėstydami ordino skriaudas, pravirkdė minias dalyvių.*

Tas klausimas buvo iškilęs Vakarų didžiosios schizmos metu, jis stipriai figūravo koncilijarinio sąjūdžio metu, kada bažnytinė koncilija laikė save aukštesne už popiežių. Jis nenutilo visą XV amž. galą, kada Romoje, neišskiriant ir Kūrijos, ėmė reikštis renesansinio sąjūdžio ženklai. Reformos labai reikėjo, bet jos nesimatė, nes iš vidurinių amžių einanti tvarka atrodė pati geriausia. Kai reformų nepadaro galvos, jos prasideda nelauktu ir nelaimingu būdu ! Juk lygiai šimtas metų praėjo nuo tos reformos minties kėlimo, kai toji « reformatio in capite et membris » pradėjo vykti iš apačios. O tas *vykimas-reformavimasis buvo labai nelaimingas.* Juk jis sunaikino didžiausią vidurinių amžių turtą — tą pagrindinę jų *idėją.* Jis sugriovė vidurinių amžių universalizmą, jų scholastiką, jis nuvedė tais šunkeliais, kurie galop priėjo prie mūsų dienų katastrofos ir krizės. Čia turiu galvoje ne ką kita, kaip Liuterį ir Kalviną, tiedu pagrindinius reformatorius, kuriedu krikščioniškai Europos vienybei suteikė didžiausią smūgį, didžiules žaizdas. Šito smūgio pasėkos dar iki pat šių dienų gyvai jaučiamos. Simplicistiškai kalbant: reformacija yra visų mūsų bėdų pradžia, ji pagimdė šių laikų krizių gemalus.

Kaip visa tai įvyko ?

Reformacijos pradžios reikia ieškoti naujame sąjūdyje — *humanizme.* Koks yra ryšys tarp humanizmo ir reformacijos ? Kaip žinoma, vidurinių amžių žmogaus gyvenimo centre buvo Dievas. Jo visa pasaulėžiūra buvo t e o c e n t r i n ė, kur visas gyvenimas buvo pajungtas Dievo garbei, ir žmogus šiame gyvenime labai rūpinosi anuoju, transcendentiniu pasauliu. Nuo XIV amž. ėmęs reikštis sąjūdis pradėjo domėtis klasikine senove. Pirmiausia Italijoje, kur ryšys su to pat krašto antikiniu pasauliu niekada nebuvo galutinai nutrūkęs, atsirado srovė, reikalaujanti atstatyti praeitį, skelbianti grąžinimą senojo grynumo, antikinio pasaulio, nes toji senovė atrodė tiesiog spindinti. Ir šitaip mirusi istorija buvo vėl pabudinta, praeities gyvenimas imtas daryti dabartiniu. Kapuose pusiau užmiršti gulėję romėnai ir visai užmiršti graikai — buvo pažadinti. Šitas tiesiog perdėtas noras atgaivinti senovę — mene ir architektūroje — vadinamas renesansu. Tas sąjūdis moksle ir literatūroje gavo humanizmo vardą. Tai buvo sąjūdis prieš vidurinių amžių dvasią, prieš tą — puikuolių humanistų lūpomis —, vieno tūkstančio metų naktį, vis pavyzdžius imant iš antikinių laikų. Jeigu nuo humanistų laikų skaitoma vidurinių amžių pabaiga, ar perėjimas į naujuosius laikus, tai

reiškia perėjimą nuo teocentrinės, t. y. nuo dieviškos į žmogišką, į antropocentrinę pasaulėžiūrą; tai reiškia posūkį nuo Dievo gelmių, nuo vidaus jėgų ir dvasios koncentracijos į paviršutinišką, išorinį kultūrinį fasadą (Berdjaew: Sinn d. Gesch. 183). To žmogaus pasaulėžiūroje atsipalaiduoja, galima sakyti, visai emancipuojasi ir pasidaro nepriklausomi: mokslas, menas, politika (ar valstybinis gyvenimas) ekonomika, visuomeninis gyvenimas, žodžiu, visa kultūra. Gal pradžioje galima kalbėti tik apie autonomijos įgijimą, bet nuo jos bus jau netolimas kelias į visišką kultūros sekuliarizaciją.

Humanizmas reiškė ne tik žmogaus individualybės laikiną prasiveržimą. Tai buvo noras tą individualizmą ir subjektyvizmą specialiau pabrėžti akivaizdoje tradicinių vidurinių amžių formų, akivaizdoje scholastikos mokslo. Žinome, kad humanistų kultūrinis idealas nebebuvo anapus — transcendentinis. Jis buvo atremtas į šį pasaulį. Save atradęs žmogus reikalavo naudotis šio gyvenimo džiaugsmu, ir savo gyvenimą jis rėmė *tikėjimu į prigimtas galias*. Tad pasaulėžiūros centrą užėmė nebe Dievas, o žmogus — vietoje teocentrinės atsistojo antropocentrinė pasaulėžiūra. Kai kurie humanizmo atstovai nuėjo tiek toli, kad jie į krikščionybę ėmė žiūrėti, kaip į žmogaus prigimties prispaudėją, antikinės kultūros vertybių sunaikintoją.

Humanizmo įtaka vėlybesniems šimtmečiams buvo labai didelė. Reikšmingai jis paveikė XVII-XVIII amž. vadinamąjį « apšvietos » ar « šviečiamąjį » laikotarpį. Apskritai humanizmas sudarė bene reikšmingiausią įnašą moderniojo, naujojo, mūsų laikų supasaulintos dvasios žmogui. Nuo humanizmo eina tiesioginis kelias į tą didžiausią skilimą krikščionybės istorijoje, į reformaciją.

Tos didžiulės religinės krizės priežasčių yra visas kompleksas. Jų buvo religinių, išplaukiančių iš pačioje Bažnyčioje atsiradusių negerovių, kurias pašalinti balsas vis buvo keliamas per kelias generacijas. Popiežių rezidavimas Avignone, schizma, bažnytinės koncilijos vyresniškumo idėja, Romos Kūrijos puošnumas bei išlaidumas neprisidėjo prie popiežių autoriteto stiprinimo. Buvo visa eilė negerovių vienuolynuose, tarp žemesniųjų dvasiškių. Reformacijai randamos dar ir kitos priežastys, kurias galima apibendrinti politinėmis ir ypač ekonominėmis-socialinėmis. *Bet labai gili šaknis reformaciją nuveda iki humanistų.* Iškeldami žmogaus proto galias, keldami pirmųjų amžių krikščionių grynuosius šaltinius, tuo pačiu humanistai niekino viduramžių Bažnyčią, jos autoritetą, popiežių. Buvo taip samprotaujama: jeigu viduramžiai « deformavo » antikinę kultūrą, tai drauge jie « deformavo » ir tikrąjį Kristaus mokslą. Joks kitas autoritetas, tik pats žmogus, beskaitydamas šv. Raštą ir jį aiškindamasis, gali grįžti prie to nesugadinto tikėjimo. Štai kokiu būdu humanizmas prisidėjo prie reformacijos.

Dabar trumpas klausimas: kaip apsireiškia reformacija Europos krizių istorijoje? Kaip žinome, ji sunaikino religinę vienybę, atmesdama neklystantį autoritetą tikėjimo dalykuose. Drauge ji išugdė tą *subjektyvią* Kristaus mokslo *interpretaciją*. Jeigu nėra vieno tikėjimo taip, kaip jis buvo Vakaruose viduriniais amžiais, tai *drauge abejojančiam žmogui to tikėjimo vertė mažėja*. Vadinasi, religinis suskilimas buvo baisi žaizda. Šalia religinio skilimo, žinoma, kaip išvada įvyko dvasinis suskilimas. Šitaip krikščioniškoji ir vienlytė Vakarų Europos kultūra taip pat suskilo, ėmė irti. O jau galutinai atsipalaidavusi ir supasaulėjusi kultūra, žinoma, vystėsi nebe katalikybės įtakoje, bet buvo kalvinistinės ir ypač laisvos dvasios apsprendžiama. Jos išdavos — šviečiamasis laikotarpis (Apšvieta — Aufklaerung) — racionalizmas, liberalizmas, pagaliau bedievybė, kai katalikybės kultūrinės pastangos tuo pat laiku apsireiškia ispanų kultūroje, nuostabiame baroko išsiskleidime, prancūzų klasikinės kultūros išsivystyme. Šiaip jau katalikybė, reformacijos suskaldytuose kraštuose, yra sunkioje ir daug pastangų reikalaujančioje defensyvoje.

Sekuliarizuota, supasaulėjusi mintis, kurios šaknys, kaip matėme, ėjo jau nuo humanizmo-reformacijos laikų, XVIII amžiuje savo ryškų pavidalą gavo apšvietos, šviečiamajame laikotarpyje, kada žmogus neva *buvo apšviestas*, jam atskleistos visos paslaptys, jis apvalytas nuo prietarų ir t. t. Nepaprastai žmogus ėmė pasitikėti savo proto jėga. Jis ėmė kritikuoti Apreiškimą, t. y. apreikštą religiją, Bažnyčios autoritetą, šitaip pirmą kartą Vakaruose sukurdamas antikrikščionišką pasaulėžiūrą. Visą religinį, dvasinį, politinį, ūkinį gyvenimą žmogus ėmė statyti ant vienintelio kriterijaus pamatų, būtent, ant vadinamojo kritiško proto normų. Iš vienašališko senosios pagonybės atgaivinimo ir garbinimo humanizmo metu, iš perdėto asmeninės laisvės užakcentavimo reformacijoje dabar sekė tik natūralinės, prigimtosios etikos reikalavimas. Šitaip šviečiamojoje literatūroje bei filosofijoje viskas, kas antgamtiška, nebeteko savo vietos. Stebuklai, pav., buvo laikomi pasenusiais prietarais. O prietarus numetus — buvo samprotaujama — bus galima daug laimėti mokslui. Šitoks nepaprastas akcentavimas individualizmo ir atskiro žmogaus proto atpalaidavo politiką ir ekonominę sistemą nuo religinės-bažnytinės moralės. To išvadoje bus imperialistinės valstybių varžybos, atsiras visai be skrupulų vedama politika, vėliau ateis karštligiško ginklavimosi laikai, lydimi beatodairinio kapitalistinių verslininkų egoizmo ir t. t. Atrodo, kad pasaulis ekonomiškai suklestės, nes atsiras plačiausio masto pasaulinė prekyba, bet drauge ir užvaldys Mammona bei materializmas. Visa tai savaime eina iš šviečiamojo laikotarpio, kuris diferencijuotai pasireikš XIX amž., įgydamas dar ryškesnes antireligines formas.

Nemažesnės reikšmės apšvieta turėjo ir didžiajai prancūzų revoliucijai. Į tos revoliucijos pagrindines priežastis paprastai įskaityta: karaliaus dvaro išlaidumas ir apskritai pairę finansai, sunki valstiečių baudžiava bei feodalinė visuomenės santvarka. Tačiau iš tikrųjų yra tai tik antraeilės-trečiaeilės priežastys. Kuri yra pagrindinė priežastis? Apsišvietė trečiasis luomas, kuriam priklausė ne vien valstiečiai, bet ir gydytojai, advokatai, būsimieji revoliucijos veikėjai. Jie prisiskaitė Rousseau, Voltaire, Montesquieu, enciklopedistų raštų. Ten randamos šviečiamojo laikotarpio idėjos buvo pagrindinė revoliucijos priežastis, ir jos nešėjai buvo apsišvietę, knygų prisiskaitę miestelėnai, pirmoje eilėje paryžiečiai. Toji revoliucija sunaikino feodalinę visuomenės sistemą, drauge ji sunaikino ir paskutinius viduramžių santvarkos likučius, kai buvo paskelbtas visų luomų lygybės šūkis. Šalia visuomeninės reikšmės vertybių, kurias Europos tautos ir valstybės pasisavino, revoliucijoje ėmė triumfuoti radikalizmas, nukreiptas prieš Bažnyčią. Kitados viduramžiai buvo sukūrę krikščionišką gyvenimą, nes jie buvo sukūrę krikščionišką tradiciją. Gyvenimas buvo giliai perpintas bažnytiškai religiniu matu (ryto mišios, vakarinė malda). Savaitės svarbią užbaigą sudarė sekmadienis. Toliau ėjo švenčių ir pasninkų dienos, pasninkų laikotarpiai. Visas tas gyvenimas, perpildytas bažnytinės dvasios, sukos apie į dangų besistiebiantį bažnyčios bokštą (gotika). Šitoji pamažu giliai ir plačiai įsišaknijusi tradicija buvo stipriausias katalikų vidujinio gyvenimo ramstis. Tai nujausdama, revoliucija visomis jėgomis bandė tą ramstį perlaužti. Panaikintos senos diecezijų ribos, įvesta civilinė kunigų konstitucija (pagal apšvietos pagrindinę idėją, kad visos religijos yra lygios!), pagaliau nueita iki kraštutinumo — panorėta krikščionybę visai sunaikinti, tiesiog iš istorijos išbraukti: panaikintas Gregorijaus kalendorius, panaikintas sekmadienis, bažnytinės šventės ir t. t. O to rezultate ėjo masinės kunigų deportacijos į Cayenne — Velnio salą, valstiečių persekiojimai. Šitokia prancūzų revoliucija buvo labai logiška apšvietos idėjų išdava. Akivaizdžiai tai parodė mums 1793 m. Notre-Dame katedroje įvestas « proto kultas », nes apšvieta labiausiai buvo nusilenkusi naujai atrastam visagaliui ir kritiškam protui.

Prancūzų revoliucija pagaliau d e m o k r a t i z a v o Europos visuomenę. Žmonių lygybės idėją dažnai buvo skelbę filosofai, įvairūs eretikai, reformatoriai vienu ar kitu būdu. Tačiau dabar — prancūzų revoliucijoje pirmą kartą ir galutinai — toji idėja iš t e o r i j o s virto gyvenimo dėsniu, ir tapo mūsų santykių svarbiu pamatu (visi esame lygūs, o manos laisvės niekas negali nupirkti!). Bet šitie labai svarbūs prancūzų revoliucijos (lygybės ir laisvės) šūkiai buvo čia pat labiausiai pažeisti. Antikrikščioniškos ir antibažny-

tinės tendencijos, kurios nuo humanizmo laikų buvo sujungtos su vis toliau besivystančiu žmogaus individualizmu, pagaliau pasiekė galutinos išvados. Tik žmogus buvo padarytas saikas ir matas visų dalykų. Tik žmogus, skaudžiai paniekinant Dievo teises, buvo padarytas viešpačiu. Tokiu būdu prancūzų revoliucija buvo lyg nunokęs apšvietos vaisius, galutinai atsipalaidavusio individualizmo išdava, to individualizmo, kuris buvo imtas įgyvendinti. Humanizmo šūkiai buvo daugiau pasilikę teorinėje plotmėje. Prancūzų revoliucija juos įgyvendino. Ji turėjo sau pavyzdį — radikalųjį Liuterį, griovusį popiežiaus ir Bažnyčios autoritetą. Be šitos religinės XVI amžiaus revoliucijos, kur buvo išimtas kertinis akmuo — atšaukiant popiežiui paklusnumą, prancūzų revoliucijos radikalumas nebūtų buvęs galimas. Kreivas tikėjimas bei reformacija — t. y. sunaikinimas tikėjimo vienybės, buvo kelias į netikėjimą. Štai matome, kaip krizės, lyg kokie krumpliai, vienas kitą kabina ir suka tą mašineriją, kurią galime pavadinti « didžiąja krize ».

Esame apžvelgę du pagrindinius praeities krizių epizodus : apie 1500 ir apie 1800 metus. Kaip matėme, nuo humanizmo laikų žmogus svirduliuoja lyg girtas. Štai jis susižavi antikiniu mokslu ir menu, štai pažangos idealu, neo-humanizmu, nepaprasta mokslo galia. Pagaliau jis įtiki *demokratinio idealo* išganingumu. O mūsų žmogus pagaliau dar įtikėjo technikos galybe, mašina, ir kartais atrodo, kad mašina ir technika yra pasidarę vieninteliai jo tikėjimo — (mūsiškai « netikėjimo ») objektai. Bet visi tie dalykai žmogų nuvilia. Jo sieloje yra krizė.

Išnagrinėjęs mūsų žmogaus dvasios struktūrą, Berdiajevas prieina prie įdomios išvados, kad turi ateiti *nauji* viduriniai amžiai, kur vėl visas išsiskirstęs, diferencijavęsis ir palaidas gyvenimas, iki šiol suskilęs ir sueižėjęs, bus sujungtas į vieną, vėl bus prieita prie visuotinumo ir universalumo, sudarant vienam Dievui palenktą visuomenę. Norėtume linkėti, kad Berdiajevo samprotavimas išsipildytų, nes žinome, kai tik krikščioniškosios kultūros dirvoje išaugo antropocentrizmas, prasidėjo nelaimingas procesas.

Bet naujieji viduriniai amžiai turėtų būti kitoki. Vidurinių amžių Bažnyčia, atrodė, buvo pasiekusi labai daug, besistengdama žemėje, pagal Augustino « De civitate Dei », realizuoti Dievo karalystę. Bet pasiekus tam tikrą laipsnį, buvo manyta, kad jau viskas laimėta, viskas realizuota. Atsirado statika ! Nebent reikėjo priversti paklusti nekrikštus, pagonių bei stabmeldžių tautas. Jos ardo Dievo tvarką !

Pagal tą didįjį Bažnyčios tėvą žemės gėrybių vartojimas yra tik tada pateisinamas, kai tos gėrybės vartojamos D i e v o garbei. Iš čia buvo padaryta tokia išvada : pagonys, eretikai ir blogi krikščionys negali savo turtų sunaudoti Dievo garbei, tai jie juos valdo

neteisėtai. Vadinasi, krikščionys turi teisę nusavinti pagonių žemes. Iš čia kryžiaus karai ir prieš pagonis prūsus ir lietuvius. Bet Bažnyčia nebuvo pašaukta prieš pikta pavartoti fizinę prievartą, lygiai kaip Kristus subarė šv. Petrą, kai tas Malchui nukirto ausį. Kovojanti Bažnyčia, Ecclesia militans, reiškė ne fiziniu kardu kovojančią Bažnyčią. Tad anų vidurinių amžių Bažnyčios atstovams nepasisekė galutinai realizuoti savo idealo. O tas nepasisekimas gali būti suvestas į žmogišką prigimtį. Juk kokią nors instituciją *reiškia* ne rūmai, ne pastatai, ne puošnūs įrengimai, bet *tos institucijos nešėjai — žmonės*. Ir visais laikais Bažnyčia, kaip organizacija, tik tiek tegalės turėti įtakos ir triumfuoti, kiek ji apvalys ir nuskaidrins savo išpažinėjų širdis. Ir iš šiandieninės krizės Europa tik tiek tegalės išeiti, kiek ji vėl suras kelią į krikščionybę. Buriniam laiveliui, kaip žinote, kad jis nuo vėjo nevirstų ant šono ir išlaikytų pusiausvyrą vandenyje, pačiame dugne prikabinamas svambalas, ir dar švininis. Humanizmas tą svambalą sumažino, o apšvietos racionalistai jį visai išėmė, nes jie, anot garsiojo anglų kultūros istoriko Arnoldo Toynbee, ėmė labiau garbinti kūrinį, o ne patį Kūrėją. Tai buvęs didžiausias kultūros išdavimas. Europos kultūros laivelis ėmė dar labiau blaškytis ir patekti į naujas pavojingas sroves, į naujas audras, į naujas krizes. Šiandien jis yra visai parbloškiamas. Tik krikščionybė (taip kalba ir Huizinga, ir Toynbee ir Berdiajevas) gali būti svambalu tam blaškomam laiveliui. Atrodo, kad ji, o drauge ir Bažnyčia, patirs dar daugiau persekiojimų ir kentėjimų. Bet Bažnyčia stiprėdavo, grynėdavo ir užsigrūdindavo persekiojimuose, nes apskritai — anot Lacordaire — kentėjimas yra vienas iš greičiausių paukščių, nešąs tobulybės link. Žinoma, tas kentėjimas turi būti įprasmintas.

Toji prancūzų revoliucija, natūrali išvada iš racionalizmo idėjų, buvo atnešusi Prancūzijoje, kaip žinome, didelį kunigų persekiojimą. Žymus Bažnyčios istorikas J. Lortz apie tai sako : « ... tas krikščionių persekiojimas tačiau buvo drauge ir Bažnyčios išsigelbėjimas, nes jis davė kankinių ... ».

Iš persekiojimų Bažnyčia, kuriuos ji šiandien kenčia, išeis stipresnė ir grynesnė. O iš šiandieninės krizės bus galima rasti kelią tiek, kiek sugebės iš jos išeiti atskiras žmogus, kiek jis savo gyvenimą statys ant evangelijos dvasios, kiek jis savyje sunaikins Antikristo pradus. « Antikristo » — nustebsite. Taip !

Žinome, kad Antikristo pavidalas, pagal istorinius aprašymus, buvo norima identifikuoti tai viename, tai kitame valdove. Yra taip pat žinoma, kad jis — pagal šv. Jono Apreiškimą — sutapatinamas su Neronu. Kartais Antikristu vadinama visa institucija. Taip buvo reformacijos kovoje. O paskutiniame kare Antikristo įrankiu vadinta visa viena tauta ir t. t. Garsusis italų istorijos filosofas Benedetto

Croce, žymiausias Europos žmogus, sako, kad iš tikrųjų Antikristas nėra nei atskira institucija, nei kokia nors rasė, tauta, ar valstybė, ar atskiras žmogus. Antikristas reiškiąs ne ką kita, kaip kiekvienoje žmogaus sieloje esantį polinkį, nusistatymą, tendenciją. Žmogaus sieloje yra Antikristo dalelė.

Gal tokis Antikristo supratimas mums labiau padės išaiškinti ir šiandieninės krizės padėtį ir apskritai visą krizių išsivystymą. Ten, kur tikrosios vertybės niekinamos, ignoruojamos, išjuokiamos, naikinamos, ten tas žmogaus sielos Antikristas labiausiai apsireiškia, nes jis atsistoja kaip naikintojas tos kultūros, kuri stovi ant krikščionybės, ant Kristaus mokslo pagrindų. Toks Antikristas, žinoma, išeina kaip Kristaus antipodas, jo didžiausias priešas.

Šitokis Benedetto Crocės aiškinimas, kad Antikristas yra mumyse patyse, pasirodė labai vertas dėmesio.

Šiandieninio žmogaus uždavinys yra sumažinti tą antikristinę tendenciją, šių dienų krizių migliose surasti tą krikščionybės švyturį ir nebeklajoti daugiau. Tik tas švyturys jį išgydys iš tos didžiausios pasaulio istorijoje krizės.

ATEITININKIJA KETURIŲ DEŠIMTMEČIŲ PERSPEKTYVOJE

(1911 — 1951)

« Šeši tūkstančiai susipratusio, drausmingo, susidraugavusio inteligentiško jaunimo, jungiančio savo gyvenimo bei veikimo pagrinde dvi visuomenines galybes—religiją ir tautybę, yra nedidelei tautai pajėga, kuri gali nulemti žymioje dalyje tolimesnį kultūrinį jos likimą » (« Židinys », t. VII (1928) 109 p.).

Šitokiais žodžiais per pirmąjį Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetį kreipėsi At-kų Federacijos Vadas prof. St. Šalkauskis į organizacijos narius ir katalikišką visuomenę. Tais žodžiais buvo įvertintas at-kų vaidmuo prieš dvidešimt su viršum metų pačioje Lietuvoje. O šiandien, tremtyje, kalbėti apie at-kų veikimą, vertinant jį per keturis dešimtmečius, reiškia sau *gyvai prisiminti* anuos laikus, kada laisvoje Lietuvoje pakilusia nuotaika vykdavo iškilmingi kongresai, konferencijos, metinės šventės, iškylos. Minėti tą dar netolimą praeitį — reiškia atkurti vaizdus iš anų visuomeniniu entuziazmu ir jaunatvišku idealizmu persunktų laikų, kada, pav., « Gamtos Draugo » ekskursijų moksleiviai spindinčiu veidu lankydavo Nemuno krantų istorines vietoves, o studentai at-kai savo dinamizmą nešdavo ir kitiems katalikų sambūriams ir t. t.

Šiandien žvelgti į anuos dešimtmečius, kada jautiesi lyg tas be šaknų išrautas želmenėlis, kada po kojomis laikinai nebėra tos žemės, kur tas įspūdingas veikimas vyko, darosi graudu. Bet iš kitos pusės, kai žvelgiame į anuos dešimtmečius, nustembame anos veiklos platumu, jos didingumu. Iš jos galime pasisemti jėgų ir ateičiai. Atrodo, kad kiekvieno at-kų minėjimo vienas iš tikslų turėtų būti paraginti at-ką, duoti akstiną toliau gilinti savo organizacinį susipratimą religine ir tautine kryptimi. Kaip žinome, tik tuos du dalykus vykusiai suderinus į vieną organišką sintezę ir prasidėjo at-kai, kaip lietuvių katalikų jaunuomenės organizacija. Katalikybė ir tautybė visada buvo padėta jos pamatan. Todėl at-kų atsiradimą Lietuvoje prof. St. Šalkauskis, net tampriai siejo su *antruoju lietuvių tautos atgimimu*, būtent, religiniu. Bet šitas antrasis atgimimas jokiu būdu nepaneigė pirmojo. Jis suėmė jį į save. Jis juo materialiai rėmėsi (« Židinys », XI, 128). Kaip « Aušra » pasistatė tikslą atnaujinti mūsų gyvenimą tautinėje lytyje, taip « Ateitis » ryžosi atnaujinti mūsų gyvenimą dieviškajame turinyje (« Židinys », II, 232 p.).

Žinia, *tradicinė* Lietuvos šviesuomenė (t. y. bajorija) buvo atskilusi nuo savo tautinio kamieno ir palengva merdėjo džiūdama savo užsispyrusiai izoliuotoje lenkiško nusistatymo padėtyje. Bet iš kitos pusės pirmoji susipratusių lietuvių inteligentų karta, mūsų tautinio atgimimo pijonieriai-veikėjai, buvo nukreipę beveik visą šviesuomenę vienašališka kryptimi. Perėjusi per rusų mokyklas, per Varšuvos pozityvizmą, rusiškojo nihilizmo įtakoje pairusi, ji buvo ėmusi radikalėti, socialistėti, ji buvo ėmusi atskilti nuo tautos kamieno pačiame svarbiausiame dalyke, būtent, pasaulėžiūroje. Tiesa, daugelis tų inteligentų žvelgė giliu romantišku jausmu į Lietuvos istoriją, brangino *liaudies kalbą*, bet nuo jos religijos, buvusios XIX-tojo amž. pravoslavinimo ir rusifikacijos atakose, be kitko, vieninteliu lietuvių kaimiečio apsaugos skydu, stipriai tolo.

Akivaizdoje tokios daugumos pasaulinės šviesuomenės nukrypimo, jau prieš 40-tį metų, kada visas Lietuvos visuomeninis gyvenimas formavosi ir skirstėsi, atsirado būrelis jaunuolių, kurie išėjo iš tokio vienašališkumo, kurie sugebėjo drauge su tautiniu atgimimu sujungti ir religinį.

Nedėstysime čia visos keturiasdešimt metų at-kų istorijos. Kiekvienas dešimtmetis turi savo veidą, savo nuotaikas, kokią ryškesnę savo žymę. Organizacija gali didžiuotis tebeturinti gyvų narių, kurie organizavo, arba įsijungė, kai tas sąjūdis gimė, kurie sugebėjo aktyviai dalyvauti jauname at-kų judėjime, kai jis gyvastingai ir tiesiog herojiškai reiškėsi tremties dienomis Rusijoje. Tos pat kartos seniausieji at-kai sugebėjo uoliai kūrybiškai įsijungti į pačią reikšmingiausią kovą, būtent, į likiminę kovą už tautinę laisvę. Su tokiu

pat nusistatymu jie vieni iš pirmųjų statė ir valstybinį gyvenimą ką tik iš griuvėsių atsikėlusioje Lietuvoje. Nepriklausomoje Lietuvoje, iš gausių Lietuvos gimnazijų, kada Lietuvos kaimas iš visų jėgų ėmė veržtis į mokslą, atsirado gausi antroji at-kų karta. Ji nešė savo reikšmingąją dalį ir totalitariniame režime, ar tai lietuvių katalikų jaunimo auklėjime, ar mokslo ir meno vertybių kūrime, ar kovoje su dechristianizacija. Nuo Vytauto Didžiojo jubiliejinių metų slaptame moksleivių at-kų veikime gimė trečiosios kartos kovotojai, kurių veikimo dešimtmetis turi būti nutęstas iki okupacijų. O nuo 1940 m. at-kai reiškėsi rezistencinėje, pogrindinėje, pagaliau partizaninėje veikloje, o naujoje tremtyje jie vėl susiorganizavo pagal Lietuvos sukurtą struktūrą.

Berods, daug kam žinomas dalykas, kad at-kų organizacijos gimimą apima dvi datos. Tai buvo 1909 m. spalio 28 d., kai Belgijos Liuvene lietuviai katalikai studentai *sudarė* organizacinį komitetą lietuvių katalikų studentų sąjungai kurti, ir 1910 m. vasario 19 d. tame pačiame Liuvene iš un-to studentų suorganizavo pirmąją Sąjungos Valdybą. Jei laikysime organizacijos pirmąja užuomazga — Sąjungos Valdybos sudarymą, tai šių metų vasario 19 nuo to reikšmingo fakto at-kų istorijoje yra suėję lygiai keturi dešimtmečiai.

Prie ano liuveniškių judėjimo tuoj prisidėjo ir kitos lietuvių kat. studentų grupės Friburge, Krokuvoje, Maskvoje ir kitur. Ir jau po mėnesio (kovo 12 d.), Liuvene išrinktoji Sąjungos valdyba savo pareigas perleido *pasauliečiams* — Maskvos un-to lietuviams katalikams.

Kaip galima charakterizuoti tą pirmąjį dešimtmetį ? Tai yra beveik ištisai laikas, kada reikėjo veikti po svetimųjų jungu. Iš karto pastebimas greitas organizacinis šuolis, sakytume, lyg koks biologinis įsigalėjimas visuomeniniame organizme, susiradimas ir užėmimas jame sau skirtos vietos. Čia reiškiasi jaunatviškas ir kovingas idealizmas, ryškiai aptinkamas tremties metais Rusijoje, kada Voroneže, Petrapilyje, Maskvoje, Tambove, Kazanėje, Jaroslavlyje, Taganroge ir kitur, evakuotose įvairiose Lietuvos mokyklose, ėmė reikštis at-kai. Čia pastebimas didelis patriotizmas, visuomeniškumas, žinomas ir toje tremtyje įvairiais socialiniais patarnavimais, darbininkų šeimų lankymais, jų organizavimais ir t. t. Neužmirštamus pavyzdžius čia yra palikę be laiko staiga miręs Vytautas Endziulaitis ir laisvės kovose kritęs Antanas Matulaitis.

Šalia atitinkamo organizavimosi šitą laikotarpį charakterizuoja ir reikalingas ideologinio susipratimo gilinimas, nuoširdus nagrinėjimas pasaulėžiūrinių klausimų. Apie tai mums gyvai liudija « Ateities » puslapiai. Svarbiausioji tų jaunuolių žymė, kuri išskyrė juos iš kito jaunimo, yra katalikiškumas. O savo patriotizmą jie paliudijo kraujo

aukomis nepriklausomybės kovose, sudarydami reikšmingą savanorių branduolį.

Lietuvos Steigiamojo Seimo metais, dar vykstant kovoms su lenkais, kuriose at-kai neteko žymių savo narių, buvo suorganizuotas pirmasis at-kų kongresas, atšvęstas pirmasis dešimtmetis, nustatytos gairės ateičiai. Įvariuose Lietuvos kampuose jau buvo spėję susikurti gimnazijos, ir kur tik bebuvo kokia nors vidurinė mokykla, visur jau buvo gimusios at-kų kuopos, kai kur net atskiros berniukų ir mergaičių, su atskiromis sekcijomis ir t. t. 1920 m. kongrese buvo žymi moksleivių persvara.

Iš Aukštųjų Kursų buvo greit suorganizuotas Lietuvos un-tas, atsirado ir kitos aukštosios mokyklos, kur būrėsi studentai at-kai. Vadinasi, organizacijos kūnas ėmė smarkiai augti, plėtotis ir diferencijuotis. Gyvenimas reikalavo tiksliai precizuoti savo ideologiją, ir, kaip tinka subrendusiam organizmui, persitvarkyti diferencijuotu būdu (« Židinys », XI, 1930). Jau antrasis at-kų jubiliejinis kongresas (1925 m. Kaune), atsižvelgdamas į gyvenimo iškeltus reikalavimus, buvo konstatavęs reikalą persiorganizuoti. Ir ten buvo padarytas svarbus sprendimas — nutarta sukviesti reorganizacinę at-kų konferenciją. Ji įvyko 1927 m. liepos 14-19 d. Palangoje. Tad nuo 1927 m. at-kų organizacija tapo didžiulė trijų Sąjungų Federacija, su aiškiai nustatyta valdomųjų bei vykdomųjų organų hierarchija, su tiksliai formuluotais principais ir pareigomis.

Šalkauskio nemirštamas kūrinys at-kų organizacijai buvo jo suformuotieji principai ir pareigos, at-kų uždaviniai ir tikslai. Visa tai buvo išleista 1933 m. atskiroje knygoje « Ateitininkų ideologija ». Kaip filosofas pedagogas jis ieškojo Lietuvoje savo mokslui ir praktinės atramos. Skelbdamas pilnutinio gyvenimo idealą, jo vykdytojais jis pasirinko at-kus, nes šie jam atrodė tikrasis pilnutinės pasaulėžiūros sąjūdis, pozityviai apjungęs anas dvi didžiąsias idėjas — religiją ir tautybę.

1929 metų stud. at-kų metinėje konferencijoje darydamas savo kritiškas pastabas, liečiančias at-kų ideologijos realizavimą gyvenimo praktikoje (« Židinys » X, 1929, 313 p.) Šalkauskis, akivaizdoje ano meto totalitarinių valdžios pastangų, skelbė at-kams: « Idėjinis ginklas pasirodo galingesnis už bet kurį kitą ginklą, — nes jis remiasi doriniu vertingumu ir moraline idėjos galybe. Kai materialinis ginklas yra atremiamas materialiniu ginklu, moralinis ginklas pasilieka nepasiekiamas priešui. Bet juo subtilesnis yra ginklas, juo sunkiau yra pramokti jis tinkamai valdyti, ir juo didesnio pasiruošimo bei pasiaukojimo jis reikalauja. Mūsų ginklas kaip tik priklauso prie tokių ginklų, bet sykiu jis pažymėtas tuo kryžiaus ženklu, po kuriuo visuomet laimima » (t. p. 326).

Labai aukštus ir kilnius uždavinius užbrėžė Šalkauskis Lietuvos at-kams, ir suprantama, žmogiškoje tikrovėje jie nesidavė greitai realizuojami. Ryškiai tai atsispindi ir pačios Federacijos Vadovybės atsišaukime. Tuo atsišaukimu buvo kviečiamas Kaune visų at-kų dalinių III-sis kongresas Vytauto D. metais. Ir ten iš Federacijos Vado plunksnos išėjo tokie žodžiai: « ... mūsų ideologija yra geriau suformuluota negu įsisąmoninta ; mūsų organizacija labiau sukondensuota principe negu atspari gyvenime ; mūsų kūryba labiau pageidaujama negu konstatuojama ; mūsų gyvenimo kova labiau skelbiama negu ji reiškiasi žygiais ; apskritai pas mus daugiau projektuojama, negu realizuojama » (« Žid. » XI, 130 p.).

Kas buvo davęs progos Šalkauskiui šitokiu atsišaukimu kreiptis į at-kus ? Kai plačioji programa buvo paskelbta ir konkretizuota, Federacijos Vadas pradėjo abejoti, ar at-kai yra pakankamai susirūpinę savo pasaulėžiūros išaiškinimu.

Kai Lietuvos visuomeninį gyvenimą ir net kultūrinį vis labi u režimas ėmė tempti savojon sistemon, prieš atkus ir jų ideologinį nusistatymą, net prieš paties Šalkauskio straipsnius buvo tautininkų spaudoje gana daug prirašyta. Šalkauskis vėl pasigedo autorių, kurie atremtų puolimus, ir jam atrodė, kad at-kų jaunuomenė abejingai ima žiūrėti į jų pasaulėžiūros ir ideologinio nusistatymo puolimus. Bet iš tikrųjų tai buvo jau užčiauptos burnos laikai. Pats Šalkauskis, atidarydamas III-jį kongresą, turėjo iš vienos pusės at-kų vardu pasakyti : « Per šitą reikšmingą mūsų tautos gyvenimo etapą mes drauge su visa mūsų tauta augome, stiprėjome, kovojome jos kovas, sirgome jos vargais, džiaugėmės jos laimėjimais, o kas svarbiausia, visados ėjome tiesia aukštųjų idealų linija, nenorėdami nieko pavergti ir skriausti, bet taip pat pasiryžę nevergauti jokiai prievartai, jokiai tautiško idealo karikatūrai. Šiandien — toliau tęsė Šalkauskis — mes galime pasakyti sau ir kitiems, kad mes turime gryną sąžinę, kilnias intencijas, nepalenkiamus pasiryžimus visados tarnauti Dievui ir Tėvynei ir nuolatos kovoti su visu tuo, kas gresia religiniam, tautiniam ir valstybiniam gyvenimui dezorientacijos, suirimo pavojais ». (« Žid. XII, 49).

Ir toliau Šalkauskis drąsiai charakterizavo tuos visuomeninio ir valstybinio gyvenimo ženklus, kurie tada ims visą katalikų gyvenimą dusinti, varžyti. Šalkauskis per kongreso atidarymą viešojo gyvenimo trūkumus taip išdėstė : « ... Stoka moralinių ir legalinių autoritetų, teisėtai laimėtų visuomeniniame gyvenime. Tvirtų visuomeninių principų bei pažiūrų sunykimas, asmens laisvės ir šiaip jau prigimtųjų teisių negerbimas, visuomeninių idealų paniekinimas, t. y. praktinis visuomeninis nihilizmas ir skepticizmas užvaldė mūsų gyvenimą plačiai ir giliai ». Toliau sako : « Nacionališkas liberaliz-

mas ir socialistiškas radikalizmas dažnai sutaria paneigimu teisių katalikiškos visuomenės, šios tikros saugotojos visuomeninės pusiausvyros, socialinės taikos, politinės vienybės ir valstybinės tvarkos » (t. p. 49).

Vėlesnės mūsų tautos ir valstybės nelaimės užtrynė ar išdildė mūsų atmintyje anuos visuomeninius trūkumus, kuriose jau nuo 1928 metų teko at-kams veikti. Tad verta pasiklausyti, ką toliau Šalkauskis kalbėjo: « Šitame liguistame mūsų visuomenės stovyje mums katalikams tenka nepavydėtina posūnių vieta. Tiems, kas verčiasi prievarta ir skriaudomis, yra nepakenčiamas laisvas katalikų išsivystymas, viešas jų pasireiškimas ir atviras apaštalavimas dechristianizuotame, supagonėjusiame mūsų pasaulyje. Mūsų priešų padaryta viskas, kad mes negalėtume pagal savo pajėgas išsiplėsti, tinkamai pasireikšti ir parodyti savo katalikiškąjį veidą plačiajai publikai. Mes esame suspausti nepatogiose sąlygose, mes esame nustumti į užkampius, mes esame klastos ir gudrybių auka » (t. p. 50 p.). Bet Federacijos Vadas padrąsina, padarydamas išvadą: « ... mes esame visuomenininkai, mes esame katalikai, ir mūsų katalikiškume tikrai gludi naujo visuomeninio atgimimo pradžia » (t. p.).

Per III-jį kongresą Vadu buvo išrinktas Prof. Dr. K. Pakštas. Šalkauskio įspėjamasis balsas tiems, kurie vairavo politinį gyvenimą, buvo praleistas negirdomis. Nuo režimo kentėjo sendraugiai, studentai ir moksleiviai. Tų pat metų rugpiūčio mėn. 28 d. Švietimo Ministerio inž. K. Šakenio oficialiai duotas parėdymas moksleivius at-kus gimnazijose uždaryti. Kauno metropolitas arkiv. Skvireckas sukvietė tuo reikalu specialią vyskupų konferenciją. Tikintiesiems vyskupai išleido savo ganytojišką laišką, kuris turėjo būti iš sakyklų perskaitytas ir atitinkamai paaiškintas. Ten, išeinant iš Bažnyčios teisių auklėjimo srityje, buvo, be kitko, taip pasakyta: « (Bet) štai katalikų moksleivių ateitininkų organizacijai mokyklose neleidžiama veikti kaip ateitininkams. *Yra tai Bažnyčios teisių varžymas, yra tai laužymas iškilmingos sutarties, Apaštalų Sosto su mūsų Vyriausybe padarytos. Mes katalikai prieš tokius darbus turime kelti savo balsą* (tekste pabraukta), kol bus katalikams moksleiviams ateitininkams sugrąžinta jų draugijos laisvė » (« Tiesos Kelias ». 1930, Nr. 11, 181 p. (ofic. dalis). Vyriausybei buvo įteiktas memorandumas, ir paskui metai iš metų, derybose su valdžia, moksleivių at-kų klausimas figūruodavo kaip vienas iš punktų. Kadangi gimnazijose buvo leisti tik dalykiniai būreliai, tai nuo 1935 metų kapelionų priežiūroje buvo suorganizuoti ir « religinio lavinimosi būreliai ». Bet jie negalėjo būti tikru at-kų pakaitalu, ir šitaip moksleivių at-kų sąjūdis perėjo į slaptą veikimą, prasidėjo katakombinis jų gyvenimo dešimtmetis, kuriame svarbiausieji jų vadai, globėjai ir organizatoriai buvo kapelionai.

Tas požeminis veikimas moksleivių at-kų istorijoje buvo reikšmingas laikotarpis. Jis parodė, kad slaptas sąjūdis užgrūdina ir skaidrina. Čia pasikartojo sena tiesa, kad jeigu yra idėja ir jai užsidegimas, tai joks apynasris negali sustabdyti. Žinoma, konspiratyvumas mokykloje pedagoginiu atžvilgiu turi savo neigiamybių, kurių čia neliesime. Kai moksleivių at-kų slaptas veikimas net su šventėmis, bendromis komunijomis ir agapėmis suklestėjo, tuo pačiu metu studentų ir sendraugių veikimas įgavo rutinos. Nuncijus arkiv. Bertoloni savo sveikinimo kalboje 1930 m. kongrese buvo reikšmingai pastebėjęs: « Prie principų ir tiesų, kurias skelbiate, reikia pridėti gyvenimo pavyzdžių » (« Ateitis », 1930, 468 p.).

Apskritai at-kai niekada negalėjo skųstis idėjų trūkumu, greičiau jų nerealizavimu. Ir Šalkauskis buvo pastebėjęs: « Iniciatyvos ir kuriamojo užsimojimo stoka pas mus yra tarp kitko priežastis to, kad mes amžinai negalime savo kongresuose ir konferencijose išeiti iš bendrybių plotmės ir nesugebame pastatyti aktualius klausimus konkrečiai ir kuriamai » (« Žid. » X, 1929, 313).

Nuostabiai sintetiškai ir tiksliai suformuluota Šalkauskiškoji ideologija at-kams ir jo parengtoji programa, kokios nė iš tolo neturėjo jokia organizacija Lietuvoje, nelengvai buvo suprantama moksleiviams. Ji tiesiog reikalavo akademinių studijų. Šitam reikalui ir neatliktiems uždaviniams įvykdyti buvo paskelbtas at-kų Vykdomasis Vajus. Jis labiausiai lietė studentus, kurie nebevedė, arba dėl cenzūros nebegalėjo vesti spaudoje polemikos, kaip kitados daryta su « Aušrine », « Viltimi », « Lietuvos Žiniomis ». Studentui at-kui ėmė trūkti ideologinio gilumo, jam nebeliko pasaulėžiūrinių problemų, nes jis labiau sugebėjo organizuoti tradicines metines šventes, ir domėjosi tik įprastiniais dienos klausimais, panašiai kaip ir kita studentų dalis. O šioje ypač buvo proteguojama « buršiška » dvasia su lietuvio širdžiai svetimais šlageriais, alučiais ir kitais importuotais reiškiniais. Bet ką at-kas studentas galėjo daugiau nuveikti, kada kiekvienas kūrybiškesnis ar originalesnis, kolektyvus, ar individualus pasireiškimas buvo laikomas pavojingu, ar įtartinu sistemai. Panašiai būtų galima, ir plačiau neanalizuojant, kalbėti apie daugumos sendraugių susmulkėjimą. To priežastys gludėjo ir pačioje visuomenėje, jos struktūroje, kur buvo skiepijama nieko neveikti ir negalvoti. Bet ir šitokioje atsmosferoje, kada politinei sistemai pajungti bei pavergti, ar ištikimi valdininkų kadrai težinojo tik savo smulkius rūpesčius, kada klaidingai suprastos vienybės dešimtmetyje išnyko entuziazmas visuomeniniam idealui, kada kiekvienas veiklesnis sendraugio, mokytojo, ar valdininko pasireiškimas, dažnai buvo serviliškų viršininkų kvalifikuojamas priešvalstybiniu veikimu, ir tuo metu *nė vienas ideologinis sąjūdis neparodė tokio veržlumo į ateitį, kaip at-kai.* Neužmirškime

daugybės gyvenimo faktų, kad at-kas mokytojas, pav., visada rizikavo nebūti avansuotas į vyresnius mokytojus, ar net iš viso negauti vietos gimnazijoje. Labai nedaug at-kas teisininkas tegalėjo turėti vilties būti paskirtas advokatu, juo mažiau teisėju. Veiklesnis at-kas nebuvo priimamas į Karo Mokyklą. Bet ir šitokioje atmosferoje organizacija plėtėsi ir augo. 1930 m., t. y., moksleivių at-kų uždarymo metais moksleivių at-kų buvo 72 kuopos su 3550. Slaptas veikimas tą skaičių dar padidino. 1932 m. vien Vytauto D. un-te buvo 12 korporacijų ir draugovių su 596 nariais. O kur dar Prekybos Institutas. Pedagoginis Institutas. Ž. Ūkio Akademijoje 1932 m. lapkričio mėn. buvo dvi korporacijos ir vienas klubas su 115 narių ir 57 filisteriais. 1933 m. gale studentų at-kų (įskaitant ir užsienyje studijuojančius) buvo apie tūkstantį, t. y. 20-tį kartų daugiau negu 1912 m., nes tada studentų katalikų sąjungoje buvo buvę apie 50. At-kai sendraugiai 1932 m. pabaigoje turėjo 14 organizuotų skyrių su ca. 300 narių. Bet du kartu daugiau jų buvo išsibarstę ten, kur nebuvo suorganizuota skyrių.

Ketvirtasis at-kų kongresas Žemaičių sostinėje 1935 m. liepos mėn. 20-24 d. pademonstravo didžiulę trilypės organizacijos jėgą. Iš viso atstovų buvo iki 1500 ir daug svečių, be kitko, iš 15 atstovų lietuvių Amerikos studentų katalikų ir profesijonalų delegacija, latvių studentų Vienatnų Vienkopa ir t. t. « Žaviausiai atrodė ateitininkijos plienas — jauniausieji, kurie daug ką lig pačios sielos gelmių jaudino savo didžiuliu ir skaidriu idealizmu ». Šitaip, iš dalies užmaskuotai, buvo rašoma « Ateities » žurnale (1935, 354) apie kongreso dalyvius — moksleivius at-kus. Kur tik jie pasirodydavo, visur sukeldavo entuziazmą. Per tą 25-rių metų jubiliejinį kongresą buvo priimta 18ka rezoliucijų, kurių kai kurios buvo reikšmingo deklaratyvinio pobūdžio. Štai 2-ji : « *At-kų Federacija yra ne politinė, bet pasaulėžiūrinė, tautinė, kultūrinė organizacija, kuri į savo veikimo pagrindą deda katalikiškąją pasaulėžiūrą ir stengiasi šitos pasaulėžiūros dvasioje išlavinti ir išauklėti savo narius* ». Štai 5-ji : « At-kų Federacija yra tikrausioje prasmėje tautinė organizacija. Tėvynės meilė, tėvynės rūpesčiai, tėvynei dirbti ir pasiaukoti pareigos, krikščionių religijos idėjų šviesoje ir šilumoje įgyja daug kilnesnį ir vertingesnį turinį ... ».

Labai svarbi at-kams buvo 9-ji rezoliuciją, liečianti organizacijos narių santykį su politika : « At-kų Federacija, kaip nepolitinė organizacija, savo nariams moksleiviams griežtai draudžia bet kurią politinę akciją, o kitiems savo nariams palieka šiuo klausimu laisvę. Tačiau, neprisiimdama jokiu atveju atsakomybės už politinę bet kurio savo nario akciją, ji reikalaują, kad tokia akcija, asmenine atsakomybe vedama, neprieštarautų katalikiškosios pasaulėžiūros principams, ir jo nekompromituotų, kaip Federacijos nario » (1935 m. (II 258 p.).

Jis labai budėjo, kad at-kų organizacija jokiu budu nevirstų politiniu sąjūdžiu, ir šitaip tada rašė: « *Ateitis* », *kaip lietuvių mokslą einančio katalikiškojo jaunimo sąjunga, neprivalo būti jokia prasme politine organizacija. Socialinio bei politinio veikimo srityje katalikai gali skirtis savo pažiūromis*, kadangi čia nėra dar vienos viems katalikams programos, suformuluotos visose smulkmenose ... ».

Šalkauskis kongresui 1930 metais buvo metęs šūkį: « *susiprasti, susiorganizuoti, kurti ir kovoti* ». Tas šūkis trumpai reziumavo visados aktualius organizacinius at-kų uždavinius, o jie turėjo būti vykdomi su niekados nepaliaujamu įsitempimu. Tas šūkis turėjo reikšti « aiškų ideologinį susipratimą, atitinkamą tvirtą susiorganizavimą, statomą kūrybą krikščioniškosios pasaulėžiūros dvasioje ir idėjinę kovą už savo idealus prieš pasaulio dechristianizaciją » (« Žid. » XI, 1930, p. 130).

Telšių, t. y. paskutiniajame nepriklausomos Lietuvos, at-kų kongrese, Federacijos Vadas Pakštas metė plačiai nuaidėjusį šūkį: « Pasukti Lietuvos gyvenimo laikrodį šimtu metų į priekį ». Šitas šūkis, be abejo, apėmė plačiąją programą, kuri nebuvo spėta konkretizuoti ir įgyvendinti, nors patys at-kai stipriai reiškėsi visoje katalikų akcijoje. Jie reiškėsi KVC, pavasarininkuos, katalikų vyrų sąjungoj, katalikių moterų draugijoj, Šv. Vincento a Paulo draugijoj. Jie ėjo į darbininkus, atkreipė dėmesį į krikščionių darbininkų organizavimą. At-kai reiškėsi socialiniais patarnavimais, ligonių lankymu, kaliniams valandėlių organizavimu ir t. t. Bet pats reikšmingiausias jų vaidmuo buvo spaudoje. 1936 metų kovo mėn. dvidešimties sendraugių būrys buvo paskelbęs plačią programą « Į organinės valstybės kūrybą ». Judrus ir visada pilnas projektų prof. Pakštas skelbė kultūrinę autonomiją, kantoninę Lietuvos santvarką, davė originalų Vilniaus klausimo sprendimą, kėlė Baltoskandinavijos sąjungos idėją ir t. t. Gal to dinamizmo pagauti aštuoni un-to dėstytojai ir pedagogai 1936 m. Joninėms suorganizavo redakcinį kolektyvą ir perėmė cenzūrų nukamuotą « Rytą ». Gimė dienraštis « XX Amžius », kuris pasidarė įdomiausias dienraštis. Šalia to vienintelio katalikų dienraščio, at-kų rankose dar buvo « Lietuvos Mokykla », « Ūkininkas », « Mūsų Laikraštis », « Studentų Dienos » ir t.t. neminint pačių at-kų spaudos (« Ateities », « Ateities Spindulių », « Naujosios Vaidilutės »), neminint « Židinio » ir « Naujosios Romuvos ». Tuo laiku žymus ateitininkų būrys viešai reiškėsi mene, literatūroj, moksle. Visa eilė profesorių ir rašytojų buvo išėję iš at-kų eilių.

Tretysis at-kų organizacijos dešimtmetis baigėsi visai netikėtai, net nebespėjus Šv. Petrui suvažiuoti į penktąjį kongresą Vilniun, 1940 m. Užbaigiant tą sistemos slogučiu pridengtą periodą, kada moksleiviai at-kai negalėjo veikti, kada į akademinį jaunimą buvo

siunčiami slapti emisarai, kada sendraugiams neleidžiama buvo viešai pasireikšti atviru žodžiu (plg. « Žid ». VII, 109), prof. Šalkauskis išėjo su Gyvosios Dvasios Sąjūdžiu. Jis paskelbė savo programą strp. « Jaunuomenė ir gyvoji dvasia » (« Žid. » XXVIII, 1938, 499), ragindamas domėtis dvasinėmis vertybėmis, išlaikyti jaunosios širdies skaistumą, skatindamas dalyvauti auklėjimosi ir lavinimosi rateliuose, įsigyventi į evangelišką religijos dvasią ir apskritai įsijungti į gyvosios Dvasios Sajūdį, pastatydamas asmeninį tobulinimąsi kaip kiekvienos pažangos pradžią (« Žid. » XXVIII, 1938, 658). Į klausimą, kodėl prof. Šalkauskis kėlė Gyvosios Dvasios sąjūdį, galima trumpai tiek pasakyti. Jis apskritai sielojosi, kad šalia mažyčio veiklaus katalikų elito, yra daug inertiškos katalikų masės, kurioje jis pasigedo tikros ir gyvos katalikų dvasios. Šitas jo priekaištas galiojo ir daliai at-kų. Todėl Šalkauskis ir tikėjosi, kad, realizuojant ką tik paminėtus keturis uždavinius, būtų galima žymiai atnaujinti katalikybę Lietuvoje. Bet jo mestieji šūkiai nebespėjo išeiti iš studijinės plotmės.

Prieiname prie paskutinio, t. y., prie tragiško okupacijų dešimtmečio ir tremties laiko. Kai Lietuvą 1940 m. birželio viduryje prislėgė rytų despotas, at-kai turėjo laikyti skaudžius egzaminus. Nemaža at-kų veikėjų buvo deportuota. Anuo keliu, kur kitados buvo išvežti kovotojai už lietuvišką raštą, daug brutalesne ir žiauresne jėga buvo išgabenti senieji at-kai Dovydaitis, Bistras, Bizauskas, Ruginis; veiklieji antrosios kartos vyrai Skrupskelis, Penkauskas, Mantvydas, Dagelis, Valatka ir t.t. Slaptame bolševikų okupacijos veikime, ar keliant pasipriešinimo dvasią mokyklose, at-kai buvo pirmieji. Jų jaunieji vadai buvo vieni iš svarbiausių organizatorių sukilimo, kuris spontaniškai pasireiškė Lietuvoje pirmomis bolševikų-vokiečių karo dienomis. Sendraugis J. Ambrazevičius atsistojo Laikinosios Vyriausybės priekyje. Savo patriotinį veržlumą vokiečių okupacijos laikais at-kai taip pat apmokėjo kalėjimais ir koncentracijos stovyklomis. Stutthofe kaip kankiniai mirė buvęs « Ateities » redaktorius gimn. dir. A. Januševičius, buvęs « Ateities » ir « Židinio » redaktorius gimn. dir. K. Bauba. Žuvo taip pat ir neužmirštamos atminties veiklusis kapelionas apaštalas Al. Lipniūnas, stud. at-kų Sąjungos Kaune pirmininkas inž. Šapalas ir t.t. Tik kažkokiu Dievo Apvaizdos parėdymu nuo mirties ištrūko kun. prof. Yla ir dar vienas kitas sendraugis bei studentas.

Kai raudonasis tvanas antrukart užliejo tėvynės laukus, su didele Lietuvos tremtinių dalimi išvyko ir daug at-kų. Lietuvoje likusieji, kiek šiandien galima nujausti ir patirti — nors dar per anksti apie tai konkrečiau kalbėti, — buvo ir yra vieni iš veikliausių aktyvios rezistencijos organizatoriai, ir ne vienas jų yra už savo idealus ir įsitikinimus atidavęs brangiausią žemišką auką.

O tie at-kai, kuriuos pasitiko tremtinio dalia, veikliai parodė savo organizacijos gajumą. Jau 1945 m. rudenį buvo imtos gaivinti, kurti at-kų kuopos Vokietijos tremtinių mokyklose nuo Muencheno iki Luebeko, buvo imta organizuoti studentų at-kų draugovės Vokietijos un-tuose. Su K. Ambrozaičio, V. Natkevičiaus, J. Kakariekos, P. Kisieliaus, V. Žvirzdžio, V. Šmulkščio, A. Razmos, J. Šeškevičiaus, E. Laniausko, P. Jogos, J. Pikūno ir eilės kitų jaunų sendraugių bei veiklių studentų vardais yra surištas tremtyje at-kų atsigavimas, susiorganizavimas, jų veikimas. Jį parėmė labai kūrybiškai veikdami kunigai: Patlaba, prof. Yla, Pikturna ir kiti. Ir be visų tų vardų tremties at-kų istorija niekada negalės būti rašoma. Atsikūrė, žinoma, ir sendraugiai, kuriems nuo pat pradžios sėkmingai vadovavo gimnz. dir. St. Barzdukas.

Tad vėl išaugo visa trilypė Federacija. Jai buvo padėta pradžia formalinio pagrindo 1946 m. per Šv. Petrą Tuebingene, kai kiek pavėluotai buvo minimas 35-rių metų jubiliejus. Atbaigta buvo toji struktūra galutinai Reino konferencijoje 1947 m. pavasarį. Tada vėl Federacijos vadu buvo perrinktas prof. Ad. Damušis. (Apie jį trumpai galima priminti: 1930-31 pusmetį, dėl slaptos moksleivių at-kų veiklos, sėdėjo Varnių Koncentracijos stovykloje, o kaip VLIKo narys, metus buvo kalintas nacių kalėjimuose). Reino konferencija sudarė ir At-kų Federacijos Vyriausią Tarybą, jos pirmininku išrinkdama prof. A. Maceiną. Dr. Damušiui išvykus į Ameriką, Maceina laikinai ėjo Europos at-kams Vado pareigas.

Trumpai charakterizuojant paskutinįjį dešimtmetį, reikia pasakyti, kad šalia idealizmo, pakilusio religinio uolumo (jis matėsi per suvažiavimus ypač), šalia noro veikti ir organizuotai reikštis, tremtyje buvo konstatuota ideologinio sąmoningumo stoka. Tam buvo įvairių priežasčių. Ne tik okupacijų, bet ir dar iš anksčiau — autoritetinio režimo laikai buvo atnešę at-kams ryškių ideologinių spragų. O jų papildyti, kai buvo užsiangažuota į slaptą pogrindinį veikimą, į rezistencinės spaudos platinimą ir t.t., jau nebebuvo galimybių ir laiko. Anuose pavojinguose darbuose (spauda, jos paskirstymas, ginklų supirkinėjimas, jų gabenimas ir t. t.) parodyta daug idealizmo. Bet nebuvo progų, kas įkvėptų idėjų. Pasigesta entuziazmo teoretiškai lavintis, susidurta su tuo pačiu abuojumu pasaulėžiūros klausimais, nors netrūko noro atlikti konkrečius darbus. Kai prieš 10-15 metų populiarioji katalikiškoji Lietuvos spauda daugiausia buvo užpildoma studentų at-kų raštais, tremtyje vis daugiau reikėjo šauktis sendraugių nuolatinės pagalbos. Gal čia lėmė ir tas faktas, kad tremtyje daugumą stud. at-kų sudarė medikai, technikai. Lietuvoje at-kų pagrindą sudarė kaimo jaunimas, tremtyje atėjo valdininkų bei miestiečių būriai. Tad ėmė reikštis miesčioniškumo *bruožas*. Be to, į

at-kų, ypač į studentų ir sendraugių tarpą, atėjo katalikų, kurie anksčiau nebuvo brendę ir ideologiškai auklėjęsi toje organizacijoje. Jie atsinešė kartais organizacijai tolimesnes nuotaikas, nusistatymus, kurie ne pilnai derinosi su at-kų ideologijos principais. Neturėdami tremtyje pasirinkimo žurnalų ir knygų, iš kurių būtų buvę galima papildyti ideologines spragas, jie gyveno senu savo palikimu. O tas tremtyje, besiblaškant po stovyklas, žiaurios kasdieninės pilkumos ir smulkių žemiškų rūpesčių tikrovėje, buvo susinešiojęs, apdulkėjęs gerokai apsitrynęs.

Šios pastabos jokiu būdu negali užtemdyti tų rezultatų, kurie organizacijos tremtyje buvo pasiekti. Neturint atitinkamų priemonių, jaučiant Lietuvoje likusių ideologinių knygų didelį badą, net gana sunkiai verčiantis su lėšomis, buvo multiplikuota visa eilė ideologinių raštų, net tokių, kokių neturėjome nepriklausomoje Lietuvoje. Buvo išleisti keli numeriai « Studentų Dienų », atgaivinta « Ateitis », kurios Vokietijoje išėjo 12-ka numerių. Žymus nuopelnas čia priklausė Tuebingeno at-kams. Tas tradicijas palaiko ir dabar Jungtinėse Valstybėse leidžiamoji « Ateitis », tapusi viso pasaulio visų at-kų organu.

Šalia spaudos dar didesnis vyko organizacinis darbas. Net šviesių nepriklausomybės laikų Lietuvos at-kai būtų galėję tikrai pavydėti, kai čia skurdų stovyklų gyvenimą vargstantieji at-kai (ypač anglų zonoje), žymiose turistinėse vietose, kalnų viešbučiuose, prie ežerų ir t.t. suorganizuodavo savo konferencijas, stovyklas, šventes, ideologinius kursus. Ir visi visada turės pripažinti, kad tokie parengimai, reikalavę daug darbo bei organizacinio sugebėjimo, būdavo atliekami dideliu pasisekimu. Tad ir antroje tremtyje, lygiai kaip prieš 30 metų, bendrai paėmus, at-kai išlaikė jiems žiaurios gyvenimo tikrovės pastatytą *egzaminą* ir aiškiai įrodė, kiek jų ideologija stipri.

Žymus nuopelnas to veikimo buvo, kad didelė dalis akademinio lietuvių jaunimo, akivaizdoje 1946 m. rudenį Tuebingene įsikūrusios « Šviesos », buvo įtraukta į at-kų eiles. Dar didesnis nuopelnas, kad buvo suorganizuota šimtai jaunų moksleivių ir įtraukti į at-kus. Jų daugelis ištraukti iš bespalvių organizacijų bei sambūrių ir destruktyvios aplinkos, tuo pačiu tapo nuoširdžiais at-kais, jaunais veikėjais, pasireiškė organizacijos spaudoje ir t.t. Atsimenant stovyklinio ir tremties gyvenimo sąlygas, šituo būdu buvo pasiekta labai daug. Tad tiems, kurie įsisupę į savo pasyvią laikyseną, at-kų veikimą tremtyje kritikavo, ar reiškė girdimo nepasitenkinimo, patys tačiau vengdami savo darbu bei kūrybiškai prisidėti, galima drąsiai pasakyt, jog prieš jų paskleistą nuomonę, ar keltus priekaištus, kalba ryškūs faktai ! Žinoma, tie, kurie tik stebi ir kritikuoja veikiančiuosius, patys neturi progos suklysti, jeigu jų pasyvumo ir neveiklumo nelaikysime viena didele klaida.

Penkerių metų tremties veikime at-kai išėjo ideologinę mokyklą, kiek ją buvo galima tomis sąlygomis, su kaupu. Dabar išsiskirstę po pasaulį, ypač Kanadoje ir Jungtinėse Valstybėse, jie sudarė atskiras pasaulines Sąjungas, apjungiančias visur išmėtytus trilypių sąjungų narius. Sendraugiai, nors skaičiumi gausūs, tremtyje buvo organizaciniu atžvilgiu, akivaizdoje gyvenimo statomų uždavinių ir rūpesčių, pasyvesnė Federacijos dalis. Jie veikia individualiai. Tad ir Amerikos kontinente organizuotai labiausiai reiškiasi iki šiol moksleiviai ir studentai. Čia jau galima priminti pirmą pasisekusį bandymą! Nežiūrint labai svetimos aplinkos ir labai dezorientuojančių naujo gyvenimo sąlygų, su dideliu pasisekimu prie Clevelando rugsėjo pirmom dienom įvyko pirmoji moksleivių at-kų stovykla; sėkmingai leidžiamas Federacijos biuletenis (« Savu Keliu »), jau nekalbant apie « Ateitį ».

At-kai šiaurės Amerikos kontinente, atrodo, taps tuo lietuviškai - katalikiškos kultūros žvirgždu, kurio nepajėgs sumalti amerikonėjimo girnos. At-kai ten turėtų tapti tikruoju lietuvybės nugarkauliu, kuris taip prasmingai prieš 40-tį metų sujungė tautybę ir religiją. Čia norėtume priminti jauno studento Dovydaičio pirmajame « Ateities » numeryje parašytus žodžius tiems skeptikams, kurie šypsosi iš naujai kylančio judėjimo: « ... mes vadovaujamės *kitokiu* mokslu, *kitokiais* principais, klausome *kitokio* mokytojo, siekiame *kitokį* tikslą ... ir ... šiame savęs atnaujinimo procese Kristus mums yra reališkiausia iš visų realybių ».

Ateitininkijos keturių dešimtų metų nueito kelio perspektyvoje žvelgiant į artimiausią ateitį ryškėja šiokios išvados :

Pastarųjų dviejų dešimtmečių tarpsnis buvo nepalankus ateitininkų ideologiniam brendimui. Todėl pasitaiką ideologinės seklumos reiškiniai turi būti ir individualiai, ir organizuotai šalinami. Ateitininkijos stiprybė ir jos reikšmė ateičiai pareis nuo to, kiek ateitininkai pajėgs įsigyventi į savo nuostabią ideologiją.

Tačiau gilus ideologinis ateitininko sąmoningumas tik tada bus prasmingas, bei veiksmingas sau pačiam ir aplinkai, kai asmeninis tobulinimasis ir tobulėjimas bus pripažintas kiekvienos pažangos pradžia. Todėl greta ideologinio įsisąmoninimo turi eiti domėjimasis dvasinėmis vertybėmis, širdies skaistumas, valios lavinimas ir įsijautimas į evangeliškąją religijos dvasią. Žodžiu, ateitininko gilų ideologinį sąmoningumą turi įprasminti Gyvoji Dvasia.

Tik šitoks ateitininkas bus priaugęs savam tremties ir emigracijos uždaviniui: veikliai ir pozityviai įsijungti į Lietuvos laisvinimo kovą; kūrybos žygiais ar bent jų parėmimu veiksmingai dalyvauti tautinės kultūros išlaikyme ir ugdyme, turint galvoje, kad okupanto Lietuvoje vykdomas kultūrinis ir biologinis genocidas, laisvojo pasaulio lietu-

vių tautinės kultūros ir tautinės bendruomenės atžvilgiu ypatingai įpareigoja; skleisti ir ugdyti ateitininkų idėjas senojoj lietuvių katalikų išeivių kartoje; mobilizuoti priaugančiąją kartą į ateitininkijos sąjūdį.

MARIJOS GARBINIMAS LIETUVOJE

Jis pažvelgė į savo Tarnaitės menkumą: nuo dabar visos kartos vadins mane palaiminta. (Luk. 1, 48)

1. Marijos kulto reikšmė Lietuvai

« Jis numeta galiūnus nuo sosto, ir išaukštima žemuosius.

Alkstančius jis pripildo gėrybių, o turtuolius paleidžia tuščius ».

Nuo vaikystės dienų mums tebeskamba ausyse Lietuvoje taip įspūdingai švenčiamų sekmadieninių Mišparų garsiosios « Magnificat » žodžiai. Jie turi savo gilaus pateisinimo žmonijos išgyventuose šimtmečiuose apskritai. Kiek daug atvejų tačiau gali paliudyti ir mūsoji istorija, kaip « silpnas kelias, tvirtas griuva » (Maironis). Tai pagaliau patvirtina ir pati Švenčiausios Marijos kulto eiga Pabaltijyje.

Ar nebuvo kitados, t. y. prieš 700 su viršum metų, kada karalius Mindaugas savo lotynišku krikštu Lietuvos veidą pirmasis kreipė į vakarus, šiandieniniai Latvijos - Estijos plotai — tada Livonija — jau vadinama « Marijos žeme » (Marie-Ländchen)? Titulą « Terra Mariana » Livonija buvo gavusi 1215 metais per Laterano konciliją, didžiojo popiežiaus Inocento III-jo laikais [1]. Iš kitos pusės tačiau, ar nežinoma yra iš keliolikos vokiečių kronikų šimtai faktų, kaip anie kryžiuočiai kardu bandė brautis į Lietuvą, vis įsitikinę, kad krikštą galima bus pradėti, pirma netikėlius pagonis užkariavus. Bet Lietuva pasikrikštijimui surado visai kitą būdą. O garsingasis Jeruzalėje įsteigtas ordinas, per du šimtu metų varginęs Lietuvą nuolatiniais karais, *pirmasis* atsimetė nuo Romos. Jis atsisakė, žinoma, ir nuo Marijos kulto, nors iki tol jos vardą oficialiai nešiojo. Vos tik Liuteris pasirodė, atkritęs vyriausias magistras su didele dalimi riterių, anot Liuterio, metė « falšyvą skaistybę » ir tuoj priėmė jo mokslą. O lietuviai, kryžiuočių kronikose ilgai pravardžiuojami ir keikiami visokiais pragaro, tamybės, velnio, pražūties vaikais bei sūnumis, ištikimai per šimtmečių audras ir religines atakas (ir per Muravjovo gadynės stačiatikinimo orgijas!), išlaikė Romos kryžių.

Jį priėmę, nuo jo jie nebeatsimetė, tuo paveldėdami Pabaltijyje, vienintelės ten palikusios « Marijos Žemės » titulą. Ar čia neįsiprasmino garsiosios giesmės « Magnificat » žodžiai?

Dėstyti šiandien tremtyje apie Švč. Mergelės kultą Lietuvoje, reiškia bandyti, su tėvynės ilgesiu ir jos gražių religinių tradicijų nostalgija, mintimis persikelti į kenčiančios Lietuvos plotus. Vaizduoti Dievo Motinos garbinimą per šimtmečius Nemuno šalyje, reiškia prisiminti įvairių vietų Liurdus, stebuklingais paveikslais garsias šventoves, akmenyse įspaustas Marijos pėdas. Tai reiškia pavaikščioti ir po tokias šiandien tremtyje jau apmirštas, bet Lietuvos liaudyje per šimtmečius stebuklingais Marijos paveikslais išgarsėjusias bažnyčias, kaip Ukmergės apskrities Gelvonai, Pagiriai, Šimonys, kaip Kazokiškis (į šiaurę nuo Vievio — ant Neries kranto), Vasiliškis — Lydos apskr., Pivašiūnai — Alytaus apskr.; reikėtų taip pat nepamiršti aplankyti ir tas Dievo Motinos paveikslais žinomas šventoves, kur žmonės per kartų kartas savo skausmus, sielvartus, maldas ir apžadus nešė, būtent, Šiaulių apskr. Rozalimą, Radviliškį, Raseinių apskrities — Ugionis, Telšių apskr. — Tverus, Paežerę, Kretingos apskr. — Kulius, Sūduvoje — Seinus, it t.t. [2]. Be abejo, šitos Marijos kulto šventovės nėra nė iš tolo tokios garsios, kaip italų Loreto, prancūzų — Liurdas, meksikiečių — Guadalupė, portugalų — Fatima, vokiečių — Altöttingen, ar lenkų — Čenstachava. Bet ir tose vietinėse šventovėse, toliau nepasijudinąs Lietuvos artojas rasdavo savo paguodą, darydavo votus, savo giesmes giedodavo, savo vargus išliedavo.

Kalbėti toliau apie Švč. Mergelės kultą Lietuvoje, t. y. Europos vietovėje, kuri yra Benjaminas Europos krikščioniškų tautų šeimoje, reiškia prisiminti pakelių koplytėles su Skausmingosios Dievo Motinos statulėlėmis, reiškia — atkurti anuos religinio uolumo vaizdus, kada seni ir jauni, bažnyčiose ir namie per puošnias Gegužines pamaldas ir įvairių Marijos švenčių progomis melsdavosi Nekaltai Pradėtajai. Kas ilgiau gyveno Lietuvos kaime, prisimena, kaip ten iš anksto būdavo padaromi apžadai aplankyti kurią garsią Marijos šventovę. Gyvai prieš akis stojasi, kaip iš tolimiausių parapijų vykdavo žmonės į Marijos garbei didžiuosius atlaidus Šiluvon, Žemaičių Kalvarijon, Pažaislin, į Vilniaus Aušros Vartus, Trakus, Krekenavą.

Kokių neišdildomų paveikslų yra palikę iš tų dar sveikų ir patrijarchalinių mūsų kaimo santykių, kai visa šeima per spalių mėnesį vakarais kalbėdavo rožinį, kai per Adventą važiuodavo anksti rytais tolimą kelią į Rarotas! Tur būt ne vienas čia prisimins rašytoją J. Biliūną, kuris yra jautriai įspaudęs mūsų atmintin vieną tokį gražų literatūrinį Rarotų pergyvenimą!

Pagaliau, jeigu norime nors kiek liesti Šv. Marijos kultą Lietuvoje

iš istorinės perspektyvos, reiškia atsekti nuo seno jos garbei organizuotas brolijas, aiškintis jos gausių giesmių kilmę ir pradžią, tai reiškia taip pat apžiūrėti jos gausius paveikslus, bandant atkurti jų istoriją.

Žodžiu yra tai įdomi tema savyje, graži mozaika daugybės faktų - faktelių, stipriai paliečianti didelę dalį Lietuvos Bažnyčios ir jos religinio gyvenimo istorijos. Bandysime, kad ir labai prabėgomis, tai imti kritiškos istorijos plotmėje.

Peržvelgiant Lietuvos krikščionybės vystymosi šimtmečius, tuoj aptinkama slenkstis, kuris akivaizdžiai Švč. Mergelės kultą, kaip ir visą Bažnyčios istoriją Lietuvoje, perdalina į dvi dali. Kas tai per slenkstis, lengva atspėti ! Tai *protestantizmas*, nešamas kaip tik labiausiai iš tų kaimyninių žemių, kurios dar prosenelių laikais lietuviui buvo siūlusios kryžių ant įaštrinto kardo galo, ir vos šimtui metų praėjus nuo žinomosios Vytautinės Melno taikos 1422-ais, tas pats kaimynas, tik numetęs kryžiuočio apsiaustą, jau ne ginklu, bet veiklia propaganda bei savo kultūrinėmis pastangomis, uoliai bandė savęsp patraukti Lietuvą.

Beveik ištisas dvi generacijas Lietuva, kaip ir daugelis Europos kraštų, gauna taip pat persirgti religinių sutemų laikus. Palyginti, dar silpna bažnytinė organizacija sunkiai atsilaiko iš Vakarų ir iš Lenkijos einančiai protestantizmo bangai. Kai kam jau rodėsi, kad tik reikia stipriau spūstelti, ir jau silpnai besiblaškanti Lietuvoje Romos tikėjimo liepsnelė galutinai užslopsianti. Bet nuostabu ! Ji tik dar skaisčiau ir stipriau sužybėjo ! Ji didingai sušvito ant puošnių barokinių altorių, prie Švč. Mergelės paveikslų. Atsispyrusi prieš Marijos kultą neigiantį protestantizmą — tai darė ypač kalvinistai — Lietuvos liaudis natūraliai dar labiau akcentavo jos garbę. Pagarsėjo Aušros Vartai, Trakai, Žemaičių Kalvarija, dar didesniu stiprumu sužibėjo Šiluva su savo Apsireiškimu, kurio reikšmę Lietuvos katalikybės restauracijos istorijoje dar reikia nuosekliai ir atsidėjus tirti [3].

Šitaip tad protestantizmas ir perdalina mūsų Bažnyčios bei visą jos kultūros istoriją į du reikšmingus laikotarpius. Pirmiausia žvilgtersime į religinio gyvenimo plėtojimąsi ir Marijos garbinimą Lietuvoje iki kalvinizmo įveikimo, t. y. iki XVII-jo amž. pradžios. O paskui prabėgsime pro reikšmingiausius faktus, liečiančius Švč. Mergelės kulto suklestėjimą Lietuvoje protestantizmo pavojų įveikus. Abu tiedu laikotarpiai yra chronologiškai labai nelygūs, būtent du šimtmečiai, beveik prieš dvigubai ilgesnę poprotestantinę epochą. Ir šiai, žinoma, tiedu laikotarpiai daugeliu atžvilgių yra labai skirtingi. Skirtingais jiedu padaro ir istorinių šaltinių charakteris. Jeigu, pav., apie priešprotestantinių laikų krikščionybės istoriją ir Marijos garbi-

nimą Lietuvoje yra tiek daug spragų ir dar iki šiol neišaiškintų mįslių, tai nuo XVII-jo amž. šaltinių vis labiau gausėja! Švč. Mergelės garbinimo versmės, žinoma, daugėja ne vien todėl, kad labiau artėjame į mūsų laikus. Jos auga kaip tik labiausiai dėl to, kad Marijos garbinimas vis daugiau ir daugiau plečiasi. XVIII-me ir XIX-me amžiuose atsiranda ne vien tik naujos jos kulto vietos, bet iškyla ir naujos jos garbinimo formos. Statoma daug naujų, ar permūrinamos senos bažnyčios. Jų kas trečia gauna, vis vienu, ar kitu titulu, Švč. Mergelės Marijos, ar jos savybių vardą. Jeigu kas nors tiksliai sudarytų Lietuvos bažnyčių šventųjų patronato kartografinį vaizdą — žemėlapį, kaip yra kitose tautose[4], tai būtų aišku, kaip plėtėsi ir kokiomis kryptimis keliavo Marijos patronatų bažnytiniai titulai. Tokia « šventųjų geografija », be abejo, žymiai tiksliau išaiškintų Marijos kulto reikšmę Lietuvoje. Šie rėmai tačiau mums apskritai teleidžia tik mažą dalelę atskleisti dar iki šiol neparašytos Marijos garbinimo istorijos Lietuvoje.

2. Marijos garbinimas Lietuvoje

a. *Šaltinių atsitiktinumas ir jų priešingumai (brolijos Marijos garbei ir Martyno Mažvydo laiškas Prūsų hercogui)*

Ką žinome istoriško apie Švč. Mergelės Marijos kultą per anuos pirmuosius du šimtmečius, kada etnografinėje Lietuvoje, anoje neseniai buvusioje pagonių žemėje, buvo įkurtos dvi vyskupijos? Nusileiskime į žilus laikus prieš 400-500 metų! Tai visai nebūtų sunku, jeigu mūsų rūpimam klausimui netektų remtis labai atsitiktiniais šaltiniais. Štai iš vienos pusės susiduriame su žiaurios tikrovės faktais, kaip apie XVI-jo amž. vidurį protestantizmas Lietuvon pylėsi per visus plyšius. Jo greito plitimo pasėkoje ikitolinę krikščionybę paprastai bandoma aiškintis buvus dar labai silpnutę. Vaizdžiai nusakoma, kaip plačioje Žemaičių vyskupijoje, Liuterio ir Kalvino mokslui sklindant, tarp plačių miškų masyvų tebuvusios vos 38 parapijos. Vyskupijoje belikę — ir tai nuolat kartojama — vos 7-ni ištikimi kunigai! Vis aptinkama, kad Lietuvoje dar buvę daug pagonybės likučių. Iš tos vėlybos pagonybės vaizdų, net yra bandoma daryti iš viso išvadų apie senąją lietuvių religiją. Dar pridedama, kad kunigai buvę dideliai nemokyti, arba dažniausiai buvę ateiviai iš kaimynų ir tt. Tam viskam paremti, be abejo, surandama ir faktų, leidžiančių nupiešti labai tamsų paveikslą, kaip jį ir yra perdavęs Lietuvos protestantizmo tyrinėtojas Juozas Purickis[5].

Iš kitos pusės tačiau, štai vėl iš gyvenimo paimti gyvi faktai mūsų žvilgsnį nukreipia priešingon pusėn. Karaliaučiaus archyvan (dabar Göttingene) per I D. Karą yra patekę, pav., svarbių Vilniaus žemės bažnytinių dokumentų, kurių nežinojo net mokslingi Vilniaus vyskupijos kodekso leidėjai. Tie reikšmingi dokumentai parodo, jog jau *Vytauto mirties* metais (1430-ais) prie Vilniaus parapijos bažnyčios buvo steigiamos brolijos. Pav., Šv. Jono brolijai, gaunančiai atitinkamus atlaidus, buvo nustatyta *giedoti*, šalia kitų įpareigojimų, 10 Tėve Mūsų ir tiek pat Sveika Marija [6].

XV-me amž. brolijų skaičius Lietuvos sostinėje didėjo. Dar giliajame viduramžyje Vakaruose, sekant amatų cechų pavyzdžiu, ypač domininkonai, pranciškonai, karmelitai ėmėsi iniciatyvos prie bažnyčių kurti įvairias religines brolijas (confraternitates) [7]. Pirmiausia jos buvo skirtos laidoti numirėliams ir slaugyti ligoniams. Per jas plėtėsi žmonėse ir Marijos kultas. Intensyvinant religinį gyvenimą jos yra suvaidinuosios reikšmingą rolę. Gaila, kad *Lietuvos brolijų istorija* dar neparašyta. Čia naudojamės tik pabiromis! Dar Kazimiero laikais kelios brolijos jau buvo Vilniuje prie Šv. Jono bažnyčios [8]. Iš Karaliaučiaus archyve esančių Vilniškių pergamentų originalų vėl aiškiai nustatoma, kad tokios brolijos greitai plito ir *parapijose*. Pav., 1521 m. Geranainio parapijoje buvo Švč. Mergelės Marijos Apreiškimo brolija [9]. Arba vėl 16-jo amž. gale Švč. Mergelės Rožančiaus - Rožinio brolija įsisteigė Gardine [10]. Rožinį, plačiai paplitusį Vakarų Bažnyčioje jau XIV-me amž., žinoma, platino domininkonai, šitam Marijos kultui iš popiežiaus gavę daug atlaidų [11]. Jo brolijos tad organizavosi ir Lietuvoje. Vakaruose jau žinomos XV-me šimtmetyje [12].

Vėl labai atsitiktinai iš Vatikano archyvo neišsemiamų versmių patiriame, kad Žemaičių Varniuose Merkelio Giedraičio laikais, vadinasi dar XVI-jo amž. gale, yra buvusios tokios brolijos: Šv. Onos, Rožinio ir Švč. Mergelės Marijos gimimo brolija [13]. Tai tik nenuosekliai pagautos žinios iš archyvų, sakytume lyg kokie šviesos spindulėliai tamsioje kameroje. Bet šitie keli autentiški faktai leidžia įžvelgti į aną nuo istorinių dokumentų apnuogintą sritį. Jais remiantis galima padaryti ir kai kurių išvadų, taip, kaip, pav., sprendžiame iš mažyčio gurkšnelio apie paduoto vyno skonį, nė nebandydami išragauti visos statinės... Jau priešprotestantinėje epochoje, net XV-me amžiuje, bus buvę, netik prie katedrų bažnyčių, bet ir parapijose, žmonių pamaldumui ir religiniam uolumui skatinti, *brolijų*, kurių tarpe buvo platinančių Rožinį, keliančių Marijos garbinimą.

Tokie pat atsitiktinumai vėl leidžia pažvelgti į religinius santykius Mažojoje Lietuvoje, kuri kaimyniniams broliams Didžiojoje —

turėjo nešti liuterišką katekizmą. Tikrai įdomu yra patirti, ką rašo, pav., tokis pirmojo lietuviško protestantų katekizmo autorius Martynas Mažvydas, liuteronų klebonas Ragainėje (ant Nemuno). Jis labai graudžiai skundėsi savo parapijiečiais hercogui Albrechtui, kuris buvo didelį uolumą išvystęs, tikslu plėsti protestantizmą ir Didž. Lietuvoje. Savo ilgame lotyniškame laiške Albrechtui (vokiškai Mažvydas iš viso nemokėjo !), prašė pagalbos, kad jis, — Ragainės pastorius — galėtų savo tikinčiuosius labiau prisijaukinti. Šie esą taip užkietėję « Papistų moksle » — « doctrina Papistarum », jog jam nė per dvidešimt su viršum darbo metų nesą pasisekę jų atpratinti nuo « papistinių » papročių [14]. Savo « papistiniame » aklume jie, girdi, atmeta evangelikų švenčių religines giesmes, labai maža jų ateiną į jo pamaldas (« Paucissimi enim adsunt ») [15], ir kas dar blogiau esą, palaikydami senas « papistų » ydas, Mažvydo parapijiečiai važinėja į Lietuvą ir Žemaičius savo moterystėms ten g uti palaiminimus, vyksta į jų šventes ir atlaidus. Nusiminęs Mažvydas išskaičiuoja, kaip jam patikėtos parapijos žmonės per Šv. Oną vyksta į Batakius, per Šv. Jokūbą — į Švėkšną, per Švč. Mergelės šventę (pasakyta « Mariae virginis gloriosae ») į Šiluvą, per Šv. Kryžiaus atlaidus į Jurbarką, per Šv. Jurgį ir Dievo Kūną į Tauragę, per Dangun Žengimą į Veliuoną ir kitur. O kurie nevyksta į atlaidus pas katalikus — skundžiasi toliau Mažvydas — namie pasistatę žvakes prie sienos, meldžiasi į šventuosius, nes laikosi jų garbinimo švenčių. Dar daug savo parapijiečių « neklusnumo » parodęs ir kitos išseities neberasdamas, Mažvydas maldauja savo hercogą, kad šis išleistų ediktą, draudžiantį visokias tos rūšies « stabmeldybes » — « idololatrias » [16].

Štai autentiški faktai, paimti iš paties lietuvių gyvenimo pasienyje 1550 metais. Pats Mažvydo laiško originalas yra šiandien Karaliaučiaus archyve Berlyne. Paskelbė jį prof. Jurgis Gerullis, žinomas baltistas, tragiškai gyvenimą baigęs po II D. Karo.

Dabar kyla klausimas, kaip čia išdėstytus faktus galima suderinti su visu tuo, ką skaitome mokslingose knygose ir disertacijose. Čia turiu galvoje ir Dr. J. Purickio darbą apie protestantizmo įsigalėjimą Lietuvoje [17], kur priešprotestantinė krikščionybė taip visuotinai suniekinama, padaroma dideliai paviršutiniška. Net pats prof. J. Gerullis, evangelikas ir nacistinės ideologijos žmogus, svarbių mūsų kultūros istorijos dokumentų iš Karaliaučiaus archyvo išvilkęs dienos švieson, teisingai prideda : « ne vien liuteronai ir reformatai, bet ir patys katalikai rodosi per blogai apie anų laikų katalikiškąją bažnyčią rašo... » [18] Kai reformacijai įsigalint baudžiauninkų gyvenimas žymiai blogėjo, lietuviai, kaip rodo Karaliaučiniai dokumentai, savo tikėjimą keitė ne geru noru, bet valdžios prispirti [19]. Vakarykščiai

dar buvę katalikai, o šiandien jau protestantais vadinami, šitie kaulo lietuviai vis dar per 25-ris metus prie protestantų kunigo dar nebuvo pripratę ir nesidavė prijaukinami[20]. Tad jie ėmė pas katalikus ir toliau moterystės sakramentą, garbindami šventuosius ir Šv. Mariją, važinėjo į katalikų bažnyčių atlaidus. Ar tai ne reikšmingi duomens ?

Juk nuo Ragainės iki Batakių tiesia linija beveik 50 klm., iki Švėkšnos — 60, o iki Veliuonos — 80 klm. Tas kelias kiek trumpėdavo, žinoma, tiems, kurie nuo pat pasienio keliaudavo į katalikišką Lietuvą. Šis Mažvydo laiškas atskleidžia du svarbius faktus: viena — XVI-jo amž. pusėje Vakarų Žemaičiuose dar visai nebuvo žlugusi katalikybė, nes protestantizmas jos dar nebuvo įstengęs ar spėjęs sugriauti. Vadinasi, buvo eilė parapijų, į kurių atlaidus žmonės dar iš toli vykdavo. Antra — nebeturėdamas savo pamaldų ir švenčių vietoje, žmogelis ieškojo savojo tikėjimo, kad ir už daugybės mylių.

Ar ne nuostabu pagaliau, kiek tai liečia Švč. Mergelės kultą ! Lietuvis protestantų kunigas, ir ne mažesnis kaip Martynas Mažvydas, su kurio vardu rišama iš viso pirmoji spausdinta iki šiol žinoma lietuviška knyga (1547 m.), reikšmingai paliudija, kad jo ragainiškiai *važinėja į Šiluvą*, į Švč. Mergelės Marijos šventę. O tiesia linija Šiluva ragainiškiams buvo iš viso tolimiausia parapija iš visų Mažvydo laiške išskaičiuotų, būtent 90 klm. Žinoma, praktiškai, vingiuotais miškų ir paupių keliukais, iki Šiluvos susidarydavo žymiai daugiau negu šimtas klm.

Ragainės protestantų kunigo minimoji šventė « Mariae virginis gloriosae in Szidlowo » greičiausiai buvo ta pati Marijos Užgimimo rugsėjo 8-ji vadinama Šilinė, kuri nuo XVII-jo amž. vidurio ten sutraukdavo tūkstančių tūkstančius maldininkų.

Šiluva, kuri iš tradicijos su žinoma stebuklingo paveikslo istorija ir Apsireiškimu, paprastai, mums teminima nuo XVII-jo amž. pirmo ketvirčio (taip apie ją rašo ir eilė Šiluvos knygučių, ir pats Valančius[21]), buvo jau garsi ir prieš gerą pusšimtį metų prieš tai, t. y., pirmoje XVI-jo amž. pusėje. Į ją keliaudavo žmonės iš gana tolimų parapijų, lankydavo dar likę katalikai nuo paties Nemuno krantų. Jie keliaudavo į Šv. Mergelės šventę dar apie 1550 metus, t. y. kaip tik tada, kai — atrodė — Lietuvoje patvino pati didžiausioji protestantizmo banga. Štai Marijos garbinimo Lietuvoje faktai, kuriuos reikėtų nuosekliau išryškinti ir labiau išanalizuoti.

Be abejo, tokių faktų turėjo būti ir Didžiojoje Lietuvoje. Ten ponai, paprastai virsdami kalvinais, savo žemėse prievarta keitė tikėjimą, atiminėjo parapijines žemes, užgrobinėjo bažnyčias. O baudžiauninkų liaudis abejinga ir dažnai toli stovėjo nuo tų « nau-

jybių » ir reformų. Užtad neklaužadoms baudžiauninkams buvo grasinama juos retežiuose kalėjime laikyti [22].

Viso to šiuose rėmuose nebeįstengsime apžvelgti. Mums tai padaryti būtų ir ne lengva, kadangi iki šiol neturime tikros lietuvių tautos krikščionėjimo eigos istorijos, neturime jos liturginių papročių tyrinėjimo šimtmečių bėgyje, nėra dar lietuviškos giesmės istorijos ir t.t. Turime knygų, kaip kūrėsi Lietuvos vyskupijos, yra vyskupijų istorijos, bet per paskutinį šimtą metų nebeturime kritiškais šaltiniais paremto veikalo, kuris mums išaiškintų nuostabią mįslę, kaip Lietuva, su dideliu pavėlavimu atėjusi į Kristaus Vynuogyną, virto tikrąja Marijos žeme, Kenčiančių Madonų, Sopulingųjų Dievo Motinų, Rūpintojėlių ir Kryžių šalimi?

b. *Vytauto Didžiojo ir Jogailos bažnyčios Šv. Marijos garbei*

Jau ne kartą yra buvęs atkreiptas dėmesys, jog antrą sykį Lietuvos valdovams oficialiai pasisakant už Vak. krikščionybę (pirmasis yra buvęs k. Mindaugas!), Lietuva lyg ir buvo tuojau pat paženklinta *Marijos žeme.* Ypač krinta į akis, kad dalis Vytautui Didžiajam ir Jogailai priskiriamųjų, t. y. jų statytųjų, bažnyčių, yra skirtos *Švč. Mergelės garbei.* Vytauto Didžiojo jubiliejiniais metais kan. Pr. Penkauskas, surinkęs krūvon visas senesnių istorikų žinias apie Vytauto statytas bažnyčias, randa jų Lietuvoje 12-ka [23]. Jų priskaito dvigubai daugiau Lietuvos bažnytinės provincijos ir Vilniaus archidiecezijos bažnytiniai kalendoriai — taip vadinamieji « Elenchus » [24]. Jie paprastai paduoda ir bažnyčių pastatymo metriką. Čia nėra dabar įmanoma surinkti katalikų bažnyčių metrikas viso Vytauto valdyto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ploto. Jeigu dar pridėtume gudų ir kitų slavų dalis, Vytautui priskiriamųjų bažnyčių skaičius, kuris visaip ir visokiomis progomis įvairėja, tik padaugėtų.

Reta sena bažnyčia Lietuvoje, kurios fundacijos aktai kažkada yra pražuvę, nėra savęs kildinusi iš Vytauto laikų taip, kaip dažnas XVI-jo — XVII-jo amžiaus bajoras per teismus vis teigdavo savo bajorystę galįs išvesti iš Vytautui tarnavusių jo prosenelių. O kai tikrų bajorystės popierių nebeturėdavo, bandydavo juos « pasidirbinti »... Vytauto vardas palikuoniams ilgai buvo žavus, ir jie jo atminimą vienu ar kitu būdu palaikydavo. Tas pat galėjo atsitikti ir su gera dalimi Vytautui priskiriamųjų bažnyčių. Juk net XVI-jo amž. Sapiegų mūrinis gotikos statinys Zapyškyje ilgai buvo laikomas Vytauto bažnyčia.

Dokumentuotai galime įrodyti, kad pats Vytautas, pav., Medininkų (Žemaičių) vyskupijoje yra pastatęs *dvi* bažnyčias. Tai yra Medininkų - Varnių katedrą, gavusią Šv. Aleksandro — Vy-

tauto patrono vardą, ir Veliuonos parapijinę bažnyčią, skirtą Šv. Mergelės Dangun Ėmimo garbei[25]. Kitoms bažnyčioms XV-XVI-jo amž. aktuose jokių Vytauto pėdsakų neužtinkame[26]. Kai 1619 metais Medininkų kanaun. Babinauskis sudarė Žemaičių vyskupijos bažnytinių aktų nuorašų knygą, daugiau Žemaičiuose jis nerado[27].

Tačiau, bažnytiniame « Elenchus » kuris yra paremtas dažniausiai Valančiaus Žemaičių vyskupystės « Tobliczėmis »[28]. ir figūruoja, kad Raseiniai, Betygala, Ariogala, Kaltinėnai, Luokė, Kražiai, Viduklė, Krekenava, Kelmė[29], — yra Vytautinės bažnyčios, ir jos tokias senas datas iš tradicijos veda iki šiolei. Panašiai Vytauto kurtomis save laiko Utena, Dubingiai, Perloja, Kernavė, Darsūniškis, Brėslauja, Gardinas, Eišiškis, Švenčionys[30], jau nekalbant apie Trakus ir Kauno pranciškonų bažnyčią[31].

Reikia spėti, kad daugelis tų bažnyčių — o gal ir jos visos — buvo jau pastatytos XV-me amž. Nesigilinant tačiau į chronologiją, jos visos buvo *priskirtos Vytautui*[31]. Juk būtų labai nuostabu, kad per pusę šimtmečio Kazimiero valdymo (1440-92) tebūtų buvusios pastatytos Žemaičių vyskupystėje tik 4-rios bažnyčios[32]. Taip išeina iš vysk. Valančiaus « toblyčių »[33]. Panašus santykis atsiranda ir Vilniaus vyskupijoje[34]. Kazimiero laikais juk galėjo labiau atsirasti ir klebonų naujiems Dievo namams, nes lietuviai ėmė jau vykti Krokuvon ir į kitus universitetus, kai pirmai pradžiai naujai statytai bažnyčiai klebono reikėjo su žiburiu ieškoti. Tai ir bus viena iš svarbių priežasčių, kodėl pat pradžioje nebuvo bažnyčių intensyviai statoma. Vytautui buvo labiausiai svarbu pirma turėti Žemaičiuose vyskupą, kad kovose su ordinu, Konstancoje ir visur kitur jau būtų galima šaukti, jog tas ginčijamas kraštas pastangomis paties Vytauto, — o ne kryžiuočių — formaliai yra tapęs krikščioniškų.

Kai Vytautas užrašė naujai įkurtajai Medininkų diecezijai žemių, vyskupas, žinoma, pirmiausia turėjo važinėti po savo žemes. Žmonėms atversti, mokyti ir krikštyti, reikėjo bažnyčių. Todėl jos tuoj turėjo atsirasti paties vyskupo plotuose, jau be jokio specialaus Vytauto fundacijos dokumento. Vadinasi, toliau bažnyčios buvo statomos vyskupo reikalams, jo paties *įsakymu*, kad jis pats, ar jo paskirtieji kunigai, ten galėtų laikyti Mišias ir sakyti pamokslus. Jeigu tokios bažnyčios ir buvo pastatytos Vytauto valdymo laikotarpyje, tai valdovo fundacijos raštų joms jau galėjo ir nebebūti[35]. Taip galėjo atsitikti su Kaltinėnais, Raseiniais, Vidukle, Kražiais ir t.t.

Panašių fundacijų Vilniaus vyskupijoje, be abejo, yra atlikęs ir Jogaila. Šituo atžvilgiu ir yra įdomus, pav., jo raštas iš 1389 metų Vilniaus vyskupui. Juo įsakoma tėvūnams, jog, kur tik vyskupas

panorės pastatyti bažnyčią, tėvūnai turi jo klausyti lygiai taip, kaip paties didžiojo kunigaikščio [36].

Iš pasakyto peršasi išvada, jog patys Lietuvos valdovai, būtent, Vytautas ir Jogaila betarpiškai nėra pastatę tiek daug bažnyčių, kiek jiedviem priskiriama. Vadinamų Jogailinių bažnyčių skaičius anuose tradiciniuose sąrašuose irgi sėkmingai vejasi Vytautines šventoves. Per abu minėtus bažnytinius kalendorius Jogailos kurtų bažnyčių etnografinėje Lietuvoje susidaro per dvidešimt [37]. Greičiausiai didelė dalis jų tokiu pat keliu gavo Algirdaičio vardą, kaip anos Kęstutaičiui prirašomos bažnyčios.

Jeigu anų dviejų žymiųjų pusbrolių statytųjų bažnyčių skaičius ir nėra tokis didelis, tai vistiek sutinkame čia įdomų faktą. Didelė dalis XV-jo amž. Lietuvos bažnyčių, kaip ir paties Vytauto nuosavoje žemėje — Veliuonoje įkurtoji (ten buvo didžiojo kunigaikščio pilis ir dvaras !)[38] yra *paskirtos Šv. Marijos garbei.* Kas trečia taip vadinamų Vytautinių bažnyčių savo Patronu turi Švč. Mergelę. Pav., Trakuose buvo Marijos Aplankymo, Brėslaujoje — Marijos Gimimo, o Marijos Dangun Ėmimo bažnyčios yra ne tik minėtoje Veliuonoje, bet ir Gardine, Kernavėje, Dubingiuose, Eišiškėse, Daršūniškyje. Jogailos bažnyčios Merkinėje ir Maišiogaloje, pav., buvo taip pat skirtos Švč. Mergelės Dangun Ėmimo garbei [39].

Vadinasi, absoliuti dauguma Marijos vardu statytų bažnyčių, yra gavusios Dangun Ėmimo titulą. Gal mokslinis Lietuvos bažnyčių patronatų tyrinėjimas surastų kokią nors gilesnę prasmę ir įstengtų tiksliau nusakyti, kodėl pačių Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ar po jų mirties statytųjų bažnyčių dauguma, jeigu jos buvo skiriamos Marijos garbei, dažniausiai vis buvo parenkama Dangun Ėmimo titulas. Tai yra dar tirtinas klausimas. Gal čia kokią nors rolę yra suvaidinę vienuoliai, būtent pranciškonai, XIV-me amž. vedę Lietuvoje misijas, o pirmasis sostinės vyskupas Andrius Vasylius, kaip ir jo įpėdinis Jokūbas Plichta, buvo pranciškonai [40]. Gal, pagaliau, Dangun Ėmimo patronatas turi kokią prasmingą teologinę reikšmę aniems laikams. Čia nebeliečiame Marijos garbei statytųjų bažnyčių vėlesniais šimtmečiais. Kuriame amžiuje ir kokiais jos savybių titulais daugiausia buvo pastatytos, be abejo, yra lengva nustatyti iš « Elenchus ».

Mes čia labiau norėtume bandyti rasti *istorinį* pagrindą, kodėl tokis, palyginti, ne mažas XV-jo amž. Lietuvos bažnyčių skaičius yra apskritai skirtas Šv. Marijos garbei. Mums peršasi tokia mintis : Vokiečių ordinas vadinosi oficialiai Šv. Mergelės Jeruzalėje riterių ordinu. Yra žinoma, pav., kad Livonijoje iki pat reformacijos stipriai žmonių sąmonėn buvo įaugęs Švč. Mergelės kultas [41]. Gal būt, parenkant bažnyčių patronus, kaip tik Lietuvos valdovai norėjo

parodyti, vis skersuojantiems kryžiuočiams, jog lietuviai *nėra blogesni krikščionys* už kryžiuočius. Tuo būdu galėjo būti stengiamasi nuplauti įtarimus, kurių vokiečių ordinas Vytauto laikais vis leido į pasaulį[42]. Žinoma, yra valia ir kitaip aiškintis, bet aš kitokio aiškinimo nesu radęs.

Šiaip ar taip, istorinėje tradicijoje Marijos kultas yra, nuo pat dviejų vyskupijų suorganizavimo, vis labiau rišamas su Vytauto, o ne su kurio kito Lietuvos valdovo vardu. Gal nebuvo pripuolamumas, kad ir savo vainikavimui jis buvo parinkęs vieną iš didžiųjų jos švenčių, būtent, Gimimą, kuris yra mums nuo 1930-jų metų tapęs antrąja tautos švente. Taip pat yra reikšmingas dalykas, kad žmonių tradicijose buvo išlikę — ir taip nuo seno į istoriškas knygas pateko, — jog Vytautas per savo krikštą iš garsaus savo laiko amžininko, Bizantijos imperatoriaus Manuelio II-jo Palaiologos, esąs gavęs Dievo Motinos paveikslą. Tokis pasakojimas yra apie Madonos paveikslą prie Vytauto paminklo Vilniaus katedroje. Šitą paveikslą, kaip autentišką Manuelio dovaną Vytautui, patiekia dabar Lietuvių Enciklopedija[43]. Panašiai rašoma ir apie stebuklingąjį Trakų Švč. Mergelės paveikslą[44], į kurį visai panašus (greičiausiai jo kopija) buvo nuo seno Didžiojo Zarasų ežero Ąsos salos vienuolyno bažnyčioje. Jis skaitėsi kartu su Trakų paveikslu, Vytauto gautas iš to paties Bizantijos imperatoriaus[45]. Jeigu tų pasakojimų ir vėlesnių užrašymų šiandien ir nebegalime patikrinti įtikimai autentiškais dokumentais, tai vistiek yra simptominga, kad vienu, ar kitu būdu seniausias Šv. Marijos kultas Lietuvoje yra tampriai rišamas su Vytauto Didžiojo, o ne su kurio kito valdovo, vardu.

c. *Seniausiųjų Šv. Marijos stebuklingųjų paveikslų istorija*

Didelis, palyginti, Švč. Mergelės bažnyčių skaičius Lietuvoje, savo pradžią gavęs oficialiai įvedant bažnytinę organizaciją ir kuriant parapijų tinklą, akivaizdžiai paliudija, kad jos garbinimas jau XV-me amžiuje čia leido šaknis. O jeigu eilė bažnyčių buvo pasirinkusios savo Patronus Šv. Mariją bei jos savybes, tai altoriuose turėjo atsirasti ir paveikslų, kurie kai kur įgijo garsą *stebuklingųjų*. Jų pati kilmė, kaip ir pradžia, istoriškai imant, dingsta sutemose, juo labiau, kad Marijos ikonografija Lietuvoje nėra dar iš esmės pilnai ištyrinėta. Ką toje srityje aprašomuoju būdu apie stebuklinguosius Lietuvos paveikslus patiekia jėzuitas Aloyzas Fridrichas, yra tik perdavimas vietos bažnyčiose randamų žinių, dažnai pasitenkinant klebonų pranešimais[46]. Tik į Vilniaus krašto ikonografiją meno istoriko akimis yra pažvelgęs lenkas J. Klosas[47].

O Marijos paveikslų istorija Lietuvoje tikrai nėra paprasta. Jų chronologija, nuo kurios pirmiausia reikėtų pradėti, yra dažniausiai nebenustatoma. Per visokių negandų metus paveikslai būdavo paslepiami, kitur išvežami, restauruojami, perdirbami, iš naujo apdedami sidabro bei skardos votais ir tt. Kiekvienas jų turi savo istoriją, savo keliones ir saugojimus anais neramiais laikais.

Kitur Europoje yra jau seniai ištyrinėti Madonų paveikslų stiliai, jų tapybos atskiros mokyklos, kurių nuo XIV-jo amž. vis daugiau atsirado. Nustatomos įtakos ir keliai, kaip ir kur tokie paveikslai plito. Ypač nuo XV-jo amž. Italijoje buvo tapoma tūkstančiais Madonų. Buvo imama ne vien tik jos gyvenimo motyvai (sceninės grupės), bet pradėta tapyti daug kultinių paveikslų, dažniausiai Madona su Kūdikiu. Šitaip susidarė milžiniška marijaniškoji ikonografija. Ji nuolat toliau tyrinėjama, daug rašoma mokslo veikalų ir disertacijų iki pat šiai dienai. Ir Petrapilio Mokslo Akademija buvo pradėjusi leisti rusų «Bogomateri» — «Dievo Motinos» ikonografijos didžiulius tomus [48]. Tik tas pastangas sutrukdė I-sis Did. Karas.

Ar bebus galima kada nors stebuklingųjų Marijos paveikslų Lietuvoje nustatyti metrikas, išaiškinti kelius, kuriais jie yra atsiradę Lietuvoje? Gal būt ne vienas tų paveikslų bus ten turėję, šiandienio religinio gyvenimo sutemose, išgyventi tokias Odisėjas, kokias yra patyrę kaikurie Madonos paveikslai kalvinizmo epochoje, švedų ir rusų įsiveržimų bei siaubimų metu. Tai būtų moksliškai - istorinis tokių paveikslų tyrinėjimas, jų «mokyklos» ir kilmės (meniniu atžvilgiu) aiškinimasis. Nušviesti pačiai Lietuvos religinio gyvenimo istorijai tačiau tokios akademinės studijos nėra labai būtinos. Jeigu ir būtų, pav., su visu moksliniu aparatu išsiaiškinta, kad kuris nors paveikslas yra pusšimčiu senesnis, ar vėlybesnis, prie to paveikslo žmonių teikiamoji Šv. Mergelei pagarba nesikeičia. Kaip vietinės tradicijos rodo, liaudis visada buvo linkusi stebuklingųjų paveikslų atsiradimą nukelti į gana senus laikus.

Jau buvo užsiminta Vilniaus katedros Madona, pagal padavimą Vytauto gauta iš Bizantijos imperatoriaus Manuelio Palaiologos. Klosas tačiau teigia, jog tas paveikslas daro įspūdį, kad jis turi būti Koelno ar Nuernbergo Madonų mokyklos, t. y. Vokietijos [49]. Šių dienų autentiškais šaltiniais nebepatikrinama graikiška pradžia prirašoma ir Trakų Madonos paveikslui, kurį Vytautas gavęs iš minėto Bizantijos imperatoriaus [50]. Istoriškai tai yra įmanoma, nes žymusis Bizantijos Manuelis II-sis, miręs penkeri metai anksčiau už Vytautą, yra su juo apskritai per 34 savo valdymo metus palaikęs santykius [51]. Iš tiesų tas paveikslas, pieštas ant varinės plokštės, yra *bizantiško* stiliaus. To neginčija nė kritiškas Klosas [52].

Jeigu tačiau Trakų Madonos paveikslas ir ne Vytauto laikais ten

būtų atkeliavęs, vėliau jis buvo labai garsus. Kad Vilniaus kapitulos aktai jį, kaip ir kitus stebuklinguosius vyskupijos paveikslus, tik XVII-me amž. tepamini [53], negalima daryti išvados, kad jo anksčiau Trakuose nebuvo. Kiekvienu atveju jis yra *ankstyvesnis* už Aušros Vartų Madoną.

1602-3 metais Vilniuje siautė epidemijos, ir, prie ano meto silpnų higieninių sąlygų, limpamos ligos buvo didelė rykštė. Tada buvo iš Vilniaus į Trakus suorganizuota didžiulė procesija pas Maloningąją Dievo Motiną Trakuose. Tokių procesijų vėliau iš sostinės pas stebuklingąjį paveikslą yra ne kartą įvykę, ir apie tas procesijas yra ne maža šaltinių. Ši buvo pati pirmoji. Vadinasi, jau pačioje-XVII-jo amž. pradžioje Trakų paveikslo garsas Lietuvoje buvo plačiai pasklidęs. Kaip tikri pilgrimai, pats Vilniaus vyskupas Benediktas Vainius, kapitula ir kunigai, su didele žmonių minia, vyko 28 klm.; vis kas septyni kilometrai procesija sustodavo, kad galėtų išklausyti jėzuitų pamokslų [54]. 1625 metais, rašydamas Vilniaus vyskupijos reliaciją Romon, vysk. Eustachijus Valavičius įsakmiai pabrėžė: šalia stebuklingų Dievo Motinos paveikslų kitose bažnyčiose, labiausiai garsus esąs Trakuose senas Šv. Marijos paveikslas, prie kurio žmonės suplaukia [55]. Panašūs pranešimai Romon buvo ir po ketverių metų [56]. O popiežiaus nuncijus po kito dešimtmečio (1639 m. liepos 16 d.), kaip svarbų faktą Romon pranešė iš Varšuvos, jog karalius Vladislovas Vaza 1639 metų liepos 10 d. iš Vilniaus atvykęs į Trakus, kad galėtų pagarbinti stebuklingąjį Švč. Mergelės paveikslą [57]. Toliau yra dar daugiau duomenų, kaip tas paveikslas vis labiau garsėjo, kaip vykdavo žmonių minios, kaip jis kartais buvo saugojamas, slepiamas, atgabenamas Vilniaus Šv. Kazimiero garsiojon koplyčion Katedroje, kaip jis buvo karūnuotas ir t.t. [58].

Jeigu norėtume tiksliai išsiaiškinti ir kilmę ir chronologiją tokio nuo seno stebuklingo Krekenavos Švč. Mergelės su Kūdikiu paveikslo, taip pat būtų ne mažiau sunku. (Krekenava yra ant gražaus Nevėžio kranto į šiaurę nuo Kėdainių). Pagal Valančių, ten dar Vytautas Didysis statęs bažnyčią [59]. Pagal Fridricho ir mūsų bažnytinės Provincijos Elencho duomens [60], tik Kazimiero laikais (1484 m.) bajorai Vizgirdaičiai ir Bandoriai yra pastatę Marijos Dangun Ėmimo bažnyčią. Kai XVIII-jo amž. viduryje buvo pastatyta nauja mūrinė šventovė, žinoma, jon pateko ir senasis Madonos paveikslas. Apie jį vietinis padavimas sakė, jog kažkokis riteris jį atvežęs iš Krokuvos ir padovanojęs misininkui Albertui, skelbusiam Evangeliją ant Nevėžio krantų [61]. Rodos, kad iki šiol nėra aptikta duomenų apie tokį Žemaičių misijonierių Albertą. Greičiausiai tas paveikslas yra patekęs žymiai vėliau. Reikšminga aplinkybė čia yra Krokuva. Gal būt jį kas nors tiesiai į Krekenavą atgabeno iš Krokuvos, kur kaip

tik nuo viduramžių galo buvo cechas tapytojų, piešiančių bažnyčioms šventus paveikslus.

Pirmojo Didžiojo Karo metu pagyvenęs Krekenavoje [62], ten iš arti pamatęs žmonių nepaprastą maldingumą prie tenykščio Madonos paveikslo, mūsų Maironis apie ją eiliavo [63]:

«... *Tu stebuklais įgarsėjus,*
Viltį Tavimi padėjus ...
Gelbėk žmogų nelaimingą,
Savo globa stebuklinga,
Motina Dangaus !
Tu Krekenavos paveiksle žinoma plačiai,
Kad stebuklais trauki žmones iš ugnies stačiai ... »

Liuteronas Mažvydas mums yra neabejotinas šaltinis, kad Švč. Mergelės kultas Šiluvos bažnyčioje buvo jau žinomas *pirmoje XVI-jo amž. pusėje* [64]. Lieka tik neišaiškintas pats stebuklingojo paveikslo klausimas. Yra nuoseklu samprotauti, jog tai buvo tas pats paveikslas, kurį žmonės, saugodami nuo kalvinistų, žemėje užkasė su kitais bažnytiniais daiktais. Iš kur šitoji Madona Šiluvon pateko, nėra nė mažiausio autentiško pėdsako. To klausimo neaiškina mums nė daug padavimų surinkęs Fridrichas [65]. Jau Valančius yra padavęs faktą, kad Šiluvos bažnyčią pastatęs ir parapiją įsteigęs Petras Gedgaudas (Giedygoldas) 1457 m. [66].

Sustosime apie Šiluvą plačiau kitame skyriuje, kai paliesime XVII-me amžiuje atsirandančias Lietuvoje tokias naujas ir žymias Šv. Marijos šventoves, kaip Aušros Vartai, Pažaislis, Žemaičių Kalvarija.

Kaip akivaizdžiai matome, norint tiksliau kalbėti apie Švč. Mergelės garbinimą Lietuvoje dar priešreformacinėje epochoje, reikėtų tų dviejų amžių lietuvių tautos religinį gyvenimą ir jo vystymąsi dar labiau patyrinėti. Tai būtų įdomi ir dėkinga tema !

Nepalyginamai daugiau archyvinės ir spausdintos medžiagos yra trims paskutiniams šimtmečiams. Čia daug būtų pasakytina apie įvairių vienuolių pastangas, Marijos kultą beplatinant liaudyje, pirmoje eilėje minint pranciškonus, basuosius karmelitus, jėzuitus, domininkonus, augustinijonus, nuo XVIII-jo amž., pagaliau, marijonus. Reikėtų sustoti prie Švč. Mergelės brolijų, Rožančiaus išplatinimo, Škaplieriaus įvedimo, XIX-me amž. atsiradusį Gyvąjį Rožančių, daugėjančias Marijos garbei giesmes, naujas jos garbei paskirtas šventoves, Liurdus ir t.t. ir t.t.

Mes, tačiau, pirma mesime bendrą žvilgsnį į suintensyvėjusį religinį gyvenimą, kai protestantizmas buvo pagaliau įveiktas.

3. Švč. Mergelės kulto suklestėjimas Lietuvoje

a. *Bendra Lietuvos religinio gyvenimo charakteristika XVII-XVIII amž.*

XVII-sis amžius yra ir Lietuvoje tikrasis katalikybės restauracijos šimtmetis. Šitas triumfas prieš protestantizmą čia reiškiasi visokiais būdais. Jis buvo, pav., gana reikšmingas statybose. Kai miestai suskurdo, aktyviais kultūros palaikytojais pasirodė Lietuvos didikai, stambieji žemvaldžiai. Daugelis jų pačių ar jų įpėdiniai atgailavo savo ar savo tėvų nuklydimą į kalvinizmą. O atgailą reikšdavo, pastatydami Dievui namus arba vienuolyną, arba abu drauge. Šitaip Pacų lėšomis atsirado Šv. Teresės (1654) ir Antakalnyje —gražiausias Vilniaus barokas su 2000 statulų — Šv. Petro ir Povilo bažnyčia (1668-76). Ten pat Sapiegų pastangomis pastatyta Jėzaus Vardo bažnyčia ir prie jos vienuolynas (1694-1717). Vėl Pacų, t. y. Lietuvos kanclerio Kristupo Zigmanto Paco turtais išaugo barokinio meno šedevras Lietuvoje — Pažaislio bažnyčia ir kamaldulių vienuolynas — 1664-1674 m. (1719) [67].

Įdomu, kad šitie ir kiti Lietuvoje gana gajaus baroko vertingi architektūriniai paminklai buvo pastatyti didžiulio politinio susmukimo ir ekonominio suskurdimo laikotarpyje, XVII-XVIII-me amžiuje, t. y. po Lietuvą taip nusiaubusių Maskvos karų, po didžiosios švedų invazijos, po valstybę labai nusilpninusių didžiųjų kazokų maištų. Bet nelaimių prislėgtas, ekonomiškai suvargęs žmogus, aukojo pačias didžiausias žemiškas vertybes Dievo garbei. *Mūrinių* bažnyčių šimtmetis prasidėjo. Šalia žinomųjų meno šedevrų, buvo pastatytos Aušros Vartų, Šv. Ignaco, Šv. Kotrynos, Misijonierių ir kitos bažnyčios Vilniuje, kuris vėliau imta vadinti šiaurės Atėnais. Ir tolimos periferijos, net tokie užkampiai kaip Kretinga, Telšiai ir kiti miestai dabar jau buvo aprūpinami puošniomis mūrinėmis bažnyčiomis.

Katalikybės restauracija atnešė ne tik naują stilių statybai, bet ir pamaldoms visą barokinį puošnumą, pompą. Tuo būdu ir Švč. Mergelės kultas Lietuvoje dar labiau plėtėsi. Uoliojo kataliko Radvilo Našlaitėlio lėšomis jėzuitai sau pasistatė bažnyčią Nesvyžiuje (1584). Pačiame Vilniuje prie turgaus aikštės, tarp medinukių rusų cerkvių [68], iškilo antras svarbas barokinis paminklas, būtent Šv. Kazimiero (1604). Šitas jėzuitinis barokas padarė įtakos ir kitiems sakraliniams pastatams: Gardino bažnyčiai (1647-67), Kauno Karmelitų bažnyčiai (1685). O pats Vilnius po 1610 metų gaisro, kurio liepsnos buvo nuliežusios 10 bažnyčių, kaip ir po 1655 rusų antplūdžio, palydėtų baisių naikinimų ir gaisrų, buvo taisomas, perstatomas, ir didelė dauguma bažnyčių apsivilko barokiniais rūbais [69]. Apskritai, savo

papročiuose ceremoningumą mėgstančiam lietuviui (plg. vestuves), barokas buvo žymiai arčiau sielos! Jam svetimas šaltas racionalumas. Užtad barokintos Lietuvoje ir gotiškos bažnyčios.

Protestantizmo akivaizdus įveikimas pasireiškė ne vien puošnioje barokinėje statyboje. Katalikybės atgijimas, religinis uolumas, su iškilmingomis ir dažnomis procesijomis, su gausiomis Komunijomis, devocijonalijomis, atlaidais, relikvijų kultu, bažnytinėmis brolijomis ir t.t. yra bendra to džiaugsmo išraiška. To religinio pakilimo pirmas regimas vaisius buvo gausus vienuolynų kūrimas Lietuvoje. Vienuolynai statėsi įvairiausiose Lietuvos vietose, ir daug užimtų čia — juos bandyti isškaičiuoti. Vilniuje XVIII-jo amž. pradžioje buvo keliasdešimt vienuolynų. Jeigu iki XVII-jo amž. pradžios Žemaičiuose iš viso nebuvo buvę nė vieno vienuolyno, tai per pirmą šimtą metų nuo Merkelio Giedraičio mirties (1609 metais) įvairiose reikšmingose vietose atsirado bernardinai (pranciškonai), jėzuitai, domininkonai, karmelitai, benediktinės. Stipriai įkėlė koją vienuoliai ir į Sūduvos girias. Dar reikėtų laukti kada nors mokslinio tyrinėjimo, kaip vienuolynai yra labai aktyviai prisidėję, kad XVI-me amž. dar pagoniškomis liekanomis svetimtaučiui į akis krintanti Lietuva, taip, palyginti, greitai yra gavusi Marijos žemės, Kryžių šalies, Šventosios Lietuvos vardą. Toje srityje vienuolių darbas dar neįvertintas!

b. *Šv. Marijos kulto paplitimas liaudyje*

Aukščiau minėtuosna rėmuosna reikia įstatyti ir suprasti dar labiau suintensyvėjusį Švč. Marijos kultą. XVII-sis amžius yra tikrasis šimtmetis Lietuvoje, kada Marijos garbinimas buvo įvestas į aiškias vėžes, kuriomis jis reiškėsi ne tik XVIII-me, bet ir vėlesniais šimtmečiais. Vargu kuris vienuolynas Lietuvoje nėra įnešęs savo reikšmingo indėlio į Marijos garbinimą, ypač plečiant jos kultą liaudyje. Domininkonai, kaip žinome, nuolat žmonėse skleidė Rožinį. Jie yra išgarsinę, pav., Marijos kultą per savo vienuolyną Seinuose, kur pagarsėjo Švč. Mergelės iš protestantiško Karaliaučiaus pargabenta statula [70]. Rožančinės atlaidai sutraukdavo į Seinus iki 20-30.000 žmonių [71]. Domininkonai išgarsino Marijos kultą ir Kazokiškėse, kai vienas Romoje studijavęs domininkonas čia atgabeno Švč. Mergelės paveikslą, kuris greitai žmonėse išgarsėjo [72]. Tas pats atsitiko Vasiliškėje, kur buvo padaryta Čenstakavos paveikslo kopija [73].

Apie pranciškonus (bernardinus) tą patį galima pasakyti. Po XVI-jo amžiaus krizės atsigavę, jie daug darbavosi liaudyje. Su jų pastangomis reikia sieti, žinoma, Švč. Mergelės paveikslus Vilniaus Šv. Kryžiaus bažnyčioje [74], garsųjį jos paveikslą Šv. Mykolo bažnyčioje [75], 1750 metų rugsėjo 8 šventėje nepaprastai iškilmingai karū-

nuotą [76]. Pranciškonai taip pat išplėtė Marijos kultą ir Gelvonuose, kurių stebuklingas paveikslas buvo apipintas įvairiais pasakojimais [77]. Jeigu leistų laikas atydžiau įžvelgti į stebuklingųjų paveikslų istorijas, tai matytume, jog vienuolynai dažnai yra atlikę reikšmingą vaidmenį ypač tose vietose, kur bažnyčios iš kalvinų buvo atgal atsiimtos. Ir karmelitai, ir augustinijonai, jau nekalbant apie jėzuitus, yra Marijos kulto skatinime parodę didelio uolumo.

1646-jų metų savo reliacijoje popiežiui Urbonui VIII-jam, kokias perijodiškai kas penkeri metai, kai tik vykdavo Ad Limina Apostolorum, vyskupai turėdavo paruošti, Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius išskaičiavo įvairias brolijas: Dievo Kūno, Angelų Sargų, Šv. Onos, Krikščioniškos Doktrinos mokymo (t. y. katekizmo), Šv. Iziriaus Artojo. Tiškevičius tačiau pažymėjo, jog beveik prie visų parapijinių bažnyčių esančios taip pat Šv. Marijos Rožančiaus («Rosarii B. V. Mariae») ir įvairios kitos «piae congregationes», skirtos Švč. Mergelės garbei [78]. Apie Rožančiaus brolijas Vilniaus vyskupijoje jau kalbėjo įsakmiai savo 1625 m. reliacijoje vyskupas Eustachijus Valavičius [79].

Vadinasi, miestuose ir krašto parapijose buvo intensyviai organizuojamos brolijos. Yra žinoma, kad jėzuitas Jonas Jaknavičius, kuris savo lietuviškai rašytais raštais atsistoja greta kitų dviejų žinomų rašytojų jėzuitų būtent, greta Konstantino Širvydo ir Pranciškaus Šrubauskio, yra buvęs išleidęs trijų brolijų knygutes lietuviškai ir lenkiškai: Šv. Jėzaus Kūno (1630), Šv. Juozapo ir Nikodemo ir Šv. Izidoriaus (1639). Tik gaila, kad tų knygučių nė viena nėra išlikusi. Greičiausiai yra pradingę ir Šv. Marijos brolijų spausdinti nuostatai. Juk mūsų žemėje — ir tai kartojasi iki pat šiai dienai — taip daug kas greit sunykdavo ir sunyksta, pražūva.

Yra įdomių pėdsakų apie Nekalto Prasidėjimo broliją dar trys šimtai metų prieš Dogmos (1854) paskelbimą. Lietuvos - Lenkijos valdovas Vladislovas Vaza buvo norėjęs visoje savo valstybėje įsteigti Nekaltai Pradėtosios arkibroliją. Jos nariams plačiu mastu buvo numatyta atitinkami ženklai ir rūbai. Popiežius Urbonas VIII tokią broliją patvirtino, tačiau respublikos senatas tokiam sumanymui nepritarė [80]. Dar iš Zigmanto Vazos laikų (1629) yra likęs Vatikano bibliotekos rankraščių skyriuje karaliaus prašymas, leisti įsteigti visoje jo valdomoje respublikoje, vadinasi, ir Lietuvoje, — Nekaltai Pradėtosios arkibroliją [81]. Lenkijos bernardinai XVIII-jame amž. gavo iš popiežiaus Klemenso XII patvirtinimą steigti Nekaltai Pradėtosios brolijas [82]. Ir bazilijonai, kurie daug kliūčių sutikdami, tiesiog herojiškai, yra platinę bažnytinę uniją, steigdavo taip pat Švč. Mergelės Nekalto Prasidėjimo brolijas [83]. Reikia pažymėti, jog vienuoliai augustinijonai buvo įsteigę Šv. Marijos Paguodos broliją,

kurios nariai nešiodavo tam skirtą odinį diržą [84]. Karmelitams, žinoma, labiausiai rūpėjo Šv. Škaplieriaus brolijos [85], kurios taip plačiai yra paskleidusios Lietuvoje Škaplieriaus nešiojimą. Marijos kultą plėsdami daug veikė taip pat basieji karmelitai, ir jie buvo įsteigę Šv. Marijos Įvesdinimo (Žvakių dienos) broliją [86]. Daug prisidėdami prie Švč. Mergelės kulto, per savo keliolika kolegijų Lietuvos Valstybės plote, — jėzuitai visur, kur tik jų misijos siekė, organizavo Šv. Marijos sodalicijas [87].

Šitaip XVII-sis ir XVIII-sis yra šimtmečiai, kurie Lietuvoje davė didelį religinių brolijų skaičių. Jie stipriai išgarsino ir kaikurias Marijos kulto vietas.

c. *Naujos šventovės ir jų stebuklingieji Šv. Marijos paveikslai*

Paprastai nuo XVII-jo amž. vidurio labiausiai mums žinomos Marijos šventovės yra: Trakai, Šiluva, Aušros Vartai ir Žemaičių Kalvarija [88]. Dvi paskutiniosios iš viso iki XVII-jo amž. buvo nežinomos. Jau savo reliacijoje Romon vysk. Tiškevičius 1646 m. sumini keturias Žemaičių bažnyčias, kurias žmonės labai gausiai lanką: Zapyškį, kur esą iš Nemuno išgelbėtas senas Kristaus paveikslas, Šiluvą, Tverus ir Kalvariją arba Naująją Jeruzalę [89]. Aišku, jog jau tuo metu buvo garsas apie domininkonams pavestą Kalvariją, kur 1649 metais, vadinasi, už trijų metų, buvo galutinai įrengti Kryžiaus keliai. Ir čia stebuklingojo Marijos paveikslo pradžia tokia pat kaip Kazokiškėse. Jį parvežė vienas Romoje mokęsis domininkonas.

Žinomąjį Šiluvos Apsireiškimo stebuklą (Švč. Mergelė pasirodžiusi piemenims!), yra jau smulkiai aprašęs 1848 metais Valančius savo Vyskupystės istorijoje, kaip įvykusį XVII-jo amž. pradžioje [89]. Dar šimtą m. prieš tai, vadinasi 1758-ais, Žemaičių vysk. Antanas Tiškevičius savo reliacijoje Romon yra platokai minėjęs stebuklingą Šiluvos paveikslo garsą. Jis pažymėjo ir tai, kaip aklas šimtametis senelis nurodęs vietą, kur paveikslas (Švč. Mergelė su Kūdikiu rankoje), pieštas drobėje, buvo surastas mišku jau apaugusioje vietoje [90].

Atskirų studijų reikėtų, kad būtų galima nuodugniai išsiaiškinti visokiais gražiais pasakojimais apipintus faktus. Tai liečia daugelį šventovių, pradedant Ugionimis [91] ir baigiant Aušros Vartais. Nors tremtyje tyrinėjimų metodai turi skirtis, bet ir čia, dar neturint po kojomis savo žemės, šį tą toje srityje galima pasiekti. Įdomiausia šituo atžvilgiu yra be abejo Šiluva. Iš 1624 metais Žemaičių vyskupo St. Kiškos Romai atliktos reliacijos yra matyti, kad Šiluva buvo atgriebta iš kalvinų jo vyskupavimo (1619-25) laiku. Byla teismuose kainavusi 16.000 auksinų [92] t. y. sumą, už kurią tada buvo perkami

dideli dvarai. Apie Šiluvos bažnyčios atgavimą kalba 1625 metais savo brevėje ir popiežius Urbonas VIII [93]. Ten kalvinai turėję įsitaisę savo seminariją.

Šalia Šiluvos Madonos, be abejo, žymiausias šituo atžvilgiu religinis Lietuvos centras buvo nuo XVII-jo amž. Vilniaus Aušros Vartai. Jų pradžia, nors ir katalikų ir stačiatikių nuo XIX-jo amž. vidurio iki pat šiol tiek daug rašyta, nėra dar pilnai išaiškinta. Tiesa, patys Aušros Vartai kaip vieneri iš Vartų mūruose, kurie nuo Aleksandro laikų buvo pastatyti apie sostinę, buvo žinomi jau XVI-me amž., jie ir Brauno ir Hohenbergo atlase 1576 metais yra aiškiai pažymėti.

Dabartinis paveikslas tačiau jau XVI-jam amžiui yra žinomas, nors ir nėra jokios istoriškos atramos tvirtinti, kaip tai skambiai ir įdomiai beatrodytų, jog Aušros Vartų Madonos veido bruožai esą modeliuoti iš Barboros Radvilaitės, jai dar gyvai esant 1540 metais. Taip mums parašyta naujoje Lietuvių Enciklopedijoje (t. II, p. 478). (Barbora apie tą laiką buvo dar nežymi Trakų vaivados Goštauto dvidešimtmetė žmona !). Yra dvi viena kitai prieštaraujančios lenkų tezės. Viena jų teigia : Aušros Vartų Madona italų mokyklos, kita — daryta Krokuvoje. Prieš 30 metų lenkas Dr. Mečislovas Skrudlik ėmė Vilniaus Madona domėtis, ir parašė dvi studijėles [94]. Po ilgo šaltinių nagrinėjimo ir lyginimo — visa tai atpasakoti čia daug vietos reikėtų — gretindamas paveikslo medžiagą, pačią techniką ir t.t. su kitais tos rūšies paveikslais, Skrudlikas prieina išvados, jog Auštos Vartų Madona esanti Krokuvos tapytojų cecho darbo [95]. Tikrą paveikslo datą nustatyti esą sunku.

Bet ne visi yra tos pat nuomonės ! Žymusis Vilniaus meno specialistas J. Klosas mums aiškina, kad toji be Kūdikio Madona, dešinėn palenkta galva ir maldai sudėtomis rankomis, priklausanti italų XVI-jo amž. vidurio mokyklai. Esanti greičiausiai piešta pačiame Vilniuje, kur Zigmanto Augusto dvare buvo ir italų tapytojų [96]. J. Klosas remiasi viena gana svarbia aplinkybe. Ilgai skardos votais apdėtas paveikslas altoriuje, buvo atydesniems tyrinėjimams neprieinamas. Lenkas J. Remer 1927 metais tačiau atliko nuodugnią ir labai detališką konservaciją. Buvo padarytos medžiagos analizės, studijuota pati technika, stilius. Iš to ir buvo galima nustatyti, jog šis paveikslas yra darytas *itališkame stiliuje pačiame Vilniuje* XVI-jo amž. Aušros Vartų paveikslo konservacijos darbai buvo atlikti prieš karūnuojant, pagal popiežiaus Pijaus XI-jo parėdymą, Gailestingumo Motinos vardu. Tai įvyko 1927 m. VII. 2 d. [97].

Paskutinis, kuris apie Aušros Vartus disertaciją rašė Vilniuje, buvo taip pat lenkas Tadas Sieczka 1934 metais [98]. Jis panaudojo didelį mokslinį aparatą, eilę nespausdintų šaltinių. Po Kloso teigimų

apie pačią paveikslo kilmę jis nieko nauja nebepasakė, tik pažymėjo, jog ką tik Vilniun atvykę jėzuitai, jau 1570 metais pakabinę prie Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslą, prašydami, kad būtų įveiktas protestantizmas mieste.

Formaliai tačiau Aušros Vartų Madonos kultas teprasidėjo 1626 metais, kai Vilniuje įsikūrė basieji karmelitai. Jiems buvo pastatyta graži Šv. Teresės bažnyčia (1654 m.), ir jie, labiau įsistiprinę, 1668 metais yra gavę iš paties Vilniaus miesto magistrato privilegiją, globoti tą paveikslą ir pastatyti jam koplyčią [99].

Toliau apie paveikslo istoriją būtų galima jau daug pasakoti. Kai Narbutas, tiesa, buvo paskelbęs, jog tą paveikslą Algirdas parsivežęs iš Krymo Chersono, Muravjovas planavo jį iš katalikų atsiimti, ir tik greitas Muravjovo atšaukimas tai sutrukdė įvydyti. (Dabar gudai vėl kildina tą paveikslą iš stačiatikių — bizantiniško rito!) Sieczka mums paduoda, jog 1856 metais buvo prie paveikslo 438 votai. Nuo 1844-jų metų, t. y. per 12-ką metų jų buvo padaugėję beveik dvigubai — 653.

Mums yra garbė, kad garsusis meno šedevras Pažaislio vienuolynas su jo stebuklingąja Madona yra radę savo tyrinėtoją meno istorikės Kairiūkštytės - Jacynienės asmenyje [100]. Savo vokiškai rašytos studijos rezultatus ji pati yra lietuviškai sutraukusi žurnale « Židinyje » [101]. Apie aną stebuklingąją Madoną, kurią Sovietų Rusija 1928-jų metų pavasarį grąžino, meno istorikė žino, kad ji buvo padovanota vienuolyno steigėjui Kristupui Zigmantui Pacui 1661 metais paties popiežiaus Aleksandro VII-jo [102]. Šitas, liaudies vadinamas « Kamaldulių Dievo Motinos » paveikslas, nuo senų laikų buvo didelė vienuolyno šventenybė, ir jį garbino viso krašto tikintieji. Kai po 1831 metų sukilimo Pažaislio kamalduliai buvo uždaryti, ir ten įkurdinta stačiatikių vienuoliai, tai stebuklingas paveikslas buvo žmonių garbinamas ir toliau. Garsi čia buvo Marijos Aplankymo šventė — liepos 2-ji (bažnyčios titulas). Iš apylinkių suplaukdavo žmonių minios [103]. Nuo 1893-jų metų stebuklingasis paveikslas gegužės mėn. buvo nešamas Kaunan. Liepos 2, šventės išvakarėse iškilmingoje procesijoje jis būdavo grąžinamas vienuolynan.

Kai Šv. Kazimiero seserys 1920 m. gavo Pažaislio vienuolyną, tai antra didelė Marijos šventė buvo Žolinė, kur kandidatės darydavo įžadus. Nežiūrint įvairių nelaimių kurios buvo ištikusios ir Pažaislio vienuolyną, yra išlikusios freskos Marijos Aplankymo, Marijos vainikavimo ir įvairių jos gyvenimo scenų [104].

Dar liko neapžvelgta eilė jau XVII-me amžiuje pagarsėjusių šventovių, kurios buvo liaudyje populiarios [105]. Kol nebuvo atgautas Vilnius, nepriklausomoje Lietuvoje tačiau labiausiai buvo žinomos

trys didžiausios Marijos garbinimo vietos: Šiluva, Kalvarija ir Pažaislis.

4. Baigiamosios pastabos — Lietuvos pasiaukojimas Šv. Marijai

1951-jų metų gegužės 13 d. keturi tremtyje gyveną Lietuvos vyskupai, kai buvo Šv. Kazimiero Kolegijos koplyčioje Romoje minima Lietuvos krikšto 700 metų jubiliejus ir 25-rių metų sukaktys Lietuvos Bažnytinės Provincijos įsteigimo ir Kauno Metropolito arkiv. Skvirecko ganytojavimo, paaukojo lietuvių tautą Šv. Marijos Širdžiai. Ganytojiškame laiške yra pasakyta: « Savo tėvynę Lietuvą mes irgi vadiname Marijos Žeme. Ir tai dėl to, kad lietuviai myli, garbina Dievo Motiną, ir visaip reiškia Jai pagarbą. Marijos Žemė ji yra, nes jau 1656 metais Lietuva buvo jos anuometinio valdovo iškilmingai paaukota Dievo Motinai ».

Iš tiesų 1656 metais, kai Lietuvą - Lenkiją teriojo tada fanatiškai įnirtusių protestantų švedų kareivių pulkai, o rytinę Lietuvos dalį siaubė viską naikinančių rusų būriai, karalius Jonas Kazimieras Lvove 1656 m. balandžio 1 d. jaudinančioje iškilmėje, « kur daugeliui traukė ašaras iš širdžių »[106], pavedė save ir Lietuvą-Lenkiją Švč. Mergelės globai, paskelbdamas ją savo valdomų žemių Patrone[107]. Šitas pasiaukojimas ir Švč. Mergelės padarymas valstybės Globėja buvo didelis moralinis ginklas. Jis davė tam karui tautos sukilimo prieš svetimtikius — jungo nešėjus ir katalikų persekiotojus, charakterį. Švedams ėmė, ypač po garsiojo Čenstachavos apgynimo, nebesisekti. 1660 metais Olyvoje jis padarė taiką. Nelaimės baigėsi — buvo padarytos paliaubos ir su rusais.

Daug kartų (generacijų) Lietuvoje dar pragyveno po anų skaudžių metų, vis tebegarbindamos skaisčiąją Dievo Motiną. Mūsų skubotas istoriškas žvilgsnis tepamini čia tik vieną kitą ryškesnį faktą. Dar daug reikėtų kalbėti, kad būtų galima, tautos religinio gyvenimo vystymosi rėmuose, duoti pilnesnį jos kulto įvertinimą, jau nekalbant apie specialesnį dėmesį Marijos garbei skirtoms lietuviškoms giesmėms, poezijai, tapybai, skulptūrai.

Ar neįdomus dalykas būtų buvę ištirti, kokį procentą, šalia Jonų Krikštytojų, Jonų Nepomūkų, Šv. Jurgių, Izidorių, Florijonų ir kitų šventųjų statulėlių, sudarydavo Lietuvos pakelėse ir kryžkelėse Skausmingosios Dievo Motinos statulos. Iš prof. Igno Končiaus paskelbtos įdomios studijos apie Žemaičių padangės kryžių ir koplytėlių statistiką, teturime tik vieną gana įdomią išpiovą[108]. Žinoma, iš tos regijonalinės statistikos negalima daryti sprendimų visai Lietuvai. Bet ji jau leidžia spręsti maždaug, kaip mūsų liaudis sau persi-

statydavo Skausmingąją Dievo Motiną, ar grupinėse skulptūrose, ar atskirose statulėlėse. Žinoma, toji Pietà, patekusi Lietuvon per Lenkiją, ar Vokietiją, turėjo savo specifinį lietuvišką charakterį, savo pastovią formą[109]. « Epinis Dievo Motinos kančios vaizdavimas, ... pasakytas septyniais širdin įsmeigtais kardais, lirizmas — angelėliais su žvakėmis. Tai yra pasipasakojimas gilaus liūdesio, kuris dvelkia į mus iš Rūpintojėlio ir Lietuvos laukų peizažo »[110].

Ir mes čia pasiguodėme savo tautos anais tikrojo religinio uolumo šimtmečiais, nes peržvelgėme praeitus laikus. Mūsų žvilgsnis slysta į dabartį ir ateitį. Kai pakelėse nebeliko nei Rūpintojėlių, nei Dievo Motinos koplytėlių, kai šiandien Marijos žemėje kaip tik vedama intensyvi antireliginė propaganda, kai visokiais būdais dar labiau ten imta skleisti bedievybę, Marijos globa šiandien ten kenčiančiam tautiečiui pasilieka vienintelė viltis, taip, kaip ji buvo kitados anais 1655 metais[111].

> *« O Karalieny apgienieje musu,*
> *Weyziek ant žmoniu sunkiey nupuolusiu,*
> *Iszmelsk pri sava Sunaus wys galenčia*
> *Kad paweizietu ant žmogaus werkienčia ... »*

O kodėl žmonės verkė, giesmės, kuri vadinama « Giesmie Ciesu Praejusiu Lietuwoy », autorius (juo laikomas jėzuitas Jaknavičius), paaiškina :

> *« Tukstantis žmonių ing newale wary*
> *Szwiedas, Moskolus kalinius pridary*
> *Sunkia korony wysi apturiejo,*
> *Nekalty žmones krauju apsiliejo.*
> *Bažnicies Szwentas, miestus ir miestelius,*
> *Dwarus ir sodus degin neprietelus*
> *Altorius pliesza Wiera iszjuokdamy,*
> *Bažnyčes biauren arklus statidamy.*
> *Kunigay Diewa tarnay Zokonikay,*
> *Paneles szwentas, yr kity Minikay,*
> *Isztręmty stojos kayp awis isz garda ».*

Šis tekstas, kuris rodos, yra tik sena lietuvių kalba, jau prieš tris šimtmečius, *šiai dienai* skirtas ir surašytas, pateko ir į pirmas Kantičkas « Balsas Širdies » jau XVII-me amžiuje, ir toji giesmė nuolat buvo giedama, kol ji pagaliau XIX-jo amž. viduryje Lietuvos rusintojų buvo uždrausta. Jos ilgas 90-ties eilučių tekstas užbaigiamas :

« O Karalieny Motin galingiausi
Dauguje žibi už Sauli skaysčiausi.
Yr mes su tavim trokszdamy ten buty,
Neduok mums Panna amžinay pražuty ». Amen.

Šiandien mums Marijos žemėje liko malonus prisiminimas, kada laisvės laikais žmonės ilgais rudens ir žiemos vakarais giedodavo, kai jie per linamynę auštant užtraukdavo « Sveika žvaigždė ankstyboji, sveika Pana Švenčiausia »[112]. Juk tada jos garbei žmonės iš atminties, be bendrų ir senų bei atskirų giesmių, giedodavo ir apie Paną šventą stebuklingą Šidlavos bažnyčioje, ir apie Žemaičių Kalvarijoje stebuklais šlovingą[113], ir apie Krekenavos mieliausiąją Ponią, Karalienę dangaus.

At besugrįš anos romantiškai pakilios, iš baroko laikų einančios religinio gyvenimo formos, kurios buvo charakteringos Lietuvos patrijarchalinio gyvenimo laikams nuo XVIII-jo amžiaus iki D. Karo, čia nespręsime. Jeigu šienpiovys ant piaunamos mašinos jau nebedainuoja šienpiovio dainos, tai, pav., išnykus ir anai kolektyvinei linamynei, kuri visokiais atžvilgiais buvo įdomi, taip pat nebegiedos auštant naktį ir « Sveika Pana Švenčiausia ... ». Tai tik formos klausimas, kuris, tačiau, nepaliečia iš esmės paties turinio.

Kaip po didžiųjų XVII-jo amžiaus vidurio nelaimių Šv. Marijos kultas Lietuvoje sužibėjo nauja šviesa, taip vėl aš vaizduojuos, jog ateis laikas, kada vėl keliai ir vieškeliai turės būti patvinę, ir jais trauks per Marijos Aplankymą visa Vakarų Lietuva į Žemaičių Kalvariją, per Dangun Ėmimą vėl lankys Pažaislį, per Užgimimą Šiluvą, Trakus, Aušros Vartus ir t.t. Šituoju atžvilgiu mūsoji istorija juk kartojasi su įdomiu panašumu. Ir šiandien lietuvis, kaip prieš tris šimtus metų pradėjęs, turi ir toliau maldauti:

« Usztarik Panna szwentoms maldoms tawa,
Mus neapleyski, glausk po sparnu sawa ».

PIRMASIS LIETUVOS PASIAUKOJIMAS MARIJAI

Per pirmuosius krikšto šimtmečius didžiųjų kunigaikščių Lietuva iki pat XVI-jo amž. galo vis dar buvo neišsivadavusi iš senojo tikėjimo pėdsakų. O per porą amžių ji tapo « Šventąja Lietuva » ir virto Marijos žeme. Vilniaus Aušros Vartai, Žemaičių Šiluva, Kauno Pažaislis (neminint eilės kitų) buvo anos žymiosios Marijos garbinimo vietos. Jos kultą plačiai paskleidė svarbus aktas,

įvykdytas prieš 297 metus. Tai buvo bendrosios Lietuvos - Lenkijos respublikos pasiaukojimas Šv. M. Marijai 1656 m. pavasarį.

Tada Lietuvą buvo ištikusi baisi nelaimė. Rusai ir švedai ėmė ją siaubti. « Maskoliai » didelėmis kariuomenėmis ėmė vieną po kitos Lietuvos rytų tvirtoves, ir jau 1654 m. liepos pradžioje apdairusis Vilniaus vysk. J. Tiškevičius klausė karaliaus Jono Kazimiero, kur padėti šv. Kazimiero kūną ir bažnytines brangenybes, nes rusai užimsią Vilnių (Nunz. Pol. 62, f. 346). Pirmąjį kartą nuo Lietuvos valstybės pradžios jos sostinę 1655 m. užėmė priešas. Vilnius buvo nuteriotas, išplėštas, ir daug žmonių čia buvo išžudyta. Kaunas ir Gardinas sulaukė to paties likimo: o Žemaičiuose brutaliai šeimininkavo prieš katalikus tada labai fanatiški švedai, nors Jonušas Radvilas ir buvo sudaręs Kėdainiuose su jais politinės unijos sutartį. Panašus likimas ištiko ir Lenkiją, kurioje siaubė švedų armijos.

Šitokiuose tad tautos nelaimių ir žiaurios priespaudos metuose, kai stačiatikiai rusai ir protestantai švedai teriojo respubliką, kurioje katalikybė buvo išėjusi laimėtoja prieš visas sektas ir herezijas, ir gimė mintis paaukoti valstybę Šv. Marijai. Popiežiaus nuncijus P. Vidoni rašė iš Lvovo 1656. III. 22 Romon, jog Gniezno arkivyskupas pataręs karaliui « valstybės Patrone pasirinkti Dangaus Karalienę » ir padaryti jos garbei apžadus (Nunz. Pol. 64, f. 192). Per iškilmingas pamaldas prie Marijos paveikslo klūpodamas, karalius su visais valdžios pareigūnais « Lenkijos karalystę ir Didžiąją Lietuvos kunigaikštystę su jų kariuomenėmis tegu paveda (commendet) globai Dievo Gimdytojos Mergelės (Deiparae Virginis), ir ją pačią tegu priima visų gyventojų vardu Lenkijos ir Lietuvos karaliene » (t. p. 193). Buvo numatyta išleisti nuostatus, kurie baustų piktžodžiautojus prieš Mariją, ypač prašant jos pagalbos prieš protestantus švedus. Jos garbei kovų laimėjimo dienos (prieš švedus) atžymimos griežtais pasninkais, pasitenkinant ne silke, o tik jos padažu.

Jonas Kazimieras 1656. IV. 1 (šeštad.) Lvove, akivaizdoje dvasininkų ir senatorių, jaudinančioje iškilmėje, « kur daugeliui traukė ašaras iš širdžių » (Nunz. Pol. 64, f. 219), pavedė save ir Lietuvą-Lenkiją Šv. Mergelės globai, paskelbdamas ją visų savo valdomų žemių Patrone. « O kadangi su didele širdgėla aiškiai matau, jog už mano karalystės vargšų dejavimus ir valstiečių priespaudą Tavo Sūnus, teisingasis Teisėjas, per septynerius metus mums siunčia maro, karų ir kitų nelaimių rykštes, pareiškiu ir iškilmingai žadėte pasižadu su visais luomais, kad, grįžus taikai, bus imtasi visokių priemonių toms nelaimėms pašalinti ir bus pasirūpinta, kad manosios karalystės žmonės būtų laisvi nuo neteisingų sunkenybių ir suspaudimų ... » (t. p. 220). Popiežius Aleksandras VII 1656. V. 13 parašė tuo reikalu

karaliui brevę, kurioje užgyrė tą žygį ir pasiaukojimą (A. Theiner, Vetera Monum. Poloniae et Lithuaniae, 1863, t. III, 510 p.).

Šis pasiaukojimas ir Šv. Mergelės paskelbimas valstybės Globėja buvo didelis moralinis ginklas prieš svetimtikius ir katalikų persekiotojus. Švedams ėmė nebesisekti, ir su jais 1660 m. respublika Olyvoje padarė taiką. Už septynerių metų (1667) buvo padarytos paliaubos ir su rusais. Šitaip buvo įveiktos didžiosios nelaimės.

Jėzuitas Pranas Šrubauskis († 1680) yra išleidęs pirmąsias žemaitiškas kantičkas « Balsas szirdies ». Ten yra įdėta istorinė « Giesmie Ciesu Praejusiu Lietuwoy », kur pirmiausiai kreipiamasi į Mariją:

Buk pagarbinta Szwenciausi Marya
Daugaus ir žemes skaysciausi lelia.
Tawęs szaukieme, tawesp duksaujeme,
Tawa malones mes grieszni laukieme.

Nes Tu Motina esi Sunaus Diewa,
Duktie gražiausi amžinojo Tiewo.
Usztark Panna szwentoms maldoms tawa,
Mus neapleyski, glausk po sparnu sawa.

Toliau autorius aprašo dideles karo nelaimes ir iš priešų patirtas žaizdas. Gal daug kas nustebs, kad pakeitus šioje giesmėje senovišką rašybą ir patį eiliavimo būdą, daug kas dar tinka ir po pustrečio amžiaus (K. A. Praeitis kartojasi, « Žingsniai », 1948 m. vasar. (Nr. 13) 53 p.). Iš tikro geopolitinės jėgos iš rytų ir iš ten į vakarus traukią žmonės pasiliko tie patys ...

Regiem ant musu tavp sunki korony,
Nupul už griekus wysokiemy stony,
Iszbarsty žmones, pawargo Poniste,
Nupuoli labay musu Karaliste.

Tukstantis žmoniu ing newale wary,
Szwedas, Maskolus kalinius pridary,
Sunkie korony wysi apturiejo,
Nekalty žmones krauju apsiliejo.

Bažnicies Szwentas, miestus ir miestelus,
Dwarus ir sodus degin neprietelus.
Altorius pliesza, Wiera iszjuokdamy,
Bažniczes bjauren, arklus statidamy.

Kunigay, Diewa tarnay, Zokonikay,
Paneles Szwentas yr kity Minikay,
Isztremty stojos, kayp awis isz garda,
Jau nug Bažniczių, nug Wieszpaties warda.

Kurius tyrionis ant wietos užspiejo
Senas yr jaunas krauju apsiiiejo,
Wargino žmones, isz skuros lupdamy,
Nejokio daykta namie nelikdamy.

Yr krutis pjausty, waykus iszwirdamy,
Liepy motinoms jesty, priwersdamy,
Kokius motinas sopulus turiejo
Gywus, kad werdant waykialus regiejo.

Lietuwos žiamy kajpo but pražuwo
Septinius metus, kad newaloy buwa,
Bet Diews padet didy meyly sawa,
Duodams Patrona pagalba gatawa.

Keliuose paskutiniuose pabaigos posmuose autorius kreipiasi į Šv. Kazimierą, kaip Lietuvos užtarėją. Giesmės autorius vaizdingai norėjo parodyti, kad Šv. Marija ir Šv. Kazimieras yra išvedę kraštą iš didžiųjų nelaimių. Toji populiari ir nuolat kantičkose perspausdinama Šrubausko giesmė rusų cenzūros buvo uždrausta XIX-me amž.

Po 1656 m. pasiaukojimo praėjo dar 11 metų, kol baigėsi galutinai visos nelaimės ir grįžo taika.

1951 m. pasiaukojimas Marijos Širdžiai įvyko tokiu pat liūdnu laiku, kai tėvynėj taip tamsu ir juoda, kai raudonasis « tvanas » vis dar neatslūgsta. Kiek metų dar turės praeiti ir kas bus tuo naujuoju Šrubauskiu, kuris į naują giesmę surašys atsikėlusios tautos iškentėtąsias nelaimes ?

ŠVENTAS KAZIMIERAS IR JO GARBINIMAS
(1484 — 1604 — 1954 sukakčiai)

Kada « jau saulelė vėl atkopdama » budindavo žmones, kada jos stipresnis spindulių šypsnis griaudavo « žiemos šaltos triūsus », kada danguje sučyrendavo vyturėlis ir atokaitoje vienus kitur juoduodavo dirvos, tada švęsdavome Lietuvoje šv. Kazimiero šventę. Visa toji miela pavasarinė nuotaika kovo 4-tos šventę darydavo dar patrauklesnę.

Žmonės sugūžėdavo į didelę Vilniaus mūgę — « Kaziuką », kelių Aukštaičių apskričių parapijos suplaukdavo į Kamajų kermošių. Šv. Kazimiero šventės populiarumą lietuviai yra išsinešę ir svetur. Pvz., Lietuvoje yra 13-ka šv. Kazimiero vardo bažnyčių, o J.A.V. lietuvių parapijos jų turi 21 (lenkai 34).

Įdomiu paradoksu skamba, kad šventoji Lietuva, Marijos žemė, kryžių ir rūpintojėlių šalis, vis dar iki šiol tegali pasidžiaugti tik vieninteliu šventuoju, kurio relikvijas yra priglaudusi mūsų tėvynės sostinė. Kazimieras Gediminaitis tapo išaukštintas altorių garbėje, o jo senelis iki pusamžio dar buvo buvęs pagonis.

Nors šv. Karalaitis mūsų pietinių kaimynų dažnai yra buvęs vadinamas « Polonus », tačiau niekas jo tėvuose ir seneliuose negali nurodyti nė pėdsako lenkiško kraujo. Jo motina buvo austrė Elžbieta Habsburgaitė, o tėvas — Kazimieras Jogailaitis. Šv. Kazimiero seneliai (Jogaila ir Sofija Alšėniškė) abu buvo lietuviai. Tad žodis « Polonus » tik tiek tegalėtų turėti pateisinimo, kiek jis nurodo, jog šventasis yra gimęs iš Lenkijos karalių, kaip yra pasakyta brevijoriaus kovo 4-tos lekcijoje. Tačiau būti Lenkijos karaliaus sūnumi dar nereiškė savo kilme būti lenku.

Šv. Kazimiero gyvenimas buvo trumpas — 25 metai ir 5 mėnesiai. Gimė jis Krokuvoje 1458. X. 3, mirė Gardine — 1484. III. 4. Apie jo *garbinimą* per paskutinius pusketvirto šimto metų yra nemaža medžiagos. Jos duoda ir spausdinti šaltiniai ir archyvai (Vatikano ir Jėzuitų arch. Romoje). Apie patį šventojo *gyvenimą* tačiau nedaug žinių teturime. Iš tų asmenų, kurie karalaitį gerai pažino (italas diplomatas Kalimachas) ar auklėjo (kronikininkas J. Dlugošas), patiriame, kad tas « šventas jaunikaitis » buvo gabiausias tarp kitų penkių savo brolių ir penkių seserų.

Kokia buvo pagrindinė priežastis, koks įkvėpimas, kuris nuvedė turtingoje karališkoje aplinkoje gyvenantį jaunuolį šventumo keliu, šiandien tiksliai nebegalima išaiškinti. Tokio dvasinio persilaužimo priežastimi daug kas yra laikęs nenusisekusį 13-kamečio Kazimieraičio žygį Vengrijon (1471) ten užimti sostą. Tačiau dar ir toliau jis sėkmingai dalyvauja politiniame gyvenime, pavaduodamas savo tėvą. Tik nuo 1483 m., tur būt, jau pasirodžius akivaizdiems džiovos ženklams, karalaitis iš jo pasitraukia, vis daugiau atsiduodamas maldai, kietai askezei, gailestingiems darbams, ypač tapdamas griežčiausiu skaistybės saugotoju.

Eilė autentiškų dokumentų patvirtina, kad greitai po švento gyvenimo karalaičio mirties ėmė sklisti garsas apie prie jo karsto Vilniuje įvykstančius stebuklus. Žmonės vis daugiau ėmė prašyti jo užtarimo. XVI-tojo amž. pradžioje dar gyveno daug tokių, kurie buvo matę jo asketišką ir maldingą gyvenimą. Iš Vilniaus 1516 m.

buvo parašyti trys prašymai, — o ketvirtas yra imperatoriaus Maksimilijono, — kuriuose pop. Leonas X-sis buvo prašomas įrašyti Kazimierą į šventųjų skaičių. Visų tų raštų originalai yra Vatikano archyve.

Naujam procesui Leonas X-sis tuoj davė eigą. Savo legatui Z. Ferreri, kuris, susižavėjęs karalaičio gyvenimu, 1520 m. Vilniuje parašė jo lotynišką biografiją, 1519. IX. 15 rašė jis, kad, viską ištyręs, dokumentus surašęs ir juos uždarai užantspaudavęs, turi nusiųsti Romon, kad Leonas X su savo kardinolais galėtų nuspręsti, « ar tas Kazimieras, kuris daug giriamas, užsitarnauja būti įrašytas į šventųjų skaičių teisėtai ir pelnytai, — ir ne dėl savo garsios giminės ir karališko kraujo, — bet dėl dorybių ir gyvenimo šventumo » (Acta Tomiciana, V 187 p.).

Šis Mediči popiežius, apie kurį žinome, kad jo laikais kanonizacijos procesai būdavo labai rūpestingai ruošiami, mirė 1521. XII, 1. Kazimiero bylos neužbaigęs. To meto popiežiaus rūmų pareigūnų dienoraščiai (Paris de Grassis, Blasius de Cesena) apie šv. Kazimiero kanonizaciją nieko nemini. 1526. XII. 17 d. šv. Kazimiero procesui buvo sudaryta komisija iš dviejų kardinolų ir dviejų vienuolių — Rotos teisėjų (Script. rerum Polonic. XV 88 p.). Tačiau kitais metais visa Roma imperatoriaus Karoliaus V-jo kariuomenės taip buvo apiplėšta ir sujaukta (popiežius užsidarė Šv. Angelo pilyje), kad prie Kazimiero proceso nebebuvo grįžta, nes prasidėjo ir didieji reformacijos audros rūpesčiai.

Kazimiero byla buvo atnaujinta 1601 m. Tuo reikalu Vatikano archyve yra Zigmanto Vazos ir Vilniaus vyskupų laiškai (nėra tačiau pėdsakų, kad Lenkijos vyskupai būtų rūpinęsi Kazimiero kanonizacija). Dabar buvo Apaštalų Sostas prašomas galutinai įrašyti šv. Kazimierą į bažnytinę liturgiją. 1602. XI. 7 Klemenso VIII-jo brevė skelbė šv. Kazimiero kultą Lietuvoje ir Lenkijoje. Vilniaus vyskupo B. Vainiaus siųstas kan. G. Sviencickis iš Romos parvežė ir šventojo vėliavą (labarum). Per didžiąsias šv. Kazimiero kūno transliacijos iškilmes 1604. V. 10 nešė ją Vilniaus gatvėmis karaliaus Zigmanto Vazos vardu Lietuvos kancleris Leonas Sapiega. Už dviejų dienų buvo padėtas kertinis akmuo naujai šv. Kazimiero bažnyčiai. Ją statė sostinės centre uolūs Kazimiero kulto skleidėjai jėzuitai.

1621 m. pop. Paulius V-sis jo garbinimą išplėtė visai Bažnyčiai. O 1636-jų metų vidurvasaryje Vilnius vėl išgyveno, kaip ir 1604 m., nepaprastas iškilmes. Dalyvaujant karaliui Vladislovui Vazai, nuncijui Filonardi ir tūkstantinėms minioms, šv. Kazimiero relikvijos buvo perkeltos į naujai jo garbei pastatytą puošnią koplyčią (katedroje).

Ne tik sostinė, bet ir visa didžioji Lietuvos Kunigaikštystė pamilo savo Šventąjį. Jo kultas išgarsėjo iki Viduržemio jūros krantų. Kaip

Vilniaus kapitulos aktai rodo, Kazimiero relikvijų buvo siųsta Neapolin, Florencijon, Belgijon, vienam kardinolui, Maltos ordinui, Lietuvos - Lenkijos XVII-XVIII amž. valdovams. Italų ir lotynų kalbomis (XVII amž.) pasirodė eilė naujų šv. Kazimiero gyvenimo aprašymų.

Šv. Kazimieras labiausiai yra garbinamas Lietuvoje ir Lenkijoje. 1652 m. buvo įvesta Relikvijų Perkėlimo šventė: sekmadienis po Švč. Mergelės Marijos į Dangų Ėmimo oktavos. Susirūpinęs šv. Kazimiero kulto dar didesniu išpopuliarinimu, arkiv. J. Skvireckas išrūpino pop. Pijaus XII-jo brevę (1948. VI. 11), kuria šv. Kazimieras buvo paskelbtas « Visos Lietuvių Jaunuomenės Ypatinguoju Danguje esančiu Globėju pas Dievą ». O šv. Kazimiero Relikvijų Transliacijos šventė (sekmad. po VIII. 22) numatoma antra Kazimiero švente. Ją ypač turi švęsti lietuvių jaunimas kaip savo Patrono šventę.

Šv. Kazimiero reikšmė lietuvių tautai, pradedant nuo jos religinio atgimimo XVII-jo amž. pradžioje, yra buvusi didelė. Sostinei anas Gedimino giminės šventasis suteikė naujo blizgesio ir garbės. Šalia savo politinės ir kultūrinės reikšmės, anas Geležinio Vilko miestas vis labiau virto ir religiniu Lietuvos valstybės centru. Ten Aušros Vartai vis daugiau nuo XVII-jo amž. įprasmino Dievo Motinos kultą. Šv. Kazimieras buvo didelis jos garbintojas, ir jo karste 1604 m. buvo rasta jo mėgiamiausia giesmė « Omni die ».

Į šventuosius Kazimieras įkopė Vilniuje, čia užbaigdamas savo pamaldų gyvenimą. Už 434 metų po jo mirties (1918) čia pradėjo vyskupauti paskutinis 1387 m. įkurtosios Vilniaus vyskupijos ganytojas, nes 1925. X. 28 Lenkijos - Vatikano konkordato rėmuose Vilnius tapo arkivyskupija. Per Vilniuje sutiktas sunkenybes ir savo nepaprastą heroizmą šis paskutinis vyskupas yra ne kartą pavadintas vyskupu - kankiniu. Jis yra jau Dievo Tarnas, nes jo kanonizacijos procesas jau pradėtas. Ir Kazimieras Gediminaitis ir Matulaitis yra neatskiriamai surišti su Lietuva. Kaip Matulaitis buvo naujosios lietuvių valstybės religinio gyvenimo žymus atnaujintojas (įsteigtos dvi vienuolijos, laimingai išspręstas sunarpliotas uždavinys — Lietuvos bažnytinės provincijos įsteigimas), taip šv. Kazimiero veikimui priklauso pirmiausia Magnus Ducatus Lithuaniae. Čia jis per šimtmečius buvo dvasinis lietuvių stiprintojas prieš stačiatikybę ir maskolijos pavojų. XVII-tojo amž. antroje pusėje jo garbei sudėtoji « Giesmė čėsų praėjusių Lietuvoje », vaizduojanti rusų okupacijos baisybes ir Lietuvos Patrono pagalbą, yra dabar taip aktuali. Gi šiandien lietuvių tautos Šventojo užtarimo ypač turi būti šaukiamasi.

Roma, 1954. II. 11.

KAZIMIERAS, ŠVENTASIS

Kazimieras, šventasis (1458. X. 3 Krokuvoje — 1484. III. 4 Gardine; palaidotas Vilniaus katedroje; nuo 1953. V karstas perkeltas į šv. Petro ir Povilo bažnyčią (Antakalnyje), Kazimiero Jogailaičio sūnus, Lietuvos globėjas, jos jaunimo patronas.

Kazimiero jaunystė ir jo auklėjimas. Jo seneliai Jogaila ir Sofija Alšioniškė buvo lietuviai. Jis buvo antrasis Kazimiero sūnus ir negalėjo tiesiogiai turėti slaviško kraujo. Jo motina buvo austrė Elzbieta Habsburgaitė, duktė Albrechto II Habsburgo ir Zigmanto Liuksemburgiečio dukters Elzbietos. Apie Kazimiero asmenį, ypač apie jaunystę, teliko kelios šaltinių nuotrupos (Dlugošas, Kallimachas, Contarini ir traktatas apie Kazimiero auklėjimą). 1467 prasidėjo karalaičių auklėjimas ir mokslinimas, kai Kazimieras teturėjo 9 m. Jo ir kt. jo brolių mokymu pirmiausia rūpinosi du įtakingi Krokuvos dvaro pareigūnai, broliai Šidloveckiai (Szydłowiecki). Labiausiai pasižymėjo pilininkas Stanislovas Šidloveckis, su visa savo šeima labai prie berniuko Kazimiero prisirišęs. Jis 1471 lydėjo Kazimierą ir į Vengriją. Nuo 1467 Kazimiero ir jo brolių mokytoju ('magister curiae'; 'natorum regis magister curiae') buvo Mikalojus Šidloveckis. Vyriausią karaliaus Kazimiero sūnų Vladislovą išsiuntus karalium į Čekiją, didesnis dėmesys atkreiptas į auklėjimą sūnaus Kazimiero, po nelaimingo Vengrijos žygio grįžusio Krokuvon. Apie jo auklėjimo programą žinoma iš vieno jam specialiai skirto traktato, kurį yra aptikęs St. Kot. To traktato autoriumi galėjo būti St. Šidloveckio pirmosios žmonos vyr. sūnus, kun. Jonas, kuris 1468 užsirašė į Krokuvos univ. (Fr. Papée). Rašytojas išsitaria, jog norėdamas geriau pažinti Kazimiero papročius, kreipėsi pirmiau į savo namiškius, 'su manimi krauju sujungtus' ('mihi sanguine iunctos'). Yra žinoma, kad Šidloveckio antrosios žmonos vaikai buvo artimi karalaičių bičiuliai. Iš Kazimierui skirto traktato matyti, jog stipriai pabrėžiant maldingumą, nuosaikumą, susitvarkymą, pratinant anksti keltis, duodant fizinės mankštos ir kt., stengtasi lavinti ir karalaičio protą. Čia svarbią vietą turėjo užimti iškalba. Mokant auklėtinį vengti pataikūnų, o ieškoti išmintingų patarėjų, pagal šitą surašytą programą Kazimieras turėjo būti mokomas teisingumo, kuklumo ir kt. dorybių.

J. Dlugošas ir kt. Kazimiero mokytojai. Svarbiausias jo mokytojas buvo kan. J. Dlugošas, kuris iki pat savo gyvenimo galo (1480) buvo ir visų kitų jaunesniųjų Kazimiero brolių mokytoju ('magister et institutor'). Į Dlugošo mokyklą Kazimieras su kt. jaunesniais broliais (Jonu Albertu ir Aleksandru) atiduotas jau 1467. X. 1. Jo mokslas prasidėjo lotyniškų tekstų skaitymu ir

rašymu. Visus karalaičius Dlugošas išmokė rašyti įprastomis tuo metu gotiškomis raidėmis pagal savo rašyseną; todėl, kaip rodo išlikę Kazimiero rašto pavyzdžiai iš laikų, kada jis pavadavo savo tėvą (1483), jo rašysena buvo labiausiai panaši į jo mokytojo Dlugošo, kurį Kazimieras labai gerbė. Didelės reikšmės buvo skiriama išmokyti sakyti gražias kalbas. Jis išmoko sakyti lenkiškai kalbą tėvui, o bažnytiniams dignitoriams — lotyniškai. Yra išlikusių ir tokių kalbų tekstų. Gana daug dėmesio skirta vad. epistolografijai, dabar iš dalies atitinkančiai stilistiką.

Iki šiol būdavo samprotaujama, kad Kazimiero vaikai buvę griežtai laikomi, dažnai iš Dlugošo gaudavę rykščių, vilkėję šiurkščiais avies kailinukais, buvę gana paprastai maitinami ir turėję kietą guolį. Nauji tyrinėjimai rodo, kad tokie teigimai yra perdėti. Iš dvaro sąskaitų matyti, kad karališkas valgis buvo gausus ir įvairus, vartota ir importuoti dalykai (ryžiai, migdolai, džiovintos vynuogės ir kt.). Dvaro drabužiai buvo daromi iš gerų Florencijos, Belgijos ir Anglijos medžiagų. Sąskaitose minimas aksamitas, atlasas, šilkas, purpuras (Cod. epist. saec. XV, I 273). Iš sąskaitų įsakmiai matyti, kad tokie pat kailiai (greičiausiai vilkenos) 1476 perkami Kazimierui su kt. 4 jo broliais, kaip ir tėvui. Jo auklėjimui skirtame traktate kalbama ir apie jo auksu siuvinėtus drabužius bei plaukų papuošimą. Kazimiero vaikų mokyme Dlugošas laikėsi griežtos dvaro tvarkos ir karališką gyvenimą suprastindavo tik išvežęs berniukus kitur, pvz. į Tynecą, Nepolomicą, Liubliną ir kt. Jie negalėjo būti fiziškai liečiami. Apskritai, pagal humanistus (En. S. Piccolomini), aukštos kilmės vaikai negalėjo būti plakami. Mušti buvo galima tik belaisvius.

Prie Kazimiero lavinimo yra dar prisidėjęs garsus XV a. lenkų teologas ir kalbėtojas Sędziwój z Czechel, apie kurį yra žinoma, jog jis nesutiko būti skiriamas Vilniaus vyskupu vien todėl, jog buvęs per senas (1472), kad galėtų išmokti lietuviškai. Kazimiero mokslinime labai atsargiai reikia vertinti Kallimacho vaidmenį, kuris dažnai perdedamas. Iš viso Kallimachas Kazimiero jaunystėje nemokė ir nelavino, nes tas lengvabūdis ir pinigą mėgstąs humanistas su karaliaus dvaru susiartino tik 1472 gale ar 1473 pradžioje, kai Kazimiero lavinimas jau ėjo galop. Pačiam Dlugošui Kallimachas buvo pirmoje eilėje ne pedagogas, bet literatas, kuris nuolat buvo užimtas diplomatinėmis kelionėmis. Tik protarpiais Krokuvos rūmuose tepasirodydamas, Kallimachas negalėjo būti nė jaunesniųjų Kazimieraičių auklėtoju (J. Garbacik). Kaip žymus kalbėtojas, Kallimachas galėjo iš Vengrijos apie 1473 grįžusi Kazimierą ir Joną Albertą šiek tiek pamokyti iškalbos meno, tada laikomo svarbiu auklėjimo dalyku. Kallimachas galėjo nurodyti, kaip vesti ginčus, skaityti knygas ir apskritai praplėsti Kazimiero pasaulio ir politikos akiratį.

Kazimiero mokymas ir auklėjimas buvo staiga nutrauktas, paaukojant jį politikos reikalui. Abu vyresnieji Kazimiero sūnūs 1471 buvo išsiųsti užimti sostų, vienas į Čekiją, kitas į Vengriją.

Kazimieras kandidatas į Vengrijos karalius. 1457 mirus Vengrijos ir Čekijos karaliui Vladislovui (Posthumui), Kazimiero motina pasijuto tikroji įpėdinė dviejų karalijų, nors abiejose buvo išrinkti tautiniai karaliai: Čekijoje husitas Jurgis Podebradietis, o Vengrijoje — Motiejus Korvinas. Abiejose valstybėse Kazimiero sūnūs turėjo savo šalininkų, tačiau jų kandidatūras reikėjo paremti pinigais ir karine jėga. Kai į Čekiją 1471 buvo išruoštas vyr. sūnus, Vladislovas, Vengrijon turėjo vykti Kazimieras. Toji žemė Elzbietai buvo dar brangesnė. Ten bevaldydamas jos senelis Zigmantas buvo iškilęs į imperatorius, ten mirė ir jos tėvas imp. Albrechtas II. Tad Vengrijon iš Krokuvos išsiųstas 12 m. berniukas Kazimieras su 12.000 vyrų. Toje kariuomenėje buvo daug samdinių ir 1000 totorių. Vengriją energingai valdė Motiejus Korvinas, o nepatenkintųjų juo nebuvo tiek daug, kiek Krokuvoje tikėtasi. Kazimierą rėmė pora vyskupų (jų tarpe arkiv. Jonas Vitezas) ir keliolika (16) magnatų, kurie, kviesdami jį Vengrijon, žadėjo čia jį stipriai paremti. Pradėdamas Vengrijos žygį, Kazimieras 1471. IX. 20 paskelbė Korvinui karą. Jo vardu surašytas raštas buvo ištisas kaltinimas Motiejui, įrodinėjant, kad jo teisės į Vengrijos sostą esančios niekinės. Tai buvo pastovi Elzbietos tezė, kuri šitam ' beteisiui įsibrovėliui ' niekada nesigailėjo piktų žodžių ir aistringos paniekos. Kazimiero atsišaukime toliau nurodoma, jos Motiejus leidžiąs turkams plėšti vengrų žemę ir krikščionis imti nelaisvėn. Nebegalėdamas tačiau ilgiau neteisybės kęsti ir norėdamas krikščionis apginti, Kazimieras pagaliau ir įžengęs Vengrijon. Bet jo žygis nesisekė ir karo veiksmai vystėsi jo nenaudai. Karinė vadovybė buvo silpnose rankose (Derslaw z Rytwian), ir šis vis elgėsi priešingai gerų Kazimiero patarėjų nurodymams. Labai maža Vengrijos pilių tepasidavė jam. Net ėmė mažėti anoji didikų dalis, kuri Kazimierą buvo skelbusi savo karaliumi. Didžiausias jo šalininkas, arkiv. J. Vitezas ėmė svyruoti ir, 1471. XII susitaikęs su Korvinu, mirė (1472). Apskritai Vengrijos didikų opoziciją prieš ' vaikelį ' (taip vengrai vadino Kazimierą) yra buvusi didelė. Dar 1471 rudenį Budoje susirinkęs vengrų seimas nepripažino moteriškos įpėdinystės (Elzbietos) teisių. Prie Kazimiero žygio nesėkmės prisidėjo dar ir tai, kad algininkai, negavę atlyginimo, pakriko. Jie grįždami ėmė plėšti dvasininkų ir Krokuvos vysk. žemes. Ir pačioje Lenkijoje ne visi buvo pritarę Kazimiro siuntimui ir jo kišimuisi į Vengriją. Dalis lenkų didikų atvirai palaikė Korviną. Net buvo jo pusėje kovojančių lenkų. Tačiau Kazimieras ir jo patarėjai nenorėjo pasiduoti. Karalaičio vardu buvo rašinėjami laiškai

kaimynams. Vienas jų yra išlikęs iš 1472. I. 30 K. giminaičiui imp. Fridrichui III. Iš jam pasidavusios Nitros pilies Kazimieras plačiai aprašė karo veiksmus, net nurodydamas, kaip esančios išskirstytos įgulos. Fridrichas III tačiau svyravo, neteikdamas Kazimierui jokios paramos.

Kazimiero siuntimas Vengrijon buvo labai nepopuliarus ir Romos kurijoje. Kai turkų pavojus vis labiau augo, popiežius rūpinosi sujungti visus krikščionių valdovus ir suorganizuoti bendrą žygį prieš turkus. O jų tarpusavio dinastiniai ginčai silpnino jėgas. Tad pop. Paulius II, stipriai palaikydamas Motiejų Korviną, kai Kazimieras buvo siunčiamas užimti Vengrijos sostą, nepritarė Lenkijos karaliaus žygiui. Reikšmingas paties jauno Kazimiero pasirodymas, kad jis pop. Siksto IV atsiųstajam legatui Marco Barbo pats atsakė ilga lotyniška kalba, save laikydamas teisėtu Vengrijos paveldėtoju. Išauklėtam motinos legitimizme, Kazimierui buvo įdiegta, jog tik jis yra iš Dievo malonės Vengrijos karalius, o Korvinas neteisėtai pagrobęs šv. Stepono karūną. Romai tie klausimai kitaip atrodė, ir ji stengėsi sutaikinti Kazimiero tėvą ir Korviną, siekdama net į bendrą kovos prieš turkus frontą pritaukti ir Maskvos Joną III. Romos kurijai veikliai prisidedant, Jonas III buvo vedęs ir kovoje su turkais žuvusio paskutinio Bizantijos imperatoriaus palikuomę. Romos kurija, traukdama į sąjungininkus Maskvos Joną, rengėsi jam pripažinti ir caro titulą. Uolus popiežiaus gynėjas Kazimieras vėliau stojo prieš šitokius Romos sumanymus.

Pop. legatui tarpininkaujant, 1472. III. 31 padarytos metinės paliaubos tarp Kazimiero bei jo tėvo ir Korvino. 1473 jos buvo pratęstos. Nors arčiau susipažinęs su Kazimiero programa ir pamatęs jo gerus norus (kovoje su turkais), legatas M. Barbo ėmėsi rūpestingiau tarpininkauti, tačiau sunkiai sekėsi. Nuo 1474 karalius Kazimieras ėmė pabrėžti nebe Kazimiero teises į Vengriją, o savo pirmagimio Vladislovo, kuris turėjo ne mažų sunkumų ir Čekijoje, nes 'čekų katalikų sąjunga' ir čia karaliumi buvo išrinkusi Motiejų, karūnuotą paties pop. legato. Nors tėvo kova su 'įsibrovėliu' vyko toliau, tačiau Kazimieras jau galutinai iškrito iš kandidatų į Vengrijos karūną. Motiejus tačiau laikinai laimėjo prieš Kazimiero uoliai gintą legitimizmą. Karalaitis buvo dar per jaunas, kad tikrai galėtų įvertinti būklę kietos kovos su Motiejumi, kuriuo rėmėsi Romos kurija.

XIX a. istoriografijoje, pradedant J. Caro veikalu, buvo prigijęs netikslus aiškinimas, jog Kazimieras nepaprastai išgyvenęs Vengrijos žygio nesėkmę, ir todėl, pasukdamas vien maldos sritin, visai atsisakęs nuo šio pasaulio. Tad čia ir įžiūrėta Kazimiero viso gyvenimo posūkis, kai jis pirma porai savaičių užsidaręs vienoje pilyje, o paskui iš viešo gyvenimo pabėgęs. Tiesa, jaunutį Kazimierą Vengrijos

žygis sukrėtė. Jis tai išgyveno ir ilgai negalėjo užmiršti, tačiau iš politinio gyvenimo nesitraukė. Jis laikinai buvo dar grąžintas Dlugošo mokyklon (1472-74), kurioje dar buvo mokomi trys karalaičiai. Čia jis dar pasimokė svetimų kalbų (vokiečių, lotynų), riteriško meno (įvairių žaidimų-lenktynių) ir kt. Su Dlugošu ir broliais 1474 pavasarį Kazimieras buvo išvykęs į Liubliną ir į Sączą. Į rytus toliau vykstąs Venecijos ambasadorius Ambrosius Contarini, po audiencijos pas tėvą Lenčicoje, balandžio mėn. užsuko ir į Liubliną aplankyti karalaičių. Kazimieras čia buvo pats vyriausias, ir, tur būt, jis buvo tas sūnus, kuris Contarinio vizito metu pasakė jam keletą žodžių, 'tiek kilnių, kiek jų buvo galima pasakyti'. Stebino diplomatą, kad jaunuoliai rodė daug pagarbos savo mokytojui, — 'labai vertingam žmogui'.

Vengrijon sugrįžti Kazimieras turėjo palaidoti visas viltis. Jo tėvui dar liko nemalonus palikimas peštis su Motiejumi, kurį popiežius laikė ir teisėtu Čekijos karaliumi. Šis triumfavo ir surinko apie save visus nepatenkintus karalium Kazimieru. Su juo vis dar ėjo pop. legatas. Motiejaus įtakoje ir Ordino magistras laikėsi priešiškai, ragindamas lietuvius neklausyti Kazimiero. O Motiejaus vengrai sumušė Kazimiero tėvo būrius Silezijoje ir niokojo pačią Lenkiją. Nors veikli motina Elzbieta, išleisdama Kazimiero seseris (Jadvygą ir Sofiją) už vokiečių kunigaikščių, mezgė santykius, tačiau Vengrijoj iki pat Motiejaus mirties (1490) buvo pralaimėta.

K a z i m i e r o k e l i o n ė s s u t ė v u i r j o r u o š i m a s į p ė d i n i u. 1471 smūgį pergyvenęs, Vladislovui nuolat sėdint Prahoj, Kazimieras, kaip 'antragimis' (secundogenitus), daug kur įvairiose kelionėse lydėdavo tėvą, kaip būsimas įpėdinis. Ir vos Dlugošui užbaigus 1474. XII teorinį Kazimiero ir Jono Alberto mokslinimą (Dlugosz, XIV, 620), antrasis auklėjimo laikotarpis jau buvo praktiškas susipažinimas su politiniais reikalais. Tėvo vaidmuo vaikus paruošiant gyvenimui yra buvęs žymiai didesnis negu iki šiol samprotauta. Remiantis motinos Elzbietos aukštesne kultūra, paprastai iki šiol labiau pabrėžta jos auklėjamoji reikšmė, o neįvertinta paties tėvo Kazimiero pastangų pratinti sūnus valdovo gyvenimui (Fr. Papée). Tėvas buvo parinkęs vaikams ir mokytojus (Šidloveckius, Dlugošą), paimdamas paskui sūnų 'mokymą valdyti' į savo rankas. Tad vis kuris nors iš sūnų pasirodydavo kartu su tėvu viešuose politiniuose reikaluose ir kelionėse. Taip buvo ir su 17 m. einančiu Kazimieru, kurį pirmą kartą tėvas, drauge su Jonu Albertu, išsivežė Lietuvon. Tesusekamos tų Kazimiero kelionių tik sausos datos: išvykę per Radomą (1474. XII. 31) ir Gardiną, pakeliui į sostinę Vilnių, Beržtuose jie sustojo medžioklės. Vilniuje Kazimieras praleido Velykas (1475. III. 26), o jo tėvas ten priiminėjo svetimų

valstybių pasiuntinius. Kiek ilgai tada jis užtruko Vilniuje ir ką jis ten veikė, nežinoma. Jau 1476. IV gale vėl abu vyresnieij sūnūs su tėvu buvo Marienburge, kuris nuo 1466 taikos priklausė Lenkijai. 1476 Kalėdoms tėvas su abiem sūnumis vėl atvyko Vilniun, užtęsdamas Lietuvoje ir šį savo žiemos sustojimą keletą mėnesių (Dlugosz XIV 654), nes dar 1477 gavėnios metu Kazimieras buvo Trakuose. Čia tėvas vėl iškilmingai priėmė (II. 15) iš savo tolimų diplomatinių kelionių (iš Persijos) grįžtantį A. Contarinį, ir šis vėl aprašė, kaip šalia tėvo buvo anie du sūnūs, apsivilkę tamsiai raudono satino drabužiais, ir tokie jauni ir gražūs, kaip du angelai (' che pareano doi angeli '). Velykų metu (1477. IV. 6) Kazimieras jau buvo Liubline, o Kalėdų Radome. 1478 pradžioje tėvas dalyvavo Lenkijos seime, o kovo viduryje vėl abu su Jonu Albertu buvo Lietuvos Brastoje, kur, po didelio lietuvių prašymo duoti vieną iš sūnų vietininku D. L. K-tijai, Jonas Albertas susigraudinęs ir apsiverkęs. Tad tris kartus pamečiui Kazimieras vis atvykdavo Lietuvon ir tokiomis progomis turėjo jos reikalus pažinti. Tėvas tačiau, nors nepasitenkinimas prieš jį D. L. K-tijoje stiprėjo, nei Kazimiero, nei jo brolio nepaliko vietininku. Kazimierą jis greit išsivežė Lenkijon. Jau 1478 vasarą šis minimas Sandomire (Dlugosz 675; Cod. ep. XV, II 282). 1479 rudenį Kazimieras su broliais (Jonu Albertu ir Aleksandru) ir tėvu sustojo Korčine, kur naujas Ordino magistras M. Truchsess von Wetzhausenas atliko vasaliteto pareiškimą. Po medžioklės trys broliai per 1479 Kalėdas buvo jų dažnai lankomame Gardine. Atsiveždamas Kazimierą jau ketvirtu kartu Lietuvon, tėvas siekė numaldyti didikų nepasitenkinimą; ir čia jis pasiliko ilgiau. Vilniuje karalių su sūnumis ištiko ir 1481 pavasario sąmokslas. Pasisekus sąmokslui, būtų žuvęs ir Kazimieras. Tai, be abejo, paliko jaunuoliui gilų įspūdį. Vilniuje jis pajuto giliai įsikverbusią stačiatikišką įtaką.

C e r k v i ų s t a t y m o k l a u s i m a s. Pasiremiant legenda, seniau buvo teigiama, jog Kazimieras iš tėvo Vilniuje išprašęs išleisti įsakymą, draudžiantį D. L. K-tijoje statyti naujas ir taisyti senas cerkves. Ši žinia istoriškai nepatikrinta. Kazimiero pastangos gali būti išaiškintos tik ryšium su misijomis bernardinų, kuriuos labai rėmė jo tėvas, nesigailėdamas gausių dovanų. Jie vykdė tada gana sėkmingas misijas religiškai mišriose srityse. Stačiatikius jie grąžindavo Romos Bažnyčiai be naujo krikštijimo ir kt. formalumų. Tai buvo laikas po bažnytinio Florencijos susirinkimo (1438—39), nustačiusio stačiatikių naujai nekrikštyti. Tad Kazimieras, norėdamas paremti misijų darbą, yra rūpinęsis, kad nebūtų statomos naujos cerkvės ten, kur bernardinai buvo išvystę savo misijų darbą. Yra eilė autentiškų duomenų, įrodančių, jog cerkvėms statyti varžančius nuostatus jau buvo išleidęs Jogaila. XV a. buvo draudžiamos statyti mūrinės

cerkvės (J. Fijalek). Stačiatikių ir katalikų vis didėjančių diferencijų laikotarpyje bei ano meto prasidėjusių su Maskva karų dvasioje ir buvo Kazimierui priskirtas draudimas D. L. K-tijoje statyti cerkves.

K a z i m i e r a s p o l i t i k o j e. Savo sūnų atžvilgiu tėvas turėjo aiškų nusistatymą. Parodęs viešąjį gyvenimą (seimus, pasiuntinių priėmimus ir kt.) iš arti, 22 m. sukakusį Kazimierą karalius įjungė į aktyvią politiką. Jam buvo pavestos įvairios pareigos administracijoje, teismo, karo ir kanceliarijos srityse. Vilniuje pasilikusį tėvą tvarkyti Lietuvos reikalų, Kazimieras, 1481 sugrįžęs Lenkijon pavadavo dvejus metus. Pagal ano meto šaltiniais paremtus tyrinėjimus (Fr. Papée, A. Prochaska), Kazimieras parodė žymių valstybininko gabumų. Taupydamas valstybės iždo pinigus, jis ėmė išpirkinėti tėvo užstatytas valdines žemes. Dvaro aplinkoje jis kėlė moralinę discipliną, pašalindamas netikusius dvariškius. Jis stengėsi pagerinti Lenkijos ir Romos santykius, kuriuos tėvas, bendradarbiaudamas su Čekijos husitais ir kovodamas su Motiejumi, buvo pablogines. Savo nusistatymą Kazimieras turėjo ir nebaigtu Vengrijos sosto klausimu. Nepamiršęs ano nesėkmingo jaunystės žygio, jis daugiau rūpesčio skyrė ne kaimyniniam sostui laimėti, o vis didėjančiam turkų pavojui atremti. Yra žinoma, kad jis dažnai prisimindavo toje kovoje žuvusį dėdę Vladislovą, kurio gyvenimą Kallimachas surašė tik Kazimiero įprašytas. Jaunas Kazimieras iki 1483 sėkmingai pavadavo Lenkijoje tėvą, paprastai gyvendamas Radome. Iš politinio jo veikimo laikotarpio yra išlikusi žinia, jog motina Elzbieta turėjusi noro jį apvesdinti. Dar 1481 rudenį Brandenburgo pasiuntinys patyrė Romoje, jog esančios vedamos derybos suvesti Kazimierą su imp. Fridricho III dukterimi (Publicat. aus d. preuss. Archiven t. 71, 117).

1483 gegužės mėn. Kazimieras Vilniuje sutinkamas jau šeštą kartą. Jis čia atliko tartum praktiką D. L. K-tijos kanceliarijoje. Ėmus drauge vakuoti kanclerio ir pakancleio vietoms, pakanclerio knygose yra Kazimiero ranka lotyniškai užrašyta, kad jis (' antrasis gimimu '), trūkstant karaliaus patvirtinimo, pradedąs ' savo rankomis registraciją kvitų, reikalingų tėvo patvirtinimo '. Tai Kazimieras ir padarė Liublino seime 1484. II. Yra specialiai tyrinėtas Kazimiero rankraščio autentiškumo klausimas, duodant jo rašto pavyzdžių (Prochaska, Przegląd Powsz. IV 1912, 70).

Kazimieras iš sunkių pareigų Radome greičiausiai pasitraukė ir persikėlė į D. L. K-tijos kanceliariją Vilniuje todėl, kad jo sveikata ėmė silpnėti. 1483 jau buvo pasirodę aiškūs džiovos ženklai; ligos priežasties ieškoma jo asketiškame gyvenime. Apie jo sveikatos pablogėjimą liudija ir vienas faktas. Kai 1483. VII Ordino did. magistras Truchsess atvyko į Trakus derybų su karaliumi Kazimieru,

priekyje žymaus ginkluoto būrio svečio pasitikti teišjojo Jonas Albertas ir Aleksandras, o Kazimieras laukė su tėvu pilies prieangyje. Jo gyvenimo galui yra dar svarbus Žemaičių seniūno Jono Kęsgailaičio 1484. I. 25 laiškas vyr. Ordino magistrui «Cod. epist. saec. XV, III 327). Pranešdamas iš Kražių, jog pats karalius išvyko į Liublino seimą, seniūnas pastebėjo, jog ' karalienė su dviem sūnumis dar tebesėdi Gardine '. Iš ten Kazimieras iki pat mirties vargu begalėjo pasitraukti. Prie jo budėjo jo motina.

K a z i m i e r o m i r t i s G a r d i n e. Kada jis sustojo Gardine, plaučių džiova per žiemą (1483—84) jau buvo įsigalėjusi. To meto gydytojai prieš ją, kaip ir prieš daugelį kitų ligų, buvo bejėgiai. Pvz. Kazimiero tėvas pakeliui iš Vilniaus į Trakus buvo susirgęs kruvinąja (dizenterija). Kai gydytojai negelbėjo, į Gardiną atvežtas vieno bernardino nurodymu buvo gydomas, duodant valgyti rupios lietuviškos duonos ir keptų kriaušių (Miechowita). Dėl to sutino kojos, karalius neteko daug kraujo, nusilpo širdis. Klaidingi gydymai taip pat į kapus nuvarė nuo seniau sirguliuojantį sūnų Joną Albertą (1501), kuris buvo norima išgydyti karštomis voniomis, jį tik dar labiau nusilpninusiomis. Kokiu būdu buvo norima išgelbėti jauno Kazimiero gyvybę, to laiko šaltiniai nerašo. Vėliau atsirado aiškinimas, jog gydytojai patarę sulaužyti skaistybę. Kai tėvas skubiai sugrįžo iš Liublino į Gardiną, kur jis pats po 8 m. mirė, Kazimieras jau gulėjo mirties patale, ir III. 4, ketvirtadienį po Pelenės, vos išaušus, mirė.

Kazimiero mirties vieta istorinėje literatūroje nuo XVI a. iki šiol vis dar yra painiojama. Ir dabar dažnai, net pačiose naujausiose enciklopedijose ir kt. leidiniuose Kazimiero gyvenimo aprašymuose minima, jog jis esąs miręs Vilniuje. Tokiam teigimui pagrindą davė Miechovitos kronika. Ja vėliau rėmėsi J. Kraševskis, M. Balinskis, Przyalgowskis, Lipnickis, Kirkoras, Zahorskis ir kt. Kazimiero mirties vietos klausimas tačiau yra išaiškintas. Jis 1484 pradžioje sirgo Gardine ir iš ten jau nesijudino. Tad pirmasis Kazimiero biografas Zacharijas Ferreri ir rašė, kad jis mirė Gardine. Šitam klausimui yra svarbus XVI a. pradžios benediktinų metraštis, kuris, kaip ir Ferreri, mirties vietą nurodo Gardino pilį (A. Jodziewicz, Aten. Wil. III. 1925, 95—103). Kazimiero kūnas buvo pervežtas ir palaidotas Vilniuje. Jo tėvas tais pat metais, labai pergyvendamas sūnaus mirtį, VII. 17 įsteigė Vilniaus katedroje amžinąsias maldų metines. Paskirdamas atskirą beneficiją, tėvas įpareigojo Vilniaus kapitulos prelatus ir kanauninkus kasmet ketvirtadienį po Pelenės už Kazimierą atgiedoti egzekvijas ir atlaikyti pamaldas.

K a z i m i e r o a s m e n s c h a r a k t e r i s t i k a. Kadangi jis mirė pačioje jaunystėje, tad jo trumpo gyvenimo asmens charakteristikai trūksta platesnių žinių. Jo amžininkų tarpe liko tik gyvas

prisiminimas, jog Kazimieras yra buvęs gerai išsilavinęs, gabus ir tauraus būdo. Taip jį apibūdino Dlugošas, Kallimachas, Jonas iš Targovicos, Plocko vysk. Petras iš Bino. Dlugošas jį apibūdino kaip ' puikų, retų gabumų ir nuostabaus mokslumo jaunikaitį ' (XIV 557). Tą charakteristiką patvirtina ir tėvo patarėjų apgailestavimas, jog toks gabus sūnus, užuot jį savo krašte valdovu pasilaikius, išleidžiamas Vengrijon. Kallimachui Kazimieras buvo ' šventas jaunuolis ' (divus adolescens). O, kai jis pavadavo tėvą Lenkijoje, Prūsų kronikininkas rašė apie jį, jog ' jis buvo labai protingas ir doras ', ir ' visi žmonės apie jį tik daug gera kalbėjo ' (Archiv fur österr. Geschichte t. 55, 62). Iš savo tėvų jis buvo paveldėjęs visas gerąsias jųdviejų ypatybes. Jeigu A. Contarini Kazimiero tėvą laikė teisingiausiu karaliumi, tai sūnuje šita dorybė buvo dar žymesnė. Jis buvo kur kas energingesnis, valingesnis ir gabesnis už savo vyr. brolį Vladislovą ir už visus 4 jaunesniuosius brolius. Kazimieras buvo labai pamaldus. Kiek pamaldumo jam buvo įkvėpta mokytojų (kan. Dlugošo) ir rūmų aplinkoje, ir kiek jis pats (iš kitų brolių ryškiai išsiskyręs) pats įsigijo, istoriškai nenustatoma. Karališkųjų rūmų moralinis lygis yra buvęs gana aukštas. Motina Elzbieta buvo prisidėjusi prie pamaldžios atmosferos sudarymo. Šiaip jau ji, nuolat užimta beveik kasmet atsirandančiais kūdikiais ir, palyginti, vėliau daug važinėdama su vyru po plačiąją valstybę, negalėjo parodyti ypatingo dėmesio Kazimierui. Į XV a. galą vis labiau jo tėvų dvare išryškėjo Šv. Marijos garbinimas. Ryšium su tuo aiškintina ir ypatinga Kazimiero meilė Marijos himnui ' Omni die dic Mariae ', kurio autoriumi klaidingai jis buvo laikomas. Tas himnas randamas ir jo brolio Aleksandro 1491 maldaknygėje. Nors ir bręsdamas turtingoje aplinkoje, kur buvo prabangos ir karališko pertekliaus, jis išaugo tvirta asmenybė. Jis nepasitraukė iš viešojo gyvenimo, kaip pvz. padarė labai pamaldus jaunas Romos kng. Aloyzas Gonzaga, pabėgdamas į jėzuitų vienuolyną. Beveik iki pat savo gyvenimo galo stovėdamas prie savo tėvo politiniuose reikaluose ar jį pavaduodamas, Kazimieras tačiau abejingai žiūrėjo į žemiškąsias gėrybes ir siekė dangiškųjų. Dar nesuėjus 20 m. nuo jo mirties (1501.V.15) Romoje kng. Aleksandro pasiuntinys Erazmas Ciolekas jau gavo bulę, iš kurios matyti, kad Kazimieras buvo laikomas švento gyvenimo vyru. Vienas italų humanistas, rašydamas vadovėlį, kaip auklėti Kazimiero vyr. brolio Vladislovo sūnų, be kitko, paminėjo, jog ' Kazimierą palikuoniai pastatė tarp šventųjų, nes jis nepaprastai branginęs tikėjimą ' (Acta Alexandri 1927, 360). Dar daugiau apie šventą Kazimiero gyvenimą galėjo pasakyti po 35 m. nuo jo mirties specialiai Vilniun atsiųstas pop. Leono X legatas Z. Ferreri. Jis Kazimiero gyventoje Lietuvos sostinėje apklausinėjo dar gyvus jo gyvenimo liudininkus, kurių ten dar turėjo būti

daug. 1521 Ferreri ir išspausdino pirmą jo biografiją (Vita b. Casimiri, scripta Vilnae), kuri yra vienintelis XVI a. šaltinis Kazimiero asketiškam gyvenimui pažinti. Pagal Ferrarį Kazimieras, be kitko, vilkėjęs ašutinę, apmąstydavęs Kristaus kančią, vykdęs artimo meilės ir gailestingumo darbus, miegodavęs ant plikos žemės, melsdavęsis Vilniuje prie uždarų katedros durų, alkinęsis. Tarp eilės ' Vitae ' išskaičiuotų Kazimiero dorybių, jo teisingumas, santūrumas, išmintingumas įsakmiai paliudyta kitų jo laiko šaltinių. Tad greitai po Kazimiero mirties plito jo švento gyvenimo garsas, ir jau 1501 iš pop. Aleksandro VI buvo išrūpinti atlaidai tiems, kurie tam tikromis dienomis lankys Kazimiero karsto koplyčią. Tos bulės tekstas, kuriame sakoma, jog Kazimieras garsėjąs gausiais stebuklais, yra pirmasis oficialus dokumentas, liudijąs jo šventą gyvenimą.

Nebaigta Kazimiero kanonizacija XVI a. Sklindant jo šventumo garsui, jau 1516.II.18 kreipėsi į pop. Leoną X atskirais raštais Vilniaus vysk. Albertas (Vaitiekus) su kapitula ir sostinės pranciškonai (bernardinai), prašydami Kazimierą ' įrašyti į šventųjų skaičių ', nes iš to , būtų Lietuvos žemėj tikėjimui didelė parama ' (pranciškonų raštas). Lietuvos ir Lenkijos valdovas, Kazimiero brolis Žygimantas Senasis rašė iš viso keturis laiškus Romon, o 1517 rudenį, drauge su imp. Maksimilijono laišku, siuntė į Romą vysk. Albertą ir katedros kleboną. Dėl tokios uolios akcijos, kurioje tedalyvavo Lietuva, Romoje kardinolų kolegijai Leonas X 1517. XI.4 įsakė sudaryti Kazimiero procesui komisiją ir išsiuntinėti tuo reikalu vyskupams breves. 1520 rudenį Vilniun atvyko ir Leono X legatas Z. Ferreri, kuris iki tų metų galo pabaigė informacinį kanonizacijos procesą. Leonas X savo instrukcijoje buvo įsakęs, nepaisant Kazimiero garsios giminės ir karališko kraujo, viską iširti, dokumentus surašyti ir juos gerai užantspaudavus, atsiųsti Romon (Acta Tomiciana V 187). Legatas, vyskupų komisijos padedamas, surinko visus duomenis ir įrodymus, klausinėjo liudininkus, tyrinėjo stebuklus. Kazimiero procesas jau nebegalėjo būti pabaigtas pop. Leono X, mirusio 1521.XII.1. Pats Z. Ferreri, kaip įsakmiai žinoma, dar 1521.IV.8 sėdėjo Torunėje. Vatikano archyvo šaltiniai (jų tarpe ir ceremonijų magistro Paris de Grassis dienoraštis) patvirtina, jog Romoje Leonas X Kazimiero kanonizacijos byloje nebeatliko daugiau jokio akto. Pop. Klemenso VII vicekanclerio knygose 1526.XII.17 pažymėta, jog ' buvo pateiktas procesas iš Lenkijos, pabaigti kanonizacijai P(alaimintojo)... ' Byla buvo pavesta ' dviem kardinolams ir dviem Romos Rotos teisėjams - vienuoliams '. Pačios Vilniaus kapitulos aktai rodo, jog 1525.X dar buvo renkamos aukos Kazimiero kanonizacijai. Bet mirė ir popiežius Klemensas (1534), tos bylos nepabaigęs. 1539 Romon atvykęs Žygimanto pasiuntinys Jonas

Wilamowskis (Kameneco vysk.) turėjo aiškią instrukciją prašyti popiežiaus, kad karaliaus brolis Kazimieras būtų įrašytas į šventųjų skaičių, nes jo šventas gyvenimas esąs dokumentuotai paliudytas stebuklų ir daugybės žmonių pareiškimų.

Po Romos nuniokojimo ir apiplėšimo 1527 pavasarį nuostolių neišvengė ir Vatikanas. Tada nukentėjo ir kanceliarijos bylos (o Kazimiero procesas buvo pradėtas prieš 6 mėn.). Kodėl Apeigų kongregacijos archyve nėra Kazimiero bylos ir apskritai ten trūksta iš to meto apie jį bet kokio rašto, pasilieka neįspėta mįslė. Dešimtmečiai ėjo be jokio sprendimo. Religinių kovų ir karų metu Romos kuriją perdėm slėgė kiti rūpesčiai. Ir Lietuvą buvo užliejusi stipri reformacijos banga. Tad iki XVI a. galo vis dar nėra autentiškų įrodymų apie Kazimiero kanonizacijos pabaigą. Kaip eilė kitų kanonizacijos procesų, ir ta byla buvo užsivilkinusi (plg. pop. Inocento XI beatifikaciją, pradėtą XVII a. gale, baigtą tik 1956). Kad Kazimieras XVI a. gale formaliai dar nebuvo laikomas įrašytas į šventųjų skaičių, yra keli įrodymai. 1579 Vilniuje jėzuito P. Skargos išspausdintuose ‘Visų metų šventųjų gyvenimuose’ dar nebuvo įrašytas Kazimiero gyvenimas. Jis terandamas tik 1610 leidime. Kai 1582.II.25 Vilniaus vysk. Jurgis Radvilas savo ganytojiškame laiške sužymėjo visas Vilniaus diecezijoje švenčiamas šventes, Kazimiero šventės neįtraukė, nes jos dar nebuvo. 1582.X.10 Vilniaus kapituloje buvo susirūpinta, kad iš ‘Kazimiero fondo’ buvo paskolinta 500 kapų grašių, reikalingų procesui pabaigti.

K a z i m i e r o p r i p a ž i n i m a s š v e n t u o j u i r j o k u l t a s X V I I a. Su katalikybės restauracija Vilniuje, kuris, jėzuitams vadovaujant, pasidarė gyvas kat. religinio gyvenimo centras, kilo reikalas formaliai sutvarkyti Kazimiero kultą. Kai tik pasibaigė įkyrus 8 m. (1592–1600) trukęs konfliktas dėl paskyrimo Vilniaus vyskupo, kuriuo tapo Benediktas Vaina (Voina), tuoj susirūpinta iš Romos gauti reikalingą patvirtinimą. Iš Vilniaus Zigmantas Vaza 1601.IX.6 rašė pop. Klemensui VIII, prašydamas Kazimierą įrašyti į mišių knygas ir brevijorių, pripažįstant jam iškilmingą liturgiją (duplex officium). Dabar jau buvo veikiama greitai, ir 1602.III.15 į Romą buvo siunčiamas Vilniaus kapitulos kan. Grigalius Svencickis su vysk. Vainos prašymu (Svencickiui išmokėta kelionės ir kanonizacijos išlaidoms 300 auksinų).

Dar būdamas pop. Siksto V legatu Lietuvoje-Lenkijoje, pop. Klemensas VIII buvo iš arčiau pažinęs tų kraštų būklę. Jis nedelsė jau ir kultą sutvarkydamas. Pažymėdamas, kad jau Leonas X buvo paskelbęs Kazimierą šventuoju (t. y., pagal duomenis, pradėjęs jo kanonizacijos bylą), Klemensas VIII 1602.XI.7 davė brevę ir paskelbė Kazimierą šventuoju, atlikdamas tai, kas iki tol nebuvo padaryta.

Tad buvo pagaminta ir raudono aksomo ' Šventojo vėliava ' (labarum) su Kazimiero paveikslu, kaip paprastai daroma iškilmių metu per kanonizacijas.

Svencickiui grįžus su Kazimiero vėliava ir Romos sprendimu apie jo kultą, Vilniuje tris dienas 1604.V.10–12 buvo triumfuojama. Pirmiausia suorganizuota didelė džiaugsmo procesija gatvėmis, kurios buvo išpuoštos keleriais vartais, gyvaisiais paveikslais ir užrašais. Iškilmėje organizuotai dalyvavo jėzuitų akademijos auklėtiniai, kurie tada sukūrė apie Kazimierą daug lotyniškos poezijos. Į eitynes jungėsi visas miestas ir Vilniun suplaukę D. L. K-tijos katalikai. O pats kancleris Leonas Sapiega nešė Kazimiero vėliavą. Smulkiai tos įspūdingos iškilmės aprašytos Vilniaus kapitulos aktuose, pop. nuncijaus pranešimuose ir keliuose specialiuose tų metų leidiniuose Vilniuje. Jėzuitas K. Knogleris, kuris rūpinosi visa iškilmių tvarka, davė plačiausią apyskaitą atskirame leidinyje.

Atidarius Kazimiero karstą (prie jo galvos buvo rastas Bernardo iš Morley sukurtos giesmės ' Omni die dic Mariae ' tekstas), paskelbus pop. brevę ir atlaikius iškilmingas pamaldas (V.11), prie turgaus aikštės pašventintas kertinis akmuo. Ten jėzuitai, kurie labiausiai buvo susirūpinę išplėsti šv. Kazimiero kultą, ėmė statyti puošnią jo vardo barokinę bažnyčią, prie jos sutelkdami visas svarbiausias Lietuvos jėzuitų įstaigas.

Klemensas VIII Kazimiero kultą buvo pripažinęs lokaliniu, t.y. tik Lietuvai ir Lenkijai. Jo įpėdinis pop. Paulius V jį padarė visuotinį, įrašydamas Kazimiero maldas į mišiolą ir į brevijorių. Zigmantas Vaza Kazimiero garbei Vilniaus katedroje ėmė statyti atskirą puošnią koplyčią, kurion su nepaprasta iškilme 1636.VIII.14 buvo perkeltas Kazimiero kūnas. Jo relikvijos per didžiulę sostinės šventę, kurioje dalyvavo Vladislovas Vaza ir daug Lietuvos didikų, pirmą kartą buvo nešamos gatvėmis, kurios vėl buvo išpuoštos vartais ir vainikais. Kazimiero vėliavą pakaitomis nešė aukštieji D. L. K-tijos pareigūnai. Urbonas VIII tada Kazimierą paskelbė Lietuvos globėju ir jo šventę leido švęsti iškilminga liturgija (' sub ritu duplici '). Iki tol šv. Kazimieras buvo Lietuvos globėju, šalia šv. Jurgio ir šv. Mikalojaus. 1636 Kazimieras iškeltas į vyr. Lietuvos globėjus. 1652.IX.28 Vilniaus vysk. Jurgis Tiškevičius iš pop. Inocento X išrūpino leidimą švęsti šv. Kazimiero relikvijų perkėlimo šventę, pirmą sekmadienį po Švč. Marijos Dangun Ėmimo oktavos, t.y. sekmadienį po VIII.22.

Dar prieš šitą atbaigiamąjį aktą Kazimiero kulto istorijoje jo garbinimas buvo ėmęs plačiai skleistis. Jėzuitai, kol iš jų pačių tarpo atsirado Aloyzas Gonzaga (kanonizuotas 1726), buvo uoliausi šv. Kazimiero garbės skleidėjai. Metinės jėzuitų apyskaitos rodo, kaip

rūpestingai jie jo garbinimą platino ir gudiškose unitų srityse. XVII–XVIII a. Kazimiero garbei išspausdinti pranciškonų ir bazilijonų-unitų leidiniai (pamokslai) taip pat parodo ir kitų vienuolių pastangas.

Nuo XVII a., kuris buvo tikrasis Kazimiero kulto išsivystymo šimtmetis, Lietuvoje (1920 sienose) buvo pastatyta 13 Kazimiero vardo bažnyčių. Keturių miestų herbuose (Darsūniškis, Kretinga, Kvėdarna, Nemunaitis) Kazimieras yra randamas vis su jam įprasta lelija ir kryžiumi rankose. Vilniaus krašte jis buvo pasidaręs populiariausias šventasis, ir III.4. ‘ Kaziuko mugė ’ sostinei teikdavo kartą metuose specifiškai originalų vaizdą.

Šv. Kazimiero garbinimas svetur. Kaip kiekvienas šventasis, ir Kazimieras išėjo už D. L. K-tijos ribų. XVII a. jo kultas pasiekė Vokietiją (ypač katalikišką Bavariją, kur buvo nutekėjusi jo sesuo Jadvyga), giminiškų Habsburgų žemes, Italiją (Florenciją, Neapolį, Palermą, Romą), Belgiją, Maltos riterių ordiną. Kazimieras buvo statomas jaunimui skaistybės ir pamaldumo pavyzdžiu. XVII a. išdalyta daug jo relikvijų (ypač Vilniaus vysk. Jurgio Tiškevičiaus laikais, 1649-55) karalių šeimoms, didikams. Labai aukšta šventojo kilmė rodė kilmingiesiems, jog ir karališkuose rūmuose galima siekti šventumo idealo. Nors šv. Kazimiero garbinimas svetur dar nėra iki šiol ištirtas, tačiau iš dalies jo kulto plitimą padeda nustatyti pasirodę jo garbei įvarūs leidiniai, kurių Estreicherio bibliografijoje (Bibl. Polska) yra iš viso 98. Lotyniškai paskelbtoji Z. Ferreri knygutė apie Kazimierą buvo dar kelis kartus perspausdinta ir panaudota XVII a. itališkuose leidiniuose apie šv. Kazimierą (M. Cervini – 1620; R. Pico–1622; Hilarione–1629, 1636; H. Orsini–1653; B. Colle–1656; E. Calcolona–1676). Nors tos knygutės nieko nauja neduoda iš šv. Kazimiero gyvenimo, bet parodo dėmesį tam aukštos kilmės šventajam. Vilniaus augustinijonai, arba atgailos kanauninkai, per savo konfratrus, kaip liudija 1636 Palerme išleista Hilarijono knygutė, Kazimiero garbinimą nunešė ir Sicilijon. Iš motinos pusės su Habsburgais surišto Kazimiero kultas pateko į Habsburgų valdomą Neapolio karaliją. Šv. Jurgio Didžiojo (San Giorgio Maggiore) bažnyčioje buvo įsikūrusi kilmingųjų sodalicija, kuri savo globėju pasirinko šv. Kazimierą. Iš Vilniaus jėzuitų (per vysk. J. Tiškevičių) gautos relikvijos (piršto narelis) buvo laikomos medinėje šv. Kazimiero statulėlėje. Su didžia pagarba didelei jo relikvijai (šlaunies kaulas), 1677 gautai iš Vilniaus vysk. M. St. Paco, Etruskų (Florencijos) kng. Kosmas III įtaisė brangų barokinį relikvijorių. Per procesijas ir po II pas. karo tas relikvijorius, padėtas ant specialaus padėklo (stalo), 4 vyrų yra nešamas gatvėmis. Ant relikvijoriaus yra lotyniškas Kazimiero skaistybės šūkis: , Malo

mori quam foedari ' (Geriau noriu mirti, negu susitepti). Toliau netiksliai užrašyta; , S. CASIMIRVS MAGNUS DUX LITHVANIAE ', nes šv. Kazimieras niekada nebuvo D.L.K.

Vilniaus kapitulos protokolo duomenimis (1690.X.11), pakartotinai Kazimiero relikvijų buvo prašę kardinokas Orsini ir Maltos ordino riteriai, kurie amžius kovoję prieš turkus, Kazimierą išsirinko savo dangiškuoju globėju. Po paskutinio karsto atidarymo (1677) gausiai dalytos jo relikvijos buvo greitai sumažėjusios, ir todėl Maltos ordinas buvo įspėtas , laikyti tai paslaptyje, kad ir kiti nereikalautų ' (Kurczewski, Kosciół Zamkowy III 261).

V. Europoje Kazimiero kultui išplisti daug padėjo vienuolynų ryšiai. Jėzuitų kolegijos auklėtinių sodalicija Mechelne (Belgijoje) savo susirinkimų kambary turėjo Kazimiero paveikslą ir prie jo kasdien rinkdavosi pasimelsti. Nešiojo auklėtiniai taip pat jo medalikėlius. O kai 1692 Mechelną pasiekė jo relikvijos, kolegijos mokiniai atvaizdavo iškilmingose eitynėse visą jo giminę, pradėdami Jogaila. Iš čia Kazimiero kultas išsiplėtė ir kt. Belgijoje, kurios bažnyčiose buvo šv. Kazimiero paveikslų. Tik XVIII a., šalia šv. Kazimiero jaunimui vis daugiau V. Europoje buvo pavyzdžiu statomas taip pat aukštos kilmės ir ypatingai švento gyvenimo Aloyzas Gonzaga, tapęs jaunimo globėju.

K a z i m i e r o k u l t a s d a b a r. Nors jo relikvijos Lietuvos maldininkams 1920–39 buvo atkirstos demarkacijos linijos, tačiau jo kultas buvo gyvas ne tik Vilniaus krašto lietuviuose, bet ir Nepriklausomoje Lietuvoje. III.4, kuri buvo privaloma šventė, vis būdavo ruošiami minėjimai su menine programa, paskaitomis. 1926 įsteigtos Panevėžio vyskupijos vyriausiuoju globėju tapo Kazimieras, ir Kristaus Karaliaus katedros (1929) didžiojo altoriaus viršuje buvo atvaizduotas stebuklingas jo pasirodymas prie Dauguvos. Vysk. K. Paltarokas apie šv. Kazimiero gyvenimą atsidėjęs rinko medžiagą. II pas. karo metu kun. St. Yla organizavo Kazimiero garbei platų sąjūdį, kurio metu turėjo įvykti jo mirties 460 ir jo karsto į altorių perkėlimo 340 m. (1604-1944) minėjimas. Nors 1943 kovo mėn. areštai ir universitetų uždarymas sutrukdė įvykddyti planą, tačiau 19 liet. dailininkų nupiešė paveikslus iš šv. Kazimiero gyvenimo. Šventojo kultui ypatingą dėmesį parodė Kauno metropolitas arkiv. J. Skvireckas. Vokiečių okupacijos metu jis išleido keletą ganytojiškų laiškų (platus laiškas 1943.III.4), kuriuose vis kreipė Lietuvos katalikus link Kazimiero. Arkiv. J. Skvirecko rūpesčiu pop. Pijus XII 1948.VI.11 paskyrė Kazimierą lietuvių jaunimo ypatinguoju globėju. Su kitais dviem tremtyje esančiais vyskupais (V. Brizgys, V. Padolskis), arkiv. J. Skvireckas 1950 Velykomis, Apeigų kongregacijos nustatytą Kazimiero relikvijų perkėlimo šventę (, duplex

2 classis') VIII.27 paskyrė ‚viso bet kur esančio lietuvių tautos jaunimo švente'. Tuo pat metu šv. Kazimiero kultu tremtyje rūpinosi ir Apaštalų Sosto delegatas lietuviams Vokietijoje ir Austrijoje kan. F. Kapočius. Delegatūros rūpesčiu išleista S. Sužiedėlio knygelė apie šv. Kazimierą (1947), pasirodžiusi 20 m. po A. Aleknos knygutės (1927).

Šv. Kazimiero garbinimą lietuviai ir lenkai nusinešė ir į Ameriką. Vien lietuvių jo vardo bažnyčių yra JAV per 20. Paskutinė Kazimiero vardo liet. par. bažnyčia yra Montrealyje (Kanadoje), pašventinta 1957.III.3. Ten jau prieš I pas. karą yra buvusi šv. Kazimiero bažnyčia. Su jo vardu yra surišta visa eilė liet. organizacijų ir įstaigų. Savo globėju šv. Kazimierą yra pasirinkę skautai, Lietuvos vyčiai (JAV). Jau 1889 Kauno kun. seminarijos 10 klierikų, gavę iš Vilniaus šv. Kazimiero relikvijų, susijungė krūvon, pasižadėję leisti liet. religinę literatūrą. Įsikūrus šv. Kazimiero knygų leidimo d-jai, pop. Pijus X 1907.IV.10 suteikė jos nariams Šventojo dieną visuotinius atlaidus. 1907 JAV įsisteigė Šv. Kazimiero seserų kongregacija. Lietuvių pranciškonų ir liet. marijonų provincijos JAV turi pasirinkusios šv. Kazimiero vardą. Romoje nuo 1946 veikia Šv. Kazimiero vardo lietuvių kunigų kolegija.

Šv. Kazimiero reikšmė lietuvių tautai. Per 4 amžius Kazimieras išryškėjo kaip antirusiškos kovos simbolis D. L. K-tijoje. Ryški pradžia buvo 1518, kai pagarsėjo, jog ant balto žirgo pasirodęs jaunas riteris padėjo lietuvių kariuomenei persikelti per patvinusią Dauguvą ir sumušti daug didesnę maskviečių kariuomenę. Apie tą stebuklingą įvykį po 2 m. jau rašė. Z. Ferreri. Kazimierą formaliai paskelbus šventuoju, jo kultas vis buvo nukreipiamas į D. L. K-tijos rytus, stengiantis ten sulaikyti didėjančią stačiatikių įtaką. Net ir jo bažnyčia buvo pastatyta toje sostinės dalyje, kur iki tol stovėjo medinės stačiatikių cerkvės. XVII a., kai lietuvių kovos su Maskva įgavo vis platesnę apimtį, su šv. Kazimieru buvo siejami nauji stebuklai. G. Svencickis išskaičiavo 8 įvairių stebuklų atvejus. Nors tų stebuklų autentiškumas niekada nebuvo tiriamas, jie tačiau liudija žmonių tikėjimą ir šaukimąsi šv. Kazimiero. Žmonių tikėjimas ir toliau vis siejo Šventojo kultą su antistačiatikišku ir antirusišku nusistatymu. Vienas bajoras vysk. Tiškevičiui prisiekdamas liudijo, jog šv. Kazimieras 3 kartus pasirodęs kai 1654 Lietuvon brovėsi Šeremetjevo vadovaujama Maskvos kariuomenė. Kazimiero lietuviai šaukėsi po Maskvos okupacijos iki pat XIX a. vis spausdinamoje ir labai populiarioje ‚Giesmėje čiesų praėjusių Lietuvoje'.

Prieš rusams 1655 vasarą užimant Vilnių, šv. Kazimiero karstas 8 m. paslėptas Roženkoje. 1703 jis buvo vėl išvežtas apsaugoti, kai per Didįjį šiaurės karą švedai įsiveržė Lietuvon. Varžė šv. Kazi-

miero kultą rusai ir XIX a. Pagaliau nerado šv. Kazimiero palaikai ramybės, kai antrą kartą bolševikai užėmė Lietuvą. Vilniaus katedrą paverčiant muziejumi, šv. Kazimiero relikvijos iš jo garbei ten pastatytos puošniosios koplyčios 1953. V perkeltos į šv. Petro ir Povilo bažnyčią Antakalnyje.

ŠV. KAZIMIERO ŽYGIS VENGRIJON

Pastangos kazimieraitį pasodinti vengrų karaliumi

I. Įvadas — perdėtas Vengrijos žygio vertinimas tolimesniam jauno Kazimieraičio apsprendimui.
II. Karaliaus Kazimiero Jogailaičio dinastinio į Vengriją veržimosi priežastys.
III. Motiejaus Hunyadi (Korvino) valdymas Vengrijoje.
IV. Kazimieraičio 1471 metų žygis į Vengriją.
V. Karalaičio sunkumai po Vengrijos žygio ir išvados.

I

« Po (Vengrijos) žygio buvo jis (princas Kazimieras) kaip sulaužytas. Jis vis labiau ir labiau, bēgdamas iš pasaulio, atsidavē religiniam gyvenimui; praleido keletą metų Vilniuje, ir mirē 1484 metais pačiame jaunystēs žydējime ». Šitaip rašē žymusis Lenkijos istorikas, vokietis Jokūbas Caro (Geschichte Polens V 1888, 584) apie antrojo karaliaus Kazimiero sūnaus žygį į Vengriją. Toji J. Caro mintis — apie didelį šv. Kazimiero gyvenimo lūžį tuoj po 1471 metų kampanijos — buvo nuolat kartojama, plečiama, stiprinama, kai tik būdavo užsimenami jo jaunystēs metai. Išskyrus A. Prochaską, ji yra sutinkama beveik visoje kitoje senesnēje kazimierinēje literatūroje.

Į vēlesnius šv. Kazimiero gyvenimo duomens beveik neatsižvelgus, buvo dažnai mēgstama daryti skubotas išvadas. Anas nepasisekęs bandymas tapti Vengrijos karaliumi ilgai laikyta dideliu posūkiu jo gyvenime, pagrindine priežastimi Šventojo « pabēgimo » iš pasaulio ... Tačiau vaidmuo to žygio, kurio metu jauno Kazimieraičio vardas pirmą kartą buvo imtas minēti kronikose ir įvairiuose aktuose, nebuvo tokis lemiantis. Peržvelgus patį žygį, jo eigą ir paties kandidato į Vengrijos sostą laikymąsi vēliau, neabejotini faktai rodo, jog jaunuolis, kad ir jautriai asmeniškai pergyvenęs patį nepasisekimą, nepabēgo iš politinio visuomeninio gyvenimo. Jis, iki pat jo ligos pasunkējimo, tēvui buvo rūpestlngas pagalbininkas.

II

Kai didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius Kazimieras Jogailaitis 1471-jų m. rudenį savo sūnų siuntė Vengrijon, jau turėjo jis ten savo giminėje prieš 30 metų pramintą kelią. Tada Jogailos vyriausias sūnus, Kazimiero brolis ir drauge jaunųjų Kazimieraičių dėdė, kuris, tapęs Lenkijos karaliumi vadinosi Vladislovu III, 1440 m. užėmė vengrų ir čekų sostus. Pačios politinės aplinkybės tada Jogailaičiui lengvino tų karūnų gavimą.

Atsitiko taip, kad imperatorius Albrechtas II, kuris būdamas Zigmanto Liuksemburgiečio žentu, paveldėjo Čekiją ir Vengriją, sugrįžęs iš žygio prieš turkus, staiga mirė (1439). Tiesa, našlė Elzbieta ašarojo ir protestavo. Ji buvo pasilikusi su dviem mažytėmis dukrelėmis ir po vyro mirties sulaukusi vyriško įpėdinio, Ladislovo « Postumo ». Ji negalėjo tačiau Vladislovui Jogailaičiui sukliudyti užsidėti šv. Stepono karūnos. Ypač Lenkijos unijos su Vengrija tada siekė veiklusis politikos vairuotojas Zbignevas Olesnickis. Jam Vladislovo tapimas vengrų karaliumi reiškė laimėjimą nuopelnų Bažnyčios akyse. Tuo būdu buvo stiprinamos viltys, kad atsiras daugiau bendrų jėgų prieš vis kylantį turkų pavojų. Bet viltys nyko, kai tragiškai baigėsi lenkų-vengrų unija. Vladislovas 1444 m. negrįžo iš žygio prieš turkus. Jaunas karalius dingo be žinios kautynėse prie Varnos Juodosios jūros krante.

Jaunutis Postumus, kurio globėju oficialiai skaitėsi imperatorius Friedrichas, tada jau galėjo būti išrinktas karaliumi. Bet prasidėjus Vengrijoje savitarpio peštynėms, vis daugiau įtakos įgijo turtingas magnatas Jonas Hunyadi. Jis buvo karžygiškai pasižymėjęs eilėje kovų prieš turkus. Tad seimas jį išrinko regentu. Hunyadi dar turėjo ir vėliau didžių karinių pasisekimų. Padedant šv. Jonui Kapistranui, jis atmušė 1456 m. turkus nuo Belgrado. Tuoj po šito laimėjimo regentas mirė. Tais pat metais (1457) mirė ir Ladislovas Postumus, kuris negailestingai buvo persekiojęs Jono Hunyadi giminę, jo vyriausiam sūnui nukirsdamas galvą. Nesunkiai jaunesnis Hunyadi sūnus Motiejus vad. Korvinu (Corvinus) buvo išrinktas Vengrijos karaliumi (1458. I. 24). Čekijoje gi, dar Ladislovui jaunam esant, husitų utrakvistų vadas Jurgis Podebradas buvo tapęs regentu (1452), o po Postumo mirties ir karaliumi.

Abiem tautiniams valdovams tačiau atsirado pavojus iš jų kaimyno. Net tapęs Lenkijos karaliumi ir iš Vilniaus persikėlęs Krokuvon (1447), didysis Lietuvos kunigaikštis Kazimieras savo dėmesį vis labiau ėmė kreipti į pietus. Jis turėjo čia ir pirmosios jaunystės prisiminimų. Kitados, kai mirė imperatorius Zigmantas Liuksemburgietis (1437), valdantieji Krokuvos ponai buvo veikę prieš šio

žentą Albrechtą II-jį. Jie tada projektavo berniuką Kazimierą pasiųsti į Čekiją, ir tik baimė, kad husitizmas nepradėtų stiprėti ir Lenkijoje, sulaikė nuo lemiamo žingsnio. Tad, unijai su čekais neįvykus, Kazimieras buvo nusiųstas 1440 m. Lenkijos karaliaus vietininku Lietuvon, kur jis tačiau buvo išrinktas didžiuoju kunigaikščiu.

Bet štai vėliau istorija beveik kartojosi !... Atrodė, jog yra atsiradusios nepalyginamai stipresnės dinastinės galimybės jo paties vaikams, negu kitados jam pačiam ir broliui Vladislovui. Kazimieras buvo vedęs imperat. Albrechto II-jo dukterį Elzbietą Habsburgaitę. Po brolio Ladislovo Postumo nelauktos mirties, ji ėmė savo dinastines teises į Čekiją ir Vengriją gręsti vad. legitimizmu. Elzbieta Kazimierienė buvo tvirtai įsikalusi į galvą, jog, broliui mirus, tik jos sūnums tepriklauso būti Čekijos ir Vengrijos karaliais. Abu rinktieji karaliai jai atrodė tik uzurpatoriai, jos teisių užgrobikai, negalį į anuos sostus turėti jokių pretenzijų. Elzbieta ir jos vyras Kazimieras tad vis įrodinėjo savo teises į abi karalystes.

Krokuvos dvaras ir jo politikos patarėjai šį kartą nesigilino ir nesvarstė, kad Elzbietos Lenkijon atsineštosios paveldimosios teisės į jos tėvo Albrechto palikimą iš tiesų buvo iliuzorinės, nes de facto abu sostai (vengrų ir čekų) buvo elekciniai. Lygias teises į tą palikimą galėjo pareikšti Elzbietos Kazimierienės sesuo, nutekėjusi į Saksoniją. Bet ir tada politikoje pats gyvenimas kurdavo reikalo « įstatymus » ! Kaip Zbignevo Olesnickio epochoje (1439-40) į tas dvi valstybes iš Krokuvos pretenzijos buvo reiškiamos elekciniu titulu, taip dabar buvo verčiamasi paveldėjimo argumentais.

Tik laimė ir eilė palankių aplinkybių padės Vladislovui Kazimieraičiui įkopti į Čekijos sostą, o Vengrija, nežiūrint didelių militarinių ir finansinių pastangų, ilgai, iki pat Motiejaus Korvino mirties (1490), liks jokiam Kazimieraičiui neįveikiama.

Kolei Elzbietos sūnūs dar buvo supami lopšeliuose, savo žmonos teisių Kazimieras negalėjo veikliai paremti. Tik 1470 metais, kai vyriausiam sūnui Vladislovui jau buvo 14 metų, o Kazimieriukui 12, buvo imta ruošti žygių planai, nes atrodė, jog pačios politinės aplinkybės skatina į neatidėliotiną veikimą. Jauno Kazimieraičio Lenkijoje buvo net gailimasi, kad į užsienį numatytas atiduoti gabiausias sūnus. Savam sostui aprūpinti tačiau galėjo užtekti jaunesniųjų atžalų, nes šeimos laimė « karalių motinai » per dešimtmetį po Kazimiero gimimo (1458-68) dar buvo atnešusi keturis sūnus (Joną Albertą, Aleksandrą, Zigmantą, Fridrichą).

Kodėl tik 1470-71 m. Kazimieras su Elzbieta tepasiryžo veikti? Tada kaip tik atsirado palankesnių aplinkybių, ypač Čekijoje. Savo bėdų verčiamas, pats Jurgis Podebradas kreipėsi į karalių Kazimierą, neneigdamas Krokuvos atstovaujamo legitimizmo. O Vengrijoje

prieš kieto Motiejaus valdžią būriavosi dalis magnatų, žadėdami paremti Kazimiero antrojo sūnaus kandidatūrą į šv. Stepono karūną. Abiejų karalaičių žygiai buvo beveik kartu ruošiami.

Vladislovui Kazimieraičiui, kurį Pragon lydėjo 7000 raitelių ir 2000 pėstininkų, pusėtinai gerai sekėsi, ir pačios politinės sąlygos klostėsi geriau. Tiesa, į Olomiunco seimą Motiejaus Korvino surinkti čekų katalikai, Romai pritariant ir skatinant, išrinko jį Čekijos karaliumi. Net imperatorius Fridrichas Motiejui užtikrino, jog tik jam tepripažįsta čekų karūną. Bet Jurgis Podebradas, kuriam niekaip nepasisekė savo pusėn palenkti popiežiaus, Pragos seime davė Korvinui « atsakymą ». Aplenkdamas net savo paties vaikus, Podebradas sutiko, kad Vladislovas būtų išrinktas Čekijos karalium. Jis tik turėjo seną Podebradą iki jo mirties palikti valdžioje, o toji nenumatytai greitai atėjo (1471. III. 22). Tad 1471 rudenį (IX. 22) Vladislovas jau buvo « Auksinio miesto » šv. Vito katedroje karūnuotas Čekijos karaliumi. Kazimiero sūnų auklėtojas kronikininkas J. Dlugošas buvo tų iškilmių liudininkas.

Nepalyginamai komplikuočiau stovėjo kelias į Vengrijos karūną, ir ten jaunesniojo Kazimieraičio žygis nuėjo kitaip. Išvakarėse anos dienos, kai Vladislovas buvo pateptas karaliumi, karalaičio Kazimiero vardu Krokuvoje buvo paskelbtas atsišaukimas (1471. IX. 20) prieš « įsibrovėlį ir uzurpatorių » Motiejų Hunyadi. Po šitokių žodžių tuojau reikėjo veikti, ir veikimui buvo paruošta visa kariuomenė, su kuria karalaitis pasijudino 1471 m. spalių 2 d.

III

Karalaičiui Kazimierui reikėjo kovoti ne tik prieš Motiejų Korviną, kuris, kaip greitai paaiškėjo, tvirčiau sėdėjo soste, negu jo priešai persistatydavo Krokuvoje. Nemalonu buvo, kad reikėjo veikti dar prieš aiškiai priešišką nusistatymą Romos Kūrijos, kuri jau karaliaus Kazimiero planams stojo skersai kelio, kai šis smelkėsi į Čekiją. Romai buvo padarę ypač blogą įspūdį, kai Kazimieras derėjosi su husitu Jurgiu Podebradu. Po šio mirties popiežius Paulius II ir šio įpėdinis Sikstas IV nesvyruodami į Čekijos sostą palaikė Korviną, kaip to buvo siekusi ir « Čekijos katalikų lyga ».

Motiejus Korvinas, be to, būdamas ištikimas katalikas, jau buvo pasižymėjęs kovotojas prieš turkus. Čia jis ėjo tėvo pėdomis, rodydamas daug sumanumo ir energijos. Iš jo buvo galima laukti tikro vado. Pirmiausia Korvinas viduje sutvirtino savo padėtį, ir už 40,000 dukatų 1462 m. iš imperatoriaus Fridricho III atpirko šv. Stepono karūną, kurią šiam Ladislovo Postumo ir Kazimierienės motina buvo patikė-

jusi saugoti. Tuo būdu Motiejus įgijo patį svarbiausią karališkos valdžios simbolį. Iki tol jis vis galėjo turėti baimės, kad Fridrichas III, kuris ir Vengrijos karaliaus titulą vartojo, gali pats tapti jos karaliumi. O vengrų akyse, kas per karūnacijos iškilmes nebuvo užsidėjęs šv. Stepono vainiko, nesiskaitė tikru jų karaliumi. Pašalinęs šį konkurentą, Korvinas 1464 m. karūnavosi Budoje (Budapešte), ir pasijuto daug tvirčiau soste. Atrodė pavojai praėję, kai atsirado rimtas pretendentas iš Krokuvos, kurio tėvas valdė dvi dideles valstybes.

Vengrų istorikai Motiejų laiko vienu iš žymiausių savo valdovų. Ir kiti jam pripažįsta genialių ypatybių (J. Caro). Remdamasis miestais, vidurine ir smulkiąja riterija, Korvinas centralizavo savo valstybę. Dideliu jo nuopelnu laikoma, kad jis Vengrijoje palaikė humanizmo sąjūdį. Vedęs Neapolio karaliaus Ferdinando Aragoniečio dukterį Beatričę, Motiejus kvietė italų rašytojus ir menininkus, rinko rankraščius, kūrė spaustuves. Prie savo vardo prisidėjo ir lotynišką priedą « Corvinus » (nuo corvus—varnas).

Naujosios srovės šalininkų aukštinamas ir garbinamas, energingasis karalius labiausiai išpopuliarėjo savo nepalaužiamu nusistatymu prieš turkus. Korvinas ėmė kreipti ypatingą dėmesį į galingą osmanų imperiją, nes joje įžvelgė patį didžiausią priešą ne tik Vengrijai, bet ir visai Europai. Tik prieš tokią galybę vien Vengrijos jėgomis Motiejus nedaug tegalėjo padaryti. Jo autoritetas tačiau kilo, kai nuo turkų gindamas savo valstybės sienas, Vengrijos priklausomybėn paėmė Valakiją, dalį Serbijos ir sėkmingai puolė turkus prie Adrijos Bosnijoje.

Korvino laimėjimai po Konstantinopolio kritimo (1453) išsigandusioje Europoje, ypač Romoje ir Venecijoje, sukėlė daug džiaugsmo. Popiežius Pijus II prieš savo mirtį (1464) projektavo prieš turkus didelį kryžiaus žygį, kurio vadu turėjo būti Motiejus. Šis sutiko, tačiau patį vadovavimą norėjo perleisti kokiam vokiečių kariuomenės vadui, jeigu tik Vokietijos imperija prisidėtų su reikšminga pagalba. Karinėms operacijoms prieš turkus Korvinas siūlė savo bazes — tvirtoves prie Vengrijos sienos. Ypač svarbi buvo 1456 metais narsiai apgintoji Belgrado tvirtovė. Bet jungtinio žygio nepasisekė suorganizuoti, nes Europos tautos, neįvertindamos bendro pavojaus, tebegyveno savais partikuliariniais rūpesčiais.

Motiejus įsitikino, jog tokiam jėgų apjungimui prieš tada vis didėjančią turkų ekspansiją reikėjo labiau pripažinto autoriteto. Tam galėjo patarnauti *imperatoriaus karūna*. Kai imperat. Fridrichas III pakliuvo į bėdą, bekariaudamas su husitais, jis pats pasiūlė Motiejui tapti jo įpėdiniu. Jis turėjo tik imperatoriui suteikti pagalbos prieš Podebradą. Korvino kandidatūrą 1468 m. palaikė ir popiežius.

Tad buvo įdomus sutapimas! Šalia garbingojo šv. Stepono vainiko, Motiejus planavo dar užsidėti ir imperatoriaus karūną. O tuo pat metu Krokuvos karalius rengėsi jam ne tik pastoti kelią į Čekijos sostą, bet planavo nuo jo galvos nutraukti ir taip brangiai įgytą valdovo galios ženklą Vengrijoje. Krokuvoje buvo svarstomos galimybės ir skaičiuojamas laikas, kada Budoje pasodinti karaliaus Kazimiero bendravardį, t. y. antrąjį sūnų. Tokiu būdu kaimyniniai varžovai gyveno naujomis viltimis į dar didesnę dinastinę garbę. Abiejų pastangos tačiau neišsipildė. Kaip Kazimierui Kazimieraičiui kelią į Vengrijos sostą užtvērē pats Motiejus, taip jam pačiam pasiekti imperatoriaus garbę sutrukdė Vokietijos kurfiurstai (elektoriai).

Tiesa, imper. Fridrichas buvo žadėjęs Motiejų intronizuoti Čekijos karaliumi, kad jis pats taptų kurfiurstu ir tuo būdu gautų teisę būti išrinktas imperatoriumi. Bet kai imperatorius su Korvino pagalba išsilaisvino iš pavojingos padėties (Podebradas buvo netikėtai užpuolęs Austriją), užmiršo jis savo pažadą. Jis net kurstė savo buvusį priešą Podebradą prieš Motiejų, kuris sėkmingai kariaudamas, jau buvo užėmęs Moraviją. Podebradas savo keliu siūlėsi Korvinui, jeigu tik šis grąžintų užimtas Čekijos žemes, surinkti reikalingą kurfiurstų skaičių, kurie atiduotų už Motiejų savo balsus. Šis dar derējosi su Brandenburgo kurfiustu. Bet vokiečiai kurfiurstai buvo labiau prisirišę prie Habsburgų šeimos.

Tad Motiejus tęsė savo karą prieš Podebradą, ir jau 1469 m., pripažintas Bohemijos, Moravijos ir Silezijos katalikų, karūnavosi čekų karaliumi. Pats popiežiaus legatas Motiejui uždėjo čekų karūną.

Tokioje sunkioje padėtyje Podebradas ir tiesė ranką karaliui Kazimierui, pažadėdamas, kad šio sūnus Vladislovas būtų išrinktas įpėdiniu. Šitaip, net dėl Čekijos karūnos Vengrijai reikėjo kariauti ir prieš Lenkiją. Matydamas tačiau, kad didžioji čekų dalis yra Kazimieraičio pusėje, Motiejus, tarpininku pasirinkęs Olomiunco vyskupą Protazą Boskovicą, ieškojo su Krokuva taikos. Siūlydamas savo sąlygas, jis prašė Kazimiero dukters rankos. Laikydama Motiejų ne sau lygiu, įžeidusiu net dinastinę garbę, Elzbieta Kazimierienė su dideliu pasipiktinimu atmetė Motiejaus piršimąsi. Ji degė tiesiog neapykanta prieš « iš mēšlo » (ex stercore) kilusį Motiejų (taip mums atvaizduoja pats Dlugošas !), Elzbieta jį laikė kaltininku staigios brolio Ladislovo Postumo mirties, ir tikėjo paskaloms, esą, šis buvęs nunuodytas. Elzbietos sūnų ateities ardytojui buvo atsakyta, jog jis pats esąs neteisėtai užgrobęs valdžią. Tad nei Čekijoje, ne Vengrijoje visiškai nieko nelaimėsiąs.

Kai ginklas turėjo spręsti klausimą, Motiejui reikėjo labiau įsitempti, nes militarinių uždavinių jis turėjo ne vieną. O visi tos rūšies užsimojimai pareikalavo daug pinigo ir kraujo. Krašte buvo kilęs

nepasitenkinimas. Ne tik Karūnos seimas pasisakė prieš naujus mokesčius karui, bet susiorganizavo visa sąmokslininkų grupė. Jos dalyvių tarpe buvo magnatų, aukštų dvasininkų. Pats Grano (Esztergomo) arkivyskupas Jonas Vitezas, kuris savaime iki tol pas Vengrijos karalių, kaip ir pirmatakai, naudojosi pirmojo ministerio titulu, jausdamasis apeinamas, savaime tapo didžiausiu Motiejaus priešu. Prieš jį stojo taip pat ir Pecs ' (Fünfkirchen) vysk. Jonas Czezinge (Janus Ponnonius).

Kai nepatenkintieji lankėsi pas Kazimierą ir prašė atsiųsti antrąjį sūnų, atrodė esanti proga išnaudoti padėtį. Atvykusi Krokuvon 16-kos magnatų delegacija pažadėjo Kazimieraičio žygį stipriai paremti pačioje Vengrijoje. Prieš Motiejų veikiančių didikų vadai buvo Rainaldas Rozgonyi, Mikalojus Perényi, įtakinga Szekler giminė. Tad Krokuvoje buvo tikima, jog su Motiejumi jau bus baigta, kai tik karalaitis įžengs Vengrijon, nes nepatenkintieji būriais stos po Kazimieraičio vėliava. Tas žygis yra tačiau akivaizdus įrodymas, kaip meistriškai Motiejus įveikė visas jį pasitaikiusias kliūtis ir sunkenybes.

IV

Ladislovo Postumo seserėnas šv. Kazimieras Vengrijon buvo išsiųstas su 12,000 kariuomene, kurioje buvo 1000 totorių ir daug algauninkų (samdytų karių). Kazimieraičio žygį turėjo paremti ir tie kariniai daliniai, kurie buvo lydėję Vladislovą į Prągą. Vadovaujami Povilo Jasienskio, jie atėjo į šiaurinę Vengriją, ir turėjo tenai susijungti su iš Krokuvos siunčiamais pulkais. Šių gi uždavinys buvo, kad turėtų savo veikime bazes, pirmausia jaunojo Kazimiero vardu užiminėti prieš Motiejų veikiančių partizanų pilis Vengrijoje. Šį kartą nelaukta tiek sunkenybių, kiek jų patyrė 1440 m. šv. Kazimiero dėdė, kai pradėjo savo žygį per Karpatus. Tuo pačiu keliu patraukė Vengrijon ir Kazimieraitis, apsuptas karinių vadų ir politinių patarėjų, kurių dauguma buvo iš Mažosios Lenkijos.

Jeigu karalaitį lydėjo, palyginti, didelė kariuomenė, į kurią dėta daug vilčių, tai taip pat didelio poveikio buvo laukta iš jo atsišaukimo, kuriuo Motiejui buvo skelbiamas karas. Savo priešą « Vaikelis » (taip vadino vengrai sosto pretendentą karalaitį) aštriai puolė, sakydamas, jog šis tesilaikąs soste tik kardo pagalba. Tik visiems grasindamas mirtimi, Motiejus esąs privertęs save pripažinti. Jis — įsakmiai pabrėžė Kazimieraitis — neturįs tačiau jokių teisių į karūną. Gindamas savo paveldimąsias ir gimtąsias teises, karalaitis savo Vengrijoje paskleistame atsišaukime priekaištavo ir kartojo, jog Hunyadi Motiejus po Ladislovo Postumo mirties esąs neteisingai užvaldęs

Vengriją. Be to, jis leidžiąs turkams plėšti vengrų žemę, imti į nelaisvę krikščionis ir t.t. Tad nebegalėdamas ilgiau kentėti tokios padėties, kad galėtų apginti krikščionis, jis ir įžengęs Vengrijon.

Tas priekaištingas Kazimieraičio raštas pateko į Vengrijos seimą, kurį Motiejus buvo sušaukęs 1471 metų rugsėjo gale. Iš seimo karalius tikėjosi iškaulyti naujų mokesčių, nes reikėjo ieškoti skubių priemonių apsigynimui. Karaliaus nustebimui, į Budos (Ofeno) seimą susirinko žymiai daugiau magnatų, negu Korvinas laukė. Su triumfą ženklinančia ironija jis klausė: « Kas dabar pagaliau imsis atvykusį princą Kazimierą vaišinti ? » Bet įvertindamas savo padėties rimtumą, kilmingiesiems Motiejus nesigailėjo garantuoti laisvių. Išgaudamas keturgubai didesnį mokesčių paskyrimą negu normaliais metais, jis formaliai patvirtino konstitucinį aktą. Periodiškai kviečiamam seimui buvo pripažinta teisė nutarti mokesčius, užtikrinta asmens ir turto neliečiamybė. Neišsigandęs savo sunkios padėties, karalius Budos seime vikriai veikė: tai viliojo pažadais ir dovanomis, tai baimino gąsdinimais ir kietais žodžiais.

Hunyadi pasirodė gudrus politikas. Jis sugebėjo apraminti prieš save susitelkusias nuotaikas ir tiek laimėti, kad dauguma didikų ir dalis vyskupų nepripažino karalaičiui jokių teisių. Šalia karinio konflikto einąs principinis politinis-dinastinis ginčas dėl šv. Stepono karūnos sviro ne Kazimiero giminės naudai. Atsakydamas į karalaičio raštą, Budos seimas neigė Elzbietos Kazimierienės įpėdinystę, nes nuo senų laikų vengrų sostas nebuvęs paveldimas moters šakoje. Pretendentą tepalaiką tik dalelė reikšmės neturinčių riaušininkų. Patys seimo nariai pasisakė remsią savo karalių, nesigailėdami ir savo gyvybių.

Į vengrų seimo raštą tuojau buvo duotas atsakymas. Ginant karalaičio Kazimiero teises, plačiu raštu buvo įrodinėjama, jog ir moteriškoji linija Vengrijoje turinti teisių. Nepamiršta priminti, jog po Zigmanto Liuksemburgiečio mirties šv. Stepono karūna atiteko dukteriai Elzbietai ir jos vyrui Albrechtui II (Habsburgui), o paskui šio sūnui Ladislovui. Šitie raštai rodo perdėm skirtingus abiejų pusių nusistatymus. Juos begalėjo išspręsti tik karinė jėga. Kito kelio nebeliko. Tad, siųsdami savo sūnų į Vengriją, Kazimiero tėvai ir tikėjosi jų dinastinių teisių mindžiotoją priversti pasiduoti.

Žygio pradžia klojosi gerai. Iš Maž. Lenkijos vengrų žemė čia pat, greitai pasiekiama. Reikėjo tik pereiti vieną ruožą Karpatų kalnuose. Spalių gale (1471. X. 29) karalaitis jau buvo prie Saros, tačiau vokiečių gyvenamas Kassa (vok. Kaschau) laikėsi nedraugiškai, ir pati pilis neatidarė savo vartų. Iš čia kariuomenė slinko Hernádo (Tiszos prieupis) slėniu į pietus, link Szikszó, prie Miscolczo (šio miesto sukilėliai ir jų radijas išgarsėjo 1956. X-XI sukilime savo herojiška

laikysena). Iš čia karalaitis suko pro Egerį (vok. Erlau), ir lapkričio 8 d. pasiekė svarbų punktą Hatvaną, kuris yra vartai į plačią Pesto pušćą. Tiesia linija karalaičiui iki sostinės, kur jis turėjo karaliauti, bebuvo likę tik 50 klm.

Prie Hatvano mūrų buvo iškabintas ir herbas jaunojo Kazimiero. Čia buvo tikimasi Rakos laukuose susijungti su sukilėliais prieš Korviną. Siurpryzas buvo labai didelis, kai vietoje jų prie Pesto su 16,000 kariuomenės, kurioje buvo ir lenkų algauninkų, stovėjo pats Motiejus, laukdamas priešų puolimo. Anas seimas buvo padaręs savo. Magnatai Motiejaus neapvylė. O gavęs pinigų, galėjo jis turėti ir kariuomenę, į kurią daug buvo surinkta ir valstiečių.

Kazimieras gi su savo žygiu buvo gerokai suvėlavęs. Sau šalininkų jis berado žymiai mažiau, nes dalis jų jau buvo spėję susitaikyti su Motiejumi. Šitame sprendžiamame momente, kada reikėjo ryžtis jėga įveikti Motiejų, Kazimieraičio vadai pabūgo svetimoje žemėje kautis. Jie ėmė savo dalinius traukti į šiaurės vakarus, kur Grano (vengr. Esztergomo) arkivyskupo Vitezo pilyse jų kariuomenei buvo žadama prieglauda. Tad, peržengę per Grano upę prie Sagho (Šv. Ipolito vienuolyno), karalaičio daliniai slinko vis toliau į vakarų šiaurę nuo Budos. Jiems svarbiausia baze tapo arkivyskupo svarbi pilis Nyitra (Neutra), kuriai Vitezas buvo įsakęs atidaryti vartus. Šiaip jau beveik visi anie magnatai ir prelatai, kurie karalaičio tėvą taip uoliai buvo skatinę į veikimą, dabar laikėsi pasyviai. Pécso vyskupas Czezinge buvo vienintelis, kuris Kazimierą prie Nyitros pasitiko su 200 ginkluotų raitelių.

Motiejus gi buvo patenkintas, kad jam vikriais manevrais buvo pasisekę sulaikyti priešą nuo žygio link Budos. Jo planams buvo pakeliui, kad Kazimieraitis buvo patekęs į nejudrią padėtį, kurioje tačiau ilgesnį laiką negalėjo išsilaikyti. Korvinas galėjo laukti, o Kazimiero kariuomenei žiemavojimo sąlygos turėjo būti sunkios, nes jai ėmė trūkti ir maisto. O jo negalėjo užtenkamai teikti arkivyskupo J. Vitezo žemės, kurias Motiejus, kaip ir kitų kai kurių Kazimiero šalininkų valdas, buvo nuteriojęs.

Karalius ėmėsi dar kito reikšmingo manevro. Jis patraukė prie Grano, ir ten apgulė pačią arkivyskupo Vitezo sostinę, nes jam tuo momentu ne tiek svarbu atrodė karalaičio Kazimiero kariuomenę išvaryti, kiek atkirsti susimokėlių vadą Vitezą. Šį kartą laikas tikrai kalbėjo Motiejaus naudai. Atsiradusios ligos Kazimiero karių kovingumą mažino. Bet svarbiausia nesėkmės priežastis buvo kita. Kažkokiu lengvabūdišku potvarkiu jo algauninkai tebuvo pasamdyti tik trumpam laikui, vos metų ketvirčiui, mokant raiteliui po 10 dukatų, pėstininkui po 5. Kai tiems algauninkams nebebuvo kuo toliau mokėti, Kazimiero kariuomenė smarkiai tirpo. Išbėgiojimas žymios

dalies samdytos kariuomenės, kurios daugumą sudarė vokiečiai (tad Kazimieraičio dalinius Dlugošas ir vadina « vokiečių kariuomene » — « alemanicus exercitus »), reiškė karalaičiui didelį smūgį. Po jo sekė kitas.

Kazimieras neteko svarbiausio sąjungininko, nes, staigaus apgulimo išgąsdintas, Vitezas atsimetė ir pažadėjo Motiejui lojalumą. Paskui jis dėl savo neaiškios laikysenos, kuri Korviną pykino, buvo suimtas. Netekęs kalbos dėl smegenų paralyžiaus, 1472 m. pradžioje mirė. Vengrijos karalius jau buvo patraukęs prieš stipriai susilpnėjusią Kazimieraičio kariuomenę. Buvo vėl reikšmingas momentas veikti. Tad Kazimiero patarėjai buvo tos nuomonės, jos reikia pagaliau sustoti ir laikytis Nyitroje. Kariuomenės vadovybė tačiau, kurios priekyje stovėjo Derslaw z Rytwian, vėl pabūgo, įtikinėdama, jog Kazimieraičiui reikia trauktis į šiaurę. Tokioje savitarpėje Kazimiero patarėjų ir vadų nesantaikoje buvo pasirinkta pati lengvoji išeitis. 1471 m. Kalėdų antrąją dieną (XII 26) karalaitis su visais patarėjais išskubėjo į netolimą Gilavos pilį. Tik P. Jasienskis, kurio kariuomenės bebuvo likę 4000, buvo paliktas Nytroje. Bet jis ten neilgai teišsilaikė. Motiejui pradėjus pilies apgulimą, pabūgę Jasienskio daliniai nestojo jos ginti. Tarpininkaujant Pécso vyskupui, pasilikusioji kariuomenė padarė paliaubas. Gavusi teisę laisvai pasitraukti link Lenkijos, ji atidavė pilį priešui. Tik vengrų valstiečiai keršydami užmušė porą šimtų karių.

Šitaip liūdnai į pabaigą ėjo žygis, iš kurio buvo tiek daug tikėtasi. O Motiejus džiūgavo. Savo aštriomis pastabomis jis šaipėsi iš labai nenusisekusių priešo karo veiksmų. Prieš kelis mėnesius jo padėtis buvo tapusi sunki. Žinodami Vengrijon artėjančią Kazimiero kariuomenę, tada nerimo Korvino šallininkai Silezijoje, Moravijoje, Bohemijoje. Bet Motiejus sugebėjo greitai savo padėtį pataisyti. O Kazimierui, kuris save laikė tikruoju vengrų karaliumi (jis tituluodavosi « natus regni Hungariae naturalis dominus »), nieko daugiau nebeliko, kaip pasitraukus iš Gilavos, grįžti link namų. Tuo tarpu Motiejaus kariuomenė, nesilaikydama jo Nyitroje duotų pažadų, puldinėjo atsitraukiančią P. Jasienskio kariuomenę, pridarydama įvairių nuostolių. Šis dar bandė laikytis keturiose pilyse, kurios Kazimieraičiui dar buvo likusios ištikimos. Bet jas Korvino vengrai apgulė ir privertė, skubotai palikus mantą ir dalį ginklų, trauktis tolyn. Tik Sztropko pilis (Pakarpatyje), kurią vienas iš sąmokslinkų (N. Perényi) Kazimiero kariuomenei buvo atidavęs, išsilaikė ilgėliau. Bet žygis jaunojo pretendento į šv. Stepono karūną buvo jau nepataisomai pralaimėtas. Su juo žygiavusi kariuomenė, vis negaudama algos, ėmė pakeliui link namų plėšti bažnytines žemes, ypač Krokuvos vyskupo stalo

dvarus. Dlugošas pažymi, jog pats Kazimieras, jo kariuomenei pakrikus, buvęs patekęs į pavojų.

Šitokioje sunkioje savo padėtyje Kazimieraitis išsiuntinėjo paaiškinančius laiškus kaimynams kunigaikščiams. Yra išlikęs jo laiškas (iš 1472. I. 30) pačiam imperatoriui Fridrichui — « labai brangiam mano giminaičiui », rašytas jis iš Dobczycės (25 klm. nuo Krokuvos į pietus), kur tėvas buvo nurodęs iš žygio grįžtančiam sūnui sustoti ir pasilikti. Iš laiško matyti, kaip Kazimieras sugebėjo gintis nuo savo priešo Motiejaus priekaištų. Pasitikėdamas imperatoriaus prielankumu, jaunuolis rūpestingai aiškino ir apie karo veiksmus, kurie žiemos metu turėję būti sustabdyti. Apsakė jis, kaip buvęs sustojęs Nyitroje, ir iš ten, palikęs įgulą, dėl ligų kariuomenėje. turėjęs pasitraukti. Jis neturėjęs jokios priešo baimės, ir norėjęs su juo susikauti. Maisto trūkumas iš skurdaus Vengrijos pasienio privertęs jį žygiuoti į derlingesnes sritis. Išskaičiavęs, kokie paskui ištiko nepatogumai, Kazimieras aiškino Fridrichui III, jog jis pats, saulei ėmus labiau šildyti ir pagerėjus sąlygoms karo veiksmams, kovo mėnesį esąs apsisprendęs su savo kariuomene « sugrįžti į Vengrijos karalystę ir laimingai pabaigti pradėtą žygį ».

Bet veltui karalaitis guodėsi, ar buvo guodžiamas tokiais išsikalbinėjimais. Veltui jis prašė iš neveiklaus giminaičio imperatoriaus paramos, greičiausia pats į jo pagalbą nebetikėdamas. O į Vengriją sugrįžti jam jau niekados nebeteko.

Sekdami Dlugošu, istorikai jau seniai yra nurodę (Palacky, Caro), jog svarbiausioji Kazimieraičio žygio nepasisekimo priežastis buvo didelis pinigų trūkumas. Nemažiau reikšminga priežastis buvo, kad plačiaburniai vengrų didikai neparėmė Kazimiero žygio, o iš kitos pusės, ir patys lenkai tuo žygiu bodėjosi. Jis buvo gana nepopuliarus lenkų bajorijoje. Buvo eilė net tokių atvejų, kad Pakarpačio lenkai, artimiausieji vengrų kaimynai, ėjo pas Motiejų kariškon tarnybon, kai šis kariavo prieš karalaitį.

Yra žinomi vardai 42 lenkų kilmingųjų iš Pakarpačių — jų tarpe buvo ir stambių giminių, — kurios, stodamos Motiejaus pusėje, buvo atsiuntusios Kazimieraičiams (Kazimierui, ar Vladislovui) raštus, atsisakydamos klausyti. Tad jau 1472-jų m. sausio mėn. karalius Kazimieras juos visus patraukė į būsimo Piotrokavo seimo teismą, liepdamas ten asmeniškai atvykti.

Apžvelgiant karalaičio žygį į Vengriją, pagrįstai yra nurodoma, kad karinė vadovybė padarė stambių klaidų. Jos buvo tokios didelės, jog to meto amžininkas Dlugošas, kuris šį žygį savo kronikoje plačiai atžymėjo, paminėjo, kaip galimą dalyką, kad karalaičio žygio vadai esą buvę papirkti Motiejaus auksu. Nors kronikininkas įsakmiai ir neminėjo vardo, bet turėjo galvoje kalčiausią, būtent Derslawą.

Yra žinomas dar kitas to žygio kariuomenės vadas («exercituum capitaneus»), Kujavijos Brastos vaivada Petras Duninas. Gale Trylikos metų karo (1454-66) prieš kryžiuočius jis buvo sėkmingai vadovavęs kariniams žygiams, kurie ordiną atkirto Pamaryje (Pommern) nuo Vakarų ir privertė taikytis. Bet 1471-72 m. Duninas jau nebebuvo tas pats. Dėl karalaičio žygio nesėkmės, dėl kurios ir jis buvo kaltinamas, iš viso neteko jis Krokuvos dvare malonės.

Šitaip lėšų trūkumas, netesėti vengrų pažadai, algauninkų išbėgiojimas ir bloga karinė vadovybė Kazimieraičiui jau nieko gera nebežadėjo. Tas nelaimingas žygis, išvedęs jaunuolį pirmą kartą viešumon, išspaudė jam ne vieną ašarą. Jis buvo tapęs auka tėvų dinastinių užsimojimų. Į jų suorganizuotą išruošimą šv. Stepono karūnai užsidėti lakios vaizduotės jaunuolis buvo sudėjęs daug vilčių. Žinoma, Krokuvos dvare jis buvo brendęs perdėm legitimizmo dvasioje, labiausiai nukreiptoje prieš motinos nekenčiamą Korviną. Šis jam visą laiką buvo vaizduojamas, kaip šv. Stepono karūnos grobikas. Suprantama, kad šitaip nuo kūdikystės auklėjamas, Kazimieras laikė save iš Dievo Vengrijos karaliumi. Jo galvoje sukosi mintys, kad reikia pašalinti Motiejaus tironiją, kaimyninėms tautoms atnešant didesnį teisingumą ir padarant jas laimingesnes. Jam atrodė, jog jis turi numesti įsibrovėlio jungą. Paskui, paremtas Kazimieraičių kitų jėgų, jis troško eiti tuo keliu, kuriuo buvo ėjęs jo dėdė, apie kurio gyvenimą iš Dlugošo ir Kalimacho jis daug prisiklausė.

Tad jauno karalaičio širdyje buvo užsižiebęs noras kovoti prieš blogį. Blogi jam atrodė ne tik priešai turkai, bet ir pats Korvinas, nors šis ir energingai kovojo prieš tuos «nekrikštus». Su tokiomis mintimis jaunuolis žygiavo į Vengriją. Bet jis čia ėjo reikšmingą gyvenimo mokyklą, ir su metais, toliau bręsdamas, ėmė praregėti, jog jo žygis buvo tėvų dinastinių ambicijų tenkinimas.

V

Nepasisekimų taurę Kazimieraičiui reikėjo dar gerti ir po 1471 metų žygio. Popiežiaus Pauliaus II-jo įpėdiniu 1471. VIII. 25 buvo išrinktas Sikstas IV, kuris dar griežčiau stojo Motiejaus pusėje. Jau anksčiau Roma buvo siuntusi savo specialų legatą, kad sulaikytų Kazimierą nuo savo sūnų siuntimo į Čekiją ir Vengriją. Karalaičiui sugrįžus iš Vengrijos žygio, su labai aiškiais įgaliojimais buvo atsiųstas naujas legatas, mirusiojo popiežiaus sūnėnas, Morkus Barbo. Jo misija buvo sutaikyti Korviną ir Kazimierą. Iš Romos atsivežtosios instrukcijos rodė, jog būtinai reikėjo nuraminti prieš Motiejų keliamą sąmyšį. Karaliui Kazimierui turėjo būti išaiškinta, kokie pavojai jo laukia, jeigu jis tęs karą prieš Vengriją. Stengda-

masis išlyginti kaimynų santykius, Barbo turējo įspēti karalių Kazimierą, jog jo priešinimosi pasēkoje būsiąs atidētas Torno taikos patvirtinimas. Jeigu ir to nepakaktų, legatas buvo įgaliotas karaliui, jo sūnums ir jų šalininkams pagrasinti bažnytinēmis bausmēmis, net *ekskomunika*. Tokiu atveju karaliaus Kazimiero ir jo sūnų valdiniai turējo būti atleisti nuo priesaikos. Ta proga karalius gavo iš popiežiaus Siksto IV įspējimą raštu — neremti čekų eretikų (husitų) ir nekariauti su Motiejumi.

Legatas Barbo į Krokuvą atvyko 1472 m. liepos pradžioje. Čia buvo nustatyta, kad aukštąjį Bažnyčios dignitorių turējo sveikinti ir karalaitis Kazimieras. Savo lotyniškai pasakytoje kalboje jis prisistatē, kaip teisētas Vengrijos karalius, kaip paveldētojas karūnos Zigmanto Liuksemburgiečio ir dviejų Habsburgų (Albrechto ir Ladislovo Postumo). Po bendrų ir giriančių sveikinimo žodžių pačiam legatui Barbo, karalaitis išgarbino popiežių. Sikstas IV gerai įvertinąs nuopelnus senelio Jogailos už Lietuvos ir Žemaičių krikštą ir pasiaukojimą dēdēs Vladislovo, praliejusio prie Varnos kraują, ginant krikščionybę. Paminējo jis savo senelio (iš motinos pusēs) Zigmanto Liuksemburgiečio ir senelio Albrechto tikējimo vienybei išlaikyti nuopelnus, kurie esą pripažįstami ir pop. Siksto IV. Atsargiai savo kalboje dēstydamas tēvo politinę programą, Kazimieraitis drauge pasisakē ir prieš erezijas. Nors jam ginklu savo teisių į Vengriją nebuvo pasisekę apginti, jis dar turējo ginti tēvų dinastinę politiką ir išstoti prieš Romos Kūrijos samprotavimus, esą, Kazimieras su sūnumis paraližuojąs bendro žygio prieš turkus organizavimą. Kiekvienai pusei tačiau turkų klausimas vis kitaip atrodē.

Popiežius Sikstas IV, duodamas legatui tokią griežtą instrukciją, buvo įsitikinęs, jog tik energingais žygiais tebus galima Europos valdovus priversti bendrai veikti prieš vis labiau įsigalintį krikščionybēs priešą — turkus. M. Barbo uždavinys tad buvo apjungti čekus, vengrus ir lenkus, globojant bendro žygio vadą Korviną. O čia Kazimiero smelkimasis į kaimynus, kad jo sūnums būtų užtikrinti karališki sostai, perdēm kenkē popiežiaus planams.

Kazimiero brovimasis į Vengriją ir pačioje Lenkijoje vis buvo kritikuojamas. Jo sūnums pasodinti į pretenduojamas valstybes (Čekiją ir Vengriją) buvo išleista daug pinigų. Iždas buvo visai tuščias. Tad su Motiejumi buvo pradētos derybos, kurių pasēkoje 1472 m. pavasarį karalius Kazimieras ir jo sūnus Kazimieras padarē trumpalaikes karo paliaubas. Abi pusi pasiliko status quo, neužleisdamos Čekijoje ir Vengrijoje užimtųjų pilių. Tikētasi, kad per paliaubų tarpulaikį bus galima prieiti prie pastovesnēs taikos.

Besiderant legatas M. Barbo, iš arčiau pažinęs karalaitį Kazimierą, pasidarē sukalbamesnis, ir 1472 m. spalių 20 d. patvirtino

paliaubas tarp Kazimiero ir Motiejaus. Bet taikos derybos sunkiai ėjo. 1473 m. kovo mėn. į Nisą suvažiavus tartis, paaiškėjo abiejų pusių sunkiai suderinami priešingumai. Motiejus nenorėjo pripažinti karaliaus titulo net Čekijos Vladislovui Kazimieraičiui. Tad galutinas ginčų baigimas vėl buvo atidėtas, padarius paliaubas iki 1474 m. šv. Vaclovo (IX. 28).

Per pasitarimus ir paliaubų derybas Kazimieraitis vis dar buvo minimas, kaip vengrų karūnos pretendentas, tačiau skaičius didikų kurie jį rėmė, dar labiau nyko; tad jie visai jau nieko nebereiškė. Atkrito ir žymieji magnatai Szekleriai, kuriems tėvas Krokuvoje iškilmingai buvo patvirtinęs privilegijas. Nieko neišėjo ir iš plano Motiejų užatakuoti iš Moldavijos pusės. Tas pats Moldavijos Steponas, kuris Vladislovo žygiui buvo siuntęs tūkstantį lankininkų, ginklu buvo priverstas pasiduoti Motiejaus priklausomybėn. Įvairias sunkenybes darė ir savo sąlygas karaliui Kazimierui statė Pakarpačių šlėktos (kilmingieji). Apskritai likučiai Kazimieraičio šalininkų, kurie anksčiau buvo gyvenę viltimis nusikratyti kieta Motiejaus valdžia, pamatė savo pralaimėtą bylą. Jiems nieko daugiau nebeliko, kaip pasidavinėti Motiejui. O kiti — su šio žinia — 1474 m. pradžioje, keršydami už Karalaičio žygį į Vengriją, nuteriojo keliasdešimt kaimų. Tuo pat laiku, tarpininkaujant legato M. Barbo patikėtiniui Baltramiejui Massai, buvo padarytos paliaubos trejiems metams. Derybininkai tikėjosi, kad per tokį, palyginti, netrumpą laiką aprims atsiradusi neapykanta ir nesuderinami priešingumai. Reikšminga buvo čia, kad paliaubų sutarties akte, lygiai kaip ir Motiejaus patvirtintame akte, šv. Kazimieras jau nebefigūravo, kaip kandidatas, ar pretendentas į Vengrijos sostą.

Šitaip karalaičio Kazimiero reikalas buvo palaidotas. Vėl jį kelti — reiškė priversti Motiejų paklusti. O tai tebuvo galima atlikti tik ginklo pagalba. Jaunasis Kazimieras įžvelgė susidariusią padėtį tiksliau negu visi kiti Kazimiero šeimos nariai. Jam buvo aišku, jog noras laimėti šv. Stepono karūną reiškė ne tik naują karinį žygį prieš Korviną, bet ir kovą prieš Romos Kūriją, kuri buvo Vengrijos karaliaus pusėje. Nors ir legitimistinėje dvasioje augintam Kazimieraičiui su metais ėmė aiškėti, jog jis buvo Vengrijos karaliui padaręs nenupelnytų ir nepagrįstų priekaištų. Gabus ir įžvalgus karalaitis negalėjo nematyti, jog jis pats buvo patekęs į sąžinės konfliktą. Tarnauti tėvų dinastinėms užuomačioms reiškė prieštarauti Romos Kūrijos nusistatymui. Drausmingo sūnaus paklusimas savo mylimiems tėvams reiškė vis tik ardymą bendro kovos fronto prieš didžiausią to laiko rūpestį — turkus.

Motina, tiesa, niekada neužmiršo Motiejaus padarytos « skriaudos ». Vengrija buvo brangi žemė jos seneliui ir tėvui Albrechtui.

Dēl Vengrijos ilgai kovojo ir kentējo Postumo ir Kazimierienēs motina. O čia dabar joje šeimininkavo svetimas žmogus, nors jo žygiais pasaulis ir stebējosi, o humanistai laikē jį pusdieviu... Pats Kazimieraitis dar matē, kaip Motiejus visur, kur tik galējo, tiesē tēvo priešams ranką, kad tik jam pridarius sunkenybių. Net Kazimiero vasalas Varmijos vyskupas M. Tungenas, jausdamas stiprią globojančią Motiejaus ranką, daugiau kaip 8 metus priešinosi savo vyskupijoje karaliui, ir pagaliau laimējo — turējo būti pripažintas (nominuotas) Varmijos vyskupu. Motiejus jieškojo sąjungininkų ir kryžiuočiuose. Kazimieraitis buvo dar liudininkas, kaip jo vyresnis brolis turējo užleisti karingam Motiejui pusę savo valstybēs ir vaidinti draugišką kaimyną. Tik po Motiejaus mirties (1490) pasisekē Vladislovui laimēti sostą Budoje, kurį tēvas buvo numatęs Jonui Albertui. Ginklas išsprendē brolių ginčą Vladislovo naudai.

Karalaičiui Kazimierui Vengrija liko skaudus jaunystēs prisiminimas. Vēliau dalyvaudamas aktyviai tēvo politikoje, jį pavaduodamas Lenkijoje, jaunasis Kazimieras stengēsi atitaisyti senas klaidas, kurias tēvas buvo padaręs. Ypač karalaitis gerino santykius su Roma, norēdamas taip pat atitaisyti iš seniau likusį blogą įspūdį, jog Kazimieras ir jo vaikai esą palaiką husitizmą.

Iš kovos prieš Vengrijos Motiejų išsijungęs, Kazimieraitis iki mirties jau neužsidējo jokios žemiškos karūnos, pasipuošdamas dangiškos šventumo garbēs aureole. Per likusius savo gyvenimo dvylika metų jis daug padējo tēvui, lydēdavo jį gausiose kelionēse, porą metų (1481) tvarkē kanceliarijos teismo ir karines sritis. Daug kartų jis lankēsi ir Lietuvoje, pirmą kartą Vilniuje leisdamas Velykų šventes 1475.III.26. Čia jis buvo su tēvu vēl 1476 m. Kalēdomis, pasilikdamas Lietuvoje keletą mēnesių. Nuo 1478 m. jis lankydavosi beveik kasmet Lietuvoje, tai Vilniuje, tai Gardine, tai Trakuose.

Šitaip atitrūkęs nuo anų supainiotų Vengrijos sosto reikalų, Kazimieras vis daugiau susipažino su Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystēs klausimais ir jos rūpesčiais. 1481 m. jis Lietuvoje ilgiau pasiliko. 1483 metais gegužēs mēnesį jis Vilniuje jau sutinkamas *šeštą kartą*, ir čia jis tvarkē didžiojo Lietuvos kunigaikščio kanceliariją. Tēvas jį ruošē savo įpēdiniu ir pratino prie politinio gyvenimo mokyklos. Sūnus nepasitraukē iš viešojo gyvenimo, kaip pvz. padarē labai pamaldus ir jaunas Romos kunigaikštis Aloyzas Gonzaga. Bet ir arti tēvo politinių reikalų stovēdamas, jis gana abejingai žiūrējo į žemiškąsias gērybes ir siekē dangiškųjų vertybių.

Šitame jo kelyje Vengrijos žygis buvo pirmasis ryškesnis nurodymas ir paskatinimas.

ŠV. KAZIMIERO KULTAS AMŽIŲ BĖGYJE

Apie šv. Kazimiero gyvenimą ir ligi šiol nedaug težinome. Lenkų kronik. J. Dlugošas ir italas Ferreri, išleidęs knygutę apie šv. Kazimierą, pasilieka beveik vieninteliai dėmesio verti šaltiniai. Jų žinias metai iš metų kartojome per Kazimiero šventes. Labai gaila, kad šventojo kanonizacijos bylos nėra Vatikano archyvuose. Ji greičiausiai žuvo per garsųjį « Romos nusiaubimą » 1527 m. Tada burgundų kareiviai sunaikino daug brangių dalykų. Gal šv. Kazimiero kanonizaciją liečiančių dokumentų reikėtų ieškoti Florencijoje, Mediči giminės archyve, nes tuo metu buvo paprotys iš Vatikano pasiimti originalus. Mediči giminė šv. Kazimierui rodė ypatingą dėmesį, buvo įsigijusi stambią relikviją (rankos kaulą). Ji ir dabar tebėra Florencijoje Mediči koplyčioje. Ta italų didikų giminė pasirūpino, kad Carlo Dolce (1616-86) nupieštų šv. Kazimiero paveikslą, kurį dabar visur kartojame. (Originalas kabo Florencijoje Pitti galerijoje).

Italų tautoje šv. Kazimieras buvo populiarus. Neapolyje buvo pastatyta jo vardo bažnyčia, o XVII a. išleista net keletas knygučių itališkai ir lotyniškai. M. Cervini 1620 m. Sienoje išleido « Vita di S. Casimiro », o už poros metų Parmoje Ranuccio Pico išleido naują knygelę. 1629 m. Hilarijonas išleido iliustruotą — « Compendio della vita S. Casimiro » (pereitų metų kovo mėn. « Ateityje » spausdinome kelias iliustracijas iš šios knygos. Red.). 1653 m. Neapolyje išleido lotyniškai veikaliuką H. Orsini.

Lietuvoje labiausiai gailėjosi karalaičio tėvas karalius. Jis įsteigė amžiną « Anniversarium » — kasmetinį karalaičio mirties liturginį paminėjimą. Karalaičio garsas greit plito žmonėse, ir 1501 m. popiežius suteikė atlaidus tai Vilniaus katedros koplyčiai, kurioje buvo laikomi Kazimiero palaikai, nors jis dar nebuvo paskelbtas šventuoju.

Greit prasideda didelė akcija už karalaičio paskelbimą šventuoju. Vatikano archyvuose yra iš 1516 m. trys dideli raštai popiežiui Leonui X, kad Kazimierą paskelbtų šventuoju. Juos rašė pats Lietuvos valdovas, jauniausias Kazimiero brolis Žygimantas, Vilniaus vyskupas su kapitula ir Vilniaus vienuoliai pranciškonai. Taip pat popiežiui rašė ir imperatorius Maksimilijonas I, karalaičio giminaitis (Kazimieras buvo Elzbietos Habsburgaitės sūnus). Tuoj po to prasidėjo karalaičio kanonizacijos byla. Šiems reikalams Vilniuje buvo renkami net pinigai. Kazimiero paskelbimas šventuoju tada rūpėjo Vilniaus vyskupijai, apskritai Lietuvai. Lenkijos vyskupai tose pastangose nedalyvavo.

1602 m. Vilniaus vyskupas Benediktas Vainius (Voina) pasiuntė vieną kanauninką į Romą. Jis drauge vežė ir karaliaus prašymą.

Popiežius Klemensas VIII be sunkumų davē bulę ir padovanojo vēliavą su Kazimiero paveikslu. Šią vēliavą pats Lietuvos kancleris Sapiega nešē Vilniaus gatvēmis. Tada, 1604 m. gegužēs 10 d., Vilniaus miestas šventē nepaprastas iškilmes: šv. Kazimiero palaikai buvo perkelti į altorių. Po dviejų dienų Vilniaus jēzuitai prie turgaus aikštēs padējo kertinį akmenį bažnyčiai, skirtai šventojo karalaičio garbei. Ta proga su švenčių aprašymu Vilniuje buvo išleistos net dvi knygutēs ir viena Krokuvoje. Apie šią šventę ir apie kaskart labiau sklindantį karalaičio garbinimą Vatikano archyvuose yra daug medžiagos.

1636 m. Vilniaus katedroje buvo pastatyta speciali koplyčia. Kai ten perkēlē jo palaikus, vēl buvo didelēs iškilmēs, kuriose dalyvavo pats karalius Vladislovas Vaza ir nuncijus Filonardi. Šis Romon nusiuntē įspūdingą šventēs aprašymą. Tada popiežius Kazimiero šventę labiau atžymējo. Vatikano archyvuose randame brevę, kuria popiežius leidžia Šv. Kazimiero šventę švęsti aukščiausia bažnytine liturgija.

Jēzuitai plačiai išgarsino šv. Kazimiero kultą per savo Akademiją, diecezinę ir popiežišką seminariją, per naujokynus ir misijas. Tai matyti iš jų kasmetinių darbų apyskaitų (« Annuae Litterae »), kurias randame Jēzuitų archyve Romoje. Šiose apyskaitose minima ir daugiau stebuklų apie šv. Kazimierą.

Senuose metuose į šv. Kazimierą kreipēsi lietuvis kaip į savo šventąjį nelaimių ir suspaudimo metu, kad gintų Lietuvą nuo nelaimių ir karų. Jo garbei statē ir dabar stato bažnyčias ne tik Lietuvoje, bet ir Amerikoje.

XIX a. viduryje vēl pasirodē knygelių apie šv. Kazimierą. Jos visos lenkiškos. Žymiausia iš jų yra Lipnickio. XIX a. gale ir istorikai pradējo šventąjį tyrinēti.

Tik lietuviškai apie savo šventąjį nedaug teturime. 1927 m. Alekna išleido 32 psl. brošiūrēlę. 1947 m. pasirodē taip pat 32 psl. S. Sužiedēlio paskaita, kurioje jis įstatē šventąjį į savo aplinką. Jei prisiminsime keliuose « Šventųjų gyvenimuose » tilpusius poros puslapių aprašymus, tai gausime pasakyti, kad reikia kur kas daugiau medžiagos surinkti apie tą populiarų šventąjį. Gal šios medžiagos galima bus surasti Italijos archyvuose, ypač Mediči archyve Florencijoje.

ŽAGARĖS BARBORA

Kitos Tautos Ir Mes

Šventieji Metai Romoje (1950) eina pilnu tempu. Kasdien, ypač dabar (gavēnioje), čia matai šimtų šimtus piligrimų, plūstančių į

Šv. Petro Baziliką. O joje kas antrą — trečią sekmadienį skelbiami palaimintieji. Balandžio 23 d. bus paskelbta pirmoji Jubiliejaus Metų šventoji, prancūzė Marija Rodat. O toliau eis dar keletas italų, prancūzų, ispanų... Taip ir suskauda širdį, kad vadinamoji Šventoji Lietuva teturi formaliai vos vieną pripažintą šventąjį, jeigu neskaityti Bobolos...

O tokių kandidatų į šventuosius mūsų žemėje tikrai yra. Turime tik apdairiai pasižvalgyti. Lenkai yra tuo atžvilgiu rūpestingesni; jie, pvz., nori kanonizuodinti Jadvygą Jogailienę. Jau prieš dvylika metų yra prasidėjęs judėjimas: buvo sudaryti net parapijiniai komitetai, renkamos aukos, leidžiamos brošiūros ir t.t. Karas tačiau tas pastangas užtęsė. Nors kanonizacijos byla dar nėra pasiekusi Romos, bet vienas lenkų žurnalistas « Osservatore Romano » (1949. IX. 16) paskelbė apie Jadvygą pilną entuziazmo straipsnį (« Viena nekanonizuota Šventoji »), kuriame Lietuvos atžvilgiu neapsieita be žymių *klaidų* ir tendencijų.

Kankinių Žemė

Mums reikėtų irgi atidžiau dirstelti į savo praeitį bei gyvenimą ir iš to punkto. Nejaugi ta Šventoji Lietuva teturi tik vieną šventąjį Kazimierą, apie kurio gyvenimą vis dar nepajėgiame surasti niekur daugiau žinių? Žinoma, šiandien, turbūt, tėvynėje, kada daugybė kenčia ir *ne vienas lieja kraują už tikėjimą*, už savo įsitikinimus, atsiras naujų palaimintų ir šventųjų. Bet jų, atrodo, buvo ir praeityje.

Kun. prof. St. Ylos straipsniai « Drauge » (sausio m.), kur jis kalba apie 8 kandidatus į Lietuvos šventuosius, duoda progos kai ką pasakyti, remiantis Vatikano ir Jėzuitų archyvais, apie tris: apie Andrių Rudaminą, vysk. Merkelį Giedraitį ir Žagarės Barborą. Šį kartą tik apie ją trumpai tekalbėsime. Turimas kuklias žinias dar, gal būt, papildys naujos, kurios kada nors turėtų būti aptiktos keturiuose Romos archyvuose, kur dar daug neištyrinėtos medžiagos apie mūsų kraštą.

Bolševikai Išgriovė Jos Kapą

Žagarės Barborą žmonės nuo neprisimenamų laikų laikė šventąja. Per atlaidus prie jos karsto susirinkdavo dideli būriai iš tolimų parapijų. Barboros prašydavo užtarimo, malonių, melsdavosi, darydavo apžadus, keliais prie karsto eidavo. Jos kūnas buvo laikomas negendančiu. Ir taip ėjo iš senų senovės. Taip pasakojo seneliai anūkams, tėvai vaikams. Žmonėse visada buvo nepajudinamas tikėjimas,

kad Barbora yra šventa, kad yra įvykę daug stebuklų. Visi apie ją kalbėdavo su didele pagarba ir pietizmu. Tik bolševikų pirmos okupacijos metu (1940.IX. mēn.) pikti žmonēs išgriovē jos karstą. Bet Barboros kultas ir toliau plačiai sklido. O ējo jis iš gilios senovēs.

Vysk. Tiškevičiaus Raštas

Štai prieš 195 metus Žemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius (vyskupavo 1741 — 1762) nusiuntē Romon savo platų pranešimą apie dieceziją. Tą faktą pamini ir Valančius savo Žemaičių vyskupystēj (I, 221): « Wiskups Antons jau senatwie, aprasze lotiniszkaj wisą Žemajtiu wiskupistę ir tan aprasząnusiunte Benediktuj XIV. popiežiuj i Rima ». Valančius dar prideda, kad tas « aprasząs » niekuomet nebuvo spausdintas, bet jį (nuorašą) tebeturįs vienas dievobaimingas kunigas (Žemaičiuose).

Iš tikrųjų Romoje yra vysk. Tiškevičiaus labai įdomi diecezijos reliacija iš 1755 metų, kurioje jis, kalbēdamas apie Žagarę, rašo, kad esą būtina paminēti vienos Dievui atsidavusios mergaitēs kūną. Šis esąs daugeliu stebuklų pagarsējęs. Vēliau Tiškevičius smulkiai aprašo septynis stebuklus. Įdomu, kad vyskupas toliau rašo, jog nesą nē vieno žmogaus, kuris žinotų tos mergaitēs pavardę ar giminę, bet ji kaikam esanti pasirodžiusi sapne ir pasivadinusi Barbora.

Dabar tačiau žinoma, kad ji buvo bajoraitē. Jos pavardē Umiastauskaitē. Tie Umiastauskiai Senojoj Žagarēje, kur jau 1523 m. Sirevičius pastatē bažnyčią, turējo didelį dvarą, apimantį apie 3000 dešimtinių. Tą dvarą XVIII amž. įgijo von Heimanai, kaip Naujoj Žagarēje atsirado plačios Naryškinų nuosavybēs (apie 12,000 deš.). Umiastauskiai buvo XVII-me amž. išsišakojusi Lietuvos giminē, ējusi valstybēje įvairias pareigas. Vienas tos šeimos narys buvo jēzuitas ir pagarsējo kaip pamokslininkas (mirē 1662 m.).

Iš Gaisro Ištrauktas Kūnas

Matyt, šeimoje buvo gilios religinēs tradicijos, nors dar aplink Žagarę XVII amž. kaime pasitaikydavo pagonybēs liekanų.

Vysk. Tiškevičius toliau ir rašo apie tą jaunuose metuose mirusią mergaitę, kad, žmonių tiksliai neatmenamu pasakojimu, esą žinoma, jog vieno baisaus švedų įpuolimo metu buvusi uždegta Žagarēs bažnyčia. Mirusieji su karstais buvę sunešti į ugnies laužą ir sudeginti. Bet tos mergaitēs lavonas smarkiai siaučiančios ugnies nebuvęs pagriebtas, nors buvęs liepsnose. Jis buvo iš pelenų ištrauktas, ir, laikant tokį įvykį įrodymu apie Dievo galią ir mergaitēs nuopelnus,

jos kūnas buvo padētas į karstą. Vyskupas rašo, kad jis ir dabar (1755) laikosi nesugedęs. Esąs tik pajuodęs. Tai rodą neabejojamą ugnies ženklą. «Rankos ir kojos, tarytum pas gyvą žmogų, galima lankstyti». Tas stebuklas labai plačiai pasklidęs. Tad neišgydomų ligų varginami žmonēs atvykstą pas Barboros karstą ir čia patirią malonių. Vysk. Tiškevičius toliau sako, jog labai turētų daug rašyti, jeigu jis nors kiek norētų paminēti tas ligas, kur žmonēs pasveiko. Jis pasitenkinąs keliais (7) naujesniais stebuklais, kaip jis pats pastebi.

Kai Švedai Siautē Žemaičiuose

Vadinasi, jau prieš beveik du šimtu metų Barbora Umiastauskaitē buvo žmonēse laikoma šventa, ir tada iš seno ējo apie ją daug pasakojimų. Iš vyskupo reliacijos jokiu būdu negalima nustatyti, kada įvyko Žagarēje tas bažnyčios gaisras. Vienas Sen. Žagarēs bažnyčios degimas yra žinomas iš 1605. Tada Rygos jēzuitai Kuršo pasienyje vykdē įvairias misijas. Buvo jie ir Žagarēje. Ir ta proga platokai aprašoma, kaip iš degančios bažnyčios buvo išgelbētas Švenčiausiasis. Jis buvo padētas vietoje, kur galvijai ganēsi... Aprašoma, kaip ten akmenyje, kuriuo norēta apsaugoti Švenčiausiąjį, buvo vēliau pastebēti į jį įspausti kryžiukai. Jų anksčiau tikrai nebuvę. Jeigu tame gaisre būtų jau buvęs ir Barboros kūnas, tai apie tai jēzuitai, kaip apie tuos stebuklingus kryžiaus ženklus akmenyje, tikriausiai būtų pažymēję, nes jie gana rūpestingai tokius dalykus užrašydavo.

Iki Tiškevičiaus laikų dar tris kartus švedai buvo Žemaičiuose: 1626—29, 1655—60, 1702—14. Esame linkę manyti, kad Barbora yra gyvenusi ir mirusi apie XVII-jo amž. pusę, jēzuito Umiastausko laikais. O stebuklingas jos kūno nesudegimas galējo įvykti apie 1655 metus, t. y. tada, kai Jonušas Radvilas darē tą išgarsējusią Kėdainių sutartį. Gal dar bus atrasta atsitiktinų žinių tiems spējimams patikslinti. 1886 Joniškio rusų žandarai įsakė jos kaulus visiškai užmūryti, ir Šiaulių dekano kun. Gasparo Tomkevičiaus buvę tai padaryta.

Nieko taip pat nežinome, ar toji vysk. Tiškevičiaus reliacija, kurią jau žinojo ir minējo prof. J. Totoraitis, yra gavusi anais laikais kokią nors eigą. Pats vyskupas pasitenkino tuo aprašymu ir, rodos, nedarē Barborai kanonizuoti jokių žygių. Tik žmonėse išliko, iki pat mūsų laikų, kartų kartoms gyvas tikējimas apie Barboros, kilnios mergaitēs, šventą gyvenimą. Tik žmonēs vis nepaliovē savo suspaudimuose ir nelaimēse į ją šauktis, keliauti į Žagarę, daryti čia apžadus.

DVI KNYGŲ RECENZIJOS

1.

Marija Andziulytė-Ruginienė: Žemaičių christianizacijos pradžia. Kaunas 1937. 145 psl. in 8⁰.

Jubiliejiniai Lietuvos krikšto metai (550 nuo jo įvedimo: 1387-1937) eina į patį galą. Spauda juos vos pastebėjo. Organizacijos nesuruošė jokių iškilmių, minėjimų. Priešingai jau nusistovėjusioms pas mus istorinių jubiliejų tradicijoms šis nepaprastas aktas, lietuvių tautos pasukimas lotynų krikšto ir Vakarų Europos kultūros linkme, galima sakyti, iki šiol visai nebuvo tinkamai paminėtas. Niekas neišleido platesnei visuomenei jokios knygelės, ką jau bekalbėti apie mokslo straipsnius ar studijas. Šitokioje neįprasto ir nepaprasto susnūdimo nuotaikoje Dr. M. Ruginienės darbo pasirodymas yra labai sveikintinas. Tiesa, Žemaičių krikštas yra kiek vėlybesnis, negu Aukštaičių. Bet yra daug bendrų klausimų. Išsiaiškinus Žemaičių krikštą, gali labiau paaiškėti ir 1387 m. krikštas. Iki šiol apie tai nieko specialiau nebuvo skyrium rašyta lietuviškai.

Pats tekstas apie Žemaičių krikštą, užimąs 74 psl., yra dalytas į penkis skyrius. Įvadiniame skyriuje, nustačiusi Žemaičių krikšto ribas, autorė, padėdama pagrindan Enėjo Silvijaus Piccolominio iš Jeronimo Pragiškio užrašytą žinią apie lietuvių religiją, kalba apie žemaičių pasaulio dvasinius bruožus.

Plačiai nupasakojusi Pragiečio biografiją ir nustačiusi savo datą, kada tas misijonierius turėjo būti Žemaičiuose skelbti naujojo tikėjimo (1401—4), autorė laiko jo žinias, nors ir per kitas lūpas keliasdešimt metų vėliau užrašytas, labai *autentiškom*. Ar nebūtų buvę gera sugretinti jas ir palyginti su tiesiog apie Žemaičių bei lietuvių kultą kitais išlikusiais šaltiniais, kurių daug yra išspausdinta krūvoje *W. Mannhardto* (Letto-Preussische Götterlehre, 1936), o naujų gerokai nurodyta mūsų «Sotere» (1935—7). Apskritai, Žemaičių dvasinis bei religinis pasaulis galėjo būti plačiau paliestas. Baigdama šį skyrių, daktarė sako apie Jeronimą, kad jam pavykę sukelti žemaičių širdyse tam tikrą nerimą, kažkokį miglotą ilgesį, jų protai buvę paskatinti susimąstyti apie senosios religijos ir jos dievų vertę. Žodžiu, Jeronimas pradėjęs «tylų vidinį žemaičių psichikos perversmą... « (40 psl.). Tai yra puikiai formuluotos, bet perdėm konstruktyvios mintys. Pusiau politiškai Vytauto užmesto naujojo tikėjimo, kurį oficialiai įvedus, tolimesnis christianizacijos darbas sustojo, žemaičiai ilgai nesuprato. Kiek daug įvairių duomenų iš įvairių XVI—XVIII amž. šaltinių liudija mums faktais, kad daug kur Žemaičiuose

pagonystė, nors deformuota ir slapstydamosi pakampiuose, nepaprastai ilgai laikėsi. To vidinio perversmo dar trūko ir XVI amž.

Antrame skyriuje autorė kalba apie religines ir socialines Žemaičių reformas XV a. pradžioje. Nušviesdama trumpai ano meto santykius vakaruose, autorė parodo, kad ji *gerai* pažįsta vidurinių amžių pabaigą (41—42 psl.). Pažymėjusi Vytauto ir Jogailos kelionę 1413 m. į Žemaičius jų krikštyti, autorė iškelia 1387 ir 1413 privilegijų reikšmę ir Žemaičiams [1]. Įdomu, kada jiems galėjo būti suteikta toji atskira jų privilegija, kurios tekstą žinome iš Kazimiero laikų. Trys tolimesnieji skyriai yra studijos branduolys: Žemaičių byla Konstancos koncilijoje ir Medininkų vyskupijos įkūrimas. Gana objektyviai autorė išdėsto atskirus faktus. Jei ką pastebėti galima, tai nebent tai, kad oficialiems kanceliarijos tekstams perdaug priduodama *verbalinės* reikšmės. Pasigendame gyvenimiškų, realių interpretacijų. Štai « Propositio Samaytarum » buvo juk poleminė kalba, kuria ordinas visais atžvilgiais ir frontais turėjo būti apkaltintas. Ano meto propagandinėje publicistikoje nei Vytautas, nei kryžiuočiai perdaug nesiskaitė su faktais. O atsiųstoji Konstancon Žemaičių delegacija, Vytauto politikos manevras, konciliją griaudeno, kad to reikėjo. Žemaičių žemės byla dar nebuvo baigta. Ir toliau autorė neišeina iš dokumentų tekstų ribų. Išsamiai Dr. Ruginienė išdėsto patį Medininkų vyskupijos įkūrimą, respektuodama visus dokumentus. Tam reikalui autorė ne tik panaudojo Babinovskio kodeksą, Vatikano archyve ir L. M. Draugijoje Vilniuje randamą medžiagą, bet įtraukė ir vysk. Valančiaus susirašinėjimą dėl Konstancos delegatų rašto iš Žemaičių (1417.X.24), kurį pagaliau paskelbė 1917 m. W. Holtzmannas (dabar Halės un-to prof.).

Kalbėdama apie naująją Medininkų vyskupiją, autorė paliečia ir 1418 m. sukilimą, pagrindine jo priežastimi laikydama *religinius* motyvus. Plačiai nagrinėdamas šitą įdomų faktą, aš esu priėjęs kitokios nuomonės (Geschichte des Bauernstandes in Litauen, 99—105, 223—224). Pirmutinė sukilimo priežastis turėjo būti Vytauto gausus valstiečių atidavinėjimas ir užrašinėjimas bajorams Žemaičiuose. Be abejo, buvo ir šalutinių motyvų. Autorė teisingai nurodo ryšį tarp sukilimo ir Švitrigailos. Autorės teigimas, kad sukilimo vadų tarpe buvę ir bajorų (77 psl. ir 11 pstb.), nurodant Cod. ep. Vit. 411 p., nėra tikslus. Nurodytame tekste kaip tik pasakyta, kad prasti žmonės ir ūkininkai (« gemeine luthe und gebuwer ») sukilę prieš bajorus. Pabaigai daktarė pateikia duomenų išaiškinti pirmiesiems Žemaičių vyskupams.

Dr. Ruginienės studijoje yra kruopščiai surinkta daug medžiagos, iškelta nemaža įdomių ir originalių pastabų. Jei darbas nėra organiškai kaip iš vieno nulietas, tai kalta čia iš dalies ta aplinkybė,

kad daugeliui klausimų trūksta arba labai maža medžiagos. Kai kas liko todėl nebaigtas torso. Be to, kažkur jaučiamas seno teksto (rašyto 1923) ir naujų pastabų sulipdymas. Būtų buvę gera, jei autorė daug plačiau būtų išdėsčiusi ekonominę pusę, parapijinių bažnyčių organizavimą. H. F. Schmidas šitam klausimui apie Žemaičius yra pririnkęs, tiesa, XV a. galui ir XVI a. įdomios medžiagos (Zeitschr. d. Savigny-Stiftung, Kanon. Abt. XIX, 1930, 534—548; XX 451 sqq.). Bibliografinio pilnumo dėlei galima dar buvo pasinaudoti Dr. Ig. Kliausio darbu (« Die Kirchenpolitik in Litauen unter Jogaila und Vytautas 1377—1421 »). Lietuvių unijų tekstus dabar tiksliau naudoti iš moksliškai paruošto leidinio (Akta unji Polski z Litwą, Kutrzeba-Semkowicz, 1932), negu iš senojo Dzialynskio. Liečiant smulkmenas, kurių kiekviename darbe atsiranda, reikia pasakyti, kad daugelis vietovardžių, ties kuriais autorė dėjo klaustukus, galėjo būti identifikuoti. Yra ir korektūros klaidų. Iš Ragainės pasidarė Ragultas (20 psl.), Holtzmannas porą kartų vad. « Holzmann'u » (43, 76) etc. Bet tai tik grynos smulkmenos.

Grįžtant prie kitų dalykų, reikia pasakyti, kad autorės pažiūra į Jogailą yra šiam gana nepalanki. Žemaičių christianizacija pavaizduota beveik vien Vytauto nuopelnu. Kad Vytauto vaidmuo yra labai didelis, aišku, bet neistoriška Jogailą vertinti ne jo meto rėmuose. Apie jį štai pasakyta: « Jogailai ir ano meto lenkų diplomatams lietuvių tauta ir istorija jau yra ištarusios savo teismo sprendimą » (43 psl.; plg. 7 psl.).

Priede Dr. Ruginienė duoda savo pastabų apie Enėją Silvijų; dar kartą, panaudodama senus Lietuvoje neprieinamus tekstus, išspausdina ji jo ištrauką apie Lietuvą ir pateikia aštuonis dokumentus apie Žemaičių krikštą (kai kurie iš jų nespausdinti).

Nepasirodo Lietuvos istorijos studijos, dėl kurios būtų negalima kokių nors pageidavimų nurodyti. Šitos pastabos, kuriose iškelti tik daugiau kvestionuotini dalykai, neturėjo tikslo sumažinti Dr. Ruginienės studijos vertės. Ji, kaip pirmas originalus darbas Žemaičių krikšto klausimu lietuvių kalba, yra labai naudinga. Kaip pačios autorės leidinys, rūpestingai paruoštas (turinys prancūzų ir vokiečių k., išsami rodyklė), ji verta ne vien tik specialistų dėmesio, ypač šiais jubiliejiniais metais.

2.

Antanas Alekna: Katalikų Bažnyčia Lietuvoje. Redagavo *J. Stakauskas*. Šv. Kazimiero Draugijos leidinys Nr. 500. Kaunas, 1936. 154 psl. + 2 žemėl., 8^0.

1930 m. prieš mirtį kan. Alekna buvo prašęs Šv. Kazimiero dr-ją išleisti jau baigiamą ruošti spaudai Lietuvos Bažnyčios istoriją. Praėjo penkeri metai, kol susirado redaktorius. Jam reikėjo ne tik patikrinti citatas, kaip buvo pats autorius manęs, bet daug kur atsekti nepažymėtas naudotų šaltinių ir literatūros vietas, patį darbą suskirstyti į skyrius ir duoti smulkesnį planą, išlyginti ir ištaisyti pasitaikančias klaidas. Patį tekstą redaktorius įvilko taip pat į stilingesnį rūbą, išdailindamas kalbą, pertvarkydamas sakinius. Pridėjo jis taip pat prie skyrelių literatūros sąrašus (jie galėjo būti sistemingesni ir pilnesni), įtraukdamas ir cituodamas naujų veikalų bei straipsnių, kuriais prof. Alekna rašydamas tikrai dar negalėjo pasinaudoti. Tačiau nežiūrint tokio didelio redaktoriaus J. Stakausko darbo, galima drąsiai kalbėti apie šią knygą kaip apie Aleknos studiją, kuriam priklauso autoriaus teisės. Į patį knygos turinį redaktorius nėra įnešęs beveik pakeitimų. Tuo būdu ji Aleknos Lietuvos istorijos darbų srityje (Lietuvos istorija, prapl. leid. 1923; Mot. Valančius, 1922) užims svarbią vietą.

Alekna paprastai rašydavo tai, ką jis pats buvo gerai pergalvojęs ir suvirškinęs. Jis visada stengdavosi kiek galima trumpiau išdėstyti faktus. Jau puslapių skaičius (154 p.) parodo, kad išdėstyti taip trumpai visą Lietuvos Bažnyčios istoriją iki nepriklausomos provincijos sudarymo (1926 m.) reiškia labai sumariškai bei konspektyviai perbėgti per ištisą faktų eilę. Todėl šis darbas išeina vadovėlinio pobūdžio, paprastas compendium seminarijų klierikams. Nėra jokios autoriaus įžangos (paprastai Alekna jų prie savo veikalų nemėgdavo rašyti), iš kurios galėtų paaiškėti, kokius uždavinius jis sau buvo pasistatęs. Matyti, būdamas Kauno kunigų seminarijos profesorium, Alekna jautė gyvą reikalą duoti ką nors rašyto klierikams. Iš šito darbo išaugusi ši studijėlė.

Aleknos Lietuvos Bažnyčios istorija yra ne tik sumariška, bet joje pasigendame ne vieno dalyko, kuris tikrai turėtų į tokią istoriją priklausyti. Sunkiai galima suprasti, kodėl visiškai yra išleistas b a ž n y t i n ė s u n i j o s k l a u s i m a s. Prof. I. Jonynas Lietuv. enciklopedijoje rado reikalo apie ją parašyti 17-ką skilčių, Alekna nei apie Florencijos-Bazelio nei apie Bresto uniją (1596) nieko nesako. Jei autorius daugiau turėjo galvoje etnografinę lietuvių kunigaikštystės dalį ir unitus laikė rusiškųjų žemių reikalu, tai ir tada bažnytinė unija turėjo sau rasti daug vietos šioje knygoje. Be to, toji unija ir unitų klausimas Lietuvos Kunigaikštystės Bažnyčios gyvenime XVI—XVIII amž. buvo vienas iš svarbiausių dalykų. Atskirus klausimus autorius tik užsimena, arba neišvysto, tur būt, suponuodamas, kad skaitytojas žino. Nemėgsta jis taip pat jokių problemų. Net pati svarbiausioji 1387 m. krikšto problema yra pa-

prastu faktų atpasakojimu sprendžiama. Apskritai, gilesnių problemų, laikotarpių charakteristikų, kuriose labiausiai galėtų pasireikšti kūriamasis mokslininko talentas ir jo istorinė intuicija bei nuovoka, šiame darbe labai pasigendame. Be to, Lietuvos Bažnyčios istorijoje reikėjo rasti paliestus tokius klausimus, kaip *augo ir buvo organizuojamos parapijos* (ypač XV—XVI amž.), kuriose vietose kada buvo *pastatytos bažnyčios*. Žinia, kad kai kuriose žemėse (Užnemunėje, Šiaurinėse Lietuvos dalyse) bažnyčių statymas resp. christianizacija nusitęsė iki XVI-jo amžiaus vidurio ar galo. Nematyti, kaip *atsirado* ir koks buvo Lietuvoje *vienuolynų vaidmuo* (labai trumpos pastabos 60—61 psl.). Plačiau yra nušviestas tik jėzuitų veikimas ir jų švietimas. Tokioje istorijoje galėjo būti iškelti ir tokie klausimai, kaip *bažnytinių žemių* bei *jų valstiečių atsiradimas*, *jų būklė* ir t.t. Apskritai pasigendame *ekonominio* elemento. Bandyta jis paliesti 104—106 psl. Silpnai nušviesta Kat. Bažnyčios būklė prieš reformaciją. Išblaškytos yra taip pat apie ją pastabos Kazimiero laikotarpiui (nepaminėtas nė jo sūnus šv. Kazimieras ir t. t.).

Bet šitoje Lietuvos Bažnyčios istorijoje, kadangi ji yra pirmas tos srities veikaliukas, yra daug nauja. Geriau nusisekęs yra skyrius apie protestantizmą ir jėzuitus, įdomiau išdėstyti santykiai su rusų valdžia Nikalojaus I-jo laikais. Tarp paprastų faktų pasitaiko Aleknos minties deimančiukų, jo originalių pastabų, įdomių samprotavimų, savų jo nuomonių. Norėdama išlaikyti velioniui autoriaus teisę, Šv. Kazimiero dr-ja bus norėjusi šitą darbą išleisti tokį, koks maždaug paliko iš Aleknos plunksnos. Tačiau mokslo akimis žiūrint ir taikantis prie mūsų sąlygų, būtų buvę daug sveikiau ir naudingiau, jei šis torso, nepilnas ir sumariškas pusiau vadovėlinio pobūdžio darbas būtų buvęs sunaudotas kaip labai naudinga medžiaga, ruošiant naują Lietuvos Bažnyčios istoriją, kuri būtų vispusiškai atvaizdavusi Bažnyčios būklę Lietuvoje per penkių amžių laikotarpį.

Baigiant reikia stebėtis šiuo atsitikimu ne vietoj sugalvotu leidėjų taupumu, jei jie Aleknos knygai, kuris Šv. Kazimiero dr-joje dirbo daugiau kaip 20 metų, buvo ilgametis valdybos narys etc., nerado reikalo duoti geresnio popierio ir apskritai rūpestingiau išleisti. Juo labiau tai priderėjo, kad autorius šį darbą tai dr-jai padovanojo. Nerūpestingai atlikta ir korektūra.

Nežiūrint visų trūkumų, kol kas ši knyga užpildys spragą savo srityje.

NUOTRODOS

TRUMPAS ŽVILGSNIS Į LIETUVOS ISTORIJĄ NUO SENIAUSIŲ LAIKŲ. — Z. Ivinskio rankr., rašytas Bonn'oje 1965. VI. 6-7 d.

KRIKŠČIONYBĖS KELIAS LIETUVON. — Z. Ivinskio straipsnį išsp. Tiesos Kelias 1938, 5 nr., 273-311 p. Išnašos:

[1] *T. Narbutt*: Dzieje narodu litewskiego, III (1838) 122 p. Plg. *Święc* biskupi i apostołowie Litwy, (J. Kurczewski) Wilno 1913.

[2] Apie tuos du prūsų apaštalus yra specialių monografijų (pirmoje eilėje *J. Voigt*). Lietuviškai žr. *J. Matusas*: Mėginimai pakrikštyti lietuviškas gimines, Vairas, 1937 m. Nr. 7-8, 262-274 p.

[3] *K. Tymieniecki*: Misja polska w Prusiech i sprowadzenie krzyżaków 1935. *L. Koczy*: Misje polskie w Prusach i na Pomorzu za czasów Bolesławów, 1933. *T. Glemma*: Misja polska XIII wieku aż do przybycia Zakonu Krzyżackiego, 1921 (atsp. iš Miesięcznik diecezji chełminskiej" 1931, Nr. 6).

[4] Dzieje narodu litewsk. III, 189.

[5] Apie Bažnyčios pažiūras žr. *Z. Ivinskis*: Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva, «Athenaeum», IV t. (1933), 135-144 p. Plačiau *K. A. Steponaitis*: Mindaugas ir Vakarai (Vokiečių militarinių ordinų veikla ir Mindaugo santykiai su Roma) 1937. *Juoz. Stakauskas*: Lietuva ir Vakarų Europa XIII amž. 1934.

[6] Nemaža tokios citatų žalios medžiagos yra paduota *A. Steponaičio* o. c. 25-35 p.

[7] Hermann Salza und die Gründung des Deutschordensstaates in Preussen, 1924. Plg. *E. Caspar*: Der Orden und Hermann von Salza, rink. «Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande» 1931, 50-53 p.

[8] Der deutsche Orden und die Preussen. Bekehrung und Unterwerfung in der preussisch-baltischen Mission des 13. Jhr. 1928.

[9] Scriptores rerum Prussicarum II (1863), 164-169 p.

[10] Kaip vokiečiai nepakentė konkurencijos, parodo dar ankstyvos kardininkų pastangos neleisti Estijos kitiems krikštyti. Kronikininkas Henrikas Latvis prie 1220 m. įvykių vaizdžiai aprašo, kaip vokiečiai iš Rygos ir danai iš Talino skubėjo krikštyti estų atskirus kaimus, t. y. tuo būdu stengėsi juos paimti savo valdžion. Kur patys misijonieriai negalėjo nuvykti, ten jie siuntė tik šventą vandenį ir įsakė juo apšlakstyti žmones (moteris

ir vaikus) arba liepė statyti medinius kryžius. Šitaip krikštiję, norėdami vokiečius aplenkti, danai. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum 1874, 165 p.

[11] Ordino in Rygos arkivyskupo rivalizaciją Lietuvos atžvilgiu gerai yra įžvelgęs *J. Stakauskas*: Lietuva ir V. Eur. o. c. 85 sqq.

[12] *Aug. Theiner*: Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, I (1860) 50 p. (Nr. 105); (Nr. 106 — « cum numerosa infidelium multitudine »).

[13] *A. Theiner*: Vetera monm. O. c. I. 76-77 p. (Nr. 148); I, 80 p. (Nr. 153).

[14] Script. rerum Prussicarum, I (1861), 205 p.

[15] Ibd. II, 66 p. (Nr. 638). Kuo ta pasiuntinybė baigėsi, nežinia.

[16] Liv-, Esth-u. Curländisches Urkundenbuch, hgg. v. G. v. Bunge, I (1853), 714-15 p. (Nr. 570); 1298. III. 30.

[17] 1257 m. Pop. Aleksandras IV buvo tiesiog ekskomunikavęs Ordiną už tai, kad kryžiuočiai pagonis, norinčius laisvai priimti krikščionybę, žudo. *A. Theiner*: Vetera monum. o. c. I, 72 p. (Nr. 141).

[18] Liv.-, Esth-u. Curländisches Urkundenbuch VI (1873), 221 p. (Nr. 2884).

[19] Ibd. II (1855), 140-41 p. (Nr. 687).

[20] Ibd. II, 146 p. (Nr. 690).

[21] Ibd. II, 143 p. (Nr. 689).

[22] Šito laiško tekstą yra paskelbęs iš Vatikano archyvo *Wl. Abraham*: Powstanie organizacyi kościoła łacinskiego na Rusi, I (1904), 365-7 p.

[23] Naujausias darbas apie Gedimino laiškus, kuriame visi tie klausimai paliesti, yra *J. Jakšto*: Vokiečių Ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu, « Senovė », II (1936), 5-32 p.

[24] *Wl. Abraham*: Polska a chrzest Litwy, rink. « Polska i Litwa w dziejowym stosunku », 1914, 8-18 p.

[25] Scriptores rer. Pruss. I, 166 p. (lietuvis Draikė, išdavęs Aukaimio-Skaudvilės pilį, nuvykęs Ragainėn su savo šeima priėmęs krikštą, kurio seniai troškęs; plg. Liet. Encikl. VI, 1380 p.). Visa eilė faktų žr. *Preussisches* Urkundenbuch t. I, 1 ir 2 d. (1882, 1932), t. II, 1, 2, 3 d. (1932-37).

[26] Guillaume de Machaut, Poésies lyriques, par V. Chichmaref, XXIV psl. Dusburgo žinią žr. Scr. rer. Pruss. I, 215 p.

[27] Žr. plačiau *A. Šapoka*: Butautas, Liet. Enciklop. IV 1199 p.

[28] *J. Jakštas*: Vokiečių ordinas o. c. 50 p.

[29] *J. Jakštas*: Vokiečių ordinas o. c. 48-50 p.

[30] Plačiai tuos krikšto projektus traktuoja *K. Chodynicki*: Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1387, Przegląd historyczny, t. XVII (zesz. 3), 279-319 p. (Zesz. 2 apžvelgia plačiai XIII a. ir Gedimino laikus). Lietuv. *Paulius Šležas*: Bandymai apkrikštyti Lietuvą Algirdo ir Kęstučio laikais, « Tiesos Kelias » 1932 m. Nr. 12, 781-794 p.

[31] *A. Theiner*: Vetera monum. o. c. I, 525-527 p. (Nr. 691-3).

[32] *H. Paszkiewicz*: Polityka ruska Kazimierza W. 1925, 117 sqq.

[33] *Wl. Abraham*: Powstanie organ. kosc. o. c. 367-368 p. (tekstai).

[34] *H. Paszkiewicz*: Polityka ruska. o. c. 197 p.

[35] Hermanas de Wartbergė, Scr. rer. Pruss. II, 80 p.

[36] *A. Kučinskas*: Kęstučio kovos su vokiečių ordinu, » Athenaeum », t. IV (1933), 121 p.

[37] *A. Theiner*: Vetera monm. o. c. I, 696 p. (Nr. 934-36).

[38] Plg. *Wl. Abraham*: Polska a chrzest Litwy o. c. 12 p.

[39] *Lites* ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum, II (1892), 295 p. Autoriui neteko panaudoti kun. E. Kantak'o specialių monografijų apie pranciškonų istoriją Lenkijoje-Lietuvoje.

[40] *K. Chodynicki*: Próby zaprowadzenia o. c. Przegl. hist. XVIII (1914), zesz. 3, 317 p.

[41] Polnoje sobranije russkich lietopisej, XVII (1907), 500 sk.

[42] *K. Chodynieki*: Legenda o męczeństwie czternastu franciszkanów w Wilnie, Ateneum Wileńskie », IV t., zesz. 12 (1927) 53-78 p.

[43] Prieš porą metų ją buvo išspausdinęs dar « Pranciškonų Pasaulis ».

[44] Geneza i rozwój legendy o trzech męczennikach wileńskich, « Ateneum Wileńskie », IV t, zesz. 13 (1927), 417-451 p.

[45] *K. E. Napiersky*: Russisch-livlaendische Urkunden, 1868, 46 p. (Nr. 47).

[46] Katalikų Bažnyčia Lietuvoje, 1936, 27 p.

[47] Senosios lietuvių religijos esmė labai trumpai yra škicuota *Z. Ivinskio*: Po kryžiaus ženklu, « Tiesos Kelias » 1937 m. Nr. 7-8, 331-335 p. (Žr. žemiau p. 653..).

[48] Codex diplomaticus Prussicus, V, Nr 135.

[49] Liv-., Esth.- u. Curländisches Urkundenbuch, III (1857), 394 p. (Nr. 1185).

[50] Apie Jogailos ir Vytauto D. laikų Lietuvos krikštą « Tiesos Kelyje » yra rašyti šie dalykai (išskyrus aukščiau cituotuosius): *A. Alekna*: Ką Vytautas D. yra padaręs krikščionijai aplamai, o Žemaičių kraštui ypač ?, 1930 m. Nr. 9, 545-7 p., *S. Sužiedėlis*: Vytautas Didysis ir Lietuvos christianizacija, 1930 m. Nr. 7-8, 442-83 p. Iš dokumentų apie Vytauto D. veikimą Bažnyčios naudai (paruošė prel. *J. Laukaitis*, kun. *P. Veblauskas*, *Z. Ivinskis*), 1929 m. Nr. 7-8, 90-93 p.; Nr 9, 184 p.; 1930 m. Nr. 2, 107-109 p. *Z. Ivinskis*: Lietuviai Braunsbergo kunigų seminarijoje XVI-XVIII amž, 1935 m., Nr. 7-8, 407-413 p. *Pr. Penkauskas*: Bazelio susirinkimas ir Lietuvos sosto reikalas Vytautui mirus, atsp. iš « T. K. » 1926 m.

[51] *Z. Ivinskis*: Jogaila valstybininkas ir žmogus, rink. « Jogaila » (red. *A. Šapoka*), 1935 m., 315-6 p.

[52] Apir Algirdo iškilmingą sudeginimą su 18-ka žirgų « secundum ritum eorum » (lietuvių) rašo kronikininkas Hermanas de Wartbergė (Scr. rer. Pruss. II, 113 p.). O. Wigand'as Marburgietis taip pat pasakoja, kaip su Kęstučio lavonu drauge buvę sudeginta daug arklių, sakalų, medžioklės šunų, ginklų, rūbų etc. (Scr. rer. Pruss. II, 620 p.).

[53] *Smolka, St.*: Kiejstut i Jagiełło, Pamiętnik akad. umiej. wydz. hist. i fil. hist. VII (1888), 92 p. *A. Prochaska*: Król Władysław Jagiełło I (1908) 34. *J. Pfitzner*: D. L. kun. Vytautas kaip politikas 1930, 62 p.

[54] *Z. Ivinskis*: Durbės kautynės (Žemaičių karai su vokiečiais 1256-1270 m.), atsp. iš « Karo Archyvo » t. VIII ir IX (1937-38), 44 p.

[55] Apie supainiotą Mindaugo donacinių dokumentų tikrumo klausimą

žr. naujausią darbą *K. Maleczyński*: W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253-1261, « Ateneum Wileńskie », t. XI (1936), 1-52 p.

[56] Plačiai tuo klausimu *Z. Ivinskio*: Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų « Athenaeum », VI (1935), 54-117 p.

[57] Apie Vytauto krikštą plačiau žr. *Pr. Penkausko*: Vytauto D. nuopelnai dvasinės kultūros srityje, « Athenaeum », 1931 m. II tom., Nr. 1, 3-10 p.

[58] Scr. rer. Pruss. II, 632 p. (Wigand von Marburg).

[59] *W. Maciejewska*: Jadwiga królowa polska, 1934, 63-80 p. *Wl. Abraham*: Polska a chrzest Litwy o. c. 20-21 p.

[60] Iš Lenkijos vyskupų nė vienas nėra paminėtas 1387. II. 18-22 d. Jogailos dokumentuose, nors ten visi kiti palydovai ir kunigaikščiai išskaičiuoti (*J. Fijalek* i *Wl. Semkowicz*: Kodeks dypłomatyczny katedry i djecezji wileńskiej, I (1932), 6, 8, 14 p.). Liet. Encikl. III 1418 p., berods, netiksliai teigiama, kad Bodzanta 1387 m. lydėjęs Jogailą Vilniun ir ten pašventinęs katedrą ir konsekravęs Andrių Vasilą.

[61] Lites ac res gestae o. c. II 185 p.

[62] « durch eyns konigrichs und eines schonen Wybes wille eyn wenig wasser off das howpt lyssen gissen » (Cod. dipl. Pruss. VI, 1861, 120 p.).

[63] *W. Maciejewska*: Jadwiga o. c. 63 p.

[64] Žr. mano str. Liet. Encikl. VI, 1101 p.

[65] Opera Omnia, t. XIII. 466 p.

[66] *W. Abraham*, Polska a chrzest Litwy, o. c. 18 p.

[67] Codex epistolaris saeculi XV, t. 2 (Monum. medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. XII) 326-327 p.

[68] « ... und hat dy touffe mer dorumb entpfangen durch sybir lande wille czu Littowin und czu Russin, uff das her sy deste nochte gesterkin weder dy cristin ... » (Scr. rer. Pruss. III, 306 p.). Tai buvo rašoma 1409 m.

[69] Opera Omnia, t. XIII (1877), 536 p.

[70] Cod. epistol. saec. XV, t. 2, 326 p.

[71] Opera Omnia, t. XII, 467 p.

[72] *J. Fijalek*: Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę. Polska i Litwa, 1914, 57 p.

[73] Bullarium Franciscanum VII, 203 p. (cituota iš *Wl Abraham*, Polska a chrzest Litwy o. c. 27 p.; plg. ibd. 32 psl.).

[74] *Dlugosius*, Opera Omnia, XII, 469 psl.

[75] *M. Andziulytė-Ruginienė*: Žemaičių christianizacijos pradžia, 1937, 31 p.

[76] Ibd., 45 psl.

[77] *Ad Šapoka*: Žemaičių krikšto prasmė, « Naujoji Romuva », 1937 m. Nr. 31-32, 585-587 p.

[78] *Fijalek-Semkowicz*: Kodeks dyplomatyczny o. c. 5 p.

[79] *H. F. Schmid*: Die Gestaltung der rechtlichen Grundlagen bei der Einführung des Christentums in Litauen, Zeitschr. d. Savigny-Stiftung für Rechtsgesch. Bd. 50, Kanon. Abt. XIX (1930) 521 sqq. XX (1931).

[80] *P. Šležas*: Lietuvos krikštas « Nauj. Romuva » 1937 m. Nr. 16, 347-349 p.

[81] Plg. *S. Sužiedėlis*: Veidu į Katalikų Bažnyčią, « Židinys », 1937 m. Nr. 4, 451 p.

[82] Lites ac res gestae o. c. II 154-156 p.

[83] Plg. *J. Stakauskas*: Lietuvių k. kelias į Žem. kunigų seminariją, « Tiesos Kelias » 1937 m. Nr. 6, 281-3 p.

MINDAUGO KRIKŠTAS IR LIETUVOS BAŽNYTINĖS PROVINCIJOS ĮSTEIGIMAS (1251-1951). — Z. Ivinskio paskaita, skaityta Romos Lietuvių Kolegijoje Karaliaus Mindaugo krikšto ir Lietuvos bažnytinės provincijos sukaktis minint. Antrašte LIETUVOS BAŽNYČIOS KELIU išsp. atskiru leidiniu, su anglų k. plačia santrauka (žr. šios knygos gale), Amerikos R. K. Kunigų Vienybė, Brooklyn, N. Y. 1951. Išnašos:

[1] A. Theiner, Vet. Mon. Pol. et Lith., I, 50.

[2] Livl. Reimchr., U. L. Meyer, V. 3505-15.

[3] Theiner, I 49.

[4] Theiner, I 53 p.

[5] LUB, I 355 sk.

[6] Quellenwerk zur Entstehung der Schweizerischen Eidgenossenschaft, Urkunden, Bd. I, 1938.

[7] Król Litewski, 1892.

[8] Theiner, I 79 p.

[9] Ibd. I, 80 p.

[10] Apie arkiv. Jurgį Matulevičių kaip apaštališkąjį vizitatorių Lietuvoje, remdamasis garsia marijonų archyvo medžiaga, T. Steponas Matulis, M.I.C. parašęs yra stambų 260 puslapių veikalą (Roma, 1938).

POPIEŽIUS INOCENTAS IV IR LIETUVA. — Z. I. str. išsp. LE VIII 534. Bibliografija:

A. Theiner: Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae I, 1860; Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch I, 1852; *J. Stakauskas*: Lietuva ir V. Europa XIII a. 1934; *Z. Ivinskis*: Mindaugas jr jo karūna (Aidai 1954, 1 ir 2 nr.; Zeitschrift für Ostforschung 1954, 3).

KRISTIJONAS, PIRMASIS LIETUVOS VYSKUPAS. — Z. I. str. išsp. LE XIII 145-146. Bibliografija:

Livländ. Urkundenbuch I nr. 263, 266; *E. Raczyński*: Codex diplomaticus Lithuaniae 1845; *W. Kętrzyński*: O dokumentach Mendoga króla litewskiego 1907; *H. Lowmiański*: Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego 1932; *J. Stakauskas*: Lietuva ir Vakarų

Europa XIII a. 1934; *K. Maleczyński*: W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253-61 At. Wil. XI) 1936; Quellenwerk zur Entstehung der Schweizerischen Eidgenossenschaft I (Liet. vyskupą liečią dokum.) 1938; *Z. Ivinskis*: Mindaugas und Žemaiten (Liber. Saecularis 930-957) 1938; Lietuvos Bažnyčios keliu 1951; Mindaugas und seine Krone (Zeitschr. für Ostforschung 3, 360-386) 1954 ir Aidai nr. 1 ir 2 1954; Sacrum Poloniae Millennium 473, 1954.

PO KRYŽIAUS ŽENKLU. — Z. Ivinskio str. išsp. Tiesos Kelias 1937, 7-8 nr., 323-339, ir atskiru leidiniu. Išnašos:

[1] « Tiesos Kelias » 1932 m. Nr. 12, 781-794 p. žiūr. P. Šležo strp.: « Bandymai apkrikštyti Lietuvą Algirdo ir Kęstučio laikais ».

[2] Apie krikštą žiūr. « Tiesos Kelias » 1930 m. Nr. 7-8, psl. 442-483, *S. Sužiedėlio* strp.: Vytautas D. ir Lietuvos christianizacija; kan. *A. Aleknos* strp. « Tiesos Kelias » 1930 m. Nr. 9, p. 545-547. Ką Vytautas D. yra padaręs krikščionijai aplamai, o Žemaičių kraštui ypač. Kitos literatūros bei šaltinių čia nenurodau. Didelė dalis yra suminėta S. Sužiedėlio strp.

LIETUVOS KRIKŠTO PROBLEMA. — Z. Ivinskio str. išsp. Aidai 1966, 5 nr., 193-198; 6 nr., 266-270; 8 nr., 363-367. Literatūra:

W. Abraham: Powstanie organizacyi kościoła łacińskiego na Rusi I 1904. *K. Chodynicki*: Próby zaprowadzenia Chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1386 (Przegląd Historyczny XVIII, 1914, sąs. 2 ir 3. *K. Forstreuter*: Deutschland und Litauen im Mittelalter 1962. *V. Gidžiūnas*: De fratribus minoribus in Lituania I 1950. *St. Yla*: Krikščionybēs įvedimas Lietuvoje 1938. *Z. Ivinskis*: A Contribution to the History of the Conversion of Lithuania (Baltic and Scandinavian Countries V 1939 Nr. 1); naujus duomenis žr. Suvaž. Darbai V 1964 ir Metraštis I 1965 (Mindaugas). *J. Jakštas*: Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu (Senovē I-II 1935-36). *A. Kučinskas*: Kęstutis 1938. *J. Stakauskas*: Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje 1934. *S. Sužiedėlis*: Tautvilas (Liet. Encikl. 30 1964). *E. Weise*: Der Heidenkampf des Deutschen Ordens (Zeitschrift für Ostforschung 1963, Heft 3 ir 4, 1964 Heft 3).

ŽEMAIČIŲ (MEDININKŲ) VYSKUPIJOS ĮKŪRIMAS (1417) IR JOS REIKŠMĖ LIETUVIŲ TAUTAI (1417-1967). — Tai Z. Ivinskio paskaita, skaityta 1967 m. L. K. Mokslo Akad. Suvažiavime Hüttenfelde, Vokietijoje; išsp. LKMA Suvažiavimo Darbai, VII, Roma 1972, 55-130 p., kiek praplėsta. *Fotostatinis atspaudas.*

LIETUVOS IR APAŠTALŲ SOSTO SANTYKIAI AMŽIŲ BĖGYJE (IKI XVIII AMŽIAUS GALO). — Z. Ivinskio paskaita LKM Akademijos Suvažiavime 1957 m. Romoje; išsp. LKMA Suvažiavimo Darbai, IV, Roma 1961, 121-150 p. *Fotostatinis atspaudas.*

POPIEŽIUS MARTYNAS V, pripažinęs Žemaičių vyskupiją. — Z. I. str. išsp. LE XVII, 419-420 p. Bibliografija:

E. von Ottenthal: Die Bullenregister M. V. und Eugens IV 1885; *C. J. Hefele*: Konziliengeschichte VI-VII 1867-74, VI [2]1890; *G. Mollat*: Dictionnaire de théologie catholique XI 1928, 197-202; *L. von Pastor*: Geschichte der Päpste I 1926, 223-294; *M. Andziulytė-Ruginienė*: Žemaičių christianizacijos pradžia (Athenaeum VII, 1, 1936); *St. Zajączkowski*: Studja nad procesami Polski i Litwy z zakonnem krzyżackim w latach 1420-23 (1420-23 (Ateneum Wileńskie XII 1937, 282-403); Codex epistolaris Vitoldi 1882 (daug laiškų M. V ir jam); Monumenta medii aevi res gestas Poloniae illustrantia XII 1891; Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch V 1867; *A. Theiner*: Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae II 1861; *J. Dlugosz*: Opera Omnia XIII 1877, 387-391, 407. Kitą bibliografiją žr. Gedgaudas, Konstancos susirinkimas.

POPIEŽIUS EUGENIJUS IV. — Z. I. straipsnį išsp. LE VI, 102-103 p. Bibliografija:

Valois: Le pape et le concile 1418-1850, 1909; L. v. *Pastor*: Geschichte der röm. Päpste I 1926, 8-9, 295-368 psl.; *K. J. Hefele-Leclercq*: Conciliengeschichte VII, 2, 663-1173; *A. Lewicki*: Powstanie Swidrygielly 1892; *J. Matusas*: Švitrigaila 1938, 58-62, 115-121, 173-185 psl; *Pr. Penkauskas*: Bazelio susirinkimas ir Lietuvos sosto reikalas Vytautui mirus (Tiesos Kelias 1926).

LIPOMANO, Popiežiaus legatas Lenkijoje 1555-1559. Z. I. straipsnį išsp. LE XVI, 257-258 p. Bibliografija:

Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce I 1864 (L. laiškai ir jo reliacija apie kraštą iš 1557, 13-68); *A. Theiner:* Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae II, 1861, 580; Monumenta Historica Societatis Jesu: Epistolae P. Alphonsi Salmeronis I 1906, 130-135 (Salmerono veikla Vilniuje); *J. Purickis*: Die Glaubensspaltung in Litauen im XVI Jh. 1919; *E. Zivier*: Neuere Geschichte Polens (1506-72), Die zwei letzten Jagellonen 1915, 594-597; *L. v. Pastor*: Geschichte der Papste IV 1913, 555-560; *St. Hosii*: Epistolae II 122, 670, 751; *B. Dembiński*: Rzym i Europa I 1919, 191; *F. Lauchert*: Die italienischen literarischen Gegner Luthers 1912, 569-584; *H. Jedin*: Geschichte des Konzils von Trient I-II

1949; *V. Ernst*: Briefwechsel des Herzogs Christoph von Würtemberg IV 1907, 253-256; *Z. Ivinskis*: Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva (rankraštis) 1955.

LIETUVIŲ TAUTOS SANTYKIAI SU KRIKŠČIONYBE IKI XVI AMŽIAUS PRADŽIOS. — Iš Z. Ivinskio studijos « Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva », mašinr. Išnašos:

[1] Paskutinis tai vaizdingai iškėlė *Yla, Stasys*: Krikščionybės įvedimas Lietuvoje, Kaunas 1938, p. 24-26. Apie Pabaltijo erdvę geopolitiniu atžvilgiu plg.: *Ratzel, F.*: Politische Geographie, p. 536. *Hassinger, Hugo*: Geographische Grundlagen der Geschichte, 1953, p. 205, 332.

[2] *Abraham, Wlad.*: Polska a chrzest Litwy, PiL p. 12-13 priskaito 20 lietuvių puolimų Lenkijon (1246-1383).

[3] Nors Lietuva nebuvo supama aukštos kultūros kaimyninių kraštų ir per ją nėjo dideli susisiekimo keliai (plg. Hassinger, H.: Geogr. Grundl. o. c. 205), tačiau ji turėjo įvairių ryšių ir prekybinių santykių. Apie tai kalbėti būtų atskira tema. Šaltiniai ir bibliogr. žiūr.: *Ivinskis, Z.*: Lietuvos prekyba su Prūsais, Kaunas 1934, I, p. 47, 156.

[4] *Maceina, Ant.*: Kultūros sintezė ir lietuviškoji kultūra, Židinys 1939, Nr. 7-8, p. 42-44. *Ivinskis, Z.*: Lietuvių kultūros problemos, Aidai 22 Nr. (1949) p. 21-22; Lietuvių kultūros tarpsniai, t. p. Nr. 23 (1949) p. 58-59. Plg. *Balys, J.*: Scholar, Heidelberg, 1947, Nr. 1. Matrijarchatinės tezės laikosi dar Dr. M. Gimbutienė-Alseikaitė, Ant. Mažiulis.

[5] Juos yra surinkęs *Mannhardt, W.*: Letto-Preussische Götterlehre, Riga 1938. Įvairius papildymus su plačia bibliogr. žiūr. *Ivinskis*, Z.: Senovės lietuvių religijos bibliografija, žr. Z. Ivinskio Rinkt. Raštų II tome, (Giedraičio laiškas apie pagonybę Žemaičiuose, p. 142). Papildym. žiūr.: Soter, 1937, Nr. 1 ir 2. M. Giedraičio ir kitų jo amžininkų tekstų analizė: *Ivinskis*, Z.: Medžių kultas lietuvių religijoje, žr. Ivinskio Rinkt. Raštų II tome.

[6] Plg. *Biežais, Harolds*: Die Religionsquellen der baltischen Völker und die Ergebnisse der bisherigen Forschung, atsp. iš žurnalo Arv 1953 (Uppsala), p. 59-128 (tyrinėjimų duomens ir visa svarbiausia bibliogr. iki 1953 m.).

[7] *Mažiulis, Ant.*: Lietuviškoji krikščionybė, Tübingen 1949, 250 psl. (mašinraštyje likęs darbas). Autorius parodo, kaip lietuvių krikščionybėje ilgai išsilaikė pagoniškieji motyvai.

[8] *Chodynicki, K.*: Próby zaprowadzenia chrześcijańswa na Litwie przed r. 1386, PrH, t. 18, p. 257-319. *Kučinskas, Ant.*: Kęstutis, lietuvių tautos gynėjas, Marijampolė 1938, p. 119-148. *Gidžiūnas, Victor*: De Fratribus Minoribus in Lituania, I, Romae 1950, p. 19-33 (nurodyta daug šalt. ir literat.).

[9] Didžiojo Lietuvos kunigaikščio valdžios klausimas pagoniškoej valstybėje nėra dar aiškiai apibrėžtas. Metmenis davė *Šapoka, Ad.*: Ar

didieji Lietuvos kunigaikščiai gaudavo sostą paveldėdami, ar buvo renkami? Vairas, 1933, Nr. 7-8, p. 377-381.

[10] Plg. *Ammann, A. M.*: Storia della Chiesa Russa, Torino 1948, p. 10-16.

[11] *Dlug.*: XII p. 465-467.

[12] Pirmas tai, pasiremdamas « Lietuvos Metrikos » duomenimis, yra įrodęs *Liubavskis, M. K.* Žr. *Liub. Sejm* p. 355-360. Plg. *Jakubovskis, J.*: Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją, vert. iš lenkų k., Kaunas 1921, p. 8-11. *Klimas, P.*: Mūsų kovos dėl Vilniaus, Kaunas 1923, p. 23.

[13] Liub. Obl. p. 25-26. Plg. *Jakubowski, Jan*: Ziemskije privilei Velikago Kniažestva Litowskago, ŽMNPr, 1903 (IV) p. 237-279; 1903 (VI) p. 245-304.

[14] Plg. *Paszkiewicz, H.*: Jagiellonowie a Moskwa, I, Warszawa 1933. *Paszkiewicz, H.*: The Origin of Russia, 1954 p. 204, 217, 223.

[15] Plg. *Caspar, E.*: Herrmann Salza und die Gründung des Deutschordensstaates in Preussen, Tübingen 1924. *Maschke, E.*: Der Deutsche Orden und die Preussen, Berlin 1928.

[16] *Stakauskas, Juozapas*: Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje, Kaunas 1934, p. 151-183.

[17] Plg. *Steponaitis, K. A.*: Mindaugas ir Vakarai. Vokiečių militarinių ordinų veikla ir Mindaugo santykiai su Roma. Kaunas 1937, p. 28-35.

[18] Plg. *Ivinskis, Z.*: Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva, Athenaeum IV (1933) p. 135-144; žr. Ivinskio Rinkt. Raštai II.

[19] *Stakauskas, J.*: Liet. ir Vak. Eur. o.c. p. 115-122.

[20] Tiksliau žiūr.: *Chodynicki, K.*: Próby zaprowadzenia o.c.

[21] *Pfitzner, J.*: Did. Liet. Kun. Vytautas kaip politikas, liet. vert. Kaunas 1930, p. 197. Plg. *Völker, K.*: Die Kirchenpolitik der Jagiellonen, Zeitschr. f. Kirchengeschichte, 47 (1928) p. 357.

[22] *Pfitzner, J.*: Vytautas kaip politikas o.c. p. 199-203 (ten nurodyta kita gausi liter. lenk., rus. ir ukrain.).

[23] *CeV* nr. 651; *CeXV*, 2, nr. 81. Plg. *Pfitzner* o.c. 203.

[24] *CDV* I; plg. *Czermak, W.*: Sprawa równouprawnienia schizmatików i katolików na Litwie (1432-1563), RAU, 19 (1903) p. 460.

[25] *Pfitzner* o.c. p. 193 ir pstb. 2.

[26] Plg. *Taube, v. Michael*: Russische und litauische Fürsten an der Düna zur Zeit der Deutschen Eroberung Livlands (12. u. 13. Jh.), Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, N.F., 11 (1935) p. 367-502.

[27] Plg. *Blese, E.*: Die Entwicklungensphasen der lettischen Sprache, rink : die Letten I p. 63-65. *Būga, K.*: Die litauisch — weissrussischen Beziehungen und ihr Alter, ZfSlPh I, 1925 p. 26-55. *Hellmann, M.*: Das Lettenland im Mittelalter, 1954, p. 50, 60-61. *Wittram, R.*: Baltische Geschichte, 1954, p. 15.

[28] *Hellmann, M.*: Das Lettenland o.c. p. 60. *Wittram, R.*: Balt. Gesch. p. 15.

[29] *Wittram, R.*: Balt. Gesch. p. 23.

[30] *Walicki, M.*: Cerkiew Św. Borysa i Gleba na Koložy pod Grodnem. Studja do dziejów sztuki w Polsce I, 1929, Warszawa, p. 1-45. Walickis samprotauja, kad toji cerkvė esanti statyta po 1191 m. Kai kurie specialistai nori nukelti į Vytauto laikų XV-jo amž. pradžią. Plg. Low. Stud. II, p. 273. Pačiame Gardine būvo iškasti bizantiškos bažnyčios pamatai iš 13-jo amž. *Wojciechowski, J.*: Stary Zamek w Grodnie. Biuletyn hist. sztūki i kultury VI, 1938, Nr. 2, p. 119-142.

[31] *Jakubowski, J.*: Tautybių santykiai Liet. p. 10-11.

[32] *Janulaitis, A.*: Enėjas Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV-XV amž. Kaunas 1928 p. 59: « Alii graecorum sequuntur errores, ut Bulgari et multi ex Lithuanis ». Plg. MLLG V, 1911 p. 385-387. *Fijalek, J.*: Uchrzesc. Litwy o.c. p. 50-51.

[33] *Janulaitis, A.*: Enėjus Silv. Piccolomini o.c. p. 40-58. *Andziulytė-Ruginienė, M.*: Žemaičių christianizacijos pradžia, 1937. SrPr IV p. 237-239. Šito Jeronimo Pragiškio nereikia maišyti su kitu Jeronimu Pragiškiu (*Šapoka, A.*: Jeronimas Pragiškis ir jo kelionė Lietuvon. Praeitis II, 1933 p. 252-290), kuris taip pat Vytauto laikais, greičiausiai Jogailos ir Vytauto ar judviejų pasiuntinių bendru kvietimu, buvo atvykęs 1413 m. Lietuvon pasižiūrėti, koks krikščionybės ir kultūros darbas yra vykdomas Lietuvoje ir iš ordino atgautuose Žemaičiuose, (*Šapoka, Ad.*: o.c. p. 280-281). Kaip J. Huso draugas, gyvenimą jis užbaigė ant laužo.

[34] *Ammann, A. M.*: Storia della Chiesa Russa, Torino 1948, p. 151.

[35] Plg. *Paszkiewicz, H.*: Jagiellonowie a Moskwa, 1933.

[36] *Biržiška, M.*: Lietuvių tautos kelias, I, Los Angeles 1952, p. 70.

[37] *Klimas, P.*: Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais. Praeitis II, 1933, p. 120, 153. Plg. tekstą ir vertimą: *Ivinskis, Z.*: Trakų Galvos ežero salos pilis, atsp. iš Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraščio I, 1941, Kaunas p. 177, žr. Z. Ivinskio Rinkt. Raštų II tome.

[38] *Jakubowski, J.*: Opis księstwa Trockiego, PrH V, 1907 p. 22-46. *Jakubowski, J.*: Tautybių sant. Liet. p. 6.

[39] *Jakubowski, J.*: Opis o.c. p. 47 (žr. ten žemėlapį).

[40] Tardamas, kad tik kai kurie Lietuvos kunigaikščiai ir jų palydovai krikštijosi stačiatikiais, P. Klimas lietuvių etnografinei ribai rytuose pravesti yra išryškinęs jau nuo anksčiau keltą argumentą. Kadangi *visi* lietuviai priėmė katalikybę, o rytų slavai Lietuvoje paprastai nevirto katalikais, tai esą galima daryti etnografines išvadas pagal inventoriuose randamus katalikų ir stačiatikių krikšto vardus. *Klimas, P.*: Lietuva. Jos gyventojai ir sienos, Vilnius 1917, p. 41 *Klimas, P.*: Mūsų kovos dėl Vilniaus, Kaunas 1923 p. 31. *Klimas, P.*: Lietuvos sienos rytuose, Švietimo Darbas Nr. 1-2, 1921, p. 1-13 (Memorialas Lietuvos taikos deryboms su rusais 1920. V.21); Nr. 3-4, 1921 p. 4-29 (Vilniaus gubernija); plg. Nr. 7-8, 1921.

[41] *Baltramaitis, St.*: Sbornik bibliografičeskich materialov Litvy. 2-ras leid. St. Petersburg 1904 p. 161-171 (pravoslavijos « skleidimasis » Lietuvoje Nr. Nr. 2566-2742).

[42] (*Kojalovič, M.V.*:) *Documents* servants a eclaircir l'histoire des provinces occidentales de la Russie ainsi que leurs rapports avec la Russie et la Pologne (prancūzų ir rusų kalb.), St. Petersburg 1865 p. XXXIV. *Krupovič*: Sobran. gosudarstv. aktov, 1858, p. XXXVIII. AVK XX p. XXXIX. Plg. *Kojalovič, M.*: Čtenija po istoriji Zapadnoj Rossiji, St. Petersbg. 1884 p. 84-94.

[43] *AVK* XX p. XXXIX sqq., Nr. 193 (p. 257); Nr. 293 (p. 398-434, cerkvės po bažnytinės unijos 1596 m.). *Krupovič*: Sobranije o.c. p. XXXVIII. Plg. *Boričevskij*: Pravoslavnaja i russkaja narodnost'v Litvie, St. Petersbg. 1863 p. 129 (atsp. iš Viestnik Jugo-Zapadnoj Rossiji, 1863).

[44] *Vinogradov, A.A.*: Putevoditel' po gorodu Vilnie, Vilna 1908 p. 45-119.

[45] *Pistorius*: Pol. hist. corp. I, p. 154: Plg. *Fijalek, J.*: Miscellanea. Teksty opisowe Wilna. AW I, p. 512 « Multo plura tamen sunt Ruthenorum templa in ea, quam Romanae obedientiae ». Žr. W. von den *Steinen*: Deutsche Volksausgabe Herbersteins, Erlangen 1926 p. 183.

[46] Plačiau žr. *Voldemaras, Aug.*: Nacional'naja bor'ba v Vel. Kn. Litovskom v XV i XVI vekach. Izv. atd russk. jazi. slov. Imper. Akad. Nauk XIV, kn. 3, 1914.

[47] Nedėstydami to klausimo plačiau, nukreipiame į *Fijalek, J.*: Opisy Wilna. 2. Cześć św. Kazimierza i cerkwie ruskie w Wilnie, AW II, zesz. 5-6, 1924 p. 139-158. Ten patiekta šituo reikalu eilė įdomių šaltinių.

[48] *Fijalek, J.*: Opisy Wilna o.c. p. 140-144.

[49] *Papée, Fr.*: Polska i Litwa na przelomie średnich wieków, 1904 p. 109. *Papée*: Szkice historyczne, p. 148.

[50] Plg. *Amann, A.M.*: Zur Geschichte der Geltung der Florentiner Konzilentscheidungen in Polen-Litauen. Der Streit über die Gültigkeit der « Griechentaufe ». OCC VIII, nr. 3-4, 1942 p. 289-316.

[51] CDV I, 3 p. 611-613 (Nr. 503). Plg. *Amann, A. M.*: Zur Gesch. o.c. p. 295.

[52] *Prochaska, Ant.*: Wyprawa św. Kazimierza na Węgry, AW I, 1923 p. 132. *Papée*: Szkice hist. o.c. p. 148.

[53] Plg. *Fijalek, J.*: Opisy Wilna o.c. p. 152-155.

[54] *Fijalek, J.*: Opisy Wilna o.c. p. 146.

[55] *Hoppen, J.*: Malowidła ścienne zamku trockiego na wyspie. Prace i materj. spraw. sekcji histor. sztuki, Wilno, II, 1935 p. 228-239.

[56] *Walicki, M.*: Malowidla scienne kośćiola sw. Trojcy na zamku w Lublinie. Studja do dziejów sztuki w Polsce, Warszawa, 3, 1930 p. 1-93. *Osieczkowa, C.*: Polska szkola malarstwa bizantijskiego, Prace i materj. spraw. sekcji histor. sztuki, Wilno, II, 1935 p. 34-130.

[57] *Paszkiewicz, H.*: The origin of Russia, London 1954, p. 225. *Paszkiewicz, H.*: Jagiell. a Moskwa o.c. Plg. *Schiemann, Th.*: Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jh., 1886.

[58] Kronistas Hermanas *Wartberge* vaizdingai aprašo Algirdo pagonišką sudeginimą su jo medžiokliniais sakalais ir 18 žirgų, SrPr II.

[59] Plačiau žiūr. *Ivinskis, Z.*: Daumantas, Liet. Encikl.

[60] *Ipat* II; plg. *Totoraitis, J.*: Die Litauer unter dem Könige Mindowe bis zum Jahre 1263. Freiburg (Schweiz) 1905, p. 140-146.

[61] *Balzer, O.*: Genealogja Piastów, Kraków 1895 p. 444-446. *Wolff, J.*: Ród Gedimyna, 1886, p. 7. *Janulaitis, A.*: Kęstutis Marienburgo kalėjime ir jo pabėgimas iš ten (1361), Praeitis I, 1930 p. 90.

[62] *Balzer, O.*: Geneal. Piastów o.c. p. 467-470. *Wolff, J.*: Ród Gedimina p. 52.

[63] *Boričevskij*: Pravoslavija i russk. narodnost' o.c. Plg. *Kojalovič, M.O.*: Documents o. c. p. XXXVIII.

[64] Čia nesvarstomas Vaišvilko klausimas, kuris 1265-68, Mindaugo žudikui Treiniotai žuvus, buvo paėmęs vyriausią valdžią Lietuvoje. Jis, žinoma, dar nesėdėjo Vilniuje.

[65] Jeigu jis yra autentiškas. Plg. *Paszkiewicz, H.*: The origin of Russia, London 1954, p. 236. *Paszkiewicz, H.*: Jagiełło w przededniu Unii polsko-litewskiej w oświetleniu nowych zródel, atsp. iš Teki Historyczne, 8-IV. Nr. 4, 1950 p. 187-197.

[66] *Kučinskas, A.*: Kęstutis o. c. p. 157.

[67] *Paszkiewicz, H.*: The Origin of Russia, p. 236 *Paszkiewicz, H.*: Jagiełło w przededniu unii polsko — litewskiej, Teki Historyczne, Londyn 1950, 187-197. *Paszkiewicz, H.*: Litwa przedchrześcijańska. Geneza unii polsko — litewskiej. Rinkinyje Dzieje Ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego, cykl wykladów, Londyn 1953, p. 46.

[68] *CeV* p. 1020. Visas « Žemaičių skundas » išsp. knygoje Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis, I, Roma 1984, p. 1-13.

[69] *Yla, Stasys*: Krikščion. įvedimas Lietuvoje, p. 48-51, 54-58.

[70] Plg. *Toynbee, Arnold*: The World and the West, Oxford University Press 1953 (vok.: Die Welt und der Westen, Stuttgart (Kohlhammer) 1953).

[71] *Yla, St.*: Krikščion. įvedimas Lietuvoje, p. 28, 54, 70. *Stakauskas, J.*: Katalikybė ir lietuvių tauta, Tiesos Kelias 1938, Nr. 5, p. 265. *Ivinskis, Z.*: Kriščionybės kelias Lietuvon, ten pat, p. 272 (žr. aukščiau).

[72] SrPr I, p. 146.

[73] Plg. *Yla, St.*: Krikšč. įvedimas Liet. p. 49.

[74] SrPr II, p. 79.

[75] Tai vaizdžiai parodo, pagal Dusburgo kroniką, didysis prūsų sukilimas (SrPr I).

[76] Nuo 1701 metų, pav., Brandenburgo kurfiurstai vis karūnuodavosi Karaliaučiuje Prūsų karaliais.

[77] Plg. *Biržiška, M.*: Lietuvių tautos kelias, I, p. 7. Apie kryžiaus karų politiką *Stakauskas, J.*: Lietuva ir Vakarų Europa o.c. p. 152-176. *Ivinskis, Z.*: Durbės kautynės 1260 m. ir jų politinis vaidmuo. Žemaičių karai su vokiečiais 1256-1270. Kaunas 1937 (atsp. iš « Karo Archyvo », VIII ir IX t.).

[78] Plg. *Bihlmeyer, K.*: Kirchengeschichte, II (Paderborn 1940) p. 227, 279.

[79] *Prioult, A.*: Un poète voyageur: Guillaume de Machaut et la

« Reise » de Jean l'Aveugle, roi de Bohême, ne 1328-1329, Les Lettres Romanes, t. IV, Nr. 1 (1950), Universite Catholique de Louvain, p. 3-29 (krikštas p. 21). Machaut kalba apie 6000 krikštytų, o Dusburgas tik apie 3000, ir kronistas prideda « sed non longe post apostaverunt » SrPr I p. 215. *Vaičiulaitis, Ant.*: Viduramžių poetas Michaut Lietuvoje, Židinys 29 (1939) p. 178. Plg. Suvažiavimo Darbai III (1940) p. 315-319.

[80] *Dusburgo* kronika (SrPr I, p. 152, 153, 166, 171, 214, 215): *Wartbergės* kronika (SrPr I, p. 113). Preussisches *Urkundenbuch*, t. I, 1 (1882) p. 488, 489; t. II, 1 (1932) p. 19, 80, 126.

[81] *Stakauskas, J.*: Lietuva ir Vakarų Europa o. c. p. 147. *Ivinskis, Z.*: Mindaugas ir jo karūna, Aidai 1954, Nr. 1, p. 7.

[82] Čia turimas galvoje krikštijimasis, kai Jogaila tapo Lenkijos karaliumi, buvo taip pat *politinė* proga.

[83] Švitrigaila irgi buvo du kartu išbėgęs į Prūsus, ir jis ten krikštijosi. *Matusas, J.*: Švitrigaila, didysis Lietuvos kunigaikštis, Kaunas 1938.

[84] Plg. *Ivinskis, Z.*: Mindaugas ir jo karūna, Aidai 1954, Nr. 1, p. 4-6.

[85] LUB II, p. 140-141 (Nr. 687). Plg. LUB I, p. 714-515 (Nr. 570).

[86] LUB II, p. 146 (Nr. 690). Plg. *Gidžiūnas, V.*: De Fratribus Minoribus in Lituania, I, Romae 1950, p. 22-30.

[87] LUB II, p. 143 (Nr. 689).

[88] Žiūr. Preussisches Urkundenbuch. *Forstreuter, K.*: Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden, Altpreussische Forschungen 5 (1928). *Jakštas, J.*: Vokiečių Ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu, Senovė, 2 (1936), p. 5-32. *Spliet, Herbert*: Die Briefe Gedimins, Sinsheim 1953, S. 1-32.

[89] Aldona Gediminaitė ištekėjo už Lenkijos karaliaus Kazimiero; Elzbieta ir Eufemija ištekėjo už Mozūrų kunigaikščių.

[90] *Arbusow, Leonid*: Römischer Arbeitsbericht, Acta Universitatis Latviensis, 3 (1928) Riga, p. 386. Plg. *Paszkiewicz, H.*: Jagell. a Moskwa, p. 257.

[91] *Ivinskis, Z.*: Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga im 14. Jh., Congressus Primus Historicorum Balticorum, 1938, p. 276-285.

[92] *Jakštas, J.*: Vokiečių ordinas ir Lietuva o. c. p. 30.

[93] Ten pat p. 5-32 paliečiami visi tie klausimai.

[94] Ten pat, p. 49-51 (nurodyta ir šaltiniai).

[95] *ThMonPLit* I, p. 525-527 (Nr. 691-693).

[96] *Chodynicki, K.*: Proby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1386, PrzH 18 (1914), sąs. 3, p. 279-319 (sąs. 2, p. 219-255 plačiai apžvelgia XIII-jį amž. ir Gedimino laikus; sąs. 3, p. 257-319 tyrinėja Kęstučio-Algirdo laikų krikšto projektus). Kad Kazimiero krikšto sumanymas buvo politiškas, iškelia *Paszkiewicz, H.*: Polityka ruska Kazimierza Wielkiego, 1925, p. 117-119. Plg. *Šležas, Paulius*: Bandymai apkrikštyti Lietuvą Algirdo ir Kęstučio laikais, TKl 1932, Nr. 12, p. 781-794. *Ivinskis, Z.*: Krikščionybės kelias Lietuvon, TKl 1938, Nr. 5-6, p. 280-293; žr. aukščiau šioje knygoje. *Kučinskas, A.*: Kęstutis, o. c. p. 124-148.

[97] TMPL I, p. 526-527 (Nr. 692-693).

[98] *Paszkiewicz, H.*: Politika ruska o. c. p. 117.

[99] Kęstutis čia atliko pagoniškas priesaikos apeigas, apie kurias senosios lietuvių religijos tyrinėtojai ir kalbininkai yra rašę: Mierzyński, A., Būga, K.

[100] *Ivinskis, Z.*: Krikščion. kelias o. c. p. 289.

[101] *Abraham, Wl.*: Powstanie organizacyi kościola lacińskiego na Rusi, 1914, p. 367-368 (tekstai).

[102] Plg. *Paszkiewicz, H.*: Polityka ruska o. c. p. 197. Jagiell. a Moskwa o. c. p. 399-403.

[103] SrPr II, p. 80 (Hermano de Wartbergės kronika).

[104] TMPL I, p. 696 (Nr. 934-936).

[105] *Abraham, Wl.*: Polska a chrzest Litwy, PiL p. 12.

[106] *Chodynicki, K.*: Legenda o męczenstwie czternastu franciszkanow w Wilnie, AtW, 4 (1927), p. 53-78. *Gidžiūnas, V.*: Legendariškieji pranciškonų kankiniai Vilniuje, Aidai 1954, Nr. 4, p. 175-177. Plg. ten pat Nr. 3 (1954), p. 105-110 (Gedimino laikų pranciškonų kankinių kritiškas įvertinimas).

[107] *Ivinskis, Z.*: Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga, Congressus Primus o. c. p. 276-285 (nurodyti šaltiniai).

[108] Plg. *Yla, St.*: Krikščionybės įvedimas Lietuvoje, p. 37-50.

[109] LUB III, p. 394 (Nr. 1185). Plg. *Ivinskis, Z.*: Dubysos sutartys, LEK VII.

[110] Pasiekęs Skirsnemunę, Ordino vyr. Magistras sustojo, ir rašė Jogailai, jog dėl seklumos nebegalįs toliau plaukti. Jogaila tačiau, kuriam Magistras paskui skaudžiai išmėtinėjo, nesijudino naujon vieton atvykti (LUB III). Tur būt jau 1383-jų m. pavasarį Jogaila jau buvo nugirdęs apie projektus kviesti jį Lenkijos karaliumi, apvesdinant su Jadvyga.

[111] Dažnai yra klaidingai teigiama, kad buvęs arkiv. Bodzanta, ar Poznanės vysk. Dobrogostas. Kai Jogailos dokumentuose yra išskaičiuoti visi palydovai ir kunigaikščiai, jokio vyskupo neminima (CDV I p. 6, 8, 14). Dlugošas suklydo, jau rašydamas po 80 metų nuo 1387 metų krikšto, kad buvęs Bodzanta ir dalyvavusi Jadvyga. Konstancai patiektame skunde, kur daug kalbama apie krikšto dalyvius (CEV p. 1006), jiedu nefigūruoja.

[112] Apie Jadvygą, tiesa, Dlugošas rašo, kad ji aprūpinusi Vilniaus katedrą ir parapijines bažnyčias bažnytiniais indais, liturginiais rūbais, kryžiais ir t.t. (*Dlug.* XII p. 469).

[113] Plg. *Šapoka, Ad.*: Žemaičių krikšto prasmė, Naujoji Romuva, 1937 m. Nr. 31-32, p. 585-587.

[114] *Dlug* XII p. 465-469. Plg. *Ivinskis, Z.*: Krikšč. kelias o. c. p. 301.

[115] *CeXV* tom. 2, p. 326-327. Plg. *Dlug.* XII 465-67.

[116] CDV I p. 427-29, 436, 447-49, 472, 489, 514-15, 522, 530-31, 536, 542 parodo pranciškonų veikimą Vilniuje. 1487 metais pranciškonai (Vilniuje) gavo teisę katalikybėn atversti *schizmatikus* ir pagonis (*Arch. Kom. Hist.* (Collectanea ex Archivo Collegii Historici), Serja 2, tom I

(1923), p. 76-77). Plg. *Gidžiūnas, V.*: De Fratribus minoribus in Lit. o. c. p. 34-48.

117 *Andziulytė-Ruginienė, M.*: Žemaičių christianizacijos pradžia (didelė darbo dalis spausdinta Athenaeume 1936 m. sąsiuv. 1), Kaunas 1937, p. 140. Autorė specialiai nagrinėja Enėją Silvijų Piccolomini, kuris savo žinias apie Žemaičius buvo gavęs iš Jeronimo Pragiškio. Plačiau apie jį *Janulaitis, Aug.*: Enėjus Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV-XV amž. (Istorijos kritikos piešinys), Kaunas 1928.

118 Plg. *Papée, Fr.*: Początki Litwy, KH 41 (1927) p. 475.

119 CDV I, p. 000.

120 *Dlug.* XII.

121 « durch eyns konigrichs und eines schonen Wybes wille eyn wenig wasser off das howpt lyssen gissen » (*Codex* diplomaticus Prussicus 6 (1861) p. 120).

122 SrPr III, p. 274, 376.

123 Plg. *Stakauskas, J.*: Lietuva ir Vak. Europa p. 35-40.

124 *Maciejewska, W.*: Jadwiga, królowa polska, 1934, p. 63.

125 Lietuvoje po 1562 metų atsirado tik pasienio tremtiniai-Polocko egzulantai.

SILPNAS KRIKŠČIONĖJIMO ŠIMTMETIS - RETAS BAŽNYČIŲ TINKLAS. — Iš Z. Ivinskio studijos « Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva », *mašinr. Išnašos*:

1 *KurczKZ* III p. 4-85. *Bohusz, X.*: Summ. wypis z protok. — aktów Kapit. Wileńskiej, Opisanije I, p. 52 sqq.

2 *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 91.

3 *Ferreri, Z.*: « Vita beati Casimiri, scripta Vilnae », Acta Sanctorum, Martii, t. I.

4 *Penkauskas, P.*: Vytauto Didžiojo nuopelnai dvasinės kultūros srityje, Athenaeum 1931, Nr. 1, Kaunas p. 30.

5 *Elenchus* Prov. Eccl. Lituanae 1940, p. 48-49, 60, 72-74, 103, 131-132, 176, 236, 238, 243, 246. *Catal.* Archid. Vilnensis 1939, p. 47, 61, 70, 94, 102, 111 ir kt. Plg. *Baliński, M.*: W. Ks. Litewskie, rink. Starož. Polska IV, 1886. *Slownik* Geograf. t. I-XIV.

6 Apie Vytautui D. Lietuvos bažnyčiose XVI-XVII amž. daromus atminimus kalbėsime dar vėliau.

7 *Elenchus* Prov. Eccl. Lituanae 1940, p. 72, 131.

8 *Jablonskis, K.*: Nauji Vytauto laikotarpio aktai, Praeitis II, p. 378.

9 *Jablonskis, K.*: Nauji Vytauto laik, aktai, p. 378.

10 Plg. *Elenchus* Prov. Eccl. Lit. 1940, p. 60, 73, 74, 103, 132, ir kt.

11 *Elenchus* Prov. Eccl. Lit. 1940, p. 176, 236, 238, 243, 246 ir kt. *Catalogus* Archidioec. Viln. 1939, p. 47, 61, 94, 102, 111 ir kt.

12 *Catalogus* Archidioec. Viln. 1939, p. 111; *Elenchus* Prov. Lit. 1940, p. 48.

[13] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 274-371.

[14] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 274 (Alsėdžiai — 1467 m.), 306 (Pašvitinys — 1459 m.), 318 (Šiauliai — 1445 m.) ir 320 (Šiluva 1459 m.).

[15] Plg. *Kurczewski. J.*: Biskupstwo Wilenskie, 1912.

[16] Pačioje XV-jo amž. pradžioje yra jau lietuvių naujai įkurtame Leipcigo un-te. *Erler*: Die Matrikel der Univ. Leipzig. *Biržiška, Vacl.* yra paruošęs veikalą: Studentai iš Lietuvos užsienio universitetuose XV-XVIII amž.

[17] *Album* Studiosorum Univ. Cracoviensis, I. Čia figūruoja lietuviai studentai (per XV-jį amžių apie 120) iš Anykščių, Ašmenos, Sudargo, Giedraičių, Merkinės, Ukmergės, Geranainių, Šalčininkų, Eišiškių, Ramygalos, Kupiškio ir t.t. jau nekalbant apie žymiuosius miestus. Plg. *Papée, Fr.*: Polska i Litwa na przelomie średnich wieków, I. *Fijalek, J.*: Uchrześcij. Litwy przez Polskę o. c. p. 182-190. *Alekna, A.*: Kat. Bažnyčia Lietuvoje, p. 53.

[18] *Jablonskis, K.*: Nauji Vytauto laikot. aktai o. c. p. 379.

[19] *KurczKZ* II, p. 15.

[20] *Elenchus* Prov. Eccl. Lit. 1940, p. 53-4, 69, 177, 237. *Catalogus* Archidioec. Viln. 1939, p. 27, 29, 62, 67, 73, 89, 91, 112 ir kt.

[21] CDV I, 3 p. 742 plg. *Ivinskis, Z.*: Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ekonominė politika savo dvaruose iki XVI amžiaus pusės. LPr I t., 1 sąs., 1940, p. 23-28. Apie bažnytinę ir teisinę anų parapijų organizaciją žiūr.: *Schmid, Heinrich, Felix*: Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischen Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters, Zeitschrift der Savigny — Stiftung für Rechtsgeschichte, T. 50. Kanonistische Abteilung, T.XIX (1930): IX. Die Gestaltung der rechtlichen Grundlagen bei der Einführung des Christentums in Litauen, p. 513 sqq. T. XX (1931), Ergänzungen, p. 451 sqq.

[22] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 274-331: 1. 1493 m. — Papilė (p. 304). 2. 1497 m. — Šaukėnai (p. 318). 3. 1500 m. — Linkuva (p. 298). 4. 1506 m. — Butkiškė (p. 276). 5. 1507 m. — Tauragė (p. 320). 6. 1509 m. — Batakiai (p. 276). 7. 1509 m. — Švėkšna (p. 320). 8. 1514 m. — Saločiai (p. 312). 9 1522 m. — Joniškis (p. 284). 10. 1522 m. — Jurbarkas (p. 286). 11. 1522 m. — Lioliai (p. 298). 12. 1523 m. — Žagarė (p. 330). 13. 1525 m. — Kurtuvėnai (p. 294). 14. 1526 m. — Lygumos (p. 296). 15. 1529 m. — Krakės (p. 292). 16. 1533 m. — Šilalė (p. 320).

[23] *Valančius*: Žem. Vysk. I p. 276-328: 1. 1538 m. — Seda (p. 314). 2. 1539 m. — Baisiogala (p. 276). 3. 1542 m. — Vilkija (p. 328). 4. 1550 m. — Raudėnai (p. 310). 5. 1551 m. — Mosėdis (p. 300).

[24] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 296-308: 1. 1563 m. — Pašušvis (p. 306). 2. 1564 m. — Plateliai (p. 308). 3. 1569 m. — Kvėdarna (p. 296).

[25] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 328.

[26] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 286.

[27] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 65. Dzierzgavičius iš viso niekada

nebuvo Žemaičių vyskupu, o ar Jurbarke bažnytėlė jau buvo XV-me amž., negalime patikrinti.

VILNIAUS IR MEDININKŲ VYSKUPAI IKI XVI AMŽ. — Iš Z. Ivinskio studijos «Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva», *mašinr. Priedas*: Lietuvos vyskupų sąrašas iki XVIII amž. *Išnašos*:

[1] Gal čia kokių nors dar vertingų pėdsakų būtų davę pačių parapijų archyvai.

[2] Žiūr. šaltinių ir literatūros sąrašus.

[3] *Gidžiūnas, V.*: De Fratribus Minoribus o. c. p. 68-75. *KurczKZ* II, p. 307.

[4] *SrPr* III, p. 376. *Ivinskis, Z.*: Geschichte des Bauernstandes in Litauen, Berlin 1933 (Historische Studien, Heft 236).

[5] *CEV* p. 323. Plg. *Schmid, H. F.*: Die rechtlichen Grundlagen o. c. XIX, p. 520; XX, p. 455. Medininkų vyskupijos aprūpinimas žemėmis: CDV I, 3 p. 740-741.

[6] *CeXV* T. 2, p. 78; *Lib. Canc.* Stan. Ciolek, išl. J. Caro, I, 1871, p. 106 (424).

[7] *Vat Arch.*: Reg. Lat. 221 f. 137. Plg. *Eubel*: Hierarchia Catholica I, p. 529. Plg. *Alekna, A.*: Kat. Bažn. Liet. p. 55.

[8] *Vat. Arch.*: Reg. Lat. 272 f. 127, Mart. V, Arm. XII, 121 p. 166. Plg. *Eubel* o. c. I, p. 348.

[9] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 63-68. *Alekna, A.*: Kat. Bažn. Liet. p. 55 teisingai nelaiko Dzierzgavičiaus Žemaičių vyskupu, bet klaidingai Mikalojui palieka vyskupauti iki 1453 m.

[10] Plg. *Eubel* o. c. II, p. 269.

[11] *Eubel* o. c. I, p. 348. *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 70.

[12] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 69-71.

[13] Plg. *Eubel* o. c. I, p. 348, 529; II, p. 269. *SrPol* XV, p. 142-143. Nuo XV-jo amž. galo vyskupų paskyrimus rodo ne tik bulių nuorašai, bet Vat. Arch.: *Acta* Camer., *Acta* Vice-cancell. ir *Acta* Miscell.

[14] Vyskupų sąrašus su šaltinių nurodymais žiūr p. .

[15] Plg. *Alekna, A.*: Kat. Bažnyčia Liet. p. 55.

[16] Tekstą žiūr. *Liubavskij, M.*: Očerki istoriji Litovsko — Russkago gorudarstva, Moskva 1915 p. .

[17] *Codex* Universit. Cracov. I, p. 25; *Fijalek, J.*: Uchrz. Litwy o. c. p. 124-129.

[18] *Šapoka, A.*: Pragos lietuvių kolegija, Atsp. Praeitis T. III, 1935. *Šapoka, A.*: Kur senovėje liet. mokslo ieškojo? Židinys 22, 1935, Nr. 10, p. 319.

[19] *Simutis, Anicetas*: Pasaulio lietuvių Žinynas, New York, N.Y. 1935, p. 73.

[20] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 72. CDV I, 3 p. 734-735. Yra įdomus faktas, kad Trakų benediktinams Vytautas D. uždėjo pareigą laikyti

mokyklą: Akty Litovsko-Russk. Gosudarstva, išl. Dovnar-Zapolskij, 1899, p. 5.

[21] *Avižonis, Konst.*: Švietimas Lietuvoje XVIII-jo amž. pirmoje pusėje, *LPr* I, sąs. *2*, *1941*, p. *541-568*.

[22] Visos parapijos išskaičiuotos vardais (CDV I, p. 616-617). Jas, pagal 1501 m. vizitų knygą (Kauno arkivysk. archyve) išskaičiuoja ir *Alekna, A.*: Kat. Bažn. Liet. p. 57.

[23] *Alekna, A.*: Kat. Bažn. Liet. p. 58-59 teisingai paneigia to dokumento neautentiškumą, kurį kėlė *Fijalek, J.*: Uchrz. Litwy o. c. p. 204. Babinovskio kodekse (Vytauto D. un-to bibl. rankraščių skyrius) yra tos privilegijos nuorašas. Plg. *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 76. *Decretales* Summ. Pontificum pro Regno Poloniae, ed. *Chodynicki, Z.*, II, p. 349 (cap. XIII).

[24] *Dzialyński*: Zbiór praw litewskich, Poznań 1841.

[25] Apie to priežastis kalbame atskirame poskyriuje apie Kunigų trūkumą, p. 210-214.

[26] *Klimas, P.*: Ambrosio Contarini. Venecijos ambasadorius Lietuvoje. Praeitis II, p. 158-182 (ypač p. 179-182).

[27] Plačioje Vilniaus vyskupijoje jau tada buvo bažnyčių ne lietuviškose srityse. *Alekna, A.*: Kat. Bažn. Liet. p. 60 priskaito 70 bažnyčių Didž Liet. Kun-tystės slaviškose srityse (Palenkė, Bielskas, ir kit. lenkiškos sritys). Kitas dvi Didž. Liet. Kun-tystės katalikų vyskupijas (Lucką ir Kijevą) čia paliekame nuošaliai.

[28] Skaudžias krikšto suvėlavimo pasėkas vaizdingai iškelia kun. *Yla, St.*: Krikščionybės įvedimas Lietuvoje, p. 59-102.

[29] Žr. Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, I, Roma 1971, 11-12 ir 227-230 p. .

DU PIRMIEJI PROTESTANTIZMO BANGOS DEŠIMTMEČIAI LIETUVOJE. Iš Z. Ivinskio studijos «Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva», mašinr. Išnašos:

[1] *Alekna, A.*: Kat. Bažnyčia Lietuvoje, p. 63-75. *Šepetys, J.*: Reformacijos istorija Lietuvoje, p. 3-9.

[2] *Dambrauskas, Al.*: Pradžia ir išsiplėtojimas protestantizmo Lietuvoje XVI amž., 1910. *Prapuolenis, K.*: Katalik. lietuvių pamokslija, Vadovas II, Nr. 5-8, p. 57-64; Nr. 6, p. 154-162. *Purickis, J.*: Protestantizmo Lietuvoje žlugimo priežastys, Draugija 1913-14, (nebaigta). *Purickis, J.*: Die Glaubenspaltung in Litauen, 1919.

[3] *Sužiedėlis, S.*: Reformacijos sąjūdis Lietuvoje, Židinys 28, 1938, p. 242-261; Reform. nuoslūgis ir katalikų reakcija, t. p. p. 554-569.

[4] Plg. *Kot, St.*: La Réforme dans le Gran-Duché de Lithuanie, facteur d'occidentalisation culturelle, 1953.

[5] Gaila, kad iki šiol yra likęs neišspausdintas *Musteikio Antano* darbas: Karaliaučiaus universitetas lietuvių šešioliktojo šimtmečio kultūroje, Schwäb. Gmünd (Vokietija) 1948 m. (VIII-135 p.). Geroka dalimi ten

patiektoji medžiaga yra sunaudota autoriaus angliškoje disertacijoje: Religious fluctuations during the period of the reformation in Lithuania Diss. New York University. Brooklyn N.Y. 1953.

[6] Martynas Lintfaras vyskupu buvo paskirtas 1492 m. spalių 8 d. (*Acta* Com. I f. 49 v.). Valančius (Žem. Vysk. I 74-77), palyginti smulkiai aprašo jo darbus, bet pavardės nepaduoda. Plg. *Eubel*: Hier. Cath. II.

[7] Jo mirties datą klaidingai mini Valančius (Žem. Vysk. I, p. 73) 1485 m. Plg. *Eubel*: Hierar. Cath. II, 1914.

[8] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 73. Plg. *Eubel*: Hier. Cath. II.

[9] CDV I, p. 616-617 (Nr. 507). *Przyalgowski, Winc.*: Żywoty biskupów Wileńskich I, 1860, p. 70. *Alekna, A.*: Kat. Bažn. Liet. p. 56-57. *KurczBW* 1912, p. 31-32. Vyskupu Albertas Taboras buvo paskirtas 1492 m. balandžio 11 d. (*Acta* Camer. I f. 44). Savo užrašuose tada kardinolai maišė jiems neįprastus tolimo Pabaltijo vardus ir Rytų Europos geografijoje nesusivokė. Apie V. Taborą, pav., pasakyta: « Vilnen. in Scotia ».

[10] Žem. Vysk. I, p. 79.

[11] Žem. Vysk. I, p. 78.

[12] *Naramowski*: Facies rer. Sarm. I, p. 532.

[13] *Acta* Tomiciana X, p. 303.

[14] Žem. Vysk. I, p. 79.

[15] *Maciejewska, Wanda*: Mikolaj Radziwill, biskup žmudzki (1515-1529), a francuski « król cudotwórca » Franciszek I, KH 52, 1936, p. 226-230.

[16] *Schramm, Percy Ernest*: Der König von Frankreich, t. I, 1939, p. 151-155 (Die Heilung von Skrofeln durch den König).

[17] *Maciejewska, W.*: Mik. Radziwill o. c. p. 226.

[18] *Maciejewska, W.*: Mik. Radz. o. c. p. 228.

[19] *Vat. Arch.* Acta Camer. 3 f 49 v. apie paskyrimą užrašyta jau 1531 m. vasario 10 d., o vasario 15-ji yra *Acta Miscell.* 17 f. 183 v. Plg. *SrPol.* XV p. 89 (Nr. 65). Į Kijevą M. Viežgailos vieton buvo paskirtas 1532 m. balandžio 17 d. Vilniaus kapitulos kantorius Jurgis (Gižickis). *Eubel*: Hier. Cath. III, p. 165 klaidingai duoda datą 1532.V.1 d.

[20] Žem. Vysk. I, p. 80.

[21] *Purickis, J.*: Glaubenspaltung in Lit. p. 34 kalba, kad vyskupija dėl nežinomų priežasčių dešimtį metų buvusi be vyskupo. *Alekna, A.* (Kat. Bažn. Liet. p. 65) pakartoja, kad po Mikalojaus Radvilo mirties, vyskupija « dėl nežinomų priežasčių » buvusi « aštuoneris metus be vyskupo » (1522-1531).

[22] *Naramowski*: Facies rer. Sarm. II, p. 533 (cap. XIII). *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 80.

[23] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 82.

[24] *KurczKZ* III, p. 18, 21 (§ 83), 28 (§ 119), 29. Visos tos žinios liečia laikus iki 1528 m. galo. Toliau, Vilniaus kapitulos aktai, visai neminėdami Talaičio išrinkimą Medininkų administratoriumi, nes tai nebuvo svarstyta Vilniaus kapituloje, kalba tik apie jo mirtį 1535 m. (KurczKZ III, p. 34- § 28).

[25] Žiūr. žemiau straipsnį « Liaudies ir liturginis giedojimas Lietuvoje ».

[26] Vat. Arch. *Acta Cam.* 3 f. 49 v. nurodo konsistorijos nutarimą 1531 m. vasario 10 d. Plg. *Acta* Miscell. 17 f. 183 v.: paduodamame tekste yra pasakyta, kad Viežgaila perkeliamas į Medininkus « in Luthania ». Korzeniowski's perskaitė tą vietą « in Luterania ». *ScrPol.* XV, p. 89 (Nr. 66). *Valančius, M.*: Žem. Vysk. I, p. 81.

[27] *KurczKZ* III, p. 34.

[28] *KurczKZ* III, p. 34.

[29] *Vat. Arch.* Acta Cam. 3 f. 86; Acta Miscell. 17. Plg. *ScrPol* XV, p. 91 (Nr. 74).

[30] *Naramowski*: Facies rer. Sarm. II, p. 533-534 (cap. XIV): « natione Lituanus, gente Polonus ». *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 83. *Fijalek, J.*: Jan Tortyllowicz — Batocki, pierwszy ewangelik na Žmudzi, RefPol I (1921) p. 97-104.

[31] *Boniecki*: Poczet rodów, p. 367. *Niesiecki*: Herb. Polski, IX, p. 313.

[32] *Naramowski*: Fac. rer. Sarm. II, p. 534. *Valančius*: Žem. Vysk I, p. 84-85.

[33] Plg. *Purickis, J.*: Glaubenspaltung o. c. p. 82.

[34] *KurczKZ* I, p. 51; III, p. 41 (§ 83).

[35] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 151. *Narbut, Th.*: Dzieje narodu litewskiego, t. IX.

[36] *Purickis*: Glaubenspaltung, o. c. p. 113.

[37] *Sawicki*: Conc. Poloniae, II, p. 115-132. Plg. *Fijalek, J.*: Pierwszy synod diecezji Wileńskiej w katedrze św. Stanislawa 1520-1521, Kwartalnik Teologiczny Wileński, Wilno 1923, rok I, sesz. 1 p. 81-88.

[38] *Sawicki*: Conc. Poloniae II, 1948, p. 25-26. Vacl. Virbickis ten buvo pirmininkavęs Vilniaus sinodui. Formaliu kapitulos kanauninku jis tapo dar vėliau — 1537.XII.31 d. (*KurczKZ* III, p. 35).

[39] Medininkų Vaclovas mirė 1555 m. vidurvasaryje (liepos mėn.), *KurczKZ* III, p. 42. Tų pat metų rugsėjo pradžioje mirė ir kietasis Vilniaus vyskupas prieš protestantus — Paulius Alšėniškis, *KurczKZ* III, p. 42.

[40] *Sawicki*: Conc. Pol. II, p. 120, 131.

[41] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 83 teigia, jog nuo 1534 m. « tam wiskupu besant kataliku tikieims kunegajksztistie didelej iszsipliete ». Tai esą matoma iš daugumo naujų bažnyčių.

[42] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 95-102.

[43] *Jonas Domanovskis* (1556.IV.13-1563): Acta Miscell. 17 f. 576, ScrPol XV, p. 105 (Nr. 146), p. 111 (Nr. 175). *Stanislovas Narkuskis* (1564.VI.21-1565): Acta Cam. 9 f. 100 v.; Acta Vicecanc. 9 f. 166, Acta Miscell. 17 f. 730 v.; SrPol. XV, p. 111 (Nr. 174-176). *Viktorinas Virbickis* (1565.VI.8-1567): Acta Miscell. 17 f. 754.

[44] Būdamas nuo 1558 metų komisijos pirmininku pataisyti I-jį Lietuvos statutą, jis gaudavo mėnesiui po 20 kapų grašių: *LiubSejm* p. 95 (prilož); *Lappo*: 1588 metų Liet. Stat. I, 2, p. 41-43. *Fijalek*: Uchrześc. Litwy o. c. p. 235-240. *Purickis*: Glaubensspaltung o, c. p. 36. Plg. *B(iržiš)ka, Vc.*: Domanovskis, J., LE VI sk. 1203-1204. Apie Domanovskio

santykius su Vilniumi žiūr. *KurczKZ* III, p. 42, 43, 49 (§ 105), 52 (§ 232).

[45] *Valančius*: Žem. Vysk. II, p. 233-234.

[46] *Kojalowicz, W. A.*: Hist. Lit. II, p. 400.

[47] *Kojalowicz*: Hist. Lit. II, p. 428-429. Plg. *A(damowicz), A. F.*: Kościól Augsburski w Wilnie, 1855, p. 7 pirmuoju reformatoriumi Lietuvoje laiko husitą Jeronimą Pragietį. Adamowicz 16-jo amž. pradžiai priskaito eilę protestantizmo plitimo faktų.

[48] *Rostowski, St.*: Lituan. Soc. J. Histor. p. 5. mini vokiškai pamokslus sakiusį atsimetėlį kunigą 1541 m.

[49] *Sawicki*: Conc. Pol. II, p. 117. Šitą faktą jau minėjo ir *Purickis, J.*: Glaubenspaltung, p. 73-74.

[50] *Sawicki*: Conc. Pol. II, p. 119.

[51] *Sawicki*: Conc. Pol. II, p. 120, 131.

[52] *Sawicki*: Conc. Pol. II, p. 131.

[53] Plg. *Karge, P.*: Geschichte des Deutschtums in Wilna und Kauen, AM 1917.

[54] Dėl Abraomo Kulviečio garsiosios mokyklos yra neaiškumų. Su prof. *St. Kotu* (La Reforme dans le Grand-Duché de Lithuanie, 1953, p. 10) reikia sutikti, kad toji mokykla turėjo būti ne Vilniuje, o Kaune.

[55] *Rostowski*: Lituan. Hist. p. 9. Ten minima Hartknocho: De Republica Poloniae, lib. I, cap. 2, a.

[56] *Jablonskis, K.*: Apie Abraomo Kulviečio kilimą, ArPh V, p. 107-110. Plg. *Biržiška, Vcl.*: Abraham Kulvietis, the first Lithuanian Humanist. Contributions of Baltic University. Pinneberg 1947. (Lietuviškai: Abromas Kulvietis, « Pėdsakai », 1946, Nr. 1, 2; 1947, Nr. 3-4). *Wotschke, Th.*: Abraham Culvensis, AM 1905.

[57] Apie Rapailionio gyvenimą labai mažai težinoma; *Biržiška, Vcl.*: Stanislovas Rapolionis (dar rankraštyje, ir čia nenaudotas).

[58] *Biržiška, Vacl.*: Jurgis Zablockis, Tremties Metai 1947, p. 409-416.

[59] Plg. *Fijalek, J.*: Jan Tortyllowicz — Batocki, pierwszy Ewangelik na Žmudzi i apostol luterski na Litwy pruskiej, RefPol I, 1921, p. 97-104.

[60] *Fijałek*: Jan Tortyllowicz o. c. p. 101. *Purickis, J.*: Glaubensspaltung, p. 75.

[61] *Wotschke, Th.*: Abraham Culvensis, AM 1905, p. 169.

[62] Plg. *Batocki*, Tortila: Altpreussisches Adelslexikon, žurn. Prussia 1928, Heft 28, p. 276-279. Žiūr. *Königsberger* Beiträge‘ 1929, p. 160.

[63] *Fijalek, J.*: J. Tortyllowicz o. c. p. 101-102.

[64] Žem. Vysk. I, p. 83-86 Valančius kalbėjo apie jį, kaip apie parapijų kūrėją, bažnyčių statytoją, gerą ūkininką. Jo laikais plėtęsis tikėjimas Žemaičiuose.

[65] *Latini* Latinii Epistolae, Romae 1659, p. 5.

[66] *Przyalgowski, W.*: Żywoty biskupów Wileńskich, I, p. 145-154. Plg. *Purickis, J.*: Glaubenspaltung o. c. p. 80-81.

[67] *Völker, Karl*: Kirchengeschichte Polens, 1930, p. 143.
[68] *Völker, K.*: Kirchengeschichte o. c. p. 149.

PROTESTANTIZMO PLITIMAS LIETUVOJE. — Iš Z. Ivinskio studijos « Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva », mašinr. Išnašos:

[1] *Purickis*: Glaubenspaltung, p. 77.
[2] *Kojalowicz, W. A.*: Hist. Lit. II, p. 371, 375.
[3] *Gerullis, G.*: Moswid, 1923, p. XXX. *Wotschke, Th.*: Geschichte der Reformation in Polen, 1911, p. 87-89.
[4] *JabJA*: I sk. 638, 643, 648, 651.
[5] *Gerullis, G.*: Moswid, p. XXX-XXXX.
[6] *Biržiška, Vcl.*: Martin Mažvydas und seine Mitarbeiter, 1940, p. 7.
[7] *Biržiška, Vcl.*: Martin Mažvydas o. c. p. 13. Apie pirmąsias lietuv. protestantų knygas plačiau žiūr. *Biržiška, Vcl.*: Senųjų liet. knygų istorija, I, 1953, p. 83-108.
[8] Tos įdomios asmenybės biografija ištisai dar nėra, deja, parašyta. Dr. W. Hubatsch'as (Göttingeno univ. prof.) yra ją suplanavęs, žinoma, plačiai panaudodamas ten pat esantį Karaliaučiaus archyvą. Naujausias įdomus darbas apie hercogą Abrechtą yra disertacija (pas prof. Hubatsch'ą) *Thielen. Gerrit, Peter*: Die Kultur am Hofe Herzog Albrechts von Preussen, 1953. Ten nurodyta plati spausdinta bibliografija (p. 232-247) ca. 250 knygų ir straipsnių.
[9] Devyniolika hereogo Albrechto laiškų M. Radvilui Juodajam yra paskelbęs *Wotschke, Th.*: Abraham Culvensis, AM 43, 1905, žr. priedai.
[10] Čia reikia išstudijuoti skyrių Herz. Brief. B 2, kur yra tiek daug hercogo Albrechto ir jo tarėjų korespondencijos su Lietuvos magnatais.
[11] Kar. Arch. Herz. Brief. B 2: Žymus Zigmanto Senojo ir Augusto dvaro pareigūnas Gabrielius Tarla per 30-tį metų (1534-1565) nuolat vis rašinėjo herzogui Albrechtui smulkius pranešimus, dažnai priimdamas iš jo įvairių dovanų. Žiūr. Herz. Brief. B 2 Gabr. Tarlos laiškų (kelių šimtų) originalai (dėžių nr. 421-427). Plg. « Aidai » 1954 m. Nr. 7, p. 300.
[12] Plg. *Ivinskis, Z.*: Lietuvių ir prūsų prekybiniai santykiai pirmoje XVI-tojo amžiaus pusėje, Židinys 1933, Nr. 8-9, p. 134-149 (ten nurodyta šaltiniai ir literat.). *Ivinskis, Z.*: Lietuvos prekyba su Prūsais, I, 1934.
[13] *Stein, W.*: Vom deutschen Kontor in Kowno, Hansische Geschichtsblätter XXII, 1916, p. 225-266.
[14] *Ivinskis, Z.*: Lietuvos prekyba su Prūsais, I, p. 132-136.
[15] *Karge, P.*: Zur Geschichte des Deutschtums in Wilna und Kauen (Kowno), AM 54, 1917, p. 34-94.
[16] Šitam klausimui nuostabiai daug dar iki šiol mažai tepanaudotos medžiagos duoda Karal. Arch. skyriai: B 2 ir E.M. Prekybiniams santykiams su Lietuva Karal. archyvą naudojo savo veikaluose *Dr. Kurt Forstreuter* ir 1921 m. mašinraštyje likusioje disertacijoje *Dr. Hugo Novak*. Tikslią bibliogr. žiūr. Židinio 1933 m. Nr. 8-9 p. 149.

[17] Plg. *Hildebrand, H.*: Das deutsche Kontor zu Polozk, Baltische Monatschrift 22 (Neue Folge), 1873, p. 342-381.

[18] Plg. *Skvireckas, J.*: Merkelis Giedraitis, p. 5.

[19] Žiūr. tuo klausimu plačiau p. .

[20] *Biržiška, M.*: Lietuvių tautos kelias, I, 1952, p. 19 paduoda Vcl. Biržiškos prierašą, kad XVI-jame amžiuje Vakarų ir Pietų Europos untuose studijavę 548 lietuviai studentai. Prof. Vcl. Biržiška yra iš įvairiausių paskelbtų matrikelių (trūksta tik Šveicarijos ir Italijos pilnų sąrašų!) yra paruošęs darbą (222 psl. mašinėle) apie studentus iš Lietuvos užsienio universitetuose XV-XVIII amž.

[21] Plg. *Biržiška, M.*: XVIsis amžius povytautinės Lietuvos tautinės kultūros raidoje, Aidai 1950 m., Nr. 5, p. 211 (M. Biržiška samprotauja, kad XVI-jo amž. pradžioje užsienio un-tuose kasmet įsirašydavo po 2-3 lietuvius, o šimtmečio gale įsimatrikuliuodavę jau po 11-12).

[22] Dažniausiai minimas pavyzdys yra Mikalojus Radvilas Juodasis, kuris, būdamas nuo 1542 m. Lietuvos maršalas, 1550 metais tapo Kunigaikštijos kancleriu, o kitais metais ir Vilniaus vaivada. Be jo, apie 1550 m. jau buvo ryškiais protestantais eilė pareigūnų (Pacai, Puzinai, Valavičiai, Šemetos, Kiškos, Dorohostaiskiai, Chodkevičiai, Hlebovičiai ir kt.).

[23] *Puriekis*: Glaubenspaltung, p. 74-75.

[24] *Wotschke, Th.*: Abraham Culvensis o. c. žiūr. priedai. Plg. *Purickis*: Glaubenspaltung, p. 79.

[25] Jėz. Arch. *Polonia* 50, f. 49 v.

[26] *Polonia* 50 f. 49 v.: « virus Lutheri propinare ».

[27] *Polonia* 50 f. 49 v.

[28] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 95 sqq. *Lukasziewicz, J.*: Dzieje wyzn. helweckiego I, p. 15.

[29] *Purickis, J.*: Glaubenspaltung o. c. p. 110-112, plg. ten pat, p. 83.

[30] *Purickis*: Glaubenspaltung, o. c. p. 80-81.

[31] Plačiau žiūr.: *Kot. St.*: La Réforme dans le Grand — Duchè de Lithuanie o. c. p. 14-17.

[32] Jėz. Arch. *Polonia* 50 f. 49 v.

[33] *Kleijntjenss, J.*: Font. His. Latv. S. Jesu II, p. 3-5.

[34] *Wittram, R.*: Baltische Geschichte, 1954, p. 60-63 (ypač p. 63).

[35] Jėz. Arch. *Epp. germ.* vol. 150 f. 277 v.

[36] Vat. Arch. *Acta Cam.* 14, f. 14 v.; *Acta Miscell.* 17, f. 576. Plg. *SrPol* XV p. 105 (Nr. 145).

[37] Vat. Arch. *Acta Cam.* 14, f. 14; *Acta Miscell.* 17, f. 576. Plg. *SrPol* XV, p. 105 (Nr. 146).

[38] Plg. *Kot, St.*: La Réforme dans le Grand — Duché, o. c. p. 11, 15.

[39] *Kot, St.*: La Réforme o. c. p. 14.

[40] Pačias svarbiausias žinias žiūr.: *Ivinskis, Z.*: Medžių kultas lietuvių religijoje, atsp. iš Soter, t. XVI (1939) p. 123-144 ir *Ivinskis, Z.*: rec. *Mann. Göttlr.*, LPr I, 1940, 1 sąs p. 319-322.

[41] Niekas tiek daug tos rūšies žinių iki šiol nebuvo pririnkęs, kiek

Purickis, J.: Glaubenspaltung o. c. p. 18-48. Jis pamini eilę įdomių šaltinių, kurie liečia tačiau tik Lenkiją. O ten bažnytinės negerovės buvo *žymiai daugiau* išsikerėjusios.

[42] *Purickis, J.*: Glaubenspaltung o. c. p. 164-166. Plg. *Sužiedėlis, S.*: Reformacijos nuoslūgis ir katalikų reakcija, Židinys 28, 1938, p. 564.

[43] Plg. *Totoraitis, J.*: Sūduvos Suvalkijos istorija, 1938. Plačiau *Ivinskis, Z.*: Geschichte des Bauernstandes in Litauen, 1933.

[44] *Rost. Lit.*, p. 111-112.

[45] *Ivinskis, Z.*: Medžių kultas o. c. p. 138-139.

[46] Tuo klausimu plačiau žiūr. psl. 362.

[47] Žiūr. *Ivinskis, Z.*: Medžių kultas o. c. p. 140-144. Vienos plačios jėzuitų reliacijos apie pagonybę lietuvišką vertimą žiūr.: *Ivinskis. Z.*: Vatikano archyvas, Aidai 1950 m. Nr. 3 p. 111-112.

[48] *Brückner, Al.*: Slaven und Litauer. Lehrbuch der Religionsgeschichte, hgg. von Alfr. Bertholet und Edv. Lehmann, II (1925) p. 506-539.

[49] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 100-102.

[50] *Acta historica* IV (Hosii epistolae, I) p. 429. Plg. PiL p. 299 pstb. 2. *Purickis, J.*: Glaubenspaltung o. c. p. 67. *Brückner, A.*: Starożytna Litwa, 1904, p. 74 Plg. *Ivinskis, Z.*: Senovės liet. religijos bibliogr., Soter XII, 1935, Nr. 2, p. 138; Soter XVI, 1939, p. 139. (išsp. Z. Ivinskio Rinkt. Raštų II tome, Roma 1985).

[51] Plg. *Kolankowski, L.*: Zygmunt August, wielki książe Litwy do roku 1548, 1913.

[52] « ... plebs rudis et inculta silvas, quercus, tilias, flumina, lapides denique serpentes pro diis colit eisque publice et privatim victimas et holocausta offert ». *Acta* historica IV, p. 429.

[53] *Mažvydo* katek. (Gerullio leid).) p. 9.

[54] *Gerullis, J.*: Nauji XVI amžiaus dokumentai apie reformaciją Prūsų Lietuvoje, TiŽ, t. IV, 1924, p. 427-431.

[55] *Gerullis, J.*: Nauji dokum. o. c. p. 430-431.

[56] « dura gens », « ingenium huius barbare gentis », « contumaces », *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 430.

[57] *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 427.

[58] « Paucissimi enim adsunt », *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 428.

[59] *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 429.

[60] « ut quid sit mihi faciendum cum his durae cervicis hominibus, quorum inflexibile pectus, conscientia mea testante, ulterius ferre non possum », *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 429.

[61] « Ragnetenses tantum sapiunt in vera religione christiana quantum infantes in cunis sapere solent », *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 430.

[62] *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 429.

[63] *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 431.

[64] *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 432; plg. ten pat p. 426-427.

[65] « abominandam ibidem idolatriam », *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 428.

[66] « Vtinam autem sic religiose obseruarent et colerent dies domi-

nicos, audiendo sacras contiones et doctrinam Catechismi qua dehortantur a supersticionibus et abominationibus Papisticis», *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 428.

[67] *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 428.

[68] *Karal. Arch.* E. M. 118 e.

[69] *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 427-428.

[70] Tauragė - 1507 m., Batakiai - 1509 m., Švėkšna - 1509 m., Jurbarkas - 1522 m. Tik Veliuonos ir Šiluvos bažnyčios buvo įkurtos 15 amž.

[71] Plg. *Purickis*: Glaubenspaltung, o. c. p. 18-48.

[72] *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 428 pstb. 2.

[73] *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 426. Plg. *Alekna, A.*: Kat. Bažnyčia o. c. p. 67-70.

[74] *Gerullis*: Nauji dokum. o. c. p. 426.

[75] Šituo klausimu yra gana įdomi mašinraštyje likusi studija: *Mažiulis, A.*: Lietuviškoji krikščionybė, Tübingen 1948 (žiūr. ypač psl. 28-166).

[76] *Einhorn, Paul*: Script. rerum Livonicarum II p. 606. Plg. *Usener, H.*: Götternamen, 1929, p. 80.

[77] *Ivinskis, Z.*: Liet. religijos bibliogr., Soter XII, 1935, Nr. 2, p. 144-145. Žr. Z. Ivinskio Rinkt. Raštų II tomą.

[78] Labai kritišką disertaciją toje srityje Pensilvanijos universitete pas prof. A. Salį yra parašęs *Jaskiewicz, Walter, C.*, S. J.: A Study in Lithuanian Mythology. Jan Lasicki's Samogitian Gods. Pagrindinė disertacijos dalis buvo išspausdinta *Studi Baltici*, a cura di Giacomo Devoto (N. S. I) IX)), Firenze (Leo S. Olschki) 1952, p. 65-106.

[79] *KurczKZ* III, p. 30 (§ 128).

[80] *KurczKZ* III, p. 36 (§ 91), 37 (§ 117).

[81] *KurczKZ* III, p. 37 (§ 118), 39 (§ 2).

[82] *KurczKZ* III, p. 39 (§ 171), I, p. 51; III, p. 41.

[83] *KurczKZ* III, p. 40 (§ 30).

[84] *Wotschke, Th.*: Abraham Culvensis, o. c. Beilagen.

[85] Žiūr. Karal. Arch. *Herz. Brief.* B 2; Konzepte B; *Ostpr. Fol.* 58-61.

[86] *Wittram, R.*: Baltische Geschichte, p. 64.

[87] *Purickis*: Glaubenspaltung, p. 89-91.

[88] *Alekna, A.*: Kat. Bažnyčia Lietuvoje, p. 64.

[89] Visos Medininkų vyskupui užrašomos žemės yra tiksliai išskaičiuotos autentiškame dokumente: CDV I, 3 p. 740-741.

[90] Plg. *Purickis*: Glaubenspaltung, p. 109.

[91] Žiūr. *Purickis*: Glaubenspaltung, p. 109-110 ir p. 110 pstb. 1. Purickis dažnai pasiremia kažkokiu tiksliau neaptartu Kauno bibliotekos rankraščiu (plg. jo p. 4), kuris esąs rašytas 1624 m.

[92] Plg. *Purickis*: Glaubenspaltung, p. 110.

[93] *Kot, St.*: Billewicz, Jan, PSlB II, p. 98. Žiūr. apie Bielevičius *JabJA* I, p. 7 (vardų ir pavadin. rodyklė).

[94] *Kot*: Billewicz, J. PSlB II p. 98.

[95] *Thielen*, Peter, Gerrit: Die Kultur am Hofe Herzog Albrechts von Preussen, 1953 p. 8-39.

[96] Plg. *Kot*: Billewicz, J., PSlB II, p. 99.

[97] *Wotschke*: Abraham Culv. o. c. Beilagen. Plg. *Kot*: Billewicz, J., PSlB II, p. 99.

[98] *Mažvydas* (Gerullio leid.) p. XXXV-XXXX.

[99] *Kot*: Billewicz Jerzy, Wojciech, PSlB II, p. 99.

[100] Žem. Vysk. II, p. 233-234.

[101] Žem. Vysk. II, p. 236-237.

[102] *Kot, St.*: La Réforme dans le Grand-Duché o. c. p. 12.

[103] Visus lietuvius, studijavusius Karaliaučiaus un-te, yra išrankiojęs iš matrikelių *Musteikis, A.*: Religious fluctuations o. c. p. 52. Ten pat (p. 161-173) autorius davė alfabetinį studijavusių (1544-1600 m.) sąrašą.

[104] *Oratio* funebris de Johannis Radziwili vita et morte, 1553. Dėkoju prof. St. Kotui, kad jis man iš Londono bibl. (British Museum) atsiuntė tos knygutės mikrofilmus.

[105] *Kot*: La Réforme, o. c. p. 12.

[106] *Jasnowski, J.*: Mikolaj Radziwill Czarny. Taw. Nauk, Warszawa 1939. Visa išspausdinta monografija (disertacija pas prof. O. Haleckį) karo pasėkoje sudegė. Yra tik pora egz. pas autorių Londone, Varšuvoje ir Krokuvoje, bibliotekose, kurių nepasisekė nė vieno gauti.

[107] Šiek tiek apskritai yra nušviesti tik santykiai Lietuvos didikų, pirmoje eilėje Radvilų, su Habsburgais. (*Halecki, O*: Die Beziehungen der Habsburger zum litauischen Hochadel im Zeitalter der Jagiellonen, Mitteil. des Instituts für Österr. Geschichts-Forschungen, T. 36, 1915).

[108] Eilė Vidurio ir Vakarų Europos šaltinių rinkinių, kuriuose yra paskelbta įdomių Radvilo Juodojo ar jam rašytų laiškų, *nėra* dar iki šiol nei J. Purickio, nei kitų panaudoti.

[109] Plg. du P. Vergerijaus laiškus: *Ernst, V.*: Briefwechsel des Herzogs Christoph, IV p. 253-256, 258-259.

[110] Plg. *Joachimsen, Paul*: Die Reformation als Epoche der deutschen Geschichte. München 1951 p. 269-273. *Lortz, J.*: Geschichte der Reformation in Deutschland, I, 1948, p. 148.

[111] *Kot, St.*: La Réforme dans le Grand-Duché o. c. p. 13.

[112] *Kot, St.*: La Réforme o. c. p. 13 («le separatisme lithuanien»).

[113] *Lortz, J.*: Geschichte der Reformation o. c. I, p. 238.

[114] Žiūr. p.

[115] Per klaidą kai kada Volinijos Olyka yra maišoma su Alytum.

[116] Teisingai abiejų pusbrolių reikšmę įvertina *Šepetys, J.*, Kun.: Reformacijos istorija Lietuvoje, 1922 p. 61-62.

[117] Plg. *Sembrzycki, Joh.*: Die Reise des Vergerius nach Polen 1556-57, AM 27, 1890 p. 521.

[118] Jėz. Arch. *Polonia* vol. 65 f. 71 v.

[119] *Polonia* 65 f. 75; plg. vol. 50 f. 49 v.

[120] Plg. *Lukaszewicz, J.*: Geschichte d. reform. Kirche in Litauen, I, 1848 p. 11; *Bukowski, Jul.*: Dzieje reformac. w Polsce, I, 1883, p. 354; *Völker*: Kirchengesch. Polens, 1930 p. 161.

[121] Plg. Jėz. Arch. *Polonia* vol. 50 f. 49-50. Perdėta yra aprašant, kad Vilnių taip užliejęs Radvilo Juodojo reformuotas tikėjimas, jog sostinės bažnyčios likusios tuščios, ir per Velykas vos vienas tūkstantis tikinčiųjų buvę susirinkę į katalikų bažnyčias (*Polonia* 50 f. 49 v.).

[122] *Kot. St.*: La Réforme o. c. p. 13.

[123] Plg. *Kot, St.*: La Réforme o. c. p. 13.

[124] *Wotschke*: Abraham Culvensis o. c. p. 200.

[125] *Purickis*: Glaubenspaltung o. c. p. 106.

[126] *Ernst, V.*: Briefwechsel o. c. I, p. 798 (Nr. 792). *Kausler-Schott*: Briefwechsel zwischen Christoph u. P. Vergerius, p. 27. *Neues* Patriotisches Archiv, 2, p. 31-34.

[127] *Lipomanus*: Duae Epistolae. (Pilną titulą žiūr. šaltin.). Gerai išsilaikęs egzempl. (su visais priedais) žiūr. Vatikano bibl.: *Stamp. Barb.* G. VIII 176.

[128] *Relacye nuncyuszow*, I, p. 14.

PROTESTANTIZMO KLESTĖJIMO METAI IR JO KRITIMO ŽENKLAI. — Iš Z. Ivinskio studijos « Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva », mašinr. Išnašos:

[1] 1555 m. Augsburgo seime (Reichstage) Liuterio mokslui buvo pripažinta, šalia katalikų religijos, įstatyminė lygybė. Tad vokiškasis protestantizmas buvo imtas vadinti « Augsburgo tikėjimu ».

[2] Kalvinas su savo mokslu viešai pradėjo veikti 1541 m.

[3] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 99.

[4] *Hellmann, Manfred*: Die preussische Herrschaft Tauroggen in Litauen 1690-1793. Volksforschung. Beihefte zur Zeitschrift für Volkskunde, hgg. v. Heinrich Harmjanz u. Erich Röhr, Band I (Berlin-Dahlem) 1940 p. 3-4.

[5] *Wotschke*: Abraham Culv. o. c. p. 209.

[6] Plg. *Kot*: La Réforme o. c. p. 14.

[7] *Calvini*: Opera omnia, t. IX (Epistolae) p. 85.

[8] *Calvini*: Opera o. c. p. 99.

[9] Anų L. Brastos (Radvilo) spaustuvėje išleistų knygų titulus lengvai galima atsekti iš *K. Estreicherio* bibliografijos chronologinės dalies.

[10] Plg. *Kot, St.*: Kancjonał brzeski Jana Zaremby z r. 1558, RefPol X, 1939.

[11] Garsusis Radvilų centras Nesvyžius yra Nemuno aukštupio plote, porą dešimtų kilometrų į pietus tiesiai žemyn nuo Stolpcų (ant Nemuno).

[12] Plačią S. Budny' biografiją duoda *Kot, St.*; PSlB III p. 96-99.

[13] « dlia prostych liudiej jazyka ruskoho v pytaniach i atkazach » (*Estreicher*: Bibl.). Apie Radvilo Juodojo veiklą spaudos srityje plg. *Purickis*: Glaubenspaltung o. c. p. 102-9, 127-9; *Sužiedėlis*: Reformacijos sąjūdis Liet., Židinys, t. 28, 1939, p. 255-258.

[14] *Sužiedėlis, S.*: Reform. sąjūdis o. c. p. 252. *Purickis*: Glaubenspaltung o. c. p. 129.

[15] Nuo šitokių teigimų nebuvo laisvas ir kun. *Prapuolenis, K.*: Katalikiškoji lietuvių pamokslija, Vadovas 1908, II, p. 57-64, 154-162, 241-247.

[16] Plg. *Purickis*: Glaubenspaltung o. c. p. 127.

[17] *Lukasziewicz*: Dzieje wyzn. helw. I p. 2, 17-18. *Purickis*: Glaubenspaltung o. c. p. 136.

[18] Plg. *Kot, St.*: La Réforme o. c. p. 15, 45-48.

[19] Mstislavlio vaivadijoje, pav., beveik visas valdžios vietas buvo užėmusios *reformatų* šeimos: Zenovičiai, Holovčinskiai, Sokolinskiai, Przylubskiai. Plg. *Kot*: La Réforme o. c. p. 15.

[20] Plg. *Kot*: La Réforme o. c. p. 17.

[21] Apie arijanizmo plitimą Lietuvoje daug medžiagos duoda *Purickis*: Glaubenspaltung o. c. p. 138-140, 149-155, 165. (Sinodas Vievyje p. 151).

[22] *Purickis*: Glaubenspaltung o. c. 151 pstb. 2.

[23] *Kot, St.*: Budny Szymon, PSlB III, p. 96-99 (ypač p. 98).

[24] Tuo klausimu plačiau *Purickis*: Glaubenspaltung o. c. p. 140.

[25] *Dalton*: Lasciana nebst den ältesten Synodalprotokollen Polens, Berlin 1898 p. 503-518. Plg. *Kot*: La Réforme o. c. p. 17.

[26] Laurynas (Warzyniec z Przasnysz): plg. *Kot*: La Réforme o. c. p. 17.

[27] *SrPol* I, p. 154; plg. *Acta* Historica, IV nr. 1847. *Purickis*: Glaubenspaltung o. c. p. 132.

[28] *Przyalgowski*: Żywoty biskup. wilenskich, I, p. 150-151.

[29] *Šmurlo, E.*: Rossija i Italija, I, vyp. 1, p. 117.

[30] Plg. *Przyalgowski*: Żywoty bisk. wil. I p. 156-157.

[31] *Valančius*: Žem. Vysk. II, p. 238-251; 254-257.

[32] *Valančius*: o. c. II, p. 254.

[33] *Valančius*: o. c. I, p. 98; plg. *Hellmann, M.*: Die preuss. Herrschaft Tauroggen o. c. p. 3-4.

[34] *Valančius*: o. c. I, p. 99; toliau apie Šiluvą ten pat: I, p. 70, 125, 320. Plg. *Fridrich, A.*: Hystorya cudownych obrazów, IV p. 234.

[35] *Valančius*: o. c. I p. 99; apie Kelmės bažnyčią dokumentai: *Gruževski*: Kośc. ewang. - reform. w Kielmach, 1912.

[36] *Gerullis*: Nauji aktai, o. c. p. 428.

[37] Jėz. Arch. *Polonia*, vol. 75 f. 302-304. *Rost.* Lit. p. 28-33, 38-40, 59-60, 402-403. Plg. *Purickis*: Glaubenspaltung o. c. p. 113.

[38] *Palivarkas* (iš vokiško Vorwerk, lenk. Folwark) reiškia dvarelį, kuris ūkininkavimo atžvilgiu priklausė prie pagrindinio ir žymiai didesnio dvaro (centro).

[39] *Niesiecki, K.*: Herb. Polski.

[40] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 82.

[41] *KurczKZ* III, p. 35 (§ 62).

[42] *KurczKZ* III, p. 39.

[43] *KurczKZ* III, p. 35 (§ 80).

[44] *KurczKZ* III, p. 42 (§ 106) Vacl. Virbickis 1555 metų liepos 30 d. laikomas jau mirusiu.

[45] *Fijałek*: Uchrześc. PiL, o. c. p. 243.

[46] *Purickis*: Glaubenspaltung o. c. p. 114.

[47] *Lappo*: Lietuvos Statutas, t. I, I dalis, p. 42-43.

[48] *Lappo*: Liet. Stat. o. c. p. 189-190. Žiūr. ten taip pat žinias apie Protasevičiaus kilmę. Lappo dar mini Vilniaus vyskupą daug kartų (žr. t. II, p. 584).

[49] *KurczKZ* III, p. 48 (§ 80).

[50] *Przyałgowski*: Żyw. bisk. wil. I, p. 166.

[51] Žiūr. Vat. Arch. *Arm.* 44, vol. 7 f. 215 (1567 m.); t. p. f. 217; Stipri pop. Pijaus V-jo akcija prieš Kijevo Pacą ir susirašinėjimas su karaliumi Zigmantu Augustu 1568 metais: *Arm.* 44, vol. 12 f. 188; vol. 13 f. 175 v.; vol. 18 f. 381. Paskui tas susirašinėjimas vis nesiliauja. Vien 1579-1584 m. iš MPolV t. IV-VII tuo reikalu susižymėjau 42 raštus. Svarbiausius žiūr. MPolV t. IV p. 320, 331, 353; V p. 479, 481; VI p. 160, 172, 191, 323, 368, 392, 432, 644-45, 684, 688-90, 713, 722 (Pacas Batorui atsisako 1583 m. gale iš Kijevo vyskupijos); VII p. 1, 7 (pašalinimas vis užsitęsia), 13, 23, 33, 103, 124, 156, 173-174, 179-180 (Pacas palieka Kijevo vyskupiją ir atsisako eilės beneficijų tapdamas 1584 m. balandžio mėn. Naugarduko vaivada), 200, 290-91 (popiežiaus džiaugsmas), 412. Plg. Kijevo Paco istoriją SrPol XV, p. 301 ir pstb. 1. *KurczBW* p. 127; *Kurcz KZ* III p. 40, 43, 45, 47, 48, 63. Žiūr. apie Pacus p.

[52] Atskirai tai išdėstyta p.

[53] *Rost.* Lit. p. 29.

[54] *MPolV* t IV, p. 210; plg. ten pat, p. 208.

[55] *MPolV* t IV, p. 282 (« decrepito et atratto dalla podagra »).

[56] *MPolV* t IV p. 208.

[57] Žiūr. p. 213-214.

[58] *Fijalek*: Uchrzešc. PiL o. c. p. 240.

[59] *KurczKZ* III, p. 33 (§ 151,; plg. § 155).

[60] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 87.

[61] *Fijalek*: Uchrz. PiL o. c. p. 236-240 (ypač žiūr., p. 237 pstb. 1 ir p. 240 pstb. 1). Plg. *Naramowski*: Fac. rer. Sarm. II p. 534 (§ XV: Johannes Damanovius Polonus).

[62] *KurczKZ* III, p. 43 (§ 139).

[63] *Valančius*: Žem. Vysk. I p. 87.

[64] *Lappo*: Liet. Statutas, I, 1, p. 43.

[65] *LiubSejm*: Priloženija p. 95; *Lappo*: Liet. Stat. I, 1 p. 42-3. Plg. *KurczKZ* III, p. 45 (§ 215). *B(iržiška)*, *Vcl.*: LE VI sk. 1203-1204.

[66] *Lappo*: Liet. Statutas I, 1 p. 81-88 (ten nurodyta apie Roizijų įdomios medžiagos).

[67] Petri *Royzii* Maurei Carmina, ed. Br. *Kruczkiewicz*, I, p. 174, 397; II, p. 84-86 (Domanovskiui epitafija); 86-88.

[68] Ten yra jo garsusis « Chiliasticon » (I p. 160 sqq.), gana neistoriškas vertinimas įvairių veikėjų, daugiausia bažnytinių vyrų. Roizijaus poezijoje plačiai aprašomi Žemaičiai, minimas Val. Protasevičius (I p. 173, 355; II p. 145-147), Stan. Narkuskis (I p. 173, 369; II p. 88-jam epitafija) ir kt.

[69] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 89; plg. *Lappo*: Liet. Stat. I, 1, p. 84.

[70] *Sendzikas, K.*: Tarpdiecezinės Kauno Seminarijos bibliotekos rankraščiai, Bibliografijos Žinios 1940, Nr. 1 p. 27.

[71] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 91.

[72] *KurczKZ* III p. 52 (§ 232).

[73] *KurczKZ* III, p. 50 (§ 126).

[74] Vat. Arch. *Acta* Camer. 9 f. 100 v.; *Acta* Vicecanc. 9 f. 166; *Acta* Miscell. 17 f. 730; plg. SrPol XV p. 111 (Nr. 174-176).

[75] Vat. Arch. Acta Camer. 9 f. 123 v.; *Acta* Miscell. 17 f. 754 (Po « Stanislai Nurkupki » mirties skiriamas Medininkams Vikt. « Virbiczki »); plg. ScrPol XV, Nr. 185, 187. *Eubel*: Hier. Cath. III, p. 257.

[76] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 93 *klaidingai* paduoda St. Narkuskio mirties datą 1565 m. vasario mėn 13 d. Kaip tik Vilniaus kapitulos aktai rodo (*KurczKZ* III, p. 50, § 124), kad 1565 m. vasario 13 d. prel. Viktorinas Virbickis jau rašėsi Žemaičių *elektu vyskupu*. Vadinasi, iki tos datos Narkuskis ne tik jau buvo numiręs, bet jau buvo spėta iš karaliaus gauti ir nominacijos raštą Romai.

[77] *Valančius*: o. c. I, p. 92.

[78] Vat. Arch. *Lett. Princ.* 28 f. 32.

[79] *KurczKZ* III, p. 49 (§ 108).

[80] *Valančius*: o. c. I, p. 93.

[81] Vat. Arch. *Lett. Princ.* 28 f. 33. Plg. *ThMonPL* II, p. 708.

[82] Ketveriems metams iki tol (nuo 1546 m.) kapitulos aktų trūksta, *KurczKZ* III, p. 39.

[83] *KurczKZ* III, p. 39 (§ 2).

[84] *KurczKZ* III, p. 41 (§ 40), 43 (§ 143); plg. p. 46.

[85] *KurczKZ* III, p. 43 (§ 143).

[86] *Muczkowski*: Statuta, p. 186.

[87] *Lappo*: Liet. Stat. I, 1, p. 42.

[88] Tai patvirtina ir *Valančius*: o. c. p. 93, tik mirties datą klaidingai paduodamas.

[89] *Naramowski*: Fac. rer. Sarmat. II, p. 535.

[90] *KurczKZ* III, p. 47 (§ 7).

[91] *KurczKZ* III, p. 48 (§ 80).

[92] *KūrczKZ* III, p. 50 (§ 124).

[93] Vat. Arch. *Acta* Camer. 9 f. 123 v.; *Acta* Miscell. 17 f. 754.

[94] Vat. Arch. *Arm.* 42, vol. 22 f. 448.

[95] *Valančius*: Žem. Vysk. I, p. 94.

[96] *MPolV* t VI, p. 667-668 ir pstb. 9; apie blogą vyskupijos valdymą ten pat p. 666-667; plg. p. 598.

[97] Vat. Arch. *Lett.* Princ. 31 f. 361-363.

[98] *Lett.* Princ. 31 f. 364-365.

ŽEMAIČIŲ RELIGINĖ PADĖTIS VYSK. JURGIO PETKŪNO-PETKEVIČIAUS LAIKAIS. — Z. Ivinskio straipsnį išsp. Aidai 1955, 9 nr., 377-381 p. Išnaša:

Petkūnu ar panašiai Jurgį Petkevičių vadina dar trys kiti šaltiniai. Zigmantas jį pristato lotynišku dokumentu, kaip « Georgium Petconium » (Arch. Vat. *Lett. Princ.* 31 f. 364 v.). Roizijus, apie kurį toliau yra plačiau kalbama, jam visą laiką turi sulotynintą formą « Petcunius » (Carmina, edd. *Br. Kruczkiewicz,* I p. 175; II 131-132). Leidējas Br. Kruczkiewicz tokį pavadinimą « Petcun » ar « Petcunio » tekste palieka (Carmina, II p. 131 pstb. 1.). Ir Vilniaus kapitulos aktuose tēra kalba apie « Petkunio » (Kurcz-KZ III p. 49-§ 105). Petkūną pažįsta ir XVI-tojo amž. inventoriai (JabJA p. 149, 432, 654). Pavardēs suslavinta lytis « Petkevičius » yra minima 1579 m. vizitacijos aktuose (ArPh IV, p. 76). Jos nepažįsta daugumas XVI-jo amž. šaltinių. Tad laikome tikslinga M. Giedraičio pirmtakui grąžinti jo tikrąją pavardę, t. y. tokią, kokia jis pats vadinosi.

VYSK. JURGIS PETKŪNAS. — Z. I. straipsnį iššp. LE XXII, 358-359 p. Bibliografija:

Vatikano Archyvas: Lettere dei Principi 31, f. 364-365; Acta Cameraria 9, f. 174; Acta Miscellania 17, f. 793; Fondo Borghese III 72 A, f. 727-731; Scriptores rerum Polonicarum XV, 1894, 114; *J. Kurczewski*: Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska III, 1916; *K. Jablonskis*: Dokumentai apie kan. M. Daukšą (Tauta ir Žodis VII, 1931; P. testamento tekstas); M. Wolonczewskis: Žemajtiu Wiskupiste I-II, 1848; *P. Roysii*: Carmina (red. Br. Kruczkiewicz) 1900; *Z. Ivinskis*: Žemaičių religinė padėtis vysk. J. P. laikais, žr. aukščiau šioje knygoje.

ŽEMAIČIŲ RELIGINĖ PADĖTIS PRIEŠ VYSK. MERKELĮ GIEDRAITĮ. — Z. Ivinskio straipsnį išsp. Aidai 1956, 6 nr., 265-269 p.

MERKELIS GIEDRAITIS LIETUVIŲ KULTŪROS ISTORIJOJE. — Iš Z. Ivinskio studijos « Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva », Įvadas, mašinr. Išnašos:

1 *Holtzmann, Walter*: Die Gründung des Bistums Samaiten. Ein Beitrag zur Geschichte des Konstanzer Konzils. Zeitschr. für die Geschichte des Oberrheins. Neue Folge, t. 32 (1917) p. 70-84. Plg. *Andziulytė-Ruginienė, M.*: Žemaičių christianizacijos pradžia. Kaunas 1937. *Janulaitis, Augustinas*: Žemaičiai ir bažnytinis seimas Konstancijoje, Praeitis II, 1933, p. 291-349.

2 Prof. Vcl. Biržiška, išleisdamas iš akių ir vysk. M. Valančių, savo Lietuvių Rašytojų Kalendoriuje (p. 83) penkių eilučių skirsnelyje apie Pr. Karevičių rašo: « ... pirmasis, po Merkelio Giedraičio, Žemaičių vyskupas-lietuvių patriotas, jau Nepriklausomoje Lietuvoje dėl to Vatikano iš aktualių vyskupų nušalintas ... ».

[3] Plg. *Pfitzner, Josef*: Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas. Vertimas. Kaunas 1930, p. 243-250. *Ivinskis, Z.*: Rugsėjo 8-ji ir Vytautas (Vytautas Didysis ir jo vaidmuo lietuvių tautai). Aidai 1946 m. Nr. 13 (red. Dr. Bieliauskas, München).

[4] Kad jame yra medžiagos apie M. Giedraitį, rodo, pav., du Zigmanto Vazos laiškai, kuriuos paskelbė *Ad. Šapoka*: Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos, Kaunas 1938, p. 329-32. Iš Kauno Arkivyskupijos Kapitulos archyvo šį tą yra panaudojęs jo archyvaras kun. P. Veblaitis, J. Purickis.

[5] Pirmasis kelių parapijų archyvus, Kauno kunigų seminarijos ir Vilniaus kunigų seminarijos rankraščius, panaudojo *J. Purickis*: Die Glaubenspaltung in Litauen im 16. Jahrh. Freiburg (Schweiz) 1919. Nuosekliai parapijų archyvais (Sūduvoje) domėjosi prof. J. Totoraitis, kun. J. Reitelaitis.

[6] *Barwiński, Eug.*: Archivum Radziw. Archiw. Kom. Hist. XI, p. 1-10. Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos sąrašas iš 1651 metų buvo Kurniko-buv. grafų Dzialynskių (netoli Poznanės) bibliotekoje.

[7] Dar būtų buvę naudinga grafų Krasinskių biblioteka Varšuvoje, bet ji šio karo metu sudegė. Lvovo Ossolineum (dabar Wroclave) taip pat liko nepanaudotas.

[8] Archyvo vienas svarbus skyrius: 300, Abt. 53 (Auswärtige Beziehungen) turi eilę įdomių luobų iš 16-18 amž. (ypač nr. 1071-72), kur yra svarbi Lietuvos didikų bei didžiųjų valstybės pareigūnų korespondencija. Plg. *Z. Ivinskis*: Lietuvos prekyba su Prūsais, I (Kaunas 1934) p. 38-41, 141-151.

[9] Čia turime galvoje dar, be minėtų dviejų kapitulų archyvų, Centralinį valstybės archyvą Kaune, Centralinį Vilniaus Archyvą (Archiwum Akt Dawnych w Wilnie) ir Vytauto Didžiojo Universiteto Bibliotekos Rankraščių skyrių.

[10] Kritika vysk. Valančiaus « Žem. Wisk. » Draugija Nr. *55*-59, 1911.

[11] Plg. *Z. Ivinskis*: Liet. žygių šaltiniai. Karal. archyvo svarba Liet. praeičiai. Aidai 1954, Nr. 7 p. 297 (žr. Z. Ivinskio Rinkt. Raštų II t.).

[12] Proc. Cons. 12, ff. 104-112.

[13] Congr. Conc. Rel. Viln.: Vilniaus Vyskupijai — 1605, 1609, 1614, 1625, 1635, 1638, 1639 metų ir kt. Rel. Medn.: Medininkų vyskupijai — 1624, 1646, 1665, 1748 m. ir kt.

[14] Pav., iki šiol liko dėl laiko stokos tik labai mažai tepanaudotas didžiulis fondas (7365 tomai) « Registro delle Suppliche », kurio 679 tomai (1576-1609 metai) apima Giedraičio laikus. Ne viskas galėjo būti sunaudota iš Vatikano bibliotekos rankraščių skyriaus ir iš archyvų atskirų žymiųjų šeimų (Boncompagni, Borghese, Barberini), kurių nariai buvo pasiekę popiežių sostą.

[15] Jėz. Arch. *Polonia* 75 f. 305-306.

[16] Ten pat f. 306.

[17] Historia Societatis Jesu. Pars V, tomus 1. Romae 1661, p. 78.

Giedraičio dalyvavimas Rygoje įkuriant ten jėzuitus 1582; p. 320 (Jėzuitai Žemaičiuose).

[18] Lituanicarum Societatis Jesu Historiarum libri decem. Paris 1877, p. 153 (§ 55).

[19] *Kojalowicz, Wojciech Wijuk*: Herbarz Rycerstwa W. X. Litewskiego (Compendium czyli o klejnotach albo herbach), wyd. *Fr. Piekosiński*, Kraków 1897, p. 0. Plg. *Kojalowicz, W. W.*: Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum Magni Ducatus Lituaniae pertinentium, Wilna 1650.

[20] *Naramowski, Ad.*: Facies rerum Sarmaticarum ..., Wilna 1724, t. II, p. 536.

[21] Kur St. Rostowskis plačiai panaudojo naują medžiagą, ten jis sumaišė Aukštaičių Žemaitkiemį (Ukmergės apskr.) su Žemaičiais (Lituanic. Soc. Jesu o. c. p. 111-112). Plg. plačiau Aidai 1950, Nr. 3 p. 111-112.

[22] *Naruszewicz, A.*: Historya Jana Karola Chodkiewicza ... I-II, Warszawa 1781 (Kražių kolegijos įkūrimas, II, p. 82).

[23] *Siaroczyński, Franciszek*: Obraz wieku panowania Zygmunta III, zavierający opis osób żyjących pod jego panowaniem, t. I-II. Lwow 1828, Yra alfabeto tvarka surašyti to meto veikėjai - net J. Bretkūnas).

[24] *Enc. Powsz. Orgelbr.* IX (1869) p. 720-3. Enc. *Kosc.* (pagal J. Bartoševičiaus strp.) VI (1875) p. 72-73. Enc. Powsz. Orgelbr. V (1899) p. 82. *Wielka* Enc. Powsz. ill., t. XXIII, p. 990-991.

[25] Enc. Powsz. Orgelbr. IX p. 720-721.

[26] Ten pat IX, p. 722.

[27] *Buszyński, J.*: Tygodnik illustrowany, t. IV, nr. 97, 1860.

[28] *Brückner, Al.*: Dzieje kultury polskiej, t. II. *Brückner, A.*: Starożytna Litwa (Ludy i bogi). Warszawa 1904. *Fijalek, J.*: Kościól rzymskokatolicki na Litwie (Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu). PiL p. 299-312.

[29] *Biographie Universelle* ancienne et moderne (Michaud), t. 16, p. 426 težino tik generolą Romualdą Giedraitį ir jo sūnų, dalyvavusį Napoleono pusėje prie Waterloo. *Nouvelle Biographie generale* (Hoffer) IX (1855) p. 11. *Dizionario* di erudizione storico-ecclesiastica, compilazione di *G. Moroni*, X (1841) p. 142-143. *Biografia Ecclesiastica* completa, 1854, *Encyclopaedia Britannica* M. Giedraičio skyrium nemini, ir kaip yra jau tradicija svetimųjų enciklopedijų, gerokai sujaukia Lietuvos istoriją (žr. *Ivinskis, Z.*: Lietuva naujausiame «Encycl. Britann». leidime, Aidai 1949, Nr. 24 p. 137-138). Naujoji 45 tomų italų Treccani enciklopedija taip pat nieko atskirai apie M. Giedraitį neduoda. Tas pats yra su *Enciclopedia Cattolica* (Sansoni) III (1949) p. 980; *Lexikon* für Theologie u. Kirche, hgg. von M. Buchberger (Herder).

[30] *Wielka* Enc. Powsz. ill. t. XXIII, p. 990-991. *Brokhauzo* - Efrono encikl (rusiškai) 22 eil. strp. rašė (VIII, 1892, p. 234) Edv. Volteris. Plg. *Volter, Ed.*: Ob etnografičeskoj pojezdkie, p. 57-61 (Prof. Vcl. Biržiška) LE VIII (1940) sk. 1427-1429. Nei *Russkij* Biografičeskij Slovar (1914), kuris aprašo tik gyvenimą Juozapo Arnulfo Giedraičio (334 p.), nei naujausias Polski Słownik Biograficzny M. Giedraičio gyvenimo nepa-

duoda (šis iki « Giedroijč » dar nepriėjo, o « Gedrojc » kaip buvo paprastai rašomas Giedraitis ankstyvesnėse lenkų encik., praleistas).

[31] *Pastor, L.*: Geschichte der Päpste, XII, p. 492.

[32] *Gams, P. B.*: Series Episcoporum, 1873, p. 357.

[33] (*Biržiška, Vcl.*) LE VIII sk. 1429.

[34] Žem. Vysk.: I, p. 231, plg. 251.

[35] Žem. Vysk.: I, p. 106-120.

[36] Plg. *J. V.*: Lietuva vysk. Giedraičio laikais, Šaltinis, IV (1909) p. 596-598.

[37] Enc. Powsz. Orgelbr. IX, p. 723.

[38] Kritika vysk. Valančiaus « Žemaitiu Wiskupistes », Draugija 1911, Nr. 55-59; Atsiminimai apie senobinę Žemaičių Vyskupystę, t. p. 1912 Nr. 63-64. Pastabos apie padidintąją Žemaičių vyskupystę, pradedant nuo 1850 m. ir naująją gadynę, t. p., 1912, Nr. 64-68.

[39] Draugija, 1911, Nr. Nr. 55-59.

[40] « Spis Biskupów Žmudzkich », *Sendzikas, K.*: Tarpdiecezinės Kauno Seminarijos bibliotekos rankraščiai, Bibliogr. Žinios 1940, Nr. 1, p. 27.

[41] Juozapo Arnulfo Giedraičio biografija yra likusi rankraštyje (*Sendzikas, K.* o. c., p. 27; LE VIII sk. 1426), o Smilgelskiui priskiriamos Merkelio Giedr. biografijos niekas nenaudojo iki šiol. Tad gal jos iš viso nebuvo? Kauno Seminarijos bibliotekos 19-jo amž. rankr. tarpe 1940 m. pradžioje jos nebuvo.: *Sendzikas, K.*, o. c. p. 27.

[42] Šalia B. Smigelskio, gausiai Žemaičių kapitulos archyvą savo įvairiems lenkiškai ir lotyniškai rašytiems darbams (iš Žemaičių vyskupijos, jos kapitulos ir t. t. praeities) yra panaudojęs buvęs Žemaičių vyskupo Cirtauto sekretorius ir seminarijos prof., kun. Bronislovas *Žongolavičius*. Naujojoje Lenkijoje Žongolavičius buvo švietimo viceministeriu, o vėliau profesoriavo Vilniaus universitete (m. 31.X.1944 Vilniuje). Šituose savo rankraščiuose likusiuose darbuose, kuriuos dar 1942 metų pavasarį teko autoriui matyti Vilniuje, M. Giedraičio laikams buvo parodyta daug dėmesio.

[43] Encikl. Brokhauza - Efrona, VIII (1892) p. 234; Ob etnografičeskoj pojezdkie, p. 57-61. Žiūr. Sbornik otdielenija russkago jazyka i slovesnosti Imperat. Akademij Nauk, t. (1901).

[44] J. M. Vysk. G. Cirtauto Aplinkraštis apie vysk. M. Giedraičio Jubiliejų, Vadovas, t. 3 (1909), Nr. 9-12, p. 308-310 (pažymėta, jog perspausta iš « Draugijos »).

[45] *Dambrauskas, A.*: Iš Kauno kronikos, MS I, antrosios knygos (1921) p. 58 (1908.XI.10) « P. Volteris pranešė, jog vysk. Merkelis Giedraitis miręs 1609 m. gegužės 11 dieną. Tos žinios niekur negalėjau surasti. Reikėtų prie to laiko pritaikinti socialiai kursai ». M. Giedraičio mirties data yra mėnesiu ankstesnė; p. 64 (1909.V.25) « Atspaustas tapo vyskupo Cirtauto aplinkraštis į kunigus apie M. Giedraičio jubiliejų. Duok Dieve, kad ta iškilmė padarytų tinkamą įspūdį į kunigus ir į žmones »; p. 65 (1909.VIII.30) « Giedraičio vakaras Šančiuose. Puikiai pasisekė ».

[46] *Totoraitis, J. Dr.*: Vyskupo M. Giedraičio nuopelnai lietuvių

tautai (A. Voldemaro kalbos santrauka Marijampolėje), Vadovas, t. IV, Nr. 15, p. 261-264.

[47] Nacijonal'naja bor'ba v Velikom Kniažestvie Litovskom v 15 i 16 viekach, Izviestija otdielenija Russkago jazyka i Slovesnosti imperatorskoi Akademij Nauk 1909. toma XIV-o knižka 3-ja (1910) p. 160-198.

[48] Atradimas Vyskupo Giedraičio grabo, Draugija, VII (1909) Nr. 28 (baland.).

[49] Vyskupo Merkelio Giedraičio grabo ieškojimas ir to ieškojimo rezultatai, Draugija, Nr. 42-53 (1910 m. biržel.-liep.).

[50] *Daukša, M.*, kun.: Vyskupo M. Giedraičio panegyrikas, Draugija, VII (1909), Nr. 28 (baland.).

[51] Kunigaikštis Merkelis Giedraitis, Žemaičių vyskupas apaštalas, Draugija, VII (1909), Nr. 28 (baland.), Nr. 29 (geguž.).

[52] Plg. Šaltinis, IV metai (1909), Seinai, Nr. 38, p. 593-594.

[53] *Dambrauskas, A.*: Pradžia ir išsiplėtojimas protestantizmo Lietuvoje, Draugija, VII (1909), Nr. 28. Šv. Kazimiero draugija išleido ir atskirai (31 psl.). *Purickis, J.*: Protestantizmo Lietuvoje žlugimo priežastys, Draugija, 1913-1914 m., Nr. 75-88. Šitas darbas vėliau sudarė pagrindą J. Purickio disertacijai Šveicarijos Friburge (Die Glaubenspaltung, 1919).

[54] Keturi laiškai Žemaičių vyskupui kunigaikščiui Merkeliui Giedraičiui, MS, t. I, Nr. 4-5, 1922, p. 599-602.

[55] Žiūr. M. Biržiškos, Gabrio, Kuzmickio, Naujokaičio, Zajančkausko ir kt. lietuvių literatūros vadovėliai.

[56] TiŽ VI p. 398-411.

[57] *Lappo, J. J.*: 1588 m. Liet. Stat. I, dalis 1 (1934) p. 446; dalis 2 (1937) p. 196.

[58] Jėz. Arch., *Polonia* 75, f. 305-306.

[59] Raštas buvo iš trijų dalių: I. Religinė Lietuvos padėtis. II. Liūdna lietuvių tautos padėtis po rusų valdžia. III. Lietuvių išeivių vargai Amerikoje.

[60] Iš arkiv. J. Skvirecko laiško autoriui 1949 m. Kalėdomis.

[61] Ištisų metų Šventųjų gyvenimai, Savo lėšomis išleido kun. P. M. Juras (« Darbininko » spauda), p. 264-281 (pav. p. 267).

[62] Šventųjų gyvenimai kiekvienai metų dienai, išleido Marijonų vienuolija Amerikoje, p. 662-664.

[63] Kan. J. Tumas, kun. St. Yla.

GIEDRAIČIŲ GIMINĖ. — Z. I. straipsnį išsp. LE VII, 211-212 p. Bibliografija:

M. Strijkowski: Kronika polska, litewska, żmódska 1846 I 320; II 36-37; *Ad. Boniecki*: Poczet rodów w W. Ks. Litewskim 1883 61 psl.; *J. Wolff*: Kniaziowie litewsko-ruscy 1895; Litovskaja Metrika; Knigi publ. del; Russk. Istor. Biblioteka XXXIII skyrius; *H. Lowmiański*: Studja nad początkami spoleczeństwa i państwa litewskiego II 1932;

Wl. Semkowicz: O litewskich rodach zbratanych ze szlachtą polską w Horodlie 1413 r. Rocznik Towarz. Herald. we Lwowie V 1920; *J. Fijalek*: Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę, rink. Polska i Litwa 1914; *Dunin-Borkowski*: Almanach Błękitny 1908; *Z. Ivinskis*: Merkelis Giedraitis (Aidai 1951 nr. 4).

MATAS, MERKELIO GIEDRAIČIO TĖVAS. — Z. I. straipsnį iššp. LE VII, 214 p. Bibliografija:

J. Wolff: Kniaziowie litewsko-ruscy 1895; *Ad. Boniecki*: Poczet rodów w W. Ks. Litewskim 1883; Pamiętniki M. Matuszewicza, išl. A. Pawiński 1876, I-IV.

KASPARAS, MERKELIO GIEDRAIČIO BROLIS. — Z. I. straipsnį iššp. LE VII, 213 p. Bibliografija:

J. Wolff: Kniaziowie litewsko-ruscy; *A. Chmiel*: Zródla do hist. sztuki I 1911, 199-200 psl; *G. Erler*: Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg I 1910 13 psl.; Akta unji Polski z Litwą vyd. St Kutrzeba i Wł. Semkowicz 1932 350, 354-356 psl.; *Z. Ivinskis*: Merkelis Giedraitis (Aidai 1951 nr. 4, 166 psl.).

MARTYNAS MARCELIS, MERKELIO BROLIS. — Z. I. straipsnį iššp. LE VII, 214 p. Bibliografija:

J. Wolff: Kniaziowie litewsko-ruscy; Vat. Arch. Fondo Borghese II vol. 217 f. 2; Epist. Princ. 33 f. 330-332; Arm. 42 vol. 15 f. 209, 211; Sec. Brev. 550 f. 111; *Z. Ivinskis*: Merkelis Giedraitis (Aidai 1951 nr. 4, 166 psl.).

MYKOLAS GIEDRAITIS, PALAIMINTASIS. — Z. I. straipsnį iššp. LE VII, 217 p. Bibliografija:

Brzezewski: Żywot pobožny B. Michala Giedrojca, książęsicia Litewskiego 1769; *Piotr Pekalski*: Żywoty swiętych patronow polskich 1862, 159-180 psl.; *J. Fijalek*: Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę, rink. Polska i Litwa 1914, 141-143 psl.; *K. Niesiecki*: Herbarz Polski IV t., 87 psl.; Ištisų Metų Šventųjų gyvenimai II dalis, 1927 18-21; *K. A. Matulaitis*: Šventųjų gyvenimai kiekvienai dienai 1949.

MERKELIS GIEDRAITIS, ŽEMAIČIU VYSKUPAS. — Z. I. straipsnį išsp. LE VII, 214-217 p. Bibliografija:

Nespausdintieji šaltiniai Vatikano, Jėzuitų ir Karaliaučiaus archyvuose (tikslūs sąrašai: *Z. Ivinskis*, M. G. ir jo laikų Lietuva, mašinraščiu 1955. Ten pat ir kita bibliografija); *K. Jablonskis*: Kiek naujų žinių apie kan. M. Daukšos kilimą ir gyvenimą — Tauta ir Žodis VII 1931 (M. G. testamentas); *J. Kurczewski*: Kościol Zamkowy czyli Katedra Wileńska III 1916; Biskupstwo Wileńskie 1912; *M. Valančius*: Zemajtiu Wiskupistė 1848 I-II; Monumenta Poloniae Vaticana IV-VII 1915-1952; Keturi laiškai M. G. (Mūsų Senovė I, nr. 4-5, 1922); *J. Kleijntjenss*: Fontes hist. Latviae Soc. Jesu I 1940; II 1941-44; *Ed. Kausler*, und *Th. Schott*: Briefwechsel zwischen Christoph von Wurttemberg und Petrus Paulus Vergerius, 1875 (Bibl. des Litter. Vereins in Stuttgart 124 t.) 1874; *V. Ernst*: Briefwechsel des Herz. Christoph von Württemberg I-IV tt. 1899-1907; *J. Sygański*: Listy ks. Piotra Skargi 1912; *St. Rostowski*: Lithuanicarum Soc. Jesu historiarum libri decem 1877; *Alb. Wijuk* Kojalowicz: Miscellanea rerum 1650; Litterae Annuae Soc. Jesu 1581-1609; *K. Jablonskis*: Papildom. žinios apie kan. Daukšą — Arch. Phil. IV, 1933 (Tarkv. Pekulo vizitacijos ištraukos); *Aug. Voldemar(as)*: Nacional'naja bor'ba v. Velik. Kniaž. Litovskom v. 15 i 16 vekach — Izviestija otdiel. russk. jazyka i slovesnosti Imper. Akad. Nauk 1909 XIV t, 3 kn. 1910; *Vcl. Biržiška*: Senųjų lietuviškų knygų istorija 1953; *M. Daukša*: Vysk. M. G. panegyrikas (lot.) — Draugija 1909 VII t. 28 nr.; *J. Skvireckas*: M. G., Žemaičių vysk.-apaštalas — Draugija, VII t. 29 nr. (atsp.) 1909; *A. Juozapavičius*: Vysk. M. G. grabo ieškojimas ir to ieškojimo rezultatai — Draugija 1910 42-43 nr.; *Al. Dambrauskas*: Atradimas vysk. G. grabo — Draugija 1909 VII t. 28 nr.; *J. J. Lappo*: 1588 m. Liet. Statutas-Litovskij Statut I t., 2 dalis 1936 (rus.); *J. Lukasziewicz*: Dzieje kosc. wyznania helweckiego w Litwie I-II, 1842-43 (wok. 1848); *St· Kot*: La réforme dans le Grand-Duché de Lithuanie, facteur d'occidentalisation culturelle, atsp. iš l'Annuaire de l'Institut de Philol. et d'Histoires et Slaves, 12 (Mélanges H. Gregoire, IV 1953; *J. Totoraitis*: M. G. nuopelnai lietuvių tautai — Vadovas 1909 IV nr. 15; *Vysk. G. Cirtautas*: Aplinkraštis apie vysk. M. G. jubiliejų — Vadovas 1909 III; *St. Załęski*: Jezuicy w Polsce IV t. (dalys 1-4) 1905; *K. Kantak*: Bernardyni Polscy I-II 1933; *Z. Ivinskis*: M. G. arba Lietuva dviejų amžių sąvartoje — Aidai 1951 nr. 3-7; Lietuvių kalba viešajame Liet. 16-17 a. gyvenime — Aidai 1953 nr. 8-9; Apie G. laikų liet. knygas ir bažnytinius giedojimus — Commentationes Balticae I 1954 (vok.).

LAUREO, NUNCIJUS LENKIJOJE IR LIETUVOJE 1573-1578. — Z. I. straipsnį išsp. LE XIV, 281-282 p. Bibliografija:

P. Savio: De actis Nuntiaturae Poloniae, Vaticani 1947 (L. pranešimų ir laiškų Romos Kūrijoje susidarė 8 tt., saugomi Vatikano archyvo skyriu-

je—Nunziat. di Polonia, vol. 7-14); *Th. Wierzbowski*: V. L. 1887 (veikalas prancūzų k.; L. pranešimuose pop. sekretoriui daug medžiagos apie Lietuvą); *R. Tritonii*: Via V. L. Bononiae 1599; Monumenta Poloniae Vaticana IV-VII, 1915-50); *Theiner*: Vetera Mon. Pol. et Lith. II, 1881; *H. Biaudet*: Les nonciatures apostoliques permanentes (Helsinki) 1910; *L. Pastor*: Geschichte der Papste VIII-X. 1925-26.

VYSKUPAS MERKELIS GEIŠAS. — Z. I. straipsnį išsp. LE VII, 90-91 p. Bibliografija:

Vatikano archyvas: Processus Consistorialis 28 f. 184-215; Acta Camerarii 16 f. 369; Secret. Brevium 532 f. 310; *Alb. Kojalowicz*: Herbarz rycerstwa 1897; *Ad. Naramowski*: Facies rerum Sarmaticarum II, 1724; *K. Niesiecki*: Herbarz Polski IV 1839; *A. Boniecki*: Herbarz Polski; *V. Eubel*: Hierarchia Catholica IV, 1935, 304 psl.; *J. Wolff*: Senatorowie ir dygnitarze W.Ks.Lit. 1885; *J. J. Kleijntjenss*: Fontes historiae Latviae Soc. Jesu, II, 1941; *Sprogis*: Geogr. Slovar drevnej Žomojskoj zemli 1880, 70 psl.; *M. Wolonczewskis*: Zemajtiu Wyskupystė I, 146-151 psl.; *Kurczewski*: Biskupstwo wileńskie 1912; Kościól Zamkowy III t., 1916; *J. Totoraitis*: Merkelis Geišas, Žemaičių vysk. (Tiesos Kelias 1939, 7-8, 543-550 psl.); *Z. Ivinskis*: Lietuvių kalba viešajame Liet. gyvenime (Aidai 1953, 408 psl.); *Cz. Falkowski*: Eliaszewicz Gejsz (Polski Słow. Biogr. 1948 VI); *J. Bieliński*: Uniw. Wileński III, 1900.

VYSKUPAS SUFRAGANAS J. KAZAKEVIČIUS. — Z. I. straipsnį išsp. LE XI, 255-256 p. Bibliografija:

Vat. Arch.: Processus Consistorialis 43 ff. 364-375; Nunziatura di Polonia 37 A f. 27; 174 f. 102; Acta Congregat. Consistorialis vol. 7 (1640-43) f. 873-880; Bibliot. Vaticana: Barb. Lat. 6648 f. 439; *B. M. Grużewski*: Kosciół Ewangelicko-Reformowany w Kielmach 1912 (gausi medžiaga apie K. pastangas dėl Kelmės bžn); *K. Jablonskis*: Vysk. Merk. Giedraičio testamentas (Tauta ir Žodis VII 1931, 398-411; įdomi medžiaga Giedraičio ir K. santykiams); *A. Karbowiak*: Dzieje wychowania i szkół w Polsce III 1923, 93; *J. Wolff*: Kniaziowie litewsko-ruscy 1895; *M. Valančius*: Žemaičių Vyskupystė I 1848; Hierarchia Catholica IV 1935, 320; Giesmių knyga arba Kantičkos (M. Valančius) 1906, 296; *J. Kurczewski*: Kosciół Zamkowy III 1916, 108.

MERKELIS GIEDRAITIS ARBA LIETUVA DVIEJŲ AMŽIŲ SĄVARTOJE. — Z. Ivinskio straipsnį išsp. Aidai 1951, 3 nr., 110-120 p.; 4 nr., 163-170 p.; 5 nr., 207-216 p.; 6 nr., 254-263 p.; 7 nr., 317-324 p.

VYSKUPO MERKELIO GIEDRAIČIO APAŠTALAVIMAS. — Z. Ivinskio straipsnį išsp. Draugas 1951.XII.8.

MERKELIS GIEDRAITIS, NEUŽMIRŠTAMAS LIETUVOS PRAEITIES VYRAS. — Z. Ivinskio apybraiža, 1953 m. skaityta per Vatikano radiją.

KATALIKYBĖS RESTAURACIJA LIETUVOJE. — Z. Ivinskio straipsnį išsp. Lux Christi 1955, 2/17/nr., 16-24 p. Išnašos:

1 *Kojalowicz* Wijuk, A.: Historiae Lituanae pars altera, Antverpiae 1669 p. 400, 428; *Rostowski*, St.: Lithuanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem, Paris-Bruxelles 1877 p. 5; *Wolonczewskis*, Mot.: Žemajtiu Wiskupiste, II, Wilniuj 1848, p. 233.

2 *Sawicki*, Jakob: Concilia Poloniae. II. Synody diecezji Wilenskiej i ich statuty, Warszawa 1948, p. 117, 119.

3 *Sawicki* o. c. p. 120, 131.

4 *Fijalek*, J.: Jan Tortyllowicz-Batocki, pierwszy Ewangelik na Žmudzi į apostol luterski na Litwy pruskiej; Žurn. « Reformacja w Polsce » I, 1921, p. 97-104.

5 *Gerulis*, J.: Nauji 16-jo amžiaus dokumentai apie reformaciją Prūsų Lietuvoje, žurn. « Tauta ir Žodis » IV, 1926, p. 426-432.

6 *Gerulis* o. c. p. 428.

7 Tauragė - 1507 m., Batakiai - 1509 m., Švėkšna - 1509 m., Jurbarkas - 1522 m.

8 *Gerulis* o. c. p. 428 pstb. 2.

9 *Acta historica* IV (Hosii epistolae, I) p. 429. Daug ano meto šaltinių apie lietuvių pagonybę žiūr. *Ivinskis, Z.*: Senovės lietuvių relig. bibliografija, Soter XIII, 1935, Nr. 2 p. 138; XVI, 1939 p. (tekstų analizė).

10 Plg. *Mažiulis* Ant.: Lietuviškoji krikščionybė, Tübingen 1949 (mašinraštyje), p. 1-250.

11 *Kot*, St.: La Réforme dans le Grand-Duché de Lithuanie facteur d'occidentalisation culturelle, atsp. iš « Annuaire de L'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, t. XII (1952) p. 17.

JĖZUITŲ NUOPELNAI LIETUVOS KATALIKYBĖS RESTAURACIJOJE. — Prof. Zenono Ivinskio paskaita, skaityta 1955. IX.6 Tarptautiniame Istorikų Kongrese Romoje (kuris vyko 1955 m. rugsėjo 5-11 d.); išsp. Laiškai Lietuviams 1955, 11 nr., 340-347 p. Paskaita buvo skaitoma vokiečių kalba.

JĖZUITŲ ĮNAŠAS LIETUVOS ŠVIETIMUI. — Prof. Dr. Z. Ivinskio straipsnį išsp. Tėviškės Žiburiai 1950.IV.20, 16 nr.; Darbininkas 1950.VII.25, in Užuovėja (Sydney) 1950, II, 14 nr., 6-8 p.

VILNIAUS AKADEMIJA IR JOS REIKŠMĖ LIETUVAI. — Zenono Ivinskio straipsnį išsp. Laiškai Lietuviams 1954, 11 nr., 326-331 p. Šaltiniai ir literatūra:

Jėzuitų Archyvas Romoje — Lithuania, tom. 38-42; Polonia, vol. 50. Epistulae Germaniae, vol. 144-158. Vatikano Arch.: Processus Consistorialis, vol. 11, 24, 32, 50, 58, 65, 71, 81, 83. St. Rostowski: Lituanicarum Societatis Jesu Historiarum libri decem, 1877. St. Załęski: Jezuici w Polsce, tom. IV, 1-4 dal., 1904-5. M. Baliński: Dawna Akademia Wileńska, 1579-1803, Petersburg, 1862. J. Lukasziewicz: Historya szkol w Koronie i Wielkiem Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794, t. I-V, Poznań, 1849-51. J. Bieliński: Geneza Akademiji Wileńskiej, stp. is Księga Pamiątkowa Uniw. Stf. Batorego, I (1922), 1-22 p. H. Barycz: Do genezy Akademji Wileńskiej, Ateneum Wileńskie, t. X (1935), 168-170 p. W. Pryałgowski: Żywoty Biskupów Wileńskich, t. II, Wilno, 1860. St. Bednarski: Upadek i odrodzenie szkol jezuickich w Polsce, Kraków, 1933. K. Avižonis: Švietimas Lietuvoje XVII-jo amž pirmoje pusėje, Lietuvos Praeitis, t. I, sąsiuv. 2, p. 541-568 (nebaigta), Vilnius (Lituanistikos Inst. Lietuvos istorijos skyrius), 1941. Mykolas Biržiška: 375th Anniversary of Vilnius University, East and West (London, Alliance Publishing Company). Nr. 2 (1954), p. 55-63 (iki šiol vienintelis dėmesio vertas Akademijos paminėjimas).

PIRMOSIOS LIETUVIŠKOS KNYGOS DIDŽIOJOJE LIETUVOJE. — Zenono Ivinskio straipsnį išsp. Laiškai Lietuviams 1954, 9 nr., 268-275 p.; 10 nr., 296-300 p.

LIETUVIAI BRAUNSBERGO KUNIGŲ SEMINARIJOJE XVI-XVIII AMŽ. — Z. Ivinskio straipsnį išsp. Tiesos Kelias 1935, 7-8 nr., 407-413 p. Išnašos:

[1] Žiūr. apie tai *A. Šapokos* str. Kultūriniai Lietuvos Lenkijos santykiai Jogailos laikais, rink. « *Jogaila* », 1935.

[2] *Erler*, Georg: Die Matrikel der Albertus - Universitaet zu Koenigsberg. 3 Bde, 1910-1917. Plg. *Wotschke*: Die Polnischen und Litauische Studenten in Koenigsberg. Jahrbuecher fuer Geschichte und Kultur der Slaven, N. F. Bd. VI (1930) 428-447 psl.

[3] Hozijaus nuopelnai šioje srityje buvo labai dideli. Žiūr. naujausią veikalą šiuo klausimu: *Lortz*, Joseph: Kardinal Stanislaus Hosius. Beitraege zur Erkenntnis der Persoenlichkeit und des Werkes. Abhandlungen der Staatlichen Akademie zu Braunsberg 1931 (XII, 242 psl.).

[4] Skaičiai pačioje pradžioje rodo eilinį imatrikuliacijos numerį.

MISIJŲ TRŪKUMAS ŽEMAIČIUOSE IR PRANCIŠKONŲ VEIKLA RYTŲ LIETUVOJE. — Dr. Z. Ivinskio straipsnį išsp. Šv. Pranciškaus Varpelis 1968, 12 nr., 372-376 p.

LIAUDIES IR LITURGINIS GIEDOJIMAS LIETUVOJE (XVI-XVII AMŽ.). — Ta antrašte Zenono Ivinskio straipsnį išsp. Laiškai Lietuviams 1954, 7 nr., 204-210 p.; 8 nr., 229-236 p.

LIETUVOS VAIDMUO BAŽNYČIOS SUSIVIENIJIME. — Prof. Z. Ivinskio paskaita Lietuvių Fronto Bičiulių ir Ateitininkų Sendraugių studijų savaitei Königsteine 1959.VIII.23-30.

PARAPIJA DIDŽIOJE LIETUVOS KUNIGAIKŠTIJOJE. — Su Z. I. inicialais straipsnį išsp. LE XXI, 536-537 p. Bibliografija:

Collectanea Constitutionum Synodalium Dioecesis Samogitiensis 1690; *M. Wolonczewskis*: Žemajtiu Wiskupistė II 1848. žr. Klebonas, Labdara.

LABDARA LIETUVOJE. — Z. I. straipsnį išsp. LE XIV, 15-18 p. Bibliografija:

Karaliaučiaus arch. (W. Berlin), Sammiung Zasztowt (dok. iš 1430 X 4): Vatikano arch. Secr. Brev. 708 f. 134; *J. Kurczewski*: Kościół Zamk. czyli Katedra Wil. I-III, 1908-16; Akty Vilensk. Kommissiji X, XX; *M. Wolonczewskis*: Žemaitiu wiskupiste II, 1848, 137-139 (rokitai); špitolės 155, 161, 208; elgetos 266; *Wl. Gadon*; Statystyka Xięstwa Zmudzkiego 1839, 51-52; Słow. geogr. IV 6 (Kęstaičiai); XIII 942 (Varniai); *Jozef Giedroyc* (bisk. Zmudzki). Urządzenie szpitalów parafialnych w diecezyj Zmudzkiey (Dzieje Dobroczynnosci I, 1820, 88-97); Szpitai parafialny w Salantach w dyvec. Zmudzkiey (t. p. II, 1821, 24-33); O szpitalach Bonifratelów i Rochitów w Minsku (t. p., 256-293); Towarzystwo Damskie wakcynacyi w Rossieniach (t. p. 461-469); Szpital braci Rochitów w Kownie przy kosciele S. Giertrudy. Podług urzędowey wizity dziekańskiej X. Filipa Kopeckiego za rok 1820 (t. p. III, 1822, 105-111); Encykl. Kościelna II, 549 (Bracia Milosierdzia), 575 (Bractwo); XXIII, 424 (Rochici); XXV, 353 (Siostry Szpitaine), 373 (Siostry Milosierdzia); XXVIII, 48 (Szpitale); XXXI, 411 Vincento à Paulo draugija); Encykl. Powszechna Orgelbranda XXVII, 132 (leidiniai Lietuvoje XIX a. apie Šv. Vincento à Paulo d-ją); *St. Malochowski-Lempicki*, Wolnomularstwo na ziemiach dawnego W. Ks. Litewskiego 1930; Lietuvos ... istorijos šaltiniai I, 1955, 302, 348; *K. Paltarokas*, Labdarybės tvarkymas kitur ir Lietuvoje; *J. Stakauskas*, Labdarybė Lietuvoje (Tiesos Kelias 1928, 5 nr.). Žr. Baltramaitis, Sbornik bibliogr. materialov dlia Litvy 1904, 249-257, taip pat Kailiadirbių straipsnio bibliografiją.

KLEBONAS LIETUVOS ISTORIJOJE. — Su Z. I. inicialais ta antrašte straipsnį išsp. LE XII, 81-88 p. Bibliografija:

Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis, ed. J. Fijalek et Wł. Semkowicz, I, 1932-48; *J. Kurczewski*: Biskupstwo Wileńskie 1912; Kosciól Zamkowy I-III, 1908-16; *M. Wolonczewskis*: Žemajtiu Wiskupiste I-II, 1848; *W. X. Meysztowicz*: Dobra koscielne jako przedmiot uprawnień w prawie W. Księstwa Litewskiego 1935; *P. Kubicki*: Bojownicy kaplani... 1861-1915, 1-10 tt., 1936; Statut W. X. Litewskiego... 1648; Volumina Legum, V-X; *A. Alekna*: Kat. Bažnyčia Lietuvoje 1936; Valstiečių padėtis Bažnyčios žemėse Lietuvoje (Ganytojas 1924, 209-214); Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri Prov. Eccl. Lituanae 1940; Lietuvos istorijos šaltiniai I, 1955; *P. Pakarklis*: Ekonominė ir teisinė katalikų Bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV-XIX a.) 1956; *Vysk. V. Brizgys*: Tautinių kultūros vertybių vieta savose bžn. (Aidai 1951, 289); *Z. Ivinskis*, Lietuvių k. viešajame Lietuvos XI-XVII a. gyvenime (t. p. 1953, 408-417, ten kita bibliografija); Kunigo vaidmuo lietuvių tautos atgimime (N. Gyvenimas 1946, nr. 14-17). Kitą bibliografiją žr. Jogaila, Kazimieras, inventoriai.

KLEBONIJA. — Su Z. I. inicialais straipsnį išsp. LE XII, 80 p. Bibliografija:

Istorijos archyvas I t. XVI a. Lietuvos inventoriai, red. K. Jablonskis 1934.

KUNIGO VAIDMUO LIETUVIŲ TAUTOS ATGIMIME. — Z. Patirgo slapyvardžiu Z. Ivinskio straipsnį išsp. žurnalas Naujasis Gyvenimas 1946, 14 nr., 1-3 p.; 16 nr., 2-4 p.; 17 nr., 3-4 p.; 18 nr., 4-5 p. Su pastaba: Šis straipsnis sutrumpinta redakcija buvo skaitytas kunigų studijų - rekolekcijų dienose Hanau, Lietuvių lageryje 1946.VI.6.

VALANČIAUS KUNIGAI. — Prof. Z. Ivinskio straipsnį išsp. Lux Christi 1951, 3 nr., 7-8 p.

DIDYSIS LIETUVIŲ TAUTOS KOVOTOJAS PRIEŠ PRAVOSLAVINIMĄ IR RUSINIMĄ MOTIEJUS VALANČIUS. — Z. Ivinskio apybraiža, parašyta Romoje 1953.VII.6, skaityta per Vatikano radiją.

DU DIDIEJI MEDININKŲ VYSKUPAI: M. GIEDRAITIS IR VALANČIUS. — Iš Z. Ivinskio studijos « Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva », mašinr. Išnašos:

[1] Jeigu neskaityti kan. prof. *Aleknos, A.*: Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius (1922), t. y. *vienintelės* monografijos, parašytos naudojantis Kauno Metropolijos Kūrijos archyvu, iš naujesnių darbų teturime prof. *Biržiškos, Vcl.* straipsnius ir kun. Dr. *Stakausko J.* studiją « Valančiaus laikų lietuviškasis darbas » (TK 1938, Nr. 3, p. 133-144; Nr. 4, p. 203-212; Nr. 7-8, p. 503-515; Nr. 11, p. 740-750), kuri yra paremta gausia *archyvine* medžiaga. Pasisakydamas prieš prof. Vcl. Biržiškos padarytus priekaištus (Iš vysk. M. Valančiaus veiklos, MS II, 1939, p. 355-371), kun. J. Stakauskas dokumentuotai išdėstė savo tezes apie Valančiaus lietuviškąjį nusistatymą (Valančiaus lietuvybės klausimas, Židinys 29, 1939, p. 43-66). Deja, M. Valančiaus trys reikšmingos sukaktys: vienas šimtas metų nuo jo vyskupavimo pradžios (1949), 75-ri metai nuo jo mirties (1950) ir 150 metų nuo jo gimino (1951) buvo sutiktos tik laikraštiniais straipsniukais, išskyrus prof. *Biržiškos Vcl.*: Vyskupo Motiejaus Valančiaus biografijos bruožai, Aidai 1951, p. 346-356, 408-419, 455-463. Šitame straipsnyje jau nebėra M. Valančiaus lietuviškumui anų priekaištų, kurie buvo kelti 1939 m. (MS II). Čia yra patiekta ir bibliografinė medžiaga vysk. M. Valančiaus biografijai (p. 462-463). Ją galima rašyti tačiau tik atsidėjus panaudojant Lietuvos archyvus, pirmoje eilėje Valančiaus archyvą Kauno Metropolijos Kūrijoje. Vatikano archyvas, kuriuo Valančiaus epochai jau naudojosi *Boudou, Adrien, S. J.* (Le Saint Siège et la Russie, Leurs relations diplomatiques au XIX Siècle 1848-1883. Paris 1925 p. 9, 362, 369 ir kt.) tegali duoti tik naudingų *papildymų*. Pav., daug geros medžiagos randame 116-kos puslapių Valančiaus kanoniškame procese, kai jis buvo skiriamas vyskupu (Vat. Arch., *Proc. Consist.* 250, ff. 1171-1231).

[2] *Biržiška, Vcl.*: Iš vysk. M. Valančiaus veiklos, MS II, 1939 p. 355-371 (ypač p. 367-369, 371).

[3] *Stakauskas, Juozapas*: Valančiaus lietuvybės klausimas, Židinys 29, 1939, p. 43-66 (ypač p. 63). Plg. *Stakauskas, J.*: Valančiaus laikų lietuviškasis darbas, TK 1938, Nr. 3, p. 133-136; Nr. 7-8, p. 503, 510; Nr. 11, p. 745.

[4] Plg. *Biržiška, Vcl.*: Vysk. M. Valančiaus biografijos bruožai, Aidai 1951, p. 463 (mini, jog literatūra apie Valančių apimanti keletą šimtų pozicijų).

[5] *Estreicher*: Bibl. Pol. 18, p. 133.

[6] *Biržiška, V.*: Liet. Raš. Kal., p. 11, 24. Plg. *Biržiška, V.*: Sen. liet. knygų ist. I 1953, p. 165.

KATALIKŲ BAŽNYČIOS VAIDMUO LIETUVIŲ TAUTAI. — Zenono Ivinskio straipsnį išsp. Ateitis 1950, 8 nr., 5-8 p.

KATALIKYBĖS REIKŠMĖ LIETUVIŲ TAUTAI. — Prof. Z. Ivinskio straipsnį išsp. Tėviškės Aidai (Melbourne) 1967.VII.18, 25; VIII.1, 8, 15 ir 22 d.

EUROPOS KELIAS Į DABARTINĘ KRIZĘ. — Z. Ivinskio straipsnį išsp. Aidai 1950, 8 nr., 337-343 p.

ATEITININKIJA KETURIŲ DEŠIMTMEČIŲ PERSPEKTYVOJE. — Prof. Dr. Z. Ivinskio straipsnį išsp. Ateitis 1951, 2 nr., 35-42 p.

MARIJOS GARBINIMAS LIETUVOJE. — Zenono Ivinskio str. tilpo *A Maceinos* knygoje « Didžioji Padėjėja », Putnam, Conn. 1958, 187-232 p. Išnašos:

[1] Plg. *J. Kleintjenss*: Fontes historiae Latviae Societatis Jesu (Latvijas Vestures Avoti Jezuitu Ordena Archivos), Riga II (1941) p. 3.

[2] Aloysius *Fridrich, S. J.*: Hystorye cudownych obrazów N. Maryi Panny w Polsce, t. IV (1911) Kraków, p. 84-250. Už šito veikalo nurodymą dėkoju kun. Dr. J. Vaišnorai.

[3] Plg. Vysk. *V. Brizgys*: Šiluva, « Lux Christi », 1951, Nr. 3, p. 40-41.

[4] Plg. *J. B. Lehmer*: Patron, Lexikon für Theologie und Kirche (Buchberger), VIII (1936) p. 1-3.

[5] Dr. Joseph *Puryckis*: Die Glaubenspaltung in Litauen, Freiburg 1919.

[6] Karaliauč. Archyvas, Sammlung Zasztowt, dok. 4. X. 1430; plg. ten pat Nr. 6.

[7] Plg. *F. Schubert*: Bruderschaft, Lexikon für Theologie und Kirche, II (1931) p. 584-5. *X. St. Ch.*: Bractwo (confraternitas, sodalitas). Encyklop. Kościelna, II (1873) p. 551-576. *Bractwa* religijne, Encyklop. Powszechna (S. Orgelbranda), Warszawa 1860, IV p. 247-250.

[8] Vatikano Archyvas Sec. Brev. vol. 708 f. 134. Plg. *J. Kurczewski*: Biskupstwo Wileńskie, Wilno 1912, p. 353, 357. *S. Rostowski*: Lituanicarum Societatis Jesu Historiarum libri decem, 1877, p. 157.

[9] Karal. Archyv. Sammlung Zasztowt, Nr. 18.

[10] Vatik. Archyv. Indice vol. 390 (Clemens VIII) f. 182 v. Pačios bulės pilno nuorašo tomas yra pražuvęs (Reg. Lateranen.).

[11] *K. Bihlmeyer*: Rosenkranz, Lexikon für Theologie und Kirche, VIII (1936) p. 992-993. *X. St. Ch.*: Bractwo, Encykl. Kościelna, II, p. 567.

[12] *K. Bihlmeyer*: o. c. 992.

[13] Vatik. Archyv. Proc. Consist. 12, f. 108 v.

[14] *J. Gerullis*: Nauji XVI amžiaus dokumentai apie reformaciją Prūsų Lietuvoj, « Tauta ir Žodis », tom. IV (1924), p. 427.

[15] *Gerullis*: o. c. 428.

[16] *Gerullis*: o. c. 428.

[17] Ten yra padaryta metodiškai ir viena didelė klaida: daugelis Lenkijos kunigijos negerovių, rūpestingai iš šaltinių išrankiotos, yra *perkeltos* Lietuvon.

[18] *Gerullis*: o. c. p. 428 pstb. 2.

[19] *Gerullis*: o. c. 426. Plg. Antanas *Alekna*: Katalikų Bažnyčia Lietuvoje, redagavo J. Stakauskas, Kaunas 1936, p. 67-70.

[20] *Gerullis*: o. c. 426.

[21] Motiejus *Wolonczewskis*: Žemajtiu Wiskupiste, Wilniuj 1848, t. I, p. 124-128, 234-236, 261. *A. Blažys*: Šiluvos istorija, Marijampolė 1929. Kun. *J. Daujotas*: Garbinkime Šilavos Šv. P. Mariją, Kaunas 1925. Kun. Paulius *Katela*: Šiluvos Marijos Šventovės Istorija, Kretinga 1937, *St. Yla*: Marijos garbė, 1949, p. 12.

[22] Bolesław z Mł. *Grużewski*: Kościol Ewangelicko-Reformowany w Kielmach. Rys historyczny na dokumentach urzędowych. Warszawa 1912.

[23] Doc. Mag. *Pr. Penkauskas*: Vytauto Didžiojo nuopelnai dvasinės kultūros srityje, « Athenaeum », Teologijos - Filosofijos Fakultetas, Filosofijos skyrius, Kaunas 1931, Nr. 1, p. 30.

[24] *Elenchus* omnium ecclesiarum et universi cleri Provinciae Ecclesiasticae Lituanae 1940, p. 48, 49, 60, 72, 73, 74, 103, 131, 132, 176, 236, 238, 243, 246; *Catalogus* ecclesiarum et cleri Archidioecesis Vilnensis 1939, Vilnae 1939, p. 47, 61, 70, 94, 102, 111 ir kt. Michael *Baliński*: Wielkie Księstwo Litewskie, rink : Starożytna Polska, t. IV, 1886 ; *Slownik* Geograficzny, t. I-XIV.

[25] *Elenchus* Prov. Eccl. Lituanae 1940, p. 72, 131.

[26] *K. Jablonskis*: Nauji Vytauto laikotarpio aktai, « Praeitis » T. II, Kaunas 1933, p. 378.

[27] *K. Jablonskis* Nauji Vytauto laik. aktai o. c. p. 378.

[28] *M. Wolonczewskis*: Žem. Wiskupistė, I, p. 274-331.

[29] Plg. *Elenchus* Prov. Eccl. Lituanae 1940, p. 60, 73, 74, 103, 132 ir kt.

[30] *Elenchus* Prov. Lithuanae 1940, p. 176, 236, 238, 243, 246 ir kt. *Catalogus* Archidioecesis Vilnensis 1939, p. 47, 61, 94, 102, 111 ir kt.

[31] *Catalogus* Archidioec. Viln. 1939, p. 111 ; *Elenchus* Prov. Lithuanae 1940, p. 48.

[32] *M. Wolonczewskis*: Žem. Wiskupistė, I, 274-331. Plg. *Z. Ivinskis*: Merkelis Giedraitis arba Lietuva dviejų amžių sąvartoje, « Aidai », 1951, p. 119 (žr. šioje knygoje).

[33] *M. Wolonczewskis*: Žem. Wisk. I, p. 274 (Alsėdžiai - 1467 m.), 306 (Pašvitinys - 1459 m.), 318 (Šiauliai - 1445 m.), 320 (Šiluva - 1459 m.).

[34] Plg. *J. Kurczewski*: Biskupstwo Wileńskie, Wilno 1912.

[35] *K. Jablonskis*: Nauji Vytauto laikot. aktai o. c. 379.

[36] *J. Kurczewski*: Kościół Zamkowy czyli katedra Wileńska, II, Wilno 1910, p. 15.

[37] *Elenchus* Prov. Eccl. Lithuanae 1940, p. 53-4, 69, 177, 237; *Catalogus* Archidioec. Viln. 1939, 27, 29, 62, 67, 73, 89, 91, 112 ir kt.

[38] *Z. Ivinskis*: Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ekonominė politika savo dvaruose iki XVI amžiaus pusės, « Lietuvos Praeitis » I tom. 1 sąsiuv., Kaunas 1940, p. 23-28 (Veliuona).

[39] Vytauto bažnyčios: Elenchus Prov. Eccl. Lit. 1940, p. 72, 243, 246; *Catalogus* Archid. Viln. 1939, p. 61. Jogailos bažnyčios: *Elenchus* o. c. 237; *Catalogus* o. c. 67.

[40] Plačiau žr. P. Victor *Gidžiūnas*: De fratribus Minoribus in Lithuania, Pars I, Romae 1950, p. 68-73. Įdomu, kad pranciškonai turėjo bažyčias Ašmenoje, Kaune ir Pinske, kurios visos buvo skirtos Šv. Marijos Dangum Ėmimo garbei. Plg. *Gidžiūnas* o. c. 43, 46, 49.

[41] Reinhard *Wittram*: Baltische Geschichte. Die Ostseelande Livland, Estland, Kurland 1180-1918, München 1954, p. 59.

[42] Plg. *Codex* Diplomaticus Prussicus, ed. J. Voigt, VI (1861) p. 120; *Scriptores* rerum Prussicarum, III, p. 274, 376.

[43] Lietuvių Encikl. III (1954), Bostonas, p. 57. *Klos*: Przewodnik po Wilnie, 1929, p. 122-123.

[44] Aloysius *Fridrich, S. J.*: Hystorye cudownych obrazów N. Maryi Panny w Polsce, t. IV (1911), p. 130. Plg. 1718 metais — paveikslo karūnavimo proga — padarytą įrašą. Pasakyta, jog « tikima », kad tą paveikslą padovanojo (« creditur ... ») imperatorius Jonas Komnenas, kuris nugalėjo hunus (!) ir Persus. Plg. X. Waclaw z *Sulgostowa*: O cudownych obrazach w Polsce Przenajswiętrzej Matki Božej. Kraków 1902, p. 673.

[45] Plg. *Pr. Barkauskas* ir *Al. Vabalas*: Vadovas po Lietuvą, Kaunas 1938, p. 197-199.

[46] Aloysius *Fridrich*: Hystorye cudownych obrazów N. Maryi Panny w Polsce, Kraków 1911, t. IV, p. 84-250.

[47] *J. Klos*: Przewodnik po Wilnie, 2-ras leid. 1929, p. 123, 143, 188, 277.

[48] Nikodim Pavl *Kondakov*: Ikonografija Bogomateri, I, II t. 1911-1915. Ten nagrinėjamos italų etc. įtakos. Plg. plačią Marijaninę ikonografijos bibliografiją: Enciclopedia Italiana (Treccani), t. XXII (1934) p. 306. Enciclopedia Cattolica, VIII (1952), p. 108-119.

[49] *J. Klos*: Przewodnik po Wilnie, 1929, p. 122-123.

[50] *J. Klos*: o. c. 277 p. *Al. Fridrich*: Hystorye cud. obrazów o. c. 130 p.

[51] Jis valdė 1391-1425. Lenkų istorijos prof. H. Paszkiewicz, kuris savo antram tomui « Jagiellonowie a Moskwa » (I tomas 1933) dar prieš II D. Karą buvo surinkęs daug įdomios ir nežinomos medžiagos apie Vytautą ne kartą yra teigęs, jog Manuelio II-jo laikų Bizantijos šaltiniai įdomios medžiagos duoda apie mūsų Vytautą. Tik niekas iš lietuvių anų bizantiniškų Vytauto epochos šaltinių iki šiol nestudijavo.

[52] *J. Klos*: Przewodnik o. c. 277.

[53] *J. Kurczewski*: Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska, t. III, 1916. Lengviausia orientuotis iš dalykinių rodyklių.

[54] *J. Kurczewski*: Kośc. Zamkowy, I, 1908, p. 97. Plg. *St. Rostowski*: Lituan. Soc. Jesu Histor. 1877, p. 207.

[55] Archyvas Tridento Konsil. Relac. Dioeces. Viln. vysk. 1625 m.

[56] Ten pat Viln. vysk. relac. 1629 m.

[57] Vatik. Archyvas, Nunziatura di Polonia, vol. 47, f. 530-531.

[58] *J. Kurczewski*: Kośc. Zamkowy t. III, p. 110, 181, 185, 199, 219, 229, 266, 275, 283.

Vysk. Būčys yra 1951 m. pasakojęs, kad jis nuvežęs į Petrapilio Dvasinę Akademiją storą knygą, kurioje buvo surašyti prie Trakų Madonos įvykę stebuklai, aprašyti per šimtmečius Trakų bažnyčios (prepozitūros) klebonų. Tačiau toji labai svarbi knyga — didelis šaltinis Lietuvos religingumo istorijai tirti — esanti Akademijoje Petrapilyje pražuvusi. Visa tai vysk. Būčys pasakojo kaip gyvas liudininkas.

[59] *M. Wolonczewskis*: Žem. Wisk. I, p. 292; plg. ten pat 72-73, 75 p.

[60] *A. Fridrich*: Hyst. cud. obr. o. c. IV 212 p. *Elenchus* eccl. Prov. Lit. 1940, p. 163.

[61] *A. Fridrich*: Hyst. cud. obr. IV 212-213.

[62] Plg. *Barkauskas - Vabalas*: Vadovas po Lietuvą, 1938, 239.

[63] *Maironis*: Pavasario Balsai. XVII laida. Roma 1952, p. 178.

[64] *J. Gerullis*: Nauji XVI amž. dok. o. c. 427.

[65] *A. Fridrich*: Hyst. cud. obr. IV 234.

[66] *M. Wolonczewskis*: Žem. Wisk. I, p. 70, 80, 320. Plg. *Elenchus* eccl. Prov. Lit. 1940, 67.

[67] Visą barokinę Lietuvos bažnyčių architektūrą rūpestingai apžvelgia ir atitinkamą literatūrą gerai nurodo savo disertacijoje (Darmstadto Technikos Aukštajai mokyklai) Dipl. Ing. Alfredas *Kulpavičius*: Der Barock in den Sakralbauten Litauens. Tėvo Alf. Bernatonio pastangomis šitas darbas buvo hektografuotas (140 lapų teksto).

[68] Plg. Jan *Fijalek*: Opisy Wilna až do polovy wieku XVII-go, Ateneum Wileńskie, rok II, zeszyt 5-6 (1924) p. 131-158.

[69] *Z. Ivinskis*: Lietuvių kultūros tarpsniai, « Aidai », 1949, Nr. 23, p. 61-64 (Baroko bei dvaro kultūros išsikleidimas).

[70] X. Władysław *Klapkowski*: Konwent Dominikanów w Sejnach, Ateneum Wileńskie, T. XI (1937) p. 84-88 (aprašyta toji įdomi atidaromoji Švč. Mergelės statula. Ją atidarius pasidaro du sparnai ją garbinančių, o viduje yra krucifiksas etc.).

[71] *J. Totoraitis*: Sūduvos — Suvalkijos istorija, Kaunas, I, 1938, p. 521.

[72] *Al. Fridrich*: Hyst. cud. obrazów o. c. IV, p. 106-108.

[73] *Al. Fridrich*: o. c. p. 139-142.

[74] *Al. Friedrich*: o. c. 164, 175 p. Plg. įdomias *J. Klos* (Przewodnik po Wilnie, 1929, p. 143) pastabas.

[75] J. Klosas aiškina, kad tas paveikslas esąs dar iš 16-jo amž. pradžios (p. 143).

[76] *Al. Fridrich*: o. c. IV, p. 175-181.

[77] *Al Fridrich*: o. c. 84; *Pr. Barkauskas* ir *Al. Vabalas*: Vadovas po Lietuvą, Kaunas 1938, p. 187; plg. *Slownik* Geograficzny, II, p. 555.

[78] Arch. Tridento Konsilijos, Relac. Dioec. Samogit. 1646.

[79] Arch. Trid. Konsilijos, Relac. Dioec. Vilnen. 1625.

[80] Plg. *X. St. Ch.*: Bractwo, Encykl. Kościelna, II (1873) p. 565.

[81] Vatikano Biblioteka, Rankraščių skyrius, Barb. Lat. 6609, f. 24. Už šitos medžiagos suteikimą dėkoju kun. Rapolui Krasauskui, Romoje.

[82] Plg. *X. St. Ch.*: Bractwo, o. c. 565.

[83] *X. St. Ch.*: Bractwo, o. c. 569 p.

[84] *X. St. Ch.*: Bractwo, o. c. 568 p.

[85] *X. St. Ch.*: Bractwo, o. c. 566 p. Plg. *K. Bihlmeyer*, Skaplier, Lexikon für Theologie und Kirche, IX (1937) p. 616-617.

[86] *X. St. Ch.*: Bractwo, o. c. 565.

[87] Daug medžiagos apie Marijos kultą Vilniuje ir jėzuitų kolegijose suteikia *St. Rostowski* - Lituanicarum Societatis Jesu Histor. 1877, p. 148, 287, 343 ir kt. Plg. *St. Załęski*: Jezuici w Polsce, tom IV, cz. 1 (1905), cz. 2 (1904), cz. 3 (1905), cz. 4 (1905). Tose IV-jo tomo keturiose knygose yra visa medžiaga apie jėzuitų veiklą Lietuvoje, nuo jų atvykimo į Vilnių, iki pat 18-jo amž. galo.

[88] Arch. Trid. Konsilijos, Relac. Dioec. Samogit. 1646. Apie Žem. Kalvariją žr.: *J. Totoraitis*: Žemaičių Kalvarija, 1937. *J. Totoraitis*: Lietuvos Jeruzalė, 1937. *J. Totoraitis*: Vysk. Jurgis Tiškevičius, 1939.

[89] *M. Wolonczewskis*: Žem. Wisk. I, p. 125.

[90] Arch. Trid. Konsilijos, Relac. Dioec. Samogit. 1748, f. 3v.

[91] *M. Wolonczewskis*: Žem. Wisk. I, p. 170. Plg. *Al. Fridrich*: Hyst. cud. obr. o. c. IV, p. 217 (Kuliai), 221 (Pagiriai), 224 (Radviliškis), 226 (Rozalimas), 224 (Tverai), 248 (Ugionys). Žiūr. Jėzuitų Arch. Romoje: Lithuania, vol. 38, f. 52, vol. 40, f. 248; vol. 41, f. 304.

[92] Arch. Trid. Konsilijos, Relac. Dioeces. Samogit. 1624, f. 4.

[93] Vatik. Archyvas, Sec. Brev. vol. 702, f. 515.

[94] Mieczyslaw *Skrudlik*: W sprawie twórcy Obrazu N. Maryi Panny Ostrobranskiej, Wilno 1924. *M. Skrudlik*: W. sprawie pochodzenia obrazu Marji Panny Ostrobramskiej, « Pro Christo. Wiara i czyn », Warszawa Rok III, Nr. 5, 1927, p. 349-361; Nr. 6, p. 412-428.

[95] *M. Skrudlik*: W sprawie pochodzenia o. c. « Pro Christo » Nr. 6, p. 417. Jis paduoda ir meisterį, kurio vardas « Lucas Porhebius ».

[96] *J. Klos*: Przewodnik po Wilnie, 1929, p. 188-189.

[97] *J. Klos* - Przewodnik o. c. 189 p.

[98] X. Tadeusz *Sieczka*: Kult obrazu N. Marji Panny Ostrobramskiej w dziejowym rozwoju. Dysertacja doktorska. Studja teologiczne, t. VI (1934).

[99] *T. Sieczka*: Kult obrazu o. c. p. 6.

[100] *H. Jacynienė - Kairiūkštytė*: Kloster Pažaislis und seine Kunstschätze, atsp. iš « Tauta ir Žodis », t. VI (1930).

[101] *H. Kairiūkštytė - Jacynienė*: Pažaislio vienuolynas ir jo meninės vertybės, « Židinys », XII (1930), p. 119, 241, 330.

[102] *H. Kairiūkštytė - Jacynienė*: Pažaislio vienuolynas o. c. 125 p.

[103] Susirinkę maldininkai, daugiausia moterys, vienuoliams kaskart keliant paveikslą aukštyn, lįsdavo pro apačią, tikėdamies gauti palengvinimo savo skausmams ir nelaimėms », *H. Kairiūkštytė - Jacynienė*: Pažaislio vienuolynas o. c. 125 p.

[104] *H. Kairiūkštytė - Jacynienė*: Pažaislio vienuolynas o. c. 334-341 p.

[105] Tverai, Ugionys ir kt. Žiūr. išnašą Nr. 91.

[106] Vatik. Archyvas, Nunz. di Polonia 64, f. 219. Plačiau žr. *Z. Ivin-*

skis: Pirmasis Lietuvos pasiaukojimas Marijai, « Lux Christi » 1953, Nr. 2, 29-31 p.

[107] Vatik. Arch. Nunz. di Polonia 64, f. 220. *A. Theiner*: Vetera Monum. Poloniae et Lithuaniae, 1863, t. III, p. 510.

[108] « Soter », 1936-37 m. Teologijos-Filosofijos fakultetas, Kaunas.

[109] *P. Galaunė*: Lietuvių liaudies menas, 1930, 186 p.

[110] *P. Galaunė*: o. c. 188 p.

[111] Giesmės tekstą žr. prof. Vacl. *Biržiška*: Dvi lietuvių literatūros istorijos XVII-XVIII amž. problemos, « Tauta ir Žodis », t. V p. 304-6. Plg. *Z. Ivinskis*: Pirmasis Lietuvos pasiaukojimas Marijai, « Lux Christi », 1953, Nr. 2(9) p. 29-31 (žr. žemiau).

[112] Kantičkos 1859, 318 p. Plg. *Z. Ivinskis*: Kirchengesang in Litauen im XVI-XVII. Jh., Commentationes Balticae, I, 1953, Bonn, p. 105.

[113] Kantičkos 1859, p. 855-856 p.

PIRMASIS LIETUVOS PASIAUKOJIMAS MARIJAI. — Prof. Z. Ivinskio straipsnį išsp. Lux Christi 1953, 2 nr., 29-31 p., su Redakcijos pastaba:

Kai prieš du metu arkivysk. J. Skvireckas rengėsi Lietuvos paaukojimui Marijos Širdžiai, kreipėsi į prof. Z. Ivinskį pajieškoti Vatikano archyvuose medžiagos (dokumentų) apie pirmąjį Lietuvos paaukojimą 1656 m. Profesorius rado Ap. Sosto išleistą tų metų gegužės 13 d. laišką karaliui Jonui Kazimierui Lietuvos-Lenkijos paaukojimo Marijai reikalu. Redakcijos prašomas, profesorius, papildęs kita Vatikane rasta medžiaga, paruošė šį straipsnį, kuris parodo ir tas sunkias Lietuvai aplinkybes, kokios tada pažadino reikalą šauktis Marijos pagalbos.

ŠVENTAS KAZIMIERAS IR JO GARBINIMAS. — Zenono Ivinskio straipsnį išsp. Lux Christi 1954, 1 nr., 29-32 p.

KAZIMIERAS, ŠVENTASIS. — Z. I(vinskio) straipsnį išsp. LE XI, 274-284 p. Bibliografija:

Vatik. Arch.: Acta Miscellanea 6 f. 184, 7 f. 121; Acta Vicecanceliarii 2 f. 53, 3 f. 134; Fondo Borghese I 182, 567, III 90 f. 149, 96 A-B f. 32; Nunziatura di Polonia 42 a f. 11, 47 f. 275, 322, 468, 62 f. 346; Lettere di Principi 2 f. 39; Segretaria dei Brevi 832 f. 496; Acta Sanctorum, Martii I, edd. Papenbroch, S. J. 1633, 337-357; Analecta Romana, edd. J. Korzeniowski, Scriptores rerum Polonicarum II 1894; *K. Estreicher*: Bibliografja Polska XIX; Giesmė čėsų praėjusių Lietuvoje (Lietuvių poezijos antologija, sudarė J. Aistis ir A. Vaičiulaitis) 1951, 119; *J. Kurczewski*: Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska II 1910; III 1910; *M. de Miechow*: Chronica Polonorum 1521 (Script. rerum Polonicarum II 1874);

St. Rostowski: Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem 1877; *A. Alekna*: Šv. K. Karalaitis 1927; *J. Fijalek*: Opisy Wilna (Aten. Wil. II 1924, 131-158); *P. Klimas*: Ambrosio Contarini, Venecijos ambasadorius Lietuvoje (Praeitis II 1933, 158-182); *R. Krasauskas*: Šv. K. Vilniuje (Lux Christi 1, 1956, 30-41); *St. Lipnicki*: Życie, cuda i cześć Sw. Kazimierza 1907; *M. Mozūraitis*: Šv. K. relikvijos (Draugija 1939, 263-267); *Fr. Papée*: Swięty Kazimierz (Studya i szkice historyczne 1907); *A. Prochaska*: Czy autograf św. Kazimierza? (Przegląd Powszechny IV 1912); Sw. Kazimierz w dziejach (t. p. t. 157, 1923, 50, 152, 258); Sw. K. Jagiellonczyk w historji (Litwa i Ruś XII 1913); Wyprawa Sw. K. na Węgry (Aten. Wil. I 1923, 10-28, 112-139); *S. Sužiedėlis*: Šv. K. 1458-1484, 1947; *Z. Ivinskis*: Šv. K., 1955. Žr. dar bibliografiją Kazimieras Jogailaitis.

ŠV. KAZIMIERO ŽYGIS VENGRIJON. — Zenono Ivinskio straipsnį išsp. Aidai 1958, 3 nr., 108-117 p. Šaltiniai ir literatūra:

Monumenta medii aevi res gestas Poloniae illustrantia, t. XI, XIV. *J. Dlugosz*: Opera Omnia, t. XIV 1877. Matricularum Regni Poloniae Summaria, edd. Th. Wierzbowski, t. I 1905. *A. Theiner*: Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, t. II (1352-1526) Romae 1860. *S. Katona*: Historia critica regum Hungariae, viso leidinio yra 42 t. (Budapest 1779-1810). Vengrijos žygį liečia tik t. XV 490-514 p. Monumenta Hungariae. Acta extera. Mathias Corvinus, edd. *V. Fraknoi*, t. I-IV. 43-jų tomų *G. Fejé* vardu išėjusiame rink. Codex diplomaticus Hungariae eccles. et civil. Budapest 1829-44 yra Motiejui skirta daug vietos. *V. Fraknoi* išl. Monumenta Vaticana historiam Hungariae illustrantia, t. I-VI Budapest 1884-91. *G. Fraknoi*: Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae 1458-1490. Budapest 1891. Gera monografija. *V. Fraknoi*: Mathias Corvinus, Koenig von Ungarn. 1458-90. Auf Grund archivalischer Forschungen mit Genehmigung des Verfassers aus dem Ungarischen uebersetzt. Freiburg i. Brg. 1891. *O. Zarek*: The History of Hungary, London 1939. *Ant. Prochaska*: Wyprawa Św. Kazimierza na Węgry, Ateneum Wileński I, 1923 10-28, 117-139 p. *Ant. Prochaska*: Swięty Kazimierz w dziejach, Przegląd Powszechny, t. 157, 1923, 50-58, 152-159, 258-275. Kitus šalt. ir liter. žr. *Z. Ivinskis*: Šv. Kazimieras, New York 1955 ir Lietuvių Enciklopedijos XI t. 274 p. (Kazimieras Jogailaitis), 284 p. (Šv. Kazimieras).

ŠV. KAZIMIERO KULTAS AMŽIŲ BĖGYJE. Prof. Z. Ivinskio straipsnį išsp. Ateitis 1953, 3 nr., 52 p., su Redakcijos pastaba:

Šiuo metu prof. Zenonas Ivinskis Vatikano archyvuose renka medžiagą Lietuvos istorijai. Ten yra suradęs dar neskelbtų dokumentų. Jais pasi-

naudodamas neseniai « Darbininko » 14, 15 ir 16 numeriuose paskelbė straipsnį. Čia duodame jo santrauką.

ŽAGARĖS BARBORA. — Z. Ivinskio straipsnį išsp. Draugas 1950.IV.8. Kitą, trumpesnį, jo straipsnį išsp. LE II, 201 p., su Bibliografija :

Z. Ivinskis : Žagarės B. — Draugas 1950.IV.8 ; *K. Niesiecki* : Herbarz Polski IX, 199 ; *J. Totoraitis* : Vyskupo reveliacijos — Tiesos Kelias 1938, 6 nr.

DVI KNYGŲ RECENZIJOS, — Z. Ivinskio parašytos :

1 *Marija Andziulytė-Ruginienė* : Žemaičių christianizacijos pradžia. Kaunas 1937, 145 psl. in 8°, išsp. Židinys 1937, 12 (156) nr., 642-644 p.

2 *Antanas Alekna* : Katalikų Bažnyčia Lietuvoje. Redagavo J. Stakauskas. Šv. Kazimiero Draugijos leidinys Nr. 500. Kaunas 1936, 154 psl. — 2 žemėl., in 8°. — Išsp. Židinys 1936, 5-6 (137-138) nr., 625-627 p. Kitą trumpesnę Z. Ivinskio recenziją išsp. Tiesos Kelias 1938, 5 nr., 385-386 p.

ASMENVARDŽIAI

SANTRUMPOS, be įprastųjų:

ark. = arkivyskupas
gen. = generolas
imp. = imperatorius
kar. = karalius
kron. = kronikininkas
mag. = (ordino) magistras
metr. = metropolitas
pop. = popiežius
vysk. = vyskupas

VIETOVARDŽIAI

SANTRUMPOS:

dv. = dvaras
d-ja = draugija
k-ja = kunigaikštija
v-ja = vyskupija

SOME ENGLISH SUMMARIES

KING MINDAUGAS AND THE PATH TO CHRISTIANITY

(Look pages 38-52)

« The Lithuanian Nation after the World War, with the help of God ng regained its freedom: We, who with our own eyes have seen the . and the religious spirit of the Lithuanians so courageously and so long ›rved by them despite so many hardships and trials; since We have me convinced that a more fitting arrangement of ecclesiastical affairs be more useful not only for the welfare of Catholicism, but for the ɔ itself, find it very proper and necessary to increase the number of oprics and from them to form an Ecclesiastical Province ».
(Tiesos Kelias — Way of Truth — Official Section, 1926, No. 3, p. 24).
In these opening words of his Apostolic Constitution « Lituanorum ;e » 60 years ago, Pope Pius XI establishing an Ecclesiastical Province ithuania stressed the importance of his act to the newly resuscitated ›n. On the glorious Feast of Easter, in the year 1926, the organization ıe Church in Lithuania was re-arranged from its foundations. Indepen- Lithuania became an Ecclesiastical Metropolitate with four suffragan oprics, and thus achieved ecclesiastical independence as well.
n the Spring of that year 1926 the Apostolic See restored to Lithuania ɔ ecclesiastical ties which had been established seven hundred years iously at a time when the Lithuanian State under King Mindaugas still in an embryonic stage. Pope Innocent IV detached the newly ed « See of Lithuania » from dependence upon neighboring States, and e it directly subject to the Holy See. Thus the beginning of the nation :, its seven hundred years of traditions are linked with a significant : it was King Mindaugas, the first ruler of Lithuania accorded regal ʒnition, who freely accepted the glad tidings of the Gospel and formed ;t relationships with the Apostolic See.

[indaugas' Path to Christianity.

The origin of the Lithuanian nation is still hidden in obscurity and is ;ubject of varied theorizing and speculations. Latest researches furnish nds for pushing back her beginning to the 12th or 13th century, at several scores of years before the appearance of Mindaugas (1236) the ıimed creator of the Lithuanian State. This historical character, trace- more and more clearly amidst the mists of the past, towers as it were ck of strength, ever attracting, in all ages, the interest and study of ›rians. Compared with a later ruler, Vytautas the Great (1392-1430),

he occupies an important niche in historical studies. His times are the subject of no less than six dissertations and numerous historical studies and monographs.

The first was Julius Latkovskis who in 1892 made a scholarly review of the period. He was followed by J. Totoraitis, Miss K. Skirmontaitė, St. Zajaczkowskis, Philip Klymenko who propounded an original theory, J. Stakauskas who expressed comprehensive views, A. Steponaitis, and A. Juška. Unfortunately, this abundance of historical material could not boast of many documented sources. There are extant only two fundamental chronicles: the Annals of Ipatjeva or Volynija, and a good two thousand verses of well styled poetry in a collection called « The Chronicles of Livonia ». To these should be added the official Papal communications and bulls addressed to Mindaugas. That is the total source material for the historian to work with.

Hence it is not surprising that a whole series of questions remains unsettled concerning the period: who led the uprisings at Saule and Durbe where the freedom of the Lithuanian nation was being settled; where was Mindaugas' capital; which are the genuine documents of Mindaugas ceding land to the Livonian Order; finally, whether Mindaugas after baptism fell away from the Church or not. All these questions have given rise and continue to stir up discussion, disagreement and puzzlement. However, the fact itself of Mindaugas' baptism, which is so indisputable, has left so many imprints that any dispute among historians will center around its effects rather than its authenticity. And this will be colored by the viewpoint of the historian, not the historical evidence itself. An example of this kind is the Soviet Ukrainian historian P. Klymenko.

As to what attracted and drew Mindaugas to accept Baptism we can best discover by examining the formation of the Lithuanian State. This was not the work of one day. It was not the result of one single foresighted Lithuanian Prince unexpectedly and judiciously declaring his intent: « I hereby inaugurate the Lithuanian National State ». The ideal and the idea of a united nation gradually evolved in the minds of the more important and rising princes in their desire for greater wealth and power, as it does in the life of the ordinary citizen. Individual Princes sought to enlarge their sphere of influence and to subject others to their rule. Undoubtedly it became necessary to use force at least to divest « outsiders » of their lands, and at times strategy and even deceit became the means employed.

In the case of new nations usually some outstanding prince so overshadows others that his name is inevitably connected with the rise of that nation. Thus it was with Mindaugas of Lithuania. Thus it was with Clovis who is considered the founder of the modern French state. In fact, Papée, the historian of the Middle Ages, states that the unifying of Lithuania accomplished by Mindaugas recalls the Merovingian line of Frankish kings.

While this process of unification was going on, opposition was met on the part of princes of separate territoires, the Samogitian nobles being especially formidable in their resistance. The young ruler's position became more critical when a strong coalition was formed against him by the Samo-

gitians, the unwilling Jotvingians, the rulers of Volynija and the Livonian Order. What was Mindaugas to do, and what means to adopt ?

He set about to split the coalition. His opponent, Prince Tautvilas had been baptized, indeed at the hands of the Bishop of Riga. It was known that the Bishop (later Archbishop) of Riga was in opposition to the Livonian Order with which enmity was increasing. This division was later utilized by the Lithuanian King Vytenis (1295-1316) whose garrison protected the Archbishops and inhabitants of Riga from the knights of the Order. This alliance with the Archbishop was further extended by Gediminas (1316-1341). But it was Mindaugas who first took advantage of the state of war in Livonia (1250). Because his rival Tautvilas adhered to the Bishop of Riga and had been baptized by him, Mindaugas turned to the Livonian Order. He also expressed a desire to become a Christian. And his baptism, at least symbolically, was meant to be the baptism of the whole nation he ruled.

2. *Mindaugas' Baptism and Coronation.*

The baptism of an entire natiòn being involved, it was impossible to avoid relationship with the Pope. Unfortunately, there are missing from the Vatican archives originals of the letters written to the Popes by the rulers of those times. The letters of Mindaugas are also missing. There are, however, copies of all the Pope's replies, which are published in the documentary collections of Theiner and Bunge. From Pope Innocent IV's letter we learn that in the beginning of the year 1251 Mindaugas was baptized « with a great number of pagans » (« cum numerosa multitudine paganorum ») (Theiner, I, p. 50). Priests were sent to Lithuania from Livonia. It is supposed it was then that the Dominicans and Franciscans first exercised their Apostolic zeal; by the time of Gediminas, we find more positive evidence of their activity.

In his endeavors to establish ties with the Apostolic See without the employment of intermediaries, Mindaugas in 1251 sent his emissaries to Italy. The versified chronicle of Livonia mentions that this delegation was headed by the Lithuanian Parnus (Livl. Reimchr., v. L. Meyer, V, 3505-15). Innocent IV alludes to that delegation in his letter to Mindaugas : « Humbly you have petitioned Us through particular and extraordinary emissaries » (Quia vero per solemnes ac speciales nuntios nobis humiliter supplicasti (Theiner, I, p. 49).

Mindaugas' delegates who were received by the Pope at Milan arrived at a moment of great stress. It was the time when the struggle between the Pope and the Hohenstauffens was at its bitterest peak. The excommunicated Emperor Frederick II. had just died, but his followers were by no means yielding. The Pope had his hands full with them yet he found time to show interest and attention to both the delegates from the Baltic nation as well as to the ruler they represented. This is born out by the six letters written by the Papal Curia to Mindaugas in the Spring

of 1251, treating of various matters affecting Christianization : for instance, the Bishop, prelates and Church rectors of the Lithuanian diocese about to be organized, are reminded to be gentle in their dealing with the people. This was given with the clergy of the Livonian Order in mind, as they having been given the task of baptizing the Lithuanians had undoubtedly carried it out with the interests of their Order uppermost at heart. Erecting the separate Diocese of Lithuania (diocesis Letoviensis) the Pope on July 17, 1251 granted to the nation the patronage and protection of the Holy See.

Able statesman that he was and showed himself to be throughout his entire regime, Mindaugas did not trust the Livonian Order. Its intent to annex Lithuania was becoming more and more patent. Lithuania's Christianization might add a new pretext for this step, hence Mindaugas' petition that the newly evangelized Lithuania be directly subject to the Apostolic See.

Pope Innocent IV in his turn addressed letters to neighboring Bishops (Ezelis, Riga, Kursa, Dorpat) interceding that they aid the Lithuanian efforts to become Christians. Lithuania's entrance into the fold, it appeared to the Pope, would afford the Apostolic See a firm stronghold in Eastern Europe. Daniel of Volynia had indeed joined himself to the Roman Church, but he soon defected. Lithuania had to become the vanguard of Western Christianity's further spread to the East.

Entitled « special son of the Holy Roman Church » (filius specialis Sanctae Romanae Ecclesiae), Mindaugas was crowned King. Only to baptized rulers could the Pope grant the title of King, raising them to a higher sphere of rulers. Not to the Bishop of Riga, but to Bishop Heidenreich of Prussian Neuenburg did the delegation fall to crown Mindaugas King in the name of the Apostolic See. However, a three years delay intervened before Mindaugas could rid himself of other pretenders. Seeking their own interests, the Livonian Order and the Archbishop of Riga in all ways saw to it that Mindaugas' goal of complete independence was thwarted. It was only in 1253 that Mindaugas was crowned King of Lithuania. Pope Alexander IV a few years later awarded the kingly crown also to Mindaugas' son.

Strange were the ways of further Lithuanian development ! Although she later created a vast Eastern Empire and her fame was wide spread, it so happened that Mindaugas was her first and only crowned King. Vytautas was prevented from attaining this glory in 1430 because of intrigues, while in 1918 the invitation intended to be extended to the Herzog of Wittenberg, von Urach, to become king as Mindaugas II, indeed, remained only an empty gesture. The condition in which Lithuania as well as all of Europe found itself at the end of World War I swept away any inclination there may have been toward restoration of the monarchy in Lithuania, leaving Mindaugas secure as the sole Lithuanian crowned monarch.

3. *Lithuania's First See.*

The State, under Mindaugas, moreover, was hierarchically made dependent on Rome only. This meant that it formed a distinct ecclesiastical province. But even here there was not clear sailing. The Livonian Order systematically opposed all efforts toward the establishment of a separate Lithuanian See. Mindaugas had to appeal a third time to Rome (Theiner, I., p. 53) in order to defeat the machinations of the Livonian Order and its Bishops to retain Lithuania within its jurisdiction. Only upon the command of the Pope did Albert, Archbishop of Riga consecrate Christian, an Order priest as Bishop of the « Diocese of Lithuania ». Even at this point the political maneuverings did not cease. The Papal directions were disregarded and the Diocese of Lithuania was annexed to Livonia and the Prussian Archbishopric. Christian's oath was received in the name of the Archbishop of Riga. The Pope had to issue a special decree cancelling the jurisdiction of the Archbishop of Riga over Lithuania. On September 3, 1254, the Pope authorized the Bishop of Neuenburg to receive the oath from Christian in the name of the Pope as Bishop of Rome. (LUB, I, Chap. 355). The Pope informed Mindaugas himself about the Lithuanian Diocese's exemption. In other words, three years elapsed before all difficulties were overcome.

At that period, in southern Lithuania, there was established the See of the Polish Dominican Vito. Little is known of its two years existence. Christian's spiritual rule coincided with Mindaugas' civil government. He established his See in the territories of the Samogitians donated to him by Mindaugas, surrounded on all sides by pagans. The first Bishop of Lithuania was sorely tried by the difficulties facing him. In 1259 he was forced to abandon his See, and he died in 1270 as Suffragan Bishop of Mainz, Germany. Even after his death, the Diocese of Lithuania had to accept as Bishop a priest of the Teutonic Order named John. His Lithuanian bishopric was merely titular, he in reality being Coadjutor Bishop of Constance. As to his activities in this position from his residence in Switzerland, there have been recently discovered seven documents published in the collection « Quellenwerk zur Entstehung der Schweizerischen Eidgenossenschaft », I, Urkunden, Bd. 1, 1938. In these documents John is referred to as « Bishop of Lithuania ». However, he never set face upon his Titular See.

4. *Question of Mindaugas' Defection.*

Historians have engaged in long discussions debating whether Mindaugas fell away from the faith, or died for it as a martyr, as J. Latkovskis (Król Litewski, 1892) holds. Until now, it has not been possible to settle this question definitely. Lack of source material and certain contradictions preclude final determination of the truth, nor can it be hoped that any new discoveries will be made to shed light on the disputed question.

In 1934 the Rev. Dr. J. Stakauskas attempted to solve the doubt. In his dissertation « Lithuania and Western Europe in the Thirteenth Century », he tried to prove that Mindaugas remained a faithful Christian. His evidence could be the sole and often quoted letter which Pope Clement IV (1265-1268) addressed to the Czech King. The pertinent words of this letter are the following: « under the leadership of Mindaugas of enlightened memory, who, after reception of the Sacrament of Baptism, was by authority of the Apostolic See crowned King, however was cruelly killed by certain children of perdition ... » Theiner, I, p. 79. (presidente illi clare memoria Mindota, qui post receptum baptismatis sacramentum auctoritate apostolica coronatus in Regem fuit, tandem a quibusdam perditionis filiis crudeliter interfectus ...).

In truth, Mindaugas had obstacles to overcome arising from the Lithuanians themselves, and it may be said that he fell a victim to the factional native pagan powers. He, together with his two sons, Princes Ruklys and Rupeikis, were murdered in 1263 by two conspiring princes. Five years had passed since this tragedy when Pope Clement IV wrote, sufficient to allow the Roman Curia to be truthfully informed as to what had transpired in the distant Baltic country and the fate which overtook the newly baptized King in whom such great hopes had been placed. It seems evident that had Mindaugas fallen away from the faith, by no means would the Pope refer to him as « clare memoria Mindota ». Besides, there is the acknowledgment by the Pope of Mindaugas' zeal in Christianizing Lithuania. (Theiner, I, p. 80).

5. The Church in Lithuania after Mindaugas.

Mindaugas' efforts to bring Lithuania to Christianity as well as to set up a separate Lithuanian ecclesiastical province, were like beacon-lights for future generations. His Christianization labors shone as the goal first sought in the ages when Lithuania was emerging from its hidden past. It is readily understandable that he encountered many obstacles and he did not fully succeed in accomplishing his ambitious plan. However, even after his demise Christianity survived in Lithuania.

It is well known that even before Mindaugas, in the constantly growing sections of Eastern Lithuania there had been Orthodox adherents. The rulers of Greater Lithuania's princedoms were very tolerant in their viewpoint. The tolerant policy of Gediminas (1316-1341) allowed the monks of Roman Rite to build their own churches. The leading Grand Dukes themselves (Gediminas, Kęstutis, Algirdas) continuously were negotiating toward acceptance of Christianity. From time to time various projects were set afoot, but the intrigues of the Teutonic Order, from which Mindaugas could rescue himself only with the aid of Rome, always delayed final realization of submission to Christianity. One such project attained its end when Jogaila, Grand Duke of Lithuania, simultaneously became King of Poland (1386). He, together with Vytautas the Great, followed in the footsteps of Lithuania's first King; they both were

baptized and commanded the entire nation likewise to be baptized. (1387). Both organized the first churches in Lithuania, and thus deserve recognition as the true builders of the Church in Lithuania.

However, when Jogaila's Pact of Kreve with Poland (1385) was carried out, resulting in a political marriage between Lithuania and Poland, the Church in Lithuania was struck a blow at its non-dependence which had been attempted in Mindaugas' times by the Archbishop of Riga. This explains how both Lithuanian Sees (Vilna and Medininkai) became subject to a neighboring Archbishop — that of Gniezno. The efforts of Vytautas to establish an autonomous Lithuanian metropolitate failed. The Church in Lithuania remained subject to the Polish hierarchy until the end of the 18th century. To treat of the injury inflicted upon Lithuania by this arrangement would be a distinct subject of discussion. Revealing evidence is furnished by documents of the 16th-18th centuries, such as the report of Komulejus' visitation to Vilna, that of Tarkvinijus Pekulus in Lithuanian Samogitia, and the Jesuits' annual relations from Lithuania and Poland (Annuae Litterae).

Only with the partition of both Lithuania and Poland following the Napoleonic Wars toward the close of the 18th century did the Lithuanian Church cease dependence upon the See of Gniezno. The last Nuncio to the Republic-Litta-established the Archbishopric of Mohilev for the Catholics of Russia, with its See at St. Petersburg, the Czar not entering any objections. In the extent of its jurisdiction, it was then the largest in the world: it embraced three quarters of European and all of Asiatic Russia. The Lithuanian Dioceses of Samogitia (Lowland) and Vilna were subject to the Archdiocese of Mohilev. Because of autocratic political moves on the part of the Russian Czars, the See of Mohilev was vacant during several periods.

The First World War ushered in new political relationships. The last Archbishop of Mohilev, Edward von Ropp, designated in 1917, was taken prisoner by the Bolsheviks after two years and exiled; the Administrator of the Diocese, Cieplak, escaped death only due to the intervention of Rome and certain other nations. His Vicar-General, K. Butkevičius, was brutally murdered on Good Friday in 1923. Thus the Archdiocese of Mohilev, inaugurated in the times of Czarist domination in Lithuania, came to an end in the blood of innocent victims.

The only part of Lithuania which did not depend upon the Archdiocese of Mohilev was that of Suduva, which after the partition, together with part of Poland (including even Warsaw) was joined to Prussia. For the Catholics of this territory, the Diocese of Vygriai was set up in 1798. After the Congress of Vienna, when the Kingdom of Poland was formed and joined to Russia, in 1818 the Archdiocese of Warsaw was created. To it were adjoined seven reorganized dioceses, including that of the Lithuanian See of Augustavas—Seinai, to which belonged also the district of Lomža. This set-up continued until the restoration of Lithuanian independence in 1918.

While the struggle for independence was waging, Seinai was occupied

by the Poles, and its Bishop, A. Karosas, temporarily transferred to Mariampolė. The Poles also deceitfully seized the Lithuanian capital, Vilna, and a line of demarcation cut off the western part of the Diocese of Vilna. Lithuanian Catholics could no longer belong to either the Warsaw or Mohilev Archdioceses, which affiliations became a closed historical fact of the past.

6. *Necessity of Establishing New Relationships of Church in Lithuania.*

Independent Lithuania was re-established only with great sacrifices. Nor was this all that was required. It was imperative to reorganize her ecclesiastical status so that independence might be all inclusive. This problem presented both cares and complexities.

Parts of all three Lithuanian Dioceses had been seized by Poland with whom there were no diplomatic relations. In the Lithuanian part of the Diocese of Vilna there remained 215,000 faithful with 82 priests. That portion of the Diocese was administered by Canon J. Kukta, an exile from Vilna. The Bishop of Seinai, A. Karosas, setting up his See at Vilkaviškis, and having lost a part of the parishes belonging to his Diocese, had under his rule 320,000 Catholics with 193 priests. The greatest part of independent Lithuania was included in the historic See of Samogitia (Lowland) under Bishop Francis Karevičius. It comprised 1,215,000 Catholics, with 346 churches and 662 priests. But even one part of this diocese was occupied by Poland, while another portion had been given over to Latvia. Four parishes in the Klaipēda (Memel) territory of Lithuania Minor (Prussia) with 8,000 Catholics, were within the bishopric of Varmia. The Church in Lithuania thus consisted of various territories belonging to four distinct jurisdictions. There was also lacking any unifying center.

Even before the cessation of hostilities, Rome was concerned with the question of new relationships in the Baltic countries and Eastern Europe. In April, 1918, Pope Benedict XV appointed Archbishop Ratti (later Pope Pius XI.) as Apostolic Visitator to Poland and Lithuania. After a year he became Nuncio to Poland and remained as Visitator to Lithuania. Rome, lacking objective information, was cautious and unprecipitous. It is well known that Poland's leading statesmen and generals, brushing aside their socalled « Litwa Kowienska » sought the restoration of the first partition's boundaries, that is, the joint Polish-Lithuanian State which existed in 1772. Under such a situation, a single Nuncio would have sufficed as had been the case for 250 years previously.

A better understanding of the Lithuanian people was hindered by the stormy Vilna question (both Lithuania and Poland claiming that city as their ancient capital). In fact all phases of Lithuanian-Polish relationships contributed to the misunderstanding. Erroneous views were entertained by the Visitator Antonio Zechini, four years Visitator-Apostolic Delegate to Lithuania. He arrived in Kaunas toward the end of 1921, when the Pro-

visional government Congress (Seimas) was in process of formation. The Archbishop-Visitator saw the country devastated by war and occupation, Kaunas shabby of aspect. Having been a religious novice in Cracow, he allowed his imagination to form the opinion that there could be no Lithuania without Poland. On the streets of Kaunas he heard conversations in Polish, Russian, Hebrew. The distribution of the masses into small parties did not leave a good impression upon the Visitator. A positive indication should have been the fact that the Catholics had a comfortable majority in the Congress, and the churches were full of the faithful.

The Visitator Antonio Zechini could not discover the living pulse of the Lithuanian nation, nor understand its aspirations. He therefore publicly declared himself to be of the opinion that independent Lithuania could not exist by itself. It was pitiable to him that the two Catholic nations of Poland and Lithuania could not agree. He very plainly stood on the Polish side, being well acquainted with her history. Under the guise of that history, the Poles inflicted injustice upon Lithuania, and set for their goal one united nation. Zechini counseled the Lithuanians to unite with the Poles as they had done in the historic past. He did not abandon his biased view even after becoming Archbishop and Apostolic Delegate to the three Baltic nations, which took place after the death of Benedict XV.

Personally, the Delegate of the new Pope Pius XI did not think the time was opportune for instituting a separate Lithuanian ecclesiastical province. The Bishop of Samogitia, Francis Karevičius, and his Vicar General, Bishop Skvireckas, had studied the matter and fully reported to the Delegate the abnormal situation. They requested him to lend his assistance in Rome toward settlement of the matter, which Zechini declined. Meanwhile, on February 10, 1925, a Concordat was concluded between Rome and Poland. According to that agreement there were established five ecclesiastical provinces with fifteen bishoprics. For the first time in history, Vilna was raised to the rank of an Archdiocese. To it were attached the Dioceses of Pinsk and Lomža. The Vilna question was of the utmost importance and significance for Lithuanians. Though it appeared evident on which side truth and justice lay and who was at fault — the inclusion of Vilna, Lithuania's ancient capital, in a Polish ecclesiastical set-up, even though it was taking cognizance only of a political de facto situation, — aroused great dissatisfaction among all classes of the Lithuanian populace. Unfortunate incidents were not lacking. Diplomats stationed in Lithuania considered that Lithuania's rights and feeling were being disrespected, that injustice was being inflicted upon her. True, the Polish Concordat did not undertake to decide what would be the boundaries between Lithuania and Poland, but merely recognized as a de facto accomplishment that Vilna was in Polish hands. The Concordat contained provisions for future possible changes in the constitution of the Polish ecclesiastical province. The situation became so acute that in May, 1925, Archbishop Zechini departed for Riga, without obtaining permission to return. He left in his place Msgr. Aloysius Faidutti, an enlightened and well rounded diplomat.

The tempest in Lithuania was heightened by the news that the Bishop of Vilna, George Matulevičius, forced by the Poles, had resigned his See and departed for Rome. To calm the Lithuanian faithful, the Bishops of Lithuania issued a Pastoral Letter, and in their own turn appealed to Rome that the affaires of the Church in Lithuania be speedily determined. Bishop Francis Karevičius on October 13, 1925, requested that the See of Samogitia be split into two dioceses. A few weeks later, a meeting was held at the Panemunis residence of Msgr. J. Staugaitis, attended by Bishops A. Karosas and J. Skvireckas, Canon J. Kukta and the Papal representative, Msgr. Faidutti. The latter sent to Rome, on November 2, 1925, a transcript of this meeting, signed by Bishops Karosas and Karevičius and Canon Kukta, petitioning for the erection of a Lithuanian ecclesiastical province and the setting of new boundaries.

7. *Archbishop George Matulevičius' Mission to Independent Lithuania.*

Pope Pius XI is the sole Pontiff who had been in Kaunas and Vilna and retained his impressions, experiences and acquaintances. This came in good stead when he ascended the Papal throne. Zechini's unsuccessful mission perhaps further inclined the Pope to turn over to the Lithuanians themselves the solution of their delicate and involved ecclesiastical affairs, rather than to outsiders. He chose a person whom he highly esteemed, George Matulevičius, who had already arived in Rome and who had been elevated to titular Archbishop. He had undertaken to govern the Marian Congregation of religious, but apparently Divine Providence had chosen him to settle the complicated affairs of the Church in Lithuania. Pius XI designated him Apostolic Visitator to Lithuania and conferred upon him vast powers. (Utilizing the plentiful source material in the Marian Fathers' archives, the Rev. Steponas Matulis, M.I.C. has written a 260 page monograph on the activities of the General of his Congregation as Apostolic Visitator to Lithuania. Rome, 1938).

The Archbishop arrived in Kaunas on December 13, 1925. As to Archbishop Antonio Zechini, the Lithuanian nation in the process of rebuilding appeared to him a weak infant, yet he began to protect and strengthen it paternally. Herein lay the different approaches of the two Visitators. Archbishop Matulevičius understood the Poles far better than had Zechini. He had long lived and studied with them, had friends among them, and thus this peasant son of the Lithuanian village of Luginis in the district Mariampolė was better equipped than the former Papal Delegate. Archbishop Zechini had not perceived the need for speedily erecting a separate Lithuanian ecclesiastical province, whereas Archbishop Matulevičius considered this step an essential condition of Lithuanian independence. To this goal he sacrificed his health and strength.

He met with obstacles even on the part of Catholics themselves. He had to listen to many objections, iron out different opinions. The hot headed leaders of governing groups, on purely political grounds, would

postpone the inauguration of an ecclesiastical province until after the 1926 Spring elections. With much patience, the Visitator overcame such difficulties. He accomplished his assigned task with remarkable speed, tact and insight. There was not much time for such a stupendous work, but by April 4, 1926 the Apostolic Constitution « Lituanorum gente » was already proclaimed.

Other matters requiring reorganization included the Seminaries, the faculties of Theology-Philosophy, religious orders and congregations, the use of the Polish language, order of services, etc. Of course, the greatest problem was the formation of new episcopal sees. In this, the Archbishop had the assistance of the Vicar General, Bishop Joseph Skvireckas, who distributed parishes and deaneries into new dioceses. Prof. Francis Bučys, M.I.C. acted as consultant in special matters. Msgr. A. Faidutti contributed invaluable aid as an expert canonist.

The whole undertaking was energetically pushed without any undue delays. In fact delay would have defeated the very purpose of the project. As the Visitator had forseen, the Catholic Party did not gain a majority in the May, 1926 elections to Congress. The government which was then formed, with the backing of the Populist, Social Democrat and Nationalist minorities, did not approve of Archbishop Matulevičius' work, even though it was an accomplished fact, had the sanction of the Apostolic See and was concerned purely with ecclesiastical affairs. Only on December 17, 1926 did conditions change permitting the organization of the ecclesiastical province. On September 27, 1927, a Concordat was signed between Lithuania and the Vatican, ratified on October 12th of the same year.

8. *Institution of the Ecclesiastical Province.*

The erection of an ecclesiastical province in independent Lithuania is one of the most significant events in Lithuanian Church history. The whole order of Church affairs in Lithuania was changed.

The Metropolitate of Kaunas comprised one Archdiocese and four suffragan Dioceses. The division had been made only after a great deal of weighing. The parishes in the Vilna diocese on the Lithuanian side of the line of demarcation (with a few exceptions) were formed into the Diocese of Kaišiadoriai with five Deaneries. Its Bishop was to be Canon J. Kukta.

The Lithuanian portion of the Diocese of Seinai became the Diocese of Vilkaviškis, its Bishop remaining A. Karosas, who received a Coadjutor Bishop in the person of Prof. M. Reinys.

From the ancient see of Medininkai of the Samogitian (Lowland) district, which was the largest, there were formed the Dioceses of Telšiai and Panevēžys, and the Archdiocese of Kaunas. For the See of Telšiai with 13 deaneries, there was consecrated as Bishop Monsignor J. Staugaitis ; for the See of Panevēžys with 10 deaneries, Prof. Canon K. Paltarokas. The Archidiocese of Kaunas retained 9 deaneries, with about 400,000

faithful. Its Archbishop and Metropolitan, the first in Lithuanian history, became the Bishop Vicar General, Joseph Skvireckas, noted Biblical scholar and translator. The former Bishop of Samogitia, Francis Karevičius, withdrew from active service and retired to the Marian monastery.

The ancient See of Samogitia thus became extinct, yet its last Vicar General, now designated Archbishop of Kaunas and Metropolitan of Lithuania, in his first Pastoral to the Archdiocesan Chapter and the faithful, did not fail to allude to that See's glorious traditions. He memoralized « that great teacher of the populace and apostle of temperance, Motiejus (Valančius); the brave defender of the faith Mečislovas (Paliulionis); the good hearted, beloved of all, Gasparas (Cirtautas); and the indefatigable, zealous for God's glory, Francis (Karevičius) ».

On May 13, 1926, on the Feast of the Ascension, the first Metropolitan of Lithuania was solemnly installed in the Kaunas Basilica, in the presence of the Apostolic Visitator, Archbishop Matulevičius, the former and new Bishops, Lithuanian government officials, members of the Congress, foreign diplomats, representatives of organizations and a vast outpouring of the faithful.

For the occasion, to commemorate the institution of Lithuania's ecclesiastical province, the sculptor P. Rimša struck a memorial medal, on one side of which are the profiles of Popes Innocent IV and Pius XI, and on the other, those of Bishop Christian and Archbishop Joseph, bridging the era of the first Lithuanian ecclesiastical province under King Mindaugas with the present.

Seven centuries, and now a quarter of a century, recall to us today the two events. Sorrowfully, today Lithuania suffers as did Job of old. Still, the history of Lithuania, as that of the Catholic Church itself, depicts again and again that the edifice built on God's foundation has firm supports, and after many ages, renewed in spirit, flourishes apace. Lithuania likewise will rise again, for it rests on the solid rock of Peter.

MEDININKAI — THE BISHOPRIC OF SAMOGITIA (ŽEMAIČIAI). ITS FOUNDING (1417) AND SIGNIFICANCE FOR LITHUANIA (1417-1967)

(Look pages 89-150)

While a bishopric was founded in Vilnius, the capital of Lithuania, and a number of parishes grounded in central Lithuania (Aukštaičiai) in 1387, Samogitia (Žemaičiai) remained untouched by this missionary activity. The Grand Duke of Lithuania, Vytautas the Great, and the King of Poland, Jogaila, found it necessary to wage a long-lasting war with the Teutonic Knights (the German Order) to determine the fate and even-

tual possession of these lands. It was only after the peace of Thorn (1411), which followed the Polish-Lithuanian victory at Tannenberg (Grunwald) in 1410, that Vytautas and his cousin Jogaila took the initiative to convert the Samogitians (in the autumn of 1413). Although the Teutonic Order had twice earlier ruled the territory of Samogitia (1398-1401, 1405-1409), it had done relatively little toward its conversion.

The conflict with the Teutonic Order over the boundaries of Samogitia and its possession, however, continued. Then, through the special mediation of Pope John XXIII's legate, both sides agreed to hand their quarrel over for resolution to the Church Council of Constance (1414-1418).

At the Council the delegates of Vytautas and Jogaila raised severe criticisms and accusations against the Teutonic Order. Vytautas sent a sixty-member delegation of Samogitians. Its well-known *Proposicio Samaytarum* thoroughly and with vivid examples presented the sufferings of the inhabitants of Samogitia under the Teutonic Order's rule.

The Teutonic Knights, on the other hand, denying all accusations, tried various means to discredit the Lithuanians before the assembled delegates at the Council. They once again raised the issue, that Lithuanians are not trustworthy. They cited the example of the first (and only) Lithuanian king, Mindaugas, who, having been baptized and having founded a bishopric in his own capital, Vilnius, remained a christian only eight years, as he later fell away from the faith.

Despite these incisive and unwarranted attacks, the voice of the Samogitians was heard, and their complaint moved many a participant at the Council.

The delegates of the two cousins Vytautas and Jogaila had relative success at the Council, for the latter empowered the archbishop of Lwów (Lemberg) and the bishop of Vilnius to baptize the inhabitants of Samogitia, establish parishes and even found a bishopric. This latter provision, it appears, marked the only occasion in the history of the Church, that a Church Council concerned itself directly with the creation of a new diocese.

The Grand Duke of Lithuania, Vytautas, devoted much attention to the foundation of this new diocese. He chose Medininkai near Varniai as the episcopal see. He immediately sought to provide for the material well-being of the first bishop Matthew Trakiškis (who — a foreigner — spoke Lithuanian well) and that of his canons. In 1421 Vytautas donated many lands to the bishop and his cathedral chapter, thus assuring the new bishopric a source of wealth for its maintenance.

The Livonian Order, the bishop of Curland, and the archbishop of Riga, all made pretensions to the ecclesiastical control of Samogitia. These were based on the donations (their documents) from 1251-1260 of Lithuania's king, Mindaugas, which, however, many historians hold to be for the most part unauthentic. The bishop of Curland also argued that, since separate areas of Samogitia had earlier belonged to his bishopric, entire Samogitia should now be placed under his jurisdiction. The archbishop of Riga simply tried to use the weight of his ecclesiastical title in his attempt to have the new diocese of Medininkai included in his archdiocese. But

Martin V, the newly elected pope of the Council of Constance, placed the diocese of Medininkai under the ecclesiastical jurisdiction of the archbishopric of Gniezno (in 1428).

This diocese of Medininkai (from the 17th century onward increasingly called of Samogitia) in general played an important role in the history of the Lithuanian Church. The Samogitians, who had long maintained their pagan beliefs, fervently accepted the teachings of Christ. In fact, Samogitia later came to be called Holy Samogitia. Here patriarchical relationships survived the longest. Along the roads and byways of this land vast numbers of crosses, shrine-posts and shrines were erected.

The historical significance of the bishopric of Samogitia was indeed very great. This diocese had two very prominent bishops, whose pastoral efforts were of special importance to the whole Lithuanian nation. The first was Merkelis Giedraitis (d. 1609), who carried out the « second conversion of Lithuania » and produced the necessary conditions for the publication of the first Lithuanian-Catholic books (1585-1599). In the 19th century even a greater role was played by bishop Motiejus Valančius (d. 1875). He himself wrote books, teaching the nation how to oppose russification and pressures for conversion to the Orthodox faith. When the printing of Lithuanian books was banned in Lithuania, it was he, who organized the smuggling into Lithuania Proper of books printed across the border in Prussian Lithuania.

The bishopric of Samogitia-Žemaitija (Medininkai) developed many noble traditions in over 500 years of existence. In 1926 the papal bull *Lituanorum Gente* divided the diocese into three separate ones. The nucleus of the old diocese was allotted to that of Telšiai, its remaining parishes were assigned to the diocese of Panevėžys and the archdiocese of Kaunas. To the latter the two other Lithuanian bishoprics (Vilkaviškis and Kaišiadorys) were also subordinated, thus creating the separate ecclesiastical province of Kaunas, i. e. of Lithuania.

In conclusion it can be said, that, based entirely on facts from authentic sources, the bishopric of Medininkai, founded in 1417 by the Council of Constance, has an indisputable and indeleble place in the annals of Lithuanian history.

LITHUANIAN RELATIONS WITH THE APOSTOLIC SEE THROUGH THE CENTURIES

(UP TO THE END OF THE XVIIITH CENTURY)

(Look pages 151-180)

1. For a long time Lithuania did not develop strong relations with the Apostolic See, nor did she take care to inform her in greater

detail about the various affairs of the Greater Principality of Lithuania. Therefore, Poland always spoke in Rome in the name of both countries, because she felt herself to be not only the « baptizer » of Lithuania but also notably older in the age of baptism and being the more powerful. Even from earlier times (XVth century) Lithuania was often known in the Roman curia under the common name of « Polonia ».

2. As the nuncio reports show, there was lacking for a long time more precise information about Lithuania. Up to the end of the XVIIth century she was still considered to be a country with strong pagan influences. The saying: « Elle n'a pas eu une bonne presse », which fitted her during and after the First World War, could have been applied equally three or four centuries earlier to the Greater Principality of Lithuania. In fact Lithuania for a long time did not receive favourable press or objective opinions. There is one significant fact in favour of the Lithuanian nation which has never been aptly valued in Rome. As soon as Luther's teachings appeared, the first to fall away from Rome was the German order, which for two hundred years had drained the blood from the living body of the Lithuanian nation and which had been protected for so long a time with every kind of privilege. On the contrary, the almost newly baptized Lithuanians not only resisted the heresy, but up to the present day have conserved a strong lively attachment to Rome and to the Latin cross which was built by her first King.

3. The nuncios resided almost all the time in Warsaw and were surrounded by Polish side when matters regarding Lithuania's and Poland's affairs arose. Such was the case for example when the nephew of the Primate of Gniezno, J. Voronieckis, who did not know a single word of Lithuanian, struggled to become the bishop of Medininkai. The nuncio had made great promises to the Primate. If it had not been for the strong intercession of the Jesuits in Rome for M. Giedraitis, and if the king Henry Valois had not suddenly left Poland, then the inspirer of the first Lithuanian books would not have become the bishop of Žemaičiai (Samogitia). Again the nuncio was completely on the Polish side when in 1592 the eight year conflict for the appointment of the bishop of Vilnius began. Each separate movement of Lithuanians was presented to the nuncio as being a destruction of the common catholic front.

4. When the decisions of the Council of Trent were put into effect in Lithuania and Poland, i. e. when the effort was made to put them into effect in the various dioceses, the contacts of Lithuanian bishops with the Holy See became stronger. When the wave of Protestantism receded, more attention was given to Rome by the return to catholicism of persons of distinctive rank. Many of them (Radvilas, Sapiega, Pacas and others) often wrote letters to the popes themselves. Because the churches were distant they often requested for portable altars or for an easing of fasting regulations (in times of sickness).

Fortified in the catholic faith, Lithuania met the yoke of the Russians in the XIXth century and was able to prove her attachment to Rome. For her fidelity to the Latin cross and to the Apostolic See, she made many sacrifices after the year 1863. Even greater and truly worthy of the attention of history are the sufferings of the nations after 1940 which will be fittingly evaluated by the generations to come.

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS LEIDINIAI

Suvažiavimo Darbai, I	tomas, 542 psl., Roma ^{2}1973	20 dol.
Suvažiavimo Darbai, II	tomas, 486 psl., Roma ^{2}1973	18 dol.
Suvažiavimo Darbai, III	tomas, 526 psl., Roma ^{2}1972	20 dol.
Suvažiavimo Darbai, IV	tomas, XV -321 psl., Roma 1961	12 dol.
Suvažiavimo Darbai, V	tomas, XVI-647 psl., Roma 1964	24 dol.
Suvažiavimo Darbai, VI	tomas, XVI-510 psl., Roma 1969	18 dol.
Suvažiavimo Darbai, VII	tomas, XV -427 psl., Roma 1972	16 dol.
Suvažiavimo Darbai, VIII	tomas, XVI-595 psl., Roma 1974	22 dol.
Suvažiavimo Darbai, IX	tomas, XVI-455 psl., Roma 1982	32 dol.
Suvažiavimo Darbai, X	tomas, XVI-390 psl., Roma 1984	30 dol.
Suvažiavimo Darbai, XI	tomas, XVIII-364 psl., Roma 1987	34 dol.
Suvažiavimo Darbai, XII	tomas, baigiama spausdinti.	
Suvažiavimo Darbai, XIII	tomas, spausdinama.	

Metraštis, I	tomas, XVI-374 psl., Roma 1965	14 dol.
Metraštis, II	tomas, VIII-370 psl., Roma 1966	14 dol.
Metraštis, III	tomas, VIII-410 psl., Roma 1967	16 dol.
Metraštis, IV	tomas, VIII-624 psl., Roma 1968	24 dol.
Metraštis, V	tomas, VIII-623 psl., Roma 1970	24 dol.
Metraštis, VI	tomas, VIII-520 psl., Roma 1984	38 dol.
Metraštis, VII	tomas, ruošiama spaudai.	

A. Dambrauskas-Jakštas, Užgesę Žiburiai, XVI-502 psl., Roma ^{2}1975. 20 dol.

A. Kučas, Kun. Antanas Staniukynas, XVI-208 psl., Roma 1965. 10 dol.

J. Eretas, Kazys Pakštas, Tautinio Šauklio Odisėja, XVI-384 psl., Roma 1970. 20 dol.

A. Baltinis, Vysk. V. Borisevičiaus gyvenimas ir darbai, XII-178 psl., Roma 1975. 10 dol.

J. Eretas, Valančiaus šviesa už marių. Pranciškaus Juro ir jo bendrininkų gyvenimas bei veikla, XIV-354 psl., Roma 1980. 24 dol.

Pr. Gaida, Nemarus mirtingasis, Arkiv. T. Matulionis, XII-369 psl., Roma 1981. 15 dol.

V. Gidžiūnas, O.F.M., A. Pabrėžos gyvenimas ir darbai, spausdinama.

J. Gasiūnas, Vysk. K. Paltaroko gyvenimas, baigiama ruošti spaudai.

Ign. Skrupskelis, Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje, XIX-172 psl., Roma 1967. 10 dol.

J. Grinius, Veidai ir problemos lietuvių literatūroje, I t., XII-406 psl., Roma 1973. 18 dol.

J. Grinius, Veidai ir problemos lietuvių literatūroje, II t., XII-500 psl., Roma 1977. 20 dol.

J. Grinius, Grožis ir menas. Estetikos pagrindai. Antras papildytas leidimas, 400 psl., Roma 1982. 20 dol.

Vl. Kulbokas, Lietuvių literatūrinė kritika tremtyje, XII-569 psl., Roma 1982. 30 dol.

J. Vaišnora, Marijos Garbinimas Lietuvoje, 445 psl., Roma 1958. 10 dol.

P. Rabikauskas, The Foundation of the University of Vilnius (1579). Royal and Papal Grants, 75 psl., Roma 1979. 4 dol.

Fontes Historiae Lituaniae, vol. I: Relationes status Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, LV-542 psl., Roma 1971. 28 dol.

Fontes Historiae Lituaniae, vol. II: Relationes status Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, XXVI-776 psl. Roma 1978. 38 dol.

Fontes Historiae Lituanie, vol. III: Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis, Pars 1: 1416-1609, XXXV-709 p., Roma 1984. 40 dol.

Fontes Historiae Lituaniae, vol. IV: Codex Mednicensis seu Dioecesis Samogitiae, Pars II: 1609-1926, in praeparatione.

Panevėžio vyskupijos istorija. Ruošiama spaudai.

K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, I t., XXII-614 psl., Roma 1975. Išparduota.

K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, II t., XI-463 psl., Roma 1978. 22 dol.

K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, III t., XII-567 psl., Roma 1982. 30 dol.

K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, IV t. Ruošiama spaudai.

Z. Ivinskis, Rinktiniai Raštai, I t.: Lietuvos istorija (Iki Vytauto Didžiojo mirties), X-411 psl., Roma 1978. Išparduota.

Z. Ivinskis, Rinktiniai Raštai, II t., XVI-723 psl., Roma 1985. 30 dol.

Z. Ivinskis, Rinktiniai Raštai, III t., ruošiama spaudai.

A. Salys, Raštai, I t., XXIV-570 psl., Roma 1979. 30 dol.

A. Salys, Raštai, II t., XVI-696 psl., Roma 1983. 36 dol.

A. Salys, Raštai, III t., XIX-545 psl., Roma 1985. 36 dol.

A. Salys, Raštai, IV t., ruošiama spaudai.

St. Šalkauskis, Rinktiniai Raštai, I t.: Filosofinės studijos, LXIII-687 psl., Roma 1986.

St. Šalkauskis, Rinktiniai Raštai, II t.: Pedagoginės studijos, spausdinama.

A. Maceina, Filosofijos kilmė ir prasmė, XII-328 psl. Roma 1978. 16 dol.

J. Eretas, Išeivijos klausimais, 55 psl., Roma 1974. 3 dol.

Užsakymus siųsti šituo adresu:

L.K.M. AKADEMIJOS REIKALŲ VEDĖJUI
Piazza della Pilotta 4
00187 ROMA ITALIA